ირაკლი იმედაძე

XX საუკუნის ფსიქოლოგიის ძირითადი მიმდინარეობები

გამომცემლობა „ინა და ეკა-ფურნა“
2004 წელი

უაკ (UDC) 159.9

რედაქტორი: აკადემიკოსი შოთა ნადირაშვილი

© ი.იმედაძე, 2004
© გამომცემლობა „ენა და კულტურა“

ISBN 99940-23-43-8

შესავალი

დაახლოებით ასი წლის წინ ჰერმან ებინჰაუზმა ერთი ფრაზა წარმოთქვა, რომელიც ზედმიწევნით ზუსტად ახასიათებს ფსიქოლოგიური მეცნიერების მდგომარეობას: "ფსიქოლოგიას ხანმოკლე ისტორია, მაგრამ ხანგრძლივი წარსული აქვსო". ეს შეუსაბამობა ფსიქოლოგიის დღევანდელ მდგომარეობასაც საკუთარი შეეფერება. ფსიქოლოგია, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერული დისციპლინა, ახლაც საკმაოდ ახალგაზრდაა; მისი ისტორია 150 წელიწადზე მეტს არ მოიცავს. ფსიქოლოგია არსებითად XX საუკუნის მეცნიერებად უნდა ჩაითვალოს, რადგან სწორედ მაშინ ჩამოყალიბდა მისი სახე და შეიქმნა ძირითადი ფსიქოლოგიური მიმდინარეობები. ამასთან აღსანიშნავია, რომ ფსიქოლოგიის ძირითად კატეგორიებთან დაკავშირებული საკვანძო პრობლემები XIX და XX საუკუნეთა მიჯნაზე დაისვა. ფსიქოლოგია დღემდე ცდილობს მათ გადაჭრას და თავისი კატეგორიების გამთლიანებას ერთიანი, არაწინააღმდეგობრივი თეორიული სისტემის ფარგლებში.

სანამ დამოუკიდებელი ფსიქოლოგიური მეცნიერება საკუთარ ისტორიულ გზას დაადგებოდა, მას მართლაც საკმაოდ ხანგრძლივი წარსული ჰქონდა ფილოსოფიის ფარგლებში. ამ წარსულში ორ ეტაპს გამოყოფენ. პირველი, ე.წ. *მეტაფიზიკური ფსიქოლოგია*, ფაქტობრივად ანტიკური ფილოსოფიიდან იწყება. იქიდან მოყოლებული, საუკუნეების მანძილზე, ფსიქოლოგიის საგნად სული იყო მიჩნეული — სული, რომელიც ყველაფერს განსაზღვრავს, მაგრამ თვითონ პრინციპულად არ ექვემდებარება ემპირიულ დაკვირვებას. ეს ფუძემდებლური პრინციპი ძალაში რჩებოდა მაშინაც, როდესაც მკვლევარები თავის მზერას ადამიანის შინაგან სამყაროს მიაპყრობდნენ და ფრიად საინტერესო დაკვირვებებს და აღმოჩენებსაც აკეთებდნენ; ამ მხრივ განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია არისტოტელე, რომლის შემოქმედებაში თითქმის ყველა ფსიქიკური პროცესია დახასიათებული და ხშირად საკმაოდ ზუსტადაც.

ახალმა დრომ ახალი მოთხოვნები წაუყენა მეცნიერებას. მკვლევარებმა მოიხსნეს მეტაფიზიკური სათვალე და ემპირიული რეალობის ინტენსიურ შესწავლას მოკიდეს ხელი. ეს ძვრები უპირატესად ბუნებისმეტყველებას შეეხო, მაგრამ არც ფსიქოლოგია დარჩენილა ამ მაგისტრალური ტენდენციის მიღმა. მეტაფიზიკური სულიდან ინტერესმა თვითდაკვირვებაში ემპირიულად მოცემული შინაგანი სამყაროს — ცნობიერი მოვლენების შესწავლაზე გადაინაცვლა. დადგა ე.წ. *ემპირიული ფსიქოლოგიის* ბატონობის ხანა. თუმცა ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მის პარალელურად ვითარდება ე.წ. *რაციონალური ფსიქოლოგია*. იგი გლობალურ პრობლემებზეა ორიენტირებული და მათ გადასაჭრელად არცთუ იშვიათად სპეკულატურ აზროვნებას მიმართავს.

რაც შეეხება საკუთრივ ემპირიულ ფსიქოლოგია, ისიც არ არის ერთიანი მიმდინარეობა და რამოდენიმე ვერსიის სახით არსებობს. ესენია ფრანგული სენსუალისტები (კონდილიაკი, ლამეტრი, ჰელვეციუსი, დიდრო, კაბანისი და სხვები) და გერმანული ემპირიზმი (ლოტცე, ჰერბარტი და მისი მრავალრიცხოვანი მიმდევრები); თუმცა ერთი ფაქტია, რომ ემპირიულმა ფსიქოლოგიამ უმთავრესი გამოხატულება ე.წ. *ასოციაციურ ფსიქოლოგიაში* ჰპოვა. იგი თითქმის მთლიანად ბრიტანელი ავტორების შემოქმედების ნაყოფია. ამ მოძღვრების სათავეებთან დგანან ჰობსი და ლოკი; XVIII საუკუნეში ასოციაციონიზმი გამოკვეთილ კლასიკურ სახეს იღებს ჰიუმთან და, გან-

საკუთრებით, ჰერტლისთან, ხოლო შემდგომი თაობის ავტორებთან იგი გარკვეულ ტრანსფორმაციებს განიცდის (ბრაუნი, ჯემს მილი, ჯონ სტიუარტ მილი, ბენი, სპენსერი და სხვა). ბოლო თაობის ასოციაციონისტები სწორედ იმ დროს მოღვაწეობდნენ, როცა საფუძველი ეყრებოდა დამოუკიდებელ ფსიქოლოგიურ მეცნიერებას. მათ ბევრ წილად განაპირობეს და დაარქვეს ეს პროცესი. ჯერ ერთი იმით, რომ საბოლოოდ მიუჩინეს ფსიქოლოგიას ღირსეული ადგილი მეცნერულ დისციპლინებს შორის (ჯ.ს. მილი და სპენსერი პოზიტივიზმის ერთ-ერთი შემქმნელები არიან, ხოლო ადრეული პოზიტივიზმი, როგორც მეცნიერების ფილოსოფია, ძალიან დაინტერესებული იყო მეცნირებათა კლასიფიკაციის საკითხით); და მეორეც – ისინი პირდაპირ მოუწოდებდნენ ფსიქოლოგიას აღჭურვილიყო ექსპერიმენტული მეთოდით, რაც მას საბოლოოდ გამოყოფდა ფილოსოფიისაგან და დაამკვიდრებდა სხვა ემპირიული მეცნიერებების გვერდით.

საბოლოოდ ასეც მოხდა. სწორედ ექსპერიმენტული მეთოდის შემოღებამ აქცია ფსიქოლოგია დამოუკიდებელ მეცნიერებად. მაგრამ ყოველგვარ მეცნიერებას კვლევის მეთოდის გარდა ესაჭიროება მეთოდოლოგიური და თეორიული ამოცანებისა და პრინციპების განსაზღვრა და გააზრება. ასოციაციურმა მოძღვრებამ აქაც საგრძნობი გაელენა მოახდინა ფსიქოლოგიის როგორც დამოუკიდებელი ექსპერიმენტული დისციპლინის აგების პირველ პროგრამებზე. ამის დასადასტურებლად ორიოდე სიტყვით შეეხოთ თვით ასოციაციური ფსიქოლოგიის უმთავრეს მეთოდოლოგიურ-თეორიულ პრინციპებს. პირველ ყოელისა, ასოციაციური ფსიქოლოგია, როგორც ყოველგვარი ემპირიული ფსიქოლოგია, წარმოადგენს მოძღვრებას ცნობიერების მოვლენების შესახებ. ბუნებრივია აქ დგება საკითხი იმის თაობაზე, თუ როგორაა შესაძლებელი ამ მოვლენების შესწავლა. ფსიქოლოგიისთვის კარგა ხანს ეტალონად ბუნებისმეტყველება და მისი ყველაზე განვითარებული დარგები – ფიზიკა და ქიმია ითვლებოდა. ამ უკანასკნელთა კვლევის მეთოდოლოგია კი გულისხმობდა მოვლენის დაშლას უმარტივეს, პირველად ნაწილებად (ატომები, ელემენტები), რომლებიც საშენი მასალის ფუნქციას ასრულებენ. მომდევნო პროცედურა გულისხმობს იმ კანონზომიერებების თუ პრინციპების დადგენას, რომლებიც უზრუნველყოფენ ამ საშენი მასალის საფუძველზე რთული მოვლენების წარმოქმნას. ასოციაციური ფსიქოლოგიაც ამ გზას დაადგა: გამოყო პირველადი ელემენტები (შეგრძნება, წარმოდგენა), რომელთაგანაც შედგება ცნობიერების ყოველგვარი მოვლენა. მათ გამაერთიანებელ პრინციპად მიჩნეულ იქნა ასოციაციის უნივერსალური პრინციპი – მსოფლიო მიზიდულობის კანონის ერთგვარი ანალოგი ფსიქიკის სფეროში. გამოიყო აგრეთვე ფაქტორები, ან როგორც უფრო ხშირად უწოდებენ, ასაციაციის კანონები, რომლებიც ასოციაციური კავშირების დამყარებას და მათ ფუნქციონირებას განაპირობებენ.

ახლა ვნახოთ, როგორი იყო დამოუკიდებელი ფსიქოლოგიური მეცნიერება თავისი განვითარების პირველ ეტაპზე. როგორც უკვე ითქვა, ფსიქოლოგიის ფილოსოფიიდან გამოდიფერენცირებას პირველ რიგში მასში ექსპერიმენტის დამკვიდრებამ შეუწყო ხელი. ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტი, ცხადია, მანამდეც ტარდებოდა, მაგრამ ეს საკმაოდ იშვიათად ხდებოდა, უმთავრესად მაშინ, როცა სხვა მეცნიერებებს (უპირატესად ფიზიოლოგიას) საკუთარი, მაგრამ ფსიქოლოგიასთან მომიჯნავე პრობლემების უფრო ღრმა შესწავლა აინტერესებდათ. პირველი ფუნდამენტური ექსპერიმეტული გამოკვლევა, რომელიც საკითხითაც და მეთოდითაც ნამდვილად ფსიქოლოგიური იყო, ეკუთვნის გუსტავ თეოდორ ფეხნერს (1860). მან ძალზე მნიშვნელოვანი, მაგრამ მაინც კერძო ფსიქოლოგიური საკითხი შეისწავლა (ე.წ. ფსიქოფიზიკა). ცოტა მოგვიანებით ვილჰელმ ვუნტმა ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტი მრავალი საკითხის

შესწავლას მიუსადაგა და მისცა ამ კვლევას სისტემატური ხასიათი; მან დაარსა პირველი ფსიქოლოგიური ლაბორატორია (1879) და ინსტიტუტი, ფსიქოლოგიური ჟურნალი და, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ჩამოაყალიბა დამოუკიდებელი ფსიქოლოგიური მეცნიერების დაფუძნების პირველი, ყოველ მხრივ გააზრებული პროგრამა, ანუ ორიგინალური ფსიქოლოგიური სისტემა, რომელიც საფუძვლად დაუდო საკუთარ კვლევა-ძიებას.

აღსანიშნავია, რომ ამის შემდეგ თითქმის უმალ გაჩნდა სხვა თეორიული სისტემები: *აქტ-ფსიქოლოგია* (ფრანც ბრენტანო), *ბინომისტური კონცეფცია* (ციპენი), *ცნობიერების ნაკადის თეორია* (უილიამ ჯემსი), *ამერიკული ფუნქციონალიზმი* (ჯონ დიუი, ჯეიმს ენჯელი, რობერტ ეუდვორთი), *აღწერითი ფსიქოლოგია* (ვილჰელმ დილთაი) და სხვა. მათი შეხედულებები მრავალი თვალსაზრისით განსხვავდებოდნენ ვუნდტისა და მისი ყველაზე ერთგული თანამებრძოლის, ე.წ. *სტრუქტურული ფსიქოლოგიის* თავკაცის, ედვარდ ტიჩენერის თეორიებისაგან. ეს ნიშანი ფსიქოლოგიას ბოლომდე გაჰყვა. XX საუკუნის 30-იან წლებში საბოლოოდ გაცნობიერდა, რომ არ არსებობს ერთიანი ფსიქოლოგიური მეცნიერება; არსებობს რამოდენიმე, ერთმანეთისაგან კარდინალურად განსხვავებული და არსებით საკითხებში პრინციპულად დაპირისპირებული ფსიქოლოგიური მოძღვრება. განსხვავებულია მათი კვლევის სფერო და შესწავლის საგანი, კვლევის მეთოდოლოგიური და მეთოდური პრინციპები. ამ ვითარებას კარლ ბიულერის მერე ფსიქოლოგიის კრიზისად მოიხსენიებენ.

თავდაპირველად დაპირისპირებას ასეთი მწვავე და უკომპრომისო ხასიათი არ ჰქონდა. თითქმის ყველა ჩამოთვლილ თეორიაში შეწყნარებული იყო აზრი, რომ ფსიქოლოგიის შესასწავლ საგანს ცნობიერება შეადგენს და რომ კვლევა უპირატესად ექსპერიმენტულად უნდა წარიმართოს. ეინაიდან ყველაზე გავლენიან ფიგურად მაინც ვუნდტი რჩებოდა, სწორედ მისი მოძღვრება გადაიქცა იმ თეორეტიკოსების მთავარ სამიზნედ ვინც ადრინდელი ფსიქოლოგიური პროგრამების ნაკლოვანებებს ხედავდა. ვუნდტის სისტემის თითქმის ყველა ძირითადი მხარე გულმოდგინე დახასიათებისა და კრიტიკული შეფასების საგანი გახდა. ამ პროცესში იკვეთებოდა განსხვავებული მიდგომა ამა თუ იმ საკითხისადმი, რაც, თავის მხრივ, ამოსავალი პუნქტი ხდებოდა ახალი, ფართომასშტაბიანი ფსიქოლოგიური კონცეფციებისათვის ან, სულაც, ახალი მეცნიერული მიმდინარეობებისათვის.

დაახლოებით ასე შეიქმნა XX საუკუნის დასწყისის ძირითადი ფსიქოლოგიური სისტემები. ჩვენ, ცხადია, ერთგვარად ვამარტივებთ, რადგან სერიოზული თეორიული სისტემების ჩამოყალიბება, როგორც წესი, ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების მთელ წყებას ეფუძნება. და მაინც, ამ კონცეფციათა გენეზისის წარმოდგენილი სქემა ძირითადად სწორედ გამოხატავს საქმის ვითარებას. გამონაკლისს შესაძლოა ზიგმუნდ ფროიდის თეორია შეადგენს; მისი ჩამოყალიბება ალბათ უფრო კლინიკური პრაქტიკის მონაცემების თეორიული გააზრების საჭიროებით იყო მოტივირებული, ვიდრე წინამორბედ შეხედულებებთან დაპირისპირებით.

მაშ რომლებია ვუნდტის მოძღვრების ის ნიშნები თუ მომენტები, ესოდენ მძლავრი სტიმულატორის როლი რომ ითამაშეს ფსიქოლოგიის შემდგომი განვითარების თვალსაზრისით? ასეთად სულ ცოტა, ხუთი მათგანი შეიძლება ჩაითვალოს: 1) ვუნდტის ფსიქოლოგია, როგორც თვითონ ამბობდა, "უშუალო გამოცდილების" ან ცნობიერების ფსიქოლოგიაა. 2) იგი ელემენტების და მათი გამაერთიანებელი კანონზომიერებების ფსიქოლოგიაა. 3) ის ინტროსპექციულია. 4) იგი უსუბიექტო ფსიქოლოგიაა. 5)მასში ორგვარი ფსიქოლოგიის იდეაა გატარებული.

განვიხილოთ თანმიმდევრობით თითოეული თეზისი შესაბამისი ანტითეზისისა და მასზე აგებული ახალი თეორიული სისტემების თვალსაზრისით.

1. არა მხოლოდ ვუნდტი, არამედ ახლად ჩამოყალიბებული ფსიქოლოგიური მეცნიერების პრაქტიკულად ყველა ძირითადი წარმომადგენელი ფსიქოლოგიის საგანს ცნობიერებაში ხედავდა. უფრო მეტიც, ეს თვალსაზრისი თითქმის მთელი ემპირიული ფსიქოლოგიისთვის იყო დამახასიათებელი. გამონაკლისს ჰერბარტი წარმოადგენდა, რომელიც ცნობიერ ფსიქიკასთან ერთად არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობასაც ამტკიცებდა. უფრო ადრე ამ აზრს ლაიბნიციც იცავდა. აღსანიშნავია რომ მისი არგუმენტაცია არაცნობიერი ფსიქიკის დასამტკიცებლად მთლიანად ფილოსოფიურ-მეთოდოლოგიური ხასიათისა იყო. მთელ სამყაროში მოქმედებს ე.წ. "უწყვეტობის ან თანდათანობის" პრინციპი — ამბობდა ლაიბნიცი. იგი ფსიქიკურ სინამდვილეშიც მოქმედებს. ამიტომ, როცა ცნობიერებაში წყვეტას აქვს ადგილი, მაგალითად ძილის დროს, მას არაცნობიერი ფსიქიკური ავსებს. ჰერბარტი ცდილობდა, რომ არაცნობიერის ცნებისთვის ემპირიული ეფერადობა მიენიჭებინა; არაცნობიერის ძალის მათემატიკური გამოხატვაც კი სცადა, თუმცა სრულიად წარუმატებლად. მიუხედავად ამისა, არაცნობიერის ცნება მაინც წმინდა თეორიულ კატეგორიად დარჩა.

ერთი სიტყვით, კლასიკური ფსიქოლოგიის უდიდესი ნაწილი არაცნობიერი ფსიქიკურის არსებობას საეთოდ არ ცნობდა და ცნობიერების ანალიზის ფარგლებს არ სცილდებოდა. იმ იშვიათ შემთხვევებშიც, როცა მკვლევარები არაცნობიერის არსებობას უშვებდნენ, ეს წმინდა მეთოდოლოგიური მოსაზრებებით ხდებოდა და ბუნებრივიც იყო, ვინაიდან არაცნობიერი ფსიქიკურის რეალურობის ჩვენება უაღრესად რთულია, ზოგის აზრით კი შეუძლებელიც. საქმე ისაა, რომ არაცნობიერის პირდაპირი დაკვირვება პრინციპულად შეუძლებელია. ის, რისი აღმოჩენაც ჩვენს შინაგან სამყაროში შეიძლება, უკვე ცნობიერებაა. არაცნობიერი ცნობიერებაში ვერ იქნება მოთავსებული. ამიტომ ძნელია იმის ჩვენება და დასაბუთება, რომ ცნობიერების მიღმა კიდევ არსებობს რაღაც ფსიქიკური. დიდი ხნის განმავლობაში ეს საერთოდ შეუძლებლად ითვლებოდა. მაგრამ მეცნიერება მხოლოდ უშუალოდ მოცემულ მოვლენებს არ შეისწავლის. ასევეა არაცნობიერის შემთხვევაშიც. მის არსებობაში დასარწმუნებლად, ხოლო შემდგომ მისი თვისებების შესასწავლად საჭიროა ჩვენი განცდებისა ან მოქმედებების ისეთი მონაცემების გამოვლენა და ანალიზი, რომელთა არსებობის წესი და ფუნქციონირების ხასიათი აუხსნელი და გაუგებარი დარჩება მათი ქვემდებარე და მათი განმსაზღვრელი არაცნობიერი ფაქტორების გათვალისწინების გარეშე. ესაა არაცნობიერთან მისასვლელი ერთადერთი გზა. სწორედ მას მიაკვლია ფროიდმა და, მიუხედავად დიდი წინააღმდეგობისა აკადემიური ფსიქოლოგიის მხრიდან, ჯეროვანი ადგილი მიუჩინა ამ ცნებას ფსიქოლოგიის კატეგორიალურ აპარატში. ამით მან სამუდამოდ დაიმკვიდრა ადგილი არა მხოლოდ ფსიქოლოგიის, არამედ საერთოდ მეცნიერების ისტორიაში.

ფროიდის პირველი წიგნიდან დაწყებული (1895), *ფსიქოანალიტიკურმა* კონცეფციამ განვითარების ხანგრძლივი გზა განვლო. მეოცე საუკუნის ათიან წლებში ფროიდს გაემიჯნენ და საკუთარი კონცეფციების შექმნა დაიწყეს მისმა ყველაზე ნიჭიერმა მიმდევრებმა ადლერმა და იუნგმა. ფსიქოანალიზთან ერთად მათი თეორიები (*ინდივიდუალური ფსიქოლოგია* და *ანალიტიკური ფსიქოლოგია*) ქმნიან იმ მიმდინარეობას რომელსაც უფრო ხშირად *სიღრმის ფსიქოლოგია* ეწოდება, ვინაიდან აქ აქცენტი ფსიქიკის სიღრმივი, არაცნობიერი პლასტების შესწავლაზე კეთდება. ფსიქოლოგიის ამ მიმდინარეობას მკითხველი პირველ თავში გაეცნობა.

სიღრმის ფსიქოლოგიის შემდგომი განვითარებაა *ეგო-ფსიქოლოგია* და *ნეო-*

ფროიდიზმი. ესაა ავტორთა ჭრელი შემადგენლობის მომცველი მიმდინარეობა, რომელთაგანაც ზოგიერთი ერთმნიშვნელოვნად დამორდა პირველწყაროს – ფროიდის ფსიქოანალიზს, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, სწორედ ეს უკანასკნელი აერთიანებს მათ გარკვეული ფსიქოლოგიური მიმდინარეობის ფარგლებში (თავი მეოთხე). საზოგადოდ კი აღსანიშნავია, რომ ე.წ. ფსიქოანალიტიკური მოძრაობა თავიდანვე ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ ყველაზე მძლავრ ნაკადს ქმნის. მასში გარკვეულწილად ერთიანდებიან როგორც კლასიკური ფსიქოანალიზის მომხრეები, ასევე *პოსტფროიდისტული ფსიქოანალიზის* მრავალი განშტოების წარმომადგენელი.

ფსიქოანალიტიკური მიმდინარეობის გარდა არაცნობიერის კატეგორია საკმაოდ ორგანულად შეითვისა არაერთმა *პერსონოლოგიურმა* კონცეფციამ. უფრო მეტიც, მათ საფუძველზე შეიქმნა რამდენიმე ტესტური, უპირატესად პროექციული მეთოდიკა პიროვნების სიღრმიეი (არაცნობიერი) სტრუქტურების დახასიათებისთვის. ამან, თავის მხრივ, მნიშვნელოვნად გაამდიდრა არცნობიერის ფაქტოლოგია, რომელიც, ფსიქოანალიზის ტრადიციისამებრ, ძირითადად კლინიკური დაკვირვების მასალას ემყარებოდა.

უფრო რთულადაა საქმე აკადემიურ ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში, რომელიც დღემდე საკმაოდ დიდ სიძნელეებს აწყდება როგორც არაცნობიერის თეორიული გააზრების, ისე მისი ემპირიული შესწავლის მხრივ. ამ ფონზე აშკარად გამოირჩევა უზნაძის *განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური მოძღვრება*, რომელშიც არაცნობიერის კატეგორიას ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უკავია. განწყობის ფსიქოლოგიაში მოცემულია როგორც არაცნობიერის თეორიული გააზრების მწყობრი სისტემა, ისე მისი ექსპერიმენტული შესწავლის ორიგინალური მეთოდური აპარატი (თავი მერვე).

არაცნობიერის კატეგორიის შემოტანა და მის საფუძველზე ახალი თეორიული სისტემების შექმნა, ცხადია, არ ნიშნავს ცნობიერების კატეგორიაზე უარის თქმას. ცნობიერი და არაცნობიერი ერთად ფარავენ ფსიქიკის ცნების მთელ მოცულობას. მათ შორის უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი ურთიერთმიმართებებია გამოვლენილი, როგორც ფსიქოანალიზში, ასევე განწყობის თეორიაში.

XX საუკუნის ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობათა აბსოლუტურ უმრავლესობაში ცნობიერების კატეგორია საკვანძო როლს ასრულებდა. ამ მხრივ გამონაკლისს ბიპევიორისტული მიმდინარეობის სხვადასხვა ვერსიები წარმოადგენენ, სადაც ცნობიერება და მასთან დაკავშირებული პრობლემატიკა მეტ-ნაკლები კატეგორიულობით არის უარყოფილი ან იგნორირებული. ამაზე შედარებით დაწვრილებით ქვემოთ ვილაპარაკებთ. ჯერ-ჯერობით კი მხოლოდ იმას ავღნიშნავთ, რომ ბიპევიორიზმი არ არის ფსიქოლოგიური მეცნიერების მაგისტრალური ხაზი: იგი ძალიან მძლავრი, მაგრამ მაინც მხოლოდ ერთ-ერთი მიმდინარეობაა ფსიქოლოგიაში. ბიპევიორიზმი, არსებითად მხოლოდ ამერიკაში იყო საყოველთაოდ გავრცელებული და ისიც განსაზღვრულ პერიოდში. დაახლოებით 70-ანი წლებიდან მის ბატონობას ამერიკაშიც ელება ბოლო. ევროპაში კი არასოდეს შეწყვეტილა ცნობიერების კატეგორიის დამუშავება და ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების შესწავლა როგორც სტრუქტურული ისე ფუნქციონალური თვალსაზრისით. ამ მხრივ განსაკუთრებულ აღნიშვნას იმსახურებს ფრანგულენოვან ფსიქოლოგთა ჯგუფი (რიბო, ჟანე, კლაპარედი, პიაჟე და სხვები). ამ შრომაში ისინი საკმაოდ პირობითად *გენეტიკური ფსიქოლოგიის* მიმდინარეობის ფარგლებში არიან გაერთიანებულნი. ეს სახელწოდება არ არის შემთხვევითი, რადგანაც აქ შემავალ თეორიებში ცნობიერების პროცესები მათი განვითარების თვალსაზრისით არიან დახასიათებულნი (თავი მეშვიდე).

ამერიკაში XX საუკუნის მეორე ნახევარში ბიპევიორიზმის მიერ განდევნილი და

შერისხული ცნობიერება კვლავ იკავებს ერთ-ერთ ცენტრალურ ადგილს თეორიულ და ემპირიულ კვლევა-ძიებაში. ყალიბდება და შემდგომში საყოველთაოდ ვრცელდება *კოგნიტური ფსიქოლოგია*. თავდაპირველად ეს მიმდინარეობა შემეცნებითი პროცესების შესწავლით შემოიფარგლებოდა, მაგრამ შემდგომ მისი ინტერესი ემოციურ და მოტივაციურ პროცესებზეც გავრცელდა. ამდენად, ამ მიმდინარეობის ფარგლებში შეიქმნა ქცევის საკმაოდ მასშტაბური მოდელები. მათში ნაცადია ცნობიერი პროცესებისა თუ წარმონაქმნების ფუნქციის დადგენა ქცევის აღძვრისა და რეგულაციის პროცესში. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე ფსიქოლოგიაში *კოგნიტივიზმი*, ალბათ, ყველაზე გავრცელებულ და გავლენიან მიმდინარეობას წარმოადგენს (თავი მეთერთმეტე).

2. ვუნდტის მოძღვრების კიდევ ერთ ნიშანს, რომლის კრიტიკულმა გააზრებამ დიდად შეუწყო ხელი XX საუკუნის ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას, იყო ელემენტარიზმი. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ელემენტარიზმის ნაკლოვანებას ვუნდტიც კარგად ხედავდა. უფრო მეტიც, ელემენტარიზმს სერიოზულად შეებრძოლა გვიანდელი ასოციაციონიზმის რამდენიმე წარმომადგენელიც. მიუხედავად ამისა, ფსიქოლოგიურ აზროვნებაში გასულ საუკუნემდე მაინც, ელემენტარიზმი ბატონობდა. ეს მხოლოდ იმით კი არ იყო გაპირობებული, რომ რთულის მარტივ ერთეულებად დაშლა ყოველგვარი შემეცნების, მათ შორის ფსიქოლოგიურის, აუცილებელი ხერხია. ჯერ კიდევ დემოკრიტე სულის ატომისტურ აგებულებაზე ლაპარაკობდა. თვით არისტოტელემ, მიუხედავად იმისა, რომ სულის ერთიანობისა და განუყოფლობის იდეას აღიარებდა, სათანადო ანალიზის შედეგად სულის სამი ნაირსახეობა გამოყო. მას შემდეგ ფსიქოლოგია მუდამ მიმართავდა სულიერი სამყაროს ანალიზს, ხოლო ასოციაციონისტურ ფსიქოლოგიაში ცნობიერების ანალიტიკურმა შესწავლამ აპოგეას მიაღწია. გამოიყო ცნობიერების პირველადი ელემენტებიც და მათი მთელში გაერთიანების წესიც (ასოციაცია). თითქოს ყველაფერი რიგზე იყო, მაგრამ საბოლოოდ შესამჩნევი გახდა ამ კონსტრუქციის არასრულყოფილება, კერძოდ ის, რომ ცნობიერების სფეროში ელემენტების მექანიკურ-ასოციაციური დაჯამებით საძიებელი მთელი არ მიიღება. ასევე შეუძლებელია რთული ფსიქიკური წარმონაქმნების უნაშთოდ დაშლა ელემენტებად; მთელი მეტია ელემენტების ჯამზე. ეს მართლაც აღმოჩენა იყო, რომელმაც, საბოლოო ჯამში, მთლიანობის ფსიქოლოგიამდე მიგვიყვანა. მაგრამ მანამდე გრძელი გზა იყო გასავლელი; ელემენტარისტული პარადიგმა ჯერ კიდევ ძლიერი იყო.

ჯონ სტიუარტ მილი პრობლემას ხედავდა, მაგრამ ვერც ასოციაციონიზმს უღალატა და ვერც ბუნებისმეტყველებაზე სწორებას. მან უბრალოდ შეცვალა ეტალონური მეცნიერება და განაცხადა, რომ ფსიქოლოგიაში ფიზიკის მსგავსად კი არ ხდება ატომების გაერთიანება-დაჯამება, არამედ ქიმიის მსგავსად, სადაც ორი ელემენტის შეერთებით მიიღება ნივთიერება, რომელსაც ელემენტებისაგან სრულიად განსხვავებული თვისებები გააჩნია (ე.წ. სულის ქიმია).

ვუნდტმა ამ ვითარებას შემოქმედებითი სინთეზის პრინციპი უწოდა. ელემენტებიდან რთული ფსიქიკური წარმონაქმნის სინთეზირება "შემოქმედებითად" ხდება; მთელი, როგორც ელემენტების გაერთიანების შედეგი, ყოველთვის მეტია ნაწილების ჯამზე და მათ თვისებებზე არ დაიყვანება. თითქოს ელემენტარიზმი დაძლეულია, მაგრამ ირკვევა, რომ ელემენტარისტული პარადიგმა მაინც ძალაში რჩება. რატომ? იმიტომ, რომ მიუხედავად ფსიქიკური მთლიანობის ამ თავისებურებისა, იგი ნაწარმოებ, ელემენტებისაგან შედგენილ მოვლენად რჩება. მთლიანობა მეორადია, სინთეტური,

თუმცა სინთეზი მექანიკური კი არა, შემოქმედებითია. ფსიქოლოგიური კვლევის სათავე მაინც ელემენტების ძიებაშია. ვუნტმა და მისმა მიმდევრებმა (განსაკუთრებით ტიჩენერის სკოლამ) ამ საქმიანობას, რომელსაც უკვე ექსპერიმენტული პროცედურის სახე ჰქონდა, უდიდესი დრო და ენერგია შეალიეს. მონახეს კიდეც თითქოს ახალი, მესამე ელემენტი – ე.წ. ელემენტარული გრძნობა, მაგრამ ვერ შეთანხმდნენ ამ ელემენტების თვისებების რაობასა და რაოდენობაზე, რაც მათი მეთოდის არასანდოობაზე მიანიშნებდა.

ელემენტარიზმზე საუბრისას შეუძლებელია არ მოვიყვანოთ შესანიშნავი ქართველი ფსიქოლოგიის ისტორიკოსის ერეკლე აბაშიძის ზედმიწევნით ზუსტი შეფასება: "შემოქმედებითი სინთეზის სახით ფსიქოლოგიაში შეიჭრა მთლიანობის იდეა. მაგრამ თვითონ ვუნდტმა ვერ გაიგო მთელი მისი აზრი, მისი ანალიზი განიზრახა და დაპკარგა მტკიცე საყრდენი: აღარც თავისთავად საკმარისი ელემენტები შერჩა და აღარც შემოქმედებითი სინთეზის მონოპოლია". ერთი სიტყვით XX საუკუნისათვის საკითხი მომწიფდა – საჭირო იყო პარადიგმის შეცვლა: მთლიანობითობა და არა ელემენტარიზმი; მთლიანია პირველადი, ხოლო ნაწილი, ელემენტი მეორადი და მთლიანობით განსაზღვრული.

ეს გარღვევა წინა საუკუნის 10-იან წლებში გააკეთა *გეშტალტფსიქოლოგიამ*, ახალმა ფსიქოლოგიურმა კონცეფციამ, რომელმაც თეორიული სისტემის ცენტრში გეშტალტის (ფორმა, მთლიანობითი სტრუქტურა) ცნება დააყენა და იზრუნა მისი თვისებების, მოქმედებისა და ქმნადობის კანონზომიერებათა დასადგენად (თავი მესამე).

თავდაპირველად გეშტალტის თვისებების შესწავლა მთლიანად აღქმის სფეროში მიმდინარეობდა. შემდგომში გეშტალტიზაციის პრინციპებით აზროვნების პროცესის დახასიათებასაც შეეცადნენ. ხოლო ბოლოს გეშტალტ-კანონების სრული უნივერსალიზაცია მოხდა; ისინი მთელ ცნობიერებაზე იქნენ გავრცელებულნი, მაგრამ მხოლოდ თეორიულ პლანში. რეალური კვლევის დონეზე კლასიკური გეშტალტფსიქოლოგია კოგნიტურ პროცესებს არ გასცილებია.

შემდგომში *ლაიფციგის სკოლამ* (ფელიქს კრიუგერი) გეშტალტის პრინციპები ემოციების სფეროში გაავრცელა, ხოლო კურტ ლევინმა მოტივაციისა და საზოგადოდ ქცევის სფეროში. მიუხედავად ამისა, ლევინის თეორია ვერ ჩაითვლება გეშტალტფსიქოლოგიის უბრალო ექსტრაპოლაციად მოტივაციის პრობლემატიკაზე. ლევინმა უდაოდ განიცადა გეშტალტფსიქოლოგების გავლენა, მაგრამ მისი მეთოდოლოგიური და თეორიული პრინციპები, ისევე როგორც კვლევის ობიექტი, იმდენად თვითმყოფადია და განსხვავებული გეშტალტფსიქოლოგიისაგან, რომ მისი *ველის თეორია* XX საუკუნის ერთ-ერთ ყველაზე ორიგინალურ და ძლიერ ფსიქოლოგიურ კონცეფციად შეიძლება იქნას მიჩნეული (თავი მეექვსე).

3. ზემოთ ჩვენ გაკვრით შევეხეთ *ბიჰევიორისტულ* მიმდინარეობას და ავლნიშნეთ, რომ მან განდევნა ცნობიერება ფსიქოლოგიის კვლევის სფეროდან. ეს, რასაკვირველია, იმიტომ არ მომხდარა, რომ ბიჰევიორიზმის ფუძემდებლებს, თორნდაიკს ან უოთსონს ეჭვი შეეპარათ ცნობიერების არსებობაში. მათი ეჭვი ცნობიერების მეცნიერული კვლევის სანდოობაზე იყო მიმართული. მაშასადამე საქმე მეთოდს ეხებოდა. ვინაიდან ცნობიერების უშუალო წვდომის და, ამდენად, მისი რეალური შესწავლის ერთადერთ გზად კლასიკურ ფსიქოლოგიას თვითდაკვირვება ესახებოდა, ბიჰევიორიზმის კრიტიკის მახვილი სწორედ ინტროსპექციაზე იყო მიმართული. ეს, პირველ ყოვლისა, ეხებოდა ვუნდტიანულ ორიენტაციას და ცნობიერების ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის სხვა განშტოებებში მიმდინარე კვლევა-ძიებას.

საქმე ისაა, რომ ვუნდტის მიერ დამკვიდრებული ექსპერიმენტის მოდელი გულისხმობდა ინტროსპექციის აქტიურ გამოყენებას. ექსპერიმენტის მოთხოვნებთან სრულ შესაბამისობაში ცდისპირს ხელოვნურ პირობებში მიეწოდებოდა სხვადასხვა გამღიზიანებელი (ან ამოცანა), ხდებოდა ცდის ობიექტური პირობების ვარირება, ხოლო სუბიექტს თვითდაკვირვების გზით უნდა წარმოედგინა ანგარიში მის შინაგან სამყაროში (ცნობიერებაში) მომხდარი ცვლილებების შესახებ. ამრიგად, საბოლოო ჯამში, ლაპარაკი იყო ცდის კონტროლირებულ პირობებში მიღებულ, მაგრამ მაინც ინტროსპექტულ მონაცემებზე. ამ პროცედურას ასეც ეწოდებოდა – ინტროსპექტული ექსპერიმენტი. გასაგებია, რომ ინტროსპექციის ხარისხს, თვითდაკვირვებაში გაწაფულობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ამგვარი კვლევის ერთ-ერთი უდიდესი ავტორიტეტი, ედვარდ ტიჩენერი თითოეულ ასეთ ექსპერიმენტს ინტროსპექციაში გაკვეთილს უწოდებდა. გაკვეთილი კი, ისევე როგორც მიღებული გამოცდილება სხვადასხვაგვარი შეიძლება იყოს. საქმე ისაა, რომ თვითდაკვირვების მაქსიმალურად მაღალი დონის მისაღწევად კვლევით ცენტრებში ცდისპირებად უპირატესად იქ მომუშავე პროფესიონალ ფსიქოლოგებს იყენებდნენ. ეს უკანასკნელნი კი, როგორც წესი, იქ გავრცელებული თეორიული ორიენტაციის მიმდევრები იყვნენ. ეს გარემოება თავისდაუნებურად გარკვეულ მიმართულებას აძლევდა მათ თვითდაკვირვებას. ყოველივე ამის შედეგად, ძალიან ხშირად ხდებოდა, რომ სხვადასხვა ლაბორატორიაში ერთი და იგივე საკითხის კვლევისას, თითქოს და ერთი და იგივე მეთოდიკით, საგრძნობლად განსხვავებულ შედეგებს იღებდნენ; შესაბამისად, განსხვავებული იყო თეორიული ინტერპრეტაციაც. ზუსტი ექსპერიმენტული კვლევა-ძიების იდეალი, რომლის მიღწევის სურვილითაც იყო მოტივირებული ახალგაზრდა ფსიქოლოგიური მეცნიერება, მიუწვდომელი რჩებოდა. ამ ვითარების თავი და თავი კი ინტროსპექცია იყო.

სწორედ ინტროსპექციის არასანდოობამ უბიძგა უოთსონს ფსიქოლოგიის განვითარების სხვა გზა ეძებნა. თუმცა, თვითდაკვირვების მეთოდის სირთულეები ბევრად ადრე იქნა შემჩნეული. ჯერ კიდევ კანტი გამოთქვამდა სერიოზულ ეჭვს რაიმის ყურადღებით განცდისა და იმ განცდის სრულყოფილი დაკვირვების ერთდროული განხორციელების შესაძლებლობასთან დაკავშირებით. ამის გამო იგი საკმაოდ სკეპტიკურად იყო განწყობილი ემპირიული ფსიქოლოგიის პერსპექტივების მიმართ. პოზიტივიზმის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა ოგიუსტ კონტმა კი ფსიქოლოგია საერთოდ ამოიღო დამოუკიდებელ მეცნიერებათა სიიდან. იგი აცხადებდა, რომ ფსიქოლოგია, როგორც სწავლება ცნობიერების შესახებ, თვითდაკვირვებაზეა დამყარებული. ეს უკანასკნელი კი, პრინციპში, ვერ იქნება სანდო მონაცემების წყარო. კონტის აზრით თვითდაკვირვების შესაძლებლობები თითქმის იგივეა, რაც ის, რომ თვალმა საკუთარი თავი დაინახოს.

ემპირიულმა ფსიქოლოგიამ იმდენად მყარად დაუკავშირა ერთმანეთს ცნობიერება და ინტროსპექცია (ლოკის მიხედვით ცნობიერება სხვა არაფერია თუ არა რეფლექსია, ანუ თვითდაკვირვება, თვითგანცდა), რომ ახლადდაფუძნებულ ცნობიერების ფსიქოლოგიაშიც ინტროსპექციის უკუგდება წარმოუდგენელი ჩანდა. სამაგიეროდ, უოთსონისთვის, რომლის აზროვნების წესი პოზიტივიზმისა და პრაგმატიზმის გავლენით ჩამოყალიბდა და, ამასთან, ზოოფსიქოლოგიური ანუ ცნობიერების გარეშე მიმდინარე კვლევის სოლიდური გამოცდილებაც ჰქონდა, ეს სულაც არ იყო წარმოუდგენელი. მისთვის მეცნიერული კვლევის ობიექტურობა უპირველესი ღირებულება იყო. აქედან გამომდინარე, მას მიაჩნდა, რომ ინტროსპექცია უპირობოდ უნდა ჩამოშორდეს ფსიქო-

ლოგიას; მაგრამ, იგივე ბედი უნდა ეწიოს ცნობიერებასაც, ვინაიდან თვითდაკვირვებასთან მისი კავშირი არსებითი ხასიათისაა და, ამდენად, მისი ობიექტურ-მეცნიერული შესწავლა პრინციპულად შეუძლებელია. ფსიქოლოგიამ ობიექტური მეთოდით უნდა იხემძღვანელოს და ობიექტურად აღრიცხვადი მოვლენები შეისწავლოს. ზოოფსიქოლოგიაში მუშაობისას უოთსონი ასეთ მოვლენებად მიიჩნევდა ცხოველთა ობიექტურად დაკვირვებად და გაზომვად მოძრაობებს, რეაქციებს. მსგავს რეაქციებს შეისწავლიან ყველგან, სადაც ინტროსპექცია შეუძლებელია: პატარა ბავშვებთან, სულით ავადმყოფებთან. კვლევის მსგავსი მეთოდოლოგია შესაძლებელია გადატანილ იქნას მოზრდილ, ნორმალურ ადამიანზეც. ამ შემთხვევაში ფსიქოლოგიის შესწავლის საგნად ყოველგვარი სახის ქცევა მოგეეელინება (ბიჰევიორიზმი — ქცევათმეცნიერება); ქცევა, მოცემული ობიექტურად, მოტორული ან ვისცერალური რეაქციების სახით, რაიმე ფსიქიკური, ცნობიერი ელემენტის გარეშე. კლასიკური ბიჰევიორიზმის ფორმულაა S-R. ფსიქოლოგიის ამოცანა მიღწეულია, თუ ვიცით, რა რეაქციას იწვევს ესა თუ ის სტიმული. კავშირი სტიმულსა და რეაქციას შორის უპირატესად ცხოვრების პროცესში, დასწავლის შედეგად მყარდება. ამიტომ ბიჰევიორისტულ ფსიქოლოგიაში ექსპერიმენტული შესწავლის მთავარ ობიექტად დასწავლის პრობლემატიკა იქცა (თავი მეორე).

ბიჰევიორისტული მიმდინარეობის მეორე ტალღას *ნეობიჰევიორიზმი* წარმოადგენს (თავი მეხუთე). იგი 70-იან წლებამდე ბატონობდა ამერიკულ ფსიქოლოგიაში. მის ჩარჩოებში უფრო გაძლიერდა დასწავლის პრობლემატიკის თეორიულ-ექსპერიმენტული კვლევა. შეიქმნა ქცევის მრავალი მოდელი, უმეცა ძირითად თეორიულ ორიენტაციებს მაინც ჰალისა და ტოლმენის სკოლებში ჩაეყარა საფუძველი. ნეობიჰევიორიზმის მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი S-R ფორმულის ე.წ. "შუალედური ცვლადებით" შევსებაში მდგომარეობდა. ობიექტივისტური პარადიგმის შესაბამისად, ნეობიჰევიორისტები მაქსიმალურად ერიდებოდნენ ამ ცვლადების ფსიქიკურ-განცდით ტერმინებში გამოხატვას. ე.წ. ოპერაციონალისტური მეთოდოლოგიით შეიარაღებულნი, ისინი ცდილობდნენ ამ ცვლადების დახასიათებას ობიექტურად წარმოებული და გაზომვადი პროცედურებისა თუ ოპერაციების საშუალებით. მაგალითად, ჭამის მოთხოვნილებაზე, როგორც ფსიქიკურ ფენომენზე ან განცდაზე კი არ ლაპარაკობდნენ, არამედ ბოლო ჭამიდან გასულ დროზე, ე.ი. დეპრივაციის ხანგრძლივობაზე. მაგრამ თანდათანობით სულ უფრო ნათელი ხდებოდა, რომ ასე გააზრებული შუალედური ცვლადები ნამდვილად ფსიქიკურ მოვლენებს წარმოადგენდნენ, რომ საჭირო იყო მოძველებული ტაბუს მოხსნა და ქცევის რეალური ფსიქიკური მექანიზმების შესწავლა.

ეს კი სწორედ ის იყო, რასაც დიდი ხნის მანძილზე აკეთებდნენ ევროპელი ფსიქოლოგები. ევროპაში ბიჰევიორიზმის გავლენა მნიშვნელოვანი არ ყოფილა; ყოველ შემთხვევაში, ცნობიერება არასოდეს დარჩენილა კვლევის ინტერესების მიღმა და ყოველთვის აქტუალურად იდგა საკითხი ქცევის რეგულაციაში ფსიქიკური (ცნობიერი და არაცნობიერი) ფაქტორების მონაწილეობის შესახებ. ასეთი კვლევის შთამბეჭდავ მაგალითებს წარმოადგენენ ფროიდის, შტერნის, ჟანეს, ლევინის, უზნაძის და სხვათა თეორიები. თანამედროვე ამერიკულ და ევროპულ კოგნიტივიზმში ამგავარი ორიენტაციის საფუძველზე უკვე არა ერთი საინტერესო ქცევითი მოდელია შექმნილი. აქვე დავძენთ, რომ ე.წ. *რადიკალური ბიჰევიორიზმის* ბოლო გაბრწყინებას სკინერის სისტემა წარმოადგენდა. თავისი მრავალფეროვანი შემოქმედებით სკინერმა დამარწმუნებლად აჩვენა, თუ რა სიმაღლეების მიღწევა შეუძლია ფსიქოლოგიას ქცევის მართვისა და

პროგნოზირების საქმეში, როდესაც ის მკაცრი ბუნებისმეტყველურ-ბიპევიორისტული პრინციპებით ხელმძღვანელობს. წარმატებულმა პრაქტიკულმა პროგრამებმა სკინერს XX საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი ფსიქოლოგის სახელი დაუმკვიდრა.

4. ჩვენ უკვე ვახსენეთ სამი კატეგორია – *ცნობიერება, არაცნობიერი, ქცევა*, რომელთა ანალიზი და მათ შორის არსებული ურთიერთმიმართების გარკვევა XX საუკუნის ფსიქოლოგიის ძირითად ლეიტმოტივს წარმოადგენდა. მაგრამ ეს სურათი სრულყოფილი არ იქნება, თუ ფსიქოლოგიის ძირითადი კატეგორიების სიას *სუბიექტის ან პიროვნების* კატეგორიასაც არ დავუმატებთ. ზემოთაც იყო მითითებული, რომ კლასიკური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ მთავარ ნაკლოვანებას მისი უსუბიექტობა შეადგენდა. ცნობიერების წარმონაქმნები და პროცესები არსებობდნენ და ურთიერთობდნენ თავისთავად, საკუთარი იმანენტური კანონების შესაბამისად, ისე, თითქოს არავის ეკუთვნოდნენ და სუბიექტის, პიროვნების გამოხატულებასა და მის ფუნქციონალურ საშუალებებს არ წარმოადგენდნენ. მაგრამ, აზროვნება კი არ აზროვნებს თავისთავად, არამედ სუბიექტი იყენებს აზროვნებას თავისი საჭიროების შესაბამისად. იგივე ითქმის ყველა ფსიქიკურ პროცესზე. ამიტომ სუბიექტის, პიროვნების თავისებურებებისა და კანონზომიერებების შესწავლის გარეშე ფსიქიკისა და ქცევის რეალური დახასიათება შეუძლებელია. დღეს ეს საყოველთაოდ აღიარებული ჭეშმარიტებაა. მაგრამ XX საუკუნის ფსიქოლოგიას იგი წინა საუკუნის კლასიკური ფსიქოლოგიისაგან მემკვიდრეობით არ მიუღია. ვუნდტის და მის თანამედროვეთა ფსიქოლოგია რჩებოდა ყოველგვარი სუბიექტის გარეშე არსებულ, მხოლოდ ცნობიერების სივრცეში მიმდინარე ფსიქიკური პროცესების მეცნიერებად. გამონაკლისს, ალბათ, უილიამ ჯემსი წარმოადგენდა. მან პირველმა დაიწყო აქტიურად მე-ს პრობლემატიკის დამუშავება და პიროვნების ფსიქოლოგიის ისეთ მნიშვნელოვან საკითხსაც შეეხო, როგორც თვითშეფასებაა.

ნამდვილი გარღვევა ფსიქოლოგიაში პიროვნების კატეგორიისთვის შესაბამისი მნიშვნელობის მინიჭების თვალსაზრისით უეჭველად ვილიამ შტერნმა განახორციელა. პიროვნების ცნების მეცნიერებაში დასამკვიდრებლად შტერნმა სპეციალური ფილოსოფიური დისციპლინა – პერსონოლოგია ჩამოაყალიბა. ცოტა მოგვიანებით, 30-იან წლებში ფსიქოლოგიაში შეიქმნა კლასიკური *პერსონოლოგიური* კონცეფციები, რომლებშიც ცენტრალური პოზიცია პიროვნების ცნებას უკავია. ამ თეორიულ სისტემებში ზოგი შეგნებულად ეკლექტური ბუნების იყო (გორდონ ოლპორტი), ზოგი ორიგინალურ თეორიულ გააზრებასთან ერთად სხვა მიმდინარეობების (კერძოდ ფსიქოანალიზის) ერთგვარ გაელენას განიცდიდა (ჰენრი მიურეი). ამ დროისთვის ფსიქოანალიტიკური მოძღვრების ფარგლებში ფროიდს უკვე ჩამოყალიბებული ჰქონდა პიროვნების თეორია თავისი ცნობილი ტრიადით (იდი, ეგო, სუპერ-ეგო) და ხასიათის ფიქსაციის ფსიქოსექსუალური სტადიების მოდელით. ადლერის თეორიაც აშკარად პიროვნების ცნებაზე იყო ცენტრირებული. ერთი სიტყვით, გასული საუკუნის შუა წლებიდან პიროვნების კატეგორია საბოლოოდ დამკვიდრდა ფსიქოლოგიის ძირითად კატეგორიებს შორის. შემდგომში მისი ხვედრითი წონა კიდევ უფრო გაიზარდა, რასაც ისიც ადასტურებს, რომ პიროვნების კონცეფციებს თანამედროვე ჰუმანისტურ და კოგნიტურ ფსიქოლოგიაშიც ვხვდებით. სადღეისოდ ყველაზე ძლიერ მიმართულებას საკუთრივ პერსონოლოგიის შიგნით ე.წ. *პიროვნების თვისებების* მოდელები შეადგენენ (თავი მეცხრე).

სუბიექტის ანა თუ პიროვნების კატეგორიებთან დაკავშირებით ახლაც უამრავი საკითხია გადასაჭრელი. ჯერ კიდევ ოცდაათიან წლებში ოლპორტმა პიროვნების

ცნების ორმოცდაათზე მეტი განმარტება დათვალა. თუ დაუკვირდებით საქმის ამჟამინდელ ვითარებას, ვნახავთ, რომ ფსიქოლოგია ჯერ კიდევ ძალიან შორსაა პიროვნების მეტ-ნაკლებად შეთანხმებული განსაზღვრებიდან; აქ ყველა მკვლევარი იმ მიმდინარეობის ტრადიციიდან ამოდის, რომელსაც ის წარმოადგენს.

გარდა ამისა, არ არის საბოლოოდ გარკვეული თავად პიროვნების თეორიის რაობაც. საქმე ამ თეორიების შინაარსსა და მასშტაბს ეხება. არსებობს საკმაოდ ვიწროდ შემოფარგლული მოდელები, რომლებშიც პიროვნებასთან დაკავშირებული კონკრეტული პრობლემატიკაა გაშუქებული. ასეთებს განეკუთნება, მაგალითად, სხვადასხვა ქარაქტეროლოგიური სისტემა. არსებობს აგრეთვე ძალიან ფართო მასშტაბის ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფციები. ორივე შემთხვევაში პიროვნების თეორიაზე ლაპარაკობენ. თანამედროვე ტენდენცია, როგორც ჩანს, იმაში მდგომარეობს, რომ ყველა მეტ-ნაკლებად მასშტაბური ფსიქოლოგიური სისტემა პიროვნების თეორიად იქნას შერაცხული. საჭიროა გაირკვეს, თუ რამდენად მართებულია ასეთი ტენდენცია. როგორ უნდა მოვიქცეთ, ვთქვათ, ისეთ შემთხვევაში, როდესაც საქმე გვაქვს ზოგადფსიქოლოგიური მასშტაბის კონცეფციასთან, რომელიც ყოველგვარი ქცევის ახსნისა და ყოველგვარი სუბიექტის (მათ შორის ცხოველის და ადამიანის) ფუნქციონირების მექანიზმს გეთავაზობს. არის თუ არა ის საკუთრივ პიროვნების თეორია, მით უფრო, თუ ავტორი კატეგორიულად უარყოფს პიროვნების რეალურ არსებობას და ამ ცნებას ფიქციასაც კი უწოდებს (მაგალითად სკინერი და რადიკალური ბიჰევიორიზმის სხვა წარმომადგენლები). თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ამ შემთხვევაში უშუალო კვლევის სუბიექტს, როგორც წესი, თეთრი ვირთხები შეადგენენ, პიროვნების თეორიაზე ლაპარაკი, ცოტა არ ოყოს, უსერხული იქნება.

სუბიექტი ყველა ქცევას ყავს, მაგრამ ეს შეიძლება იყოს ნორმალური ზრდადასრულებული ადამიანი, თოთო ბავშვი, იდიოტი და ბოლოს ცხოველი. ყველგან ქცევაა და ყველგან ამ ქცევის სუბიექტი; მაგრამ არის თუ არა ის პიროვნება? ამის გარკვევამდე საკმაოდ გაგვიჭირდება საკუთრივ პიროვნების თეორიის კვალიფიცირება და მისი გამოყოფა ქცევის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიისგან. ეს გარემოება არ არის სათანადოდ გაცნობიერებული ბოლო ხანს მომრავლებულ ფუნდამენტურ კომპენდიუმებში, რომლებშიც პიროვნების თეორიებია დალაგებული და გაანალიზებული. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგი მათგანი უაღრესად სასარგებლო და ინფორმატიულია.

ჩვენი ანალიზისთვის მთავარი მაინც ის არის, რომ XX საუკუნის ფსიქოლოგიას უსუბიექტოს ნამდვილად ვერ ეუწოდებთ. ისევე როგორც ცნობიერების, არაცნობიერის, ქცევის კატეგორიებმა, სუბიექტის-პიროვნების კატეგორიამ სათანადო ადგილი დაიკავა ფსიქოლოგიის ძირითად კატეგორიებს შორის. თავდაპირველად ამა თუ იმ თეორიაში ერთ-ერთ კატეგორიას ეკავა ცენტრალური ადგილი. მაგრამ ძალიან მალე აშკარა გახდა, რომ სრულყოფილ, მასშტაბურ თეორიაში ოთხივე ძირეული კატეგორია უნდა იყოს წარმოდგენილი; და არა მხოლოდ წარმოდგენილი, არამედ ორგანულად დაკავშირებული ერთმანეთთან, ერთიან თეორიულ სისტემაში შედუღაბებული.

რომელ კონცეფციაში მოხერხდა ამის განხორციელება ყველაზე უკეთ? ბუნებრივია ყველა სკოლის წარმომადგენელი თავის თეორიაზე მიუთითებს. მკითხველი უთუოდ თვითონ გააკეთებს სათანადო დასკვნებს. ერთი რამ ნათელია, XX საუკუნის ფსიქოლოგიამ მკაფიოდ გამოკვეთა მთავარი კატეგორიები, რომლებიც მოიცავენ ქვემდებარე ცნებების მთელ სისტემას. მაგრამ თუ ფსიქოლოგიის კატეგორიალური აპარატი ერთიანია და დადგენილი, გამოდის, რომ მისი საკვლევი სფეროც გარკვეული და ჰომოგენური ყოფილა. თუ ეს მართლაც ასეა, საიდან ჩნდება დაპირისპირებული და

ურთიერთგამომრიცხავი თეორიული შეხედულებები და მრავალი ფსიქოლოგიის არსებობით გამოწვეული შეშფოთება? ჯერ ერთი, კატეგორიების ერთნაირი ჩამონათვალის მიღმა კარგად ჩანს არსებითი განსხვავებები ძირეულ ცნებათა შინაარსის გაგებაში. ავიღოთ, მაგალითად, არაცნიერის კატეგორია – რა იგულისხმება მასში, ამაზე შეთანხმება თვით სიღრმის ფსიქოლოგიაშიც არ არის მიღწეული; საკმარისია თუნდაც ფროიდის, იუნგის და ადლერის თვალსაზრისების ურთიერთშედარება. აღარაფერს ვამბობთ პოზიციების მრავალფეროვნებაზე, რომელსაც ეგო-ფსიქოლოგიაში და ნეო-ფროიდიზმში ვხვდებით. აკადემიურ ფსიქოლოგიაში ფროიდის მოტივაციურ-დინამიკური ინტერპრეტაციის საწინააღმდეგოდ დღეს უფრო არაცნობიერის კოგნიტური გაგებისკენ იხრებიან. არსებობს არაცნობიერი სფეროს ისეთი გაგებაც, სადაც იგი ქცევის ორგანიზაციის საბოლოო მექანიზმადაა წარმოდგენილი და, ამდენად, თავის თავში აერთიანებს მოტივაციურ და კოგნიტურ ფუნქციებს (უზნაძე). შესაძლებელია სხვა სერიოზული შეხედულებების დასახელებაც, მაგალითად პიერ ჟანესი (თავი მეშვიდე).

იგივე ითქმის სხვა კატეგორიებზეც. ჩვენ გაკვრით უკვე შევეხეთ პიროვნების გაგებასთან დაკავშირებულ პრობლემებს. მართლაც, პიროვნებისა და მისი აქტივობის დახასიათებისას მრავალი ალტერნატული შეხედულება თუ განსხვავებული დიქოტომია იჩენს თავს; მაგალითად, ბიოლოგიურად არის იგი უპირატესად განსაზღვრული თუ სოციალურად, წარსულით თუ მომავლით, დისპოზიციურად თუ სიტუაციურად, თავისუფალია თუ დეტერმინირებული და ა.შ. პასუხის თითოეულ ვარიანტს პიროვნებისა და ქცევის ცნებების არსებითად განსხვავებულ შინაარსთან და, საბოლოოდ, განსხვავებულ ფსიქოლოგიურ კონცეფციასთან მივყავართ. უკანასკნელი დიქოტომია ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია, ვინაიდან მასზე პასუხის რაგვარობა არსებითად განსაზღვრავს ფსიქოლოგიური კატეგორიების განხილვის ხასიათს და მათში ნაგულისხმები რეალობის შესწავლის წესს. მართლაც, თუ პიროვნება და მისი ქცევა დეტერმინირებულია, გარკვეულ კანონზომიერებათა გამოვლენა მკაცრი და ზუსტად გაზომვადი პროცედურების მაშვეობით შეიძლება. თუ პირიქით, ადამიანი თავისუფალია და ქცევა, შესაბამისად არადეტერმინირებული, ისაში, ალბათ, კვლევის სულ სხვა მეთოდოლოგია უნდა მოიძებნოს.

სწორედ ქცევის მეთოდოლოგიაა ის წყალგამყოფი, რომლის ორივე მხარეს პრინციპულად განსხვავებული, ე.წ. *საბუნებისმეტყველო* და *ჰუმანიტარული* ფსიქოლოგია თავსდება. ამ ორი სახის ფსიქოლოგიის არსებობა ყველაზე მწვავე დაპირისპირებას იწვევს თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში (თავი მეთორმეტე). მაგრამ ამ დაპირისპირებას დღეს არ უწერია თავი. იგი, ფაქტობრივად, მთელ XX საუკუნის ფსიქოლოგიას გასდევს და, თუ ყურადღებით გავადევნებთ თვალს ორგვარი ფსიქოლოგიის საკითხს, ისევ ვუნდტამდე მივალთ.

5. ფსიქოლოგიის როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების აგების ვუნდტისეული პროგრამის ერთ-ერთი პუნქტი მართლაც ორი სახის ფსიქოლოგიის არსებობას ითვალისწინებს. ესენია *ფიზიოლოგიური ფსიქოლოგია* და *ხალხთა ფსიქოლოგია*. ფიზიოლოგიური ფსიქოლოგია, ფაქტობრივად, ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიას ნიშნავდა,ანუ იმ ფსიქოლოგიას,რომლის დაფუძნებითაც მან საყოველთაო აღიარება მოიპოვა. მაგრამ ვუდტს ეჩაჩნდა, რომ ექსპერიმენტის გამოყენების ფარგლები ფსიქოლოგიაში შეზღუდულია. ექსპერიმენტულ შესწავლას ექვემდებარებიან მხოლოდ მარტივი ფსიქიკური პროცესები: შეგრძნება, ასოციაცია, ყურადღება, მარტივი გრძნობები. სწორედ ისინი შეადგენენ ფიზიოლოგიური ფსიქოლოგიის კვლევის სფეროს. რაც შეეხება მაღალ და რთულ ფსიქიკურ პროცესებს, ეთიკურ, ესთეტიკურ, რელიგიურ განცდებს, რთულ შემეცნებით ფუნქციებს და ა.შ. მათი ხელოვნურად გამოწვევა და განმეორება

რეალურად შეუძლებელია; ისინი ლაბორატორიულ-ექსპერიმენტულ პროცედურებს არ ექვემდებარებიან. შესაბამისად, მათი კვლევა მხოლოდ იმ კულტურულ-ეთნიკური მასალის შესწავლის საფუძველზე შეიძლება, რომლის შექმნაშიც ეს პროცესები უშუალოდ მონაწილეობდნენ — ანუ ხალხთა ფსიქოლოგიის ჩარჩოებში. სიცოცხლის ბოლო ორი ათეული წლის განმავლობაში ვუნდტმა თავისი კვლევითი ინტერესები სწორედ ამ უკანასკნელზე გადაიტანა; ამის შედეგად ფსიქოლოგიური მეცნიერება გამდიდრდა ხალხთა ფსიქოლოგიის ათი სქელკანიანი ტომით, რომლებშიც მოცემულია ენის, რელიგიის, მითოლოგიის, ხელოვნებისა და სხვა კულტურული ფენომენების უაღრესად საინტერესო ფსიქოლოგიური ანალიზი.

საკმაოდ მალე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის განვითარებამ აჩვენა ვუნდტის თვალსაზრისის უმართებულობა. განხორციელდა წარმატებული ექსპერიმენტული კვლევითი პროგრამები მეხსიერების (ებინჰაუზი), აზროვნების (ვიურცბურგის სკოლა), ემოციური განცდების (კრიუგერი), ნებელობის (ნ. ახი, მიშოტი, პრიუმი) სფეროში; აქ მოპოვებული კლასიკური ექსპერიმენტული მონაცემები ფსიქოლოგიის ოქროს ფონდშია შესული. ამრიგად, ფსიქოლოგიის ორად გაყოფის პრინციპს თავად ვუნდტმა დაუდო სათავე. მას გარდაცვალებამდე (1920 წ.) ურყევად სჯეროდა თავისი პროგრამის ყველა პუნქტის მართებულობისა. ობიექტურად, როგორც ვნახეთ, ვერც ერთმა მათგანმა, მათ შორის ფსიქოლოგიის ორად გაყოფის ვუნდტისეულმა ვარიანტმაც, ვერ გაუძლო დროის გამოცდას. მაგრამ საზოგადოდ ფსიქოლოგიური მეცნიერების ორად დაყოფის იდეა არაჩვეულებრივად სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა.

თავდაპირველად მას კვებავდა ინტერესი საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა გაყოფის მკაცრი მეთოდოლოგიური კრიტერიუმების მიმართ, რომელიც XIX და XX საუკუნეების მიჯნაზე გაჩნდა ფილოსოფიურ აზროვნებაში. ყველაფერი დაიწყო იმით, რომ ბადენის ფილოსოფიური სკოლის ფუძემდებელმა ვინდელბანდმა ერთმანეთისაგან გამიჯნა ბუნებისმეტყველება და ისტორია — პირველი აგროვებს ფაქტებს, რათა დადგინოს ზოგადი კანონზომიერები, ხოლო მეორე დაინტერესებულია ცალკეული ისტორიული ფაქტების აღწერით. ბუნებისმეტყველება ზოგადის მეცნიერებაა, ეს. *ნომოთეტური*, ისტორია კი *კონკრეტულის* და, შესაბამისად, *იდეოგრაფიული*. რიკერტი, ვინდელბანდის მოწაფე, არსებითად იგივე პოზიციაზე იდგა: ბუნებისმეტყველება ახდენს გენერალიზაციას, ისტორია კი ინდივიდუალიზაციას.

ვილჰელმ დილთაი, *სიცოცხლის ფილოსოფიის* ავტორი, განსაკუთრებით გონისმეცნიერებათა (ანუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა) დასაბუთებით იყო დაინტერესებული. მან გამიჯვნის სხვა კრიტერიუმი აირჩია. ბუნება ახსნის ასპარეზია, გონი — გაგების, ამტკიცებდა იგი. ასეთი მიდგომის ნიადაგზე დილთაიმ სპეციალურად გაანალიზა ფსიქოლოგია, ვინაიდან მიაჩნდა, რომ გონისმეცნიერებათა ზოგად საფუძველს მათი სულიერ სამყაროსთან და, მაშასადამე, ფსიქოლოგიასთან კავშირი წარმოადგენს. მაგრამ რომელ ფსიქოლოგიასთან? ბუნებას, ამბობდა დილთაი, ჩვენ ვხსნით, ხოლო სულიერ სამყაროს ვწვდებით. ბუნებისმეცნიერებანი საერთოდ, და საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგია კერძოდ, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დადგენას ანუ ახსნას ცდილობს. ეს კავშირები გრძნობად აღქმაში არ გვეძლევა. ამიტომ ის სულიერ მოვლენებს ელემენტებად შლის და შემდგომ, ჰიპოთეზების მეშვეობით ერთმანეთთან აკავშირებს. ასეთი *ახსნითი ფსიქოლოგიის* კრიტიკისას დილთაი ამტკიცებდა, რომ მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ცნება საერთოდ არ გამოდგება ფსიქოლოგიასთან მიმართებაში, რადგან აქ პრინციპში შეუძლებელია იმის წინასწარმეტყველება, თუ რა მოყვება მიღწეულ მდგომარეობას. ყოველივე ამის საპირისპიროდ, ე.წ. *აღწერითი ფსიქოლოგია* იქიდან

ამდის, რომ ჩვენი განცდები გაუნაწევრებელ, იმთავითვე დაკავშირებულ სტრუქტურებს წარმოადგენენ და, ამდენად, პირდაპირ ექვემდებარებიან აღწერას, წვდომას. ეს ეხება როგორც საკუთარ განცდებს, ისე სხვის სულიერ სამყაროს. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში იგი შთაგრძნობაზე ლაპარაკობს, რაც ე.წ. ტრანსპოზიციის თეორიის ვარიანტად უნდა მივიჩნიოთ.

ამრიგად, დილთაის მიხედვით, არსებობს ორი სახის ფსიქოლოგია: ერთი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ჯგუფს მიეკუთვნება და მათთვის დამახასიათებელ კვლევის ხერხებს მიმართავს. მეორე გონისმეცნიერებათა საფუძველია და თავადაც ჰუმანიტარულია; შესაბამისია მისი კვლევის მეთოდოლოგიაც: აღწერა, წვდომა, შთაგრძნობა. დილთაის პოზიცია ფსიქოლოგიის მიმართ გარკვეულად ეხმიანება ვინდელბანდის პოზიციას ისტორიის მიმართ. მართლაც, თუ ფსიქიკის სფეროში კაუზალური კავშირების არსებობა უარყოფილია, მაშინ აქ რაიმე დეტერმინიზმზე და კანონზომიერებაზე ლაპარაკი ზედმეტია. ფსიქოლოგია ცალსახად იდეოგრაფიული, ცალკეული განცდების აღწერით დასაქმებული მეცნიერება ყოფილა.

ექსპერიმენტის ზეობისა და ახალ-ახალი კანონზომიერებების აღმოჩენის პერიოდში ასეთი პოზიცია ფსიქოლოგიაში პოპულარობას ვერ მოიპოვებდა. მაგრამ დილთაის ხაზის გამგრძელებლის, ედუარდ შპრანგერის *გაგებითი ფსიქოლოგია* მისი თანამედროვეების მიერ უკვე ფრიად სერიოზულ თეორიულ სისტემად აღიქმებოდა. ამაზე თუნდაც ის გარემოება მეტყველებს, რომ თავის ცნობილ შრომაში ფსიქოლოგიის კრიზისის შესახებ კარლ ბიულერი სამ მიმდინარეობას გამოყოფს, რომელთა შორის დაპირისპირებას. მისი აზრით, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება მომავალი ფსიქოლოგიის ბედის განსაზღვრაში. მათ რიცხვში ცნობიერების ტრადიციულ კონცეფციებსა და ბიპეიორიზმთან ერთად, შედის დილთაისა და შპრანგერის მიერ მოცემული ფსიქოლოგიის გონისმეცნიერული ვარიანტი.

თუ დილთაისთვის განცდა და მისი აღწერა-წვდომა იყო ძირითადი, შპრანგერისთვის მთავარია საზრისი და მისი გაგება. სამყაროს მოვლენები საზრისის მატარებელნი არიან. იგივე ითქმის ფსიქიკურ ფენომენებზეც, განცდებზეც. მათი ერთობლიობა ე.წ. სუბიექტურ გონს შეადგენს, რისი შესწავლაც შეუძლებელია ბუნებისმეტყველების ხერხებით. ვერც განცდის აღწერა-წვდომა უშველის საქმეს, ვინაიდან განცდის საზრისი თვით განცდაში არაა მოცემული. სუბიექტური გონის კვლევის ერთადერთი ადექვატური გზა გაგების მეთოდია. ეს ნიშნავს განცდის მიმართებაში მოყვანას მის გარეთ მდებარე გონით სამყაროსთან, კულტურის მოვლენებთან თუ ღირებულებებთან; ერთი სიტყვით იმასთან, რაც განცდას საზრისსა და მნიშვნელობას ანიჭებს.

აქაც ორი ფსიქოლოგიაა — ექსპერიმენტული და გაგებითი მეთოდოლოგიით აღჭურვილი. ეს დაპირისპირება ფსიქოლოგიას ბოლომდე გაყვა. დილთაი-შპრანგერის ტიპის ფსიქოლოგიამ ოღონდ უკვე სხვა ფილოსოფიურ საფუძველზე დამყარებულმა, განვითარების ხანგრძლივი გზა განვლო: *ჰუმანისტური, ფენომენოლოგიური და ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია* (თავი მეათე). აქ მრავალი და ერთმანეთისაგან განსხვავებული თეორიული სისტემაა მოცემული. მაგრამ ისინი, არსებითი ნიშნების მიხედვით, მაინც ფსიქოლოგიის ერთ ტიპს მიეკუთვნებიან. ყველა მათგანში აღნიშნულია, რომ ადამიანი არის უნიკალური და განუმეორებელი, თავისუფალი და საკუთარი თავის შემომქმედი არსება. ამიტომ ფსიქოლოგია ჰუმანიტარული დარგია თავისი კვლევითი პროცედურებით, ისეთებით, როგორიცაა წვდომა, გაგება, შთაგრძნობა, ემპატია, ინტუიტური ჭვრეტა, პიროვნული ჰერმენევტიკა. ექსპერიმენტული და გაზომვითი მეთოდები

ან უარყოფილია ან მეორად, დამატებით საშუალებად არიან მიჩნეული.

რაც შეეხება მეორე სახის, ე.წ. საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიას, საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებული დღემდე, იგი წარმოდგენილია ისეთი სისტემებით, რომელთათვისაც იდეალს მკაცრი მეცნიერულობა, ანუ *სციენტიზმი* წარმოადგენს. ისინი ორიენტირებულნი არიან ზოგადი კანონზომიერებების დადგენაზე ზუსტი ემპირიული პროცედურებისა და მეთოდების გამოყენებით. მათი მთავარი მიზანი თეორიული დებულებების შემოწმებადობის მიღწევა და ფაქტობრივი ვითარებების მაქსიმალურად მაღალი ალბათობით პროგნოზირებაა. მოცემულ შრომაში განხილული ფსიქოლოგიური მიმდინარეობებიდან ამ პრინციპებით მეტ-ნაკლებად ხემძღვანელობდა ბიჰევიორიზმი, გეშტალტფსიქოლოგია, ველის თეორია, გენეტიკური ფსიქოლოგია, განწყობის ფსიქოლოგია, ზოგიერთი პერსონოლოგიური სისტემა და კოგნიტივიზმი. სპეციალური საკითხია ფსიქოანალიზის შეფასება ამ თვალსაზრისით. აქ სხვადასხვა აზრი არსებობს (თავი პირველი); მაგრამ ფსიქოანალიზი არც ერთ შემთხვევაში არ გადის ამ დიქოტომიიდან და არც რაიმე პრინციპულად განსხვავებულ, მესამე სახის მეთოდოლოგიას გვთავაზობს.

თავი პირველი

სიღრმის ფსიქოლოგია

სიღრმის ფსიქოლოგია ეფუძნება იდეას, რომ არსებობს ფსიქიკა ცნობიერების გარეშე და მისგან დამოუკიდებლად. ამდენად, ეს მიმდინარეობა უპირისპირდება ყველა იმ თეორიულ სისტემას, რომელიც ფსიქოლოგიის საგანს ცნობიერებით შემოფარგლავს. სიღრმის ფსიქოლოგიის უშუალო კვლევის საგანს *არაცნობიერი ფსიქიკა* შეადგენს. მაგრამ არაცნობიერი შეისწავლება ფართო კონტექსტში, პიროვნების ფუნქციონირებასთან დაკავშირებით. ამდენად, იგი *პიროვნების კატეგორიასაც* განიხილავს, ოღონდ იმ როლის თვალსაზრისით, რომელსაც მასში არაცნობიერი სფერო თამაშობს. სიღრმის ფსიქოლოგიაში არაცნობიერი ფსიქიკისა და პიროვნების პრობლემები ორგანულად არის დაკავშირებული ერთმანეთთან. ამ მიმდინარეობის ცენტრალური მოძღვრება ფროიდის ფსიქოლანალიზია. მას მიკუთვნება აგრეთვე ადლერის ინდივიდუალური ფსიქოლოგია და იუნგის ანალიზური ფსიქოლოგია.

ზიგმუნდ ფროიდი (1856-1939) დაიბადა ავსტრია-უნგრეთის პროვინცია მორავიაში, ქალაქ ფრაიბერგში, რომელსაც ამჟამად პრიბორი ჰქვია და ჩეხეთის ტერიტორიაზე მდებარეობს. იგი უფროსი ბავშვი იყო ხელმოკლე ებრაელი კომერსანტის მრავალშვილიან ოჯახში. 1860 წლიდან ოჯახი ვენაში გადასახლდა, სადაც ფროიდმა თითქმის მთელი სიცოცხლე გაატარა. იგი სწავლობდა ვენის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტზე. აქვე მიიღო მედიცინის დოქტორის ხარისხი. დაინტერესებული იყო ქიმიით და, განსაკუთრებით, ბიოლოგიური დისციპლინებით. ამავე დროს საკმაოდ ფართო ფილოსოფიური განათლებაც შეიძინა. უნივერსიტეტში სწავლის პარალელურად, ფროიდი მუშაობდა ვენის ფიზიოლოგიის ინსტიტუტში გამოჩენილ მეცნიერთან, ერნსტ ბრიუკესთან, რომელიც ფიზიოლოგიაში ე.წ. ფიზიკო-ქიმიური სკოლის ერთ-ერთ ფუძემდებელად ითვლება. მისგან ფროიდმა მკაცრი დეტერმინიზმის იდეა შეითვისა — ორგანიზმი უნდა განიხილებოდეს, როგორც ფიზიკისა და ქიმიის კანონებით მომქმედი ენერგეტიკული სისტემა. ამ გავლენის შედეგად ახალგაზრდა ფროიდი ფსიქიკის გაგებაში ერთ ხანს ფიზიოლოგიური რედუქციონიზმის პოზიციაზე იდგა. მაგრამ ეს დიდხანს არ გაგრძელებულა. საბოლოოდ იგი ფსიქიკური დეტერმინიზმის თვალსაზრისის დამცველი გახდა, რომლის მიხედვითაც ცნობიერი ფსიქიკა მხოლოდ ფსიქიკით უნდა აიხსნას. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ ფროიდს სურდა ლიტერატურულ სარბიელზე ეცადა ბედი (მისი მეცნიერული ნაშრომები საკმაოდ კარგი სტილით გამოირჩევა). შემდეგ ექსპერიმენტულ ნევროლოგიაში განიზრახა მუშაობა. მაგრამ, საბოლოო ჯამში, ძირითადად ფინანსური მოსაზრებებით, კერძო საექიმო პრაქტიკას მოკიდა ხელი. სწორედ ამ პრაქტიკამ მიიყვანა იგი თავის მეცნიერულ შეხედულებამდე. ფსიქოანალიზს, როგორც თეორიულ სისტემას, კლინიკური მონაცემები უდევს საფუძვლად. გარდა ამისა, ფსიქოანალიზის სახელით არის ცნობილი ფროიდის მიერ შემუშავებული ფსიქოთერაპიულ მეთოდიც.

მას ფსიქოანალიზის ავტორი მეცნიერული კვლევის მეთოდად განიხილავდა და მთელი სიცოცხლე აქტიურად იყენებდა. ფროიდის სამკურნალო პრაქტიკა უაღრესად ფართო იყო. აღიარების მოპოვების მერე მასთან მთელი მსოფლიოდან ჩამოდიოდნენ პაციენტები. 1938 წელს, ავსტრიის გერმანიასთან მიერთების შემდეგ, ფროიდის სიცოცხლეს რეალური საფრთხე შეექმნა. მისი ქალიშვილი, ცნობილი ფსიქოანალიტიკოსი ანა ფროიდი, დააპატიმრეს, კიდეც. ფროიდს ძალიან არ სურდა დაეტოვებინა ვენა, მაგრამ მისი და ოჯახის უსაფრთხოების მიზნით იგი იძულებული გახდა ემიგრაციაში წასულიყო და, საბოლოოდ, საკმაოდ დიდი სირთულეების გადალახვის შემდეგ, ლონდონში დასახლდა. ფროიდი ერთ წელიწადში გარდაიცვალა პირის ღრუს კიბოთი, რომლის გავრცელების შესაჩერებლად, 1923 წლიდან მოყოლებული, 33 ოპერაცია გადიტანა და რომელმაც მას განუზომელი ფიზიკური ტანჯვა მიაყენა.

ოთხმოციანი წლების მეორე ნახევარში ფროიდი ორჯერ ეწვია საფრანგეთს. იგი გადიოდა სტაჟირებას შარკოსთან პარიზის სახელგანთქმულ სალპეტრიელის კლინიკაში და შემდეგ ბერნპეიმთან ნანსიში. აქ იგი დარწმუნდა, რომ არსებობს ე.წ. ფუნქციონალური დაავადებები (მაგალითად ისტერია), რომელთათვისაც დამახასიათებელია მოძრაობის, აღმის, მეტყველების, მეხსიერების ან სეკრეტორული სახის დარღვევები. ამ დარღვევებს არ გააჩნდათ რეალური ორგანული საფუძველი; ისინი გარკვეული ფსიქო-ტრავმატული სიტუაციებით გამოწვეულ ფსიქოფიზიოლოგიურ რეაქციებს ან მათ ფრაგმენტებს წარმოადგენდნენ. ტიპურ შემთხვევად შეიძლება ჩაითვალოს გამუდმებული მენსტრუალური ციკლის მქონე პაციენტი ქალის მაგალითი, რომელსაც ქმარი არ უყვარდა და მასთან გაყრის შემდეგ ეს სიმპტომი გაუქრა. აღმოჩნდა, რომ ფუნქციონალური დარღვევების სიმპტომების მოხსნა შესაძლებელია ფსიქოთერაპიის მეშვეობით. გამოჩენილი ფრანგი ნევროპათოლოგები მარტენ შარკო, იპოლიტ ბერნპეიმი, ავგუსტ ლიებო, პიერ ჟანე და ვენელი ექიმი ოზუფ ბრეიერი, რომელსაც ფროიდი იმ ხანებში დაუახლოვდა, ამ შემთხვევებში იყენებდნენ ჰიპნოზის ტექნიკას. ავადმყოფს ჰიპნოტურ მდგომარეობაში ალაპარაკებდნენ იმ ვითარების შესახებ, რომელიც მისი დაავადების მიზეზი გახდა. როდესაც ამ მოგონებებს მწვავე ემოციური რეაქცია მოყვება, ხდება სიმპტომების მთლიანი ან ნაწილობრივი მოხსნა, ანუ კათარზისი (ეს ტერმინი არისტოტელემ შემოიტანა თეატრალური წარმოდგენის "განმწმენდი" ეფექტის აღსანიშნავად). ფროიდის თქმით, "ისტერიულ ავადმყოფებს აწუხებთ მოგონებები. მათი ჩივილები წარმოადგენენ გარკვეული ტრავმატული განცდების შესახებ მოგონებების ნარჩენებს ან სიმპტომებს" (23; 153). როგორც წესი, ავადმყოფებისთვის უცნობია პათოგენური გამოვლინებების რეალური მიზეზი და წყარო. ნორმალურ მდგომარეობაში, პათოგენური სცენები და მათი კავშირი სიმპტომებთან ავადმყოფის ცნობიერებიდან განდევნილია. ჰიპნოტური გახსენება ტრავმატული განცდების ნარჩენების (სიმპტომების) მოხსნას იწვევს. ასეთ დასკვნამდე მივიდნენ ფროიდი და ბრეიერი 1895 წელს ერთობლივად გამოქვეყნებულ წიგნში ისტერიის შესახებ, რომელიც ფსიქოანალიზის საწყის პუნქტად არის მიჩნეული.

ძალიან მალე ფროიდი წყვეტს ურთიერთობას ბრეიერთან. ზოგიერთი ბიოგრაფი ამას ხსნის იმ ძმიმე დეპრესიით, რომელიც ფროიდმა განიცადა მამის სიკვდილთან დაკავშირებით. თეორიულ პლანში მათი პოზიციების დაშორება ფროიდის მიერ ნევროზის ბუნების სექსუალიზაციაში გამოიხატა. მოგვიანებით მას ამავე მიზეზით განუდგნენ უახლოესი თანამზრახველები, ადლერი და იუნგი. იდეა სექსუალური მომენტის შესაძლო მნიშვნელობის შესახებ ნევროზის ეტიოლოგიაში ფროდმა პირველად შარკოსგან მოისმინა. ის ვარაუდის სახით იყო გამოთქმული პირად საუბარში,

მაგრამ ფროიდმა ამ მომენტს უპირველესი მნიშვნელობა მიანიჭა. თვით ფროიდი თავისი მოძღვრების *პანსექსუალიზმს* ემპირიული ფაქტებით ამართლებდა; ფსიქოანალიტიკურ პრაქტიკაში, რომელიც ასოციაციების, სიზმრების, შემცდარი მოქმედებების და ა.შ. ანალიზს გულისხმობდა, იგი ნევროტული დაავადების ძირითადი მიზეზის როლში სექსუალურ სფეროსთან დაკავშირებულ მოვლენებს აწყდებოდა. ამგვარი ტრავმების სიხშირე აღნიშნული სფეროს განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მიუთითებს.

ხსენებულ ფსიქოანალიტიკურ მეთოდებს ფროიდმა მას მერე მიმართა, რაც დარწმუნდა ჰიპნოზის არეფექტურობაში. კათარზისი ღრმა ჰიპნოტურ მდგომარეობას გულისხმობს, რომლის მიღწევა ყოველთვის არ ხერხდება. მეტიც, ზოგიერთი პიროვნება სულაც არ ექვემდებარება ჰიპნოზს. ყველაზე რთულ შემთხვევებში ჰიპნოზი არ მუშაობდა, იგი ვერ სძლევდა პაციენტის წინააღმდეგობას. ზოგჯერ ფროიდის გულაცრუებას ჰიპნოზის მიმართ იმითაც ხსნიან,რომ იგი უბრალოდ სრულყოფილად ვერ ფლობდა მის ტექნიკას. ასეა თუ ისე, ფროიდის წინ მთელი სიმწვავით დადგა ერთი შეხედვით სრულიად გადაუჭრელი ამოცანა — არაჰიპნოტურ, ჩვეულებრივ მდგომარეობაში მყოფი პაციენტისგან გაეგო ის, რაც მხოლოდ ექიმმა კი არა, თვით ავადმყოფმაც არ იცოდა. ფროიდი აღნიშნავდა, რომ ამ ამოცანის გადაწყვეტაში მას დაეხმარა ბერნჰეიმის გამოცდილება, რომელიც პოსტჰიპნოტური ამნეზიის მიუხედავად, პაციენტისადმი დაჟინებული მოთხოვნით იწვევდა იმ განცდების მოგონებებს, რომლებიც მათ სომნამბულურ მდგომარეობაში ჰქონდათ. თავდაპირველად ფროიდი ასე იქცეოდა: როდესაც ავადმყოფები დაიწყებდნენ მტკიცებას, რომ მეტი აღარაფერი იციან, იგი არწმუნებდა მათ, რომ ეს ასე არ არის; მათ უნდა განაგრძონ მოგონება, საუბარი და, როგორც კი იგი შეეხება მათ შუბლს, ისინი აუცილებლად იტყვიან იმას, რაც საჭირო. საკმაოდ ხშირად ფროიდი ასეთი გზით მართლაც იღებდა სასარგებლო ინფორმაციას პათოგენური სცენებისა და მათგან დარჩენილი სიმპტომების კავშირის შესახებ. მაგრამ, ყოველივე ეს საკმაოდ რთულ, შრომატევად და არც თუ ყოველთვის წარმატებულ პროცედურას წარმოადგენდა. აშკარა იყო, რომ არსებობდნენ რაღაც ძალები, რომლებიც წინააღმდეგობას უწევდნენ მოგონებას. ამ წინააღმდეგობის იდეაზე ააგო ფროიდმა ფსიქოთერაპიის თავისი გაგება: პაციენტის გამოჯანმრთელებისთვის საჭიროა მოიხსნას ეს წინააღმდეგობა. განკურნვის მექანიზმი, თავის მხრივ, მიგვანიშნებს დაავადების პროცესზე. დაავადებას სწორედ ის ძალები იწვევენ, რომლებიც ახლა ეწინააღმდეგებიან ტრავმატული შინაარსის მოგონებას; მათ განდევნეს ცნობიერებიდან შესაბამისი პათოგენური განცდები. ნევროზის ჩამოყალიბებაში უმთავრესი *განდევნის* მექანიზმია.

აღწერილი ფსიქოთერაპიული ტექნიკა თანდათანობით იხვეწებოდა და, საბოლოოდ, ე.წ. *თავისუფალი ასოციაციის* მეთოდის სახე მიიღო. ფროიდი უკვე აღარ უსვამს პაციენტს კითხვებს; ეს უკანასკნელი უბრალოდ მიყვება ასოციაციების დინებას, გულწრფელად ლაპარაკობს ყველაფერზე, რაც სპონტანურად მოუვა თავში, ყოველგვარი კონტროლისა და კრიტიკულობის გარეშე ვერბალიზებული შინაარსის მიმართ. მიღებულ მასალას ფროიდი ფსიქოანალიზის მადანს უწოდებდა. აუცილებელია მისი გადამუშავება, ინტერპრეტაცია, ვინაიდან წინააღმდეგობის გამო აზრი ან წარმოდგენა, რომელიც სიმპტომს გამოხატავს, მახინჯდება, მისი სხვა აზრით შენიღბვა ხდება. შენიღბული აზრი განდევნილი აზრის შემცველია. რაც მეტია წინააღმდეგობა, მით მეტია დამახინჯება. ამასთან, შენიღბულ აზრს ყოველთვის გააჩნია რაღაც მსგავსება საძიებელ პათოგენურ აზრთან, რაც შესაძლებელს ხდის ამ უკანასკნელის აღდგენას ანალიზის გზით. თავისუფალ ასოციაციებში ამოტივტივებული შემთხვევითი აზრი ან

წარმოდგენა სინამდვილეში არ არის შემოხვევითი: იგი დაკავშირებულია განდევნილ შინაარსთან მინიშნების, გადაკრული სიტყვის წესით. ამ კავშირების ანალიზს, მათ გაშიფრვას ფროიდი მაშინ იწყებდა, როდესაც ასოციაციურ ექსპერიმენტში თავს იჩენდა სხვადასხვა სახის გართულება (პაციენტი იბნევა, ენა ეკბმის, იმეორებს ერთი და იგივე სიტყვას, ჩივის, რომ რაღაცას ვერ იხსენებს, ან სულაც უარს ამბობს სეანსის გაგრძელებაზე და ა.შ.). მას მიაჩნდა, რომ ამ შემთხვევაში ავადმყოფი გაუცნობიერებლად, თავისდაუნებურად ეწინააღმდეგება რაღაც საიდუმლო აზრებს ან სურვილებს. სწორედ აქ ეებდა ფროიდი იმ ძაფის ბოლოს, რომელსაც შეეძლო მიეყვანა ცნობიერებიდან განდევნილ და აკრძალულ შინაარსებთან.

უკვე ითქვა, რომ ასოციაციურ ექსპერიმენტში ესა თუ ის გამონათქვამი მიანიშნებს ნევროტულ, დაფარულ აზრზე. მინიშნების ეს მექანიზმი ნორმაშიც მოქმედებს და ყოველდღიური ცხოვრების ბევრ მოვლენაში იჩენს თავს, ვთქვათ ანეკდოტებში, ხუმრობებში და ა.შ. ამ საკითხის ფროიდისეული ანალიზის ილუსტრაციას შემდეგი მაგალითი იძლევა: ორი არცთუ კეთილსინდისიერი საქმოსანი საეჭვო გზებით დიდი ქონების მფლობელი გახდა. მათ გაუჩნდათ სურვილი მაღალ საზოგადოებაში მოხვედრილიყვნენ. ამისთვის ცნობილ მხატვარს დაუკვეთეს თავისი პორტრეტები და მოაწყვეს დიდი წვეულება. სტუმრებს შორის იყო სახელგანთქმული კრიტიკოსი, რომელიც მიიყვანეს კედელთან, სადაც პორტრეტები ერთმანეთის გვერდით ეკიდა. კრიტიკოსმა დიდ ხანს უყურა მათ, მერე მიუთითა სივრცეზე პორტრეტებს შორის და იკითხა, მაცხოვარი სად არისო? კრიტიკოსს უნდოდა ეთქვა: თქვენ ორი ყაჩაღი ხართ იმათ მსგავსად, რომელთა შორისაც ჯვარცმული მაცხოვარი ეკიდა. მაგრამ ამის ნაცვლად კრიტიკოსი ისეთ ფრაზას წარმოთქვამს, რასაც ერთი შეხედვით კავშირი არა აქვს სიტუაციასთან, თუმცა ჩვენ მაშინვე ვხვდებით მის მინიშნებას. ეს მინიშნება ჭეშმარიტი აზრის "შემცველია". აზრის შენიღბვის მოტივირება, მექანიზმი აქ ისეთივეა, როგორც თავისუფალი ასოციაციების დროს. რატომ არ ითქვა სათქმელი პირდაპირ? იმიტომ, რომ მოცემულ სიტუაციაში ეს არცთუ უსაფრთხო იყო (25).

იგივე მექანიზმი მოქმედებს სიზმარშიც. ამიტომ სიზმრების ინტერპრეტაცია ფსიქოანალიზის ერთ-ერთი ძირითადი მეთოდია. ფროიდი განასხვავებს სიზმრის ღია ტექსტს ანუ მანიფესტურ სახეს, ფასადს და მის დაფარულ, შენიღბულ, ლატენტურ აზრს. ამ უკანასკნელს ის სურვილები და ტენდენციები შეადგენს, რომლებსაც ადამიანი საკუთარ თავსაც არ უმხელს, რომლებიც მისთვის აბსოლუტურად მიუღებელია. ასეთი აზრები, ჩვეულებრივ, ძლიერ წინააღმდეგობას აწყდებიან და ღვიძილში საერთოდ ვერ ამოდიან ცნობიერებაში, მაგრამ ძილში, როდესაც ცნობიერების კონტროლი, შესუსტებულია ანუ ნაკლები წინააღმდეგობის პირობებში, მათ საშუალება ეძლევათ თავი იჩინონ სიზმრისეულ ცნობიერებაში. ოღონდ სახეშეცვლილი, შენიღბული, სიმბოლური სახით, ვინაიდან გარკვეული კონტროლი და ცენზურა ძილშიც შენარჩუნეულია. ამიტომ საჭირო ხდება მათი გაშიფრვა, ინტერპრეტაცია, რასაც ფსიქოანალიტიკოსი აკეთებს მათი რეალური მნიშვნელობის გამოსაცალკევებლად. *სიმბოლიზაციის* აზრი, რასაც ფროიდი "სიზმრების სამუშაოს" უწოდებს, სიზმრის ნამდვილი შინაარსის შენიღბვაშია. *ფსიქოანალიტიკურ ინტერპრეტაციას* საწინააღმდეგო მიმართულება აქვს — მან ფარდა უნდა ახადოს საიდუმლო მნიშვნელობას. ფროიდის მიხედვით, სიმბოლოები, რითაც არაცნობიერი სარგებლობს, საკმაოდ ტიპურია, მდგრადია და მათი ცოდნა საშუალებას გვაძლევს აღმოვაჩინოთ შენიღბული და განდევნილი ტენდენციები; მათ ძალიან ხშირად სექსუალური ხასიათი აქვთ. ფროიდის რწმენით, სიზმრისეული მასალა არაცნობიერის სექსუალიზაციას უეჭველად ადასტურებს. აქედან გამომდინარე,

ამ სფეროსან დაკავშირებული სიმბოლიკა განსაკუთრებით მდიდარი და მრავალფეროვანია. მაგალითად, წაწვეტებული, წაგრძელებული და მსგავსი საგნები მამაკაცის სასქესო ორგანოს აღნიშნავენ, ხოლო ქალისას — საგნები, რომელთაც აქვთ თვისება შეზღუდონ ცარიელი სივრცე და რაღაცით შეივსონ; სქესობრივი აქტის სიმბოლურ გამოხატულებად სხვადასხვა სახის, უპირატესად რიტრული ხასიათს მოქმედებები გვეკლინება და ა.შ.

სიზმრის მანიფესტური სახის ჩამოყალიბებაში განსხვავებული ფსიქოლოგიური პროცესები და მექანიზმები მონაწილეობენ. მათ შორის განსაკუთრები აღინიშნავენ ე.წ. *შემჭიდროებას* და *გადანაცვლებას*. შემჭიდროების შემთხვევაში ერთი ელემენტი თაეის თავზე იღებს მთელი ლატენტური შინაარსის წარმომადგენლობას. ამის გამო მანიფესტური შინაარსის მოცულობა უფრო მცირეა, ვიდრე იმ მასალისა, რომელსაც ის წარმოადგენს. მაგალითად, ადამიანმა შეიძლება სიზმარში ნახოს სახე, რომელსაც აქვს მამისის თვალები, ძმის ცხირი, ცოლის პირი, მისი მასწავლებლის ყურები. ერთი შეხედვით ეს კომბინირებული სახე არ გავს არც ერთ დასახელებულ პირს. თუ ასეთი სახით წარმოჩენილ ინდივიდს სიზმარში მოკლავენ, მისი სიკვდილი შეიძლება მოგვეჩვენოს, როგორც უწყინარი და შემთხვევითი ფაქტი, მაგრამ არაცნობიერად, ამ საერთო სახეში წარმოდგენილი ადამიანები სწორედ ისინი არიან, ვის წინააღმდეგაც მძინარეს ბოროტი ზრახვები გაჩნია და რომლებიც სიზმარში ისჯებიან.

რაც შეეხება გადანაცვლების მექანიზმს, მისი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ხდება ენერგიის გადართვა ერთ-ერთი შინაარსიდან მეორეზე. შედეგად, სიზმრის მანიფესტურ შინაარსში იმ ელემენტის ნაცვლად, რომელსაც სუბიექტისთვის განსაკუთრებული, შინაგანი კონფლიქტის შემცველი მნიშვნელობა აქვს, ჩნდება ისეთი ელემენტი, რომელსაც ამგვარი მნიშვნელობა არა აქვს, ან სულაც ნეიტრალურია. მაგალითად, დედის მიმართ სასიყვარულო მისწრაფება სიზმარში შეიძლება გადატანილ იქნას სხვა ქალზე, რომელიც მაინც დედას წარმოადგენს, ვინაიდან მისნაირი ფეხსაცმელი აცვია. ეს, ფაქტობრივად იგივეა, რაც მინიშნების ზემოთ ნახსენები მექანიზმი ანეკდოტში.

სიზმარს ხედავენ როგორც ავადმყოფური, ისე ჯანმრთელი ფსიქიკის მქონე ადამიანები. ორივე შემთხვევაში მათი აღმოცენებისა და მოქმედების პრინციპები ერთი და იგივეა — განდევნა, საჩეკლილება, კომპრომისული შინაარსის შექმნა და ა.შ., რაც არაცნობიერი სისტემების დაპირისპირების შედეგია. ყოველივე ეს, ფროიდის თქმით, იმაზე მეტყველებს, რომ ფსიქოანალიზი არ არის დამხმარე მეცნიერება ფსიქოთერაპიის სფეროში; ის საერთოდ ფსიქიკის შესახებ მოძღვრებაა.

ამაზე მიუთითებს ისეთი სულიერი მოვლენების ანალიზიც, რომლებსაც, როგორც წესი, არ ანიჭებენ რაიმე მნიშვნელობას, მაგრამ რომელთა შესწავლა ფსიქოანალიტიკური კვლევის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. ესაა ყოველგვარი სახის *შეცდომითი მოქმედება*, რომელიც მრავლად გვხვდება ყოველდღიურ ცხოვრებაში: წამოცდენები, წერითი ან კითხვითი შეცდომები, განზრახვის ან რაიმე კარგად ნაცნობის დავიწყება (მაგალითად სიტყვების, სახელების), საგნების დაკარგვა, დამტვრევა და სხვა. ამას, ჩვეულებრივ, შემთხვევითობით, გულმავიწყობით, უყურადღებობით ხსნიან და გამორიცხავენ მათ ფსიქოლოგიურ დეტერმინაციას. ასევე, სრულებით არ ექცევა ყურადღება იმ ჟესტებს, მოძრაობებს, აქტებს, რომლებსაც მათი შემსრულებელი შეიძლება ვერც ამჩნევდეს: ხელში საგნების ტრიალი, რომელიმე მელოდიის გაუთავებელი ღიღინი ან ფრაზის აკეიატებული ჩურჩული და სხვა. სინამდვილეში ასეთი გამოვლინებები სრულიად კონკრეტული ფსიქოლოგიური მნიშვნელობის მატარებელია და ხშირად

ისეთი იმპულსებისა და ზრახვების არსებობაზე მიუთითებენ, რომლებიც ადამიანებმა საკუთარ ცნობიერებას უნდა დაუმალონ. მათი მეშვეობით ადამიანი ამჟღავნებს თავის საიდუმლოს, ხვაშიადს, სატკივარს, დაფარულ სურვილს (28). ამიტომ, ასოციაციებისა და სიზმრების მსაგავსად, საჭიროა მათი ინტერპრეტაცია. ამან შესაძლოა განდევნილ შინაარსთან, მისი ნამდვილი სახის ნათელყოფასთან მიგვიყვანოს და, რამდენადაც ეს საერთოდ შესაძლებელია, არაცნობიერში ჩაგვახედოს. იგივე ითქმის ანეკდოტების, ხუმრობების, კალამბურების შესახებაც. აღნიშნული მოვლენების, ანუ თავისუფალი ასოციაციების, სიზმრების, შეცდომითი მოქმედებების ანალიზი წარმოადგენს ფსიქოანალიტიკურ ტექნიკას, რომელიც ერთნაირად მიესადაგება ავადმყოფური და ნორმალური ფსიქიკის თავისებურებების გამოვლენის ამოცანას.

ამ განზოგადებამდე ფროიდი თანდათან მივიდა. პირველ ეტაპზე იგი ნეიროზის მკურნალობით შემოიფარგლებოდა (1895-1905). ამ პერიოდში შექმნილ შრომებს შორის აღსანიშნავია: "სიზმრების ახსნა" (1900), "ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქოპათოლოგია" (1901), "გონებამახვილობა და მისი კავშირი არაცნობიერთან" (1905), "სამი ნარკვევი სექსუალობის თეორიაში" (1905). 1902 წელს ყალიბდება ფსიქოანალიზით დაინტერესებულ პირთა ჯგუფი, რომელშიც შედიან ექიმები, მწერლები, ხელოვნების მოღვაწენი. ფსიქოანალიზი თანდათან ძალას იკრებს.

თეორიულ პლანში ფროიდი შემდეგი პრინციპებიდან ამოდის. ფსიქიკა არ ამოიწურება ცნობიერებით. უფრო მეტიც, ფსიქიკა აისბერგს წააგავს, რომლის მხოლოდ ზედა, მცირე ნაწილია ცნობიერება, ხოლო უმეტესი ნაწილი არაცნობიერის სიღრმეებშია ჩაძირული. ფსიქოანალიზს არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის შესახებ ფაქტობრივი და თეორიული არგუმენტები გააჩნია. პირველ ყოვლისა, ეს ოვით ფსიქოანალიტიკური პრაქტიკაა. ვინაიდან ის წარმატებულია და არაცნობიერის დაშვებაზეა დაფუძნებული, მაშასადამე, არაცნობიერის არსებობა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. არაცნობიერი ფსიქიკური პროცესისთვის შინაარსისა და საზრისის მონახვა ცვლის ცნობიერებას (კურნავს მას). შესაბამისად, აქ ჩართული მოვლენები და პროცესები (პიპნოზი, ასოციაცია, სიზმარი, შეცდომითი მოქმედებები) არაცნობიერზე პირდაპირ მიმანიშნებელ ფაქტებად განიხილება. ამავე დროს არსებობს თეორიული არგუმენტებიც. პირველ რიგში ესაა თეზისი ფსიქიკის უწყვეტობის შესახებ, რომელზეც არაცნობიერის არსებობის დასამტკიცებლად ჯერ კიდევ ლაიბნიცი მიუთითებდა: ცნობიერებაში არსებული ხარვეზები (ცნობიერების დროებითი გაქრობა) იმის მანიშნებელია, რომ ფსიქიკური ცხოვრება ასეთ შემთხვევაში არაცნობიერ ფორმაში მიმდინარეობს. მნიშვნელოვანია აგრეთვე თეზისი ფსიქიკურის ფსიქიკურით დეტერმინირებულობის თაობაზე; მასაც მივყავართ არაცნობიერის დაშვებამდე. ვინაიდან ცნობიერებამ ხშირად არ იცის იმის შესახებ, თუ რატომ ან როგორ წარმოიქმნება მისი შინაარსები. არაცნობიერი ფსიქიკური გასაგებს ხდის ცნობიერი პროცესების ურთიერთკავშირს და ცნობიერების შინაარსების ურთიერთგამომდინარეობას. დებულებები ადამიანის ფსიქიკური სამყაროს დიდი მოცულობისა და ცნობიერების ველის შეზღუდულობის შესახებ ასევე ემყარება არაცნობიერი ფსიქიკური რეალობის დაშვებას.

საზოგადოდ, ფსიქიკურ სინამდვილეში სამი სფერო გამოიყოფა: 1. *ცნობიერება*, რომელიც განცდადობის ნიშნით ხასიათდება; 2. *წინაცნობიერი ფსიქიკა*, რომელიც ამჟამად არ იმყოფება ცნობიერებაში, მაგრამ მასთან ახლოს არის და ადვილად, სერიოზული წინააღმდეგობების გარეშე შეუძლია შეაღწიოს ცნობიერების ველში, ე.ი. მას აქვს ცნობიერად ქცევის უნარი; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ეს არის *ლატენტური არაცნობიერი*, ან პოტენციური ცნობიერი. წინაცნობიერი შეიცავს მთელ გამოცდილე-

ბას, რომელიც ამჟამად ცნობიერებაში არ იმყოფება. 3. *არაცნობიერი* — ესა ცნობიერებიდან განდევნილი ლტოლვები, წარმოდგენები, გრძნობები, რომლებიც ტკივილს აყენებენ და საფრთხეს უქმნიან ცნობიერებას; ამ მიზეზის გამო ისინი ვერასოდეს შეაღწევენ ცნობიერებაში თავისი ბუნებრივი სახით. ეს შეიძლება მოახერხოს მხოლოდ მათმა შენიღბულმა წარმომადგენელმა. ასე გამოიყურება ფსიქოანალიზის ფორმირების პირველ ეტაპზე შექმნილი ე.წ. ფსიქიკის *ტოპოგრაფიული მოდელი* (27).

როგორიც არ უნდა იყოს არაცნობიერში მოცემული შინაარსი და მისი იქ მოხვედრის ისტორია, მას აქვს ცნობიერებაში და ქცევაში გამოვლენის ტენდენცია. არაცნობიერი დინამიკური ბუნებისაა; ფსიქოანალიზს *დინამიკურ ფსიქოლოგიასაც* უწოდებენ. აქედან გამომდინარე, არ არის სწორი არაცნობიერის წარმოდგენა ერთგვარი ფსიქიკური საპროობილეს სახით, რომელშიც ცნობიერების რეპრესირებული შინაარსებია გამომწყდეული. ასეთი ინტერპრეტაციისას (რაც, სხვათა შორის, არცთუ იშვიათია) იჩრდილება არაცნობიერის დინამიკური ხასიათი, რაც ფროიდის თეორიის ერთ-ერთი მთავარი მომენტია. დათრგუნვა დინამიკური მოქმედებაა და არა სამუდამო გამოკეტვა ფსიქიკის სიღრმეებში. დათრგუნული აზრები და ლტოლვები აქტიურად ცხოვრობენ და გარკვეული სახით ვლინდებიან ნევროტულ სიმპტომებში, სიზმრებში, ფსიქიკურ შეცდომებში თუ სუბლიმირებულ ქცევებში.

ფსიქიკური სტრუქტურა დაფუძნებულია ტენდენციების კონფლიქტზე. ერთი მხრივ ეს არის მისწრაფებები, რომელთაც წინააღმდეგობას უწევს მეორე ძალა — *ცენზურა*. მისი გავლენით ხდება სურვილების განდევნა არაცნობიერში, რომელიც წარმოადგენს მის ადგილსამყოფელს. ფსიქიკის ამ სტრუქტურული ფენიდან ისინი პერიოდულად გამოდიან ცნობიერებაში და ქცევაში, ოღონდ არა ნატურალური, არამედ *სახეშეცლილი, სიმბოლური* და *სუბლიმირებული* ფორმით. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ხდება ფსიქიკური ენერგიის განტვირთვა და მისი გადართვა პიროვნებისა და საზოგადოებისთვის მისაღებ ქცევებში, მაგალითად შემოქმედებაში, მეცნიერულ ან პოლიტიკურ მოღვაწეობაში. როგორც ვხედავთ, ფროიდი ახდენს ნეროზებისთვის შექმნილი შეხედულების განზოგადებას ადამიანის ყოველგვარ მოქმედებაზე, ე.ი. მას ზოგადფსიქოლოგიურ ხასიათს ანიჭებს. იგი უფრო შორსაც მიდის და ცდილობს ფსიქოანალიტიკურ ტერმინებში აღწეროს ისეთი სფეროები, როგორიცაა შემოქმედება, კულტურა, რელიგია, ისტორია. ამრიგად, ფსიქოანალიზი უნივერსალურ საზოგადოებრივ მოძღვრებად წარმოგვიდგება.

თავისი განვითარების მეორე ეტაპზე (1905-1920) ფსიქოანალიზი თანდათან ვრცელდება და საერთაშორისო აღიარებას აღწევს. 1907 წელს იქმნება ვენის ფსიქოანალიტიკური საზოგადოება, ხოლო 1910. წელს ნიურნბერგში ჩატარებულ კონგრესზე — ფსიქოანალიტიკოსთა საერთაშორისო ასოციაცია. 1909 წელს სტენლი ჰოლის მიწვევით ფროიდი მიემგზავრება შეერთებულ შტატებში ლექციების წასაკითხად; ამერიკა ეცნობა ფსიქოანალიზს. სულ მალე ამერიკაშიც და ევროპის სხვადასხვა ქვეყნაშიც იქმნება ფსიქოანალიზის საზოგადოებები. ამავე დროს იწყება ფროიდის შეხედულებების კრიტიკაც. მას განუდგნენ უახლოესი და ყველაზე გავლენიანი თანამზრახველები, ალფრედ ადლერი (1912) და კარლ იუნგი (1914). მათ სიღრმის ფსიქოლოგიის საკუთარი, ერთმანეთთან დაპირისპირებული მიმართულებები შექმნეს. ფსიქოანალიზის პიონერთა შორის ასევე უნდა აღინიშნოს კარლ აბრაჰამი, ოტო რანკი, ერნსტ ჯონსი, შანდორ ფერენცი, ჰანს საქსი.

განვითარების მესამე ეტაპზე (1920-1939) ფროიდის შეხედულებებმა სერიოზული ცვლილება განიცადეს. ეს აისახა ამ პერიოდის მრავალ შრომაში, რომელთა

შორის შეიძლება გამოიყოს "ფსიქოანალიზის შესავალი ლექციები" (1920) და მისი გაგრძელება (1933), "სიამოვნების პრინციპის მიღმა" (1920), "მე და იგი" (1923), "ერთი ილუზიის მომავალი" (1927), "ცივილიზაცია და მის მიმართ უკმაყოფილება" (1930), "ფსიქოანალიზის ნარკვევი" (1939). ცვლილებები უმთავრესად შეეხო ფროიდის მოსაზრებებს ლტოლვაზე და პიროვნების სტრუქტურაზე; ამავე დროს მოძღვრება გავრცელდა სოციალურ და კულტურულ სფეროზე. რაც შეეხება პიროვნების სტრუქტურას, ის განიხილება როგორც სამი დონის წარმონაქმნის ერთიანობა — *იდი (იგი), ეგო (მე)* და *სუპერ-ეგო (ზე-მე)*. იდში თავმოყრილია ჩვენი ლტოლვები, რომელთაც ბიოლოგიური ძირი აქვთ. იდი ყოველთვის არაცნობიერია; ესაა პრიმიტიული ინსტინქტებისა და ირაციონალური ძალების ქაოტური თარეშის სფერო. ერთადერთი პრინციპი, რომლითაც ეს პრიმიტიული ლტოლვები ხელმძღვანელობენ — *სიამოვნების პრინციპია*. იდის საყაროსთვის უცხოა რაიმე ღირებულება, სიკეთე თუ ბოროტება, ყოველგვარი მორალი; მისთვის არ არსებობს აზროვნების ლოგიკური კანონები. იგი უგრძნობია შეუსაბამობებისა და წინააღმდეგობების მიმართ. საწინააღმდეგო ინსტინქტები თავისუფლად თანაარსებობენ და განტვირთვის (ანუ სიამოვნების) მიზნით ზოგჯერ წარმოუდგენელ, სრულიად არათავსებადი ელემენტებით დაკომპლექტებულ წარმონაქმნებში ერთიანდებიან. იდი არის მომთხოვნი, იმპულსური, ბრმა, ირაციონალური, ასოციალური, ეგოისტური და უაღრესად ჰედონისტური. მის განკარგულებაშია ორი მექანიზმი, რომლითაც ხდება დაძაბულობის განტვირთვა. ესაა *რეფლექტორული მოქმედება* და *პირველადი პროცესი*. რეფლექტორული მოქმედება თანდაყოლილი ავტომატური რეაქციაა (ხველება, ცემინება, ცრემლდენა და სხვა), რომელიც მომენტალურ განტვირთვას იძლევა. თუ ეს არ ხდება, ჩაირთვება ე.წ. პირველადი პროცესი. ამ შემთხვევაში იქმნება მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან ასოცირებული ობიექტის წარმოდგენა და სურვილი კმაყოფილდება ფანტაზიაში. ნორმალურ ადამიანთან პირველადი პროცესის მაგალითია სიზმარი, ფსიქოზით დაავადებულთან — პალუცინაცია.

იდი ორგანიზმში ენერგეტიკის ეროდერთი წყაროა. პიროვნების ყველა სტრუქტურა, ასე თუ ისე, მისი ენერგიით საზრდოობს და მას უკავშირდება. ეს პირველ რიგში ეხება ეგოს. ეგოს ფუნქცია მდგომარეობს იდის სურვილების დაკმაყოფილებაში რეალობის გათვალისწინებით და რეალობასთან მიმართებაში. ეგო *რეალობის პრინციპით* ხელმძღვანელობს. ამ პრინციპის შესაბამისად, ეგო, საჭიროებისამებრ, აბრკოლებს იდის ენერგიის განტვირთვას, მიმართავს მას სხვა არხში ან აწესრიგებს მის თანდათანობით ხარჯვას. ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რის საშუალებას იძლევა რეალური ვითარება, რამდენად ხელმისაწვდომია ლტოლვის საგანი. აქედან გამომდინარე, ეგო ასახავს სინამდვილეს, ანალიზებს მას და ახორციელებს ქცევის რეგულაციას. მის განკარგულებაშია მოტორული აპარატი და პერცეპტურ-კოგნიტური ფუნქციები, რომელთაც ფროიდი *მეორად პროცესს* უწოდებს. ერთი სიტყვით, ეგო პიროვნების საშემსრულებლო იარაღია. ამ სტრუქტურის მეშვეობით, სინამდვილის მონაცემებისა და იდის მოთხოვნების გათვალისწინებით იგეგმება და სრულდება ქცევა. ეგო სწორედ იდის სასარგებლოდ იღებს ამ ფუნქციას; წინააღმდეგ შემთხვევაში იდი, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ სიამოვნების მიღების წყურვილით არის შეპყრობილი, რეალობასთან შეჯახებისას აუცილებლად განადგურდებოდა. ამასთან, იდი მუდამ ცდილობს დაიმორჩილოს ეგო. პიროვნების ამ ორი სტრუქტურული ფენის ურთიერთმიმართებას ფროიდი ადარებს ცხენისა და მხედრის ურთიერთობას. მოძრაობის ენერგია ცხენიდან მომდინარეობს (იგი), მხედრის ფუნქცია მისი მართვაა (მე). მაგრამ ზოგჯერ მე-სა და იგი-ს ურთიერთობაში ნაკლებ იდილიური სურათი იხატება, როცა მხედარი იძულე-

ბული ხდება ცხენი იქით გააჭენოს, საითაც მას მოესურვება (24).

სუპერ-ეგო მორალის პრინციპებით ხელმძღვანელობს. ესაა საზოგადოებრივი ნორმების, წესების, აკრძალვების სისტემა, რომელიც გაშინაგნებული, ინტერიორიზირებულია პიროვნების მიერ და მოქმედებს როგორც კრიტიკოსი, ცენზორი. ამით სუპერ-ეგო მოზრდილ ადამიანში იმ როლის შესრულებას განაგრძობს, რომელსაც ასრულებდნენ მშობლები თუ აღმზრდელები მისი სიცოცხლის ადრეულ პერიოდში. გარდა იმისა, რომ ზე-მე პიროვნებაში, ასე ვთქვათ, სინდისის ადგილსამყოფელია, ის *მე-იდეალის* მატარებელიცაა, რომელთან მიმართებაში ეგო აფასებს და სრულყოფს თავის თავს. ფროიდი აღნიშნავს, რომ სუპერ-ეგოში მოცემულია მუდმივი სრაფვა სრულყოფისკენ. ის განასახიერებს ყველა იმ წარმოდგენას ადამიანის სუკეთესო და ამაღლებული მხარეების შესახებ, რაც ფსიქოლოგიურად პიროვნებაში შეიძლება იყოს მოცემული. სუპერ-ეგო, ამავე დროს, მკაცრი ზნეობრივი მსაჯულია.

პიროვნების სტრუქტურის ამ სამ წარმონაქმნს თუ კომპონენტს თავისი საკუთარი ინტერესი ამოძრავებს. ეისაც მეტი ძალა აღმოაჩნდება, ის იმარჯვებს. ადვილი დასანახია, რომ იდისა და სუპერ-ეგოს ინტერესები ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ არის მიმართული. მათ შორის შეურიგებელი დაპირისპირება და მუდმივი კონფლიქტია. ორივე მათგანი ეგოს ურთიერთგამომრიცხავ მოთხოვნებს უყენებს და სჯის მას ერთი მხრივ დაუკმაყოფილებელი სურვილების მძაფრი განცდით (იდი) და, მეორე მხრივ, სინდისის ქეჯნისა და არასრულყოფილების მტკივნეული გრძნობით (სუპერ-ეგო). ფროიდი ძალზე დრამატულად წარმოგვიდგენს ეგოს მძიმე ხვედრს: "იდის მიერ აღძრული ეგო, რომელსაც ზღუდავს სუპერ-ეგო და უკუაგდებს რეალობა, მთელი ძალისხმევით ცდილობს განახორციელოს თავისი ამოცანა — ჰარმონია დაამყაროს იმ ძალებსა და ზეგავლენებს შორის, რომლებიც მოქმედებენ მასში და მასზე. აქ კი უკვე ეხვდებით, თუ რატომ ვერ ვახერხებთ ასე ხშირად დავრთგუნოთ წამოძახილი: ცხოვრება იოლი არ არის! თუ ეგო იძულებული ხდება აღიაროს საკუთარი სისუსტე, მას შიში იპყრობს, რეალური შიში გარე სამყაროს მიმართ, შიში სინდისისა სუპერ-ეგოს წინაშე. ნევროტული შიში იდის ვნებათა ძალის წინაშე" (25; 348).

ამრიგად, ეგო სამი სახის მუქარის წინაშე დგას და, შესაბამისად, სამი სახის შიში ან შფოთვა ახასიათებს: რეალისტური, ნევროტული და მორალური. *რეალისტური შფოთვა* პასუხია რეალური სამყაროს რეალურ საფრთხეებზე. *ნევროტული შფოთვა* წარმოადგენს ემოციონალურ პასუხს იმ მოსალოდნელ საფრთხეებზე, რომელსაც ეგოს იდის უკონტროლო სურვილები უქმნიან. *მორალური შფოთვა* დაკავშირებულია სუპერ-ეგოს სინდისთან და ვლინდება სირცხვილისა და დანაშაულის გრძნობებში. შფოთვის აღკვეთას ან შემცირებას ეგო სპეციალური *დაცვითი მექანიზმებით* ცდილობს. ისინი არაცნობიერად მოქმედებენ და მიმართული არიან აღქმული რეალობის უარყოფაზე ან დამახინჯებაზე. მთავარ დაცვით მექანიზმს *განდევნა* წარმოადგენს, რაც გულისხმობს შემაწუხებელი აზრებისა და იმპულსების გატანას ცნობიერების ფარგლებს გარეთ. განდევნა ენერგიის დიდ ხარჯვას მოითხოვს და საგრძნობლად ზღუდავს მის რეალიზაციას განვითარებასა და შემოქმედებაზე მიმართულ ქცევებში. უფრო მეტიც, განდევნამ შეიძლება მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს ნევროტული ქცევის ფორმირებაში, ფსიქოსომატური დაავადების განვითარებაში, ფსიქოსექსუალურ დარღვევებში და ა.შ. ამგვარად, ძლიერი ფსიქიკური თავდაცვა ძვირად უჯდება ადამიანს. სრული და საბოლოო განდევნის მიღწევა საკმაოდ რთულია, ამიტომ მიუღებელი ტენდენციები ცნობიერებას პერიოდულად ახსენებენ თავს სიზმრებისა და სხვადასხვა შეცდომითი მოქმედებების სახით.

როდესაც განდევნა გაროულებულია ან არაეფექტური, საქმეში ერთვება სხვა დაცვითი მექანიზმები. ერთ-ერთი ასეთი მექანიზმია *პროექცია*, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ინდივიდი თავის არასასურველ აზრებს, სურვილებსა თუ ქცევებს სხვას მიაწერს (გამოცდაზე ჩაჭრილი სტუდენტი თავის წარუმატებლობას იმას აბრალებს, რომ პროფესორმა ეს თემა ლექციაზე არ ახსნა, ან არაობიექტურად ჩაატარა გამოკითხვა). პროექციის კლასიკური მაგალითია "განტევების ვაცის" ბიბლიური ფენომენი. დაცვის შემდეგი მექანიზმებია: *ჩანაცვლება* – იდის იმპულსების მიმართვა უფრო მისაწვდომ, ან ნაკლებ სახიფათო ობიექტებზე (ბავშვი, რომელიც მშობლებმა გააბრაზეს, ჯავრს იყრის თავის დაზე, ძაღლზე ან სათამაშოზე); *უარყოფა* – სახიფათო ან ტრავმული რეალობის აღიარებაზე უარის თქმა, მისი უგულებელყოფა (განწირული ავადმყოფი უბრალოდ თვალს ხუჭავს სინამდვილეზე, არ უშვებს სწრაფი აღსასრულის შესაძლებლობას); *რეგრესია* – ფსიქიკური ცხოვრების უფრო ადრეული, უსაფრთხო და სასიამოვნო ფორმებისკენ მიბრუნება (მოზრდილ ადამიანში ისეთი ქცევების გაჩენა, რომლებიც ბედნიერ ბავშვობასთან არიან ასოცირებული); *რაციონალიზაცია* – წარუმატებელი ან მიუღებელი ქცევის გამართლება მოგონილი მოსაზრებებით ან მისი სოციალურად მისაღები ინტერპრეტაცია (სამსახური, საიდანაც გაგვაგდეს, არ ვარგოდა; საყვარელი, რომელმაც მიგვატოვა, უშნო იყო). რაციონალიზაციის კლასიკური მაგალითია ეზოპეს არაკში აღწერილი "მწვანე ყურძნის" ფენომენი – მელა ვერ წვდება ყურძენს და თავს იმით იმშვიდებს, რომ ის ჯერ არ დამწიფებულა).

ზემოთ უკვე ვახსენეთ ე.წ. *სუბლიმაცია*, რომელიც აგრეთვე დაცვით მექანიზმს წარმოადგენს. ეს მექანიზმი განსაკუთრებულია თავისი სოციალური მნიშვნელობით და არსებითად განსხვავდება დანარჩენებისაგან იმით, რომ არ გულისხმობს პირდაპირი წინააღმდეგობის გაწევას იდის ინსტინქტური იმპულსებისადმი. ამ იმპულსებიდან წამოსული ენერგია სხვა, სოციალურად მისაღებ და სასარგებლო არხებში მიმართება. ფროიდმა, მაგალითად, ლეონარდოს მიერ მადონას შექმნა დედის მიმართ სექსუალური ლტოლვის სუბლიმაციით ახსნა. ქირურგის, ყასბის ან მოკრივის საქმიანობა შეიძლება სადისტური (აგრესიული) იმპულსების სუბლიმაციას ნიშნავდეს, ფსიქიატრის სამუშაო წარმოადგენდეს სხვისი ცხოვრების დაფარულ მხარეებზე თვალთვალის სურვილის სუბლიმაციას; მასტურბაციასთან დაკავშირებული შფოთვა შეიძლება მოიხსნას საოანადო ენერგიის სპორტულ ქცევაში სუბლიმირების გზით და ა.შ. ფროიდს მიაჩნდა, რომ სექსუალური და აგრესიული ენერგიის სუბლიმაციის მექანიზმი მეცნიერებისა და კულტურის მამოძრავებელი ძალაა, რომ ცივილიზაციის არსი ადამიანის ამ უნარშია (30).

ფროიდის შეხედულება მოტივაციაზე აშკარად ბიოლოგისტურია. იგი არც განასხვავებს ინსტინქტისა და ლტოლვის ცნებებს. ცხოვრებაში ორი რამ არის მთავარი: მე-ს და სახეობის შენარჩუნება. მათ შეესაბამება მე-ს ლტოლვები (შიმშილი, წყურვილი და სხვა) და სექსუალური ლტოლვები. თავისი კონცეფციის განვითარების ბოლო პერიოდში ფროიდმა შეცვალა კლასიფიკაცია და გამოყო *სიცოცხლისა (ეროსი) და სიკვდილის (თანატოსი)* ინსტინქტები. ეს უკანასკნელი აგრესიული, დესტრუქციული ქმედების საფუძველია და ემყარება არაცოცხალ მდგომარეობაში დაბრუნების ჰიპოთეტურ ტენდენციას. ფროიდის აზრით,ორგანული სამყაროსათვის დამახასიათებელია არა მხოლოდ ზრდისა და ცვალებადობის ტენდენცია, არამედ გამეორების, აღდგენის, სტატუს-ქვოს შენარჩუნების ტენდენციაც, რაც სიცოცხლის კონსერვატულობის გამოვლინებაა. აქედან გამომდინარე, ყველა ლტოლვა წინანდელი ვაწონასწორებული მდგომარეობის აღდგენისკენ მიისწრაფის; მაშასადამე, ნებისმიერი ცო-

ცხალი არსება. საბოლოო ანგარიშით, ცდილობს დაუბრუნდეს თავის საწყის ე.ი. არაორგანულ მდგომარეობას. ადრე თუ გვიან ეს ასეც ხდება, ყველა კვდება. ეს კანონ'ხომიერება ინდივიდის მოტივაციურ ბუნებაშია ჩაწერილი სათანადო ტენდენციის — სიკვდილის ინსტინქტის სახით. ყოველგვარი სიცოცხლის მი'ზანი სიკვდილია, ამბობს ფროიდი (29). მწუალებლობა. ნგრევა, ომები აქედან იღებენ სათავეს. ორივე ინსტინქტს, ეროსსაც და თანატოსსაც თავისი ფიზიოლოგიური, სომატური წყარო გააჩნია. ამასთან, უპირატესობა მაინც ეროსს ენიჭება. ესაა არსებითად *სექსობრივი* ლტოლვა, ანუ ფროიდის ტერმინოლოგიით, *ლიბიდოს ენერგია*.

ლიბიდო სათავეს სხვადასხვა ორგანული წყაროებიდან მომდინარე ენერგეტიკული ნაკადულებიდან იღებს და მოგვიანებით სინთეზირდება ერთიან, მძლავრ ენერგეტიკულ ნაკადად. აქ ლაპარაკია სხვადასხვა სახის სიამოვნებაზე, რასაც ორგანიზმი სხეულის ამა თუ იმ ნაწილიდან იღებს; მათ *ეროგენული ზონები* ეწოდება. ეროსის ძირითადი მიზანი ორგანული სიამოვნების მიღებაა. ამრიგად, სხეულის სხვადასხვა ნაწილებისთვის დამახასიათებელი ტენდენციები წარმოქმნიან და აკუმულირებას უკეთებენ ენერგიას, რომლის განტვირთვა სიამოვნებას იწვევს. ფროიდის მოტივაციური თეორია ლტოლვის რედუქციის თეორიაა. ის ჰომეოსტატტურია და ჰედონისტური. ამავე დროს, ის, უდავოდ, პანსექსუალურია, ვინაიდან სიამოვნება, რომელზეც ფროიდი ლაპარაკობს ფართო მნიშვნელობით, სექსუალური ხასიათისაა. პირველადი და ძირეული ლტოლვა სექსუალურია. ამ ლტოლვის გენეზისზე, ანუ იმაზე, თუ რა სახით ჩამოყალიბდება იგი ბავშვობის ასაკში, დამოკიდებულია ადამიანის ფსიქიკის არსებითი ნიშნები: ხასიათის ტიპი, სექსუალური მიდრეკილებები, გადახრები, ნევროზები და ა.შ.

ფსიქოანალიზის პანსექსუალიზმი ის მომენტი იყო, რომელსაც ყველაზე მეტი დაპირისპირება და კრიტიკა მოყვა. ის ფროიდის ბევრმა უახლოესმა თანამზრახველმა არ გაიზიარა. გავრცელებული შეფასებით ფროიდმა, აშკარად გადაჭარბებულად წარმოადგინა ადამიანში სექსუალური საწყისის როლი. მაგრამ სწორედ ამ პუნქტში იგი იშვიათ სიჯიუტეს იჩენდა და მასში ეჭვის შეტანას ღალატის ტოლფასად თვლიდა. იგი ამტკიცებდა, რომ სექსუალური სფეროს განსაკუთრებული როლი პრაქტიკით, ნევროზებზე დაკვირვებით არის დადასტურებული. უმეტეს შემთხვევაში ფსიქიკური ტრავმები, დარღვევები ამ სფეროდან მომდინარეობს. მაშასადამე ეს სფერო ყველაზე მნიშვნელოვანია. ფროიდი, ცხადია, არ უარყოფს სხვა სახის ლტოლვებს, მაგრამ აქცენტს მხოლოდ იმაზე აკეთებს, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ფსიქოანალიტიკური პრაქტიკის თვალსაზრისით. სხვა ბიოლოგიურ ლტოლვებზე იგი საერთოდ არც ლაპარაკობს და იფარგლება შენიშვნით, რომ "ლიბიდო აბსოლუტურად ანალოგიურია შიმშილის, მასში ისევეა მოცემული სექსუალური ლტოლვა, როგორც შიმშილში საჭმლისკენ ლტოლვაა მოცემული" (25; 199). სოციალურ მოტივებს ფროიდის კონცეფციაში ისეთი ძალები წარმოადგენენ, რომლებიც აკავებენ, ებრძვიან, გაანეიტრალებენ ლიბიდონალურ მისწრაფებებს (სუპერ-ეგო). ფროიდი უარყოფდა ბრალდებას თავისი თეორიის პანსექსუალიზმის შესახებ, ვინაიდან იგი მხოლოდ ამახვილებდა ყურადღებას სექსუალურ მომენტზე და არ უარყოფდა სხვა მოთხოვნილებების როლს (ამ როლს, უბრალოდ, არ იკვლევდა). ამასთან ერთად, იგი უშვებდა ადამიანში მეორე მოტივაციურ საწყისსაც — თანატოსს.

ფროიდი პრინციპულად განასხვავებს სექსუალურს და სქესობრივს. პირველი ცნება უფრო ფართოა და მოიცავს ისეთ ლტოლვებსაც, რომლებიც უშუალოდ და პირდაპირ არ უკავშირდებიან გამრავლების ფუნქციას. ჩვეულებრივ მათი გაიგივება ხდება და რაც ამ ფუნქციას არ ეხება, გადახრად ითვლება. როცა სექსუალური

აქტიურობის მიზანი გამრავლება კი არა, უბრალოდ, სიამოვნების მიღებაა, ის სიმახინჯედ, გარყვნილებად ინათლება. მაგრამ ცხადია, რომ ეს ერთხელობრივი, შემთხვევითი მოვლენა არ არის; ის საკმაოდ გავრცელებულია და, ამიტომ, სათანადო მეცნიერული ინტერპრეტაცია ესაჭიროება. ფროიდს მიაჩნია, რომ ამ შემთხვევაშიც იგივე წყაროები და საწყისები უნდა მოინახოს, რომლებიც, საზოგადოდ, ე.წ. ნორმალურ სექსუალურ ცხოვრებას განსაზღვრავენ. ყოველივე ამის სათავე კი ბავშვობაში, უფრო ზუსტად, *ინფანტილურ სექსუალობაშია.*

ფსიქოანალიზის თანახმად, სექსუალურ ცხოვრებას ონტოგენეტური განვითარების ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მისი საწყისები ადრეულ ბავშვობაში უნდა მოვიძიოთ. ასეთი შეხედულება დიდ წინააღმდეგობას აწყდება, რადგან იგი არღვევს გავრცელებულ წარმოდგენას ბავშვზე, როგორც სუფთა და უმწიკლო არსებაზე, რომელიც აბსოლუტურად ასექსუალურია. ფროიდი ფიქრობს, რომ ამ შემთხვევაში ხდება რეალობაზე თვალის დახუჭვა და მისი შეგნებული დამახინჯება. იგი ცდილობს გაანალიზოს ამ ვითარების მიზეზი. მთავარი ისაა, რომ მოზრდილებში ინფანტილური სექსუალობის ცნობიერი კვალი აღარ არსებობს. მათ არ ახსოვთ ინფანტილურ სექსუალობასთან დაკავშირებული განცდები. მოზრდილთა ფსიქიკა აღზრდის პროცესით არის სახეშეცვლილი. საზოგადოება აღზრდის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად მიიჩნევს სექსუალური ლტოლვის დაკავებას, დათრგუნვას თუ იგი გამრავლების ფუნქციას არ ასრულებს. საზოგადოება ცდილობს სოციალურად მისაღები სახე მისცეს სექსუალურ ლტოლვას და მაქსიმალურად გადაწიოს მისი ფორმირება იმ დრომდე, როცა პროცესების ჩამოყალიბების პროცესი გარკვეულ დონეს მიაღწევს. ამიტომ, სექსუალური სფერო მკაცრი კონტროლისა და აკრძალვის ქვეშ იმყოფება. ეს განსაკუთრებით ეხება სათანადო მოთხოვნილებებისა და ქმედებების ადრეულ გამოვლინებას. მიზანი ერთია — გახადონ ბავშვის ცხოვრება მაქსიმალურად ასექსუალური და, საბოლოო ჯამში, იჯერებენ, რომ ამას მიაღწიეს. ინფანტილური სექსუალობის გენეზისის ყველაზე აქტიური წლები შემდგომში თითქმის მთლიანად ამნეზირებული ხდება. ამიტომ, ფსიქოანალიზი კატეგორიულად სვამს ამ მივიწყებული პერიოდის განცდების მეხსიერებაში აღდგენის ამოცანას. ფროიდს მიაჩნია, რომ ეს დავიწყება განდევნის მექანიზმის მოქმედების შედეგია, რომლითაც აღმოიფხვრება ჩვენი სექსუალური ცხოვრების საწყისები და სათავეები.

რა არის დამახასიათებელი ინფანტილური სექსუალობის განვითარებისთვის? პირველი ის არის, რომ იგი მთლიანად თავისუფალია გამრავლების ფუნქციისგან. ეს ფუნქცია მხოლოდ გარდამავალი ასაკის შემდეგ ჩნდება. ამ მხრივ ადრეული სექსუალური ცხოვრება და ლტოლვა წაგავს მოზრდილის გადახრილ სექსუალურ ცხოვრებას. უფრო მეტიც, ეს გადახრები, ფროიდის აზრით, სხვა არაფერია, თუ არა "გაძლიერებული და ცალკეულ ლტოლვებად გახლეჩილი ინფანტილური სექსუალობა" (25; 197). ისინი ადრეული სექსუალობის ცალკეული მხარეების ფიქსაციას წარმოადგენენ. ეს ხდება იმის გამო, რომ აქ მიმდინარე გარდაქმნების პროცესი ნორმალურად არ წარიმართა, მან ვერ მიაღწია თავის ლოგიკურ დასასრულს, რაც ერთიანი სექსუალური ლტოლვის ჩამოყალიბებაში და მის ბუნებრივ და შესატყვის ობიექტზე წარმართვაში მდგომარეობს.

როგორც აღინიშნა, თავდაპირველად ლიბიდო ან სექსუალური ლტოლვა რთული შემადგენლობისაა და მოიცავს სხვადასხვა ეროგენული ზონიდან მომდინარე სიამოვნებას. ამასთან, ფსიქოსექსუალური განვითარების პირველ პერიოდში, რომელიც დაახლოებით ექვს წლამდე გრძელდება, გამოიყოფა რამდენიმე ფაზა; ისინი განსხვავებული

ეროგენული ზონის დომინირებით ხასიათდებიან. ეს ზონებია ორალური, ანალური და ფალოსური. *ორალურ სტადიაზე* (1,5 წლამდე) ლიბიდოს დაკმაყოფილება პირის ღრუსთან დაკავშირებული *კონტაქტებით* ხდება – წოვა, კბენა, ღეჭვა. *ანალურ სტადიაზე* (1,5 – 3წ.) ლიბიდონალური სიამოვნების ძირითად წყაროდ ანალური ზონა იქცევა და ფეკალური მასის განდევნა-შეკავების პროცესებს უკავშირდება. *ფალოსურ სტადიაზე* (3 – 6წ.) ბავშვის ინტერესები ცენტრირდება სასქესო ორგანოებით მანიპულირებაზე. თანდათანობით იწყება გენიტალიური ზონის გაბატონების პროცესი. იგი სრულდება ონტოგენეტური განვითარების მეორე პერიოდში ე.ი. *გარდამავალ ასაკში*, როცა უკვე საბოლოოდ გამოიკვეთება ინდივიდის ფსიქოსექსუალური ხასიათი. *ცალკეული* სექსუალური ინსტინქტი ექვემდებარება *გენიტალიურ ზონას*, რის შედეგადაც მთელი ლიბიდონალური ენერგია მიმართება გამრავლების ფუნქციისკენ. ამაში მდგომარეობს ფსიქოსექსუალური განვითარების პირველი ხაზი. ვინაიდან ეროსის განვითარების პირველ ეტაპზე დაკმაყოფილება საკუთარი სხეულის სხვადასხვა ზონების გაღიზიანებით მიიღწევა, მას *აუტოეროტიზმის ეტაპი* ეწოდება. ფსიქოსექსუალური განვითარების მეორე ხაზი აუტოეროტიზმის დაძლევასა და ადექვატური ობიექტის არსებაში მდგომარეობს. ნორმალური ცხოვრებისას ეროსი სხვა ადამიანებზე უნდა იყოს მიმართული. ლიბიდოს ტრანსფორმაციას ამ კუთხით განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ლიბიდოს პირველი ობიექტი შეიძლება მხოლოდ მშობელი იყოს. ბიჭისთვის ეს დედაა. შესაბამისად, მასში ყალიბდება მამისადმი ეჭვიანი და მტრული დამოკიდებულება. გოგონასთან ყველაფერი პირიქითაა. ამ დრამატულ სიტუაციას, რომელიც ონტოგენეტური განვითარების ფალოსურ სტადიზე ვითარდება, ფროიდი *ოიდიპოსის* და *ელექტრას კომპლექსს* უწოდებს[1]. მორალური პრესის ქვეშ ეს კომპლექსი აუცილებლად განიდევნება ცნობიერებიდან, მაგრამ არაცნობიერისა და, მოლიანად, პიროვნების ფორმირების თვალსაზრისით, მისი მოქმედება ძალზე მნიშვნელოვანი და ხანგრძლივია. ფროიდი ფიქრობს, რომ ეს კომპლექსი და მისი დაძლევის რაგვარობა უპირატეს როლს ასრულებს ნევროზის ჩამოყალიბებაში. გარდა ამისა, აქ ხდება პიროვნების ძირითადი ღერძის, მისი სუპერ-ეგოს ფორმირება. ამას განაპირობებს *იდენტიფიკაციის მექანიზმი*. ბავშვი თავს აიგივებს მეტოქე მშობელთან (ბიჭი მამასთან, გოგო დედასთან) და ითვისებს მშობლების ღირებულებების სისტემას. იდენტიფიკაციის პროცესი განსაზღვრავს აგრეთვე გენდერულ იდენტურობას – მამაკაცებისადმი ან ქალებისადმი მიკუთვნებულობის განცდას. უფრო მეტიც, ოიდიპოსის კომპლექსის აღმოცენებასა და დაძლევაში არსებითად მეორდება ეაკობრიობის პრეისტორიის, პირველყოფილი გვარის განვითარებაში მომხდარი კოლიზიები. ამ კომპლექსის გადალახვის შემდეგ დგება *ლატენტური ფაზა*, ხოლო ფსიქოსექსუალური განვითარების მეორე პერიოდში ლიბიდოს ენერგია საბოლოოდ პოულობს შესატყვის და მისაღებ გარე ობიექტს.

პიროვნების ხასიათობრივი ნიშნები და ნევროტული გამოვლინებები ძირითადად იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორ გაიარა მან ფსიქოსექსუალური განვითარების გზა. ხასიათიც და ნევროზიც განიხილება, როგორც ამა თუ იმ სტადიისთვის დამახასიათებელი რეაქციების გადმონაშთი. ფროიდის თანახმად, განვითარების ყოველი ახალი

---

[1] ეს სახელწოდებები აღებულია ძველი ბერძნული მითებიდან, რომლებიც საუკეთესოდ დადო სოფოკლეს და ევრიპიდეს ტრაგედიებს. გადმოცემის თანახმად მეფე ოიდიპოსმა მამა მოკლა და ცოლად დედა მოიყვანა. მან არ იცოდა, რომ ისინი მისი მშობლები იყვნენ. ელექტრამ შური იძია მამისთვის და დედა მოკლა.

ეტაპი იწვევს ფრუსტრაციას (წინარე სურვილებისა და მოქმედებების ბლოკირება), რასაც შეიძლება ხანგრძლივი და სერიოზული შედეგები მოყვეს. ამ შემთხვევაში ხდება *ფიქსაცია* ერთ-ერთ სტადიაზე, რაც მისთვის დამახასიათებელი ქცევებისა და განცდების გაბატონებაში გამოიხატება. მაგალითად, ორალურ სტადიაზე ფიქსაცია საფუძველს უქმნის ისეთ ჩვევებს, როგორიცაა ფრჩხილების კვნეტა ან მოწევა, აჩენს მიდრეკილებას ბევრი ჭამისკენ, სმისკენ, ლაპარაკისკენ. იმის მიხედვით, თუ ამ სტადიის რომელ ფაზაზე ხდება ფიქსაცია (კბილების ამოსვლამდე, ე.ი. ორალურ-პასიური და კბილების ამოსვლის მერე, ე.ი. ორალურ-აგრესიული) ფორმირდება სხვადასხვა *ორალური ხასიათი*. პირველ შემთხვევაში — კეთილმოსურნე, პასიური, მიმდობი, დამოკიდებული; მეორეში — აგრესიული, ცინიკური, დომინირებული. ანალურ სტადიაზე კონფლიქტი და ფიქსაცია დაკავშირებულია ტუალეტთან მიჩვევის აუცილებლობასთან, რასაც ბავშვის მხრიდან შეიძლება მოყვეს სათანადო აქტივობის გაძლიერება ან შეკავება. შესაბამისად, ამ სტადიაზე ფიქსაცია ორი ტიპის *ანალურ ხასიათს* იძლევა: ანალურ-გამოდევნითს — ჯიუტი, შფოთიანი, ექსტრავაგანტური, ფეოხუში, ან ანალურ-შეკავებითს — სისუფთავის მოყვარული, ორგანიზებული, პუნქტუალური, ბუნწი. ფალოსურ და შემდგომ გენიტალიურ სტადიაზე ფიქსაციის შედეგია მოზრდილი ინდივიდის სექსზე ცენტრირებულობა, სექსუალური გადახრები და, საზოგადოდ, ამ სფეროსთან დაკავშირებული ფსიქიკური და ქცევითი პრობლემები.

როგორც ითქვა, ფროიდის აზრით, ოიდიპოსის კომპლექსში ჩადებულია ისტორიული განვითარების გამოცდილება. საერთოდ ფროიდი თელის, რომ ონტოგენეტური განვითარების აღწერილი ფაზები ფსიქიკის ფილოგენეტური განვითარების პარალელურია. ყოველი ინდივიდუალური ბავშვი, ასე თუ ისე, მოკლედ იმეორებს ადამიანთა მოდგმის განვითარების ისტორიას. ბუბუმწოვარა ბავშვი მხოლოდ იდია. ეგო და სუპერ-ეგო მერე ჩნდება. ასეთივე ვითარებაა პირველყოფილ ჯოგში. სოციალური ორგანიზაციის ამ სტადიაზე ინდივიდს არა აქვს შინაგანი კონფლიქტები, მაგრამ არსებობს გარეგანი კონფლიქტი — ინდივიდებს შორის. აქ დამკვიდრებულია მკაცრი მამის მამაკაცური სურვილების აბსოლუტური ტირანია, გამეფებულია მამის შიში. როდესაც კონფლიქტი აპოგეას აღწევს, შვილები ერთიანდებიან და კლავენ მამას. ამავე დროს მათ ესმით, რომ მომავალში იგივე საშიშროება ელოდებათ თავისი შვილებისაგან, ამიტომ კრძალავენ ურთიერთმკვლელობას და ინცესტს (სისხლის აღრევას). ასე წარმოიქმნება ტაბუები (აკრძალვები) და მორალური წესები. ამასთან ერთად ჩნდება მამის მკვლელობასთან დაკავშირებული მასობრივი დანაშაულის გრძნობა, რომელიც რელიგიის განვითარების ბიძგს წარმოადგენს: მამა ღმერთის პროტოტიპია, ხოლო მამის მკვლელობის დანაშაული — პირველი ცოდვა. მაშასადამე, "ოიდიპოსის კომპლექსში მოცემულია დასაწყისი რელიგიისა, ზნეობისა, საზოგადოებისა და ხელოვნებისა" (21; 172). საზოგადოება ეფუძნება დანაშაულში თანამონაწილეობას, რელიგია — დანაშაულის ცნობიერებას და მონანიებას, ზნეობა იგივეს, რასაც რელიგია და, გარდა ამისა, საზოგადოების მოთხოვნილებებს. საზოგადოების განვითარების კვალდაკვალ მატულობს აკრძალვები, რაც ლიბიდონალური ლტოლვების განდევნას იწვევს. ამით არაცნობიერი იდის სფერო ენერგიით ივსება. იდის ნაწილი გარდაიქმნება ეგოდ და წარმოიქმნება სუპერ-ეგო, რომელშიც საზოგადოებრივი ნორმებია გაშინაგნებული და, რომელიც შემდგომი სოციალური და ფსიქოლოგიური განვითარების მნიშვნელოვან მამოძრავებელ ძალად იქცევა.

ფსიქიკის ისტორიულ განვითარებაში ორი ეტაპი გამოიყოფა: გვაროვნული და ცივილიზაციის. გვაროვნულ ეტაპზე ხანგრძლივი განვითარების შედეგად ფსიქიკაში

ილექება ე.წ. არქაული მემკვიდრეობა. ის დისპოზიციურად არის მოცემული იდში და სუპერ-ეგოში. მაგალითად ინცესტური იმპულსი ლოკალიზდება იდში, ხოლო ინცესტური ტაბუ — სუპერ-ეგოში. ცივილიზაციის ეტაპზე ინდივიდის მდგომარეობა უფრო რთულდება. პოლიგამიის ინსტიტუტის არსებობისას, თავისუფალი სქესობრივი მოქმედების პირობებში, პირველყოფილი ადამიანი ლიბიდონალური ენერგიის განტვირთვის მხრივ ძლიერ შეზღუდული არ იყო. მას არ სჭირდებოდა თავისი სექსუალური ენერგიის არასექსუალურ მოქმედებაზე გადატანა. ცივილიზაცია, რომელსაც ახასიათებს მონოგამია, სუპერ-ეგოს გაძლიერება და ა.შ., აიძულებს ინდივიდს მოძებნოს სხვა არხები ლიბიდონალური ენერგიის განტვირთვისათვის. იწყება ძლიერი სუბლიმაცია. ფროიდის თქმით, სუბლიმაცია კულტურის განვითარების თვისებაა. ამიტომ თამაშობს ესოდენ დიდ როლს კულტურულ ცხოვრებაში ადამიანის მოღვაწეობის ისეთი ფორმები, როგორიცაა მეცნიერება, ხელოვნება, იდეოლოგია და სხვა. შეზღუდვები სულ უფრო იზრდება და სუბლიმაციის შესაძლებლობაც თანდათან კლებულობს. სრულფასოვანი, სწორი სუბლიმაციის შეუძლებლობის შემთხვევაში ადამიანი ნევროტული ხდება; ლიბიდო თავის გამოსავალს ნევროტულ სიმპტომებში პოულობს. ცივილიზაციის პროგრესი ეროსთან ერთად თანატოსსაც განდევნის. აგრესიულობა, მკვლელობა ბუნებრივია პირველყოფილი მდგომარეობისთვის. ომი სიკვდილის ინსტიქტის გამოვლენის საუკეთესო საშუალებას იძლევა. მაშასადამე, ომი ბიოლოგიურად არის დეტერმინირებული. ძალადობის ყოველგვარი გამოვლინება, განსაკუთრებით კი მისი მასობრივი ფორმები, წარმოადგენს ამ ინსტინქტის ამბოხს სუპერ-ეგოსა და ცივილიზებული საზოგადოების შემაკავებელი ზემოქმედების წინააღმდეგ.

ამრიგად, კულტურისა და პიროვნების მიმართება ფსიქოანალიზში ორმხრივადაა დანახული. ერთი მხრივ, ცივილიზაცია და მისი შემადგენელი კულტურა თრგუნავს ინდივიდის ბუნებას, იწვევს მის ნევროტიზაციას. მეორე მხრივ, სუბლიმაციის გზით იგი სტიმულირებას უკეთებს პოზიტიურ, შემოქმედებით საქმიანობას. ადამიანისათვის შინაგნად დამახასიათებელი აგრესიულობისა და დესტრუქციულობის შეკავებისა და რეგულაციის თვალსაზრისით ცივილიზაციის საშუალებები საკმაოდ შეზღუდულია. ფროიდი სკეპტიკურად არის განწყობილი კაცობრიობის სოციალური პროგრესის მიმართ. ამასთან დაკავშირებით იგი ამბობს: "მაშინ, როცა კაცობრიობა შეუჩერებლივ მიიწევდა წინ ბუნებაზე გაბატონების მიმართულებით და ამ სფეროში კიდევ უფრო მეტ წარმატებებს მოელის, იგივე ნამდვილად არ ითქმის ადამიანური ურთიერთობების მოწესრიგებასთან დაკავშირებით" (26; 482-483). ასეთია, ზოგადად, ფროიდის შეხედულება საზოგადოებისა და კულტურის ურთიერთმიმართებაზე.

ფსიქოანალიზის შეფასებისას პირველ რიგში, უნდა გაირკვეს ამ მოძღვრების მეთოდოლოგიური, ეპისტემოლოგიური სტატუსი. ფსიქოანალიზის ფილოსოფიური საფუძვლები და მისი მიმართება სხვადასხვა ფილოსოფიურ სისტემებთან არაერთი კვლევის საგანი გამხდარა (3)(11)(18). მიუხედავად ამისა, საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ უყურებს ფროიდი საერთოდ მეცნიერებას, რა შინაარსს დებს მეცნიერულ შემეცნებაში და, აქედან გამომდინარე, რა ტიპის ფსიქოლოგიას მიეკუთვნება ფსიქოანალიზი, ღიად რჩება. მეთოდოლოგიური პრინციპების მიხედვით, ფსიქოლოგიის ორი ტიპი გამოიყოფა — საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარული. პირველი ამოდის *საყოველთაო დეტერმინიზმის* იდეიდან და კვლევას მოვლენათა *ახსნისკენ* მიმართავს; მეორე ეყრდნობა ადამიანის *თავისუფლების* რწმენას და სულიერი სამყაროს *გაგებისკენ* მიისწრაფის. საიდან უნდა მოთავსდეს ფსიქოანალიზი? ერთი შეხედვით, პასუხი ნათელია — პირველში. ცნობილია, რომ ფროიდი თავიდანვე ბუნებისმეტყველებაზე იყო ორიენ-

ტირებული და ეს ორიენტაცია სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა. ფსიქოანალიტიკური კვლევის დაწყებამდე, ფროიდი, ერთი ისტორიკოსის თქმით, ნიუტონისეული შემართებით შეუდგა "სამეცნიერო ფსიქოლოგიის პროექტის" შექმნას (1895). ეს დაუმთავრებელი ნაშრომი ერთგვარი მცდელობა იყო წარმოედგინა ფსიქიკური პროცესები რაოდენობრივად განსაზღვრული მატერიალური კომპონენტებისა და ნაწილების სახით. მაშასადამე, ფსიქოლოგიას როგორც საბუნებისმეტყველო მეცნიერებას, უნდა ეხემძღვანელა ფიზიოლოგიური და, საბოლოო ჯამში, ფიზიკო-ქიმიური კანონებით (12)(34). შემდეგაც, როცა ფროიდი ფსიქიკურის ფსიქიკურით ახსნის თვალსაზრისზე დადგა, ფსიქიკურის უპირობო დეტერმინირებულობის თეზისი მისი სისტემის საყრდენ იდეად რჩებოდა. იგი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ გარეგანი შემთხვევითობის დაშვება ასე თუ ისე შესაძლებელი იყო, მაგრამ შინაგანი შემთხვევითობისა მას არ სჯეროდა (28). "ფსიქოანალიზი გამოირჩევა განსაკუთრებით მყარი რწმენით სულიერი ცხოვრების დეტერმინირებულობის მიმართ. ფსიქიკურ ცხოვრებაში მისთვის არაფერია უმნიშვნელო, ნებისმიერი და შემთხვევითი" (23; 171). ფსიქიკურ სფეროში, ცნობიერად თუ არაცნობიერად, ყველაფერი განსაზღვრულია; ყველაფერი კანონზომირებას ექვემდებარება. ესაა ფსიქოანალიზის რწმენაც და საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიის ძირითადი მეთოდოლოგიური დებულებაც. სწორედ ამიტომ, ფსიქოანალიზი ერთმნიშვნელოვნად მიეკუთვნება საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიას. ასე აფასებს ფროიდის სისტემას სპეციალისტების უმრავლესობა.

მიუხედავად ამისა, უნდა ითქვას, რომ ყველაფერი ასე მარტივი და ნათელი არ არის. ფროიდი არ იყო ყოველთვის თანმიმდევრული და ხშირად გამოთქვამდა ისეთ დებულებებს, რომლებიც არ ეთანხმებიან აღნიშნულ შეფასებას. მაგალითად, იგი მიუთითებს, რომ ცნობიერისაგან განსხვავებით, არაცნობიერი სულიერი პროცესები "ერთგვარი არაჩვეულებრივი თავისუფლებით სარგებლობენ" (21; 122); გამოთქმული აქვს სერიოზული ეჭვი ფსიქოანალიზის ფარგლებში ფსიქიკური მოვლენების ახსნის შესაძლებლობის მიმართ: "ფსიქოანალიზის წინაშე მდგომი ახსნის ამოცანა საერთოდ ვიწროდ შეზღუდულია. ახსნა ესაჭიროება თვალში საცემ სიმპტომებს მათი წარმოშობის ჩვენების საშუალებით; ფსიქიკურ მექანიზმებს და ლტოლვებს, სადამდეც ამ გზით მიღიხარ ვერ ახსნი; მხოლოდ მათი აღწერაა შესაძლებელი" (22; 184). შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ახსნითი (საბუნებისმეტყველო) ფსიქოლოგიიდან დილეთაისა და შპრანგერის აღწერით ან გაგებით ფსიქოლოგიაში გადავინაცვლეთ. იქაც მთავარი იყო ფსიქიკური მოვლენის აღწერა, წვდომა და მისი გენეზისის დადგენა. საერთოდ კი თუ ფსიქოანალიზს, როგორც მკურნალობისა და კვლევის მეთოდს გავიაზრებთ, მასში მთავარია განცდის გაგება, ინტერპრეტაცია, ცნობიერების შინაარსის მიღმა მდებარე საზრისის წვდომა, გაშიფრვა, რეკონსტრუირება. ამაშია მთელი ფსიქოანალიტიკური მეთოდის არსი. მაგრამ, ამაშივე მდგომარეობს საზოგადოდ ჰუმანიტარული ტიპის ფსიქოლოგიის ცენტრალური მეთოდოლოგიური იდეაც. აქედან გამომდინარე, არსებობს თვალსაზრისი, რომ ფსიქოანალიზი არ შეიძლება ცალსახად მიეკუთნოს ფსიქოლოგიის რომელიმე ტიპს. მასში მოცემულია საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარული ან, რადნიცკის ტერმინოლოგიით, ნატურალისტური და ჰერმენევტულ-ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის ნიშნები (45). სხვა ინტერპრეტატორები ლაპარაკობენ ფროიდის "ორ თეორიაზე" – კლინიკურზე და მეტაფსიქოლოგიურზე (44). ფსიქოანალიზის ამ გაორებულობას სხვა ავტორებიც აფიქსირებენ და მის ერთ-ერთ ნაკლოვანებადაც მიიჩნევენ, ვინაიდან თვლიან, რომ სისტემის ეს ორი კომპონენტი ან ასპექტი ლოგიკურად არათავსებადია (17); ზოგიერთის აზრით, ნაკლია ისიც, რომ ერთ-ერთ

ასპექტს (მაგალითად პერმენევტულს) არ მიენიჭა გადამწყვეტი უპირატესობა (40). არიან ისეთებიც (როგორც წესი, ფსიქოანალიზის მიმდევრები) ვინც სწორედ ამაში ხედავენ ფროიდის მოძღვრების განსაკუთრებულობას და ნოვატორულობას (13)(20).

როგორც ირკვევა, საკითხი იმის შესახებ თუ რომელი ტიპის ფსიქოლოგიას მიეკუთნება ფსიქოანალიზი, გადაწყვეტილად ვერ ჩაითვლება. არა და ეს არ არის მხოლოდ კლასიფიკაციის საკითხი. თეორიის კვალიფიკაცია ამ კუთხით განაპირობებს მისი შეფასების მთელ იდეოლოგიას. ფსიქოლოგიის ამ ორ ბანაკში ხომ თეორიის გააზრება-დახასიათების სრულიად განსხვავებული, უმეტესად საპირისპირო პრინციპები, სტანდარტები და კრიტერიუმებია ფორმულირებული. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ფსიქოანალიზის უზარმაზარ სისტემაში გამოყოფენ და აფასებენ (დადებითად ან უარყოფითად) სხვადასხვა მომენტებს.

ჰუმანიტარული ტიპის ფსიქოლოგიის ამა თუ იმ მიმართულების მკვლევართათვის საზოგადოდ მიუღებელია ფროიდის სისტემის მკვეთრად გამოხატული მექანიცისტური, ბიოლოგისტური, რედუქციონისტული, ჰედონისტური ხასიათი. ამ მხრივ ტიპურად შეიძლება მივიჩნიოთ ფსიქოანალიზის მიმართ მასლოუს მიერ გამოთქმული კრიტიკული შეფასებები (14). ძლიერ პროტესტს იწვევს ადამიანის ბუნებასთან დაკავშირებული ფროიდის მოსაზრებები, რომლებიც უპირატესად მის ფსიქოდინამიკურ შეხედულებებშია მოცემული. ფროიდი ადამიანის ინსტინქტურ ბუნებას შავბნელ ტონებში ხედავს; ადამიანი ეგოისტური, მხოლოდ სიამოვნებაზე მიმართული, აგრესიული, კონფლიქტური არსებაა. ცხადია ასეთ დახასიათებას ვერ მიიღებენ ისინი, ვინც ფიქრობენ, რომ ადამიანის ბუნება პრინციპულად დადებითია ან, უკიდურეს შემთხვევაში, ნეიტრალური (მასლოუ, როჯერსი, ადლერი და სხვა). ფროიდის მიხედვით, ადამიანი ირაციონალური არსებაა, იგი წარიმართება არაკონტროლირებადი, არაცნობიერი ძალებით. ისეთ შეხედულებებში, სადაც ადამიანი წარმოდგენილია რაციონალურ, გონიერ არსებად, რომელსაც ხელში უჭირავს ქცევის სადაოები, ნებისმიერად და ცნობიერად წარმართავს თავის ცხოვრებას, თვითონ ძერწავს საკუთარ თავს, ფროიდის კონცეფცია მკაცრ კრიტიკას იმსახურებს (ოლპორტი, მასლოუ, ადლერი, მეი, ფრანკლი, კელი და სხვა). ფროიდი ამოდის ავადმყოფობიდან და აქ დადასტურებულ მოვლენებს ნორმაზე ავრცელებს. მკვლევართა ნაწილისათვის, ვისი ინტერესიც კონცენტრირებულია ადამიანის სრულყოფილ, ჯამრთელ და შემოქმედებით ფუნქციონირებაზე, ასეთი მიდგომა ან სრულიად მიუღებელი ან არასაკმარისია (მასლოუ, ოლპორტი, როჯერსი და სხვა). ფროიდი თვლის, რომ პიროვნების ძირითადი სტრუქტურა ადრეულ ბავშვობაში ყალიბდება და უცვლელად რჩება ცხოვრების განმავლობაში. იმ მრავალრიცხოვან კონცეფციებში, სადაც ხაზი ესმება პიროვნების განუწყვეტელი ცვალებადობისა და განვითარების პრინციპს, ასეთი შეხედულება ნამდვილად ვერ იქნება შეწყნარებული (ერიქსონი, მასლოუ, როჯერსი, კელი და სხვა). ფროიდის მიხედვით, ადამიანში გადამწყვეტ როლს მისი წარსული თამაშობს. ჰუმანიტარული პარადიგმით გაერთიანებული თეორიების უმეტესობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ადამიანის აწმყოსა და მომავალს მიეწერება (ოლპორტი, მასლოუ, როჯერსი, ფრანკლი, მეი და სხვა). ფროიდის მოტივაციის თეორია ჰომეოსტატურია, ჰედონისტური და, ძირითადად, სექსუალურ მოთხოვნილებებზე დაფუძნებული, რაც, ცხადია, ვერ ამოწურავს ადამიანის მოთხოვნილებათა ფართო სპექტრს. ეს შეხედულება პრინციპულ და მძაფრ წინააღმდეგობას აწყდება იმათი მხრიდან, ვინც არასაკმარისად მიიჩნევს ადამიანის მოტივაციის დაყვანას დაძაბულობის მოხსნის, წონასწორობის აღდგენის ან სიამოვნების მიღების პრინციპებზე და ვინც ყურადღებას ამახვილებს პიროვნული ზრდის, თვითრეალი-

ზაციისა და თვითაქტუალიზაციის ტენდენციებზე. იგივე ითქმის იმ მკვლევარებზე, ვინც მოტივთა მრავალიანობის იდეიდან ამოდის და დაუშვებლად მიიჩნევს მოტივაციური სფეროს შეზღუდვას ერთი, მით უფრო სექსუალური მოთხოვნილებით (იუნგი, ოლპორტი, მასლოუ, როჯერსი, მიურეი, ფრანკლი და სხვ.).

ყველა ეს მოსაზრება სერიოზულია და საფუძვლიანი. ამავე დროს გასათვალისწინებელია, რომ ფროიდის შეხედულებები უმთავრესად იმიტომ არის მიუღებელი, რომ ფსიქოანალიზში მაი ი აბსოლუტიზაცია ხდება; ისინი უკიდურესი პოზიციის სახით არიან ფორმულირებული. ეს არ ნიშნავს, რომ ამ შეხედულებებში გამოთქმული იდეები მთლიანად და ხელაღებით უარსაყოფია. არც საწინააღმდეგო თვალსაზრისის აბსოლუტიზაცია მოიტანს სიკეთეს, რადგან ეს მეორე უკიდურესობა იქნება. ასეა მაგალითად მაშინ, როდესაც ადამიანის შინაგანი ბუნება აღიწერება, როგორც ცალსახად დადებითი და კეთილი. ფროიდისეული სიკვდილის ინსტინქტი, იქნებ ფანტაზიის სფეროსაც მიეკუთვნება, მაგრამ იმ მოსაზრების სასარგებლოდ, რომ აგრესიულობა ადამიანის თანდაყოლილი ბუნების ნაწილია და მას გარკვეული ბიოლოგიური ფესვები გააჩნია, სერიოზული თეორიული და ემპირიული არგუმენტები არსებობს. იგივე ითქმის სხვა პოზიციების შესახებაც. ადამიანის, როგორც მომავალზე ორიენტირებული არსების ხატი, სავსებით მისაღებია; ისიც ნათელია, რომ არც წარსულის მნიშვნელობის უარყოფა შეიძლება, რაზეც ფროიდი ამახვილებს ყურადღებას. ადამიანი, შესაძლოა, მთელი ცხოვრება ვითარდება, მაგრამ ბევრი ძირეული სტრუქტურა მართლაც ბავშვობის პერიოდში ფიქსირდება. ანალოგიურად, ადამიანში ცნობიერი და რაციონალური მომენტის ხაზგასმა მართებულია, მაგრამ ამის გამო არაცნობიერი და, თუნდაც, ირაციონალური მომენტის უგულებელყოფა საბედისწერო შეცდომა იქნება. არა და სწორედ ეს ასპექტია ყველაზე ნაკლებად დამუშავებული თეორიების უმეტესობაში. გამართულ თეორიაში ფსიქიკური ცხოვრების არც ერთი ასპექტის პიპერტროფირება არ უნდა ხდებოდეს. ასეა პომეოსტაზთან დაკავშირებითაც. წონასწორობის პრინციპი ვერ გაცელდება პიროვნების მთელ მოტივაციაზე.მაგრამ მოტივაციის გარკვეული სახეები მას უთუოდ ექვემდებარება. იქაც. სადაც ფროიდის მიმართ ყველაზე სერიოზული და სამართლიანი კრიტიკაა გამოთქმული (მხედველობაში გვაქვს მისი მოძღვრების პანსექსუალიზმი), არსებითად იგივე ლოგიკა მოქმედებს. ადამიანის ყოვლისმომცველი სექსუალიზაცია, ცხადია, მიუღებელია. მაგრამ, სამართლიანი არ იქნება ფროიდის ღვაწლის შეუფასებლობა სექსუალური მომენტის გათვალისწინებაში, რომელიც მანამდე სრულიად იგნორირებული ან მიჩუმათებული იყო.

შეიძლება ითქვას, რომ ფროიდის იდეებმა, მიუხედავად მათი ცალმხრივობისა (თუ მხედველობაში მივიღებთ მათ გავლენას არა მხოლოდ მეცნიერებაზე, არამედ მთელ საზოგადოებაზე), ბევრი თვალსაზრისით პოზიტიური და კეთილის მასტიმულირებელი როლი ითამაშა. ჰუმანიტარული ფსიქოლოგიის მხრიდან წამოსული კრიტიკა ისეთ შეხედულებებზეა დაფუძნებული, რომელთაც. ფროიდის იდეების მსგავსად, ერთი პრინციპული ხასიათის ნაკლი გააჩნიათ — ისინი არ არიან სათანადოდ ემპირიულად დასაბუთებული, ზუსტი და მკაცრი მეთოდებით შემოწმებული (იხ. თავი მეათე). ესაა ძირითადი პრეტენზია, რომელსაც ფსიქოანალიზს (ისევე, როგორც, ეთქვათ, ჰუმანისტურ და ეგზისტენციალურ ფსიქოლოგიას) უყენებს აკადემიური საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგია.

გამოთქმულია ძალიან ბევრი შენიშვნა ფსიქოანალიზის მეცნიერულ სტატუსთან დაკავშირებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს პოზიტივისტურად ორიენტირებული მეთოდოლოგების არგუმენტები. ცნობილია მაგალითად, რომ ანალიზური

ფილოსოფიის ერთ-ერთი შემქმნელი ლუდვიგ ვიტგენშტეინი ფსიქოანალიზს "მითოლოგიას" უწოდებდა, ხოლო მასში გამოთქმულ იდეებს "ფანტასტიკურ ფსევდოახსნებს". კრიტიკული რაციონალიზმის მოძღვრების ავტორი კარლ პოპერი, ასევე, როგორც ვიტგენშტეინი, თავდაპირველად გატაცებული იყო ფსიქოანალიზით. თანდათან პოპერმა კრიტიკული პოზიცია დაიკავა მის მიმართ და საქმე იქამდეც მივიდა, რომ სწორედ ფროიდის თეორიის კრიტიკის საფუძველზე ჩამოაყალიბა თავისი გახმაურებული *ფალსიფიცირებადობის პრინციპი*, რომელიც თეორიის მეცნიერულობის კრიტერიუმად გამოაცხადა. ცნობილია, რომ ნეოპოზიტივისტები ცდილობდნენ გაეელოთ სადემარკაციო ხაზი მეცნიერებასა და მეტაფიზიკას ან სხვა ფსევდომეცნიერულ შეხედულებებს შორის. მეცნიერულობის კრიტერიუმად მიჩნეული იყო ვერიფიკაციის პრინციპი. ითვლებოდა, რომ თეორია მეცნიერულია, თუ მისი ემპირიული დადასტურება, შემოწმება შეიძლება. ფსიქოანალიზში არსებული ვითარების გააზრებამ პოპერი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ვერიფიკაციის პრინციპი საკმარისი არ არის ფსევდომცნიერების გამოსავლენად. საქმე ისაა, რომ ფსიქოანალიზი მუდამ ხაზს უსვამდა თავისი დებულებების ვერიფიკაციის შესაძლებლობას კლინიკური დაკვირვებების საფუძველზე. მაგრამ ეს კლინიკური დაკვირვებები, პოპერის თანახმად, სხვა არაფერია, თუ არა ინტერპრეტაციები, რომლებიც ისევ და ისევ ფსიქოანალიზის თეორიაზეა დამყარებული. იქმნება მოჯადოებული წრე, რომლიდანაც გამოსავალი არ ჩანს. თეორია დასტურდება დაკვირვებით, რომლის ინტერპრეტაცია ამავე თეორიიდან გამომდინარეობს. ფსიქოანალიზის არც დადასტურება შეიძლება, არც უარყოფა. ამის საფუძველზე პოპერი გამოთქვამს ფალსიფიცირებადობის იდეას, რომლის თანახმად თეორიის ყოველი ნამდვილი შემოწმება მისი უარყოფის მცდელობას უნდა წარმოადგენდეს. იმას რისი ფალსიფიცირებაც პრინციპულად შეუძლებელია, მეცნიერების სტატუსი ვერ მიეწერება. ფაქტობრივად ასეა ფსიქოანალიზის შემთხვევაში. პოპერმა აღმოაჩინა, რომ ფსიქოანალიზს შეუძლია ახსნას თითქმის ნებისმიერი ქცევა ან სულიერი ცხოვრების მოვლენა იმ შემთხვევაშიც, თუ მას საწინააღმდეგოთი შევცვლით. ამასთან, არა აქვს მნიშვნელობა, რეალურად ეწინააღმდეგება იგი ფსიქოანალიზს თუ არა. ერთი ქცევა შეიძლება ინსტინქტის გამოვლინებად ჩაითვალოს, მისი საწინააღმდეგო დაცვის გამოვლინებად, რაიმე მესამე კომპრომისად ინსტინქტსა და დაცვას შორის. იგივე ითქმის ყოველგვარ შედეგზეც, რომელიც მიღებულია ფსიქოანალიზის შემოწმების პროცესში. ფროიდი საერთოდ არ თვლიდა საჭიროდ თავისი თეორიის დებულებების შემოწმებას ობიექტური მეცნიერული პროცედურებით და ამტკიცებდა, რომ კლინიკური დაკვირვებები სრულიად საკმარისია, რადგან ისინი მთლიანად და უეჭველად ადასტურებენ ამ დებულებათა ჭეშმარიტებას. აქედან გამომდინარე, ფსიქოანალიზის ფარგლებში საერთოდ არ ყოფილა მისი ფალსიფიცირების მცდელობა. ამას პოპერი "ინტელექტუალური უპატიოსნების" გამოხატულებად თვლიდა. მისი აზრით, ფსიქოანალიზი რიგ საინტერესო დებულებებს გვთავაზობს, მაგრამ მათ არაშემოწმებად ფორმაში გამოთქვამს. უმეტეს წილად ისინი უფრო მითებს მიეკუთვნებიან, ვიდრე მეცნიერებას. "რაც შეეხება ფროიდის მიერ მე-ს (ეგო), ზე-მეს (სუპერ-ეგო) და იგის (იდი) აღწერებს, თავისი არსით ეს ყველაფერი იმაზე მეტად მეცნიერული არ არის, ვიდრე ჰომეროსის ისტორიები ოლიმპოს ღმერთების შესახებ" (16; 248).

ფსიქოანალიზის ფარგლებში წარმოებული დაკვირვებების ხარისხი და მეცნიერული სანდოობა ფალსიფიცირებადობის იდეის გარეშეც საფუძვლიან ეჭვს იწვევს. ადოლფ გრიუნბაუმი, ფსიქოანალიზის ერთ-ერთი ყველაზე სერიოზული კრიტიკოსი, თვლის რომ კლინიკური მონაცემები საეჭვო და არაადექვატური ბაზისია თეორიის

შემოწმებისთვის (42). ეს მოსაზრება, ყოველ შემთხვევაში ფროიდთან მიმართებაში საფუძვლიანად, გამოიყურება. ცნობილია, რომ ფროიდი საკმაოდ ხშირად ამახინჯებდა დაკვირვებებს და იყენებდა შთამგონებელ პროცედურებს. პაციენტები ფსიქოანალიტიკოსზე მოჯადოებულები ხდებოდნენ და შეგნებულად თუ შეუგნებლად "აწვდიდნენ" მას "საჭირო" ინფორმაციას. ფროიდის დაკვირვებათა ბაზა არასისტემატიზირებული და არაკონტროლირებული გზით არის მოპოვებული. იგი არასდროს აკეთებდა ზუსტ ჩანაწერებს სეანსის მსვლელობაში; ეს მოგვიანებით ხდებოდა მეხსიერებაზე დაყრდნობით, ხშირად საკმაოდ დიდი დროითი ინტერვალის მერე. ასეთი მონაცემების სანდოობა ძალიან სათუოა, მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ თვით ფსიქოანალიზის შეხედულებას დამახსოვრებისა და დავიწყების შესახებ, რომლის თანახმად ადამიანი მისთვის სასურველს იმახსოვრებს და იმას ივიწყებს, რაც მის სურვილებს ეწინააღმდეგება. ფროიდის ჩანაწერების შესწავლამ აჩვენა, რომ რიგ შემთხვევაში ისინი საგრძნობლად განსხვავდებოდნენ მის მიერ პუბლიკაციებში მოყვანილი ავადმყოფობის ისტორიის აღწერებისგან, რომლებიც, თითქოს, ამავე ჩანაწერებს ეყრდნობოდნენ (34). პანს აიზენკი, ფსიქოანალიზის ერთ-ერთი ყველაზე შეურიგებელი კრიტიკოსი, გესლიანად შენიშნავს, რომ ჰიპოთეზების შემოწმება ფროიდის ფსიქოთერაპევტულ საწოლზე ისეთივე წარმატებით შეიძლება, როგორც ნიუტონისა და აინშტაინის ჰიპოთეზებს შორის არსებული დაპირისპირების გადაწყვეტა ეაშლის ხის ქვეშ წამოგორებით.

ფროიდს მტკიცედ სწამდა, რომ ფსიქოანალიზის უეჭველ დადასტურებას მისი თერაპიული წარმატებულობა წარმოადგენს (ე.წ. შესატყვისობის არგუმენტი). იგი ამბობდა, რომ მხოლოდ და მხოლოდ ფსიქოანალიზს შეუძლია ნევროზის რეალური მოხსნა, რადგან მხოლოდ ის აღმოაჩენს ფსიქიკის სიღრმეში არსებულ სურვილებსა და აზრებს, რომლებიც ნევროზის სიმპტომებს შეესაბამებიან. არაცნობიერი ტენდენციების გამოელენის კვალდაკვალ სიმპტომები ქრება და ბოლოს ნევროზიც იკურნება. სხვა ფსიქოთერაპევტები, ფროიდის აზრით, აღწევენ მხოლოდ ნაწილობრივ და დროებით ეფექტს, ვინაიდან ვერ წვდებიან ნევროზის ნამდვილ მიზეზს და მხოლოდ შთაგონების გზით აღწევენ მდგომარეობის უმნიშვნელო გაუმჯობესებას.

გრუნბაუმს მიაჩნია, რომ თუ შესაბამისობის არგუმენტი მართებულია, ფსიქოანალიზმა უნდა გვაჩვენოს უნიკალური თერაპიული ეფექტი, რადგან, წინაღმდეგ შემთხვევაში, იგი ავტომატურად ბათილდება. თუ სხვა ფსიქოთერაპიული სისტემები ისევე კარგად მუშაობენ, მაშინ არ არსებობს საფუძველი ვამჯობინოთ რთული ფსიქოანალიზი სხვა უფრო მარტივ თეორიებს. აქ ბევრი კითხვის ნიშანი ჩნდება. ჯერ ერთი, მიუხედავად ფროიდის საკმაოდ თამამი განცხადებებისა თავისი ფსიქოთერაპიული წარმატებების თაობაზე, მას ერთობ მცირე მასალა მოაქვს მათ გასამყარებლად. ფროიდს მკურნალობის სულ ექვსი შემთხვევა აქვს აღწერილი, რომელთაგან თვითონ მხოლოდ ორი ჩათვალა წარმატებულად ("ადამიანი ვირთხა" და "ადამიანი მგელი"). ინტერპრეტატორების აზრით, ვერც ერთი მათგანის დახასიათება ვერ უძლებს სერიოზულ კრიტიკას; მათში ბევრ უზუსტობას ვხვდებით და ბოლომდე გამოჯანმრთელებული არც ერთი პაციენტი არ არის (ერთ-ერთი მათგანი ფროიდის მერეც განაგრძობდა მკურნალობას). ისინიც, ვინც ფსიქოანალიზს მეცნიერებად თვლიან, აღიარებენ, რომ ფროიდის მონაცემები მყარ საფუძველს არ იძლევა მისი ფსიქოთერაპიული პრაქტიკის ეფექტურობის დადასტურებისთვის (42).

ამასაც რომ თავი დავანებოთ, შესაბამისობის არგუმენტის საწინააღმდეგოდ ის გარემოებაც მეტყველებს, რომ ნევროტული სიმპტომების მქონე ბევრი ადამიანი, დროთა განმავლობაში თავისით გამოჯანმრთელდება ხელმე, ყოველგვარი ფსიქოთერაპიის გარეშე.

პაციენტის მდგომარეობის გაუმჯობესება თერაპიის შემდეგ უთუოდ თეორიის სისწორეზე კი არ მიუთითებს, არამედ მხოლოდ იმაზე, რომ პაციენტისა და თერაპევტის ურთიერთობაში, მათ საუბრებში რაღაცა ეფექტური აღმოჩნდა. ზოგადად თუ ვიმსჯელებთ, შეიძლება კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგეს, რამდენად მართებულია თეორიის ჭეშმარიტების მტკიცება პრაქტიკის წარმატებაზე დაყრდნობით? აბსოლუტურ პრინციპად და კრიტერიუმად ეს.ცხადია,ვერ გამოდგება. ეფექტური მოქმედება შეიძლება მცდარ თეორიას ეფუძნებოდეს. ბოლოს და ბოლოს, ძველი მეზღვაურები წარმატებით მოგზაურობდნენ პტოლომეს ასტრონომიულ სისტემაზე დაყრდნობით. მაგრამ, თუ მაინც დაეუშვებთ, რომ გამოჯანმრთელება ერთმნიშვნელოვნად დამოკიდებულია ქვემდებარე თეორიის დასაბუთებულობაზე (იგულისხმება, რომ თერაპიის სხვა სისტემები დაუსაბუთებულია და, მაშასადამე, არაეფექტური), ფსიქოანალიზის წარმატების პროცენტი მეტი უნდა იყოს, ვიდრე სხვა სახის ფსიქოთერაპიისა, რაც სრულებით არ შეეფერება სინამდვილეს (19).

აკადემიურმა ფსიქოლოგიამ არ ირწმუნა ფროიდის არგუმენტები და შეეცადა ფსიქოანალიზის სერიოზული ვერიფიკაცია მოეხდინა. ამ სისტემის პრაქტიკულად ყველა მნიშვნელოვანი დებულება ემპირიული, ექსპერიმენტული შემოწმების საგანი გახდა. ამ მიმართულებით ასეულობით გამოკვლეეაა შესრულებული, დახარჯულია უამრავი დრო და ინტელექტუალური რესურსი. მიუხედავად ამისა, სურათი ბოლომდე ნათელი არ არის. სპეციალისტების ნაწილი თვლის, რომ ზოგიერთმა პოსტულატმა შემოწმებას გაუძლო. მაგრამ ექსპერტების უმრავლესობას მიაჩნია, რომ ფსიქოანალიზმა ვერ მოიპოვა ემპირიული დასაბუთება. ეს ეხება თეორიის საყრდენ ცნებებს და კონსტრუქტებს (განდევნა, ოიდიპოსის კომპლექსი, სიკვდილის ინსტინქტი, ხასიათის ტიპოლოგია, სიზმრების კონცეფცია და სხვა). თუ ფსიქოანალიზის პოსტულატებიდან ზოგი რამ დასტურდება კიდეც, მათ ნამდვილად ვერ ვუწოდებთ უნივერსალურ და ზოგად კანონებს, როგორც ფროიდი ფიქრობს. ფროიდი სრულიად გაუმართლებელ განზოგადოებებს მიმართავდა. იგი ამოდიოდა კერძო, უნიკალური ფსიქოანალიტიკური გამოცდილებიდან და მას ადამიანის მთელი ბუნების მომცველი ზოგადი კანონზომიერების სახით წარმოაჩენდა. მაგალითად, მას შემდეგ, რაც მოახდინა თავისი ბავშვობისდროინდელი მოგონებების ფაბრიკაცია დედის მიმართ სექსუალური სწრაფვისა და მამის მიმართ ეჭვიანობისა და სიძულვილის თაობაზე, ფროიდმა დაასკვნა, რომ საქმე აქვს უნივერსალურ გამოცდილებასთან – ოიდიპოსის კომპლექსთან. ამ შემთხვევაში უფრო მართებული იქნებოდა დებულება, რომ ზოგიერთ ბავშვში, ხანდახან შეიძლება აღმოცენდეს ასეთი განცდები. მაგრამ, უნივერსალური შეხედულებებისადმი სწრაფვამ ფროიდი მიიყვანა ერთჯერადი სუბიექტური გამოცდილების საფუძველზე საყოველთაო კანონის ფორმულირებამდე. ოიდიპოსის კომპლექსის უნივერსალობის წინააღმდეგ, სხვებთან ერთად, თუნდაც ანთროპოლოგების, სახელდობრ, მინკოვსკის მიერ შეკრებილი მონაცემები მეტყველებს. აღმოჩნდა, რომ ბევრ კულტურაში, სადაც არ არსებობს ძლიერი პატრიარქალური ავტორიტეტი და როლების განაწილება სხვაგვარია, ვიდრე ფროიდის დროინდელ ვენაში,არაფერი დასტურდება იმის მსგავსი, რასაც ოიდიპოსის კომპლექსის რომანტიკული სამკუთხედი გულისხმობს. ფროიდი კი ფიქრობდა, რომ ოიდიპოსის კომპლექსი აუცილებლად არსებობს ოჯახის ნებისმიერ მოდელში (9). ამდენად, იდეა ამ კომპლექსის ბიოლოგიური, მემკვიდრული და, მაშასადამე, უნივერსალური ბუნების შესახებ, არ დასტურდება. ამ და სხვა გამოკვლევების საფუძველზე, ფსიქოანალიზის მიმართ ისეთი დადებითად განწყობილი სპეციალისტიც როგორიც გ.ბლუმია, ასკვნის, რომ ფროიდის კონცეფცია ოიდიპოსის კომპლექსის უნივერსა-

ლურობის შესახებ მოძველებულია და დროა შეწყდეს მასზე ლაპარაკი (8).

იგივე ითქმის განდევნის კონცეფციის შესახებ, რომელიც უმნიშვნელოვანესია ფსიქოანალიზისთვის. იგი, არსებითად, დაფუძნებულია იდეაზე, რომ ადამიანისთვის მძიმე, მიუღებელი შინაარსები ითრგუნებიან და განიდევნებიან ცნობიერებიდან არაცნობიერში. მრავალი გამოკვლევა, რომელიც ამ კონცეფციის შესამოწმებლად ჩატარდა, საერთო ჯამში უარყოფითი შედეგით დამთავრდა. მართალია არსებობს ზოგიერთი ყოფითი და ექსპერიმენტული ფაქტი, რაც ადასტურებს, რომ გარკვეულ შემთხვევებში სუბიექტისთვის უარყოფითი ხასიათის მქონე ინფორმაცია უფრო ექვემდებარება დავიწყებას, მაგრამ, ასევე არსებობს ფაქტები, რომლებიც საწინააღმდეგოზე მეტყველებს (15)(33). ექსპერტების აზრით, არ არსებობს მყარი ემპირიული მონაცემები იმის შესახებ, რომ ადამიანები უსიამოვნო ან სახიფათო განცდებს განდევნის საშუალებით ებრძვიან და რომ ამ მიმართულებით ძიებას თავი უნდა დაანებოთ (43).

განდევნის კონცეპტის ემპირიული ვერიფიკაციის კრახი ნიშანდობლივია იმიტომ, რომ ის ფროიდის სისტემის ერთ-ერთი ქვაკუთხედია; ეს არის საფუძველი, რომლის გამოცლაც მთელი შენობის დანგრევას გამოიწვევს. გარდა ამისა, აღსანიშნავია ისიც, რომ კრიტიკოსებისთვის პასუხის გაცემისას ფროიდი სწორედ განდევნის მექანიზმზე მიუთითებდა. როცა სხვა არგუმენტი აღარ გაჩნდა, იგი საყვედურობდა კრიტიკოსებს, რომ მათი დაცვითი მექანიზმები არ აძლევენ საშუალებას აღიარონ და შეიწყნარონ ისეთი ფაქტები და შეხედულებები,როგორიცაა ინფანტილური სექსუალობა,ოიდიპოსის კომპლექსი, სიკვდილის ინსტინქტი და სხვა.

რაც შეეხება სიკვდილის ინსტინქტს, ოითქმის ყველა აღიარებს, რომ ეს ფროიდის ყველაზე გაუგებარი და დაუსაბუთებელი პოსტულატია. იგი იმდენადაა გახვეული მეტაფიზიკურ ბურანში, რომ პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება მისი ფორმულირება ემპირიულად შემოწმებადი დებულებების ფორმაში. ეს ნაკლი საერთოდ ახასიათებს ფსიქოანალიზს; მისი ცნებებისა და კონსტრუქტების უზუსტობა, არაერთმნიშვნელოვნება და ბუნდოვანება აძნელებს მათ ტრანსკრიფციას ზუსტ ქცევით ენაზე და, მაშასადამე, შემოწმებას. სიკვდილისადმი სწრაფვის საეარაუდო ტენდენციით შეიძლება აიხსნას ისეთი ემპირიული მოვლენები, როგორიცაა თვითმკვლელობები, უბედური შემთხვევები და სხვა, მაგრამ ასეთ "პოსტფაქტუმ" ახსნას დიდი ღირებულება არ გააჩნია. ჰოლის და ლინდსეის შენიშვნისა არ იყოს, ეს დაახლოებით იგივეა, რაც ცხენზე ფსონის დადება დღის დამთავრების მერე. კარგი თეორია წინასწარმეტყველების შესაძლებლობას უნდა იძლეოდეს (32). სხვათა შორის, თვით ფროიდიც აღიარებდა, რომ მას უკეთ გამოსდის უკვე მომხდარის ინტერპრეტაცია, ვიდრე მოვლენების პროგნოზირება.

ფსიქოლოგიური კონცეფციების მკვლევარები ხშირად სვამენ ასეთ კითხვას: თუ ფსიქოანალიზი "ცუდი" თეორიაა, რომლის დებულებები ბუნდოვანია, შეუმოწმებადი და მეცნიერული პროცედურებით გაუმყარებელი, რატომ განიხილება იგი სერიოზულად სამეცნიერო წრეებში და რატომ აქვს მაღალი სტატუსი ინტელექტუალურ საზოგადოებაში? ჰოლის და ლინდსეის პასუხი ასეთია: ქცევის სრულმასშტაბიანი თეორიები საკმაოდ მწირია და არასრულყოფილი. ამიტომ ფსიქოლოგს უფლება აქვს აირჩიოს თეორია არა ფორმალური ადექვატურობის ან ფაქტობრივი მონაცემების არსებობის მიხედვით, არამედ ისეთი მოსაზრებების გამო, რომელთაც არ გააჩნიათ "წმინდა მეცნიერული" შინაარსი. ამ მხრივ ფსიქოანალიზში უთუოდ ბევრი რამაა საინტერესო და მიმზიდველი. კარგი ენა, სტილი, მოქნილი ფრაზები ფროიდის ნაწარმოებებს სასიამოვნო საკითხავად აქცევენ არა მხოლოდ სპეციალისტებისათვის. ამასთან ერთად, მათში საუბარია ისეთ საკითხებზე, რომლებიც მუდამ იზიდავენ ფართო მკითხველის

ყურადღებას — სექსი, აგრესიულობა, დესტრუქტულობა, სიზმარი, სულიერი ტრამვები და დაავადებები. ეს თავისთავადაც მაცდური თემებია, მით უფრო, თუ მათი განხილვისას არაორდინალური და საკმაოდ სენსაციური მოსაზრებები გამოითქმის. ფსიქოანალიზის შემთხვევაში ყველაფერი სახეზეა, მაგრამ მხოლოდ ეს ნამდვილად ვერ ახსნის ფსიქოანალიზის მართლაც გრანდიოზულ პოპულარობას და იმ გავლენას, რომელიც მან გასული საუკუნის მთელ დასავლურ კულტურაზე მოახდინა. პირველი და გადამწყვეტი მნიშვნელობის გარემოება ამ შემთხვევაში ის უნდა იყოს, რომ ფსიქოანალიზის მეშვეობით კაცობრიობამ არსებითად პირველად შეძლო კარის შეღება არაცნობიერის სინამდვილეში, რომელიც მანამდე ცხრაკლიტურში იყო მოქცეული. ფროიდმა ჩაგვახედა ბნელეთით მოცულ, ცნობიერების მიღმა მდებარე ფსიქიკურ სამყაროში. რამდენად მართებულად დაახასიათა მან იქაურობა, სხვა საკითხია. ფროიდს არ აღმოუჩენია არაცნობიერი, მაგრამ მან აჩვენა მისი უზარმაზარი როლი, რაც, თავისთავად, უკვე იწვევს მსოფლმხედველობრივი მასშტაბის ცვლილებებს ჩვენს წარმოდგენებში ადამიანის ქცევის შესახებ. ფსიქოანალიზის ყველაზე დიდ წარმატებას და მნიშვნელობას თვითონ ფროიდიც ამაში ხედავდა და, უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ მისი თვითშეფასება პრეტენზიის უმაღლეს დონეზეა. ცნობილია მისი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ კაცობრიობის თავმოყვარეობამ მეცნიერული აღმოჩენების მხრიდან სამი უმძიმესი შეურაცხყოფა განიცადა. პირველი იყო კოპერნიკი, რომელმაც დაამსხვრია რწმენა, რომ დედამიწა სამყაროს ცენტრს წარმოადგენს (კოსმოლოგიური შეურაცხყოფა). მეორე დარვინი იყო, რომელმაც გააქარწყლა ადამიანთა ქედმაღლური შეხედულება თავისი განსაკუთრებულობის შესახებ (ბიოლოგიური შეურაცხყოფა). მესამე თვითონ ფროიდია, რომელმაც კაცობრიობას ყველაზე მძიმე, ფსიქოლოგიური შეურაცხყოფა მიაყენა; მან აჩვენა, რომ ადამიანი საკუთარ სულიერ სამყაროშიც არ არის ბატონ-პატრონი, რომ ცნობიერება არაცნობიერი ძალების მუდმივი ზეგავლენის ქვეშ იმყოფება (4). შესაძლებელია ეს მსჯელობა ზედმეტი თავმდაბლობით არ გამოირჩევა, მაგრამ ფსიქოანალიზის კოლოსალური გავლენა კაცობრიობის კულტურაზე უეჭველია.

გარდა ზემოხსენებული მომენტებისა, ფსიქოანალიზის პოპულარობა კიდევ ერთმა თავისებურებამ განაპირობა — იგი ერთ-ერთი ყველაზე ფართოა ზოგადფსიქოლოგიურ სისტემებს შორის. ფსიქოანალიზი სულიერი და ქცევითი სფეროს უამრავ გამოვლინებას მოიცავს: ცნობიერება და არაცნობიერი, მოტივაციური და ემოციური სფერო, ფსიქიკური აშლილობები და ქცევითი გადახრები, ხასიათის ტიპები და პიროვნების განვითარება, სიზმარი, თამაში, შემცდარი მოქმედებები, აგრესია, კონფლიქტი, ოჯახი, ინცესტი. რწმენა, შემოქმედება და ა.შ. მოვლენების ფართო მომცველობა ერთხმად არის აღიარებული ფსიქოანალიზის ძლიერ მხარედ, რადგან თეორიის ეს ფორმალური ნიშანი ძალიან დიდი ღირებულების მატარებელია ფსიქოლოგიური კონცეფციების შემფასებლებს შორის. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივ ფსიქოანალიზის წარმატებები, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებულია. საქმე ისაა, რომ ფროიდი, ფაქტობრივად, ქცევის მოტივაციური ასპექტით შემოიფარგლება. ქცევის საშემსრულებლო-ოპერაციულ მხარეზე, ფსიქოფიზიკურ თუ კოგნიტურ ფუნქციონირებაზე მის თეორიაში თითქმის არაფერია ნათქვამი. ყოველ შემთხვევაში ახალი და ღირებული. იგივე ითქმის გამოცდილების შეძენის, დასწავლის პროცესების შესახებაც, რის გარეშეც სრულყოფილი ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფცია წარმოუდგენელია.

თეორიის მასშტაბის გათვალისწინებით, ფსიქოანალიზი საკმარისად ეკონომიურია; პროცესების დასახასიათებლად იგი ცნებების შედარებით მცირე რაოდენობას

იყენებს, რაც მის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს. რადგან თეორიის შეფასების ფორმალურ კრიტერიუმებზე ვსაუბრობთ, აუცილებელია აღინიშნოს კიდევ ერთი — ესაა თეორიის ევრისტიულობა: თეორიის ღირებულება იმის მიხედვითაც ფასდება, თუ რამდენად ახდენს იგი შემდგომი კვლევებისთვის საჭირო ახალი იდეების სტიმულირებას. ამ მხრივ ფსიქოანალიზი ფრიად მაღალ შეფასებას იმსახურებს, ვინაიდან მან საფუძველი ჩაუყარა არა ერთ ახალ მიდგომასა და გამოკვლევას. სხვა საკითხია, შეძლეს თუ არა ამ გამოკვლევებმა თვით თეორიის გაღრმავება და განვითარება, ან მისი დებულებებისა და ჰიპოთეზების დადასტურება. ფსიქოანალიზის, როგორც თეორიული სისტემის მთავარი პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ მისი ცნებები და ცნებათა შორის ნაგულისხმები მიმართებები არ არის ცხადი, ნათლად ფორმულირებული; ამან უაღრესად გაართულა, რიგ შემთხვევებში კი უბრალოდ შეუძლებელი გახადა თეორიის ემპირიული შემოწმება. სპეციალისტების დასკვნით, ფსიქოანალიტიკურ კონცეფციასთან დაკავშირებით საკითხი ასე დაისმის: "ან იგი შეძლებს განვითარდეს შემოწმებადი თეორიის დონემდე, ან, არც თუ შორეულ მომავალში, მას შეცვლის სხვა თეორია, რომელიც არც მომცველობის თვალსაზრისით და არც ცნებითი აპარატის ეკონომიურობით მას არ ჩამოუვარდება და, ამავე დროს, იქნება უფრო მისაწვდომი და ღია ექსპერიმენტული გამოკვლეევისათვის" (15; 191).

ეს პროცესი, როგორც ჩანს, დაწყებულია, ვინაიდან ფსიქოლოგიის ისტორიკოსები უკვე მიუთითებენ ფსიქოანალიზის პოპულარობის შემცირების ტენდენციაზე (12)(19). თუ ფროიდის მოძღვრებას განვიხილავთ, როგორც გარკვეული ფსიქოლოგიური მიმდინარეობის საბაზისო თეორიას, დავინახავთ, რომ მის უამრავ განშტოებაში, მოდიფიკაციაში ორთოდოქსალური ფსიქოანალიზის პრაქტიკულად ყველა ძირითადი პოსტულატი ან უკუგდებულია ან საფუძვლიანად შეცვლილი (იხ. თავი მეოთხე). ამ ნოვაციების გაერთიანება ერთ მწყობრ სისტემაში (თუ ეს შესაძლებელია), სულ სხვა თეორიას მოგვცემს. მომავალში, როგორც ჩანს, ასეც მოხდება. ადრე თუ გვიან, ყველა ფსიქოლოგიური თეორია აღმოჩნდება ფსიქოლოგიის ისტორიის თაროებზე. მაგრამ, თუ გავიოვალისწინებთ ფსიქოანალიზის ფესვგადგმულობას ჩვენს კულტურაში, აქტუალური მეცნიერებიდან წასულმა ფროიდის უდავოდ დიდმა თეორიამ, შესაძლებელია, ოფიციალურად გადაინაცვლოს გენიალური მითებისა და ზღაპრების სამყაროში და უკვე იქიდან ემსახუროს კაცობრიობას.

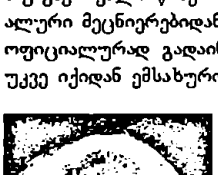

კარლ გუსტავ იუნგი (1875-1961) კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი მიმართულების, *ანალიზური ფსიქოლოგიის* ფუძემდებელია. ბაზელის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ იუნგმა დაიწყო მუშაობა ციურიხში, ფსიქიატრიულ კლინიკაში, რომელსაც გამოჩენილი ფსიქიატრი ე. ბლეილერი ხელმძღვანელობდა. მან აგრეთვე გაიარა ორწლიანი სტაჟირება პარიზში, პიერ ჟანეს თან. აქ იწყებს ე.წ. *კონტროლირებადი ასოციაციის* მეთოდის გამოყენებას *კომპლექსის* გამოსაელენად. ეს მეთოდი ასოციაციური ექსპერიმენტის სახეობაა და განსხვავდება ფროიდის თავისუფალი ასოციაციების მეთოდისაგან იმით, რომ აქ პაციენტმა რაც შეიძლება სწრაფად უნდა უპასუხოს მიწოდებულ სიტყვას თავში პირველად მოსული სიტყვით; მისაწოდებელი სიტყვათა რიგი წინასწარაა შედგენილი. პაციეტში კომპლექსის არსებობაზე შემდეგი გარემოებები მიუთითებს: ასოციაციური რეაქციის ხანიერების გაგრძელება, სიტყვა-სტიმულის გაუგებრობა, მისი მექანიკური

გამეორება, თარგმნა სხვა ენაზე, "მაგარი" სიტყვების ხმარება, არამოტივირებული სიცილი და სხვა. პარალელურად იზომება გარკვეული ფიზიოლოგიური მაჩვენებლები: პულსი, სუნთქვის სიხშირე, ფსიქოგალვანური რეაქცია და სხვა. ყოველივე ეს განიხილება, როგორც *კომპლექსის ინდიკატორი*, ანუ მითითება ისეთ ემოციურად დატვირთულ შინაარსზე, რომლის შესახებ სუბიექტს არ სურს და ხშირად არც შეუძლია ლაპარაკი. ამიტომ, მის გამოვლენას ფსიქოთერაპიის კუთხით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. კომპლექსის იუნგისეული გაგება განსხვავდება ფროიდის თვალსაზრისისგან. იუნგის მიხედვით, კომპლექსი მეტწილად არაცნობიერია, მაგრამ არ არის აუცილებლად ფსიქიკის პათოგენური გამოვლენა. კომპლექსი ეწოდება ფსიქიკური მოვლენების კომბინაციას, გაერთიანებას ემოციონალური შინაარსის გარშემო. იგი არ ემორჩილება ცნობიერებას, გააჩნია საკუთარი ენერგეტიკული მუხტი, ტენდენცია. კომპლექსის სტრუქტურა რთულია, მასში გამოიყოფა გული ანუ ცენტრი (ემოციური შინაარსი) და მეორადი კონსტელაციური ასოციაციები (აზრები, მოგონებები).

1907 წლიდან იწყება იუნგისა და ფროიდის დაახლოება და თანამშრომლობა. იგი თან ახლდა ფროიდს ამერიკაში, სადაც ლექციები წაიკითხა. იუნგი თანდათან წამყვანი ფიგურა ხდება ფსიქოანალიტიკურ მოძრაობაში; იგი ფსიქოანალიტიკოსთა საერთაშორისო საზოგადოების პირველი პრეზიდენტი და ფსიქოანალიტიკური ჟურნალის პირველი რედაქტორია. ფროიდი მას თავის მემკვიდრედაც მიიჩნევდა. მაგრამ მალე თავი იჩინა სერიოზულმა განსხვავებულ იუნგისა და ფროიდის თეორიულ პოზიციებს შორის. წიგნში "არაცნობიერის ფსიქოლოგია" (1912) იუნგი გამოთქვამს ფროიდისაგან განსხვავებულ შეხედულებებს და არ ერიდება მის გაკრიტიკებას, რაზეც ეს უკანასკნელი, როგორც სჩვევია, მწვავე რეაქციით პასუხობს. ურთიერთობა მათ შორის თანდათან იძაბება. 1914 წელს იუნგი გამოდის ფსიქოანალიტიკოსთა საზოგადოებიდან და უარს ამბობს ჟურნალის რედაქტორობაზე. მას მერე იგი ფროიდს არ შეხვედრია.

უთანხმოების ძირითადი საგანი გახდა ფროიდის მიერ ფსიქიკური ცხოვრების გადაჭარბებული სექსუალიზაცია. ცოტა ხნით ადრე, ამავე მიზეზით, ფროიდს ჩამოშორდა სიღრმის ფსიქოლოგიის კიდევ ერთი კლასიკოსი ადლერი, რომელმაც ფსიქიკური ცხოვრების ძირეულ მოტივაციურ საწყისად ძალაუფლებისკენ სწრაფვა აღიარა. იუნგის აზრით, ფროიდისა და ადლერის საერთო შეცდომა იმაში მდგომარეობს, რომ მათ მთელი ფსიქიკური ცხოვრების დეტერმინანტად ერთი, თუმცა განსხვავებული ინსტინქტი ან ლტოლვა იგულისხმეს. სინამდვილეში, იუნგის მიხედვით, ადგილი აქვს ინსტინქტების მონაცვლეობას და ცხოვრების სხვადასხვა პერიოდში განსხვავებული მოტივაციური ძალების დომინირებას. იუნგი ლტოლვათა სიმრავლის თეზისს იცავდა, ხოლო თვით ტერმინი, ლიბიდო, მისთვის ზოგადად *ფსიქიკურ ენერგიას* აღნიშნავდა, რომელიც სასიცოცხლო პროცესებში ვლინდება, სუბიექტურად კი ლტოლვისა და სურვილის სახით განიცდება. იუნგი არ ეთანხმებოდა იმ გადაჭარბებულ როლსაც, რომელსაც ფროიდი ფსიქიკური სტრუქტურების ჩამოყალიბებაში ოიდიპოსის კომპლექსს მიაწერდა. მიუხედავად ამისა, იუნგი ბოლომდე მაღალ შეფასებას აძლევდა ფროიდის მოძღვრებას, თუმცა მას მხოლოდ "სანახევროდ მართებულად" თვლიდა. იუნგის თქმით, ფროიდამდე არაცნობიერს საერთოდ უარყოფდნენ, ფროიდის გავლენით კი იგი ყოველივე უარყოფითის და მიუღებლის გადასაყრელ ადგილად იქცა. სინამდვილეში, იუნგის აზრით, არაცნობიერი, როგორც ბუნებრივი მოვლენა, ნეიტრალურია და "შეიცავს ადამიანური ბუნების ყველა ასპექტს — ნათელსა და ბნელს, სილამაზეს და სიმახინჯეს, სიკეთეს და ბოროტებას, სიბრძნეს და სისულელეს" (37; 94).

იუნგი, როგორც პრაქტიკოსი ფსიქოთერაპევტი, უდიდესი პოპულარობით სარგე-

ბლობდა. ამავე დროს, მან ჩამოაყალიბა თავისი თეორიული შეხედულებების სისტემა, რომელიც ფართოდ გავრცელდა არა მხოლოდ სპეციალისტებში, არამედ კულტურისა და ხელოვნების მოღვაწეებს შორისაც. 1933 წელს იუნგი ხდება ახლად ორგანიზებული ფსიქოთერაპევტთა საერთაშორისო საზოგადოების პრეზიდენტი. 1948 წელს ციურიხში იხსნება იუნგის ინსტიტუტი, სადაც ანალიზური ფსიქოლოგიის სწავლება მიმდინარეობს. 1921 წელს გამოდის იუნგის წიგნი "ფსიქოლოგიური ტიპები",რომელიც მის ძირითად ნაშრომად ითვლება. აქ მოცემულია არა მარტო მოძღვრება პიროვნების ტიპებზე,არამედ იუნგის შეხედულება არაცნობიერზე. თავისი თეორიის ჩამოყალიბებისას მან მდიდარი მასალა გამოიყენა, რომელიც სხვადასხვა კულტურების ფოლკლორის, მითების, რელიგიური შეხედულებების ანალიზის პროცესში მოიპოვა. ამ მასალის შესაგროვებლად იუნგმა სხვადასხვა დროს ბევრი იმოგზაურა. იყო აფრიკაში — ალჟირში, ტუნისში, კენიაში. საჰარას რეგიონში; ასევე მექსიკაში, სადაც ინდიელთა კულტურას გაეცნო; ინდუიზმის და ბუდიზმის შესასწავლად ინდოეთსა და ცეილონში იმოგზაურა.

როგორც სიღრმის ფსიქოლოგიის წარმომადგენელი, იუნგი გამოყოფს *ცნობიერ და არაცნობიერ ფსიქიკას*. ცნობიერება ფსიქიკის მცირე ნაწილს შეადგენს; იგი პატარა კუნძულს წააგავს, რომელიც გარშემორტყმულია ფართო და ღრმა არაცნობიერი ზღვით. ადამიანს იმის განცდა აქვს, რომ იგი ცნობიერად ცხოვრობს; სინამდვილეში ასე არ არის. "ცნობიერება უცნაური რამაა. ის წყვეტილი ფენომენია. ადამიანის ცხოვრების მეხუთედი თუ მესამედი ან, იქნებ, ნახევარიც კი არაცნობიერ მდგომარეობაში მიმდინარეობს. ჩვენი ბავშვობის პირველი ხანა არაცნობიერად გადის, ყოველ ღამით არაცნობიერში ვიძირებით, და მხოლოდ, განსაზღვრულ შუალედებში სიფხიზლესა და ძილს შორის ვფლობთ მეტ-ნაკლებად ნათელ ცნობიერებას. კაცმა რომ თქვას, ისიც საკითხავია, რამდენად ნათელია ეს ცნობიერება." (2; 16). სწორედ არაცნობიერი შეადგენს იუნგის ინტერესის ძირითად საგანს. არაცნობიერში, მისი აზრით, ორი დონე ან ორი სისტემა გამიყოფა: *პირადი* და *კოლექტიური*. პირადი არაცნობიერი დაუშორებელია ცნობიერებისგან. ესაა არაცნობიერის ზედა ფენა, რომელიც შედგება ცნობიერებიდან შესული შინაარსებისგან — დავიწყებული აზრები, ზღურბლსქვეშა, სუსტი ენერგიის მქონე პერცეფციები, განდევნილი ტენდენციები და სურვილები, ტრავმატული შინაარსები. ადამიანს არ შეუძლია ყოველთვის ამაღლებულად, სწორად და გაუყალბებლად იფიქროს, შენიშნავს ავტორი. ცდილობს რა შეინარჩუნოს და განამტკიცოს "იდეალური განწყობა", იგი ავტომატურად განდევნის ცნობიერებიდან ყველაფერს, რაც მას ეწინააღმდეგება. ზემოთ აღნიშნული კომპლექსები პირად არაცნობიერში იმყოფებიან. პირადი არაცნობიერის შინაარსები ინდივიდუალური გამოცდილების შედეგია და ამდენად მე-ს, სუბიექტის კუთვნილებას. მის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენენ. მათი გასვლა ცნობიერებიდან განიცდება, როგორც დანაკარგი, შემოსვლა კი, როგორც საკუთარის სასურველი დაბრუნება, რაც არც თუ იშვიათად განკურვნის, შემსუბუქების ეფექტს იძლევა. კოლექტიური არაცნობიერის მიმართ ეს ეფექტი შებრუნებულია. იგი მე-ს მიმართ გარეგანი და უცხოა, ზოგჯერ უსიამოვნო და სახიფათოც კი. ასეთი შინაარსი განიცდება, როგორც რაღაც ზებუნებრივი, რაც გაოცებას, მოწიწებას, რიდს და, შესაძლოა, შიშსაც იწვევს. ამ მხრივ იგი ძალიან წააგავს იმ განცდებს, რასაც ადამიანში მითოლოგიურ-რელიგიური ცრურწმენები იწვევენ.

საერთოდ, კოლექტიური არაცნობიერის შინაარსები მითოლოგიურ-რელიგიური ცნობიერების ანალოგიურია, ვინაიდან ორივე კაცობრიობის წარსულისა და მეხსიერე-

ბის გამოვლინებას წარმოადგენს. კოლექტიური არაცნობიერი ფსიქიკის სიღრმეები ფენაა. ის არ არის დაკავშირებული ინდივიდუალურ ცხოვრებასთან და თანდაყოლილია. სხვანაირად, "კოლექტიური არაცნობიერი იდენტურია ყველა ადამიანთან და, ამდენად, წარმოქმნის თითოეული ინდივიდის სულიერი ცხოვრების საყოველთაო საფუძველს; ამავე დროს, თავისი ბუნებით, ზეპიროვნულია" (37; 98). გარკვეული დონეები კოლექტიურ არაცნობიერშიც გამოიყოფა – იგი შედგება ნაციონალური, რასობრივი და ზოგადადამიანური მემკვიდრეობისაგან. ყველაზე ღრმა შრე შეიცავს იმ კვალს, რომელიც ფსიქიკაში ცხოველურმა გამოცდილებამ დატოვა. აქედან მომდინარეობს უმეტესწილად ინსტინქტები და ლტოლვები, რომლებიც ადამიანის ბუნებრივი არსებობის გამოვლინებას წარმოადგენენ.

კოლექტიური არაცნობიერი შედგება *არქეტიპებისგან*. არქეტიპი იუნგის სისტემის ერთ-ერთი ყველაზე რთული ცნებაა. არქეტიპი "ესაა ჩვენი წინაპრების გონება, ხერხი, რომლითაც ისინი ფიქრობდნენ და გრძნობდნენ, საშუალება, რომლითაც ისინი წვდებოდნენ ცხოვრებასა და სამყაროს, ღმერთებსა და ადამიანებს" (35; 109). არქეტიპი ბერძნულად პირველად წარმოდგენას ნიშნავს. მაგრამ სინამდვილეში იგი არ არის საკუთრივ წარმოდგენა, ფსიქიკური შინაარსი. ესაა ფორმა შინაარსის გარეშე, რომელიც ორგანიზებას უკეთებს და წარმართავს ფსიქიკურ პროცესებს. არქეტიპი შეიძლება შეეადაროთ მშრალ კალაპოტს, რომელიც განსაზღვრავს მდინარის კონფიგურაციას, მაგრამ მდინარედ გადაიქცევა მხოლოდ მაშინ, როცა მასში წყალი იდინებს. არქეტიპის დანიშნულება სწორედ ისაა, რომ წყალი (ფსიქიკური პროცესი ან ენერგია) გარკვეულ კალაპოტში წარიმართოს. ერთი სიტყვით, ევოლუციური და ისტორიული ფსიქიკური გამოცდილება თანდაყოლილი იდეის, წარმოდგენის ან განცდის სახით არ არის მოცემული. ჩვენს ფსიქიკურ მემკვიდრეობაში ჩანერგილია შესაძლებლობა, მიდრეკილება გარკვეული განცდებისა და რეაქციებისადმი. მაგალითად, იმ მიზეზის გამო, რომ ადამიანებს ყოველთვის ყავდათ დედები, ყველა ახალშობილს თან დაყვება დედის აღქმისა და მასზე რეაგირების გარკვეული მიდრეკილება.

არქეტიპი, როგორც წესი, სიმბოლურადაა მოცემული მითოლოგიური ფიგურის სახით და წარმოადგენს წინაპართა უამრავი თაობის გამოცდილების ფორმულირებას, ერთი და იგივე ტიპის უამრავი განცდის ფსიქიკურ დანალექს. მაგალითად, მრავალი თაობა აკვირდებოდა მზის მოძრაობას ზეცაში. განცდების ეს სიმრავლე, საბოლოო ჯამში, დაფიქსირდა კოლექტიურ არაცნობიერში მზის ღვთაების, გაბრწყინებული ციური სხეულის სახით, რომელსაც ადამიანები თაყვანს სცემდნენ. გარკვეული წარმოდგენები უმაღლეს ღვთაებაზე, იუნგის აზრით, მზის არქეტიპს ეფუძნებიან. ასევეა დედის არქეტიპიც. იგი გამოიხატება დადებითი და უარყოფითი მნიშვნელობის კრებითი სიმბოლური წარმოდგენის სახით (ვენერა, ღვთისმშობელი, ალი, ალქაჯი და სხვა); მამის არქეტიპი განასახიერებს კაცებისადმი საერთო დამოკიდებულებას (ღმერთი, ბრძენი, გმირი, დესპოტი და სხვა). არქეტიპული სიმბოლოები შეიძლება მოცემული იყვნენ ადამიანების, დემონების, ცხოველების, ბუნების მოვლენების ან საგნების სახით. ამ წარმოდგენების უნივერსალურობა ამჟამინდელ და წარსულ კულტურებში იუნგისთვის იმის დამადასტურებელია, რომ ისინი კოლექტიურ არაცნობიერს მიეკუთვნებიან. ამასთან, იუნგი მკაფიოდ მიუჯნავს ერთმანეთისგან არქეტიპს და სიმბოლოს. სიმბოლო მხოლოდ წარმოადგენს არქეტიპს, მაგრამ არც ერთ კონკრეტულ სიმბოლოს არ შეუძლია მთლიანად გამოხატოს არქეტიპი. რაც უფრო მეტად შეესატყვისება სიმბოლო არქეტიპულ არაცნობიერს, მით უფრო ძლიერ ემოციურ რეაქციას იწვევს იგი სუბიექტში. ამდენად, არქეტიპული სიმბოლო ემოციურად და-

მუხტული წარმოდგენაა. ემოციების ხიდის მეშვეობით არქეტიპული ხატები ცოცხალ ადამიანს უკავშირდებიან და განსაკუთრებულ გრძნობად ტონს იძენენ.

არქეტიპები ძალიან ბევრია. იუნგი გამოყოფს რამდენიმეს, რომლებსაც, მისი აზრით, უმთავრესი მნიშვნელობა აქვთ პიროვნების ფორმირებისა და ფუნქციონირების თვალსაზრისით. ესენია *პერსონა*, *ჩრდილი*, *ანიმა*, *ანიმუსი* და *თვითობა*. *პერსონა* ნიღაბია, რომელსაც ყველა ადამიანი ატარებს სხვებთან ურთიერთობისას. მისი საშუალებით ადამიანი თავს ისეთად და ისე წარმოაჩენს, როგორი სახითაც სურს რომ საზოგადოებამ შეაფასოს იგი. ეს ნიღაბი შეიძლება ადამიანის რეალურ ბუნებას ფარავდეს. პერსონა იძერწება სოციალური მოთხოვნების, დადგენილი წესებისა და მისაღები პიროვნული თვისებების ზემოქმედებით. იგი მოიცავს ამ პიროვნებისთვის ტიპურ როლებს, ქცევის სტილს, ურთიერთობების მანერას და ა.შ. პერსონა, როგორც არქეტიპი, მომდინარეობს ცხოველური და ისტორიული გამოცდილებიდან და აფიქსირებს იმ უდიდეს მნიშვნელობას, რომელიც მასში როლურ ურთიერთობებს ენიჭება. იგი აუცილებელია სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის დასამყარებლად. მაგრამ, თუ სუბიექტი მთლიანად იდენტიფიცირებულია პერსონასთან, ამ უკანასკნელმა შეიძლება "გაგუდოს" ინდივიდუალობა. ადამიანი თავისი რეალური ბუნებისაგან გაუცხოვდება და მხოლოდ როლის შემსრულებელ არსებად იქცევა. აქედან გასაგებია, რატომ უწოდა იუნგმა პერსონას "კონფორმულობის არქეტიპი".

თუ პერსონა, ასე თუ ისე, სოციალურ ადაპტაციასთანაა დაკავშირებული, *ჩრდილის არქეტიპი* პირიქით, სოციალურად მიუღებელ აზრებს, გრძნობებს და მოქმედებებს წარმოაჩენს. ჩრდილი შეიცავს ადამიანში მოცემულ ცხოველურ, ინსტინქტურ წარსულს. ამ არქეტიპის სიმბოლიზაცია პირველი ცოდვის, ეშმაკის ან მტრის ხატებით ხორციელდება. ჩრდილის არქეტიპში მოქცეული პრიმიტიული და უარყოფითი ტენდენციები შეიძლება იმალებოდნენ პერსონას ნიღბის უკან ან იდევნებოდნენ პირად არაცნობიერში. ამავე დროს, ჩრდილს დადებითი ასპექტიც გააჩნია — იგი ინსტინქტური სასიცოცხლო ძალის შემცველია; გარკვეულ ჩარჩოებში მოქცევისა და სათანადო არხში მიმართვის შემთხვევაში ის შეიძლება სპონტანურობის, შემოქმედებითი აღტკინების, ემოციური და გონებრივი გასხივოსნების წყარო გახდეს, რის გარეშეც პიროვნების სრულფასოვანი ცხოვრება ძნელი წარმოსადგენია.

ანიმასა და *ანიმუსის* არქეტიპებში ვლინდება იუნგის მიერ მითითებული გარემოება, რომ ყოველ ადამიანში მოცემულია საწინააღმდეგო სქესის გარკვეული თავისებურებები. ანიმა განასახიერებს ქალურ (ფემინურ) ნიშნებს მამაკაცის ფსიქიკაში, ხოლო ანიმუსი მამაკაცურს (მასკულინურს) — ქალში. ეს არქეტიპები ნაწილობრივ ემყარება ორგანიზმში ორივე სქესის ჰორმონების არსებობის ბიოლოგიურ ფაქტს. ისტორიული განვითარების კუთხით, მათში დაფიქსირებულია საწინააღმდეგო სქესთან ურთიერთობის გამოცდილებასთან დაკავშირებული განცდები. ამის შედეგად მამაკაცის არაცნობიერმა სამყარომ (კოლექტიურმა არაცნობიერმა) გარკვეული ფემინიზაცია განიცადა, ხოლო ქალისამ — მასკულინიზაცია.

ყველაზე მნიშვნელოვანი არქეტიპი *თვითობაა*. ეს ცნება ალბათ ყველაზე ძნელად გასაგებია იუნგის სისტემაში. თვითობის ფუნქცია ფსიქიკური ცხოვრების ყველა ასპექტისა და ნაწილის გაერთიანება-მოწესრიგებაა. იგულისხმება როგორც ცნობიერი, ისე არაცნობიერი ფსიქიკა. თვითობა აკავშირებს ცნობიერებასა და არაცნობიერს. უფრო მეტიც, თვითობა პიროვნების მთლიანობას, მისი ყველა მხარის ინტეგრირებასა და ჰარმონიზაციას განაპირობებს. თვითობა შეიცავს მე-ს თვითრეალიზაციის ტენდენციას და, ამიტომ, პიროვნული განვითარების მექანიზმის ქვაკუთხედს წარმოადგენს.

განვითარება, იუნგის მიხედვით, შიგნიდან დეტერმინირებული პროცესია, რომელიც მიმართულია არაცნობიერში იმთავითვე მოცემული პიროვნების შინაგანი ბირთვის — თვითობის გახსნასა და ჩამოყალიბებაზე. აქ იუნგს შემოაქვს *ინდივიდუალიზაციის* ცნება, რომელიც ერთ-ერთი ცენტრალურია მის ფიქრებში. ინდივიდუალიზაცია მთელის წარმოქმნის, საკუთარ თვითობად გახდომის პროცესია. იგი ხელს უწყობს თვითობას გადაიქცეს პიროვნების ცენტრად, რაც, თავის მხრივ, ინდივიდის თვითრეალიზაციას განაპირობებს. განხორციელებული თვითრეალიზაცია ნიშნავს პიროვნების მიერ ყველა თავისი ინდივიდუალური თავისებურების აქტუალიზაციას. ინდივიდუალიზაციის ამ ბოლო წერტილს მხოლოდ განსაკუთრებული თვისებებითა და შესაძლებლობებით დაჯილდოებული ინდივიდები აღწევენ. მაგრამ, პიროვნების სხვადასხვა ძალების ინტეგრირებას ერთ მთლიანში, რომლის ცენტრი თვითობის არქეტიპია, ადამიანთა უმრავლესობა დაახლოებით 35-40 წლის ასაკში აღწევს. იუნგის მიხედვით, ეს არის პიროვნული განვითარების *კრიტიკული პერიოდი* (ე.წ. შუა ხნის კრიზისი), რომელიც ხშირად საკმაოდ რთულად მიმდინარეობს, მაგრამ, საბოლოოდ, სასიკეთო ტრანსფორმაციით მთავრდება.

როგორც ითქვა, არქეტიპებს ზეპიროვნული, აუცილებელი და საყოველთაო ხასიათი აქვთ. ამ კონტექსტში იუნგი განიხილავს კოლექტიური არაცნობიერის ტვინთან კავშირის საკითხს. მას მიაჩნია, რომ კოლექტიური არაცნობიერი ტვინის სტრუქტურის ნაწილია და მასთან ერთად მემკვიდრეობით გადაეცემა ინდივიდს. "ტვინში ჩადებულია პრეფორმირებული ინსინქტები, აგრეთვე ის პირველყოფილი ტიპები ან ხატები და საფუძვლები, რომელთა შესაბამისად ოდითგანვე ყალიბდებოდა მთელი კაცობრიობის აზრები და გრძნობები; აქვე შედის მითოლოგიური თემების უზარმაზარი სიმდიდრე" (36; 154). მაშასადამე, არქეტიპების თანდაყოლილობა და საყოველთაობა მათი ტვინთან კავშირით არის გაპირობებული. ეს არ ნიშნავს, რომ არაცნობიერი და, საზოგადოდ, ფსიქიკური ერთმნიშვნელოვნად არის დეტერმინირებული ტვინის სტრუქტურით. ასე რომ ყოფილიყო, ფსიქოლოგია ფიზიოლოგიაზე იქნებოდა დაყვანილი. იუნგი კატეგორიული წინააღმდეგია ფსიქიკურის სხეა ბუნების მოვლენებით ახსნისა. ასევე ეწინააღმდეგება თვით ფსიქოლოგიის ექსპანსიას სხვა სფეროებში, მაგალითად ხელოვნებასა და რელიგიაში. ხელოვნებას მხოლოდ იმდენად შეიძლება შეეხოს ფსიქოლოგია, რამდენადაც იგი თავის მხატვრულ პრაქტიკაში ფსიქიკურ მოქმედებას წარმოადგენს. მაგრამ ფსიქოლოგია ვერაფერს იტყვის ხელოვნების არსზე, ვინაიდან ეს უკანასკნელი სპეციალური, ესთეტიკურ-მხატვრული განხილვის საგანია. იგივე ითქმის რელიგიაზეც. ხელოვნება და რელიგია არ წარმოადგენს ფსიქოლოგიის ქვეგანაყოფს. მიუხედავად ამისა, ფსიქოლოგია არცთუ იშვიათად იჭრება მისთვის უცხო სფეროში, რაც სერიოზულ საფრთხესთან არის დაკავშირებული: "ასევე ოლად შეიძლება ანგარიში გაუსწორონ ფსიქოლოგიას და ნულამდე დაიყვანონ მისი განუმეორებელი ღირებულება, მისი არსი. ფსიქიკა შეიძლება განიხილონ, როგორც თავის ტვინის რუხი ნივთიერების უბრალო ფუნქციონირება, რაც, შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლების მოქმედების სხვა სახეებთან ერთად, არ სცდება ფიზიოლოგიის ცნობილი ქვეგანაყოფის ფარგლებს. ყველამ იცის, რომ ასეთი რამ ადრეც ხდებოდა" (37; 267). ამის მაგალითად გამოდგება ფსიქიკური დაავადებებისადმი ისეთი მიდგომა, როცა მათ მიზეზად ცალსახად მიჩნეულია ორგანული ან ფიზიკური დაზიანება. ამგვარი დაზიანება უთუოდ უნდა არსებობდეს, თუმცა შეიძლება ვერ აღმოვაჩინოთ დიაგნოსტიკური საშუალებების არასრულყოფილების გამო. უეჭველი კავშირი ფსიქიკასა და ტვინს შორის გარკვეულწილად ამყარებს ასეთ თვალსაზრისს.

მაგრამ, სანამ ზუსტად არ არის დამტკიცებული, რომ ნევროზის შემთხვევაში მართლაც ადგილი აქვს ტვინის ორგანული პროცესების დარღვევას, შეუძლებელია გადაჭრით ვამტკიცოთ, თუ რას წარმოადგენენ არსებული ენდოკრინული დარღვევები — მიზეზს თუ შედეგს. სამაგიეროდ, არავინ კამათობს იმაზე, რომ ნევროზის უეჭველი მიზეზები თავისი წარმოშობით ფსიქიკურია.

იუნგის მიხედვით, ფსიქიკური, საზოგადოდ, ფსიქიკურითვეა დეტერმინირებული. თუმცა დეტერმინიზმი არ ნიშნავს აუცილებლად მიზეზობრივ კავშირს ფსიქიკურ მოვლენებს შორის. იუნგის აზრით, კაუზალობის ცნება იმ სახით, როგორც საერთოდ იხმარება მეცნიერებაში, არ არის საკმარისი ფსიქოლოგიისთვის. კაუზალობა ამბობს იუნგი — მხოლოდ ერთი პრინციპია. ფსიქოლოგია,თავისი არსით,მხოლოდ კაუზალობით ვერ ამოიწურება, ვინაიდან ფსიქიკა მიზანმიმართულიცაა (39). ამიტომ, კაუზალობის პრინციპთან ერთად,რომელიც ნიშნავს მოვლენის გამოწვევას წინა მოვლენის მიერ, საჭიროა *ტელეოლოგიური პრინციპიც*,რომელიც აწმყო მოვლენის მომავლით ახსნას ითვალისწინებს. ამდენად, იუნგის პოზიცია ფსიქიკურის ფსიქიკურით დეტერმინირებულობის შესახებ, სრულებითაც არ გულისხმობს ფსიქიკური მოვლენების განხილვის რაციონალურ-პოზიტივისტურ წესს. "ირაციონალური ფაქტი, რასაც ფსიქიკაც წარმოადგენს, ბევრად უკეთ აღიწერება ხატოვან ფორმაში" (37; 161). ამიტომაცაა რომ არქეტიპული შინაარსების მანიფესტაცია,გამოვლინება მითოლოგიური და რელიგიური თემების, დოგმატური და ირაციონალური წარმოდგენების სახით ხდება. აქედანვე გამომდინარეობს იუნგის ინტერესი ისეთი ირაციონალური სფეროების მიმართ, როგორიცაა ალქიმია და ასტროლოგია. არქეტიპული სიმბოლოკის განმარტებისას იგი უხვად იყენებს ამ სფეროებში არსებულ მასალას.

მინიშნებებს კოლექტიური არაცნობიერის შინაარსის შესახებ იუნგი ფსიქოპათოლოგიურ პრაქტიკაშიც პოულობდა; კერძოდ, ავადმყოფური ფანტაზიის მასალებში. კოლექტიური არაცნობიერის წვდომის ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროს სიზმრების ანალიზი წარმოადგენს. იუნგი აღნიშნავს, რომ სწორედ სიზმრების შესწავლამ მიმართა ფსიქოლოგია ცნობიერი ფსიქიკური მოვლენების არაცნობიერი ასპექტებისაკენ. იგი ძალიან სერიოზულად უდგებოდა სიზმრების ანალიზისა და ახსნის საკითხს. ადასტურებდა რა ტიპური სიზმრებისა და სიმბოლოების არსებობას, იუნგს მაინც შეუძლებლად მიაჩნდა, იმაზე ოცნებაც კი, რომ შეიქმნება "სიზმრების განმარტებითი ლექსიკონი", რომელშიც ჩვენთვის საინტერესო ყველა სიმბოლოს მნიშვნელობას მოუძებნით. სიზმრების სიმბოლიკის გაშიფვრა ინდივიდუალურ მიდგომას მოითხოვს. არ არსებობს არც ერთი სიზმრის ერთმნიშვნელოვანი და უნივერსალური ინტერპრეტაცია; სიზმრის არც ერთი სიმბოლო არ შეიძლება განვიხილოთ იმ ადამიანისაგან განყენებულად, ვინც ეს სიზმარი ნახა. სიზმრების ფუნქცია, იუნგის მიხედვით, ცნობიერების *შევსებასა* და *კომპენსაციაში* მდგომარეობს. იუნგი შემდეგნაირად ახასიათებს კომპენსაციის მეანიზმს: "ფსიქიკა თვითრეგულირებადი სისტემაა, რომელიც წონასწორობას ზუსტად ისევე ინარჩუნებს, როგორც სხეული. ყოველ მეტისმეტად შორს მიმავალ პროცესს დაუყოვნებლივ და უეჭველად მოყვება კომპენსაცია. მის გარეშე არც ნორმალური მეტაბოლიზმი იქნებოდა და არც ნორმალური ფსიქიკა. ამ კუთხით, კომპენსაციის თეორია ფსიქიკური ქცევის ძირითად კანონად შეიძლება მივიჩნიოთ. ერთ მხარეზე არსებული დანაკლისი მეორე მხარის სიჭარბით კომპენსირდება. ცნობიერსა და არაცნობიერს შორის მიმართება კომპენსატორულია. ეს სიზმრის ინტერპრეტაციის მრავალნაცადი ხერხია. ყოველთვის, როდესაც სიზმრის ახსნას შევუდგებით, კარგი იქნება ვიკითხოთ, თუ რომელი ცნობიერი ატიტუდის კომპენსაცია ხდება"

(2; 310). ატიტუდი ამ შემთხვევაში ექსტრავერსია-ინტრავერსიის თვისებას გულისხმობს. ექსტრავერტული პიროვნება თავის არაცნობიერში, ე.ი. სიზმარში, ინტრავერტულია და პირიქით. კომპენსაციის მექანიზმი ეხება ფსიქიკისა და პიროვნების ყოველგვარ თვისებას თუ პროცესს. მაგალითად ადამიანი, რომლის ცნობიერებაში მთავარ როლს აზროვნების პროცესი თამაშობს, არაცნობიერში და, კერძოდ, სიზმარში ინტუიციაზე იქნება ორიენტირებული; შეგრძნების დომინირებული პროცესი გრძნობით კომპენსირდება და ა.შ. მაგრამ ადამიანები ძალიან განსხვავდებიან ერთმანეთისგან იმ გზების არჩევაში, რის მეშვეობითაც მათი არაცნობიერი (სახელდობრ სიზმარი), კომპენსაციის ფუნქციას ასრულებს. ამდენად, სიზმრებისა და მათი სიმბოლიკის მეტნაკლებად დამაკმაყოფილებელი კლასიფიკაცია ძნელი წარმოსადგენია. კოლექტიური არაცნობიერიდან მომდინარე შინაარსები, რომელთაც უნივერსალური ხასიათი აქვთ, თავისებურად აისახება და, შესაბამისად, თავისებურად ელინდება ინდივიდუალურ ფსიქიკაში. ამიტომ, მათ ამოსაცნობად პიროვნების ცხოვრების გზის, მისი გამოცდილებისა და ფსიქიკურ-ხასიათობრივი თავისებურებების გათვალისწინებაა აუცილებელი.

ამრიგად, ფსიქიკის კვლევისას იუნგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს კოლექტიური არაცნობიერის შესწავლას. ფსიქიკას აქვს ისტორია — ბიოლოგიურ-ცხოველური და ისტორიულ-ადამიანური. როგორც ჩვენი სხეულის სტრუქტურაა დაფუძნებული ძუძუმწოვართა საერთო ანატომიურ ნიმუშზე, ასევე ჩვენი ფსიქიკაც დამყარებულია არქაული ფსიქიკის არაცნობიერ ფორმებზე. როგორც ბიოლოგიას სჭირდება შედარებითი ანატომია, ისე ფსიქოლოგიასაც ესაჭიროება "ფსიქიკის შედარებითი ანატომია", რათა სიზმრები და არაცნობიერი ფსიქიკის მოქმედების სხვა პროდუქტები შეადაროს მითოლოგიურ მასალას და ამის საფუძველზე დაადგინოს ის საერთო, რაც მათ შორის არსებობს.

ცნობილია იუნგის შეხედულება პიროვნების ტიპოლოგიის შესახებ. აქ გამოყენებული ცნებები უკვე ვახსენეთ კომპენსაციის მექანიზმზე საუბრისას. პირველ ყოვლისა მხედველობაში გვაქვს ექსტრავერსია და ინტრავერსია, რომლებმაც მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდრეს ფსიქოლოგიის ცნებით აპარტში. ტიპოლოგიის საფუძველად აღებულია ადამიანის ორი სახის *მიმართულობა (ატიტუდი):* გარეთ — *ექსტრავერსია* და შიგნით — *ინტრავერსია*. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველ ადამიანს პრინციპში, ორივე ატიტუდი გააჩნია. ამიტომ, ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ ერთ-ერთის დომინირებაზე. მაშასადამე, ტიპი გამოყოფილი თვისების შედარებით სიჭარბეს ნიშნავს. ექსრტავერსია-ინტრავერსიის პარამეტრი არ ამოწურავს ინდივიდუალობათა ყველა შესაძლო გამოვლინებას. იუნგს დამატებით შემოაქვს ისეთი დისკრიმინაციული ნიშანი, როგორიცაა *ფსიქიკური ფუნქცია*. იგი ოთხ ძირითად ფუნქციას გამოყოფს: *აზროვნება, ემოცია, შეგრძნება* და *ინტუიცია*. ამ ფსიქიკების საშუალებით ადამიანი ორიენტაციას ახდენს გარე და შიგა სამყაროში, ასახავს და შეისწავლის მას. აზროვნება მოვლენების არსისა და მნიშვნელობის გაგებას ემსახურება; გრძნობის (ემოციის) საშუალებით ხდება მოვლენების სუბიექტური შეფასება; შეგრძნების (პერცეფციის) ფუნქცია რეალობის უშუალო, პირველადი ასახვაა; რაც შეეხება ინტუიციას, ის მიმართულია ადამიანის მიერ ინფორმაციის მოპოვებაზე. აქ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის შესაძლებლობები, გამოცდილება, მომავალი მიზნები და არაცნობიერი პროცესები. აქტუალური მოცემულობა ამ პარამეტრებში აისახება. შესაბამისად, ინტუიციისთვის დამახასიათებელია წინათგრძნობა, მიხვედრა, გაბრწყინება. ერთ-ერთი ფუნქციის დომინირების მიხედვით (ე.წ. *უმაღლესი ფუნცია*) გამოიყოფა *ინტელექტუალური, სენტიმენტალური, სენზიტიური* და *ინტუიტური ტიპი*. ექსტრა-

ვერსია-ინტრავერსიისა და ფუნქციური პარამეტრების გათვალისწინებით ვღებულობთ პიროვნების რვა ტიპს (მაგალითად ექსტრავერტული-ინტელექტუალური ან ინტრავერტული-ინტუიტური ტიპი). დიფერენციალურ ფსიქოლოგიაში ეს ერთ-ერთი გავრცელებული ტიპოლოგიაა. მის საფუძველზე შეიქმნა პიროვნების კვლევის ტესტი (მაიერს-ბრიქსის ტიპის ინდიკატორი).

როგორც ითქვა, იუნგი სახელგანთქმული ფსიქოთერაპევტი იყო. ფსიქოთერაპიის ძირითად ამოცანას იგი პიროვნების ცნობიერ და არაცნობიერ სფეროებს შორის ნორმალური კავშირისა და ურთიერთობის დამყარებაში ხედავდა. პაციენტი მთლიანობაში უნდა განიხილებოდეს. თერაპია ანალიტიკოსისა და პაციენტის ძალისხმევათა გაერთიანებაა. უფრო მეტიც, როგორც სიღრმის ფსიქოლოგიის წარმომადგენელი, იუნგი თვლიდა, რომ ფსიქოთერაპია, პირველ ყოვლისა, ანალიტიკოსისა და პაციენტის არაცნობიერის ურთიერთობაა. მკურნალობის პროცესი ორ სტადიად იყოფა, ესაა *ანალიზური* და *სინთეტური* სტადიები. ანალიზური სტადია, თავის მხრივ, ორ ეტაპს გაივლის. პირველ ეტაპზე (ე.წ. *აღსარება*) ხდება მასალის შეგროვება. ანალიტიკოსის დახმარებით პაციენტი საუბრობს თავის ცხოვრებაზე, პრობლემებზე, განცდებზე, სიზმრებზე და ა.შ. ამ დროისათვის პაციენტი უკვე თერაპევტზე დამოკიდებული ხდება. მეორე ეტაპზე (ე.წ. *განმარტება*) მიმდინარეობს აღსარების მასალის ინტერპრეტაცია. აქ იუნგის ყურადღების ძირითადი ობიექტია სიზმრები და სიმბოლოები. პაციენტს საკუთარი თავისა და გარესამყაროს ახლებური გაგება უყალიბდება და, ამავე დროს, კიდევ უფრო დამოკიდებული ხდება თერაპევტზე. მკურნალობის სინთეტურ სტადიაზე აგრეთვე ორი ეტაპი გამოიყოფა: *დასწავლა* და *ტრანსფორმაცია*. ანალიზურ სტადიაზე მიღწეული გაგება და განმარტება საჭიროა, მაგრამ საკმარისი არ არის. შემდგომი, საკმაოდ რთული და მნიშვნელოვანი ამოცანა დასწავლაა. ამ ეტაპზე პაციენტს ახალი ჩვევები, ქცევისა და რეაგირების ახალი სტერეოტიპები უყალიბდება. მკურნალობის ბოლო ეტაპი ეძღვნება პაციენტის ანალიტიკოსზე დამოკიდებულების მაქსიმალურ შესუსტებას, ტრანსფორმაციას. აქცენტი გადადის თვით პაციენტზე, მის თვითგანათლებაზე, თვითსრულყოფაზე; ამის შედეგად იგი სულ უფრო პასუხიმგებელი ხდება საკუთარ განვითარებაზე (38).

იუნგის მეთოდოლოგიური პოზიცია კიდევ უფრო გაორებულია, ვიდრე ფროიდისა. ერთი მხრივ, არსებობს მისი ზუსტი მეცნიერული გამოკვლევები (მაგალითად ასოციაციურ ექსპერიმენტთან დაკავშირებით) და დეტერმინისტული გამონათქვამები. მეორე მხრივ, ისეთი პრინციპები შემოაქვს, რომლებიც, მისივე თქმით, ფსიქოლოგიას საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მიღმა ტოვებს. ეს ეხება ზემოთ აღნიშნულ ტელეოლოგიურ ან, უფრო სწორად, ე.წ. *სინქრონულობის პრინციპს*, რომელიც ავტორის ბოლო პერიოდის შრომებშია ჩამოყალიბებული. ეს პრინციპი ვრცელდება ერთდროულად მიმდინარე მოვლენებზე, რომლებიც მიზეზობრივ კავშირში არ იმყოფებიან, მაგრამ რომელთა სინქრონულობა შემთხვევითი არ არის. ისინი გარკვეული კანონზომიერებით უკავშირდებიან ერთმანეთს; ისეთი კანონზომიერებით, რომელიც არა ფიზიკური, არამედ "ფსიქოიდური" ხასიათისაა. ასეთი *აკაუზალური* კავშირის დაშვებით იუნგი ცდილობდა გაეხსნა არქეტიპის გაუგებარი, მიუწვდომელი ბუნება. სინქრონულობის გამოვლინებაა მიმართება რაიმე აზრსა და ობიექტურ მოვლენას შორის (რაიმეს გაიფიქრებ და აგიხდება), მაგალითად სიზმრის ახდენა, ტელეპატია, ტელეკინეზი, ნათელმხილველობა და სხვა პარანორმალური მოვლენები. როგორც არ უნდა შეეჯაფასოთ იუნგის ეს მოსაზრებები, დღევანდელი კრიტერიუმებით ისინი აშკარად გადიან არა მარტო ბუნებისმეტყველების, არამედ, საზოგადოდ, მეცნიერების ფარგლებს

გარეთ. იუნგის ალქიმიური, ასტროლოგიური, სპირიტუალისტური და პარაფსიქოლოგიური ჩაღრმავებები ყოველთვის იწვევდა აკადემიური მეცნირების ბუნებრივ პროტესტს; თუმცა, ასევე ბუნებრივი იყო მისი სისტემით აღფრთოვანება იმათი მხრიდან, ვინც მისტიკურ ცნობიერებას ყველაფერზე მეტად აფასებს. თვით იუნგის სულიერებაში მეცნიერება და მისტიკა უცნაურად თანაარსებობდა.

იუნგს ხშირად აკრიტიკებდნენ იმის გამო, რომ მის კონცეფციაში ნაკლებად იგრძნობა აზროვნების ნათლად სტრუქტურირებული სისტემა. "ზოგჯერ გეჩვენება, რომ მის მიერ დაწერილი ემსგავსება რაღაც მიახლოებითს და არ წარმოადგენს ფორმალურად, ლოგიკურად ან, თუნდაც, სისტემატურად გადმოცემულ იდეებს" (31; 108). ეს ხარვეზი საკმაოდ ნათლად იჩენს თავს იუნგის მოსაზრებებში კოლექტიური არაცნობიერისა და არქეტიპების შესახებ,რაც იუნგის სისტემის ბირთვს წარმოადგენს და მაინც აღსავსეა ბუნდოვანი, ზოგჯერ წინააღმდეგობრივი დებულებებით. მაგალითად, რეალურად საკმაოდ რთულია იმის გაგება, თუ რა მიმართებაში იმყოფება კოლექტიური არაცნობიერი პირად არაცნობიერთან და ცნობიერებასთან. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ზოგიერთი არქეტიპი ფსიქიკის მაღალ შრეებში ამოდის და მათი მნიშვნელოვანი ნაწილიც კი ხდება. არა და არქეტიპი, განსაზღვრების თანახმად, არ შეიძლება იყოს სხვაგან, თუ არა იმ კოლექტიურ არაცნობიერში, რომლის მთავარ ელემენტსაც წარმოადგენს. მაგალითისთვის გამოდგება თვითონი, რომელიც ხან ცნობიერი მე-ს მასინთეზირებელ ცენტრად განიხილება, ხან კი არაცნობიერისა და ცნობიერების დამაკავშირებელ ინსტანციად. პირველ შემთხვევაში იგი ცალსახად ცნობიერი უნდა იყოს და მეორე შემთხვევაშიც უნდა ჰქონდეს ცნობიერებასთან რაღაც საერთო, სხვაგვარად მასზე მიწერილ ფუნქციას ვერ შეასრულებს. ან როგორ უნდა გავიგოთ დებულება იმის შესახებ,რომ ჩრდილის არქეტიპი ინდივიდუალურ არაცნობიერში იდევნება. არქეტიპის ადგილი ინდივიდუალურ არაცნობიერში არ არის. მიუხედავად ამისა,არქეტიპები,როგორც ჩანს,ივსებიან ინდივიდუალური მონაცემებით ცნობიერებიდან ან პირადი არაცნობიერიდან. სხვას რას უნდა ნიშნავდეს ის, რომ პერსონა გამოხატავს ინდივიდის თავისებურებებს და მოცემულ საზოგადოებაში მიღებულ წესებს. აქედან გამომდინარე, ის ვერ ჩაითვლება არქაულად და მემკვიდრეულად და, მაშასადამე,არქეტიპადაც.

კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიის კიდევ ერთ სერიოზულ მიმართულებას ადლერის *ინდივიდუალური ფსიქოლოგია* წარმოადგენს. **ალფრედ ადლერი** (1870-1937) ფროიდის ერთ-ერთი უახლოესი თანამოაზრე იყო, რომელზეც. განსაკუთრებულ იმედს ამყარებდა. თავისი კარიერის დასაწყისში ადლერი ფსიქიატრად მუშაობდა ვენაში. მალე ფროიდს დაუახლოვდა და შეეიდა 1902 წელს დაარსებულ "ფსიქოანალიტიკურ წრეში", რომელიც თავდაპირველად სულ ხუთი კაცისაგან შედგებოდა. შემდგომში მას ისეთი ფიგურები შეუერთდნენ, როგორიცაა იუნგი და ბლეილერი. გარკვეული პერიოდის მერე იწყება თეორიული უთანხმოება ადლერსა და ფროიდს შორის, რაც ძირითადად ამ უკანასკნელის შეხედულების პანსექსუალური ხასიათით იყო გამოწვეული. 1911 წელს ისინი საბოლოოდ წყვეტენ ურთიერთობას. ადლერი იწყებს ორიგინალური კონცეფციის შექმნას და აყალიბებს ფსიქოანალიტიკოსთა ახალ ჯგუფს. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ მისი პოპულარობა სულ უფრო იზრდება; 1924 წელს იქმნება ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის საერთაშორისო საზოგადოება, ტარდება

კონგრესები, გამოდის ჟურნალები. 1934 წელს, ავსტრიის ნაცისტური მთავრობის მიერ ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის აკრძალვის შემდეგ ადლერი შეერთებულ შტატებში მიემგზავრება. იგი შოტლანდიაში გარდაიცვალა. მეორე მსოფლიო ომის მერე კვლავ აღორძინდა ინტერესი ადლერის მიმართ. საგრძნობი გახდა მისი იდეების გავლენა ნეოფროიდიზმსა და ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიაზე.

ადლერი თვლიდა, რომ პიროვნების განვითარებისა და ჩამოყალიბებისთვის პირველადი და ძირეულ სექსუალური მოტივაცია კი არ არის, არამედ *არასრულყოფილების განცდა* და მისი კომპენსაციის მექანიზმები. ადამიანი დაბადებიდან ფრიად არასრულყოფილ არსებას წარმოადგენს. არასრულყოფილების განცდას იწვევს, როგორც ორგანოების მორფოლოგიურ-ფუნქციონალური განუვითარებლობა, ისე სხვა სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორები, რომლებიც ხელს უშლიან ფიზიკურ და სოციალურ გარემოსთან შეგუებას. იყო ადამიანი, ნიშნავს გქონდეს არასრულყოფილების განცდა. ეს განცდა თავისი ჰიპერტროფირებული გამოვლინებისას *არასრულყოფილების კომპლექსის* სახეს იღებს. საერთოდ კი იგი საყოველთაო, პირველადი და ნორმალური განცდაა. ეს არ არის პასიური მდგომარეობა; იგი პიროვნების განვითარების სტიმულია, ვინაიდან მასში თავის დაძლევის ტენდენციას აჩენს. ეს ამოსავალი ლტოლვა ვლინდება ისეთი კონკრეტული მოტივაციური ტენდენციების სახით, როგორიცაა *უპირატესობის მიღწევა* ან, უკიდურეს ვარიანტში, *ძალაუფლებისკენ სწრაფვა*. ადლერის თქმით, "პიროვნების სოციალური სწრაფვების შესწავლა, არსებითად, უპირატესობის, ძალაუფლებისა და სხვებზე მბრძანებლობის განდევნილი სურვილების გაშიფვრას ნიშნავს" (5; 5). აქ ნათლად ჩანს "ძალაუფლების ნების" შესახებ ნიცშეს და შოპენჰაუერის მიერ გამოთქმული იდეების გავლენა. მაგრამ, ბევრად უფრო მნიშვნელოვანია ის, რომ ადლერი, ფაქტობრივად, იმეორებს ფროიდის ცენტრალურ იდეას არაცნობიერი ინსტინქტების თანდაყოლილობის შესახებ. ბიოლოგიური ინსტინქტური ლტოლვების ნაცვლად, ადლერი არასრულყოფილების გრძნობიდან მომდინარე სოციალურ მისწრაფებებზე ლაპარაკობს, რომელთაც პირველადი და თანდაყოლილი ხასიათი აქვთ. ისინი შეადგენენ პიროვნების მოტივაციურ ფუნდამენტს; მათზე აგებულია ე.წ. კონკრეტული კომპენსაციის მექანიზმები, რომელთა საშუალებითაც ხდება პირველადი არასრულყოფილების დაძლევა. ადამიანის მთელი ცხოვრება, მისი "ცხოვრების სტილი", "ფსიქიკური კონსტიტუცია", "მოძრაობის ხაზი" არის კომპენსატორული მექანიზმების რეალიზაცია კონკრეტულ ფორმებში. კომპენსაციის მექანიზმებს, კრძოდ *ცხოვრების სტილს*, ძირითადად, ადრეულ ბავშვობაში ეყრება საფუძველი. "ცხოვრების მეოთხე ან მეხუთე წლის მერე ყალიბდება *პროტოტიპი*, გარკვეული თავდაპირველი სასიცოცხლო ფორმა, *ფსიქიკური კონსტიტუცია*, რომელიც ანვითარებს დამოუკიდებელ აქტივობას, განსაზღვრავს დასკვნებს და ათასი ვარიანტიდან შეარჩევს განვითარების საკუთარ გზას, იმას, რომელიც თავდაპირველი თავისებურებებით არის გაპირობებული" (7; 174). ცხოვრების სტილი, ერთი მხრივ, გამოხატავს ადამიანის უნიკალურობას, განუმეორებლობას; იგი ინდივიდუალურია. პირველადი, ამოსავალი მოტივაციის მსგავსების მიუხედავად, სობლოო ჯამში, ყველა თავისებურად წყვეტს არასრულყოფილების დაძლევის ამოცანას. ამიტომ ეწოდება ამ თვალსაზრისს ინდივიდუალური ფსიქოლოგია. მეორე მხრივ, ფსიქიკური კონსტიტუცია ინდივიდუალობის მუდმივობას და,მაშასადამე,პიროვნების (ხასიათის) გარკვეულ ტიპს გულისხმობს. ადლერი პიროვნების ოთხ ორიენტაციაზე ან ტიპზე ლაპარაკობს. ესენია: *მმართველი ტიპი*,მკვეთრად გამოხატული ინდივიდუალისტური ორიენტაციით,დომინირებისა და სხვებისადმი მტრული დამოკიდებულებით; *ამღებლური ტიპი*,რომელიც ორიენტირე-

ბულია მითვისებასა და მოპოვებაზე სხვების ინტერესების გაუთვალისწინებლად; *განრიდების ტიპი*, რომლისთვისაც მთავარია წარუმატებლობისგან თავის არიდება და არა მიღწევისკენ სწრაფვა. ცხოვრების ეს სამივე სტილი, პრინციპში, არაადაპტურად და არაჯანსაღად უნდა ჩაითვალოს. ადაპტურს ადლერი მეოთხე, ე.წ. *სოციალურ-სასარგებლო ტიპს* უწოდებს. მასში მოცემულია ძლიერი სოციალური ორიენტირებულობა, სხვებთან ურთიერთობისა და მათზე ზრუნვის განწყობა. ასეთი პიროვნება სასიცოცხლო ამოცანებს თანამშრომლობისა და კონსტრუქციულობის ვითარებაში წყვეტს.

ადლერის თანახმად, პიროვნების ამა თუ იმ სტრუქტურისა და ორიენტაციის ფორმირებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ბავშვის *დაბადების რიგითობა*, ანუ ის, თუ რიგით მერამდენეა ბავშვი, რა ადგილი უკავია ოჯახში და, აქედან გამომდინარე, რა სოციალური გამოცდილება აქვს მიღებული. პირველი შვილი ყურადღების ცენტრშია მანამ, სანამ არ გაჩნდება მეორე ბავშვი, რაც ბოლოს უღებს მის პრივილეგირებულ მდგომარეობას. ეს მძიმე განცდებს იწვევს, მათ შორის ისეთებს, როგორიცაა დაურწმუნებლობა და უსაფრთხოების დაკარგვა, ეჭვიანობა და მტრული დამოკიდებულება, წარსული მდგომარეობის დაბრუნების სურვილი. შედეგად, შეიძლება ჩამოყალიბდეს ავტორიტარულობა, კონსერვატულობა, ძალაუფლებისკენ სწრაფვა, ლიდერობისკენ მიდრეკილება. თუ "ტახტის დაკარგვასთან" შეგუება ნორმალურად არ ჩაივლის, არსებობს დიდი ალბათობა, რომ მივიღოთ პრობლემური ბავშვი, ხოლო მოზრდილობაში -- დამნაშავე, ნევროტიკი, ალკოპოლიკი, გარყვნილი პიროვნება. მეორე შვილი ხშირად ხდება ამბიციური, ურჩი, ეჭვიანი, პატივმოყვარე ადამიანი, რადგან მის წინაშე მუდამ დგას ამოცანა აჯობოს თავის უფროს ძმას ან დას. ადლერის აზრით, ყველაზე კარგად ადაპტირებული სწორედ მეორე ბავშვია, ყველაზე პრობლემური კი უმცროსი შვილი. ერთი მხრივ, მას მშობლებიც ანებივრებენ და და-ძმებიც. მაგრამ, მათთან შედარებით უმცროს ბავშვს ნაკლები პრივილეგიები აქვს, რაც იწვევს არასრულყოფილების გრძნობის გაძლიერებას და დამოუკიდებლობის განცდის შესუსტებას. დედისერთას პრობლემა იმაშია, რომ იგი ოჯახის ცენტრია, ამიტომ, მუდმივი ყურადღებისა და კონტროლის ქვეშ იმყოფება. შედეგად, დამოკიდებული და ეგოცენტრული პიროვნება ვითარდება.

ადლერი საგანგებოდ იხილავს კომპენსაციის ერთ გამორჩეულ ფორმას, რომელიც გარკვეული ტიპის ცხოვრების სტილს ქმნის და მას *ჰიპერკომპენსაციას ან ზეკომპენსაციას* უწოდებს. ესაა თავისებური, არასრულყოფილებაზე განსაკუთრებით ძლიერი რეაქციის ტიპი. ამ შემთხვევაში პიროვნება საგანგებო ძალისხმევით, ნებისყოფის დიდი დაძაბვით, დაუღალავი ვარჯიშით ცდილობს განივითაროს ის ფუნქციები და თვისებები, რომლებიც მას თავიდან არასრულყოფილად აქვს მოცემული. უდიდესი შეუპოვრობისა და შემართების შედეგად იგი უნიკალურ, უდიდეს შედეგებს სწორედ იმ სფეროში აღწევს, სადაც დეფექტი გააჩნდა. ჰიპერკომპენსაციას ფსიქიკის სფეროში თავისი ანალოგები მოეპოვება ორგანულ პროცესებში. აცრისას ორგანიზმი ავადდება, მაგრამ, ამარცხებს რა დაავადებას, იგი უფრო ჯანმრთელი და ძლიერი ხდება, ვიდრე იყო. ეს პარადოქსული ორგანული პროცესი, რომელიც ავადმყოფობას ზეჯამრთელობად, სისუსტეს ძლიერებად, მოწამელას იმუნიტეტად აქცევს, ჰიპერკომპენსაციის გამოვლინებაა. ეს იმით აიხსნება, რომ რაიმე დაზიანებისა თუ საფრთხის წარმოქმნისას ორგანიზმი, როგორც მთლიანი სისტემა, თავს უყრის იმაზე მეტ სასიცოცხლო ძალებსა თუ ორგანულ რესურსებს, ვიდრე ეს კონკრეტული დარღვევის აღმოფხვრისათვის არის საჭირო; ამით იგი დაცულობის უფრო მაღალ გარანტიებს ქმნის. ფსიქიკური აპარა-

ტიც აყალიბებს ერთგვარ "ფსიქიკურ ზედნაშენს" და განსაკუთრებულად ანვითარებს ისეთ ფსიქიკურ პროცესებს, როგორიცაა მეხსიერება, ინტუიცია, ყურადღება, მგრძნობელობა, ინტერესი; ერთი სიტყვით, ქმნის ზესრულყოფილებას არასრულყოფილებიდან, გარდაქმნის დეფექტს ნიჭად, ტალანტად. ადლერს მრავლად მოაქვს ამგვარი მაგალითები: ენაბლუ დემოსთენე დიდი ორატორი გახდა, მანეს ასტიგმატიზმი სჭირდა, სმენადაქვეითებული ბეთჰოვენი გენიალურ მუსიკას ქმნიდა. განსაკუთრებით ხშირად მიუთითებდა ადლერი ნაპოლეონზე, რომლის მხედარმთავრულ გენიას ნაწილობრივ მისი სიდაბლით, აგრეთვე, გარკვეული ფიზიკური დეფექტებით გამოწვეული არასრულყოფილების გრძნობით და, შესაბამისად, ამ გრძნობის დასაძლევად წარმართული ჰიპერკომპენსაციით ხსნიდა.

ცხოვრების სტილის საკითხის კონტექსტში ადლერი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს *საბოლოო მიზნის* ცნებას. "თუ ვინმე რეალობასთან შეგუებისას თავის მტკიცე საბოლოო მიზანს მეეტლის, მოძღვრის, სარდლის, ექიმის ან კაცობრიობის მსხნელის როლში ხედავს, როგორც ეს ბავშვის ფანტაზიაში ან პროფესიის არჩევანში გამოსჭვივის, მან უნდა იგრძნოს და შეაფასოს იგი მიღებული თვალსაზრისით" (1; 139-140). ამ ფაქტობრივი, კონკრეტიზებული საბოლოო მიზნის უკან ყოველთვის დგას ინდივიდის სურვილი, კომპენსაცია გაუკეთოს თავის ნაკლოვნებას, შეეგუოს რეალურ ცხოვრებას. ყოველივე ეს განსაზღვრავს ადამიანის მსოფლმხედველობას, მის ქცევას. საერთოდ, ადამიანის ქცევის ახსნისას ადლერი, კაუზალური მიდგომის ნაცვლად, ე.წ. *ფინალური ან ტელეოლოგიური* თვალსაზრისიდან ამოდის — იმისთვის, რომ გავიგოთ ადამიანის ქცევა, უნდა ვიცოდეთ საბოლოო მიზანი (რომელსაც იგი, შესაძლებელია, ადექვატურად ვერც აცნობიერებდეს) და, საერთოდ, მისი ცხოვრების სტილი. მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება ვიწინასწარმეტყველოთ, თუ როგორ მოიქცევა გარკვეული ინდივიდი ამა თუ იმ სიტუაციაში. სწორედ ეს წარმოადგენს ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის მთავარ ამოცანას, რომლის გადაწყვეტასაც, ადლერის რწმენით, იგი საკმაოდ მიუახლოვდა.

ცხოვრების სტილისა და კომპენსაციის მექანიზმების დახასიათებასთან დაკავშირებით, ადლერს შემოაქვს *სოციალური გრძნობის* ცნება. ეს გრძნობა არ შეიძინება სოციალიზაციის პროცესში, იგი, ფაქტობრივად, თანდაყოლილია ისევე, როგორც არასრულყოფილების გრძნობა. ადამიანს არ შეუძლია მარტომ გადაწყვიტოს თავისი სასიცოცხლო (კომპენსატორული) ამოცანები, იგი იმთავითვე სოციალურია. ნორმალური განვითარებისთვის ინდივიდი აუცილებლად უნდა ჩაერთოს სოციალურ კონტექსტში, დაიმკვიდროს თავისი ადგილი ჯგუფში, საზოგადოებაში. "თავის სისუსტეში ადამიანს მხოლოდ საზოგადოებაზე დაყრდნობა შეუძლია. შეიძლება ითქვას, რომ მას არ ძალუძს იარსებოს მარტო; არსებობის უნარს იგი მხოლოდ საზოგადოების დახმარებით იძენს. ამიტომ, ჩვენ შეგვიძლია განვიხილოთ საზოგადოება იმ ფაქტორის სახით, რომელიც ინდივიდუუმის სისუსტის კომპენსირებას ახდენს" (7; 174). უპირატესობისკენ, დომინირებისკენ, ძალაუფლებისკენ სწრაფვა, როგორც ძირეული მოტივაციური ტენდენცია, თავისთავად გულისხმობს სხვას — სოციუმს. ასევე ენა, გონება, ზნეობა, ესთეტიკური გრძნობა თავისი ფორმირებისა და რეალიზაციისთვის მოითხოვს ბავშვის კავშირს ახლობელ ადამიანთან. სხვა ადამიანებთან ურთიერთობა, მათი შემეცნება, ადამიანის საზოგადოებაში ცხოვრების აუცილებელ წინა პირობას წარმოადგენს.

სოციალური გრძნობა ძირითადად სამ სფეროში ვლინდება: პროფესიული საქმიანობა, სხვა ადამიანებთან სოციალური კონტაქტი და სიყვარული. პიროვნება, რომლის სოციალური გრძნობა შესუსტებულია, ან რომელიც სოციალურ ურთიერთობებში

შეფერხებებს აწყდება. ვერ აღწევს სრულყოფილ რეალიზაციას ამ სფეროებში, რაც ავტომატურად გამორიცხავს ნორმალურ კომპენსაციას. ამის პირდაპირი შედეგია პიროვნების ავადმყოფური გამოვლინებები ან გადახრები, დევიანტური ქცევები და ა.შ. "ყველა ადამიანის წარუმატებლობაში, ალკოჰოლიზმში, მორფინიზმში, კოკაინიზმში, სქესობრივ დამახინჯებებში, არსებითად ყველა ნერვულ გამოვლინებაში ჩვენ, ფაქტობრივად, შეგვიძლია აღმოვაჩინოთ სოციალური გრძნობის არასაკმარისი დონე" (41; 101).

ამრიგად, ნევროზი (ფსიქოანალიტიკური პრაქტიკის ძირითადი ობიექტი), ადლერის მისედვით, წარმოადგენს არასრულფასოვანი, წარუმატებელი კომპენსაციის შედეგს ან გამოვლინებას. კულტურის თვალსაზრისით, "ნებისმიერი ნევროზი შეიძლება განისაზღვროს, როგორც არასრულყოფილების გრძნობისაგან თავის დაღწევის არასწორი მცდელობა უპირატესობის გრძნობის მოსაპოვებლად" (6; 148). კომპენსაციის "ნორმალური" საშუალებების ძიების ნაცვლად, ადამიანი "მირბის ავადმყოფობაში", "იმუშავებს ნევროტულ სიმპტომებს", რაც კომპენსაციის მიღწევის თავისებურ ხერხს წარმოადგენს. საკუთრივ გზებისა და ხერხების რაგვარობა დამოკიდებულია კონკრეტულ სოციალურ პირობებზე და ხასიათის ტიპზე. იმას, რასაც ერთი ტიპი ნევრასთენიული ჩივილებით აღწევს, სხვა მოიპოვებს შიშის, ისტერიის, ნევროტული აკვიატებულობის ან, თუნდაც, სომატური აშლილობების გზით. ნევროტიკი, გარკვეული აზრით, ახლობლების ტირანია; იგი დომინირებს გარშემომყოფებზე, ყურადღების ცენტრშია, მასზე გამორჩეულად ზრუნავენ და ა.შ. ერთი სიტყვით, ძალაუფლებისკენ ლტოლვა ამ შემთხვევაში ერთგვარ დაკმაყოფილებას ნახულობს. ფსიქოთერაპიის ზოგადი ამოცანაა ხელი შეუწყოს პაციენტის ცხოვრების სტილისა და საბოლოო მიზნების გადასხვაფერებას, რათა მათ საზოგადოებრივი მნიშვნელობა შეიძინონ. აქედან გამომდინარე, გამოიყოფა ფსიქოთერაპიის სამი ძირითადი ასპექტი: პაციენტის სპეციფიკური ცხოვრების სტილის დადგენა, დახმარება თავის თავის გაგებაში და, რაც მთავარია, მისი სოციალური ინტერესის ფორმირება-გაძლიერება. ამისათვის თერაპევტმა უნდა დაამყაროს თანასწორუფლებიანი ურთიერთობა პაციენტთან მისი პრობლემების თავისუფალი განხილვის, მისი სულიერი სამყაროს შთაგრძნობის გზით და არა თავისუფალი ასოციაციების საშუალებით, როგორც ამას ფროიდი აკეთებდა. ადლერი თვლიდა, რომ ადამიანებს უნდა მიეცეთ საშუალება იმოქმედონ დამოუკიდებლად. მაშასადამე, პაციენტმა მაქსიმალური აქტივობა უნდა გამოავლინოს, რათა გაიგოს და შეცვალოს თავისი თავი. ეს სრულ შესაბამისობაშია ადლერის იდეებთან მე-ს შემოქმედებითი ძალის შესახებ. იგი თვლიდა, რომ ადამიანს, თავისი ცხოვრების უნიკალური სტილის შესაბამისად, შეუძლია აქტიური და შემოქმედებითი მონაწილეობა მიიღოს საკუთარი პიროვნების ფორმირებაში და, საერთოდ, საკუთარი ბედის განსაზღვრაში.

ადლერის თეორიის ინტერპრეტაცია და შეფასება არაერთგვაროვანია. ზოგჯერ ეჭვის ქვეშ აყენებენ მისი კონცეფციის სილრმის ფსიქოლოგიისადმი მიკუთვნებულობის მართებულობას. სილრმის ფსიქოლოგია არაცნობიერი ფსიქიკის შესახებ მოძღვრებაა. ამ მხრივ ადლერი საგრძნობლად ჩამოუვარდება ფროიდსა და იუნგს, ვინაიდან თითქმის არ იძლევა არაცნობიერის სტრუქტურის დახასიათებას (3)(31). მისი კონცეფცია უფრო პიროვნების თეორიაა, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავდნენ უდიდესი პერსონოლოგები (უ. შტერნი, ჰ. მიურეი, გ. ოლპორტი). თუმცა, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ სილრმის ფსიქოლოგიაში შემავალი სისტემები, არაცნობიერთან ერთად, ყოველთვის წარმოადგენდნენ პიროვნების თეორიებსაც. ადლერის არაცნობიერი, ფაქტობრივად, არის პიროვნება – მისი ცხოვრების სტილი. ადლერი არაცნობიერ

მიზანზე ლაპარაკობს; ის ყალიბდება ადრეულ ბავშვობაში და განსაზღვრავს ცხოვრების სტილს, რომელიც ამ მიზნის ხორცშესხმას წარმოადგენს. არასრულყოფილების გრძნობაც, უმეტეს წილად, არაცნობიერია, თუმცა, ზოგჯერ მისი გაცნობიერებაც ხდება. მაშასადამე, საწყისი მოტივაციური ძალები ადლერთან მაინც არაცნობიერია, რაც სილრმის ფსიქოლოგიის და, სახელდობრ, ფსიქოანალიზის არსებითი ნიშანია. ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის ფსიქოანალიზთან კავშირზე ის გარემოებაც მიანიშნებს, რომ ძირითადი პიროვნული სტრუქტურების ჩამოყალიბება, ორივე მათგანის მიხედვით, ადრეულ ბავშვობაში ხდება. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ფროიდისა და იუნგის მსგავსად, ადლერიც ვერ ხედავს თვისობრივ განსხვავებას ნორმალური და ავადმყოფური ფსიქიკის მოქმედების ძირეულ მექანიზმებს შორის. ამ მომენტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა ნეოფროიდიზმში, ისევე როგორც სოციალური ფაქტორების გადამწყვეტ როლს პიროვნების ფსიქიკის ფორმირებასა და ნევროტიზაციაში. აქ უთუოდ უნდა აღინიშნოს ადლერის დამსახურება ფსიქოანალიზის ტრანსფორმაციაში მისი გასოციალურების მიმართულებით. ადლერი პირველი დაუპირისპირდა ფროიდის ბიოლოგიზმს. უპირატესობისა და ძალაუფლებისკენ სწრაფვა, სოციალური გრძნობა ადამიანის ძირეული ნიშნები და ტენდენციებია. თუმცა, ლიბიდონალური ლტოლვების მსგავსად, ისინიც თანდაყოლილი ინსტინქტური ბუნების არიან; სოციალური გარემო მხოლოდ ხელს უწყობს ან აფერხებს მათ რეალიზაციას. ნეოფროიდიზმში სოციოლოგიურ და კულტუროლოგიურ ფაქტორებს გაცილებით მეტი მნიშვნელობა მიენიჭა. ისიც შეიძლება ითქვას, რომ ცნობიერი, რაციონალური პროცესების შესწავლაზე ორიენტირებული ეგო-ფსიქოლოგია, ადლერის მიერ გაკეალულ გზას გაყვა. და ბოლოს, ადლერის იდეებმა მე-ს უნარის შესახებ თავად განსაზღვროს ცხოვრების გარკვეული სტილი, ერთგვარი გავლენა მოახდინა ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის საათანადო შეხედულებების ჩამოყალიბებაზე. (იხ. თავი მეოთხე და მეათე).

ამ დამსახურებების გამო ადლერის თეორიული სისტემა ფსიქოლოგიის ისტორიკოსებს შორის საკამაოდ მაღალი შეფასებით გამოირჩევა. მიუხედავად ამისა, არც მას დაკლებია კრიტიკა. შეიძლება ითქვას, რომ ფსიქოანალიზისა და ანალიზური ფსიქოლოგიის მიმართ აკადემიური ფსიქოლოგიის მხრიდან გამოთქმული შენიშვნები მთლიანად ვრცელდება ინდივიდუალურ ფსიქოლოგიაზე. აქ გამომუშავებული ცნებები და შეხედულებები არ გამოირჩევიან სიცხადით და კონკრეტულობით და, ამიტომ, ნაკლებად ექვემდებარებიან შემოწმებას კონტროლირებადი სისტემატური გამოკვლევებით (33). ადლერის კლინიკური დაკვირვებების გამეორება და ვერიფიკაცია შეუძლებელია. ისტორიკოსები მიუთითებენ, რომ იგი არც ცდილობდა შეემოწმებინა პაციენტების მიერ მოწოდებული ცნობების სარწმუნოობა; ფროიდისა და იუნგის მსგავსად, ადლერი არ განმარტავდა, როგორ აანალიზებდა პირველად მონაცემებს და რის საფუძველზე მიდიოდა ამა თუ იმ დასკვნამდე (34).

ადლერის თეორიული სისტემა, მთლიანობაში, ძნელად ექვემდებარება მეცნიერულ დადასტურებას, მაგრამ მისი ერთი ასპექტი, კერძოდ შეხედულება დაბადების რიგითობის შესახებ, ინტენსიური შესწავლის საგანი გახდა. შედეგებმა, მიუხედავად მათი არაერთმნიშვნელოვნებისა, დადასტურა, რომ არსებობს გარკვეული კავშირი ინდივიდის დაბადების რიგითობასა და მის პიროვნულ თავისებურებებს შორის, თუმცა ყოველთვის ისეთი არა, როგორც ადლერი ვარაუდობდა (10). მაგალითად, გამოკვლევების უმეტესობაში არ დამტკიცდა ადლერის დებულება, რომ მეორე ბავშვს უკეთესი ადაპტურობა და მიღწევის უფრო მაღალი დონე ახასიათებს. ირკვევა, რომ პირველი ბავშვები უფრო ინტელექტუალურები არიან, მათი ცხოვრებისეული წარმატებები

უფრო მაღალია, ისინი მეტად არიან წარმოდგენილი აკადემიურ წრეებში და პოლიტიკურ ლიდერებს შორის (მაგალითად ამერიკის პრეზიდენტებსა და კონგრესის წევრებში პირველი ბავშვები ჭარბობს). ნავარაუდევზე უფრო მაღალია, აგრეთვე, ერთადერთი ბავშვების მონაცემები როგორც მიღწევების, ისე პიროვნული თვისებების კუთხით. საყურადღებოა, რომ ჩინეთში ეს მონაცემები უარესია, რაც, ალბათ, შვილიანობის შეზღუდვის იქაური სახელმწიფო პოლიტიკითაა გაპირობებული. ეს გარემო პირობების ძლიერ გავლენაზე მიანიშნებს. ადლერი ამ გავლენას ნაკლებად ითვალისწინებდა და მიაჩნდა, რომ, საბოლოო ჯამში, ინდივიდი თვითონ ქმნის თავისი ცხოვრების სტილს.

ლიტერატურა

1. ადლერი ა. ინდივიდუალფსიქოლოგია. დასავლეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობები. ტფილისი, 1935.
2. იუნგი კ. გ. ანალიზური ფსიქოლოგიის საფუძვლები. თბილისი, 1995.
3. კაკაბაძე ვ. სილრმის ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები. თბილისი, 1979.
4. ფროიდი ზ. ფსიქოანალიზის სიძნელე. ფსიქოანალიზი. თბილისი, 1995.
5. Адлер А. Роль бессознательного в неврозе. Психиатрия, 1913, 5.
6. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М., 1995.
7. Адлер А. Индивидуальная психология и психоанализ. В кн.: Зарубежный психоанализ. СПб., 2001.
8. Блюм Г. Психоаналитические теории личности. М., 1996.
9. Глейтман Г., Фридлунд А., Райсберг Д. Основы психологии. СПб., 2001.
10. Клопингер С. Теории личности. СПб., 2003.
11. Лейбин В. Фрейд, психоанализ и современная западная философия. М., 1990.
12. Лихи Т. История современной психологии. СПб., 2003.
13. Лоренцер А. Археология психоанализа. М., 1996.
14. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. М., 2002.
15. Первин Л., Джон О. Психология личности. М., 2000.
16. Попер К. Логика и рост научного знания. М., 1983.
17. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. М., 1995.
18. Руткевич А. М. От Фрейда к Хайдегеру. М., 1985.
19. Смит Н. Современные системы психологии. СПб., 2003.
20. Томе Х., Кехеле Х. Современный психоанализ. Т.1. М., 1996.
21. Фрейд З. Тотем и табу. М., 1924.
22. Фрейд З. Психоанализ детских неврозов. М., 1925.
23. Фрейд З. О психоанализе. Пять лекций. Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
24. Фрейд З. Я и Оно. Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
25. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. М., 1989.
26. Фрейд З. Будущее одной иллюзии. В кн.: З. Фрейд. Психоаналитические этюды. Минск. 1999.
27. Фрейд З. Некоторые замечания относительно понятия бессознательного в психоанализе. В кн.: Зарубежный психоанализ. СПб., 2001.

28. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни. В кн.: З. фрейд. Психология бессознательного. СПб., 2002.
29. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. В кн.: З. Фрейд. Психология бессознательного. СПб., 2002.
30. Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности. В кн.: З. Фрейд. Психология бессознательного. СПб., 2002.
31. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность: теория, упражнения, эксперименты. СПб., 2001.
32. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. М., 1997.
33. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 1997.
34. Шульц Д. П., Шульц С. Э. История современной психологии. СПб., 1998.
35. Юнг К. Г. Психологические типы. М., 1967.
36. Юнг К. Г. Аналитическая психология. История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986.
37. Юнг К. Г. Архетип и символ. М., 1991.
38. Юнг К. Г. Практика и психотерапия. СПб., 1998.
39. Якоби И. Психология Юнга. В кн.: Гуманистические проблемы психологической теории. М., 1995.
40. Ясперс К. Общая психопатология. М., 1997.
41. Adler A. Individual psychology. In G. Lindzey, C. Hall (Eds.). Theories of personality. New York: Basic Books, 1965.
42. Grunbaum A. Foundations of psychoanalysis: A philosophical critique. Berkeley: University of California Press, 1984.
43. Erdelyi M. H. Psychoanalysis: Freuds cognitive psychology. New York: Freeman, 1985.
44. Klein G. S. Psychoanalytic theory: an explorations of essentials. New York: International Universities Press, 1982.
45. Radnitzky G. Contemporary schools of metascience. Gutteborg, 1968.

თავი მეორე

კლასიკური ბიჰევიორიზმი

1913 წელს ფსიქოლოგიურ რევიუში დაბეჭდილი სტატიით: "ფსიქოლოგია ბიჰევიორისტის თვალსაზრისით" უოთსონმა საფუძველი ჩაუყარა ბიჰევიორიზმს. ბიჰევიორიზმი სრულიად ახალი ზოგადფსიქოლოგიური მოძღვრებაა, რომელიც პრინციპულად უპირისპირ-დება მანამდე არსებულ ფსიქოლოგიებს (შინაარსების ფსიქოლოგია, აქტფსიქოლოგია, სტრუქტურალიზმი, ფუნქციონალიზმი და ა.შ.). ის არის რეაქცია ამ ფსიქოლოგიების სუბიქტივიზმსა და ინტროსპექციონიზმზე. იგი უარს ამბობს ცნობიერების კვლევაზე, რადგანაც მისი შესწავლა თვითდაკვირვებას გულისხმობს. ფსიქოლოგიის საგნად ცხადდება ქცევა, რომელიც ობიექტურ დაკვირვებას და შესწავლას ექვემდებარება.

ჯონ ბროდეს უოთსონის (1878-1958) ბიოგრაფიიდან ნათელი ხდება, თუ ვისი გავლენა დადო საფუძვლად მისი მეცნიერული მრწამსის ჩამოყალიბებას. იგი სწავლობდა ჩიკაგოს უნივერსიტეტში, ფუნქციონალიზმის ერთ-ერთ ცენტრში, ჯეიმს ენჯელთან. აქ 1903 წელს დაიცვა დისერტაცია იმის შესახებ, თუ რა შეგრძნებების გამოყენებაა საჭირო ვირთხის მიერ ლაბირინთის გავლისას. ეს შრომა მან ზოოფსიქოლოგიის მეტრის, რობერტ იერქსის ხელმძღვანელობით შეასრულა და ზოოფსიქოლოგიის პროფესორი გახდა. ჩიკაგოშივე სწავლობდა ჟაკ ლიობთან — ცხოველთა შესწავლისადმი ობიექტივისტური მიდგომის აღიარებულ ლიდერთან. ამ გვარებს უნდა დაემატოს ჯონ დიუიც, რომელთანას იგი ფილოსოფიას ეუფლებოდა. დიუი პრაგმატიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელია, თუმცა, როგორც თვით უოთსონი შენიშნავს ავტობიოგრაფიაში — კარგად მაინც არასოდეს მესმოდაო რას ქადაგებდა დიუი (19). ზოგადად, უოთსონი ფილოსოფიას ერიდებოდა და თვლიდა, რომ მის ბიჰევიორისტულ პროგრამას არაფერი აქვს საერთო ფილოსოფიასთან. ბორინგის შეფასებით, ბიჰევიორიზმი მართლაც არასისტემატური (არაფილოსოფიური) მოძღვრებაა (15); ობიექტურად იგი, ცხადია, გარკვეულ ფილოსოფიურ საფუძველზე დგას, თუმცა თვითონ ამაზე არ მსჯელობს. კლასიკური ბიჰევიორიზმის ფილოსოფიურ საფუძველს *პოზიტივიზმი* და *პრაგმატიზმი* წარმოადგენს. განა სწორედ პოზიტივიზმი არ მოითხოვს გამორიცხოს მეცნიერებიდან ყველაფერი, რაც უშუალო დაკვირვებას არ ექვემდებარება? ამიტომ განიდევნა ბიჰევიორისტული კვლევიდან ცნობიერებაც და ფიზიოლოგიური მექანიზმებიც. უოთსონი ინტროსპექციონალიზმს ებრძვის. მისი წინამორბედი აქაც პოზიტივიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელი ოგიუსტ კონტია. პრაგმატიზმის გავლენა მჟღავნდება ბიჰევიორიზმის საერთო განწყობაში, შეხედო მეცნიერებას პრაქტიკული სარგებლიანობის თვალსაზრისით.

რაც შეეხება მეცნიერულ შეხედულებებს, რომლებმაც გავლენა იქონიეს უოთსონის თვალსაზრისის ჩამოყალიბებაზე, აქ, პირველ რიგში, უნდა ავღნიშნოთ ცხოველთა ფსიქოლოგია, განსაკუთრებით თორნდაიკი და ობიექტივისტური სკოლა შედარებით

ფსიქოლოგიაში. ამ გამოკვლევებს უოთსონი აფასებდა, როგორც რეაქციას საზოგადოდ ანტროპომორფიზმზე და არა ცნობიერების ფსიქოლოგიაზე. თავის ფსიქოლოგიას — ბიჰევიორიზმს, იგი, სავსებით სამართლიანად, სწორედ ასეთ ფსიქოლოგიაზე ნეგატიურ რეაქციად მიიჩნევს. აქ პავლოვის და ბეხტერევის გავლენაზეც შეიძლება ლაპარაკი.

1908-1920 წლებში უოთსონი მუშაობს ჰოპკინსის უნივერსიტეტში, სადაც ამერიკის უძველესი ფსიქოლოგიური ლაბორატორია ფუნქციონირებდა. აქ გამოქვეყნდა მისი ძირითადი შრომები. თავში აღნიშნულ სტატიას, რომელსაც ბიჰევიორიზმის მანიფესტი შეარქვეს და რომლითაც დაიწყო ე.წ. *ბიჰევიორისტული რევოლუცია*, სხვა შრომები მოყვა: "ქცევა: შესავალი შედარებით ფსიქოლოგიაში" (1914) და "ფსიქოლოგია როგორც მეცნიერება ქცევის შესახებ" (1919). უოთსონის იდეებმა უზარმაზარი რეზონანსი გამოიწვია და სწრაფადაც გავრცელდა, რაზეც თუნდაც ის მეტყველებს, რომ 1915 წელს ოცდაჩვიდმეტი წლისა, იგი ამერიკის ფსიქოლოგიური ასოციაციის პრეზიდენტად აირჩიეს. 1920 წელს უოთსონის ბრწყინვალე სამეცნიერო კარიერა მოულოდნელად წყდება და, ოჯახური პირობების გამო, იგი სარეკლამო ბიზნესში გადადის. ოცდახუთი წლის განმავლობაში უოთსონი დიდი ფირმის ვიცეპრეზიდენტი იყო. პერიოდულად გამოდიოდა პოპულარული ლექციებით, რომლებიც გამოქვეყნდა წიგნში "ბიჰევიორიზმი" (1925). ამ წიგნმა გრანდიოზული ინტერესი გამოიწვია მთელ მსოფლიოში. მიუხედავად ამისა, ბიჰევიორიზმი, არსებითად, მაინც ამერიკულ მოვლენად და მიმართულებად დარჩა.

უოთსონის კრიტიკა, უპირველეს ყოვლისა, ცნობიერების ფსიქოლოგიის ინტროსპექციონიზმის წინააღმდეგ არის მიმართული. იმუამინდელი ფსიქოლოგია, მიუხედავად თავისი ექსპერიმენტულობისა, მართლაც ინტროსპექტული იყო. უოთსონის აზრით, ეს არის იმის მიზეზი, რომ თავისი არსებობის ორმოცდაათი წლის მანძილზე, ფსიქოლოგიამ როგორც ექსპერიმენტულმა და, უდავოდ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებამ, ვერ მოახერხა დაემკვიდრებინა თავი სხვა საბუნებისმეტყველო დისციპლინათა გვერდით. თვითდაკვირვების არასანდოობის გამო ჩვენ ვერ ვღებულობთ ერთნაირ, უტყუარ და სანდო მონაცემებს. ამიტომაც გვიჭირს ძირითად საკითხებში შეთანხმება. ერთი და იგივე მოვლენის შესწავლისას ერთნაირ მონაცემებს ვერ ვიღებთ. თუ ფიზიკაში ან ქიმიაში ვინმემ ვერ მიიღო იგივე ცდისეული მონაცემები, რაც სხვებმა, ეს ექსპერიმენტის პირობებს ბრალდება (ან აპარატურა არ არის საკმარისად მგრძნობიარე, ან სუფთა რეაქტივები არ გამოიყენება და სხვა). ფსიქოლოგიაში ვითარება სხვაგვარია. ამ შემთხვევაში პრეტენზიების ადრესატია არა ექსპერიმენტის პირობები, არამედ დამკვირვებელი. ყველაფრის მიზეზი ცდისპირის თვითდაკვირვების მოუმზადებლობაა. ამიტომაც აკრიტიკებენ ერთმანეთის თვითდაკვირვებას სტრუქტურალისტები და ვიურცბურგელები. ტიჩენერმა ნ. ახს "სტიმულის შეცდომა" მოუნახა — შენ სტიმულებს აღწერ და არა განცდებსო; ეს მაშინ, როცა ვიურცბურგელთა ე.წ. სისტემატური თვითდაკვირვება ინტროსპექციის მწვერვალია ორგანიზაციისა და ცდისპირთა გაწაფულობის მხრივ. არათვალსაჩინო შინაარსების აღმოჩენით მათ ინტროსპექციის ბუნებრივი საზღვარი აჩვენეს. ამ არათვალსაჩინო შინაარსში ინტროსპექციით უკვე ვეღარ შეაღწევ; ეს კი ეწინააღმდეგება შინაარსებისა და სტრუქტურული ფსიქოლოგიის მონაცემებს, რომლებიც აგრეთვე უფაქიზესი ინტროსპექციიდან გამომდინარეობენ და ამტკიცებენ, რომ ცნობიერება სენსორულ-წარმოდგენითია. ე.ი. თვალსაჩინოა. ვის შეუძლია ეს დავა გადაწყვიტოს, როცა ორივეს მეთოდი თვითდაკვირვებაა. განა შეძლო ინტროსპექციამ გადაეჭრა ძირეული საკითხი ფსიქიკური ელემენტების რაოდენობისა და ბუნების შესახებ? ზოგი მეცნიერისთვის ხომ გრძნობაც შეგრძნების სახეობაა. თვით შეგრძნე-

ბის თვისებებიც არ არის ვარკვეული. მოდალობას, ინტენსიობას, ხანიერებას უმატებენ ხან განფენილობას, ხან სიცხადეს, ხან მოწესრიგებულობას.

სანამ ინტროსპექციით ვხელმძღვანელობათ, ჭეშმარიტებას ვერ დავადგენთ. ამიტომ, ფსიქოლოგიის მიერ ობიექტური მონაცემების მიღების იმედს უოთსონი ისეთი დარგების გამოცდილებაზე ამყარებს, რომლებშიც ინტროსპექცია არ გამოიყენება და დიდი წარმატებით ვითარდება, ესენია: რეკლამის ფსიქოლოგია, იურიდიული ფსიქოლოგია, ტესტოლოგია, პაოიფსიქოლოგია, განსაკუთრებით კი ზოოფსიქოლოგია. უოთსონი მიუთითებს, რომ ცხოველის შესწავლა ინტროსპექციას გამორიცხავს; აქ გამოყენებული მეთოდები საკვებით მიესადაგება ბავშვის ფსიქოლოგიასაც. ამიტომ, თავი უნდა დავანებოთ თვითდაკვირვებას და გარეგანი დაკვირვებით შემოვიფარგლოთ; იმას უნდა დავაკვირდეთ, რაც ობიექტურად არის მოცემული. ასეთია *მოქმედება*, *ქცევა*. ფსიქოლოგიამ უარი უნდა თქვას ცნობიერების კვლევაზე და შეისწავლოს ის, რასაც "ადამიანები აკეთებენ დაბადებიდან სიკვდილამდე". ერთხელ და სამუდამოდ უარი უნდა ვთქვათ მენტალისტურ ტერმინოლოგიაზე, ხმარებიდან ამოვიღოთ აღქმა, აზროვნება, წარმოდგენა, სურვილი და სხვა (ყოველ შემთხვევაში მათი თავდაპირველი და ჩვეული მნიშვნელობით). უნდა შეიქმნას ახალი ენა და ყველა ფსიქოლოგიური მოვლენა გამოიხატოს ქცევით ტერმინებში, ისეთში, როგორიცაა *სტიმული* და *რეაქცია*, ჩვევების შემუშავება, მათი ინტეგრაცია და ა.შ.

უოთსონი ქმნის ფსიქოლოგიას ფსიქიკის გარეშე. იგი არ უარყოფს ფსიქიკის (ცნობიერების) არსებობას, როგორც ამას ზოგჯერ მიაწერენ ხოლმე. იგი, უბრალოდ, თავს არიდებს ამ პრობლემაზე მსჯელობას, ვინაიდან, როგორც თვითონ ამბობს, მასში ჩაღრმავებას აუცილებლად მივყავართ მეტაფიზიკამდე, რომლის გაგონებაც არ სურს. უოთსონი მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ ცნობიერება, ფსიქოლოგიაში დამკვიდრებული მნიშვნელობით, არ შეიძლება სრულყოფილი ექსპერიმენტული შესწავლის ობიექტად იქცეს. მაშასადამე, ფსიქოლოგიამ ქცევა უნდა შეისწავლოს. იგი ამომწურავად აღიწერება S-R (სტიმული-რეაქცია) წყვილით. "ბიჰევიორიზმის მთავარი ამოცანაა შეკრიბოს ადამიანის ქცევაზე დაკვირვებათა მონაცემები, რათა ყოველ მოცემულ შემთხვევაში, ბიჰევიორისტს შეეძლოს იმის თქმა, თუ როგორი იქნება რეაქცია, ან, თუ რეაქცია სახეზეა, დაადგინოს რა სიტუაციამ გამოიწვია იგი" (11; 36-37). ფსიქოლოგიის ძირითადი მიზანი *ქცევის წინასწარმეტყველებასა* და *მართვაში* (კონტროლში) მდგომარეობს.

სტიმული უოთსონისთვის მოცემულ მომენტში ორგანიზმზე მომქმედი გამღიზიანებელია; მაგალითად, ტალღების სხვადასხვა სიგრძის სინათლის სხივები, განსხვავებული სიხშირისა და ამპლიტუდის აკუსტიკური ტალღები, ყნოსვის ორგანოზე მომქმედი ნივთიერების უმცირესი ნაწილაკები და ა.შ. გარდა ამისა, სტიმულის როლი შეიძლება ითამაშოს კუნთების შეკუმშვამ, ჯირკვლების სეკრეციამ და სხვა ორგანულმა პროცესმა, რომელიც მგრძნობიარე ნერვს აღიზიანებს. ორგანიზმზე, როგორც წესი, სტიმულთა ერთობლიობა მოქმედებს; აქედან გამომდინარე, შესაძლებელია ვილაპარაკოთ სიტუაციის ზემოქმედებაზე. რაც შეეხება *რეაქციას*, ამ ტერმინის ქვეშ უოთსონი გულისხმობს იმ ცვლილებათა ერთობლიობას, რასაც ადგილი აქვს კუნთებისა და ჯირკვლების მოქმედებისას; ე.ი. რეაქცია ორგანიზმის მოტორული და სეკრეტორული გამოვლინებაა.

ბუნებრივად ისმის კითხვა, ხომ არ არის ყოველივე ეს ფიზიოლოგიის კომპეტენცია? უოთსონს მიაჩნია, რომ ბიჰევიორიზმისა და ფიზიოლოგიის სამოქმედო არეალი განსხვავებულია. იგი ასე მსჯელობს: დავუშვათ შეეხეთ თვალის რქოვან გარსს (ესაა

სტიმული) და გამოვიწვიეთ თვალის დახუჭვა (ესაა რეაქცია). თუ ზუსტად არის აღწერილი სტიმული და რეაქცია და მათ შორის არსებული მიმართების ფაქტი ემპირიულად სანდოა, ბიჰევიორისტის საქმე შესრულებულად უნდა ჩაითვალოს. ფიზიოლოგიის ამოცანაა დაადგინოს შესაბამისი ნერვული კავშირები, მათი მიმართულება, რაოდენობა, ხანგრძლიობა, გავრცელებულობა და ა.შ., ანუ ის, რასაც ნეიროფიზიოლოგია შეისწავლის. ბიჰევიორიზმი არც ფიზიკო-ქიმიურ პრობლემებს ეხება, კერძოდ იმას, თუ რა ფიზიკური ან ქიმიური ბუნებისაა ნერვული იმპულსი, რა ენერგეტიკულ დანახარჯებთან არის დაკავშირებული რეაქცია და სხვა. მაშასადამე, ყოველ რეაქციას გააჩნია ბიჰევიორისტული, ნეიროფიზიოლოგიური და ფიზიკო-ქიმიური ასპექტი. უოთსონის ანტიფიზიოლოგიზმი, არსებითად, ნეიროფიზიოლოგიაზეა მიმართული. ამიტომ, პავლოვის მოძღვრებიდან მისთვის მისაღებია მხოლოდ მეთოდიკური ნაწილი, ის ნაწილი, რომელიც პირობითი რეფლექსის შემუშავების (ანუ დასწავლის) პროცესს ეხება. უოთსონი სრულიად უგულვებელყოფდა პავლოვის მოძღვრების ნეიროფიზიოლოგიურ ასპექტს — მოსაზრებებს დროებით კავშირებზე, აგზნებისა და შეკავების პროცესებზე და ა.შ. რაც შეეხება ეგრეთწოდებულ დაკვირვებად ფიზიოლოგიას, იგი პირიქით, უოთსონის კვლევის ძირითად ობიექტს შეადგენდა; მოტორული ან ვისცერალური რეაქციები სწორედ დაკვირვებადი ფიზიოლოგიის სფეროს განეკუთვნება. აქედან გამომდინარე, ნათელი ხდება ერთი მოჩვენებითი შეუსაბამობის მიზეზი, ესაა შეუსაბამობა უოთსონის კატეგორიულ ანტიფიზიოლოგიზმსა და მისი შეხედულებების აშკარად ფიზიოლოგისტურად შეფასებას შორის.

უოთსონი უშვებს თანდაყოლილი და შეძენილი რეაქციების არსებობას. აგრეთვე გამოყოფს ექსპლიციტურ (გარეგან) და იმპლიციტურ (შინაგან) რეაქციებს. რეაქციათა ამ უკანასკნელმა სახეობამ, უოთსონის მიხედვით, უნდა შეცვალოს ის, რასაც ინტროსპექციული ფსიქოლოგია უწოდებს აზრს, ხატს, იდეას, წარმოდგენას და ა.შ. აზროვნება იმპლიციტური რეაქციის ტიპური ნიმუშია; იგი უნდა აღიწეროს არა წარმოდგენების და აზრების, არამედ მოტორული რეაქციების ტერმინებში.

იმ დროს ფსიქოლოგიაში უკვე მტკიცედ იყო აღიარებული ფსიქიკური ფუნქციების კავშირი სამოძრაო აქტივობასთან. ცნობილი იყო მაგალითად, მხედველობითი აღქმის დამოკიდებულება თვალის მოძრაობაზე, ემოციებისა — სხეულებრივ პროცესებზე, აზროვნებისა — სამტყველო აპარატზე და ა.შ. ბიჰევიორისტებისთვის ეს საკმარისი იყო სუბიექტური ფსიქიკური პროცესების ობიექტური მოტორული პროცესებით ჩანაცვლებისთვის. ასეთი ლოგიკა, პირველ ყოვლისა, აზროვნების დახასიათებაზე გავრცელდა. უოთსონი ცდილობდა ექსპერიმენტულად ეჩვენებინა არა მხოლოდ მეტყველებისა და აზროვნების მჭიდრო კავშირი, არამედ მათი იდენტურობაც. იგი თხოვდა ცდისპირს წარმოეთქვა რაიმე ფრაზა; პარალელურად აფიქსირებდა პირის ღრუსა და ხორხის კუნთების მოძრაობას. ამის შემდეგ ცდისპირს ეს ფრაზა გუნებაში უნდა გაემეორებინა. ოსცილოგრაფის ჩანაწერი აფიქსირებდა იგივე მოძრაობებს, ოღონდ უფრო მცირე ამპლიტუდით. უოთსონს მიაჩნდა, რომ ეს მონაცემები ამტკიცებდა მეტყველებისა და აზროვნების იგივეობრივი ბუნების თეზისს — აზროვნება იგივე მეტყველებითი რეაქციაა, რომელიც ზუსტად ისეთივე სახის, ოღონდ უფრო სუსტი მოტორიკის თანხლებით წარიმართება. უოთსონი გრძნობდა, რომ ასეთი შორს მიმავალი დასკვნებისთვის საკმარის ემპირიულ მონაცემებს არ ფლობდა, მაგრამ სჯეროდა, რომ უფრო მგრძნობიარე ლაბორატორიული მოწყობილობა აუცილებლად დაფიქსირებდა უფრო დამაჯერებელ ფაქტებს. ასეა თუ ისე, იგი თვლიდა, რომ ენის სწავლის პროცესში სამეტყველო რეაქცია უკავშირდება გარკვეულ სტიმულს (საგანი). გარე-

განი მეტყველება თანდათან, ჩურჩულის სტადიის გავლით, გადადის შინაგანში, იმპლიციტურში. შინაგანი მეტყველება (გაუხმოვანებელი ვოკალიზაცია) კი სხვა არაფერია, თუ არა აზროვნება. მეტყველების დასწავლას, არსებითად, ისეთივე სახე აქვს, როგორც ცხოველის დასწავლას ლაბირინთში, რომელიც ცდისა და შეცდომის გზით მიმდინარეობს. დასწავლა აქაც სტიმულისა და რეაქციის დაკავშირებაში მდგომარეობს, მაგრამ მეტყველების დასწავლის დიდი უპირატესობა ისაა, რომ ამ შემთხვევაში ცდა და შეცდომა საგნებით რეალურ მანიპულირებას არ გულისხმობს და სამეტყველო სიგნალების დონეზე მიმდინარეობს. აქედან გამომდინარე, იგი უფრო ეკონომიურია და არ შეიცავს რისკსა და საფრთხეს, რომელიც ყოველთვის თან ახლავს გარეგან პლანში შესრულებულ შეცდომით რეაქციას.

რეაქციების ჩამოთვლილი სახეების კომბინაცია რეაქციათა ოთხი კლასის გამოყოფის საშუალებას იძლევა: 1) *ექსპლიციტური-შეძენილი* (სამოძრაო ჩვევები — ცეკვა, ჩოგბურთის თამაში, ჩაცმა და ა.შ.); 2) *იმპლიციტური-შეძენილი* (შინაგანი მეტყველება ანუ აზროვნება); 3) *ექსპლიციტური-თანდაყოლილი* (უპირობო რეფლექსები — ცხვირის ცემინება, თვალის დახამხამება, გამოყოფა და ა.შ.); 4) *იმპლიციტური-თანდაყოლილი* (სეკრეცია, შინაგანი ფუნქციების მოქმედებასთან დაკავშირებული მოძრაობები). როგორც უოთსონი აღნიშნავს, ბიპეიიორისტულმა კვლევამ, ბავშვების აქტივობის შესწავლამ, ნათელყო, რომ ფაქტობრივად არ არსებობს რთული თანდაყოლილი რეაქციები, რომელთაც ინსტინქტებს უწოდებენ. თანდაყოლილია მხოლოდ მარტივი უპირობო რეფლექსები. ყველა, მეტნაკლებად რთული ქცევა, შეძენილია. თანდაყოლილ ქცევებთან, ინსინქტებთან ერთად უარყოფილია სპეციალური თანდაყოლილი ნიჭიც (მხატვრული, მუსიკალური და სხვა). მაშასადამე, ბავშვი იბადება თანდაყოლილი მარტივი რეაქციების შეზღუდული რაოდენობით. გარემოს მიზანდასახული ცვლილების გზით ჩვენ შეგვიძლია წარემართოთ მისი ფორმირების პროცესი საჭირო მიმართულებით. ქცევა დასწავლის შედეგია. დასწავლის საშუალებით ყველაფრის მიღწევა შეიძლება. ამასთან დაკავშირებით უოთსონი ამბობდა: "მომეცით რამდენიმე ჩვილი ბავშვი და შესაძლებლობა ავღზარდო ისინი სპეციალურ იზოლირებულ გარემოში. მე გაძლევთ გარანტიას, რომ შემთხვევით შერჩეული ერთ-ერთი მათგანისგან ნებისმიერი პროფილის სპეციალისტს გამოვიყვან: ექიმს, ადვოკატს, მხატვარს, ვაჭარს, მათხოვარსა და ქურდსაც კი, მიუხედავად მისი მიდრეკილებებისა, ნიჭისა, მისი წინაპრების საქმიანობისა და რასობრივი მიკუთვნებულობისა" (18; 104).

ხელმძღვანელობდა რა ამ რწმენით, უოთსონმა მცირეწლოვანი ბავშვების შესწავლის მთელი პროგრამა შეიმუშავა. მას სურდა ეჩვენებინა, რომ ქცევის პრაქტიკულად ყველა გამოვლინება თანდაყოლილი კი არა, ცხოვრების პროცესშია შეძენილი. ასეა, მაგალითად, მემარჯვენეობა-მემარცხენეობის შემთხვევაში; მან ამ მოვლენის ვერავითარი ბიოლოგიური საფუძველი ვერ აღმოაჩინა. ცდებიდან გამოირკვა, რომ თავდაპირველად არც ერთი ხელი არ არის დომინირებული. ასევე, საყოველთაოდ არის ცნობილი უოთსონის კვლევა-ძიება ემოციური რეაქციების გამომუშავებასთან დაკავშირებით. მან შეისწავლა ჩვილი ბავშვის ემოციური რეაქციები და მათი გამომწვევი გამღიზიანებლები. გამოვლინდა სამი სახის ძირითადი ემოციური რეაქცია: შიში, რომელსაც იწვევს ძლიერი ხმა ან წონასწორობის დაკარგვა; რისხვა, რომელიც მოსდევს მოძრაობის თავისუფლების შეზღუდვას და სიყვარული, რომელიც მოფერების, ხელის გადასმის, დარწევის პასუხია. ეს ემოციური რეაქციები სწავლის გარეშე ჩნდება. უოთსონი თვლიდა, რომ ყველა დანარჩენი ემოცია მათ საფუძველზე აღმოცენდება, როგორც დასწავლის, ან პირობითი რეფლექსის შემუშავების შედეგი.

ამ მიდგომის დემონსტრირებას ემსახურება უოთსონისა და რაინერის კლასიკური გამოკვლევა, რომელშიც თერთმეტი წლის ბავშვს (ალბერტს) უმუშავებდნენ შიშის რეაქციას თეთრ ვირთხაზე. ეს პროცესი პირობითი რეფლექსის გამომუშავების ჩვეულებრივი სქემით მიმდინარეობდა. უპირობო სტიმულს წარმოადგენდა რკინაზე ჩაქუჩის დატყმით გამოწვეული ძლიერი ხმა, რომელიც იწვევდა შიშის უპირობო რეაქციას. პირობითი გამღიზიანებელი იყო თეთრი ვირთხა, რომელთანაც ბავშვი მანამდე სიამოვნებით თამაშობდა. ექსპერიმენტის მსვლელობაში ცხოველთან გარეობის პროცესში ძლიერი ხმის საშუალებით ბავშვში იწვევდნენ შიშის რეაქციას; შედეგად იგი წყვეტდა ცხოველთან თამაშს და ტირილს იწყებდა. რამდენიმე გამეორების შემდეგ ეს რეაქცია წარმოიქმნებოდა უშუალოდ თეთრი ვირთხის დანახვაზე, ანუ მხოლოდ პირობით გამღიზიანებელზე. უპირობო სტიმულის გარეშე. უფრო მეტიც, შიში გავრცელდა სხვა თეთრბეწვიან ობიექტებზეც — კურდღელზე, ქურქზე, ბამბაზე და სანტა კლაუსის წვერიან ნიღაბზეც კი.

გარკვეული ობიექტური მიზეზების გამო უოთსონმა ვერ მოახერხა მუშაობის გაგრძელება ბავშვში შემუშავებული შიშის მოხსნაზე. თუმცა მას კარგად ესმოდა ამ საკითხის მნიშვნელობა. გადაჩვევა ზოგჯერ შეჩვევაზე უფრო მნიშვნელოვანია. გარკვეული ხნის მერე მას საშუალება მიეცა ჩაეტარებინა ეს სამუშაო თავის სხვა თანამშრომელთან მერი ჯონსთან ერთად. შეარჩიეს სამი წლის ბავშვი, სახელად პიტერი, რომელსაც სიგიჟემდე ეშინოდა ვირთხების, კურდღლების, ბაყაყების და თევზების. თავდაპირველად პიტერს აჩვენებდნენ სხვა ბავშვებს, რომლებიც უშიშრად თამაშობდნენ მისთვის შიშის მომგვრელი ობიექტებით და გარკვეულ პროგრესს მიაღწიეს. ამ მეთოდს ამჟამად მოდელირება ეწოდება და ბანდურას და მისი კოლეგების მიერ ფართოდ გამოიყენება (იხ. თავი მეთერთმეტე). მაგრამ მოხდა ისე, რომ პიტერს და ძის ძიძას შემთხვევით ძაღლი დაესხა თავს და მისი შიშები კვლავ აღდგა. ამის შემდეგ გადაწყვიტეს მიემართად ე.წ. *კონტრგაპირობებისთვის*. პროცედურა შემდეგნაირი იყო: დიდი ოთახის ერთ ბოლოში ბავშვს აძლევდნენ გემრიელ საჭმელებს (მაგალითად ნაყინს და შოკოლადს). ამ დროს ოთახის მეორე ბოლოში დგამდნენ გალიას კურდღლით. რადგან ცხოველი საკმაოდ მოშორებით იყო, იგი არ იწვევდა დიდ შეშფოთებას. კურდღელს ყოველ დღე უახლოვებდნენ ბავშვს და თანდათანობით ისეთ მდგომარეობას მიაღწიეს, როცა პიტერი მას ყურადღებას აღარ აქცევდა. ბოლოს კი სრულიად მშვიდად რეაგირებდა მასზე, იყვანდა ხელში და ცდილობდა რაიმე გემრიელით გამასპინძლებოდა. მოხდა გადასწავლება. ცხოვრების პროცესში შემუშავებული შიშის რეაქცია ჩაქრა და მისი ადგილი სხვა ემოციურმა რეაქციამ დაიკავა. ეს გამოკვლევა ფსიქოლოგიის ისტორიკოსების მიერ ქცევითი თერაპიის გამოყენების პირველ მცდელობად არის მიჩნეული (5)(13). ბიჰეიორალური ფსიქოთერაპიის სისტემატური გამოყენება მოგვიანებით, ოცდაათიანი წლების ბოლოს დაიწყო და, პირველ რიგში, ჯოზეფ ვოლპეს სახელს უკავშირდება (იხ. თავი მეხუთე).

ამრიგად, უოთსონმა აჩვენა, რომ ემოციები შეჩვევის და გადაჩვევის შედეგს წარმოადგენენ; ისინი წარმოიქმნებიან, ქრებიან და იცვლებიან დასწავლის კანონების შესაბამისად. აქედან გამომდინარე, გასაგებია, რომ ჩვევის შეძენის, დასწავლის პროცესი ბიჰეიორიზმისთვის მთავარ საკითხს წარმოადგენს. დასწავლის პრობლემატიკას ამერიკულ ფსიქოლოგიაში დღესაც სოლიდური ადგილი უკავია. ამ საკითხის შესწავლისას უოთსონი იმ ხაზს გაყვა, რომლის თავშიც იდგნენ თორნდაიკი და პავლოვი.

ედვარდ ლი თორნდაიკი (1874-1949) სამართლიანად ითვლება დასწავლის პრობლემატიკის კვლევის ერთ-ერთ პიონერად და ბიჰეიორიზმის ერთ-ერთ წინამორბედად,

თუმცა თაის შეხედულებათა სისტემას იგი *კონექციონიზმს* უწოდებდა. თორნდაიკი დამსახურებულად არის მიჩნეული ერთ-ერთ უმთავრეს ფიგურად ამერიკული ფსიქოლოგიის ისტორიაში. თავისი ხანგრძლივი და ნაყოფიერი მეცნიერული მოღვაწეობა, რომელიც ძირითადად ჰარვარდის და კოლუმბიის უნივერსიტეტებში წარიმართა, მან უპირატესად დასწავლის კანონზომიერებების შესწავლას და მათ პედაგოგიურ პრაქტიკაში დანერგვას მიუძღვნა. უკვე 1898 წელს შესრულებულ სადისერტაციო ნაშრომში, რომელიც ეძღვნებოდა ცხოველთა ინტელექტის, ანუ დასწავლისუნარიანობის კვლევას, სამყალიბებელია მისი სისტემის ძირითადი პრინციპები. ამ სისტემას თორნდაიკი შემდგომში სულ უფრო სრულყოფდა; ახალ ექსპერიმენტულ ფაქტებზე დაყრდნობით ცვლიდა ზოგიერთ თეორიულ დებულებას და, რაც მთავარია, ცდილობდა გადაეტანა ცხოველთა კელეკციას დადგენილი კანონზომიერებანი ადამიანის ქცევაზე საზოგადოდ და, კერძოდ, ადამიანის სწავლაზე. ამგვარი გადატანის შესაძლებლობა თორდაიკში ეჭვს არ იწვევს, ვინაიდან იგი ვერ ხედავს თვისობრივ განსხვავებას ცხოველსა და ადამიანში მიმდინარე დასწავლის პროცესებს შორის. იგი პირდაპირ აცხადებს: "ცხოველთა სამყაროს განვითარება, ამ თვალსაზრისით, გამოიხატება სიტუაციასა და საპასუხო რეაქციის შორის კავშირის დამყარების ერთი და იგივე პროცესის რაოდენობრივი ზრდით და რაოდენობრივი გართულებით, რომელიც დამახასიათებელია ყველა ხერხემლიანისთვის და უმდაბლესი ცხოველებისთვისაც, დაწყებული სალამურადან, დამთავრებული ადამიანით" (8; 138). საკითხის ასეთი დასმა, პრინციპში, დამახასიათებელია დასწავლის მთელი ბიპევიორისტული თეორიისთვის. ამ თეორიის პირველი ვარიანტი სწორედ თორდაიკს ეკუთვნის.

თორნდაიკის მიხედვით, დასწავლა არის კავშირის ანუ კონექციის დამყარება მოქმედებას (რეაქციას) და სიტუაციას (სტიმულს) შორის (აქედან მოდის სახელწოდება კონექციონიზმი). თვით კონექციის განსაზღვრება წმინდად ფუნქციონალურია და ასე გამოიხატება: კავშირი სტიმულსა და რეაქციას შორის არსებობს მაშინ, თუ მოცემულ სტიმულზე პასუხის აღმოცენების ალბათობა ნულზე მეტია. იმისათვის, რომ S-R კავშირი წარმოიქმნას, უნდა არსებობდეს ვარკეული პირობები, რომელთაც თორნდაიკი ე.წ. *დასწავლის კანონების* სახით აყალიბებს. მათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა *ეფექტის კანონს* ენიჭება. ამ კანონის თანახმად, "როდესაც სიტუაციასა და საპასუხო რეაქციას შორის კავშირის დამყარების პროცესს თან სდევს ან ცვლის სიამოვნების მდგომარეობა, კავშირის სიმტკიცე იზრდება; როდესაც ამ კავშირს თან სდევს ან ცვლის უსიამოვნების მდგომარეობა, მისი სიმტკიცე მცირდება" (16: 4). თაის მხრივ, სასიამოვნოდ მიჩნეულია ის მდგომარეობა, რომლის გამოწვევასა და შენარჩუნებას ორგანიზმი ესწრაფვის, ხოლო უსიამოვნებად — მდგომარეობა, რომელსაც ორგანიზმი ცდილობს განერიდოს. როგორც ვხედავთ, ეფექტი შეიძლება იყოს დადებითი ან უარყოფითი. დადებითი ეფექტი აძლიერებს, ამტკიცებს კავშირს, უარყოფითი ასუსტებს ან სულაც სპობს მას.

ვარჯიშის კანონში მოცემულია კანონზომიერება, რომლის მიხედვითაც S-R კავშირის სიმტკიცე გამეორებათა რიცხვის პროპორციულად იზრდება. თუმცა, აქვე ისიც არის აღნიშნული, რომ ეს კანონზომიერება მხოლოდ იმ შემთხვევაში მოქმედებს, თუ ყოველ შემდგომ გამეორებას დადებითი ეფექტი ანუ *განმტკიცება* მოყვება.

მზაობის კანონი იმ კავშირზე მიუთითებს, რომელიც დასწავლის სისწრაფესა და

ორგანიზმის მოცემულ მდგომარეობას შორის არსებობს. თორნდაიკი აღნიშნავს, რომ "ყოველგვარი ფსიქოლოგიური კავშირი აღბეჭდილია ინდივიდუალური ნერვული სისტემით მის სპეციფიკურ მდგომარეობაში" (16; 107). ვარჯიში, თავის მხრივ, ცვლის ორგანიზმის მზაობას, გაატაროს ნერვული იმპულსები. აქ ჩანს მინიშნება ფიზიოლოგიურ სუბსტრატზე, თუმცა დასწავლის ფიზიოლოგიური მექანიზმის შემდგომი დაზუსტება არ ხდება.

ძირითადი სამი კანონის გარდა თორდაიკს ჩამოყალიბებული აქვს დასწავლის კერძო კანონები ან პრინციპები. მათ შორის აღსანიშნავია *ასოციაციის გადანაცვლების პრინციპი*. მის მიხედვით, თუ გამღიზიანებელთა ერთდროული მოქმედების დროს ერთ-ერთი მათგანი იწვევს რეაქციას, დანარჩენებიც იძენენ უნარს გამოიწვიონ იგივე რეაქცია. პავლოვის პირობითი რეფლექსის შემუშავების სქემაც. ფაქტობრივად ამ პრინციპს ეფუძნება. ამის გამო ბიჰევიორიზმში პავლოვის მოძღვრებას ზოგჯერ "ასოციაციის გადანაცვლების" თეორიას უწოდებდნენ.

შემდგომში თორნდაიკმა გარკვეული ცვლილებები შეიტანა თავის სისტემაში. ასე მაგალითად, ვარჯიშის კანონი შევიდა ეფექტის კანონის შინაარსში, რადგან ექსპერიმენტულად დადასტურდა, რომ თავისთავად გამეორება, რამდენჯერაც არ უნდა მოხდეს იგი, არ იწვევს მოქმედების განმტკიცებას, თუ არ არის ცნობილი მოქმდების რეზულტატი. ეს ნიშნავს, რომ ჯილდოს განმამტკიცებელი, "საინფორმაციო" ღირებულება აქვს. დამტკიცდა ისიც, რომ დასჯა (უარყოფითი ეფექტი) ავტომატურად კი არ იწვევს S-R კავშირის შესუსტებას, არამედ მხოლოდ ამუხრუჭებს მის გარეგან გამოვლინებას. უფრო მეტიც, დასჯა ზოგჯერ აძლიერებს კიდეც კავშირს (7).

უოთსონმა უარყო თორნდაიკის ეფექტის კანონი ან დასჯა-წახალისების პრინციპი, ვინაიდან მასში ისეთი მენტალური მოვლენებია ჩართული, როგორიცაა სიამოვნება-უსიამოვნების განცდა. მან უარყო მზაობის კანონიც, ვინაიდან აქ ნეიროფიზიოლოგიაა გარეული. ამავე მიზეზის გამო უარყო პავლოვის ნეიროფიზიოლოგიური შეხედულებებიც. მიუხედავად ამისა, უოთსონი პირობით და უპირობო რეფლექსებზე ლაპარაკობს. მისი აზრით, დასწავლისთვის საკმარისია სტიმულისა და რეაქციის თანხვედრა, მოსაზღვრეობა, ერთდროულობა. ეს პოზიცია, ფაქტობრივად, ბიჰევიორისტულ ტერმინებში იმეორებს კლასიკური ასოციაციონიზმის შეხედულებას.

იგივე ტრადიციას განაგრძობს ედვინ გათრი (1886-1959), რომელიც ვეისთან, პანტერთან, ჰოლტთან და ლეშლისთან ერთად კლასიკური ბიჰევიორიზმის[1] თვალსაჩინო წარმომადგენლად ითვლება. გათრისაც მიაჩნია, რომ ერიდროულობა S-R კავშირის შექმნის ერთადერთ პირობას წარმოადგენს. სტიმულთა კომბინაციას, ამბობს იგი, რომელსაც მოყვება რაიმე მოძრაობა, გამეორებისას აქვს ტენდენცია, კვლავ გამოიწვიოს მოცემული მოძრაობა. თუ ამ გამღიზიანებელს სხვა პასუხი აღარ მოყვება, მაშინ მასთან კავშირს ეს კონკრეტული რეაქცია ინარჩუნებს, ე.ი. სტიმული უკავშირდება

---

[1] კლასიკური და ნეობიჰევიორიზმის გარდა ფსიქოლოგიის ისტორიაში ქცევალმეცნიერების სახეობების სხვაგვარი დაყოფაც არსებობს. სახელდობრ, ლ.პარაკობენ *მეთოდოლოგიურ* და *რადიკალურ ბიჰევიორიზმზე*. ტერმინი მეთოდოლოგიური ბიჰევიორიზმი ლეშლის ეკუთვნის და იმ პოზიციას შეესატყვისება, რომელიც უშვებს ცნობიერების ფაქტების არსებობას, მაგრამ უარყოფს მათი რამდენადმე სანდო მეცნიერული შესწავლის შესაძლებლობას. უოთსონი და პირველი ბიჰევიორისტების უმეტესობა, არსებითად, ამ პოზიციაზე იდგნენ. რაც შეეხება რადიკალურ ბიჰევიორიზმს, ეს ტერმინი ე. კალკინსის და რ. უილერის მერე დამკვიდრდა ბიჰევიორიზმის იმ სახეობის აღსანიშნავად, რომელიც ფაქტობრივად უარყოფს ცნობიერების ფენომენებს. ამ შეხედულების ყველაზე თანმიმდევრული დამცველები ბ. სკინერი და მისი მიმდევრები იყვნენ (იხ. თავი მეხუთე).

ბოლო რეაქციას იმ რიგიდან, რომელიც მოცემული სტიმულის ფონზე აღმოცენდება. ამისთვის რაიმე სხვა ფაქტორი, მაგალითად განმტკიცება, საჭირო არ არის (12).

თორნდაიკის და უოთსონ-გაორის პოზიციამ დასაბამი მისცა ორ თვალსაზრისს დასწავლის ბიპევიორისტულ თეორიაში. პირველის მისედვით, დასწავლა შეუძლებელია დადებითი ეფექტის, განმტკიცების გარეშე. მიუხედავად იმისა, რომ საკუთრივ განმტკიცების ბუნება სხვადასხვაგვარად არის გაგებული, იგი ყოველთვის წარმოადგენს დასწავლის აუცილებელ მომენტს. მეორე თვალსაზრისის თანახმად, განმტკიცება სრულებითაც არ არის აუცილებელი დასწავლისთვის. აღნიშნული თვალსაზრისების დაპირისპირებამ განსაკუთრებით ინინა თავი *ნეობიპევიორიზმში*, მაგრამ ამ მხრივ ერთიანი პოზიცია არც კლასიკური ბიპევიორიზმის მიმდევრებში არსებობდა. მათ შორის განსვლა სხვა საკითხშიც აღინიშნებოდა. ეს იყო პრინციპული მნიშვნელობის საკითხი ქცევის მეცნიერებისა და ფიზიოლოგიის მიმართების შესახებ. უოთსონის თვალსაზრისი ცნობილია; იგი ეურდნობა შეხედულებას "ცარიელი ადამიანის" შესახებ და გვერდს უვლის, როგორც ცნობიერებას, ისე ნეიროფიზიოლოგიასაც, ვინაიდან არც ერთი მათგანი არ ექვემდებარება პირდაპირ ობიექტურ დაკვირვებას. გათრი ამ საკითხშიც უოთსონის პოზიციას იცავს. პავლოვთან პაექრობისას იგი შენიშნავს, რომ ტვინის სტრუქტურებში მიმდინარე აგზნების და შეკავების პროცესებზე დაკვირვება არ შეიძლება; აქედან გამომდინარე, ამ ცნებებით ქცევაში რაიმეს ახსნა ყოველთვის იქნება შეუმოწმებელი და წინასწარმეტყველების უნარს მოკლებული.

ამის საწინააღმდეგოდ, ბიპევიორისტების პირველი თაობის ერთმა ნაწილმა მიზნად სწორედ ის დასახა, რომ ქცევა ფიზიოლოგიური საშუალებებით აეხსნა. მაგალითად, ალბერტ ვეისი (1879-1931) შესაძლებლად მიიჩნევდა ფსიქოლოგიური მოვლენების გამოხატვას ნერვულ სისტემაში მიმდინარე ფიზიკო-ქიმიური პროცესების ტერმინებში. კარლ ლეშლი (1890-1959) წარმატებით შეისწავლიდა დასწავლის ნეოროფიზიოლოგიურ კანონზომიერებებს, რაც ზუსტ შესაბამისობაში არ იყო უოთსონის პოზიციასთან. წიგნში "ტვინის მექანიზმები" (1929), მან განაზოგადა თავისი მრავალწლიანი ექსპერიმენტული კვლევის შედეგები. ლეშლის ცდებში ცხოველებს ტვინის სხვადასხვა უბნებს აცლიდნენ და აკვირდებოდნენ, თუ როგორ იმოქმედებდა ეს ჩვევის შემუშავების პროცესზე (დასწავლაზე) და დასწავლილის შენარჩუნებაზე (მეხსიერებაზე). აღმოჩნდა, რომ ყველა შემთხვევაში ტვინის მასის დაკარგვა უარყოფით გავლენას ახდენს აღნიშნულ პროცესებზე: ამასთანავე, გავლენა მით უფრო დიდია, რაც უფრო მეტი ნივთიერებაა ამოკვეთილი ტვინიდან. ამ მონაცემებზე დაყრდნობით, ლეშლიმ ჩამოაყალიბა *საერთო აქტიურობის პრინციპი,ანუ ტვინის მასის ზემოქმედების კანონი*, რომლის თანახმად, რაც უფრო მეტია თავის ტვინის ქერქის ნივთიერება, მით უკეთ მიმდინარეობს დასწავლა და დასწავლილის შემონახვა და პირიქით, დასწავლის უნარისა და მეხსიერების დაქვეითება ტვინის დაკარგული მასის პირდაპირპროპორციულია. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს ტვინის რომელი უბანია დაზიანებული. თუ დაირღვა ტვინის ერთი ზონა, მის ფუნქციას სხვა უბანი იღებს. ტვინის უბნების ურთიერთჩანაცვლების თვისებას *ეკვიპოტენციალობა* ეწოდა და გამოითქვა მოსაზრება, რომ ტვინი მუშაობს როგორც მთლიანი ორგანო. ლეშლის კვლევების მიხედვით, ტვინი გაცილებით მეტ როლს თამაშობს დასწავლაში, ვიდრე ამას უოთსონი უშვებდა. გარდა ამისა, ლეშლი უფრო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ინსტინქტებსა და მეშკვიდრეობას (3).

უოთსონის სისტემას არც უოლტერ პანტერის (1889-1953) მონაცემები შეესატყვისებოდა, რომლებიც მან ე.წ. *გადავადებული რეაქციების* კვლევის შედეგად მიიღო.

ამ ცდებში, რომლებმაც მის ავტორს გამოჩენილი ექსპერიმენტატორის სახელი მოუტანეს, მაიმუნებს აჩვენებდნენ, თუ რომელ ყუთში ათავსებდნენ საკვებს მოცემული ორი ყუთიდან. შემდეგ ცხოველსა და ყუთს შორის დგამდნენ შირმას, რომლის მოშორებაც მაიმუნებს საშუალებას მისცემდა გაეკეთებინა არჩევანი ყუთებს შორის. ცხოველი წარმატებით წყვეტდა ამოცანას – პოულობდა საჭირო ყუთს; ეს ამტკიცებდა, რომ მას არა მხოლოდ პირდაპირი, არამედ გადავადებული რეაქციის უნარიც აქვს. ჰანტერის ექსპერიმენტებმა აჩვენეს ღია ქცევის წინმსწრები განწყობის როლი, რომელიც გამოხატავს ორგანიზმის მიმართულობას სტიმულზე და აშუალებს კავშირს სტიმულსა და რეაქციას შორის. ამ "ჩართული" განწყობის იგნორირება შეუძლებელს ხდიდა ბევრი ქცევითი ფენომენის გაგებას. მეორე მხრივ, მისი დაშვება ეჭვის ქვეშ აყენებდა სტიმულის მიერ რეაქციის პირდაპირი და უშუალო დეტერმინაციის უოთსონისეულ პრინციპს. ამის გათვალისწინებით ჰანტერმა ქცევის მეცნიერებისთვის ახალი სახელწოდებაც შემოიტანა – ანთროპონომია. მაგრამ ეს ტერმინი ვერ დამკიდრდა.

ერთი სიტყვით, შეიძლება ითქვას რომ კლასიკური ბიჰევიორიზმი, რომლის აღმაველობა გასული საუკუნის ათიან წლებში დაიწყო, არ წარმოდგენდა ერთიან და ჩამოყალიბებულ მიმართულებას. ბიჰევიორისტული აზრი საკმაოდ დიდ დიაპაზონში მოძრაობდა და მთელი რიგი პრინციპული საკითხის სხვადასხვაგვარ გადაწყვეტას გვთავაზობდა, თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ ამოსავალ პუნქტში, რომელიც ცნობიერებისა და თვითდაკვირვების უარყოფას გულისხმობდა, უოთსონსა და სხვა ბიჰევიორისტებს შორის სრული თანხმობა სუფევდა. ისტორია გვერდს ვერ აუვლის იმ გარემოებას, რომ ანტიმენტალისტური და ანტიინტროსპექტული ორიენტაცია, რომელიც ბიჰევიორიზმის არსებით ნიშანს წარმოადგენს, უოთსონის პირველივე შრომების გამოქვეყნებისთანავე დამკვიდრდა მთელ ამერიკულ ფსიქოლოგიაში. ბორინგის გადმოცემით, ოციან წლებში ყველა ამერიკელი ფსიქოლოგი, ტიჩენერის და მისი ჯგუფის გარდა, ბიჰევიორისტი იყო. მიუხედავად ამისა, მათი უმრავლესობა თავს ბიჰევიორისტს არ უწოდებდა და ბევრ საკითხზე ურთიერთსაწინააღმდეგო აზრებს გამოთქვამდა (15).

ბიჰევიორიზმის ესოდენ სწრაფ და ფართო გავრცელებას ამერიკაში თავისი ობიექტური მიზეზები ჰქონდა. პრაგმატიზმი ფილოსოფიასა და ცხოვრებაში, საქმიანი ცხოვრების წესისათვის დამახასიათებელი პრაქტიკიზმი, ზუსტი პროგნოზის, მართვისა და კონტროლისკენ მისწრაფება ვერ ეგუებოდა ცნობიერების კლასიკური ფსიქოლოგიის ჭვრეტით ხასიათს და პრაქტიკულ უნაყოფობას. აქედან გამომდინარე, ამერიკული საზოგადოება მზად იყო ბიჰევიორიზმის აღსაქმელად; იგი აღტაცებით შეხვდა ინტროსპექციული ფსიქოლოგიის უოთსონისეულ კრიტიკას[1]. უოთსონის წიგნი "ბიჰევიორიზმი" შეერთებული შტატების წამყვან გაზეთებში შეფასებულ იქნა, როგორც ყველაზე მნიშვნელოვანი შრომა, რომელიც ოდესმე დაწერილა და რომელიც ახალ ეპოქას ქმნის კაცობრიობის ინტელექუალურ ისტორიაში. ესოდენ დიდ წარმატებას ზოგიერთი სუბიექტური ფაქტორიც განაპირობებდა. პირველ რიგში ეს იყო უოთსონის პიროვნული ძალა, საკუთარი პოზიციის ჭეშმარიტების რწმენა და პოლემიკური ნიჭი[2]. როგორც ზუსტად შენიშნა ვუდვორთმა "ამერიკული ბიჰევიორიზმის აღმოცენება უფრო პროტესტი იყო, ვიდრე აღმოჩენა" (20; 63). კლასიკური უოთსონისეული

---

[1] ბიჰევიორიზმი მაინც წმინდა ამერიკული მოვლენა იყო და ევროპაში ყოველთვის გაცილებით ნაკლები პოპულარობით სარგებლობდა.

[2] ფსიქოლოგიის ისტორიკოსების გადმოცემით, ცნობილი ფსიქოლოგი მაკ დაუგოლი, ბიჰევიორიზმის

ბიჰევიორიზმის ყველაზე ძლიერ მხარედ მისი კრიტიკული ნაწილი უნდა ჩაითვალოს.

ბიჰევიორიზმის (ისევე როგორც გეშტალტფსიქოლოგიის) ასპარეზზე გამოსვლა ფსიქოლოგიური მეცნიერების ე.წ. *ღია კრიზისის* ეპოქაში შესელას მოასწავებდა (4). პრინციპულად ახალი მიმართულების გაჩენა განაპირობა ცნობიერების ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიურმა შეზღუდულობამ, მეთოდიკურმა არასანდოობამ და პრაქტიკულმა არაპროდუქტიულობამ. XX საუკუნის დასაწყისისთვის ცნობიერების კლასიკურმა ფსიქოლოგიამ ფაქტობრივად ამოწურა თავისი ევრისტიული შესაძლებლობები. იგი ფსიქიკურ სინამდვილეში შეღწევას მხოლოდ ინტროსპექტული გზით ცდილობდა. აქ არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმას, რომ თვითდაკვირვება ექსპერიმენტულ სიტუაციაში მიმდინარეობდა (სტრუქტურული და ფუნქციონალური ფსიქოლოგია, გრაცის და ვურცბურგის სკოლა). ამდენად, ბიჰევიორიზმის მიერ ინტროსპექტული ფსიქოლოგიის კრიტიკა საკმაოდ სამართლიანი და დროული იყო. ობიექტური მეთოდების დანერგვა და ქცევის კატეგორიის ფსიქოლოგიის ცენტრალურ კატეგორიად გამოცხადებაც, თავისთავად, პროგრესულ ნაბიჯს წარმოადგენდა. მაგრამ ბიჰევიორიზმი მეორე უკიდურესობაში გადავარდა. მან საერთოდ მოწყვიტა ერთმანეთს ქცევა და ცნობიერება. ცნობიერების ფსიქოლოგიის მანკიერებათა დაძლევა სრულებითაც არ გულისხმობს ქცევისა და ცნობიერების დაპირისპირებას. სინამდვილეში საჭირო იყო ქცევის ისეთი გააზრება, რომ მასში ცნობიერების ადგილი და ფუნქცია მოძებნილიყო. ახალი ფსიქოლოგიის აშენება მხოლოდ ქცევისა და ცნობიერების (ფსიქიკის) კატეგორიების ურღვევი ერთიანობის საფუძველზე შეიძლებოდა. უოთსონისეულ ბიჰევიორიზმს თავისი რადიკალურობის გამო არ შეეძლო და არც უნდოდა ამ მიმართულებით რაიმე პოზიტიური ნაბიჯი გადადგა. ამ მხრივ უძლური იყო სტრუქტურალიზმიც. ბიჰევიორიზმი ქცევას ცნობიერების გარეშე განიხილავდა, სტრუქტურალიზმი — ცნობიერებას ქცევის გარეშე. ამ მიმდინარეობებს შორის შეურიგებელი დაპირისპირება არსებობდა. ამიტომ ბუნებრივია, რომ უოთსონს პირველმა სწორედ სტრუქტურული ფსიქოლოგიის აღიარებულმა ლიდერმა ედვარდ ტიჩენერმა უპასუხა. იგი აღნიშნავდა, რომ მოტორული და ვისცერალური რეაქციები მოვლენია სხვა რიგს განეკუთნებიან და არ შედიან ფსიქოლოგიის სფეროში. ეს განცხადება იმ თეზისის დასაცავად გაკეთდა, რომლის მიხედვითაც ფსიქოლოგიის ერთადერთ საგანს ცნობიერების მოვლენები შეადგენენ. მართალია იგი მიზნად არ ისახავდა ქცევისა და ცნობიერების მიმართების ახლებურ გააზრებას, მაგრამ არსებითად სწორი იყო. რეაქცია, რომელიც მოკლებულია ფსიქიკურ შინაარსს, მართალაც არ წარმოადგენს იმ მოვლენას (ქცევას), რომლითაც ფსიქოლოგია შეიძლება დაინტერესდეს. მოქმედებას ფსიქოლოგიურ ფაქტად სწორედ ეს შინაარსი აქცევს; სხვაგვარად იგი აქტივობის ფიზიოლოგიის ჩარჩოს ვერ გასცდება. უოთსონის მტკიცება, რომ S-R ფორმულით აღწერილი აქტივობა ფსიქოლოგიის შესწავლის საგნის შეადგენს, სერიოზულ საფუძველს მოკლებულია. გამღიზიანებელზე ყოველგვარი პასუხი (საამოძრაო და სეკრეტორული) შინაგანი, ანუ ფსიქიკური მომენტის გარეშე სხვა არაფერია, თუ არა *რეფლექსი*. უოთსონი უფსიქიკო ფსიქოლო-

---

ერთ-ერთი ძირითადი და მკაცრი ოპონენტი, იავის კომენტარებში ბიჰევიორიზმის გამოგონებელი წარმატების მიზეზების შესახებ ირონიულად შენიშნავდა, რომ სტრუქტურალიზმის საპირისპიროდ, ბიჰევიორიზმი ადვილად გასაგები და მარტივი იყო. უოთსონი ერთი ხელის მოსმით აუქმებდა ცნობიერებასთან დაკავშირებულ თაესტეს პრობლემებს, რომლისაც არც თუ დიდი წარმატებით ეჭიდებოდნენ უდიდესი ინტელექტუალები. უოთსონი მოუწოდებდა უბრალოდ დაეიწყებინათ ისინი, ზუსტი შეეცალათ მათთვის. ეს ადვილიერების გრძნობით ალავსებდა სტუდენტებს, რომელთაც გამოცდები ქონდათ ჩასაბარებელი (17).

გიაზე ოცნებობდა, მაგრამ ასეთი მეცნიერების დამკვიდრება ლოგიკურადაც შეუძლებელი იყო და ფაქტობრივადაც. დ. უზნაძის შენიშვნისა არ იყოს, ფსიქიკისგან დაცლილი "ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგია, ძალაუნებურად, რეფლექსების მოძღვრებად იქცევა" (1; 14).

ამ შეფასების სამართლიანობას მთლიანად ადასტურებს *ობიექტური ფსიქოლოგიის* განვითარების ისტორია რუსეთში. ამგვარი ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბება პავლოვმა და ბეხტერევმა უოთსონზე ადრე სცადეს. პირობით რეფლექსებს ივანე პავლოვი (1849-1936) თავდაპირველად ფსიქიკურს უწოდებდა, ხოლო პირობითრეფლექტორულ ქცევას ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის შესწავლის სფეროდ განიხილავდა. თავის მოხსენებას მადრიდის საერთაშორისო სამედიცინო კონგრესზე, სადაც სამეცნიერო საზოგადოებამ პირველად შეიტყო მისი ექსპერიმენტების შესახებ, პავლოვმა უწოდა "ცხოველთა ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია და ფსიოპათოლოგია" (1903). მაგრამ, მან მალე ამოიღო ხმარებიდან ტერმინი "ფსიქოლოგია" და თავის კვლევას, სავსებით მართებულად, უმაღლესი ნერვული სისტემის მოძღვრება დაარქვა. მიუხედავად ამისა, მან ბოლომდე შეინარჩუნა რწმენა, რომ პირობითი რეფლექსები წარმოადგენენ იდეალ ფსიქიკურ სამყაროში შეღწევის გასაღებს. პავლოვს მიაჩნდა, რომ მისი შესწავლა სუბიექტური მეთოდებით უნაყოფოა. ერთადერთი გზა ფიზიოლოგიური (რეფლექტორული) კვლევაა. იგი ამბობდა: "ფსიქოლოგიისთვის ჩვენს გამოკვლევებს ძალზე დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეთ, რადგან მომავალში მათ უნდა შექმნან ფსიქოლოგიური ცოდნის ძირითადი საძირკველი" (6; 89).

ასეთსავე მეთოდოლოგიურ პოზიციაზე იდგა ვლადიმერ ბეხტერევი (1857-1927). ტრადიციული ინტროსპექტული ფსიქოლოგიის (ე.წ. სუბიექტური ფსიქოლოგია) საპირისპიროდ შექმნილ თავის სწავლებას მან ჯერ ობიექტური ფსიქოლოგია უწოდა (1904), შემდეგ ფსიქორეფლექსოლოგია (1910) და ბოლოს, რეფლექსოლოგია (1917). ეს იყო დისციპლინა, რომელიც მოწოდებული იყო შეესწავლა გარეგან (მათ შორის სოციალურ) და შინაგან გამღიზიანებლებზე საპასუხო რეაქციები (2). აღნიშნული მიმართულება, ისევე როგორც მისი უფრო შერბილებული ნაირსახეობა რეაქტოლოგია (კ. კორნილოვი), ოცდაათიანი წლებსთვის სწყვეტს თავის არსებობას (14).

იგივე ითქმის კლასიკურ ბიჰევიორიზმზე: მისი ტრანსფორმაციის საფუძველზე იქმნება ნეობიჰევიორისტული შეხედულებები, რომელთა უშუალო გავლენა ფსიქოლოგიაზე დღესაც შესამჩნევია. აქედან გამომდინარე, მართალი იყო უოთსონი, როდესაც ბიჰევიორისტულ მანიფესტში იწინასწარმეტყველა: მიუხედავად ახლადშექმნილი მოძღვრების ხარვეზებისა, ეს "თვალსაზრისი დიდ გავლენას მოახდენს ფსიქოლოგიის იმ ტიპზე, რომელიც მომავალში განვითარდება" (10; 32). ასეც მოხდა.

ლიტერატურა

1. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია. შრომები ტ. 3-4, თბილისი, 1964.
2. Бехтерев В. М. Объективная психология. М., 1991.
3. Бьерк В. Интеграции Лешли. В кн.: Великие психологи. Ростов-на Дону, 2000.
4. Гальперин П. Я. Введение в психологию.М., 1976.
5. Лихи Т. История современной психологии. СПб., 2003.
6. Павлов И. П. Полное собрание трудов. Т.3. М., 1949.
7. Торндайк Э. Л. Принципы обучения основанные на психологии. М., 1929.
8. Торндайк Э. Л. Процесс учения у человека. М., 1935.

9. Уотсон Д. Б. Психология как наука о поведении. Одесса, 1925.
10. Уотсон Д. Б. Психология с точки зрения бихевиориста. В кн.: Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
11. Уотсон Д. Б. Бихевиоризм. В кн.: Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
12. Хегенхан Б., Олсон М. Теории научения. СПб., 2004.
13. Шульц Д. П., Шульц С. Э. История современной психологии. СПб., 1998.
14. Ярошевский М. Г. История психологии. М., 1985.
15. Boring E. G. History of experimental psychology. New York: Appleton-Century-Crofts, 1950.
16. Thordake E. L. Educational psychology: The psychology of learning. New York: Teachers College, 1913.
17. Marks M. H., Hillix W. A. Systems and theories in psychology. New York: Harper, 1963.
18. Watson J. B. Behaviorizm. New York: Norton, 1924.
19. Watson J. B. Autobiography. In C. C. Marchinson (Ed.), A history of psychology in autobiography. Vol.1. Worcester, Massachusetts: Clark University Press, 1930.
20. Woodworth R. S. Contemporary schools of psychology. New York: Holt, 1948.

თავი მესამე

გეშტალტფსიქოლოგია

ბიპეიორიზმის პარალელურად ევროპაში, კერძოდ გერმანიაში, ყალიბდება ძლიერი მიმდინარეობა *გეშტალტფსიქოლოგია, ანუ ბერლინის სკოლა.* ბიპეიორიზმისა არ იყოს, გეშტალტფსიქოლოგია გამოხატავს პროტესტს ტრადიციული ფსიქოლოგიის მიმართ და ძირფესვიანად ცვლის მიდგომებს ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიის, საგნისა და მეთოდის ზოგიერთი არსებითი ასპექტის მიმართ. მისი კრიტიკის ძირითადი სამიზნეა ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის ატომიზმი და მექანიციზმი. ძველი ფსიქოლოგიის ელემენტარისტულ თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ ფსიქიკური მთლიანობები მეორადი და ელემენტებისაგან შედგენილი მოვლენებია. გეშტალტფსიქოლოგიამ დაუპირისპირა თეზისი: მთელი პირველადია და თავად განსაზღვრავს ელემენტებს. ფსიქიკური *მთლიანობის* საკითხი, თავისთავად, ახალი არ იყო. ტრადიციული ფსიქოლოგიისთვისაც ცნობილი იყო, რომ ფსიქიკური ფენომენები ისეთ მთლიანობებს წარმოადგენენ, რომელთა თვისებები არ გამოიყვანება შემადგენელი ელემენტების მექანიკური ჯამიდან. ამაზე მიანიშნებდა ჯონ სტიუარტ მილის "სულის ქიმია"; იგივეს გამოხატავს ცდილობდა ვილპელმ ვუნდტი თავისი "შემოქმედებითი სინთეზის" ცნებით, თუმცა გეშტალტფსიქოლოგიის კრიტიკის მახვილი სწორედ ვუნდტისა და მისი იდეების ნიადაგზე აღმოცენებული სტრუქტურალიზმის სკოლის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

მთლიანობის პრობლემა უშუალო კვლევის საგანი გახდა ე.წ. *ავსტრიულ ან გრაცის სკოლაში* (XIX ს. 80-იანი და XX ს. 10-იანი წლები). მისი წარმომადგენლებია: ალექსიუს მაინონგი (1853-1920), რისტიან ფონ ერენფელსი (1859-1932), შტეფან ვიტაზეკი (1870-1915), ვიქტორ ბენუსი (1878-1927). პირველად 1890 წელს ერენფელსმა შემოიტანა ტერმინი *გეშტალტ-თვისება* (გეშტალტ-ქვალიტეტი)[1]. მის კვლევას ბიძგი მისცა ავსტრიელი ფილოსოფოსისა და ფიზიკოსის ერნსტ მახის წიგნმა "შეგრძნებათა ანალიზი" (1886), რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა იმდროინდელ ფსიქოლოგიაზე. ცალკეულ შეგრძნებებთან ერთად (ფერი, ბგერა და ა.შ.), მახი გამოყოფდა მათგან დამოუკიდებელ ფორმის შეგრძნებას (მაგალითად გეომეტრიული ფიგურის წრეობა ცალკე შეგრძნებაა და არ გამოიყვანება სხვა შეგრძნებათა კომპლიკაციიდან). ერენფელსმა ჩამოაყალიბა და გააღრმავა ეს ანალიზი. მისი თქმით, აღნაგობა (ვთქვათ კვადრატულობა ან მელოდიურობა) უშუალოდ განიცდება, ამიტომ ის ახალი ელემენტია, რომელიც სხვებთან ერთად არსებობს. გეშტალტ-თვისების სპეციფიკური ნიშანია *ტრანსპოზიცია* ანუ *გადატანა* — სხვა ტონალობაში დაკრული მელოდია იგივე მელოდიად რჩება, ისევე, როგორც კვადრატულობა არ იცვლება ხაზების ფერის ან სიდიდის ცვლილებასთან ერთად. მეორე ნიშანია *შინაგანი დასრულებულობა.* მართალია გეშტალტ- ქვალიტეტი ელემენტია, მას ელემენტების სისტემაში უფრო მაღალი ადგილი უკავია. მაინონგის მიხედვით, ფსიქიკური შინაარსები ორი სახისაა — *ფუძემდებელი (შეგრძნებები)* და *ფუძედებული (გეშტალტები);* ეს უკა-

[1] გერმანულად სიტყვა *გეშტალტი* ნიშნავს ფორმას, სტრუქტურას, მთლიანობით კონფიგურაციას.

ნასკნელნი პირველთა საფუძველზე იქმნებიან სპეციალური *ფუძედების აქტების* (პროცესების) მეშვეობით (3). აქ ნათლად ჩანს აქტების ფსიქოლოგიის ავტორის, ფრანც ბრენტანოს გავლენა, რომელიც ამ სკოლის დამაარსებელთა მასწავლებელი იყო. ეროი სიტყვით, ავსტრიულმა სკოლამ მოამზადა გეშტალტფსიქოლოგია, მაგრამ იგი ვერ გასცდა ელემენტების ფსიქოლოგიას. გეშტალტ-თვისების გამოყოფა და იმის თქმა, რომ მთელი მეტია ნაწილზე, არ არის საკმარისი. ელემენტარისტული ორიენტაციის ძირფესვიანი შეცვლისთვის საჭიროა ითქვას, რომ მთელს პირველადობაც ეკუთვნის, რომ ის კიდევ ერთი ელემენტი კი არ არის, არამედ მთავარი და "უკანასკნელი მოცემულობაა", რომ ნაწილი (ელემენტი) მთელის ნაწილია, მისგან გამოიყოფა და მხოლოდ მასში პოულობს თავის მნიშვნელობას. ეს დებულებები პირველად ფორმულირებულ იქნა ვერთჰაიმერის წერილში "მოძრაობის ექსპერიმენტული შესწავლა" (1912), რომელიც გეშტალტფსიქოლოგიური მიმდინარეობის ათვლის წერტილად ითვლება.

გეშტალტფსიქოლოგიის სამი წამყვანი ფიგურა — ვერთჰაიმერი, კელერი და კოფკა ერთმანეთს 1910 წელს შეხვდნენ, მაინის ფრანკფურტში. ვერთჰაიმერს მოძრაობის აღქმის პრობლემა აინტერესებდა, ხოლო კელერი და კოფკა მისი ცდისპირები იყვნენ და მასთან ერთად აანალიზებდნენ ექსპერიმენტულ მონაცემებს. მაქს ვერთჰაიმერი (1880-1943) დაიბადა პრაღაში; აქვე სწავლობდა სამართალს და ფილოსოფიას. ფსიქოლოგიური განათლება მიიღო ბერლინში (კარლ შტუმფთან) და ვიურცბურგში (ოსვალდ კიულპესთან). 1910 წლიდან იგი ფრანკფურტშია, ხოლო 1922 წელს ბერლინს უბრუნდება. სწორედ აქ მიაღწია გეშტალტფსიქოლოგიამ თავის ზენიტს და ამიტომაც ეწოდა ბერლინის სკოლა. 1933 წლიდან ვერთჰაიმერი ემიგრაციაშია ამერიკის შეერთებულ შტატებში, კერძოდ ნიუ იორკში.

1912 წელს, ხსენებულ გამოკვლევაში, ვერთჰაიმერმა ეჭვი შეიტანა იმაში, რომ ცდაში გამოვლენილი აღქმის ხატების გამოყენა შესაძლებელია პირველადი სენსორული ელემენტებიდან. ექსპერიმენტი ადასტურებდა, რომ ორი ერთნაირი გამღიზიანებლის (ერთმანეთთან ახლომდებარე ჰორიზონტალური და დახრილი განათებული ხაზი) ეკრანზე მიწოდების მონაცვლეობის სისწრაფე სხვადასხვაგვარ აღქმით ხატებს გვაძლევს — დიდი ინტერვალის შემთხვევაში თანმიმდევრულად მოცემულ განცალკევებულ ხაზებს, მცირე ინტერვალის დროს კუთხეს, ხოლო საშუალო ინტერვალისას დახრილი ხაზის გადანაცვლებას ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში. ეს მოჩვენებითი მოძრაობა, რომელსაც Φ-ფენომენი უწოდეს, ნამდვილ მოძრაობად აღიქმება და მისი დახასიათება უნდა მოხდეს ისე, როგორც ის განცდაშია მოცემული. სწორედ ეს გამოარჩევს ე.წ. *ფენომენოლოგიური თვითდაკვირვების მეთოდს*, რომელიც გეშტალტფსიქოლოგიური ექსპერიმენტული კვლევის მთავარ ინსტრუმენტად იქცა: აღვწეროთ გამოცდილება მის უშუალო მოცემულობაში, დაუმახინჯებლად და არა ანალიტიკურად, ე.ი. მასში რაღაც ნაგულისხმევი ნაწილების გამოვლენის მიზნით. რაც ვუნდტისეული ექსპერიმენტული თვითდაკვირვებისთვის იყო დამახასიათებელი. ვერთჰაიმერის აზრით, აღწერილ განცდაში არ უნდა ვეძებოთ ელემენტები, მოძრაობა არ არის გამღიზიანებლებისა და მათი შესატყვისი შეგრძნებების სივრცითი სერია. მოძრაობა უნდა გავიგოთ, როგორც მთლიანობა, გეშტალტი და არა როგორც "შეგრძნებათა კონა". სტიმულსა და ფენომენს შორის, ამ შემთხვევაში, არ არის ერთმნიშვნელოვანი შესაბამისობა. მოძრაობის

ფსიქიკური ფენომენი სახეზეა, თუმცა ფიზიკურად საგანი არ მოძრაობს — იგი არ გაივლის სივრცეში ყველა იმ წერტილს, რომელთაგან წამოსული გაღიზიანება შეგრძნებების რიგის სახით უნდა მოგვეცეს, რათა მოძრაობა განვიცადოთ; ასე ფიქრობდა ტრადიციული ფსიქოლოგია.

ტრადიციული ფსიქოლოგია *შეგრძნებათა კონსტანტობის ჰიპოთეზაზეა* აგებული. ეს ტერმინი კელერმა შემოიღო,მასვე ეკუთვნის ამ მეთოდოლოგიური პრინციპის დასაბუთებული კრიტიკა. ძველი ფსიქოლოგია იქიდან ამოდის, რომ ყველა გაღიზიანებელს თავისი შესაბამისი შეგრძნება მოსდევს. რთული გაღიზიანებლის თითოეულ შემადგენელ მომენტს თავისი შეგრძნებითი ელემენტი შეესაბამება და, ამიტომ, სახეზეა შეგრძნებათა კომპლექსი. მაგალითად აკორდი ტონების კრებადობაა, ე.ი. აკორდის აღქმა ამ ტონების შესატყვისი შეგრძნებების შეერთების შედეგია. მაგრამ ხომ ფაქტია, რომ აკორდის აღქმა მარტივია. მასში არ განიცდება შესაბამისი შეგრძნებები. მიუხედავად ამისა, დაშვებულია, რომ ისინი აუცილებლად არსებობენ, რადგან კავშირი გაღიზიანებელსა (ტონი) და შეგრძნებას შორის უცვლელია (კონსტანტურია). ამ დოგმატური პოსტულატის გადასარჩენად სრულიად მიუღებელი ვარაუდები გამოითქმება, მაგალითად ვარაუდი შეუმჩნეველი შეგრძნებების არსებობის შესახებ; ეს ხდება ცნობიერების ფსიქოლოგიის ფარგლებში, სადაც ამგვარი რამ არაგანცდადი განცდის დაშვების ტოლფასია.

რეალური, ფენომენოლოგიურად მოცემული გამოცდილება არ ადასტურებს კონსტანტობის ჰიპოთეზას. ფენომენოლოგიური მეთოდი,რომელსაც აღიარებს გეშტალტ-ფსიქოლოგია, მოითხოვს ცნობიერების მოვლენების განხილვას თავის უშუალო, ნამდვილ მოცემულობაში; ცნობიერების მონაცემები, სახელდობრ აღქმები, ყოველგვარი წინასწარი დაშვების, მოსაზრების თუ დაკვირვების სქემის გარეშე უნდა იქნას აღწერილი და განხილული. *ანალიტიკური ინტროსპექციით* აღჭურვილი ტრადიციული ფსიქოლოგია იქიდან ამოდიოდა, რომ აღქმა არ არის პირველადი მოცემულობა, რომ იგი შენაერთია და ამიტომ უნდა დაიშალოს ელემენტებად, დაყვანილ იქნას შეგრძნებებზე. აქედან გამომდინარე, ლაბორატორიაში სწორედ შეგრძნებები, ანუ ანალიზის ხელოვნური ნაყოფი შეისწავლებოდა. ფენომენოლოგიურ მეთოდზე დამყარებულ ახალ ფსიქოლოგიას აღქმა შეგრძნებიდან კი არ გამოყავს, არამედ პირიქით, თვლის, რომ განცდაში პირველადი მოცემულობა მთელს გააჩნია და არა ნაწილს. მთელი უშუალოდ განიცდება და ყოველგვარი პრიორიტეტიც მას ეკუთვნის. ძველი ფსიქოლოგიის ობიექტი *ნაწილი (შეგრძნება)* იყო, ახლის ობიექტია *მთელი (აღქმის ხატი)*. ფსიქიკის კანონები ნაწილის *(ასოციაციის)* კანონები კი არ არის, არამედ მთელისა, ისინი *გეშტალტკანონებია*. აქამდე გეშტალტი ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი პრობლემა იყო; არსებობენ ფსიქიკური მთლიანობები და ისინი უნდა შეეისწავლოთ. გეშტალტ-ფსიქოლოგიაში მთლიანი ერთ-ერთი მოვლენა ან საკითხი აღარ არის, იგი ძირითადი კანონია, პრინციპია, რომლიდანაც ყველა სხვა ფსიქიკური ფენომენი უნდა იყოს გამოყვანილი და ახსნილი. ასეთია გეშტალტფსიქოლოგიის კრედო (4)(15).

ექსპერიმენტული ფენომენოლოგიის მეთოდს აღიარებდნენ აგრეთვე ახალგაზრდა ფსიქოლოგები (დავიდ კაცი (1884-1953) და ედგარ რუბინი (1886-1951), რომლებიც ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ ცენტრში, გეტინგენის უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიურ ლაბორატორიაში მოღვაწეობდნენ გეორგ ელიას მიულერის ხელმძღვანელობით. განიხილავდნენ რა აღქმას ფენომენოლოგიურად, ანუ წინასწარი სტერეოტიპების გარეშე, მათ აღქმის ხატში ახალი თვისებები და კანონზომიერებები აღმოაჩინეს. დ. კაცის გამოკვლევაში გამოიკვეთა აღქმის ხატის ისეთი თვისება, როგორიც *კონსტანტობაა*. მაგალითად, ქაღალდის თეთრი ფერი უცვლელი რჩება

ვანოების ფიზიკური პირობების ცვალებადობის მიუხედავად. ამასთან, რასაც გეშტალტფსიქოლოგიისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, კონსტანტობა ირღვევა, თუ ობიექტი მთლიანი სიტუაციის აღქმის ველიდან ამოვარდნილია, იზოლირებულია; მაშასადამე, აღქმის ეს ოვისება მთლიანობიანი ბუნებისაა. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1915 წელს რუბინის მიერ ორმაგი მნიშვნელობის სურათების მეშვეობით *ფიგურა-ფონის ეფექტის* აღმოჩენას (22)

გეშტალტფსიქოლოგიის განვითარების პირველ ეტაპზე საკმაოდ მდიდარი ფაქტობრივი მასალა იქნა მოპოვებული. ამ მხრივ აღსანიშნავია კელერის გამოკვლევათა

სერია ცხოველებზე. ვოლფგანგ კელერი (1887-1967) დაიბადა რეველში (ტალინი). საუნივერსიტეტო განათლება მიიღო ტიუბინგენში, ბონში და ბერლინში. აქ შტუმფის ხელმძღვანელობით დაიცვა დისერტაცია სმენის ფსიქოლოგიის საკითხებზე; იმავდროულად ეუფლებოდა ფიზიკას მაქს პლანკთან. 1910 წელს იგი ფრანკფურტშია, სადაც ხვდება ვერთჰაიმერსა და კოფკას. 1913 წელს პრუსიის აკადემიის მიწვევით ხდება კანარის კუნძულებზე განთავსებული ანთროპოიდების შემსწავლელი სადგურის დირექტორი. პირველი მსოფლიო ომის გამო აქ მას დიდი ხნით მოუწია დარჩენა, რამაც საშუალება მისცა ფართო კვლევითი სამუშაო გაეშალა. გერმანიაში დაბრუნების მერე მან დაიკავა შტუმფის ადგილი ფსიქოლოგიური ინსტიტუტის ხელმძღვანელის პოსტზე. 1935 წლიდან, გეშტალტფსიქოლოგიის სხვა ლიდერების მსგავსად, განერიდა ფაშიზმს და გადასახლდა შეერთებულ შტატებში, სადაც საკმაოდ წარმატებით მუშაობდა და ერთ ხანს ამერიკის ფსიქოლოგიური ასოციაციის პრეზიდენტის მოვალეობასაც კი ასრულებდა.

კელერის პირველი გეშტალტფსიქოლოგიური გამოკვლევა ჩატარდა ქათმებზე და ეხებოდა ტრანსპოზიციის ფენომენის შესწავლას. მას პრინციპული მნიშვნელობა ჰქონდა მთელისა და ელემენტის ურთიერთმიმართების ბუნების ცხადყოფის კუთხით. ქათმებს ავარჯიშებდნენ, რომ საკენკი აეკენკათ იმ კვადრატიდან, რომელიც უფრო ნეთელი იყო ორ მოცემულ კვადრატს შორის. კრიტიკულ ცდაში მათ მიეწოდებოდა კვადრატების წყვილი, სადაც შეჩვეული ფერის კვადრატი მეორეზე უფრო მუქი იყო. ქათმები ამ მეორეს ირჩევდნენ, ე.ი. უფრო ნათელს. ეს ცდები ადასტურებს, რომ მნიშვნელობა აქვს მიმართებას, მთლიან სტრუქტურას და არა ელემენტს, მის აბსოლუტურ თვისებას (განათების კონკრეტულ ხარისხს). ის გარემოება, რომ მოცემული ეფექტი მიღებულ იქნა ქათმებთან, მიუთითებს აღქმის სტრუქტურების პირველად და პრიმიტიულ ხასიათზე. სტრუქტურული მთლიანი არ არის მაღალი ფსიქიკური

ფუნქციების ჩარევის შედეგი; ის არაა ინტელექტიდან, შემოქმედებითი სინთეზიდან ან რაიმე მსგავსიდან ნაწარმოები ოვისება. შემდგომ შრომაში "ადამიანის მსგავსი მაიმუნების ინტელექტის გამოკვლევა" (1917), კელერმა განაზოგადა ანთროპოიდების კვლევისას მიღებული შედეგები. ეს კლასიკური მონოგრაფიაა; მასში ჩამოყალიბებულია მოსაზრებათა სისტემა ამოცანის გადაწყვეტის პროცესის შესახებ, რომელიც აღქმის სტრუქტურის შეცვლის, ახალი გეშტალტის წარმოქმნის მექანიზმს ეფუძნება.

1921 წელს კურტ კოფკამ (1886-1941) გამოაქვეყნა

წიგნი "ფსიქიკური განვითარების საფუძვლები", რომელშიც სტრუქტურის პრინციპზე დაყრდნობით განიხილა ფსიქიკური განვითარების ფაქტები ფილოგენეზში და ონტოგენეზში. კოფკას აზრით, განვითარება გეშტალტების წარმოქმნაში, დიფერენცირებაში და ამ სტრუქტურებს შორის კავშირების დამყარებაში მდგომარეობს. სულ პატარა ბავშვის სამყაროც ერთგვარად გეშტალტიზებულია, მაგრამ მისი გეშტალტები ნაკლებად სტრუქტურირებულია და ისინი განმხოლოებულნი არიან. ვინაიდან გეშტალტის ფორმირებისა და ტრანსფორმაციის პროცესს გარესამყაროს აღქმა განაპირობებს, სწორედ ის წარმოადგენს წამყვან ფუნქციას ფსიქიკურ განვითარებაში. აღქმის ძირითადი ნიშნები (კონსტანტობა, საგნობრიობა, სიზუსტე) თანდათან ყალიბდება, გეშტალტიზაციის თვისების მომწიფებასთან ერთად. თავის ლაბორატორიულ კვლევებში კოფკამ აჩვენა, რომ თავდაპირველად ბავშვს გარე სამყაროს ერთობ ბუნდოვანი და არც თუ ადექვატური სურათი აქვს. ასეთია, მაგალითად, სხვა ადამიანის ხატი ახალშობილთან. ამ გეშტალტში შედის სახე, თმა, ხმა, სუნი, მოძრაობები და სხვა; ამიტომ, თითო ბავშვმა შეიძლება ვერც იცნოს ახლობელი ადამიანი, თუ ის შეიცვლის ვარცხნილობას ან ჩვეულ ტანსაცმელს. რამდენიმე თვეში ეითარება იცვლება, ეს დიფუზური საერთო წარმოდგენა დიფერენცირდება; ადამიანის სახე ცალკე გეშტალტად გამოიყოფა და მისი ნაკვთები ამ საერთო სტრუქტურაში ერთიანდება; ჩნდება ხმასთან, მიმიკა-პანტომიმიკასთან დაკავშირებული სტრუქტურები. იგივე ითქმის ფერების აღქმის შესახებ. თავდაპირველად ბავშვები აღიქვამენ გარემოს მხოლოდ როგორც შეფერილს და უფეროს; უფერო განიცდება ფონად, შეფერილი ფიგურად. თანდათან შეფერილობის გეშტალტი დიფერენცირდება თბილ და ცივ ფერებად; უფრო მოგვიანებით კი თბილი ფერის მთლიან სტრუქტურაში გამოიყოფა ყვითელი და წითელი, ხოლო ცივისაში — მწვანე და ლურჯი. საწყისი დიფუზური გეშტალტის დიფერენცირება გრძელდება იქამდე, ვიდრე ყველა ფერის სწორი აღქმა არ ჩამოყალიბდება.

ონტოგენეტური განვითარების კიდევ ერთი ხაზი აღქმითი და ქცევითი ანუ *სენსომოტორული სტრუქტურების* განმტკიცებასა და გართულებაში მდგომარეობს. სენსომოტორული სტრუქტურები ნამდვილად ერთიანი და მთლიანი წარმონაქმნებია — მათი ნაწილებად დაშლა გამარტივების, უკუსვლის ტოლფასია. ამრიგად, ამ შემთხვევაშიც გეშტალტი პირველადია. ოღონდ აქ უკვე ლაპარაკია არა ერთი სფეროს (მაგალითად აღქმის) შიგნით, არამედ ორი სფეროს კავშირის გამოშატველ მთლიანობაზე. კოფკა იხილავს ასეთი კავშირების შემთხვევებს, ვთქვათ ბგერაზე თავის მობრუნების ან ტაცების პროცესს და ასაბუთებს სენსო-მოტორული მთლიანობის არსებობას. აქ სახეზეა არა სენსორული და მოტორული ერთეულების ასოციაციური კავშირი, არამედ კომპონენტების ერთიანობა ახალი სტრუქტურული მთლიანობის, ანუ გეშტალტის შიგნით (16).

1921 წელს გეშტალტფსიქოლოგიური ტრიუმვირატი აარსებს თავის საკუთარ ჟურნალს "ფსიქოლოგიური გამოკვლევები", სადაც იბეჭდება ვერთჰაიმერის საპროგრამო წერილები გეშტალტფსიქოლოგიის შესახებ. ამ წერილებში, კელერის წიგნში "გეშტალტფსიქოლოგია" (1929) და კოფკას მონოგრაფიაში "გეშტალტფსიქოლოგიის პრინციპები" (1935) ჩამოყალიბებულია ამ თეორიის ძირითადი შინაარსი. გეშტალტფსიქოლოგების პუბლიკაციებზე მსჯელობისას უთუოდ უნდა აღინიშნოს კელერის შრომა "ფიზიკური გეშტალტები მოსვენებულ და სტაციონალურ მდგომარეობაში", რომელშიც განხილულია პრინციპული მეთოდოლოგიური პრობლემები და მოცემულია ე.წ. *იზომორფიზმის კონცეფცია*. აქ გეშტალტის იდეა ფსიქოლოგიის საზღვრებს სცილდება და ზოგადმეცნიერული პრინციპის სახეს იღებს. მთლიანობა

სამყაროს (მატერიალური, ცოცხალი, სულიერი) არსებობის პრინციპად და ძირეულ თვისებად არის მიჩნეული. ფიზიკური, ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური მოვლენების ურთიერთმიმართების გაგებას კელერი სწორედ ამ პრინციპების საფუძველზე ცდილობს.

საკითხი ფსიქიკურის ფიზიოლოგიური კორელატის შესახებ არსებითია გეშტალტფსიქოლოგიისთვის. აქ გავრცელებული თვალსაზრისის თანახმად, ფსიქიკურის თვისებები (პირველ რიგში მთლიანობა) განისაზღვრება მისი ფიზიოლოგიური რეპრეზენტანტის ანალოგიური თვისებებით. ასე დასვა საკითხი ვერთჰაიმერმა Φ-ფენომენის ინტერპრეტაციისას. მისი აზრით, გაღიზიანებასა (შეგრძნებას) და მოძრაობის აღქმის ფსიქიკურ ფენომენს შორის ჩართულია სპეციფიკური *შუა პროცესი* ტვინში. ამასთან, აუცილებელი არ არის, რომ ყოველ გაღიზიანებას აუცილებლად კონკრეტურული აგზნება შეესაბამებოდეს. ცალკეული გაღიზიანების მიერ გამოწვეული აგზნება სცილდება თავის ფარგლებს, "იღვრება გარემოში" გარკვეული შარავანდედის სახით. როდესაც ორი სხვადასხვა წერტილი, a და b, თანმიმდევრულად გაღიზიანდება, ამ ორ შარავანდედს შორის ერთგვარი "ფიზიოლოგიური მოკლე ჩართვები" ხდება; ამას მოყვება ორ წერტილს შორის არსებულ სივრცეში აგზნების პროცესის "გადადინება" a-დან b-ში. ეს შეხედულება გეშტალტფსიქოლოგიის პირველი ნაბიჯია – აქ ჯერ არ მომხდარა ელემენტარიზმის ნამდვილი დაძლევა. შუა პროცესი მაინც ცალკეული აგზნებებით არის გამოწვეული; ის ნამდვილი, იმთავითვე მოცემული მთლიანობა კი არ არის, არამედ მეორადი გაერთიანებაა, რომელიც განმხოლოებული აგზნებების ურთიერთგადადინებით ხორციელდება. მთლიანი ფსიქიკური პროცესის მთლიანი ფიზიოლოგიური კორელატის ჩვენების ამოცანა დასმულია, მაგრამ არ არის გადაწყვეტილი. სწორედ ამ საკმეს მოკიდა ხელი კელერმა აღნიშნულ წიგნში.

კელერი ამოდის იქიდან, რომ სამყაროში ყველა პროცესი გეშტალტურია. *გეშტალტი უნივერსალური პრინციპია.* ფსიქიკის ახსნა ნიშნავს მისი შესატყვისი (იზომორფული) მთლიანი პროცესის მონახვას ტვინში, რომელსაც, თავის მხრივ, შეესაბამება ფიზიკური პროცესი (14)(15). კელერს ფიზიკოსის განათლება საშუალებას აძლევს თავისუფლად ილაპარაკოს მაქსველისა და ფარადეის მიერ აღმოჩენილ ველებზე. იგი უშვებს მათ არსებობას ტვინში. თვით ელემენტარული პროცესიც მთლიანია – ერთ ადგილას მომხდარი ცვლილება პრაქტიკულად მთელი სისტემის რეაქციას და ცვლილებას იწვევს. ელექტრომაგნიტურ ველს თავისი სტრუქტურა გააჩნია. ის არ იყოფა სეგმენტებად და არ შედგება ნაწილებისაგან, რადგან მისი სტრუქტურული მომენტები ერთმანეთისმიერნი არიან: მომენტი მთლიანისმიერია, მთელი მომენტისმიერი. მაშასადამე, ფიზიკურ სამყაროში არსებობს მოვლენები, რომელთაც გეშტალტის თვისება გააჩნიათ. ახლა უკვე შესაძლებელი ხდება ფსიქიკურის ფიზიოლოგიური კორელატის ნამდვილად მთლიან, გეშტალტურ ბუნებაზე ლაპარაკი. გეშტალტის აღქმისას, პერცეპტულ აპარატში (თვალის ბადურაზე), იმთავითვე მთლიანი პროცესი ჩნდება და შემდგომში, ამავე სახით ცენტრალურ სფეროზე გადადის. მთელი ოპტიკური სექტორი, პერიფერიიდან ცენტრამდე, ერთ მთლიან გეშტალტურ ველს წარმოადგენს, ისეთივეს, როგორიცაა მაგალითად, მაგნიტური ველი. ფიზიოლოგიური გეშტალტური პროცესები ფიზიკო-ქიმიური პროცესების, ე.ი. ფიზიკური გეშტალტების იზომორფულია. თუ ადამიანი აღიქვამს თეთრ წრეს რუხ ფონზე, ეს იმას ნიშნავს, რომ ტვინში არსებობს წრის ფორმის მქონე შემოზღუდული არე. ამ ფიგურის კონტურებზე სპეციფიკური ელექტრული ძალები მოქმედებენ. ისინი უფრო ძლიერნი არიან, ვიდრე მათ გარშემო არსებული ელექტრული ველი, რომელიც რუხ ფონს

შეესაბამება. ენერგიის სიმკვრივე ტვინის არეში, რომელიც შეესაბამება ფიგურას, ყოველთვის უფრო მაღალია, ვიდრე ფონის არეში, ამბობს კელერი. აქედან გამომდინარეობს ფიგურა-ფონის ფენომენოლოგია: ფიგურა უფრო გამოკვეთილია, საგნობრივია; კონტური ფიგურას ეკუთვნის, ველის არე კი ფონს; ფიგურა უფრო გეშტალტურია. ასე ხსნის იზომორფიზმის კონცეფცია გეშტალტფსიქოლოგიის ერთ-ერთ ძირითად კანონს – *ფიგურა-ფონის კანონს.*

კიდევ ერთი კანონი, ე.წ. *პრეგნანტობის კანონი,* უკეთესი გეშტალტისკენ, დასრულებული და კარგი ფორმისკენ სწრაფვაში მდგომარეობს. ფიზიოლოგიის სფეროში მასაც თავისი შესაბამისი ტენდენცია მოეპოვება, რომელიც, თავის მხრივ, ფიზიკაში ცნობილი ენერგიის მინიმუმის, ენთროპიის პრინციპზეა დაფუძნებული. ცნობილია, რომ თუ რთულად დახვეულ ლითონის მავთულში ძლიერ დენს გავატარებთ, ეს ფიგურა იქამდე იმოძრავებს, ვიდრე უმარტივეს და ეკონომიურ (წრისებრ) ფორმას არ მიიღებს. ამგვარად, ფსიქიკურ ტენდენციას აქაც პარალელური ფიზიკური ტენდენცია ახლავს და ასეა ყველგან. კელერის იზომორფიზმის თეორია ფსიქოფიზიკური და ფსიქოფიზიოლოგიური პარალელიზმის გეშტალტფსიქოლოგიურ ვარიანტს წარმოადგენს.

აღნიშნული გეშტალტიზაციის კანონები, ფაქტობრივად, აღქმის კანონებია, ვინაიდან ისინი აღქმის სფეროში ჩატარებული მრავალრიცხოვანი ექსპერიმენტებით არის დადგენილი. ამ გამოკვლევებით დამტკიცდა, რომ აღქმა გეშტალტურია, მთლიანია. პირველადი განცდა მთელის განცდაა, ხოლო ნაწილები მთლიანით განისაზღვრება და მისგან გამოიყვანება. ელემენტი ნაწარმოები, მეორადი განცდაა. ამას ადასტურებს სხვადასხვა ილუზიის ეფექტები, მაგალითად ზანდერ-ფუქსის ილუზია, სადაც მოყვითალო-მოშწვანო წრე ხან მწვანედ განიცდება, ხან ყვითლად იმის მიხედვით, თუ რა ფერის წრეებს შორისაა ის მოთავსებული. იგივეზე მეტყველებს მიულერ-ლაიერის ცნობილი ილუზია, სადაც დიდი გეშტალტის შემადგენლობაში შესული ხაზი დიდად გვეჩვენება და პირიქით.

გეშტალტის პეგემონია ნაწილებზე იმდენად დიდია, რომ გარკვეულ დონემდე ის დამოუკიდებელი ხდება სენსორული მასალისგან. ნაწილებისგან: შეგრძნების მასალა იცვლება, აღქმის გეშტალტი კი უცვლელი რჩება. მაგალითად, შესაძლებელია მელოდიის შესრულება სხავადსხვა ოქტავაში, სამკუთხედის გამოსახვა სხვადასხვა ფერით და ა.შ. ამ მოვლენას, როგორც აღინიშნა, გეშტალტის ტრანსპონირება ეწოდება. გეშტალტს ახასიათებს *შევსებულობა, სისრულე;* გარკვეულ ფარგლებში მას ვერ არღვევს ხარვეზები. ხარვეზი აღქმაში იესება, ამიტომ ვერ ვამჩნევთ გამოტოვებულ ასოებს სიტყვაში, ხაზის წყვეტას სამკუთხედში და სხვა. ამ მოვლენას *ამპლიფიკაცია* ეწოდება. მისი გამოვლინებაა ე.წ. *დაუმთავრებლობის განცდა.* ის მაშინ ჩნდება, როცა ჩვენ ვამჩნევთ ხარვეზს და განცდაში მისი შევსების, დასრულების ტენდენცია აღმოცენდება. ეს სპეციფიკური, დაძაბულობის იერის მქონე და მისწრაფების ტენდენციის შემცველი განცდაა (მაგალითად, უეცრად შეწყვეტილი მელოდიის დასრულების სურვილი). დაუმთავრებლობის ფენომენის ეს მოტივაციური ასპექტი შემდგომში კვლევის საგანი გახდა კ. ლევინის სკოლაში, რომელიც გეშტალტფსიქოლოგიის საფუძველზე აღმოცენდა (იხ. თავი მეექვსე).

აღწერილ ფენომენებს სათანადო გეშტალტფსიქოლოგიური კანონები შეესაბამება, მაგრამ ძირითად კანონებად პრეგნანტობისა და ფიგურა-ფონის კანონები რჩება. აღქმის და, განსაკუთრებით, მხედველობის ველი იყოფა ფიგურად და ფონად. ფიგურა დახშულია, გაფორმებულია, დაკონკრეტებულია, წინაა წამოწეული; ფონი განიცდება დი-

ფუზურად, ნაკლებ დანაწევრებულად, ის ფიგურის უკანაა, უფრო დიდია და ცუდადაა ლოკალიზებული (17). რუბინის ორმაგ ფიგურებში, ფიგურა-ფონის მონაცვლეობის განცდა ამ ფენომენოლოგიას ადასტურებს.

პრეგნანტობა აღქმის კონსტიტუციური პრინციპია. ყოველი გეშტალტი თავის დამახასიათებელ სტრუქტურულ ნიშნებს გამოკვეთს. გეშტალტი მიისწრაფის მისთვის დამახასიათებელი ფორმის პრეგნანტული ანუ გამოკვეთილი, მკვეთრი, ზუსტი ჩამოყალიბებისკენ, ე.ი. კარგი გეშტალტისკენ. ამიტომ, ხელით გაკეთებული ხაზი სწორი გვეჩვენება, წრე კი მრგვალი; საათის წიკწიკს 3-4 ტაქტიან რიტმებად ვყოფთ (რიტმი კარგი გეშტალტია); 90 გრადუსით მოღუნულ რკალს მართ კუთხედ აღიქვამთ და ა.შ.

ვერთჰაიმერისა და კელერის ცდებით დადგინდა ის ფაქტორები, რომლებიც განსაზღვრავენ გეშტალტიზაციის პროცესს, ანუ ნაწილების გაერთიანებას მთელში, ესენია: სიახლოვე, მსგავსება, შინაგანი კუთვნილება, დახშულობა, უწყვეტობა, მდებარეობა ან განლაგება ერთმანეთის მიმართ, დისპოზიცია ანუ განწყობა, გამოცდილება.

გეშტალტის კანონები აღქმის მასალაზე იქნა დადგენილი და ბუნებრივია, რომ გეშტალტფსიქოლოგიამ, მთლიანობის იდეის გათვალისწინებით, აღქმის პროცესი სრულიად ახლებურად დაახასიათა. ეს ნოვაცია არ შემოიფარგლა აღქმის სფეროთი და სხვა ფსიქიკურ პროცესებზეც გავრცელდა. საფუძვლიანად შეიცვალა რეპროდუქციის და, საერთოდ, *მეხსიერების* მოვლენების გააზრებაც. ტრადიციულ ფსიქოლოგიაში ეს ასოციაციის მეაქანიზმის გამოყენებით ხდებოდა. ითვლებოდა, რომ ერთი წარმოდგენა მეორის მოგონებას ასოციაციის რეპროდუქციის ტენდენციის გამო იწვევს. გეშტალტ-თეორიის მიხედვით, ერთდროული წარმოდგენები მთლიანი სტრუქტურის ნაწილებად განიხილება და ერთის მიერ მეორის გამოწვევა ამ სტრუქტურის განახლების ტენდენციითაა გაპირობებული. მაშასადამე, მეხსიერებაშიც გეშტალტის დასრულების კანონი მოქმედებს. საჩვენებლად შეიძლება თუნდაც ვულფის ექსპერიმენტებზე მითითება, სადაც ცდისპირებს გეომეტრიული ნახაზების აღქმის მერე მათ აღდგენას სთხოვდნენ. გამოირკვა, რომ მოგონების პროცესში მეხსიერების წარმოდგენები გარკვეულ ცვალებადობას განიცდიან და ეს ცვლილება გეშტალტის გამოკვეთის მიმართულებით წარიმართება. ამრიგად, დამახსოვრების, რეპროდუქციის და დავიწყების პროცესებიც გეშტალტ-კანონებს ექვემდებარება.

გეშტალტური კანონზომიერებები *აზროვნების* სფეროშიც მოქმედებენ. ე.წ. *აზრ-გეშტალტები* აღქმის გეშტალტებს ენათესავება თუნდაც იმიტომ, რომ აზროვნება სივრცით და სენსომოტორულ სქემებს იყენებს და ხშირად იმის გარჩევაც კი ძნელია, ეს აღქმის გეშტალტია თუ აზროვნებისა. მაგრამ გეშტალტფსიქოლოგები უფრო შორს მიდიან და უშვებენ, რომ "ლოგიკური კავშირები გეშტალტ-კავშირებია, ლოგიკური პროცესები — მსჯელობა, დასკვნა და სხვა — გეშტალტ-პროცესები" (8; 281).

აზროვნების შესწავლა გეშტალტფსიქოლოგიაში საკმაოდ ადრე დაიწყო. მას დასაბამი დაუდო კელერის ზემოხსენებულმა გამოკვლევამ შიმპანზეების ინტელექტის შესახებ. მის გახმაურებულ ექსპერიმენტებში მაიმუნებს უქმნიდნენ პრობლემურ სიტუაციას, რომელშიც მიზნის მიღწევა (საკვების მოპოვება) პირდაპირი გზით შეუძლებელი იყო და ამისთვის უნდა მიემართათ შემოვლითი გზისთვის. მათ უნდა გამოეყენებინათ სხვადასხვა საგნები, რომლებიც იარაღის ფუნქციას ასრულებდნენ, მაგალითად, ჯოხი — ბანანის ხელში ჩასაგდებად. ცდის უფრო რთულ ვარიანტებში (ე.წ. ორფაზიანი ამოცანები) მიზნის მისაღწევად ჯერ იარაღის მოპოვება ან შექმნა იყო საჭირო.

მაგალითად, მოკლე ჯოხის საშუალებით მაიმუნს უნდა მიეზიდა გალიის გარეთ მდებარე უფრო გრძელი ჯოხი და მისი საშუალებით მისწვდომოდა ბანანს; ძალიან გართულებულ სიტუაციაში საჭირო იყო გრძელი ჯოხის შექმნა ორი არასაკმარისი სიგრძის ბამბუკის ჯოხის ერთმანეთში ჩარჭობით. ცდებმა აჩვენა, რომ პირდაპირი გზით ამოცანის გადაწყვეტის უშედეგო მცდელობის შემდეგ მაიმუნები წყვეტენ უაზრო მოქმედებას, გარკვეული ხანი აკვირდებიან სიტუაციას და მერე უცებ ასრულებენ სწორ მოქმედებას.

კელერის ინტერპრეტაციით ამ ცდებში საქმე გვაქვს ინსაიტის მოვლენასთან. *ინსაიტი* — ამოცანის უცაბედი გადაწყვეტა. მიხვედრაა; აღწერილ შემთხვევაში ეს ნიშნავს მაიმუნის მიერ პრობლემური სიტუაციიდან თავის დასაღწევად აუცილებელი საგნობრივი მიმართებების უცაბედ წვდომას. ამოცანის ასეთი გადაწყვეტა ნამდვილ აზროვნებად არის მიჩნეული და იგი უპირისპირდება პროცესის ბიქევიორისტულ, სასელდობრ, თორნდაიკისეულ ინტერპრეტაციას. თორნდაიკის ექსპერიმენტებში პრობლემური გალიიდან გამოსვლის ამოცანა თანდათანობით, მრავალი ცდისა და შეცდომის გავლით წყდება. კელერის აზრით, იქ ცხოველი ისეთ სიტუაციაშია მოქცეული, რომ იძულებულია იაროს ბრმა დასწავლის გზით, რადგან მოკლებულია შესაძლებლობას, აღიქვას პრობლემის ყველა მნიშვნელოვანი ელემენტი. ინსაიტი შეიძლება მოხდეს მხოლოდ მაშინ, თუ სიტუაციის მთელი სტრუქტურა სახეზეა. კელერის ცდებში ინსაიტი აღქმის სრუქტურის ელემენტებს შორის ისეთი მიმართებების წვდომაა, რომლებიც მანამდე გაოვალისწინებული არ იყო. ინსაიტი, ფაქტობრივად, ახალი გეშტალტის შექმნის ან, როგორც ავტორი ამბობს, გეშტალტის გადასტრუქტურების აქტია (13).

საზოგადოდ, ინსაიტისთვის რამდენიმე ნიშანია დამახასიათებელი, რომელთაგან უმთავრესია *უცაბედობა ან მყისიერება* და *ტრანსპოზიცია*. ეს უკანასკნელი წარმოადგენს პრობლემის გადაწყვეტის უკვე მიგნებული ხერხის გადატანას სხვა მსგავს პრობლემებზე. ტრანსპოზიციის ფენომენის შესწავლას დიდი ყურადღება დაეთმო გეშტალტფსიქოლოგიურ კვლევაში (20). საერთოდ კი ინსაიტის ცნებამ გეშტალტთეორიაში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი დაიკავა და საფუძვლად დაედო აზროვნების პროცესის ყველა გამოვლინების დახასიათებას. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ე.წ. *პროდუქტიული აზროვნების* კვლევა, რომელიც ვერთჰაიმერმა განახორციელა. კვლევის შედეგები განზოგადებულია წიგნში "პროდუქტიული აზროვნება", რომელიც ავტორის გარდაცვალების მერე გამოქვეყნდა და მის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს შრომად ითვლება.

ვერთჰაიმერმა მდიდარ ემპირიულ მასალაზე (ბავშვებზე და მოზრდილებზე მიღებული ექსპერიმენტული მონაცემები, დიდი ალმორნების ანალიზი, უალრესად საგულისხმო საუბრები აინშტაინთან) შეისწავლა შემეცნებითი სტრუქტურების, სახეცვლილების, ტრანსფორმაციის კანონზომიერებები. იგი მივიდა დასკვნამდე, რომ აზროვნების პროცესს პროდუქტიული, *შემოქმედებითი* ხასიათი აქვს და გულისხმობს საწყისი მასალის *ცენტრირების შეცვლას*, მის ახალ დინამიკურ მთლიანობად *რეორგანიზაციას ან სტუქტურირებას*. ამ ტერმინებით აღიწერება ინტელექტუალური მოქმედების ლოგიკურისაგან განსხვავებული, რეალური ფსიქოლოგიური ასპექტები. ვერთჰაიმერმა გამოყო აზროვნების პროცესის რამდენიმე ეტაპი. 1) თემის წარმოქმნა, საკითხის დასმა. აქ აღმოცენდება საკითხზე "მიმართული დაძაბულობა", რომელიც მობილიზაციას უკეთებს ადამიანის შემოქმედებით ძალებს. 2) პრობლემის გაცნობიერება და სიტუაციის ყველა ნიუანსის ანალიზი. ამ ეტაპზე პრობლემური სიტუაციის მთლიანი წარმოდგენა

ყალიბდება. 3) პრობლემის გადაჭრა, საჭირო სტრუქტურის მონახვა ინსაიტის გზით. საზრდოვნო პროცესის ეს სტადია, უპირატესად, არაცნობიერად მიმდინარეობს. 4) საშემსრულებლო სტადია, ანუ ამ სტრუქტურის შესაბამისი რეალიზაციის გზების გამონახვა.

ვერთჰაიმერი განსაკუთრებით აღნიშნავს ამოცანის პირობების შემცველი მონახაზის, *თვალსაჩინო სქემის* მნიშვნელობას. სქემის ადექვატურობა განსაზღვრავს ამოცანის გადაწყვეტის პროცესის მიმართულებას და სისწრაფეს, პრობლემის სხვადასხვა ნიუანსების დანახვისა და, საბოლოო ჯამში, ახალი გეშტალტის შექმნის სიადვილეს. აზროვნება სწორედ ეს არის; იგი "სტრუქტურული თვისებებისა და სტრუქტურული მოთხოვნების დანახვაში, გაცნობიერებაში მდგომარეობს; ისეთი მოქმედებების შერჩევაში, რომლებიც ამ მოთხოვნებს შეესაბამებიან, მათ მიერ განისაზღვრებიან და, ამდენად, სიტუაციას ცელიან მისი სტრუქტურის გაუმჯობესების მიმართულებით" (10; 270). რაც უფრო მეტ ახალ მნიშვნელობას იძენს სტრუქტურებში ჩართული საგნები, მით უფრო მრავალფეროვანია აზრითი გეშტალტები და ეფექტურია აზროვნება. *გეშტალტების გადასტრუქტურების* პროცესი უფრო ადვილად წარიმართება მაშინ, როცა მასალა თვალსაჩინოა; ვერბალური მასალის შემთხვევაში პროცესი რთულდება. ამიტომ ვერთჰაიმერი თვლის, რომ ლოგიკურ აზროვნებაზე ნაადრევი გადასვლა ხელს უშლის ბავშვის შემოქმედებითი აზროვნების განვითარებას; იგივე ითქმის, სხვათა შორის, მასალის მექანიკურ გამეორებაზეც. მიუხედავად იმისა, რომ ვერთჰაიმერის დასკვნები აზროვნების მთელ პროცესს ეხება და ზოგად ხასიათს ატარებს, მისი გამოკვლევა, უპირატესად, "ვიზუალურ" აზროვნებას უკავშირდება. აქ კვლავ გამოჩნდა ის პრიორიტეტული როლი, რომელსაც გეშტალტფსიქოლოგია აღქმას ანიჭებს.

რადგან სიტყვამ მოიტანა, ისიც აღვნიშნოთ, რომ გეშტალტფსიქოლოგების ყურადღების კონცენტრაცია პერცეფციის საკითხებზე ბუნებრივია და კანონზომიერი. გეშტალტფსიქოლოგები, პირველ ყოვლისა, ვუნდტის სისტემის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ამ უკანასკნელის მთავარი დასაყრდენი კი შეგრძნებებისა და აღქმის კვლევის შედეგები იყო. ამიტომ გასაგებია, რომ საკუთარი კვლევა მათაც ამ მიმართულებით წარმართეს, რათა ოპონენტი საკუთარ მინდორზე დაემარცხებინათ (21). გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია რომ პერცეპტული და, განსაკუთრებით, ვიზუალური პროცესების კვლევა ექსპერიმენტული ცვლადების მკაცრი გაკონტროლების საშუალებას იძლევა, რაც ისეთი მომთხოვნი ექსპერიმენტატორებისთვის, როგორც გეშტალტისტები იყვნენ, საკმაოდ წონიან გარემოებას წარმოადგენდა.

მთლიანობის იდეა ერთ-ერთი უმთავრესი იყო ფელიქს კრიუგერის (1874-1948) შემოქმედებაშიც. ვუნდტის გადადგომის შემდეგ იგი სათავეში ჩაუდგა ლაიფციგის სახელგანთქმულ ფსიქოლოგიის ინსტიტუტს. აქ მისი თაოსნობით ჩამოყალიბდა ე.წ. *ლაიფციგის მეორე სკოლა* (იგულისხმება, რომ პირველი ვუნდტის სკოლა იყო), რომელშიც შედიოდნენ ისეთი თვალსაჩინო მკვლევარები, როგორიცაა ჰანს ფოლკელტი (1886-1945), აგრეთვე ფ. ზანდერი და ო. კლემი. ეს სკოლა გეშტალტფიქოლოგიის სკოლის პარალელურად არსებობდა 30-ანი წლების ბოლომდე. ამ შემთხვევაშიც ატომიზმთან დაპირისპირებულ მთლიანობის ფსიქოლოგიასთან გვაქვს საქმე. თეორიული სისტემის ძირითად ცნებას *კომპლექს-ქვალიტეტი* წარმოადგენს, მაგრამ კრიუგერი გეშტალტურობას არ თვლის ფსიქიკის უნივერსალურ თვისებად არც აღწერითი, არც ახსნითი თვალსაზრისით. არსებობს ფსიქიკური მთლიანობები, რომლებიც არ არიან გეშტალტური ბუნების, თუმცა ყოველი გეშტალტი მთლიანობაა. სწორედ აქ შემოდის კომპლექს-ქვალიტეტის ცნება. იგი უფრო ფართოა, ვიდრე გეშტალტი. ეს

უკანასკნელი კომპლექს-ქვალიტეტის ერთ-ერთი გამოვლინებაა, მისი უმაღლესი საფეხურია. მასში ყველაზე მეტია შინაგანი დანაწევრებულობა, რაც განსაკუთრებით შემეცნებითი, კერძოდ, აღქმის ფენომენებისთვისაა დამახასიათებელი; მათ გეშტალტფსიქოლოგია იკვლევდა. ამავე დროს, მთლიანობის საწყისი ფორმის, კომპლექს-ქვალიტეტის პირველი საფეხური არის *გრძნობა*. იგი *გენეტიკურად პირველადია*; ამიტომ, მას ყოველგვარი ფსიქიკური შეიცავს. მთელი ფსიქიკა მართალია გრძნობა არ არის, მაგრამ, კრიუგერის თქმით, ის ყოველთვის გრძნობისმიერია, ანუ *ემოციონალურია*. პირველადი გრძნობისეული, დიფუზური საწყისი ყველგანაა; გრძნობის ელფერის გარეშე განცდა არ არსებობს, ცნობიერებაში მოცემული განცდა შეუძლებელია მთლიანად მოკლებული იყოს "გრძნობის სითბოს". აქ მნიშვნელოვანი ის არის, რომ გრძნობა მთლიანობის პროტოტიპია, მისი არსი მთლიანობაა. ფსიქიკური კომპლექსი მით უფრო მეტად ჰგავს გრძნობას, რაც უფრო ნაკლებად არის დანაწევრებული და სხვა განცდებისაგან გამოყოფილი. ყველაზე დიფერენცირებულ ფსიქიკურში იგი, შესაძლოა, მხოლოდ ფონის სახით იყოს მოცემული. მეორე მხრივ, ორ მეზობელ კომპლექსს შორის ის იმარჯვებს, რომელშიც მეტი ოდენობით არის წარმოდგენილი გრძნობა. გრძნობა ფსიქიკის *დინამიკურობას* განსაზღვრავს (18).

ლაიფციგის სკოლა უფრო ფართოდ განიხილავს მთიანობას. იგი გამოყოფს ისეთ მთლიანობებს, სადაც შერწყმულია ემოციური და კოგნიტური (ე.წ. *გეშტალტ-კომპლექსები*). ასეთი სტრუქტურები გენეტიკურად პირველადია და მათ შესასწავლად, ფენომენოლოგიურ მეთოდთან ერთად, გენეტიკური მეთოდიც გამოიყენება. საერთოდ კრიუგერი თვლის, რომ სტრუქტურა მუდამ დაკავშირებულია განვითარებასთან, რადგან განცდათა ყოველგვარი სირთულე განვითარების გზით არის მიღებული; ამიტომ, რაც უფრო რთულია ფსიქიკური მოვლენა, მით უფრო მეტად ხდება საჭირო შედარებითი ანუ გენეტიკური მეთოდის გამოყენება (3). აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ კრიუგერის სისტემას *განვითარების თეორია* ეწოდება. ლაიფციგის სკოლაში ჩატარებულმა ონტოგენეტურმა გამოკვლევებმა უჩვენა, რომ ცალკეული ფსიქიკური ფუნქციების, მათ შორის აღქმის ფორმირება რთული *ემოციურ-კოგნიტური მთლიანობების* დიფერენცირების შედეგად ხდება. ამ ფაქტის დადგენა ლაიფციგის მკვლევარების დიდ მიღწევად არის მიჩნეული (11). აღსანიშნავია, რომ რა შორსაც არ უნდა წაიდეს თავდაპირველი გეშტალტ-კომპლექსის დიფერენციაცია, ის ყოველთვის ინარჩუნებს ემოციურისა და კოგნიტურის ერთიანობის გარკვეულ დონეს. ეს მოსაზრება ძალიან აქტუალურად ჟღერს, ვინაიდან თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ნამდვილ ფსიქიკურ რეალობად სწორედ ასეთ მთლიანობებს მიიჩნევენ. კომპონენტებად დაშლა (შემეცნება, გრძნობა, მოტივაცია), ან წმინდა სახის ფსიქიკური რომელობების გამოყოფა, აბსტრაქციის შედეგია. თუ გეშტალტფსიქოლოგიის კრიტიკის ობიექტი კლასიკური ფსიქოლოგიის ატომიზმი იყო, კრიუგერის სკოლისთვის ასეთი საგანი მისი ინტელექტუალიზმიცაა. მთლიანობის ფსიქოლოგიის ამ ეერსიაში ხაზგასმულია ფსიქიკური სამყაროს ემოციური ბუნება და ამით გეშტალტთეორიის კოგნიტივისტური ცალმხრივობაა ღაძლეული.

დასასრულ, კლასიკური ფსიქოლოგიის გარდა, საინტერესოა გეშტალტფსიქოლოგიის მიმართება ბიჰევიორიზმთან. ვინაიდან ეს ორი მიმდინარეობა ერთი ტიპის, სახელდობრ, საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიას მიეკუთვნება. ისინი გარკვეული ხნის განმავლობაში ერთდროულად ვითარდებოდნენ და, რიგ შემთხვევებში, საკმაოდ მძაფრად ეპაექრებოდნენ ერთმანეთს. ამერიკის შეერთებულ შტატებში გეშტალტფსიქოლოგიის შესახებ ოციანი წლების დასაწყისში გაიგეს გეშტალტფსიქოლოგიის ჟურნალში გამოქვეყნე-

ბული ვეროპაიმერის წერილებიდან. უკვე ამ დროს, ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ნეობიპევიორისტი ედვარდ ტოლმენი, ლაბირინთში ვირთხების ქცევის ახსნისას იყენებს ტერმინებს "საგნობრივი გეშტალტი" და "გეშტალტ ნიშანი". 1924 წელს კორნელის უნივერსიტეტში ლექციებით ჩამოდის კოფკა, ხოლო ერთი წლის მერე ჰარვარდში კელერი. მალე კოფკა ამერიკაში დასახლდა და მუშაობა დაიწყო სმითის კოლეჯში; 30-იან წლებში, განერიდა რა ნაციზმსა და ანტისემიტიზმს, გეშტალტ-ფსიქოლოგიურმა ტრიუმვირატმა შეერთებულ შტატებში გადაინაცვლა. აქ ისინი დაიქსაქსნენ და გეშტალტფსიქოლოგიამ, როგორც ერთიანმა სკოლამ, ფაქტობრივად, შეწყვიტა თავისი არსებობა.

ფსიქოლოგიის ისტორიკოსებს შორის არ არის ჩამოყალიბებული ერთგვაროვანი აზრი იმის შესახებ, თუ რა გავლენა მოახდინა გეშტალტფსიქოლოგიამ ამერიკულ ფსიქოლოგიაზე. ერთნი ფიქრობენ, რომ ეს გავლენა ერთობ მნიშვნელოვანი იყო. მათი აზრით, გეშტალტფსიქოლოგიას დიდი წვლილი მიუძღვის თავდაპირველი, კლასიკური ბიპევიორიზმის გარდაქმნაში ნეობიპევიორიზმად (19)(22). სხვათა შეფასებით, გეშ-ტალტფსიქოლოგიური იდეების გავრცელება ამერიკაში რთულად მიდიოდა; იქ ბი-ჰევიორიზმის ზეობის ხანა იყო. ამ უკანასკნელისთვის კი გეშტალტფსიქოლოგია თავისი მენტალურობის, ფილოსოფიურობისა და გერმანული აზროვნების "დამძიმებუ-ლობის" გამო, ცოტა არ იყოს უცნაურ, არაერთმნიშვნელოვან და "თითქმის მისტიკურ" თეორიად რჩებოდა (24). როგორც ჩანს, ორივე პოზიცია შეიცავს სიმართლეს და უფრო მიზანშეწონილი იქნება, თუ შუალედური თვალსაზრისით ვიხელმძღვანელებთ. ერთგვარი გავლენა ბიპევიორიზმზე გეშტალტფსიქოლოგიამ უთუოდ იქონია და ამის საჩვენებლად თუნდაც ტოლმენის კონცეფციაზე მითითებაა საკმარისი. ამ გახმაურე-ბულ მოდელში ასიმილირებულია გეშტალტფსიქოლოგიის ზოგიერთი იდეა და პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ დასწავლის პროცესში გეშტალტური სტრუქტურების ჩამოყალი-ბება ხდება (იხ. თავი მეხუთე). მეორე მხრივ ისიც აშკარაა, რომ გეშტალტფსიქოლო-გია ვერასდროს უწევდა ამერიკაში სერიოზულ კონკურენციას ბიპევიორიზმს; მათ შორის ყოველთვის ბევრად მეტი განსხვავება იყო, ვიდრე მსგავსება. ეს ყველაზე კარგად ჩანს ამ ორი თეორიის მიმართებაში ვუნდტიდან მომდინარე კლასიკურ ფსიქოლოგიასთან, რომელსაც ორივე უპირისპირდება, მაგრამ განსხვავებული მოტივე-ბით.

ტრადიციულ ფსიქოლოგიას, ჩვეულებრივ, ხუთი ნიშნით ახასიათებენ. ეს ფსიქო-ლოგია არის 1) ექსპერიმენტული, 2) ინტროსპექციული, 3) სისტემური ანუ ფილოსოფი-ური, 4) ელემენტარისტული და 5) ასოციაციონისტური (23). ექსპერიმენტულობა ერთნაირად მიესადაგება გეშტალტფსიქოლოგიასაც და ბიპევიორიზმსაც. დანარჩენი ნიშნების მიმართ კი მათი პოზიციები განსხვავებულია. გეშტალტფსიქოლოგია არ უარყოფს კლასიკური ფსიქოლოგიის ინტროსპექციონიზმს; მისი ფენომენოლოგიური მეთოდი ხომ ექსპერიმენტული თვითდაკვირვების სახეობაა. ბიპევიორიზმის მთავარი და არსებითი ნიშანი კი ინტროსპექციისა და ცნობიერების უარყოფაა. გეშტალტ-ფსიქოლოგია საკმაოდ პოზიტიურად არის განწყობილი ფილოსოფიის მიმართაც — მას არ დაუკარგავს კავშირი დიდ სისტემებთან და მათ პრობლემებთან. კლასიკური ბიპევიორიზმი (ნეობიპევიორიზმს ეს ნაკლებად ეხება) გაურბის ფილოსოფიას, თუმცა, მაინც იძულებულია პასუხი გასცეს ზოგიერთ ფილოსოფიურ კითხვას. გეშტალტ-ფსიქოლოგია კატეგორიულად უარყოფს ელემენტარიზმს; ყველაზე მეტად მისთვის სწორედ ეს არის დამახასიათებელი. ბიპევიორიზმი ცნობიერებასთან ერთად უარყოფს ცნობიერების ელემენტებსაც, მაგრამ ელემენტარიზმზე, როგორც მეთოდოლოგიურ მიდგომაზე,

უარს არ ამბობს და, სადაც ხელი მიუწვდება (პირველ ყოვლისა ქცევის ანალიზისას), მიუთითებს ელემენტებზე და შეისწავლის მათ (S-R კავშირები, რეფლექსური რკალი და სხვა). და ბოლოს, გეშტალტფსიქოლოგია გადაჭრით უარყოფს ასოციაციონიზმს, რადგან იგი ელემენტარიზმს გულისხმობს, ხოლო ბიჰეიორიზმი საკუთარი ლოიალურია მის მიმართ; იგი პირდაპირ ლაპარაკობს ასოციაციურ კავშირებზე, თუმცა არა ცნობიერების შინაარსების, არამედ სტიმულისა და რეაქციის ტერმინებში. ზოგიერთ შემთხვევაში ასოციაცია იცვლება სხვა, მონათესავე ცნებებით — რეფლექსი, კონექცია და სხვა. მაგრამ ეს საქმის არსებით ვითარებას არ ცვლის.

გეშტალტფსიქოლოგიის უდიდესი დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან საბოლოოდ გაათავისუფლა ფსიქოლოგია ელემენტარიზმის ბორკილებისაგან. ეს საყოველთაოდ არის აღიარებული. ამავე დროს, გეშტალტფსიქოლოგიის მიმართ სერიოზულ შენიშვნებსაც გამოთქვამენ. არა ერთხელ იქნა მითითებული გეშტალტურობის პრინციპის უკიდეგანო *უნივერსალიზაციის* დაუშვებლობაზე. მართლაც, გეშტალტთეორიაში გეშტალტის კანონები არა მხოლოდ ყველა ფსიქიკურ მოვლენაზე, არამედ, ფაქტობრივად, მთელ სამყაროზე იქნა გავრცელებული. მრავალმა მკვლევარმა აღნიშნა, რომ ყველა მოვლენა თვით ფსიქიკის სფეროშიც არ წარმოადგენს გეშტალტს, ანუ *გარედან გამოყოფილ და შიგნით დიფერენცირებულ მთლიანს*. არსებობს უაღრესად დიფუზური, არასტრუქტურირებული მთლიანობებიც. ეს, როგორც კრიუგერმა აჩვენა, პირველ რიგში, გრძნობებს ეხება. მაგრამ ზოგიერთი აღქმაც. გეშტალტფსიქოლოგიის ეს საჩვენებელი ობიექტი, არაგეშტალტური ბუნებისაა. შტერნის ანალიზში მოცემულია ნამდვილად მთლიანი, მაგრამ გაუნაწვრეველი, არასტრუქტურირებული აღქმის არა ერთი მაგალითი. ეს აღქმები ნაკლებად არიან პიროვნებისგან გამოყოფილი და სუბიექტურ შინაგან მდგომარეობასთან ერთიანობაში განიცდებიან. ასეთ განცდებს იწვევს ნიავი სიცხეში, აბაზანა სიცივეში, ყვავილების სურნელი ველზე და სხვა. ეს ნამდვილი აღქმებია, ოღონდ იმდენად ძლიერ შეფერილი ემოციური ტონით, რომ მათი განცდა უფრო ფონის დიფუზურ გაცდას უახლოვდება, ვიდრე ფიგურის დანაწვრებულ გეშტალტს (6).

რაც შეეხება უფრო შორს მიმავალ უნივერსალიზაციას, უნდა ითქვას, რომ თუ თავდაპირველად გეშტალფსიქოლოგიური კვლევა ზოგადი ფსიქოლოგიის ჩარჩოებში მიმდინარეობდა და კოგნიტურ პროცესებს მოიცავდა. საკმაოდ მალე იგი ფსიქოლოგიის სხვა დარგებზეც გავრცელდა; "მან ზოოფსიქოლოგიაც ჩაირთო. აღმოჩნდა, რომ მაიმუნების აზროვნებაც გეშტალტურია; იგი გავრცელდა ხელოვნებისა და ეთნიკურ ფსიქოლოგიაში — აღმოჩნდა, რომ პირველყოფილი წარმოდგენები მსოფლიოზე და ხელოვნების წარმოშობა აგრეთვე გეშტალტია; ბავშვის ფსიქოლოგიასა და ფსიქოპათოლოგიაში გეშტალტად იქცა ბავშვის განვითარება და ფსიქიკური დაავადება. საბოლოოდ, ერთიან მსოფლმხედველობად გადაქცეის კვალდაკვალ, გეშტალტფსიქოლოგიამ გეშტალტი ისეთ დარგებშიც აღმოაჩინა, როგორიცაა ფიზიკა და ქიმია, ფიზიოლოგია და ბიოლოგია. ლოგიკური ფორმულის სახით ჩამოყალიბებული გეშტალტი სამყაროს საფუძველში აღმოჩნდა. როცა სამყაროს ქმნიდა, ღმერთმა ბრძანა: დე იყოს გეშტალტი — და იგი გაჩნდა ყველგან" (12; 307-308). ლ. ვიგოტსკის ეს ირონიული შეფასება ერთგვარი გაფრთხილებაა იმათთვის, ვინც კერძო ფსიქიკური მოვლენისა და თუნდაც ძალიან მნიშვნელოვანი პრინციპის მსოფლიო მიზიდულობის კანონის რანგში აყვანას შეეცდება.

გეშტალტფსიქოლოგიის კიდევ ერთი სერიოზული ნაკლი მის უკიდურეს *ობიექტივიზმში* მდგომარეობს. გეშტალტთეორიის თანახმად, ქცევას მთლიანად განსაზღვრავს

საგანთა ის ობიექტური მიმართებები და ველის ის ობიექტური სტრუქტურა, რაშიც უნდა გაერკვეს ცნობიერება. ასეა აღქმის შემთხვევაში; ის განიხილება როგორც პასიური პროცესი, რომლის ყველა თვისება ხატის სტრუქტურული ორგანიზაციის კანონზომიერებებით აიხსნება. ასევეა აზროვნებაშიც, მის რომელ ფორმაზეც არ უნდა ვილაპარაკოთ. პრაქტიკული ინტელექტის შემთხვევაში ამოცანის გადაწყვეტა ხდება მთლიანობითი სტრუქტურის, გეშტალტის შექმნის შედეგად, რომელიც მოიცავს როგორც მიზანს (ბანანი), ისე საშუალებას (ჯოხი). უხეშად რომ ვთქვათ, თვითონ მაიმუნი კი არ წყვეტს ამოცანას, არამედ მას თავისთავად აღმოუცენდება გეშტალტი — სიტუაციის მთლიანი ხედვა, საგანთა შორის მიმართებების წვდომა. იგივე ითქმის პროდუქტიულ აზროვნებაზეც; იგი ისე აღიწერება, თითქოს ამოცანის გადაწყვეტა ადამიანის, სუბიექტის გონებრივი მოქმედების შედეგს კი არ წარმოადგენს, არამედ თვითონ ამოცანა ხსნის თავის თავს, თავად მიისწრაფის ამოხსნისკენ (9). ერთი სიტყვით, გეშტალტთეორიაში იგნორირებულია სუბიექტის, პიროვნების როლი ფსიქიკურ აქტივობაში; იგი ანგარიშს არ უწევს ფსიქიკური მოქმედების შინაგან, სუბიექტისმიერ, პიროვნებიდან მომდინარე დეტერმინაციას. გეშტალტები პიროვნებისაგან დამოუკიდებლად აღმოცენდებიან და მოქმედებენ. გეშტალტის მოწყვეტა პიროვნებისაგან დაუშვებელია. როგორც შტერნი ამბობდა, არ არსებობს გეშტალტი გეშტალტმყოფელის გარეშე (1). თუ როგორ ხდება გეშტალტის ფორმირება და ფუნქციონირება, "დამოკიდებულია არა მარტო გარემოს ობიექტურ შემადგენლობასა და სიტუაციის თვისებებზე, არამედ ცნობიერების წინასწარ განწყობაზეც" (5; 114). დ. უზნაძის ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფციის თანახმად კი ეს, პირველ რიგში, სწორედ განწყობაზეა დამოკიდებული (7). რა თქმა უნდა, გეშტალტფსიქოლოგები ღიად არ უარყოფენ სუბიექტის როლს და გარკვეულად ითვალისწინებენ კიდეც მას (გეშტალტიზაციის ფაქტორებს შორის ვერთჰაიმერი "დისპოზიციის" ფაქტორს აღნიშნავს და ამით მიუთითებს პიროვნების განწყობის როლზე); მაგრამ, არც თეორიული სისტემისა და არც ემპირიული კვლევის დონეზე პიროვნების ფაქტორს ყურადღება არ ექცევა; იგი, არსებითად, უგულვებელყოფილია.

რაც შეეხება საკუთრივ მთლიანობის იდეას, ფსიქოლოგიისთვის იგი მხოლოდ სასარგებლო კი არა, სრულიად აუცილებელი და ფუნდამენტურია. მაგრამ ის შეიძლება ნაყოფიერის ნაცვლად მავნეც აღმოჩნდეს, თუ იმდენად იქნება აბსოლუტიზირებული, რომ ნაწილების ან კერძოს კვლევას შეაფერხებს და სრულებით დაჩრდილავს. გარკვეული აზრით, ასე დაეშართა გეშტალტფსიქოლოგიას. უპირატესად აღქმის სფეროში მიმდინარე კვლევა თავიდან ბოლომდე დაექვემდებარა ნაწილების მიმართ მთლიანის აბსოლუტური პეგემონიის იდეას. სავსებით გაუთვალისწინებელი აღმოჩნდა ნაწილის როლი მთელის განსაზღვრულობაში.

ლიტერატურა

1. აბაშიძე ე. პერსონალისტური ფსიქოლოგია. თბილისი, 1962.
2. ბოპორიშვილი ა. ლაიფციგის სკოლა. დასავლეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობები. ტფილისი, 1935.
3. ბოპორიშვილი ა. ფსიქოლოგიის პრინციპული საკითხები. ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის კრიტიკა. თბილისი, 1959.
4. ვერთჰაიმერი მ. გეშტალტფსიქოლოგიური კვლევა. დასავლეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობები. ტფილისი, 1935.

5. მეგრელიძე კ. აზრის სოციალური ფენომენოლოგია. თბილისი, 1990.
6. ნათაძე რ. ზოგადი ფსიქოლოგია. თბილისი, 1977.
7. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია. შრომები ტ. 3-4. თბილისი, 1964.
8. ხარაზიშვილი ფ. გეშტალტთეორია. დასავლეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობები. ტფილისი, 1935.
9. Абульханова-Славская К. А. Проблема мышления в гештальтпсихологии. В кн.: Основные направления исследований мышления в капиталистических странах. М., 1966.
10. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. М., 1987.
11. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. М., 1960.
12. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса. Собрание сочинений. т. 1, М., 1982.
13. Келер В. Исследование интеллекта человекоподобных обезьян. М., 1930.
14. Келер В. Об изоморфизме. Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
15. Келер В. Некоторые задачи гештальтпсихологии. Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
16. Кофка К. Основы психического развития. М., 1934.
17. Кофка К. Восприятие: введение в гештальттеорию. Хрестоматия по ощущению и восприятию. М., 1975.
18. Крюгер Ф. Сущность эмоционального переживания. Психология эмоций. Тексты. М., 1984.
19. Марцинковская Т. Д. История психологии. М., 2001.
20. Хегенхан Б., Олсон М. Теории научения. СПб., 2004.
21. Шульц Д. П., Шульц С. Э. История современной психологии. СПб., 1998.
22. Ярошевский М. Г. История психологии. М., 1997.
23. Boring E. G. A history of experimental psychology. New York: Appleton-Century-Crofts. 1950.
24. Leahey T. H. A history of psychology. Main currents in psychological thought. New Jersy: Prentice-Hall, 1992.

თავი მეოთხე

პოსტფროიდიზმი

სიღრმის ფსიქოლოგია, როგორც ფსიქოლოგიური აზრის გარკვეული მიმართულება, ყოველთვის საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო და განსხვავებულ მიმდინარეობებს აერთიანებდა. მას,პრინციპში,მიეკუთნება ყველა,ვინც ადამიანის ქცევის გაგებაში გადამწყვეტ მნიშვნელობას არაცნობიერ, ინდივიდის "სიღრმიდან" მომდინარე ტენდენციებს ანიჭებს. ამავე დროს, ამ ტენდენციების ბუნება და მოქმედების მექანიზმი ხშირად ძალზე განსხვავებულად არის გაგებული. ეს ვითარება უკვე ე.წ. კლასიკურ სიღრმის ფსიქოლოგიაში გვხვდება, რომელიც, როგორც ცნობილია, ფროიდის ფსიქოანალიზთან ერთად, ადლერის ინდივიდუალურ ფსიქოლოგიას და იუნგის ანალიზურ ფსიქოლოგიას აერთიანებს. ყველა მათგანს თავისი მიმდევრები ჰყავს, მაგრამ ცენტრალურ მოძღვრებად უთუოდ ფროიდის ფსიქოანალიზი რჩება. სწორედ მასთან მიმართებაში ახდენდა და ახდენს თვითგამორკვევას ყველა, ვინც ასე თუ ისე ცნობს და იყენებს ფსიქოანალიტიკურ მეთოდს.

პოსტფროიდისტულ პერიოდში ამ თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებად გამოკვეთილი სამი პოზიცია დასტურდება. მათ თავისი წარმომადგენლები ჰყავთ, ესენია: 1) ორთოდოქსალური ფროიდიზმის მიმდევრები; მათ, ძირითადად მიეკუთნებიან მსოფლიო ფსიქოანალიტიკურ ასოციაციაში გაერთიანებული პრაქტიკოსი ფსიქოანალიტიკოსები, რომლებიც გამორჩეული სიმტკიცითა და სიმკაცრით იცავენ ფროიდის მოძღვრების სიწმინდეს[1]. 2) რეფორმატორი ფსიქოანალიტიკოსები; მათი ამოსავალი წერტილი ფროიდის თეორიაა, თუმცა ისინი არ ეთანხმებიან მისი მოძღვრების ზოგიერთ პრინციპულ დებულებას და ცდილობენ ფსიქოანალიზის კონცეპტუალური სისტემის მეტ-ნაკლებად სერიოზულ რეფორმირებას. 3) მკვლევარები, რომლებიც თავიდან ფსიქოანალიზის პოზიციებზე იდგნენ, მაგრამ საბოლოოდ იმდენად დაშორდნენ პირველწყაროს, რომ ამჟამად დამოუკიდებელი მიმდინარეობის წარმომადგენლებადაც შეიძლება ჩაითვალონ. აქ შესაძლებელია დავასახელოთ ისეთი გამოჩენილი მეცნიერები, როგორიცაა ლ. ბინსვანგერი, მ. ბოსი, ჟ. ლაკანი, ჰ. მარკუზე, რ. მეი, პ. რიკერი, ვ.ფრანკლი და სხვა. მათი შეხედულებები, არსებითად, სხვადასხვა ფილოსოფიური სისტემებისა (ფენომენოლოგია, ეგზისტენციალიზმი, სტრუქტურალიზმი, მარქსიზმი) და ფსიქოანალიზის დაკავშირების ან სინთეზის შედეგს წარმოადგენენ. აქვე უნდა დავასახელოთ თვალსაჩინო ფსიქოთერაპევტები ა. ბეკი, ა. ელისი, ე. ბერნი, ფ.პერლსი და სხვა, რომლებმაც ფსიქოანალიზის გავლით, საკუთარი ფსიქოთერაპიული სისტემები შექმნეს (კოგნიტური თერაპია, რაციონალურ-ემოტიური ქცევითი თერაპია, ტრანსაქტიული ანალიზი,

[1] ამგვარ ტენდენციას სათავე თვით ფროიდმა დაუდო, რომელიც სრულიად ვერ ურიგდებოდა თავის თეორიასთან მცირედენ შეპაექრებასაც კი. ასეთ პოზიციას იგი ამართლებდა "შეხედულებით", რომლის თანახმადაც ფსიქოანალიზის ოპონენტები იმიტომ ეწინააღმდეგებიან ამ. მოძღვრების "ჭეშმარიტებებს", რომ თავად ვერ გამოსულან მასში აღწერილი არაცნობიერი ლტოლვების, კომპლექსებისა და დაცვითი მექანიზმების ტყვეობიდან (1). შემდგომში მისმა ფანატიკოსმა მიმდევრებმა (მაგალითად ე. ჯონსმა) ზოგიერთი "ერეტიკოსი" სულით ავადმყოფადაც კი შერაცხეს (6); ისინი ნამდვილი ოსტრაკიზმის მსხვერპლი გახდნენ (19).

გეშტალტ-თერაპია).

რეფორმისტულ ფსიქოანალიზში, ჩვეულებრივ, ორი დიდი მიმართულება გამოიყოფა: *ეგო-ფსიქოლოგია* და *ნეოფროიდიზმი*. ეგო-ფსიქოლოგიისთვის ზოგადად დამახასიათებელია ეგოს როლის წინ წამოწევა. მისი განხილვა არა იდისა და სუპერ-ეგოს უბრალო მარიონეტად, არამედ შედარებით ან სავსებით დამოუკიდებელ წამონაქმნად, რომელიც აქტიურად არეგულირებს ურთიერთობას განსხვავებულ შინაგან ტენდენციებსა და გარემოს შორის. მე-ს გააჩნია განვითარების თავისი გზა და ლოგიკა, საკუთარი სტრუქტურები, რომლებიც თავდაცვას და ადაპტაციას ემსახურებიან. ეგო-ფსიქოლოგიის სხვადასხვა განშტოებებში მე-ს ფუნქციონირების ცალკეული ასპექტებია წინ წამოწეული.

ზიგმუნდ ფროიდის შვილის, **ანა ფროიდის** (1895-1982) შემოქმედების ერთ-ერთ მთავარ თემას *მე-ს დაცვითი მექანიზმები* წარმოადგენდა. ზ. ფროიდი ინსტინქტური ლტოლვებისაგან დაცვის ერთ უმთავრეს მექანიზმზე საუბრობდა — ეს იყო განდევნა.

1936 წელს გამოსულ წიგნში, "მე და დაცვითი მექანიზმები", ანა ფროიდმა პირველად განიხილა მთელი რიგი დაცვითი მექანიზმები, რომლებსაც განვითარების პროცესში ეგო თვითონ გამოიმუშავებს. ესენია: საწინააღმდეგო ტენდენციის გაძლიერება, ცნობიერების ერთი შინაარსის ან მოქმედების მიერ მეორის მოსპობა, საფრთხის შემცველი რეალობის უარყოფა, შემაწუხებელი შინაარსის ნაკლებ შემაწუხებლით შეცვლა და ა.შ. (იხ. თავი პირველი). ამ მექანიზმების ჩვენებით ანა ფროიდმა მნიშვნელოვნად შეავსო ფსიქოანალიზის კონცეპტუალური სისტემა (14).

ა.ფროიდმა აქცენტი გაიკეთა პიროვნების ფუნქციების ადაპტაციურ ასპექტებ'ზე. ინდივიდის ნორმალური ფუნქციონირება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შესწევს მე-ს უნარი, შეარიგოს იდის იმპულსები სუპერ-ეგოს მოთხოვნებთან და გარემოს ზემოქმედებებთან. უფრო კონკრეტულად, მე-ს წინაშე სამი სახის ამოცანა დგას: *შუამავლობა* პიროვნების სხვა სტრუქტურებთან, *დაკვირვება* გარემოსა და ლტოლვებზე და *იმპულსების კონტროლი*. ეს ჩამნათვალი გარკვეულად ეხმიანება ფ. ალექსანდერის შეხედულებას მე-ს ოთხი ძირითადი ფუნქციის შესახებ, ესენია: 1) სუბიექტური საჭიროებების აღქმა — *შინაგანი პერცეფცია*; 2) გარესამყაროს შესახებ მონაცემების აღქმა — *გარეგანი პერცეფცია*; 3) გარეგანი და შინაგანი აღქმის მონაცემების *ინტეგრაცია*, რომელსაც მივყავართ სუბიექტური საჭიროებების დასაკმაყოფილებლად მიმართული მოქმედებების *დაგეგმასთან*; 4) განზრახული აქტივობის კონტროლი — მე-ს *საშემსრულებლო ფუნქცია* (2).

ეგო-ფსიქოლოგიის მეორე ხაზს 1939 წელს გამოქვეყნებული წერილით, "მე-ს ფსიქოლოგია და ადაპტაციის პრობლემა", **ჰაინც ჰარტმანმა** (1894-1970) დაუდო სათავე. თუ ფროიდი მხოლოდ იმის კონსტატაციით კმაყოფილდება, რომ ეგო რეალობის პრინციპით ხელმძღვანელობს, ჰარტმანი დაწვრილებით განიხილავს იმ ფუნქციებს, რომელთა მეშვეობითაც გარემოსთან ურთიერთობა მყარდება. ესაა ე.წ. *მეორადი ფუნქციები*: აღქმა, ყურადღება, მეხსიერება, აზროვნება, მეტყველება, მოტორიკა; ერთი სიტყვით, ის, რაც ტრადიციული ზოგადი ფსიქოლოგიის საგანს წარმოადგენს. ფაქტობრივად, ჰარტმანი და მისი მიმდევრები (ე. კრიზი, რ. ლევენ'მტაინი, დ. რაპაპორტი და

სხვა) ცდილობენ ერთგვარად შეერიონ ფსიქოანალიზი და კლასიკური ფსიქოლოგია, რომლის მონაცემებიც ფროიდის მიერ იგნორირებული იყო. ჰარტმანმა საკმაოდ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა ფსიქოანალიზის სისტემაში. იგი შეეცადა მოეხსნა ფროიდის მიერ ხაზგასმული დაპირისპირება ფსიქიკური ცხოვრების ამა თუ იმ მხარეს შორის. აქ იგულისხმება იდის მოთხოვნების და ეგოს დაცითი მექანიზმების, ფიქსაციისა და ანტიფიქსაციის, ეროსისა და თანატოსის, სიამოვნებისა და რეალობის პრინციპების პოლარიზაცია. გარდა ამისა, იმ აქტივობას, რომელსაც ეგო გარემოსთან ურთიერთობისა და შეგუების პროცესში ახორციელებს მეორადი ფუნქციების მეშვეობით, ჰარტმანმა თავისთავადი მნიშვნელობა მიანიჭა. ამ აზრით, იგი მეორად ფუნქციებს *ავტონომიურსაც* უწოდებს და გულისხმობს, რომ ისინი არა მხოლოდ სასიცოცხლო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას ემსახურებიან, არამედ თავად წარმოადგენენ გარკვეულ აქტივობასთან დაკავშირებული სიამოვნების წყაროს. მაგალითად, უეჭველია რომ პატარა ბავშვს უდიდეს სიამოვნებას ანიჭებს მოტორული თუ სენსორული აქტივობა, დამახსოვრება, მეტყველება, ახლის გაგება და ა.შ. ეს სიამოვნება გაპირობებულია არა ინსტინქტებით, არამედ ადაპტაციის ინტერესებით და მასში ჩართული პროცესებით. არსებითად, ჰარტმანი ლაპარაკობს მე-ს მეორადი ფუნქციებიდან მომდინარე *ფუნქციონალურ სიამოვნებაზე* (ეს ტერმინი, როგორც ცნობილია, კარლ ბიულერს ეკუთვნის) და ამით ეგოს საკუთარ, არაინსტინქტური წარმოშობის აფექტურ შინაარსებს უკავშირებს. ეგოს ფუნქციების ავტონომიურობა იმაშიც ვლინდება, რომ მათ თავისი *მიმწოფების განრიგი* აქვთ; მათი განვითარება ინსტინქტური (ფსიქოსექსუალური) განითარებისაგან განსხვავებული კანონზომიერებით და მექანიზმებით მიმდინარეობს (32).

სოციალურ გარემოსთან ადაპტაციას პირველ რიგში ხაზს უსვამს **ერიკ ერიქსონი** (1902-1990). სოციალურ გარემოში ადამიანის ქცევის ძირითადი ნიშანი, მისი აზრით, *ფსიქოსოციალური იდენტურობაა*, რომელიც სუბიექტურად განიცდება, როგორც მუდმივი იგივეობა თავის თავთან. ამის საფუძველია მე-ს მთლიანობითი ხატი, რომელიც, მიუხედავად ასაკობრივი ცვალებადობისა, ყოველთვის ინარჩუნებს ერთი და იმავე მე-სთან მიკუთვნებულობის ნიშანს. იდენტურობის განცდას საკმაოდ რთული სტრუქტურა აქვს. მისი ფენომენოლოგიური დახასიათება შეიცავს თავისი უნიკალურობის და განცალკევებული არსებობის გრძნობას; ასევე შინაგანი იგივეობრიობისა და მუდმივობის გრძნობას, იმის განცდას, რომ ცხოვრებას აქვს შეთანხმებულობა და საზრისი; იდენტურობას ქმნის, აგრეთვე, შინაგანი ჰარმონიისა და ერთიანობის გრძნობა და ბოლოს, ჯგუფთან და საზოგადოებასთან სოლიდარობის, სხვების მოლოდინებისა და აღქმებისადმი შესატყვისობის გრძნობა. ამ განცდების ერთიანობა იძლევა დასრულებული, ერთიანი იდენტურობის განცდას. ერიქსონი იდენტურობის სხვაგვარ ანალიზსაც მიმართავს. ამ შემთხვევაში გათვალისწინებულია ის, თუ ინდივიდის რომელ ფენას ან ასპექტს უკავშირდება იდენტურობა. ამის მიხედვით გამოიყოფა: 1) *სომატური იდენტურობა*, რომელიც გამომდინარეობს ორგანიზმის მისწრაფებიდან შეინარჩუნოს თავისი მთლიანობა გარემოსამყაროსთან ურთიერთობისას; 2) *პიროვნული იდენტურობა*, რომელიც ინტეგრირებას უკეთებს ადამიანის გარეგან და შინაგან გამოცდილებას და 3) *სოციალური იდენტურობა*, რომელიც გამოხატავს ადამიანების ერთიანობას გარკვეული წესრიგისა და სტაბილურობის შექმნასა და შენარჩუნებაში.

იდენტურობის ჩამოყალიბების პროცესი პიროვნების ფორმირების პროცესია, რომელიც, ფაქტობრივად, მთელი ცხოვრების განმავლობაში მიმდინარეობს. ამიტომ, ეგო-ფსიქოლოგიის ამ ვარიანტისთვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია აქცენტი მე-ს ონტოგენეტური განვითარების საკითხზე. ერიქსონის აზრით, ფროიდის მიერ აღწერილ ფსიქოსექსუალური განვითარების სტადიებთან ერთად, როცა ხდება ლტოლვის მიმართულების გადანაცვლება აუტოეროტიზმიდან გარე ობიექტისაკენ, არსებობს, აგრეთვე, მე-ს განვითარების ის სტადიები, რომელთა მსვლელობაში ინდივიდი აყალიბებს ძირითად ორიენტაციებს საკუთარი თავისა და სოციალური გარემოს მიმართ. ფროიდისაგან განსხვავებით, ერიქსონი ამტკიცებს, რომ პიროვნების ქმნადობის პროცესი არ მთავრდება გარდამავალ ასაკში; იგი გრძელდება მთელი სასიცოცხლო ციკლის განმავლობაში.

პიროვნების ფორმირების თვალსაზრისით, გარდამავალ (მოზარდობის) ასაკს ერიქსონის კონცეფციაშიც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ამ პერიოდში მოზარდები სინჯავენ სხვადასხვა სოციალურ როლებს და მე-ს ხატებს, რათა მონახონ და მოირგონ ისეთი, რომელიც მეტად შეეფერება მათ შინაგან ბუნებას. ერიქსონის მიერ შემოღებული ტერმინი, *მოზარდობის იდენტურობის კრიზისი* გამოხატავს იდენტურობის ძიებასთან დაკავშირებულ კოლიზიებს. ეს კრიზისი, შესაძლოა, ყველაზე მწვავეა, მაგრამ არა ერთადერთი. ერიქსონის მიხედვით, ადამიანი მთელი თავისი ცხოვრების განმავლობაში განვითარების რვა *ფსიქოსოციალურ სტადიას* გაიელის. თითოეული მათგანი შეიცავს კონფლიქტს ან კრიზისს. კრიზისი აუცილებლად წარმოიქმნება, რადგან სოციალური და ფიზიკური გარემო ყველა სტადიაზე ახალი ამოცანების წინაშე აყენებს ინდივიდს; მათი გადაწყვეტა ადვილი არ არის, მაგრამ აუცილებელია ინდივიდის გადასელისთვის განვითარების ახალ დონეზე. კრიზისის დაძლევა უთუოდ მოხდება, ოღონდ ადაპტური ან არაადაპტური გზით. რეალური პროგრესი, ცხადია, მხოლოდ პირველს უკავშირდება. თუ კრიზისი ნეგატიურად არის გადაწყვეტილი, ვითარების გამოსწორება შესაძლებელია შემდგომ სტადიაზე ადაპტური გადაწყვეტის გამონახვით. ამიტომ, ოპტიმისტური პერსპექტივა განვითარების ყველა სტადიაზეა შენარჩუნებული. ყველა სტადიაზე არსებობს ცნობიერი კონტროლისა და კორექციის შესაძლებლობა. აქ მნიშვნელობა არა აქვს იმას, რომ სტადიების გაელის აუცილებლობა და მათი თანმიმდევრობა გენეტიკურად არის დაპროგრამებული. ერიქსონის *განვითარების ეპიგენეტიკური მოდელის* თანახმად, ფსიქოსოციალური სტადიები *პიროვნების გეგმის* დროში გაშლაა; განვითარება ამ მხრივ მომწიფების პროცესს ემსგავსება; მომწიფებით დეტერმინირებული პროცესი კი *უნივერსალურ* ხასიათს ატარებს და ყველა კულტურაში ერთნაირად მიმდინარეობს. ერიქსონი, ცხადია, აცნობიერებდა კულტურათა შორის განსხვავებულობის მნიშვნელობას და იკელევდა კიდეც სტადიების გაელის თავისებურებებს სხვადასხვა კულტურაში, მაგრამ მას უბრალოდ მიაჩნდა, რომ ადამიანის ფორმირების პროცესი ყველა კულტურაში პრინციპულად მსგავსი პრობლემების გადაჭრას გულისხმობს. ყველამ უნდა დაძლიოს პატარა ბავშვის უსუსურობა, მისცეს ნორმალური ფუნქციონირებისთვის აუცილებელი ცოდნა-ჩვევები, გამოუმუშაოს სოციალური თანაცხოვრების წესები; ყველგან წარმოიქმნება იდენტურობის მიღწევის, შემდგომი თაობის გაზრდისა და სიკვდილისთვის თვალის გასწორების პრობლემა. შესაბამისი ამოცანები ყველა კულტურაში დგება, ვინაიდან თვით კულტურა ევოლუციური პროცესის ნაწილს წარმოადგენს (27).

ამრიგად, ეპიგენეტიკური მოდელით დახასიათებული ფსიქოსოციალური განვითარების სტადიები წარმოადგენს *კრიტიკული პერიოდების სერიებს*, რომლებიც უნდა დაძლეულ იქნან ცხოვრების განმავლობაში. ამასთან, ყოველი სტადია არა მხოლოდ

აყალიბებს სოციალური ცხოვრებისთვის აუცილებელ ახალ თვისებებს, არამედ ქმნის შემდგომ სტადიაზე გადასვლის პირობებს. აღნიშნული რვა სტადიიდან პირველი ოთხი ქრონოლოგიურად და, ნაწილობრივ, შინაარსეულად მიყვება ფროიდის ფსიქოსოციალური განვითარების პერიოდებს, ხოლო დანარჩენი ოთხი ერიქსონის მიერაა გამოყოფილი. ყოველ სტადიაზე ხდება სოციალურ-პიროვნული თვისებების წყვილიდან ერთ-ერთის ფორმირება, რომელთანაც ადამიანი საკუთარი თავის იდენტიფიკაციას ახდენს.

პირველ სტადიაზე (*ძუძუს ხანა*, დაბადებიდან 1 წლამდე) კრიზისი დაკავშირებულია იმასთან, თუ როგორ უკმაყოფილებს მომვლელი პირი (ძირითადად ესაა მშობელი) ბავშვს მოავარ სასიცოცხლო მოთხოვნილებებს. შესაბამისად, ვითარდება ან *ბაზისური ნდობა* გარემოსადმი ან *უნდობლობა*. ნდობა-უნდობლობის კონფლიქტის წარმატებული დაძლევის შედეგად შეიძინება ისეთი *დადებითი ფსიქოსოციალური თვისება ან საბაზისო ძალა*, როგორიცაა *იმედი*.

მეორე სტადიაზე (*ადრეული ბავშვობა*, 1-3 წელი) კრიზისი ვითარდება ტუალეტთან მიჩვევისა და სისუფთავის ჩვევების გამომუშავების გარშემო. იმის მიხედვით, თუ როგორ იქცევიან ამ შემთხვევაში მშობლები (დახმარება ან მკაცრი კონტროლი), ბავშვს უვითარდება *ავტონომიურობა ან სირცხვილი* და *დაურწმუნებლობა*. ამ სტადიის შედეგად შეძენილი საბაზისო ძალა *ნებისყოფაა*.

მესამე სტადიაზე (*სკოლამდელი ასაკი*, 3-6 წელი) კრიზისის პრობლემა სოციალიზაციაში მდგომარეობს. ბავშმა უნდა გაითავისოს საზოგადოებაში მიღებული ნორმები და შეუფარდოს მათ თავისი აქტივობა. შედეგად ყალიბდება *ინიციატივა ან დანაშაულის განცდა*. ინიციატივას თან სდევს *მიზანდასახულების* გამომუშავება.

მეოთხე სტადიაზე (*პირველი სასკოლო ასაკი*, 6-12 წელი) ბავშვს უნდა გამოუმუშავდეს სერიოზული საქმის კეთების, სწავლის, დამოუკიდებელი მუშაობის უნარი. აქედან გამომდინარე, შეიძლება მოხდეს *შრომისმოყვარეობის ან არასრულყოფილების* ფორმირება. შრომისმოყვარეობა *კომპეტენტურობის* საწინდარია.

მეხუთე სტადიაზე (*მოზარდობა*, 12-20 წელი) კრიზისის მთავარი თემებია თანატოლებთან ურთიერთობა, პროფესიისა და ცხოვრების შემდგომი გზის არჩევა. აქ გადამწყვეტი ხდება თავისი მე-ს, თავისი უნარების ადექვატური გაცნობიერება, წარსული გამოცდილებისა და მომავალი მიზნების ინტეგრაცია პიროვნების სტრუქტურაში. ამ გზაზე წარმატების შემთხვევაში ვითარდება *თვითიდენტურობა*, წარუმატებლობის შემთხვევაში — *აღრეული იდენტურობა*. სტადიის დადებითი თვისება *ერთგულებაა*.

მეექვსე სტადიაზე (*ადრეული მოწიფულობა*, 20-35 წელი) კრიზისი სხვა ადამიანებთან, უპირატესად საპირისპირო სქესის წარმომადგენლებთან ახალი ურთიერთობების დამყარებას და ოჯახის შექმნას უკავშირდება. წარმატებული გამოცდილება ამ სარბიელზე *ავტონომიურობას* აჩენს, წარუმატებელი — *იზოლაციას*. სტადიის დადებითი თვისება *სიყვარულია*.

მეშვიდე სტადიაზე (*მოწიფულობა*, 35-65 წელი) ადამიანის საზრუნავი ისაა, რომ შეინარჩუნოს და განავითაროს თავისი აქტიურობა და შემოქმედებითობა მოღვაწეობის ყველა სფეროში (ინტიმური კავშირი, შვილების აღზრდა, პროფესიული საქმიანობა და ა.შ.). თუ ეს მოხერხდა, ვიღებთ *პროდუქტიულობას*, თუ არა — *სტაგნაციას*. სტადიის დადებითი თვისებაა *ზრუნვა*.

მერვე სტადიაზე (*სიბერე*, 65 წლის შემდეგ) ადამიანი ხანდაზმულობის კრიზისში შედის. მან უნდა შეაჯამოს თავისი ცხოვრება, როგორც მთლიანობა, რომელშიც მან განახორციელა თავისი თავი. ამ შემთხვევაში მას არ აშინებს სიკვდილის გარდა-

უვალობა, რადგან ხედავს თავის გაგრძელებას შთამომავლობასა და შემოქმედებით წარმატებებში. იგი ხდება *ინტეგრირებული*. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას *სასოწარკვეთილება* იპყრობს. ამ სტადიაზე გამომუშავებული საბაზისო ძალა *სიბრძნეა* (28).

საერთოდ, ეგო-ფსიქოლოგია უფრო კლასიკური ფსიქოანალიზის დამატებას და განვითარებას წარმოადგენს. *ნეოფროიდიზმი* ბევრად უფრო კრიტიკულია ფროიდის თეორიის დებულებების მიმართ და რადიკალურია მათი ტრანსფორმაციის თვალსაზრისით. ეს მიმდინარეობა წარმოიქმნა ამერიკაში XX საუკუნის 30-იან წლებში; მისი ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლები არიან ე. ფრომი, კ. ჰორნი და ჰ.სალივანი. ნეოფროიდისტები უარყოფენ ფროიდის *ბიოლოგიზმს*, ადამიანის წარმოდგენას ისეთ არსებად, რომელსაც მართავენ ფილოგენეზიდან მომდინარე ინსტინქტური ძალები. ცდილობენ რა მონახონ ერთიანობა ადამიანის ბუნებრივ და სოციალურ საწყისებს შორის, ისინი პრიორიტეტს მაინც საზოგადოებრივ ფაქტორებს ანიჭებენ. შეიძლება ითქვას, რომ ნეოფროიდიზმში ფსიქოანალიზის შეხედულებების *სოციალიზაცია* მოხდა; ძირითად საკითხად იქცა სოციალური პროცესები და მათი როლი პიროვნების ქცევისა და ხასიათის ფორმირებაში[1]; დაიწყო და კვლავაც გრძელდება ფროიდის თვალსაზრისის *დესექსულიზაცია*. გამოყოფილია პირველადი მოტივაციის ისეთი სახეები, რომელთაც არაფერი აქვთ საერთო ლიბიდოსთან, ეროსთან და თანატოსთან. ეს მოტივები ან თავად არიან სოციალური ბუნების ან ინდივიდისა და სოციალური გარემოს ურთიერთქმედების შედეგად ჩნდებიან. სოციალური გარემოს იმანენტურ მანკიერებათა გამო ეს ურთიერთქმედება ძირეული, ამოსავალი კონფლიქტის შემცველია. ადამიანის ხასიათი და ქცევითი სტრატეგიები ამ კონფლიქტის ნაყოფს წარმოადგენენ; მათ დაცვითი ფუნქცია აქვთ. ხასიათისა და დაცვითი აქტივობის მრავალი ფორმის ყოვლისმომცველი დახასიათებით ნეოფროიდისტები საკმაოდ შორს წავიდნენ ფროიდისგან.

ამავე დროს, ნეოფროიდისტები გაგებით ეკიდებიან თანამედროვე ფსიქოანალიზში გავრცელებულ მოწოდებას – უკან ფროიდისკენ, რადგან მათ არასდროს გაუწყვეტიათ ორგანული კავშირი ფროიდის მოძღვრებასთან და ამას თავადაც აღნიშნავენ. როგორც სიღრმის ყოველგვარ ფსიქოლოგიაში, ნეოფროიდიზმშიც შენარჩუნებულია *არაცნობიერის პრიორიტეტი*: ამოსავალი მოტივაციური ძალები, კონფლიქტის წყარო და მისი დაძლევის გზები (მექანიზმები) არაცნობიერია; ასევე შენარჩუნებულია ცნობიერებისა და არაცნობიერის დაპირისპირების ფროიდისეული სქემა – ცნობიერება წინააღმდეგობას უწევს არაცნობიერ იმპულსებს და განდევნის მათ. მკურნალობა არაცნობიერი შინაარსების *გაცნობიერებას* უკავშირდება; ამისთვის, გარკვეულ ნოვაციებთან ერთად, გამოიყენება ფსიქოანალიზის ტრადიციული ხერხები. მართალია ნეოფროიდიზმში უფრო ხშირად ლაპარაკია არა ნევროტულ სიმპტომებზე, არამედ ნევროტულ ხასიათზე, მაგრამ, აქაც შენარჩუნებულია ფროიდის თეზისი ნორმასა და პათოლოგიაში მოქმედი *მექანიზმების იდენტურობის* შესახებ. ეს პრინციპი საერთოდ ფსიქოანალიზის ქვაკუთხედია, ვინაიდან მისი მტკიცე დაცვის გარეშე იგი ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფციის სტატუსს დაკარგავს.

აღნიშნული თავისებურებები ყველაზე მკაფიოდ გამოვლინდა ნეოფროიდიზმის

---

[1] ცნობილია, რომ ფსიქოანალიზის შემქმნელი ადამიანის აქტივობის ყოველგვარი გამოვლინების მხოლოდ შინაგან, ბიოფსიქიკურ დეტერმინაციას აღიარებდა. გარე, სოციალურ ფაქტორებს იგი პრაქტიკულად არ ითვალისწინებდა და კითხვაზე მათი შესაძლო როლის შესახებ, ხუმრობით პასუხობდა: მე კლიმატიც არ მაინტერესებს, თუმცა მასაც მნიშვნელობა აქვს.

გამოჩენილი თეორეტიკოსის ერიჰ ფრომის (1900-1980) შემოქმედებაში. ფრომი დაიბადა გერმანიაში. ფილოსოფიური და ფსიქოანალიტიკური განათლების მიღების შემდეგ ერთხანს მუშაობდა ფრანკფურტის სოციალური კვლევების ინსტიტუტში, სადაც მოქმედებდა ერთ-ერთი ძლიერი სოციოლოგიური სკოლა. 1933 წელს ფრომი გადასახლდა ამერიკაში. იგი ეწეოდა ფსიქოანალიტიკურ პრაქტიკას და, ამავე დროს, მოღვაწეობდა კოლუმბიისა და იელის უნივერსიტეტებში. დიდი ხნის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა მეხიკოს ფსიქოანალიზის ინსტიტუტს, იყო ნიუ იორკის აკადემიის წევრი. ფსიქოლოგიის, ფილოსოფიური ანთროპოლოგიის, სოციოლოგიის, თეოლოგიის საკითხებზე შექმნილმა შრომებმა მას საერთაშორისო აღიარება მოუტანეს.

ფრომის შემოქმედების ცენტრში *ფსიქიკური* და *სოციალური* ფაქტორების ურთიერთობის საკითხია. თავის კონცეფციაში იგი ცდილობს გააერთიანოს ფროიდისა და მარქსის შეხედულებები[1]. ამგვარი გაერთანების საფუძველი იყო ფრომის რწმენა, რომ "სოციალური და კულტურული ფონის ცოდნის გარეშე შეუძლებელია სწორად გაიგოთ ფსიქოლოგიური პრობლემები; მაგრამ, ზუსტად ასევე, შეუძლებელია სოციალური მოვლენების გაგება იმის ცოდნის გარეშე, თუ როგორ მოქმედებს მათ საფუძვლად მდებარე ფსიქოლოგიური მექანიზმები" (16; 119). რადგან ფრომს უდიდეს ფსიქოლოგად ფროიდი მიაჩნდა, ხოლო უდიდეს სოციალურ ფილოსოფოსად მარქსი, ბუნებრივია, რომ არჩევანი სწორედ მათზე შეჩერდა. ფრომი თვლიდა, რომ მარქსმა ვერ შეძლო იმის ჩვენება, თუ როგორ გადადის ეკონომიკური ბაზისი იდეოლოგიურ ზედნაშენში. მათ შორის არსებული უფსკრულის ამოვსება, ფრომის აზრით, შესაძლებელია ფსიქოანალიზის საშუალებით. ამ მიზნით მას შემოაქვს *სოციალური ხასიათის* ცნება. იგი უნდა გაიმიჯნოს ინდივიდუალური ხასიათისაგან. სოციალურ ხასიათში განსაზღვრულია ამა თუ იმ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურით გაპირობებული ადამიანთა ქცევისა და აზროვნების საერთო წესი[2]. იგი წარმართავს ამ საზოგადოების წევრთა ენერგიას საჭირო მიმართულებით, აიძულებს მათ იმოქმედონ და იფიქრონ საზოგადოების ინტერესების შესაბამისად, რის შედეგადაც წარმოიქმნება ამ კულტურისათვის დამახასიათებელი იდეები და იდეალები. მაგრამ საზოგადოება განსაზღვრავს იმასაც, თუ რა გრძნობები და აზრებია დასაშვები ინდივიდების ცნობიერებაში. მაშასადამე, არსებობს როგორც სოციალური ხასიათი, ისე *სოციალური არაცნობიერი*. ეს უკანასკნელი გულისხმობს ისეთ შინაარსებს, რომლებიც განდევნილია საზოგადოების წევრთა უდიდესი ნაწილის ცნობიერებიდან. ეს შინაარსები თუ ტენდენციები ეხება იმ წინააღმდეგობებს, რომლებიც ამ საზოგადოებაში არსებობს და, რომელთა გაცნობიერებამ შეიძლება დაარღვიოს ინდივიდისა და, შესაბამისად, მთელი საზოგადოების ნორმალური ფუნქციონირება (ფრომის თქმით, საზოგადოება არაფერია, თუ არა ინდივიდების ერთიანობა). ამიტომ, საზოგადოების მკურნალობა, ფრომის მიხედვით, მისი წევრების მკურნალობას ნიშნავს. ეს ამოცანა კი ფსიქოანალიზმა უნდა შეასრულოს.

ფრომისთვის, ისევე როგორც ყველა ფსიქოანალიტიკოსისთვის, არაცნობიერი

---

[1] საერთოდ ე.წ. *ფროიდო-მარქსიზმი* ფსიქოანალიტიკური აზროვნების ერთ-ერთ საინტერესო განშტოებას წარმოადგენს და არც თუ ცოტა მიმდევარი ჰყავს. მისი წამყვანი ფიგურები, ფრომთან ერთად, არიან ჰ. მარკუზე, კ. რაიხი, რ. ლიკტენი (7).

[2] ფრომი სოციალური ხასიათის შემდეგ ტიპებს გამოყოფს: *რეცეფციული (მიმღებლური), ექსპლოატატორული, დამგროვებელი, საბაზრო (საქმიანი), პროდუქტიული.*

საყრდენი ცნებაა. ფრომის შეფასებით, ფროიდის სხვა დიდ აღმოჩნებს შორის (ოიდიპოსის კომპლექსი, ნარცისიზმი, სიკვდილის ინსტინქტი, ინფანტილური სექსუალობა და სხვა) არაცნობიერი ყველაზე ფუნდამენტურია. უბედურება ის არის, რომ მას იგივე ბედი ეწია, რაც დანარჩენებს — მისი რეალური სიდიადე და მნიშვნელობა ერთგვარად გააფერმკრთალა ფროიდის ბიოლოგისტურ-მექანიცისტურმა თვალსაზრისმა. არაცნობიერი არ არის ბნელი ინსტინქტური ძალების სათარეშო ასპარეზი, მანკიერებათა თავშესაფარი. მის შინაარსს შეადგენენ, როგორც ბოროტი, ისე კეთილი ზრახვები და მისწრაფებები. ამავე დროს, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ არაცნობიერის სფერო მხოლოდ ირაციონალურ ემოციურ-მოტივაციურ შინაარსებს შეიცავს. რაციონალური იდეები და რწმენები მასში ბევრად მეტია, ვიდრე ცნობიერებაში. საქმე ისაა, რომ ჩვენი ცნობიერების *რაციონალური შინაარსები* თითქმის არ შეიცავენ ჭეშმარიტებებს — ეს არის არასწორი ინფორმაციის, ცრურწმენების, ამოჩემებების, რაციონალიზაციებისა და სხვა მსგავსი შინაარსების ნაზავი. აზროვნების პროცესში ილუზიების ეს სამყარო თითქოს ლოგიკისა და სანდოობის პრინციპების თანახმად ორგანიზდება. ითვლება, რომ ცნობიერების აღნიშნული დონე რეალობას ასახავს და ჩვენი ცხოვრება ამ სურათის მიხედვით იგეგმება. მაგრამ სინამდვილეში ეს სურათი სრულებითაც არ შეესაბამება რეალობას. სწორედ ამიტომ იგი არ ითრგუნება; პირიქით, ითრგუნება და განიდევნება ჭეშმარიტი ცოდნა. აქედან გამომდინარე, კითხვაზე, რა არის არაცნობიერი, ფრომი პასუხობს: "ირაციონალური ენებების გარდა, ესაა თითქმის მთელი ჩვენი ცოდნა რეალობის შესახებ" (17; 105). ჩვენ ვიცით ჭეშმარიტება, მაგრამ ვთრგუნავთ მას; არსებობს არაცნობიერი ცოდნა, რომლის გაცნობიერებაც ცხოვრებას უაღრესად დაამძიმებდა და სახიფათოდ აქცევდა. ამიტომ ადამიანის ენერგიის დიდი ნაწილი იმაზე იხარჯება, რომ დაუმალოს საკუთარ თავს ის, რაც იცის.

მაინც რა შეადგენს ამ ესოდენ ძნელად მისაღები და სუბიექტურად გასაიდუმლოებული ცოდნის შინაარსს? ამ კითხვაზე პასუხი უნდა ვეძიოთ ფრომის შეხედულებაში *ეგზისტენციალური წინააღმდეგობების* შესახებ. ფრომის თანახმად, ცხოველი გარემოსთან ჰარმონიულ დამოკიდებულებაში იმყოფება, რასაც შეგუების ინსტინქტური მექანიზმები განაპირობებენ. ადამიანთან ინსტინქტების როლი პრაქტიკულად ნულამდეა დაყვანილი. სამაგიეროდ მას აღმოუცენდა ახალი თვისებები, რომელთაგან უმნიშვნელოვანესია თვითცნობიერება, გონება და წარმოსახვა. ამ უნარების განვითარებით დაირღვა ცხოველის არსებობისთვის დამახასიათებელი ჰარმონია; ადამიანი გახდა ნორმიდან გადახვევა, ანომალია, ბუნების ახირება. მისი არსებობა სავსეა წინააღმდეგობებით: ადამიანი ბუნების ნაწილია, ემორჩილება მის კანონებს, მაგრამ, ამავე დროს, იგი მუდმივად გადის ბუნების სამყაროს ფარგლებს გარეთ ანუ ტრანსცედენტირებს; იგი თავისთვადია და, ამასთან ერთად, მთელის ნაწილიცაა; იგი მოკვდავია, იცის ამის შესახებ და ვერ ახერხებს თავისი შესაძლებლობების სრულ განხორციელებას მისთვის განკუთვნილი მოკლე დროის მანძილზე; ადამიანი მარტოსულია, თავს ერთვჯერად და თავისთავად არსებად განიცდის, მაგრამ ვერ იტანს მარტოობას. მისი ბედნიერება სხვებთან კავშირში, მის თანამედროვე, წარსულ და მომავალ თაობებთან თანაზიარებაშია. ადამიანმა არ შეიძლება იცოდეს ყველაფერი, მაგრამ საკუთარი არსებობა მისთვის აუცილებლად გააზრებული უნდა იყოს. ფრომის თქმით, ადამიანი ერთადერთი ცხოველია, რომლისათვისაც მისი არსებობა პრობლემას წარმოადგენს. ეს პრობლემა აუცილებლად უნდა გადაწყდეს. ეგზისტენციალურ წინააღმდეგობებს გვერდს ვერ აუვლი. ადამიანის არსი ამ ფუნდამენტურ წინააღმდეგობებშია მოცემული და ყოველი სიცოცხლე მათზე ინდივიდუალურ პასუხს წამოადგენს.

ამრიგად, ეგზისტენციალურ წინააღმდეგობებს ის გარემოება ქმნის, რომ გაწყვეტილია ადამიანის *კავშირი ბუნებასთან, სხვა ადამიანებთან და საკუთარ თავთან.* ადამიანს აქვს უნარი ამ ვითარების გაცნობიერებისა. მაგრამ ეს ცოდნა წინააღმდეგობათა გარდაუვალობის გამო, მეტად მძიმე და მტკივნეულია. ამიტომ, ის ან *განდევნილია* ცნობიერებიდან, ან *შენიღბული და რაციონალიზირებული.*

ეგზისტენციალური წინააღმდეგობები აისახება არა მხოლოდ და არა იმდენად რაციონალურ, რამდენადაც ემოციონალურ-მოტივაციურ ფორმაში. ეგზისტენციალური კონფლიქტი წარმოშობს მუდმივი გაუწონასწორებლობის მდგომარეობას; ესაა წყარო ადამიანური აქტივობის დინამიკისა. ადამიანს ცხოველისთვის დამახასიათებელი ბიოლოგიური მოთხოვნილებებიც გააჩნია, მაგრამ მათი დაკმაყოფილება სრულყოფილი ადამიანური არსებობისათვის საკმარისი არ არის. ფრომი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ადამიანის ფსიქიკის გაგება უნდა ემყარებოდეს იმ მოთხოვნილებების ანალიზს, რომლებიც ეგზისტენციის პრობლემებიდან მომდინარეობენ. ეს პრობლემები კი მისგან მოქმედებას მოითხოვენ: ადამიანმა უნდა დაძლიოს უსუსურობა, განკერძოებულობა, დაკარგულობა, ე.ი. უპასუხოს ეგზისტენციალურ წინააღმდეგობებს. ასეთ პასუხად შეიძლება მოგვევლინოს როგორც სიყვარული, მისწრაფება თავისუფლებისკენ, ჭეშმარიტებისკენ, სამართლიანობისკენ. ასევე სიძულვილი, სადიზმი, დესტრუქტულობა, ნარცისიზმი და სხვა. ყოველივე ეს ეგზისტენციალური წინააღმდეგობებიდან ნაწარმოები მოთხოვნილებების გამოვლენაა და ადამიანის ხასიათში მყღაენდება. ფრომი მათ *ხასიათში ფესვგადგმულ ენებებსაც* უწოდებს. საერთოდ, ხასიათისა და მოთხოვნილების ცნებები მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული. ხასიათი განისაზღვრება, როგორც ყველა არაინსინქტური მისწრაფების "შედარებით მდგრადი სისტემა, რომლითაც ადამიანი მიმართებას ამყარებს ბუნებრივ და ადამიანურ სამყაროსთან" (30; 305). ინდივიდებს შორის განსხვავებებს განსაზღვრავს ის, თუ რა ეგზისტენციალური მოთხოვნილებებია გაბატონებული მათ ხასიათში. ხასიათში მოცემულია ინდივიდისათვის ტიპიური აღქმის, განცდისა და ქცევის სურათი. ადამიანში ხასიათი ენაცვლება დაკარგულ ინსტინქტებს და ინსტინქტის მსგავსად მოქმედებს. ხასიათის შესაბამისი რეაქციები პიროვნებისთვის მისაღები და ბუნებრივია. იგი არ უფიქრდება მათ; შესაბამისი მისწრაფებებიც უპირატესად გაუცნობიერებელია.

მიუხედავად იმისა, რომ ხასიათი ეგზისტენციალურ წინააღმდეგობებზე ინდივიდუალურ პასუხს წარმოადგენს, მასში აუცილებლად არის მოცემული ნიშნები, რომლებიც საერთოა საზოგადოების ამა თუ იმ ჯგუფისთვის (თემი, ერი, კლასი). ეს კი უკვე სოციალური ხასიათია, რომელზეც ზემოთ იყო ლაპარაკი. იგი სხვადასხვა ქარაქტეროლოგიური სტრუქტურის ბირთვს წარმოადგენს; ესაა ნიმუში, ნორმა, რომელსაც ინდივიდი აღზრდის, სოციალიზაციის პროცესში ითვისებს. ყოველი ინდივიდუალური ხასიათი *სოციალურისა და ბუნებრივის სინთეზია.* ამასთან, ბუნებრივი გაგებულია არა იმდენად ბიოლოგიურად, რამდენადაც ეგზისტენციალურად.

ადამიანის, როგორც საზოგადოებრივი არსების ისტორია იწყება იქიდან, რომ იგი გამოდის ცხოველური მდგომარეობიდან, რითაც კარგავს ერთიანობას ბუნებასთან და იძენს *თავისუფლებას.* თავისუფლების საკითხს ფრომი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს, რადგან მისი აზრით, ადამიანური არსებობა და თავისუფლება თავიდანვე განუყოფელია. თავდაპირველად თავისუფლება შეზღუდულია. ისტორიის ადრეულ საფეხურებზე ადამიანი მჭიდროდ არის დაკავშირებული გვართან, თემთან. იგი სრულიად იკმაყოფილებს მოყვასთან კავშირის, სხვასთან გაერთიანების *წარმმართველ მოთხოვნილებას.* ამასთან, სხვასთან ურთიერთობა არ დაიყვანება ფიზიკურ კონტაქტზე. აქ მთავარია

ერთიანობა საზოგადოებაში მიღებულ ღირებულებებთან, ნორმებთან, იდეალებთან. ადამიანი შეიძლება სხვებთან ერთად ცხოვრობდეს და მარტო იყოს, ვინაიდან იგი გაუცხოებულია საზოგადოების სულიერი სამყაროსაგან. პირველყოფილ საზოგადოებაში ასეთი გაუცხოებისაგან მას მითოლოგია და მაგია იცავს. შუა საუკუნეები ფრომის მიერ შეფასებულია სოლიდარობისა და უსაფრთხოების ხანად; ადამიანის თავისუფლება შეზღუდულია მკაცრი სოციალური იერარქიით, მაგრამ ეს წესრიგი მასში დაცულობისა და გულდაჯერებულობის განცდას იწვევს; მას რელიგიაც აძლიერებს. რენესანსის ეპოქაში საზოგადოების სტრუქტურა იცვლება, ირღვევა ტრადიციული კავშირები, წინა პლანზე წამოიწევს სიმდიდრისა და ძალაუფლების მოპოვების ჟინი; ქრება სოლიდარობა, ძლიერდება ეგოიზმი, ინდივიდუალიზმი. ადამიანი ხდება უფრო თავისუფალი და დამოუკიდებელი. მაგრამ, ამავე დროს, იზოლირებულიც. სწორედ ასეთი იზოლირების შედეგად იჩენს თავს დაურწმუნებლობა, დაუცველობა, შიში, მარტოობა. კაპიტალიზმსა და თანამედროვე საზოგადოებაში ეს პროცესები კიდევ უფრო გაძლიერდა. ადამიანის მდგომარეობა აუტანელი გახდა. მას აღარ სურს თავისუფლება, რომლისაც ეშინია. ეს არის *ნეგატიური თავისუფლება ანუ თავისუფლება რაისგან*, ამ შემთხვევაში ტრადიციული კავშირებისაგან, ერთიანობისაგან, დაცულობისაგან. ადამიანი ცდილობს გაექცეს ასეთ თავისუფლებას და ამისთვის გარკვეულ ფსიქოლოგიურ მექანიზმებს მიმართავს.

უმწეობის და მარტოობის დაძლევა ორი გზით შეიძლება. ერთ გზას მივყავართ *პოზიტიური თავისუფლებისკენ*, ესაა *თავისუფლება რაისკენ*. ადამიანს შეუძლია სპონტანურად დაუკავშირდეს სამყაროს სიყვარულისა და შრომის საშუალებით. თავისი უნარებისა და შესაძლებლობების სრული გამოვლინებით. ამ გზით მას შეუძლია დაიბრუნოს ერთიანობა სხვა ადამიანებთან, სამყაროსთან და თავის თავთან ისე, რომ უარი არ თქვას დამოუკიდებლობაზე და მე-ს მთლიანობაზე. მეორე გზა — ესაა გზა უკან, უარის თქმა თავისუფლებაზე იმისთვის, რომ დაძლეულ იქნას მარტოობა. ეს არის გაქცევა აუტანელი სიტუაციიდან. მას იძულებითი ხასიათი აქვს და დაკავშირებულია ინდივიდუალობისა და მე-ს მთლიანობის ნაწილობრივ ან სრულ დაკარგვასთან. მას არ მივყავართ ბედნიერებასთან; იგი ამცირებს შფოთს, აქცევს ცხოვრებას ასატანად, მაგრამ პრობლემის არსებით გადაჭრას ვერ უზრუნველყოფს.

ფრომი თავისუფლებისაგან გაქცევის სამ ძირითად მექანიზმს გამოყოფს: ავტორიტარიზმი, დესტრუქტივიზმი და ავტომატური კონფორმიზმი. *ავტორიტარიზმი* მოიცავს *სადიზმსა* და *მაზოხიზმს*. მაზოხისტური პიროვნებისთვის დამახასიათებელია უსუსურობის, უბადრუკობის, ნაკლოვანების გრძნობები. ასეთი ადამიანი მიდრეკილია დაკნინოს თავისი თავი, დაექვემდებაროს რაიმეს ან ვინმეს. მაზოხისტური ტენდენციების უკიდურესი გამოვლენაა საკუთარი თავისადმი ენების, სულიერი ან ფიზიკური ტკივილის მიყენების სურვილი. სადისტურ მისწრაფებებსაც მრავალი სახე აქვს: სხვისი დათრგუნვა, მორჩილებაში ყოლა, ყოველგვარი ექსპლოატაცია და ბოლოს, სხვისთვის ზიანისა და ტანჯვის მიყენება. სადიზმი და მაზოხიზმი ე.წ. *სიმბიოზური მიზნის ან განწყობის* რეალიზაციაა. სიმბიოზი, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, არის ისეთი კავშირი ინდივიდებს შორის, როცა ორივე მხარე კარგავს მე-ს მთლიანობას და სრული ურთიერთდამოკიდებულების მდგომარეობაში ექცევა. სადისტსაც და მაზოხისტსაც ერთნაირად ესაჭიროება სხვა. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ ერთი იმორჩილებს, მეორე კი ექვემდებარება. პირველი წარმოადგენს სიმბიოზის აქტიურ ფორმას, მეორე — პასიურს. ასეა თუ ისე, ორივე შემთხვევაში ადამიანი მტკიცედ უკავშირდება სხვას და ინდივიდუალობისა და თავისუფლების დაკარგვის ხარჯზე თავს აღწევს იზოლირებ-

ულობასა და მარტოობას.

დესტრუქტივიზმი განსხვავდება ავტორიტარიზმისაგან, რადგან მისი მიზანი აქტიური ან პასიური სიმბიოზი კი არ არის, არამედ ყოველგვარი ობიექტის განადგურება, რომელთანაც ინდივიდი მიმართებას ამყარებს. განადგურებას ექვემდებარებიან როგორც სხვა ადამიანები, ისე მატერიალური თუ სულიერი ფასეულობები. ამით ხდება უმწეობისა და უძლურების გრძნობის დაძლევა. სადიზმის შემთხვევაში ადამიანი ძალას სხვისი დამორჩილების წყალობით იძენს, ხოლო დესტრუქტივიზმის დროს გარე საშიშროების მოშორების, ლიკვიდაციის საშუალებით.

გაუცხოებისა და მარტოობის დაძლევის ყველაზე გავრცელებულ ხერხს *ავტომატური კონფორმიზმი* წარმოადგენს. ამ შემთხვევაში ადამიანი მთლიანად ისეთი ხდება, როგორც სხვები. ინდივიდი კარგავს თავისთავადობას, გადაიქცევა ავტომატად. განსხვავება საკუთარ მე-სა და გარემოცვას შორის იშლება; ამასთან ერთად კი ქრება მარტოობისა და უსუსურობის შიში. კონფორმიზმი წააგავს *მიმიკრიის* მექანიზმს, როცა ცხოველი საფრთხის სიტუაციაში შეფერილობას იცვლის და ისე ემსგავსება გარემოს, რომ მისაგან აღარ გაირჩევა. თავის მე-ზე უარის თქმით ადამიანი გადაიქცევა მილიონების მსგავს რობოტად და აღარ განიცდის მარტოობასა და შფოთს, მაგრამ ეს თავისი პიროვნების დაკარგვის ფასად უჯდება.

როგორც ითქვა, გაუცხოების გადალახვა, სამყაროსთან და სხვებთან ერთიანობის მიღწევა ამ ნეგატიური შედეგების გარეშეც არის შესაძლებელი. ადამიანმა შეიძლება მიაღწიოს პოზიტიურ თავისუფლებას, მაგრამ მისკენ მიმავალი გზა ბევრად უფრო რთულია; ამიტომ, უმრავლესობა თავისუფლებისაგან გაქცევას ამჯობინებს. მიუხედავად ამისა, ეს გზა არსებობს და იგი თავისი *თვითონის* შესაძლებლობების სრულ და შეუზღუდავ გაშლასა და *განხორციელებაში*, *სპონტანურ შემოქმედებით საქმიანობასა* და *სიყვარულში* მდგომარეობს. ადამიანური არსებობის პრობლემის ნამდვილი გადაწყვეტა სიყვარულშია. "სიყვარული ადამიანში მოქმედი ძალაა, რომელიც მას სხვებთან აერთიანებს; სიყვარული ეხმარება ადამიანს იმაში, რომ გადალახოს მარტოობისა და გაუცხოების გრძნობა და, ამავე დროს, დარჩეს უცვლელი, შეინარჩუნოს თავისი მთლიანობა" (18; 121). ასეთი სიყვარული არსებითად განსხვავდება ფსიქოლოგიური სიმბიოზისაგან. განიხილავს რა სიყვარულის სხვადასხვა ფორმებს (*და-ძმური ანუ მოყვასის, დედობრივი, ეროტიული, საკუთარი თავის, ღმერთის)*, ფრომი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ის არ არის უბრალოდ ფსიქიკური, სულიერი მდგომარეობა; სიყვარული *მოქმედებაა, აქტივობაა* და ამიტომ გადამწყვეტი როლის შესრულება შეუძლია ეგზისტენციალური პრობლემების ჭეშმარიტი გადაწყვეტის საქმეში.

ნამდვილი სიყვარული ადვილი არ არის. თავისი თავის რეალიზაცია სიყვარულსა და შემოქმედებით შრომაში ცოტას თუ შეუძლია. ცხოვრების ასეთი სტილი და შესაბამისი ხასიათი იშვიათობაა. პოზიტიური თავისუფლების მიღწევა უდიდეს თავდადებას და სიმტკიცეს მოითხოვს. ამ მხრივ ფსიქოანალიზს დიდი დახმარების გაწევა შეუძლია, ვინაიდან იგი, პირველ რიგში, ხასიათის კორექციაა. ერთადერთი, რასაც შეუძლია შეარბილოს ან სულ მოსპოს ის ბოროტება, რაც ხასიათში გამჯდარ დამანგრეველ, ავტორიტარულ თუ კონფორმულ ტენდენციებშია, არის შემოქმედებითი პოტენციალის გაძლიერება, ადამიანის უნარის განვითარება პროდუქტიულად გამოიყენოს თავისი ძალები.

ადამიანის ბუნებისთვის იმთავითვე დამახასიათებელია მისწრაფება ბედნიერებისკენ, სიყვარულისკენ, თავისუფლებისკენ, სხვებთან ურთიერთობისკენ. ეს ყოველივე ისევე გამომდინარეობს ადამიანის არსიდან, როგორც დამანგრეველი ტენდენციები. ადამიანის

ბუნება თავისთავად არ არის არც კეთილი, არც ბოროტი. ადამიანის ბუნებას მისი არსებობის პირობებიდან გამომდინარე წინააღმდეგობები შეადგენს. ეგზისტენციალურ წინააღმდეგობებთან დაკავშირებული იმანენტური კონფლიქტი აუცილებლად მოითხოვს გადაწყვეტას, რომელიც, პრინციპში, ორი სახის შეიძლება იყოს: *რეგრესული ან პროგრესული*. პირველი, საბოლოო ჯამში, მე-ს განადგურებაა და, ამდენად, ბოროტებად უნდა ჩაითვალოს. მეორე მე-ს შესაძლებლობების მაქსიმალური თვითრეალიზაციაა და, ამდენად, სიკეთე. *ჰუმანისტური ფსიქოანალიზი*, როგორც ფრომი უწოდებს თავის მოძღვრებას, მხარში უნდა ამოუდგეს ადამიანს, რათა იგი სწორედ ამ გზას დაადგეს.

ფრომს მტკიცედ სჯერა ფსიქოანალიტიკური მეთოდისა. მისი გამოყენებით პრინციპულად ორი სხვადასხვა მიზნის მიღწევა შეიძლება,ესენია *სოციალური ადაპტაცია* და *სულის განკურნვა*. პირველ შემთხვევაში თერაპია ნევროტული სიმპტომების მოხსნაში მდგომარეობს. გასული საუკუნის დასაწყისში პაციენტები მიმართავდნენ ფსიქოანალიტიკოსს, ვინაიდან მათ აწუხებდათ მოტორიკის, სენსორიკის, სეკრეციისა და სხვა ფუნქციების დარღვევები. ეს დარღვევები მათ ხელს უშლიდა შეესრულებინათ ის როლები, რომლებსაც საზოგადოება კარნახობდა. ანალიტიკური მკურნალობა სოციალურ შეგუებას ემსახურებოდა. მსგავსი სიმპტომების მქონე ავადმყოფები ცხადია დღესაც არიან, მაგრამ ისინი უმცირესობას შეადგენენ. *ახალი პაციენტები*, ჩვეულებრივი მნიშვნელობით, ავადმყოფებად ვერც ჩაითვლებიან; მათი საზოგადოებრივი ფუნქციონირება ნორმალურია, მაგრამ ისინი ლაპარაკობენ ერთგვარ *შინაგან სიკეთეზე*, გარკვევით არც იციან, რა აწუხებთ. ადამიანები უჩივიან უძილობას, დათრგუნულობას; ოჯახურ ცხოვრებას მათთვის ბედნიერება არ მოაქვს, ხოლო სამსახურს — კმაყოფილება და სიხარული. ისინი ვერ ხვდებიან, რომ ეს სირთულეები მათი ძირეული, სიღრმისეული პრობლემის — *გაუცხოების* გამოვლენის ფორმებია. ჰუმანისტური ფსიქოანალიზი ამ ვითარების გაგებასა და გამოსწორებას ემსახურება. მკურნალობის მიზანი ამ შემთხვევაში იმდენად შეგუებაში კი არ მდგომარეობს, რამდენადაც ადამიანის შესაძლებლობების ოპტიმალურ განვითარებასა და ინდივიდუალურობის მაქსიმალურ რეალიზაციაში. სულის განკურნვა ავადმყოფობისა და ნორმის ისეთ კონცეფციას გულისხმობს, რომელიც უპირატესობას აძლევს არა საზოგადოების მოთხოვნებს, არამედ ინდივიდის ღირებულებებს და მოთხოვნილებებს.

საქმე ისაა, რომ პიროვნების განვითარებისა და საზოგადოების ფუნქციონირების ინტერესები ერთმანეთს არ ემთხვევა. ის, ვინც ნორმალურად არის მიჩნეული ადაპტირებულობის ნიშნის მიხედვით, შეიძლება ნევროტიკზე ნაკლებად ჯანმრთელი აღმოჩნდეს ადამიანური ღირებულებების თვალსაზრისით. კარგი შეგუება ხშირად საკუთარ პიროვნებაზე უარის თქმის ხარჯზე მიიღწევა; ადამიანი ხდება ისეთი, როგორსაც საზოგადოება მოითხოვს, ამიტომაც კარგავს ინდივიდუალურობას და უშუალობას. ამის საწინააღმდეგოდ, ნევროტიკი შეიძლება ისეთ ადამიანად წარმოვიდგინოთ, რომელიც იბრძვის თავისი პიროვნების შესანარჩუნებლად. მარცხის შემთხვევაში, პიროვნების შემოქმედებითი თვითრეალიზაციის ნაცვლად, იგი გამოსავალს პოულობს ნევროტულ გამოვლინებებში ან ფანტაზიის სამყაროში. მაგრამ, ადამიანური ღირებულებების კუთხით, იგი ნაკლებად არის დასახიჩრებული, ვიდრე ის "ნორმალური", რომელმაც საერთოდ დაკარგა თავისი ინდივიდუალურობა. საზოგადოდ, ფრომს მიაჩნია რომ ადამიანთა დაყოფა ნორმალურებად და ნევროტიკებად სამართლიანი არ არის. ნევროტულ ადამიანთან პრინციპულად იგივე მოვლენებს ვხვდებით, რასაც ჩვეულებრივ ადამიანთან, ოღონდ ნევროტიკთან მათ უფრო გამოკვეთილი, მძაფრი და გაცნობიერებული

ხასიათი აქვთ; ნორმალური ადამიანები ვერც აცნობიერებენ თავისი არსებობის ძირეულ პრობლემებს.

ამ პოზიციაზე დგას კარენ ჰორნიც (1885-1952). განსხვავება ნევროტულ და ჯანმრთელ ადამიანს შორის მხოლოდ რაოდენობრივია. ეს დებულება გამოთქმულია მის საპროგრამო წიგნში, "ჩვენი დროის ნევროტული პიროვნება" (1937). აქ ჰორნიმ თავი მოუყარა მოსაზრებებს, რომლებიც გაუჩნდა ხანგრძლივი ფსიქოანალიტიკური პრაქტიკის დროს გერმანიაში და ამერიკაში, სადაც იგი 1932 წელს გადასახლდა. ფროიდის მსგავსად, ჰორნი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ახალი სოციალური ვითარებების შესაბამისად უნდა შეიცვალოს ფსიქოანალიზის თვალსაზრისი ნევროზის ბუნებისა და მკურნალობის თაობაზე. მისი აზრით, ნევროტულ სიმპტომებზე აქცენტის ნაცვლად, საჭიროა იქიდან ამოვიდეთ, რომ "ამ ფსიქიკურ აშლილობათა ნამდვილი მიზეზი ხასიათის დარღვევაში მდგომარეობს და რომ ნევროტული ხასიათის სტრუქტურის გამოვლენისა და კორექციის გარეშე ჩვენ ვერ შეძლებთ ნევროზის მკურნალობას" (22; 97). რაც შეეხება ხასიათს, იგი სოციალური ფაქტორებით არის განსაზღვრული. ჰორნი გადაჭრით აშბობს უარს ფროიდის ბიოლოგისტურ ორიენტაციაზე და სოციალურად ორიენტირებული ფსიქოანალიზის განვითარებას ცდილობს. პიროვნების, მისი ხასიათის ჩამოყალიბება ადრეულ ბავშვობაში იწყება. მაგრამ შესაძლებელია ძალიან გვიან დასრულდეს. ადამიანი, გარკვეულად მოელი ცხოვრების განმავლობაში იცვლება. ჰორნი უარს აშბობს ფიქსირებულ ფსიქოსექსუალურ სტადიებზე; მისი აზრით, განვითარება არ მიმდინარეობს უნივერსალური, ბიოლოგიურად განსაზღვრული სტადიების შესაბამისად; აშკარაა, ხასიათის ფორმირება მთლიანად გარემოს ფაქტორებზეა დამოკიდებული. აქ ძირითადად, ოჯახური ფაქტორები იგულისხმება; უფრო ფართო კონტექსტში კი — კულტურული და სოციალური ფაქტორები (23).

ჰორნის თეორიის ხაფანგს ცნობს ძირეული შფოთვა წარმოადგენს. ესაა მარტოობისა და უსუსურობის გრძნობა, რომელსაც ინდივიდში პოტენციურად მტრული გარემო იწვევს. იმ ადამიანებში სოციალური გარემოს ზეგავლენით, კერძოდ კი მშობლებისა და ბავშვის ურთიერთობის იმ არასახარული ფორმების შედეგად, რომელიც ადრეული ასაკიდან იჩენენ თავს. ეს შეიძლება იყოს ბიჭვარულობა, გაგების, შეჩნეულობის ღეზიციტი ან გადაჭარბებული მეურვეობა. დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების შეზღუდვა, ერთიერთი შეფასებათვის უპირატესობის მინიჭება და ა.შ. ამას ჰორნი მიაკერ ძირეულს უწოდებს. შფოთვა, როგორც ადრეული მოტივაციური ძალა, წარმოშობს ბიჭვარულობა და ურთიერთობის სურვილს, რომლის უკანაც უსაფრთხოების მოთხოვნილება დგას. ჰორნის თანახმად, ადამიანის აქტივობას ორი მთავარი მიმართულება განსაზღვრავს: უსაფრთხოებისა და სურვილების დაკმაყოფილების. ისინი შეუთავსებელი ტენდენციებია, ვინაიდან სურვილების შეუზღუდავი დაკმაყოფილება აუცილებლად გამოიწვევს დაკმაყოფილ ან დასჯას საზოგადოების მხრიდან, რაც რულეურად ეწინააღმდეგება უსაფრთხოებას.

ჰორნი საკმაოდ ვარიანტულად ამბობს, თუ როგორ აღწევს თავს კონფლიქტურ ვითარებას ნევროტული ადამიანი. იგი აღნიშნავს, რომ ნევროტიკი კი არ მართავს თავის მიმართულებას. არამედ ჰარაქთა, მიმართულებები მართავენ მას. კონფლიქტური ტენდენციების არაცნობიერობა და შეუთავსებლობა შეუძლებელს ხდის მათ შორის გაწონასწორებული არჩევანის გაკეთებას. ამიტომ, ნევროტული პიროვნება მიმართავს

კონფლიქტის დაძლევის *არარაციონალურ* გზას ან *ქცევით* სტრატეგიას. თუ ეს სტრატეგია ფიქსირდება, იგი ხასიათობრივი თვისების ან, *აუტორის ტერმინით, ნევროტული მიდრეკილების* სახეს იღებს.

ჰორნი 10 ასეთ ნევროტულ მიდრეკილებას გამოყოფს: 1) *მიდრეკილება სიყვარულისა და მოწონებისადმი* (უზომო სურვილი მოსწონდე და *უყვარდე ყველას*); 2)*მიდრეკილება გაუდეს ხემძღვანელი პარტნიორი* (მარტოობის შიშიდან გამომდინარე "მიწებება" პარტნიორზე და ამით პარაზიტირება); 3) *მიდრეკილება ცხოვრების ვიწრო ჩარჩოებით შეზღუდვისადმი* (არამომთხოვნელობა, ცოტათი კმაყოფილება, ჩრდილში დარჩენა, საკუთარი შესაძლებლობების დაკნინება); 4) *მიდრეკილება ძალაუფლებისადმი* (მბრძანებლობისა და დამორჩილების თვითმიზნური ტენდენცია, ძალის თაყვანისცემა და სისუსტის ზიზღი); 5) *მიდრეკილება სხვების ექსპლოატირებისადმი* (ადამიანების თავის სასიკეთოდ გამოყენება, მათგან გამორჩენის მიღება და იმის შიში, რომ შენც იგივე არ დაგმართონ); 6) *მიდრეკილება საზოგადოებრი აღიარებისადმი* (დაუცხრომელი ენინ პრესტიჟის, სტატუსის, სახელის მოპოვებსა); 7) *მიდრეკილება აღტაცების ობიექტად ყოფნისადმი* (ნარცისიზმი, მოწონებისა და ქების დაუოკებელი წყურვილი); 8) *მიდრეკილება პატიჟმოყვარეობისადმი* (წრეგადასული მისწრაფება იყო ყველაზე კარგი); 9) *მიდრეკილება თვითკმარობისა* და *დამოუკიდებლობისადმი* (ვალდებულებებისაგან გაქცევა, ყველაფრისაგან და ყველასაგან დისტანტირება); 10) *მიდრეკილება სრულყოფილებისა* და *მოუწყვლადობისადმი* (აკვიატებული მისწრაფება იყო უშეცდომო და წუნდაუდებელი ყველა თვალსაზრისით, შეცდომებისა და ნაკლოვანებების გამომეღავნების შიში).

ნევროტულ მიდრეკილებებს გარკვეული საერთო თვისებები გააჩნიათ. ისინი არაცნობიერია. ადამიანს არ ესმის რამდენადაა ამ ტენდენციებით შეპყრობილი და რამდენად განსაზღვრავენ ისინი მის ცხოვრებას. კიდევ უფრო ნაკლებად ცნობიერდება, თუ რატომ გააჩნიათ ამ ტენდენციებს მასზე ზემოქმედების ასეთი ძალა. ნევროტულ მიდრეკილებებს აკვიატებული ხასიათი აქვთ; ისინი არ წარმართავენ ადამიანს განსხვავებული მიზნების შერჩევისკენ და მას რიგიდულს ხდიან. და ბოლოს, ნევროტული მიდრეკილებები არარეალისტური და პრინციპულად დაუკმაყოფილებელი ხასიათისაა, ხოლო მათი ფრუსტრაცია აუცილებლად იწვევს ძლიერი შფოთის რეაქციას (24).

წიგნში "ჩვენი შინაგანი კონფლიქტები" (1945) ავტორი აერთიანებს ყველა ამ მიდრეკილებას თუ რეაგირების ტიპს დაცვითი ქცევის სამ გლობალურ სტრატეგიაში: *1) მოძრაობა ადამიანებისკენ 2) მოძრაობა ადამიანებისგან* და *3) მოძრაობა ადამიანების წინააღმდეგ*. თუ ნორმაში ეს ტენდენციები ასე თუ ისე თანაარსებობენ და აწონასწორებენ ერთმანეთს, ნევროზში ისინი მთლიანად ურთიერთგამამრიცხავი ხდებიან და ერთ-ერთი მათგანი იკავებს გაბატონებულ ადგილს. ამის შედეგად, შფოთვა, რომლის შემცირებასაც თითქოს უნდა ემსახურებოდეს ქცევის ეს სტრატეგია, კიდევ უფრო ძლიერდება, რადგან სხვა სტრატეგიების შესაბამისი მოთხოვნილებები არ კმაყოფილდება. საბოლოო ჯამში, ნევროტიკი ექცევა *მანკიერ ნევროტულ წრეში* — ცდილობს შეამციროს შფოთვა იმ ხერხით, რომელსაც ამ უკანასკნელის გაძლიერებისკენ მიეყავარო.

აღნიშნული სამი ქცევითი სტრატეგიის შესაბამისად გამოიყოფა ნევროტული პიროვნების (ხასიათის) სამი ტიპი: 1) *დამთმობი* 2) *განდგომილი* და 3) *აგრესიული*. *დამთმობი ტიპი* მიისწრაფის ადამიანებისკენ, რომლებიც მასზე დომინირებენ, უყვართ იგი და იცავენ მას; *განდგომილი ტიპი* ერიდება ადამიანებს, უყვარს მარტოობა, არის დამოუკიდებელი და თვითკმარი; *აგრესიული (მტრული) ტიპი* მიმართულია სხვა

ადამიანებთან დაპირისპირებისკენ. იზიდავს ძალაუფლება, პრესტიჟი, დომინირება. ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ, ჰორნის თვალსაზრისით, განსხვავება ნევროზით შეპყრობილ და ნორმალურ პიროვნებას შორის მხოლოდ რაოდენობრივი სახისაა; წინააღმდეგობა კონფლიქტურ ტენდენციებს შორის ნევროტიკთან ბევრად უფრო ძლიერია, ვიდრე ჯანმრთელ ადამიანთან (25).

თავის ბოლო წიგნში, "ნევროზი და ადამიანის განვითარება" (1950), ჰორნი მსჯელობს ნევროტული და ნორმალური პიროვნების განვითარების საკითხებზე. ნორმალური განვითარება *რეალური მე*-ს თვითრეალიზაციას ნიშნავს. ძირეულ შფოთთან დაკავშირებული პრობლემების გადასაჭრელად ნევროტული პიროვნება იმუშავებს *იდეალიზირებულ მე*-ს არაადექვატური, გადაჭარბებული თვითშეფასებით. ფსიქოთერაპიული მუშაობის მიზანი პაციენტის რეალურ მე-სთან დაბრუნებაში მდგომარეობს. ადამიანმა უნდა მიიღოს საკუთარი თავი ისეთი, როგორიც ის არის — ყველა ნაკლოვანებითა და შეზღუდულობით. ამისთვის საჭიროა შფოთვის შემცირება იმ დონემდე, რომ ადამიანმა შეძლოს ნევროტული სტრატეგიების გარეშე ცხოვრება. ამას ემსახურება ჰორნის მიერ საკმაოდ მოდერნიზებული ფსიქოანალიზი, რომლისთვისაც, ფროიდის ფსიქოანალიზისაგან განსხვავებით, დამახასიათებელია უფრო მეტი ორიენტირებულობა აწყოზე (და არა წარსულზე) და სტრუქტურაზე (და არა გენეზისზე) (26).

ჰორნი უარყოფს ფროიდის პანსექსუალიზმს და ლიბიდოს თეორიას, ეჭვი შეაქვს ოიდიპოსის კომპლექსისა და სიკვდილის ინსტინქტის არსებობაში, ასევე იდის, ეგოსა და სუპერ-ეგოს ცნებების მართებულობაში და ა.შ. მიუხედავად ამისა, იგი ძალზე მაღალ შეაფასებას აძლევს ფროიდის მიძღვრებას და მიაჩნია, რომ საჭიროა არა მისი უარყოფა, არამედ სრულყოფა. ამასთან დაკავშირებით ჰორნი თელის, რომ მის კონცეფციას ფსიქოანალიზისათვის დამახასიათებელი ყველა ნიშანი გააჩნია, ესენია: შეხედულებათა გარკვეული სისტემა არაცნობიერი პროცესების როლისა და გამოვლენის ფორმების შესახებ და, აგრეთვე, გარკვეული თერაპიული პროცედურების სისტემა, რომლითაც ეს პროცესები ცნობიერდება.

ბევრად უფრო პრობლემატურია ფროიდიზმისადმი ამერიკელი ფსიქიატრის და ფსიქოლოგის **ჰარი სტეკ სალივანის** (1892-1945) შეხედულებათა სისტემის მიკუთვნება. სალივანი გამოირჩეოდა იშვიათი დამოუკიდებლობით და კრიტიკულობით ორთოდოქსალური ფსიქოანალიზის მიმართ. ამასთან სულიერი მოვლენების განხილვისას იგი ცოდნის სხვადასხვა დარგის სინოეზის მომხრე იყო. მისი თვალსაზრისი ჩამოყალიბდა გარკვეული ფსიქონევროლოგიური (უ.უატი), კულტურულ-ანთროპოლოგიური (ე. სეპირი, რ. ბენედიქტი) და სოციოლოგიური (ჯ. მიდი) მოსაზრებების გავლენით. რაც შეეხება ფსიქოლოგიას, აქ ფსიქოანალიზთან ერთად, პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს ველის თეორია (კ. ლევინი) და სოციალური ბიჰევიორიზმი (ლ.კორტელი). სალივანს ზოგჯერ ამ უკანასკნელი მიმართულების წარმომადგენლადაც თვლიან (29). ამის საფუძველს ალბათ ის გარემოება იძლევა, რომ სალივანი თავისი სისტემის აგებისას აქტიურად იყენებდა ოპერაციონალიზმს. როგორც ცნობილია ფილოსოფიური აზრის ეს მიმართულება იმყამინდელი ამერიკული მეცნიერების მენტალიტეტში ღრმად იყო ფესვგადგმული და ნეობიჰევიორიზმის ძირითად მეთოდოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენდა (იხ. თავი მეხუთე). ნეობიჰევიორისტე-

ბის მსგავსად სალივანი ცდილობდა ეგო ფსიქოლოგია ზუსტი საბუნებისმეტყველო მეცნიერების მსგავსად. ამისთვის მან გარკვეული თეორემებიც კი ჩამოაყალიბა. ასეა თუ ისე, ფსიქოლოგიის ისტორიაში სალივანი მაინც ნეოფროიდიზმის წარმომადგენელთა შორის განიხილება. ეს სავსებით გამართლებულია, ვინაიდან სალივანისთვის ისევე, როგორც ყველა ნეოფროიდისტისთვის მაინც ამოსავალი იყო შეხედულება არაცნობიერი ფსიქიკის სამალავში მოთავსებული მოტივაციური ძალების შესახებ.

ამ ძალების მასაზრდოებელ წყაროს, სალივანის თანახმად, ინსტინქტური ლტოლვები კი არა ინტერპერსონალური ურთიერთობები წარმოადგენენ. ადამიანის მთელი ცხოვრება პიროვნებათშორისო ურთიერთობებში მიმდინარეობს. პიროვნება მხოლოდ სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაში ყალიბდება და ვლინდება. ეს ურთიერთობა შეიძლება იყოს რეალური ან წარმოსახვითი, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ის ჩართულია ადამიანის ქცევაში. ამ აზრით ადამიანის მთელი ფსიქიკური წყობა ინტერპერსონალური ხასიათისაა. უფრო მეტიც, სალივანი განსაზღვრავს პიროვნებას, როგორც "განმეორებადი პიროვნებადშორისი სიტუაციების შედარებით მდგრად მოდელს, რომლებიც ახასიათებს ადამიანის ცხოვრებას" (33; 111). ეს ნიშნავს, რომ ობიექტური კვლევის საგანი ინდივიდები კი არ უნდა იყვნენ, არამედ "პიროვნებადშორის ველებში მიმდინარე მოვლენები და მოქმედებები" (იქვე). ის რაც განსაზღვრავს ადამიანის ქცევას მოთავსებულია მასში კი არა, პიროვნებათაშორის ველში. აშკარაა, რომ ეს მსჯელობა ლევინის ველის თეორიასთან სრულ შესაბამისობაში იმყოფება (იხ. თავი მეექვსე).

ინტერპერსონალურ ურთიერთობაში ინდივიდი დაბადებიდანვე შედის. უკვე ახალდაბადებულ ბავშვს უჩნდება ორი ძირითადი ინტერპერსონალური მისწრაფება: დედის (მომვლელის) ალერსის, სითბოს მიღების მოთხოვნილება და შფოთვის, წუხილის არიდების ტენდენცია. ეს სოციალური მოტივაცია იმთავითვე თანაარსებობს და თანამოქმედებს ბიოლოგიურ მოტივაციასთან. სითბოს და ალერსის მიღების სწრაფვა ჩართულია ბიოლოგიურ მოტივაციაში იმდენად, რამდენადაც კვებითი, ტემპერატურული თუ სხვა სასიცოცხლო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისთვის აუცილებელია მოზრდილი ადამიანის მზრუნველობა და თანამონაწილეობა. რაც შეეხება შფოთვას, ის გადაეცემა ბავშვს დედისაგან (ან სხვა უახლოესი პირისაგან) როცა იგი არაკეთილგანწყობილია, შეწუხებულია ან გაბრაზებულია. ეს ვითარება სალივანის მიერ დაფიქსირებულია *შფოთვის თეორემაში*, რომლის თანახმად შფოთვის დაძაბულობა მომვლელ პირში ინდუცირებას უკეთებს შფოთვას ჩვილ ბავშვში. შფოთვა მძიმედ მოქმედებს კვებით ან სხვა ორგანიზმულ პროცესებზე და საბოლოო ჯამში ბავშვის ჯანმრთელობაზე. მოგვიანებით ის შესაძლოა უარყოფითად აისახოს პიროვნებათშორის ურთიერთობებზეც.

შფოთვის არიდების მოთხოვნილება აიძულებს ბავშვს ყურადღება მიაქციოს იმას თუ რას იწონებენ უფროსები და რას არა. ამ შეფასებების გავლენით ურთიერთობის პროცესში ყალიბდება *მე-სისტემა*, რომელშიც პერსონიფიკაციის გარკვეული სახეა მოცემული. *პერსონიფიკაციის* ტერმინით აღინიშნება ის წარმოდგენები თავის თავის და სხვების შესახებ, რომელთა პირველადი ფორმები უკვე ადრეულ ბავშვობაშია მოცემული. ისინი შეიძლება იყვნენ ადექვატური და არაადექვატური. მე-სისტემის სტრუქტურა თავის თავის პერსონიფიკაციებს შეიცავს. ისინი სამი სახისაა: *კარგი-მე*, *ცუდი-მე* და *არა-მე*. იმის მიხედვით რომელი — კარგი თუ ცუდი მე-ს სტრუქტურა დომინირებს მე-სისტემაში ინდივიდი განსხვავებულად რეაგირებს მნიშვნელოვანი მოთხოვნილებების ფრუსტრაციაზე. ცუდი მე-ს იდენტიფიკაციისას სუბიექტი თავის თავს ამტყუნებს, ხოლო კარგი მე-ს შემთხვევაში სხვაზე გადაბრალებას ახდენს. მე-

სისტემის ჩამოყალიბება საკმაოდ ადრეულ ასაკში (12-18 თვე) იწყება ცნობიერების მონაწილეობის გარეშე. საბოლოო სტაბილიზაციას იგი აღწევს გვიანი ყრმობის ეტაპზე, რომელიც პიროვნების განვითარების ბოლო სტადიას წარმოადგენს (სალივანის მიხედვით მოწიფულობამდე პიროვნება ექვს სტადიას გაივლის). მე-სისტემა, როგორც წესი, ნაკლებად ექვემდებარება კრიტიკას და მეტ-ნაკლებად უცლელი სახით თან გაყვება ადამიანს მთელი ცხოვრების განმავლობაში. მის შესაცვლელად, არც თუ იშვიათად, საგანგებო ფსიქოთერაპიული ჩარევა ხდება საჭირო. ინტერპერსონალური ურთიერთობები, ცხადია, ყოველთვის ჰარმონიული და უკონფლიქტო ვერ იქნება. შფოთვა სოციალური ცხოვრების მოუცილებელი მომენტია. ამ ვითარებასთან შეგუების პროცესში პიროვნებაში ფსიქოლოგიური თავდაცვის ერთგვარი მექანიზმი წარმოიქმნება. მისი მოქმედების გამოვლინებაა, როცა ადამიანი თითქოს ვერ ამჩნევს იმას, რაც ეწინააღმდეგება მე-სისტემას და იწვევს შინაგან დისკომფორტს. ეს მოვლენა სალივანის კონცეფციაში *შერჩევითი ყურადღების ან დისოციაციის* სახელწოდებით აღინიშნება. ფსიქოთერაპიის მთავარი დანიშნულება, მისი აზრით, მდგომარეობს ისეთი თავდაცვითი მექანიზმების შემუშავებაში, რომლებიც ხელს შეუწყობენ სოციალურ გარემოსთან ჰარმონიულ შეგუებას. ამ მიზნით გამოიყენება *ფსიქიატრიული ინტერვიუს მეთოდი*, რომელიც გულისხმობს პაციენტთან კონტაქტის პროცესში აქტიურ ზემოქმედებას ინტერპერსონალურ ურთიერთობებზე.

სოციალური გარემო, რომელსაც სალივანი კლინიკაში ქმნიდა პერსონალის სპეციალური შერჩევის, სწავლების, პაციენტების თანაცხოვრების ყველა ნიუანსის გათვალისწინებით და ფსიქოთერაპიული სეანსების დროს თავისი გამორჩეული ემპატიური უნარის მეშვეობით, საოცარ თერაპიულ ეფექტებს იწვევდა (5). განსაკუთრებით შთამბეჭდავი იყო სალივანის წარმატებები შიზოფრენიის მკურნალობის საქმეში, რამაც მას ამერიკის წამყვანი ფსიქიატრის სახელი მოუტანა. სალივანმა ამ მიმართულებით გააფართოვა ფსიქოანალიზი. მან პირველმა გაავრცელა ფსიქოანალიტიკური მიდგომა *ფსიქოზებზე*. ფროიდს ფსიქოზები ესმოდა, როგორც კონფლიქტი ინდივიდსა და გარე სამყაროს შორის, რის შედეგადაც ადამიანი გარემოსგან პირს იბრუნებს. ნევროზი კი ინტრაფსიქიკურ აშლილობად არის წარმოდგენილი; ის იდის, ეგოსა და სუპერ-ეგოს სტრუქტურებს შორის კონფლიქტის შედეგია. ვინაიდან გარე სამყარო სხვა ადამიანებისაგან შედგება, ძირითადი კონფლიქტი ინდივიდსა და მის სოციალურ გარემოს შორის წარმოიქმნება. სალივანი თვლის, რომ ეს ერთნაირად მართებულია როგორც ფსიქოზის, ისე ნევროზის შემთხვევაში, რადგან ინტრაფსიქიკური კონფლიქტები თავდაპირველად პიროვნებათშორის კონფლიქტებს წარმოადგენენ და განვითარების პროცესში პიროვნულ სტრუქტურებში ინტერნალიზდებიან. სალივანი უფრო შორსაც მიდის და თვლის, რომ პიროვნება, როგორც არსი, როგორც პირადი ინდივიდუალობა, ილუზიაა, რადგან ჩვენ არ ვცხოვრობთ თავისთავად, ავტონომიურად და ინდივიდუალურად. ამიტომ, აქცენტი უნდა გაკეთდეს არა იმდენად პიროვნებაზე, რამდენადაც ინტერპერსონალურ სიტუაციებზე. ამგვარი მიდგომა, ცხადია, ვრცელდება შიზოფრენიაზეც. ყურადღების ცენტრში აქაც სოციალური სიტუაცია უნდა იყოს და არა ავადმყოფი ინდივიდუუმი. თავის ამოცანას სალივანი იმაში ხედავს, რომ დაეხმაროს შიზოფრენიით დაავადებულს ჰარმონიულად "ჩაეწეროს" სოციალურ გარემოცვაში. ამ დაავადებისას რეალურ ცხოვრებასთან შეგუებისთვის საჭირო ფუნქციები არ არის მოშლილი და სამუდამოდ დაკარგული; ისინი მხოლოდ დათრგუნულია და ეს დათრგუნვა ინდივიდისთვის რეალობისაგან გაქცევის საშუალებას წარმოადგენს. ამოცანა ავადმყოფის სოციალური რეალობისაკენ შემობრუნება და დათრგუნვის მოხსნაა. წამყვანი

ფსიქოანალიტიკოსების შეფასებით. სალივანი, თავისი *ინტერპერსონალური ფსიქიატრიის* მოდელის ფარგლებში, შიზოფრენიის მკურნალობისას დინამიკური ფსიქოთერაპიული მეთოდების გამოყენების უზარმაზარ გამოცდილებას ფლობდა (2).

თუ სალივანმა ფსიქოანალიზი ფსიქოზებზე გაავრცელა, **ჰაინც კოხუტი** (1913-1981) შეეცადა ფსიქოანალიზი ისეთ პაციენტებთან გამოეყენებინა, რომლებიც უწიოდნენ შინაგან დეზინტეგრაციასა და სიცარიელეს. მათ შორის იგი ხშირად ხვდებოდა *სასაზღვრო მდგომარეობებში* მყოფ პირებს და *ნარცისიზმის კომპლექსით* შეპყრობილ ინდივიდებს. ტრადიციულ ფსიქოანალიზში ითვლება, რომ ნარცისიზმთან დაკავშირებული დარღვევები იმ კონფლიქტის შედეგია, რომელიც დაუძლეველ ლტოლვებსა და დაცვით მექანიზმებს შორის არსებობს; ის მკურნალობას არ ექვემდებარება. კოხუტმა დაადასტურა, რომ ლტოლვების განდევნის იდეოლოგიაზე დამყარებული ფსიქოანალიზი თავისი ინტერპრეტაციული მეთოდიკით არა მხოლოდ არაეფექტურია, არამედ კიდევ უფრო აძლიერებს ამ პაციენტების მდგომარეობას. თუ ამ მდგომარეობას გავანალიზებთ როგორც მე-ს აშლილობას, გამოვიყენებთ *ემპატიური მოსმენის* მეთოდს და პაციენტს ვაგრძნობინებთ, რომ ნამდვილად გვესმის მისი სატკივარი შეიძლება ძალიან კარგი თერაპიული ეფექტი მივიღოთ.

კოხუტი არ თვლის, რომ ნარცისიზმი თავისთავად პათოლოგიური მდგომარეობაა. ნარცისიზმის ეტაპს თავის განვითარებაში ყველა გაივლის და ეს ნორმალურია. ბავშვმა, გარკვეული ხნის განმავლობაში მაინც, საკუთარი თავი მთელი სამყაროს ცენტრად უნდა განიცადოს. თუ ეს მოთხოვნილება სათანადოდ არ კმაყოფილდება, მაშინ ვითარდება ნარცისისტული გადახრა. ნორმალური მე-ს ფორმირებისთვის საჭიროა *ნორმალური ნარცისისტული პროცესის* გავლა. ეს პროცესი ორი სახისაა: *ასახვა*, რომლის დროს ბავშვი დედის მოსიყვარულე მზერაში თავისი თავის მნიშვნელობასა და ღირებულებას ამოიკითხავს და *იდეალიზაცია*, როდესაც თავისი მე-ს სხვაზე (მშობელზე) პროეცირება ხდება. ორივე შემთხვევაში ბავშვი თავის მე-ს სხვისი დახმარებით შეიცნობს. ამ სხვას *მე-ობიექტი ეწოდება* და მის როლში ისინი გამოდიან, ვინც უვლიან პატარა ბავშვს; ჩვეულებრივ, ესაა დედა. მე-ს ჩამოყალიბება მე-ობიექტთან მიმართებაში, ასახვა-იდეალიზაციის პროცესების გავლით ხდება. ამ პროცესების დარღვევა და ბავშვის მიერ ნორმალური ნარცისისტული ტენდენციების დაუკმაყოფილებლობა მოზრდილობაში პათოლოგიური ნარცისიზმით კომპენსირდება. კოხუტის აზრით, როცა ფსიქოთერაპევტი აკმაყოფილებს ამ ტენდენციებს, იგი მე-ობიექტად იქცევა. თერაპევტმა უნდა აჩვენოს პაციენტს, თუ საიდან მომდინარეობს მისი უსუსურობისა და უიმედობის განცდა. მაშასადამე, ხელი შეუწყოს ინდივიდის მიერ თავისი ნამდვილი ბუნების გაგებას. მხოლოდ მაშინ იგრძნობს იგი საკუთარ თავში დარწმუნებულობას; მაშინ წარმართავს თავის აუხდენელ ოცნებას ნორმალური იდეალებისკენ, სიძლიერისა და ძალაუფლებისკენ. პაციენტი თავისი მე-ს ფსიქოანალიტიკოსზე გადატანას ახორციელებს და აღარ გრძნობს თავს მარტოსულად და დაცარიელებულად. საბოლოოდ პაციენტი ფსიქოანალიტიკოსის პიროვნების ინტერნალიზაციას ახდენს და აღადგენს მე-ს ნორმალურ სტრუქტურას (ორგანიზაციას), ანუ, ერთგვარად, თავიდან გაივლის იმ ნარცისისტულ პროცესს, რომლის დეფექტმაც მისი პრობლემები წარმოშვა. საზოგადოდ, კოხუტი *პიროვნებისა* და *ქცევის ნარცისისტულ* დარღვევებზე ლაპარაკობს. ორივე გულისხმობს მე-ს (*თვითონის*) დროებით დაშლას.

შესუსტებას ან სერიოზულ დამახინჯებას. მაგრამ განსხვავებული სიმპტომატიკით გამოვლინილს. პიროვნების ნარცისისტული დარღვევის სიმპტომებია მგრძნობიარობის აწევა სხვების მიერ უგულვებელყოფის მიმართ, იპოქონდრია და დეპრესია; ქცევითი ნარცისისტული დარღვევისთვის დამახასიათებელია პერვერსია, დელიკვენტურობა და დამღუპველი ჩვევები (8).

ფსიქოანალიზის გამოყენების სფეროს მოიცავ არა მარტო სხვადასხვა ფსიქიკური და ქცევითი დარღვევები, არამედ ორგანული პათოლოგიებიც, უფრო ფართოდ — ფსიქიკურისა და სხეულებრივის ურთიერთობა. ფსიქოანალიზის ფარგლებში წარმოიშვა *სხეულზე ორიენტირებული* და *ფსიქოსომატური* მიდგომა. მისი ამოსავალი წერტილი არის თეზისი სულისა და სხეულის ერთიანობისა და განუყოფლობის შესახებ. ორგანიზმული პროცესები ფსიქოფიზიოლოგიური ბუნების პროცესებია. ამიტომ მათი ერთ-ერთი მხარის ცვლილება, ასე თუ ისე, იწვევს მთლიანობითი ხასიათის სტრუქტურულ და ფუნქციონალურ ცვლილებებს. აქედან გამომდინარე, ფსიქოანალიზის პროცესში შესაძლებელია მოძრაობა როგორც სხეულიდან სულისკენ, ასევე ფსიქიკიდან სომისკენ. პირველი მიმართულების იდეოლოგი **ვილჰელმ რაიხი** (1897-1957) იყო. მისი საერთო ორიენტაცია ასე გამოიხატება — ფსიქიკური სრულფასოვნებისა და სრულყოფილების მისაღწევად აუცილებელია სხეულის ბუნებრივი და თავისუფალი ფუნქციონირების უზრუნველყოფა. ადრინდელ შრომებში რაიხი აქცენტს აკეთებს ხასიათის საკითხზე და მას *ფსიქოლოგიური ან პიროვნული ჯავშნის* ცნებას უკავშირებს. ხასიათი პიროვნებისათვის ფსიქოლოგიური ჯავშნის ფუნქციას ასრულებს; იცავს მას მრავალრიცხოვანი ინსტინქტური, უპირატესად სექსუალური იმპულსებისაგან. ხასიათში მოცემული თავდაცვითი რეაქციები მეფავნდება შესაბამისი მიმიკის, ჟესტების, პოზების სახით. რაიხი ფიქრობს, რომ სხეულებრივი გამოვლინებები უფრო მეტს გვეუბნებიან პაციენტის ხასიათზე, ვიდრე მისი სიტყვები. ვინაიდან, სიტყვებისაგან განსხვავებით, ისინი არასდროს ტყუიან. ამიტომ, თავის პრაქტიკულ მუშაობაში რაიხი რეფლექსებით შეისწავლიდა პაციენტებისთვის დამახასიათებელ გამომხატველ მოძრაობებს (11).

ემოციების დათრგუნვის უნივერსალურ მექანიზმს *კუნთური რიგიდულობა ანუ კუნთური ჯავშანი* წარმოადგენს. ამ კუნთური დაცვითი რეაქციების შემცირება ან მოხსნა, ფსიქოლოგიური მასალის ანალიზთან ერთად, თერაპიის პროცესში ათავისუფლებს ლიბიდოზულ ენერგიას და შესაბამის ემოციებს, რომლებიც ჯერ კიდევ ადრეულ ასაკში იყვნენ ბლოკირებული კუნთური ჯავშნით.

მოგვიანებით რაიხმა ჩამოაყალიბა შეხედულება *სასიცოცხლო ან ორგონული ენერგიის* შესახებ, რომელიც ყველა ორგანიზმისთვის დამახასიათებელ *ბიოენერგეტიკას* წარმოადგენს (ტერმინი ბიოენერგეტიკა და შესაბამისი თეორია რაიხის მოწაფეს, ალექსანდრ ლოუენს ეკუთვნის). საბოლოოდ რაიხმა ფსიქოთერაპია კუნთური ჯავშნის მიერ ბლოკირებული ორგონული ენერგიის განთავისუფლების პროცესად მიიჩნია. ფსიქოთერაპიამ უნდა უზრუნველყოს ამ ენერგიის თავისუფალი მოძრაობა მთელ სხეულში. სხეულებრივი ჯავშანი შედგ ძირითადი თავდაცვითი სეგმენტისაგან შედგება. ისინი, ჰორიზონტალური რკალების სახით, ხერხემლის გაყოლებაზეა განლაგებული, თვალების, პირის, კისრის, მკერდის, დიაფრაგმის, წელისა და მენჯის მიდამოში. სხეულზე ორიენტირებული ფსიქოანალიტიკური თერაპია გულისხმობს

უშუალო ზემოქმედებას თითოეულ სეგმენტში არსებულ *კუნთურ დაჭიმვებზე* სპეციალური მასაჟების და ვარჯიშების საშუალებით. ასევე ენერგიის დაგროვებას საგანგებო სუნთქვითი პროცედურებით. ფსიქოთერაპიის მიზანია, აგრეთვე, არაცნობიერი მიზეზების ფსიქოლოგიური ანალიზი, რომლებიც აძლიერებენ ან ასუსტებენ კუნთურ დაჭიმვებს.

ფრანც ალექსანდერი (1891-1964) ფსიქოანალიტიკური მკურნალობის იმ მიმართულების სათავეში იყო, რომელიც ორგანულ დაავადებებზე ფსიქიკური ფაქტორის გავლენას იკვლევდა. ეს გავლენა ფსიქოანალიზის ფარგლებში თავიდანვე გამოიკვეთა. როგორც ცნობილია, ფროიდმა იმით დაიწყო, რომ ე.წ. კონვერსიულ ისტერიას ჰიპნოზის გამოყენებით მკურნალობდა. იგი ფიქრობდა, რომ ისტერიის ორგანული სიმპტომები (ვთქვათ, სამოძრაო აპარატის ან გრძნობის ორგანოს ფუნქციის დაზიანება) ის ფიზიოლოგიური რეაქციებია, რომლებიც ჩუნაცლებიან განდევნილ, მოელებელ ან აუტანელ ფსიქიკურ შინაარსებს და ემოციურ დაძაბულობებს. ესაა საფასური, რომელსაც ისტერიით შეპყრობილი პაციენტი იხდის იმის გამო, რომ ვერ უმკლავდება თავის ლტოლვებსა და ემოციებს. ამგვარი მოდელი უშვებს გარკვეულ შესაბამისობას განდევნილ ფსიქიკურ შინაარსებსა და ფსიქოგენურ სიმპტომებს შორის პერიფერიულ ორგანოებში.

ალექსანდერმა მკაფიოდ განასხვავა კონვერსიული რეაქციები და შინაგანი, ვეგეტატიური ფუნქციების ცვალებადობა, რაც დაკავშირებულია გარკვეულ ემოციურ დაძაბულობებთან და კომპლექსებთან. 1932 წელს ჩიკაგოს ცნობილ ფსიქოანალიზის ინსტიტუტში მან შექმნა ლაბორატორია, სადაც პირველად დაიწყო *ფსიქოსომატური* პრობლემების შესწავლა ფსიქოანალიზზე დაყრდნობით. ამ კვლევების შედეგად აღიწერა განსხვავებული ტიპის პიროვნებებისათვის დამახასიათებელი კონფლიქტური მოდელები, რომლებიც მჭიდრო კავშირშია გარკვეული სახის დაავადებებთან. თავის *ვექტორულ თეორიაზე* დაყრდნობით ალექსანდერმა ჩამოაყალიბა მოსაზრება სამი ელემენტარული სასიცოცხლო მოტივაციური ტენდენციის შესახებ და გამოყო კონფლიქტური იმპულსების სამი *ვექტორი*, რომლებიც თვით დაავადებაშია "მოთავსებული". 1) *მიღებისა* და *გაერთიანების* სურვილი; 2) *განდევნისა* და *დახარკვა-განადგურების* სურვილი და 3) *შენახვისა* და *დაგროვების* სურვილი. ამ არაცნობიერი ტენდენციების კონფლიქტი მათ ბლოკირებას იწვევს. ეს ვითარება კომპენსირდება სპეციფიკური ფსიქოფიზიოლოგიური ან ვეგეტატიური რეაქციებით, რაც, თავის მხრივ, ამა თუ იმ განსაზღვრული ორგანული დაავადების ეტიოლოგიური ფაქტორი ხდება. ასე მაგალითად, ალექსანდერის ანალიზის შესაბამისად, კუჭ-ნაწლავის ფუნქციები ხშირად აქვთ დარღვეული იმ პირებს, რომელთაც უჭირთ გამოავლინონ მისწრაფება ან სიყვარული სხვა ადამიანებისადმი და ახშობენ სურვილს მიიღონ მათგან დახმარება და თანადგომა. ამ კონფლიქტს აქვს სრულიად გარკვეული მიმართება კვებასთან, ვინაიდან, უკვე პატარა ბავშვის განცდაში, ორი სურვილი – უყვარდე დედას და იყო მაძღარი, მჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს. მოზრდილობაში შეიძლება ისე მოხდეს, რომ სიყვარულისა და დახმარების მიღების სურვილმა გამოიწვიოს სირცხვილისა და მორიდებულობის განცდები (რასაც ხშირად ეხვდებით საზოგადოებაში, რომლის მთავარ ღირებულებას დამოუკიდებლობა წარმოადგენს). ეს კონფლიქტი იწვევს პირველადი ტენდენციის ფრუსტრაციას, რაც შეიძლება რეგრესიის წყარო გახდეს. "სურვილი

უყვარდეთ, გადაიქცევა სურვილად გამოგკვებონ. სიყვარულის ობიექტად ყოფნის დაორგუნული სურვილი კუჭის ინერვაციის მობილიზებას იწვევს, რაც პოსტნატალური არსებობის დასაწყისიდანვე მჭიდროდ არის დაკავშირებული რაიმეს მიღების ყველაზე პრიმიტიულ ფორმასთან, კონკრეტულად კი საჭმლის შთანთქმის პროცესთან" (3; 114-115). ეს მისწრაფება კუჭის სეკრეციის ქრონიკულ სტიმულირებას იწვევს, რაც ამისკენ მიდრეკილ ინდივიდში შეიძლება წყლულის მიზეზი გახდეს. ამგვარადვე აღიწერება რამდენიმე დაავადებისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ფსიქოდინამიკური კოლიზია: რევმატოიდული ართრიტი, ასთმა, ესენციალური ჰიპერტონია, ნეიროდერმატიტი და ტიროტოქსიკოზი.

ამასთან ერთად, აშკარაა რომ ყველას, ვისაც ამ დაავადებებისთვის დამახასიათებელი, ფსიქოანალიტიკურ ენაზე აღწერილი ფსიქიკური თავისებურებები გააჩნია, არ უვითარდება პათოლოგიური პროცესი. ამისთვის, დამატებით, ე.წ. *იქს-ფაქტორია* საჭირო. ეს არის სათანადო ორგანოს კონსტიტუციური ან შეძენილი მოწყვლადობა. მაგრამ არც ეს არის საკმარისი. ორგანული და ფსიქიკური წინაპირობები ხშირად ბევრად ადრე არსებობენ, ვიდრე საკუთრივ დაავადება განვითარდება. ალექსანდერმა დაუშვა, რომ ფსიქიკური კონფიგურაციისა და იქს-ფაქტორის გარდა არსებობს მესამე პირობა – *გამშვები მექანიზმი* ან სხვანაირად *დამაჩქარებელი სიტუაცია*. ადამიანს, ორგანიზმის სპეციფიკური მოწყვლადობით და დამახასიათებელი კონფლიქტური მოდელით შესაბამისი დაავადება მხოლოდ იმ შემთხვევაში განუვითარდება, თუ ცხოვრებაში მომხდარი ძლიერი ძვრები მოახდენენ მისი ცენტრალური კონფლიქტის მობილიზებას და დაანგრევენ ორგანიზმის ფსიქიკურ თავდაცვას. სხვა შემთხვევაში, ადამიანი ფსიქიკური და ორგანული მიდრეკილებით, შეიძლება არც დასნეულდეს. ამრიგად, ალექსანდერის გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ "ქრონიკული ორგანული დაავადებები მხოლოდ სპეციფიკური ორგანული პათოლოგიით არ ხასიათდებიან; ამ დაავადებების მქონე პაციენტებს სპეციფიკური ფსიქოპათოლოგიაც აღენიშნებათ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სხეულის დაავადებები მჭიდროდ არის დაკავშირებული ხასიათობრივ დარღვევებთან. ემოციური ფაქტორები ორგანული დაავადებების ეტიოლოგიაში მონაწილეობენ, თუმცა არანაირად არ წარმოადგენენ მათ ერთადერთ მიზეზს" (2; 564).

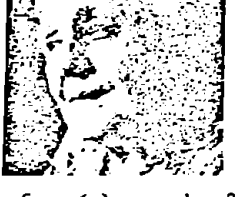

ფსიქოანალიზის საგნობრივი ველის გაფართოების კიდევ ერთი მიმართულება *ბავშვის ფსიქოანალიზია*. ბავშვისადმი ინტერესი,პრინციპში, კლასიკური ფსიქოანალიზიდან მომდინარეობს. ფროიდის მიხედვით, ძირითად კომპლექსებს სწორედ ბავშვობაში ეყრება საფუძველი. მაგრამ უშუალოდ ბავშვთან ფსიქოანალიტიკურ მუშაობას ოცდაათიან წლებში მოკიდეს ხელი. აქ თავიდანვე ორი მიმართულება გამოიკვეთა – მ. კლაინის და ა. ფროიდის. მათი სკოლები ერომანეთს უპირისპირდება მთელ რიგ სერიოზულ საკითხებში. *მელანი კლაინი* (1882-1960) უფრო იქით ისრება, რომ კლასიკური ფსიქოანალიზის კონცეპტუალური აპარატის მეშვეობით გაიაზროს ბავშვის ფსიქიკური განვითარება და აქ აღმოცენებული პრობლემები. მან ოიდიპოსური მტრობისა და ბრალეულობის კომპლექსის ასაკი უფრო ადრეულ ბავშვობაში ჩამოწია და ნორმალური და პათოლოგიური განვითარების მოდელი ამ კომპლექსთან და სიკვდილის ინსტინქტთან (თანდაყოლილ აგრესიულობასთან) დაკავშირებულ კოლიზიებზე ააგო. *აგრესია და სიყვარული* ფსიქიკის ფუნდამენტური მაორგანიზებელი ძალებია; პირველი ანაწევრებს ფსიქიკას, მეორე ადუღებს. ბავშვთან პრაქტიკული მუშაობაც კლასიკური

ფსიქოანალიზის პრინციპების შესაბამისად იგეგმებოდა და ხორციელდებოდა. კლაინი ყოველთვის ცდილობდა ბავშვის არაცნობიერი მოტივაციის პირდაპირ ინტერპრეტირებას. იგი ოსტატურად რთავდა ბავშვებს ფსიქოანალიტიკურ სეანსში; აქტიურად იყენებდა თამაშს, რომელიც დიდ დახმარებას უწევს თერაპევტს ბავშვის მეტყველების შეზღუდულობის გადალახვაში და, ერთგვარად, თავისუფალი ასოციაციების ექვივალენტის ფუნქციას ასრულებს. კლაინს მიაჩნდა, რომ თამაშის მასალაში უშუალოდ მეღაენდება არაცნობიერი კონფლიქტები. ყოველი თამაში პირდაპირ გამოხატავს ბავშვის სატკივარს. ფსიქოანალიზის პროცესში ბავშვს ანალიტიკოსზე გადააქვს თავისი რთული გრძნობები და ტენდენციები მშობლების მიმართ. ამაში ვლინდება კლაინის მიერ შემუშავებული *პროექციული იდენტიფიკაციის* კონცეფცია. ისევე როგორც მოზრდილებთან, ბავშვსა და ანალიტიკოსს შორის წარმოიქმნება *გადატანის ნევროზი*. მოზრდილების ანალიზის პროცედურები ბავშვს მიეყენება და მოიცავს თამაშის აზრის სექსუალურ ინტერპრეტაციას, მათში გამომეღავნებულ ოიდიპოსურ კონფლიქტებს, მშობლების მიმართ აგრესიულ ტენდენციებს და ფსიქოანალიტიკური სისტემის სხვა მომენტებს. კლაინი თვლიდა, რომ პატარა ბავშვის ნევროზი გამოწვეულია მისი უუნარობით მოთოკოს თავისი აგრესია, ძლიერი სუპერ-ეგოთი გამოწვეული შფოთი და ბრალეულობის განცდა. მხოლოდ ლიბიდოს გაძლიერებას შეუძლია აგრესიის შემცირება.

ანა ფროიდს მიაჩნდა, რომ ანალიზის მიზანი იდთან დაპირისპირებაში მყოფი ეგოს გაძლიერებაა. ბავშვის ეგო განვითარების პროცესში იმყოფება და ჯერ სუსტია. ანალიტიკოსი უნდა დაეხმაროს ბავშვის ეგოს. ამისთვის იგი არ უნდა შემოიფარგლოს მხოლოდ ინტერპრეტაციით; მან ბავშვზე აღმზრდელობითი ზემოქმედება უნდა მოახდინოს. იგებს რა ანალიზის პროცესში თავისი ქცევის ნამდვილ მიზეზებს, ბავშვი სწავლობს, თუ როგორ შეიკავოს თავი არასასურველი ქცევებისაგან. ა. ფროიდი ფიქრობდა, რომ ინტერპრეტაცია და გადატანა არ არის მთავარი სამკურნალო ფაქტორი, როცა საქმე ბავშვთან გვაქვს. კლასიკური ფსიქოანალიზის ამ პროცედურებს ბავშვის უნიკალურ ბუნებასთან შეგუება ესაჭიროება. ბავშვის სუპერ-ეგო ძალიან სუსტია, რაც ხელს უშლის მასთან მოზრდილის ტიპის ანალიზსა და გადატანას. მართალია ბავშვს, როგორც წესი მშობლების მიმართ გრძნობები ფსიქოანალიტიკოსზე გადააქვს, მაგრამ ეს არ გადაიზრდება სრულყოფილ გადატანის ნევროზში, ვინაიდან ბავშვის მიჯაჭვულობა მშობელზე ძალიან დიდია. ბავშვი მუდამ ურთიერთობს მშობელთან; ამიტომ, მას ყოველთვის არ გადააქვს ანალიტიკოსზე თავისი წარმოსახული გრძნობები, ხოლო როცა გადააქვს, ეს არასაკმარისი ხარისხით ხდება. ა. ფროიდი გამოდიოდა თამაშის უპირობო სექსუალიზაციის წინააღმდეგ და თვლიდა, რომ იგი ყოველთვის არ გამოხატავს სიღრმივ არაცნობიერ კონფლიქტებს. თამაშში ბავშვი რეალობას ეგუება; ამიტომ თამაში ხშირად რეალობის გამოხატულებას წარმოადგენს. გარდა ამისა, კლაინისაგან განსხვავებით, ა. ფროიდი მუშაობდა მშობლებთან მჭიდრო კავშირში (15). როგორც ვხედავთ, კლაინისა და ა. ფროიდის დაპირისპირება ეხება როგორც ფსიქოანალიტიკური თეორიის, ასევე (შეიძლება უფრო მეტადაც) პრაქტიკისა და ტექნიკის მნიშვნელოვან ასპექტებს.

რაც შეეხება საზოგადოდ პრაქტიკას, იგი პოსტფროიდულ ეპოქაშიც ფსიქოანალიზის განუყოფელ შემადგენელ ნაწილად რჩება. არსებითად უცვლელია მისი, როგორც ფსიქოთერაპიული მეთოდის ძირეული პრინციპებიც. ესენია სხვადასხვა ტექნიკების საშუალებით (ასოციაციების, სიზმრების, შეცდომითი მოქმედებების ინტერპრეტაცია) არაცნობიერი მასალის ცნობიერებაში ამოტანა და ტრანსფერი – გადაუწყვეტელი

კომპლექსებისა და კონფლიქტების ანალიტიკოსზე გადატანა, ანუ *პირველსაწყისი ნევროზის* შეცვლა *გადატანის ნევროზით*. ბოლო ეტაპზე ხდება უკვე ინტერპრეტირებული და ტრანსფერის საშუალებით თავიდან განცდილი ფსიქიკური და ქცევითი შინაარსების დამუშავება, მათთვის უარყოფითი მუხტის მოხსნა, ერთი სიტყვით, განმეორებითი გადატანის ნევროზის პრობლემების გადაწყვეტა.

თერაპევტის ობიექტური და მიუკერძოებელი დამოკიდებულება ხელს უწყობს ყველა ამ პროცესის ეფექტურ წარმართვას. ზ. ფროიდი ანალიტიკოსს ცარიელ ეკრანს ადარებდა, რომელზეც პაციენტი თვისი განცდებისა და როლების პროეცირებას ახდენს. პოსტფროიდისტულ პერიოდში ნათლად გამოჩნდა, რომ ანალიტიკოსი არ შეიძლება იყოს და ვერც იქნება ცარიელი ეკრანი აბსოლუტურად ნეიტრალური პოზიციით. როგორც კონკრეტული პიროვნება, იგი რეაგირებს პაციენტზე, ემოციურად ჩართულია მის პრობლემებში, რასაც ფსიქოანალიზში *კონტრგადატანა* ეწოდება. იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორი უნდა იყოს ანალიტიკოსის პოზიცია, რამდენად სასურველია კონტრგადატანა, სადღეისოდ განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს. ზოგი მას სასარგებლოდ მიიჩნევს, ზოგი ფროიდის თვალსაზრისს იზიარებს, ზოგიც თვლის, რომ სპონტანური გრძნობების გამოხატვა სიტუაციის მიხედვით შეიძლება სასარგებლოც აღმოჩნდეს და მავნეც. საერთო ტენდენცია თანამედროვე ფსიქოანალიზში მაინც ისეთია, რომ ანალიტიკოსის პიროვნების როლი სულ უფრო მეტ წონას იძენს.

საკამათოა ფსიქოანალიტიკურ მეთოდთან დაკავშირებული ისეთი საკითხი, როგორიცაა მკურნალობის ხანგრძლიობა. ტრადიციული შეხედულებით ითვლება, რომ რაც უფრო დიდხანს გრძელდება ანალიზის კურსი, მით მეტია განკურნების ალბათობა. აქედან გამომდინარე, არსებობდა და, ტრადიციის მკაცრ მიმდევრებში ახლაც არსებობს "გადაჭარბებული მკურნალობის" ტენდენცია. ამასთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა ფროიდის ეპოქაშივე იჩინა თავი და სათანადო ნოვაციებიც იყო შემოთავაზებული (ფერენცი, რანკი და სხვა). თანამედროვე ფსიქოანალიზში მკურნალობის კურსის ხანგრძლიობის შემცირებისა და მისი ზუსტი დროითი რეგლამენტაციის პრაქტიკა უკვე ფართოდაა გავრცელებული.

კიდევ ერთი მომენტი თანამედროვე ფსიქოანალიზის პრაქტიკაში პაციენტის აწმყო მდგომარეობის გათვალისწინებაა. კლასიკური ფსიქოანალიზი პიროვნების ყველა პრობლემის საფუძველს წარსულში ხედავს და მთელი გულისყური იქ გადააქვს. ცხოვრების ამჟამინდელი ვითარებები მხოლოდ ადრეულ წარსულში ჩასახული ნევროზის გამაძლიერებელის სახით განიხილება. ასეთი გააზრება ვერ ეგუება პოსტფროიდისტული შეხედულებებისთვის დამახასიათებელ აქცენტს სოციალურ კონტექსტზე, რომელშიც მუდმივად არის ჩართული პაციენტი. იგივე ითქმის იმ შეხედულებებზეც, რომ ადამიანი მთელი ცხოვრების განმავლობაში ვითარდება და ცვალებადობს. თეორიის გარეშეც, რეალურ ქცევაზე დაკვირვება მოწმობს, რომ მთელი ცნობიერი ცხოვრების პირველად ლტოლვებზე დაყვანა სინამდვილეზე ძალადობას წარმოადგენს. ნევროტული შიშები, დაცვითი და აკვიატებული მოქმედებები, ისტერიული გამოელინებები იმდენად აშკარად უკავშირდება მოზრდილი ადამიანების განცდების სამყაროს, სასიცოცხლო მიზნებს, კონკრეტულ სოციალურ გარემოს (და არა დინამიკურ ენერგეტიკულ პროცესებს და ბავშვობის ფიქსაციებს), რომ ამის გაუთვალისწინებლობა უბრალოდ შეუძლებელია. ორთოდოქსალური ფსიქოანალიზი აუცილებლად ეძებს ადრეულ კომპლექსებს იქ, სადაც ისინი არ არიან; თუ პიროვნება იტანჯება საყვარელი ადამიანის დაკარგვის ან სამსახურეობრივი უსიამოვნების გამო, მისი ნევროზის გასაკურნად სულაც არ არის საჭირო მშობლებთან ოიდიპოსური ურთიერთობის

თემის ამოწევა და სათანადო განცდების ძიება. აქედან გამომდინარე, დღეს სახეზეა ტენდენცია, რომ ფსიქოანალიტიკური მკურნალობა კონკრეტული პიროვნებისა და მისი სასიცოცხლო პრობლემების თავისებურების გათვალისწინებით წარიმართოს. ყოველ შემთხვევაში, არატრადიციულად მოაზროვნე ანალიტიკოსებში წარსულისადმი ინტერესი აწმყოს ხარჯზე დაუშვებლად არის მიჩნეული.

კვლევისა და მსჯელობის საგანს კლინიკური ფსიქოანალიზის სხვა მომენტებიც წარმოადგენს. საქმე ეხება გარკვეული პრინციპებისა და ტექნიკების ერთგვარ მოდერნიზაციას. ეს პოსტფროიდისტული მოძრაობის ერთი ასპექტია. მეორე ასპექტი, როგორც აღინიშნა, ფსიქოანალიზის გამოყენების სფეროს გაფართოებაში მდგომარეობს — ფსიქოზები, სასაზღვრო მდგომარეობები, ფსიქოსომატიკა, ბავშვის ანალიზი. ორივე ეს ასპექტი უფრო პრაქტიკას ეხება. მესამე ასპექტი საკუთრივ კონცეფციის შემდგომ განვითარებასთან არის დაკავშირებული. ამ მხრივ, როგორც დავრწმუნდით, მრავალი ახალი ცნება, იდეა თუ შეხედულება გაჩნდა, მაგრამ ძირითადად თეორიული აზრის ორ მიმართულებაზე შეიძლება ლაპარაკი. ერთ შემთხვევაში ადგილი აქვს ფსიქიკურ ცხოვრებაში მე-ს როლისა და მნიშვნელობის გაზრდა-გაფართოებას; აქცენტი კეთდება მე-ს ავტონომიურ ფუნქციონირებასთან დაკავშირებული პროცესებისა და მექანიზმების დახასიათებაზე (ეგო-ფსიქოლოგია). მეორე შემთხვევაში განსაკუთრებული ყურადღება არაცნობიერი და ცნობიერი ფსიქიკის სოციალურ-კულტურულ გაპირობებულობას ექცევა (ნეოფროიდიზმი). ზოგადად, პოსტფროიდისტულ ეპოქაში, ფსიქოანალიტიკური მიმდინარეობა კიდევ უფრო არაერთგვაროვანი გახდა. კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიის სისტემებს დაემატა მრავალრიცხოვანი, ერთმანეთისაგან საგრძნობლად განსხვავებული შეხედულებები, რომლებსაც, ერთიანობაში, დღეს ფსიქოანალიტიკური მოძრაობა ეწოდება. თუმცა, ზოგიერთი პოსტფროიდისტული მოდელი იმდენად დაშორდა პირველწყაროს, რომ მისი ფსიქოანალიტიკურ მიმდინარეობასთან ერთმნიშვნელოვნად გაიგივება საკმაოდ პრობლემატურია. და მაინც, ფსიქოანალიზი ფართოდ არის გავრცელებული ფსიქოლოგიასა და ფსიქიატრიაში. მსოფლიოში, უპირატესად ევროპასა და ამერიკაში, ფუნქციონირებს მრავალი ფსიქოანალიტიკური ასოციაცია, კლინიკა, სამეცნიერო თუ სასწავლო ინსტიტუტი. ფსიქოანალიზი არ იზღუდება მხოლოდ კლინიკური ან ზოგადფსიქოლოგიური ამოცანებით. უკვე ფროიდთან ფსიქოანალიზმა მსოფლმხედველობრივი მოძღვრების სახე მიიღო. იგი განვითარებული ქვეყნებისა და, განსაკუთრებით, ამერიკული ცხოვრების წესის შემადგენელი ნაწილი გახდა, გავრცელდა მთელ კულტურაზე, ხელოვნებაზე, საზოგადოებრივ მეცნიერებაზე და ა.შ. მრავალი ადამიანი, მათ შორის ის, ვინც საზოგადოებრივ აზრს აყალიბებს (პედაგოგი, პოლიტიკოსი, მღვდელმსახური, იურისტი, მწერალი, ჟურნალისტი და სხვა), თავის საქმიანობაში გარკვეულწილად ფსიქოანალიზის პრინციპებით ხელმძღვანელობს. ფსიქოანალიტიკური ტერმინები ყოველდღიურ ენაში დამკვიდრდა. საკუთარ ფსიქოანალიტიკოსთან კონსულტირება პრესტიჟის საქმედ იქცა. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქოანალიზის პოპულარობის მაჩვენებელმა კარგა ხანია გაიარა თავისი აპოგეა და ახლა განუხრელად დაღმავალი ხაზით მიდის.

თანამედროვე ფსიქოალოგიურ მიმდინარეობებს შორის ფსიქოანალიზი უდავოდ ყველაზე გახმაურებულია და გავრცელებული ფართო საზოგადოებაში. ეს მნიშვნელოვან წილად იმან განაზღვრა, რომ ფსიქოანალიზი, ფროიდის გამოთქმით, აგებულია *მკურნალობისა და შესწავლის ერთიანობის პრინციპზე*. ფსიქოანალიტიკური მეთოდი თერაპიაც არის და კვლევაც. იგი გულისხმობს პაციენტთან ხანგრძლივი და ჩაღრმავებული ურთიერთობის პროცესში ადამიანის სულიერი სამყაროს ძირეული მომენ-

ტების გამოაშკარავებას და ინტერპრეტაციას. პაციენტი აქტიურად არის ჩართული ანალიზის პროცესში, რომელიც მისი ნამდვილი პრობლემის, რეალური სატკივარის გაცნობიერებას გულისხმობს. თუ ამას შედეგად მდგომარეობის გაუმჯობესება მოყვება, ადამიანს, ბუნებრივია, უმტკიცდება რწმენა თეორიის მიმართ, რაც მის პოპულარობას განაპირობებს. აკადემიური ფსიქოლოგია მოკლებულია ხანგრძლივი ინტერპერსონალური ურთიერთობებიდან მომდინარე ამ უპირატესობას.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქოანალიზსა და აკადემიურ ფსიქოლოგიას შორის თავიდანვე საკმაოდ რთული ურთიერთობა დამყარდა. საკუთრივ ფროიდი მკაცრად უარყოფითად აფასებდა ტრადიციული ფსიქოლოგიის მიღწევებს და შესაძლებლობებს. არც მოპირდაპირე მხარე იჩენდა ნაკლებ კრიტიკულობას და სკეპტიციზმს. მაგალითად, ცნობილია რომ ფროიდის მიერ ამერიკაში წაკითხული ლექციების შემდეგ მის მსმენელთა შორის ერთ-ერთმა ყველაზე ავტორიტეტულმა მეცნიერმა უილიამ ჯემსმა ფროიდის შეხედულებას სიზმრების შესახებ ჰალუცინაციების ნაყოფი უწოდა. მაგრამ, საერთოდ შეეძლო კი ცნობიერების კლასიკურ ფსიქოლოგიას რაიმე კონკრეტული ეთქვა არაცნობიერის კატეგორიის შესახებ, რომელიც ცენტრალურია ფსიქოანალიზისათვის? ალბათ, ბევრი არაფერი. ეს დაადასტურა თუნდაც 1910 წელს ბოსტონში სპეციალურად არაცნობიერის პრობლემისადმი მიძღვნილმა სიმპოზიუმმა. მის მასალებში თავისი აზრი გამოთქვა იმ დროის ბევრმა გამოჩენილმა ფსიქოლოგმა, მაგალითად ფ. ბრენტანომ, ჰ. მიუნსტენბერგმა, პ. ჟანემ, თ. რიბომ, მ. პრინსმა და სხვებმა. ვითარება შემდეგნაირი აღმოჩნდა: თითქოს ყველა ხედებოდა, რომ ცნობიერების მექანიზმისა და შინაარსის გასაგებად აუცილებელია მის ფარგლებს გარეთ გასვლა, მაგრამ სად, რა რეალობაში აღმოვჩნდებით ამის შედეგად, არავინ უწყოდა; რა არის ის, რაც განსაზღვრავს ცნობიერებას და არ არის თავად ცნობიერი? სად უნდა ვეძებოთ ეს მოვლენა – ტვინში თუ ფსიქიკაში? ერთი სიტყვით, არაცნობიერი არ იყო გააზრებული, როგორც ფუნდამენტური მნიშვნელობის ამხსნელი ცნება. ამ ვითარების გათვალისწინებით, "საეჭვოა ისეთი ვინმე მოინახოს, ვინც არ დაეთანხმება იმას, რომ ფროიდის ნაშრომების შემდეგ ახალი ერა დაიწყო არაცნობიერის თეორეტიზაციისა და მისი საკმაოდ ბუნდოვანი ფენომენოლოგიის ანალიტიკური გააზრების მიმართულებით" (10; 25). ფსიქოანალიზი წარმოადგენს ერთიან მოძღვრებას ფსიქიკური ცხოვრების შესახებ, რომელშიც ამხსნელი ცნების როლს არაცნობიერი თამაშობს. ამ კონცეფციაში, აეტორის ბევრ შესანიშნავ მიგნებასთან ერთად, არის წარმოდგენებიც, რომელთა რეალურობა და ჭეშმარიტება სერიოზულ ეჭვს იწვევს თვით ფსიქოანალიტიკოსებშიც და, მით უფრო, აკადემიური ფსიქოლოგიის წარმომადგენლებში. ამ უკანასკნელთ, შესამჩნევი წარმატების გარეშე, არაერთხელ უცდიათ მეცნიერული ფსიქოლოგიის მეთოდებით შეემოწმებინათ ფროიდის შეხედულებები ლიბიდოსა და სიკვდილის ინსტინქტის, ფსიქოსექსუალური სტადიებისა და ხასიათის ტიპების, ოიდიპოსისა და კასტრაციის კომპლექსის, ასევე სისტემის სხვა ელემენტების შესახებ. აკადემიურ ფსიქოლოგიაში გამოთქმულია საფუძვლიანი შენიშვნები ფსიქოანალიზის და საერთოდ სიღრმის ფსიქოლოგიის მიმართ მათი მონაცემების სანდოობის, კონცეფციების ვალიდობისა და შემოწმებადობის კუთხით (იხ. თავი პირველი). ეს შენიშვნები, არსებითად, პოსტფროიდისტულ სისტემებზეც ვრცელდება.

უფრო რთულადაა ვითარება თვით ფსიქოანალიზის ფარგლებში, სადაც თითქმის არ არსებობს შეთანხმებული საკითხი. თუ სპეციალისტები აკადემიური ფსიქოლოგიის წრეებიდან, როგორც წესი, უბრალოდ მიუთითებენ ფსიქოანალიტიკური დებულებების დაბალ სანდოობასა და ვერიფიკაციის სირთულეებზე, თვით ამ მიმდინარეობის

წარმომადგენლები საკმაოდ მძაფრად აკრიტიკებენ ერთმანეთის სისტემებს (როგორც დეტალებში, ისე მთლიანად) და ურთიერთსაწინააღმდეგო კონცეფციებს ქმნიან. ამ ვითარებამ უკვე კლასიკურ სიღრმის ფსიქოლოგიაში იჩინა თავი; საკმრისია გავიხსენოთ აზრთა სხვადასხვაობა ფროიდს, იუნგს და ადლერს შორის. ამ უთანხმოებებისა და კონცეპტუალური სიჭრელის უპირველესი მიზეზი ემპირიული მასალისა და თეორიის ურთიერთმიმართების თავისებურებაში მდგომარეობს. ყოველი ფსიქოანალიტიკოსი თავისი თერაპიული გამოცდილებიდან ამოდის. თეორიის აგებისას იგი ამ გზით მოპოვებულ ფაქტოლოგიურ მასალას ეყრდნობა. მაგრამ კლინიკური სამუშაოს ეს მონაცემები იმთავითვე ინტერპრეტაციას გულისხმობენ, რომელიც, თავის მხრივ, უკვე მიღებულ თეორიულ მოსაზრებებს ეფუძნება. ვიღებთ შეკრულ წრეს. შედეგად, ერთი და იგივე მოქმედებას, გამონათქვამს თუ წარმოდგენას განსხვავებული მნიშვნელობა ენიჭება; და ეს მაშინ, როცა პროცედურული თვალსაზრისით ფსიქოანალიტიკური ტექნიკის ძირეული პრინციპები ყველგან ერთნაირია (ასოციაციების, სიზმრების, შეცდომითი მოქმედებების ანალიზი).

საქმე ისაა, რომ სინამდვილეში ფსიქოანალიტიკური ტექნიკა თეორიისაგან განცალკევებულად არ არსებობს. მაგალითად, სიზმრების გაშიფრვა, ინტერპრეტაცია ყოველგვარი ფსიქოანალიზის შემადგენელი ნაწილია. მაგრამ სიზმრის წაკითხვა აბსოლუტურად განსხვავდება იმის მიხედვით, თუ რა შეხედულება აქვს ავტორს სიზმარზე, ფსიქიკაში მის ადგილსა და როლზე და, საერთოდ, არაცნობიერი სფეროს შინაარსეულ და სტრუქტურულ მხარეებზე. ფრომი ფსიქოანალიზის ფარგლებში სიზმრის სულ ცოტა სამ თეორიას გამოყოფს, რომლთაგან თითოეული სიზმრისეული წარმოდგენების თავისებურ განმარტებას იძლევა (18). ასეთივე შეუთანხმებლობაა სხვა საკითხებშიც. ავიღოთ თუნდაც საკითხი აქტივობის ძირეული მამოძრავებელი ძალების შესახებ. ფროიდი ლაპარაკობს ლიბიდოზე, სიცოცხლისა და სიკვდილის ინსტინქტებზე; იუნგისთვის ლიბიდო სასიცოცხლო ენერგიის ექვივალენტური ცნებაა; ადლერი მთავარ აღმძვრელ ძალად არასრულყოფილების განცდას მიიჩნევს; ეგო-ფსიქოლოგიაში მე-ს ლიბიდოსაგან განსხვავებული ავტონომიური ძალა მიეწერება; ფრომი მიუთითებს ფუნდამენტურ ეგზისტენციალურ წინააღმდეგობებთან დაკავშირებულ მისწრაფებებზე: სიყვარული, თავისუფლება, დესტრუქტივიზმი, ავტორიტარიზმი; ჰორნი ამოდის ძირეული შფოთიდან და მას უსაფრთხოებისა და სურვილების დაკმაყოფილების მოთხოვნილებებს უკავშირებს; სალივანი წამყვან მისწრაფებებს ინტერპერსონალურ ურთიერთობებში ხედავს და ამოსავალ მოტივაციად თბილი ურთიერთობებისა და წუხილის არიდების ტენდენციებს მიიჩნევს; ალექსანდერი სამ პირველად მოტივაციურ ტენდენციას გამოყოფს: მიღების, შეკავებისა და გაცემა-განადგურების. არსებობს სხვა მოსაზრებებიც ამ საკვანძო საკითხის გარშემო, რომლის ასეთი თუ ისეთი გადაწყვეტა მთლიანად განსაზღვრავს ფსიქანალიტიკური თეორიისა და პრაქტიკის ხასიათს.

რა კრიტერიუმებით შიძლება ამ არსებითად განსხვავებული შეხედულებების შედარება? როგორ უნდა განვსაჯოთ, რომელი თვალსაზრისია ჭეშმარიტი? ფროიდის და პოსტფროიდისტული ეპოქის ყველა ავტორი ხომ თავისი ანალიტიკური პრაქტიკიდან ამოდის და ამტკიცებს, რომ სწორედ მან დაარწმუნა იგი ამა თუ იმ მოტივაციური ტენდენციის პირველადობასა და პრიორიტეტულობაში. მაშასადამე, საქმე მეთოდში ყოფილა. საგულისხმოა ამ მხრივ ფრომის შეფასება. "მართალია, წერს იგი, ფსიქოანალიზმა ვერ მიაღწია იმ იდეალს, რომლისკენაც მრავალი წელი მიისწრაფოდა აკადემიური ფსიქოლოგია; ასეთი იდეალი ზუსტი ექსპერიმენტული

მეთოდების პირდაპირი გამოყენება იყო. მიუხედავად ამისა, იგი, არსებითად, ემპირიულ მეთოდს წარმოადგენს; ესაა მეთოდი, რომელიც ადამიანის შინაგანი ცენზურის მიერ შეკავებული აზრების, სიზმრებისა და ფანტაზიის გულმოდგინე დაკვირვებას ეფუძნება. მხოლოდ არაცნობიერ ძალებზე დამყარებულ ფსიქოლოგიას შეუძლია შეაღწიოს იმ საფარველს მიღმა, რასაც შეცდომაში შემყვანი რაციონალიზაცია ქმნის. ამგვარ რაციონალიზაციას როგორც ცალკეული ადამიანების, ისევე მთელი საზოგადოებების ანალიზისას ვხვდებით" (16; 120). მაგრამ საქმეც ისაა, რომ არაცნობიერში შეღწევისას ყველა ფსიქანალიტიკოსი თავის აღმოჩენებს აკეთებს და ერთმანეთის გამომრიცხავ კონცეფციას ქმნის. ამ ვითარებაში ჭეშმარიტების კრიტერიუმად თითქოს თერაპიის ეფექტურობა უნდა მოგვეველინოს. მაგრამ არც აქაა გამოსავალი, ვინაიდან ყველა საკუთარი თეორიის პრაქტიკულ ნაყოფიერებაზე მოუთითებს, ხოლო რამდენადმე სარწმუნო სტატისტიკა არ არსებობს.

ამ გაურკვეველი სიტუაციიდან გამოსავალს არ უნდა წარმოადგენდეს იუნგის თვალსაზრისი, რომლის თანახმად ანალიტიკური თერაპიის ეფექტურობა აიხსნება იმით, რომ ყოველ ფსიქოანალიტიკოსთან მისი ფსიქიკური წყობის შესატყვისი პაციენტი მიდის. ასე ფროიდს სხვა პაციენტები აკითხავდნენ, ადლერს ან თავად იუნგს კი სხვა. ეს რომ მართლაც ასე იყოს სრულებით გაუგებარი დარჩებოდა ის თუ როგორ ხვდებიან წინასწარ ამ შესატყვისობის შესახებ პაციენტები. მაგრამ მთავარი მაინც სხვაა. ეს მოსაზრება ფაქტობრივად იმის დაშვების ტოლფასია, რომ არსებობს იმდენი ადამიანის ბუნების ტიპი, რამდენი ფსიქოანალიტიკოსიცაა. სინამდვილეში, როგორც მართებულად შენიშნავს რუტკევიჩი, ყველაფერი გაცილებით მარტივად აიხსნება. საქმე ისაა, რომ "თვით ანალიტიკოსის საუბარი პაციენტთან აძლევს ამ უკანასკნელს თავის თავის ხედვის ხერხს. პაციენტს უკვე სჯერა იმისა, რასაც განგებ თუ უნებლიედ კარნახობს მას ფსიქოანალიტიკოსი, რომელიც შემდგომ იღებს თავისი თეორიის შესატვის პასუხებს. სწორედ ამიტომ კამათი სხვადსხვა ფსიქოანალიტიკურ სკოლებს შორის გადაუწყვეტელი რჩება და არც ერთ მათგანს არ შეუძლია ჭეშმარიტების პრეტენზია ჰქონდეს" (12; 26). თუ გავითვალისწინებთ, როგორც კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიის, ისე პოსტფროიდისტული კონცეფციების სიჭრელეს საქმის ვითარების ამგვარი შეფასება პრინციპში მართებული შეიძლება იყოს.

პოსტფროიდისტული პერიოდის განსხვავებული შეხედულებების სინთეზი ერთიან ახალ თეორიულ სისტემაში ნაკლებ შესაძლებლად გამოიყურება და არც არავის უცდია. ჯერ თითოეულმა კონცეფციამ უნდა გაიაროს ტესტი სანდოობასა და ვალიდურობაზე. ამიტომ თანამედროვე ფსიქოანალიტიკურ მიმდინარეობაში საქმის ვითარება, ბლუმის სიტყვებით, ასე გამოიყურება – თეორიის დამამტკიცებელი მყარი მონაცემები იმდენად უმნიშვნელოა, რომ ანგარიშში ჩასაგდები არ არის; შედეგად ჯერ-ჯერობით სრულფასოვანი, კარგად აწყობილი თეორიის შექმნა ვერ ხერხდება (4). ამას ამბობს ფსიქოანალიზის მიმართ უაღრესად კეთილგანწყობილი მკვლევარი. აკადემიური ფსიქოლოგიის პოზიცია ამ მხრივ კიდევ უფრო სკეპტიკური და პესიმისტურია (9)(13)(21)(31).

ლიტერატურა

1. ფროიდი ზ. წინააღმდეგობანი ფსიქოანალიზის მიმართ. ფსიქოანალიზი. თბილისი, 1995.
2. Александер Ф., Селесник Ш. Человек и его душа: познание и врачевание от древности до наших дней. М., 1995.

3. Александер Ф. Психосоматическая медицина. М., 2002.
4. Блюм Г. Психоаналитические теории личности. М., 1996.
5. Глейтман Г. Гари Стек Салливан: клиницист и человек.В кн.: Великие психологи. Ростов-на Дону, 2000.
6. Джонс Э. Жизнь и творения Зигмунда Фрейда. М., 1997.
7. Кельнер М. С., Тарасов К. Е. Фрейдо-Марксизм о человеке. М., 1989.
8. Кохут Х. Востановление самости. М., 2002.
9. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теория и исследования. М., 2000.
10. Прангишвили А. С., Шерозия А. Е., Бассин Ф. В. К истории и современной постановке вопроса. От редакции. В кн.: Бессознательное: природа, функции, методы исследования. Тбилиси, 1978.
11. Райх В. Характероанализ. М., 1999.
12. Руткевич А. М. От Фрейда к Хайдегеру. М., 1985.
13. Смит Н. Современные системы психологии. СПб.,2003.
14. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. М., 1993.
15. Фрейд А. Лекции по детскому психоанализу. М., 2002.
16. Фромм Э. Бегство от свободы. М., 1990.
17. Фромм Э. Иметь или быть. М., 1990.
18. Фромм Э. Душа человека. М., 1992.
19. Фромм Э. Миссия Зигмунда Фрейда. М., 1996.
20. Фромм Э. Кризис психоанализа. СПб., 2000.
21. Холл К. С., Линдсей Г. Теории личности. М., 1997.
22. Хорни К. Культура и невроз. Психология личности. Тексты. М., 1982.
23. Хорни К. Новые пути в психоанализе. В кн.: Собрание сочинений. Т.2. М., 1997.
24. Хорни К. Самоанализ. В кн.: Собрание сочинений. Т.2. М., 1997.
25. Хорни К. Наши внутренние конфликты. В кн.: Собрание сочинений. Т.3. 1997.
26. Хорни К. Невроз и развитие личности. В кн.: Собрание сочинений. Т.3. 1997.
27. Эриксон Э. Детство и общество. СПб., 1996.
28. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис. М., 1996.
29. Ярошевский М. Г. История психологии. М., 1976.
30. Fromm E. The anatomy of human destructiveness. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973.
31. Grunbaum A. Foundations of psychoanalysis: A philosophical critique. Berkley: University of California Press, 1984.
32. Hartmann H. Ego psychology and problem of adaptation. New York: International Universities Press, 1958.
33. Sallivan H. The interpersonal theory of psychiatry. New York: Norton, 1953.

თავი მეხუთე

ნეობიჰევიორიზმი

უკვე ოცდაათ წლებში, როცა უოთსონისეული ბიჰევიორიზმის პოპულარობა ზენიტს აღწევს, თანდათან შესამჩნევი ხდება მისი შეზღუდულობაც. საქმე ისაა, რომ ორთოდოქსალური ბიჰევიორიზმი S-R ფორმულის იქით არ მიდის; მას იგი საკმაოდ საკმარისად მიაჩნია და საჭიროდ არ თვლის მიუთითოს რაიმე ფსიქოლოგიურ ან ფიზიოლოგიურ პროცესებზე, რომლებიც სტიმულსა და რეაქციას შორის მიმდინარეობენ. მაგრამ ფიზიოლოგების, მეტადრე ი. პავლოვის კვლევები, რომლის შრომებს თავის ტვინის ქერქის მუშაობის შესახებ ამერიკელები ოცდაათ წლების ბოლოს გაეცნენ, ნათლად უჩვენებდნენ, რომ გარემოს ზემოქმედება მხოლოდ რთული ქერქული გადამუშავების შემდეგ იწვევს რეაქციას. ამავე დროს, თვით ფსიქოლოგების მიერ ქცევის შესწავლისას მუდამ იჩენდნენ თავს შინაგანი, ფსიქიკური ფაქტორები და ბიჰევიორისტები იძულებული იყვნენ გაეთვალისწინებინათ ეს გარემოება. ჯერ კიდევ ჰანტერის ადრინდელმა ცდებმა ე.წ. გადავადებულ რეაქციებზე გამოავლინა, რომ ცხოველები უშუალოდ არ რეაგირებენ სტიმულებზე; რეაქცია სტიმულის გარკვეულ გადამუშავებას გულისხმობს. ამგვარი პროცესის რამდენადმე ადექვატური დახასათება რადიკალური ბიჰევიორიზმის ჩარჩოებში ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო (იხ თავი მეორე). თვით ჰანტერი დასაშვებად მიიჩნევდა ბიჰევიორისტულ თეორიაში ცნობიერების ცნების შემოტანასაც კი, მაგრამ ამ უკანასკნელში გულისხმობდა გარე რეაქციების გამაშუალებელ შინაგან სამეტყველო რეაქციებს. ნათელია, რომ გაშუალების ამგვარი გაგება არაფერს ახალს არ იძლეოდა. 1929 წელს რობერტ ვუდვორთმა შემოგვთავაზა ფორმულა S-O-R რითაც პრინციპული ნაბიჯი გადადგა სტიმულსა და რეაქციას შორის მიმართების გამაშუალებელი ჰიპოთეტური კონსტრუქტის შემოსატანად. O (ორგანიზმი) აღნიშნავდა რაღაც უხილავ ფსიქოლოგიური ცვლადებს თუ პროცესებს (პირველ რიგში ლტოლვებს). და მაინც, მხოლოდ ე. ტოლმენმა, 1932 წელს, პირველად დაასაბუთა ამ პროცესების ჰიპოთეტური ხასიათი, მათ შუალედური ცვლადები უწოდა და შეეცადა დაეხასიათებინა ისინი მკაცრად ობიექტური და ოპერაციული პარამეტრებით. ამ ცვლადების თავისებურებები, რაოდენობა, ურთიერთმიმართება და მათი კავშირი სტიმულთან და რეაქციასთან გახდა იმ არაერთგვაროვანი ქცევის მოდელების განმსაზღვრელი ნიშანი, რომელსაც ნეობიჰევიორისტული მიმდინარეობა ეწოდა და რომელმაც დიდად განსაზღვრა საბუნებისმეტყველო, ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის სახე 30-60-იან წლებში. ამ მიმდინარეობის ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენლები არიან კ. ჰალი და ე. ტოლმენი. ორივე ფრიად ავტორიტეტული მოაზროვნე იყო და ძლიერ მიმართულებას ედგა სათავეში. მათი შეხედულებები მთელ რიგ პრინციპულ საკითხებში ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა, ისინი ბევრს კამათობდნენ, თუმცა ორივე ყოველთვის ნეობიჰევიორისტული ორიენტაციის ფარგლებში რჩებოდა.

კლარკ ლეონარდ ჰალი (1884-1952) თავისი სამეცნი-

ერო მოღვაწეობის პირველ პერიოდში აზროვნების, ნიჭიერების ტესტირებისა და ჰიპნოზის საკითხებს შეისწავლიდა. უკვე ამ გამოკვლევებში იგი ე.წ. *ჰიპოთეტურ-დედუქციური* მეთოდის ერთგვარ აპრობაციას ახდენს; ეს მეთოდი მისი თეორიული სისტემის საფუძველია. ჰალი ამოდის რამდენიმე ზოგადი ჰიპოთეტური დებულებიდან, რომელთაც პრინციპებს ან პოსტულატებს უწოდებს. მათი სხვადასხვაგვარი კომბინირებით მიიღება ე.წ. თეორემები ან კერძო დებულებები, რომელთა ექსპერიმენტული შემოწმება შესაძლებელი და აუცილებელია. ის დებულებები, რომლებიც ვერ გაუძლებს ამ შემოწმებას, ახლებით იცვლება. ეს უკანასკნელნი, თავის მხრივ, აგრეთვე გაიკლიან ექსპერიმენტულ შემოწმებას. საბოლოოდ იქმნება თეორიული სისტემა, რომელიც პირველადი და მათგან დედუქციურად გამომდინარე მეორადი პრინციპების ერთობლიობას წარმოადგენს, იმის მსგავსად, როგორც ეს ევკლიდეს გეომეტრიაში ან ნიუტონის ფიზიკაშია. ჰალი ცდილობს ამ სისტემის მაქსიმალურ ფორმალიზაციას, დებულებების ზუსტი მათემატიკური ენით გამოხატვას. იგი, ფაქტობრივად, *ქცევის დედუქციურ-მათემატიკურ* თეორიას ქმნის და მოითხოვს, რომ "ქცევის მკვლევარი არა მარტო ერკვეოდეს მათემატიკაში, არამედ მან უნდა ისწავლოს აზროვნება განტოლებებისა და უმაღლესი მათემატიკის ცნებებში" (20; 358). ფორმალიზაციის თვალსაზრისით, ჰალის სისტემა მართლაც სამაგალითოა ფსიქოლოგიაში[1]. ამ სისტემის ჩამოყალიბება მან იმის შემდეგ დაიწყო, რაც იელის უნივერსიტეტის კვლევით ჯგუფს ჩაუდგა სათავეში (1930-1950). აქ ჰალი დიდი გავლენით სარგებლობდა. მის მოწაფეთა, თანამშრომელთა და მიმდევართა შორის იყვნენ გამოჩენილი მეცნიერები — ჯეიმს ბრაუნი, ჯონ დოლარდი, ნილ მილერი, ჰობერტ მაურერი, რობერტ სირსი, კენეტ სპენსი, კარლ ჰოვლენდი და სხვები, ვინც ეპოქა შექმნა ამერიკულ ფსიქოლოგიაში. ჰალის კონცეფციის პირველი ვარიანტი მოცემულია წიგნში "ქცევის პრინციპები" (1943), საბოლოო ვარიანტი კი ასახულია შრომაში "ქცევის სისტემა" (1952), რომელიც მოიცავს 17 პოსტულატს და 133 თეორემას.

როგორც ნამდვილი ნეობიჰევიორისტი, ჰალი ცდილობს გამოაელინოს და შეისწავლოს ის შუალედური ცვლადები, რომლებიც სტიმულსა და რეაქციას შორის არის მოთავსებული. ასეთებია, პირველ რიგში, *ჩვევა* (SHR) და მოთხოვნილება, იგივე ლტოლვა ან დრაივი (D). ჩვევის ცნება, ჰალის მიხედვით, გამოხატავს მოტორული და აფექტური პროცესების დაკავშირების გზით შექმნილ ნერვული სისტემის რეალურ მდგომარეობას; ის ვლინდება ქცევაში, როგორც ტენდენცია, ანუ სტიმულზე საპასუხო რეაქციის აღმოცენების ალბათობა. რაც უფრო ძლერია ჩვევა, მით უფრო დიდია ეს ალბათობა და პირიქით. ამ ცვლადის უფრო კონკრეტული დახასიათება თეორიაში არ ხდება; სამაგიეროდ, დეტალურად არის აღწერილი და შესწავლილი ჩვევის შემუშავების ანუ, რაც იგივეა, *დასწავლის პროცესი*. ამ პროცესში უმთავრეს როლს მოტივაციური ფაქტორი ასრულებს. ეს გულისხმობს აქტუალური მოთხოვნილების, დრაივის არსებობას და მის *რედუქციას* (შესუსტებას) სათანადო მოქმედების გზით. ყოველივე ამას *განმტკიცება* ეწოდება. ჰალი განმტკიცების მოქმედებას შემდეგნაირად ახასიათებს: "ყოველთვის, როდესაც რეაქცია (R) და სტიმული (S) ერთმანეთს ემთხვევა დროში და ეს თანხვედრა უშუალოდ ასოცირდება მოთხოვნილების დაქვეითებასთან ან ისეთ სტიმულთან, რომელიც უშუალოდ და მუდამ ასოცირდება მოთხოვნილების დაქვეითე-

[1] ჰალის ესოდენ ძლიერი ინტერესი მათემატიკისადმი, შესაძლოა მისი საინჟინრო განთლებით იყო გაპირობებული. ფსიქოლოგიის ზოგიერთი ისტორიკოსის შეფასებით, ჰალი, ერთგვარად, ამ ინტერესის მსხვერპლიც კი გახდა, ვინაიდან მისი მცდელობები, რადენობრივად გამოეხატა ყველა დებულება, ზოგჯერ საკითხს აბსურდულად აქცევდა (17).

ბასთან, მატულობს ამ სტიმულის ტენდენცია გამოიწვიოს მოცემული რეაქცია მომდევნო სიტუაციებში. ასეთი მატებანი წარმატებული განმტკიცების შემთხვევაში ეკამდება და შედეგად გვაძლევს ჩვევის საერთო ძალას (sHR), რომელიც წარმოადგენს განმტკიცებათა რიცხვის უბრალო ზრდად ფუნქციას" (20; 178).

მაშასადამე, სტიმულ-რეაქციული კავშირის (sHR) სიმტკიცე მთლიანად დამოკიდებულია განმტკიცების სიხშირეზე. განმტკიცება დასწავლის, როგორც ამ კავშირის ჩამოყალიბების პროცესის ძირითადი მექანიზმია. ეს მექანიზმი ლტოლვის შემცირებას, დრაივის რედუქციას გულისხმობს. მაგრამ რას ნიშნავს ეს? ცხადია, რომ აქ არ იგულისხმება მოთხოვნილებით მიღებული სიამოვნების ეფექტი, რომელსაც თორნდაიკმა "ეფექტის კანონი" უწოდა (იხ. თავი მეორე). ობიექტივისტი ჰალისთვის განმტკიცების ამგვარი მენტალისტურ-ჰედონისტური დახასიათება სრულიად მიუღებელია. იგი მხოლოდ დაკვირვებად და გაზომვად ცვლადებზე ლაპარაკობს. დრაივი არის მდგომარეობა, რომელიც ჰომეოსტაზის დარღვევით წარმოიქმნება და ობიექტური მონაცემებით იზომება, ისეთებით, როგორიცაა დეპრივაციის დრო, სისხლში ქიმიური ნივთიერებების კონცენტრაცია, ამა თუ იმ ინექციის დოზა და ა.შ. მაშასადამე, დრაივის რედუქცია ფიზიოლოგიური წონასწორობის, *ჰომეოსტაზის აღდგენას ან დისბალანსის შემცირებას* ნიშნავს.

ჰალის დამსახურება მოტივაციის პრობლემატიკის დამუშავებაში საყოველთაოდ არის აღიარებული. მოტივაცის წამყვანი სპეციალისტის ჰ. ჰეკჰაუზენის თქმით, "მოტივაციის ფსიქოლოგიაში იგი ლტოლვის თეორიის ჭეშმარიტი შემქმნელია" (15; 79). ამ თეორიის თანახმად, არსებობს რამდენიმე *პირველადი დრაივი;* ყველაზე ხშირად ამ კონტექსტში შიმშილის, წყურვილის, სქესობრივ და ტკივილის დრაივებზე მიუთითებენ. ობიექტებს ან მოვლენებს, რომლებიც მათ რედუქციას ახდენენ (საკვები, სითხე, სექსუალური აქტივობა, მავნე ვითარებისგან განრიდება) *განმამტკიცებლები* ეწოდება. ორგანიზმის ყოველგვარი აქტივობა, ქცევა, მხოლოდ ამა თუ იმ დრაივის რედუქციას ემსახურება. ამასთან, დრაივის რედუქცია აძლიერებს და ამტკიცებს სათანადო აქტივობას; იგი, როგორც ითქვა, ის მექანიზმია, რომელიც დასწავლის ეფექტს განაპირობებს.

მოტივაცია კიდევ ერთ ფუნქციას ასრულებს. ის აუცილებელია სტიმულსა და რეაქციას შორის შექმნილი კავშირის გამოსაელინებლად და ასამოქმედებლად ანუ, დასწავლის თეორიის ტერმინით რომ ვთქვათ, მოტივაცია *შესრულების* პირობაა. ცხადია, ორგანიზმს შეიძლება ჰქონდეს ძლიერი ჩვევა, მაგრამ არ გამოავლინოს იგი. შესრულება, ერთი მხრივ, დეტერმინირებულია იმით, თუ რა და როგორ აქვს დასწავლილი ორგანიზმს და, მეორე მხრივ, მისი მოტივაციური სფეროს ამჟამინდელი მდგომარეობით. ამასთან, ვერც ცალკე ჩვევა, ვერც დრაივი ვერ გამოიწვევს საჭირო ქცევას; ამისთვის მათი გაერთიანებული მოქმედებაა საჭირო. ქცევაში ამ ფაქტორების თანამონაწილეობის ასახსნელად ჰალს შემოაქვს კიდევ ერთი შუალედური ცვლადი, რომელსაც *აგზნების ან რეაქციის პოტენციალი* ეწოდება და რომელიც ჩვევისა და დრაივის ფუნქციას წარმოადგენს: sER = F (sHR x D).

იმისთვის, რომ ზუსტად გაირკვეს კონკრეტული ქცევის დაწყებისა და განხორციელების პირობები, არც ამ მონაცემების ცოდნაა საკმარისი. საქმე ის არის, რომ რეაქციის პოტენციალზე კიდევ მოქმედებს ერთი ძალა, შუალედური ცვლადი — *შეკავება.* რეაქციის შესრულება ანტაგონისტურ ზემოქმედებას ახდენს ამ რეაქციის აღძვრის პოტენციალზე. შესრულების პროცესში წარმოიქმნება შეკავება, რაც, თავის მხრივ, დაღლილობასთან დაკავშირებული პროცესებითაა გამოწვეული. *შეკავების* პო-

ტენციალი (JR) იზრდება შესრულებული სამუშაოს მოცულობასთან, რეაქციის გამეორების რაოდენობასთან ერთად და პირიქით, დასვენებასთან ერთად ის მცირდება. *რეაქციის მომქმედი ან ეფექტური პოტენციალის* საბოლოო ფორმულა ასე გამოიყურება: sER = sER – JR.

ჰალის კონცეფცია ყოველმხრივი განხილვის საგანი გახდა. მაგალითად, ამერიკელ მეცნიერთა შორის მწვავე დისკუსია გაიმართა ჰალის იმ მოსაზრებების გარშემო, რომლებიც მან გამოთქვა განმტკიცების მექანიზმის შესახებ. როგორც ვიცით, ჰალისთვის ეს მექანიზმი დრაივის რედუქციას გულისხმობს და მკაფიოდ ანტიჰედონისტური ხასიათისაა. ამ საკითხის განხილვის თორნდაიკიდან მომდინარე ჰედონისტური ტრადიცია მთლიანად არ იყო უარყოფილი; იგი მნიშვნელოვნად გაძლიერდა ამერიკული მოტივაციის ფსიქოლოგიის კლასიკოსის, პაულ თომას იანგის თეორიაში. სახელდობრ, იანგს მიაჩნდა, რომ დრაივის რედუქცია, როგორც მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ფაქტი, დაკავშირებულია სიამოვნების მიღებასთან და სწორედ ამის გამო ხდება იგი ახალი ჩვევის განმტკიცების საფუძველი. ამ დებულებას ექსპერიმენტული საბუთი მოეპოვება. გამოირკვა, რომ მშიერ ცხოველს შეიძლება დასწაველო ლაბირინთიდან გამოსვლა მაშინაც კი, როდესაც განმამტკიცებელ აგენტად საქარინიანი წყალი გამოიყენება. ასეთ სითხეს არა აქვს კვებითი ღირებულება, ამიტომ მას არ შეუძლია დრაივის რედუქცია გამოიწვიოს, შეამციროს შიმშილის მოთხოვნილება. უფრო მეტიც, ეს სითხე მაშინაც იწვევს განმტკიცებას, როდესაც გარეთ ფისტულის საშუალებით გამოიყვანება და კუჭს საერთოდ ვერ აღწევს. იანგი ამ ეფექტებს მხოლოდ სიტკბოს მიერ გამოწვეულ სიამოვნებას მიაწერს. ამგვარი ფაქტების ახსნის აუცილებლობამ აიძულა ჰალი გამოეთქვა მოსაზრება ე.წ. *მეორადი დრაივისა* და *გაძტკიცების* შესახებ (18).

დრაივ-თეორიაში პირველად დრაივებად მიჩნეულია რამდენიმე ბიოლოგიური მოთხოვნილება, რომელთა დაკმაყოფილების გარეშე ორგანიზმის სიცოცხლის შენარჩუნება შუძლებელია. ასევე, გამოთქმულია დებულება, რომ ცხოვრების პროცესში გარემოს სხვადასხვა ნეიტრალური ობიექტების (სტიმულების) პირველად დრაივებთან დაკავშირების გზით წარმოიქმნება ე.წ. მეორადი, ანუ დასწაველი დრაივები და შესაბამისი მეორადი განმამტკიცებლები. ამასთან, იმ ობიექტების როლში, რომელთა დანაკლისსაც მეორადი დრაივები ასახავს, შეიძლება გამოდიოდნენ როგორც ბუნებრივი სტიმულები, ისე საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან დაკავშირებული საგნები და მოვლენები. ადამიანისთვის ტიპური სოციალური მოტივები, ამ თეორიით, გაგებულია სასიცოცხლო მოთხოვნილებებიდან ნაწარმოები მეორადი დრაივების სახით. საზოგადოდ კი ნაგულისხმევია, რომ თუ რამე აქტივობა არ ემსახურება პირველადი დრაივის რედუქციას, ის მეორადი დრაივით არის მოტივირებული.

მეორადი დრაივების წარმოქმნის პროცესი შეისწავლა ჰალის სკოლის ერთ-ერთმა გამოჩენილმა წარმომადგენელმა ნილ მილერმა. მის კლასიკურ ექსპერიმენტებში ვირთხას ათავსებენ ორი, თეთრი და შავი განყოფილებისაგან შემდგარ გალიაში. თეთრი განყოფილების იატაკი რკინის ბადითაა დაფარული და მასში დენს უშვებენ. განყოფილებებს შორის კარია, მისი გაღება შეიძლება სპეციალური ბორბლის მოტრიალებით ან რაზის ჩამოწევით. ცდის პირველ ნაწილში კარი ღიაა და თეთრ განყოფილებაში მოთავსებული ცხოველი თავისუფლად გადადის შავ განყოფილებაში. ამას იგი აკეთებს მაშინაც, როცა დენს აღარ ურტყამენ; ეს ნიშნავს, რომ გამომუშავდა შიშის პირობითი რეაქცია თეთრ გალიაზე. და მაინც, რით არის გამოწვეული ამ შემთხვევაში ცხოველის ქცევა, ახალი დრაივით თუ უბრალო ჩვევით? ამის გასარკვევად ცდის

მეორე ფაზაში ამოწმებენ, შეუძლია თუ არა შეძენილ შიშს ახალი რეაქციის ფორმირების პროცესის მოტივირება. ამჯერად კარი იკეტება; ვირთხას დენს აღარ ურტყამენ, მაგრამ იგი შიშის აშკარა ნიშნებს გამოხატავს (ორინაცია, დეფეკაცია, აგზნებულობა). გარკვეული დროის გასვლისას იგი შემთხვევით ატრიალებს ბორბალს და აღებს კარს. რამდენიმე მცდელობის შემდეგ იგი საკვებით ეუფლება ამ ჩვევას. ცდის გართულებულ ვარიანტში ცხოველი კარის გაღებას რაზის ჩამოწვეითაც სწავლობს. მილერის ინტერპრეტაცია ასათია: ვირთხამ შეიძინა შიშის დრაივი, რომელიც ისევე მოქმედებს, როგორც პირველადი დრაივები (მაგალითად შიმშილი ან წყურვილი); იგი აიძულებს ცხოველს შეიძინოს ახალი ჩვევები. მაშასადამე, აქ საქმე გვაქვს ნამდვილ მოტივაციასთან, დრაივთან, რომელიც დასწავლის შედეგად პირველადი აღმძვრელიდან (ამ შემთხვევაში ტკივილის დრაივიდან) აღმოცენდა. საზოგადოდ, "ეს შეძენილი დრაივები პირველადი დრაივების საფუძველზე ყალიბდება, მათ განვითარებას წარმოადგენს და იმ ფასადს ქმნის, რომლის მიღმაც თანდაყოლილი დრაივების ფუნქციები იმალება" (19; 32). ზემოთ აღნიშნულ გემოს მოტივაციურ ეფექტს ჰალი იმით ხსნის, რომ გემო წარმოადგენს მეორად განმამტკიცებელ ფაქტორს და ნაწილობრივ ამცირებს მოთხოვნილებას. მაგრამ, თუ ეს ასეა, მისი ოპონენტების მითითებით, მშიერი ცხოველი, რომელიც ღებულობს საქარინს, ნაკლებს უნდა სვამდეს, ვიდრე ის, რომელიც მხოლოდ წყლის დიეტაზე იმყოფება. ეს კი ექსპერიმენტულად არ დასტურდება.

ჰალის დებულება, რომ დრაივის რედუქცია დასწავლის ერთადერთი მექანიზმია, სხვა ასპექტითაც გახდა სადავო. ასე მაგალითად, გამოირკვა, რომ დასწავლა მაშინაც ხორციელდება, როდესაც ფისტულის გამოყენების გზით საკვები ან წყალი არ აღწევს კუჭს, ან როდესაც კოპულაციას არ მოყვება ეაკულაცია. ამ ფაქტებს შეფილდი ე.წ. *დამამთავრებელი პასუხის თეორიით* ხსნის. დამამთავრებელი პასუხის ცნება შემოტანილია ეთოლოგების მიერ და აღნიშნავს იმ საბოლოო აქტს, რომელიც აგვირგვინებს, ასრულებს რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებული აქტების წყებას. შიმშილის ან წყურვილის შემთხვევაში ეს არის ჭამა ან დალევა; სქესობრივი მოთხოვნილების შემთხვევაში – კოპულაცია და ა.შ. ჰალის ზოგიერთი ოპონენტი ფიქრობს, რომ განმტკიცების ფუნქციას დასწავლის პროცესში ასრულებს დამამთავრებელი პასუხი და არა დრაივ-მდგომარეობის რედუქცია. ამ თვალსაზრისის უარსაყოფად ჰალმა და მისმა თანამშრომლებმა ჩაატარეს სპეციალური ცდები: მათ საკვები შეჰყავდათ მშიერი ცხოველების კუჭში ან სისხლში უშუალოდ, ე.ი. მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ხდებოდა გამოვლენილი დამამთავრებელი პასუხის გარეშე. გამოირკვა, რომ დასწავლა ასეთ შემთხვევაშიც ხორციელდება, რაც დრაივ-რედუქციის მოდელის სასარგებლოდ მეტყველებს. სამაგიეროდ, საწინააღმდეგოს ამტკიცებს ე.წ. ნაწილობრივი განმტკიცების ექსპერიმენტებში მიღებული ფაქტები; გამოირკვა რომ, რიგ შემთხვევებში, დასწავლის ეფექტი იზრდება, თუ განმტკიცება თან ახლავს არა ყველა სწორ რეაქციას, არამედ მხოლოდ მათ გარკვეულ ნაწილს. საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ კვლევა და მსჯელობა დრაივ-რედუქციის მექანიზმების გარშემო დასწავლის ფსიქოლოგიის ფარგლებში ამოწურულად ვერ ჩაითვლება (15)(18).

ჰალის მთავარი ოპონენტი მაინც ტოლმენი იყო. ისინი ერთმანეთს დასწავლის თეორიის ორ ფუნდამენტურ საკითხში დაუპირისპირდნენ. პირველი დასწავლის ფსიქოლოგიური არსის დადგენას ეხება. ამისთვის საჭიროა გაირკვეს, თუ რა ახალი კავშირები იქმნება დასწავლის პროცესში და, საერთოდ, რა ფორმით შემოინახება გამოცდილება. მეორე საკითხი დასწავლის პროცესს ეხება. აქ მთავარია გავიგოთ, თუ რა პირობებია საჭირო დასწავლის ეფექტის მისაღწევად. ჰალს მიაჩნდა, რომ დასწავ-

ლა ნიშნავს S-R კონექციების (კავშირების) შექმნას დრაივ-რედუქციის საშუალებით, ხოლო ტოლმენი თვლიდა, რომ ამ შემთხვევაში წარმოიქმნება S_1-S_2 სტრუქტურები რედუქციის მოტივაციური მექანიზმის გარეშე.

ედვარდ ჩეიზ ტოლმენმა (1886-1959) უმაღლესი განათლება თავდაპირველად ფიზიკა-მათემატიკის განხრით მიიღო. ამის შემდეგ დაინტერესდა ფსიქოლოგიით; სწავლობდა ჰარვარდში, სადაც მას მიენიჭა დოქტორის წოდება ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის დარგში. მანამდე იგი ერთ ხანს ეუფლებოდა ფსიქოლოგიას გერმანიაში, კოფკას ხემძღვანელობით. ალბათ აქედან მომდინარეობს მის მიერ ტრადიციული ფსიქოლოგიის ცნებების მიმღებლობა და ის გახსნილობა, რომელსაც იგი იჩენდა მისი თანამედროვე ევროპული მიმდინარეობების, განსაკუთრებით გეშტალტფსიქოლოგიისა და ფსიქოანალიზის მიმართ. ამავე დროს, ტოლმენი ყოველთვის რჩებოდა ბიპევიორისტული მრწამსის პრინციპულ დამცველად. 1918 წლიდან მისი სახელი უკავშირდება ბერკლის (კალიფორნიის) უნივერსიტეტს, სადაც უდიდესი აღიარება მოიპოვა. ეკავა ხემძღვანელი პოსტები აშშ-ს რიგ სამეცნიერო საზოგადოებებში, იყო ნაციონალური აკადემიის წევრი.

ცნობილია, რომ უოთსონისეულ ბიპევიორიზმს თავი მოაქონდა ანტიფილოსოფიური პოზიციით. ტოლმენის შეხედულებას, ისევე როგორც მთელ ნეობიპევიორიზმს, *ოპერაციონიზმის* სახით ნათლად გამოკვეთილი ფილოსოფიური საფუძველი გააჩნია. ოპერაციონიზმის იდეები, რომელიც თავისი ბუნებით ლოგიკური პოზიტივიზმისა და პრაგმატიზმის ერთგვარ სინოეზს წარმოადგენს, პირველად 1927 წელს გამოთქვა ფიზიკოსმა ბრიჯმენმა ამ მეცნიერების ცნებათა ობიექტურობისა და "მეცნიერულობის" დასადგენად. ოპერაციონიზმის დასრულებულ ფილოსოფიურ სისტემად ჩამოყალიბების საქმეში დიდი წვლილი შეიტანეს, როგორც ვენის წრის ფილოსოფოსებმა (ნეირატი, კარნაპი, შლიკი), ისე ნეობიპევიორისტმა ფსიქოლოგებმა (ბორინგი, სკინერი, სტივენსი, ტოლმენი და სხვა). ნეობიპევიორიზმსა და ოპერაციონიზმს შორის ძალიან მჭიდრო კავშირი არსებობს. უფრო მეტიც, როგორც სპეციალისტები მიუთითებენ, "ძნელია იმის თქმა, ემპირიულად რომელი რომელს განსაზღვრავდა – ოპერაციონიზმის ფილოსოფია (მეცნიერების მეთოდოლოგია) ბიპევიორისტულ ფსიქოლოგიას, თუ პირიქით, ბიპევიორისტული ფსიქოლოგია ოპერაციონიზმს. ყოველ შემთხვევაში, ერთი უმთავრესი ფაქტორი, რომელიც ოპერაციონიზმის ფილოსოფიური თეორიის დამუშავებას განაპირობებდა, ბიპევიორისტული ფსიქოლოგიის პრინციპების დასაბუთების სურვილი იყო" (1; 62).

ოპერაციონიზმის მიხედვით, ყოველგვარი მეცნიერული ცნების შინაარსს შეადგენს არა საგნისა თუ მოვლენის თვისებები, არამედ დაკვირვებადი ოპერაციების (მოქმედებების) სისტემა, რომლითაც ეს ცნება დგინდება. ბრიჯმენი ნათელყოფს ამ დებულებას ფიზიკის ცნებების, სახელდობრ სიგრძის ცნების მაგალითზე, რომელიც მთლიანად დაიყვანება სიგრძის გაზომვის კონკრეტული ოპერაციების ჯამზე. იგივე ითქმის სხვა ცნებებზეც: სიჩქარე, მასა და ა.შ. თუ ცნება ოპერაციულ კრიტერიუმს ვერ აკმაყოფილებს, ის მეცნიერულ აზრს მოკლებული ხდება. ასეა მაგალითად, სივრცის უსასრულობის ცნების შემთხვევაში, რომლის შინაარსის დადგენა უსასრულო რაოდენობის ოპერაციების შესრულებას მოითხოვს. იგივე ითქმის ფსიქოლოგიური ცნებების მიმართაც. მათი შინაარსი შესაძლებელია და საჭიროა გამოიხატოს დაკვირვებადი

ოპერაციების ტერმინებში. რომელოაც მიმართავს ცდისპირი თუ ექსპერიმენტატორი. ასეთი მიდგომის შემთხვევაში ფსიქოლოგიური ცნებები, რომლებიც თავისი სუბიექტურობის გამო ნაკლებად ექვემდებარებიან ობიექტურ და ე.ი. მეცნიერულ დახასიათებას, ოითქოს ნახულობენ თავისი დადგენის ემპირიულად სანდო გზას. საბოლოო ჯამში, ოპერაციონიზმი სწორედ ცნებათა მეცნიერულობის კრიტერიუმების დადგენას ცდილობს. ამიტომ, საკსებით გასაგებია, რომ ისეთ ობიექტივისტურად ორიენტირებულ ფსიქოლოგიას, როგორიც ბიპეეიორიზმი იყო, ოპერაციონისტური მეთოდოლოგია ზედმიწევნით ზუსტად მოერგო.

ტოლმენი ამ მეთოდოლოგიას, პირველ რიგში, *შუალედური ცვლადების* შესწავლის ამოცანასთან დაკავშირებით მიმართავს. ამ ცვლადებთან ერთად, რომელთა შემოტანითაც ტოლმენმა მნიშვნელოვნად გაამდიდრა ფსიქოლოგიის ცნებითი აპარატი, გამოიყოფა ე.წ. *დამოუკიდებელი* და *დამოკიდებული ცვლადები*. დამოუკიდებელ ცვლადებად მიჩნეულია: გარემოს სტიმულები, ორგანიზმული ლტოლვა ანუ დარღვეული წონასწორობის საწყისი ფიზიოლოგიური მდგომარეობა, მემკვიდრეობა, გამოცდილება ანუ ძველი ვარჯიში და ასაკი. ეს ფაქტორები საწყისი მიზეზების სახით განსაზღვრავენ ქცევას. ანუ დამოკიდებულ ცვლადს, მაგრამ ამას უშუალოდ, პირდაპირ კი არ აკეთებენ. არამედ შუალედურ ცვლადებზე მოქმედების გზით.

თავის მთავარ ამოცანად ტოლმენი იმის ემპირიულ კვლევას მიიჩნევდა, თუ როგორ მიმდინარეობს შუალედური ცვლადების აღმოცენება-ფორმირება და, შემდგომ, მათი ჩართვა-რეალიზაცია ქცევის დეტერმინაციაში. ამ შუალედურ ცვლადებს მოტივაციური და შემეცნებითი რიგის მოვლენები შეადგენენ. მათ აღსანიშნავად ტოლმენი მიმართავს ტრადიციული ფსიქოლოგიის ცნებებს, ასეთებია: მიზანი, მოთხოვნილება, ლტოლვა, მზაობა, განწრახვა, მოლოდინი, გეშტალტი და სხვა. ეს არ ნიშნავს, რომ ტოლმენი ცნობიერების ფსიქოლოგიის ცნებებით ოპერირებს. პირიქით, როგორც ნამდვილი ბიპეეიორისტი, იგი მთლიანად გამორიცხავს ცნობიერების, ინტროსპექციის მონაცემებს. შუალედურ ცვლადებში შემავალი ფენომენებისა და პროცესების დახასიათება ხდება წმინდა ობიექტური მონაცემებით, ოპერაციულად, იმ რეგისტრირებული ცვლილებების საშუალებით, რომლებსაც ისინი იწვევენ კონტროლირებად დამოუკიდებელ ცვლადებსა და ქცევაში. საბოლოო ჯამში, ყველაფერი დაიყვანება ემპირიულად განხორციელებულ კონკრეტულ რეაქციებზე და ოპერაციებზე, რასაც ცდის სიტუაციაში ახორციელებს ცხოველი და მკვლევარი. ტოლმენის მიხედვით, შუალედური ცვლადები "მთლიანად უნდა განისაზღვრებოდნენ ოპერაციულად, ანუ ფაქტობრივად არსებული ექსპერიმენტული ოპერაციების ტერმინებში, რომლებიც განაპირობებენ მათ არსებობას ან არარსებობას და მიმართებას კონტროლირებად დამოუკიდებელ ცვლადებთან და საბოლოო დამოკიდებულ ქცევასთან" (28: 101). შუალედური ცვლადის კლასიკური მაგალითია შიმშილი, რომელსაც, როგორც შინაგან მდგომარეობას, ცდისპირში პირდაპირ ვერ დააკვირდები; ვერც ადამიანში და ვერც ცხოველში. მიუხედავად ამისა, შიმშილი შეიძლება საკსებით ობიექტურად და ზუსტად დავუკავშიროთ ექსპერიმენტულ ცვლადებს, მაგალითად დროის ხანგრძლიობას, რომლის განმავლობაში ორგანიზმი მოკლებული იყო საკვებს. ან დამოკიდებული ცვლადის, ქცევის მახასიათებლებს — ვთქვათ, შეჭმული საკვების რაოდენობას ან მისი შთანთქვის სიჩქარეს. ამრიგად, არადაკვირვებადი ფაქტორი (ამ შემთხვევაში შიმშილი) ზუსტ ემპირიულ შეფასებას ექვემდებარება და ამით ხელმისაწვდომი ხდება გაზომვებისა და ექსპერიმენტული მანიპულაციებისთვის.

როგორც ვხედავთ, ტოლმენის ფსიქოლოგიური შეხედულება საკსებით იმსა-

ხურებს თავის ერთ-ერთ სახელწოდებას — *ოპერაციული ბიჰევიორიზმი*. ამავე დროს, ეს სახელწოდება არ არის ერთადერთი. მას აგრეთვე მოიხსენებენ, როგორც *მოლარულ ბიჰევიორიზმს, მიზნობრივ ბიჰევიორიზმს* და *შემეცნებით ანუ კოგნიტურ ბიჰევიორიზმს*. უნდა ითქვას, რომ ყველა მათგანი სამართლიანია, რადგან საქმე ნაწარმოებია ტოლმენის მიერ გამოყოფილი ქცევის აღწერითი მახასიათებლებიდან. იგი ერთმანეთს უპირისპირებს ქცევის ორგვარ დახასიათებას: მოლეკულარულს და *მოლარულს*. პირველს მიმართავდა უოთსონი მარტივი S-R კავშირების ანალიზისას; ამ კავშირის საფუძველზე აშენებული აქტივობა მოლიანად აღიწერება ფიზიკურ და ფიზიოლოგიურ ტერმინებში, ანუ დაიყვანება იმ პროცესებზე, რომლებიც რეცეპტორებში, გამტარ გზებში და ეფექტორებში მიმდინარეობს. ტოლმენის სამართლიანი შენიშვნით, ასეთი მოლეკულარული მიდგომით ქცევის რამდენადმე მართებული გაგება შეუძლებელია. მისი აზრით, ყოველგვარი ქცევა მართლაც შეიცავს მოლეკულარულ სეგმენტებს, ანუ ფიზიოლოგიურ კომპონენტებს, მაგრამ იგი არ წარმოადგენს მათ მექანიკურ ჯამს, არ დაიყვანება მათზე; ქცევა ახალი ოვისობრიობაა, მას საკუთარი აღწერითი მახასიათებლები და ნიშნები აქვს. ტოლმენს მოპყავს მოლარული ქცევის მაგალითები: ვირთხა დარბის ლაბირინთში, კატა გამოდის ექსპერიმენტული გალიიდან, ადამიანი მიემართება სახლში სასადილოდ, ბავშვი ემალება უცხოებს, ქალი ლაპარაკობს ტელეფონზე, მოსწავლე ავსებს ფსიქოლოგიურ ტესტს და ა.შ. მნიშვნელოვანი განსხვავებების მიუხედავად, მათ აერთიანებთ ის არსებითი გარემოება, რომ მოლარული ქცევა წარმოადგენს მთლიანი ორგანიზმის ეროიან შეგუებით აქტივობას და არა იზოლირებული სენსომოტორული პასუხების რიგს.

მოლარულ ქცევას სამი ძირითადი აღწერითი ნიშანი გააჩნია. 1) *მიზნობრიობა ან მიზანმიმართულობა*. აქ არ იგულისხმება მიზანი, როგორც ცნობიერების ფენომენი. ქცევა ობიექტურად არის მიმართული რაიმე რეზულტატზე. მიზანზე. მიუხედავად იმისა, გაცნობიერებულია ის თუ არა. ამიტომ, მიზანმიმართულობა ერთნაირად ახასიათებს ცხოველისა და ადამიანის ქცევას; ამ დებულებას მთლიანად ადასტურებს ტოლმენის საეტაპო შრომის სათაური: "მიზნობრივი ქცევა ცხოველებთან და ადამიანთან". 2)მიზნის მისაღწევად გამოყენებულ ობიექტებთან მოპყრობის გარკვეული სურათი. როცა ადამიანი სამსახურიდან სახლში ბრუნდება, მისი ქცევა ხასიათდება არა მხოლოდ სათანადო მიზნით, არამედ იმ ობიექტებთან სპეციფიკური მოპყრობის წესით, რომლებიც ქცევის განხორციელების *საშუალებებს* წარმოადგენენ (გზა, ტრანსპორტი და ა.შ.). არსებითად, აქ ლაპარაკია იმაზე, თუ რა კონკრეტული მოქმედებების გამოყენებით სრულდება ქცევა. 3) *სელექტიურობა* საშუალებებად გამოყენებული ობიექტების მიმართ. ამაში ვლინდება ორგანიზმის მზაობა არჩეულ იქნას ის საშუალებები, რომელთაც მიზნამდე უმოკლესი გზით მივყავართ. ერთი სიტყვით, ცხოველისა თუ ადამიანის ქცევაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ იგი მიმართულია მიზანზე, ხორციელდება გარკვეული საშუალებების გამოყენებით და რომ მიზნისა და საშუალებების მიმართებას გარკვეული სტრუქტურა გააჩნია. ეს სტრუქტურა *პლასტიურია*; ამოცანისა და ვითარებების გათვალისწინებით, ინდივიდს საშუალება აქვს აირჩიოს და ქცევაში ჩართოს სხვადასხვა სენსორული და მოტორული სისტემები. ამაში მჟღავნდება ქცევის გონიერება, "გამგებიანობა" ან, უფრო ზუსტად, მისი *შემეცნებითი, კოგნიტური ბუნება*. მაშასადამე, "ქცევა, რომელიც განიხილება როგორც მოლარული, არის მიზნობრივი და კოგნიტური. მიზნები და შემეცნებითი მომენტები შეადგენენ მის უშუალო საფუძველს და ქსოვილს" (27; 38).

ყოველივე ეს ადასტურებს, რომ ტოლმენის თეორიის ყველა სახელწოდება, რომე-

ლიც დაკავშირებულია ქცევის მოლარულობასთან. მიზნობრიობასთან და კოგნიტურობასთან, კანონიერია. ისიც კანონზომიერია, რომ ყველაზე ზშირად ტოლმენის კონცეფციას კოგნიტურ ბიჰევიორიზმს უწოდებენ. საქმე ისაა, რომ ქცევის შემეცნებითი ხასიათი თეორიაში ვლინდება არა მხოლოდ მოვლენის (ქცევის) აღწერის, არამედ ახსნის დროსაც. ეს განსაკუთრებით ჩენს თავს დასწავლის მექანიზმების დახასიათებისას. ყველა ბიჰევიორისტის მსგავსად, ტოლმენისთვისაც დასწავლის საკითხი ქცევის ფსიქოლოგიის ცენტრალურ საკითხს წარმოადგენს.

ტოლმენის მიხედვით, დასწავლის არსი მდგომარეობს არა S-R კავშირის შექმნასა და გაძლიერებაში, არამედ გარკვეული პერცეპტულ-კოგნიტური სტრუქტურების ჩამოყალიბებაში, რომლებიც შუალედურ ცვლადებს წარმოადგენენ. აქ. ფაქტობრივად, ლაპარაკია *ცოდნაზე*. *სიტუაციაში გარკვეულ ორიენტირებულობაზე*. ეს ცოდნა მოცემულია *მოლოდინების* სახით, რომლებიც აშუალებენ მიზნისა და საშუალებების ურთიერთმიმართებას. კოგნიტური სტრუქტურის (სხვანაირად გეშტალტის) ჩამოყალიბება ნიშნავს იმდაგვარი მოლოდინის წარმოქმნას, როცა მოცემულ სტიმულზე (S_1) გარკვეული მოქმედებით (R_1) პასუხის შემთხვევაში გაჩნდება სხვა სტიმული (S_2)[1]. კოგნიტური სტრუქტურის ფორმულა ასე გამოიყურება (S_1-R_1-S_2). ამგვარი სტრუქტურები ერთიანდებიან რთულ სისტემებში, რომელთაც ტოლმენი *კოგნიტურ რუქებს* უწოდებს. "სწორედ ეს რუქა მიუთითებს ქცევის გზებსა (მარშრუტებსა) და მიმართულებებზე, გარემოს ელემენტების ურთიერთკავშირებზე და. საბოლოო ჯამში, ზუსტად განსაზღვრავს, როგორ საპასუხო რეაქციას განახორციელებს ცხოველი, თუ კი ასეთი საერთოდ არსებობს" (13: 67). ასე მაგალითად, ლაბირინთიდან გამოსვლისას ცხოველი სამოძრაო ჩვევათა ერთობლიობას კი არ იძენს (როგორც ჰალი ფიქრობს), არამედ ლაბირინთის მარშრუტის ცოდნას, გზის კოგნიტურ რუქას. ეს რუქა, ფაქტობრივად, ლაბირინთის ასახვას, *რეპრეზენტაციას* წარმოადგენს. მასში, ტოლმენის თქმით, მოცემულია ორიენტაცია სათანადო სტიმულებსა და რეაქციებს შორის არსებულ მიმართებებში: ამ კედლის დანახვისას უნდა გაკეთდეს გარკვეული მოძრაობა (მარჯვნივ გახვევა), რის შემდეგაც გამოჩნდება ახალი სტიმული, რომელზეც სხვაგვარი პასუხი იქნება საჭირო და ასე შემდეგ. მიზნამდე იქნება სიგნალთა გამოჩენის მოლოდინების ერთგვარი რიგი. თუ მოლოდინი არ გამართლდება. ქცევა შეიცვლება, თუ გამართლდება, პირიქით, *განმტკიცდება*. მაშასადამე, კოგნიტური რუქების ფორმირების პროცესი მოლოდინების გამართლებისა და არა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების გზით ხორციელდება. ტოლმენის აზრით, შემეცნებითი სტრუქტურის წამოქმნისთვის საჭიროა არსებობდეს გეშტალტის შექმნის ობიექტური პირობები — შინაგანი კუთვნილება, მეზობლობა დროსა და სივრცეში და სხვა (აქ გამოჩნდა გეშტალტფსიქოლოგიის პირდაპირი გავლენა) და მოტივაცია. ეს უკანასკნელი აუცილებელია: 1) რათა ცოცხალი არსება დასწავლის პროცესში აქტიური იყოს და 2) რომ ის, რაც დასწავლილია, გამოვლინდეს. მიუხედავად ამისა, ჰალისგან განსხვავებით, ტოლმენი უარყოფს დასწავლის პროცესში დრაივის რედუქციის. მოთხოვნილების დაკმაყოფილების აუცილებლობას.

ეს მოსაზრება გარკვეულ ფაქტებს ეყრდნობა. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი, უდავოდ, ე.წ. ლატენტური დასწავლის ექსპერიმენტია. ის შემდეგში მდგომარეობს: ლაბირინთში მოთავსებული ვირთხების ერთი ჯგუფი ყოველთვის ილებს საჭმელს, ხოლო მეორე ჯგუფის ცხოველთა ქცევის განმტკიცება მხოლოდ რამდენიმე დღის

[1] ჩემი ძაღლი, ამბობდა ტოლმენი, ავტომანქანის საყვირის გაგონებაზე გზაზე გამოდის და ჩემი მანქანის გამოჩენას ელოდება.

მერე იწყება. მოუხედავად ამისა, მათი დასწავლის ეფექტურობის საბოლოო მაჩვენებლები თითქმის არ განსხვავდება პირველი ჯგუფის ცხოველების მონაცემებისაგან. ე.ი. მათი დასწავლა ბევრად უფრო სწრაფად მიმდინარეობს, ვიდრე ეს უნდა მომხდარიყო, თუ ლაბირინთი სრულიად უცხო იქნებოდა მათთვის. სავარაუდოა, რომ იმ დღეების განმავლობაში, როცა ცხოველების ქცევა არ მტკიცდებოდა, ისინი მაინც იძენდნენ ლაბირინთში სწორი მოქმედების გამოცდილებას, სწავლობდნენ გზას და იყენებდნენ ამ ცოდნას მაშინვე, როგორც კი ამის საჭიროება გაჩნდებოდა, ე.ი. როდესაც სწორ მოქმედებას განმტკიცება მოყვებოდა. ამ ექსპერიმენტებით თითქოს მტკიცდება, რომ დასწავლისთვის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება აუცილებელი არ არის. თუმცა არსებობს ამ ცდების სხვაგვარი გაზრდაც, რომლის მიხედვით არ შეიძლება იმის თქმა, თითქოს ლატენტური დასწავლის სიტუაციაში ცხოველის ქცევა სრულებით მოკლებული იყოს განმტკიცებას. დიდი ხანია დადასტურებულია, რომ ცხოველებს გააჩნიათ ე.წ. გამოკვლევის მოთხოვნილება; ეს მოთხოვნილება, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ცნობიმოყვარეობის ადრეული ბიოლოგიური გამოვლინებაა. მკვლევართა ერთი ნაწილი თვლის, რომ ლატენტური დასწავლის ცდებში მიღებული დასწავლის ეფექტი სწორედ ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების (ანუ განმტკიცების) შედეგია. ამ მოსაზრებას სარწმუნოს ხდის ის გარემოება, რომ აღწერილ ცდებში ცხოველები საკმაოდ აქტიურად მოქმედებენ ლაბირინთში. მოტივაციის სრული უქონლობისას კი ამის ადგილი არ ექნებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ ცხოველები "იკვლევენ" ლაბირინთს და ამით შესაბამისი მოთხოვნილების რედუქციას ახდენენ.

ასეა თუ ისე, ტოლმენი თვლიდა, რომ აღნიშნული ექსპერიმენტები მხოლოდ იმას კი არ ამტკიცებენ, რომ დასწავლა დრაივის რედუქციის გარეშეც ხორციელდება, არამედ ნაწილობრივ იმასაც, რომ დასწავლისას სწორედ კოგნიტური სტრუქტურები და არა S-R კავშირები იქმნება; ცხოველები ლაბირინთში ორიენტაციას სწავლობენ. ტოლმენს ამ თეზისის გასამტკიცებლად პირდაპირი საბუთიც გააჩნდა. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი კლასიკური ექსპერიმენტები ჯერისებრი ლაბირინთის გამოყენებით. საკვებს ათავსებენ ჰორიზონტალური გასასვლელის ერთ-ერთ ბოლოში. ლაბირინთში შესვლა კი ხდება ვერტიკალური გასასვლელის ხან ერთი, ხან მეორე მხრიდან. მშიერი ცხოველების (ვირთხების) ნაწილი ნახულობს საჭმელს ყოველთვის ერთი და იმავე ადგილზე, ეოქვათ მარჯვენა ბოლოში; ამისთვის ხან მარჯვნივ უხდება მობრუნება, ხან მარცხნივ. იმის მიხედვით, თუ საიდან შედის ლაბირინთში. ე.ი. მოტორული რეაქციები ცვალებადობს, თუმცა განმტკიცების ადგილი უცვლელია. მეორე ჯგუფის ცხოველები პირიქით, იმეორებენ ერთი და იგივე მოძრაობებს. საკვებს კი ყოველთვის სხვადასხვა ადგილზე იღებენ. მაგალითად, თუ ცხოველი შეეიდა ლაბირინთში ვერტიკალური გასასვლელის ერთი მხრიდან, საკვებს მონახავს მხოლოდ მაშინ, თუ ჯვარედინის გადაკვეთის წერტილში მოუხვევს მარჯვნივ. საწინააღმდეგო მხრიდან შესვლისას საკვების მოსაპოვებლად მას ისევ მარჯვნივ მოხვევა მოუწევს. აღმოჩნდა, რომ პირველი ჯგუფის ცხოველები, რომლებმაც შეისწავლეს საკვების სივრცითი ლოკალიზაცია ანუ ადგილი, სადაც ისინი მოქმედებენ, ამჟღავნებდნენ ორიენტირებულობისა და დასწავლის ეფექტურობის (დასწავლის სისწრაფე) გაცილებით უფრო მაღალ დონეს, ვიდრე მეორე ჯგუფის ცხოველები, რომლებიც დაისწავლიდნენ კონკრეტულ მოძრაობებს. ტოლმენის აზრით, იგივე ითქმის იმ ადამიანების მიმართ, რომლებიც კარგად იცნობენ ქალაქს ან მიდამოს; მათ შეუძლიათ მივიდნენ ერთი წერტილიდან მეორეში სხვადასხვა გზით და მარშრუტით, რადგან გააჩნიათ არემარის კოგნიტური რუქა. არსებითად იგივეს ადასტურებს ექსპერიმენტები, სადაც ცხოველები სწავლობენ ლაბირინთიდან გამოსვლას

სირბილით, შემდეგ კი იძულებული ხდებიან ლაბირინთიდან ცურვით (ე.ი. სრულიად სხვა მოძრაობების, რეაქციების გამოყენებით) გამოაღწიონ, რასაც წარმატებით ართმევენ თავს. გარდა ამისა, ნეიროფსიქოლოგიურ ცდებში ხდება სამოძრაო სისტემის სერიოზული დარღვევა, მაგრამ ცხოველის უნარი მონახოს სწორი მიმართულება და უშეცდომოდ მიაღწიოს მიზანს, არ იცვლება.

ტოლმენის შეხედულება დასწავლაზე და ქცევასთან მის მიმართებაზე თითქოს უფრო პროგრესულად გამოიყურება. მართლაც, ჰალისგან განსხვავებით, მან აჩვენა, რომ ცოცხალი არსებები უბრალოდ კი არ რეაგირებენ გარემოცვაზე, ისინი ეცნობიან მას და თავის ქცევაში, მიმდინარე სტიმულებთან ერთად, იყენებენ გამოცდილებაში დაცულ გარემოს რეპრეზენტაციებს. ექსპერტების დასკვნით, "მართალია ტოლმენმა ბევრი შერკინება წააგო S-R ბიჰეიორისტებთან (იგულისხმება ჰალის სკოლა, ი.ი.), მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ თანამედროვე ფსიქოლოგია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს კოგნიტური პროცესების შესწავლას, მისი თეორია მაინც გამარჯვებული აღმოჩნდება" (14; 311). ამავე დროს, ტოლმენის კონცეფციაში სერიოზულ სირთულეს ქმნის ჰომუნკულუსის პრობლემა; იგი არაპირდაპირი ფორმით გულისხმობს რეალური ვირთხის თავში პატარა ვირთხის არსებობას, რომელიც კითხულობს კოგნიტურ რუქებს და ირჩევს ქცევის მიმართულებას. ჰალის მიმდევრებმა ეს სირთულე შეუმჩნეველი არ დატოვეს (2). და მაინც, მოლარული ქცევის არსებითი ნიშნების დახასიათებით, დასწავლის მექანიზმების ექსპერიმენტულ-თეორიული კვლევით და, რაც მთავარია, შუალედური ცვლადების იდეის შემოტანით, ტოლმენმა უადავოდ, დიდი როლი ითამაშა ქცევის ფსიქოლოგიური შესწავლის საქმეში.

ნეობიჰეიორიზმის (პირველ რიგში, ჰალის) იდეების გადმოტანა პიროვნების ფსიქოლოგიის სფეროშიც სცადეს. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჯონ დოლარდის (1900-1980) და ნილ მილერის (1909) კლასიკური შრომა "პიროვნება და ფსიქოთერაპია". ავტორებს სურთ ხიდის გადება ბიჰეიორიზმსა და ფსიქოანალიზს შორის. ფსიქოანალიზის ბევრი ცნება (განდევნა, გადატანა, იდენტიფიკაცია, სიმპტომი, სუპერ-ეგო და სხვა) განხილულია ბიჰეიორიზმის დებულებების ჭრილში. აქ იგულისხმება, როგორც დასწავლისა და მორადი დრაივების ფორმირების მექანიზმები, ისე მილერის მიერ ჩამოყალიბებული მოტივაციური ტენდენციების კონფლიქტის მოდელი. ამ მოდელში მილერმა გამოიყენა ლევინის მოსაზრება მოტივაციური კონფლიქტის სამი სახის თაობაზე (მიახლოება-მიახლოება, განრიდება-განრიდება და მიახლოება-განრიდება) და ჰალის სკოლაში გამოთქმული ჰიპოთეზა ე.წ. *მიზნის გრადიენტის* შესახებ. ამ ჰიპოთეზის თანახმად, მისწრაფების ძალა მიზან-ობიექტთან მიახლოების კვალდაკვალ იზრდება (*მიახლოების გრადიენტი*). შესაბამისად, განრიდების ტენდენცია მით უფრო დიდია, რაც უფრო მცირეა მანძილი უარყოფითი ვალენტობის მქონე ობიექტამდე (*განრიდების გრადიენტი*). ეს უკანასკნელი ტენდენცია პირველზე უფრო ძლიერია. მილერმა კონფლიქტის ტიპებისა და მიზნის გრადიენტის კონცეპტები ექსპერიმენტულად გაამყარა და შექმნა *მოტივაციური კონფლიქტის საერთო მოდელი* (15) (16).

მილერმა და დოლარდმა გამოიყენეს ეს მოდელი, ასევე შეხედულება შიშსა და შფოთვაზე, როგორც მეორად დრაივებზე და მათ რედუქციაზე იმის საჩვენებლად, თუ როგორ ხდება ნევროტული ქცევის ფორმირება. განვითარების პროცესში ბავშვმა უნდა მოახერხოს (ისწავლოს) თავისი პირველადი დრაივების (კვებითი იქნება, სექსუალური თუ აგრესიის) სოციალურად მისაღებ ფორმაში რეალიზება. ამ ტენდენციების მიულებელ ფორმაში გამოვლენა ისჯება უფროსების მიერ. დასჯა იწვევს გარკვეული

სტიმულების მიმართ შიშისა ან შფოთვის მეორადი დრაივების ფორმირებას. ეს დრაივები თვითონ ხდებიან ისეთი აქტივობის აღმძვრელები, რომელიც მათ რედუქციას იწვევს (მაგალითად, ბრძოლის ან განრიდების რეაქცია). ხოლო ეს რედუქცია, თავის მხრივ, მათ განმტკიცებას უზრუნველყოფს. თუ ამ ყველაფერს მიახლოება-განრიდების ტენდენციების კონფლიქტსაც დაუმატებთ, მივიღებთ იმის სურათს, თუ როგორ ხდება, დასწავლის თეორიის თვალსაზრისით, ნევროტული კონფლიქტების სიმპტომების, ანუ ნევროზის ჩამოყალიბება.

მილერი და დოლარდი იმითაც ინტერესდებიან, თუ როგორაა შესაძლებელი ამ ნევროზების მკურნალობა. ისინი თანმიმდევრულნი არიან და ფსიქოთერაპიის პრინციპებსაც დასწავლის კანონზომიერებების შესაბამისად განიხილავენ. თუ ნევროტული ქცევა დასწავლის შედეგია, ამბობენ ისინი, მაშინ საწინააღმდეგო ეფექტის მიღწევა (დასწავლილის ჩაქრობა) შესაძლებელია იგივე პრინციპების შესაბამისად, რითაც დასწავლა ხორციელდებოდა. ფსიქოთერაპია ქმნის პირობების სისტემას, რომელიც დასწავლილი ნევროტული ჩვევების მოსპობისა და არანევროტული ჩვევების დასწავლის საშუალებას მოგვცემს. ამ შემთხვევაში თერაპევტი "მასწავლებლად" წარმოგვიდგება, ხოლო პაციენტი – "მოწაფედ" (19).

მილერმა და დოლარდმა უთუოდ მისცეს გარკვეული ბიძგი *ქცევითი ფსიქოთერაპიის* განვითარებას, მაგრამ ბიპევიორალური ფსიქოთერაპიის ფუძემდებლად მაინც **ჯოზეფ ვოლპე** (1915-1997) ითვლება. არის რა ბიპევიორიზმთან სრულ შესაბამისობაში, იგი ნევროტულ *ქცევას* განსაზღვრავს, როგორც დასწავლის პროცესში შეძენილი არაადაპტური ქცევის ჩვევას. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება შფოთვას; იგი განიხილება ნევროტული სინდრომის შემადგენელ ნაწილად და მისი ფორმირებაც, კლასიკური განპირობების გზით ხდება. ვოლპემ შეიმუშავა სპეციალური ტექნიკა პირობითი შეძენილი ნევროტული რეაქციების ჩასაქრობად, ესაა *სისტემატური დესენსიბილიზაცია*. იგი ე.წ. *რეციპროკული დამუხრუჭების* მექანიზმს ეფუძნება. საქმე ეხება შფოთვასთან დაკავშირებული რეაქციების დათრგუნვას ისეთი რეაქციების გამოწვევით, რომლებიც, ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით, შფოთვის ანტაგონისტები არიან. თუ შფოთვასთან არათავსებადი რეაქცია და შფოთვის გამომწვევი იმპულსი ერთდროულად აღმოცენდებიან, პირობითი კავშირი შფოთვასა და ამ იმპულსს შორის სუსტდება. ვოლპე შფოთვის მიმართ ანტაგონისტურ რამდენიმე რეაქციას ასახელებს, ასეთებია ჭამა, სექსი და სხვა; ყველაზე ეფექტური აღმოჩნდა რელაქსაცია. ვოლპე იყენებდა *პროგრესული კუნთური რელაქსაციის* ტექნიკას. პაციენტს ასწავლიან ღრმა რელაქსაციას; შემდეგ, რელაქსაციის მდგომარეობაში, მან თანმიმდევრულად უნდა წარმოიდგინოს გარკვეული სიტუაციები, რომლებიც მის შიშს უკავშირდებიან. თერაპევტი წინასწარ ადგენს ასეთი სიტუაციების იერარქიულ ნუსხას. თავდაპირველად პაციენტი წარმოიდგენს შფოთვასთან ან შიშთან ყველაზე ნაკლებად ასოცირებულ სიტუაციას; თუ რელაქსაციის ფონზე ის შემაწუხებლად აღარ განიცდება, მაშინ იწყება მუშაობა შედარებით უფრო მძიმე სიტუაციის წარმოდგენასთან და ა.შ. საბოლოო ჯამში, ყველაზე მძიმე სიტუაციებიც კი შიშს აღარ იწვევენ. არსებობს ამ ტექნიკის სხვა ვარიანტებიც. მაგალითად, სიტუაციების წარმოსახვის ნაცვლად, პაციენტს აჩვენებენ სლაიდებს ან ფილმს შიშის გამომწვევი სცენებით. ზოგიერთ შემთხვევაში, პაციენტს პირდაპირ ათავსებენ ფობიურ სიტუაციაში. ფსიქოკორექციულ

და ფსიქოთერაპიულ პრაქტიკაში ფაროდ გამოიყენება სხვა სახის ბიჰევიორალური მეთოდებიც (თუნდაც იგივე სკინერის "უეტონების სისტემა", რომელსაც ქვემოთ შევეხებით), ოღონდ ყველა მათგანში შენარჩუნებულია ბიჰევიორიზმიდან გამომდინარე მთავარი ამოსავალი პრიციპი – უნდა მოხდეს ცხოვრების პროცესში შემუშავებული, დასწავლილი არაადაპტური ქცევის ლიკვიდაცია, ტრანსფორმაცია ან ახლით შეცვლა დასწავლის კანონზომიერებების შესაბამისად (5)(21).

კლასიკური ბიჰევიორიზმის უნაყოფობა S-R სქემის შეზღუდულობით იყო გამოწვეული. ჰალი, ტოლმენი და მათი მიმდევარი ნეობიჰევიორისტები ამ სქემის შუალედური ცვლადებით შევსების გზით ცდილობდნენ ქცევის ადექვატური მოდელის ჩამოყალიბებას. მაგრამ ისინიც სერიოზული წინააღმდეგობების წინაშე აღმოჩდნენ, რასაც, საბოლოო ჯამში, ნეობიჰევიორიზმის კრახი მოყვა. საქმე ისაა, რომ შუალედურ ცვლადებს, ფაქტობრივად, კვლევაში შემოაქონდათ ფსიქიკური (შემეცნებითი და მოტივაციური) ფაქტორები, რომელთა გარეშე ორგანიზმისა და გარემოს აქტიური ადაპტაციური ურთიერთმიმართება ანუ ქცევა შეუძლებელია. ნეობიჰევიორიზმის მიღწევები, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ დასწავლის კანონზომიერებათა შესწავლისას გამოვლინდა, სწორედ ამ ვითარების გათვალისწინების შედეგი იყო. მეორე მხრივ, პოზიტივიზმისა და მისი ნაირსახეობის, ოპერაციონიზმის მეთოდოლოგიაზე დამყარებული ობიექტივისტური მიდგომა, რაც საზოგადოდ ყოველგვარი ბიჰევიორიზმის არსებითი ნიშანია, რეალურად შეუძლებელს ხდიდა ამ ცვლადების ადექვატურ გააზრებას. იგი კრძალავდა მათ წარმოდგენას შინაგანი, ფსიქიკური სამყაროს მოვლენების სახით და მოითხოვდა მათ აღწერას ობიექტურად დაკვირვებადი პროცედურებისა და ოპერაციების საშუალებით. ობიექტური ოპერაციებით კი მხოლოდ ობიექტურ ფაქტებს თუ გამოავლენ. ამრიგად, განაგრძობდა რა თეორიაში ფსიქიკის მნიშვნელობის უარყოფას, ნეობიჰევიორიზმი, ფაქტობრივად, უშვებდა ქცევაში ფსიქიკის მონაწილეობას. ეს წინააღმდეგობა, ბოლოს და ბოლოს, იმდენად საგრძნობი გახდა, რომ თვით ტოლმენი, თავის ერთ-ერთ ბოლო შრომაში, იძულებული შეიქნა განეცხადებინა: "შუალედურ ცვლადებს მივყავართ ისეთ ჰიპოთეზებამდე, რომელთა საფუძველია ინტუიცია, საღი აზრი, ფენომენოლოგია და ძალიან ზოგადი, არცთუ მთლად გამოკვეთილი ნეიროფიზიოლოგიური იდეები" (28; 98). ეს აღიარება ძალიან ნიშანდობლივია; ის ეკუთვნის მკვლევარს, რომელმაც ფსიქოლოგიაში შუალედური ცვლადების ცნება შემოიტანა და, აქედან გამომდინარე, შესაძლებლად ჩათვალა ფსიქოლოგიური ცნებებისთვის ობიექტური მნიშვნელობის მინიჭება. მაგრამ, რა უნდა ითქვას ბიჰევიორისტზე, რომელიც ეყრდნობა ფენომენოლოგიას და ინტუიციას? 1960 წელს გამოცემულ ცნობილ წიგნში მილერი, გალანტერი და პრიბრამი შეეცადნენ პასუხი გაეცათ ამ კითხვაზე. ისინი მსჯელობენ, თუ რამდენად აზრიანია, რომ ცნობიერების ფენომენებს, კერძოდ გეგმას, შუალედური ცვლადი ეწოდოს და ამით ოპერაციონალური ბიჰევიორიზმის ტერმინებში გამოიხატოს; ბოლოს, ავტორები მიდიან დასკვნამდე, რომ ეს არაფერს მოიტანს, ვინაიდან, თუ ბიჰევიორისტი პრინციპში თანახმაა საქმე იქონიოს ინტროსპექციის მონაცემებთან, იგი უკვე სუბიექტური ბიჰევიორისტია, მიუხედავად იმისა, სურს მას ეს თუ არა[1]. სწორედ ასე დაემართა ნეობიჰევიორიზმს. სამოციანი წლებიდან ის თანდათანობით თმობდა პოზიციებს; ქცევის მოდელები სულ უფრო მეტად ივსებოდა სუბიექტური

[1] თუმცა ავტორები თავს სუბიექტურ ბიჰევიორისტებს უწოდებენ, ისინი კარგად გრძნობენ ამ ტერმინის წინააღმდეგობრივობას (3). შემდგომში მიმდინარეობას, რომლის სათავეებთან ისინი იდგნენ, კოგნიტური ფსიქოლოგია შეერქვა.

შინაარსით. ეს იქამდე გრძელდებოდა, ვიდრე თეორიული პარადიგმა რადიკალურად არ შეიცვალა და ასპარეზზე ახალი მიმდინარეობა — კოგნიტივიზმი არ გამოვიდა.

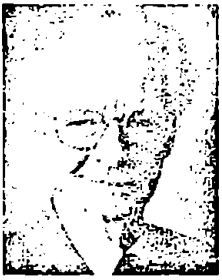

გვიანდელი ბიჰეიორიზმის წამყვან ფიგურას უეჭველად **ბერას ფრედერიკ სკინერი** (1904-1990) წარმოადგენდა. ის იყო ამერიკის ერთ-ერთი ყველაზე სახელგანთქმული მეცნიერი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორი, ნაციონალური აკადემიის წევრი. 30-იანი წლებიდან სკინერი შეუდგა დასწავლის მექანიზმების კვლევას ცხოველებში; 50-იანი წლებიდან დაიწყო თავისი მოდელის გავრცელება ადამიანის ქცევაზე (ვერბალური ქცევა, პროგრამირებული სწავლება, ბიჰეიორალური თერაპია), ხოლო 70-იანი წლებიდან — სოციალური ქცევისა და საზოგადოებრივი მოვლენების გაგებაზეც.

სკინერის აზრით მეცნიერება ფაქტებიდან ამოდის და კანონზომიერებისკენ მიემართება. მისი ზოგადი მიზანია მოვლენების პროგნოზირება და მართვა. *ქცევის ანალიზისას* (ასე უწოდებს სკინერი თავის მიდგომას ფსიქოლოგიისადმი) კვლევა უნდა მიმდინარეობდეს მარტივიდან რთულისკენ. ამიტომ, უნდა დავიწყოთ შედარებით დაბალი რიგის ორგანიზმების შესწავლით, სადაც უფრო ადვილია ქცევის გამომწვევი გარემო ფაქტორების კონტროლი და მანიპულაცია. ადამიანის ქცევას აქვს თავისი სპეციფიკა. მაგრამ ფუნდამენტური კანონზომიერებები ყველგან ერთია. ამ კანონზომიერებების გამოვლენა შესაძლებელია ერთეული ორგანიზმის შესწავლისას, ამიტომ, საჭირო არ არის დიდი რაოდენობის ინდივიდების კვლევასთან დაკავშირებული სტატისტიკური მეთოდების გამოყენება. ასეთია, მოკლედ, სკინერის სისტემის მეთოდოლოგიური პრინციპები. რაც შეეხება საკუთრივ ფსიქოლოგიურ თეორიას, ჰალთან და ტოლმენთან შედარებით სკინერი უფრო რადიკალური ბიჰეიორიზმისკენ იხრება. იგი ანალიზის ორწევრიან სქემას უბრუნდება და მხოლოდ დაკვირვებად ცვლადებს აღიარებს; ესენია *სტიმული, რეაქცია* და *განმტკიცება*, რომლებიც ობიექტურად ფიქსირდებიან და იზომებიან. მათი ურთიერთმიმართების ზუსტი აღნუსხვით და დახასიათებით შესაძლებელი ხდება *ქცევის მართვა, კორექცია, კონტროლი*, რაც, სკინერის აზრით, ფსიქოლოგიური მეცნიერების საბოლოო მიზანია. მისი განხორციელება ფსიქოლოგიის პრაქტიკული გამოყენების საშუალებას იძლევა. სწორი, ადაპტური რეაქციების ფორმირების პროცესის კანონზომიერებათა შესასწავლად სკინერმა უამრავი ცდა ჩაატარა. ამისთვის მან გამოიგონა სპეციალური ექსპერიმენტული დანადგარი, რომელსაც შემდგომში სკინერის პრობლემური ყუთი შეარქვეს. ის თორნდაიკის პრობლემური ყუთების პირდაპირი მემკვიდრეა და წარმოადგენს გალიას, რომელშიც დამაგრებულია მანიპულატორი (ბერკეტი ან ღილაკი). გალიაში მოთავსებული მშიერი ცხოველი (სკინერი ცდებს თეთრ ვირთხებზე და მტრედებზე ატარებდა) შემთხვევით ეხება (თათით ან ნისკარტით) მანიპულატორს და ღებულობს განმტკიცებას (საკვებ ბურთულას). ფიქსირდება დაწოლვის ძალა, სიხშირე და ხანგრძლიობა, რაც რაქციების ბევრად უფრო ზუსტი აღრიცხვის საშუალებას იძლევა, ვიდრე, თუნდაც, თორნდაიკის ყუთებში იყო შესაძლებელი.

ამ ხელსაწყოთი შეისწავლება რეაქციების გაძლიერებისა ან შესუსტების კანონზომიერებები სხვადასხვა სტიმულებისა (სინათლე, ხმა) და განმამტკიცებელი აგენტების (დადებითი ან უარყოფითი) მიწოდების რეჟიმებთან მიმართებაში. ასე მაგალითად, შესაძლებელია განმტკიცება მხოლოდ გარკვეული სენსორული სიგნალის მერე ხდებოდეს; ასევე შესაძლებელია ცვალებადობდეს თვით განმტკიცების *სქემა* — იყოს

შედეგი ან *ნაწილობრივი*. პირველ შემთხვევაში მტკიცდება ყველა სწორი რეაქცია. გამოირკვა, რომ განმტკიცების ასეთი რეჟიმის პირობებში რეაქცია სწრაფად გამომუშავდება. მაგრამ სწრაფადვე ქრება. ამ კუთხით უფრო ეფექტურია ნაწილობრივი განმტკიცება. ის, თავის მხრივ, შეიძლება იყოს ორი სახის: *რეგულარული* და *არარეგულარული (ვარიატიული)*. პირველ შემთხვევაში განმტკიცება ხდება ყოველთვის, რეაქციების გარკვეული რაოდენობის შესრულების ან გარკვეული დროის მონაკვეთის გავლის შემდეგ; მეორე შემთხვევაში განმტკიცება არ უკავშირდება რეაქციების მკაცრად განსაზღვრულ რიცხვს ან დროის ინტერვალს. ექსპერიმენტებმა უჩვენა, რომ ძლიერი და მყარი რეაქციების მისაღებად ყველაზე ეფექტური სწორედ ვარიატიული განმტკიცების რეჟიმია (23). თავად განმტკიცება შეიძლება ორი სახის იყოს: *პოზიტიური* და *ნეგატიური*. პოზიტიური განმტკიცება რეაქციის შემდეგ დადებითი სტიმულის (მაგალითად საკვები, სითხე, სექსუალური კონტაქტი) მიცემას გულისხმობს, ხოლო ნეგატიური განმტკიცებისას უარყოფითი სტიმულაციის (მაგალითად ტკივილის მომგვრელი ელექტროდენი, უსიამოვნო ხმა) მოცილება ხდება.

სკინერი თვლის, რომ ყველა მოქმედება, რეაქცია შეიძლება ორ კლასად დაიყოს. პირველს მიეკუთვნება რეაქციები, რომლებსაც პავლოვი შეისწავლიდა. მათ სკინერი *რესპონდენტულს* უწოდებს. ამ შემთხვევაში რეაქცია ყოველთვის არის პასუხი რაიმე სტიმულზე (უპირობო ან პირობით გამღიზიანებელზე). დასწავლა იმაში მდგომარეობს, რომ ძველი რეაქცია (მაგალითად ნერწყვის გამოყოფა) უკავშირდება ახალ გამღიზიანებელს (სინათლე ან ბგერა) უპირობო და პირობითი გამღიზიანებლების დროში მეზობლობის გამო. ამასთან, რეაქცია ყოველთვის და ავტომატურად მტკიცდება. სკინერის ყუთში ცხოველი სხვაგვარ მოქმედებას ახორციელებს. მას *ოპერანტული* რეაქცია ეწოდება და არ წარმოადგენს უშუალო პასუხს რაიმე სტიმულზე. ახალი რეაქცია (ბერკეტზე დაწოლა, ღილაკზე ნისკარტის დარტყმა) სპონტანურად აღმოცენდება და მტკიცდება, თუ ის სწორია. ამ შემთხვევაში დასწავლა ახალი რეაქციის მონახვაში და გაძლიერებაში მდგომარეობს. მოქმედება განმტკიცების მიღების საშუალებაა, მისი ინსტრუმენტია; ამიტომ ასეთ დასწავლას, მილერისა და კონორსკის შემდეგ, *ინსტრუმენტულსაც* უწოდებენ (4)(12).

ოპერანტულ რეაქციებს სკინერი აქტიურ ქცევად განიხილავს. სწორედ მათი საშუალებით ხორციელდება გარემოსთან შეგუება. ბუნებრივად მიმდინარე ადაპტაციის პროცესში ოპერანტული ქცევის ფორმირება და შეცვლა განმტკიცებებთან მისი თანხვედრის შემთხვევითობაზეა დამოკიდებული. მაგრამ, თუ მოქმედების განმტკიცებასთან შეუღლების პროცესი მიზანდასახულად არის წარმართული, შესაძლებელი უნდა იყოს ქცევის მართვა ისე, როგორც გვესაჭიროება. ადამიანის ყველა მეტნაკლებად რთული ქცევა ოპერანტული ბუნებისაა და ექვემდებარება იმ ზოგად კანონზომიერებებს, რაც ცხოველთა ქცევის შესწავლის საშუალებით დადგინდა. დასწავლის ფუნდამენტური პრინციპები და მექანიზმები, სკინერის აზრით, თავისუფლად შეგვიძლია მივუყენოთ ადამიანს, როცა მისი ქცევის ფორმირების, კონტროლისა და რეგულაციის ამოცანებია გადასაწყვეტი. აქედან გამომდინარე, *ოპერანტული განმტკიცების ტექნიკა* გამოყენებულ იქნა მოსწავლეებისა და სტუდენტების სწავლებაში, გონებრივად ჩამორჩენილი ბავშვების აღზრდაში, ფსიქიურ დაავადებათა მკურნალობაში და ა.შ. ფსიქიური დაავადება ავადმყოფობად არც განიხილება. ადამიანი ავად კი არ არის, არამედ, უბრალოდ, არაადექვატურად რეაგირებს სტიმულებზე; მას არასწორი ქცევა აქვს ჩამოყალიბებული. ამ დეფექტის გასაგებად და აღმოსაფხვრელად სულიერი ტრავმების, ცნობიერი თუ არაცნობიერი კონფლიქტების, განდევნილი ლტოლვებისა თუ

თვითშეფასების მექანიზმებზე კი არ უნდა ეილაპარაკოთ, არამედ ქცევის მართვის პრინციპებს მიემართოთ. ამ პრინციპების თანახმად, ადამიანებს არასწორი, "ავადმყოფური" ქცევა იმიტომ უყალიბდებათ, რომ სოციალურ გარემოში ადაპტური ქცევა არ იყო სათანადოდ განმტკიცებული და ხდებოდა არაადექვატური ქცევის განმტკიცება. ასეა თუ ისე, მდგომარეობის გამოსწორება, ანუ ქცევის მოდიფიკაცია, გაუმჯობესება, ყველა შემთხვევაში შედარებით უფრო ადაპტური და ადექვატური აქტივობის თანდათანობითი განმტკიცების გზით ხორციელდება.

ქცევის მოდიფიკაციის ტექნოლოგიის ერთ-ერთ ვარიანტს ფსიქიატრიულ კლინიკებში გავრცელებული ე.წ. *ჟეტონების სისტემა* წარმოადგენს. პაციენტების მიერ სსვადასხვა პოზიტიური მოქმედებების შესრულება (მაგალითად ოთახის დალაგება, მორიგეობა სასადილოში, ინიციატივის გამოჩენა და სხვა) ჯილდოვდება ჟეტონებით; პაციენტებს შეუძლიათ ამ ჟეტონების გადაცვლა მათთვის სასურველ საგნებზე (სიგარეტი, ტკბილეული, ჟურნალი, ბილეთი კინოში და ა.შ.). ფსიქიატრიული კლინიკის მკაცრად კონტროლირებად პირობებში ფაქტობრივად შესაძლებელია რომ პაციენტის თითქმის ყველა მოთხოვნილების დაკმაყოფილება რაიმე "კარგი" ქცევის შესრულებას ან არშესრულებას დაუკავშირდეს. ირკვევა, რომ ჟეტონებით განმტკიცების ეს სისტემა საკმაოდ ეფექტურია არაადაპტური ქცევების ჩაქრობისა და ადაპტური ქცევების ფორმირების თვალსაზრისით. ქცევის მოდიფიკაციის ამ პროგრამამ გაამართლა სხვა სიტუაციებშიც, სახელდობრ გონებაჩამორჩენილებთან, დელიკვენტურ მოზარდებთან, აგრესიულ ან აუტისტურ ბავშვებთან, აგრეთვე სასკოლო თუ საოჯახო პრობლემების დარეგულირებისას.

ფართოდ გავრცელდა სკინერის მიერ შექმნილი *პროგრამირებული სწავლების* მეთოდი. სკოლაში საგნების სწავლების ეფექტურობის ასამაღლებლად აქაც ოპერანტული დასწავლის პრინციპები გამოიყენეს. სკინერი ყოველგვარ ცოდნას განსაზღვრავს, როგორც გარკვეული მასალით სარგებლობის უნარს საჭირო შედეგის მისაღწევად. ამიტომ, პედაგოგიურ პროცესში ცოდნის მიღება, არსებითად, ორ რამეს გულისხმობს: სწორი მოქმედების მონახვას და მის ფიქსაციას. ამ პრინციპებზე აგებული სასწავლო პროგრამები მოთავსებულია სპეციალურ სასწავლო მანქანებში. პროგრამა წარმოადგენს კადრების გრძელ თანმიმდევრობას; ის შეიცავს გარკვეულ ინფორმაციას შესასწავლი საგნის შესახებ და ტექნოლოგიას, რომელიც უზრუნველყოფს ამ ინფორმაციის ეფექტურ გაგება-შეთვისებას და ცოდნის შემოწმებას. ამისთვის მოწაფეს ინფორმაცია ეძლევა ნაბიჯ-ნაბიჯ, მცირე დოზებით; სასწავლო მასალაში შეტანილია ხარვეზები, გამოტოვებულია სიტყვები ან სიმბოლოები, რომლებსაც მოსწავლე ავსებს და ამით მუდმივად აქტიურ მდგომარეობას ინარჩუნებს; უზრუნველყოფილია უწყვეტი უკუკავშირი და მოსწავლე დაუყოვნებლივ იღებს ინფორმაციას თავისი შედეგების შესახებ; ცოდნის ფიქსაცია-გამყარებისთვის გამოყენებულია გამეორებისა და განმტკიცების სისტემა. ეს უკანასკნელი ძალიან მნიშვნელოვანია ოპერანტული დასწავლის მეთოდოლოგიისთვის. სკინერი ხაზს უსვამს, რომ "აუცილებელია გამომუშავდეს პედაგოგიური განმტკიცებების პროგრამა, რომლის შესაბამისად სწორი რეაქციები მუდმივად უნდა "ფასდებოდეს" (10; 77). ამისთვის გამოიყენება სიტყვიერი წახალისება, შექება ან, უბრალოდ, იმის შეტყობინება, რომ პასუხი სწორია — წარმატება თავისთავად ახდენს სწავლების პროცესის სტიმულირებას. დასჯას საერთოდ არ მიმართავენ. სკინერი თვლის, რომ დასჯა არ აუმჯობესებს დასწავლას, თუმცა სკოლა, ტრადიციულად, ყოველთვის მიმართავდა მას. იცავს რა პროგრამირებულ სწავლებას, სკინერი აშტკიცებს, რომ თანამედროვე სასკოლო სისტემა მთლიანად გაკოტრებულად უნდა

ჩაითვალოს, რადგან მას არ შეუძლია სხვაგვარად აიძულოს მოსწავლე ისწავლოს, თუ არ დააშინა იგი უსწავლელობის მოსალოდნელი შედეგებით. ავტორი თავისი გამოგონების ბევრ უპირატესობაზე მიუთითებს. პროგრამირებული სწავლებისას სწავლის პროცესი მოსწავლის ინდივიდუალური შესაძლებლობების შესაბამისად მიმდინარეობს; რთულ მასალაზე გადასვლა მხოლოდ წინა თემების სრულყოფილი ათვისების შემდეგ ხდება; შემთხვევითობა და ეშმაკობა გამორიცხულია, ვინაიდან სწორი პასუხი საკითხში გარკვეულობას გულისხმობს; მოსწავლე ზუსტადაა ინფორმირებული თავისი წარმატებების შესახებ.

დღეს სასწავლო მანქანები კომპიუტერებმა შეცვალა. ამან განუზომლად უფრო ეფექტური და საინტერესო გახადა სწავლის პროცესი. კომპიუტერი ცოდნის (ინფორმაციის) მიწოდების უზარმაზარ შესაძლებლობებს ფლობს. თანაც, კომპიუტერი ცოდნის გადაცემით არ იზღუდება; ის მოსწავლესთან დიალოგში შედის, აძლევს რჩევებს, ახსენებს, მიანიშნებს, აჩვენებს საკითხს სხვადასხვა რაკურსში და ა.შ.

პროგრამირებულ სწავლებას თავისი ოპონენტები ჰყავს. ითვლება, რომ ამ მეთოდის გამოყენებისას იკარგება ყოველივე დადებითი, რაც ჯგუფურ სწავლებას ახასიათებს (ჯგუფური ენერგია, საერთო ენთუზიაზმი და ა.შ.); იგი ხელს უწყობს იზოლაციას და ინდივიდუალიზაციას. ეს, გარკვეულად, მართებულია. მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ჯგუფურ სწავლებასაც თავისი სერიოზული ნაკლოვანებები გააჩნია. კომპიუტერული პროგრამები ამ სირთულეების დაძლევის საშუალებას იძლევა; მათი მეშვეობით შესაძლებელი ხდება ურთიერთობა არა მხოლოდ კლასის შიგნით, არამედ, ფაქტობრივად, მთელ მსოფლიოსთან.

რაც შეეხება *სოციალური ქცევის* ანალიზს, აქ ისეთივე სურათია, რაც სხვა სახის ქცევების შემთხვევაში. სკინერს მიაჩნია, რომ სოციალური ქცევის მართვისთვის განმტკიცებების ორგანიზებული და ეფექტური სისტემაა საჭირო. ასეთი მიდგომისას "ლიტერატურა, ფერწერა და ესტრადა შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც კარგად გააზრებული განმტკიცებები" (10; 78). ადამიანის შინაგანი სამყაროს გამომხატველი ცნებები – განზრახვა, მიზანი, გონება, თვითცნობიერება და პიროვნებაც კი – "ახსნით ფიქციებად" არის მიჩნეული. მეორე მხრივ, იგნორირებულია ის, რომ ქცევა, პირველ რიგში, აქციაა და არა რეაქცია, რომ მას აქტიური, შინაგნად დეტერმინირებული და შემოქმედებითი ხასიათი აქვს. აქედან გამომდინარე, როცა ყველაფერი განმტკიცებების მონაცვლეობასა და გარეგან კონტროლზეა დაყვანილი, მიღებულ აზრსა და მნიშვნელობას კარგავს ისეთი ცნებები, როგორიცაა თავისუფლება, ვალდებულება, ღირსება და სხვა. თავის სკანდალურად ცნობილ წიგნში "თავისუფლებისა და ღირსების მიღმა" (1971), სკინერი აღნიშნულ კატეგორიებს მითუს უწოდებს. ამ შრომაში საზოგადოების პრობლემების გადაჭრისა და სოციალური ჰარმონიის მიღწევის გზად აღიარებულია *ქცევის ტექნოლოგია*, რომელიც ისევ და ისევ განმტკიცებათა სახეობისა და მათი მიწოდების რეჟიმის კონტროლზე დაიყვანება (24). სკინერმა, რომელიც ახალგაზრდობაში მწერლობაზე ოცნებობდა, თავის პოპულარულ რომანში "უოლდენ ორი", მხატვრულ ფორმაშიც კი აღწერა ის, თუ როგორ გამოიყურება ასეთი საზოგადოება.

ამ ყველაფრის მიღმა სერიოზული მოსაზრებები და არგუმენტებია, რომლებიც ქცევის დეტერმინირებულობის აუცილებლობას უკავშირდება, ხოლო დეტერმინიზმის პრინციპი, თავის მხრივ, მყარად არის დაკავშირებული მეცნიერებასთან. ფსიქოლოგიის ისტორიაში სკინერი, ალბათ, ყველაზე პრინციპულ დეტერმინისტად უნდა ჩაითვალოს. მისი პოზიცია ერთმნიშვნელოვანია და თანმიმდევრული. "თუ გვსურს გამოვიყენოთ მეცნიერული მეთოდები ადამიანთა ურთიერთობის სფეროში, ჩვენ ვალდებულები ვართ

დავუშვათ, რომ ქცევა კანონზომიერებებს ექვემდებარება და დეტერმინირებულია. ჩვენ უნდა ვეცადოთ იმის აღმოჩენას, რომ ადამიანის ქმედებები გარკვეული პირობების შედეგია, და თუ ეს პირობები დადგინდება, ჩვენ შეგვძლებთ ვიწინასწარმეტყველოთ მისი მოქმედებები" (23; 6). აქედან გამომდინარე, სკინერი ნამდვილ ბრძოლას უცხადებს ადამიანის ფილოსოფიაში შექმნილ წარმოდგენებს, რომლებიც, მისი აზრით, შეუძლებელს ხდის ადამიანის ქცევის მეცნიერულ შესწავლას. აქ საუბარია ადამიანის თავისუფლების, ღირსების, პასუხისმგებლობის, შემოქმედების იდეებზე. სკინერი კარგად ხედავს, რომ ამ წარმოდგენებით მთელი დასავლური ცივილიზაციაა გამსჭვალული და მათ ასე ადვილად არავინ დათმობს. "მოწოდება, რომ უკუაგდოთ ეს შეხედულებები, ნიშნავს დაემუქრო ბევრ სათუთად ნალოლიავებ რწმენას, ძირი გამოუთხარო იმას, რაც ადამიანის ბუნების შთამაგონებელ და შემოქმედებით კონცეფციად გამოიყურება" (23; 7). და მაინც, ამ ნაბიჯის გადადგმა აუცილებელია. ალტერნატივა გამოკვეთილია: ან კანონზომიერება, დეტერმინიზმი და მეცნიერება, ან თავისუფლება, ინდეტერმინიზმი და მითოლოგია. თავისუფლებას ორი მნიშვნელობა შეიძლება ქქონდეს: ის ან იარლიყია, რომელსაც მივაწერთ ქცევას, როცა არ გვესმის ან არ ვიცით მისი მიზეზები, ან, "თუ თავისუფლება მართლაც არსებობს, ფორმები, რასაც ის იღებს, აბსოლუტურად შემთხვევითი უნდა იყოს" (26; 1208). ღირსება ისეთივე ახსნითი ფიქციაა, როგორც თავისუფლება. ჩვენს შიგნით მოთავსებული და საკუთარი ნების მქონე მე-ს იდეის ბოლო დასაყრდენი შემოქმედებაა, მაგრამ ესეც უბრალო მეტაფიზიკური იარლიყია, რომლის მიღმა ქცევის კონკრეტული მიზეზების არცოდნა იმალება. შემოქმედებითი ქცევა არაფრით განსხვავდება სხვა ქცევებისაგან გარდა იმისა, რომ ელემენტები, რომლებიც მას წინ უსწრებენ და განსაზღვრავენ, ნაკლებად არის შესწავლილი. ქცევის ელემენტები თუ ფაქტორები, სკინერის მიხედვით, ადამიანის გარეთ, რეალურ გარემოში უნდა ეძებოთ; ამიტომ, ოპტიმალური ქცევის ფორმირება და, საზოგადოდ, ნორმალური ცხოვრების მოწყობა შინაგან "ნებაზე" კი არ არის დამოკიდებული, არამედ გარემო პირობების სწორ და ეფექტურ ორგანიზაციაზე. ქცევა გარემოთი იმართება. მოგვწონს ეს თუ არა; ჩვენი საქმეა მივიღოთ ეს ფაქტი და გარემოცვის ისეთი კონსტრუირება მოვახერხოთ, რომ ის შეესაბამებოდეს ჰუმანისტურ მიზნებს. ამიტომ, პირველ პლანზე წამოიწევს პირობების მანიპულირება და ქცევის კონტროლი (22).

სკინერის პოზიცია უკომპრომისო და რადიკალურია, სწორედ ამიტომ ეწოდება მის სისტემას *რადიკალური ბიჰევიორიზმი*: მისი მთლიანი გაზიარება ფსიქოლოგთა უმრავლესობისთვის ძნელი აღმოჩნდა. საკმაოდ დიდი პროტესტი გამოიწვია სკინერის სისტემამ ფართო ინტელექტუალურ საზოგადოებრიობაშიც, რაც ბუნებრივიცაა — როგორ შეიძლება ეჭვი შეიტანოს თავისუფლების იდეაში ერმა, რომლის სათავე თავისუფლების დეკლარაციაა. მიუხედავად ამისა, სკინერის პრინციპულობა და თანმიმდევრულობა უდიდეს პატივისცემას იმსახურებს. როგორც სხვა შემთხვევებში, სკინერმა რადიკალური მეთოდით სცადა თავისუფლების პრობლემის გორდიას კვანძის გახსნა: თუ თავისუფლების იდეა ვერ ურიგდება მეცნიერების მოთხოვნებს, აუცილებელია მისი უარყოფა, რაც არ უნდა ძნელი იყოს ეს კულტურული ტრადიციისა თუ მორალური ფილოსოფიის თვალსაზრისით. ქცევის მეცნიერული შესწავლის საქმე ამ პრობლემას ყოველთვის ჩიხში შეჰყავდა და ფსიქოლოგიურ აზროვნებას გამოუვალი წინააღმდეგობების ხლართებში აქცევდა. საკმარისია გაიხსენოთ თუნდაც უილიამ ჯემსი, ერთ-ერთი ყველაზე ნათელი მოაზროვნე ფსიქოლოგიის ისტორიაში; იგი ამბობდა, რომ თავისუფლების ცნება სამეცნიერო ლაბორატორიის კართან უნდა დავტოვოთო. ამავე დროს, შინაგანად სჯეროდა ნების თავისუფლებისა და გამალებით

ცდილობდა ფარდა აეხადა ამ პრობლემის საიდუმლოებისათვის, თუმცა, როგორც ყველა სხვა, უშედეგოდ. შეიძლება ითქვას, რომ სკინერმა XXI საუკუნის ფსიქოლოგიას თამამი გამოწვევა ესროლა – შეინარჩუნოს, თუ საჭიროდ ჩათვლის, თავისუფლების იდეა და, ამავე დროს, არ გამოვიდეს ქცევის შესწავლის მეცნიერული ჩარჩოებიდან, დარჩეს დეტერმინაციისა და კანონზომიერების იდეების ერთგული.

საკმაოდ გავრცელებული შეხედულების თანახმად, სკინერს, როგორც თორეტიკოსს, ფსიქოლოგიაში პრინციპული სიახლე არ შემოუტანია; იგი არსებითად, აგრძელებდა თორნდაიკისა და უოთსონის ხაზს, ხოლო მისი დიდი პოპულარობა, ძირითადად, ბიჰევიორალური ტექნიკის პრაქტიკული დანერგვით არის გაპირობებული. ეს შეფასება, გარკვეული აზრით, სამართლიანია თუნდაც იმიტომ, რომ სკინერი საერთოდ სკეპტიკურად იყო განწყობილი მეცნიერებაში თეორიის როლის მიმართ და საკუთარ თავს "სისტემურ ემპირიკოსად" მიიჩნევდა (25). და მაინც, თუ მხოლოდ ამით შემოვიფარგლებით, გაუგებარი დარჩება, რატომ ითვლება სკინერი, ფროიდთან ერთად, XX საუკუნის ყველაზე გავლენიან ფსიქოლოგად. საქმე ისაა, რომ სკინერი იყო საბუნებისმეტყველო ან სციენტისტური ფსიქოლოგიის პრინციპების ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური გამტარებელი. იგი ფიქრობდა, რომ: 1) მეცნიერების შესწავლის არეში უნდა მოექცეს მხოლოდ ობიექტურად აღრიცხვადი მოვლენები; 2) მკაცრი ექსპერიმენტული პროცედურების საშუალებით დადგინდეს მათ შორის არსებული მიმართებები და 3) გამოვლენილი კანონზომიერებების საფუძველზე შემუშავდეს პრაქტიკული პროგრამები ადამიანების ცხოვრებისეული პრობლემების გადასაჭრელად. ამ მარტივი და ცხადი პრინციპებიდან გამომდინარე, ფსიქოლოგიის საკვლევი სფერო იზღუდება დაკვირვებადი ქცევით, რომელიც, აგრეთვე, აღრიცხვადი და გაზომვადი ფაქტორებითაა გაპირობებული (სიტუაციისა და განმტკიცების რეჟიმების მონაცემები). ფართო ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად სკინერმა ერთმნიშვნელოვნად დაადგინა ამ მოვლენებს შორის არსებული ურთიერთკავშირები და აჩვენა, თუ როგორ არის შესაძლებელი ქცევის გაკონტროლება და მართვა ლაბორატორიულ პირობებშიც და სასიცოცხლო ამოცანების გადაწყვეტის პროცესშიც. ზუსტი კანონზომიერებებისა და პრაქტიკული ეფექტურობის დეფიციტით შეშფოთებული ფსიქოლოგებისთვის სკინერის ეს წარმატებები მართლაც შთამბეჭდავად გამოიყურებოდა. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რის გამოც მან, საკუთარ დამსახურებულად, უდიდესი ავტორიტეტი და აღიარება მოიპოვა.

ყოველივე ამას თავისი შებრუნებული მხარეც აქვს. აღნიშნული მიღწევები ხომ ფსიქოლოგიური რეალობის გამარტივებისა და შეზღუდვის ხარჯზე მოხდა! ფსიქოლოგიური კვლევის მიღმა დარჩა ყველაფერი ის, რაც გარეგან დაკვირვებაში არ ფიქსირდება, ინდივიდის შიგნითაა, მაგრამ მაინც განსაზღვრავს ქცევას. ამ მოვლენებს არსებობის უფლება კი მიეცათ, მაგრამ მათი მეცნიერული შესწავლა შეუძლებლად ჩაითვალა. ცოცხალი არსება, ადამიანი, შავი ყუთია. ჩვენ ვერ დავინახავთ თუ რა არის მასში. შავი ყუთის შინაარსი პოზიტიური ცოდნის საგანი ვერ გახდება. ამიტომ, ფსიქოლოგიის კვლევის სფეროდან გამოირიცხა ცნობიერი და არაცნობიერი პროცესები, პიროვნების თვისებები და დისპოზიციები. ისინი, ვინც ყოველივე ამას ადამიანის ბუნების მოუცილებელ ნაწილად თვლიდნენ, ცხადია ვერ შეურიგდებოდნენ ეგზომ რადიკალურ თვალსაზრისს. ამიტომ, სხვა პოზიციაზე მდგომი მეცნიერები ხშირად გამოთქვამდნენ უკმაყოფილებას სკინერის სისტემის ამა თუ იმ ასპექტის მიმართ. სკინერი, როგორც წესი, ასეთ გამოსვლებს უპასუხოდ არ ტოვებდა. ამ მხრივ საყურადღებოა მისი დისკუსია ხომსკისთან და როჯერსთან.

გამოჩენილი ლინგვისტი ნოამ ხომსკი აკრიტიკებდა ბიჰევიორიზმის, კერძოდ

სკინერის თვალსაზრისს მეტყველების პროცესის ბუნების შესახებ, რომელიც გადმოცემულია ცნობილ წიგნში "ვერბალური ქცევა". სკინერის თანახმად, მეტყველება ქცევაა და ექვემდებარება იგივე კანონზომიერებებს, რასაც ყველა ქცევა. ვერბალური ქცევა გულისხმობს მთქმელს და მსმენელს. ადამიანის მიერ წარმოთქმული ბგერები წარმოადგენენ გარკვეული სახის რეაქციებს (სულ გამოიყოფა ოთხი ტიპის ვერბალური რეაქცია), რომლებიც მტკიცდებიან მსმენელის პასუხებით ან მიმიკით. ამასთან, მოსაუბრეს შეუძლია წარმართოს კომუნიკაციის მეორე წევრის სამეტყველო რეაქციები განმტკიცებათა ცვალებადობის გზით. ამიტომ, დადებით განმტკიცებებს (ღიმილი, შექება, წახალისება) შეუძლია გააძლიეროს ინდივიდში გარკვეული სიტყვის, ფრაზის ან გრამატიკული ფორმის გამოყენების ტენდენცია, ხოლო უარყოფითმა შეფასებამ და შენიშვნამ კი შეასუსტოს იგი ან სხვა ვერბალური რეაქციით შეაცვლევინოს. ასე ხდება მეტყველების პროცესის მართვა. ასევე ხდება ენის ათვისებაც. მეტყველების სწავლის პროცესში მშობლები დადებითად რეაგირებენ ბავშვის მიერ სიტყვის სწორ ხმარებაზე, გამართულ ფრაზაზე, კარგ გამოთქმაზე და პირიქით, შეძლებისდაგვარად ზღუდავენ არასწორ ვერბალურ რეაქციებს. ერთი სიტყვით, მეტყველება, სკინერის მიხედვით, მთლიანად შეძენილი, დასწავლილი ქცევაა, რომელიც თითოეული ვერბალური რეაქციის თანდათანობითი განმტკიცების პროცესში ყალიბდება.

ამის საპირისპიროდ, ხომსკი ამტკიცებდა, რომ ენის შეთვისების პროცესის დაყვანა ოპერანტული დასწავლის კანონზომიერებებზე შეუძლებელია. ენის არსებითი კომპონენტები *თანდაყოლილია*. ენა არ ისწავლება ყოველი სიტყვის გამეორების მექანიკურ პროცესში. ბავშვები წარმოთქვამენ გრამატიკულად გამართულ ფრაზებს, რომლებიც არასდროს მოუსმენიათ. ხომსკის აზრით, ეს აიხსნება გარკვეულ *სიღრმივ სტრუქტურებზე* დაფუძნებული ბავშვის იმპლიციტური მიდრეკილებით ენის მიმართ. ამასთან, თანდაყოლილია არა გრამატიკის კონკრეტული სისტემა, არამედ ენობრივი ინფორმაციის გადამუშავებისა და ენის აბსტრაქტული სტრუქტურების ფორმირების ერთგვარი თანდაყოლილი სქემა, ენის შეთვისების გამოცდილებამდელი მექანიზმი, რომელიც მეტყველების ფორმირების პროცესს განსაზღვრავს. ამით აიხსნება, რომ ბავშვები მთელ მსოფლიოში ერთი ტემპით ითვისებენ ენას და ამ პროცესში ერთი და იგივე ეტაპებს გაივლიან ერთნაირი თანმიმდევრობით. ამ თანდაყოლილ მექანიზმს სხვაგვარად *ენობრივ ნიჭიერებასაც* უწოდებენ. დღეს უკვე საყოველთაოდაა მიღებული თვალსაზრისი, რომ ბავშვის განვითარებაში არსებობს გარკვეული *სენზიტიური პერიოდი* (1–6 წლები), როდესაც ეს უნარი განსაკუთრებით მძლავრად იჩენს თავს და დედა ენის უპრობლემო ათვისებას უზრუნველყოფს. ამ პერიოდში სხვა ენების ათვისებაც იოლია. ასაკის მატებასთან ერთად თანდაყოლილი ენობრივი ნიჭიერება კლებულობს და ენების ათვისებაც რთულდება. ხომსკის ფრიად მკაცრი შეფასებით, ადამიანის სამეტყველო აქტივობის სკინერისეული გაგებისას ბიჰევიორისტული თეორია აბსურდამდე მიდის და იმდენად შორს სცილდება რეალობას, რომ უკვე მეცნიერებადაც ველარ ჩაითვლება. ფსიქოლოგიის ისტორიკოსებს სამართლიანად მიაჩნიათ, რომ ხომსკის კრიტიკამ, რომელიც პირველად 1959 წელს გაისმა, ერთ-ერთი ყველაზე შესამჩნევი გავლენა იქონია ზოგადად ბიჰევიორიზმის დასამარების პროცესზე (2).

სიღრმივი სტრუქტურების საკითხი მხოლოდ ვერბალურ ქცევასთან მიმართებაში არ დაისმის. სკინერი საზოგადოდ "ცარიელი ადამიანის" თეზისიდან ამოდის და მხოლოდ გარემოსეულ, სიტუაციურ განსაზღვრულობას აღიარებს. *ინვაიერონმენტალიზმი* საერთოდ ბიჰევიორიზმის დამახასიათებელი ნიშანია. სკინერის პოზიცია ამ შემთხვევაშიც რადიკალურია. მის მიერ ფაქტობრივად იგნორირებულია მთელი ის

თეორიული და ემპირიული ცოდნა, რომელიც ფსიქოლოგიაში არსებობს პიროვნებისა და ხასიათის ტიპების, კონსტიტუციური ნიშნების, ნასახების, დისპოზიციების, მიდრეკილებების, პიროვნული თვისებების და ა.შ. შესახებ. ამიტომ, სკინერის მიდგომა მიულებელია არა მხოლოდ იმ მკლევარებისთვის, რომლებიც ე.წ. *დისპოზიციონისტურ* თვალსაზრისს იცავენ, არამედ იმათთვისაც, ვინც *ინტერაქციონისტულ* პოზიციაზე დგას და ქცევას შინაგანისა და გარეგანის, თანდაყოლილისა და შეძენილის ურთიერთქმედების პროცესად განიხილავს. თეორიულ შეხედულებებსაც რომ თავი დავანებოთ, თანამედროვე ფსიქოლოგიას გააჩნია იმის სარწმუნო ემპირიული მონაცემები, რომ ადამიანის აქტივობის მრავალი ასპექტი (კოგნიტური ფუნქციები, ტემპერამენტი, პიროვნული თვისებები, ნიშნები და სხვა) მეტ-ნაკლებად განსაზღვრულია გენეტიკური (თანდაყოლილი) ფაქტორებით (6)(7)(8). ეს მონაცემები ძირს უთხრის სკინერის მტკიცებას, რომ ადამიანებს შორის ინდივიდუალური განსხვავებებისა და საერთოდ ქცევის გამაპირობებელი ფაქტორები მთლიანად გარემოშია მოთავსებული. სიზუსტისათვის საჭიროა აღინიშნოს, რომ სკინერი არ უარყოფს გენეტიკური ფაქტორების არსებობას, თუმცა მიაჩნია, რომ მათი როლი გადაჭარბებულადაა წარმოდგენილი. ქცევის რეგულაციის პრინციპების გამოყენებით შესაძლებელია ისეთი ადამიანების მდგომარეობის გაუმჯობესებაც, რომელთაც ცუდი გენეტიკური ფონი, დაბალი ინტელექტი ან ფსიქიკური აშლილობებისადმი მაღალი მიდრეკილება აქვთ. მემკვიდრეობის დადგენა შეიძლება ქცევის პროგნოზირებაში დაგვეხმაროს, მაგრამ ის უსარგებლოა ქცევის კორექცია-მართვის თვალსაზრისით, რადგან არ ექემდებარება შეცვლას. ამის გამო სკინერს გამართლებულად მიაჩნია მემკვიდრეობასთან დაკავშირებული მონაცემების იგნორირება. უნდა ითქვას, რომ გენური ინჟინერიის მზარდი მიღწევების ფონზე ეს მსჯელობა თავის დამარწმუნებლობას კარგავს (იხ. თავი მეთორმეტე).

კრიტიკის მეორე ტალღა წამოვიდა სკინერის იმ მოსაზრებებთან დაკავშირებით, რომლებიც ქცევის მართვასა და კონტროლს ეხება. ამ კუთხით მისი ყველაზე პრინციპული და ავტორიტეტული ოპონენტი კ. როჯერსი იყო. სკინერის ინიციატივით მათ შორის საჯარო დისკუსიაც კი მოეწყო (22). ეს პოლემიკა იმით არის გამორჩეული XX საუკუნის ფსიქოლოგიის ისტორიაში, რომ ერთმანეთს მხოლოდ ორი უაღრესად გავლენიანი მეცნიერი და თეორიული ორიენტაცია კი არ დაუპირისპირდა, არამედ ორი მსოფლმხედველობაც. მსჯელობა გასცდა საკუთრივ ფსიქოლოგიური მეცნიერების ფარგლებს და უფრო გლობალურ პრობლემებს შეეხო, ისეთებს, როგორიცაა საზოგადოების მოწყობა და მართვა, კულტურის ბუნება, მეცნიერების ფუნქცია სოციალურ პროცესებში, მეცნიერებისა და საზოგადოების მიზან-ღირებულებების ურთიერთმიმართება და ბოლოს, თავისუფლების საკრამენტალური პრობლემა. ორიეე მხარე წლების განმავლობაში შეუპოვრად იცავდა თავის პოზიციას და, როგორც ხშირად ხდება ასეთ შემთხვევაში, არც ერთ მათგანს პოზიცია საბოლოოდ არ შეუცვლია.

სკინერის თვალსაზრისი შემდეგში მდგომარეობს: არსებობენ ადამიანები, ვინც კონტროლს ტირანიის გამოხატულებად მიიჩნევენ და მოგვიწოდებენ მთლიანად უარი ვთქვათ მასზე. ასეთი პოზიცია არა მხოლოდ უტოპიურია, არამედ მავნეც. კონტროლი სოციალურ ცხოვრებაში ყოველთვის იყო და იქნება, რადგან მის გარეშე საზოგადოება უბრალოდ ვერ იარსებებს. შვილები მშობლების კონტროლის ქვეშ უნდა იმყოფებოდნენ, მოსწავლეები — მასწავლებლის, მოზრდილი მოქალაქეები — საზოგადოებრივი სისტემის. ჩვენს აქტივობას აკონტროლებს ბუნება და კულტურა. პრობლემა, სკინერის აზრით, მაკონტროლებელი ძალებისა და პირობების მოცილებაში კი არ არის, არამედ მათ მაქსიმალურად გეგმაზომიერ და ეფექტურ გამოყენებაშია (25). ტირანიის დამარ-

ცხება მისი კონტროლის მექანიზმების ცოდნის გარეშე შეუძლებელია. კონტროლის ფორმები და გამოვლინებები კი სხვადასხვაა. აქამდე კონტროლის ყველაზე გავრცელებული ფორმა დასჯის მექანიზმის გამოყენებას ითვალისწინებდა. სკინერის კვლევებმა აჩვენა, რომ დასჯა არაეფექტურია და ზოგჯერ მავნეც. ქცევა, რომელიც დასჯამ უნდა აღკვეთოს, როგორც წესი, არ ქრება. თუ არ მოხდა შემდგომი დასწავლა, "დასჯილი" ქცევა რაიმე სახით კვლავ იჩენს თავს, ხოლო ქცევა, რომელიც მას ჩაენაცვლება, პოზიტიურ რეზულტატზე კი არ იქნება მიმართული, არამედ დასჯის არიდებაზე ან, უარეს შემთხვევაში, დამსჯელის მიმართ ანგარიშსწორებაზე. ამას ადასტურებს სკოლისა და, განსაკუთრებით, სასჯელაღსრულების სისტემის (ციხის) გამოცდილება. დასჯამ შეიძლება გამოიწვიოს ემოციურად და სოციალურად უარყოფითი შედეგები: შფოთვა, შიში, ანტისოციალური ქმედება, დარწმუნებულობისა და თვითპატივისცემის დაქვეითება და ა.შ. დასჯის მუქარამ შესაძლებელია იმაზე უარესი ქცევისკენ უბიძგოს ადამიანს, ვიდრე ის, რომლისთვისაც თავდაპირველად დაისაჯა. ერთი სიტყვით, იშვიათ შემთხვევებში, უაღრესად არასასურველი ან სახიფათო ქცევის დასათრგუნად, შესაძლოა გამართლებულიც იყოს დასჯის გამოყენება. მაგრამ საზოგადოდ, უნდა ვეცადოთ შეკმნათ ისეთი გარემო, სადაც არა იძულების, არამედ დადებითი განმტკიცების მეშვეობით გამოვუმუშავებთ ადამიანებს საზოგადოებრივად მისაღები მოქმედების სტილს ან ქცევის ახალ ფორმებს. ასეთი კონტროლი რბილი, ჰუმანური და ეფექტურია.

სკინერის არგუმენტაციაში მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობა იმ გარემოებასაც, რომ კონტროლი ორმხრივ ხასიათს ატარებს. ცხოველებთან ოპერანტული გაპირობების დროსაც მხოლოდ ექსპერიმენტატორი კი არ მართავს ცხოველის ქცევას, არამედ ამ უკანასკნელის რეაქციებიც აკონტროლებენ მკვლევარის მოქმედებებს. საზოგადოებაშიც ასეა, ოღონდ აქ საკითხი იმის შესახებ დაისმის, თუ ვინ ისახავს პოზიტიურ მიზნებს და ჰუმანურად განახორციელებს მათ. სკინერს სჯერა, რომ დემოკრატიულ საზოგადოებაში კონტროლის ორმხრივობის დონე ისეთი იქნება, რაც გამორიცხავს არაჰუმანურ და ტოტალიტარულ მართვას.

ეს თეზისი კარლ როჯერსში სერიოზულ ეჭვებს აღძრავს. სკინერს მხედველობიდან რჩება, რომ ორმხრივი კონტროლი თითქმის ყოველთვის ასიმეტრიულია. მართალია მონათმფლობელი და მონა, გარკვეულად, ერთმანეთს აკონტროლებენ, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მათ კონტროლის ერთნაირი შესაძლებლობები გააჩნიათ. ამიტომ საკითხი გამკონტროლებლის ვინაობის, ე.ი. ძალაუფლების შესახებ, დიდი საშიშროების შემცველია. ქცევის მართვის ტექნოლოგია ტირანის ხელში საზარელ იარაღად იქცევა. ესეც რომ არ იყოს, როჯერსი არც იმ მიზნებს აღიარებს, რომლებიც კონტროლის მეთოდების "წესიერი" გამოყენების შემთხვევაში უნდა იქნეს მიღწეული. სკინერისთვის ესაა ადამიანის ბედნიერება, ინფორმირებულობა, გაწაფულობა, ნაყოფიერება. რაც მთავარია, დადებითი განმტკიცების ტექნოლოგია გვეხმარება, რომ ამის მიღწევა ჰარმონიული გზით, წინააღმდეგობისა და აღშფოთების გარეშე შევძლოთ. მეტიც, ადამიანები აკეთებენ იმას, რაც მათ სურთ და თავს თავისუფლად გრძნობენ. ისინი იმართებიან ისე, რომ ვერც ამჩნევენ ორგანიზებულ კონტროლს. როჯერსი ფიქრობს, რომ ეს ადამიანების რობოტიზაციას, პიროვნების დაკარგვას ნიშნავს, რომ კონტროლირებადი ბედნიერება და ნაყოფიერება კარგი ცხოვრება კი არა, ფსევდოთავისუფლება და ფსევდობედნიერებაა. როჯერსი გვთავაზობს სხვა ღირებულებებს, რომლებიც მეცნიერებამ ადამიანის თავისუფალი ბუნების გათვალისწინებით უნდა დაისახოს და ამის შესაბამისი მეთოდებით განახორციელოს. ამ შემთხვევაში მთავარია არა იმდენად შედეგი, რამდენადაც პროცესი, პროცესი თვითაქტუალიზაციისა, შემო-

ქმედებითი პოტენციალის გახსნისა, პასუხისმგებლობის განვითარებისა, მოქნილობისა და მრავალმხრივობის შეძენისა. როჯერსი დარწმუნებულია, რომ ამისთვის საუკეთესო პირობებს მის მიერ შემუშავებული კლიენტზე ორიენტირებული, არადირექტიული ფსიქოთერაპია ქმნის (იხ. თავი მეათე). როგორც ექიმები, ამბობს იგი, ჩვენ ვქმნით გარკვეულ პირობებს ერთგვარი ტიპის ურთიერთობების სახით და ამაში კლიენტი ფრიად მოკრძალებულ მონაწილეობას იღებს. მაგრამ, ამ ემოციონალურ პირობებს, ანუ ურთიერთობის არადირექტიულ სტილს ისეთ ქცევამდე მივყავართ, როცა კლიენტი ხდება უფრო დამოუკიდებელი, ნაკლებ რიგიდული, უფრო გახსნილი გრძნობადი აღქმისადმი, ორგანიზებული და მთლიანი, თავის მიერ არჩეული იდეალისადმი უფრო მიმსგავსებული.

როჯერსი ვერ ეგუება სკინერის მიერ თავისუფლების უარყოფას. მისი აზრით, თავისუფლება ადამიანის მოუცილებელი ნიშანია. ამავე დროს, მას კარგად ესმის რომ მეცნიერება მოვლენათა დეტერმინირებულობის, პირობადებულობის, კანონზომიერების გარეშე წარმოუდგენელია. "თუ ქცევას განვიხილავთ როგორც მეცნიერულ ფენომენს, ცხადია უმჯობესი იქნება ჩავთვალოთ, რომ იგი იმ მიზეზითაა გამოწვეული, რომელიც მას წინ უსწრებდა. ეს მეცნიერების მნიშვნელოვანი ფაქტია. მაგრამ ჩვენი ცხოვრების ასეთივე მნიშვნელოვანი ფაქტია პასუხისმგებლობის შემცველი პირადი არჩევანი, რომელიც ადამიანის ყველაზე არსებითი ნიშანია. იგი წარმოადგენს ფსიქოთერაპიის იმ მთავარ მონაპოვარს, რომელიც წინ უსწრებს ყოველგვარ მეცნიერულ გამოკვლევას" (9; 465). სკინერს მიაჩნია, რომ ეს ორი ფაქტი, თუ ისინი მართლაც არსებობენ, ურთიერთგამომრიცხავია.

ხომსკი და როჯერსი სკინერს ეკამათებიან იმ დებულებებში, რომლებიც, არსებითად, ცხოველებზე მიღებული პირველადი მონაცემების ადამიანის ქცევაზე ექსტრაპოლაციას ეხება. ცხოველებლში დასწავლის პროცესზე მომუშავე ექსპერიმენტატორებმა და ეთოლოგებმა ამ პირველად მონაცემებშიც შეიტანეს ერთგვარი ეჭვი. ამ სფეროში მიღებულ შედეგებს სკინერი უტყუარად თვლიდა, ისევე, როგორც მათ საფუძველზე ფორმირებულ დებულებებს, სახელდობრ იმას, რომ დასწავლის სიტუაციაში ცხოველები tabula raza-ს სახით წარმოგვიდგებიან, რომ მნიშვნელობა არა აქვს სახეობათა შორის განსხვავებებს და რომ საპასუხო რეაქციის გამომუშავება ნებისმიერ სტიმულზე შეიძლება. სხვადასხვა გამოკვლევამ (ბრილენდი, მაკფარლანდი, ჯეკინსი და სხვა) უჩვენა, რომ ყველაფერი ასე მარტივად არ არის. მთელ რიგ შემთხვევებში ცხოველის ევოლუციური შემკვიდრეობა, ინსტინქტური პროგრამების სახით, საგრძნობ შეზღუდვებს უწესებს "ყოვლისშემძლე" დასწავლას, ზოგჯერ კი სრულებით შეუძლებელსაც ხდის გარკვეული ტიპის ახალი ქცევის ათვისებას; აქ მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ განმტკიცების რა ტექნოლოგია გამოიყენება. ამ კუთხით, სხვადასხვა სახეობას შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებებია დაფიქსირებული. მსგავსი ფაქტების აღსანიშნავად სპეციალური ტერმინიც კი გაჩნდა: "ორგანიზმების ანომალური ქცევა", რომელიც ერთგვარი პაროდიაა სკინერის პირველი ძირითადი წიგნის სათაურისა — "ორგანიზმების ქცევა". ყველა ეს აღმოჩენა იმაზე მიუთითებს, რომ ერთგვარი ცენტრალური კონტროლი დასწავლაზე ყოველთვის არსებობს და ის, ნაწილობრივ მაინც, მემკვიდრეობით არის გაპირობებული (6)(14).

შენიშვნები სკინერის სისტემის სხვა ასპექტების მიმართაც არსებობს (11)(16). საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ XX საუკუნის ფსიქოლოგთაგან არავის განუცდია ისეთი მძაფრი კრიტიკა და, ამავე დროს, არავინ ყოფილა ისე დაფასებული, როგორც სკინერი. ამ მხრივ მას მხოლოდ ფროიდი თუ შეედრება.

ლიტერატურა

1. ტაბიძე ო. ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები. თბილისი, 1962.
2. Лихи Т. История современной психологии. СПб., 2003.
3. Миллер Дж., Галантер Е., Прибрам К. Планы и структуры поведения. М., 1964.
4. Монпельье Ж. Научение. В кн.: Экспериментальная психология. Под ред. П. Фресс, Ж. Пиаже. Вып. IV, М., 1973.
5. Нельсон-Джоунс Р. Теория и практика консультирования. СПб., 2000.
6. Палмер Д., Палмер Л. Эволюционная психология. СПб., 2003.
7. Первин Л., Джон О. Психология личности. Теория и исследования. М., 2000.
8. Равич-Щербо И.В., Марютина Т.М., Григоренко Е.Л. Психогенетика. М., 2003.
9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление личности. М., 1994.
10. Скинер Б. Оперантное поведение. В кн.: История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986.
11. Смит Н. Современные системы психологии. СПб., 2003.
12. Спенс К. Теоретический анализ процесса научения. В кн.: Экспериментальная психология. Под ред. К. Спенса. Т. II, М., 1963.
13. Толмен Э. Когнитивные карты у крыс и у человека. В кн.: Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
14. Хегенхан Б., Олсон М. Теории научения. СПб., 2004.
15. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Т. I, М., 1986.
16. Холл К. С., Линдсей Г. Теории личности. М., 1997.
17. Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии. М., 1971.
18. Cofer C. N., Appley M. H. Motivation: theory and research. New York: John Wiley. 1966.
19. Dollard J., Miller N. E. Personality and psychotherapy: an analysis in terms of learning, thinking and culture. New York: McGraw-Hill, 1950.
20. Hall C. L. Principles of behavior. New York: Appleton-Century-Crofts, 1943.
21. Patterson C. H. Theories of councelling and psychotherapy. New York: Harper and Row, 1986.
22. Rogers C. R. and Skinner B. F. Some issues conserning the control of human behavior: A symposium. Science, 1956, 124.
23. Skinner B. F. Science and human behavior. New York: Macmillan, 1953.
24. Skinner B. F. Beyond freedom and dignity. New York: Knopf, 1971.
25. Skinner B. F. About behaviorism. New York: Knopf. 1974.
26. Skinner B. F. Can psychology be a science of mind? American Psychologist, 1990, 45.
27. Tolman E. C. Purposive behavior in animals and men. New York: Appleton-Century, 1932.
28. Tolman E. C. The intervening variable. In Marx M. H. (Eds), Psychology theory. New York: Ronald Press, 1951.
29. Tolman E. C. Principles of purposive behavior.In Koch S. (Eds), Psychology: a study of a science. Vol. 2. New York: McGraw-Hill, 1959.

თავი მეექვსე

ველის თეორია

კურტ ლევინი (1890-1947) სამართლიანად ითვლება გერმანელ-ამერიკელ ფსიქოლოგად. მართლაც, ძალზე ნაყოფიერი გერმანული პერიოდის შემდეგ, ემიგრაციაში წასული ლევინი მალე შეერთებული შტატების ერთ-ერთი წამყვანი ფსიქოლოგი ხდება. მისმა თეორიულმა და ექსპერიმენტულმა კვლევებმა ფსიქოლოგიის სხვადასხვა დარგებში უაღრესად დიდი ზეგავლენა იქონიეს მთელ ამერიკულ ფსიქოლოგიაზე. უეჭველია, რომ საპირისპირო გავლენასაც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ მისი გადაჭარბება და ლევინის შეხედულებათა წარმოდგენა გეშტალტფსიქოლოგიისა და ბიჰევიორიზმის ერთგვარი ჰიბრიდის სახით, რასაც ფსიქოლოგიის ზოგიერთ ისტორიკოსთან ვხვდებით (20), არ უნდა იყოს მართებული. ლევინი ყოველთვის მენტალისტურად იყო ორიენტირებული, ხოლო ბიჰევიორიზმს, თავის ყველაზე ლიბერალურ ფორმებშიც, მხოლოდ კონტრაბანდით შემოჰქონდა მენტალისტური ცნებები[1].

არაერთმნიშვნელოვანია ლევინის გეშტალტფსიქოლოგიასთან კავშირის შეფასებაც. ხშირად მას მიიჩნევენ გეშტალტფსიქოლოგიის ერთ-ერთ წარმომადგენლად, რომელმაც, უბრალოდ, ფსიქოლოგიის სხვა სფეროებზე (პიროვნება, მოტივაცია, სოციალური ჯგუფი) განავრცო გეშტალტთეორიის პრინციპები. ლევინს მართლაც ბევრი რამ აკავშირებს გეშტალტფსიქოლოგიასთან. იგი ბერლინში მოღვაწეობდა ამ სკოლის წამყვან ფიგურებთან ერთად. მისი მოძღვრების ცენტრალური ცნება არის დინამიკური ველი, რომლის ყველა პუნქტი ერთმანეთთან ურთიერთობს და ნებისმიერ ადგილას წარმოქმნილი დაძაბულობა იწვევს მისი მოხსნისა და საერთო დინამიკური წონასწორობის აღდგენის ტენდენციას. ლევინს გეშტალტფსიქოლოგიასთან აახლოებს აგრეთვე ორიენტაცია ფიზიკა-მათემატიკურ მოდელებზე. მისთვის არც მთლიანობის, ინსაიტისა თუ იზომორფიზმის იდეებია უცხო (იხ. თავი მესამე). ყოველივე ამასთან ერთად, ლევინის მიერ რეალიზებული მეთოდოლოგიური და თეორიული პრინციპები გამოკვეთილად თავისებური და ორიგინალურია; რაც მთავარია, არსებითად განსხვავებულია კვლევის საგანი. გეშტალტფსიქოლოგია კოგნიტურ, უპირატესად, პერცეპტულ სტრუქტურებს შეისწავლიდა, ხოლო ლევინი — ზოგადად ქცევას. იგი ქცევის მოტივაციის ექსპერიმენტული კვლევის პიონერია, რის გამოც, დამოუკიდებელი მიმდინარეობისა და სკოლის შემქმნელად თვლიან. თავად ლევინი ყოველთვის ღრმა პატივისცემას გამოხატავდა თავისი გეშტალტფსიქოლოგი კოლეგების მიმართ, მაგრამ ამავე დროს მკაფიო საზღვარს ავლებდა მათ შეხედულებებთან და სპეციალურად არქმევდა თავის სისტემას ხან *ველის თეორიას*, ხან *დინამიკურ თეორიას*, ხან *ტოპოლოგიურ*

[1] საერთოდ, "მენტალისტური ორიენტაცია" აერთიანებს მრავალრიცხოვან და ხშირად საკმაოდ განსხვავებულ შეხედულებებს, რომლებიც, ბიჰევიორიზმის "მოტორულობის" საპირისპიროდ, ყოველთვის მიმართული იყვნენ მენტალური ცხოვრების, შინაგანი ფსიქიკური აქტივობის სტრუქტურისა და ფუნქციის შესწავლაზე.

ფსიქოლოგიას. სხვათა შორის, ასევე აფასებდა ლევინის კონცეფციას ვ. კელერიც; მას მიაჩნდა, რომ ეს სისტემა არ არის გეშტალტფსიქოლოგიის იგივეობრივი და იმსახურებს სხვა სახელწოდებას (8).

კურტ ლევინი დაიბადა პრუსიაში. სწავლობდა ფრაიბურგის, მიუნჰენისა და ბერლინის უნივერსიტეტებში. ამ უკანასკნელში 1914 წელს შტუმფის ხელმძღვანელობით დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია. ომის დაწყებისთანავე გაიწვიეს ჯარში, სადაც ოთხი წელი იმსახურა; იყო მძიმედ დაჭრილი, დაიმსახურა საბრძოლო ჯილდოები. ომის მერე დაუბრუნდა ბერლინის უნივერსიტეტს და ჩაერთო აქტიურ პედაგოგიურ და კვლევით საქმიანობაში. 1933 წელს გერმანიაში ფაშისტური წყობილების დამყარების გამო იძულებული გახდა გადასახლებულიყო აშშ-ში. აქ იგი ჯერ სტენფორდის, შემდეგ კორნელის უნივერსიტეტებში მოღვაწეობდა; 1945 წელს დააარსა და სათაეში ჩაუდგა ჯგუფური დინამიკის კვლევით ცენტრს მასაჩუსეტსის ტექნოლოგიურ ინსტიტუტში. ლევინის ძირითადი შრომებია: "განზრახვა, ნებელობა და მოთხოვნილება" (1926), "პიროვნების დინამიკური თეორია" (1935), "ტოპოლოგიური ფსიქოლოგიის პრინციპები" (1936).

ლევინს ფართო მეცნიერული ინტერესები ჰქონდა – კარგად იცნობდა ფიზიკას, მათემატიკას, ბიოლოგიას. იგი დაინტერესებული იყო ზოგადმეცნიერული, მეთოდოლოგიური საკითხებით და ცდილობდა გაეაზრებინა ფსიქოლოგიის კრიზისული მდგომარეობა მეცნიერების განვითარების საერთო კანონზომიერებების ფონზე. ამისთვის იგი მიმართავდა ანალოგიას ფიზიკასთან, რომლის დიდი წარმატებები, ლევინის აზრით, დაკავშირებული იყო ძველი, არისტოტელესეული აზროვნების წესიდან ახალ, გალილეისეულ აზროვნების წესზე გადასვლასთან. არისტოტელეს მიხედვით, სამყარო ჰეტეროგენულია, ყველა ფიზიკურ სხეულს თავისი საკუთარი, იმანენტური თვისება გააჩნია. მაგალითად, ობიექტი ზეკით იმიტომ მოძრაობს, რომ მსუბუქია; ეს კი იმით არის გამოწვეული, რომ მისი ძირითადი ელემენტი ჰაერია; მძიმე სხეული ქვეკით მოძრაობს, ვინაიდან მისი ძირითადი ელემენტი მიწაა. მაშასადამე, საგანთა "ყოფაქცევა" დეტერმინირებულია მათთვის შინაგანად დამახასიათებელი უცვლელი თვისებებით. ამასთან, სამყარო გაყოფილია მიწიერ და ციურ სფეროებად, სხეულთა განსხვავებული თვისებებით. ამიტომ, დედამიწის ობიექტებისთვის დამახასიათებელია მოძრაობის ერთი სახე (ვერტიკალური), ხოლო კოსმოსურისთვის – მეორე (ბრუნვადი). ამავე დროს ითვლება, რომ ეს უკანასკნელი მოძრაობის უფრო მაღალ დონეს წარმოადგენს. ერთი სიტყვით, არისტოტელეს მიხედვით, სამყაროს მოვლენები დაყოფილია იარუსებად და მოვლენათა თითოეულ კლასს თავისი კანონზომიერება გააჩნია. კანონზომიერება კი ნიშნავს მოვლენის განმეორებადობას, რეგულარულობას.

ახალი დროის ფიზიკა სრულიად სხვაგვარად განიხილავს სამყაროს. გალილეისეული მიდგომის თანახმად, იგი ამდის არა საგანთა საკუთარი თვისებებიდან, არამედ მათ შორის არსებული მიმართებებიდან. სამყარო ჰომოგენურია; ყველა საგანი თუ მოვლენა საერთო კანონებს ემორჩილება. ფიზიკა ამ კანონებს ადგენს (მაგალითად, ნიუტონის მექანიკის კანონები), რაც საშუალებას გვაძლევს ვიწინასწარმეტყველოთ ყოველი კონკრეტული ობიექტის ქცევა. ლევინის აზრით, ფსიქოლოგია არისტოტელესეული აზროვნების წესით შემოიფარგლა და ამ დონეზე შეჩერდა. ფსიქოლოგიაშიც, მიწიერი და ციური სფეროების გამიჯვნისა არ იყოს, სულიერი სამყარო დაყოფილია მოვლენათა განსხვავებულ კლასებად თავისი საკუთარი თვისებებითა და კანონებით. მათ ფსიქოლოგიის სხვადასხვა დარგი შეისწავლის განსხვავებული პრინციპებისა და მეთოდების გამოყენებით. ლევინის რწმენით, ფსიქოლოგიის პროგრესი შესაძლებელია,

თუ ყოველი ფსიქიკური ფაქტი *მიზეზობრივი მიმართებების ერთიანი სისტემის* საფუძველზე იქნება განხილული. სწორედ ასეთი მიმართებების დადგენა მოგვცემს შესაძლებლობას *ეიწინასწარმეტყველოთ* კონკრეტული, კერძო ფსიქოლოგიური მოვლენა; ამის გარეშე ფსიქოლოგია გამართული *საბუნებისმეტყველო მეცნიერების* რანგში ვერასდროს ამაღლდება. აუცილებელია ფსიქოლოგიის *ჰომოგენიზაცია;* კანონის მოქმედება მთელ ფსიქიკურ სფეროზე უნდა ვრცელდებოდეს. ამასთან ერთად, "ყოველი ფსიქოლოგიური კანონი უნდა სრულდებოდეს გამონაკლისის გარეშე" (11; 147). ეს შესაძლებელს გახდის მოიხსნას გადაულახავი საზღვარი და დაპირისპირება ნორმასა და პათოლოგიას, ადამიანსა და ცხოველს, ბავშვსა და მოზრდილს, სულსა და სხეულს შორის. ამ მიმართულებით პირველი ნაბიჯები უკვე გადადგა ფსიქოანალიზმა და ბიჰევიორიზმა. თუმცა, განსაკუთრებულ იმედებს, ბუნებრივია, ლევინი მთლიანობის ფსიქოლოგიაზე ამყარებს; მის მიერ ოპტიკურ სფეროში აღმოჩენილი სტრუქტურის (გეშტალტის) კანონები ვალიდური აღმოჩნდა არა მხოლოდ მთლიანად კოგნიტური სფეროს მიმართ, არამედ ისეთი მოვლენების მიმართაც, როგორიცაა ნებელობა, მოტივაცია, ემოცია და ა.შ. მათ კი გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვთ პიროვნებისა და მისი ქცევის ორგანიზაციისთვის.

სწორედ ეს პრობლემატიკა გახდა ცენტრალური ლევინის კელევა-ძიებაში. ჯერ კიდევ თავის სადისერტაციო შრომაში ლევინი ცდილობდა გაერკვია, თუ რა მოტივაციური ძალები მოქმედებს ნარცის ახის ცნობილ ექსპერიმენტებში, სადაც ნაცადი იყო ნებელობის გაზომვა. როგორც ცნობილია, ამ მიზნით ნ. ახი ერთმანეთს უპირისპირებდა ასოციაციური კავშირიდან მომდინარე "რეპროდუქციის ტენდენციას" და ამოცანით, განზრახვით გამოწვეულ "დეტერმინაციის ტენდენციას". ნებისყოფის ძალის მაჩვენებლად მიჩნეული იყო ის, თუ რა სიძლიერის ასოციაციას დაძლევდა იგი. ასოციაციის ძალა, ეარაუდის თანახმად, გამეორებათა რაოდენობის პროპორციული უნდა ყოფილიყო. ლევინმა ექსპერიმენტულად აჩვენა, რომ თავისთავად ასოციაციური კავშირი, რა ძალისაც არ უნდა იყოს ის, არ შეიცავს მისი რეპროდუქციის, აქტივობაში გამოვლენის ტენდენციას. იმისთვის, რომ ეს მოხდეს, აუცილებელია არსებობდეს გარკვეული მოტივაციური ფაქტორი, რომელიც განაპირობებს ამ კავშირის რეალიზაციას ქცევაში. შეიძლება ითქვას, რომ ლევინმა პირველმა გამოთქვა იდეა იმის თაობაზე, რომ ყოველგვარი ქცევის შესრულება დასწავლილი კავშირის (ჩვევის) და მოტივაციის (დრაივის) თანაარსებობას გულსხმობს. ამ იდეას, ჩვეულებრივ, ჰალის სახელთან აკავშირებენ (იხ. თავი მეხუთე).

ამრიგად, ყველგან, სადაც არის ქცევა, უნდა არსებობდეს სათანადო დინამიკური, *მოტივაციური ფაქტორი.* ლევინმა მრავალი ექსპერიმენტული და თეორიული გამოკვლევა მიუძღვნა იმის გარკვევას, თუ რა სახისაა ეს ფაქტორი და როგორ მოქმედებს იგი.

ლევინის თანახმად, ყოველგვარი აქტივობის აღძვრელ მიზეზს, მოტორს, ფსიქიკური ენერგიის შემცველი *დაძაბულობის სისტემა* წარმოადგენს. დაძაბულობის სისტემა, არსებითად, *წონასწორობის დარღვევის* გამოხატულებაა და მისი აღდგენის ტენდენციას შეიცავს. აქტივობის დინამიზაციის ამგვარი გააზრება სხვაგანაც გეხვდება, კერძოდ ფსიქოანალიზში, ინსტინქტ-თეორიაში, ბიჰევიორიზმში და ა.შ. იგი სავსებით ორგანულია გეშტალტფსიქოლოგიისთვისაც. მართლაც, ამ მოძღვრების ძირითადი პრინციპი, ე.წ. პრეგნანტობის ტენდენცია, რაც საუკეთესო, დასრულებული,მარტივი მთლიანისკენ სწრაფვას წარმოადგენს, სხვა არაფერია თუ არა მისწრაფება წონასწორობის დამყარებისკენ, რომელიც ლევინმა საფუძვლად დაუდო აქტივობის პროცესის

აღმოცენებას. ლევინმა დაძაბულობის დინამიკური სისტემის ორი სახეობის არსებობა დაუშვა; ესენია *ბუნებრივი მოთხოვნილება* და *კვაზი-მოთხოვნილება. ნამდვილი ან პირველადი* მოთხოვნილებები თანდაყოლილი და მდგრადი ხასიათისაა. *კვაზი-*მოთხოვნილებები ცხოვრებისეული ამოცანების შესაბამისად მიღებული *გადაწყვეტილებებისა თუ განზრახვების* შედეგად წარმოიქმნება. ფუნქციონალურად, აქტიურობის დინამიკის განსაზღვრის თვალსაზრისით, ისინი ბუნებრივი მოთხოვნილებების ექვივალენტურები არიან. "დინამიკურად, განზრახვა უნდა განისაზღვროს, როგორც *კვაზი-*მოთხოვნილების, ანუ ერთგვარი დაძაბულობის მდგომარეობის შექმნა, რომელიც ნამდვილ მოთხოვნილებებთან შორს მიმავალ პარალელებსა და რეალურ მიმართებებს ავლენს" (25; 384).

როგორიც არ უნდა იყოს მოტივაციური ფაქტორი, ის ერთმნიშვნელოვნად არ განსაზღვრავს მოქმედების განხორციელებას, შესრულების კონკრეტულ სახესა და გამოვლინებას. ამის დასადგენად საჭიროა გვქონდეს მონაცემები გარემოს შესახებაც. აქედან გამომდინარე, ლევინი დიდ ყურადღებას უთმობს გარემოს ადექვატურ დახასიათებას. *გარემოს ან სიტუაციის* შემადგენლობაში მას შეყავს *ფიზიკური, სოციალური* და *ცნებითი სამყაროს* ყველა ფაქტი, მაგრამ არა იმ მნიშვნელობით, როგორც ისინი ობიექტურად არსებობენ ან მოიაზრებიან, არამედ მათი ფსიქოლოგიური მნიშვნელობით, ანუ იმის გათვალისწინებით, თუ რა ზეგავლენას ახდენენ ისინი ამჟამად მომქმედ სუბიექტზე. ინდივიდთან, მის მოთხოვნილებებთან თუ *კვაზი-*მოთხოვნილებებთან კავშირის გამო გარემოს ობიექტები და მოვლენები არ არიან ნეიტრალური, ისინი ამჟღავნებენ ჩვენს მიმართ გარკვეულ "ნებას", გვიწვევენ სამოქმედოდ. კარგი ამინდი, გარკვეული ლანდშაფტი, ამბობს ლევინი, გვიზიდავს სასეირნოდ, ლეკვი — საალერსოდ; კარი ბავშვს უბიძგებს გაღებისა ან დახურვისკენ, კუბიკები — სათამაშოდ, ხოლო შოკოლადის ან ნამცხვრის ნაჭერს "უნდა", რომ ის შეჭამონ. გარემოს ობიექტების ამ თვისების აღსანიშნავად ლევინს შემოაქვს ცნება *გამომწვევი ხასიათი* (Aufforderungscharacter). ამ ფენომენის გამოვლენის ფორმები მთლიანად განისაზღვრება დაძაბულობათა სისტემის აქტუალური მდგომარეობით. მაგალითად, იმის მიხედვით, თუ რა ტენდენციასთან არის დაკავშირებული, ობიექტის გამომწვევი ხასიათი ვლინდება მისკენ მიზიდულობის ან მისგან უკუქცევის სახით. ასევე ცვალებადია ამ მოვლენის ინტენსიობა; ის ვარირებს *სუსტი მიზიდულობიდან* ე.წ. *ბრძანებით ხასიათამდე. ბუნებრივი ან პირველადია* ისეთი სახის გამომწვევი ხასიათი, როდესაც ობიექტი მოთხოვნილებისა ან *კვაზი-*მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირდაპირ საშუალებას წარმოადგენს, ხოლო მასთან გარკვეულ მიმართებაში მყოფი საგნები და მოვლენები ე.წ. *ნაწარმოები* გამომწვევი ხასიათისაა. მაგალითად სახლმა, ქუჩამ, ქალაქმა, სადაც სატრფო ცხოვრობს, შეიძლება თვითონაც შეიძინოს გამომწვევი ხასიათი. ამერიკული პერიოდის შრომებში ობიექტების გამომწვევი ხასიათის გამოსახატად ლევინს დამატებით *ვალენტობის* ტერმინიც შემოაქვს და ლაპარაკობს საგნების დადებით და უარყოფით ვალენტობებზე.

აქტივობის აღმოცენებისა და მიმდინარეობისთვის საჭირო ძალა, ენერგია, ყოველთვის დაძაბულობის სისტემებიდან, ინდივიდის მოთხოვნილებებიდან მომდინარეობს. ამიტომ, გარემოს საგანთა ვალენტობა, მათი გამომწვევი ხასიათი ქცევის აღძვრას როდი ნიშნავს. დინამიკურ პროცესს, რომელსაც ქცევა ეწოდება, ყოველთვის გარკვეული *მიმართულება* გააჩნია. დადებითი და უარყოფითი ვალენტობის მქონე ობიექტები სწორედ ამას ემსახურებიან — ისინი განსაზღვრავენ ქცევის კონკრეტულ გზას, მარშრუტს, მიმართულებას. მაგალითად, მაგიდაზე დადებული ტკბილეული იზიდავს

ბავშვს და იგი პირდაპირ მიემართება მისკენ. მაგრამ, თუ კი მაგიდასა და ბავშვს შორის ძაღლი წევს, იგი ძაღლს შორიდან მოუვლის და მაგიდას მეორე მხრიდან მიუახლოვდება. აქ კარგად ჩანს, რომ გარკვეული მოთხოვნილებით აღძრული აქტივობის მიმართულება კონკრეტული სიტუაციის ობიექტების მიზიდულობისა და განზიდულობის ძალების მოქმედებით არის განსაზღვრული.

ამრიგად, ფსიქოლოგიური გარემო ქცევის განხორციელების აუცილებელ ფაქტორს წარმოადგენს. ეს დებულება ძალაშია ყოველგვარი ქცევის მიმართ, როგორც არ უნდა განსხვავდებოდნენ ეს ქცევები ერთმანეთისაგან გარემოსთან ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით; ამ მხრივ კი მნიშვნელოვანი განსხვავებები არსებობს. ლევინი ერთმანეთისაგან მიჯნავს *ველისმიერ, ანუ არადაუფლებულ* და *ნებისმიერ, ანუ დაუფლებულ* მოქმედებას. პირველ შემთხვევაში ქცევა ფსიქოლოგიური ველის ვალენტობების შესატყვისად მიმდინარეობს. ამასთან, მნიშვნელობა არა აქვს, რითაა იგი აღძრული, ბუნებრივი მოთხოვნილებით თუ განზრახვის საფუძველზე წარმოქმნილი კვაზი-მოთხოვნილებით. ორივე შემთხვევაში ვითარება პრინციპულად ერთნაირია — არსებობს დაძაბულობის სისტემა, რომლის შესაბამისად სტრუქტურირდება *ფსიქოლოგიური ველი*. ობიექტები იძენენ გარკვეულ ვალენტობას და სათანადოდ განსაზღვრავენ აქტივობის მიმდინარეობას. განზრახული ქცევაც, უმეტეს წილად, თავისთავად, ველის ძალების შესაბამისად ხორციელდება და ამიტომ უფრო ველისმიერ მოქმედებებს უნდა მიეკუთვნოს, ვიდრე დაუფლებულ მოქმედებებს. ე.ი. განზრახული არ ნიშნავს აუცილებლად ნებისმიერს. როგორც ეს ტრადიციულად ითვლებოდა ფსიქოლოგიაში. ლევინი ველისმიერი ქცევის ორ სახეობას განასხვავებს: 1) როცა კავშირი გამომწვევი ხასიათის ობიექტსა და მოთხოვნილებას შორის აშკარაა. მაგალითად, იმპულსურ ქცევაში ურთიერთმიმართება შიმშილსა და საჭმელს შორის, როგორც წესი, თვალსაჩინოდაა მოცემული; ასეთივე მიმართებას ვხედავთ წერილის გაგზავნის განზრახვისა და საფოსტო ყუთის შემთხვევაში. 2) როცა ასეთი კავშირი ნათლად არ ჩანს და აქტივობას შემთხვევითი სიტუაციური ფაქტორები განსაზღვრავენ. მოხტუნავე ან გამოგორებული ბურთი, ჩვეულებრივ, დაჭერის ან ფეხის გარტყმის სურვილს აღძრავს, ხოლო ძაფი კოსტუმზე მისი მოცილების ტენდენციას და ა.შ. ნორმის შემთხვევაში ადამიანს შეუძლია არ დაემორჩილოს ამ ტენდენციებს, წინ აღუდგეს დაძაბულობის სხვა სისტემებს და *დაეუფლოს* თავის ქცევას. ლევინის აზრით, სწორედ ასეთ მოქმედებებს უნდა ეწოდოს *ნებისმიერი*. "რასაკვირველია, დაუფლებული მოქმედებაც ექვემდებარება მთლიანი ფსიქიკური ველის ძალებს. მაგრამ, დაუფლებული მოქმედების შემთხვევაში, ადამიანი, ჩვეულებრივ, არ არის მთლიანად ჩართული მოცემულ ველში; გარკვეული ხარისხით ადგილი აქვს შეკავებას, საგნობრივი ვითარების ზემოთ დგომას; აქ უფრო მეტად ხორციელდება მოქმედების კონტროლი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, სულიერი სისტემების შემოფარგვლა დაუფლებული მოქმედების დროს სხვაგვარია, ვიდრე არადაუფლებული მოქმედებისას, რასაც, პირველ ყოვლისა, მე-სისტემის მეტი დამოუკიდებლობა, ანუ მისი უკეთესი ბატონობა განაპირობებს" (25; 378).

მე-სისტემა ინდივიდის, პიროვნების შედარებით ღრმა შრეებს მიეკუთვნება. პერიფერიულ შრეებში შემავალ დაძაბულობის სისტემებთან შედარებით, მე-სთან დაკავშირებულ დაძაბულობებს ფუნქციონალურად განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. საერთოდ კი, ლევინის მიხედვით, პიროვნების სტრუქტურაში შეიძლება გამოიყოს *შიდა* და *გარე* რეგიონი ანუ *დაძაბულობის სისტემების* სფერო (მოთხოვნილებები და კვაზი-მოთხოვნილებები) და *მოტორულ-პერცეპტული* სფერო. გარემოსთან კავშირი ამ

უკანასკნელის საშუალებით მყარდება. გარემოს ზეგავლენა ინდივიდზე პერცეპტული გზით ხორციელდება, ხოლო დაძაბულობის სისტემების ზეგავლენა გარემოზე — მოტორული სფეროს საშუალებით. პიროვნების მოტივაციური შრეც სტრუქტურირებულია. აქ არსებული რეგიონების რაოდენობა, მათ შორის კომუნიკაციის ინტენსიობა და საერთოდ, მთელი სასიცოცხლო სივრცის დიფერენცირებულობის ხარისხი ადამიანის განვითარების დონის მაჩვენებლად ითვლება. ასეთივე მაჩვენებელია რეგიონების საზღვრების სიმტკიცე, დაძაბულობის სისტემების ორგანიზაცია და იერარქიზაცია. როგორც ნორმალური ონტოგენეტური პროცესის, ისე ფსიქიკური დაქვეითება-ჩამორჩენის ან რეგრესიის ანალიზი ამ ტერმინებში მიმდინარეობს (16).

ამრიგად, აქტივობის პროცესის დახასიათებისთვის ლევინი ორ ძირითად ფაქტორს მიმართავს: ერთი მხრივ, შიდადაძაბულობის სისტემებს და, მეორე მხრივ, ფსიქოლოგიურ გარემოს. ამასთან, იგი ხაზს უსვამს, რომ ყოველი მათგანის ზემოქმედება ქცევაზე მხოლოდ ერთიმეორესთან მიმართებაში შეიძლება იქნას გაგებული. ქცევის დეტერმინაციის პროცესში მოვლენები, რომლებიც ინდივიდსა და გარემოს მიეკუთვნიან, გარკვეულ ერთიანობას, მთლიანობას ქმნიან. ამ რეალობას ლევინი *მთლიან ფსიქოლოგიურ ველს ან ინდივიდის სასიცოცხლო სივრცეს* უწოდებს. ეს ყოველივე გრაფიკულად ასე გამოიხატება:

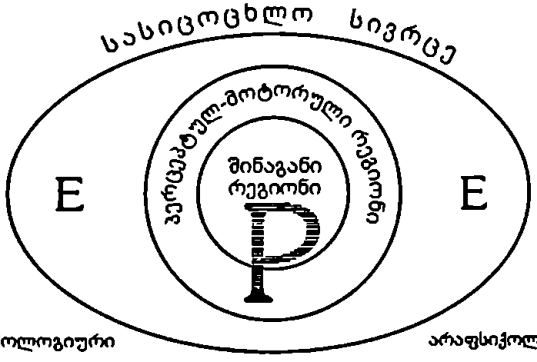

ინდივიდის სასიცოცხლო სივრცე (LSp) შეიცავს იმ ფაქტორების ერთობლიობას, რომლებიც განსაზღვრავენ ინდივიდის ქცევას (B) გარკვეულ მომენტში, ეი. პიროვნებას (P) და გარემოს (E). ყოველივე ეს გამოიხატება ფორმულით: B = F(P,E) = F(LSp). ის გვეუბნება, რომ სასიცოცხლო სივრცის მოცემული სტრუქტურა ფუნქციონალურად განსაზღვრავს ქცევის აღწერით თვისებებს. ავტორი საგანგებოდ აზუსტებს, რომ "ეს მტკიცება ერთნაირად სამართლიანია როგორც ემოციური აფეთქების, ისე "მიზანდასახული" ქმედებისთვის; როგორც სიზმრისთვის, სურვილისთვის და აზროვნებისთვის, ისე მოქმედებისთვის და მეტყველებისთვის" (18; 372). ლევინი სპეციალურად აღნიშნავს იმასაც, რომ ქცევის მოცემული ფორმულის ორი წევრი, ადამიანის მდგომარეობა (P) და გარემოს თავისებურებები (E), არ არიან ერთმანეთისაგან მთლიანად დამოუკიდებელი. მართებულია დებულება, რომ გარემო განსაზღვრულია პიროვნების

მახასიათებლებით E = F(P); ერთი და იგივე ადამიანის სამყარო განსხვავებული იქნება იმის მიხედვით, მშიერია იგი თუ მაძღარი, ენერგიით სავსე თუ დაღლილი და ა.შ. ზუსტად ასევე. სამართლიანი იქნება შებრუნებული მტკიცებაც — ადამიანის მდგომარეობა დამოკიდებულია მის გარემოზე P = F(E); სუბიექტის მდგომარეობა განსხვავებულია გაკიცხვისა და დაჯილდოების სიტუაციაში, კეთილგანწყობილ და მტრულ ატმოსფეროში, დემოკრატიულ და ავტორიტარულ ჯგუფში; ადამინის აზრთა წყობა, ღირებულებები, განწყობები იმ კულტურის ძლიერ გავლენას განიცდიან, რომელშიც იგი აღიზარდა, ასევე იმ სოციალური და ეკონომიკური ჯგუფისა, რომელსაც მიეკუთვნება და ა.შ. ერთი სიტყვით, ქცევის წინასწარმეტყველებისთვის ინდივიდი და მისი გარემოცვა ურთიერთდამოკიდებული ფაქტორების კომპლექსად უნდა ჩაითვალოს. ამ ფაქტორების ერთობლიობა აღინიშნება სასიცოცხლო სივრცის ტერმინით.

ფსიქოლოგია შეისწავლის იმას, რაც ინდივიდის სასიცოცხლო სივრცეშია მოქცეული. სასიცოცხლო სივრცე "ფსიქოლოგიის სამყაროა", მთელი ფსიქოლოგიური სინამდვილეა. ქცევის ფსიქოლოგიური გაგება მისი გამომწვევი სასიცოცხლო სივრცის ზუსტ დახასიათებას გულისხმობს. ეს კი გარკვეული მეთოდოლოგიური და თეორიული ამოცანების გადაჭრასთან არის დაკავშირებული. პირველ რიგში საჭირო გაირკვეს, თუ რა მიეკუთვნება სასიცოცხლო სივრცეს და რა არა. როგორც უკვე ითქვა, გარემოს მხრიდან მასში შეიძლება შევიდეს ფიზიკური, სოციალური და ცნებითი სამყაროს ყველა ფაქტი, რომელიც სუბიექტურად, *ფსიქოლოგიურად არსებობს* და *ამჟამად აქტუალურია* ინდივიდისთვის. პიროვნების სისტემის დახასიათებისას გათვალისწინებული უნდა იყოს აქ და ამჟამად მომქმედი ფაქტორები. ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ინდივიდისთვის წარსული და მომავალი არ არსებობს. ერთიც და მეორეც უსათუოდ მონაწილეობს სასიცოცხლო სივრცის აგებაში, მაგრამ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც იგი აწმყოსთან არის დაკავშირებული. ლევინის თქმით, მიზანი, რომელიც მომავალში უნდა განხორციელდეს და შიში იმისა, რაც წარსულში მოხდა, რეალური ფსიქიკური მოვლენების სახით აწმყოში არსებობენ და მხოლოდ ამიტომ განსაზღვრავენ აქტივობას. ამ ვითარების აღსანიშნავად ლევინს შემოაქვს *დროითი პერსპექტივის* ცნება. დროითი პერსპექტივა, ფაქტობრივად, ინდივიდის სასიცოცხლო სივრცის ერთ-ერთი განზომილებაა. აწმყოს ჭრილში დანახული წარსული და მომავალი შეიძლება იყოს სხვადასხვა ხანგრძლივობის,. განსხვავებული გამოკვეთილობის, სირთულის და ა.შ. მთავარი ის არის, რომ *წარსულიც* და *მომავალიც* ამჟამად მოცემული ფსიქოლოგიური ველის სტრუქტურირების, მისი გარკვეული ორგანიზაციის პირობაა.

უფრო რთულია საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა წარმოვადგინოთ, გამოვხატოთ სასიცოცხლო სივრცე. ლევინისთვის ეს პრინციპული მნიშვნელობის მქონე პრობლემაა. რაც უფრო სრულად და ზუსტად იქნება დახასიათებული სასიცოცხლო სივრცე, მით უფრო ღრმად და სწორად იქნება გაგებული კონკრეტული ქცევა. რა საშუალებებით უნდა მოხდეს ეს? ლევინის რწმენით, მისი თანამედროვე ფსიქოლოგიის განკარგულებაში არ არის ასეთი აღწერისთვის აუცილებელი მეცნიერული ენა და მეთოდი. ამიტომ, სასიცოცხლო სივრცის ადექვატური დახასიათებისთვის, იგი მათემატიკას მიმართავს, კერძოდ კი გეომეტრიის ერთ-ერთ ნაწილს — ტოპოლოგიას. ტოპოლოგია შეისწავლის გარკვეულ სივრცით მიმართებებს, ისეთებს, როგორიცაა ნაწილი-მთელი, ჩართულობა, კავშირის არსებობა-არარსებობა და სხვა. სასიცოცხლო სივრცე იყოფა სხვადასხვა რაოდენობის *სფეროებად, რეგიონებად*, რომელთაც გააჩნიათ მეტ-ნაკლებად *მყარი ან ცვალებადი ფორმა*, გამოყოფილი არიან განსხვავებული *სიმტკიცის საზღვრებით, ბარიერებით* და ა.შ. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით ეს

სფეროები ერთმანეთთან გარკვეულ *კავშირში* იმყოფება: ახლო და შორი, უშუალო და გაშუალებული, რთული და მარტივი, ნათესაური და ანტაგონისტური; ამაში ელინდება ადამიანის სხვადასხვა ინტერესებისა და ტენდენციების ურთიერთმიმართება.

სასიცოცხლო სივრცეში სხვადასხვა ინტენსიობისა და მიმართულების ძალები მოქმედებს. ლევინს მიაჩნია, რომ *ძალის* ცნების გარეშე საერთოდ შეუძლებელია აქტივობის დინამიკის გაგება. მართალია ძალის ცნება ფიზიკიდან მომდინარეობს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ფსიქოლოგიაში მისი გამოყენება არ შეიძლება. ლევინი სპეციალურად აღნიშნავს: "როდესაც ვიყენებთ ამგვარ ექვივალენტურ ცნებებს, ჩვენ არ ვცდილობთ ფსიქოლოგიური ცნებების გამოყეანას ფიზიკური ცნებებიდან" (25: 65). ამრიგად, იგი უარს ამბობს ფიზიკურ რედუქციონიზმზე, რაც, პრინციპში, დამახასიათებელია გეშტალტფსიქოლოგიისთვის და, განსაკუთრებით, ვ. კელერისთვის (ე.წ. იზომორფიზმის პრინციპი). ლევინი ძალას განიხილავს, როგორც ფსიქოდინამიკურ ფაქტორს, თუმცა არ ცდილობს მისი ფსიქოლოგიური ბუნების შინაარსობრივ გახსნას და ძალის ფუნქციონალური დახასიათებით კმაყოფილდება: ძალა წარმოადგენს ფაქტორს, რომელიც იწვევს *ლოკომოციას*. ფსიქოლოგიური მოძრაობის (ლოკომოციის) ქვეშ ლევინი გულისხმობს არა მხოლოდ რეალურ გადაადგილებას სივრცეში მიზნის მიმართულებით (ანუ მოტორულ პროცესს), არამედ "შინაგან მოძრაობასაც", ეი. წარმოდგენების, აზრების, გრძნობების და ა.შ. ცვალებადობას (ანუ მენტალურ პროცესს). ლოკომოცია, საზოგადოდ, მთელი სიტუაციის სტრუქტურის შეცვლას გულისხმობს. ძალის გრაფიკული გამოხატვა *ვექტორის* საშუალებით ხდება – ვექტორის სიგრძე ძალის ოდენობაზე მიანიშნებს, ხოლო ისარი – მიმართულებაზე. სასიცოცხლო სივრცეში, ჩვეულებრივ, ერთმანეთს უპირისპირდება დადებითი და უარყოფითი ვალენტობის მქონე ობიექტებიდან მომდინარე ძალები; თავად აქტივობა წარმოადგენს მოცემულ ტოპოლოგიურ არეში არსებული ყველა ძალების ურთიერთქმედების შედეგს. ვექტორების დაჯამებით და გამოკლებით ლევინი ცდილობდა მოენახა მათი ტოლქმედი, რომელიც ინდივიდის მოქმედების ინტენსიობისა და მიმართულების მაჩვენებელი იქნებოდა. ლევინის ფსიქოლოგიური სისტემის მთავარ მიზანს სწორედ ეს წარმოადგენს. ამ მიზნის მისაღწევად ლევინმა მიმართა გრაფიკული სიმბოლოებისა და სივრცითი სქემების ენას. იგი არ დაკმაყოფილდა ტოპოლოგიური სივრცით, რომლითაც არ გამოიხატებოდა დინამიკურ პროცესებთან დაკავშირებული ისეთი ცნებები, როგორიცაა ძალა, მიმართულება, მანძილი; მან შემოიღო ე.წ. *გოდოლოგიური სივრცე*; გოდოლოგია (Hodos – გზა ბერძნულად), ესაა სწავლება მიმართულებებისა და გზების შესახებ. გოდოლოგიური სივრცის საშუალებით გრაფიკულად აღიწერება გზები, რომლითაც მიემართება ინდივიდი სასიცოცხლო სივრცის ერთი რეგიონიდან მეორისკენ. ამით ლევინმა საფუძველი ჩაუყარა ფსიქოლოგიაში მათემატიკური მოდელების გამოყენების ტრადიციას. ეს ტრადიცია, სხვადასხვა სახით, XX საუკუნის ფსიქოლოგიის არა ერთ მიმდინარეობაში გამოვლინდა, განსაკუთრებით კი იმათში, რომლებიც საბუნებისმეტყველო პარადიგმის კალაპოტშია მოქცეული.

ლევინი მხოლოდ უდიდესი თეორეტიკოსი კი არა, ბრწყინვალე ექსპერიმენტატორიც იყო. მის მიერ და მისი ხელმძღვანელობით შესრულდა არა ერთი კლასიკური გამოკვლევა, რომლებმაც სათავე დაუდო მრავალი საკითხის ემპირიულ შესწავლას, ერთი მხრივ, ქცევისა და მოტივაციის ფსიქოლოგიის სფეროში და, მეორე მხრივ, სოციალური ფსიქოლოგიის სფეროში. აღსანიშნავია, რომ ლევინის სკოლაში ჩატარებული ექსპერიმენტები უმეტეს წილად თეორიიდან გამომდინარეობდა და თეორიის სხვადასხვა ასპექტების დასაბუთებას ემსახურებოდა. ეს ექსპერიმენტული სამუშაო

გარკვეულ მეთოდოლოგიურ პრინციპებს ეყრდნობოდა; ერთ-ერთი ფუძემდებლური იყო იდეა ინდივიდუალური შემთხვევის შესწავლის მნიშვნელობის შესახებ. თუ ფსიქიკური მოვლენების სფეროში, ფიზიკური სამყაროს მსგავსად, ზოგადი კანონები მოქმედებს, ყოველგვარი კონკრეტული შემთხვევა კანონზომიერია და არა შემთხვევითი; ამდენად, იგი ისევე იმსახურებს შესწავლასა და გაანალიზებას, როგორც "გასაშუალოებული" შემთხვევა (ამა თუ იმ ასაკის საშუალო ინდივიდი, ამა თუ იმ ჯგუფის საშუალო წარმომადგენელი და სხვა). ის გარემოება, რომ ინდივიდუალური შემთხვევის შესწავლა ხშირად ისეთ შედეგს არ გვაძლევს, რასაც თეორია ვარაუდობს, იმით კი არ არის გამოწვეული, რომ პროცესი შემთხვევითია, არამედ იმით, რომ კონკრეტული მოვლენა არასდროს გვეძლევა "სუფთა სახით", არ იმართება მხოლოდ ერთი კანონზომიერებით. ინდივიდუალური შემთხვევისას, როგორც წესი, მოქმედებს კანონების მთელი რიგი, თუმცა, ერთი შეხედვით, შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს საქმე გვაქვს ერთიან პროცესთან. სინამდვილეში აქ ერთმანეთში გარდამავალი პროცესების ერთობლიობაა და თითოეული იმართება თავისი ზოგადი კანონზომიერებით. ამიტომ ლევინი სასარგებლოდ თვლის გამოიყოს, ერთი მხრივ, *ფენოტიპური ცნებები* (რომლებიც აღწერენ კომპლექსურ პროცესს ისე, როგორც მოცემულია რეალურად გამოვლენილ ინდივიდუალურ შემთხვევაში) და, მეორე მხრივ, *კაუზალურ-გენეტიკური ცნებები* (რაც ფენომენის აღწერით დახასიათებას კი არა, ერთმნიშვნელოვანი კანონებით მის ახსნას გულისხმობს) (14). აქედან გამომდინარე, ლევინის სკოლაში, ექსპერიმენტული კვლევის წარმოდგენის დროს, ავტორები ცდილობენ შეძლებისდაგვარად მკაფიოდ გამოყონ ფენოტიპი და გენოტიპი, საკუთრივ აღწერითი და კაუზალურ-დინამიკური ნაწილი. ამავე დროს, ყურადღება ექცევა ყოველდღიურ, ბუნებრივ სიტუაციებს, ფენოტიპის ამა თუ იმ ინდივიდუალურ გამოვლინებას. ამის გამო ლევინის სკოლის ემპირიული კვლევა, მიუხედავად თავისი ლაბორატორიულობისა, ბუნებრივი ექსპერიმენტის გარკვეულ ნიშნებს შეიცავს. ეს ვლინდება უკვე ცდის დაგეგმვაში, მის სცენარში, რომელიც ექსპერიმენტატორს ზოგჯერ საკმაოდ რთული როლის შესრულებას აკისრებს და მისგან გარკვეულ არტისტიზმსაც მოითხოვს. ექსპერიმენტატორს ცდის მსვლელობაშიც უხდება თავისი ქცევის გარკვეულ ფარგლებში ვარირება კონკრეტული სიტუაციის (ცდისპირის ქცევის) შესაბამისად.

ემპირიული კვლევის ეს ნიშნები ყველაზე თვალნათლივ აისახა ე.წ. *შეწყვეტილი მოქმედების* მეთოდით შესრულებული გამოკვლევების ციკლში. მათი უმეტესობა დაძაბულობის სისტემების დინამიკის შესწავლაზე იყო მიმართული. ერთ-ერთ ასეთ გამოკვლევას სკოლის ლიდერის გამჭრიახი დაკვირვება დაედო საფუძვლად. თავის თანამშრომლებთან კაფეში მყოფი ლევინი მოულოდნელად უძახის ოფიციანტს და ეკითხება, რა დაკვეთები მიიღო მის მომსახურებაში მყოფი რამდენიმე მაგიდიდან. ოფიციანტი, წიგნაკში ჩაუხედავად, ამომწურავ პასუხს იძლევა. შემდეგ იგივე კითხვას უსვამს კაფედან გამავალი წყვილის დაკვეთასთან დაკავშირებით, რომელსაც ოფიციანტი უკვე მოემსახურა. აქ ოფიციანტი ჩაფიქრდება და მერყევ და არასწორ პასუხს იძლევა. ლევინი სვამს კითხვას – რატომ დაიმახსოვრა ოფიციანტმა უკეთ ის შეკვეთა, რომელიც ჯერ არ შესრულებულა? ასოციაციის კანონების თანახმად, მას უკეთ უნდა დაემახსოვრებინა დასრულებული მოქმედება, რომელშიც ასოციაციების გრძელი რიგია რეალიზებული. პასუხი ასეთია: ოფიციანტს აღარ აქვს მოთხოვნილება დაიმახსოვროს იმ კლიენტის შეკვეთა, რომელიც მიდის. მიზეზი ისაა, რომ სათანადო დაძაბულობის სისტემა მოხსნილია; სხვა შემთხვევებში ასეთი კვაზი-მოთხოვნილება აქტუალურად მოქმედებს.

ამ იდეის შესამოწმებლად ბლიუმა ზეიგარნიკმა ჩატარა სპეციალური გამოკვლევა, რომელშიც პირველად (1927წ.) იქნა აპრობირებული აღნიშნული შეწყვეტილი მოქმედების მეთოდი. ცდისპირს აძლევენ დავალებების რიგს, რომელთაგან ნახევარს აწყვეტინებენ, ნახევარს კი ასრულებინებენ. შემდეგ მას სთხოვენ აღადგინოს მეხსიერებაში ყველაფერი, რაც გააკეთა. აღმოჩნდა, რომ ცდისპირებს დაუმთავრებელი მოქმედებები თითქმის ორჯერ უკეთ ამახსოვრდებათ (9). ამ მოვლენას შემდგომში *ზეიგარნიკის ეფექტი* დაერქვა. მისი მიზეზი, ლევინის მიხედვით, დაძაბულობის სისტემების ნაწილობრივ ან სრულ განტვირთვაში უნდა ვეძებოთ.

თუ ზეიგარნიკის ცდებში კვაზი-მოთხოვნილების დაკმაყოფილების დინამიკა მნემურ პროცესებზე მისი ზეგავლენის საშუალებით შეისწავლებოდა, ლევინის კიდევ ერთი, რუსეთიდან ჩასული მოწაფის, მ. ოვსიანკინას, გამოკვლევაში დაძაბულობის სისტემის მოქმედების კანონზომიერება უშუალოდ ქცევის შესრულების პროცესში იქნა შემოწმებული. ამ ცნობილ გამოკვლევაში ნათლად გამოჩნდა ექსპერიმენტის ის თავისებურებები, რაზეც ზემოთ იყო ლაპარაკი. აქაც შეწყვეტილი მოქმედების მეთოდია გამოყენებული. ცდისპირებს შესასრულებლად სთავაზობენ საკმაოდ მარტივ და არცთუ საინტერესო დავალებების სერიას; მაგალითად, ცდისპირმა ნაწილებისგან უნდა ააწყოს ფიგურა, გადათვალოს საგნები, დახატოს გამოსახულება და სხვა. ცდისპირს დავალების შესრულებას შუაში აწყვეტინებენ და სთხოვენ გადავიდეს სხვა მოქმედებაზე. მოდეენო მოქმედება თავისი სტრუქტურით სრულიად განსხვავდება წინასაგან და მას ბოლომდე ასრულებინებენ. ამ დავალების შესრულების მსვლელობისას ექსპერიმენტატორი ახერხებს წინა მოქმედების მასალის ნარჩენების დამალვას, მაგალითად, ეითომ შემთხვევით, მას ზემოდან აფარებს გაზეთს. მეორე მოქმედების დასრულების შემდეგ ცდის ხელმძღვანელი თავს ისე აჩვენებს ცდისპირს, თითქოს რაღაც საქმითაა დაკავებული (რაიმეს ეძებს მაგიდაზე, მიდის ფანჯარასთან, რაღაცას წერს); ამავე დროს, შეუმჩნეველად აკვირდება მის ქცევას. გამოირკვა, რომ ასეთ სიტუაციაში ცდისპირების 86% უბრუნდება წინა, შუა გზაზე მიტოვებულ მოქმედებას. ეს სხვადასხვა ფორმით ვლინდება: ზოგჯერ ცდისპირები სთხოვენ ექსპერიმენტატორს დაამთავრებინოს შეწყვეტილი მოქმედება, ხან კი პირდაპირ, უკითხავად იღებენ წინა მასალაზე გადაფარებულ გაზეთს და იწყებენ მოქმედებას. მიღებული შედეგი (ე.წ. *ოვსიანკინას ეფექტი*) მართლაც შთამბეჭდავია. ბოლოს და ბოლოს, ლაპარაკია იმაზე, რომ მოზრდილ, ნორმალურ ადამიანს უჩნდება უძლიერესი ტენდენცია ყოველგვარი დავალების გარეშე, საკუთარი ინიციატივით კვლავ მუბრუნდეს ისეთ "არასერიოზულ" მოქმედებას, როგორიც, ვთქვათ, ფიგურების აწყობაა. შეწყვეტილი მოქმედებისადმი ესოდენ გამოკვეთილი მისწრაფება, ლევინის შეხედულების თანახმად, სათანადო კვაზი-მოთხოვნილების, დაძაბულობის სისტემის არასრული განტვირთვით, მის მიერ ენერგეტიკული მუხტის შენარჩუნებით აიხსნება.

კვლევის ამ ხაზის გაგრძელებას წარმოადგენს ლევინის სკოლაში შესრულებული შრომების ციკლი, რომლებიც ე.წ. *შენაცვლებითი მოქმედების* შესწავლაზეა მიმართული (ა. მალერი, კ. ლისნერი, ს. სლოსბერგი). მათში განხილულია საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად შესაძლებელია ამოცანით გამოწვეული დაძაბულობის სისტემის თუნდაც ნაწილობრიეი განტვირთვა არაპირდაპირი გზით, შენაცვლებითი მოქმედების შესრულების საშუალებით და რა პირობებია ამისთვის საჭირო. აღმოჩნდა, რომ ეს მართლაც შესაძლებელია: თუ შეწყვეტილი მოქმედების შემდეგ ცდისპირი ასრულებს ამ მოქმედების მსგავს ან იდენტურ დავალებას, მას თითქმის არასდროს უჩნდება ტენდენცია დაუბრუნდეს დაუმთავრებელ მოქმედებას. ეს იმას ნიშნავს, რომ მომდევნო

მოქმედებამ განტვირთა დაძაბულობის სისტემა, ანუ ნამდვილად შემნაცვლებელი მოქმედების როლი ითამაშა. ლევინის ტერმინოლოგიით, ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს *კვაზი-მოთხოვნილებების კომუნიკაციას*, რაც ენერგიის ურთიერთგადადინებაში გამოიხატება. ამ მოვლენას ადამიანის აქტივობაში დიდი ადგილი უკავია.

ექსპერიმენტულად დადგინდა, რომ შენაცვლებითი ეფექტი მით უფრო ძლიერია, რაც უფრო მსგავსია მოქმედებები, რაც უფრო ნაკლებია მათ შორის დროითი ინტერვალი, რაც უფრო რთულია შემნაცვლებელი მოქმედება და რაც უფრო მიმზიდველია იგი. მნიშვნელობა აქვს, აგრეთვე, პიროვნულ და სოციალურ მომენტებს. საერთოდ კი, საკითხის ინტენსიურმა ემპირულმა შესწავლამ ლევინს საშუალება მისცა გამოეყო შენაცვლებითი დაკმაყოფილების ოთხი სახე: 1) ექვივალენტური ან სიტუაციის შესატყვისი დაკმაყოფილება; მას ადგილი აქვს, მაგალითად მაშინ, როდესაც ადამიანი თვითონ კი არ უშვებს საფოსტო ყუთში წერილს, არამედ სხვას ავალებს ამის გაკეთებას. 2) "Pars pro toto" (ნაწილი მთელის მაგიერ); მაგალითად, იმის ნაცვლად, რომ იყიდოს რაიმე ნივთი, ადამიანი იმით კმაყოფილდება, რომ უბრალოდ გაივლის საჭირო ქუჩაზე და მაღაზიაში შესვლა კი ავიწყდება; ან მხოლოდ ჩაინიშნავს თავის განზრახვას წიგნაკში, საქმეს კი აღარ ასრულებს. ამ შემთხვევაში მოქმედება მიემართება "სწორი მიმართულებით" და შემდეგ მუხრუჭდება, მაგრამ ჩნდება თავისებური კმაყოფილების განცდა, რომ რაღაც მაინც გაკეთდა; ეს ნაწილობრივ ამცირებს დაძაბულობას. 3) არანამდვილი, მოჩვენებითი დაკმაყოფილება; ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით მაშინ იჩენს თავს, როდესაც მოქმედება ძნელი შესასრულებელია და ადამიანი სუროგატით კმაყოფილდება. ლევინის მაგალითის თანახმად, სტუდენტი, რომელიც ოცნებობს იქონიოს როიალი, აგროვებს როიალების კატალოგებს, რადგან რეალური ინსტრუმენტის საყიდელი სახსრები არ გააჩნია. ლევინს მოყავს ბავშვის მაგალითიც, რომელიც ვერ ახერხებს შეასრულოს ექსპერიმენტატორის დავალება და ამოაცვალ რგოლი მოშორებით მდგარ ბოთლს; ამის სანაცვლოდ ბავშვი რგოლს მასთან ახლო მყოფ ბოთლზე ათავსებს. 4) შენიღბული მოჩვენებითი დაკმაყოფილება; ბოლო მაგალითში მეორე შემნაცვლებელი ბოთლის ადგილი შეიძლება დაიკავოს სათამაშო დათუნიამ ან რაიმე ამდაგვარმა არაექვივალენტურმა საგანმა. თვით მოქმედებამაც შეიძლება იმდენად იცვალოს სახე, რომ ძნელად საცნობი გახდეს. ასეთი მოქმედება შეიძლება მაშინ აღმოცენდეს, როცა სიტუაცია მოითხოვს შემნაცვლებელი მოქმედების დაფარვას, ვთქვათ, როცა ადამიანი მორცხვობს.

ფსიქოლოგიის ისტორიკოსების მიერ არაერთხელ აღნიშნულა მსგავსება, რომელიც იკვეთება ლევინისა და ფროიდის შეხედულებებში შენაცვლების საკითხთან დაკავშირებით. თუ მხედველობაში საკითხის ფაქტოლოგიურ მხარეს მივიღებთ, ეს მართლაც ასეა და ამას თვით ლევინიც ადასტურებს. მაგრამ ლევინი კატეგორიულად არ ეთანხმება იმ თეორიულ კონსტრუქციებს, რომელებსაც ფროიდი მიმართავს საერთოდ აქტივობისა და, კერძოდ, შემნაცვლებელი მოქმედების ახსნისას. თავის ინტერპრეტაციებში ლევინი ამოდის სიტუაციურად შექმნილი ველის ძალებიდან და არა თანდაყოლილი ლიბიდოზური ტენდენციებიდან ან ცნობიერებიდან ოდესღაც განდევნილი განცდებიდან. ფროიდის თანახმად, ადამიანი შემნაცვლებელი მოქმედების გზით ცდილობს თავი დააღწიოს წარსულიდან მომდინარე არარეალიზებული ლტოლვების შემაწუხებელ დიქტატს; ლევინის მიხედვით კი შემნაცვლებელი მოქმედება ამჟამად შექმნილი დაძაბულობის სისტემის გადასტრუქტურების, ანუ უფრო აქტუალური რეგულაციის ფუნქციას ასრულებს და არა ზოგადად თავდაცვისას.

დაძაბულობის სისტემის აღკვეთის დინამიკას ეხება ე.წ. *სიმაძღრისა* და *მოყირ-*

ჭების მოვლენების კვლევა, რომელიც ა. კარსტენს ეკუთვნის. ბიოლოგიური მოთხოვნილებების შემთხვევაში გამოვლენილია შემდეგი დინამიკა: დეპრივაცია — დაკმაყოფილება — მოყირჭება. ლევინი თვლის, რომ ასეთივე დინამიკას უნდა ჰქონდეს ადგილი კვაზი-მოთხოვნილების შემთხვევაშიც. სპეციალურმა ექსპერიმენტებმა დაადასტურა ეს მოსაზრება. ცდისპირებს ეძლევათ ხანგრძლივი, მონოტონური დავალება, რომლის შესრულება მათ საკმაოდ მალე ბეზრდებათ (მაგალითად, უნდა დახატონ ხაზები ან წრეები მათ წინ მდებარე ფურცლების დასტაზე). ვინაიდან ამოცანით შექმნილი დაძაბულობის სისტემა მაინც მოქმედებს, ისინი ცდილობენ გააგრძელონ დავალების შესრულება, მაგრამ ამ პროცესში გარკვეული ცვლილებები შეაქვთ, რითიც იადვილებენ მობეზრებული და არასასურველი საქმის კეთებას: მაგალითად, ცვლიან ხაზების ან წრეების ზომას, სამუშაოს ტემპს, რიტმს და ა.შ. ზოგჯერ მიმართავენ "მიმყოლ" მოქმედებებს: ღიღინებენ, უსტვენენ, ფეხებს ბაკუნებენ. რაც უფრო მატულობს სიმაძღრის დონე, მით უფრო გამოკვეთილი და ხშირი ხდება სტერეოტიპულ მოქმედებაში შეტანილი ცვლილებები, იქამდე, რომ ზოგჯერ იგი ფაქტობრივად სხვა მოქმედების სახეს იღებს. იმ შემთხვევაში, თუ ცდის პირობები გამკაცრდება და მოქმედების ამგვარი ტრანსფორმაციის შესაძლებლობა გამოირიცხება, ცდისპირები საერთოდ წყვეტენ დავალების შესრულებას, ვინაიდან ის მათთვის აუტანელი ხდება. ამ დროს სიმაძღრე უკვე მოყირჭების სტადიაში გადადის. სიმაძღრის მოვლენა გასაგებს ხდის ერთი მოქმედებიდან მეორეზე გადასვლის დინამიკას. მოქმედების განხორციელება ამცირებს მისი შესრულების ტენდენციას, რის გამოც სასიცოცხლო სივრცეში დომინანტური ხდება დაძაბულობის სხვა სისტემები და აქტიურობაც მათ შესაბამისად წარიმართება (10).

აღნიშნული გამოკვლევები, არსებითად, მოტივაციის დინამიკური ასპექტის შესწავლაზე იყვნენ მიმართული, ასეთია დაძაბულობის წარმოქმნა და მისი განტვირთვა, ბლოკირება, გადართვა და ა.შ. მიუხედავად იმისა, რომ მოტივაციის პიროვნულ ასპექტს ამ კვლევებში პრაქტიკულად არ ექცეოდა ყურადღება, რიგ შემთხვევაში ის მაინც იჩენდა თავს. იგივე ზეიგარნიკის ზემოთ მოყვანილ გამოკვლევაში, სადაც გაირკვა რომ დაუმთავრებელი მოქმედება უკეთ აღიბეჭდება მეხსიერებაში. ამ ზოგადი კანონზომიერების გარდა ერთი საგულისხმო მომენტიც დადასტურდა, კერძოდ ის, რომ მნიშვნელობა აქვს მოქმედების პიროვნულ ღირებულებას. ზეიგარნიკის ეფექტი ბევრად მეტია, თუ შეწყვეტილი მოქმედება სუბიექტისთვის მნიშვნელოვანია (ვთქვათ დაკავშირებულია მის პატივმოყვარეობასთან). ეფექტი ნაკლებია, როცა დავალების შესრულებას ცდისპირი არ განიცდის პიროვნულ მიღწევად. მსგავსი რამ დადასტურდა კარსტენის ცდებშიც, სადაც აღმოჩნდა რომ მოყირჭების მდგომარეობა უფრო ადვილად იქმნება მაშინ, თუ მოქმედება პიროვნულად ნაკლებ ღირებულია. მოტივაციის პიროვნული ასპექტის მნიშვნელობა ნათლად გამოჩნდა გამოკვლევებში პრეტენზიის დონის შესახებ. ეს ცნება შემოიტანა ლევინის სკოლის ერთ-ერთმა თვალსაჩინო წარმომადგენელმა ფერდინანდ ჰოპემ. იგი აღნიშნავს მიზნის სირთულის იმ დონეს, რომლისკენაც სუბიექტი მიისწრაფის. ამას განსაზღვრავს, თუ რამდენად წარმატებით დამთავრდა ამოცანის გადაწყვეტის წინა მცდელობა. ცდისპირებს გადასაწყვეტად აძლევენ სხვადასხვა სირთულის გონებრივ ამოცანებს; ისინი თავისუფალი არიან ამოცანის სირთულის შერჩევაში. ცდისპირები თავდაპირველად სირთულის გარკვეულ დონეს ირჩევენ; მომდევნო ეტაპზე, შემდგომი ამოცანების სირთულის შერჩევისას, ისინი თავის პრეტენზიებს ცვლიან. ჰოპეს მიხედვით, პრეტენზიის დონის ცვლილების დინამიკა დამოკიდებულია მყარ პიროვნულ ფაქტორზე, სახელდობრ იმაზე, რომ ადამიანს აქვს ზოგადი

ტენდენცია რაც, შეიძლება მაღალ დონეზე შეინარჩუნოს თავისი მე, ანუ ის, რასაც შემდგომში ოვითშეფასება ეწოდა. ეს ზოგადი ტენდენცია წარმოშობს ორ კონფიქტურ მოტივაციურ ძალას: მისწრაფებას *წარმატებისკენ* და მისწრაფებას *წარუმატებლობის არიდებისკენ*. გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ პრეტენზიის დონის სტრუქტურა პიროვნების მოტივაციის მყარ თვისებას წარმოადგენს, რომელიც განსაზღვრავს მის მიერ მიზნის შერჩევის ხასიათს. ის ინდივიდები, ვისთანაც წარმატების მიღწევის ტენდენცია დომინირებს, ჩვეულებრივ, საშუალო სირთულის, რეალისტურ მიზნებს ისახავენ; წარმატების არიდებაზე ორიენტირებული პირები კი, როგორც წესი, ირჩევენ ან ძალიან რთულ, ან პირიქით, ძალიან მარტივ მიზნებს.

ძნელი დასანახი არ არის, თუ რა მჭიდრო კავშირი არსებობს პრეტენზიის დონის პრობლემატიკასა და ქცევის ფსიქოლოგიის ფუნდამენტურ საკითხებს შორის; ასეთებია: მიღწევის მოტივაცია, ქცევის სუბიექტური ალბათობა, არჩევანი, გადაწყვეტილება, კონფლიქტი და სხვა. ლევინის სამეცნიერო მოღვაწეობის ამერიკულ ეტაპზე მათ დიდი ყურადღება ექცეოდა. ლევინი *კონფლიქტის* ფსიქოლოგიური კვლევის პიონერად ითვლება. ჯერ კიდევ 1931 წელს, სპეციალურ გამოკვლევაში მან განსაზღვრა კონფლიქტი, როგორც ვითარება, როდესაც სუბიექტზე მოქმედებენ ურთიერთსაწინააღმდეგოდ მიმართული და დაახლოებით თანაბარი ძალის მქონე ტენდენციები (15). მანვე მოგვცა კონფიქტის სახეების კლასიკური დაყოფა მიახლოებისა და განრიდების ტენდენციების ურთიერთმიმართების მიხედვით. ესენია: 1) *მიახლოება-მიახლოების* ტიპის კონფლიქტი, როდესაც მოცემულია ოანაბარი დადებითი ვალენტობის მქონე ორი მიზან-ობიექტი. ამ კონფლიქტის კლასიკური მაგალითი ბურიდანის ვირის შემთხვევაა. 2) *განრიდება-განრიდების* ტიპის კონფლიქტი, როდესაც არჩევანი უნდა მოხდეს ორ თანაბრად უსიამოვნო ალტერნატივას შორის. ამის მაგალითია სცილასა და ქარიბდას შემთხვევა ბერძნული მითოლოგიიდან; ყოფაში კონფლიქტის ეს სახე ხშირად იჩენს თავს, როცა მოზრდილები ცდილობენ დასჯის მუქრით აიძულონ ბავშვი გააკეთოს მისთვის არასასურველი რამ. 3) *განრიდება-მიახლოების* ტიპის კონფლიქტი, როდესაც ერთი და იმავე მიზან-ობიექტთან დაკავშირებულია როგორც მიზიდულობის, ისე უკუქცევის ტენდენციები. ასეთ სიტუაციაშია, მაგალითად, სუბიექტი, რომელსაც უნდა იქორწინოს და ამავე დროს ეშინია დაკარგოს თავისუფლება; ბავშვი, რომელსაც სურს მოეფეროს ძაღლს და თან უფრთხის მას. მოგვიანებით კონფლიქტის ეს ტიპები სისტემატურად იქნა შესწავლილი კლარკ ჰალის სკოლაში, კერძოდ ნილ მილერის მიერ (იხ. თავი მეხუთე).

გადაწყვეტილების მიღებისა და საოანადო ქცევის განხორციელების შედეგად აქტივობის პლანში კონფლიქტი შეიძლება მოხსნილად ჩაითვალოს. ამავე დროს გონებაში, კოგნიციის პლანში, მოცემული ალტერნატივები არსებობას განაგრძობენ; მათი დაპირისპირება ქმნის დაძაბულობის სისტემას, რომელიც უნდა აღიკვეთოს ან შემცირდეს. ეს მოსაზრებები დიდო საფუძვლად ლევინის ერთ-ერთი ამერიკელი მოსწავლის ლეონ ფესტინგერის ცნობილ თეორიას, რომელიც სოციალურ ფსიქოლოგიაში გავრცელებულ ე.წ. კოგნიტური შესატყვისობის მოდელებს შორის ერთ-ერთი საუკეთესოა (იხ. თავი მეთერთმეტე). საერთოდ, ლევინის იდეები სოციალურ ფსიქოლოგიაში კოგნიტივისტური ორიენტაციის მასაზრდოებელ წყაროდ იქცა. ლევინი სოციალური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ უდიდეს თეორეტიკოსად არის აღიარებული. ცალკეული ინდივიდისა და გარემოს ურთიერთქმედების აღსაწერად შემოღებული ცნებები (ველი, დაძაბულობა, ვალენტობა, ვექტორი და სხვა) მან გამოიყენა სოციალური ჯგუფის შიგნით და ჯგუფებს შორის მიმდინარე პროცესების დახასიათებისთვის.

ინდივიდის მსგავსად, ჯგუფი და მისი გარემოცვა ქმნის სოციალურ სივრცეს; მის სტრუქტურაში შედიან ცალკეული ინდივიდები, მიკრო ჯგუფები, სოციალური ნორმები, ღირებულებები, კომუნიკაციის არხები და ა.შ. ამდენად, ჯგუფური ქცევა ყოველ მომენტში განსაზღვრულია სოციალურ ველში მოქმედი რეალური ძალებით. ლევინის ფიგურის მასშტაბზე ის გარემოებაც მიუთითებს, რომ "მისი მოულოდნელი გარდაცვალების შემდეგ, 1948 წელს, არსებითად იცვლება დამოკიდებულება სოციალურ ფსიქოლოგიაში საკმარისად ზოგადი თეორიების აგების შესაძლებლობის მიმართ" (7; 19). ამ მიმართულებით გაწეული ემპირიული და პრაქტიკული სამუშაო ეყრდნობა ე.წ. *ქმედითი კვლევის* მოდელს. თავისი არსით ესაა. ფუნდამენტურ-გამოყენებითი კვლევის მეთოდი, რომელიც ორი ძირითადი ნიშნით ხასიათდება: სოციალური პრობლემის სისტემატური, უპირატესად ექსპერიმენტული შესწავლა და ძალისხმევა მისი პრაქტიკული გადაწყვეტის მიმართულებით. მაშასადამე, კვლევა ჩართულია სოციალური ამოცანების რეალური გადაწყვეტის საქმეში, მაგალითად ისეთის, როგორიცაა ჯგუფური ურთიერთობების შეცვლა (12). ამ იდეოლოგიით. ლევინის ხელმძღვანელობით, ჯგუფური დინამიკის კვლევის ცენტრში განხორციელდა მცირე ჯგუფების ფუნქციონირების სხვადასხვა ასპექტების უაღრესად მრავალფეროვანი და ნაყოფიერი კვლევა. შეისწავლებოდა ლიდერობა და მართვის სტილი, ჯგუფური ატმოსფერო და ჯგუფის შეჭიდულობა, ადაპტაცია და კომუნიკაცია ჯგუფში და ჯგუფებს შორის, სოციალური პერცეფცია და ჯგუფის პროდუქტიულობა და სხვა. ლევინი უფრო შორს წავიდა და უშუალოდ პრაქტიკული სამუშაოს ორგანიზაციას მოჰკიდა ხელი. მაგალითად, შრომის ნაყოფიერების ასამაღლებლად იგი მიმართავდა ლიდერობის სტილის შეცვლას; ჯგუფის შიგნით და ჯგუფთა შორის წარმოქმნილი კონფლიქტების, მათ შორის რასობრივ ნიადაგზე აღმოცენებული დაძაბულობის შესუსტების მიზნით ლევინი აწყობდა სპეციალურ ტრენინგებს; ისინი, მოგვიანებით, ძალიან პოპულარული შეხვედრის ჯგუფების პროტოტიპად იქცნენ. ლევინი დაბეჯითებით ამტკიცებდა, რომ გამოყენებითი და თეორიული ფსიქოლოგია მჭიდრო კავშირში უნდა იმყოფებოდეს. თანამშრომლობა ამ სფეროებში მომუშავე სპეციალისტებს შორის სავსებით შესაძლებელია, "თუ თეორეტიკოსი ქედმაღლურად არ იბრუნებს პირს გამოყენებითი პრობლემებისაგან და სოციალურ პრობლემებს არ შეუშინდება. ხოლო გამოყენებითი ფსიქოლოგი გააცნობიერებს, რომ არ არსებობს იმაზე უფრო პრაქტიკული რამ, ვიდრე კარგი თეორია" (19; 331). ლევინის მოღვაწეობა ფსიქოლოგიაში ამ თეზისის შესანიშნავი ილუსტრაციაა.

ჰეკჰაუზენის შეფასებით, ლევინმა არა მარტო საფუძველი ჩაუყარა მოტივაციის ფენომენების ექსპერიმენტულ შესწავლას, არამედ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ქცევისა და მოტივაციის ფსიქოლოგიის ყველაზე გავრცელებული თანამედროვე შეხედულებები, კერძოდ ინსტრუმენტალობისა და მიღწევის მოდელები (22). ინსტრუმენტალობა მიანიშნებს იმაზე, თუ როგორ აფასებს ადამიანი სასურველი შედეგის მიღწევის შესაძლებლობას ან ალბათობას (იხ. თავი მეთერთმეტე). ლევინის ერთ-ერთი მოწაფე ჯ. ატკინსონი ამას უმატებს მიღწევის მოტივაციას, რომელშიც ხორციელდება ადამიანის ზოგადი ტენდენცია, რაც შეიძლება უკეთ შეასრულოს მოქმედება. ეს მოტივაცია მონაწილეობს ყველა სახის სოციალურად მნიშვნელოვანი ქცევის რეალიზაციაში და, ზუსტად ისევე, როგორც ლევინთან, ვლინდება წარმატების მიღწევისა და წარუმატებლობის არიდების მისწრაფებების სახით. პირველ შემთხვევაში სუბიექტის ქცევაში შეიმჩნევა ინიციატივა, შეჯიბრისა და გონიერი რისკის ტენდენცია, მეორეში ქცევას გაცილებით ფრთხილი და გაუბედავი ხასიათი აქვს.

გორდონ ოლპორტი, რომელიც პირადად იცნობდა გასული საუკუნის ფსიქოლოგიის ბევრ მთავარ ფიგურას, წერილში "ჯორტ ლევინის გენია", მას ყველაზე ორიგინალურ მოაზროვნედ მოიხსენიებს (21). ლევინმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა თანამედროვე ფსიქოლოგიის სახე. ყოველ შემთხვევაში, ეს დარწმუნებით შეიძლება ითქვას საბუნებისმეტყველო ორიენტაციის ფსიქოლოგიაზე. მის მიერ შემოტანილი მრავალი ცნება ფსიქოლოგიური მეცნიერების ორგანული ნაწილი გახდა. მთელ რიგ შემთხვევებში ლევინმა მეცნიერება ფაქტობრივად მიმართა ახალი სფეროების ათვისებისკენ თეორიული და პრაქტიკული კუთხით (მაგალითად ჯგუფური დინამიკა); რიგ შემთხვევებში ფსიქოლოგიის წინაშე უკვე მდგარი საკითხების ექსპერიმენტული შესწავლის გზა გაკაფა და მდიდარი ემპირიული მონაცემები მოიპოვა (მაგალითად ადამიანის მოტივაციის საკითხი); ასევე, ნათელი მოჰფინა მანამდე არსებულ საკმაოდ ბუნდოვან თეორეტიზაციებს ამა თუ იმ საკითხის გარშემო (ასეთი ბუნდოვანი სახით იყო წარმოდგენილი, მაგალითად, კონფლიქტის მოვლენა ფსიქოანალიზში).

რაც უფრო ღრმა და მასშტაბურია თეორიული სისტემა, მით უფრო სერიოზულია მისი შეფასება და მძაფრია კრიტიკა. ყოველ შემთხვევაში, ასეა ფსიქოლოგიაში. გამონაკლისი არც ლევინის სისტემა გამხდარა. ამ სისტემის კონკრეტული ასპექტების მიმართ მრავალი შენიშვნაა გამოთქმული განსხვავებული თეორიული ორიენტაციის მქონე მეცნიერების მიერ. შევჩერდეთ მხოლოდ ყველაზე არსებითზე. ქართულ ფსიქოლოგიურ სკოლაში სერიოზული პრეტენზიები არსებობს კვაზი-მოთხოვნილების ცნებასთან დაკავშირებით. შ. ჩხარტიშვილის აზრით, ლევინმა ტერმინი "კვაზი" (ვითომდა) იმიტომაც იხმარა, რომ კვაზი-მოთხოვნილება სინამდვილეში საერთოდ არ არის მოთხოვნილება. იგი მოკლებულია მოთხოვნილების ძირითად ფსიქოლოგიურ თავისებურებებს. კვაზი-მოთხოვნილება განზრახვის მომქმედი ძალის გამოხატულებაა, მაგრამ "გადაწყვეტილება შეიძლება ერთბაშად მოიხსნას, თუ მისი განხორციელება აშკარად მიზანშეუწონელი აღმოჩნდება", მაშინ როდესაც "მოთხოვნილებები არ იხსნებიან და არც მიზანშეწონილებას ღებულობენ მხედველობაში, როცა თავიანთვის საჭირო იმპულსებს იძლევიან" (5; 25). ზ. ხოკავა თვლის, რომ "კვაზი-მოთხოვნილება შეუძლებელი ცნებაა"; მისი აზრით, "კ. ლევინის შეცდომა იმაშია, რომ მან სინამდვილედ მიიჩნია მხოლოდ ბიოლოგიური მოთხოვნილებანი და მხედველობაში არ მიიღო მაღალი, პიროვნული ხასიათის მოთხოვნილებათა არსებობა (მე-ს მოთხოვნილებები, ზნეობრივი მოთხოვნილებები). დაძაბულობის მდგომარეობა, რომელიც გადაწყვეტილების აქტს უკავშირდება, უთუოდ ამ კატეგორიის მოთხოვნოლებათაგან გამომდინარეობს და მაშინ კვაზი-მოთხოვნილების ცნებაც ზედმეტი ხდება" (6; 46).

რა უნდა ითქვას ამ შენიშვნებზე? ნამდვილ მოთხოვნილებებად მხოლოდ ბიოლოგიური მოთხოვნილებების აღიარება, მართლაც არ უნდა იყოს მართებული. არსებობს არაორგანიზმული მოთხოვნილებები, რომლებიც თავად წარმოადგენენ გადაწყვეტილების საფუძვლს, ხოლო განზრახვის შედეგად აღმოცენებული დინამიკური მდგომარეობა უკვე სხვა ცნებით უნდა დახასიათდეს და არა მოთხოვნილებით, თუნდაც კვაზი-მოთხოვნილებით. ლევინის შეხედულებაში ამ ვითარების გაუთვალისწინებლობა, ნაწილობრივ მაინც, იმით აიხსნება, რომ ავტორი ამოდიოდა კვაზი-მოთხოვნილების ცნების ე.წ. *კონდიციონალურ-გენეტიკური* დახასიათებიდან; ეს ნიშნავს, რომ ყურადღება გამახვილებულია მოვლენის წარმოქმნა-აღმოცენების წესზე და არა მის შინაგან ბუნებაზე.

მართებული საყვედურია გამოთქმული იმის თაობაზეც, რომ ლევინის თეორიაში იგნორირებულია ფსიქიკური მოვლენების, სახელდობრ მოთხოვნილებების, როგორც

დაძაბულობის სისტემების შინაარსეული მხარე და მხოლოდ მათ დინამიკურ ასპექტზეა გამახვილებული ყურადღება (9). უფრო მძიმეა შენიშვნა, რომ ლევინი, ფაქტობრივად, აღწერით იფარგლება და იქ ჩერდება, სადაც მოვლენის ახსნის ამოცანა დგება. იგი საკითხსაც არ სვამს იმის შესახებ, თუ რატომ არსებობს მოცემული დინამიკური მიმართებები. ზოგჯერ იმასაც ამბობენ, რომ ლევინის მიერ გაკეთებული ქცევის ტოპოლოგიური და ვექტორული დახასიათება არაფერს ახალს არ ავლენს ქცევაში; ის მხოლოდ გარკვეული ფენომენების პოსტ-ფაქტუმ ილუსტრაციას წარმოადგენს, თვით მოვლენები კი აუხსნელი რჩება. მაგალითად, ლევინის მახვილი თვალი ამჩნევს კვაზი-მოთხოვნილებასა და საგნის გამომწვევ ხასიათს შორის არსებულ მიმართებას, მაგრამ, უზნაძის სამართლიანი შენიშვნისა არ იყოს, ამის დადასტურება, საუკეთესო შემთხვევაში, მოვლენის ზუსტი აღწერაა და არა მისი ახსნა (3). ეს და სხვა მიმართებები, ლევინის თანახმად, გარკვეული მთლიანის (სასიცოცხლო სივრცის) გამოვლინებებია, ვინაიდან მისი ნაწილების მიმართებებს წარმოადგენენ. მართლაც, სასიცოცხლო სივრცე შედგება დაძაბულობის სისტემებისაგან, გარკვეული ვალენტობის მქონე ობიექტებისაგან, ზღუდეებისაგან და ა.შ. მაგრამ, სასიცოცხლო სივრცის დახასიათება არა მხოლოდ მისი შემადგენელი ელემენტების აღნუსხვას, არამედ, პირველ რიგში, მათ შორის არსებული კავშირებისა თუ მიმართებების გამოვლენას გულისხმობს. მთლიანი სასიცოცხლო სივრცე, როგორც ახსნითი ცნება, ვერაფერს ამბობს აქტივობაში გამოვლენილი მიმართებების წარმოშობაზე, ვინაიდან თვითონ წარმოადგენს ამ მიმართებებს. ამასთან დაკავშირებით, ლევინის შემოქმედების ერთ-ერთი სერიოზული მკვლევარი ნ. ადამაშვილი აღნიშნავს, რომ "ერთი მთლიანისადმი მოვლენების მიკუთვნება იგივეა, რაც მათ შორის გარკვეულ მიმართებათა დადგენა, ვინაიდან ამ მთლიანს დამოუკიდებელი, რეალური არსებობა არა აქვს. ასეთ შემთხვევაში გასაგებია, რომ მსჯელობას: მოცემულ შემთხვევაში იმიტომ გვაქვს გარკვეული მიმართებები, რომ საქმე გვაქვს მოვლენათა გარკვეულ მთლიანობასთან — აზრი ეკარგება. არსებითად, იგი მოასწავებს უარის თქმას შესასწავლ ემპირიულ სფეროში დადასტურებული მიმართებების ახსნაზე" (1; 156).

ლევინი იყო ერთ-ერთი პირველი, ვინც მტკიცედ და თანმიმდევრულად დადგა ინტერაქციულ პოზიციაზე. მისთვის ქცევისა და სასიცოცხლო სივრცის სიტუაციური და პიროვნული ფაქტორები თანაბარუფლებიანი წევრები არიან ფორმულისა B = F(P,E) = F(LSp). შესაბამისად, ყველა, ვინც ამ ფორმულის ერთ-ერთ წევრზე აკეთებს აქცენტს, ავტომატურად მის ოპონენტად იქცევა. პერსონალისტებს მიაჩნიათ, რომ ლევინი სათანადო ყურადღებას არ აქცევს პიროვნებას, მის ისტორიას, ფორმირების პროცესს და ამ პროცესის მექანიზმებს — მემკვიდრეობას, მომწიფებას, დასწავლას და ა.შ. უმრავლეს შემთხვევაში ლევინის სისტემა არც განიხილება პიროვნების კონცეფციად, რაზეც ის ვითარება მეტყველებს, რომ, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, პიროვნების თეორიებისადმი მიძღვნილ სქელტანიან კომპენდიუმებში, სადაც თავმოყრილია პრაქტიკულად ყველა, მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური შეხედულება, ლევინის სისტემა, უბრალოდ, იგნორირებულია (მაგალითად კლონინგერის, მადის, პერვინის და ჯონსის, ჰილისა და ზიგლერის და კიდევ სხვათა მონოგრაფიები). ეს ერთობ უცნაური და, ამავე დროს, ნიშანდობლივი გარემოებაა.

არანაკლებ მკაცრია სიტუაციონისტების შეფასებაც. მათი ნაწილი (ბრუნსვიკი, ლიპერი,ტოლმენი) ლევინს საყვედურობს,რომ იგი მხედველობაში არ იღებს ობიექტურ გარემოს; ფსიქოლოგიურმა თეორიამ უნდა გაითვალისწინოს, თუ რა გავლენას ახდენს სასიცოცხლო სივრცეზე მის გარეთ მდებარე არაფსიქოლოგიური ვითარება.

ლევინმა იცოდა ეს შენიშვნა და სრულიად გარკვეული პასუხიც გააჩნდა. სახელდობრ, ბრუნსვიკთან პოლემიკაში იგი ასე აყალიბებს თავის პოზიციას: ფსიქოლოგიამ უნდა ილაპარაკოს ფიზიკური და სოციალური სინამდვილის იმ ფაქტორებზე, რომლებიც აქტუალურად მოქმედებენ სასიცოცხლო სივრცეზე. ლაბირინთის ბოლოს, კარს მიღმა დადებული საკვები სასიცოცხლო სივრცის ნაწილი ვერ გახდება, თუ ცხოველს მხედველობის ან ყნოსვის საშუალებით მის შესახებ ცნობები არ გააჩნია. როდესაც ინდივიდმა იცის, რომ კარს მიღმა საკვებია, ეს ცოდნა, რასაკვირველია, სასიცოცხლო სივრცეშია მოცემული. ვინაიდან ქცევაზე მოქმედებს. ბრუნსვიკი ფიქრობს, რომ ფიზიკური გარემო, რომელიც ამჟამად არ აღიქმება, მაინც ანგარიშგასაწევია სტატისტიკური (ალბათობის) თვალსაზრისით, ანუ იმდენად, რამდენადაც მან შეიძლება მომავალში იმოქმედოს სუბიექტზე. ლევინი, პრინციპში, ეთანხმება საკითხის ასეთ დასმას, მაგრამ მოითხოვს ნათლად გაიმიჯნოს სუბიექტური და ობიექტური ალბათობა. თუ ადამიანი ოთახში ზის და დარწმუნებულია იმაში, რომ ჭერი თავზე არ ჩამოენგრევა, მისი ქცევის პროგნოზირებისას მხედველობაში უნდა მივიღოთ ეს *სუბიექტური ალბათობა* და არა ინჟინრის მიერ გამოთვლილი *ობიექტური ალბათობა*, რომლის შესახებ ინდივიდმა არაფერი იცის. ამავე დროს, ლევინს ისიც ესმის, რომ ქცევის გრძელვადიან პერსპექტივაში პროგნოზირებისათვის ჩვენ მოგვიწევს გარკვეულად გავითვალისწინოთ არაფსიქოლოგიურ გარემოსთან დაკავშირებული სტატისტიკური მონაცემებიც. აქედან გამომდინარე, ლევინი გვთავაზობს კვლევის ახალ სფეროს — *ფსიქოლოგიურ ეკოლოგიას*. მისი ამოცანაა იმის წინასწარმეტყველება, თუ ობიექტური გარემოს რა ცვლადები იმოქმედებენ ინდივიდის სასიცოცხლო სივრცეზე განსაზღვრულ მომავალში.

ფლოიდ ოლპორტი, რომელიც აგრეთვე სიტუაციონისტური პოზიციიდან ამოდის, ფიქრობს, რომ ლევინი ერთმანეთში ურევს ფიზიკურსა და ფსიქოლოგიურს, ანუ ფენომენალურ სამყაროს; ლოკომოცია ხან ფიზიკურია, ხან მენტალური, საზღვრები — ხან გარეგანი, ხან შინაგანი და ა.შ. ამის შედეგად, ფ. ოლპორტის აზრით, ყველაფერი აღრეულია; ერთ სივრცეშია მოქცეული ადამიანის შინაგანი ფაქტორებიც (ფენომენოლოგია) და მის გარეთ არსებული მოვლენებიც (ფიზიკალიზმი) (22).

ეს კრიტიკა გადაჭარბებულია და არცთუ ადექვატური, რადგან, როგორც ითქვა, ფიზიკური, ისევე როგორც ყოველგვარი არაფსიქიკური, განიხილება არა თავისთავად, არამედ მხოლოდ მის ფსიქიკურ რეპრეზენტაციაში (გარემოს ფსიქიკური მოცემულობა); ლევინი ამ მოცემულობას პიროვნულ (მოტივაციურ) ფაქტორებთან ერთად განიხილავს და მათ გააზრებას ერთიანობის გამომხატველი ცნების, სასიცოცხლო სივრცის საშუალებით ცდილობს. ასეთი მიდგომა, უეჭველად, სწორი მიმართულებით გადადგმული ნაბიჯია.

ნამდვილი სირთულე ის არის, რომ თვით სასიცოცხლო სივრცის ბუნება არაა ბოლომდე ნათელი. ლევინის ზოგიერთი გამონათქვამიდან ძნელია ზუსტი აზრის გამოტანა. მაგალითად, ავტორი ამბობს, რომ სასიცოცხლო სივრცე, ესაა "ინდივიდი და მისი ფსიქოლოგიური გარემოცვა იმ სახით, როგორც ის არსებობს თვით ინდივიდისთვის. ჩვენ, ჩვეულებრივ, ეს გვაქვს მხედველობაში, როდესაც ვლაპარაკობთ მოთხოვნილებებზე, მოტივაციაზე, განწყობილებაზე, მიზნებზე, წუხილებზე და იდეალებზე" (17; 248). მაგრამ, მთელი ეს ჩამონათვალი ხომ ინდივიდის (P) ფაქტორის მახასიათებლებია; სად გაქრა გარემოს მონაცემები, გარემოს ფაქტორი (E)? ამ კითხვის გაჩენა სავსებით ბუნებრივია, თუ გავითვალისწინებთ ლევინის დებულებას, რომ "ფსიქოლოგიური გარემო ფუნქციონალურად უნდა განვიხილოთ, როგორც ერთი ინტეგრირებული

ველის. სასიცოცხლო სივრცის ნაწილი, რომლის მეორე ნაწილი "დამიანია" (13; 162). გრაფიკულად სასიცოცხლო სივრცე გამოსახულია ელიფსის სახით. მასში მოთავსებულია წრე, რომელიც ინდივიდს, პიროვნებას (P) გამოხატავს. წრისა და ელიფსის კონტურებს შორის მოთავსებული სივრცე წარმოადგენს ფსიქოლოგიურ გარემოს (E). ხოლო ელიფსის მთელი სივრცე – სასიცოცხლო სივრცეს (LSp).

სასიცოცხლო სივრცის რეალური ონტოლოგიური ბუნების ახსნის საკითხში არც ტოპოლოგიური ფსიქოლოგიის ინტერპრეტატორებს შეუქმნიათ მეტი სიცხადე. მაგალითად, პოლი და ლინდსეი ამბობენ, რომ "წრე ელიფსში – ეს არის რეალობის რუქა, ან მისი კონცეპტუალური რეპრეზენტაცია. ნებისმიერი რუქის მსგავსად, მისი ფუნქციაც იმაში მდგომარეობს, რომ რუქის მფლობელს გზა გაუკვლიოს უცნობ ტერიტორიაზე და რეალობასთან დაკავშირებული ფაქტები გააცნოს" (22; 351). რამდენად ეხმარება შემეცნების საქმეს ეს ანალოგია, ძნელი სათქმელია. როდესაც რუქა უცნობ ტერიტორიას გვაცნობს, ჩვენ ვიცით, რომ ეს მაწიერი რეალობაა, საყოველთაოდ ცნობილი ფენომენებითა და კოორდინატებით. სასიცოცხლო სივრცის შემთხვევაში კი გაურკვეველია რომელ სამყაროში ვიმყოფებით, რა რეალობასთან გვაქვს საქმე. მ. იაროშევსკი თვლის, რომ "ლევინისთვის ველი ეს არის სტრუქტურა, რომელშიც სრულდება ქცევა. ის გარუკოფილად (ხაზგასმა ჩვენია ი.ი.) მოიცავს ინდივიდის მოტივაციურ მისწრაფებებს (განზრახვებს) და ამ მისწრაფებების ინდივიდის გარეთ არსებულ ობიექტებსაც" (23; 221). მაგრამ, რას ნიშნავს გარუკოფილად, სად და როგორ ხდება მათი გაერთიანება? რა გარკვეულობას, რომელ სინამდვილეს გამოხატავს სასიცოცხლო სივრცის ცნება?

სწორია თეზისი, რომ პიროვნებისეული გულისხმობს გარემოსეულს და პირიქით; ისიც მართებულია, რომ მხოლოდ ამ ფაქტორების ერთიანობა შეიძლება იყოს ქცევის საფუძველი. კითხვა იმას ეხება, თუ როგორ უნდა გამოლიანდნენ ისინი ისე, რომ შექმნან რაღაც თავისებური რეალობა სასიცოცხლო სივრცის სახით. ეს უკანასკნელი ხომ მდგენელების უბრალო ჯამი არ არის; იგი ახალი სტრუქტურა, მოლიანობა, გეშტალტია, რომელიც თითოეს არც სუბიექტს ეკუთვნის და არც გარემოს. სამწუხაროდ, არც სასიცოცხლო სივრცის სიტყვიერი დახასიათება, არც გრაფიკული გამოსახულება არაფერს გვეუბნება მისი ნამდვილი ონტოლოგიური ბუნების შესახებ. სად, რომელ ინსტანციაში უნდა შეხვედნენ და გამოლიანდნენ გარემო და ინდივიდი – ეს საკითხი ღიად რჩება. ნახაზიდან ჩანს, რომ ეს არ ხდება პიროვნებაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში გამოსახულება სხვაგვარი იქნებოდა და ამაზე პირდაპირი მითითება გაკეთდებოდა. ამავე დროს აღნიშნულია, რომ სასიცოცხლო სივრცე *ფსიქოლოგიური სამყაროა*. თუ ეს ასეა, იგი სუბიექტში უნდა იყოს მოთავსებული; ფსიქოლოგიური სამყაროს ადგილი ფსიქეაშია. ის, ცხადია, გარემოს გულისხმობს, მაგრამ იმ გარემოს, რომელიც სუბიექტის მიერ არის ასახული და სუბიექტში გადმოტანილი. ამდენად, მოტივაცია და სიტუაცია (ფსიქოლოგიური გარემო) მხოლოდ ინდივიდში შეიძლება შეხვდნენ ერთმანეთს და გაერთიანდნენ, როგორც ქცევის აღმოცენება-შესრულებისთვის აუცილებელი ორი მოცემულობა. აქაც (ანუ სუბიექტის, P-ს შიგნით) მოსანახია ისეთი მთლიანი მდგომარეობა, რომელიც მათ განუყრელად დააკავშირებს; პიროვნების მდგომარეობა, რომელიც გააერთიანებს ფსიქიკურ მონაცემებს გარეგანისა და შინაგანის შესახებ და, ამის მეოხებით, ინდივიდის მიერ გარემოში ქცევის განხორციელების მექანიზმის ფუნქციას შეასრულებს. ველის ტოპოლოგიურ თეორიაში ასეთი მექანიზმი საერთოდ არ არის ნაგულისხმები. ლევინის აზრი,პრინციპში,სწორი მიმართულებით მოძრაობდა, მაგრამ მან ვერ მიაღწია საჭირო ცნებამდე და შეხედულებათა სისტემამდე;

ვერ მოინახა ის რეალობა, რომელშიც ბუნებრივადაა გამთლიანებული აქტივობის დეტერმინაციისთვის აუცილებელი ყველა ფაქტორი. მოტივაციისა და სიტუაციის გაერთიანება გაურკვეველი ბუნებისა და ფენომენოლოგიის მქონე სასიცოცხლო სივრცეში საკითხის გადაწყვეტად ვერ ჩაითვლება. ასეთი ცნებისა და თვალსაზრისის დამუშავების მცდელობა მოცემულია დ. უზნაძის განწყობის ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიაში (იხ. თავი მერვე). ამიტომ, გასაგებია ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის დაინტერესება ველის თეორიით; გასაგებია ის ტენდენცია, რომელიც ამ სისტემის ცენტრალური ცნებების, კერძოდ, კვანძ-მოთხოვნილების განწყობისეულ გაგებაში ვლინდება (2)(4). საფიქრებელია, რომ ამ მხრივ უფრო საინტერესო და აზრიანია სასიცოცხლო სივრცისა და განწყობის ცნებათა ურთიერთმიმართების გარკვევა.

ლიტერატურა

1. ადამაშვილი ნ. კურტ ლევინის აქტივობის თეორია. საკანდიდატო დისერტაცია. (ხელნაწერი).
2. კაკაბაძე ვ. მოთხოვნილების ფსიქოლოგია. თბილისი, 1988
3. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია. შრომები, ტ.3-4, თბილისი, 1964.
4. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. შრომები, ტ.6, თბილისი, 1977.
5. ჩხარტიშვილი შ. ნებისყოფა და მისი აღზრდა. თბილისი, 1964.
6. ხოჭავა ზ. მოთხოვნილების ცნების საკითხისათვის უცხოურ ფსიქოლოგიაში. ფსიქოლოგია, ტ.12, თბილისი, 1960.
7. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Современная социальная психология на западе. М., 1978.
8. Блосс Т. Природные целостные системы: Вольфганг Келер и теория гештальтов. В кн.: Великие психологи. Ростов-на-Дону, 2000.
9. Зейгарник Б. В. Теория личности К. Левина. М., 1981.
10. Карстен А. Психическое насыщение. В кн.: Динамическая психология. М., 2001.
11. Левин К. Конфликт между аристотелевским и галилеевским способами мышления в современной психологии. Психологический журнал. 1990, 5.
12. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. СПб., 2000.
13. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб., 2000.
14. Левин К. Закон и эксперимент в психологии. В кн.: Динамическая психология. М., 2001.
15. Левин К. Психологическая ситуация награды и наказания. В кн.: Динамическая психология. М., 2001.
16. Левин К. Регрессия, ретрогрессия и развитие. В кн.: Динамическая психология. М., 2001.
17. Левин К. Определение «поля в данный момент времени». В кн.: Динамическая психология. М., 2001.
18. Левин К. Поведение и развитие ребенка как функция от ситуации в целом. В кн.: Динамическая психология. М., 2001.
19. Левин К. Проблемы социально-психологического исследования. В кн.: Динамическая психология. М., 2001.
20. Мансуров Н. С. Современная буржуазная психология. М., 1962.

21. Олпорт Г. Гений Курта Левина. В кн.: Личность в психологии. М-СПб, 1998.
22. Холл К. С., Линдсей Г. Теории личности. М., 1997.
23. Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии. М., 1974.
24. Levin K. Vorsatz, Will und Bedürfnis. Fsychologische Forschung, 1926, 7.
25. Levin K. A dynamic theory of personality: Selected papers. New-York: McGraw-Hill, 1935.

თავი მეშვიდე

გენეტიკური ფსიქოლოგია

გენეტიკურ ფსიქოლოგიას, ჩვეულებრივ, უწოდებენ შვეიცარიელი მეცნიერის ჟან პიაჟეს მიერ ჩამოყალიბებულ თეორიულ სისტემას. შინაარსეულადაც და მეთოდურადაც იგი ამარილებს ამ სახელწოდებას, რამდენადაც მასში დადგენილია შემეცნებითი პროცესების ონტოგენეტიკური განვითარების კანონზომიერებანი. მაგრამ, საზოგადოდ, გენეტიკური მიდგომა ფსიქიკური სამყაროს ანალიზის მიმართ, რა თქმა უნდა, პიაჟეთი არ იწყება. ევოლუციური სულისკვეთება უკვე სპენსერისეული ასოციაციონიზმისთვისაა დამახასიათებელი. ზოოფსიქოლოგია, რომელსაც XIX საუკუნის მიწურულს ჩაეყარა საფუძველი, უშუალოდ იყო მიმართული ფსიქიკის ფილოგენეზის შესწავლაზე. პარალელურად, სწრაფად იკრებს ძალას ბავშვის ფსიქოლოგია და, მაშასადამე, ინტენსიურად მუშავდება ფსიქიკის ონტოგენეზის საკითხებიც. ამაზე ადრე ჰერბარტის მიმდევრების, შტაინტალის, ლაზარუსის და სხვების ეთნოფსიქოლოგიურ კვლევებში, მოგვიანებით კი ვუნდტის ხალხთა ფსიქოლოგიაში დაიწყო ფსიქიკის ისტორიული განვითარების საკითხების დამუშავება. საფრანგეთში ფსიქიკის ისტორიული განვითარების შესწავლით გამორჩეულად ლევი-ბიულმა გაითქვა სახელი. იგი შეეცადა ეჩვენებინა ის თავისებურებები, რაც ახასიათებს პრიმიტიული კულტურების ადამიანთა აზროვნებას. როგორც ვხედავთ, ფსიქიკის შესწავლის აუცილებლობა განვითარების ასპექტში გასული საუკუნის დამდეგისთვის უკვე კარგად იყო გაცნობიერებული. ამან თავი იჩინა შესაბამისი დარგების ჩამოყალიბებაში, სადაც საგანგებოდ შეისწავლებოდა ფსიქიკის ონტოგენეზის, ფილოგენეზისა და ისტორიოგენეზის კანონზომიერებანი.

მიუხედავად ამისა, XIX საუკუნის ზოგადფსიქოლოგიურ სისტემებში, განსაკუთრებით კი გერმანულ ფსიქოლოგიაში, გენეტიკურ-ევოლუციონისტური აზროვნების წესი ჯერ კიდევ არ იყო ბოლომდე დამკვიდრებული. სამაგიეროდ ფრანგული და ფრანგულენოვანი ფსიქოლოგიისთვის, რომელსაც ზოგჯერ *ემპირიული ფსიქოლოგიის ფრანგულ სკოლასაც* უწოდებენ, სწორედ გენეტიკური მიდგომაა განსაკუთრებით დამახასიათებელი. ამ სკოლის თუ ტრადიციის ფუძემდებლად სამართლიანად ითვლება

თეოდიულ რიბო (1839-1916). მას არ შეუქმნია ორიგინალური დიდმასშტაბიანი ფსიქოლოგიური კონცეფცია. მაგრამ ბევრი რამ გააკეთა საგანმანათლებლო და ორგანიზაციული კუთხით. სწორედ მან გააცნო საფრანგეთს გერმანული და ინგლისური ემპირიული ფსიქოლოგია. რიბოს ეკუთვნის მრავალი შრომა, სადაც მისი თანამედროვე ფსიქოლოგიის მონაცემების გათვალისწინებით, აღწერილია რიგი ფსიქიკური ფუნქციები (25)(26)(27) და სხვა. რიბომ წაიკითხა სორბონის უნივერსიტეტში პირველი ფსიქოლოგიური კურსი. დააარსა ფსიქოლოგიური კათედრა, საფუძველი ჩაუყარა ფრანგული ფსიქოლოგიის ბეჭედით ორგანოს. ის იყო ორგანიზატორი 1989 წელს პარიზში ჩატარებული ფსიქოლოგთა პირველი მსოფლიო კონგრესისა. ამით დასაბამი მიეცა ფსიქოლოგების რეგულარულ საერთაშორისო ფორუმებს.

რიბომ დიდი გავლენა მოახდინა ფრანგული ფსიქოლოგიის განვითარებაზე. იგი იბრძოდა, რომ ფსიქოლოგია დამოუკიდებელ ემპირიულ მეცნიერებად ჩამოყალიბებულიყო. რიბო გადაჭრით უარყოფდა ყოველგვარ გონებაჭვრეტით და მეტაფიზიკურ ფსიქოლოგიას, ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა ფილოსოფიზაციას ფსიქოლოგიაში. სამაგიეროდ, ყოველმხრივ ცდილობდა დაეახლოვებინა ეს უკანასკნელი საბუნებისმეტყველო, კერძოდ, ბიოლოგიურ მეცნიერებებთან. განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა სამედიცინო, უფრო ზუსტად, ფსიქონევროპათოლოგიურ მონაცემებს, რაც, გარკვეულად, გამოჩენილი ფრანგი ნეოროლოგის ჟან მარტენ შარკოს (1825-1893) გავლენას უნდა მიეწეროს. რიბოს მიაჩნდა, რომ ნორმალური ფსიქიკის კანონზომიერებათა დასადგენად საუკეთესო გზას ფსიქოპათოლოგიური მონაცემების შესწავლა წარმოადგენს. ფსიქოპათოლოგიურ მეთოდში გაერთანებულია როგორც წმინდა დაკვირვება, ისე ექსპერიმენტი, ვინაიდან ავადმყოფობა არის ბუნების მიერ საუკეთესოდ განხორციელებული ცდა. ამგვარი მეთოდოლოგიის რეალიზაციად იქცა მისი შრომები, რომლებიც ყურადღების, წარმოსახვის, მეხსიერების, გრძნობების, ნებისყოფის, პიროვნების ნორმა-პათოლოგიას ეხება. ნორმაში პათოლოგიის გზით შესვლისა და ფსიქოლოგიური და ფსიქიატრიული ცოდნის დაახლოების ტრადიცია ფრანგული ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშნად გადაიქცა. მის კიდევ ერთ ძირითად თავისებურებას, როგორც ზემოთ ითქვა, ფსიქიკური სინამვილის გენეტიკური განხილვის წესი შეადგენს.

რიბოს გავლენამ აქაც იჩინა თავი. გენეტიკური მიდგომის დამარწმუნებელ მაგალითს წარმოადგენს მისი წიგნი "საერთო იდეების ევოლუცია". მასში ავტორი განიხილავს განყენებისა და განზოგადების აქტებს, როგორც ასოციაციურ მექანიზმზე დაუყვანადი ინტელექტუალური მოქმედების აქტიურ ფორმას ან უნარს, რომელსაც თავისი გენეზისი და განვითარების სხვადასხვა დონე გააჩნია. ამ უნარის განვითარების უმარტივეს, მეტყველებამდელ დონეზე იმყოფებიან ცხოველები. ჩვილი ბავშვები და ყრუმუნჯები; საშუალო დონე ახასიათებს პრიმიტიულ ადამიანებს, ხოლო უმაღლესი კულტურულ, ზრდადასრულებულ პირებს, რომლებიც აზროვნებენ ისეთი ცნებებით, როგორიცაა რიცხვი, კაუზალობა, კანონი, დრო-სივრცე და ა.შ. ყოველი დონის თავისებურებათა დასადგენად რიბო მიმართავს ფილოგენეტურ, ონტოგენეტურ და ანთროპოგენეტურ მასალას (28).

რიბოს ერთ-ერთ საინტერესო მიგნებას ონტოგენეზისა და ფსიქოპათოლოგიის გადაკვეთაზე წარმოადგენს *მეხსიერების უკუგანვითარების კანონი*, ან სხვაგვარად, *მეხსიერების პროგრესული დაკარგვის კანონი*. მასში განსაზღვრულია, როგორც მეხსიერების ასაკობრივი დასუსტების, დაკარგვის და დროებითი წართმევის მექანიზმი, ასევე მისი აღდგენის კანონზომიერებანი. მეხსიერების დაქვეითება მიმდინარეობს ორი მიმართულებით: ახლიდან ძველისკენ და მარტივიდან რთულისკენ. პირველ რიგში ძნელდება უახლესი და მიმდინარე მოვლენების, გრძნობების, მოქმედებებისა და ზოგადი იდეების გახსენების უნარი, შემდეგ — კონკრეტული საგნების და მოგვიანებით — განყენებული ცნებებისა. განყენებული ცნებების შედარებით ხანგრძლივი შემონახვა გაპირობებულია დროისა და ძალისხმევის მეტი ოდენობით, რომელიც თავდაპირველად იქნა დახარჯული მათი მეხსიერებაში შემოსანახად. აღდგენისას სურთი შებრუნებულია — პირველ რიგში აღდგება ის, რაც ბოლოს დაიკარგა (26).

რიბოს ტრადიცია გაგრძელეს თვალსაჩინო ფსიქოლოგებმა პ. ჟანემ, ე. დიუმამ, შ. ბლონდელმა, ა. პიერონმა, ჟ. პიაჟემ, ა. ვალონმა და სხვებმა. მაგრამ, რიბოს უშუალო მოწაფეებს შორის ყველაზე მნიშვნელოვან ფიგურას უთუოდ **პიერ ჟანე** (1859-1947) წარმოადგენს. სწორედ ჟანეს შემოქმედება შეიძლება ჩაითვალოს იმ რგოლად, რომელ-

იც აკავშირებს XIX-XX საუკუნეების მომიჯნავე და თანამედროვე ფრანგულ ფსიქოლოგიას. გენეტიკური პრინციპის განხორციელების თვალსაზრისით, აქ შეიძლება გამოიყოს სამი მიმართულება, რომელთაც უშუალოდ ჟანეს მოწაფეები და მიმდევრები ჩაუდგნენ სათავეში; მათ შორისაა ანრი პიერონი, რომელიც, გარდა ფსიქოფიზიკისა, აქტიურად იკვლევდა ფილოგენეზის საკითხებს; ედვარდ კლაპარედი, ჟან პიაჟე, ანრი ვალონი, რომლებიც, უპირატესად, ონტოგენეტიკური კვლევებით არიან ცნობილი და ბოლოს, ინიას მეერსონი და ჟან პიერ ვერნანი, რომლებიც ფსიქიკას ისტორიული განვითარების პლანში განიხილავდნენ.

ჟანე საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიის აშკარად გამოხატული წარმომადგენელია. მისი ფსიქოლოგიური შეხედულებების ფილოსოფიურ საფუძველს, არსებითად, პოზიტივიზმი შეადგენს, თუმცა, როგორც ფილოსოფოსი (თავისი მეცნიერული კარიერა მან ფილოსოფიის ლექტორობით დაიწყო და მოგვიანებით დაინტერესდა ფსიქოლოგიითა და ფსიქიატრიით), სხვა გავლენებისაგანაც არ იყო თავისუფალი. ეს არ ნიშნავს, რომ მისი კვლევითი მეთოდოლოგია ლაბორატორიულ-ექსპერიმენტული იყო. პირიქით, მიყვებოდა რა რიბოს ხაზს, ჟანე გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა კლინიკურ დაკვირვებებს, რაც ბუნებრივი ექსპერიმენტის რანგში ჰყავდა აყვანილი. რიბოს მსგავსად, ჟანე ცდილობდა დაეახლოებინა ფსიქოლოგია და ფსიქიატრია. ამ მხრივ იგი თავის მასწავლებელზე უფრო შორსაც წავიდა და მათ სინთეზზე დაიწყო მსჯელობა. ამავე დროს, ცხადია, კვლევის ობიექტურობა მისთვის ყოველთვის ფუძემდებლური პრინციპი იყო.

ჟანეს მეთოდოლოგიური პოზიციის ეს თავისებურებები ნათლად გამომჟღავნდა მის პირველივე ფსიქოლოგიურ გამოკვლევაში, რომელიც *ფსიქიკურ ავტომატიზმებს* მიეძღვნა და მის სადოქტორო დისერტაციას წარმოადგენდა. ამ წიგნში, რომელსაც დიდი წარმატება ხვდა, ჟანე თავიდანვე მიუთითებს, რომ ესაა "ექსპერიმენტული და ობიექტური ფსიქოლოგიის" შექმნის მცდელობა; ამავე დროს აღნიშნავს, რომ "ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია უნდა იყოს პათოლოგიური ფსიქოლოგია", ვინაიდან, "როგორც ავადმყოფური, ისე ჯანმრთელი მდგომარეობისთვის ერთი და იგივე კანონები არსებობს", და მათი დადგენის "მთავარი მეთოდი უნდა იყოს საბუნებისმეტყველო" (10; 3-5).

ახლა, საკუთრივ ჟანეს თეორიის შესახებ. მას თავად ავტორი *ქცევის ევოლუციურ თეორიას* უწოდებს. ფსიქოლოგია, ჟანეს მიხედვით, არის მეცნიერება ქცევის შესახებ. მიუხედავად ამ განმარტების ბიკევიორისტული ელერადობისა, ჟანე საგანგებოდ ემიჯნება ბიკევიორიზმს. მიყვება რა კვლევის ობიექტურობის პრინციპს, იგი აღიარებს, რომ ქცევა არის ობიექტურად დაკვირვებადი რეაქციებისა თუ მოძრაობების სისტემა, რომელიც რაღაცას ცვლის გარემოში. მაგალითად ვაშლის შეჭმა წარმოადგენს გარკვეული მოძრაობების ერთობლიობას, რომელმაც ერთგვარად შეცვალა გარემო. მაგრამ, ქცევის ასეთი აღწერა მხოლოდ ცხოველების მიმართ არის სამართლიანი, ისიც ნაწილობრივ. უმაღლესი ცხოველებისა და, მით უფრო, ადამიანის მოქმედების დახასიათებისთვის აუცილებელი ხდება ქცევაში ცნობიერებისა და ფსიქიკური პროცესების ადგილის გათვალისწინება. ადამიანის ქცევა მთლიანადაა გამსჭვალული ფსიქიკით. ერთი მხრივ, ცნობიერების ფენომენები თვითონ არიან განსაკუთრებული, უმაღლესი ფორმის ქცევები (დარწმუნებლობა, მსჯელობა და სხვა); მეორე მხრივ,

ფსიქიკური ფენომენები წარმოადგენენ ყოველი გარე გამოვლენილი მოქმედების შინაგან, ფსიქიკურ შინაარსს, რომელიც ფაქტობრივად დაუშორებელია ქცევისაგან და მას ემსახურება. მაშასადამე, ობიექტურად გამოვლენილი მოძრაობები და ფსიქიკური მოვლენები უთუოდ გულისხმობენ ერთმანეთს, სპეციფიკურ ერთიანობას ქმნიან; ამ ერთიანობის აღსანიშნავად და ბიჰევიორიზმისაგან მის გასამიჯნად ჟანეს სპეციალური ტერმინი conduite (ქმედება) შემოაქვს. ასეთ ქმედებაში ჩართული ფსიქიკური ფაქტები წარმოდგენილია ქცევის მომამზადებელი და მარეგულირებელი რგოლებისა და მექანიზმების სახით.

ჟანე ცდილობს დაძლიოს კლასიკური ფსიქოლოგიის ფუნქციონალიზმი და ყოველ ფსიქიკურ ფუნქციას იმ ადგილის მიხედვით განიხილავს, რომელიც მას ქცევის სტრუქტურაში უკავია, კერძოდ, იმის მიხედვით, თუ ქცევის რა რგოლს ემსახურება იგი. ამ მიზნით მას ორი ახალი ცნება შემოაქვს: *ტენდენცია* და *ერექცია*. სანამ ინდივიდზე სტიმული იმოქმედებს და ქცევა დაიწყება, ეს უკანასკნელი *ტენდენციის* (შეიძლება ითქვას, მზაობის) სახით *ლატენტურ ფაზაში* იმყოფება. ქცევა, მაშასადამე, არის ლატენტური ფაზიდან გამოსვლა, ტენდენციის გამოვლენა.

ლატენტური ფაზიდან გამოსული, ანუ გამოვლენილი ქცევა პირდაპირ და ავტომატურად ვერ გადადის *განხორციელების, დასრულების ფაზაში;* ასეთი რამ მხოლოდ ქცევის უმარტივესი, რეფლექსური ფორმებისთვისაა დამახასიათებელი. ქცევის მსვლელობის პროცესში, როგორც წესი, ხდება ტენდენციების დროებითი შეჩერება ერთგვარ აქტივირებულ მდგომარეობაში, რომელიც შუამდებარეა ლატენტურსა და დამამთავრებელ (კონსუმატორული) ფაზას შორის. ეს მდგომარეობა ჟანემ *ერექციის* ტერმინით აღნიშნა; სწორედ ერექციის ცნება იძლევა საშუალებას, რომ ყოველგვარი ფსიქიკური პროცესი ქცევის სტრუქტურასთან მიმართებაში დახასიათდეს. ისინი, ფაქტობრივად, ერექციის მდგომარეობაში მყოფი ქცევის რგოლების სახით არიან გააზრებულნი. ასე მაგალითად, გრძნობა, აღძვრის მომენტში, აქტივაციის პირველ სტადიაზე შეჩერებული ქმედებაა; იგი არ არის დასრულებული და სპეციფიკურად, სხვებისაგან დაფარულად მიმდინარეობს. სურვილი ქმედების დასაწყისია, რომელიც მთლიანად არ ხორციელდება. აღქმა წარმოადგენს პირველად პერიპატულ ქმედებას, რომელიც ერექციის ფაზაზეა შეჩერებული, ხოლო აზროვნება გაგებულია, როგორც ქმედების მომზადების საშუალება. ეს არ არის სრული ქმედება, მაგრამ შეიძლება სპეციფიკურად განხორციელებული ქმედების მცდელობად ჩაითვალოს და ა.შ. როგორც ვხედავთ, ტრადიციული ფსიქოლოგიური ცნებები ჟანესთან ძალზე თავისებურადაა განმარტებული.

ჟანეს ქცევის თეორიაში *გენეტიკური* და *დინამიკური* ასპექტები გამოიყოფა. პირველ შემთხვევაში განიხილება ტენდენციებისა და შესაბამისი ქცევების იერარქიის საკითხი. ქცევის შესწავლა ნიშნავს ქცევათა იერარქიის მწკრივში მისთვის ადგილის მიჩენას და სხვა ქცევებთან მიმართების გარკვევას. მართალია ეს იერარქიული სისტემა უპირატესად კლინიკური ფაქტების გააზრების გზით ყალიბდება, მაგრამ, საბოლოო ანგარიშით, ევოლუციურ-გენეტიკური ხასიათისაა. როგორც პ. ფრესი მიუთითებს, ჟანეს ინტერესები როგორც წესი სცილდებოდა პათოლოგიის ჩარჩოებს და "ქცევაში იგი ყოველთვის იკვლევდა ფილოგენეზსა და ონტოგენეზს" (33; 51).

ჟანე გამოყოფს დაბალი, საშუალო და მაღალი ტენდენციებისა და ქცევების სტადიას. თითოეული, თავის მხრივ, სხვადასხვა დონეს მოიცავს. ფსიქიკის ჩასახვას ჟანე უკავშირებს ცოცხალ ორგანიზმებში მოძრაობის, გადაადგილების უნარის გაჩენას. იგი სასიცოცხლო ფუნქციებზეა დაშენებული: აღგზნებადობა, სეკრეცია, კვება, გამრავლება. *დაბალი ქცევების* საწყის ფორმას *რეფლექსები* შეადგენენ. ესაა ფეთქება-

დი რეაქცია გარკვეული ინტენსიობის სტიმულზე, რომელიც გრძელდება მანამ, სანამ არ ამოიწურება მისი ქვემდებარე ტენდენცია. დაბალი სტადიის მეორე დონეს *სქემატური* ან *პერცეპტული* ქცევები შეადგენენ. ამ შემთხვევაში ცოცხალი არსება რეაგირებს არა ცალკეულ სენსორულ სტიმულებზე, არამედ მისთვის ბიოლოგიური მნიშვნელობის მქონე რთულ ობიექტებზე. ასეთი ქცევა გარკვეული სქემის რეალიზაციაა. აქ დამამთავრებელ ფაზაში გადასვლა უშუალოდ აღარ ხდება; ჩნდება უკვე აღწერილი ერექციის ფაზა ე.ი. ელემენტარული ფსიქიკური პროცესები. პირველი სტადიის მომდევნო დონეზე წარმოიშვება *სოციალური ქცევები*. ბიოლოგიური განვითარების საწყის ეტაპზე სოციალური ქცევები შეზღუდულია იმიტაციით, ელემენტარული ურთიერთქმედებით და სექსუალური რეაქციებით. შემდგომში ვითარდება დაქვემდებარების, თანაგრძნობის, თანამშრომლობის და სხვა აქტები. სოციალური ქცევის ერთ-ერთ ძირითად ნიშანს მისი *ორმაგობა* წარმოადგენს. ეს ნიშნავს, რომ სოციალურ აქტში, გარდა საკუთარი გამოვლენილი აქტივობისა, ნაგულისხმევია სხვისი მოქმედების შინაარსიც. ეს კარგად ჩანს ბრძანების აქტში. იგი თითქოს ორად არის გაყოფილი. მის ერთ ნაწილს ასრულებს მეთაური (შეფი), ხოლო მეორეს — მებრძოლი (შემსრულებელი). მეთაური ბრძანებებს გასცემს (რაც მისი გამოვლენილი მოქმედებაა). იგი შესაძლოა, უშუალოდ არ მონაწილეობდეს ბრძოლაში, მაგრამ სხვათა აქტივობას უთვალთვალებს, თანაუგრძნობს სხვათა ბრძოლას, როგორც საკუთარს, ისე, თითქოს თვითონ იბრძოდეს. მაგრამ, მისი ქცევის მთელი მეორე ნაწილი, ე.ი. განხორციელება, ერექციის ფაზაშია მოქცეული. რაც შეეხება მეომარს, იგი ბრძოლის სახით გამოვლენილ მოქმედებას ასრულებს, მაგრამ მეთაურის ბრძანება ყოველთვის მხედველობაში აქვს; ეს უკანასკნელი მუდამ არსებობს ერექციის ფაზაში. რეალურად ორივე პირი სრულად ახორციელებს ერთ სოციალურ ქცევას, ოღონდ მას არსებითად, ორმაგი ბუნება ახასიათებს: ერთ პირს შესრულებამდე მიყავს ქცევის მხოლოდ პირველი ნაწილი, მეორე ნაწილს კი ერექციის ფაზაში ტოვებს; მეორე პირი ახორციელებს ქცევის მეორე ნაწილს, ხოლო პირველი ერექციის ფაზაშია. სოციალური ქცევების დონეს ჟანეს სისტემაში ერთობ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. იგი აუცილებელი პირობაა სპეციფიკურად ადამიანური ქცევების აღმოცენებისთვის. ამ უკანასკნელთ მიეკუთვნება მაღალი საფეხურის ქცევები. რაც შეეხება აქამდე დახასიათებული საფეხურის ქცევებს, ისინი საკუთრივ ადამიანური ქცევების რიგს არც განეკუთნება.

საშუალო სტადიაზე ჩნდება *მაღალი ფსიქიკური ფუნქციების* შესაბამისი ქმედებები. პირველია *მეტყველება* — ქცევის ფორმა, რომელიც ოპერირებს არა რეალური საგნებით, არამედ "ადვილად გადატანადი" ნიშნებით. იგი უშუალოდაა დაშენებული სოციალურ ქცევაზე, ვინაიდან გულისხმობს მთქმელსა და გამგებს, ბრძანების მიმცემსა და შემსრულებელს, ერთი სიტყვით, ურთიერთობას. მეტყველება, თავის მხრივ, აპირობებს ქცევის ახალი ფორმის წარმოქმნას — ესაა *გონებრივი მოქმედება*; იგი, ფაქტობრივად, პრაქტიკული მოქმედების გაშინაგნების შედეგად წარმოიქმნება. თავდაპირველად ადამიანი ახმოვანებს, ანუ მეტყველების ფორმაში გამოხატავს თავისი პრაქტიკული მოქმედების განზრახვასა და გეგმას. თანდათანობით ასეთი მეტყველება გადადის შინაგანი, უხმო მეტყველების პლანში და, საბოლოოდ, გადაიქცევა გონებრივ ოპერაციად, აზროვნებად, იდეად. ამ პროცესს ჟანემ *ინტერიორიზაცია* უწოდა და ამით მეცნიერებაში შემოიტანა უმნიშვნელოვანესი ცნება, რომლის გარეშე შეუძლებელია თანამედროვე ფსიქოლოგიის წარმოდგენა. შეიძლება ითქვას, რომ ჟანემ, ფაქტობრივად პირველმა, განიხილა გონებრივი ოპერაციები გარდაქმნილი, გაშინაგნებული გარეგანი მოქმედებების სახით, რომელთა

გენეზისიც სოციალურ და მეტყველებით დონეზე გაფორმებულ ინტერიორიზაციის მექანიზმს ეფუძნება. ეს იდეა ნაყოფიერად ვითარდება პიაჟეს და ვიგოტსკის შემოქმედებაში.

ინტერიორიზაციის მექანიზმი, ისევე როგორც ქცევის სოციალურობა და ვერბალურობა, არა მარტო აზროვნების, არამედ საზოგადოდ ყველა მაღალი ფსიქიკური ფუნქციის (ნებელობა, მეხსიერება, წარმოსახვა) წინაპირობას წარმოადგენს. სოციალური ქმედების ორმაგი ხასიათი, ანუ ის, რომ მის სხვადასხვა ნაწილს განსხვავებული შემსრულებელი ჰყავს, განვითარების პროცესში ერთი ინდივიდის შიგნით თავსდება. სუბიექტი უკვე საკუთარი თავის მიმართ ასრულებს იმ მოქმედებებს, რასაც სხვას ავალებდა და იგი, ასე ვთქვათ, თავის თავთან თანამშრომლობას. საკუთარი ბრძანებისადმი დაქვემდებარებას სწავლობს. იგი ხდება თავისი მოქმედების ავტორი, საკუთარი ნების მქონე პირი.

აქამდე ფსიქოლოგიაში *ნებელობა* ესმოდათ, როგორც სუბიექტის საკუთარი, იმანენტური ძალა, რომელიც მის ცნობიერებაშია დაბუდებული. ჟანე კი ამტკიცებს, რომ ის მეორადია და სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის ობიექტური სოციალური პროცესიდან გამომდინარეობს.

ჟანეს გახმაურებული *მეხსიერების* კონცეფციაც ამავე მექანიზმს ეფუძნება. ავტორი მეხსიერებას არ მიიჩნევს უბრალო მნემურ ფუნქციად, რომელიც ევოლუციის ყველა ეტაპზე მოქმედებს და ახალი რეაქციების შეძენას განაპირობებს. მეხსიერება, ჟანეს მიხედვით, არის არა მხოლოდ სპეციფიკურად ადამიანური მოქმედება, არამედ "კაცობრიობის ქმნილება", რომელიც "თანდათანობით შექმნა ადამიანურმა გენიამ". იგი ადამიანების მიერ ერთმანეთისადმი ცნობებისა და დავალებების შენახვა-გადაცემას ემსახურება ისეთ პირობებში, როდესაც ამის გაკეთება უშუალოდ ვერ ხერხდება ურთიერთობის ერთ-ერთი წევრის არ ყოფნის გამო. საზოგადოების განვითარების საწყის ეტაპზე მნემური მოქმედება დავალების მიცემისა და შესრულების აუცილებლობით არის გაპირობებული. ჟანეს თანახმად, "დავალება, ჩვეულებრივ, ბრძანებაა, მაგრამ თავისებური სახის ბრძანება; ესაა მეხსიერების აქტის შესრულების ბრძანება" (14; 91). შესაბამისად, ის ნათქვამის დამახსოვრების ძალისხმევაცაა. ამრიგად, მეხსიერება გააზრებულია როგორც სოციალური აქტი, სოციალური ფუნქცია.

თანდათანობით დავალების მიმცემისა და შემსრულებლის (დამმახსოვრებლის) ფუნქციას ერთი ადამიანი იღებს თავის თავზე; მნემური მოქმედება ინტერიორიზაციას განიცდის. ამასთან, იგი ყოველთვის მიმართულია სხვისთვის შეტყობინების გადაცემაზე. მეხსიერება არის ნანახის და გაგონილის შესახებ მონათხრობის შედგენა, შენახვა და აღდგენა. მეხსიერების ამ ფრიად ორიგინალურ გაგებას დიდი გამოხმაურება მოჰყვა, განსაკუთრებით ისტორიული ფსიქოლოგიის ფარგლებში.

კიდევ ერთი ნიშანი, რომელიც ამ დონის ქცევებს და მათში ჩართულ ფსიქიკურ პროცესებს ახასიათებს, ესაა რწმენა. *რწმენა* ჟანეს სისტემის ერთ-ერთი საყრდენი ცნებაა; იგი საკმაოდ რთული ბუნებისაა. *რელიგიური* რწმენა ფსიქიკური რწმენის ერთ-ერთ გამოვლინებას წარმოადგენს. ე.წ. *უშუალო რწმენა* კი ფსიქოლოგიურად შინაგანი დარწმუნებულობაა, რომელიც დასაბუთებული არ არის და შეიძლება ლოგიკურად საერთოდ დაუსაბუთებადიც იყოს. თუ უშუალო რწმენა ავტომატურად აკეთებს ობიექტების კატეგორიზაციას და სუბიექტისთვის ქცევის ავტომატურ მიმღებლობას განაპირობებს, რწმენის უფრო მაღალი ფორმა, *რეფლექსიური რწმენა*, სოციალური, ეთიკური, ლოგიკური და სხვა ფაქტორების გათვალისწინებით ყალიბდება და, უმთავრესად, ქცევის უმაღლეს დონეებში ელინდება.

მესამე, უმაღლეს სტადიაზე ჟანეს სისტემაში ის ქცევებია წარმოდგენილი, რომელთაც თანამედროვე. ცივილიზებული ადამიანი ასრულებს. აქ უკვე იკვეთება ნებელობა და ვალდებულების ფსიქოლოგიური მექანიზმი. სოციალურობა იმპერატიული და მორალისმიერი ხდება. ამ სტადიის ქცევებისა და ტენდენციების დახასიათებისას ჟანე ლაპარაკობს შრომაზე, შემოქმედებაზე, მეცნიერებაზე, რწმენაზე, თავისუფლებაზე, პროგრესზე და ა.შ.

ქცევის უმაღლესი ფორმები დაშენებულია დაბალ ფორმებზე და, ამიტომ, რეალურ იერარქიულ რიგს ქმნიან. როდესაც აღნიშნული იერარქია გააზრებულია ქცევის დონეების თანმიმდევრული წარმოშობისა და განვითარების კუთხით ფილოგენეზში, ონტოგენეზში და სოციოგენეზში, მაშინ მისი განხილვა განეტიკურ ხასიათს იღებს. მაგრამ, ამასთან ერთად, მხედველობაშია მისაღები აქტუალგენეზის ასპექტიც, ანუ საკითხი იმის შესახებ თუ რა წვლილი შეაქვთ იერარქიული მწკრივის წევრებს მოცემული კონკრეტული ქმედების აღმოცენება-განხორციელების საქმეში. ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: რატომაა, რომ ერთგვარი სიტუაციის პირობებში ლატენტური ფაზიდან გამოდის და აქტივირდება ერთი გარკვეული ტენდენცია და არა იერარქიის რომელიმე სხვა წევრი? ამგვარ კითხვებზე პასუხს ჟანეს სისტემის დინამიკური ასპექტი იძლევა. ფროიდისა და სხვა "დინამიკოსთა" მსგავსად, ჟანესთვის მისაღებია ვარაუდი ფსიქიკური ენერგიის არსებობის შესახებ; თუმცა, ჟანე აღნიშნავს, რომ არ იცნობს და არც ეძებს ამ ენერგიის ჭეშმარიტ ბუნებას. ენერგია გაგებულია როგორც ძალა. ენერგიის ოდენობა პირდაპირ ვლინდება ტენდენციის ძალაში და შესაბამისი ქცევის ხანგრძლივობასა და სიჩქარეში. ტენდენციებს განსხვავებული ძალა აქვთ და ეს დამოკიდებულია იერარქიულ რიგში მათ ადგილმდებარეობაზე. რაც უფრო დაბალი დონისაა ტენდენცია (ქცევა), მით უფრო მეტი ძალის მატარებელია იგი და პირიქით. ამაში ვლინდება ჟანეს შეხედულების ერთ-ერთი მთავარი პრინციპი, რომლის მიხედვით ქცევის მაღალი ფორმები ფსიქიკური ენერგიის მაქსიმალურ ეკონომიას გულისხმობენ. მაგალითად, აზროვნება ოპერირებს არა რეალური საგნებით, არამედ მათი ნიშნებით და სიმბოლოებით და ამიტომ "ძალისხმევის უზარმაზარ ეკონომიას" იძლევა.

მაგრამ თუ ძალა და, მაშასადამე, აღმოცენების პოტენციალიც დაბალ ტენდენციებს უფრო მეტი აქვთ, მაშინ ადამიანის აქტივობა მხოლოდ ამ უკანასკნელთა შესატყვისი ქცევებისგან უნდა შედგებოდეს. ეს, კი, ცხადია, ასე არ არის. მაშ რაშია საქმე? ამ ვითარების ნათელსაყოფად ჟანეს ფსიქიკური ძალის ცნებასთან ერთად შემოაქვს ფსიქიკური *დაძაბულობის ანუ ტენზიის* ცნება. ფსიქიკური დაძაბვა ფსიქიკური ენერგეტიკის ერთგვარი გამოვლინებაა. ჟანე ასეც ამბობს — იგი ძალის მეორე ფორმაა. მაგრამ, ძალისაგან განსხვავებით, ტენზია არ ხასიათდება მხოლოდ რაოდენობრივი ნიშნით. მას, შეიძლება ითქვას, ერთგვარი თვისობრივი, შინაარსობრივი მხარეც გააჩნია. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ტენზია განსაკუთრებულადაა დაკავშირებული ქცევის მაღალ ფორმებთან, რომელთაც, მართალია ნაკლები ძალა გააჩნიათ, მაგრამ მეტად არიან დატვირთულნი ფსიქო-სოციალური შინაარსით. ტენზია გარკვეულად ანაწილებს ფსიქიკურ ენერგიას, აკეთებს მის კონცენტრაციას ისეთ ტენდენციებში, რომლებიც თავისთავად სუსტია და ამით აძლიერებს მათ. აქედან გამომდინარე რაც უფრო მაღალი ადგილი უჭირავს ქცევას იერარქიულ რიგში, მით უფრო მეტადაა ის ტენზირებული და პირიქით. ტენზია შესაძლებლობას იძლევა ადამიანში მოცემული უამრავი ტენდენცია მოწესრიგდეს გარემოსთან ეფექტური შეგუების თვალსაზრისით; მაშასადამე, იგი აქტივობის რეგულაციას ემსახურება. შეიძლება ითქვას, რომ ტენზიის

ცნების შინაარსში მოცემულია გარკვეული ნიშნები, რომლებიც მას ისეთ ცნებებთან აახლოებენ, როგორიცაა აპერცეფცია, ცნობიერი აქტივობა, თვითრეგულაცია, ნებელობა, ყურადღება და სხვა, ე.ი. ისეთ ცნებებთან, რომლებიც ფსიქიკური ცხოვრების მაორგანიზებელ ძალას გამოხატავენ (38). შეიძლება სხვაგვარადაც გვეთქვა — ტენზია *პიროვნების* ძალაა. ჟანეს თანახმად, პიროვნება სოციალურ-ისტორიული წარმონაქმნია. პიროვნება მხოლოდ მაშინ ჩაითვლება ფორმირებულად, როდესაც სუბიექტისადმი წაყენებული მოთხოვნები იქცევიან თვით სუბიექტის შინაგან მოთხოვნებად, მისივე ინიციატივით წარმართული ქცევის საფუძვლად. ქცევის, რომელიც გარეგანი გამოწვევის გარეშე ხორციელდება.

ნორმის შემთხვევაში ძალასა და ტენზიას შორის დინამიკური წონასწორობის მდგომარეობა არსებობს. პიროვნება, როგორც მთლიანი სისტემა, პასუხობს სიტუაციის მოთხოვნებს ადექვატური დონის ქცევებით და აკავებს დანარჩენ ტენდენციებს. მაგრამ ამ სისტემის *დინამიკური წონასწორობის* მდგომარეობაში შენარჩუნება სუბიექტისაგან დიდ დაძაბვას მოითხოვს. თუ ეს დაძაბულობა ანუ ტენზია ქვეითდება, გაწონასწორების პროცესი ირღვევა და წარმოიქმნება ესა თუ ის აშლილობა. პათოლოგიის ხასიათი და სიღრმე დამოკიდებულია ტენზიის დაქვეითების დონეზე. რაც უფრო დიდია იგი, მით უფრო მეტადაა გამოსული მწყობრიდან მაღალი დონის ტენდენციები, რომელთაც, ჩვეულებრივ, აქტუალიზაციისთვის დიდი ტენზია ესაჭიროებათ. აქტივობის სისტემა რეგრესს განიცდის და ავადმყოფი მეტ-ნაკლებად დაბალი ტენდენციების ამარა რჩება. ფსიქიკური დარღვევის ყველა ფორმას ჟანე იმის მიხედვით განიხილავს, თუ რომელი დონის ტენდენციებმა და ქცევებმა დაიკავეს დომინირებული ადგილი ინდივიდის ფსიქიკურ აქტივობაში. მაგალითად, თუ პათოლოგია მხოლოდ ზედა დონეებს მოიცავს, ეს ნევროზია; თუ ქვედა დონეებზეც გაერცელდა — ფსიქოზი. ჟანე აღწერს გონებრივი განუვითარებლობის (იდიოტიზმის) შემთხვევებს, როცა ქცევის დეგრადაცია რეფლექტორული მოქმედების სტადიას აღწევს.

ნეიროზების შემთხვევაში ფსიქიკური დაძაბულობის შესუსტების მიზეზი შეიძლება იყოს სომატური დაავადება, მუდმივი ცხოვრებისეული უსიამოვნებები, ნერვული სისტემის თანდაყოლილი სისუსტე ან მოულოდნელი მძიმე განცდები. დეპრესიის შემთხვევაში ყველაზე მეტად ზიანდება უმაღლესი დონის უნარები, როგორიცაა, მაგალითად, გადაწყვეტილების მიღების ან ნებელობითი უნარი. მძიმე განცდების განდევნა ცნობიერებიდან არ არის ნევროზის სიმპტომი. პირიქით, ჟანეს აზრით, სწორედ დავიწყების უნარი უნდა ჩაითვალოს ჯანმრთელი ფსიქიკის გამორჩეულ თვისებად. ნევროზით დაავადებულთან ეს უნარია შესუსტებული; ამის გამო მძიმე მოგონებები მთლიანად და სრულყოფილად არ განიდევნებიან და განაგრძობენ უარყოფით ზემოქმედებას პიროვნების ქცევაზე (12).

ბოდვითი იდეები, ჟანეს მიხედვით, უშუალო რწმენის დონეზე არსებული პათოლოგიაა. აქედან პირდაპირ გამომდინარეობს პათოლოგიის ამ ფორმის ძირითადი თვისებები: ბრმა, ყოველგვარ გონიერ საბუთს მოკლებული დარწმუნებულობა, მისი თანმდევი აგრესიულობა და ა.შ. რეფლექსიური რწმენის სტადიას უფრო ფსიქოპათიური სიმპტომატიკა შეესაბამება: ეგოიზმი, სიზარმაცე, სიცრუე, ემოციური სფეროს დომინირება და სხვა. რაც შეეხება ფსიქასთენიურ დარღვევებს, ისინი რაციონალურ სტადიას შეესაბამება და ა.შ.

ფსიქიკური დაძაბულობის პერიოდულმა მკვეთრმა ცვალებადობამ შეიძლება გამოიწვიოს ორი და მეტი პიროვნული სისტემის ჩამოყალიბება; ყოველი მათგანი ტენზიის საკუთარ დონეზე ფუნქციონირებს, რაც განაპირობებს ისეთ პათოლოგიურ ფენომენს,

როგორიცაა პიროვნების გაორება.

ჟანე თავისი დროის ერთ-ერთი უდიდესი ფსიქოპათოლოგი იყო. ამ სფეროში მას არა ერთი ნოვატორული იდეა ეკუთვნის. შეუძლებელია, რომ მის შეხედულებებს გარკვეული შეხება არა პქონოდათ ფროიდის შეხედულებებთან, მით უფრო, რომ მათი მეცნიერული მოღვაწეობა ერთდროულად მიმდინარეობდა. ფროიდისა და ჟანეს ურთიერთობის პიროვნული და კონკრეტულური მხარე ყოველთვის იპყრობდა ფსიქოლოგიის ისტორიკოსების ყურადღებას. მათ ურთიერთობას საკმაოდ ართულებდა დაუსრულებელი დავა პრიორიტეტების თაობაზე. ვინ აღმოაჩინა, მაგალითად, ნევროზის, სახელდობრ ისტერიის მკურნალობის პრინციპი, რომელიც პიპნოტური კათარზისის გამოწვევაში მდგომარეობს. პირველობას ორივე მხარე ჩემულობდა.

დაპირისპირება უფრო მნიშვნელოვან პრობლემებსაც ეხებოდა. ფსიქოლოგიის და ფსიქოპათოლოგიის ისტორიოგრაფიაში საკითხის ასეთ დასმასაც კი შეხვდებით: ვინ აღმოაჩინა არაცნობიერი – ფროიდმა თუ ჟანემ? ასეთი მიდგომა საერთოდ არაა კორექტული, თუ გაეითვალისწინებთ საკითხის დამუშავების ხანგრძლივ და მდიდარ ისტორიას. აქ ლაპარაკია არაცნობიერის კატეგორიის არა ფილოსოფიურ-მეთოდოლოგიურ კვლევაზე, არამედ მის ბუნებისმეტყველურ და კონკრეტულ მეცნიერულ გააზრებაზე, მისთვის ემპირიული მეცნიერებისათვის დამახასიათებელი შინაარსის მიცემაზე; ფროიდი სწორედ ამაზე აცხადებდა პრეტენზიას. ჟანე ამ მხრივ უფრო მოკრძალებულია. იგი უშვებს არაცნობიერის ემპირიულ *არსებობას ავტომატიზმების* სახით. იგი მიიჩნევს, რომ ეს სფერო ფსიქოლოგიის კომპეტენციას მიეკუთვნება და არა ფიზიოლოგიისას (13). მაშასადამე, ჟანე არ შემოფარგლავს ფსიქიკურ სინამდვილეს ცნობიერებით. ამავე დროს იგი წინააღმდეგია არაცნობიერის მნიშვნელობის გაზვიადებისა და, მით უმეტეს, მისი ახსნიფი როლის უნივერსალიზაციისა, რაც ფსიქოანალიზისთვის არის დამახასიათებელი. არაცნობიერის სამკვიდრო ჟანესთან მაღალი ფსიქიკური პროცესების გარეშე მიმდინარე ელემენტარული აქტებით არის წარმოდგენილი. ასეთია ცხოველების, პატარა ბავშვებისა და ზოგიერთი სულით ავადმყოფის აქტივობა. ამ უკანასკნელთა შესწავლამ ავტორი იმაში დაარწმუნა, რომ ფსიქიკური აშლილობები გარკვეულ ფუნქციაზე მოქმედებენ, რასაც მისი დისოციაცია ანუ დაშლა მოყვება. ეს უპირატესად ეხება ახლად შექმნილ ფუნქციებს. ძველი ფუნქციები, რომელთაც ჟანე არაცნობიერს მიაკუთვნებს, თითქმის უცვლელი რჩება. ამასთან, არაცნობიერის არეში მყოფი ფუნქციები გამოყოფილია პირველადი ცნობიერებისაგან. ერთი სიტყვით, არაცნობიერი მოქმედება ისეთი აქტია, რომელსაც ფსიქიკური აქტის ყველა ნიშანი გააჩნია, გარდა ერთისა – იგი არასოდეს ცნობიერდება სუბიექტის მიერ. მაგალითად, აბნეზიის მიუხედავად, არსებობს მოგონების წარმოდგენა; მეტყველება და ლოკომოცია შენარჩუნებულია ძილის დროს, ასევე მუტიზმისა და დამბლის შემთხვევაში. მაშასადამე, ეს მოქმედებები ნორმალური ცნობიერების გარეშე ხორციელდება.

მოზრდილი, ნორმალური ადამიანი, უმეტეს წილად, მაღალ, ცნობიერების პლანში მიმდინარე ქცევებს ძიძართავს, მაგრამ მას შენარჩუნებული აქვს დაბალი ფორმის რეაქციებიც, რომლებიც ქვეცნობიერ აქტებად უნდა ჩაითვალონ. ნამდვილ ადამიანურ ფსიქოლოგიას ჟანე საერთოდ მეორე სტადიის ქცევებიდან იწყებს, ანუ მაღალ ფსიქიკურ პროცესებს უკავშირებს და მაქსიმალურად ცდილობს თავი დააღწიოს "არაცნობიერს, რომელსაც ვერასოდეს ეხედავთ და რომლის კონსტრუირებისას ჩვენი ფანტაზიით შემოვიფარგლებიო" (39; 41). ფროიდის თეორეტიზაცია არაცნობიერის შესახებ ჟანეს ასეთი ფანტაზიის გამოვლენად მიაჩნდა.

მიუხედავად ამისა, აღნიშნულ ავტორებს ზოგი რამ აერთანებს. ორივე მათგანი

ფსიქოლოგიის ბუნებისმეტყველური გაგების პოზიციაზე დგას და დაავადებულ ფსიქიკას შეისწავლის; ორივე დასაშვებად და აუცილებლადაც მიიჩნევს ფსიქოლოგიაში ენერგიის ცნების შემოტანას. მეორე მხრივ, ამ თეორიულ სისტემებს შორის არსებული განსხვავება ყველაზე მეტად სწორედ ენერგიის ცნების გაგებაში მეღავნდება. ჟანეს მიერ დახასიათებული ფსიქოლოგიური ძალა არის ორგანიზმის გაუფორმებელი ენერგია, რომელიც განტვირთვისკენ მიისწრაფის. ფროიდი არ დაკმაყოფილდა ასეთი აბსტრაქციით. იგი შეეცადა არაცნობიერ ენერგეტიკაში კონკრეტული ფსიქოლოგიური შინაარსი ჩაედო; მან დაამუშავა ინსინქტური ლიბიდონალური ენერგეტიკის აღმოცენების, ფორმირების და მოქმედების კონკრეტული მექანიზმები და ამით ადამიანის ქცევის სიღრმივ საფუძველში, არაცნობიერ სამკვიდროში შეღწევა სცადა (იხ. თავი პირველი). ჟანე, პირიქით, ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა ძალას, რომელსაც ბრძას უწოდებდა და აშკარა უპირატესობას ანიჭებდა ფსიქოლოგიურ ტენზიას, რომელიც აკავებს ამ ძალას, აწესრიგებს და შესატყვისად წარმართავს. მაშასადამე, ჟანეს კონცეფციაში ყურადღება მაღალი ფსიქიკური ფუნქციების როლზეა გამახვილებული. ამასთან დაკავშირებით ცნობილი ფრანგი ფსიქოლოგი და ფსიქიატრი ანრი ეი შენიშნავს, რომ ფროიდი და ჟანე ისევე უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც ფსიქოლოგიური ძალისა და ტენზიის ცნებები. ეს, ცხადია, არ ნიშნავს რომ ფროიდს არ ესმოდა ფსიქიკისა და ცნობიერების მაღალი დონეების მნიშვნელობა, არც იმას, რომ ჟანე უყურადღებოდ ტოვებდა არაცნობიერს. თუმცა, ფროიდის მკაცრი შეფასებით, როცა ჟანე არაცნობიერ გონებრივ აქტივობაზე ლაპარაკობს, იგი გარკვეულს არაფერს გულისხმობს და ეს უფრო მოდურ ფრაზად უნდა ჩაითვალოსო (3). ასეა თუ ისე, არაცნობიერის კატეგორიის დამუშავების საქმეში ფროიდის ღვაწლი შეუდარებლად დიდია.

უნდა ითქვას, რომ ჟანეს კონცეფციაში ფსიქოლოგიის ბევრ ძირეულ ცნებას არატრადიციული, ზოგ შემთხვევაში ერთობ თავისებური მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული და მხოლოდ ამ თეორიული სისტემის ფარგლებში შეიძლება გააჩნდეს აზრი. აქედან გამომდინარე, ამ ცნებების ახალი მნიშვნელობები ფსიქოლოგიაში ვერ დამკვიდრდა. რაც შეეხება სრულიად ახალ, ორიგინალურ ჟანესეულ ცნებებს ისეთებს როგორიცაა ერექცია, ტენზია და სხვა, მათი გაგების სირთულეს ბევრი ავტორი აღნიშნავს (1)(4)(29)(38). ეს, ალბათ, არც უნდა იყოს გასაკვირი. ვინაიდან ჟანე თავად მიუთითებდა მათ დროებითსა და ჰიპოთეტურ ხასიათზე (40). როგორც მკაცრი ემპირიკოსი, იგი ამ ცნებებისა და თეორიული კონსტრუქციების მეშვეობით იმ ფსიქოლოგიური ფაქტების შეძლებისდაგვარად ზუსტ აღწერას ცდილობდა, რომელთა გამოყოფა და კვლევა მხოლოდ ახლა დაიწყო. ამასთან დაკავშირებით ჟანეს ინტერპრეტატორები შენიშნავენ, რომ მისი ზოგიერთი ცნება თანამედროვე ნეიროფსიქოლოგიის მონაცემების გათვალისწინებით რეალურ ემპირიულ შინაარსს იძენს. ასე მაგალითად, ტენზია ძალიან ემსგავსება ნერვული რეგულაციის იმ ფუნქციას, რომელიც დღევანდელი გააზრებით რეტიკულარულ ფორმაციას უკავშირდება (38).

ფსიქოლოგიური მეცნიერება დიდ ვალშია ჟანესთან. მან გენეტიკური კუთხით წარმოაჩინა ბევრი ახალი საკითხი, რომელსაც მას უმდიდრესი კლინიკური მასალა კარნახობდა. "მიუხედავად იმისა, რომ ჟანეს ზოგიერთი შეხედულება სადავოა, მისი შრომები ზოგადი ფსიქოლოგიისა და პათოფსიქოლოგიის განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ეტაპს წარმოადგენენ. ისინი ამთავრებენ ერთ პერიოდს, რომელიც ჩვენთვის უკვე ისტორიაა და იწყებენ ახალს – თანამედროვეს" (29; 358). ფართო კლინიკური პრაქტიკა ჟანეს საშუალებას არ აძლევდა უშუალოდ ეკვლია გენეზისის ესა თუ ის ასპექტი. ამიტომ, ერთ-ერთ ბოლო შრომაში მან უანდერძა თავის მოწაფეს,

ჟან პიაჟეს ექსპერიმენტულად შეესწავლა ინტელექტუალური ოპერაციების ფორმირების პროცესი. პიაჟემ პირნათლად შეასრულა მასწავლებლის დანაბარები, რამაც მას მსოფლიო აღიარება მოუტანა. მაგრამ, ვიდრე ამაზე ვისაუბრებთ, უნდა შეეხოთ პიაჟეს კიდევ ერთი მასწავლებლის, კლაპარედის შემოქმედებას.

ედვარდ კლაპარედი (1873-1940) თავს ფუნქციონალური ფსიქოლოგიის მიმდევრად თვლიდა. როგორც ცნობილია, *ფუნქციონალური ფსიქოლოგია* XIX საუკუნის მიწურულს შეიქმნა ამერიკაში და ვითარდებოდა ჩიკაგოსა (დ. დიუი, დ. ენჯელი, ჯ. კერი) და კოლუმბიის (რ. ვუდვორთი) სკოლებში. მიუხედავად მათი ამერიკული წარმოშობისა, ფუნქციონალისტური იდეები ევროპაშიც გავრცელდა. აღსანიშნავია, რომ ამ საქმეში უდიდესი წვლილი სწორედ ფრანგულენოვან ფსიქოლოგებს მიუძღვით. საფრანგეთში ეს იყო რიბო და ბინე, შვეიცარიაში კი კლაპარედი.

კლაპარედის პირველი სერიოზული კვლევები გასული საუკუნის დასაწყისში გამოჩნდა. ფუნქციონალური ფსიქოლოგიის დებულებებს იგი გარდაცვალებამდე აქტიურად აკითარებდა და მრავალი მათგანი იმ მოსაზრებების ორგანული ნაწილი გახდა, რომლებიც გამოთქმულია თანამედროვე ფსიქოლოგიაში, განსაკუთრებით ქცევის პრობლემატიკის სფეროში. ეს ერთნაირად ეხება ისეთ განსხვავებულ თეორიულ ორიენტაციებს, როგორიცაა ნეობიჰევიორიზმი, კოგნიტური ფსიქოლოგია, განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფცია, ქმედების თეორია და მოტივაციის სხვა თანამედროვე მოდელები. ეს სავსებით ბუნებრივია, ვინაიდან, როგორც თავად კლაპარედი შენიშნავდა, ფუნქციონალიზმი არ არის დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ფსიქოლოგიური კონცეფცია, რომელიც უპირისპირდება სხვა თეორიებს. იგი ქცევითი და მენტალური ფენომენების განხილვის ერთგვარი ხერხია, რომელსაც მრავალი განსხვავებული ფსიქოლოგიური სკოლის წარმომადგენელი მიმართავს. ესაა ფსიქიკური ფენომენების განხილვა იმის მიხედვით, თუ რა როლს თამაშობენ ისინი ცხოვრებაში, რა სარგებლობა მოაქვთ ინდივიდისა და გვარისათვის. ფუნქციონალური ფსიქოლოგია ფსიქიკურ მოვლენებს განიხილავს მოთხოვნილებებთან მიმართებაში.

კლაპარედმა კარგად აითვისა თანამედროვე ფსიქოლოგიის გაკვეთილები. მისი ფუნქციონალური ფსიქოლოგია უკვე აღარ არის წმინდად ცნობიერების ფსიქოლოგია (ისე, როგორც ჩიკაგოს სკოლაში იყო მოცემული). ფსიქოლოგიის ცენტრალური პრობლემა *ქცევის პრობლემაა*, ხოლო ცნობიერი ფსიქიკური პროცესები მენტალური აქტივობის მხოლოდ ცალკეული სახეობებიაო, ამბობდა იგი. ყოველგვარი ქცევის მსგავსად, "მენტალური აქტივობა სხვა არაფერია, თუ არა მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისთვის განხორციელებული ღონისძიებების სერია" (37; 6).

როგორც ვხედავთ, მოთხოვნილების ცნებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ეს ლოგიკურად გამომდინარეობს კლაპარედის შემდგომი დებულებიდან: ფსიქოლოგია ბიოლოგიის ნაწილია, ამ უკანასკნელის მთავარ პრობლემას კი ადაპტაციის პრობლემა შეადგენს. ქცევა (რომელსაც ფსიქოლოგია შეისწავლი) *ადაპტაციის* ერთგვარი სახეა; ადაპტაცია კი, საზოგადოდ, ნიშნავს წონასწორობის დარღვევის თავიდან აცილებისთვის საჭირო ქმედების განხორციელებას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ადაპტაცია (ქცევა) მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაა, ხოლო მენტალური აქტივობა მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე მიმართული მოქმედებების ერთობლიობა. ამ გაგებით, ყოველგვარი ფსიქოლოგიური კონცეფცია, რომელიც აქცენტს აკეთებს ფსიქიკური

აქტივობის შეგუებით ხასიათსა და ქცევის მიზანშეწონილობაზე. ფუნქციონალური ფსიქოლოგიის სახეობად გვეულინება. ეს უკანასკნელი მათი ეროგვარი გამაერთიანებელიც შეიძლება იყოს, რაც უთუოდ ესაჭიროება ფსიქოლოგიას. ამასთან დაკავშირებით ავტორი გულისტკივილით შენიშნავს, რომ მრავალი ფსიქოლოგიური სისტემის არსებობა ფსიქოლოგიის სერიოზულ ჩამორჩენილობაზე მეტყველებს. "არ არსებობს მრავალი ფიზიკა, არც მრავალი ქიმია, ასევე უნდა გვქონდეს მხოლოდ ერთი ფსიქოლოგია" (37; 8), ამბობს იგი.

როგორც ვხედავთ, კლაპარედი ქცევას და ფსიქიკურ ფენომენებს მენტალური აქტივობის სახეებად მიიჩნევს და მოთხოვნილებებთან მიმართებაში განიხილავს. ამასთან, ქცევის რეგულაციის მექანიზმის დახასიათებისას იგი არც გარეშოს მონაცემებს ტოვებს უყურადღებოდ. ავტორი სვამს საკითხს იმის შესახებ თუ როგორ ახერხებს ცოცხალი არსება მრავალი შესაძლო რეაქციიდან შესაფერისის მონახვას. ეს, არსებითად, ქცევის *მიზანშეწონილების საკითხია*. იგი განიხილება არა ცნობიერების ან ნებელობის, არამედ მექანიკური, არაცნობიერი, შეიძლება ითქვას, იმპულსური მოქმედების პლანში. ყოველ მომენტში საჭირო ქცევის სელექციას ორი ფაქტორი განაპირობებს: დასაკმაყოფილებელი მოთხოვნილება და დაკმაყოფილების შესაძლებლობის მქონე საგანი. ორგანიზმისთვის შესაფერისი რეაქციის არჩევანს აკეთებს არა რაღაც საიდუმლო ძალა (როგორც ამას, ვთქვათ, ვიტალისტები ფიქრობენ), არამედ მოთხოვნილებისა და საგნის კომბინაცია, მათი ტოლქმედი. კლაპარედი ცდილობს აღწეროს ის ფსიქოფიზიოლოგიური მექანიზმი, რომლის საშუალებითაც მხოლოდ აქტუალური მოთხოვნილების შესატყვისი გამღიზიანებელი იძენს ქცევის გამოწვევის, მისი აღძვრის უნარს.

წარმოვიდგინოთ, წერს ავტორი, ორგანიზმში დიდი რეზერვუარი, რომელიც სათანადო ძალით უზრუნველყოფს საჭირო რეაქციებს. იგი აღჭურვილია ონკანების სისტემით; მათი გახსნა იწვევს შესაბამისი ენერგიის გადადინებას სპეციალური რეაქციის მკვებავ მილებში. ყოველი ონკანი აღჭურვილია საკეტით, რომლის გასაღებს სათანადო გამღიზიანებლები წარმოადგენენ. მიზანშეწონილების მექანიზმი უნდა უზრუნველყოფდეს, რომ ონკანი მხოლოდ მაშინ იღებოდეს, როცა მისი შესატყვისი რეაქცია სასარგებლოა. ამისთვის ყოველი ონკანის გახსნა დამოკიდებული უნდა იყოს არა მარტო გამღიზიანებელზე, არამედ აქტუალურ მოთხოვნილებაზეც. ამგვარი ორმაგი დამოკიდებულების განხორციელება დამატებით მოწყობილობას გულისხმობს, რომლის მოდელი შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი: ყოველ საკეტს გააჩნია გასაღების ჭუჭრუტანა; მისი ფორმა ვარირებს ორგანიზმის მოთხოვნილებების მიხედვით და იღება მხოლოდ ჭუჭრუტანის ფორმის შესატყვისი გასაღებით (ანუ იმ გამღიზიანებლით, რომელიც პასუხობს აქტუალურ მოთხოვნლებას). ამ მექანიზმის წყალობით სასარგებლო რეაქციების ენერგიით მომარაგების პროცესში ისეთი გამღიზიანებლის ჩართვა ხდება, რომელიც შეესაბამება მომენტის უძლიერეს ინტერესს (36; 514). ძნელი შესამჩნევი არ არის თუ როგორ წააგავს აღწერილი მექანიზმი კონდრად ლორენცის *მოტივაციის ჰიდრაულიკულ მოდელს* (11).

კლაპარედი ფიქრობს, რომ ფუნქციონალური თვალსაზრისი ბევრი მხრივ არის სასარგებლო ფსიქოლოგიისთვის. ჯერ ერთი, იგი საშუალებას იძლევა ფეხრო სრულყოფილად აღიწეროს და გამიჯნოს ფსიქიკური მოვლენები. ამ მხრივ მისი მიდგომა განსხვავდება სტრუქტურული ფსიქოლოგიის მიდგომისაგან. ამ განსხვავების ნათელსაყოფად კლაპარედი მიმართავს რაიმე პრეპარატის მიკროსკოპით შესწავლის ანალოგიას; მიკროსკოპი ძლიერი გადიდებით სტრუქტურაში შელწევის შესაძლებლობას

იძლევა. მაგრამ ის ვერ დაგვანახებს, თუ რა ადგილს იკავებს პრეპარატის თითოეული ნაწილი მთელში. ფეხს და ხელს მიკროსკოპის ქვეშ ვერ გაარჩევ, რადგან ორივე ერთი და იმავე კუნთურ და ძვლოვან ქსოვილებს შეიცავენ.

ანალოგიური რამ ხდება ფსიქოლოგიური გამოკვლევის დროსაც. სტრუქტურული თვალსაზრისით ფაქტობრივად შეუძლებელია, ვთქვათ, აზროვნებისა და ნებისყოფის გამოკვლა; თითოეულ მათგანში ვნახულობთ წარმოდგენებს, აზრებს, ტენდენციებს, აფექტებს და სხვა. ფუნქციონალური კუთხით მათი განხილვა ნიშნავს იმის გარკვევას, თუ რა როლი აკისრია ამ ფენომენებს, რა გარემოში განიცდებიან ისინი და რა სიტუაცია წარმოშობს მათ. თუ კი აზროვნებას და ნებელობას ასე გავაანალიზებთ, ადვილად დავადგენთ, რომ ისინი *ქცევის დეზადაპტაციით* გამოწვეული მოვლენებია. მაგრამ ქცევის შეფერხებამ შეიძლება გამოიწვიოს აზროვნებაც და ნებელობითი აქტიც. მათ გასარჩევად საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რა ვითარებამ გამოიწვია დეზადაპტაცია. პრობლემა შეიძლება იყოს ქცევის მიზნის არჩევა ან ქცევის საშუალებების დადგენა. შესაბამისად, ნებისყოფა განისაზღვრება, როგორც პროცესი, რომლის ფუნქციაა მიზნის პრობლემის გადაწყვეტა. ხოლო აზროვნება — როგორც პროცესი, რომლის ფუნქციაა საშუალებების პრობლემის გადაწყვეტა. ფუნქციონალური დეფინიცია, ცხადია, არ ეხება ფსიქიკური პროცესების სტრუქტურას, მათ ფორმებს და ა.შ. მაგრამ ფენომენის ზუსტი აღწერისა და გამოკვეთის გზით, იგი სტრუქტურის უფრო ადექვატური ანალიზის საშუალებას იძლევა.

გარდა ამისა, ფუნქციონალური თვალსაზრისი ქმნის იმის შესაძლებლობასაც, რომ დადგინდეს ქცევის ზოგადი კანონები. კლაპარედი თორმეტ ასეთ კანონს გამოყოფს. მათ შორისაა: *მოთხოვნილების კანონი* — ყოველი მოთხოვნილება მიისწრაფის მისი დაკმაყოფილების შესაბამისი რეაქციის გამოწვევისკენ; *მენტალური ცხოვრების განვითარების კანონი* — მენტალური ცხოვრების განვითარება პროპორციულია იმ განსვლის ოდენობისა, რომელიც არსებობს მოთხოვნილებასა და მისი დაკმაყოფილების საშუალებებს შორის. მართლაც, თუ განსვლა არ არის, თუ მოთხოვნილების დამაკმაყოფილებელი ფაქტორი იოლი მისაწვდომია, მაშინ მენტალური აქტიურობა ზედმეტი ხდება და არც ხორციელდება.

ამ კანონის განზოგადებას წარმოადგენს კლაპარედის მიერ ფორმულირებული *გაცნობიერების კანონი*. ამ კანონის თანახმად, ცნობიერება ჩნდება მაშინ, როდესაც ინდივიდის ადაპტაცია აღარ მიმდინარეობს ავტომატურად (არაცნობიერად), როდესაც თავს იჩენს რაიმე სირთულე და ინდივიდი იძულებული ხდება გაითვალისწინოს ქცევის სუბიექტური და ობიექტური გარემოებანი; მაშინ აღმოცენდება სპეციალური პროცესი, რომელიც ხასიათდება "ცნობიერების უეცარი ამოხეთქვით"[1].

---

[1] სხვათა შორის, კლაპარედი სპეციალურად მიუთითებს, რომ ეს იდეა უფრო ადრე გამოთქვა შტერნმა, როდესაც ლაპარაკობდა გარემოსა და პიროვნების კონვერგენციის პროცესის შეფერხებაზე. კონფლიქტზე. ცნობიერება პიროვნების სამყაროსთან კონფლიქტის მანიშნებელია, მისი პროდუქტი და დაძლევის საშუალებაა — ამბობს შტერნი (იხ. თავი მეცხრე). ცნობიერების აქტუალიზაციის მსგავს ფუნქციონალურ გაგებას სხვა ავტორებთანაც ვხვდებით. ასე მაგალითად, ვიემენი ყონფლიქტს განიხილავს, როგორც "მენტალობის სტიმულს", ხოლო ფუნქციონალიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელი დიუი საუკუნეების მიჯნაზე ამბობდა: იქ, სადაც მხოლოდ ისეთი საგნებია, რომლებიც ინდივიდის წინაშე არავითარ პრობლემას არ აყენებენ, ცნობიერებაც არ ფუნქციონირებსო. აღსანიშნავია, რომ ცნობიერების აღმოცენების და ფუნქციონირების მსგავს გააზრებას უშუალოდ ეხმიანება გამოჩენილი ქართველი ფსიქოლოგის, დ. უზნაძის *ობიექტივაციის თეორია* (იხ. თავი მერვე).

შემდეგი კანონია *განჭვრეტის კანონი*. მის მიხედვით ყველა მოთხოვნილება, რომლის ბუნება ისეთია, რომ უსალ არ შეიძლება დაკმაყოფილდეს. ჩნდება წინასწარ. შიშილის განცდა ბევრად უფრო ადრე იჩენს თავს, ვიდრე ორგანიზმი სიკვდილის პირას მივა გამოფიტვის გამო. ამ შემთხვევაში მოთხოვნილების განცდა აქტივობის სიგნალის ფუნქციას ასრულებს. *სუბსტიტუციის კანონი* – როდესაც რაიმე მიზანი არ მიიღწევა გარკვეული ტექნიკის გამოყენებით (გარკვეული მოქმედებით), მას შეენაცვლება სხვა ტექნიკა, რომელიც იგივე მიზანს ემსახურება. *მერტალური ინტერესის კანონი* – ყოველ მომენტში ორგანიზმი მიყვება თავისი ყველაზე დიდი ინტერესის ხაზს. ეს კანონი ფაქტობრივად გამოხატავს იმ გარემოებას, რომ მოთხოვნილებების სფეროში საკმაოდ მკაცრი ურთიერთდაქვემდებარება და იერარქია არსებობს. კლაპარედს მოყავს მაგალითი, როცა თავისუფლების მოთხოვნილება ახშობს კვების მოთხოვნილებას. როდესაც მისი ძაღლი დაბმული იყო, ის ჯაჭვის გაწყვეტას ცდილობდა და საკვებს არ იღებდა. მაგრამ, საკმარისი იყო აეშვათ, რომ ბაღში რამდენიმე ნახტომის მერე იგი უბრუნდებოდა საკვებს და ჩარბად შეექცეოდა მას. თავისუფლების მოთხოვნილების დაკმაყოფილებამ თითქოს გამოათავისუფლა ველი ჭამის მოთხოვნილებისათვის. დ. კაცის ცდებში ქათმები მაშინვე წყვეტდნენ ჭამას, როგორც კი მათთან გალიაში ზღვის ლორს უშვებდნენ. ამ შემთხვევაში უსაფრთხოების ინტერესი, თავდაცვის მოთხოვნილება თრგუნავს კვებით ქცევას და სათანადო მოთხოვნილებას. ეს დაკვირვებები, ერთი შეხედვით, ნაკლებად ეთანხმებიან მასლოუს ცნობილ მოთხოვნილებათა იერარქიის მოდელს (იხ. თავი მეათე). როგორც ითქვა, კლაპარედს სხვა კანონებიც აქვს ფორმულირებული. მათზე აქ აღარ შეეჩერდებით. მხოლოდ იმას აღნიშნავთ, რომ მათი უმეტესობა სერიოზულ ყურადღებას იმსახურებს, რამდენადაც, პრინციპში, შეესაბამება, როგორც ყოფითი დაკვირვების, ისე ექსპერიმენტული კვლევის მონაცემებს.

კლაპარედი აღნიშნავდა, რომ ფუნქციონალური მიდგომა *გენეზისის* პრობლემას სვამს და, გარდა ამისა, მნიშვნელოვან სტიმულს წარმოადგენს ფსიქოლოგიის პრაქტიკული გამოყენებისთვის. კლაპარედი თვითონ იყო გენეტიკური ფსიქოლოგიის თვალსაჩინო სპეციალისტი და განვითარების პრობლემატიკის კვლევის ორგანიზატორი. მან დააარსა გამოყენებითი ფსიქოლოგიის ასოციაცია და რუსოს სახელობის პედაგოგიური ინსტიტუტი ჟენევაში, რომელმაც სახელი გითქვა. როგორც ასაკობრივი ფსიქოლოგიის სფეროში ექსპერიმენტული კვლევების საერთაშორისო ცენტრმა. ეს პრობლემატიკა მის წინაშე სწორედ ფუნქციონალურმა თვალსაზრისმა დააყენა. სტრუქტურული ფსიქოლოგია ვერ ამჩნევს ადაპტაციას. ფსიქიკური პროცესების შეგუებით მნიშვნელობას; იგი არ წარმართავს კვლევას იმის დასადგენად, თუ რა გარემოებების შედეგად ჩამოყალიბდა ადაპტაციის მექანიზმი. ავტორის ეს შეფასება სამართლიანი ჩანს.

"დიდაქტიკის ქვეშ, ამბობს კლაპარედი, ჩვენ ვაერთიანებთ ყველაფერს, რასაც კავშირი აქვს ფუნქციების განვითარებასთან და სტრუქტურასთან" (36; 169). აქაც პირველ პლანზეა წამოწეული მოთხოვნილების, ან რაც ავტორისთვის იგივეა, ინტერესის საკითხი. კლაპარედის აზრით, ბავშვის გაგებისა და აღზრდის საქმეს ძალიან აფერხებს ის გარემოება, რომ მოზრდილებისა და ბავშვების ინტერესებს შორის აშკარა შეუთანხმებლობა არსებობს: ის, რაც ჩვენ გვაინტერესებს, ბავშვისთვის გაურკვეველია, ხოლო ის, რაც მას აინტერესებს, თამაშები და მთელი ინფანტილური სამყარო, ჩვენთვის უმნიშვნელოდ და არასერიოზულად გამოიყურება. ეს, ერთი შეხედვით ბუნებრივი ურთიერთგაუგებრობა, უთუოდ უნდა მოიხსნას. პედაგოგი ვალდებულია გაითავისოს

ბავშვის ინტერესები ისევე. როგორც ექიმი იზიარებს ავადმყოფის ინტერესებს. ამისთვის კი საჭიროა ბავშვის ინტერესების ცოდნა. კლაპარედმა შეისწავლა ბავშვის ინტერესები და მათი ევოლუციის ოთხი საფეხური გამოყო: 1) აღქმის ინტერესების სტადია (პირველი წელი); 2) ვერბალური ინტერესები (2-3 წელი); 3) ზოგადი ინტელექტუალური ინტერესები (3-7 წელი) და 4) სპეციალური და ობიექტური ინტერესები (7-12 წელი).

ძნელია არ დეთანხმო ავტორს იმაშიც, რომ გამოყენებითი ფსიქოლოგიისთვის სწორედ ფუნქციონალური მიდგომა აღმოჩნდა განსაკუთრებით ნაყოფიერი. ამას ადასტურებენ ფსიქოლოგიის ისტორიკოსებიც (34)(35)(41). მათი აზრით, ფუნქციონალური ფსიქოლოგიის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს, რომ იგი გახდა მეტნაკლებად ადექვატური თეორიული საფუძველი ახალი დარგებისთვის, ისეთებისთვის, როგორებიცაა შედარებითი ფსიქოლოგია, დიფერენციალური ფსიქოლოგია, პათოფსიქოლოგია, პედაგოგიური და ასაკობრივი ფსიქოლოგია და სხვა.

1921 წელს კლაპარედი რუსოს სახელობის ინსტიტუტში ლაბორატორიის ხელმძღვანელად იწვევს ჯერ სრულიად ახალგაზრდა ნიჭიერ მეცნიერს პიაჟეს. იგი

იწყებს ფართო კვლევა-ძიებას ბავშვის კოგნიტური პროცესების სფეროში, რომელიც, საბოლოო ჯამში, მას საკვლევო აღიარებას მოუტანს. ჟან პიაჟე (1896-1980) გასული საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი ფსიქოლოგია. მისი უმდიდრესი მეცნიერული შემოქმედება შეიცავს შრომებს ბიოლოგიაში, ლოგიკაში, ეპისტემოლოგიაში. საკუთრივ ფსიქოლოგიაში მისი ინტერესები საკითხების საკმაოდ ფართო სპექტრს აერთიანებს. მიუხედავად ამისა, პიაჟემ დატოვა შეხედულებათა ერთიანი, მწყობრი სისტემა, რომელიც ფსიქოლოგიის ისტორიაში შევიდა *გენეტიკური ფსიქოლოგიის ან ჟენევის სკოლის* სახელწოდებით.

პიაჟე დაიბადა შვეიცარიაში, ნეშტალის უნივერსიტეტის კომუნაში. ამავე უნივერსიტეტში მიიღო განათლება ბიოლოგიის სპეციალობით. მისი პირველი მეცნიერული კვლევები მოლუსკების ქცევის შესწავლას ეძღვნებოდა. ძალიან მალე პიაჟე მთლიანად გადაერთო ფილოსოფიურ-შემეცნებით, ხოლო შემდეგ ფსიქოლოგიურ პრობლემებზე, მაგრამ ბიოლოგიურმა ორიენტაციამ აქაც იჩინა თავი. პირველივე გნოსეოლოგიური ხასიათის შრომაში "გამოკვლევები" (1918) იგი შეეცადა დაესაბუთებინა, რომ ბიოლოგიას ძალუძს თავისი წვლილი შეიტანოს კლასიკური ეპისტემოლოგიური პრობლემების გადაჭრაში. ოღონდ ეს უნდა მოხდეს არა ბიოლოგიის მონაცემების უშუალო გადატანით შემეცნების თეორიაში, არამედ მათ შორის შუალედური რგოლების აგების გზით. როგორც პიაჟეს შეხედულებების შემდგომმა განვითარებამ ცხადყო, ეს ადგილი უნდა დაიკავოს *განვითარების ფსიქოლოგიამ* და *გენეტიკურმა ეპისტემოლოგიამ*. ეს უკანასკნელი პიაჟეს მიერ გაგებულია, როგორც მეცნიერება ცოდნის სხვადასხვა სახეების, ცნებების, შემეცნებითი სტრუქტურების ფორმირების მექანიზმების შესახებ. იგი ეყრდნობა განვითარების ფსიქოლგიის, აგრეთვე თანამედროვე ლოგიკისა და მათემატიკის მონაცემებს. 1955 წელს ჟენევაში პიაჟემ დაარსა გენეტიკური ეპისტემოლოგიის საერთაშორისო ცენტრი, რომელსაც სიკვდილამდე ხემძღვანელობდა. ბიოლოგიასთან კავშირი თავს იჩენს პიაჟეს კონცეფციის ბევრ დებულებაში. თავის მეცნიერულ ავტობიოგრაფიაში იგი აღნიშნავს, რომ პრობლემების უმრავლესობას მაინც ბიოლოგის თვალით უყურებდა. იმავე შრომაში პიაჟე თავის

მასწავლებლებად ასახელებს პიერ ჟანეს – ფსიქოლოგიაში გენეტიკური იდეების აქტიურ გამტარებელს და ედვარდ კლაპარედს – ევროპული ფუნქციონალიზმის გამოჩენილ წარმომადგენელს (42). მათი გავლენა ნათლად აისახა პიაჟეს მეცნიერულ შემოქმედებაში, რომლისთვისაც განსაკუთრებით დამახასიათებელია წინამორბედი ფსიქოლოგიის მთავარ მონაცემთა ერთიან სისტემაში გააზრების ტენდენცია.

პიაჟე კრიტიკულად აანალიზებს ფსიქოლოგიის ძირითად მიმდინარეობებს (ასოციაციონიზმი, სტრუქტურალიზმი, ფუნქციონალიზმი, ბიჰევიორიზმი, გეშტალტთეორია, ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია). მათი სუსტი და ძლიერი მხარეების გაშუქებისას იგი გამოყოფს ფუნდამენტურ პრინციპებს, რომლებსაც უნდა ითვალისწინებდეს ფსიქიკური სამყაროს ყოველგვარი კვლევა. პიაჟეს მიაჩნია, რომ ფსიქიკური მოვლენების გაგება აუცილებლად ნიშნავს მისი როლის, ფუნქციის დადგენას შეგუების პროცესში; ამასთან, ფსიქიკის ანალიზი გულისხმობს მასში სხვადასხვა სახის სტრუქტურების (სქემების, ოპერაციების) გამოვლენას. მაგრამ, მთავარი მაინც ის არის, რომ ამ სტრუქტურების ბუნებისა და მოქმედების წესის გაგება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ცნობილია მათი ჩამოყალიბებისა და განვითარების კანონზომიერებანი. ამდენად, *გენეტიკური მიდგომა* ფსიქოლოგიური შეხედულების ძირეულ მეთოდოლოგიურ პრინციპად გვევლინება. იგი მოიცავს ფსიქოლოგიური კვლევის *ფუნქციონალურ* და *სტრუქტურულ* ასპექტებს. თეოდორ პიაჟე საკუთარ მიდგომას *სტრუქტურულ-გენეტიკურს* უწოდებს და მას ისეთ შეხედულებებს უპირისპირებს, სადაც აქცენტი კეთდება გენეზისზე და იგნორირებულია სტრუქტურა და პირიქით, შეისწავლება სტრუქტურა მისი განვითარების კანონზომიერებათა ჩვენების გარეშე. პირველი სახის კვლევებს, პიაჟეს აზრით, მიეკუთვნება ძველი ასოციაციონისტური თეორიები და დასწავლის თანამედროვე ბიჰევიორისტული მოდელები; მეორეს – ფენომენოლოგია და გეშტალტფსიქოლოგია. ეს უკანასკნელი პიაჟეს განსაკუთრებული ყურადღების ობიექტია, რაც სავსებით ბუნებრივია, ვინაიდან სწორედ გეშტალტფსიქოლოგიამ დაიწყო შემეცნებითი ფსიქიკური სტრუქტურების აქტიური ემპირიული შესწავლა, რაც თავად პიაჟეს ყველაზე მეტად აინტერესებდა ფსიქოლოგიაში. აღნიშნავდა რა გეშტალტთეორიის უდიდეს დამსახურებას, პიაჟე არ ეთანხმებოდა მას გეშტალტურობის პრინციპის უნივერსალიზაციაში და იმაში, რომ გეშტალტი განიხილებოდა, როგორც "მარადიული" ფორმა, რომელიც განვითარებას არ ექვემდებარება. პიაჟემ ექსპერიმენტულად უჩვენა, რომ ბევრი გეშტალტური თვისება, მაგალითად აღქმის კონსტანტობა, ასაკობრივად ცვალებად ფენომენს წარმოადგენს.

პიაჟე ვერც ბიჰევიორიზმს აუვლიდა გვერდს, რადგან მისი რწმენით, ფსიქიკური სტრუქტურების ფორმირებასა და ფუნქციონირებაზე ლაპარაკი მხოლოდ ქცევის პროცესთან მიმართებაში იძენს აზრს. ამასთანავე, პიაჟეს არ აკმაყოფილებდა ქცევის ბიჰევიორისტული გაგება აქტივობის შინაგანი, შემეცნებითი პლანის გარეშე, ვინაიდან მისი ინტერესის საგანს სწორედ ეს უკანასკნელი წარმოადგენდა. ქცევა მოტორულისა და მენტალურის ერთიანობაა; შინაგანი, ფსიქიკური მომენტის გარეშე ქცევის აზრის გაგება საერთოდ შეუძლებელია. ბიჰევიორიზმის ფორმულა S-R არაადექვატურია, ვინაიდან გარკვეულ სტიმულზე რეაგირებისათვის ორგანიზმს უნდა ჰქონდეს გარკვეული სენზიტიურობა მის მიმართ, ანუ მიდრეკილება, თვისება, უპასუხოს მას. ეს კი ნიშნავს, რომ ორგანიზმს უკვე გააჩნია გარკვეული სტრუქტურა, რომელშიც მოცემული სტიმული ჩაერთვება, ასიმილირდება. აქედან გამომდინარე, პიაჟე გვთავაზობს სქემას S-(AT)-R სადაც (AT) ნიშნავს სტიმულის (S) ასიმილაციას სტრუქტურაში (T). ქვემოთ ვნახავთ, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭება პიაჟეს კონცეფციაში ასიმილაციის

ცნებას. აქ კი მხოლოდ იმას აკლიშნავთ, რომ, ნეობიპეციორიზმისაგან განსხვავებით, პიაჟეს მხედველობაში აქვს არა ფენომენოლოგიურ მოცემულობას მოკლებული შუალედური ცვლადები, პიპოთეტური კონსტრუქტები, არამედ რეალური ფსიქიკური მოვლენები, შემეცნებითი სტრუქტურები, რომლებიც ქცევაში არიან ჩართული და მის განუყოფელ ელემენტს შეადგენენ.

პიაჟეს თანახმად, ყოველგვარი ქცევა წარმოადგენს *ადაპტაციას*. ინდივიდი მოქმედებს მხოლოდ მაშინ, თუ წარმოიქმნება მოთხოვნილება, ანუ ირღვევა წონასწორობა ორგანიზმსა და გარემოს შორის. ცოცხალი სისტემის აქტიურობა, საზოგადოდ, მიმართულია ამ წონასწორობის აღდგენისკენ. ქცევა გარემოსა და სუბიექტს შორის ურთიერთქმედების, ურთიერთგაცვლის ერთ-ერთ სახეობას წამოადგენს. ფიზიოლოგიური პროცესებისგან განსხვავებით, რომლებსაც მატერიალური ხასიათი აქვთ და სხეულთა შინაგან ცვლილებლობას გულისხმობენ, ქცევა არ წარმოადგენს სხეულისა და გარემოს მატერიალურ ურთიერთშეღწევას; იგი ფუნქციონალური ბუნებისაა. ფუნქციონალური ქცევა რთული ტრაექტორიით ხასიათდება. სუბიექტი დიდი მანძილით შორდება ობიექტს სივრცეში (აღქმა) და დროში (მეხსიერება). ასე გაგებული ქცევა ყოველთვის ორ ასპექტს მოიცავს — *აფექტურს* და *კოგნიტურს*. პირველი ქცევის ენერგეტიკას უზრუნველყოფს, მეორე განსაზღვრავს მის ფორმას, სტრუქტურას, ანუ იმ კონკრეტულ გზებს, რომლებითაც ხდება სუბიექტისა და ობიექტის დაკავშირება. აღქმის, სენსომოტორული ჩვევების, გაგებისა თუ მსჯელობის აქტების ფუნქცია გარემოსა და ორგანიზმს შორის ურთიერთობის სტრუქტურირებაში მდგომარეობს. პიაჟეს კვლევის ძირითად საგანს სწორედ ქცევის სტრუქტურულ-კოგნიტური ასპექტი შეადგენს. მაგრამ ყურადღების გარეშე არც ქცევის აფექტური მხარე რჩება. შემეცნებითი სტრუქტურების ფუნქციონირების მექანიზმებზე მსჯელობისას ავტორი საგანგებოდ მიუთითებს, რომ ყოველ მაოგანს გააჩნია საკუთარი მოტივაცია ანუ ემოციურ-ვოლიტური კომპონენტი. ყოველი სტრუქტურა მამოძრავებელ ძალას შეიცავს. ინტელექტუალური სტრუქტურების შემთხვევაში ესაა სპეციფიკური შემეცნებითი მოთხოვნილებები, რომლებიც, თავის მხრივ, სენსორული მოთხოვნილებებიდან ვითარდებიან. თავლს, პიაჟეს თქმით, ისევე ესაჭიროება მხედველობითი გამღიზიანებელი, როგორც სხეულის ქსოვილებს კვება. სენსორული მოთხოვნილებების განვითარების შედეგად ჩნდება ყურადღების (ორიენტაციის), შემდგომ კი შემეცნების მოთხოვნილებები. საბოლოოდ, ქცევის ანალიზს პიაჟე ფუნდამენტურ დასკვნამდე მიჰყავს; კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ საერთოდ არ შეიძლება გონების გამოცალკევება გრძნობისაგან. "აფექტი და ინტელექტი ყოველგვარი ადამიანური ქცევის ორ ურთიერთშემავსებელ ასპექტს წარმოადგენს" (43; 23).

კოგნიტურ და ემოციურ სფეროთა ერთიანობა ყველაზე მკაფიოდ იჩენს თავს ნებისმიერი ქცევის დახასიათებისას. პიაჟეს მიხედვით, ნებისყოფის პრობლემის არსი იმაშია, რომ თავდაპირველად უფრო სუსტი ტენდენცია გაბატონდება ძლიერზე და წარმართავს ქცევას. ამ ფენომენის ასახსნელად, პიაჟეს აზრით, არ არის საჭირო პიროვნებაში არსებული რაიმე დამატებითი ძალის დაშვება. ნებისყოფის სფეროში ყველაფერი *ინტელექტუალური* ოპერაციების ანალოგიურად ხორციელდება, ოღონდ ამ შემთხვევაში უნდა ვილაპარაკოთ *ემოციურ* ოპერაციებზე. ისინი დაკავშირებულია *ღირებულებების შემონახვასა* და *კოორდინაციასთან*, ხოლო ინტელექტუალური ოპერაციები — მიმართებების შემონახვასა და კოორდინაციასთან.

როგორ ხორციელდება ნებისყოფის აქტი? პიაჟე აქ პირველ რიგში ღირებულებების შემონახვის პრინციპზე მიუთითებს. აფექტური ბუნების ღირებულებები ისევე

შემოინახება, როგორც აზრი ინტელექტუალურ ოპერაციებში, რაც საფუძველად ედება ლოგიკურ თანმიმდევრობას. მორალი აფექტური ღირებულებების შემონახვის მექანიზმია. გქონდეს ნებისყოფა, ნიშნავს გაგაჩნდეს ღირებულებების პერმანენტული სკალა. თუ კი იგი არსებობს, ჩვენ შეგვიძლია ნებელობითი კონფლიქტი გადავჭრათ აქტუალური ემოციური მდგომარეობის რეალური ღირებულებებისადმი დაქვემდებარების გზით, ანუ დეცენტრაციის მექანიზმის მეშვეობით. *დეცენტრაცია* პიაჟეს მოძღვრების ერთ-ერთი ცენტრალური ცნებაა და გამოიყენება სოციალიზაციის, კოგნიტური და მორალური განვითარების ანალიზისას. იგი წარმოადგენს ინდივიდის ამჟამინდელი პოზიციის, ცნების, შეხედულების შეცვლას სხვა ვითარებებთან და პოზიციებთან შეპირისპირებისა და ინტეგრაციის გზით.

პიაჟე განიხილავს ნებისმიერი ქცევის მაგალითს, როდესაც მუშაობის თავდაპირველად სუსტი ტენდენცია გაბატონდება ყველა სიტუაციურ ტენდენციაზე, რაც სათანადო ქცევის განხორციელების შესაძლებლობას იძლევა. როგორ მოხდა ამ ტენდენციის გაძლიერება? დეცენტრაციის საშუალებით – პასუხობს პიაჟე. დასაწყისში ჩვენ სიტუაციური სურვილების ტყვეობაში ვიმყოფებით. ამ მდგომარეობის დაძლევა ორი გზით არის შესაძლებელი: წარსულის აღდგენით და მომავლის წარმოდგენით, რაც განაპირობებს აქტუალური ღირებულების (სურვილის) დაქვემდებარებას უფრო დიდ ღირებულებათა სკალისადმი, ამ შემთხვევაში ჩემი ამოცანის, საქმის ღირებულებისადმი. იმ მომენტიდან, როცა ძალთა კონფიგურაცია იცვლება და მე ვიწყებ მოქმედებას ჩემი ჩვეულებრივი ღირებულებების სკალის შესაბამისად (ე.ი. იქიდან მოყოლებული, როდესაც ჩემი აქტუალური სურვილი ჩაერთვება ღირებულებათა პერმანენტულ სკალაში), კონფლიქტი გაწყვეტილია; ადრინდელი ძლიერი სურვილი სუსტდება და ექვემდებარება ტენდენციას, რომელიც დასაწყისში უფრო სუსტი იყო.

როგორც ითქვა, პიაჟე გამოყოფს ემოციურ და ინტელექტუალურ ოპერაციებს. ინტელექტის საკითხი პიაჟეს ყურადღების ცენტრშია, მაგრამ ინტელექტი არ განიხილება სხვა კოგნიტური პროცესებისაგან მოწყვეტით. ინტელექტი, უფრო დაბალი დონის კოგნიტურ-მოტორული სტრუქტურების მსგავსად (აღქმა, ჩვევა, სენსომოტორიკა, მეხსიერება), შეგუების, წონასწორობის მიღწევის საშუალებაა. "ერთი-მეორის ზემოთ განლაგებულ ამ სტრუქტურათა თანმიმდევრობა ისეთი რიგის სახით უნდა განიხილებოდეს, რომელიც ევოლუციის კანონების მიხედვით აიგება. ყოველი სტრუქტურა უზრუნველყოფს იმ პროცესების უფრო მდგრად და ფართოდ გავრცელებად წონასწორობას, რომლებიც წინა სტრუქტურაში აღმოცენდნენ. ინტელექტი სხვა არაფერია, თუ არა გვაროვნული სახელწოდება, რომლითაც აღინიშნება კოგნიტური სტრუქტურების ორგანიზაციისა ან წონასწორობის უმაღლესი ფორმები" (20; 65).

ინტელექტი, როგორც ყოველგვარი მოქმედება, *ადაპტაციაა*. ამიტომ, მისი უფრო დეტალური დახასიათება საჭიროებს გარკვეული შეხედულების ჩამოყალიბებას ზოგადად ადაპტაციაზე. პიაჟეს თანახმად, ყოველგვარი ადაპტაცია, ბიოლოგიური იქნება ის თუ ფსიქიკური, გულისხმობს ორი ურთიერთდაკავშირებული პროცესის განხორციელებას: *ასიმილაციას* და *აკომოდაციას*. ბიოლოგიური თვალსაზრისით, ასიმილაცია წარმოადგენს გარეგანი ელემენტების ინტეგრაციას ორგანიზმის განვითარებად ან უკვე ჩამოყალიბებულ სტრუქტურებში. ფიზიოლოგიურად ეს ნიშნავს, რომ ორგანიზმი გარედან იღებს გარკვეულ ნივთიერებებს და გადამუშავებს მათ თავისი სტრუქტურის შესაბამისად. ასიმილაციას, ასეთი ფართო გაგებით, ადგილი აქვს ქცევის შემთხვევაშიც. ეს ეხება როგორც პერცეპტულ, ასევე ინტელექტუალურ და სხვა ქცევებს. ასიმილაცია არის

ახალი ობიექტის, პრობლემური სიტუაციის ჩართვა უკვე არსებულ ქცევით სქემაში. რაც შეეხება აკომოდაციას, იგი წარმოადგენს აღნიშნული სქემის შეცვლას ახალი ვითარების შესაბამისად, მასთან უკეთ შეგუების მიზნით. ყოველგვარი ადაპტაცია, მათ შორის კოგნიტურიც, ასიმილაციისა და აკომოდაციის პროცესების გაწონასწორებული მიმდინარეობაა. სწორედ მათი ერთიანობა განაპირობებს წონასწორობას ორგანიზმსა და გარემოს შორის, რისკენაც ყოველგვარი ცოცხალი სისტემა მიისწრაფის. მიუხედავად ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ სრული წონასწორობის დამყარება არსებითად შეუძლებელია, ვინაიდან ორგანიზმი მუდმივად განიცდის შიდა ან გარე სტიმულებისა და პროცესების ზემოქმედებას. ამიტომ, მთავარია არა წონასწორობა, როგორც ასეთი, არამედ *გაწონასწორების პროცესი*. თვით წონასწორობა, რომლისკენაც მიისწრაფის ყოველგვარი ცოცხალი სისტემა, არ უნდა გავაიგივოთ სიმშვიდესთან ან უძრაობასთან. წონასწორობა, წერს პიაჟე, უნდა გავიგოთ "როგორც კომპენსაცია, რომელიც ხორციელდება სუბიექტის მოქმედების საშუალებით გარეგან პერტურბაციაზე საპასუხოდ და, არავითარ შემთხვევაში, როგორც სიმშვიდის მდგომარეობაში მყოფი ძალების ბალანსი" (42; 115). რაც უფრო მყარია წონასწორობა, მით მეტ აქტივობას მოითხოვს იგი სუბიექტისაგან, მით უფრო აქტიური და გაწონასწორებულია ასიმილაციისა და აკომოდაციის პროცესები. ეს გარემოება ფრიად მნიშვნელოვანია, ვინაიდან მისი გათვალისწინებით პიაჟე უპირისპირდება ქცევის ადაპტაციურ, ჰომეოსტატურ მოდელებს, რომელთათვისაც ქცევის ანალიზის ათელის წერტილს წონასწორობის, ბალანსის, უძრაობის მდგომარეობა წარმოადგენს. ისინი ვერ უძლებენ სერიოზულ კრიტიკას, როდესაც საკითხი ადამიანის ქცევის სპეციფიკას ეხება.

ყოველი ქცევა, რომელიც კოგნიტური პროცესების მეშვეობით ხორციელდება, ერთგვარად ათავისუფლებს ორგანიზმს აქ და ამჟამად მოცემულ, უშუალოდ მომქმედ გარემოსთან მიჯაჭვულობისაგან. მათი საშუალებით შესაძლებელი ხდება ადაპტაციური ურთიერთობის დამყარება სივრცეში დაშორებულ ობიექტებთან, მომავლის წინასწარმეტყველება და წარსულის აღდგენა. ინტელექტის როლი ამ მხრივ განსაკუთრებულია. მხოლოდ მას შესწევს უნარი გაითვალისწინოს მოქმედების ადაპტურობისთვის აუცილებელი ყველა გარემოება. "მხოლოდ იგი მიილტვის ტოტალური წონასწორობისკენ, ესწრაფვის მას, რომ სინამდვილის მთელი ერთობლიობის ასიმილაცია და მასში მოქმედების აკომოდირება მოახდინოს, მოქმედების, რომელსაც იგი ათავისუფლებს იმთავითვე არსებულ "აქ და ამჟამად" მოცემულობაზე მონური დაქვემდებარებულობისაგან" (20; 67-68). ინტელექტით უზრუნველყოფილი მოქმედება ყველაზე რთული, ყოვლისმომცველი და მოქნილი ქცევაა.

ყოველგვარი ფსიქიკური, მათ შორის ინტელექტუალური ქცევა წარმოიქმნება გარეგანი, მატერიალური მოქმედებიდან. მენტალური მოქმედების უმარტივეს სტრუქტურას *სქემა* წარმოადგენს. სქემები ორი ტიპისაა: სენსომოტორული და კოგნიტური. *ოპერაცია* კოგნიტური სქემის ერთგვარი სახეა, რომელიც გონებრივი განვითარების გარკვეულ ეტაპზე წარმოიქმნება და, საბოლოოდ, ინტელექტუალური აქტივობის ძირითად ელემენტად იქცევა. ოპერაციები *ინტერიორიზირებული* ე.ი. გაშინაგნებული გარეგანი მოქმედებებია (მაგალითად, შეკრება შეიძლება შესრულდეს ჯერ მატერიალურ საგნებზე, შემდეგ კი გონებაში). მაგრამ, ყოველგვარი ინტერიორიზირებული გონებრივი მოქმედება, რომელიც საგნობრივი მოქმედებიდან არის წარმოქმნილი, ჯერ კიდევ არ არის ოპერაცია. იმისთვის, რომ იგი საკუთრივ ოპერაციად იქცეს, მან უნდა შეიძინოს გარკვეული ნიშან-თვისებები. ოპერაციებს პირველ რიგში ის გარემოება გამოარჩევს, რომ ისინი *შექცევადნი* არიან; ოპერაცია ფაქტობრივად რაიმეს გონებრივი

გარდაქმნა, რადგან ამ დროს ობიექტი ან პროცესი ერთი მდგომარეობიდან მეორეში გადადის. ამიტომ ყველა ოპერაციას უნდა გააჩნდეს საწინააღმდეგო, სიმეტრიული ოპერაცია, რომელიც აღადგენს ამოსავალ მდგომარეობას (მაგალითად, შეკრების ოპერაციის საპირისპიროა გამოკლება). გარდა ამისა, მოქმედება მაშინ არის ოპერაცია, თუ იგი *კოორდინირებულია* სხვა ოპერაციებთან, იმათთან, რომლებთან ერთადაც მობრავ მთლიანობით სტრუქტურებს ქმნის. იზოლირებული ოპერაცია გონებრივი ამოცანის სრულყოფილ გადაწყვეტას ვერ მოგვცემს. მაგალითად, არითმეტიკული ან გრამატიკული წესი აზრს მხოლოდ სათანადო მათემატიკურ ან ენობრივ სისტემაში იძენს. ასევეა ცალკეული სივრცითი ან დროითი მიმართებების წვდომის შემთხვევაშიც. არსებითად იგივე ითქმის ემოციურ ოპერაციებზეც, რომლებიც, როგორც ზემოთ დავინახეთ, მხოლოდ ღირებულებათა მუდმივ სისტემასთან მიმართებაში იძენენ ნებელობითი აქტის წარმართვის უნარს.

ოციან წლებში პიაჟემ დაიწყო ბავშვის აზროვნების გენეზისის ემპირიული შესწავლა. კვლევის მეთოდიკური პრინციპების განსაზღვრისას პიაჟე უარს ამბობს გონებრივი კოეფიციენტების ტესტური დადგენის, მისი აზრით, უნაყოფო პრაქტიკაზე და მიმართავს *კლინიკური ან თავისუფალი საუბრის მეთოდს*. ასეთი საუბრისას ბავშვს ეძლევა მის სპონტანურ გამონათქვამებთან მაქსიმალურად დაახლოებული კითხვები. მაგალითად, რა ამობრავებს ცაში ღრუბლებს, მდინარეში წყალს, ქარის დროს ჰაერს? რატომ იძირება პატარა ქვა და დაცურავს დიდი ნავი? რატომ არ ვარდება დაბლა მზე, მთვარე ან ვარსკვლავები? საიდან ჩნდება სიზმრები? და ა.შ. ბავშვის მსჯელობებში, გამონათქვამებში პიაჟე ეძებს იმას, რაც არსებითად განასხვავებს მისი აზროვნების წესს მოზრდილისაგან. თავდაპირველად ასეთ ძირითად თვისებად პიაჟეს ბავშვის *ეგოცენტრიზმი* მიაჩნდა. პატარა ბავშვი საკუთარი დახშული სამყაროს ცენტრს წარმოადგენს. იგი უკიდურესად ეგოისტურია და ახასიათებს *ბიოლოგიური ეგოიზმი*, რაც თავს იჩენს ორგანული მოთხოვნილებებისა და თამაშის გამოკვეთილ პრიორიტეტში. იგი მოკლებულია ობიექტურობას და კრიტიკულობას საკუთარი თავის მიმართ. ეგოცენტრიზმი თვალსაჩინოდ ვლინდება ბავშვის მეტყველებაში. ეგოცენტრული მეტყველება ესაა *მეტყველება თავისთავთან* და *მეტყველება თავისთავისთვის*; მას არა აქვს ურთიერთობის და გაგებინების ფუნქცია; იგი უფრო ბავშვის განცდისა და მოქმედების თანმხლებ მომენტს. მათ ილუსტრაციას წარმოადგენს. ბავშვის აზროვნებას სხვა თვისებებიც ახასიათებს, ესენია: *ანიმიზმი* — საგნების სულიერი თვისებებით აღჭურვა; *არტიფიციალიზმი* — ბუნების მოვლენების ადამიანის მიერ შექმნილად მიჩნევა; *მაგია* — სიტყვებისა და ჟესტებისათვის საგნებზე ზემოქმედების უნარის მიწერა და სხვა.

ოცდაათიან წლებში პიაჟე მკვეთრად ცვლის თავის მიდგომას ინტელექტის ონტოგენეტური განვითარების საკითხის მიმართ. ინტელექტის განვითარება ახლა უკვე განიხილება როგორც გაკეული გონებრივი სტრუქტურების თანმიმდევრული ცვალებადობის პროცესი. შესაბამისად, გამოიყოფა ინტელექტის განვითარების ოთხი სტადია. პირველი — *სენსომოტორული ინტელექტის სტადია*. იგი გრძელდება დაბადებიდან 1,5-2 წლამდე. ესაა პერცეპტული და პრაქტიკული მოქმედებების პლანში მიმდინარე რეაქციების ხანა; იგი ამზადებს ეტაპს, როდესაც აქტივობა საკუთრივ გონებრივი მოქმედებებით, ანუ შინაგან პლანში იწარმოებს. ამ დროს ინტელექტი თავისი განვითარების მეორე სტადიაზე გადადის, რომელიც 7-8 წლამდე გრძელდება და *ოპერაციამდელი სტადია* ეწოდება. მართალია ამ სტადიაზე უკვე მოხდა გარეგანი მოქმედებიდან შინაგან მოქმედებაზე გადასვლა, მაგრამ ეს მოქმედება ჯერ კიდევ არ

წარმოადგენს ინტელექტუალურ ოპერაციას. ვინაიდან მას არ გააჩნია შექცევადობის თვისება. პიაჟემ ეს მრავალრიცხოვანი გონებამახვილური ექსპერიმენტების საშუალებით დაადგინა. მაგალითად, თუ უფროსი სკოლამდელი ასაკის ბავშვს ვთხოვთ გადაასხას სითხე დაბალი და ფართო ჭურჭლიდან მაღალ და ვიწრო ჭურჭელში, იგი გვეტყვის, რომ სითხის რაოდენობა გაიზარდა. ამ შემთხვევაში ბავშვს არ შეუძლია გონებაში შებრუნოს გადასხმის მოქმედება. იგი იმყოფება უშუალოდ დანახულის შთაბეჭდილების ქვეშ; ვინაიდან მაღალყელიან ჭურჭერლში სითხის დონემ აიწია, მაშასადამე მისი რაოდენობა მეტია. სკოლამდელი ბავშვის აზროვნება, პიაჟეს თქმით, თვალსაჩინოა. შვიდი წლიდან მოყოლებული ბავშვები ამგვარ შეცდომებს აღარ უშვებენ. მათი გონებრივი მოქმედებები შებრუნებადობის თვისებას იძენენ, რაც *კონკრეტული ოპერაციების* პერიოდის დაწყებას მოასწავებს. ბავშვი ასრულებს გონებრივ ოპერაციებს, თუმცა, როგორც წესი, ეყრდნობა კონკრეტულ მასალას. ეს არ ნიშნავს რომ მას მოქმედება მხოლოდ ამჟამად მოცემული საგნებით შეუძლია, მაგრამ მისი ინტელექტის ძირითადი ინტენცია სწორედ ასეთია. 11 წლიდან ბავშვი გადადის *ფორმალური ოპერაციების სტადიაზე*, რომელიც სრულდება 15 წლისათვის. ბავშვს უკვე შეუძლია ფორმალურად განსაზღვროს ცნებები, რომლებსაც მანამდეც იყენებდა, მაგრამ ვერ განსაზღვრავდა. ჩნდება გონებრივი მოქმედების აბსტრაქტულ პლანში წარმართვის უნარი, რაც ჰიპოთეტურ გამონათქვამებზე დაყრდნობით ხდება.

პიაჟეს და მისი თანამშრომლების მრავალწლიანმა გამოკვლევებმა დაადასტურა, რომ "სტადიები ყოველთვის უცვლელი თანმიმდევრობით აღმოცენდებიან, რასაც იმის დაშვებამდე მივყავართ, რომ აქ გარკვეული ბიოლოგიური ფაქტორი მოქმედებს, ისეთი, როგორიცაა მომწიფება" (21; 251). გარემოს, კერძოდ, პედაგოგიურ ზემოქმედებას, შეუძლია ერთგვარად დააჩქაროს ან შეცვალოს სპონტანური განვითარების პროცესი, მაგრამ მას არსებითად ვერ შეცვლის. აქედან გამომდინარე, პიაჟე ერთმნიშვნელოვნად წყვეტს სწავლებისა და განვითარების ერთიერთმიმართების პრობლემას, რომელიც უმნიშვნელოვანესია პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში. სასწავლო პროცესის ორგანიზაციას, უპირველეს ყოვლისა, უნდა განსაზღვრავდეს ბავშვის ინტელექტუალური განვითარების დონე. ამგვარი პოზიცია სრულებითაც არ არის საყოველთაოდ მიღებული. დიამეტრალურად საწინააღმდეგო მოსაზრებას იცავს ცნობილი ამერიკელი ფსიქოლოგი ჯერომ ბრუნერი. იგი საერთოდ უარყოფს კავშირს განვითარებასა და სწავლებას შორის, მიაჩნია რა, რომ პრინციპში შესაძლებელია ნებისმიერი ასაკის ბავშვს ვასწავლოთ ყველაფერი, რაც გვინდა; მთავარია მოინახოს მასალის მიწოდების საჭირო ფორმა (5). ამ პოლუსებს შორის არის თვალსაზრისი (ვიგოტსკი, უზნაძე და სხვა), რომლის თანახმად სწავლების სირთულის დონე გარკვეულად წინ უნდა უსწრებდეს განვითარების აქტუალურ დონეს. მხოლოდ ამ შემთხვევაში გახდება იგი განვითარების მამოძრავებელი ფაქტორი[1].

---

[1] დ. უზნაძე ასე მსჯელობდა: სასწავლო მასალა, ერთი მხრივ, "მოსწავლის ძალთა განვითარების აქტუალური დონისათვის უნდა იყოს შესატყვისი; მეორე მხრივ, საკმარისად უნდა იყოს მას დაშორებული: წინააღმდეგ შემთხვევაში, ეი. რომ იგი საკუთრივ განვითარების აქტუალური დონის შესატყვისი ყოფილიყო, როგორ შეძლედა იგი წინსვლისა და უფრო მაღალ დონეზე ამაღლების პირობად გამხდარიყო. სასწავლო მასალა, მაშასადამე, ყოველთვის ისეთია, რომ მოწაფის განვითარების აქტუალურ დონეზე მაღალია" (2; 563). მაგრამ, ვინაიდან განვითარებისთვის მისი აქტუალურ დონესთან გარკვეული შესაბამისობაც უნდა იყოს დაცული, საჭირო ხდება მასწავლებლის ჩარევა, რომელიც ისე აწოდებს მასალას მოწაფეს, რომ მისთვის მისაწვდომი შეიქმნეს.

პიაჟე დამსახურებულად ითვლება XX საუკუნის ერთ-ერთ იდიდეს ფსიქოლოგად. მის გაელენას განვითარების ფსიქოლოგიაზე ადარებენ შექსპირის გავლენას ინგლისურ ლიტერატურაზე. მიუხედავად ამისა, ინტელექტის სტადიების კონცეფცია მრავალი ასპექტით გახდა კრიტიკული განხილვის საგანი, თუმცა ნიშანდობლივია, რომ თვითონ კრიტიკოსებს შორისაც არ არსებობს თანხმობა პიაჟეს უმდიდრესი მეცნიერული შემოქმედების შეფასებაში. ზოგი მისი სისტემის თეორიულ ნაწილს თვლის საკამთოდ, ზოგი მეთოდიკურს, ზოგიც ფაქტოლოგიურს. პიაჟეს შეხედულებათა გარშემო უცნაური მდგომარეობა შეიქმნა: "ერთი მხრივ, ინტელექტის განვითარების ვერც ერთი თანამედროვე მკლევარი ვერ ასცდება იმას, რომ არ დაიმოწმოს პიაჟეს მიერ მოპოვებული ფაქტები და მათი ახსნა. მეორე მხრივ, პიაჟეს არავინ ეთანხმება" (24; 217). ეს შეფასება გარკვეულად ასახავს საქმის ვითარებას, თუმცა მისი ბოლო პასაჟი უდავო გადაჭარბებაა.

მართლაც, არსებობს გამოკვლევები, რომლებიც ადასტურებენ, რომ ადამიანის კოგნიტური განვითარება ყველგან, ყველა კულტურაში ისე მიმდინარეობს, როგორც ეს პიაჟემ დაადგინა (18). ამასთანავე, არის საწინააღმდეგო მონაცემებიც. მაგალითად, ბრუნერის მიერ ჩატარებულმა პიაჟეს ფენომენების კროსკულტურულმა გამოკვლევამ აჩვენა, რომ ისინი განსხვავებულად ვლინდებიან სხვადასხვა კულტურებში. ამიტომ მან ჩათვალა, რომ პიაჟეს ფენომენები უნდა განიხილებოდეს ბავშვის მიერ გარკვეული მოთხოვნების შეთვისების კონტექსტში. ეს არის მოთხოვნები, რომლებსაც საზოგადოება უყენებს ბავშვს იმის შესაბამისად, თუ განვითარების რომელ სტადიაზე იმყოფება იგი (19). კროსკულტურული კვლევების ისეთ განზოგადებასაც ვხვდებით, რომლის თანახმად სტადიების თანმიმდევრობა უნიკერსალურია, ხოლო მათი გავლის ტემპი სოციალურ-კულტურული ფაქტორების მიხედვით ცვალებადობს (30).

არსებობს ექსპერიმენტულად დასაბუთებული კრიტიკა პიაჟეს იმ დებულებისა, რომ ლოგიკური ოპერაციების შემუშავების პროცესი და მისი ასაკობრივი დინამიკა განსაზღვრულია ბავშვის ინტელექტუალური უნარების (ტრანზიტულობა, კონსერვაცია, კლასიფიკაცია და ა.შ.) განვითარების დონით. მრავალი ავტორი უჩვენებს, რომ ბავშვის წარუმატებლობა პიაჟეს ამოცანების შესრულებისას შეიძლება გაპირობებული იყოს მისი სხვა ფუნქციების, კერძოდ ყურადღებისა და მეხსიერების განვითარების ჩამორჩენილობით (31).

ბევრი გამოკვლევა ჩატარდა იმის გასარკვევად, თუ რამდენად ზუსტად ადგენს პიაჟეს მიერ გამოყენებული მეთოდური აპარატი ამა თუ იმ სტადიის ასაკობრივ ჩარჩოებს. ზოგიერთ შემთხვევაში შესაძლებელი გახდა პიაჟეს ამოცანების იმგვარი გადასხვაფერება, რომ ისინი 2-3 წლით უმცროსმა ბავშვებმა ამოხსნეს, ანუ იმ ბავშვებმა, რომლებიც, პიაჟეს მიხედვით, უფრო ადრეულ სტადიაზე იმყოფებოდნენ. საზოგადოდ პიაჟეს ექსპერიმენტების ტოტალური გადამოწმების შემდეგ, ბევრმა მკვლევარმა ჩათვალა, რომ ისინი ძალზე "რთულებია". როცა იგივე უნარები სხვა, ბავშვის ინტელექტისათვის უფრო მისაწვდომი ამოცანებით შეამოწმეს, აღმოჩნდა, რომ მონაცემები გაცილებით უკეთესია, ვიდრე ამას პიაჟე ვარაუდობდა (15)(16).

უნდა ითქვას, რომ ეს საკითხი მაინც ღიად რჩება, ვინაიდან, პიაჟეს მომხრეთა აზრით, სწორედ კრიტიკოსები ცდებიან, როცა ბავშვებს მათი ინტელექტის რეალური განვითარების დონესთან შედარებით ბევრად ადვილ ამოცანებს აძლევენ; და საერთოდ, რა უნდა ჩაითვალოს ინტელექტის განვითარების რეალური დონის მაჩვენებლად? პიაჟე ხომ თავის ექსპერიმენტებში სპეციალური ინტერვიუს მეშვეობით არკვევდა არა მარტო იმას, შეასრულა თუ არა ბავშვმა ამოცანა, არამედ იმასაც, თუ რატომ უპასუხა

მან მოცემულ კითხვაზე ასე და არა სხვაგვარად. ამრიგად, პიაჟეს მიაჩნდა, რომ ინტელექტის ესა თუ ის თვისება მჟღავნდება არა მხოლოდ სათანადო გონებრივი მოქმედების შესრულებაში, არამედ მის გაცნობიერებაშიც. კრიტიკოსთა ცდებში კი ეს უდავოდ მნიშვნელოვანი მომენტი არ იყო სათანადოდ გათვალისწინებული (10). ეს თემა რომ დავასრულოთ, მოვუსმინოთ პიაჟეს შემოქმედების ერთ-ერთ საუკეთესო მკვლევარს ფლეიველს. პიაჟეს ემპირიული მონაცემების კრიტიკული შეფასების შემდეგ იგი საკმაოდ ფრთხილად შენიშნავს, რომ პატარა ბავშვებს, ალბათ, მეტი შეუძლიათ, ვიდრე ამას პიაჟე ფიქრობდა, ხოლო მოზარდებსა და მოზრდილებს – უფრო ნაკლებიო (32).

პიაჟეს სისტემის სხვა ასპექტების მიმართაც არის გამოთქმული სერიოზული შენიშვნები. მათზე აღარ შევჩერდებით. ამ მიმართულებით იმდენად დიდი მასალა არსებობს, რომ პიაჟეს სისტემის სანალიზი და შემოწმება ფსიქოლოგიის ცალკე დარგადაც შეიძლება ჩამოყალიბდეს. პიაჟეს მიერ შესრულებული გრანდიოზული სამუშაო, ცხადია, ვერ იქნებოდა იდეალური; სირთულეებისა და შეცდომებისაგან დაზღვეული არავინ არის. მაგრამ, როგორც ამ მოძღვრების დამცველნი ამტკიცებენ, კრიტიკა საკმარისად არ ითვალისწინებს პიაჟეს მეთოდოლოგიური მიზნების, მეთოდური მიდგომებისა და თეორიული შეხედულებების თავისებურებას. ეს იმით არის გამოწვეული, რომ ავტორი, ხანგრძლივი კვლევის პროცესში, ამა თუ იმ საკითხზე თვალსაზრისს იცვლიდა. ამიტომ, მის უამრავ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი მოსაზრებების სრულყოფილი და ადექვატური ანალიზი მეტად რთულია. თავისი აღმოჩენებით გატაცებული, პიაჟე ხშირად ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა მონაცემების ზუსტ აღწერას. იგი კლინიკური კვლევის სტრატეგიით ხელმძღვანელობდა და უარყოფდა სტატისტიკურ მიდგომებს. თუ ეს გარემოებები სათანადოდ იქნება გათვალისწინებული, შესაძლოა საეჭვო გახდეს პიაჟეს კრიტიკის ბევრი დებულების მართებულობა (17).

აღსანიშნავია, რომ თვითონ პიაჟე საერთოდ არ პასუხობდა თავისი მისამართით გამოთქმული კრიტიკას. ერთადერთი ავტორი, რომელსაც მან სპეციალური წერილით უპასუხა, იყო ვიგოტსკი. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ახლაც ბევრს მსჯელობენ ამ მეცნიერთა პოზიციების ურთიერთმიმართებაზე. მათ თვალსაზრისებს შორის მართლაც არსებობს როგორც მსგავსება, ისე განსხვავება. ზემოთ უკვე აღინიშნა მათი შეხედულებების სხვადასხვაობა სწავლისა და განვითარების პროცესების ურთიერთმიმართების პრობლემასთან დაკავშირებით. მოკლედ რომ ვთქვათ, პიაჟეს მიხედვით, განვითარება წინ უსწრებს სწავლას; ეს უკანასკნელი შეიძლება საზიანოც აღმოჩნდეს განვითარებისთვის, ვინაიდან ბავშვი ვერ ეჩვევა დამოუკიდებელ აზროვნებას. ვიგოტსკისთვის პირიქით, სწავლა, როგორც სოციალური მოვლენა, წინ უსწრებს და აპირობებს განვითარებას.

ადამიანის ფსიქიკის ქმნადობისა და განვითარების საქმეში სოციალური ფაქტორების აბსოლუტური პრიორიტეტი ვიგოტსკის შეხედულებათა ქვაკუთხედია. პიაჟე, ცხადია, არ უარყოფს სოციალური ფაქტორების მნიშვნელობას, მაგრამ წამყვან როლს ფსიქიკურ განვითარებაში *მომწიფების* ბუნებრივ და სპონტანურ პროცესებს ანიჭებს. ერთ შემთხვევაში აქცენტი ფსიქიკის გარეგან დეტერმინაციაზე კეთდება, მეორეში – შინაგანზე.

მოცემული დიქოტომიის კონტექსტში გასაგები ხდება იმ დისკუსიის არსი, რომელიც გაიმართა პიაჟესა და ვიგოტსკის შორის *ეგოცენტრული მეტყველების* საკითხთან დაკავშირებით. ეგოცენტული მეტყველების სტადიაზე ბავშვი არავის

მიმართავს, ლაპარაკობს თავის თავთან ისე, თითქოს ხმამაღლა ფიქრობდეს. პიაჟეს თანახმად, ეგოცენტრული მეტყველება ბავშვის აზროვნების *აუტიზმის, ეგოცენტრიზმის* გამოვლენაა. მას უკიდურესად უჭირს სხვის პოზიციაზე დადგომა და, მით უმეტს, თავისი პოზიციის შეცვლა სხვისი პოზიციის გათვალისწინებით. ეგოცენტრიზმი "დეცენტრაციის უკმარისობაა; ეს არის საკუთარი გონებრივი პერსპექტივის შეცვლის შეუძლებლობა როგორც სოციალურ, ისე სხვა ურთიერთობაში" (22: 468). პიაჟე თვლის, რომ კოგნიტური განვითარების კუთხით ეგოცენტრულ მეტყველებას, არსებითად, პოზიტიური ფუნქცია არ გააჩნია; როგორც შუალედური რგოლი, იგი მხოლოდ სათანადო გამოცდილებით უზრუნველყოფს ბავშვს და გზას უხსნის *სოციოცენტრულ*, ანუ ურთიერთობაზე მიმართულ მეტყველებას (მიმართულება შიგნიდან – გარეთ).

ვიგოტსკის მიხედვით, მეტყველების განვითარების ვექტორს საწინააღმდეგო მიმართულება აქვს. ბავშვის (ისევე როგორც მოზრდილის) მეტყველება იმთავითვე სოციალური ბუნებისაა და ურთიერთობას ემსახურება. შემდეგ იგი გაივლის ეგოცენტრულ საფეხურს, რომელიც თან სდევს ბავშვის აქტივობას და მის დაგეგმვასა და მართვას ემსახურება, ე.ი. ის სრულიად გარკვეული პოზიტიური ფუნქციის მატარებელია. ამ შუალედური სტადიის გავლით, საბოლოოდ, ბავშვი მიდის შინაგან მეტყველებამდე და აზროვნებამდე (მოძრაობა გარედან – შიგნით) (8).

ლევ ვიგოტსკი (1896-1934) ორიგინალური ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფციის ავტორია, რომელმაც, განსაკუთრებით ბოლო ხანებში, მსოფლიო ფსიქოლოგთა ყურადღება მიიპყრო. ამაში, შესაძლოა, გარკვეული როლი იმანაც ითამაშა, რომ ვიგოტსკის თეორიით ისეთი დიდი ავტორიტეტი დაინტერესდა, როგორიც პიაჟე იყო. ყოველ შემთხვევაში, ლიტერატურაში მათი თვალსაზრისები ხშირად ერთ კონტექსტში განიხილება.

ლევ ვიგოტსკის კონცეფციის ყველაზე გაერცელებული სახელწოდება *ფსიქიკის კულტურულ-ისტორიული თეორიაა.* ზოგჯერ მას უწოდებენ ადამიანის უმაღლესი ფსიქიკური ფუნქციების საზოგადოებრივ-ისტორიული წარმოშობის თეორიასაც. ამ შეხედულების ცენტრში მართლაც დგას საკითხი ადამიანის სპეციფიკური ფუნქციების წარმოქმნის შესახებ. ვიგოტსკის ემპირიული კვლევის მეთოდოლოგიაც ამ ფუნქციების ფორმირებას უკავშირდებოდა. ვოგოტსკი ცდილობდა განეხილა ფსიქიკის განვითარება ყველა სახის გენეზისის (ონტოგენეზი, ფილოგენეზი. ანთროპოგენეზი) კუთხით. როგორც ვხედავთ, ეს ფსიქოლოგიური სისტემა თავისი არსით გენეტიკურია. ამიტომ სავსებით ლოგიკურია მისი დახასიათება მოცემულ თავში.

ვიგოტსკის მიხედვით, ადამიანის ფსიქიკის ქვედა ფენას, რომელიც მის ცხოველურ წარმოშობაზე მიანიშნებს, წარმოადგენენ ე.წ. *ნატურალური, დაბალი,* ანუ *უნებლიე პროცესები* (სენსომოტორული, მნემური და სხვა). ადამიანისთვის სპეციფიკური, *უმაღლესი ფსიქიკური პროცესები* (ნებისმიერი ყურადღება, ნებისმიერი მეხსიერება, ლოგიკური აზროვნება და ა.შ.) მათგან არსებითად განსხვავდება. ამ განსხვავებას, პირველ ყოვლისა, უმაღლესი ფსიკური პროცესების *ნებისმიერობა* განაპირობებს. ნატურალურ პროცესებს ადამიანი ვერ აკონტროლებს, ხოლო უმაღლესი ფსიქიკური პროცესები მისი ცნობიერების მართვას ექვემდებარება. რეგულაციის ამგვარი სახე მათი გაშუალებული ხასიათიდან გამომდინარეობს და ხორციელდება კაცობრიობის კულტურულ-ისტორიული განვითარების პროცესში შექმნილი *ნიშნების ან ნიშანთა სისტემის* მეშვეობით. ესენია ენა, დამწერლობა, დათვლის სისტემა და სხვა. ნიშანი

"ანალიზებისა და ყველა უმაღლესი ფსიქიკური ფუნქციის საშუალებად გვევლინება" (7; 484).

ნიშანი ეშინან დამატებით კავშირებს სტიმულსა და რეაქციას შორის (როგორც ქცევით, ისე გონებრივ სფეროში). რაც პროცესის დაუფლების, მისი შეგნებული გამოყენების საფუძველია. ნატურალური. უშუალო ფსიქიკური პროცესები S-R სქემით გამოიხატება; უმაღლესი ფსიქიკური პროცესების სქემაში ამ ორ წევრს შორის მიმართება ნიშნით არის გაშუალებული.

ცხადია რომ ნიშნებს თვითონ ბავშვები არ იგონებენ; მათი შეთვისება უფროსებთან ურთიერთობის პროცესში ხდება. ამდენად, ნიშანი თავიდან გარეგან პლანში, ურთიერთობის პროცესში ჩნდება. ხოლო შემდგომ გადადის შინაგან, ცნობიერების პლანში. ვიგოტსკი წერდა: "ბავშვის კულტურული განვითარების ისტორიაში ყოველი ფუნქცია ორ პლანში იჩენს თავს, ჯერ სოციალურში, შემდგომ ფსიქიკურში; ჯერ ადამიანთა შორის, როგორც ინტერფსიქოლოგიური კატეგორია, ხოლო შემდეგ ბავშვის შინაგან სამყაროში, როგორც ინტრაფსიქოლოგიური კატეგორია" (9; 145). ერთი სიტყვით, ხდება ნიშანთა ინტერიორიზაცია, რაც ბავშვის ფსიქიკის განვითარების ძირითად მექანიზმს წარმოადგენს.

ძნელი შესაჩნევი არ არის ამ კონცეფციის მსგავსება დიურკჰეიმის, ჟანეს და ფრანგული სკოლის სხვა წარმომადგენლების თვალსაზრისთან. ვიგოტსკი კარგად იცნობდა მათ შეხედულებებს და, როგორც ჩანს, მათ გარკვეულ გავლენასაც განიცდიდა. მართლაც, ჟანეს *ფსიქოლოგიის ფუნდამენტური კანონი* ხომ იმას გულისხმობს, რომ განვითარების პროცესში ბავშვი საკუთარი თავის მიმართ იწყებს ქცევის იმ ფორმების გამოყენებას, რომლებიც თავდაპირველად მის მიმართ გამოიყენეს უფროსებმა. ბავშვი ითვისებს ქცევის სოციალურ ფორმებს და ინტერიორიზაციის გზით გადმოაქვს ისინი თავის თავში.

ვიგოტსკის თეორია არ გახდა რუსული საბჭოთა ფსიქოლოგიის ერთადერთი და წამყვანი კონცეფცია. მას დაუპირისპირდა *ქმედების თეორიის* წარმომადგენლები, როგორც სერგეი რუბინშტეინის (1889-1960), ისე ალექსეი ლეონტიევის (1903-1979) სკოლებიდან. უკიდურესად განზოგადებული სახით, კულტურულ-ისტორიული და ქმედების თეორიების განსხვავების დედაზრი შემდეგზე დაიყვანება: პირველში რეალიზებულია ბიბლიაში მოცემული ფორმულა — "პირველად იყო სიტყვა". ხოლო მეორეში ფორმულა, რომელიც, ჩვეულებრივ, გოეთეს მიეწერება — "პირველად იყო საქმე".

სინამდვილეში სიტყვა და საქმე სულაც არ უპირისპირდება ერთმანეთს, გენეტიკური თვალსაზრისით კი მჭიდრო ურთიერთკავშირშიც იმყოფება: ბავშვები და საზოგადოდ ადამიანები, ენას ურთიერთობის პროცესში ითვისებენ, გარემოსთან გრძნობად-პრაქტიკული კონტაქტების საფუძველზე; ამ პროცესის კვალდაკვალ სიტყვა, მეტყველება, ენა სულ უფრო მეტ გავლენას ახდენს პრაქტიკულ, პერცეპტულ, სააზროვნო და სხვა სახის ქმედების შემდგომ განვითარებაზე და, საზოგადოდ, ადამიანის მთელ აქტივობაზე. ამავე დროს, ამოსავალი პრაქტიკული ქმედების პრიორიტეტი ყოველთვის ძალაში რჩება. ქმედების თეორიის დამცველნი ამტკიცებენ, რომ მათ სწორედ ასე ესმით საქმის ვითარება. ალტერნატული, "არაქმედებითი" თვალსაზრისის მიხედვით, ადამიანისა და მისი ფსიქიკის განვითარების ძირითად "მაწარმოებელ მიზეზს" (ვიგოტსკი) წარმოადგენს ნიშანი, სიტყვა, სიმბოლო და ა.შ.

სხვადასხვა ფორმითა და ხარისხით ფსიქოლოგიაში ამ თვალსაზრისს ავითარებდნენ კ. გოლშტაინი, ა. გელბი, გ. ჰედი, ე. კასირერი, პიაჟე მისი შემოქმედების

დასაწყისში და ვიგოტსკი. ამ უკანასკნელის კონცეფცია სათანადო ანგარიშს არ უწევს იმას, რომ თვით მეტყველება ურთიერთობის პროცესში განხორციელებული, ამოსავალი სენსორულ-პრაქტიკული ქმედების საფუძველზე შეითვისება. მეტყველება ქმედებასთან ურთიერთკავშირში და მის კონტექსტში წარმოადგენს მომქმედ ძალას. ამის გარეშე ის იქცევა ადამიანის ფსიქიკური განვითარების თვითკმარ ფაქტორად. ქმედების თეორიის წარმომადგენელთა აზრით, მეტყველების ანალიზი კულტურულ-ისტორიული თეორიის პოზიციებიდან სწორედ ამ მიმართულებით მიემართებოდა (6).

მთავარი მაინც ის არის, რომ ვიგოტსკის კონცეფცია, არსებითად, ფსიქიკური ფუნქციების თეორიად, ანუ ფსიქიკური პროცესების ფსიქოლოგიად რჩება. საქმე ისაა, რომ ფსიქიკის ყოველგვარი გარეგანი დეტერმინაცია, მათ შორის ნიშნებითაც, ყოველთვის შინაგანით, სუბიექტურით არის გაშუალებული. "სუბიექტი წარმოადგენს ყველა ფსიქიკური პროცესის, მდგომარეობის და თვისების, ცნობიერებისა და არაცნობიერის განვითარების საერთო და ერთიან საფუძველს... ამდენად, სწორედ სუბიექტის მთლიანობა ობიექტური საფუძველი მისი ყველა ფსიქიკური პროცესის, მდგომარეობისა თუ თვისების მთლიანობისა და სისტემურობისა" (23; 203). ვიგოტსკის თეორიული სისტემა, როგორც უზნაძე იტყოდა, პრაქტიკულად უსუბიექტო ფსიქოლოგიას წარმოადგენს.

ეს შენიშვნა კიდევ უფრო სამართლიანად გამოიყურება განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის პოზიციებიდან, თუ გავითვალისწინებთ მის ამოსავალ დებულებას ქცევის (გნებავთ ქმედების) და ცნობიერების პროცესების არა ნიშნებით (ვიგოტსკი), არამედ სუბიექტის მთლიანობითი მდგომარეობით, განწყობით გაშუალების შესახებ (იხ. თავი მერვე).

ლიტერატურა

1. საყვარელიძე მ. მასალები ბოდვის ფსიქოპათოლოგიისათვის. თბილისი, 1965.
2. უზნაძე ს. სასკოლო ასაკის ფსიქოლოგია. შრომები, ტ.5, თბილისი, 1967.
3. Александер Ф., Селесник Ш. Человек и его душа: познание и врачевание от древности и до наших дней. М., 1995.
4. Анциферова Л. И. Психологическая концепция Пьера Жане. Вопросы психологии. 1979, 4.
5. Брунер Дж. Процесс обучения. М., 1962.
6. Брушлинский А. В. С.Л. Рубинштейн – основоположник деятельностного подхода. В кн.: С.Л. Рубинштейн - очерки, воспоминания, материалы. М., 1989.
7. Выготский Л. С. Педология подростка. М-Л., 1931.
8. Выготский Л. С. Мышление и речь. Собрание сочинений, т.2. М., 1982.
9. Выготский Л. С. История развития высших психических функций. Собрание сочинений, т.3. М., 1983.
10. Гамильтон Я. С. Что такое психология. СПб., 2002.
11. Дюсбери Д. Поведение животных. М., 1981.
12. Жане П. Неврозы. М., 1911.
13. Жане П. Психологический автоматизм. М., 1913.
14. Жане П. Эволюция памяти и понятие времени. Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. М., 1979.

15. Крайг Г. Психология развития. СПб., 2000.
16. Крейн У. Теории развития. М., 2002.
17. Лоренцо О., Мачадо А. В защиту теории Пиаже: ответ на десять пунктов критики. В кн.: Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискусси. М., 2001.
18. Майерс Д. Психология. Минск, 2001.
19. Марцинковская Т. Д. История психологии. М., 2001.
20. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. М., 1969.
21. Пиаже Ж. Теория Пиаже. В кн.: История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986.
22. Пиаже Ж. Коментарии к критическим замечаниям Л.Выготского. В кн.: Речь и мышление ребенка. М., 1999.
23. Психологическая наука в России XX столетия. Проблемы теории и истории. Под ред. А.В.Брушлинского. М., 1997.
24. Психология. Под ред. В.Н.Дружинина. СПб., 2000.
25. Рибо Т. Психология внимания. СПб., 1892.
26. Рибо Т. Память в ее нормальном и болезненном состояниях. СПб., 1894.
27. Рибо Т. Психология чувств. СПб., 1898.
28. Рибо Т. Эволюция общих идей. СПб., 1898.
29. Роговин М. С. Введение в психологию. М., 1969.
30. Росс Б. Наследие Жана Пиаже. В кн.: Великие психологи. Ростов-на-Дону, 2000.
31. Солсо Р. Л. Когнитивная психология. М., 1996.
32. Флейвел Дж. Генетическая психология Жана Пиаже. М., 1967.
33. Фресс П. Развитие экспериментальной психологии. Экспериментальная психолгия. Под ред. П.Фресса, Ж.Пиаже. т.1-2. М., 1966.
34. Шульц Д. П., Шульц С. Э. История современной психологии. СПб., 1998.
35. Boring E. A. A history of experimental psychology. New York: Appleton-Century-Crofts, 1950.
36. Claparede E. Psychologie de l'enfant et pedagogie experimentale. Geneve, 1926.
37. Claparede E. Psychologie functionalle. Revue Philossophiqe, 1933, 6.
38. Ey A. La notion de tension psuchologeque. Bulletin de Psychologie, 1959, 184.
39. Hesnard G. La relation des theories de Feude et Janet. Bulletin de Psychologie, 1959, 184.
40. Janet P. Autobiography. In C.C.Murchinson (Ed.), A history of psychology in autobiography. Vol.I. Worcester, Massachusetts: Clatk University Press. 1930.
41. Leahey T. H. A history of psychology: main currents in psychologycal thought. New Jersey: Printice Hall, 1992.
42. Piaget J. Autobiography. In E.Boring, H.S.Langfeld, H.Werner, R.M.Yerkes (Eds.), A history of psychology in autobiography. Vol. 4. Worcester, Massachusetts: Clark University Press. 1952.
43. Piaget J. Six e'tudes de psychologie. Geneve: Editions Gonthier, 1964.

თავი მერვე

განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორია

გამოჩენილმა ქართველმა მეცნიერმა დიმიტრი უზნაძემ (1886–1950) შექმნა ზოგადფსიქოლოგიური მასშტაბის მოძღვრება, რომელიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება

XX საუკუნის სხვა ფსიქოლოგიური სისტემებისაგან როგორც მეთოდოლოგიური ამოცანებითა და პრინციპებით, ისე საკუთრივ თეორიის შინაარსით.

უზნაძე სწავლობდა გერმანიაში, ლაიფციგის უნივერსიტეტში, ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მამამთავართან ვილჰელმ ვუნდტთან. თავად ვუნდტის გარდა სხვადასხვა კურსები აქ ისეთ თვალსაჩინო მეცნიერებს მიჰყავდათ, როგორიც იყო ბარტი, კრიუგერი, ფოლკელტი, შპრანგერი და სხვა. საფუძვლიანი ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური განათლების მიღების შემდეგ უზნაძე ბრუნდება საქართველოში და ქუთაისში იწყებს პრაქტიკულ-საგანმანათლებლო, საზოგადოებრივ-პუბლიცისტურ და სამეცნიერო მოღვაწეობას. მისი მეცნიერული ინტერესები იმ ხანად მიმართული იყო ლიტერატურათმცოდნეობისა და ესთეტიკის თეორიის, ფილოსოფიისა და პედაგოგიკისადმი (3).

უზნაძე სერიოზული ფილოსოფოსი იყო. მისი შემოქმედება ამ სფეროში მოიცავს როგორც ფილოსოფიის ისტორიას (მონოგრაფიები სოლოვიოვისა და ბერგსონის ფილოსოფიური სისტემები შესახებ), ასევე აქტუალურ ფილოსოფიურ პრობლემატიკას: სიკეთილი და უკეთავება, ომი და ცხოვრების რაობა, პირადი ბედნიერება და ერისა თუ კულტურის სამსახური, ინდივიდუალობა და უნივერსალურობა – აი იმ თემების არასრული ჩამონათვალი, რომელთაც უზნაძე ამუშავებდა. უზნაძის ფილოსოფიურ თხზულებებს დღესაც არ დაუკარგავთ მეცნიერული მნიშვნელობა და აქტუალობა, ხოლო მათი ავტორი კი სამართლიანად ითვლება არა მხოლოდ ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის, არამედ ფილოსოფიური სკოლის ერთ-ერთ ფუძემდებლადაც (25).

ძალიან მდიდარია და საინტერესო მისი პედაგოგიური შემოქმედებაც. უზნაძემ წარმოადგინა შეხედულებათა მთლიანი სისტემა, რომელიც მოიცავს როგორც პედაგოგიკის, ისე ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის უმნიშვნელოვანეს საკითხებს (22)(62).

უზნაძე თბილისის უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამაარსებელია. მისი გახსნის შემდეგ 1918 წელს, იგი თბილისში დამკვიდრდა და საქართველოში ფსიქოლოგიური მეცნიერების ჩამოყალიბებას შეუდგა. ამ მიმართულებით მან უამრავი რამ გააკეთა. შექმნა სასწავლო და კვლევითი დაწესებულებები (კათედრა და ლაბორატორია უნივერსიტეტში, კათედრები სოხუმსა და ქუთაისში, კვლევითი ინსტიტუტი მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში). უზნაძე წერდა სახელმძღვანელოებს, ქმნიდა ტერმინოლოგიას, ამზადებდა კადრებს და საკმაოდ მალე ჩამოაყალიბა სამეცნიერო სკოლა, რომელშიც სახელოვანი ქართველი ფსიქოლოგების მთელი პლეადა გაერთიანდა.

უაღრესად ფართოა უზნაძის ფსიქოლოგიური ინტერესების სფერო. გარდა ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის საკითხებისა, იგი ერთ ხანს ფსიქოტექნიკის (შრომის ფსიქოლოგიის) საკითხებსაც იკვლევდა (61). ძალზე მრავალფეროვანია იმ პრობლემების წრე, რომელთაც უზნაძე ამუშავებდა ზოგად ფსიქოლოგიაში. იგი იკვლევდა ფსიქოლოგიის ისტორიის და მეთოდოლოგიის პრობლემატიკას; შეისწავლიდა ცალკეულ ფსიქიკურ ფუნქციებს და გამოთქვამდა მრავალ საყურადღებო მოსაზრებას კოგნიტური, ემოციური და ვოლიტური ფსიქიკური პროცესების შესახებ. მის კალამს ეკუთვნის ორი სქელკანიანი სახელმძღვანელო ზოგად ფსიქოლოგიაში (43). მაგრამ მისი ცხოვრების მთავარი საქმე, რა თქმა უნდა, განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორია იყო.

უზნაძემ კვლევითი მუშაობა ფსიქოლოგიაში გასული საუკუნის ოციან წლებში დაიწყო. ეს იყო პერიოდი, როდესაც ფსიქოლოგია ე.წ. ღია კრიზისის ხანაში შევიდა და ტრადიციული ფსიქოლოგიის უნაყოფობა საყოველთაოდ ნათელი გახდა. ევროპასა და ამერიკაში თავი იჩინა ფსიქოლოგიის რეფორმირების ძლიერმა ტენდენციამ. გაჩნდა სრულიად ახალი ფსიქოლოგიური სისტემები (ფსიქოანალიზი, ბიჰევიორიზმი, გეშტალტფსიქოლოგია და. ა.შ.), რომლებიც სხვადასხვა ასპექტში დაუპირისპირდნენ კლასიკურ ფსიქოლოგიას. მაგრამ ეს ფსიქოლოგიური კონცეფციები ერთმანეთსაც უპირისპირდებოდნენ და ბევრი მხრივ ურთიერთგამომრიცხავნიც იყვნენ. ფსიქოლოგიური კვლევა განსხვავებული და შეუთავსებელი პროგრამების საფუძველზე მიმდინარეობდა. არ არსებობდა ერთიანი ფსიქოლოგიური მეცნიერება; არსებობდა მრავალი ფსიქოლოგია. საჭირო იყო მოცემული ფსიქოლოგიური სისტემების ძლიერი და სუსტი მხარეების გარკვევა და პრინციპული ხარვეზების დაძლევის გზის პოვნა.

თავდაპირველად უზნაძემ სწორედ ასეთ უმნიშვნელოვანეს მეთოდოლოგიურ სამუშაოს მოჰკიდა ხელი. სათანადო ანალიზის შედეგად იგი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ აქამდე არსებულ ყველა ფსიქოლოგიურ შეხედულებას ერთი საერთო შეცდომა ახასიათებდა. ისინი დაფუძნებულნი იყვნენ შეუმოწმებელ და უკრიტიკოდ მიღებულ მეთოდოლოგიურ პრინციპზე, რომელსაც უზნაძემ *უშუალობის პოსტულატი* უწოდა. თავის ორიგინალურ ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიაში მან ამოცანად აღნიშნული პოსტულატის დაძლევა დაისახა. ამ მეთოდოლოგიურ ამოცანას შემდგომში "უზნაძის ამოცანა" უწოდეს (33).

უშუალობის პოსტულატი ფსიქოლოგიაში ბუნებისმეტყველების, კერძოდ ფიზიკის პირდაპირი მიბაძვით იქნა შემოტანილი. იმჟამინდელ ფიზიკაში კი მექანიკური მიზეზობრიობის პრინციპი ბატონობდა, რომლის თანახმად ერთი ფიზიკური მოვლენა უშუალოდ იწვევს მეორეს; მიზეზსა და შედეგს შორის უშუალო კავშირი არსებობს. ეს პრინციპი ფსიქიკის სფეროშიც გადმოიტანეს: რაც არ უნდა იყოს ფსიქიკური მოვლენის მიზეზი, გარემოს ფაქტორი თუ სხვა ფსიქიკური ფაქტი, იგი მას უშუალოდ და პირდაპირ იწვევს. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს ფსიქოფიზიკურ პრობლემასთან დაკავშირებით უშუალობის პრინციპის რომელ ვარიანტთან გავაქვს საქმე. ურთიერთზემოქმედების თეორიის მიხედვით გარეგანი იწვევს შინაგანს ანუ განცდას. პარალელიზმის მოძღვრების თანახმად ერთი განცდის მიზეზი მხოლოდ მეორე განცდა შეძლება იყოს. ფსიქიკური ფაქტის უშუალო გამომწვევი ყველა შემთხვევაში ან გარე სტიმულია, ან სხვა ფსიქიკური ფაქტი. განსხვავებული ბუნების მქონე რეალობა, რომელიც მათ ურთიერთობას აშუალებს ამ სქემაში არ მოიაზრება.

უზნაძის აზრით, უშუალობის პოსტულატს აქამდე არსებული მთელი ფსიქოლოგია ეფუძნება. ასეა კლასიკურ ფსიქოლოგიაში, სახალდობრ ფსიქოფიზიკაში, სადაც

გამღიზიანებელი უშუალოდ იწვევს შეგრძნებას; ასევეა ასოციაციონიზმში, სადაც ერთ წარმოდგენას ავტომატურად მოყვება მასთან რაიმე სახით დაკავშირებული მეორე წარმოდგენა. იგივე ითქმის ვუნდტზეც, რომელიც ფსიქიკური წარმონაქმნების ახსნას ასევეთვე ფსიქიკური მოვლენების უშუალო ურთიერთზემოქმედებით ცდილობს. უშუალობის პოსტულატს ეფუძნება შედარებით ახალი ფსიქოლოგიური შეხედულებებიც. გეშტალტფსიქოლოგია ერთმანეთისაგან მიჯნავს მარტივ, კერძო და რთულ, მთლიანობით ფსიქიკურ მოვლენებს და აღნიშნავს, რომ პირველს მეორე განსაზღვრავს. მაგრამ, საქმე ისაა, რომ ორივე ჩვეულებრივი ფსიქიკური მოვლენების სამყაროს კუთვნილებაა და ამიტომ ზეგავლენის წესიც უშუალო რჩება.

ბიპევიორიზმის დახასიათება ამ მხრივ არავითარ სირთულეს არ წარმოადგენს. კლასიკური (უოთსონი) და რადიკალური ბიპევიორიზმის თანამედროვე ვარიანტებში (სკინერი) სტიმული უშუალოდ განსაზღვრავს რეაქციას. რაც შეეხება ნეობიპევიორიზმს, სადაც ნაცადია სტიმულსა და რეაქციას შორის ე.წ. შუალედური ცვლადების შემოტანა, ძირითადი არსი, პრინციპში, აქაც უცვლელი რჩება. საქმე ისაა, რომ ეს ცვლადები ან წმინდა ოპერაციონალურად არიან განსაზღვრულნი და ამ გამაშუალებლების ჭეშმარიტი ფსიქოლოგიური ბუნების შეასახებ ვარაუდებიც არ გამოითქმის, ან მათი დახასიათება ისეთი ტერმინებით ხდება (ცოდნა, გეშტალტი, მოლოდინი, ლტოლვა, მიზანი), რომლებსაც ისევ და ისევ ჩვეულებრივ ფსიქიკურ წარმონაქმნებსა და პროცესებთან მივყავართ (იხ. თავი მეხუთე). ერთი სიტყვით, "თუ გარემო – ფიზიკური იქნება იგი თუ ფსიქიკური – უშუალოდ მოქმედებს ჩვენს ფსიქიკაზე, თუ ჩვენი მოტორული და ფსიქიკური პროცესები მათზე მომქმედი სტიმულების უშუალო პასუხს წარმოადგენენ, მაშინ გამოდის, რომ სინამდვილესთან ურთიერთობას სუბიექტი კი არა, მისი ფსიქიკა, ან კერძოდ, მისი მოტორიკა ამყარებს, რომ ჩვენი ქცევა თუ განცდა სუბიექტის არსებითი მონაწილეობის გარეშე ჩნდება და, მაშასადამე, მათზე მომქმედი სტიმულებით ერთმნიშვნელოვნად განისაზღვრება" (19; 20). ამრიგად, ასკვნის უზნაძე, კლასიკური ფსიქოლოგია *უსუბიექტო ფსიქოლოგიაა*.

ეს, ცხადია, არ ნიშნავს იმას, რომ აქამდე არსებული ფსიქოლოგიისთვის სუბიექტის, პიროვნების ცნება სრულიად უცხოა. პირიქით, ფსიქოლოგიაში ხშირად მიუთითებენ იმაზე, რომ გარე ზემოქმედება ერთმნიშვნელოვნად არ განსაზღვრავს ფსიქიკური რეგირების ამა თუ იმ ფორმას, ვინაიდან მათ შორის სუბიექტია მოთავსებული, რომელიც თავისი თვისებებით აშუალებს ამ ურთიერთობას. უშუალობის პრინციპი ერთი შეხედვით დაძლეულია, მაგრამ უზნაძე აჩვენებს, რომ ეს ასე არ არის. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა იმას ენიჭება, თუ რა შინაარსია ჩადებული ტერმინ სუბიექტში. თუ სუბიექტი მხოლოდ ფსიქიკურ მოვლენათა ერთობლიობად იქნება მიჩნეული (ვუნდტი), საქმის ვითარება არსებითად არ შეიცვლება. ეს ეხება შტერნის პერსონოლოგიასაც, სადაც თითქოს ყველაზე მეტადაა ნაცადი პიროვნების ფენომენის თავისებურებების ჩვენება. მაგრამ შტერნი არ მიუთითებს ისეთ განმასხვავებელ არეზე, სადაც წარმოდგენილი იქნებოდა პიროვნების ცნების სპეციფიკური შინაარსი. აქედან გამომდინარე, იგი იძულებული ხდება პიროვნების დახასიათებისას ისევ ტრადიციული მოვლენებით შემოისაზღვროს. უშუალობის პრინციპი აქაც ძალაში რჩება, ვინაიდან სუბიექტსა და გარემოს შორის ასე გაგებული ურთიერთობა კვლავ ცნობიერების კარგად ცნობილ (შემეცნებით, ემოციურ თუ ვოლიტურ) პროცესებსა და სინამდვილეს შორის ურთიერთობას ნიშნავს.

ამრიგად, თუ ფსიქოლოგიას მყარ მეთოდოლოგიურ პოზიციაზე დადგომა და იმ ჩიხიდან გამოსვლა სურს, რომელშიც უშუალობის პრინციპის მიღებამ შეიყვანა, მან

ამოსავალ წერტილად უნდა დაისახოს არა ფსიქიკური ცხოვრების ცალკეული აქტები, არამედ თვით სუბიექტი. როგორც მთელი, რომელიც სინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში ამ აქტებს მიმართავს და მათ ხასიათსა თუ მიმდინარეობას განსაზღვრავს. ამისთვის საჭიროა მოინახოს ისეთი სპეციფიკური რეალობა, რომელიც სუბიექტის მთლიანობით მდგომარეობას გამოხატავს და, ამ სახით, აშუალებს ურთიერთობას როგორც გარემოსა და ფსიქიკურ აქტივობს, ისე ცნობიერების სხვადასხვა შინაარსებს შორის. აღნიშნული მეთოდოლოგიური მოთხოვნიდან გამომდინარე, სუბიექტის ამ *სპეციფიკურ მდგომარეობას* ორი აუცილებელი ნიშანი უნდა გაჩნდეს: *მთლიანობა* (რადგანაც ყველა კერძო ფსიქიკური პროცესი მისგან გამომდინარეობს) და *არაცნობიერობა* (ვინაიდან ცნობიერების შინაარსების გამაშუალებელი ინსტანცია ცნობიერი მოვლენა ვერ იქნება).

დასახა რა აღნიშნული მეთოდოლოგიური ამოცანა, უზნაძე ახალი ფსიქოლოგიური სისტემის შექმნას შეუდგა. კვლევა-ძიება თავიდანვე ერთდროულად თეორიულ და ემპირიულ პლანში მიმდინარეობდა. დამუშავდა სისტემის ცენტრალური ცნება – *განწყობა*; გამოიკვეთა მისი არსებითი ნიშნები. პარალელურად დაიწყო განწყობის სპეციფიკური ფსიქოლოგიური თავისებურებებისა და კანონზომიერებების ექსპერიმენტული შესწავლა.

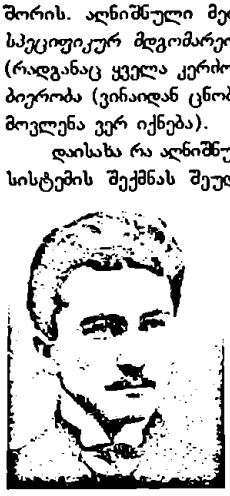

აღსანიშნავია, რომ განწყობის ცნება ფსიქოლოგიისთვის ახალი არ იყო. მისი დამუშავება XIX საუკუნეში დაიწყო და შემდგომ საუკუნეში გაგრძელდა. ზოგ შემთხვევაში იგი ამა თუ იმ ფსიქოლოგიური კონცეფციის საყრდენ ცნებადაც კი მოიაზრებოდა (მარბე და სხვა). მაგრამ განწყობის ცნების გამოყენების ყველა შემთხვევაში მასში იგულისხმებოდა რაიმე ემოციური განცდა ან მოტორული მდგომარეობა, რომელიც სხვა განცდაზე (მაგ. აღქმაზე) ან მოტორულ პროცესზე (მაგ. რეაქციის დროზე) მოქმედებს და მათზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს. ასე გაგებული განწყობა ჩვეულებრივ, კერძო ხასიათის ფსიქოფიზიკურ პროცესს წარმოადგენდა და, ცხადია, ვერ შეასრულებდა ამ პროცესებსა და სინამდვილეს შორის შუამდებარე რგოლის როლს.

სწორედ ეს ფუნქცია აკისრია განწყობას უზნაძის თეორიაში. იგი *უნივერსალური გამაშუალებელი ცელადია* გარემოსა და ცნობიერებას, თვითონ ცნობიერების მოვლენებსა და, აგრეთვე, ცნობიერებასა და ქცევას შორის. ამ ფუნქციების შესრულება მას იმიტომ შეუძლია, რომ მთლიანი სუბიექტის სპეციფიკურ მოდიფიკაციას წარმოადგენს და მის სამოქმედოდ მომართვას განაპირობებს. უზნაძის მიხედვით, მოთხოვნილებით აღძრულ ინდივიდში სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად იქმნება სპეციფიკური მთლიანი მდგომარეობა – განწყობა. მისი ფსიქოლოგიური არსი მოთხოვნილებისა და სიტუაციის შესაბამისი აქტივობის განხორციელების მზაობაში მდგომარეობს. განწყობა აქტივობისათვის *მომზადების, მომართვის* მდგომარეობაა, მდგომარეობა, რომელიც ახასიათებს ერთიან *სუბიექტს როგორც მთლიანობას* და არა მის ცალკეულ პროცესსა თუ ფუნქციას.

✓ განწყობა *პირველადი* მდგომარეობაა, რომელთან მიმართებაში სუბიექტში მიმდინარე ყველა ფსიქოფიზიკური პროცესი *მეორადი* ხასიათისაა. ეს პროცესები, ჩვეულებრივ, ქცევას ემსახურებიან და ამა თუ იმ კონკრეტული ქცევის ფორმაში არიან მოცემული; ქცევა კი საზოგადოდ "გარე სინამდვილის ზემოქმედებით განისაზღვრება არა უშუალოდ, არამედ გაშუალებულად, სახელდობრ, სუბიექტის ქცევაში მისი მთლიანო-

ბითი ასახვის, სუბიექტის ქცევის განწყობის საშუალებით. ქცევის ცალკე აქტები, მთელი ფსიქიკური ცხოვრება, ამისდა მიხედვით, მეორადი წარმოშობის მოვლენას წარმოადგენს" (23; 136). უზნაძის თეორიის ძირითადი სქემა ასათია: *გარემო – სუბიექტი (განწყობა) – ქცევა*. განწყობა გააზრებულია როგორც შუალედური ცვლადი გარემოსა და ქცევას შორის. იგი ქცევის უშუალო მიზეზია, ქცევის რეალური ფსიქოლოგიური მექანიზმია. განწყობა წინ უსწრებს ქცევას და განსაზღვრავს მის მიზანშეწონილ ხასიათს; იგი ქცევის *მიზანშეწონილების* საფუძველია. *განწყობა მთლიანი სუბიექტის ქცევისათვის მზაობაა*. მასში თავმოყრილია ყველა ის მომენტი, რომელიც აქტივობის მიზანშეწონილი განვითარებისთვისაა აუცილებელი. ვინიდან განწყობა მოთხოვნილებისა და სიტუაციის საფუძველზე აიგება, მას შეუძლია აღძრას და წარმართოს ქცევა საჭირო მიმართულებით.

განწყობის ფსიქოლოგია არც მხოლოდ გაშუალების მეთოდოლოგიური პრინციპის რეალიზაციაა და არც მხოლოდ ქცევის მიზანშეწონილების ამხსნელი თეორიული მოდელი. განწყობა, პირველ ყოვლისა, რეალური მოვლენაა, სუბიექტის სპეციფიკური მთლიანობითი მდგომარეობაა. აქედან გამომდინარე, ის ემპირიულად უნდა იქნას შესწავლილი. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მექაში – ლაიფციგში ნასწავლმა უზნაძემ თავიდანვე მიაგნო განწყობის ექსპერიმენტული კვლევის მარტივ, მოხდენილ და ეფექტურ მეთოდს. ცდისპირს ტაქტილურად (ხელებში) ან ვიზუალურად მიეწოდება ორი არატოლი ბურთი (ან წრე) – ვთქვათ მარჯვნივ დიდი, მარცხნივ პატარა. ყოველი ექსპოზიციისას ცდისპირი აფასებს ბურთების სიდიდეს და აფიქსირებს მათ არატოლობას. ცდის ეს *საფიქსაციო* ნაწილი 10-15 ექსპოზიციას მოიცავს. მოულოდნელად ექსპოზიცია იცვლება და ცდისპირს ტოლი ბურთები (წრეები) მიეწოდება. იწყება ცდის *კრიტიკული* ნაწილი, რომლის დროსაც უმრავლეს შემთხვევაში იქმნება *ილუზია*, ანუ ცდისპირი ობიექტურად ტოლ ბურთებს (წრეებს) არატოლად აფასებს. ილუზია უმეტეს წილად *კონტრასტულია*, ე.ი. უფრო დიდად ეჩვენება იმ მხარეს, სადაც მანამდე მცირე ზომის მასალა ეძლეოდა და პირიქით. თუმცა, შედარებით იშვიათად, თავს იჩენს *ასიმილაციური* ილუზიაც, ე.ი. ილუზიური აღქა საფიქსაციო აღქმის მიმართულებით წარიმართება.

უზნაძის და მისი მოწაფეების ინტენსიური კვლევა-ძიების შედეგად საბოლოოდ და ერთმნიშვნელოვნად დამტკიცდა, რომ ილუზიის რა სახესთანაც არ უნდა გვქონდეს საქმე, ის გამოწვეულია ცდის პირველ ნაწილში დაფიქსირებული განწყობის მოქმედებით. განწყობა, რომელიც იქმნება და მტკიცდება საფიქსაციო ცდაში, განსაზღვრავს და წარმართავს პერცეპტულ პროცესს – აღქმის ილუზიას. ეს მეთოდი *ფიქსირებული განწყობის მეთოდის* სახელითაა ცნობილი, ხოლო მისი გამოყენებით მიღებულ განწყობის ეფექტებს პიაჟემ "უზნაძის ეფექტები" უწოდა (76). შემდგომმა კვლევებმა აჩვენეს, რომ ამდაგვარი განწყობის ეფექტების მიღება შესაძლებელია არა მხოლოდ აღქმის, არამედ აზროვნების, წარმოსახვის, ფსიქო-მოტორული აქტივობის თუ სხვა სფეროში. ეს საკუთრივ ადასტურებს იმას, რომ განწყობა ყოველგვარი ფსიქოფიზიკური აქტივობის საფუძველსა და გამსაზღვრელ მექანიზმს წარმოადგენს. უზნაძის მეთოდი უბრალოდ საშუალებას იძლევა ეს განწყობა შეექმნათ, გაეაძლიეროთ და შემოვინახოთ, დავადგინოთ მისი აქტივობაში გამოვლენის კანონზომიერებანი.

ამრიგად, არსებობს განწყობის ორი სახე: *პირველადი (აქტუალური)* და *მეორადი (ფიქსირებული)*. განმეორების ან დიდი პიროვნული წონის შემთხვევაში აქტივობის წინ შექმნილი პირველადი განწყობა ფიქსირდება და ლატენტურ ფორმაში გადადის. შემონახული ფიქსირებული განწყობები სათანადო პირობებში აქტუალიზირდებიან და

შესაბამის აქტივობას წარმართავენ. მაშასადამე, განწყობათა ფიქსაციის მექანიზმი, უზნაძის თანახმად, საზოგადოდ გამოცდილების შეძენისა და შემონახვის მექანიზმია. რადგანაც ფიქსირებული განწყობა ყველა იმ არსებითი ნიშნების მატარებელია, რაც საერთოდ განწყობას გააჩნია, მისი კვლევით შესაძლებელი ხდება იმ სპეციფიკური ზოგადფსიქოლოგიური თუ დიფერენციალურფსიქოლოგიური კანონზომიერებების დადგენა და შესწავლა, რაც განწყობის მოვლენას ახასიათებს. უზნაძის და მისი მიმდევრების რამდენიმე თაობის ფართო კვლევითი მუშაობის შედეგად მოპოვებულ იქნა მრავალი ემპირიული მონაცემი, რამაც უზნაძის სკოლა გამორჩეული ექსპერიმენტული კულტურის სკოლად აქცია.

პირველ რიგში დამტკიცდა თეორიის ძირითადი დებულებები განწყობის ბუნების შესახებ. სახელდობრ, განწყობის მთლიანობა და არაცნობიერობა. ამ უკანასკნელის დასადგენად გამოყენებულ იქნა ფიქსირებული განწყობის კლასიკური ცდები, ოღონდ ჰიპნოტურ მდგომარეობაში. ჰიპნოზში მყოფ ინდივიდს უტარდება საფიქსაციო ცდები; კრიტიკულ ცდებში ბურთები შესაფასებლად ეძლევა ჰიპნოზიდან გამოსვლის შემდეგ. ამ შემთხვევაში ადამიანი სრულიად ჩვეულებრივ ცნობიერ მდგომარეობაში იმყოფება,ოღონდ მას არაფერი ახსოვს ჰიპნოზის დროს განწყობის შესაქმნელად და გასაძლიერებლად ჩატარებული პროცედურების თაობაზე. ე.ი. აქვს ე.წ. პოსტჰიპნოტური ამნეზია. მიუხედავად ამისა განწყობა თავს მაინც იჩენს — ცდისპირი ილუზორულად აღიქვამს კრიტიკულ ექსპოზიციას. ეს ცდები ადასტურებს, რომ განწყობის წარმოშობისა და მოქმედების პროცესები არ ცნობიერდება. მაშასადამე განწყობა არაცნობიერია.

მაგრამ არის კი ეს არაცნობიერი პროცესი მთლიანპიროვნებისეული ხასიათისა? ამ ცდების მიხედვით ხომ შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს ლოკალური, პერიფერიული პროცესია, რომელიც ინდივიდის რომელიმე კერძო, ვთქვათ მოტორულ ან პერცეპტულ სისტემაში წარმოიქმნება და მოქმედებს. უზნაძემ სპეციალურად აჩვენა, რომ ეს ასე არ არის, რომ განწყობა ცენტრალური სახის მოვლენაა და მართლაც სუბიექტის მთლიან მდგომარეობას წარმოადგენს. ამისთვის საფიქსაციო ცდები ხელებით მოსინჯვის გზით ანუ ჰაპტურ არეში ჩატარდა, ხოლო კრიტიკული ცდები მხედველობით არეში (ან პირიქით). გამოირკვა, რომ ამ შემთხვევაშიც ფიქსირებული განწყობის ჩვეულებრივ ეფექტებთან გვაქვს საქმე. მაშასადამე, ხდება განწყობის გავრცელება, ირადიაცია ერთი ფუნქციონალური სისტემიდან მეორეში. ეს, თავის მხრივ, შეუძლებელი იქნებოდა, თუ განწყობა ერთ კერძო პროცესთან, ვთქვათ მოტორულთან ან პერცეპტულთან იქნებოდა დაკავშირებული.

არსებითად იგივეზე მეტყველებს ექსპერიმენტების სხვა ციკლის მონაცემები, რომლებითაც დადასტურდა, რომ გარკვეულ მასალაზე (მაგ. წრეებზე) ფიქსირებული განწყობა ადვილად ტრანსპონირდება სხვა მასალაზე (მაგ. კვადრატებზე). ე.ი. მიმართებაზე (ამ შემთხვევაში დიდი-პატარა) შექმნილი განწყობა ერთი რომელობითი მასალიდან მეორეზე *გენერალიზირდება*. საზოგადოდ, ირადიაციისა და გენერალიზაციის ეფექტები არაორაზროვნად მიუთითებენ განწყობის მთლიანპიროვნებისეულ ხასიათზე. ვინაიდან განწყობილია მთელი სუბიექტი, ეს მდგომარეობა მის ყველა სტრუქტურულ არეში აისახება და ყოველგვარი მასალის აღქმასა თუ სხვა სახის აქტივობაზე ვრცელდება.

ფიქსირებული განწყობის ცდებში ილუზია წარმოიქმნება. ისმის კითხვა, ხდება თუ არა ადექვატურ აღქმაზე გადასვლა და, თუ ხდება, როგორ. საკითხი ფიქსირებული განწყობის *ჩაქრობას* ეხება. აქ გარკვეული კანონზომიერებები გამოვლინდა. აღმოჩნდა,

რომ საზოგადოდ განწყობის შექმნისა და ჩაქრობის პროცესები განსხვავებულად მიმდინარეობენ სხვადასხვა ინდივიდებში. უფრო მეტიც, ამ პროცესების დინამიკის რაგვარობის მიხედვით ადამიანთა ინდივიდუალურ-ფსიქოლოგიურ თავისებურებებზე შეიძლება მსჯელობა. ამდენად, ფიქსირებული განწყობის მეთოდმა დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური მნიშვნელობაც შეიძინა. იმის მიხედვით, თუ რამდენად სწრაფად ფიქსირდება განწყობა, როგორია ილუზიის სიდიდე, მისი ჩაქრობის პროცესის დინამიკა, რამდენად გამძლეა დროში საგანწყობო ეფექტები და სხვა, შესაძლებელია გამოიყოს განწყობის ესა თუ ის ტიპი (მაგ. *სტატიკური ან დინამიკური, პლასტიკური ან ტლანქი, კონსტანტური ან ვარიაბილური, სტაბილური ან ლაბილური*). განწყობის ამ *ფორმალურ-დინამიკურ* მახასიათებლებზე დაყრდნობით პიროვნების ქარაქტეროლოგიურ თვისებებზე შეიძლება ლაპარაკი. ეს არც უნდა იყოს გასაკვირი თუ გავითვალისწინებთ, რომ განწყობა მართლაც მთლიანი სუბიექტის მოცემულობა და მისი გამოხატვის ფორმაა.

უზნაძის მიერ დაწყებულმა პიროვნების განწყობისეული თავისებურებების შესწავლამ ქართულ ფსიქოლოგიურ სკოლაში ფართო ხასიათი მიიღო. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ვ. ნორაკიძისა და მისი თანამშრომლების გამოკვლევები. სახედრო, დადგენილ იქნა, რომ განწყობის ტიპსა და სხვა ფსიქოდიაგნოსტიკური მეთოდებით მიღებულ მონაცემებს შორის მყარი კორელაციური კავშირი არსებობს. ამდენად, ფიქსირებული განწყობის მეთოდმა სერიოზული ფსიქოდიაგნოსტიკური ტექნიკის სახე მიიღო, რომელიც პიროვნების ხასიათობრივი თავისებურებების გამოვლენის საშუალებას იძლევა (50)(51).

ფიქსირებული განწყობის მეთოდის მაღალ ფსიქოდიაგნოსტიკურ პოტენციალზე მიუთითებს გამოკვლევათა ციკლი, რომელიც უზნაძის ხელმძღვანელობით ჩატარდა ფსიქოპათოლოგიის სფეროში (4)(23). უზნაძე ამოდიოდა მოსაზრებიდან, რომ ფსიქიკური მოქმედების ყოველგვარმა გადახრამ პირველ ყოვლისა მის საფუძვლად მდებარე ფსიქოლოგიურ მექანიზმში ანუ განწყობაში უნდა იჩინოს თავი. ამიტომაც ავადმყოფური ფსიქიკის შემთხვევაში განწყობის შექმნის, მოქმედების და შეცვლის პროცესებს თავისებური ხასიათი უნდა ჰქონდეს. კვლევაში ეს ვარაუდი სავსებით დადასტურდა. აღმოჩნდა რომ ფსოქოპათოლოგიის სხვადასხვა შემთხვევებში ფიქსირებული განწყობის მახასიათებლები არსებითად განსხვავდებიან ნორმისაგან. ამასთან, ეს განსხვავება ყოველი კონკრეტული დარღვევის შემთხვევაში (შიზოფრენია, ეპილეფსია, ისტერია და ა.შ.) სპეციფიკურ სახეს ატარებს. კვლევამ ისიც აჩვენა, რომ განწყობის ფორმალური სტრუქტურა გამოკანსაღების ან მდგომარეობის გაუმჯობესების შესაბამისად იცვლება (21). შემდგომში განწყობის სამედიცინო ფსიქოლოგიის სფეროში წარმოებულმა კვლევამ უფრო ფართო ხასიათი მიიღო. იგი გასცდა მხოლოდ ფსიქოპათოლოგიის სფეროს და მრავალი ფსიქოსომატური დაავადებაც მოიცვა (6).

როგორც ვხედავთ, განწყობის ფსიქოლოგიაში *პიროვნებასთან* დაკავშირებული პრობლემატიკა საკმაოდ ფართოდაა წარმოდგენილი. აქ შეიძლება რამდენიმე ასპექტი გამოიყოს; ზოგადფსიქოლოგიური თვალსაზრისით მოცემულია შეხედულება იმის შესახებ, რომ ქცევის მთლიანი სუბიექტის (მათ შორის პიროვნების) ფსიქოლოგიური არსებობის ფორმა, მოდუსი არის განწყობა. ამ შემთხვევაში მთავარია ის, რომ ქცევის ყოველი სუბიექტი მთლიანია, მაგრამ ყოველი სუბიექტი არ არის პიროვნება (მაგალითად ცხოველი). აქედან გამომდინარე, ბუნებრივად დაისმის საკითხი პიროვნების, როგორც სპეციფიკური ადამიანური ქცევის სუბიექტის თავისებურების შესახებ.

ქცევისა და ფსიქიკის ადამიანური დონის სპეციფიკის ცხადყოფა უზნაძესთვის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენდა. ამას ადასტურებს მისი შეხედულებების სისტემა ნებელობაზე (აგრეთვე ე.წ. ობიექტივაციაზე, რაც ქვემოთ იქნება განხილული). ავტორი ცდილობდა ეჩვენებინა, რომ ნებელობა ადამიანის (პიროვნების) ის უნარია, რომელიც მას ყველა სხვა ცოცხალი არსებისგან გამოარჩევს. ნებელობის საშუალებით ყალიბდება განწყობა, რომელიც სპეციფიკურ ადამიანურ ქცევას ედება საფუძვლად; ამ განწყობის შექმნისა და მოქმედების კანონზომიერებები მხოლოდ ადამიანისთვის დამახასიათებელ შინაგან და გარეგან ფაქტორებს გულისხმობენ. პიროვნების ფსიქოლოგიის კონტექსტში მთავარია ის, რომ პიროვნებისა და საზოგადოების ინტერესების შესაბამისი ქცევის განწყობის შექმნას განსაზღვრავს და აადვილებს წინასწარი მიდრეკილება (დისპოზიცია), რომელიც ადამიანს აქვს აღნიშნული ქცევის მიმართ. ასეთი მიდრეკილება პიროვნების ხასიათის სახითაა მოცემული; ხასიათი ნებელობის დისპოზიციაა. იგი ყალიბდება ცხოვრების განმავლობაში გარკვეული ქცევების შესრულებისა და მათი ქვემდებარე განწყობების ფიქსაციის გზით. ასეთი *განმტკიცებული, დისპოზიციური განწყობები* ქმნიან პიროვნების ხასიათის სტრუქტურას. უზნაძე მიუთითებს, რომ "ნებელობის აქტის წარმატება იმაზეა დამოკიდებული, აქვს თუ არა პიროვნებას ამ სიტუაციის ზეგავლენით ამ განწყობის აქტუალიზაციის უნარი, ე.ი. აქვს თუ არა მას ეს განწყობა დისპოზიციურად. მაშასადამე, გამოდის, რომ ის, რასაც ჩვეულებრივ. ხასიათს ვუწოდებთ, ნამდვილად პიროვნების დისპოზიციურ განწყობას, გარკვეულ განწყობათა აქტუალიზაციის უნარს წარმოადგენს" (21; 244). საზოგადოდ პიროვნებას, მის სტრუქტურას ეს განწყობები ქმნიან; ისინი განსაზღვრავენ, თუ რა მიმართულებით წარიმართება ადამიანის მოქმედება კონკრეტულ პირობებში.

შემდგომში დიდი პიროვნული წონის მქონე დისპოზიციური განწყობების, როგორც პიროვნების სტრუქტურის ძირეული ერთეულების, პიროვნული ნიშნების განხილვას უზნაძის სკოლაში სერიოზული ყურადღება მიექცა (52)(55). ამ ბოლო დროს ეს ცნება ნაყოფიერად გამოიყენება შ. ნადირაშვილის მიერ, რომელიც ცდილობს მაქსიმალურად წინ წამოსწიოს პიროვნების ზოგადი თეორიის პრობლემატიკა განწყობის ფსიქოლოგიაში და თავის მოდელს "განწყობის ანთროპულ თეორიას" უწოდებს. მის მიერ ნაჩვენებია დისპოზიციური განწყობების შექმნისა და შეცვლის მრავალი მნიშვნელოვანი კანონზომიერება. საბოლოო ჯამში პიროვნება დისპოზიციური განწყობების სახითაა წარმოდგენილი (13).

გარდა ამისა, განწყობის თეორიაში პიროვნების პრობლემა დამუშავებულია დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური თვალსაზრისითაც — იგულისხმება პიროვნების განწყობისეული ტიპოლოგია — და სამედიცინო ფსიქოლოგიის კუთხითაც — შეხედულება განწყობაზე, როგორც პიროვნების ფსიქოფიზიკური სისტემების დარღვევისა და ნორმალიზაციის მექანიზმის შესახებ (59).

პიროვნების (სუბიექტის) კატეგორიასთან ერთად განწყობის თეორიაში დამუშავებულია ფსიქოლოგიის ისეთი ძირეული კატეგორიებიც, როგორებიცაა *ქცევა, ცნობიერება* და *არაცნობიერი*. სრულყოფილი, უნივერსალური ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფცია ამ კატეგორიებს ერთიანი პრინციპიდან გამომდინარე უნდა განიხილავდეს. ასეა განწყობის თეორიაში.

როგორაა მასში წარმოდგენილი თუნდაც *არაცნობიერის კატეგორია?* არაცნობიერის სფერო განწყობის სფეროა — ესაა ამოსავალი დებულება. თეორიის წინაშე მდგარი ძირითადი მეთოდოლოგიური ამოცანიდან გამომდინარე, განწყობა გაგებულია როგორც რეალობა, რომელიც აშუალებს ცნობიერების მიმართებას ფიზიკურთან და

ფიზიოლოგიურთან და მიმართებას თავად ცნობიერების მოვლენებს შორის. ამიტომ განწყობა თვითონ აუცილებლად არაცნობიერია. უზნაძე არა ერთხელ აღნიშნავდა, რომ "განწყობა ცნობიერების შინაარსს არ წარმოადგენს, იგი ისეთი კატეგორიის მოვლენაა, რომელიც განცდისეულად არ გვეძლევა, განცდით წრეში არ ხვდება" (18; 23); იგი კატეგორიულად უსვამდა ხაზს, რომ "ცნობიერი განცდები შეიძლება ჩვენი განწყობის გარკვეული ზემოქმედების ქვეშ იმყოფებოდნენ, განწყობისა, რომელიც თავის მხრივ არავითარ შემთხვევაში ჩვენი ცნობიერების შინაარსად არ ჩაითვლება (23; 43). როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, ეს ვითარება ექსპერიმენტულადაც იქნა ნაჩვენები. მაგრამ დგება საკითხი განწყობის ონტოლოგიური ბუნების შესახებ: რა რეალობას მიეკუთვნება იგი? არის თუ არა ის ფსიქიკური? თეორიის შემუშავების საწყის ეტაპზე უზნაძე ფიქრობდა, რომ განწყობა "სინამდვილის ჯერ უცნობ არეს წარმოადგენს. რომლისთვისაც სუბიექტურისა და ობიექტურის საწინააღმდეგო პოლუსები სრულიად უცხოა და რომელშიც ჩვენ მათი შინაგანი, გაუნაწევრებელი არსებობის შეურყვნელ ფაქტთან გავაქვს საქმე" (26; 314). *ამ ქვეფსიქიკურ* არეს თავდაპირველად *ბიოსფერო* ეწოდა. ეს სახელწოდება ნათლად გამოხატავს იმას, რომ შემდგომში განწყობად ცნობილი მოვლენა *სიცოცხლის პრინციპად* იყო წარმოდგენილი; იგი ფსიქოფიზიკურად ნეიტრალურ რეალობად მოიაზრებოდა (20).

მოგვიანებით უზნაძემ განწყობა ერთმნიშვნელოვნად ფსიქიკის სფეროს მიაკუთვნა. განწყობა *არაცნობიერი ფსიქიკურია*. მაგრამ განწყობის სახით ფსიქიკის ისეთ განსაკუთრებულ სახეობასთან გვაქვს საქმე, რომელიც ჩვენს უშუალო ცნობიერებაში დღემდე დადასტურებული ფსიქიკურისაგან არსებითად განსხვავდება. თუ ფსიქიკურ სამყაროს განვითარების თვალსაზრისით შეეხედავთ, საჭირო გახდება "ფსიქიკის ჩვეული საზღვრების გარღვევა" და მისი სპეციფიკური არაცნობიერი ფორმის დაშვება. ფსიქიკა თავიდანვე ცნობიერების სახით ვერ ჩამოყალიბდებოდა. მან ხანგრძლივი ევოლუციური განვითარების გზა გაიარა. უნდა არსებობდეს ათვლის წერტილი, განვითარების ის საწყისი დონე, რომელიც ფსიქიკურისა და სიცოცხლის მიჯნაზეა. განწყობა სწორედ ასეთ არაცნობიერ ფსიქიკურ რეალობას წარმოადგენს. ფსიქიკის განვითარების რა სახეც არ უნდა გვქონდეს მხედველობაში (ფილოგენეზი, ონტოგენეზი, აქტუალგენეზი), განწყობა წინ უსწრებს და აპირობებს ფსიქიკის ჩვეულებრივ გამოვლინებებს (წარმოდგენებს, აზრებს, გრძნობებს და სხვა).

განწყობა ორგანიზმის ჩარჩოებში მოქცეული სინამდვილეა, იგი სუბიექტის მდგომარეობაა და ცნობიერების ყოველგვარი შინაარსი მისი გამოვლინებაა. მაგრამ ეს მხოლოდ ცნობიერებას, განცდას არ ეხება. შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოდ აქტიობაც და ქცევაც, პრინციპში, ფსიქოფიზიკური ბუნებისაა. ქცევაში ჩართული სხეულებრივი და მოტორული პროცესები ცნობიერების (შემეცნებით, ემოციურ, ვოლიტურ) პროცესებთან ერთიანობაში აღმოცენდებიან იმ არაცნობიერი საწყისიდან, რომელსაც განწყობა ეწოდება. თვით განწყობა კი თავისებური ფსიქიკური ფენომენია, სპეციფიკური რომელობითა და კანონზომიერებით. "როდესაც სუბიქტზე სინამდვილე მოქმედებს იგი, როგორც მთლიანი, უპასუხებს მას, როგორც ეს სპეციფიკური, ეს თავისებური რეალობა, რომელიც წინ უსწრებს კერძოულ ფსიქიკურსა და ფიზიოლოგიურს და მათზე არ დაიყვანება" (19; 25). ამავე დროს "თუ განწყობა სუბიქტის, როგორც მთელის მდგომარეობაა, მაშინ საფიქრელია, რომ იგი რაიმე გარკვეული, განცდადი, კერძოული ფსიქიკური შინაარსის სახით არ გვეძლევა, რომ იგი ცნობიერებაში მოცემულობის გარეშე მოქმედებს, რომ ამ აზრით იგი არაფენომენალურ პროცესად შეიძლება ჩაითვალოს" (21; 104).

მართალია განწყობა სუბიექტის მდგომარობაა, მაგრამ ის გარემოთია პირობადებული და ობიექტური შინაარსით არის დატვირთული. განწყობა მოთხოვნილების ფონზე გარემოს, სიტუაციის ზემოქმედებას ასახავს. უზნაძის თქმით, განწყობა სუბიექტში გადმოსული ობიექტური ვითარებაა. და ბოლოს, განწყობის სახით საკმაოდ სომატიზირებულ ფასიქიკასთან გვაქვს საქმე. განწობა მართლაც მჭიდროდ არის დაკავშირებული სხეულებრივ პროცესებთან. ეს ბუნებრივიცაა, ვინაიდან ქცევა ფსიქოფიზიკური მოვლენაა, განწყობა კი მისი რეალიზაციის მექანიზმი. ქცევისათვის მომზადება გულისხმობს როგორც გარკვეული ინფორმაციის არსებობას ორგანიზმის მოტივაციური და ოპერაციული სისტემების შესახებ, ისე მათ მობილიზაცია-მომართვას გარკვეული მოქმედების შესასრულებლად. უფრო ფართო მეთოდოლოგიურ კონტექსტში უზნაძე ლაპარაკობდა, რომ არსებობს "სხეულებრივი და ფსიქიკური, როგორც ერთი მთლიანი მოვლენა – სიცოცხლის მოვლენა. ამიტომ ცალკე შესწავლა არც ეროის შეიძლება (ფსიქიკურის) და არც მეორის (სხეულებრივის). ფსიქოლოგია ამას სწავლობს და საფუძველსაც ხედავს ამისას, განწყობას" (27; 88). ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად საფუძელიანად იქნა შესწავლილი განწყობის მოქმედების კანონზომიერებები სენსო-მოტორულ სფეროში (12).

ფსიქოლოგიაში არაცნობიერის შესწავლა ტრადიციულად ფსიქოანალიზის დომინირების ნიშნით მიმდინარეობდა. უზნაძე თავიდანვე დაუპირისპირდა არაცნობიერის ფროიდისტულ გაგებას. მას მიაჩნდა, რომ ფროიდის თვალსაზრისი არაცნობიერის ბუნებისა და წარმოშობის თაობაზე არ გვაძლევს რაიმე ახალ ცოდნას ფსიქიკის რაობისა და მისი განვითარების შესახებ. ფროიდისეული არაცნობიერი შინაარსები ხომ ჩვეულებრივი ფსიქიკური მოვლენებია, რომლებიც, უბრალოდ, ცნობიერების ნიშანს არიან მოკლებულნი. ცნობიერებიდან გასვლისას (განდევნისას) ისინი ამ ნიშანს კარგავენ. ხოლო უკან დაბრუნებისას კვლავ იძენენ და ჩვეულებრივ განცდებად იქცევიან. უზნაძის შეფასებით ფროიდის მიერ არაცნობიერ წარმოდგენაზე ან არაცნობიერ გრძნობაზე ლაპარაკი არაგანცდადი განცდის დაშვების ტოლფასია. ფსიქოანალიზის მიერ დახასიათებული არაცნობიერი, როგორც განცდა მინუს ცნობიერება, მეცნიერებას პოზიტიურს არაფერს აძლევს, ვინაიდან თავისი შინაგანი ბუნებითა და სტრუქტურით, არსებითად, ცნობიერი ფსიქიკის იგივეობრივია. გარდა ამისა, ეს თავლსაზრისი არაცნობიერ და ცნობიერ მოვლენებს ფსიქიკური განვითარების ერთ საფეხურზე ათავსებს. იგი ცნობიერებიდან განდევნილი ფსიქიკაა და, ამდენად, ცნობიერება მისი წარმოქმნის პირობაა; ცნობიერების განვითარებას იგი ვერ აგვიხსნის. უზნაძის მიხედვით კი არაცნობიერი და ცნობიერება ფსიქიკის სხვადასხვა სახეები და სხვადასხვა საფეხურებია. არაცნობიერი, რომელიც განწყობის სახითაა მოცემული; ლოგიკურად და ფაქტობრივად წინ უსწრებს და განსაზღვრავს ცნობიერების ყოველგვარ გამოვლინებას, როგორც აქტუალგენეზში, ისე ფილოგენეზში და ონტოგენეზში.

ფსიქოანალიზისა და განწყობის თეორიის ურთიერთმიმართების საკითხი განსაკუთრებით გამოიკვეთა თბილისის 1979 წლის საერთაშორისო სიმპოზიუმზე, რომელიც არაცნობიერის პრობლემას მიეძღვნა. მისი ჩატარება თბილისში თავისთავად მრავლისმეტყველი ფაქტია, ვინაიდან ეს იყო მსოფლიო ფსიქოლოგიის ისტორიაში ყველაზე წარმომადგენლობითი ფორუმი არაცნობიერის შესახებ. თავის გამოსვლებსა და სიმპოზიუმის ამსახველ მასალებში ქართველმა ფსიქოლოგებმა ნათლად აჩვენეს, რომ არაცნობიერი განწყობა ფუნდამენტური მნიშვნელობის ზოგადფსიქოლოგიურ კატეგორიას წარმოადგენს. მისი გამოყენება აუცილებელი და სასარგებლოა არა მხოლოდ ისეთი "ტრადიციულად ფსიქოანალიტიკური" მოვლენების გასათვალისწინებლად, როგორი-

ცაა პიპნოზი, სიზმარი ან ნევროზი, არამედ ყოველგვარი ცნობიერი პროცესის მიმდინარეობის ასახსნელად. საქმე ისაა, რომ ცნობიერი პროცესები და ფსიქიკური აქტივობა საერთოდ, მიზანშეწონილ და მიზანმიმართულ პროცესებს წარმოადგენენ. ისინი თავიდანვე არიან განსაზღვრულნი პროცესის ბოლო წერტილით, იმით რაც მისაღწევია და რაც, ცხადია, პროცესის დასაწყისში ცნობიერებაში არ შეიძლება იყოს მოცემული. "ეს შესაძლებელია, მხოლოდ, პროცესის მიმართულების მიმცემი მიმართებების წინასწარი ცნობიერებამდელი ასახვის შემთხვევაში. ცნობიერებას უნდა გააჩნდეს კანონი, რომელიც განაპირობებს მისი გარკვეული მიმართულებით მსვლელობას. ცნობიერების ყველაზე აქტიურ პროცესსაც კი ესაჭიროება ცნობიერებამდელი ასახვა" (58; 70). ეს არაცნობიერი ასახვის ფორმა, "მოქმედების კანონი" განწყობის ცნების საშუალებით შემოდის ფსიქოლოგიაში.

უდავოა, რომ არაცნობიერის (ე.ი. განწყობის) უშუალო დაკვირვება შეუძლებელია. მაგრამ უზნაძის სკოლაში ნაჩვენებია, რომ არსებობს ცნობიერების მრავალი მოვლენა, რომელთა აღმოცენებისა და მიმდინარეობის თავისებურებები გაუგებარი დარჩება, თუ არ დავუშვებთ მათი განმსაზღვრელი არაცნობიერი მექანიზმის, ანუ განწყობის არსებობას. გაუგებარი იქნება, მაგალითად, თუ როგორ ხდება მეხსიერების საცავებიდან სწორედ იმ შინაარსის ამოტანა ცნობიერებაში, რაც აქტუალურად არის საჭირო სუბიქტისათვის. გარდა ამისა, თვით მეხსიერებაში ინფორმაციის შემონახვასაც თავისი არაცნობიერი ფსიქიკური სუბსტრატი ესაჭიროება. გაუგებარი იქნებოდა, თუ როგორ ხდება მეტყველების პროცესში სიტყვების შერჩევა და კონკრეტული გრამატიკული შეთანხმებების გამოყენება, რადგანაც ეს ცნობიერად არ სრულდება და სუბიექტს უკვე გამზადებული ეძლევა მოცემული ვითარების შესატყვისად. ასევე განწყობისეულადაა ფორმირებული მსჯელობისას გამოსათქმელი აზრი, რომელიც რიგ შემთხვევებში საერთოდ ვერ იქნება ცნობიერებაში სრული სახით მოცემული, თუნდაც თავისი დიდი მოცულობის გამო. განწყობის ფორმით ფუნქციონირებს მიზანიც, რომელიც დასახვის მერე, როგორც წესი, გადის ცნობიერებიდან, მაგრამ მაინც განაგრძობს მოქმედებას. ეს ჩამონათვალი შეიძლება გაგრძელდეს და სხვა შემეცნებითი, ემოციური თუ ეოლიტური პროცესებიც მოიცვას (31).

განწყობა, როგორც ფსიქიკური აქტიუობის მიზანშეწონილების და მიზანმიმართულობის არაცნობიერი საფუძველი, ფუნქციონალურად და შინაარსეულად არსებითად განსხვავდება იმისგან, რასაც "იდ"-ის საზღვრებში მოქცეული არაცნობიერი წარმოადგენს. ესაა ირაციონალური ენერგეტიკული წარმონაქმნების სფერო, სადაც მხოლოდ სიამოვნების პრინციპია გაბატონებული. მისთვის უცხოა ყოველგვარი შეფასება, მორალი; აქ არ მოქმედებს აზროვნებისა და ლოგიკის კანონები. იდი უგრძნობია შეუსაბამობებისა და წინააღმდეგობების მიმართ. მისთვის არ არსებობს დროულობა — წარსული და მომავალი; დრო აწმყოთია შემოფარგლული, ხოლო ის, რაც აქტუალურად არის მოცემული, სრული განუკითხაობისა და ქაოსის მდგომარეობას წარმოადგენს. ერთი სიტყვით, ფროიდის მიერ აღწერილი არაცნობიერი ფსიქიკა შეგუებაზე კი არა, მხოლოდ საკუთარ სიამოვნებაზე ზრუნავს. უზნაძის განწყობას რაც შეეხება ის, პირველ ყოვლისა, შეგუებაზე, ქცევის მიზანშეწონილების მიღწევაზეა ორიენტირებული და, ამდენად, "რეალობის პრინციპით" ხემძღვანელობს. განწყობა სინამდვილის ასახვის სპეციფიკური ფორმაა; რაც უფრო სრულად და სწორად იქნება მასში ასახული გარეგანი და შინაგანი რეალობის მონაცემები, მით უფრო მიზანშეწონილი იქნება მის მიერ გამოწვეული ცნობიერების პროცესები და, საზოგადოდ, ქცევა.

დიდი ხანი არ არის, რაც კოგნიტური ფსიქოლოგიის ფარგლებში დაიწყეს ე.წ.

ფსიქოანალიტიკური და კოგნიტური არაცნობიერი პროცესების გამიჯვნა. კოგნიტური არაცნობიერი, ცნობიერების მსგავსად, გონიერი, ლოგიკური და რაციონალურია; შინაარსის თვალსაზრისით იგი არ არის შეზღუდული სექსუალური და აგრესიული ლტოლვებით. ამ სახის არაცნობიერის კვლევა ამჟამად თითქმის მოლიანად სუბსენსორული გამღიზიანებლების მეთოდოლოგიის საფუძველზე მიმდინარეობს. კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში ბოლომდე არ მომწიფებულა აზრი, რომ ცნობიერების შესწავლა მისი ქვემდებარე ფსიქოლოგიური მექანიზმების გამოვლენის გარეშე შეუძლებელია, რომ ყოველგავარ ცნობიერს პრინციპულად თან ახლავს და განსაზღვრავს არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილე. კოგნიცია და კოგნიტური არაცნობიერი აუცილებლობით არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული და საჭიროა ამ კავშირის ბუნების დადგენა (იხ. თავი მეთერთმეტე).

უზნაძემ ასეთი არაცნობიერის შესახებ მოსაზრებები ჯერ კიდევ ოციან წლებში გამოთქვა. ხოლო შემდგომში, განწყობის თეორიის სახით, შეხედულებათა ფართო სისტემა შექმნა არაცნობიერის ფუნქციონალური და შინაარსეული ასპექტების შესახებ. ამასთან, განწყობის ფსიქოლოგია არ იზღუდება მხოლოდ არაცნობიერი ადაპტაციური მექანიზმების თეორიული დახასიათებით. არსებობს მდიდარი თეორიული და ექსპერიმენტული მასალა არაცნობიერი განწყობის როლის შესახებ განსხვავებული ფსიქიკური პროცესების მიმდინარეობაში. იგი მოიცავს ისეთ სფეროებს, როგორიცაა: აღქმა (28)(48), აზროვნება (7)(15), მეტყველება (1)(14), მეხსიერება (54)(55), წარმოსახვა (49), ჩვევა (63), ემოცია (9), ნებელობა (30).

უზნაძე აკრიტიკებდა ფროიდის არაცნობიერის კონცეფციას, მაგრამ აღიარებდა ფსიქოანალიზის წარმატებებს მკურნალობის პროცესში. მისი აზრით, ფროიდი მართლაც ხშირად ახერხებდა იმის დადგენას, რაც რეალურად აპირობებდა დაავადების პროცესს. უზნაძე თვლიდა, რომ ეს იყო ე.წ. *არარეალიზებული განწყობები*. ნეიროტული მოვლენების გარდა ამ განწყობების გამოვლენას წარმოადგენს ფსიქოანალიზის სხვა ფაქტოლოგიაც: წამოცდენები, სიზმრები, ასოციაციები და სხვა. არარეალიზებულ განწყობებად ის შემთხვევებია მიჩნეული, როდესაც განწყობა, რაღაც ვითარების გამო, ვერ ახერხებს მოქმედებაში გადასვლას და განუხორციელებელი რჩება. სუბიექტს მრავალი ასეთი განწყობა აქვს. ისინი მუდამ ისწრაფვიან რეალიზაციისკენ, რაც ვლინდება ან აქტიურ ფანტაზიაში (მაგ. შემოქმედება), ან ე.წ. ცნობიერების შეცვლილ მდგომარეობებში (მაგ. სიზმარი ან ოცნება) (17)(21).

მაგრამ განწყობა, პირველ ყოვლისა, ჩვეულებრივი. ანუ სიფხიზლის ცნობიერების გამაპირობებელი მექანიზმია. უზნაძისთვის *ცნობიერების კატეგორია* ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია და იგი მრავალი ასპექტით აანალიზებს მას. ცნობიერების ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელი ე.წ. *დარწმუნებულობის* განცდაა, განცდა, რომელიც თან ახლავს ცნობიერების პროცესთა უმრავლესობას და რომლის აღმოცენების საიდუმლო ტრადიციული ფსიქოლოგიისთვის დაუძლეველ პრობლემად რჩებოდა. ადამიანი, ჩვეულებრივ, დარწმუნებულია თავისი აღქმის შინაარსის რეალურობაში, მსჯელობის ჭეშმარიტებაში, მოგონების სისწორეში და გადაწყვეტილების მართებულობაში.

ფსიქიკური პროცესები ყოველთვის რაიმეს ასახავენ. თუ ფსიქიკაში ცნობიერების მილმა არაფერია, მის შინაარსს ვერაფერს შევადარებთ და გაუგებარი დარჩება, თუ საიდან ჩნდება რაიმეს სწორად ასახვის რწმენა? განწყობის თეორია ადვილად წყვეტს ამ პრობლემას. ცნობიერი ასახვის გარდა არსებობს არაცნობიერი, მთლიანპიროვნებისეული, *განწყობისეული ასახვაც*; ობიექტური ვითარება სუბიექტის განწყობაში მანამდე აისახება, ვიდრე ცნობიერი განცდის სახით ჩამოყალიბდება. ამიტომ სუბიექტს

შეუძლია ეს ორი რამ ერთმანეთს დაუპირისპიროს და მათი შესატყვისობა დაადასტუროს. "ჩვენი ფსიქიკის მუშაობა ჩვენი განწყობის რეალიზაციას წარმოადგენს, და როდესაც ეს დაუბრკოლებლად ხერხდება, როდესაც ფსიქიკა იმას ასახავს, რაც განწყობშია ასახული, ბუნებრივია, რომ ჩვენ ჩვენი ფსიქიკური მუშაობის სისწრაფეს განვიცდით, გვიჩნდება დარწმუნებლობა, რომ ჩვენი აღქმა, მსჯელობა, მოგონება ობიექტურ ვითარებას ასახავს" (19; 38).

უზნაძის ეს გამონათქვამი განწყობის დაუბრკოლებელ რეალიზაციას გულისხმობს. მაგრამ რა ხდება მაშინ, როდესაც აქტივობის პროცესში დაბრკოლება ჩნდება და განწყობა შესაბამის პროცესებს ვეღარ იწვევს. შეფერხების ობიექტური ფაქტი ნიშნავს, რომ აქტივობის დამაბრკოლებელი მომენტები არ იყვნენ სათანადოდ ასახული განწყობაში. ამ შემთხვევაში იწყება ცნობიერების განწყობაზე უკუზემოქმედების პროცესი. დამაბრკოლებელი ფაქტორები ცნობიერების საგნად იქცევიან, კოგნიტურად დამუშავდებიან და სათანადო კორექტივებს შეიტანენ განწყობაში. ამის შედეგად განწყობა არსებული ვითარების მიმართ უფრო შესაფერისი და მოქნილი ხდება. ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ ცნობიერებით განწყობის კორექტირება მისი ფაქტორების (ვთქვათ სიტუაციის) ფსიქიკური 'აქტივობის უფრო მაღალ დონეზე ასახვისა და დამუშავების საშუალებით ხდება. ამაშია ე.წ. *ობიექტივაციის თეორიის* არსი, რომელიც უზნაძემ თავისი შემოქმედების ბოლო ეტაპზე დაამუშავა.

უზნაძემ მკაფიოდ გამიჯნა ერთმანეთისგან ფსიქიკის მუშაობის *ორი* პლანი და, შესაბამისად, ფსიქიკური ცხოვრების *ორი* დონე. პირველ დონეზე ქცევა უშუალოდ მოცემული მოტივაციისა და სიტუაციის ურთიერთქმედების საფუძველზე შექმნილი განწყობით წარიმართება. შეფერხება, რომლის გადალახვა ამ განწყობით შეუძლებელია, წყვეტს პრაქტიკული აქტივობის პროცესს — ხორციელდება ობიექტივაცია. აქტივობა გადადის მეორე პლანში, რომელიც ცნობიერების სხვადასხვა პროცესების ჩართვას გულისხმობს. იწყება პრობლემური ვითარების გარკვევა, შეფასება, შემეცნება. თუ პრობლემა გადაიჭრება, სათანადო მონაცემები განწყობაში ასახებიან, გადაახალისებენ მას და აქტივობა ისევ პირველ პლანში გაგრძელდება. უზნაძემ და მისმა მიმდევრებმა ჩამოაყალიბეს შეხედულებათა მწყობრი სისტემა იმის შესახებ თუ რა როლს თამაშობს თითოეული ფსიქიკური ფუნქცია ობიექტივაციის დონეზე გაშლილი ცნობიერი აქტივობის პროცესში.

ფსიქოლოგიის ძირეულ კატეგორიებს შორის უზნაძისთვის ერთ-ერთი უმთავრესია *ქცევის კატეგორია*. განწყობა ქცევის მექანიზმად მოიაზრება და, ამიტომ, უზნაძის მოძღვრებას ხშირად ქცევის ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიადაც მიიჩნევენ. უზნაძე ქცევას ყოველმხრივ განიხილავს — როგორც აღწერითი ისე ახსნითი თვალსაზრისით. აღწერით ნაწილში იგი ცდილობს მოგვცეს ქცევის სტრუქტურისა და მისი ნაირსახეობების მაქსიმალურად სრული დახასიათება. უზნაძის მიხედვით, ფსიქიკური შინაარსის გარეშე ქცევა არცაა ფსიქოლოგიის საგანი. ფსიქიკისაგან დაცლილი აქტივობა არის *ფიზიკური ქცევა*, რომელსაც შეისწავლის ფიზიოლოგია და ბიჰევიორიზმი.

ქცევის ფსიქოლოგიურ შემადგენლობაში განსაკუთრებით გამოიყოფა მოთხოვნილება, მოტივი და მიზანი. *მოთხოვნილებას* ქცევის სტრუქტურაში ცენტრალური ადგილი უკავია. ქცევის სტრუქტურის ყველა ელემენტი, ასე თუ ისე, მასთან არის დაკავშირებული. მაგალითად მოტივი, რომელიც უზნაძის თანახმად გადაწყვეტილების საფუძველს წარმოადგენს, პირველ ყოვლისა ე.წ. მაღალ მოთხოვნილებებში იღებს თავის გარკვეულობას. მიზანი, არსებითად ცნობიერებაში მოთხოვნილების დამაკმა-

ყოფილებელი საგნობრივი ვითარების წინასწარი მოცემულობაა. გარდა ამისა, მოთხოვნილების სახეობების შესაბამისად, ქცევის განსხვავებული ფორმები გამოიყოფა. უზნაძე მოთხოვნილებათა ორ ჯგუფს განასხვავებს — *სუბსტანციონალურ* და *ფუნქციონალურ* მოთხოვნილებებს. პირველს მიეკუთვნება ყველა მოთხოვნილება, რომელსაც ფიზიკური თუ კულტურული სინამდვილის საგანი და მოვლენა აკმაყოფილებს; ისინი ყოველთვის რაიმე საგნის ან მოვლენის საჭიროების სახით განიცდებიან. ფუნქციონალური მოთხოვნილებები კი ინდივიდის ფსიქოფიზიკური ფუნქციების აქტივობაში მოყვანის ტენდენცის გამოხატავენ. მათ თვით აქტივობა, ფუნქციონირება აკმაყოფილებს. შესაბამისად, გამოიყოფა ქცევათა ორი დიდი კლასი: *ექსტროგენური ქცევები*, რომლებიც სინამდვილის საგნებისა და ღირებულებების შეთვისებასა და შექმნაზე არიან მიმართულნი და ინტროგენური ქცევები, რომელთა ფსიქოლოგიური აზრი თვითონ აქტივობის რეალიზაციაში მდგომარეობს. პირველ კლასს მიეკუთვნება ქცევის ისეთი ფორმები, როგორც მოხმარება, მომსახურება, მოვლა, ცნობისმოყვარეობა, შრომა, საქმე; მეორეს — თამაში, ესთეტიკური ტკბობა, მხატვრული შემოქმედება, სპორტი, გართობა. მათ შორის თავსდება ქცევის გარდამავალ ფორმად მიჩნეული სწავლა (22). ქცევათა ეს კლასიფიკაცია ტაქსონომიური პრინციპების სიმარტივითა და ქცევის ძირითადი სახეობების მომცველობის მხრივ დღემდე უნიკალურია ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში.

უზნაძე ქცევების სახეობების სხვაგვარ დაყოფასაც გვთავაზობს. იგი ასხვავებს *იმპულსურ* და *ნებისმიერ* ქცევებს. ქცევების ამ ორი კლასის გამოყოფის საფუძველია მათი წარმოველი ფსიქიკური პროცესებისა და მექანიზმების *სირთულის* დონე. იმპულსური ქცევა იწყება მოთხოვნილების აღმოცენებისთანავე, და მიმდინარეობს სუბიექტის მიერ მისი შეფასებისა და კონტროლის გარეშე. რაც შეეხება ნებისმიერ ქცევას, იგი განზრახული, მიზანდასახული და გაცნობიერებული აქტივობაა. ის არის რთული ფსიქიკური მექანიზმებით გაშუალებული ქმედება.

ნებისმიერი ქცევა სამ პერიოდს მოიცავს: მოსაამზადებელი, გადაწყვეტილების მიღების და შესრულების. პირველი ორი აუცილებლად ობიექტივაციის დონეზე მიმდინარეობს, მაგრამ ამ პერიოდების ფსიქოლოგიური შინაარსი მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ჯერ ხდება ქცევის შერჩევა მისი მიზანშეწონილების გათვალისწინებით, რაც აზროვნების გამოყენებასა და საერთოდ *კოგნიტურ ფუნქციონირებას* გულისხმობს. ამას მოყვება ქცევის სუბიექტური ღირებულების დადგენა, მოტივის მონახვა და ბოლოს, მის საფუძველზე გადაწყვეტილების მიღება. ეს აქტივობა *მოტივაციურ-ვოლიტური* პროცესების მეშვეობით ხორციელდება. იგი კოგნიტურ აქტივობასაც გულისხმობს, მაგრამ მასზე არ დაიყვანება და ფსიქიკის მუშაობის უფრო მაღალ დონეს წარმოადგენს.

ამ ვითარების კონცეპტუალური გააზრება მოცემულია ფსიქიკური აქტივობის *სამ დონიან მოდელში*, რომელიც შ. ნადირაშვილს ეკუთვნის. მასში გამოიყოფა სამი დონის აქტივობა: პრაქტიკული ანუ იმპულსური ქცევა, თეორიული ანუ შემეცნებითი აქტივობა და ვოლიტური ანუ ნებისმიერი ქმედება. ისინი სირთულით განსხვავებული ქცევებია, რომლებიც *ინდივიდის, სუბიექტის* და *პიროვნების* დონეზე მიმდინარებენ. აქტივობის ძირეული ფსიქიკური მექანიზმი ყველგან განწყობისეულია. განსხვავება ეხება სათანადო დონის განწყობების შემადგენელი ფაქტორების თავისებურებებს. ინდივიდის დონეზე განწყობას აქტუალური მოთხოვნილება და აქტუალური სიტუაცია ქმნის; სუბიექტის დონეზე განწყობის შექმნაში შემეცნების მოთხოვნილება და პრობლემური სიტუაცია მონაწილეობს, ხოლო პიროვნების დონეზე განწყობის ფაქტორებად მაღალი მოთხოვნილებები (პიროვნების ღირებულებათა სისტემა) და წარმო-

სახული სიტუაცია გვეელინება (12). მაგრამ, ამ განწყობებს შორის განსხვავებას მხოლოდ მათი მოტივაციური და სიტუაციური ფაქტორების შემადგენლობა არ ქმნის. სათანადო განწყობები ინდივიდის, სუბიექტის და პიროვნების არსენალში მყოფი სხვადასხვაგვარი ფსიქოფიზიკური ძალების თუ უნარების გათვალიწინებით ყალიბდება. ამ შემთხვევაში ლაპარაკია განწყობისა და ქცევის კიდევ ერთ, მესამე ფაქტორზე – *ინსტრუმენტულ ან ოპერაციულ შესაძლებლობებზე.*

აღსანიშნავია რომ განწყობის სტრუქტურაში მესამე ფაქტორის შემოტანის იდეა უცებ არ გაჩენილა. თანდათანობით ნათელი გახდა, რომ მისი გათვალისწინების გარეშე ქცევის მიზანშეწონილების სრულყოფილად ახსნა შეუძლებელი იქნებოდა. თავად უზნაძე ოპერაციულ შესაძლებლობებს არ გამოყოფდა განწყობის დამოუკიდებელ ფაქტორად, თუმცა ქცევის ამ მომენტს სერიოზილ ანგარიშს უწევდა. მისი აზრით, იმისთვის, რომ გარემომ სიტუაციის სახე მიიღოს, ის უნდა აკმაყოფილებდეს რაიმე მოთხოვნილებას და შეესაბამებოდეს სუბიექტის შესაძლებლობებს. მშიერი ადამიანისათვის, ამბობდა იგი, "თევზი წყალში" მხოლოდ მაშინ გადაიქცევა აქტუალურ სიტუაციად, თუ მას გააჩნია სათანადო მოქმედების ძალები, პერცეპტული, მოტორული და ინტელექტუალური შესაძლებლობები. "სიტუაციის ცნებაში, მაშასადამე, არა მარტო ის შედის, რომ იგი მომენტალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებებს უნდა შეიცავდეს, არამედ უეჭველად ისიც, რომ იგი სუბიექტის აქტუალური ძალებისათვისაც იყოს შესატყვისი" (17; 12).

ნათელია, რომ ინდივიდის ფსიქოფიზიკური ძალები და უნარები, აგრეთვე შეძენილი ოპერაციული შესაძლებლობები (ცოდნა-ჩვევები) ქცევის მომზადებისა და განხორციელების საქმეში უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობენ. მოთხოვნილებებთან ერთად ისინი შიგნიდან, ინდივიდის მხრიდან განსაზღვრავენ, განეწყობა თუ არა სუბიექტი სამოქმედოდ კონკრეტულ სიტუაციაში. განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის თანახმად, განწყობა ქცევისათვის მომზადების მდგომარეობაა, რომელშიც განსაზღვრულია რა, როგორ და რატომ უნდა გაკეთდეს. ამიტომ, იგი შეიცავს მონაცემებს *მოთხოვნილების, სიტუაციისა* და *ოპერაციული შესაძლებლობების* შესახებ. ასეთი მოდელი უფრო ადექვატურია ქცევის მიზანშეწონილების პრობლემის გადაჭრისთვის (12)(31).

მკვლევართა უმეტესობა აღიარებს, რომ ქცევა შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ურთიერთქმედების შედეგია. ყოველ შემთხვევაში, თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ე.წ. ინტერაქციული შეხედულება საკმაოდ არის გავრცელებული. მაგრამ, ქცევის ფაქტორთა ურთიერთქმედების მოვლენას შემდგომი ანალიზი ესაჭიროება. ისმის საკითხი, თუ როგორია კავშირი შინაგან და გარეგან ფაქტორებს შორის, რამდენად ორგანული და არსებითია იგი. და ბოლოს, მიზანშეწონილი ქცევის თეორიამ უნდა განმარტოს, თუ რა ფსიქიკურ ფორმაში ხდება ქცევის ფაქტორების გაერთიანება, სად და როგორ მყარდება მათ შორის კავშირი.

ამ ურთულეს კითხვებზე პასუხის ძიებაში უზნაძე იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ქცევის თეორიების უმრავლესობა ინდივიდისა და გარემოს პრინციპული განცალკევებულობის შეხედულებიდან ამოდიან. ორგანიზმსა და გარემოს შორის უფსკრული იგულისხმება; მოთხოვნილებები, ინდივიდის ძალები და გარემოს მონაცემები თვითკმარ და აბსოლუტურად განცალკევებულ რეალობებს წარმოადგენენ; მათი დაკავშირება ქცევაში, ანუ ინდივიდის მიერ გარემოში მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პროცესში, სრულიად შემთხვევით, ცდებისა და შეცდომების წყების შედეგად ხდება. ამ პრინციპს უზნაძემ ემპირიული კავშირების შემთხვევითობის, ან უბრალოდ, *ემპირიული პოსტულატი* უწოდა. მისი აზრით უნდა ვილაპარაკოთ არა მხოლოდ აქტივობისა და

განვითარების პროცესების შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ურთიერთქმედებაზე, ან კონვერგენციაზე, როგორც ეს მაგალითად შტერნთანაა (იხ. თავი მეცხრე), არამედ მათ პრინციპულ და თავდაპირველ ერთიანობაზე ანუ *კოინციდენციაზე*. თუ ცხოველქმედებისა და განვითარების შინაგანი და გარეგანი გარემოებანი იმთავითვე განცალკევებულნი არიან, მაშინ ვერავითარი თეორია მათ ვერ გაამთლიანებს. მეცნიერების ისტორია ცხადყოფს, რომ ამგვარ მცდელობებს ყოველთვის ხელოვნური ხასიათი ჰქონდათ და უნაყოფონი რჩებოდნენ. ამის ნაცვლად უზნაძე გვთავაზობს აქტივობის შინაგანი და გარეგანი პირობებისა და ფაქტორების პირველადი, არსებითი და გაუნაწევრებელი ერთიანობის იდეას. ესაა ქვაკუთხედი მისი შეხედულებათა სისტემისა ცოცხალი ორგანიზმების ფუნქციონირებისა და განვითარების კანონზომიერებათა შესახებ.

უზნაძეს მიაჩნია, რომ ინდივიდის ყოველგვარ მახასათებელს აუცილებლად შეესაბამება გარემოში არსებული რაიმე მოვლენა ან გამღიზიანებელი. ასე, მოთხოვნილება მის დამაკმაყოფილებელ საგანს გულისხმობს, შეგძნების ორგანო სათანადო გამღიზიანებელს და ა.შ. ამიტომ, შინაგანი სისტემების ორგანიზაცია გარეგანი პირობების თავისებურებებთან მიმართებაში ხდება. აქედან გამომდინარე "შინაგანის ცნება უკვე შეიცავს თავის შინაარსში იმას, რასაც გარეგანად თვლიან, და პირიქით, გარეგანი იმას, რასაც შინაგანად თვლიან. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ცნებათა შინაარსის ურთიერთისაგან გამოთიშვა სრულიად მოუხერხებელია, და მაშასადამე, ჩვენს წინაშე შინაგანისა და გარეგანის, თანდაყოლილისა და შეძენილის ცნებათა კოინციდენციის, ერთიანობის ფაქტი დგას" (16; 51). ეს იმასაც ნიშნავს, რომ მათ შორის კავშირი არსებითია და არა შემთხვევითი.

ერთიანობის ამ პრინციპის ყველაზე თვალსაჩინო რეალიზაციას განწყობის თეორია წარმოადგენს. განწყობის ცნების ერთ-ერთი ძირითადი ღირსება ისაა, რომ მასში ორგანულადაა გაერთიანებული ქცევის შინაგანი და გარეგანი ფაქტორები, ინდივიდი და სიტუაცია. განწყობა ხომ სუბიექტის ისეთი მთლიანობითი მოდიფიკაციაა, რომელშიც *მოთხოვნილების* დასაკმაყოფილებლად საჭირო *ძალები სიტუაციის* შესაბამისადაა მომართული. განწყობა, ასე ვთქვათ, ერთ მთლიანობაში ადულებს ქცევის ფაქტორებს და მათი კავშირის ფსიქიკური სუბსტრატის სახით გვეელინება.

მიზანშეწონილების პრობლემა ერთ-ერთი უმთავრესი იყო უზნაძესთვის და, *გაშუალების პრობლემასთან* ერთად, განწყობის თეორიის შექმნის ძირითად სტიმულს წარმოადგენდა. ქცევის მიზანშეწონილება იმაში მდგომარეობს, რომ ორგანიზმი მოცემულ გარემოში სწორედ ისეთ აქტებს ახორციელებს, რომლებიც მის აქტუალურ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებენ. პრობლემა იმის ახსნას ეხება, თუ როგორაა ეს შესაძლებელი. უზნაძე საგანგებოდ აანალიზებს მისი გადაჭრის ორ კლასიკურ ვარიანტს — მექანიციზმს და ვიტალიზმს. მექანიციზმი ცოცხალ ორგანიზმს განიხილავს როგორც მანქანას, რომლის ფუნქციონირება გარედან მომდინარე ზემოქმედებითაა გაპირობებული. გარემოსა და ინდივიდის ურთიერთობისას, ისევე როგორც თვით ორგანიზმის შიგნით, ფიზიკო-ქიმიური, მექანიკური ხასიათის მიზეზ-შედეგობრივი კანონზომიერებანი მოქმედებენ. ვიტალიზმის მიხედვით, ცოცხალი არსების ქცევის მიზანშეწონილებას სიცოცხლისათვის სპეციფიკური არამატერიალური ფაქტორი, შინაგანი ვიტალური ძალა, ე.წ. ენტელექია ან ფსიქოდი განსაზღვრავს. უზნაძის შეფასებით ორივე პოზიცია მცდარია. პირველი იმიტომ, რომ უარყოფს ცოცხალი ორგანიზმის სპეციფიკურობას და მისი თავისებურებები მთლიანად არაორგანულ კანონზომიერებებზე დაყავს. მეორე მცდარია იმის გამო, რომ უფსკრულს თხრის ორგანულსა და არაორგანულს შორის, მათ აბსოლუტურად განსხვავებულ მოვლენებად მიიჩნევს და სიცოცხლის სპეცი-

ფიკურობას არამატერიალურ საწყისში ხედავს.

მიზანშეწონილების პრობლემის ჭეშმარიტი მეცნიერული გადაწყვეტა იმ შემთხვევაში იქნება შესაძლებელი თუ ცოცხალი ორგანიზმის სპეციფიკას მექანიკურ კანონზომიერებებზე არ დავიყვანთ და, ამავე დროს, მისი ფუნქციონირების ადაპტურობის ასახსნელად მეტაფიზიკურ ძალებს არ მივმართავთ. ამისთვის კი უნდა გამოიყოს ქცევის რეალური განხორციელებისთვის საჭირო ფაქტორები და დადგინდეს მათი კოორდინირებული თანამოქმედების წესი. განწყობაში ეს ყველაფერი მოცემულია. მასში თავმოყრილია მიზანშეწონილი ქცევის შესრულებისთვის აუცილებელი და საკმარისი პირობები. განწყობა შეიცავს მონაცემებს ინდივიდის მოტივაციური და ოპერაციული სისტემების მდგომარეობისა და სიტუაციური ვითარების შესახებ. ყოველივე ამის საფუძველზე განწყობაში წინასწარ არის მომზადებული ისეთი ქცევა, რომელიც სუბიექტისთვის საჭიროცაა და შესაძლებელიც.

განწყობა, როგორც მიზანშეწონილი ქცევის შესრულების ფსიქოლოგიური მექანიზმი, ქცევის მთელი პროცესის მუდმივ მაროვა-რეგულაციას უზრუნველყოფს. ქცევა განწყობიდან გამომდინარეობს და, ამიტომ, მასში მოცემული უნდა იყოს განსახორციელებელი აქტივობის მოდელი. მოქმედების დაწყებამდე განწყობაში მოცემულია ქცევის მონახაზი, მისი ძირითადი პარამეტრები. განწყობა ქცევის ესკიზია, ამბობდა უზნაძე. ეს ნიშნავს, რომ განწყობისეულ პროგრამაში მოქმედების ყველა დეტალი არ არის განსაზღვრული. მათი დაზუსტება ქცევის მსვლელობაში ხორციელდება. სამსახურში მიმავალ ადამიანს წინასწარ განწყობის სახით მოცემული აქვს სამოქმედო *სიტუაციური გეგმა*, მაგრამ ამ უკანასკნელში ვერ იქნება ჩაწერილი მისი ყველა ნაბიჯი თუ ოპერაცია, ვინაიდან ისინი კონკრეტული საგზაო ვითარების მიხედვით ივეგმებიან და სრულდებიან. ამიტომ, წინასწარ ვერ იქნებიან გათვალისწინებულნი. ინფორმაცია აქტუალური სიტუაციის შესახებ პერცეპტულად, ე.წ. *სიტუაციური ხატების* სახით შემოდის სუბიექტში და განწყობაში აისახება. აქედან გამომდინარე, განწყობის მუდმივი დაზუსტება და დაკონკრეტება ხდება. ერთი სიტყვით, ქცევის პროცესში სიტუაციური ვითარების განუწყვეტელი ცვალებადობის გამო, განწყობის სტრუქტურა ცვალებად ან "დინებად" ხასიათს იძენს. ესაა *განწყობის სტრუქტურის დინამიკური მოდელის* დედააზრი, რომლითაც შ. ჩხარტიშვილმა გარკვეულად დაზუსტა უზნაძის თვალსაზრისი ქცევის მიზანშეწონილების განწყობისეული მექანიზმის ფუნქციონირების შესახებ (31).

საფიქრებელია, რომ განწყობის სტრუქტურის პროცესუალურ ცვალებადობას მხოლოდ სიტუაციური ფაქტორის დინამიკა არ განაპირობებს. იგივე ითქმის მოტივაციური ფაქტორის მიმართაც. ადამიანის ქცევა უმეტეს წილად მოთხოვნილებათა სისტემით არის მოტივირებული. აქტივობის პროცესში ამ სისტემის სერიოზული ტრანფორმაცია ხდება. მასში ახალი მოთხოვნილების ჩართვამ შეიძლება მნიშვნელოვნად გაზარდოს ქცევის ენერგეტიკული პოტენციალი ან მისადმი ინტერესი. შეიძლება საერთოდ შეიცვალოს აქტივობის მიმართულება, რაც ხშირად ხდება ძლიერი ფიზიოლოგიური მოთხოვნილების აქტუალიზაციის შემთხვევაში. არსებობს საპირისპირო სიტუაციაც. აქტივობის პროცესში, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების კვალდაკვალ, ქცევის მოტივაციური საფუძველი ზოგჯერ სუსტდება. ასე მაგალითად, ფუნქციონალური მოთხოვნილებები, სხვა მოთხოვნილებებთან ერთად, ხშირად მონაწილეობენ ქცევის მოტივირებაში და მას პროცესუალურ მიმზიდველობას ანიჭებენ. ბუნებრივია, რომ ფუნქციონირების პროცესში ისინი თანდათან კმაყოფილდებიან. ამის შედეგია, რომ თავდაპირველად სახალისო ქცევა შეიძლება უინტერესო და მძიმე საქმედ

გადაიქცეს (42).

არსებითად იგივე ითქმის შესაძლებლობების ფაქტორის მიმართაც. ყოველივე ეს პირველ რიგში აისახება განწყობის სტრუქტურაში და, შესაბამისად, ქცევის დინამიკურ თუ შინაარსეულ მახასიათებლებში. განწყობაში მოცემულია აგრეთვე ინფორმაცია აქტივობის შედეგების შესახებ. ამის შესაბამისად მასში იგეგმება მომდევნო მოქმედებები და ოპერაციები. ერთი სიტყვით, განწყობა, როგორც მიზანშეწონილი ქცევის მექანიზმი, უკუკავშირების პრინციპის საფუძველზე მოქმედებს. ეს განწყობის თეორიას აახლოვებს ქცევის თანამედროვე მოდელებთან, სადაც აღნიშნული პრინციპია გამოყენებული (37).

რადგან განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის სხვა თეორიებთან მიმართება ვახსენეთ, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ განწყობის ფსიქოლოგია საბუნებისმეტყველო, სციენტისტური ტიპის მოძღვრებაა და მისი მიმართება სხვა დიდი მასშტაბის ფსიქოლოგიურ სისტემებთან ამ გარემოებით განისაზღვრება. განწყობის ფსიქოლოგია მიმართულია ზოგადი კანონზომიერებებისა და ძირეული მექანიზმების დადგენაზე ზუსტი და შემოწმებადი ექსპერიმენტული პროცედურების საშუალებით (29). განწყობის ფსიქოლოგიაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ფსიქიკური აქტივობის პროგნოზირებას; განწყობიდან ქცევის წინასწარმეტყველების შესაძლებლობა ერთ-ერთი აქტუალური საკითხია (13). და ბოლოს, განწყობის ფსიქოლოგია დეტერმინისტული ფსიქოლოგიაა. ინდეტერმინიზმი უზნაძესთვის მიუღებელია. იგი ხაზს უსვამს, რომ განწყობის თეორიის მიხედვით, ქცევის არც ერთი რგოლი არ არის ამოვარდნილი მიზეზობრივი ჯაჭვიდან. ამასთან, მას კარგად აქვს გაცნობიერებული მექანიკური კაუზალობის პრინციპის ფსიქოლოგიის სფეროში გადმოტანასთან დაკავშირებული სირთულეები. უზნაძე უშვებს ფსიქოლოგიის სფეროში დეტერმინაციის სპეციფიკური სახის არსებობას. სწორედ ამ მიმართულებით წარმოებული კვლევის შედეგად ჩამოყალიბდა მოსაზრება, რომ განწყობა გამაშუალებელი ინსტანციაა, რომელშიც მოხსნილია სუბიექტ-ობიექტის დაპირისპირება. გარდა ამისა, განწყობაში ქცევა წინასწარაა მოდელირებული. ამიტომ "განწყობა არა მარტო როგორც ნამდვილი მიზეზი მოქმედებს ქცევაზე, არამედ ამავე დროს თითქოს მიზნის მსგავსადაც: როგორც მიზანში წინასწარაა მოცემული ის, რაც შემდგომში უნდა მოხდეს, სწორედ ასეა განწყობაშიც" (21; 89). ეს მოსაზრება თანამედროვე ქცევის მეცნიერებათა თვალსაზრისით ძალიან აქტუალურად გამოიყურება.

ყოველივე აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ უზნაძის განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორია თავისი მეთოდოლოგიური ამოცანებით, მეცნიერული იდეალებით და კვლევის პრინციპებით არსებითად განსხვავდება ჰუმანიტარული ტიპის ფსიქოლოგიური კონცეფციებისგან (იხ. თავი მეთორმეტე). სამაგიეროდ, მასთან ბუნებით ნათესაურ ზოგადფსიქოლოგიურ სისტემებთან განწყობის ფსიქოლოგია საკმაოდ მჭიდრო მიმართებას ამყარებს. თვით უზნაძე, მისი დროის ფსიქოლოგიის კრიტიკული ანალიზისას, მუდამ ეძებდა (და პოულობდა კიდეც) პოზიტიურ ელემენტებს ნეობიჰევიორიზმშიც (ტოლმენი), გეშტალტ და ველის თეორიაშიც (კელერი, ლევინი) და პერსონოლოგიაშიც (შტერნი). რაც შეეხება თანამედროვე ფსიქოლოგიას, აქ თავს იჩენს ბევრი საინტერესო პარალელი განწყობის თეორიასა და ქცევითი კოგნიტივიზმის მთელ რიგ დებულებებს შორის (იხ. თავი მეტერთმეტე).

უნდა აღინიშნოს, რომ განწყობის ზოგადფსიქოლოგიურმა თეორიამ ჩამოყალიბების ხანგრძლივი და რთული გზა გაიარა. თვით უზნაძეს მუდამ შეპქონდა ცვლილებები და დაზუსტებები თავის სისტემაში. სხადასხვა დროს იგი არა ერთი ახალი

დებულებითა და მონაცემით შეავსო. განწყობის ფსიქოლოგიის მრავალი ასპექტი ღრმად იქნა დამუშავებული და განვითარებული უზნაძის სკოლის სხვადასხვა თაობის მკვლევართა მიერ. განწყობის ფსიქოლოგიის განვითარების პროცესი დღესაც მიმდინარეობს, თუმცა ოთხმოცდაათიანი წლებიდან იგი მკვეთრად შენელდა. ეს სრულიად გარკვეული სოციალურ-ეკონომიკური (ანუ, როგორც მეცნიერების მეთოდოლოგიაში ამბობენ ექსტერნალური) ფაქტორებით იყო გაპირობებული. განწყობის თეორიას უთუოდ გააჩნია ზრდის საკმაოდ მაღალი პოტენციალი, მაგრამ მისი რეალიზაცია მხოლოდ იმ შემთხვევაში მოხდება, თუ გაოვალისწინებული და ურთიერთშესაბამისობაში მოყვანილი იქნება მოცემული თეორიის შინაგანი ლოგიკა და თანამედროვე ფსიქოლოგიაში გამოვლენილი ტენდენციები. მათ შორის შეიძლება გამოიყოს თეორიული შეხედულებების საერთო პუმანიზაცია-ანთროპომორფიზაცია, გამოყენებითობის პრიმატი და დისციპლინათშორისი კავშირების გაღრმავება. შესაბამისად, საფიქრებელია, რომ განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური სისტემის განვითარების ერთ-ერთი მიმართულება მასში სპეციფიკურ-ადამიანური ელემენტის და, საზოგადოდ, პიროვნების ფსიქოლოგიის მხარის გაძლიერებაში შეიძლება მდგომარეობდეს.

უდავოდ აქტუალურია განწყობის ფსიქოლოგიის საზოგადოებრივ პრაქტიკასთან დაახლოების ამოცანა, რადგან დღეს, ფსიქოლოგიური თეორიის შეფასებისას, ერთ-ერთ ძირითად კრიტერიუმად მისი გამოყენებითი ღირებულებაა მიჩნეული. კონცეფცია რეალურ საფუძველს უნდა ქმნიდეს ნაყოფიერი ფსიქოდიაგნოსტიკური და ფსიქოკორექციული (კერძოდ, ფსიქოთერაპიული) მუშაობისთვის. თუ პირველ სფეროში განწყობის ფსიქოლოგიას სრულიად გარკვეული მონაცემები გააჩნია (თუმცა აქაც ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი), მეორე სფერო ფაქტობრივად დაუმუშავებელია და განსაკუთრებულ ძალისხმევას საჭიროებს. ამ ვითარებას თავისი ობიექტური მიზეზები აქვს. პოლიტიკურ-იდეოლოგიური გარემო, რომელშიც მოცემული ფსიქოლოგიური სისტემა ყალიბდებოდა, საერთოდ არ იყო ფსიქოთერაპიის განვითარების ხელშემწყობი. საბჭოთა სახელმწიფოში პერიოდულად მიმდინარე იდეოლოგიურ კომპანიებს შეეწირა გამოყენებითი ფსიქოლოგიის ისეთი დარგები, როგორიცაა ფსიქოტექნიკა და პედოლოგია (57). ფსიქოთერაპია იმ გარემოში სადაც უზნაძის სკოლა ფუნქციონირებდა, თითქმის ყოველთვის ფროიდთან იყო ასოცირებული. ე.წ. "საბჭოთა ფროიდიზმთან" დაკავშირებული კამპანიის შემდეგ იგი ყველაზე მტრულ იდეოლოგიურ საფრთხოდ იქნა წარმოდგენილი. სამწუხაროდ ეს ინერცია საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლომდე გაგრძელდა. ამიტომ ფსიქოთერაპია ფაქტობრივად არ ვითარდებოდა. ამჟამად ნათლად ჩანს ფსიქოთერაპიის ისეთი კონცეფციისა და ტექნიკის შექმნის საჭიროება, რომელიც, არსებითად, განწყობის ფსიქოლოგიაზე იქნება დაფუძნებული. ამ თეორიაში უთუოდ არსებობს ამის პოტენციალი, თუმცა ამოცანა საკმარისად რთულია (8)(60). რაც შეეხება დისციპლინათშორის კავშირებს, აქ, პირველ რიგში, მომიჯნავე ბიოლოგიურ და სოციალურ მეცნირებათა მონაცემთა გათვალისწინება იგულისხმება. სოციალურ დისციპლინებთან კონტაქტი სახეზეა, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის ფარგლებში წარმატებით ვითარდება სოციალურ-ფსიქოლოგიური შეხედულებების მოელი სისტემა (11). განსაკუთრებულ აღნიშვნას იმსახურებს სამუშაო, რომელიც წარმოებს ე.წ. *სოციალური განწყობების* ბუნების თეორიული გააზრებისა და ემპირიული შესწავლის მიმართულებით (2)(10)(65).

ამავე დროს საჭიროა კიდევ უფრო გაძლიერდეს კავშირი ბიოლოგიურ დისციპლინებთან, რასაც ხელს შეუწყობს განწყობის ფსიქოფიზიოლოგიური, ნეიროფსიქოლოგიური და ფსიქოგენეტიკური მიმართულებით კვლევა. ეს უკანასკნელი

განსაკუთრებით აქტუალურია იმ მნიშვნელობიდან გამომდინარე, რაც თანამედროვე მეცნიერებაში ენიჭება ფსიქიკისა და პიროვნების გენეტიკური ასპექტების კვლევას. განწყობის ეს მხარე თოთქმის შეუსწავლელია, რაც, ასევე, მეცნიერების განვითარების ექსტერნალური ფაქტორებითაა პირობადებული; იგულისხმება სოციალისტურ ქვეყანაში გამეფებული რადიკალური სოციოცენტრისტული დოქტრინა და გენეტიკასთან ბრძოლის კომპანია (39). თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ უზნაძეს თავიდანვე ძალზე შეწონასწორებული პოზიცია ეკავა თანდაყოლილობა-შეძენილობის დიქოტომიასთან დაკავშირებით. ამას ნათლად ადასტურებს მისი ზემოთ მოყვანილი კონცინდენციის კონცეფცია, რომელმაც, აღნიშნული მიზეზების გამო, განვითარება ვერ ჰპოვა. შესაბამისად, ერთი-ორი გამონაკლისის გარდა, არ ჩატარებულა სერიოზული კვლევა-ძიება განწყობაში მემკვიდრეული ელემენტის გამოსავლენად, რომელიც უთუოდ უნდა არსებობდეს თუნდაც იმიტომ,რომ განწყობის ტიპი სანდოდ კორელირებს ტემპერამენტის ტიპთან და პიროვნულ ნიშნებთან; მათი ძლიერი გენეტიკური გაპირობებულობა კი თანამედროვე მეცნიერებაში დადასტურებულად ითვლება.

სხვადასხვა სახის შეფასება განწყობის ფსიქოლოგიას არ დაკლებია. დასავლეთში იგი არსებითად განიხილებოდა ე.წ. "საბჭოთა ფსიქოლოგიის" ნაწილად. ეს, შესაძლოა, ფორმალურად მართებულიც იყო, მაგრამ განწყობის თეორია მაინც ყოველთვის გამოირჩეოდა საბჭოთა ფსიქოლოგიის სხვა კონცეფციებისგან მთელი რიგი ნიშნებით; პირველ ყოვლისა იმით, რომ ის პრაქტიკულად არ იყო იდეოლოგიზირებული. ეს გარემოება, სხვათა შორის, შედარებით ობიექტურ დასავლელ ექსპერტებსაც არ გამოჰპარვიათ (75). ყველა წამყვანი საბჭოთა თეორეტიკოსი თავისი შეხედულებათა სისტემის აგების საჭიროებას მარქსისტული ფსიქოლოგიის შექმნის აუცილებლობით ასაბუთებდა (ლ. ვიგოტსკი, ს. რუბინშტეინი, ა. ლეონტიევი და სხვ.). უზნაძეს არასდროს დაუსვამს ასეთი ამოცანა და არც ოფიციოზის საამებლად მოუხდენია ამგვარი განზრახვის დეკლარირება. როგორც ზემოთაც აღინიშნა განწყობის თეორიის შექმნის მოტივაცია დაკავშირებულია მეცნიერების ფუნდამენტურ პრობლემებთან, ისეთებთან, *როგორიცაა ფსიქოფიზიკური პრობლემა, სუბიექტის პრობლემა, ქცევის მიზანშეწონილების პრობლემა* და *ფსიქიკის განვითარების პრობლემა*. ბუნებრივია, რომ იმ სახელმწიფოში, რომელშიც განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორია ჩამოყალიბდა, მისი იდეოლოგიური კორექტულობის საკითხი თითქმის მუდმივად იდგა დღის წესრიგში. იგი მრავალჯერ გამხდარა განხილვის, შეფასების და უაღრესად მწვავე დისკუსიების საგანი. სამწუხაროდ, ისინი საკმაოდ ხშირად სცილდებოდნენ მეცნიერების ჩარჩოებს და იდეოლოგიური კამპანიის ხასიათს იძენდნენ. ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის რამდენიმე თაობამ ღირსეულად წარმოაჩინა თავი ამ დისკუსიებში.

აქ არ შევუდგებით იმის განხილვას, თუ როგორ მიმდინარეობდა პოლემიკა განწყობის თეორიის *იდეალისტურობასა* და პავლოვის მოძღვრებასთან შესაბამისობის თაობაზე. ეს ბრალდებები პირველსავე საჯარო დისკუსიებზე გაისმა (1952, 1955, 1960 წლები). შედარებით სერიოზულად გამოიყურებოდა შერიშვნა განწყობის *ფსიქიკურობასთან* დაკავშირებით. იმ დროის მოსკოვური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ავტორიტეტული წარმომადგენელი ასე სვამდა საკითხს: თუ განწყობა არ არის ცნობიერი ფაქტი, იგი არც ფსიქიკური ფაქტია. განწყობის ფაქტები ამომწურავად შეიძლება ავხსნათ ფიზიოლოგიურად; ამიტომ, ფსიქოლოგიური კვლევის ცენტრალურ ცნებად განწყობა ვერ გამოდგება (ტეპლოვი). უზნაძის მიმდევრებს იმის ახსნა მოუხდათ, რომ ცხოველებს, მაგალითად, არა აქვთ ცნობიერება, მაგრამ აქვთ ფსიქიკა — სწორედ ფსიქიკა და არა მხოლოდ ფიზიოლოგია. გარდა ამისა, ფსიქოლოგია შეისწავლის ე.წ. დის-

პოზიციებს (ტემპერამენტი, ხასიათი, უნარები), რომლებიც არ არიან *ცნობიერების* ფაქტები, მაგრამ პიროვნების ფსიქიკურ თვისებებად ითვლებიან. ამდენად, ფსიქიკა არ ამოიწურება ცნობიერებით, ხოლო ის, რაც ცნობიერი არ არის, არ უნდა იქნას დაყვანილი ფიზიოლოგიაზე (53).

იქვე გამოითქვა მოსაზრება განწყობის ცნების *უნივერსალიზაციის* დაუშვებლობის შესახებ. ამასთან დაკავშირებით განიმარტა, რომ ფსიქოლოგიაში, როგორც ყველა მეცნიერებაში, არსებობს ცნებათა იერარქია თავისი ზოგადობისა და *ფუნდამენტურობის* შესაბამისად. ქცევისა და ფსიქიკის ძირეული მექანიზმები, რომელთაც ასე თუ ისე ყველა ზოგადფსიქოლოგიური თეორია მოიაზრებს, ყოველთვის და აუცილებლად ზოგადი ხასიათის არიან. მეთოდოლოგიაში ცნობილია სისტემური ცნებები – განწყობა სწორედ ასეთი ცნებაა.

მოგვიანებით, უკვე 70–80-იან წლებში ეს თემა კვლავ გახდა აქტუალური ე.წ. "სისტემის შემქმნელ ფაქტორებთან" დაკავშირებული პოლემიკის დროს. ბ. ანანიევის მიხედვით უნდა არსებობდეს ფაქტორი, რომელიც აწესრიგებს სისტემას. ქცევის შეთხვევაში ეს არის ე.წ. "აქცეპტორი" (32). ფ. ბასინმა გამოთქვა აზრი, რომ ქცევისთვის ასეთ ფაქტორს განწყობა წარმოადგენს (35); ბ. ლომოვი კი თვლიდა, რომ განწყობა მხოლოდ ერთ-ერთია იმ ფაქტორთა შორის (მოტივი, მიზანი, ამოცანა, დამოკიდებულებები, ემოციური მდგომარეობები და სხვა), რომელთაც ქცევის სისტემის ფორმირება შეუძლიათ. მაგრამ, "სისტემის შემქმნელი ფაქტორი" ისაა, რაც აერთიანებს ქცევის ყველა სტრუქტურულ კომპონენტს ერთიან სისტემაში, ორგანიზებულ მთლიანობაში და განსაზღვრავს მის მოწესრიგებულობას და მიზანშეწონილებას. უზნაძის თეორიის თანახმად, განწყობა ხომ სწორედ ესაა, რასაც თვით ლომოვიც ადასტურებს: "განწყობა, ამბობს იგი, წარმოდგენს რა გარკვეულ მოქმედებაზე ინდივიდის მობილიზებულობის მთლიანობით მდგომარეობას, განაპირობებს მასში ჩართული ფსიქიკური პროცესების მთელი სისტემის გაერთიანებას" (45; 227). მაშასადამე გამოდის, რომ განწყობა აყალიბებს ქცევას, როგორც სისტემას; *განწყობა სისტემური ცნებაა.*

გაცილებით არსებითი ხასიათი ჰქონდა კამათს განწყობისა და ქცევის (ქმედების) პირველადობის საკითხის გარშემო. იგი მრავალი წელი მიმდინარეობდა და ნაყოფიერიც გამოდგა, თუნდაც მხარეთა პოზიციების დაზუსტებისა და გაღრმავების თვალსაზრისით. უზნაძის მომხრეები ყოველთვის ამოდიოდნენ იმ მოსაზრებიდან, რომ განწყობა ქცევის მიზანშეწონილების მექანიზმია და, როგორც ასეთი, უნდა აპირობებდეს მას. ოპონენტების აზრი ორად გაიყო. ა. ლეონტიევი და მისი სკოლა კატეგორიულად უარყოფდა თეზისს განწყობის პირველადობის შესახებ. ყველაზე საინტერესო კი სწორედ უზნაძის მიერ დასმული მეთოდოლოგიური ამოცანის – უშუალობის პრინციპის დაძლევის კუთხით ხდებოდა. ქმედების თეორიაში ეს ყველაფერი შემდეგნაირად იყო ფორმულირებული: ორწევრიანი სქემა (S-R): ობიექტური ზემოქმედება – სუბიქტის მიმდინარე მდგომარეობების ცვალებადობა. უნდა შეიცვალოს სამწევრიანით. აქ შუალედური რგოლის ფუნქცია *ქმედებას* ეკისრება და განწყობაზე საერთოდ არ არის ლაპარაკი (44). ვითარების ამგვარი გაგება, სხვა რომ არა იყოს რა, ერთ თვალსაჩინო წინააღმდეგობას შეიცავს: საქმე ისაა, რომ ქმედება, როგორც ფსიქოლოგიური მოვლენა, არ არის მხოლოდ მოტორული (ფიზიკური) ფაქტი. იგი შეიცავს უამრავ ფსიქიკურ ელემენტს, ანუ "სუბიექტის მიმდინარე მდგომარეობებს", რომლებსაც თურმე თვითონვე აშუალებს. ქცევა, ქმედება ვერ იქნება გამაშუალებელი რგოლი, რადგანაც თვითონ საჭიროებს გაშუალებას. ამიტომ, უზნაძესთან სამწევრიანი სქემა ასეთია: S – განწყობა – R. განწყობა იმიტომაც შეიძლება გამოვიდეს ქცევის და ცნობიერების

შინაარსების გამაშუალებლის როლში. რომ იგი არ არის სუბიექტში მიმდინარე ჩვეულებრივი პროცესი. განცდა. განწყობა სრულებით სხვა სახის. სპეციფიკური, მოლიანობითი და არაცნობიერი მდგომარეობაა. კონცეფციაში სადაც არ არსებობს არაცნობიერის შესახებ პოზიტიური შეხედულება, ქცევის და ცნობიერების გაშუალების პრობლემა ვერ გადაწყდება. სწორედ ასეა ქმედების თეორიაში.

ა. ასმოლოვი ცდილობს მონახოს განწყობის ცნების ადგილი ქმედების თეორიაში. განწყობა განიხილება როგორც ქმედებიდან ნაწარმოები, მეორადი მოვლენა, რომელსაც ქმედების და მისი სტრუქტურული ელემენტების (მოქმედებები და ოპერაციები) *სტაბილიზაციის* ფუნქცია ეკისრება. ასე ჩნდება მის მოდელში ე.წ. საზრისული, მიზნობრივი და ოპერაციული განწყობები (33).

განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის თანახმად, განწყობა ქცევის მიმართ პირველადი მოვლენაა; იგი წარმოიქმნება ქცევის წინ და მისი სტრუქტურის ყველა ნაწილის მოწესრიგებულ და მიზანშეწონილ განხორციელებას განაპირობებს. ეს ასეა თუნდაც იმიტომ, რომ განწყობა მოთხოვნილებას ეფუძნება; ეს უკანასკნელი კი მხოლოდ ქცევას უკავშირდება და არა მასში შემავალ მოქმედებებს, მით უმეტეს — ოპერაციებს. გარდა ამისა, ასმოლოვის მოდელში გასარკვევი რჩება განწყობის ფუნქცია. ლოგიკურად თვით ქმედების და მისი მდგენელების მიმდინარეობის სტაბილიზაციას ის ფაქტორები უნდა ახდენდნენ, რომლებიც, ამ თეორიის თანახმად, მათ რეგულატორებად მოიაზრება: ესენია მოტივი, მიზანი და სიტუაციური პირობები. თუ, მაგალითად, მოტივი ქმედების რეალური რეგულატორია, მაშინ იგი განწყობის გარეშეც უნდა ახორციელებდეს მის სტაბილიზაციას, თუ არა და ქცევის ნამდვილი განმსაზღვრელი განწყობა ყოფილა. ერთი სიტყვით, ქმედების თეორიის ჩარჩოებში განწყობისთვის ფაქტობრივად ადგილი არ რჩება; ეს ეხება როგორც პირველად განწყობას, რომელიც პრინციპულად წინ უსწრებს ქმედებას,ასევე მეორადსაც (ფიქსირებულს), რომელიც, რატომღაც, მხოლოდ სტაბილიზაციის ერთ კონკრეტულ ამოცანს ემსახურება.

შემდგომი თვალსაზრისი განწყობა-ქმედების ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით პირველად ს. რუბინშტეინმა ჩამოაყალიბა (53). მოგვიანებით ფაქტობრივად იგივე პოზიცია დიკავეს ა. ზაპოროჟეცმა (40) და ვ. ზინჩენკომ (41). ამ შეხედულების თანახმად, განწყობა ფუნქციონალურად პირველადია ქმედების მიმართ, ხოლო გენეტიკურად მეორადი. აღნიშნული მოსაზრება არსებითად რუბინშტეინის ცნობილ პრინციპს ეფუძნება — გარეგანი მოქმედება შინაგანით არის გაშუალებული. რუბინშტეინისთვის განწყობა ასეთი "შინაგანია" და, ამდენად, ფუნქციონირების თვალსაზრისით (ე.ი. აქტუალგენეზში) პირველადია. ეს პოზიცია განწყობის ფსიქოლოგიისთვის პრინციპში მისაღებია,ოღონდ საჭიროა სიცხადის შეტანა თეზისში ქმედების მიმართ განწყობის გენეტიკური მეორადობის შესახებ. იგი საკმაოდ სამართლიანია განწყობის ფაქტორებთან დაკავშირებით. მართლაც, ადამიანის გარემო (სიტუაცია) და მოთხოვნილებები (განსაკუთრებით ე.წ. "მაღალი") კულტუროლოგიური წარმოშობისაა და, შესაბამისად, ისინი ადამიანის ქცევის შედეგს წარმოადგენენ. ასეთი გაგებით განწყობა, გენეტიკურად, ქმედების მიმართ მეორად მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს (იგულისხმება ანტროპოგენეზი, სოციოგენეზი და ონტოგენეზი). მაგრამ ფილოგენეტურად, თუ განწყობა სიცოცხლის პრინციპია, ქცევის ძირეული მექანიზმია, იგი ცალსახად მეორადი მოვლენა ვერ იქნება. საქმე ისაა, რომ შეუძლებელია ჯერ გაჩნდეს ფსიქოფიზიკური მოვლენა, პროცესი (ქცევა) და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიქმნას მისი განხორციელების მექანიზმი. განწყობა ქცევის (ქმედების) არსებითი მხარეა. ყველაზე პრი-

მიტიული ქცევაც იმთავითვე გულისხმობს განწყობისეულ მექანიზმს. ძნელი მისახვედრი არ არის, რომ განწყობისა და ქცევის ურთიერთმიმართების საკითხის გაანალიზება ფილოგენეტიკური განვითარების კუთხით კვლევისა და ქცევის დილემის სახეს იღებს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველივე ეს პირველად განწყობას ეხება. რაც შეეხება ფიქსირებულ განწყობას, იგი, ფართო მნიშვნელობით, გამეორების, სწავლის, ეს. გარკვეული აქტივობის შედეგია და, ამდენად, პრინციპულად მეორადია.

დასავლეთში ყოველთვის იჩენდნენ გარკვეულ ინტერესს უზნაძის სკოლის მიმართ. ამ მხრივ სამი ტენდენცია იკვეთება: ერთ შემთხვევაში უზნაძის განწყობის თეორია განიხილება პიროვნების ფსიქოლოგიის სიბრტყეში. ცდილობენ, რომ ქართულ ფსიქოლოგიურ სკოლაში წარმოდგენილი პიროვნების განწყობისეული ტიპოლოგია მიმართებაში მოიყვანონ პიროვნების ტიპოლოგიის სხვა მოდელებთან. მაგალითად მიუთითებენ, რომ არსებობს სრულიად გარკვეული შესაბამისობა აიზენკის მიერ გამოყოფილ ფაქტორებსა და განწყობის ტიპებს შორის (70). მეორე შემთხვევაში უზნაძის და მისი მიმდევრების მიერ მეცნიერებაში შეტანილი წვლილი კოგნიტური ფსიქოლოგიის კუთხით არის შეფასებული. აქ მთავარი ყურადღება ექცევა განწყობის ფსიქოლოგიის ემპირიულ მხარეს: განწყობის ფიქსაციის თუ ჩაქრობის, ილუზიის სიდიდისა თუ ტრანსპოზიციის მიმართებებს კოგნიტური განვითარებისა და ფუნქციონირების ამა თუ იმ ასპექტთან; იგულისხმება ისეთი პარამეტრები, როგორიცაა ინფორმაციის მიწოდების ტიპი, კავშირი პერცეპტულ ველთან, სხეულის დინამიკური სქემის მოქნილობა, ლინგვისტური კოდის განვითარება და ა.შ. (64)(67)(69)(76). ამასთან, უზნაძის ეფექტების ინტერპრეტაციისას უფრო ხშირად ეყრდნობიან არა თვით მის თეორიას, არამედ სხვა, უპირატესად კოგნიტივისტურ შეხედულებებს. პიაჟე. მაგალითად, მათ განიხილავს ინტელექტის განვითარების საკუთარი კონცეფციის პლანში, კედოდ, სენსომოტორული ინტელექტის თვისებებთან მიმართებაში. ინტერპრეტაციისთვის გამოიყენება აგრეთვე ლურიას ცენტრალური სინთეზის კონცეფცია, ვერნერ-ვაპნერის ორგანიზმულ-გენეტიკური თეორია, უიტკინის ველზე დამოკიდებულების თეორია და სხვა კოგნიტივისტური მოდელები. არსებობს სხვაგვარი მიდგომაც. ასე მაგალითად, კანადელი ფსიქოლოგი რ. ჰერცოგი თავის კვლევით პროგრამას არსებითად უზნაძის განწყობის თეორიაზე აფუძნებს (38). იგივე ითქმის იაპონელ მეცნიერზე ი. კავაგუჩიზე (72).

ქართველმა მკვლევარებმა ნათლად აჩვენეს აღნიშნული ემპირიული ფაქტების განწყობისეული ახსნის უპირატესობა სხვა სახის ინტერპრეტაციებთან შედარებით (56). ამაზე ისიც მიუთითებს, რომ დასახელებულ მოდელებში ავტორებს ისეთი ცნებები შემოაქვთ, რომლებიც თავისი შინაარსით საკმაოდ უახლოვდებიან უზნაძის განწყობის ცნებას.

გვერდს ვერ ავუქცევთ იმას, რომ ზოგჯერ განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორია აბსოლუტურად არაადექვატურად არის გაგებული. სახელდობრ, ერთ-ერთ რეცენზიაში, რომელიც ინგლისურად უზნაძის წიგნის გამოქვეყნებასთან დაკავშირებით დაიწერა, ფიქსირებული განწყობის მეთოდით ჩატარებული კვლევა-ძიება აღქმის შესწავლად ჩათვალა, ხოლო ამ მონაცემების განზოგადება ქარაქტეროლოგიის, პათოლოგიის და, საზოგადოდ, ქცევის სფეროში, არაკორექტულად იქნა მიჩნეული. ამრიგად, უზნაძის განწყობის თეორიამ აღქმის თეორიის კვალიფიკაცია მიიღო (74). ეს, ცხადია, სრულ გაუგებრობას წარმოადგენს, თუმცა, კოგნიტივისტური მიდგომის ფარგლებში, გვხვდება სავსებით კომპეტენტური შეფასებებიც. მაგალითად, ცნობილი გერმანელი სპეციალისტი ვ. მათეუსი განწყობის თეორიაზე ახროვნების ფსიქოლოგიის კონტექსტში მსჯელობს,

მაგრამ კარგად აკნობიერებს ამ კონცეფციის ზოგადფსიქოლოგიურ მასშტაბს (47). იგი განწყობას მოტივაციურ-კოგნიტურ კონსტრუქტს უწოდებს, რომელიც განაპირობებს ქცევის რეგულაციის ორ დონეს (იმპულსურს და ნებელობითს). გარკვეული აზრით, განწყობა მართლაც შეიძლება წარმოვიდგინოთ მოტივაციურ-კოგნიტურ წარმონაქმნად; მასში ხომ გაერთიანებულია მოთხოვნილება, სიტუაცია და შესაძლებლობები, ანუ აქტივობის დინამიკური, შემეცნებითი და გამოცდილებისეული მომენტები. აქ ნათლად იკვეთება გარკვეული პარალელები განწყობის თეორიას და ქცევის (მოტივაციის) კოგნიტივისტურ მოდელებს შორის, მაგალითად დეცის, იზარდის, ნიუტენის, ჰეკჰაუზენის და სხვა. ამავე დროს მათეული განწყობის თეორიას შემეცნებითი პროცესების ამხსნელ მოდელადაც განიხილავს; იგი უპირისპირებს მას თანამედროვე კოგნიტური ფსიქოლოგიის კომპიუტერულ მიდგომას და უჩვენებს უზნაძის შეხედულების უპირატესობას ამ უკანასკნელთან შედარებით (46). საინტერესოა, რომ უზნაძის *ბიოსფერულ კონცეფციას* მათეული, დღევანდელი ტერმინოლოგიის შესაბამისად, *ეკოლოგიურ სისტემას* უწოდებს. არ არის გამორიცხული, რომ აქაც აღმოჩნდეს საინტერესო მიმართებები თანამედროვე ეკოლოგიურ ფსიქოლოგიასთან.

და ბოლოს, არსებობს შეფასების მესამე სახეობა, რომლის მიხედვით უზნაძის განწყობის თეორია განიხილება ფსიქოანალიზთან მიმართებაში. აქ ორი მიმართულება იკვეთება. ერთ შემთხვევაში უზნაძის თეორია უბრალოდ გაიგივებულია ფსიქოანალიზთან. გერმანელი ფსიქოანალიტიკოსი ვ. ლაკერი პირდაპირ ამბობს, რომ "უზნაძემ და მისმა მიმდევრებმა ფაქტობრივად გადაიღეს ფროიდის მოძღვრება არაცნობიერის შესახებ" (73; 591). ეს, რა თქმა უნდა, ნამდვილი გაუგებრობაა. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, უზნაძე მკვეთრად უპირისპირდებოდა არაცნობიერის ფროიდისეულ გაგებას. მეორე მიმართულება სწორედ ამას ითვალიწინებს და განწყობის თეორის ფსიქოანალიზის საჭოთა ალტერნატივად მიიჩნევს (39)(68); იგი არსებითად ემთხვევა ზოგიერთი ქართველი ავტორის პოზიციას (5)(66). თუ გავითვალისწინებთ, რომ უზნაძე თვითონ უპირისპიდებოდა თავისი თეორიით ფსიქოანალიზს და ფროიდის არაცნობიერის განწყობის ცნებით ჩანაცვლების მომხრე იყო (რაზედაც ზემოთ ითქვა), განწყობის ფსიქოლოგიის ამდაგვარი კვალიფიკაცია, პრინციპში, კანონიერად გამოიყურება. არაცნობიერის ცნობილი სპეციალისტი ფ. ბასინი სწორედ ამ კუთხით განიხილავდა უზნაძის კონცეფციას (34). განწყობის ფსიქოლოგიის ასეთი შეფასება თითქმის დაკანონა უკვე ნახსენებმა თბილისის არაცნობიერის სიმპოზიუმმა. მისი მასალების ფუნდამენტური ოთხტომეულის რედაქტორები ყველანაირად ცდილობდნენ დაემკვიდრებინათ ეს აზრი. ამავე სიმპოზიუმის მონაწილე სხვადასხვა ქვეყნის სპეციალისტებმა განიხილეს ფსიქოანალიზისა და განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის მიმართების მრავალი საინტერესო ასპექტი (36).

ლიტერატურა

1. ბაინდურაშვილი ა. სახელდების ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია. თბილისი, 1971.
2. ბალიაშვილი მ. სოციალური განწყობის ჩამოყალიბება და პიროვნების აქტივობა. თბილისი, 1980.
3. ბერულავა ნ. დიმიტრი უზნაძე: ცხოვრება და შემოქმედება. თბილისი, 1967.
4. ბჟალავა ი. პათოფსიქოლოგიური მუშაობის ძირითადი შედეგები და პერსპექტივები. "მაცნე", ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის...სერია, 1971, 3.

5. ბეალავა ი. ცნობიერებისა და არაცნობიერი ფსიქიკურის პრობლემა განწყობის ფსიქოლოგიაში, თბილისი, 1976.
6. გრიგოლავა ა. განწყობის ილუზიის სიდიდე ფსიქიკური და სომატური პათოლოგიის შემთხვევებში. დ.უზნაძის დაბადების 110 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი, 1999.
7. ელიავა ნ. განწყობის პრობლემა აზროვნების ფსიქოლოგიაში. თბილისი, 1964.
8. იმედაძე ი. მასალები ფსიქოანალიზისა და განწყობის თეორიის შედარებითი ანალიზისათვის. "მაცნე", 2004, 1.
9. იმედაძე ნ. ემოციური აღზრდის ფსიქოლოგიური საფუძვლები. თბილისი, 1973.
10. მაღრაძე გ. სოციალური ჯგუფისადმი განწყობა და კონფორმულობა. თბილისი, 1980.
11. ნადირაშვილი შ. პიროვნების სოციალური ფსიქოლოგია. თბილისი, 1975.
12. ნადირაშვილი შ. განწყობის ფსიქოლოგია. თბილისი, ტ.1-1983, ტ.2-1985.
13. ნადირაშვილი შ. განწყობის ანტროპული თეორია. თბილისი, 2001.
14. რამიშვილი დ. მეტყველების განსხვავებულ სახეთა ფსიქოლოგიური ბუნებისათვის. თბილისი, 1963.
15. რამიშვილი დ. აზროვნების პროცესის გენეზისისა და სპეციფიკის საკითხისათვის. თბილისი, 1968.
16. უზნაძე დ. პედოლოგია, ტფილისი, 1933.
17. უზნაძე დ. ძილი და სიზმარი. ტფილისი, 1936.
18. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიისათვის. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ.7, 1938.
19. უზნაძე დ. განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. თბილისი სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ.19, 1941.
20. უზნაძე დ. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები. შრომები, ტ.2, თბილისი, 1960.
21. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია. შრომები, ტ.3-4, ობილისი, 1964.
22. უზნაძე დ. ბავშვის ფსიქოლოგია. შრომები, ტ.5, თბ...ლისი, 1967.
23. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. შრომები, ტ.6, თბილისი, 1977
24. უზნაძე დ. განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. შრომები, ტ.6, თბილისი, 1977.
25. უზნაძე დ. ფილოსოფიური შრომები. თბილისი, 1984.
26. უზნაძე დ. Impersonalia. შრომები. ტ.9, თბილისი, 1986.
27. უზნაძე დ. შენიშვნების რვეული. "მაცნე", ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1989, 1.
28. ჭირია გ. აღქმის ფსიქოლოგია. თბილისი, 2003.
29. ქოჩორაძე ბ. დ.უზნაძის განწყობის თეორიის სისტემატოლოგიური ანალიზი მეტაგანზომილების მიხედვით. საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1993.
30. ჩხარტიშვილი შ. ნებისმიერი ქცევის მოტივაციის პრობლემა. თბილისი, 1958.

31. ჩხარტიშვილი შ. განწყობა და ცნობიერება. თბილისი, 1979.
32. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем. М., 1969.
33. Асмолов А. Г. Деятельность и установка. М., 1979.
34. Бассин Ф. В. Проблема бессознательного. М., 1968.
35. Бассин Ф. В. О развитии взглядов на предмет психологии. Вопросы психологии, 1971, 4.
36. Бессознательное: природа, функции, методы исследования. Под. ред. Прангишвили А. С., Шерозия А. Е., Бассина Ф. В. Тбилиси, т.1,2,3-1978, т.4-1985.
37. Бжалава И. Т. Психология установки и кибернетика. М., 1966.
38. Герцог Р. Л. Характеристика установки лингвистического кода. В кн.: Экспериментальные исследования по психологии установки. т.5, Тбилиси, 1970.
39. Грехем Л. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе. М., 1991.
40. Запорожец А. В. Развитие произвольных движений. М., 1960.
41. Зинченко В. П. Установка и деятельность: нужна ли парадигма. В кн.: Бессознательное: природа, функции, методы исследования. т.1. Тбилиси, 1978.
42. Имедадзе И. В. Категория поведения в теории установки. Тбилиси, 1991.
43. Имедадзе И. В. Научное творчество Узнадзе и проблемы общей психологии. В кн.: Д.Н. Узнадзе – Общая психология. М., 2004.
44. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975.
45. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М., 1984.
46. Матеус В. Вопросы теории установки Д.Н. Узнадзе (в адрес компютерного подхода в психологии познавательных процессов). В кн.: Теория установки и актуальные проблемы психологии. Тбилиси, 1990.
47. Матеус В. Многоуровневые концепции познания в российской и грузинской психологии (к восприятию идей Вюрцбургской школы). Психологический журнал, 1995, 4.
48. Надирашвили Ш. А. Психологическая проблема восприятия. Тбилиси, 1966.
49. Натадзе Р. Г. Воображение как фактор поведения. Тбилиси, 1972.
50. Норакидзе В. Г. Типы характера и фиксированная установка. Тбилиси, 1966.
51. Норакидзе В Г. Методы исследования характера личности. Тбилиси, 1975.
52. Норакидзе В. Г. Свойства личности и фиксированная установка. Вопросы психологии, 1983, 5.
53. Обсуждение докладов по проблеме установки на совещании по психологии. Вопросы психологии, 1955, 6.
54. Парджанадзе Д. Ш. Проблема динамики памяти и теория установки. В кн.: Узнадзе – классик советской психологии. Тбилиси, 1986.
55. Прангишвили А. С. Исследования по психологии установки. Тбилиси, 1967.
56. Прангишвили А. С., Герсамия Е.А. О некоторых интерпретациях «эффекта узнадзе» в современной когнитивной психологии. Психологический журнал, 1980, 1.
57. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории. Под. ред. А. В.Брушлинского. М., 1997.
58. Сакварелидзе М. А. Проблема бессознательного на международном симпозиуме «бессознательное» в г.Тбилиси. В кн.: Бессознательное: природа, функции, методы исследования. т.4, Тбилиси, 1985.

59. Сакварелидзе М. А. О целесообразности применения установки к определенным разделам медицинской психологии. В кн.: Медицинская психология, Тбилиси, 1983.
60. Сакварелидзе Р. Т. Некоторые методологические вопросы психотерапии и теории установки. В кн.: Медицинская психология, Тбилиси, 1983.
61. Узнадзе Д. Н. Об актуальных задачах и теоретических основах психологии профессии. В кн.: ЗНИОТ, вып. 2, Тбилиси, 1933.
62. Узнадзе: Антология гуманной педагогики. М., 2000.
63. Ходжава З. И. Проблема навыка в психологии. Тбилиси, 1960.
64. Хрицюк Д., Тейлор Р. Взаимосвязь между полезависимостью и установкой (Set). В кн.: Психологические исследования, посвященные 85-летию Д.Н.Узнадзе, Тбилиси, 1973.
65. Чарквиани Д.А. Информация, противоречие и смена социальных установок. Тбилиси, 1980.
66. Шерозия А. Е. К проблеме сознания и бессознательного. Тбилиси, 1973.
67. Bain B. C. Toward a theory of perception: participation as a function of body – flexibility. Journal of General Psychology, 1973, 83.
68. Brozek J., Slobin D. I. Psychology in the USSR: a historical perspective. New York: International Arts and Sciences Press,1972.
69. Cummins J. The cognitive basis of Uznadze illusion. International Journal of Psychology, 1976, vol.2, N.2.
70. Hritzuk J., Unruh W., Herzog R. Some Soviet approaches to the study of personality. The Canadian Psychologist, 1969, vol.10, N1.
71. Jansen H. L. An investigation of the integral nature of Soviet concept of set. International Journal of Psychology, 1972, vol.7, N4.
72. Kawaguche I. The size comparison from the standpoint of the psychology of set. Osaka: Osaka University Press, 1984.
73. Lagueur W. Psychoanalise in sowjetischer perspective. Psyche, 1956, 9, Heft.
74. Lynn R. The psychology of set by D.N.Uznadze. The British Journal of Psychology, 1967, vol.58, 1-2.
75. McLeish J. Soviet psychology: History, Theory, Content. London: Fakenham and Reading, 1975.
76. Piaget J., Lambercier M. Essay sur un effect d^Einstellung survenant an cours de perception visuelles successive (effect Uznadze) Archives de Psychologie, 1944, 30.

თავი მეცხრე

პერსონოლოგია

პერსონოლოგია, ზუსტი გაგებით, არ არის დამოუკიდებელი ფსიქოლოგიური მიმდინარეობა. ეს უფრო მეცნიერული აზრის გარკვეული მიმართულებაა, სადაც ცენტრალური ადგილი ადამიანის პიროვნებას უკავია. ამ ტერმინის ქვეშ, პრინციპში, შეიძლება გაერთიანდნენ სხვადასხვა ორიენტაციის მკვლევარები, ვისთვისაც ანალიზის ობიექტი პიროვნებაა. ბიჰეიორიზმსა და გეშტალტფსიქოლოგიაში პიროვნების ცნებისთვის თითქმის არ რჩება ადგილი. ფსიქოანალიზი შეიცავს პიროვნების კონცეფციას, მაგრამ ის უფრო ფართო თეორიულ კონტექსტშია ჩართული და, ამასთან, პიროვნება არ წარმოადგენს ამოსავალ ცნებას. ბევრად უფრო "გაპიროვნებულია" ნეოფროიდიზმი და ჰუმანისტური ფსიქოლოგია. და მაინც, საკუთრივ პერსონოლოგიად უნდა მივიჩნიოთ ის ფსიქოლოგიური სისტემები, სადაც პიროვნება საყრდენი, "სისტემის შემქმნელი" ცნებაა და რომელთა ფარგლებში უშუალოდ პიროვნების, მისი სტრუქტურის, თვისებებისა და ა.შ. შესწავლა მიმდინარეობს. ამ თავში ჩვენ განვიხილავთ რამოდენიმე გამოჩენილი პერსონოლოგის შეხედულებას.

გერმანელი ფსიქოლოგისა და ფილოსოფოსის **ვილჰელმ შტერნის** (1871-1938) შემოქმედება ძალზე მდიდარი და მრავალმხრივია. ის იყო უნივერსალური მკვლევარი, რომელიც ერთნაირი წარმატებით მოღვაწეობდა ფსიქოლოგიური მეცნიერების სხვადასხვა სფეროში. მიუხედავად ამისა, თავისი ცხოვრების მთავარ საქმედ შტერნს ფართომასშტაბიანი თეორიული სისტემის — *პერსონალისტიკის* შექმნა მიაჩნდა. მაგრამ ისტორიამ სხვაგვარად განსაჯა. დღეს შტერნი უფრო ცნობილია არა როგორც დიდი კონცეფციის ავტორი, არამედ როგორც მკვლევარი, რომელიც იდგა ფსიქოლოგიის მრავალი მნიშვნელოვანი დარგის სათავეებთან; ასეთებია: დიფერენციალური ფსიქოლოგია, ტესტოლოგია (ინტელექტის კოეფიციენტი IQ მისი შემოღებულია), ფსიქოტექნიკა (შრომის ფსიქოლოგია), ჩვენების ფსიქოლოგია (იურიდიული ფსიქოლოგია). შტერნი საყოველთაოდ ცნობილია, როგორც ბავშვის ფსიქოლოგიის უდიდესი სპეციალისტი. რაც შეეხება შტერნის თეორიულ შეხედულებებს, ისინი სწორედ იმით არის საინტერესო, რომ აქ ყველაზე ადრე, პრინციპულად და ფართოდ დაისვა პიროვნების საკითხი. პიროვნებაზე ცენტრირებული ყოველგვარი პერსონოლოგიური ფსიქოლოგიის საწყისი პუნქტი სწორედ შტერნის მოძღვრებაა.

შტერნი მიყვება ფსიქოლოგიის განვითარების იმ ხაზს, რომელიც მთლიანობის იდეიდან ამოდის. მას სავსებით სამართლიანად მიაჩნია, რომ ამ იდეის ხორცშესხმისთვის საჭირო წარმოდგენა გვქონდეს ისეთ რეალობაზე, რომლიდანაც ყოველგვარი ფსიქიკური გამომდინარეობს და, რომელიც ცალკეულ ფსიქიკურ მოვლენებს ამთლიანებს. მოკლედ, საჭიროა *ფსიქიკურის სუბსტრატის* მოძიება და დახასიათება. ამის გარეშე ყველაზე მთლიანობითი ფსიქოლოგიაც, თუნდაც ისეთი, როგორიცაა

გეშტალტოეორია. შეიძლება ახალ ელემენტარიზმად გადაიქცეს. ეს საფრთხე მართლაც არსებობს, თუ გეშტალტი განიხილება, როგორც თვითკმარი, მხოლოდ საკუთარ კანონებს დაქვემდებარებული მოვლენა, ე.ი. ისეთი რამ, საიდანაც, როგორც ელემენტისაგან, აიგება ფსიქიკური ცხოვრება. გეშტალტებს შემქმნელი და გამაერთიანებელი ესაჭიროებათ. არ არსებობს გეშტალტი გარეშე გეშტალტმოფელისა. ამბობს შტერნი. და ამ ფუნქციას პერსონას, პიროვნებას აკუთვნებს. ფსიქიკური მთლიანობითი ხასიათისაა იმიტომ, რომ იგი მთლიანობითი ბუნების მქონე *პერსონის გამოვლენაა.*

პიროვნების ცნებაზე აქცენტირება შტერნის *მიერ,* არსებითად, უსუბიექტო ფსიქოლოგიის მანკიერებათა დაძლევას ემსახურება, რაც უდავოდ ფსიქოლოგიის სწორი მიმართულებით განვითარების საწინდარია. მაგრამ, უნდა ითქვას, რომ შტერნი უჩვეულოდ აფართოებს პიროვნების (პერსონის) ცნების შინაარსს. პერსონას *მხოლოდ* ინდივიდუალური სუბიექტი, ადამიანი არ წარმოადგენს; ოჯახი, ერი, კაცობრიობა ე.წ. *ზედადამიანურ პერსონებად* განიხილება. ავტორი უფრო შორსაც მიდის – პერსონებად სიცოცხლის ადამიანამდელი ფორმების გამოვლინებებსაც მოიაზრებს და მეტიც, პერსონათა იერარქიაში, ერთგვარი *ყოველადპერსონის* სახით, კოსმოსს, საერთოდ *სამყაროსაც* მიუჩენს ადგილს. ყოველივე ეს, უთუოდ, სამყაროს ფსიქოლოგიზაცია, ყველაფერზე ინდივიდუალური პიროვნების თვისებების გადატანაა, რაც შტერნის ფილოსოფიური კონცეფციის მთავარ საკამათო მომენტს წარმოადგენს.

საერთოდ, შტერნის ფსიქოლოგია განუყოფლად არის დაკავშირებული ფილოსოფიასთან. ფსიქოლოგია, მისი აზრით, მეცნიერებათა იმ ჯგუფში შედის, რომელიც პიროვნების სხვადასხვა გამოვლინებებს შეისწავლის. ფსიქოლოგია პიროვნებას განცდის თვალსაზრისით შეისწავლის: იკვლევს იმას, თუ როგორ აღმოცენდება განცდა, როგორც პიროვნების ერთ-ერთი თვისება, რა მნიშვნელობა აქვს მას პიროვნებისთვის. ადამიანის შესახებ სხვა მეცნიერებათა მსგავსად, ფიზიოლოგია იქნება ეს თუ სოციოლოგია, ფსიქოლოგიასაც ესაჭიროება ზოგადი მეცნიერება, რომელსაც ის დაეფუძნება. ასეთად შტერნი მიიჩნევს მის მიერ ჩამოყალიბებულ ფილოსოფიურ დისციპლინას – პერსონალისტიკას (33). უნდა აღინიშნოს, რომ პერსონალისტიკამ ვერ მოიპოვა საბოლოო აღიარება სამეცნიერო წრეებში. ფსიქოლოგიამ თავისი მეთოდოლოგიური საფუძვლის ძიებაში სხვა ფილოსოფიურ სისტემებს მიანიჭა უპირატესობა (პოზიტივიზმი, ეგზისტენციალიზმი და სხვა). საკარაუდოა, რომ სწორედ *ამიტომ* არ გამოუჩნდა მიმდევრები შტერნის ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიას, რომელიც გაუცალკევებელია პერსონალისტიკისაგან.

პერსონალისტიკა არის მოძღვრება პიროვნების (პერსონას) შესახებ. პერსონა წარმოადგენს ინდივიდუალურ, თავისებურ მთლიანობას, რომელიც მიზანსწრაფულად მოქმედებს, ღიაა სამყაროსათვის, ცოცხლობს და განიცდის. ეს უკანასკნელი ნიშანი, განცდა, აუცილებელი არ არის; პერსონა შეიძლება განცდის გარეშეც არსებობდეს. სამაგიეროდ მრავალერთიანობის, ინდივიდუალურობისა და მიზანსწრაფულობის ნიშნების გარეშე პერსონა, პრინციპში, ვერ მოიაზრება. *მრავალერთიანობის* ნიშანი პერსონის ისეთ მთლიანობაზე მიუთითებს, რომელსაც გარკვეული ნაწილები, სტრუქტურა გააჩნია. *ინდივიდუალურობა* იმას ნიშნავს, რომ ყოველი პერსონა თავისებური, განუმეორებელი და ერთხელობრივია. პერსონებს, როგორც გარკვეული სქესის, ერის ან რასის წარმომადგენლებს მსგავსი ნიშნების აქვთ, მაგრამ ინდივიდუალური პერსონა ყოველთვის უნიკალური, თავისთავადი სამყაროა და ამით უპირისპირდება ყველა სხვა პერსონას. რაც შეეხება *მიზანსწრაფულობას,* იგი პერსონას ანალიზში ცენტრალურ ადგილს იკავებს. პერსონა ყოველთვის მიმართულია გარკვეული მიზნისკენ და იმანენ-

ტურად აღჭურვილია საქმედ. გამოიყოფა ორი ძირითადი მიზანი, რომელიც პერსონასთვის შინაგანია; ესაა პიროვნების *თვითშენარჩუნება* და *თვითგანვითარება*. ცხადია, პერსონა ისეთ მიზნებსაც ახორციელებს, რომელთა სათავე პიროვნების მიღმა, სოციალური სინამდვილის ფასეულობებსა და ღირებულებებშია, მაგრამ ისინი მხოლოდ მაშინ იქცევიან პერსონას მოქმედების მიზნებად, თუ პიროვნება მათ გაითავისებს, გააშინაგანებს. ამას შტერნი *ინტროიეფიციას* ეძახის.

იმისთვის, რომ პერსონამ გარკვეული მიზნები დაისახოს და მათი რეალიზაცია მოახდინოს, მას წინასწარ უნდა გააჩნდეს ამის შინაგანი პოტენცია. პერსონას ეს თვისება ე.წ. *დისპოზიციების* სახით არის წარმოდგენილი. ყოველ დისპოზიციაში ერთდროულად მოცემულია მოქმედების ტენდენციაც და უნარიც. იმის მიუხედავად, თუ რომელი მხარე სჭარბობს, გამოიყოფა *შესაძლებლობების (აღჭურვილობის)* და *დამოკიდებულების (მიმართულების)* დისპოზიციები, რაც ერთგვარად, ინტელექტისა და ინტერესის დაყოფას მოგვაგონებს. ამასთან, დისპოზიციები უნდა განვიხილოთ არა როგორც დამოუკიდებელი ძალები ან ნიჭები, არამედ როგორც მთლიანი პიროვნების ერთეულები[1]. ცალკეული დისპოზიციების (მაგალითად გარკვეული უნარ-თვისებების) გამოკვლევა აუცილებელია და სასარგებლო, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი მთლიანობის შესწავლით არის შეკავშირებული.

პიროვნების შინაგანი პოტენციალის გამოვლენა მხოლოდ გარემოში და გარემოსთან მიმართებაში ხდება. ამრიგად, შტერნის წინაშე დგება პრინციპული საკითხი შინაგანის, თანდაყოლილისა და გარეგანის, შეძენილის ურთიერთმიმართების შესახებ. მეცნიერების ისტორია ამ საკითხის გადაწყვეტის ორ ვარიანტს იცნობს — ნატივისტურს და ემპირისტულს. ნატივისტური შესედულების მიხედვით, პიროვნების მოქმედებასა და განვითარებას ერთმნიშვნელოვნად განსაზღვრავს პიროვნების მემკვიდრეულად მოცემული უნარები. ემპირიზმის თანახმად კი პიროვნების ჩამოყალიბების მთელი პროცესი გარეგანი ფაქტორების გავლენით წარიმართება. თავისი *კონვერგენციის თეორიით* შტერნი ცდილობს დაძლიოს ამ თვალსაზრისების უსაფუძვლო ცალმხრივობა. კონვერგენცია ნიშნავს გარესამყაროსა და მიზანსწრაფული პიროვნების ურთიერთქმედებას. არ არსებობს პიროვნების რაიმე ისეთი თვისება ან მის მიერ განხორციელებული მოქმედება, რომელშიც აუცილებლად არ მონაწილეობდეს ორივე ფაქტორი — შინაგანი ტენდენცია და გარეგანი ზემოქმედება. პიროვნება და სამყარო ურთიერთგამსჭვალულია. პიროვნულ სამყაროდ გარე სამყაროს მხოლოდ ის ნაწილი იქცევა, რომელიც ეხმარება ან ეწინააღმდეგება პიროვნების შინაგან სწრაფვას ამა თუ იმ მიმართულებით. ამავე დროს, მხოლოდ ის შინაგანი პიროვნული მიზანსწრაფვა შეიძლება განხორციელდეს და პერსონალური ცხოვრების თავისებურებები განაპიროობს, რომლისთვისაც გარეგანი პირობები გამღიზიანებლის, მასალის, ამოცანის, ჯილდოს ან სასჯელის ხასიათს მიიღებს. ამაში მეღაენდება პერსონას განსაზღვრებაში მოცემული პიროვნების სამყაროსადმი გახსნილობის ნიშანი.

პერსონა, როგორც სამყაროს სუბსტანცია, ფსიქოფიზიკურად ნეიტრალურია. იგი, თავისთავად, არც მატერიალურია არც სულიერი, მაგრამ აქვს როგორც გარე, ისე შიდა გამოვლინება. ეს გამოიხატება ყოველგვარი მოქმედების სხეულებრივ და ფსიქიკურ ასპექტებში. ფსიქიკური — პიროვნების შინაგანი გამოვლინებაა. "პიროვნება თავის ყოფნას ცნობიერ ყოფნად აქცევს, თავის ცხოვრებას — განცდად" (3; 69). ფსიქოლო-

[1] ამიტომაც, სხვათა შორის, შტერნი საკმაოდ კრიტიკულად იყო განწყობილი ინტელექტის ტესტებით გატაცების მიმართ და თავისი ადრინდელი გამოგონების (ინტელექტის კოეფიციენტის) ფართო გავრცელების დამლუპველიც კი უწოდა (33).

გია სწორედ ის მეცნიერებაა, რომელიც ამ ფსიქიკურ მოვლენებს შეისწავლის. მაგრამ, ვინაიდან ყოველი ფსიქიკური ფენომენი პიროვნული ფენომენიცაა, უფრო მეტიც, პიროვნების შინაგანი გამოვლენაა, იგი შესწავლილ უნდა იქნას იმ თვალსაზრისით, თუ რა ადგილი უკავია და რა როლს თამაშობს პიროვნების ფუნქციონირებაში. ამიტომაც, როგორც ითქვა, ფსიქოლოგიის მეცნიერულ წანამძღვარს პერსონალისტიკა წარმოადგენს.

სულიერი სამყაროს პირველად ფაქტს *განცდა*, ანუ, რაც იგივეა, *ცნობიერება* შეადგენს. როგორ და რისთვის აღმოცენდება ცნობიერება? ამის გასარკვევად შტერნი ერთმანეთს უპირისპირებს კონვერგენციისა და კონფლიქტის ცნებებს. კონვერგენცია წარმოშობს და წარმართავს პიროვნების ცხოვრებას, *კონფლიქტი* კი წარმოშობს ამ ცხოვრების განცდას. განცდა, ცნობიერება პერსონის ინსტრუმენტია სამყაროსთან კონფლიქტის დასაძლევად. თუ ცხოვრება ჩვეული გზით მიემართება, თუ გარეგანი ფაქტორები და შინაგანი დისპოზიციები უპრობლემოდ ურთიერთზემოქმედებენ, ცხოვრებაც თვითკმარია და თავის თავის დანახვას არ საჭიროებს. თუ რაიმე შეუთანხმებლობამ, შეფერხებამ ან წინააღმდეგობამ იჩინა თავი, ეს კონფლიქტი "ცნობიერების ნაპერწკალს" ისვრის. ამიტომაც ცნობიერებაში მთელი სიცოცხლე კი არ აისახება, არამედ მხოლოდ მისი მებრძოლი მხარე: მე-ს ცნობიერებაში – მე-ს მებრძოლი ნაწილი, ობიექტის ცნობიერებაში კი სამყაროს მხოლოდ ის ნაწილი, რომელიც "დაუფლებული" ან "აცილებული" უნდა იქნას. თუ განცდის ობიექტი თვით პიროვნებაა, მაშინ ამ უკანასკნელის აქტუალური მდგომარეობა *გრძნობის* სახით განიცდება. პიროვნების აქტივობა განცდაში *ნებისყოფის* სახითაა მოცემული, ხოლო პერსონის დროში ხანგრძლივი არსებობა, როგორც *თვითცნობიერება*. თუ განცდის ობიექტი გარე სამყაროა, მისი ამჟამინდელი მდგომარეობა განიცდება როგორც *აღქმა*, წარსული და მომავალი – როგორც *წარმოდგენა* და *აზრი*, ხოლო დროში მისი მყარი არსებობა – როგორც *იდეა*.

ცნობიერებას გააჩნია *სიღრმის განზომილება*. ამ მხრივ ცნობიერებაში გარკვეული დონეები გამოიყოფა. ცნობიერების ზოგი შინაარსი უფრო გამოკვეთილია, ზოგიც უფრო დიფუზური, ნაკლებად ნათელი, დაფარული. მთლიანად დაფარული – *არაცნობიერია*. განვითარების შედარებით დაბალ საფეხურებზე (ცხოველი, ბავშვი, პრიმიტიული ადამიანი) ცნობიერების როლი ნაკლებია; მოზრდილი, კულტურული პიროვნების ცხოვრებაში ცნობიერება უზარმაზარ მნიშვნელობას იძენს, ვინაიდან მისი შინაგანი სამყარო რთულია; ასევე მრავალფეროვანია გარესამყაროსთან მიმართებებიც. აქედან გამომდინარე, წარმოიქმნება ბევრი დაბრკოლება თუ სირთულე; *კონფლიქტი* კი, როგორც ითქვა, ცნობიერების ჩართვის პირობა და სტიმულია. მიუხედავად ამისა, ცნობიერების როლი აქაც ნაწილობრივია და იგი აუცილებლად უნდა შეივსოს არაცნობიერით.

პერსონალისტური ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით, პიროვნებაში არაცნობიერია ყოველივე ის, რასაც კავშირი აქვს მისი ცნობიერების მოვლენებთან, რასაც მნიშვნელობა აქვს მათთვის, თვითონ კი ცნობიერი არ არის. შტერნი არაცნობიერი მოვლენების ორ ჯგუფს გამოყოფს: *ქვეცნობიერს* და *ზეცნობიერს*. ქვეცნობიერია პიროვნების ყველა მდგომარეობა, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის, ან უკვე აღარ არის ცნობიერი, წინ უსწრებს ან თან სდევს ცნობიერებას, მისი მოსამზადებელი საფეხური ან შემდგომი მოქმედებაა. ასეთებია ზღურბლქვეშა გაღიზიანებლები, შთაბეჭდილებების კვალი, რომელიც მეხსიერებაში ინახება და შეიძლება ისევ გამოჩნდეს ცნობიერებაში მოგონების სახით; ქვეცნობიერშივე თავსდება ის იშვიათი უკიდურესი მდგომარეობებიც, სადაც ცნობიერების გამომწვევი კონფლიქტი დროებით ცხრება (ექსტაზი, მისტიკური ჭვრეტა და

სხვა).

ზეცნობიერს მიეკუთვნება ყოველივე ის, რაც მეტია ვიდრე მხოლოდ ცნობიერება. აქ შედის პიროვნების ქმედების აქტიური სახეები (მოღვაწეობა, შემოქმედება), რომლებიც სარგებლობენ ცნობიერებით, მაგრამ თვითონ ცნობიერებას არ წარმოადგენენ. პიროვნების აქტივობა დისპოზიციების გამოვლინებაა. დისპოზიციები კი პერსონაში იმყოფებიან და არა ცნობიერებაში. ისინი მოქმედების არაცნობიერ, ან, უფრო კონკრეტულად, ზეცნობიერ უნარიანობას წარმოადგენენ. და ბოლოს, ზეცნობიერის უმაღლეს საფეხურს თვით პიროვნება წარმოადგენს. პიროვნება "ცნობიერების შემომქმედია"; იგი ამთლიანებს და აზრს აძლევს ცალკეულ განცდებს, ცნობიერების შინაარსებს. ცნობიერი და არაცნობიერი ერთად ამოწურავენ ფსიქიკურის ცნების შინაარსს. ფსიქიკური მოვლენები, პროცესები და თვისებები არსებობენ მხოლოდ როგორც კონკრეტული პერსონის კუთვნილება; მათი არსი და აზრი იმის მიხედვით ირკვევა, თუ რა ადგილი უკავიათ პიროვნებაში და რა მნიშვნელობა აქვთ მისთვის. ამდენად, ფსიქოლოგიის განმსაზღვრელ კატეგორიას ფსიქიკა კი არა პიროვნება შეადგენს.

შტერნი ცდილობდა ზოგადი ფსიქოლოგიის რეკონსტრუირებას პერსონალისტიკის პოზიციებიდან. მან საფუძვლიანად განიხილა ცნობიერების პროცესები პიროვნებასთან მათი კავშირისა და ფუნქციის თვალსაზრისით. ამით ზოგადი ფსიქოლოგიის ტრადიციულმა თემებმა (აღქმა, მეხსიერება, აზროვნება, ნებელობა და ა.შ.) ახალი, საინტერესო ელერადობა შეიძინეს (34). მაგალითისთვის, ძალიან მოკლედ, გრძნობის პერსონალისტურ ანალიზს შევეხოთ; ოლპორტის შეფასებით, მასთან შედარებით ვუნდტის გრძნობის თეორია ქვის ხანაა. მართლაც, შტერნი გრძნობის მრავალ, იმ დროისთვის ახალ ასპექტს, თვისებას თუ სახეობას შეეხო. გრძნობები მეტ-ნაკლებად გამოკვეთილია; ზოგი მათგანი უფრო საგანს მიეკუთვნება (საგნობრივი გრძნობები), ზოგი – პიროვნებას (ემოციები); ისინი უკავშირდებიან წარსულსაც (ნაღვლიანობა, ნოსტალგია), აწმყოსაც (თავზარი, რისხვა) და მომავალსაც (შფოთვა, იმედი). განსხვავებული გრძნობებით ხასიათდება ქცევის დასაწყისი ეტაპი, მისი მიმდინარეობა და დასასრული. გრძნობები განსხვავდება სიღრმით, პიროვნებაში გავრცელებულობით, სუბიექტურობით, სიმყარით, სერიოზულობით და ა.შ. ისინი დაკავშირებული არიან როგორც ფიზიოლოგიურ, ისე სოციალურ ფუნქციებთან და ვლინდებიან როგორც ადაპტაციურ, ისე ექსპრესიულ მოქმედებაში. წარმოდგენილი მახასიათებლების უმეტესობა დღესაც გამოიყენება ემოციების ფსიქოლოგიაში. არსებითად იგივე ითქმის შტერნის მიერ სხვა ფსიქიკური ფუნქციების ანალიზის შესახებაც. მაგრამ, თვით პერსონალისტურმა კონცეფციამ, როგორც უკვე აღინიშნა, ფსიქოლოგიაში დიდი აღიარება და გაგრძელება ვერ ჰპოვა. ამის მთავარი მიზეზი ალბათ ის არის, რომ პიროვნების, ფსიქიკისა და ცნობიერების ცნებების პერსონალისტური გაგება ძალზე ზღუდავს ფსიქოლოგიური მეცნიერების კვლევისა და გამოყენების არეს. შტერნის მიხედვით, ფსიქოლოგიის საგანი *განცდა ანუ ცნობიერებაა*; ფსიქოლოგიამ უნდა შეისწავლოს მისი აღმოცენების პირობები, მისი რაგვარობა, ფუნქციონირების წესი და კანონზომიერება. მაგრამ, ამის გასაგებად და ასახსნელად ფსიქოლოგიას უხდება ცნობიერების ფარგლებს გარეთ გასვლა და კვლევითი ინტერესის მიმართვა იმაზეც, რაც პერსონაში არსებითადაა დაკავშირებული განცდასთან. პერსონალურ მოვლენათა *ამ* უფრო ფართო სფეროს *ფსიქიკა* ეწოდება. აქედან გამომდინარე, საკმაოდ რთული ხდება პერსონალისტიკისა და ფსიქოლოგიის კომპეტენციის გამიჯვნა და თვით ფსიქოლოგიის საკვლევი მოვლენების წრის შემოფარგვლა. მართლაც, თუ ფსიქოლოგია მხოლოდ ცნობიერებას შეისწავლის, იგი არ არის მეცნიერება ფსიქიკის შესახებ,

ვინაიდან ფსიქიკა მოიცავს ცნობიერს და არაცნობიერს. თუმცა, აქვე ირკვევა, რომ არაცნობიერის შესწავლაც ფსიქოლოგიის საქმეა. მეორე მხრივ, თუ ფსიქიკის არაცნობიერი მხარე ცალსახად პიროვნულ სამყაროს ეკუთვნის (რასაც შტერნი ხაზგასმით აღნიშნავს), იგი პერსონალისტიკის კომპეტენცია ყოფილა და ფსიქოლოგიამაც მისი მონაცემებით უნდა იხელმძღვანელოს. მაგრამ ამ შემთხვევაში ფსიქოლოგია თავისი ტრადიციული და უმნიშვნელოვანესი თემების გარეშე რჩება. ძნელია დაარწმუნო თანამედროვე ფსიქოლოგი იმაში, რომ მან არ უნდა იკვლიოს პიროვნება, მისი სტრუქტურა, თვისებები და ა.შ. ან რატომ უნდა შეელიოს ფსიქოლოგია არაცნობიერის შესწავლას სწორედ მაშინ, როცა დიდი ძალისხმევის ფასად, იგი თავისი კვლევის არეში მოაქცია. ის მოვლენები, რომლებიც შტერნს არაცნობიერში შეაქვს (ქცევა, შემოქმედება, უკიდურესი მდგომარეობები, მეხსიერება, დისპოზიციები), საკმაოდ წარმატებით შეისწავლება ფსიქოლოგიის მიერ. განსაკუთრებით საკვირველია დისპოზიციების ამოღება ფსიქოლოგიის კომპეტენციიდან; შტერნი ხომ თვითონ იყო მათი, სახელდობრ ინტელექტის, კონკრეტულ-ფსიქოლოგიური შესწავლის ერთ-ერთი ინიციატორი (20).

მთლიანად ფსიქიკაც (ცნობიერი თუ არაცნობიერი) და პიროვნებაც, მისი ფსიქოლოგიური განზომილებებით, ფსიქოლოგიის ფარგლებში უნდა მოექცეს. ეს ის ძირეული კატეგორიებია, რომელთა გარეშე თანამედროვე ფსიქოლოგია ვერ მოიაზრება. ნებით თუ უნებლიეთ, შტერნმა ფსიქოლოგია კვლავ ტრადიციული ცნობიერების ჩარჩოებში მოაქცია; ამიტომაც მას არავინ გაპყვა. შტერნის მსჯელობის ლოგიკას XIX საუკუნის დიდებული მითის ანაბეჭდი ეტყობაო – თქვა მისმა მოწაფემ და საუკეთესო ინტერპრეტატორმა გორდონ ოლპორტმა. მიუხედავად ამისა, ოლპორტისაე შეფასებით, პერსონის ცნებაზე ცენტრირებით შტერნმა მძლავრი იმპულსი მისცა პიროვნების ფსიქოლოგიის განვითარებას (12). ამასთან, შტერნი დაინტერესებული იყო არა მხოლოდ პიროვნების ფენომენის ზოგადი ბუნების დადგენით, არამედ პიროვნების ინდივიდუალურობისა და პიროვნებათშორისი განსხვავებულობების დადგენით. იგი შეეცადა შეექმნა *დიფერენციალური ფსიქოლოგიის* მთლიანი კონცეფცია, რომელიც მოიცავს ინტელექტისა და ნიჭების, ტემპერამენტისა და ხასიათის, მეხსიერების, აზროვნების, ყურადღებისა და სხვა ფუნქციების ტიპების შესწავლას; ამავე დისციპლინის ჩარჩოებში უნდა განხორციელდეს გენიოსების, სხვადასხვა სქესის, რასის, სოციალური ჯგუფისა და ა.შ. ინდივიდების შედარებითი ანალიზი (21).

რამდენიმე სიტყვით შევჩერდეთ კონვერგენციის თეორიაზე. შტერნის შემოქმედების მკვლევართა მიერ ეს თეორია შეფასებულია, როგორც ერთ-ერთი უდიდესი მნიშვნელობის მონაპოვარი (1). მართლაც, დღეს ყველგან, სადაც მსჯელობის საგნად იქცევა პიროვნებისა და მისი აქტივობის განვითარების შინაგანი და გარეგანი ფაქტორები, კონვერგენციის იდეას იხსენიებენ. მაგრამ, ჯერ კიდევ ოცდაათიან წლებში, დ. უზნაძემ უჩვენა ამ კონცეფციის სერიოზული ნაკლი (2). საქმე ისაა, რომ კონვერგენცია მხოლოდ შინაგანისა და გარეგანის ურთიერთქმედების ფაქტს აღწერს, მაგრამ ვერ ხსნის, თუ რა აქცევს მას კანონზომიერ მოვლენად. შინაგანი და გარეგანი ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებულ და გამიჯნულ ფაქტორებად განიხილება, რომელთა შეხვედრა და შეკავშირება მხოლოდ შემთხვევითი ხასიათისა შეიძლება იყოს. მაგრამ სინამდვილეში, აქტივობისა და განვითარების პროცესები ამ ფაქტორების არა შემთხვევითი, არამედ სავსებით კანონზომიერი და მიზანშეწონილი ურთიერთქმედების გზით ხორციელდება. ეს იმიტომაა შესაძლებელი, რომ მათ შორის იმთავითვე არსებობს გარკვეული ერთიანობა (კოინციდენცია), ისინი ერთმანეთს გულისხმობენ და აპირობებენ. მაგალითად თვალს, როგორც თანდაყოლილ ორგანოს, ისეთი სტრუქტურა და

ფუნქცია გააჩნია, რომელიც გულისხმობს მასზე სრულიად გარკვეულ ზემოქმედებას. ამის გარეშე თვალი არც იმოქმედებს და არც განვითარდება. მხედველობის ფუნქცია შინაგანისა (თვალის სტრუქტურა) და გარეგანის (ელექტრომაგნიტური ტალღები) განუყოფელი ერთიანობაა. ასევეა ყველა სხვა ფსიქოფიზიკური და ფსიქიკური ფუნქციების შემთხვევაშიც. შინაგანში გარეგანია ჩაწერილი, ხოლო გარეგანში ის სტრუქტურა იგულისხმება, რომელზეც მან უნდა იმოქმედოს. ამ ერთიანობას ითვალისწინებს პედაგოგიკა, რომელიც ყოველი ფუნქციის განვითარებისთვის შესატყვისი ზემოქმედების ორგანიზაციას აკეთებს. ეროი სიტყვით, შტერნის კონვერგენციის თეორიის სირთულეები უზნაძის *კონცინდენციის თეორიაში* იქნა დაძლეული. სამწუხაროდ, ეს უკანასკნელი თითქმის არ არის ცნობილი ფართო სამეცნიერო საზოგადოებისთვის.

ჰენრი მიურეი (1893-1988) კიდევ ერთი გამოჩენილი პერსონოლოგია. ტერმინი *პერსონოლოგია* სწორედ მიურეის მიერაა შემოტანილი თავის ყველაზე ცნობილ წიგნში "პიროვნების გამოკვლევები" (1938). პერსონოლოგია აქცენტს აკეთებს იმაზე, რომ ქცევა მოლიანია და მისი გაგება-დახასიათება შეუძლებელია პიროვნებისგან მოწყვეტით. პიროვნების ანალიზის ძირითადი ერთეული *მოთხოვნილებაა*. მოთხოვნილება მიურეის კონცეფციაში იგივე ფუნქციას ასრულებს, რასაც პიროვნების თვისება სხვა პერსონოლოგებთან, მაგალითად ოლპორტთან. მაგრამ, თუ კი ოლპორტს ქცევა არსებითად პიროვნებიდან გამოყავს, მიურეის პოზიცია ამ მხრივ აშკარად ინტერაქციონისტულია; ქცევის დეტერმინაციაში იგი თანაბარ მნიშვნელობას ანიჭებს როგორც პიროვნულ, ისე სიტუაციურ ფაქტორებს. ორგანიზმი (პიროვნება) და გარემო (ფიზიკური თუ სოციალური) ერთიანობაში უნდა იყვნენ განხილული. ისინი ქმნიან ურთიერთქმედების ერთეულს, რომლის წევრები ერთმანეთს განაპირობებენ. ძირითადი ცნებები, რომელთა ურთიერთშესაბამისობასაც ანალიზებს მიურეი, ესაა პიროვნების მხრიდან მოთხოვნილება, ხოლო გარემოს მხრიდან – პრესი (დაწოლა).

მიურეის თახმად, "მოთხოვნილება ტვინში მომქმედი უცნობი ფიზიკო-ქიმიური ბუნების ძალის აღმნიშვნელი კონსტრუქციაა (კონვენციონალური ფიქცია ან ჰიპოთეტური წარმოდგენა), რომელიც ორგანიზებას უკეთებს პერცეფციას, აპერცეფციას, ინტელექტის მოქმედებასა და ნებისმიერ ქცევას ისე, რომ მოცემული არადამაკმაყოფილებელი სიტუაცია გარკვეული მიმართულებით შეიცვალოს" (31; 123). მოთხოვნილება დაძაბულობის რედუქციის პრინციპით მოქმედებს, რაც მიზანშეწონილ შეგუებას უზრუნველყოფს. მოთხოვნილება იძლევა იმპულსს, წარმართავს ძალებს, მიმართავს ყურადღებას, ირჩევს მოქმედებას, განაპირობებს გადაწყვეტილებას, ხოლო ზოგჯერ ილუზორულ აღქმებსა და ბოდვით აზრებს აღძრავს.

დიდ ყურადღებას უთმობს მიურეი მოთხოვნილებათა სახეებისა და ტიპების დახასიათებას; პირველ ყოვლისა, გამოყოფს პირველად ანუ *ვისცეროგენურ* და მეორად ანუ *ფსიქოგენურ* მოთხოვნილებებს. ვისცეროგენური მოთხოვნილებები დაკავშირებულია სპეციფიკურ ორგანულ პროცესებთან და სხეულებრივ დაკმაყოფილებასთან. ესენია კვების, წყურვილის, სუნთქვის, სექსის, ურინაციის, დეფეკაციის, ძილისა და სხვა მოთხოვნილებები. ფსიქოგენური მოთხოვნილებები არ უკავშირდება რაიმე სპეციფიკურ ორგანულ პროცესს ან ფიზიკური სახის დაკმაყოფილებას; ასეთებია მიღწევის, მფარველობის, აღიარების, დამოუკიდებლობის, დომინირების, აგრესიის, წესრიგისა და სხვა მოთხოვნილებები.

მიურეი ერთმანეთისაგან მიჯნავს, აგრეთვე, ღია ანუ *მანიფესტურ* და ფარულ ანუ *ლატენტურ* მოთხოვნილებებს. აქ ლაპარაკია მოთხოვნილებებზე, რომელებიც მეტ-ნაკლებად ღიად არის მოცემული და მოთხოვნილებებზე, რომლებიც შეკავებული და განდევნილია. მანიფესტური მოთხოვნილებები, ჩვეულებრივ, *პრაქტიკულ ქცევაში* ჭლინდება, ხოლო ლატენტური — ფანტაზიასა და სიზმარში. ფარულ მოთხოვნილებათა არსებობა შედეგია ე.წ. *ინტერნალიზებული სტრუქტურების* (სუპერ-ეგო) მოქმედებისა, რომ-ლებიც განსაზღვრავენ იმას, თუ რა არის სწორი და მისაღები ქცევა. გარკვეული მოთხოვნილებები ვერ გამოვლინდება, თუ არ დაირღვა არსებული საზოგადოებრივი კონვენციები და ნორმები. ამიტომ ისინი ხშირად მოქმედებენ ფარულ, ლატენტურ რეჟიმში.

განიხილება *ფოკალური* და *დიფუზური* მოთხოვნილებები. მოთხოვნილებათა ასეთი დაყოფა მათი ობიექტებთან მიმართების საფუძველზე ხდება. ფოკალური მოთხოვ-ნილებები მჭიდროდ არის დაკავშირებული გარემოს ობიექტების შემოსაზღვრულ წრესთან. თუ მოთხოვნილება დაკავშირებულია არაადექვატურ ობიექტთან, მაშინ ადგილი აქვს ე.წ. *ფიქსაციას*, რაც, ჩვეულებრივ, პათოლოგიად განიხილება. დიფუზური მოთხოვნილებები ობიექტების ფართო წრეს მოიცავს. მოთხოვნილებასთან დაკავშირე-ბული გარეგანი მოვლენების არეალი შეიძლება გაფართოვდეს ან შეკვეწროვდეს, რაც, თავის მხრივ, ცელის მასთან ასოცირებული ქცევების რაოდენობას.

დაშვებულია *პროექტიული* და *რეაქტიული* მოთხოვნილებების არსებობა. პროექ-ტიული მოთხოვნილება შინაგანად, სპონტანურად არის განსაზღვრული იმით, რაც პიროვნებაშია. რეაქტიული მოთხოვნილება კი გარედანაა დეტერმინირებული; იგი გარემოში მიმდინარე პროცესის შედეგი და მასზე პასუხია. ეს ცნებები გამოიყენება ინდივიდებს შორის ურთიერთქმედების პროცესის აღსაწერადაც, სადაც ერთი გვევ-ლინება *პროექტორის*, ანუ გამომწვევის როლში (სვამს კითხვებს, იწვევს სტიმულებს, რომლებზეც სხვამ პასუხი უნდა გასცეს), მეორე კი *რეაქტორის*, ანუ მოპასუხის როლში (რეაგირებს პროექტორის მიერ პროდუცირებულ სტიმულებზე).

დასარულ, გამოიყოფა *პროცესის*, *მოდალობისა* და *ეფექტის* მოთხოვნილებები. ეფექტის მოთხოვნილებას სასურველ მდგომარეობამდე ან შედეგამდე მივყავართ. პრო-ცესისა და მოდალობის მოთხოვნილება კი განიხილება, როგორც ტენდენცია განხორ-ციელდეს გარკვეული აქტები თვით განხორციელების გამო. პროცესუალური აქტივო-ბა გამოიხატება სხვადასხვა პროცესის (მხედველობა, სმენა, აზროვნება, მეტყველება და ა.შ.) უწესრიგო, არაკოორდინირებული, არაფუნქციონალური მიმდინარეობით. აქ ლაპარაკია ფუნქციობიდან მიღებულ სიამოვნებაზე, მოქმედებაზე მოქმედებისთვის. მოდალობის მოთხოვნილებაც ისეთ აქტივობას იწვევს, რომელიც თვითონაა სიამოვნების წყარო, მაგრამ ამისთვის საჭიროა, რომ იგი საკმარისად მაღალ დონეზე განხორციელდეს (მუსიკალური ვირტუოზობა, ლოგიკური სიცხადე, მჭევრმეტყველება და სხვა).

მოთხოვნილებები ერთმანეთისაგან განცალკევებულად არ არსებობენ. ისინი ხში-რად ერთდროულად აქტუალიზდებიან და გარკვეულ ურთიერთობაში შედიან ერთ-მანეთთან. მიურეი ადასტურებს მოთხოვნილებათა ურთიერთქმედების ოთხ სახეს: *გაბატონებას*, *კონფლიქტს*, *შერწყმას* და *დაქვემდებარებას*. გაბატონების შემთხვევასთან მაშინ გვაქვს საქმე, როცა ერთ-ერთი მოთხოვნილება ინტენსიობის ისეთ დონეს აღწევს, რომ მისი დაკმაყოფილების გადადება შეუძლებელი ხდება (მაგ. ტკივილი, წყურვილი, შიმშილი და სხვა). ამ მოთხოვნილებების მინიმალური დაკმაყოფილება აუცილებელი პირობაა სხვა, ერთდროულად მოცემული მოთხოვნილებების აქტივობაში გამოსავ-ლინებლად.

მოთხოვნილებები კონფლიქტურ მდგომარეობაშია, როდესაც დაახლოებით თანაბარი ინტენსიობის ორი ან მეტი მოთხოვნილება ერთდროულად მოითხოვს აქტივობის წარმართვას სხვადასხვა მიმართულებით. მოთხოვნილებათა შორის კონფლიქტი მათი დაკმაყოფილების პრიორიტეტებს ეხება და იგი კონკრეტული მოთხოვნილების გაბატონების წინა ვითარებაა. მიურეის პერსონოლოგიაში პიროვნების მნიშვნელოვან მახასიათებლად განიხილება ის, თუ რა ინტენსიობისაა მოტივაციური კონფლიქტები და რა სახისაა მასში ჩართული მოთხოვნილებები.

იმ შემთხვევაში, როდესაც ერთი აქტივობის ფარგლებში კმაყოფილდება რამდენიმე მოთხოვნილება, ლაპარაკია მოთხოვნილებათა შერწყმაზე. და ბოლოს, თუ ერთი მოთხოვნილება ემსახურება მეორის დაკმაყოფილებას, ხელს უწყობს მის რეალიზაციას, შეიძლება ვილაპარაკოთ ერთი მოთხოვნილების მიერ მეორის დაქვემდებარების ან სუბსიდიაციის შესახებ. მაგალითად, პიროვნება შეიძლება ავლენდეს აგრესიულ ტენდენციას, მაგრამ ეს მხოლოდ აღიარების მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ემსახურებოდეს. ყოველთვის, როცა ერთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება მხოლოდ სხვა მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებას წარმოადგენს, შეიძლება ითქვას, რომ იგი მის სუბსიდირებას ახდენს. ინდივიდში მოთხოვნილებათა დაქვემდებარების შესწავლა მნიშვნელოვანია, ვინაიდან ამას პიროვნების მოტივაციურ იერარქიაზე და დომინირებულ მოტივებზე გავაკეთებ.

როგორც უკვე აღინიშნა, მიურეის თანახმად, ქცევა განსაზღვრულია როგორც შიდა, ისე გარე ფაქტორებით. მოთხოვნილება წარმოადგენს ქცევის შინაგან, პერსონის მხრიდან მომქმედ დეტერმინანტს, ხოლო *პრესი* (დაწოლა) ქცევის მნიშვნელოვანი დეტერმინანტია გარემოს მხრიდან. პრესი, რომელიც ხორციელდება გარემოს ობიექტის ან სხვა ადამიანის მხრიდან, აადვილებს ან აროულებს გარკვეული მიზნის მისაღწევად წარმართულ აქტივობას. ავტორისეული ფორმულირებით, "ეს არის ობიექტის ან სიტუაციის მიერ სუბიექტზე განხორციელებული ერთგვარი ზეწოლა, რომელიც, ჩვეულებრივ, აღიქმება მის მიერ ორგანიზმისთვის საფრთხის ან სარგებლობის შემცველი სტიმულების ერთობლიობად" (31; 748). ამრიგად, პრესი დაკავშირებულია საგნებთან ან ადამიანებთან, რომლებიც უშუალო გავლენას ახდენენ სუბიექტის მიერ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების პროცესზე. ცხადია, ჩვენ უკეთ გვეცოდინება, რას მოიმოქმედებს პიროვნება, თუ გამოვაელენთ არა მხოლოდ მის მოტივებსა და ტენდენციებს, არამედ იმასაც, თუ როგორ აღიქვამს და აფასებს იგი გარემოს. პრესის ცნება მიურეის სისტემაში სწორედ ამას ემსახურება. მიურეი გამოყოფს ალფა და ბეტა პრესებს. *ალფა პრესი* წარმოადგენს გარემო ვითარების მიერ რეალურად განხორციელებულ დაწოლას (ზემოქმედებას), რომელსაც ობიექტურად ვაფიქსირებთ; *ბეტა პრესი* კი ფენომენების სუბიექტისეული აღქმა და ინტერპრეტაციაა. ქცევა უფრო მეტად ამ უკანასკნელთან არის დაკავშირებული. მაგრამ, მთლიანი სურათის მისაღებად, საჭიროა იმ ვითარების გაანალიზება, როდესაც არსებობს მნიშვნელოვანი განსვლა რეალურად არსებულ ალფა პრესსა და იმ ბეტა პრესს შორის, რომელზეც რეაგირებს პიროვნება. მიურეი, პრესების მაგალითებზე საუბრისას, ასახელებს იმ მნიშვნელოვან შემთხვევებსა და ვითარებებს, რომლებიც თავს იჩენენ ბავშობაში. ასეთ პრესებს მიეკუთვნება: ოჯახური დასაყრდენის არქონა, სიღარიბე, სხვადასხვა ხიფათი, სხეულთან დაკავშირებული საშიშროება ან ტრავმა, უგულებელყოფა და უყურადღებობა, და-ძმის შეძენა, შექება და აღიარება, მეგობრობა, დაქვემდებარება და სხვა.

მოთხოვნილებისა და პრესის თანაქმედების ეფექტის დასახასიათებლად მიურეის შემოაქვს *თემის* ცნება. თემა აერთიანებს ქცევის გარეგან და შინაგან დეტერმინანტებს,

გამოხატავს რეაგირების ზოგად ბუნებას გარემოსა და სუბიექტის ურთიერთქმედების თვალსაზრისით. მაგალითად, სუბიექტი განიცდის წარუმატებლობას (პრესი), მას უჩნდება წარმატების მიღწევის მოთხოვნილება, რის შემდეგაც იწყებს ახალ მოქმედებას, რათა მიაღწიოს წარმატებას განცდილი მარცხის მერე. აქ პრესისა და მოთხოვნილების ურთიერთქმედებამ წარმოშვა ახალი თემა, რომელიც გარკვეული ქცევის ლეიტმოტივი გახდა. მაშასადამე, თემა მოლარული ქცევის დინამიკური სტრუქტურაა. მისი დადგენა საშუალებას გვაძლევს გავცდეთ ქცევის კერძო ფაქტორების დონეს და ანალიზი უფრო ზოგადი და გლობალური ერთეულების საშუალებით ვაწარმოოთ. მიურეის მიხედვით, სოციალურ გარემოში, კულტურაში არსებობს მრავალი ობიექტი (საგანი, ადამიანი, დაწესებულება, ორგანიზაცია და ა.შ.), რომელიც ინდივიდის სპეციფიკურ რეაქციას იწვევს. ეს ე.წ. *კატექსირებული ობიექტები* წარმოადგენენ დადებით ან უარყოფით პრესებს, რომელთა კომბინაცია მოთხოვნილებებთან წარმოქმნის თემას. თემა, როგორც მოთხოვნილებისა და პრესის კავშირი, შეიძლება იყოს შედარებით მარტივი ან რთული, ხანმოკლე ან ხანგრძლივი. მარტივი თემების გაერთიანება ქმნის *სერიალურ თემებს*. დომინირებული მოთხოვნილებებისა და პრესების ბავშობაში დაფიქსირებული კავშირები წარმოქმნიან *ერთიან თემებს*, რომლებიც ძირითადად არაცნობიერად მოქმედებენ და მრავალგვარ ფორმაში მეორდებიან მთელი ცხოვრების განმავლობაში.

გასაგებია, რომ ემპირიული და, მით უფრო, პრაქტიკული თვალსაზრისით, პერსონის აქტიურობის თემების გამოვლენა და ნათელყოფა უაღრესად მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს. მის გადასაჭრელად მიურეიმ შეიმუშავა საყოველთაოდ ცნობილი *თემატური აპერცეფციის ტესტი*. ცდისპირს ეძლევა საკმაოდ გაურკვეველი შინაარსის სურათები და მოეთხოვება მათ საფუძველზე შექმნას მოთხრობა, რომელშიც ახსნილი იქნება, თუ რამ გამოიწვია მოცემული შემთხვევა, რა ხდება ამჟამად, რას გრძნობენ პერსონაჟები და რით დამთავრდება ყოველივე. ამ ისტორიებს შემდგომში აანალიზებენ მათში გამეღავნებული მოთხოვნილებების, პრესებისა და თემების კუთხით. ოცდაათიან წლებში შემოთავაზებულმა ამ მეთოდიკამ დიდი როლი ითამაშა საერთოდ პროექციული ტექნიკის განვითარების საქმეში; მან სტიმული მისცა კვლევებს, რომლებმაც ძირფესვიანად შეცვალეს მოტივაციის გაზომვის ტექნოლოგია. მისი გამოყენებით ახლაც შეისწავლება კონკრეტული მოტივები, მაგალითად აფილაცია, მიღწევა და სხვა (17).

თავის პერსონოლოგიაში მიურეი დიდ ადგილს უთმობს პიროვნების განვითარების საკითხს. განვითარების ყოველ სტადიაზე წამყვანი ხდება დაძაბულობის მოხსნის, დაკმაყოფილების მიღწევის გარკვეული ხერხი. ეს სტადიები აღიბეჭდება პიროვნებაში ერთგვარი *კომპლექსების* სახით. კომპლექსები ყველა ადამიანში მოქმედებს. ესაა ინდივიდის ქცევაში არაცნობიერი ინფანტილური განცდებისა თუ გამოცდილების გამოვლენის გზა. არაცნობიერი სფეროს დახასიათებისას მიურეი მიმართავს ფსიქოანალიტიკურ ცნებებს: იდი, განდევნა, წინააღმდეგობა და ა.შ. იყენებს ეგოს, სუპერ-ეგოს და სხვა ფროიდისეულ ცნებებსაც. საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ მიურეი, ალბათ, ერთ-ერთი პირველი ამერიკელი ფსიქოლოგი იყო, რომელიც მიხვდა ქცევის არაცნობიერი ფაქტორების მნიშვნელობას და ალღო აუღო ფსიქოანალიზს. ფსიქოლოგიის ისტორიის კუთხით მიურეის ღვაწლი ისიცაა, რომ მისი გავლენით ამერიკული ფსიქოლოგია სერიოზულად დაინტერესდა ფსიქოანალიტიკური მიდგომით (18).

მიურეის, როგორც თეორეტიკოსის მთავარი მიღწევა მაინც ადამიანის მოტივების სფეროს ნაყოფიერ დახასიათება-კლასიფიკაციაში მდგომარეობს. ამასთან, როგორც

ვნახეთ, მიურეი არ შემოიფარგლება მოტივაციით (მოთხოვნილება) და ქცევის სიტუაციური დეტერმინანტების (პრესი) დახასიათებასაც მიმართავს. უფრო მეტიც, მიურეი შინაგან და გარეგან ფაქტორებს თანაბარღირებულად მიიჩნევს და, თემის სახით, მათი ურთიერთკავშირის ფორმასაც განიხილავს. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი ინტერაქციული პოზიცია უდავოდ უფრო პერსპექტულია, ვიდრე ის თვალსაზრისები, რომლებიც ქცევის განსაზღვრაში გადამჭრელ უპირატესობას პიროვნულ დისპოზიციებს ან სიტუაციურ ზეგავლენას ანიჭებენ, იგი მაინც არ არის ბოლომდე დამაკმაყოფილებელი.

საქმე ისაა, რომ მურეის სისტემაში, ფაქტობრივად, ღიად რჩება ქცევის ფსიქოლოგიის უმთავრესი საკითხი — საკითხი ქცევის განმსაზღვრელი მექანიზმის შესახებ. მიურეი არც სვამს საკითხს ქცევის მიზანშეწონილების ახსნის თაობაზე. იგი გამოყოფს ქცევის დეტერმინაციაში მონაწილე ფაქტორებს, მიუთითებს მათ შორის არსებულ მიმართებაზე, მათ კავშირზეც კი ლაპარაკობს, მაგრამ არაფერს ამბობს იმაზე, თუ რა მოვლენა, მექანიზმი წარმოიქმნება ასეთი დაკავშირების შედეგად, როგორია მისი არსებობის ფორმა და მოქმედების წესი. თემა წმინდა აღწერითი ცნებაა, რომელიც გამოიყენება აქტივობის ნაკადში ცალკეული ქცევითი ერთეულების გამოყოფის მიზნით. თემის დახასიათებით ქცევის ესა თუ ის კონკრეტული სახე აღიწერება. მაგრამ რეალური ქცევის პროცესი თემიდან არ გამოიყვანება, თემიდან არ წარმოიქმნება; თემა არ არის ქცევის განმსაზღვრელი ფსიქოლოგიური რეალობა. არა და, ქცევის აღმოცენებისა და რეალიზაციის ფაქტის სრულყოფილი მეცნიერული ახსნა სწორედ ისეთი რეალობის ჩვენებას გულისხმობს, რომელიც, როგორც ქცევის ნადვილი მექანიზმი, თავის თავში მოიცავს ყოველივე იმას, რაც აუცილებელია და საკმარისი მისი განხორციელებისთვის სუბიექტისა თუ სიტუაციის მხრიდან. ეს მექანიზმი, სხვათა შორის, უნდა მოიცავდეს მონაცემებს ფსიქოფიზიკური ფუნქციების, ოპერაციული შესაძლებლობებისა და დასწავლის სფეროებიდანაც. ქცევის ეს ფაქტორები მიურეისთან ყურადღების მიღმა რჩება.

პერსონოლოგიური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო ფიგურას გორდონ ბილარდ ოლპორტი (1897-1969) წარმოადგენს. ოლპორტს მიაჩნია, რომ ფსიქოლოგიის ეს მიმართულება სათავეს შტერნიდან იღებს, თუმცა პიროვნების

თეორიების შემსწავლელი სპეციალისტები თვლიან, რომ თვით ოლპორტის სისტემა, შტერნის შეხედულებების გარდა, თავის თავში აერთიანებს უილიამ ჯემსის, უილიამ მაკ-დაუგოლისა და გეშტალტფსიქოლოგების მნიშვნელოვან იდეებსაც. ოლპორტის მიხედვით, პერსონოლოგიის არსებითი ნიშანი ისაა, რომ იგი ამკვიდრებს განუმეორებელი, თვითმყოფადი ინდივიდის ფსიქოლოგიას; ოლპორტი დარწმუნებულია, რომ ადამიანის ყველაზე დამახასიათებელ თვისებას მისი უნიკალურობა წარმოადგენს. "ინდივიდუალურობა, წერს იგი, არის ადამიანის ბუნების ძირითადი მახასიათებელი" (23; 21). აქამდე ფსიქოლოგია ზოგადი კანონების დადგენაზე იყო მიმართული. ეს იყო მისი საბედისწერო შეცდომა, ვინაიდან ადამიანის ფსიქიკა მხოლოდ კონკრეტულ და ძალიან პიროვნულ ფორმაში არსებობს, ხოლო განზოგადოებული ადამიანის ფსიქიკა მითია და მეტი არაფერი. არ არსებობს ზოგადი ფსიქოლოგიის ისეთი კანონები, რომლებიც შეიძლება გავრცელდეს ყველა პიროვნებაზე. "ზოგადით ჩვენი ცალმხრივი გატაცება სწორედ ის არის, რაც უნაყოფოდ და დაუშვებლადაც კი აქცევს კონკრეტული პიროვნების გაგების მცდელობებს" (11; 86). ამიტომ ფსიქოლოგიამ უნდა იზრუნოს იმაზე, რომ დაადგინოს თავისებური

და უნიკალური პიროვნების სტუქტურა.

ოლპორტი მიმართავს გერმანელი ფილოსოფოსის ვინდელბანდის მიერ შემოტანილ მეცნიერებათა დაყოფას *ნომოთეტურად* და *იდეოგრაფიულად*. ნომოთეტური მიდგომა ზოგადი კანონების დადგენაზეა ორიენტირებული, იდეოგრაფიული კი ერთეული მოვლენების შესწავლაზე. პიროვნების დასახასიათებლად სწორედ იდეოგრაფიულ მეთოდოლოგიის უნდა მივმართოთ. ტრადიციულად პიროვნების უნიკალურობას წარმოგვიდგენდნენ ესთეტიკურად განწყობილი ფილოსოფოსები, მოფილოსოფოსო მწერლები ან სხვა ხელოვანები. ოლპორტის აზრით, ფსიქოლოგიამ ბევრი რამ შეიძლება ისწავლოს ხელოვნებისგან, რათა მის მიერ მოცემული უნიკალური პიროვნების დახასიათება უსუსურად არ გამოიყურებოდეს ლიტერატურული აღწერების ფონზე. გარკვეული აზრით ლიტერატურა და ფსიქოლოგია კონკურენტებიც კი არიან, რადგან ორივეს პიროვნებასთან აქვს საქმე. პიროვნების განუმეორებლობამდე ერთი ხელოვნების გზით მიდის, მეორე – მეცნიერების (9). დადგა დრო, რომ შეიქმნას პიროვნების უნიკალურობის კვლევის ადექვატური მეცნიერული მეთოდები (ე.წ. *მორფოგენეტური მეთოდოლოგია*). მათი გამოყენებით მიღებული შედეგები უნდა იყოს შემოწმებადი და გამოხატვადი. მათ უნდა გააჩნდეთ პროგნოსტული ძალა. ამავე დროს, ოლპორტი არ უარყოფს ისეთი კანონების დადგენის საჭიროებასაც. რომლებიც მრავალ ადამიანზე ვრცელდება. ასეთ კანონებს იგი "მიახლოებითს" უწოდებს, მათი დადგენის გზას კი ტესტური კვლევების სტატისტიკურ ანალიზში ხედავს. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ უპირატესობა ენიჭება იდეოგრაფიულ კვლევას, დაშვებულია ნომოთეტური კვლევის კანონიერებაც, რაც ოლპორტის პოზიციას ამ საკითხში ეკლექტურ ხასიათს ანიჭებს.

ეკლექტიზმი საერთოდ ოლპორტის თეორიული სისტემის ერთ-ერთი მთავარი დამახასათებელი ნიშანია. ოლპორტი, ალბათ, ყველაზე უფრო შეგნებული და თანმიმდევრული ეკლექტიკოსი იყო ფსიქოლოგიის ისტორიაში. თავის მსჯელობებში იგი თავისუფლად უხამებდა ერთმანეთს ფილოსოფიის, სოციოლოგიის, ფილოლოგიისა თუ თეოლოგიის სფეროდან აღებულ ცნებებს. ჰარვარდის უნივერსიტეტში ოლპორტი სათავეში ჩაუდგა დისციპლინათშორის მოძრაობას და დააფუძნა ე.წ. სოციალური ურთიერთობების დეპარტამენტი, სადაც ფსიქოლოგების, სოციოლოგებისა და ანთროპოლოგების გაერთიანებული კვლევითი პროცესი მიმდინარეობდა. რაც მთავარია, ოლპორტი მომხრე იყო ფსიქოლოგიური კონცეფციების ინტეგრაციისა. ეს აისახა *პლურალისტური მიდგომისაგან სისტემური ეკლექტიზმის* პრინციპში. ამ პრინციპამდე ოლპორტი თანამედროვე ფსიქოლოგიაში შექმნილი მდგომარეობის საყურადღებო ანალიზის შედეგად მივიდა.

ოლპორტის აზრით, ფსიქოლოგია პარტიკულარიზმის სენითაა შეპყრობილი; არსებობს უამრავი თეორია, რომლებსაც ზოგადობის, ყოელისმომცველობის პრეტენზია გააჩნიათ, მაგრამ სინამდვილეში ფიქსირებული არიან ადამიანის ბუნების ერთ ან რამდენიმე გამორჩეულ ასპექტზე, რაც მკაცრად განსაზღვრავს კვლევის მიმართულებას. ამასთან, ყოველი მათგანი მხოლოდ საკუთარი მიდგომის ჭეშმარიტებას ცნობს და უარყოფს ყველაფერს, რაც სხვა თეორეტიკოსებისთვისაა მნიშვნელოვანი. ეს ცალმხრივი თეორიები ორ დიდ მიმდინარეობაში ერთიანდება. თეორიათა ერთი ჯგუფი ფიზიკური მონიზმისა და *დეტერმინიზმის* თვალსაზრისს ემხრობა; ასეთებია: ბიპევიორიზმი, ნეობიპევიორიზმი, პირობითი რეფლექსის თეორია, ორთოდოქსალური ფსიქოანალიზი, კოგნიტივიზმი. ეს თეორიები უპირისპირდებიან მეორე ჯგუფის კონცეფციებს, რომლებიც იმ პრინციპიდან ამოდიან, რომ ადამიანი *თავისუფალია* და თვითონ მონაწილეობს თავისი ბედის შექმნაში. ამ თეორიებს მიეკუთვნება ეგო-ფსიქოლოგია, პერსონალიზმი,

ეგზისტენციალური და ფენომენოლოგიური ფსიქოლოგიის სხვადასხვა ნაირსახეობა. მეტის თქმაც შეიძლება: ერთ პარადიგმაში მოქცეულ თეორიათა შორისაც შეუთანხმებლობა და ანარქია სუფევს. მაგალითად, დასწავლის თანამედროვე კონცეფციებში მოცემულია სტიმულ-რეაქციის, ასოციაციის, წვდომის, ლატენტური და ბიოგრაფიული სწავლის მოდელები, რომლებიც არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან დასწავლის ბუნების გაგებაში. განსხვავებულ ფაქტოლოგიაზე დაყრდნობით, ისინი განსხვავებულ მექანიზმებს პოულობენ. აქ, ცხადია, რაიმე სახის ერთიანობაზე ლაპარაკი შეუძლებელია.

ყოველ თეორიას თავისი საფუძველი გააჩნია. S-R მოდელი საკვლევით დამაკმაყოფილებელია იმ შემთხვევაში, თუ ყურადღება არ ექცევა საკუთარი ცნობიერების არსებობას; გარემოთი გაპირობებულობის თვალსაზრისი (ე.წ. ინვაირონმენტალიზმი) მისაღებია, თუ არაფერი ვიცით გენეტიკის არსებობის შესახებ; არაცნობიერის კონცეფცია მაშინაა საკმარისი, თუ დავიიწყებთ, რომ კონფლიქტების უმეტესობა მკაფიოდაა მოცემული ცნობიერებაში და ა.შ. გაუგებრობა მაშინ იწყება, როდესაც მკვლევარები იმის მტკიცებას იწყებენ, რომ მათ მიერ შერჩეული პარამეტრი ან მოდელი ადამიანის მთელ პიროვნებაზე ვრცელდება.

ოლპორტის მიხედვით, ამ ცალმხრივობის დაძლევა და მეცნიერული მონიზმის მიღწევა ფსიქოლოგიაში არსებითად შეუძლებელია, ვინაიდან თეორიათა დაპირისპირება, საბოლოო ჯამში, ფსიქოფიზიკურ მონიზმთან და დუალიზმთან, დეტერმინიზმთან და მიზანმიმართულებასთან დაკავშირებული ანტინომიებიდან მომდინარეობს; აქ კი შეთანხმება პრინციპულად შეუძლებელია. მიუხედავად ამისა, ჩვენ უარი არ უნდა ვთქვათ ერთიანი თეორიის შექმნის იდეაზე. ანარქიის მდგომარეობის დაძლევა ფსიქოლოგიური თეორიის სფეროში აუცილებელია, ოღონდ ეს ამოცანა უნდა გადაწყდეს არა პარტიკულარული თეორიების სინთეზის საშუალებით, რაც არარეალურია, არამედ სისტემური ეკლექტიზმის პრინციპის საფუძველზე. "მისი საბოლოო მიზანია ყოვლისმომცველი თეორიის აგება, რომელიც ახსნის ადამიანის ბუნებას" (10; 21). უსისტემო ეკლექტიზმისაგან განსხვავებით, სისტემური ეკლექტიზმი შეგნებულად ცდილობს ფსიქოლოგიის ფუნდამენტური პრობლემების გადაწყვეტას. იგი გამოარჩევს და შეაკავშირებს იმას, რასაც მნიშვნელოვნად მიიჩნევს ყოველ კონკრეტულ თეორიაში. სისტემური ეკლექტიზმი მიისწრაფის ადამიანის ბუნების ერთიანი მეტათეორიისკენ, რომელშიც თავმოყრილი იქნება ყველა სანდო მონაცემი — სუბიექტური და ობიექტური, ცნობიერი და არაცნობიერი, მექანისტური და ჰოლისტური, სოციალური და ინდივიდუალური. არც ერთი ვარაუდი ადამიანის ბუნების შესახებ არ უნდა იყოს უარყოფილი, თუ კი იგი მომდინარეობს კონკრეტული ცხოვრებისეული გამოცდილებიდან; აქ მნიშვნელობა არა აქვს, თუ რა გზით არის ის შეძენილი.

საერთოდ პერსონოლოგიური ფსიქოლოგიის და, კერძოდ, ოლპორტის თეორიის ცენტრალური ცნება პიროვნებაა. მთელი ფსიქიკური ცხოვრება განიხილება პიროვნებასთან მიმართებაში, რადგან სწორედ პიროვნებაა ის ინსტანცია, რომელიც ორგანიზებას უკეთებს ფსიქიკურ სამყაროს. ოლპორტი მიუთითებს, რომ ფსიქიკის ორგანიზაცია შეუძლებელია ორგანიზატორის გარეშე; შეგუება გულისხმობს იმას, ვინც ეგუება; მეხსიერება ვერ იარსებებს მე-ს დროში განფენილობის გარეშე; სწავლა პიროვნების შეცვლას ითვალისწინებს, ხოლო ცოდნა — თავის მატარებელს. ამიტომ გასაგებია, რომ ოლპორტი განსაკუთრებული სერიოზულობით ეკიდება პიროვნების ცნების განსაზღვრებას. თავის ერთ-ერთ ძირითად წიგნში, "პიროვნება: ფსიქოლოგიური ინტერპრეტაცია" (1937), ოლპორტმა განიხილა და შვიდ კლასად დაჯგუფა პიროვნების ორმოცდაათზე

მეტი განსაზღვრება. იგი შეეცადა ამოეკრიფა ამ განსაზღვრებების საუკეთესო ელემენტები და შემდეგ ფორმულირებამდე მივიდა: "პიროვნება არის ინდივიდში იმ ფსიქოფიზიკური სისტემების დინამიკური ორგანიზაცია, რომლებიც განსაზღვრავენ მის უნიკალურ შეგუებას გარემოსთან" (22; 48). მოგვიანებით, თავის ყველაზე ცნობილ წიგნში "კანონზომიერება და განვითარება პიროვნებაში" (1961), მან ოდნავ დააზუსტა ეს განსაზღვრება და შეგუების ნაცვლად ქცევა და აზროვნება ჩაწერა. ამრიგად, ავტორის განსაზღვრებაში ნაგულისხმევია, რომ პიროვნება მუდმივად იცვლება (დინამიკური ორგანიზაცია), რომ პიროვნება გონებრივისა და სხეულებრივის გაუნაწევრებელი ერთიანობაა (ფსიქოფიზიკური ერთიანობა) და რომ მისი განუმეორებელი თავისებურებები განსაზღვრავენ ყოველგვარი სახის აქტივობას (ქცევა და აზროვნება). მრავალი ასპექტის მომცველი ეს გულდასმით შესრულებული განსაზღვრება დიდი პოპულარობით სარგებლობს თანამედროვე ფსიქოლოგიაში.

ოლპორტი გამიჯნავს პიროვნების ცნებას ხასიათისა და ტემპერამენტის ცნებებისაგან. *ხასიათი* პიროვნებისა და მისი ქცევის ზნეობრივ შეფასებას გულისხმობს. კარგი ან ცუდი ხასიათი პიროვნების თვისებების სოციალურ-მორალური თვალსაზრისით მისაღებობას აღნიშნავს. *ტემპერამენტი* გამოხატავს ინდივიდის ემოციური რეაგირების (ემოციების ინტენსიობა, აგზნებადობა და ა.შ.) ბიოლოგიურ, ფიზიოლოგიურ მხარეს. ტემპერამენტი ინდივიდის თანდაყოლილი ნიშანია; იგი გონებრივ შესაძლებლობებსა და ორგანიზმის ფიზიკურ კონსტიტუციასთან ერთად პიროვნების საშენ მასალას წარმოადგენს.

ანალიზის ძირითადი ერთეული, რომელმაც ნათელი უნდა გახადოს, თუ რატომ მოქმედებენ გარკვეულ სიტუაციებში ადამიანები ერთგვაროვნად და, ამავე დროს, ინდივიდუალურად და თავისებურად, ესაა ე.წ. *პიროვნების ნიშანი ან თვისება* (Trait). თვისება წარმოადგენს "ნეიროფსიქიკურ სტრუქტურას, რომელსაც შეუძლია მრავალი სტიმული ექვივალენტურად აქციოს; აგრეთვე, აღძრას და წარმართოს ადაპტაციური და ექსპრესიული ქცევის საკმარისად მდგრადი ფორმები" (23; 373). პიროვნების თვისებათა მაგალითებია კომუნიკაბელურობა, აგრესიულობა, გულითადობა, სიხარბე, აკურატულობა, თავაზიანობა, მორიდებულობა და ა.შ. შეიძლება ასეც ითქვას, რომ თვისება გამოხატავს ადამიანის მიდრეკილებას ერთნაირად მოიქცეს სიტუაციების ფართო დიაპაზონში; ვთქვათ, თუ პიროვნება კომუნიკაბელურია, იგი სათანადოდ მოიქცევა სახლშიც, სამსახურშიც, ექსპედიციაშიც და ა.შ.

განსაზღვრებიდან ჩანს, რომ თვისება ქცევას აღძრავს. მაშასადამე, ის დინამიკური ძალის მქონე მოტივაციური წარმონაქმნია. როგორც პიროვნების სტრუქტურის ელემენტი, თვისება მუდმივად ესწრაფის გამოვლენას; თუ ადამიანს, მაგალითად, ახასიათებს ისეთი პიროვნული თვისება, როგორიც კომუნიკაბელურობაა, იგი კონტაქტის მუდმივ ძიებაში იმყოფება. საკუთრივ მოტივებთან შედარებით, თვისება უფრო ფართო რეგულაციურ ფუნქციას ასრულებს. აღძვრასთან ერთად ის განსაზღვრავს ქცევის სახეს, მის რაგვარობას. ოლპორტი აღნიშნავს, რომ თვისება წარმოადგენს მოტივაციური, შემეცნებითი და საშემსრულებლო კომპონენტების ერთობლიობას. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია თვისებისა და ჩვევის ურთიერთმიმართების საკითხი. ორივე მათგანი მოქმედების შესრულების თავისებურებას განსაზღვრავს, მაგრამ თვისება ბევრად უფრო მოქნილი და ზოგადი ხასიათის წარმონაქმნია; იგი პასუხობს სიტუაციების გაცილებით ფართო წრეს და გამოიხატება მრავალი ჩვეული მოქმედების საშუალებით. მაგალითად, ბავშვს უმუშავდება ხელების დაბანვის ჩვევა. დროთა განმავლობაში იგი ეჩვევა სხვა მოქმედებების შესრულებასაც — ივარცხნის თმას, აწესრიგებს თავის

ტანსაცმელს, მაგიდას და ა.შ. ამ ჩვევების ინტეგრაციის გზით ვღებულობთ ისეთ პიროვნულ თვისებას, როგორიც აკურატულობაა.

ოლპორტი გამოყოფს პიროვნული თვისებების სამ სახეს: კარდინალური, ცენტრალური და მეორადი. ისინი გენერალიზაციისა და დომინირების ხარისხით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. *კარდინალური თვისება* იმდენად განზოგადებულია, რომ თუ ის ადამიანში არსებობს, მის ყოველ ქცევას ასვამს დაღს. ესაა პიროვნების მთელი ცხოვრების წარმმართველი ვნება, რომელიც, ოლპორტის აზრით, ცოტას თუ გააჩნია. მათ საილუსტრაციოდ ავტორი მიმართავს ისტორიული პირებისა და ლიტერატურული პერსონაჟების მაგალითებს, რომელთა სახელებიც საზოგადო სახელებად გადაიქცა; სადიზმი, მაზოხიზმი, შოვინიზმი, დონკიხოტობა, დონჟუანობა გარკვეული პიროვნებისთვის დამახასიათებელი კარდინალური დისპოზიციების მაგალითებია. მათგან განსხვავებით, *ცენტრალური თვისებები* (სხვანაირად, *პირადი დისპოზიციები*) ყველას აქვს და ისინი პიროვნების მთავარ მახასიათებელ ნიშნებს შეადგენენ. მათი შენიშვნა ადამიანში სიძნელეს არ წარმოადგენს. ოლპორტის გამოკვლევების მიხედვით, ადამიანებში ცენტრალურ თვისებათა რაოდენობა გასაოცრად მცირეა და საშუალოდ ხუთიდან ათამდე მერყეობს. *მეორადი თვისებები* გაცილებით ნაკლებად განზოგადებული, არცთუ მკაფიოდ გამოვლენილი და ნაკლებად ინფორმატულია პიროვნების დახასიათებისთვის. ისინი გამოხატავენ ადამიანების კონკრეტულ გემოვნებასა და მიდრეკილებებს, რაც უცხო თვალისთვის იოლი აღმოსაჩენი არ არის.

პიროვნების თვისება ოლპორტის თეორიის ცენტრალური ცნებაა. მისი საკვანძო მნიშვნელობის გამო ამ კონცეფციას, ხშირად, *თვისებების თეორიასაც* უწოდებენ. როგორც აღინიშნა, თვისებას მოტივისთვის დამახასიათებელი ნიშნებიც გააჩნია. ამიტომ გასაგებია, რომ მოტივაციის საკითხი ოლპორტის მხედველობის ველში ხვდება. უფრო მეტიც, სხვა პერსონოლოგების მსგავსად, მასაც მიაჩნია, რომ მოტივაციის ბუნების გარკვევა პიროვნების ყოველგვარი თეორიის საფუძველს წარმოადგენს.

თავის შეხედულებას მოტივაციაზე ოლპორტი ფსიქოანალიზთან და ბიჰევიორიზმთან დაპირისპირებაში აყალიბებს. კერძოდ, მას მიაჩნია, რომ არ არის მართებული მთელი მოტივაციური სფეროს რამდენიმე ძირითად მოტივზე დაყვანა; არც ისაა სწორი, როდესაც მოტივების ფუნქციონირების ერთადერთ მექანიზმად წონასწორობის, ჰომეოსტაზის პრინციპი მოიაზრება. ამისაგან განსხვავებით, ადექვატური შეხედულება მოტივაციაზე პლურალისტური უნდა იყოს. ეს გულისხმობს როგორც მოტივთა მრავალიანობისა და თვითმყოფადობის, ისე მათი წარმოქმნისა და ფუნქციონირების განმსაზღვრელი პრინციპების მრავალგვარობის აღიარებას.

ყოველგვარი მოტივი კონკრეტული და უნიკალურია. მიუხედავად ამისა, მოტივთა სულ ცოტა ორ სახეობაზე შეიძლება ლაპარაკი; ესენია: *საჭიროების ან დეფიციტის მოტივები* და *უმაღლესი განვითარების მოტივები*. ჰომეოსტაზის პრინციპი მხოლოდ პირველი სახის მოტივებს მიეყენება. ჰომეოსტაზის ფორმულაში ვერ ეტევა ადამიანის ჭეშმარიტად პიროვნული არსებობის მრავალი ფორმა – ახალი, სულ უფრო რთული მიზნების დასახვა, ახალი ინტერესებისა და ინიციატივების გაჩენა, პასუხისმგებლობის გრძნობის განვითარება და ა.შ. მაღალი მოტივაციისთვის დამახასიათებელია დაძაბულობის ძიება, წონასწორობისადმი წინააღმდეგობის გაწევა (6). ოლპორტი მიუთითებს კრიტიკულ ცხოვრებისეულ სიტუაციებზე, როდესაც მაღალი მოტივაცია დაბალს უპირისპირდება. ასეთ დროს, განსაკუთრებით დრამატულ ვითარებებში, ადამიანი ამჯობინებს დაილუპოს, ვიდრე უღალატოს თავის მე-ს. ოლპორტის ამგვარი მსჯელობები სრულიად ემთხვევა ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის შეხედულებას მოტივაციაზე. ამი-

ტომ, შემთხვევითი არაა, რომ ზოგჯერ ოლპორტს ფსიქოლოგიის ამ მიმართულების ერთ-ერთ ფუძემდებლადაც მოიხსენიებენ.

ბევრი თეორია აიგება რწმენაზე, რომ პიროვნებას თავისი წარსული განსაზღვრავს. ოლპორტის თანახმად, პიროვნების ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებელს მის მოტივებსა და მიზნებში მოცემული ქმნადობისა და განვითარების პერსპექტივები წარმოადგენს. ოლპორტი ფიქრობს, რომ პიროვნებისთვის გაცილებით მეტი ინიშვნელობა მის მომავალს გააჩნია; ცნობილია მისი ფრაზა: მითხარი, როგორ წარმოგიდგენია შენი მომავალი და მე გეტყვი, ვინ ხარ შენ. აქედან გამომდინარე, ისეთ კოგნიტურ ფენომენებს, როგორიცაა მიზანი, გეგმა, განზრახვა, მნიშვნელოვანი მოტივაციური როლი ენიჭება. სწორედ ისინი შეადგენენ მე-ს საკუთარ დინამიკურ ძალებს, რომლებსაც ფროიდი ყურადღების მიღმა ტოვებდა. იგი თვლიდა, რომ ინდივიდის მოტივაციური აღჭურვილობა, უცვლელი ინსტინქტური მისწრაფებებისაგან შედგება.

ოლპორტისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ როგორ წარმოიქმნება და ფუნქციონირებს მეორადი, მაღალი მოტივები. აქ იგი მკვეთრად უპირისპირდება ნეობიჰევიორისტულ თვალსაზრისს, რომლის თანახმადაც ყოველი ახალი აღმძვრელი წარმოიქმნება მაშინ, როცა მანამდე ნეიტრალური სტიმული რაიმე თანდაყოლილი, ორგანული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პროცესს დაუკავშირდება. ასეთ შემთხვევაში სტიმული იძენს ახალი ქცევის აღძვრის უნარს. ამ თვალსაზრისის მიხედვით, ყველა მეორადი, მაღალი, სოციალური მოთხოვნილება არის მხოლოდ ორგანული მდგომარეობის დერივატი, სიგნალი მის მიღმა მყოფი ფიზიოლოგიური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისა. ნეობიჰევიორისტები ამტკიცებენ, რომ მეორადი მოთხოვნილებები ასრულებენ მხოლოდ იმ ფასადის როლს, რომელიც ფარავს მათ საფუძველში მყოფ თანდაყოლილ ორგანულ აღმძვრელებს.

ამ შეხედულების საწინააღმდეგოდ, ოლპორტი აყალიბებს *მოტივთა ფუნქციონალური ავტონომიის* კონცეფციას. მისი დედააზრი ასეთია: მოზრდილი ადამიანის მაღალი მოტივები თავისთავადი და უსასრულოდ მრავალფეროვანი სისტემებია. ფუნქციონალური ავტონომია ეს არის "მოტივაციის ყოველგვარი ნაწარმოები სისტემა, სადაც ჩართული დაძაბულობები განსხვავდებიან იმ წინამორბედი დაძაბულობებისაგან, რომელთაგანაც ეს შეძენილი სისტემა წარმოიქმნა" (23; 229); ისინი ამოიზრდებიან წინამორბედი მოტივაციური სისტემებიდან, მაგრამ ფუნქციონალურად მათგან დამოუკიდებლები არიან. ეს პრინციპი, უბრალოდ, იმაზე მიუთითებს, რომ ქცევა, რომელიც თავდაპირველად აღმოცენდება რომელიმე პირველად მოთხოვნილებასთან დაკავშირებით, როგორც მისი დაკმაყოფილების მომსახურე აქტივობა, დროთა განმავლობაში კავშირს წყვეტს ამ საწყის მოტივთან და გადაიქცევა ფუნქციონალურად დამოუკიდებელ, თვითკმარ მოტივაციურ ერთეულად. ის, რაც მიზნის მიღწევის საშუალება იყო თვითონ ხდება მიზანი; ობიექტები და მოქმედებები, რომლებიც ოდესღაც მხოლოდ რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ინსტრუმენტებს წარმოადგენდნენ, თავად იქცევიან ინტერესის საგნად — იძენენ საკუთარ მოტივაციურ ძალას. მაგალითად, სუბიექტი თავდაპირველად ნადირობს საკვების მოპოვების მიზნით. მაგრამ, რატომ განაგრძობს ნადირობას იმის მერე, რაც გამოკვების პრობლემა მოხსნილია? თუ, როგორც ოლპორტი უწოდებს, "უცვლელი მოტივების თვალსაზრისზე" დაყრჩებით, ანალიზი ისევ პრიმიტიულ მოტივებთან, ვთქვათ თანდაყოლილ აგრესიულ ტენდენციასთან მიგვიყვანს. ოლპორტი უარს ამბობს ასეთ ინტერპრეტაციაზე. მისი აზრით, ფუნქციონალური ავტონომია შემდეგ რამეს ნიშნავს: როცა სუბიექტი პირველადი საბაზო მოტივაციის გარეშეც განაგრძობს მოქმედებას (ამ შემთხვევაში ნადირობას), ეს იმის გამო ხდება, რომ მას,

უბრალოდ, მოსწონს, ეხალისება ეს საქმიანობა. ამრიგად, ავტონომიური მოტივები დამოუკიდებელ მისწრაფებად იქცევიან და კარგავენ კავშირს საბაზო ტენდენციებთან. ეს კი არსებითად ნიშნავს, რომ მოწიფული პიროვნების ქცევა არ არის ფუნქციონალურად დამოკიდებული იმაზე, თუ რამ წარმართა იგი თავდაპირველად. მაშასადამე, პიროვნება, ფუნქციონალურად მაინც, არ არის პირდაპირ ამოზრდილი თავისი წარსულის ფესვებიდან.

ნათელია, რომ ეს შეხედულება საფუძვლიანად განსხვავდება იმ თვალსაზრისისაგან, რომელშიც განსაკუთრებული ყურადღება სწორედ ინდივიდის წარსულს, ადრეული პერიოდის ფიქსაციებსა თუ განსაზღვრულობას ენიჭება (ფსიქოანალიზი, ბიპევიორიზმი და სხვა). ამიტომ, გასაკვირი არ არის, რომ ის სერიოზული ანალიზის საგანი გახდა. ეს უთუოდ საინტერესო კონცეფცია მართლაც წარმოშობს გარკვეულ კითხვებს: შეიძლება თუ არა, რომ ყოველი აქტივობა, ხშირად განმეორების შემთხვევაში, გახდეს ავტონომიური მოტივაციის მატარებელი და რა შეზღუდვები არსებობს ამასთან დაკავშირებით? რაც მთავარია, როგორია მოტივების ავტონომიზაციის ჭეშმარიტი ფსიქოლოგიური მექანიზმი, საიდან მომდინარეობს მოტივის დინამიკური ძალა, თუ მისი კავშირი პირველად აღმძვრელებთან დაკარგულია?

ცდილობს რა გარკვეული სიცხადე შეიტანოს ამ საკითხებში, ოლპორტი ფუნქციონალური ავტონომიის ორ დონეს განასხვავებს: *პერსევერაციულს* და *პროპრიატულს*. პირველი მოიცავს ჩვეულებებს, განმეორებად აქტებს (პერსევერაციებს), სტერეოტიპებს. მათი წარმოქმნა ახალი ნერვული კავშირების ფიქსაციას გულისხმობს. მოტივაციური სისტემის მყარ და ავტონომიურ ფუნქციონირებას ამ შემთხვევაში ნეიროფიზიოლოგიური მექანიზმები განსაზღვრავენ. მეორე, პროპრიატულ[1] დონეზე წარმოდგენილია შეძენილი ინტერესები, ღირებულებები, განწყობები, პიროვნული დისპოზიციები, ცხოვრების სტილი. ეს არის ადამიანის მთავარი მოტივაციური სისტემა, რომელიც მისი ქცევის ინდივიდუალურ თავისებურებებსა და პიროვნულ მოწიფულობას გამოხატავს. მისი შექმნა იმას ნიშნავს, რომ მე-ს საკუთარი მოტივაციური აღჭურვილობა გაუჩნდა. სწორედ მე არის ის ინსტანცია, რომელიც მოტივების ავტონომიზაციის ამ დონის ფორმირებას განსაზღვრავს. აქ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ის გარემოება, რომ ადამიანში მოცემული ენერგეტიკის რაოდენობა სჭარბობს ბიოლოგიური შეგუებისთვის საკმარის დონეს. ამიტომ, თავისუფალი ენერგეტიკის ნაწილი მიემართება პიროვნული მნიშვნელობის მეორად მოტივებში.

ეს, ერთგვარად, სპეკულატური მსჯელობა შესაძლოა უფრო დამაჯერებელი ყო-

---

[1] ოლპორტის მიერ შემოტანილი ცნება *პროპრიუმი* უკავშირდება იმ იდეას, რომ პიროვნებაში მისი სტრუქტურული ელემენტების გამაერთიანებელი, მაორგანიზებელი პრინციპი მოქმედებს. პროპრიუმში შედის შინაგანი სამყაროს ის ნაწილი (ქცევები, თვისებები, ღირებულებები, მოტივები და სხვა), რომელიც პიროვნების მიერ ყველაზე მნიშვნელოვნად და ახლობლად განიცდება. გამოხატავს რა პიროვნების ცენტრს, პროპრიუმი, ფაქტობრივად, ისეთი ცნებების იდენტურია, როგორიცაა "მე" და "თვითობა". ოლპორტი გამოყოფს პროპრიუმის შვიდ ასპექტს, რომლებიც პიროვნების ონტოგენეტური განვითარების სხადასხვა სტადიებზე გამოვლინდება. ესენია: საკუთარი სხეულის შეგრძნება, თვითიდენტიფიკაცია, თვითპატივისცემა, პიროვნების გაფართოება, მე-ს ხატი, რაციონალური თვითმართვა და პროპრიატული მისწრაფებები. პროპრიუმის ეს უკანასკნელი ასპექტი მოიცავს იმ მოტივებს, რომელთაც ადამიანი საკუთარ, პირად მისწრაფებად განიცდის და მათ საფუძველზე ისახავს თავისი ცხოერების მნიშვნელოვან მიზნებს. ეს მოტივაციური სისტემა ამთლიანებს პიროვნებას; მისი ფორმირება ფუნქციონალური ავტონომიის პროპრიატულ დონეს უკავშირდება.

ფილიყო, ოლპორტს რომ ჰქონოდა თუნდაც უზნაძის ფუნქციონალური ტენდენციის მსგავსი კონცეპტი. ეს უკანასკნელი გულისხმობს, რომ ყველა ფსიქოფიზიკურ ფუნქციას ან ქცევის ფუნქციონალურ ერთეულს გააჩნია თვითაქტივობის, ფუნქციონირების ტენდენცია. თუ არსებობს ფსიქოფიზიკური სტრუქტურა, იგი სათანადო აქტივობის იმპულსსაც იძლევა. ეს მისწრაფება განსაკუთრებით მაშინ იჩენს თავს, თუ ფუნქცია ქცევაში ნაკლებად რეალიზდება. ფუნქციონალური ავტონომია იმაში მდგომარეობს, რომ აქტივობის გარკვეული სტრუქტურა ან პატერნი, რაიმე პირველადი მოტივის მომსახურების პროცესში, თავისთავად ხდება მისწრაფების საგანი, ანუ, თავდაპირველი ინსტრუმენტული აქტივობა თვითმიზნად გადაიქცევა. მონადირის მაგალითს თუ დაუბრუნდებით, სუბიექტი ნადირობას იმიტომ განაგრძობს, რომ უბრალოდ ეს პროცესი ანიჭებს სიამოვნებას. ამ შემთხვევაში შესაძლებელია დაეუშვათ, რომ პირველადი მოტივაციის დამაკმაყოფილებელი აქტივობა განმეორებათა შედეგად ჩამოყალიბდა თავისებურ ქცევით სტრუქტურად, ფუნქციონალურ ერთეულად, რომელსაც გააჩნია ფუნქციონალური ტენდენცია, თავისი პროცესუალური მოტივაცია. ეს მოტივაცია ამიერიდან პირველადი მოტივაციისაგან დამოუკიდებლად, ავტონომიურად მოქმედებს. შესაძლებელია ფუნქციონალური ავტონომიის მექანიზმის გააზრება სხვა ახსნითი მოდელის, თუნდაც დასწავლის თეორიის ტერმინებში. ასეა თუ ისე, ფუნქციონალური ავტონომიის კონცეფციის შესამჩნევი სისუსტე იმაში მდგომარეობს, რომ ის, არსებითად, აღწერით მოდელად რჩება; ოლპორტი არსად მიუთითებს მოტივთა ავტონომიის მოვლენის საფუძვლადმდებარე ფსიქოლოგიურ პროცესსა თუ მექანიზმზე. ამის გამო ძნელია იმის წინასწარმეტყველება, თუ როდის და რა ვითარებაშია მოსალოდნელი კონკრეტული ავტონომიური მოტივის წარმოშობა.

რადგან სიტყვა წინასწარმეტყველებაზე ჩამოვარდა, უნდა აღინიშნოს, რომ სადაო საკითხად იქცა და მრავალი გამოკვლევის ობიექტი გახდა ისიც, თუ რამდენადაა შესაძლებელი ინდივიდის ქცევის პროგნოზირება მისი პიროვნული თვისებების მიხედვით; რამდენად შეესატყვისება საერთოდ ერთმანეთს ქცევა და პიროვნების თვისება. როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ეს საკითხი, ინტენსიური კვლევის მიუხედავად, დახურულად ვერ ჩაითვლება და კვლავაც რჩება ე.წ. დისპოზიციონიზმის და სიტუაციონიზმის დაპირისპირების საგნად. მაგრამ, ეს ხელს არ უშლის პიროვნების თეორიების შემსწავლელ სპეციალისტებს აღიარონ ოლპორტის სისტემის ისეთი კონცეპტების მნიშვნელობა, როგორიცაა პიროვნების თვისება, ფუნქციონალური ავტონომია, პროპრიუმი და სხვა. მათი ნაყოფიერება მრავალგზის გამოვლინდა პერსონოლოგიურ კვლევაში (7)(13)(18)(19). სხვა საკითხია, როგორ უნდა ხორციელდებოდეს ასეთი კვლევა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ოლპორტი ეკლექტიზმისკენ მოგვიწოდებს. მაგრამ, რამდენად თანმიმდევრულია იგი ამ მხრივ? უნდა აღინიშნოს, რომ მის მიერ დეკლარირებული მეთოდოლოგია და ემპირიული კვლევა, გარკვეული აზრით, წინააღმდეგობაში მოდის ერთმანეთთან. თეორიულ პლანში ოლპორტი აშკარად იხრება იდეოგრაფიული მიდგომისკენ. სამაგიეროდ, ემპირიულ კვლევაში, თუ არ ჩავთვლით ე.წ. ჯენის წერილების გამოკვლევას[1], უპირატესობა ნომოთეტურ მეთოდოლოგიას ენიჭება. ოლპორტი ფსიქომეტრულ მეთოდებს იყენებს და თავადაც არის რამდენიმეს

[1] ინდივიდუალური, კონკრეტული შემთხვევების შესწავლის ოლპორტის მოწოდების ყველაზე მკაფიო გამოხატულება იყო მისი გახმაურებული გამოკვლევა, სადაც, ვინმე ჯენი მასტერსის ცენტრალური პიროვნული თვისებების გამოვლენის მიზნით, ექსპერტული შეფასების (კონტენტანალიზის) გზით, შესწავლილ იქნა ერთი ნაცნობი წყვილისადმი მის მიერ გაგზავნილი სამასამდე წერილი.

ავტორი. მათ შორის ყველაზე ცნობილია ღირებულებების შემსწავლელი ტესტი, რომელიც შპრანგერის ღირებულებით ტიპოლოგიას ეყრდნობა. ბუნებრივად იბადება კითხვა, როგორ უნდა შეთავსდეს სტანდარტიზირებული ტესტების გამოყენება იდეოგრაფიულ მიდგომასთან, რომელიც, თუ თანმიმდევრულად იქნა გატარებული, იმას გულისხმობს, რომ ყოველი ადამიანის შესწავლისას კვლევის ინსტრუმენტი საგანგებოდ უნდა იქნას შესაბამისობაში მოყვანილი ამ პიროვნების კონკრეტულ, განუმეორებელ თავისებურებებთან.

ყოველივე ეს უკავშირდება ოლპორტის თეზისს პიროვნების ინდივიდუალურობისა და უნიკალურობის თაობაზე, რომელიც იმდენად რადიკალურადაა ფორმულირებული, რომ, პრინციპში, გამორიცხავს ადამიანის ფსიქიკის სფეროში რაიმე ზოგადი კანონზომიერების ძიების შესაძლებლობას. უნდა ითქვას, რომ ოლპორტის თეორიული სისტემის ამ პუნქტმა ყველაზე დიდი წინააღმდეგობა გამოიწვია იმ ფსიქოლოგთა შორის, რომლებსაც კანონზომიერების დადგენისა და განზოგადების გარეშე მეცნიერული კვლევა ვერ წარმოუდგენიათ. ინდივიდუალობის შესწავლა ზოგადის აღმოჩენაზე უარის თქმას არ უნდა ნიშნავდეს. პიროვნების ფსიქოლოგიის სპეციალისტები აღნიშნავენ, რომ ინდივიდის უნიკალურობა პიროვნული თვისებების სხვადასხვა დონეების უნიკალურ შეხამებას წარმოადგენს, ამასთან, ეს თვისებები ყველასთვის ერთნაირია (16). უფრო ზოგად პლანში ეს პოზიცია მკაფიოდ გამოხატა ა. ფრანგიშვილმა. მისი თქმით, "პერსონალისტური ფსიქოლოგია, რომელიც უარყოფს პიროვნების შესწავლას ზოგადი ფსიქოლოგიის ფარგლებში, აგებულია კერძოსა და ზოგადის მცდარ ანტითეზაზე– ერთეული არ არსებობს სხვაგვარად, თუ არა იმ კავშირებში, რომელთაც მივყავართ ზოგადამდე. ზოგადი არსებობს მხოლოდ ერთეულში და ერთეულის წყალობით... ზოგადი ფსიქოლოგიისა და პიროვნების ფსიქოლოგიის დაპირისპირება კარგავს ყოველგვარ აზრს – ზოგადი ფსიქოლოგია არის იმავე დროს პიროვნების, ინდივიდუალობის ფსიქოლოგია" (14; 32).

ოლპორტის თეორიულმა სისტემამ ბიძგი მისცა პერსონოლოგიაში *პიროვნული თვისებების მიმართულების* შექმნას. ამ ორიენტაციის ფარგლებში მრავალი მკვლევარი მუშაობს. მათ შორის განსაკუთრებულ აღნიშვნას იმსახურებენ აიზენკი და კეტელი.

ჰანს იურგენ აიზენკი (1916-1997) ამოდის მოსაზრებიდან პიროვნების ელემენტების იერარქიული წყობის შესახებ. მან გამოყო ქცევის ორგანიზაციის ოთხი დონე. პირველ დონეს შეადგენენ *სპეციფიკური მოქმედებები* (აზრები), რომლებიც შეიძლება შემთხვევით წარმოიქმნან და არც გამოხატავდნენ პიროვნების თავისებურებებს. მეორე დონეზე ჩვენ უკვე საქმე გვაქვს *ჩვევით მოქმედებებთან*, ეი. ისეთ აქტებთან, რომლებიც გარკვეულ პირობებში რეგულარულად მეორდებიან. იერარქიის მესამე დონეზე თავს იჩენენ *პიროვნული თვისებები*. ისინი რამდენიმე ჩვეული მოქმედების გაერთიანების საფუძველზე აღმოცენდებიან. ქცევის ორგანიზაციის უმაღლეს, მეოთხე დონეზე გამოიყოფა *ტიპები ან სუპერფაქტორები*. ისინი, თავის მხრივ, რამდენიმე პიროვნული თვისების გაერთიანების შედეგად წარმოიქმნებიან (5).

პიროვნების ელემენტები ან პარამეტრები ფაქტორული ანალიზის გზით გამოიყოფა. ეს არის სტატისტიკური ტექნიკა, რომელიც საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ ფაქტორები, ანუ ურთიერთდაკავშირებული მოქმედების ჯგუფები; ისინი პიროვნების

სტრუქტურის ელემენტებს წარმოადგენენ. ფაქტორული ანალიზის სხვადასხვა დონეზე გარკვეული წონის ფაქტორები მიიღება. მაგალითად, ისეთი პიროვნული თვისებების გამოყოფის შემდეგ, როგორიცაა კომუნიკაბელურობა, აქტიურობა, იმპულსურობა, აღგზნებულობა, თავდაჯერებულობა, უდარდელობა, ოპტიმიზმი და სხვა, შემდგომი ფაქტორული ანალიზი საშუალებას იძლევა დადასტურდეს მათი გამაერთიანებელი უმაღლესი რიგის ფაქტორის — ექსტრავერსიის არსებობა.

თავდაპირველად აიზენკმა ორი სუპერფაქტორი გამოყო და მოგვიანებით მათ კიდევ ერთი დაუმატა. ყოველი სუპერფაქტორი *ბიპოლარულია*, ანუ ურთიერთსაწინააღმდეგო პარამეტრებისაგან შედგება. მაგალითად, *ექსტრავერსიის* საპირისპირო ტიპს *ინტრავერსია* წარმოადგენს; ესაა პასიური, ფრთხილი, არაკომუნიკაბელური, ჩუმი, პესიმისტური, მშვიდობისმოყვარე, საღად მოაზროვნე ადამიანი.

მეორე სუპერფაქტორია *ნევროტიზმი-სტაბილობა*. ადამიანები ნევროტიზმის ნიშნის მაღალი მაჩვენებლით ძალზე ძლიერად რეაგირებენ აგზნებაზე და ძნელად უბრუნდებიან ნორმალურ მდგომარეობას. მათ ახასიათებთ შფოთვის მაღალი დონე, დაძაბულობა, დათრგუნულობა, დაბალი თვითშეფასება და მიდრეკილება გარკვეული ორგანული და ფსიქოლოგიური პრობლემებისადმი.

მესამე სუპერფაქტორი *ფსიქოტიზმია*. ადამიანი მისი მაღალი მაჩვენებლით არის ეგოცენტრული, ციკი, აგრესიული, იმპულსური, მტრული, ანტისოციალური და ეჭვიანი. ის ვინც დაბალი ფსიქოტიზმით ხასიათდება (აიზენკის ტერმინოლოგიით, ძლიერი სუპერ-ეგოთი) ემპატიური ადამიანია, თანამშრომლობს სხვებთან, მზრუნველია და სოციალურად კარგად არის ადაპტირებული.

ამ ტიპების გამოსავლენად აიზენკმა შექმნა რამდენიმე ტესტური მეთოდიკა, რომელთა გამოყენებით მრავალი საინტერესო მონაცემი მიიღო. ეს, განსაკუთრებით, ექსტრავერსია-ინტრავერსიის პარამეტრს ეხება. ასე მაგალითად, გამოირკვა, რომ ინტრავერტები უფრო მგრძნობიარენი არიან სენსორული სტიმულაციისა და ტკივილის მიმართ. ისინი, ექსტრავერტებთან შედარებით, უფრო მალე იღლებიან. ექსტრავერტები უფრო ხშირად მონაწილეობენ სოციალურ მოვლენებში, მიისწრაფიან ექსტრემალური და სარისკო სიტუაციებისა და ქცევებისკენ; მეტ მიდრეკილებას იჩენენ ალკოჰოლისა და ნარკოტიკების მიმართ, უფრო აქტიურ სექსუალურ ცხოვრებას ეწევიან; სკოლაში და კოლეჯში მათი მოსწრების დონე ჩამორჩება ინტროვერტებისას.

სხვადასხვა ფაქტორების გარკვეული კომბინაცია კორელაციაში იმყოფება ისეთ მაჩვენებლებთან, როგორიცაა მიდრეკილება ორგანული დაავადებებისადმი (მაგ. კიბო, ჰიპერტონია და ა.შ.), შემოქმედების უნარი და სხვა. დადგენილია, მაგალითად, რომ კრიმინალურ და ანტისოციალურ ინდივიდებს, ჩვეულებრივ, ნევროტიზმის, ექსტრავერსიის და ფსიქოტიზმის მაღალი მაჩვენებლები აღენიშნებათ.

ყოველივე ეს საკმაო დამარწმუნებლობას ანიჭებს პიროვნების დახასიათებისადმი აიზენკისეულ მიდგომას და სარწმუნოს ხდის მის მიერ გამოყოფილი პარამეტრების რეალურ არსებობას. თვით აიზენკი ამ საკითხს უაღრესად სერიოზულად უდგებოდა. ფაქტორის რეალურ არსებობას, მისი აზრით, ყველაზე მეტად ამ უკანასკნელის ბიოლოგიური გაპირობებულობა ადასტურებს. ამიტომ იგი რუდუნებით აგროვებდა საბუთებს სამივე სუპერფაქტორის გენეტიკური დეტერმინირებულობის დასამტკიცებლად. პიროვნების ფორმირებაში ბიოლოგიური კომპონენტის მნიშვნელობაზე კროს-კულტურული კვლევები მიუთითებს: სრულიად განსხვავებულ კულტურებში ერთნაირი ფაქტორები იქნა გამოვლენილი. იგივეზე მეტყველებს ის გარემოებაც, რომ ცალ-ცალკე გაზრდილი მონოზიგოტური ტყუპები ამ პიროვნული ნიშნების მიხედვით

ბევრად უფრო მსგავსები არიან, ვიდრე ერთად გაზრდილი დიზიგოტური ტყუპები. მნიშვნელობა აქვს ლონგიტუდური კვლევის შედეგებსაც. მათ აჩვენეს, რომ პიროვნების სამფაქტორიანი სტრუქტურა დროში უაღრესად გამძლეა. საბოლოო ჯამში, აიზენკი მივიდა დასკვნამდე, რომ თითოეული სუპერფაქტორის ვარიაციის 65%-75% განსაზღვრულია მემკვიდრეობით, ხოლო დანარჩენი – გარემო პირობების თავისებურებებით (27).

ამას ეფუძნება აიზენკის შეხედულება ავადმყოფობასა და მკურნალობაზე. აღნიშნულ საკითხს ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა პიროვნების ფსიქოლოგიაში. აიზენკის ე.წ. *დიათეზისურ-სტრესული* მოდელის მიხედვით ადამიანები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან თავისი მიდრეკილებებით ამა თუ იმ ფსიქიკური აშლილობის მიმართ. ფსიქიკურ დარღვევებს განაპირობებს ის მიდრეკილებები (დიათეზი), რომლებსაც ფსიქოტიზმის სკალაზე მაღალი მაჩვენებელი აქვთ, მაგრამ არა ცალსახად, არამედ სტრესული სიტუაციის მნიშვნელოვან ზემოქმედებასთან ერთად. იგივე ხდება ნევროზების შემთხვევაშიც; ნევროზით დაავადებული პაციენტების უმრავლესობაში ნევროტიზმის დონე მაღალია, ხოლო ექსტრავერსიისა – დაბალი. მაგრამ, ნევროტიზმის სკალაზე მაღალი მაჩვენებელი, თავისთავად, სულაც არ ნიშნავს, რომ ადამიანს ნევროზი სჭირს ამ სიტყვის ფსიქოპათოლოგიური მნიშვნელობით. ამრიგად, მიუხედავად გენეტიკური ფაქტორის მნიშვნელობისა, ტრავმატული ფაქტორის მინიმიზაციამ ქცევის სათანადო რეგულაციის გზით შეიძლება მოგვცეს საგრძნობი დადებითი ეფექტი როგორც პროფილაქტიკის, ისე თერაპიის თვალსაზრისით. ამიტომ, აიზენკი ყოველმხრივ პროპაგანდას უწევდა ბიქევიორალურ თერაპიას.

მეცნიერებაში თავისი ხანგრძლივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობით, განსაკუთრებით დიაგნოსტიკური მეთოდების შემოტანით,აიზენკმა ფართო აღიარება მოიპოვა. აიზენკს არ შეუქმნია მასშტაბური თეორიული სისტემა, მით უფრო, ახალი მიმდინარეობა. მისი შეხედულებები მთლიანად თავსდება პერსონოლოგიის იმ განხრაში, რომელსაც თვისებების ფსიქოლოგიას უწოდებენ. თუმცა, ამ მიმართულებით მან ფრიად მნიშვნელოვანი იდეები გამოთქვა და, რაც მთავარია, მრავალი საინტერესო მონაცემით გაამდიდრა პიროვნების ფსიქოლოგია. აიზენკი მომხრე იყო ექსპერიმენტული და კორელაციური მეთოდების შეუღლებისა და გამოირჩეოდა არაჩვეულებრივი მომთხოვნელობით ემპირიული კვლევის სიზუსტისა და სანდოობის მიმართ. აქედან გამომდინარე, იგი უაღრესად კრიტიკული და, შესაძლოა, ზედმეტად კატეგორიულიც იყო სხვა ავტორებისა და მთელი მიმდინარეობების მიმართაც, თუ ისინი სათანადოდ არ ზრუნავდნენ ემპირიული მონაცემების სანდოობასა და ვერიფიკაციაზე. ამ მხრივ აიზენკი ფსიქოანალიზის ერთ-ერთი ყველაზე მკაცრი კრიტიკოსის სახელითაა ცნობილი.

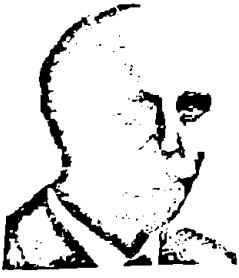

რაიმონდ ბერნარდ კეტელი (1905-1998) არა ნაკლებ მომთხოვნი იყო იმ კვლევის სანდოობის მიმართ, რომლითაც პიროვნების თვისებების დადგენა და გაზომვა ხდება. განსხვავება აიზენკისა და კეტელის მიდგომებს შორის ამ თვისებების რაოდენობას უკავშირდება. კეტელი უფრო მეტ თვისებასაც გამოყოფს და ამ თვისებათა უფრო მრავალფეროვან სურათსაც გვთავაზობს.

პირველ რიგში ხდება ზედაპირული და სიღრმეული (საერთო) თვისებების დიფერენცირება. ეს უკანასკნელნი წარმოადგენენ "საშენ ბლოკებს", რომლითაც პიროვნება აიგება; ისინი პიროვნების სტრუქტურის ძირითადი ელემენტებია.

მათ დასადგენად ზედაპირული თვისებების ფაქტორული ანალიზი ხორციელდება. თავის მხრივ, ზედაპირული თვისებების ნუსხა ძირითადად ორი ხერხით დგება. ერთ შემთხვევაში გამოიყენება ე.წ. ცხოვრებისეული ან L – მონაცემები (Life – ცხოვრება). აქ იგულისხმება როგორც ობიექტური ინფორმაცია (მაგალითად, გამოცელილი სამუშაო ადგილების რაოდენობა დროის გარკვეულ მონაკვეთში), ისე სხვების შეფასებები (უფროსის აზრი თანამშრომლის საქმიანი თვისებების შესახებ). მეორე შემთხვევაში ათვლის წერტილს ლექსიკონში მოცემული ზედსართავები წარმოადგენენ. კეტელმა დაიწყო 4500 ზედსართავით, რომლებიც 18000 სიტყვიდან შეირჩა. ეს სია შემცირდა სინონიმების, ჟარგონული გამონათქვამებისა და რთული ან უჩვეულო სიტყვების გამორიცხვის ხარჯზე. დარჩენილი 171 ზედაპირული თვისება გაივლის ექსპერტული რანჟირების პროცედურას, ხოლო შემდეგ, ისევე როგორც პირველ შემთხვევაში, მიმართავენ მრავალფაქტორული ანალიზის მეთოდს, რომლის საშუალებითაც რამდენიმე ზედაპირული თვისება ერთიანდება მსხვილ ფაქტორში. ასე გამოიყო 16 საერთო პიროვნული თვისება და შედგა მათი გასაზომი საყოველთაოდ ცნობილი 16 ფაქტორიანი პიროვნული კითხვარი. იგი გვაძლევს ე.წ. Q მონაცემებს (Questionnaire – კითხვარი) ისეთი პარამეტრების შესახებ, როგორიცაა, მაგალითად თავშეკავებულობა, ინტელექტი, ემოციონალური მდგრადობა, დომინანტურობა, გამბედაობა,პრაქტიკულობა,კონსერვატულობა,დისციპლინირებულობა და სხვა. შემდგომში,ე.წ. ობიექტური ტესტების ან OT მონაცემების (Objective Tests) საფუძველზე, ეს სია გაიზარდა 23-მდე, თავის ანტონიმებთან ერთად.

საერთო პიროვნული თვისებები იყოფა *ტემპერამენტის, უნარების* და *მოტივაციურ* თვისებებად. პირველი ეხება ადამიანის ემოციური ცხოვრების თავისებურებებს; მეორე – მის ინტელექტს, მუსიკალურ, მხატვრულ თუ სხვა ნიჭს, სენსომოტორულ თვისებებს და ა.შ. მესამე – მოტივაციური სფეროს დინამიკურ და შინაარსობრივ მახასიათებლებს.

აიზენკისაგან განსხვავებით და ოლპორტის მსგავსად, კეტელი დიდ ყურადღებას აქცევდა პიროვნების აქტივობის მოტივაციურ მხარეს. მოზრდილების, ბავშვების, სხვადასხვა კულტურის წარმომადგენლების მიერ კონკრეტულ სიტუაციებში განხორციელებული მოქმედებებიდან მიღებული მრავალრიცხოვანი T მონაცემის ფაქტორული ანალიზის შედეგად, კეტელი მივიდა დასკვნამდე, რომ პიროვნების მოტივაციური სფერო შედგება *თანდაყოლილი (ერგები)* და *შეძენილი (სენტიმენტები)* ტენდენციებისაგან. ერგები ქცევის პირველად და ბუნებრივ აღმძვრელებს წარმოადგენენ, ისეთებს, როგორიცაა შიმშილი, წყურვილი, სექსი, უსაფრთხოება, ცნობისმოყვარეობა და ა.შ. სენტიმენტებს წარმოადგენენ მოტივები, რომლებიც უკავშირდებიან ზნეობას, რელიგიას, კარიერას და ა.შ. საბოლოო ჯამში, ყოველთვის არის შესაძლებელი მათი კავშირის დადგენა სათანადო ერგებთან; ე.ი. მეორადი მოტივების ენერგია პირველადი მოტივებიდან მომდინარეობს. ერგები და სენტიმენტები, როგორც წესი, თანამონაწილეობენ რეალური ქცევის მოტივირების პროცესში და გარკვეულ ჰოლიმოტივაციურ სისტემებს ქმნიან.

კეტელის საბოლოო ამოცანას სწორედ რეალური, კონკრეტულ სიტუაციაში მიმდინარე ქცევის *წინასწარმეტყველება* შეადგენდა. ამისთვის საკმარისი არ არის მხოლოდ იმის ცოდნა, თუ რა პიროვნული თვისებები ახასიათებს ინდივიდს. პიროვნული თვისებები ხომ ქცევის ისეთ პარამეტრებზე მიუთითებენ, რომლებიც მეტ-ნაკლებად ყველა სიტუაციაში ელინდება. მაგრამ, რეალურ ქცევაში თავს იჩენს კონკრეტულ დროსა და ვითარებასთან დაკავშირებული ფაქტორებიც. მაგალითად, დროსთან მიმა-

რთებაში ცვალებადობს ე.წ. მდგომარეობები. ყოველ მომენტში ადამიანი განსხვავებულ ფსიქოლოგიურ (სიხარული, შფოთვა, დაღლილობა, აგზნებულობა, დეპრესია და ა.შ.) და ფიზიოლოგიურ (სხეულის ტემპერატურა, არტერიული წნევა, გულის ცემის რიტმი და სხვა) მდგომარეობაში იმყოფება. ყოველივე ეს, ნაწილობრივ, სიტუაციურადაა გაპირობებული და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს იმაზე, თუ რა ქცევა იქნება არჩეული და როგორ წარიმართება იგი. ქცევის სიტუაციური ვარირება კიდევ უფრო მეტადაა დაკავშირებული ე.წ. როლებთან. კეტელი ამ შემთხვევაში იმას გულისხმობს, რომ ადამიანის რეალური ქცევა განსაზღვრულია, ჯერ ერთი, იმ ტრადიციებითა და ნორმებით, რაც მიღებულია კონკრეტულ სოციალურ გარემოში და, ასევე, იმ როლით, რასაც ადამიანი ასრულებს მოცემულ სიტუაციაში.

საბოლოო ჯამში, პიროვნული თვისებების სტრუქტურის, სუბიექტის მდგომარეობისა და რეალური ვითარების გათვალისწინებით, კეტელი ცდილობს განსაზღვროს ამა თუ იმ ქცევის განხორციელების ალბათობა კონკრეტულ სიტუაციაში. ამრიგად, როგორც თანამედროვე ფსიქოლოგების უმეტესობა, კეტელიც კარგად აცნობიერებს იმას, რომ ქცევა განსაზღვრულია როგორც პიროვნული (დისპოზიციური), ისე სიტუაციური ფაქტორებით. მიუხედავად ამისა, კეტელი მაინც დისპოზიციონისტად არის მიჩნეული. ეს, ალბათ, იქიდან გამომდინარეობს, რომ ფსიქოლოგიაში მისი წვლილი არსებითად პიროვნული თვისებების შესწავლას უკავშირდება.

ფსიქოლოგიაში საბუნებისმეტყველო პარადიგმის ერთ-ერთი ყველაზე პრინციპული მომხრე, კეტელი, განსაკუთრებით ზრუნავდა იმაზე, რომ დამტკიცებინა მის მიერ გამოვლენილი ელემენტების რეალური არსებობა პიროვნების სტრუქტურაში. ამის დასადასტურებლად იგი მრავალნაირ ფაქტობრივ მასალას იყენებდა; ეს იყო სხვადასხვა გზით მოპოვებული მონაცემების ფაქტორული ანალიზი, კროსკულტურული და ონტოგენეტური კვლევის შედეგები; აქვე შედიოდა პიროვნულ ნიშნებზე დაყრდნობით, ბუნებრივ პირობებში მიმდინარე ქცევის პროგნოზირებისა და ტყუპების მეთოდით ჩატარებული მრავალრიცხოვანი კვლევების მონაცემები (25). ყოველივე ამის საფუძველზე კეტელი მივიდა დასკვნამდე, რომ მის მიერ გამოყოფილი პიროვნული ნიშნები ნამდვილად არსებობენ, რომ შესაძლებელია მათი გაზომვა და, შესაბამისად, რეალური ქცევის წინასწარმეტყველება. ამას კი სრულიად გარკვეული პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს, თუნდაც პროფესიული ორიენტაციისა და კონკრეტული საქმიანობისთვის შერჩევის, ან ფსიქიკური აშლილობების პროფილაქტიკისა და მკურნალობის თვალსაზრისით.

ამ უკანასკნელ ასპექტს კეტელი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. სათანადო კლინიკური და კვლევითი გამოცდილების საფუძველზე, მან გამოყო ორი სახის პათოლოგია. ერთი – ნორმალური ფუნქციების დისბალანსით გამოწვეული მდგომარეობაა, ხოლო მეორე – განსაკუთრებული და სრულიად გარკვეული ავადმყოფური პროცესების შედეგი. ფსიქიკური გადახრების მქონე ინდივიდებს ისეთივე პიროვნული ნიშნები ახასიათებთ, რაც ნორმალურ ადამიანებს, ოღონდ, დამატებით, მათ ანომალური თვისებებიც გააჩნიათ. ფსიქიკურად დაავადებული ინდივიდების შესწავლამ იგივე 23 პიროვნული თვისება გამოავლინა, პლუს 12 დამატებითი პათოლოგიური ფაქტორი.

დასასრულ, საჭიროა აღინიშნოს, რომ კეტელის სისტემის შეფასებების დიაპაზონი საკმაოდ ფართოა – აღფრთოვანებულიდან მკაცრად კრიტიკულამდე (18). მიუხედავად ამისა, როგორც არ უნდა ვფასებდეთ კეტელის თეორიულ მოსაზრებებს, უდავოა, რომ მის მიერ შექმნილი ტესტი იყო და რჩება პიროვნების შესწავლის ერთ-ერთ ყველაზე სერიოზულ და პოპულარულ ფსიქოდიაგნოსტიკურ საშუალებად.

ნათელია, რომ პერსონოლოგიის იმ მიმართულებაში, რომელიც პიროვნული ნიშნების ან თვისებების ფსიქოლოგიად იწოდება, არ არსებობს შეთანხმებული შეხედულება პიროვნების სრულყოფილი დახასიათებისთვის საჭირო ნიშნების რაოდენობაზე. ყოველი პიროვნების უნიკალური ნიშნების ღირებულების ხაზგასმით და ფაქტორულ მეთოდზე უარის თქმით, ოლპორტი, ფაქტობრივად, ნიშნების განუსაზღვრელი რაოდენობის აღიარებამდე მიდის. კეტელს, ფაქტორული ანალიზის საშუალებით, საერთო ნიშნების რაოდენობა ოცდასამამდე დაყავს. აიზენკი კი სულაც სამი ნიშნით კმაყოფილდება (4).

ბოლო ხანებში სულ უფრო მეტ ძალას იკრებს ახალი მიდგომა, რომელიც ამ მხრივ ერთგვარ კომპრომისად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ შეხედულების თანახმად, პიროვნების არსებითი დახასიათებისთვის აუცილებელი და საკმარისია ხუთი თვისება, ესენია: *ნევროტიზმი, ექსტრავერსია, ღიაობა გამოცდილებისადმი, კეთილმოსურნეობა* და *შეგნებულობა*. ეს, ცხადია, სუპერფაქტორებია, რომლებიც უფრო დაბალი წონის ფაქტორებს აერთიანებენ. მაგალითად, გამოცდილებისადმი ღიაობაში შედის ისეთი ნიშნები, როგორიცაა ცნობისმოყვარეობა, დაინტერესებულობა, კრეატულობა, შთაგონებულობა, გაწაფულობა, რეფლექსურობა და სხვა. კეთილმოსურნეობაში — სიკეთე, სირბილე, თანამშრომლობა, თავდამბლობა, დიდსულოვნება, პირდაპირობა, ხელგაშლილობა და სხვა. შეგნებულობაში — პასუხისმგებლობა, აკურატულობა, ორგანიზებულობა, გულმოდგინეობა, დისციპლინირებულობა, პრაქტიკულობა, შეუპოვრობა და სხვა. ნევროტიზმი და ექსტრავერსია ისეთივე ნიშნებით ხასიათდება, როგორც აიზენკთან.

თავდაპირველად *ხუთფაქტორიანი მოდელის* იდეა უორენ ნორმანმა წამოაყენა. მისი აზრით, მიუხედავად დიდი რაოდენობის სპეციფიკური და ინდივიდუალური ნიშან-თვისებებისა, არსებობს ხუთი საბაზისო ფაქტორი, რომელიც საკმაოდ სრულყოფილად და, ამასთან, ეკონომიურად ახასიათებს პიროვნებას. ეს ფაქტორები ბევრს გვეუბნება მისი ინდივიდუალურობის შესახებაც. შემდგომში ამ მოდელის დაზუსტებასა და გაღრმავებაში მრავალი მკვლევარი მონაწილეობდა (გოლდბერგი, ჯონი, მაკრეი, კოსტა და სხვა). დადასტურდა ხუთივე ფაქტორის ვალიდობა და სანდოობა, ასევე მათი სტაბილობა ადამიანის ცხოვრების განმავლობაში. შეფასდა ამ ფაქტორების კავშირი მემკვიდრეობასთან და ევოლუციურ თეორიასთან.

ხუთფაქტორიანი მოდელის ფარგლებში რამდენიმე ფსიქოდიაგნოსტიკური ტესტია შექმნილი. ისინი ფართოდ გამოიყენება პრაქტიკაში. სახელდობრ, პროფესიის შერჩევისას, ფსიქოკონსულტაციური და ფსიქოპათოლოგიური დიაგნოსტირებისა და სათანადო მკურნალობის შერჩევისას. არსებული გამოცდილება ადასტურებს, რომ ადამიანის პროფილის ცოდნა აღნიშნული ხუთი ფაქტორის მიხედვით, საშუალებას იძლევა საკმაოდ სანდოდ ვივარაუდოთ, თუ რა სახის საქმიანობაში მიაღწევს იგი მეტ წარმატებას,როგორი იქნება მისი სასწავლო მოსწრების დონე და რა ტიპის ფსიქოთერაპია მოუტანს მეტ სარგებლობას საჭიროების შემთხვევაში (16). საბოლოოდ, გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ხუთფაქტორიანი მოდელი პიროვნული თვისებების ფსიქოლოგიის ყველაზე თანამედროვე და პერსპექტიული მიმართულებაა.

პიროვნული თვისებების კონცეფცია XX საუკუნის ფსიქოლოგიის და, კერძოდ, პერსონოლოგიური მიმდინარეობის ერთ-ერთ ყველაზე მძლავრ ნაკადს წარმოადგენს. ის ახლაც დინამიკურად ვითარდება. მართალია ფსიქოლოგია ჯერ კიდევ შორსაა იმისაგან, რომ პიროვნების სრულყოფილი და ამომწურავი დახასიათება მოგვცეს, მაგრამ წარმატებები ამ მხრივ მაინც სახეზეა. ამაში დიდი წვლილი სწორედ პიროვნების თვისებების ფსიქოლოგიას მიუძღვის. მის ფარგლებში მართლაც ბევრი

რამ გაკეთდა. შეიქმნა საკმაოდ მძლავრი მეთოდიკური აპარატი, ძირითადად კითხვარის ტიპის სხვადასხვა ტესტების სახით. იგი გამოყენებულ იქნა მრავალრიცხოვან და მრავალფეროვან კორელაციურ კვლევებში, რომლებმაც გამოავლინეს პიროვნული თვისებების კავშირი ადამიანის ფუნქციონირების ამა თუ იმ მხარესთან. სახელდობრ, ძალიან მნიშვნელოვანია პიროვნული ნიშნების ფორმირებაში მემკვიდრული და გარემოსეული ფაქტორების წვლილის დადგენასთან დაკავშირებული მონაცემები. ისინი განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევენ ფსიქოლოგიის შემდგომი განვითარების თვალსაზრისით, რაც ფსიქობიოლოგიურ და ფსიქოგენეტიკურ კვლევებს უკავშირდება (იხ. თავი მეთორმეტე). პიროვნული თვისებების ფსიქოლოგიის მთავარი ფიგურები ძალზე მრავალმხრივი და ნაყოფიერი მეცნიერები არიან. ორიგინალური დიაგნოსტიკური მეთოდების გამოყენებით მათ კლასიკური ემპირიული გამოკვლევების ნიმუშები შექმნეს; გამოთქვეს არა ერთი საინტერესო მოსაზრება ფსიქოლოგიის ძირითადი ცნებების, თეორიული და მეთოდოლოგიური პრინციპების გარშემო. ამ მიმართულების თეორეტიკოსების უმრავლესობა მეცნიერებაში მკაცრი დეტერმინისტული და სციენტისტური მიდგომის მომხრეა. გამონაკლისი ოლპორტია, რომელიც ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის სათავეებთან იდგა და ერთ-ერთმა პირველმა იგრძნო ჰუმანიტარული მეთოდოლოგიის მნიშვნელობა. ამავე დროს იგი არც საბუნებისმეტყველო პარადიგმას უარყოფდა და, ალბათ, გასული საუკუნის ფსიქოლოგიის ყველაზე დიდი ეკლექტიკოსი იყო.

პიროვნული თვისებების ფსიქოლოგია, ცხადია, ვერ ასცდებოდა კრიტიკულ შენიშვნებს. ისინი შეეხო ფაქტორული ანალიზის მეთოდოლოგიას, ემპირიული მონაცემების ურთიერთშეუსაბამობას, შეუთანხმებლობას ცენტრალურ საკითხში — ფაქტორების რაოდენობასთან დაკავშირებით და ბევრ სხვა მომენტს. მაგრამ, მთავარი დარტყმის ობიექტი ერთი, აქსიომატურად მიჩნეული დებულება გახდა; იგულისხმება პიროვნული თვისებების ფსიქოლოგიაში გაბატონებული რწმენა, რომ თვისებები განაპირობებენ ადამიანის ქცევის მდგრადობას დროში და სხვადასხვა სიტუაციაში (ე.წ. *ლონგიტუდური და კროსსიტუაციური სტაბილობა*). ეს ნიშნავს, რომ თუ ადამიანს გააჩნია გამოკვეთილი პიროვნული თვისება, ის თანმიმდევრულად გამოვლინდება როგორც დროის სხვადასხვა მონაკვეთში, ისე განსხვავებულ სიტუაციაში.

სტაბილობის ორივე გამოვლინება ეჭვის ქვეშ დადგა. განსაკუთრებული დაკვის საგანი გახდა თვისებების სტაბილობის კროსსიტუაციური ასპექტი. ამ მიმართულებით პირველი გამოკვლევა ჯერ კიდევ 1928 წელს შეასრულეს ჰიუ ჰარშტორნმა და მარკ მეიმ. მათი შრომა იმის გარკვევას ეხებოდა, არის თუ არა პატიოსნება სიტუაციურად მდგრადი პიროვნული თვისება. ისინი საშუალებას აძლევდნენ ბავშვებს ეცრუათ, ეთაღლითად და მოეპარათ სხადასხვა სიტუაციაში — საკუთარ სახლში, კლასში მეცადინეობისას, სპორტულ დარბაზში შეჯიბრისას და ეკლესიაში კათეხიზისის შესწავლისას. მაგალითად, საკლასო სამუშაოს დროს მათ შეეძლოთ გადმოწერათ პასუხი. გამოირკვა, რომ ბავშვები არ არიან ყოველთვის თანმიმდევრულად პატიოსნები. თუ ბავშმა ითაღლითა ერთ სიტუაციაში, მაგალითად საკლასო წერისას, ეს არ ნიშნავს, რომ იგი უპატიოსნოდ მოიქცევა სპორტულ მოედანზე ან ეკლესიაში. კორელაციის მაჩვენებელი განსხვავებულ სიტუაციაში გამოვლენილ ქცევებსა და პიროვნულ ნიშნებს შორის ძალიან დაბალი აღმოჩნდა.

მოგვიანებით, სამოციანი წლებიდან მოყოლებული, დაიწყო საკითხის ფართო და სკურპულოზული შესწავლა. ამის მთავარი ინიციატორი თანამედროვეობის ერთ-ერთი გამოჩენილი ფსიქოლოგი უოლტერ მიშელი (1930) იყო. თავის კლასიკურ გამოკვ-

ლევაში შეგნებულობის შესახებ, მან აღმოაჩინა, რომ სტუდენტების მიერ გამოელენილი შეგნებულობა ერთ ვითარებაში (მეცადინეობებზე დასწრება) და მეორეში (დავალებების დროული შესრულება) ან სულ არ არის ერთმანეთთან კავშირში, ან ეს კავშირი ძალზე სუსტია. მიშელმაც და სხვა მკვლევარებმაც უჩვენეს, რომ მოცემული ეფექტი აღინიშნება სხვა ქცევებისა და პიროვნული თვისებების შემთხვევაშიც (აგრესიულობა, რიგიდობა, ექსტრავერსია და ა.შ.). კორელაციის მაჩვენებელი ერთი რომელიმე პიროვნული თვისების კროსსიტუაციურ გამოვლინებებს შორის საშუალოდ 30% ფარლებშია და არ აღემატება 40%. მიშელმა ისიც აღნიშნა, რომ პიროვნული თვისებების ტესტური გაზომვების პროგნოსტული ღირებულება ძალზე მცირეა. მაგალითად, ექსტრავერსიის ტესტურ მნიშვნელობაზე დაყრდნობით ვერ იწინასწარმეტყველებ ინდივიდის ქცევას სხვადასხვა ვითარებაში.

საბოლოო ჯამში, ამ მონაცემების საფუძველზე გამოითქვა მოსაზრება, რომ ქცევა ბევრად მეტად განისაზღვრება სიტუაციის მახასიათებლებით, ვიდრე პიროვნული თვისებებით. ჩამოყალიბდა *სიტუაციონისტური* თვალსაზრისი, რომელიც დაუპირისპირდა *დისპოზიციონისტურს*. დავა ამ შეხედულებებს შორის დღესაც მიმდინარეობს. სიტუაცია — დისპოზიციის დილემა ერთ-ერთი უმწვავესია თანამედროვე ფსიქოლოგიაში. დისკუსიაში ჩართული არიან როგორც პიროვნების ფსიქოლოგიის, ისე სოციალური ფსიქოლოგიის სპეციალისტები. გადამწყვეტი უპირატესობა ჯერ-ჯერობით არც ერთ მხარეს არ მოუპოვებია, ვინაიდან ორივეს საკმაოდ სერიოზული არგუმენტები აქვს საკუთარი პოზიციის დასაცავად.

ავიღოთ თუნდაც სიტუაციონიზმი. მისი მთლიანი უარყოფა არა თუ ძნელია, არამედ შეუძლებელიც, ვინაიდან ეს ქცევაზე სიტუაციის გავლენის უარყოფის ტოლფასი იქნება. სიტუაციის პრიორიტეტი პიროვნულ ფაქტორზე ზოგჯერ მართლაც თვალსაჩინოა. შუქნიშანზე წითელი სინათლის ანთებისას მძღოლები ჩერდებიან, ხოლო მწვანის ანთებისას ადგილიდან იძვრიან. აქ მნიშვნელობა არა აქვს, თუ რა პიროვნული ნიშნები გააჩნია თითოეულ მათგანს. გარკვეულ სიტუაციებში ყველა ნორმალური ადამიანი ერთნაირად იქცევა, რასაც, უმეტეს წილად, მათი როლური მიკუთვნებულობა განსაზღვრავს. სასამართლოში ინდივიდის ქცევის წინასწარმეტყველებისთვის მის პიროვნულ თვისებებზე უფრო მნიშვნელოვანი ის არის, თუ რა როლს ასრულებს იგი (მოსამართლე, ადვოკატი, პროკურორი თუ ბრალდებული). თუ პიროვნული თვისებების ფსიქოლოგიის წარმომადგენლები მართლა ელოდებიან, რომ ადამიანის აგრესიულობა აუცილებლად გამოვლინდება რელიგიური ცერემონიის დროს, ხოლო კეთილმოსურნეობა — რაგბის თამაშისას, ისინი, უბრალოდ, ცდებიან. სხვათა შორის, სიტუაციონისტები სწორედ ასე ფიქრობენ; ისინი მიუთითებენ ყოველდღიურ ყოფაში გავცელებულ ფენომენზე, რომელიც *ატრიბუციის ფუნდამენტური შეცდომის* სახელით არის ცნობილი (ლ. როსი). ეს ნიშნავს ადამიანთა გაზვიადებულ წარმოდგენას პიროვნული ნიშნებისა და დისპოზიციების მნიშვნელობის შესახებ და, იმავდროულად, მათ უუნარობას აღიარონ სიტუაციური ფაქტორების ზემოქმედების მნიშვნელობა სხვის ქცევაზე. ფაქტობრივად ატრიბუციის ფუნდამენტურ შეცდომას ორი ასპექტი გააჩნია — გადაჭარბებული დისპოზიციონიზმი და არასაკმარისად განვითარებული სიტუაციონიზმი. ეს ფენომენი მრავალ გამოკვლევაში იქნა დადასტურებული; გამოითქვა რამდენიმე მოსაზრება მისი გამომწვევი მიზეზების შესახებ (8)(15). სიტუაციონისტები თვლიან, რომ ყოველდღიური ცნობიერების ამ მცდარ რწმენას უკრიტიკოდ იღებს ზოგიერთი

მეცნიერი, როდესაც დისპოზიციონიზმის შეხედულებას იცავს.

მეორე მხრივ, მეცნიერულ ლიტერატურებას მოკლებულია სიტუაციონისტების "კრიტიკული" პოზიციაც, როცა ის სიტუაციური ფაქტორის ერთადერთობას აღიარებს. მეტიც, ასეთი პოზიცია საერთოდ მცდარია, ვინაიდან მას, ფაქტობრივად, პიროვნების ცნების უარყოფამდე მივყავართ. პიროვნება, თუ ის რეალობაა, მუდმივ მახასიათებლებს გულისხმობს, რომლებიც არ შეიძლება ქცევაში არ აისახებოდნენ. ამიტომ ბუნებრივია, რომ სიტუაციონისტურ შემოტევას პერსონოლოგების საპასუხო რეაქცია მოჰყვა. შესრულდა სპეციალური ემპირიული გამოკვლევები იმის საჩვენებლად, რომ პიროვნული თვისებები დროისა და სიტუაციის პარამეტრების მიმართ საკმაოდ მაღალი მდგრადობით ხასიათდება. მაგალითად, ლონგიტუდური კვლევებით დადასტურდა, რომ გარკვეული თვისებების (ემოციური სტაბილობა, დომინირებულობა, კომუნიკაბელურობა და სხვა) ტესტურ მაჩვენებლებს შორის, ცხოვრების სხვადასხვა პერიოდებში, ძალიან მაღალი კორელაცია არსებობს. ეს პიროვნული თვისებების დროში მდგრადობაზე მეტყველებს.

ქცევის სიტუაციურ შეთანხმებულობასთან დაკავშირებით, მიშელის შემდეგ, ყველაზე მეტი ეჭვი გაჩნდა. აქ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს სეიმურ ეპსტაინის შრომები. სწორედ მან მოუნახა მეთოდური ხარვეზი იმ გამოკვლევებს, რომლებიც, პიროვნულ თვისებებთან შედარებით, სიტუაციური ფაქტორის გადამწყვეტ როლზე მიანიშნებდნენ. ეპსტაინი ამტკიცებდა, რომ არ შეიძლება ვიმსჯელოთ ადამიანის პატიოსნებაზე ან სიკეთეზე ერთჯერად სიტუაციებში განხორციელებულ ქცევებზე დაკვირვებით და მათ შორის კორელაციის გამოთვლით. ერთი სიტუაცია შეიძლება არარელევანტური აღმოჩნდეს მოცემული თვისებისთვის და ეს გაზომვის მცდარ მაჩვენებელში აისახება. მან აჩვენა, რომ სანდო მონაცემების მისაღებად ადამიანის მოქმედება გაცილებით მრავალფეროვან და, რაც მთავარია, მრავალრიცხოვან სიტუაციებში უნდა შემოწმდეს. თუ ეს გაკეთდება, მაშინ აღმოჩნდება, რომ პიროვნული თვისებების (და სათანადო ქცევების) ვარიაცია სიტუაციიდან სიტუაციამდე სულაც არ არის ისეთი მნიშვნელოვანი, როგორც ამას სიტუაციონისტები წარმოადგენენ. ეპსტაინის ცნობილ გამოკვლევაში ოცდაათი დღის განმავლობაში მიმდინარედა დაკვირვება ცდისპირების განცდებსა და ქცევებზე. ამ რთული ექსპერიმენტის შედეგებს თუ განვაზოგადებთ, შეიძლება ვთქვათ, რომ ადამიანის ქცევაზე ერთსაათიანი დაკვირვება საკმარისი არ არის იმის განსაზღვრისთვის, თუ როგორ იმოქმედებს იგი შემდგომი მეორე საათის განმავლობაში. მაგრამ თუ დაკვირვება, ვთქვათ, ერთი კვირა გრძელდება, მაშინ საკმაოდ ზუსტად შეძლება იმის განსაზღვრა, თუ როგორ მოიქცევა იგი ნებისმიერი სხვა კვირის განმავლობაში. საბოლოოდ, ეპსტაინის თანახმად, ტესტებში გამოვლენილი პიროვნული თვისებების მიხედვით, ქცევა პროგნოზირებადია, ოღონდ ამისთვის სიტუაციები ექვივალენტური უნდა იყვნენ. მართლაც, ხომ არ შეიძლება მოელოდე, რომ ადამიანი აბსოლუტურად განსხვავებულ სიტუაციებში აბსოლუტურად ერთნაირად მოიქცევა. ამასთან, მოქმედებები, რომლებიც განსხვავებულად გვეჩვენება, შეიძლება ერთი და იგივე პიროვნული თვისების გამოვლინებას წარმოადგენდნენ. მაგალითად, ადამიანებთან ხშირი კონტაქტი, მრავალი მეგობრის ყოლა და ძლიერი შთაბეჭდილებების ძიება ერთი თვისების, კერძოდ, ექსტრავერსიის გამოვლინებებია. საფიქრებელია, რომ ეს თვისება სხვადასხვა სიტუაციაში განსხვავებული ქცევის სახით რეალიზდება.

პიროვნული თვისებების მიხედვით ქცევის წინასწარმეტყველება ზოგადად უკეთ ხერხდება, თუ ქცევის სიტუაციური კონტექსტი ნაცნობი და არაფორმალურია, რეაქციების

სპექტრი ფართოა, ანუ არსებობს მისაღები ქცევების მრავალი ვარიანტი და სიტუაცია მეტ-ნაკლებად ხანრძლივი დროის განმავლობაში უცვლელია (16). საფლეისო მდგომარეობით, ექსპერტების დასკვნა ასეთია: "თვისებათა შეთანხმებულობა, პრინციპში, დასტურდება, მაგრამ მეტი შეთანხმება აღინიშნება გარკვეული სიტუაციური კატეგორიების შიგნით (მაგალითად სახლი, სკოლა, სამუშაო, გართობა, დასვენება) და არა მათ შორის. იმის გამო, რომ ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩვენ ვაკვირდებით ადამიანების ქცევას სიტუაციების შეზღუდულ დიაპაზონში, შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ქცევების შეთანხმებულობა მეტია, ვიდრე სინამდვილეში" (13; 319).

როგორც ჩანს, სწორედ ამის გათვალისწინებით, მიშელმა, რომელიც ფაქტობრივად დისპოზიციონიზმზე შემოტევის წამომწყები იყო, შემდგომში ერთობ შეარბილა თავისი პოზიცია და საკმაოდ გაწონასწორებული მოდელი შემოგვთავაზა *პიროვნული თვისებების კოგნიტურ-აფექტური სისტემის* სახით. ამ კონცეფციის დედააზრი იმის დაშვებაშია, რომ ადამიანის ქცევის სიტუაციური ცვალებადობის მიუხედავად მას სრულიად გარკვეული და პროგნოზირებადი ხასიათი აქვს. მაგალითად, ცოლზე გამწყრალმა ადამიანმა შეიძლება მის მიმართ აგრესია გამოაკლინოს, მაგრამ, თავის უფროსზე გაჯავრებისას, საფიქრელია, რომ ასეთი რამისაგან თავს შეიკავებს. ეს ვითარება თითქოს იმის მაჩვენებელია, რომ სუბიექტი ერთი და იგივე სტიმულზე განსხვავებულად რეაგირებს და, მაშასადამე, აგრესიულობა, როგორც პიროვნული თვისება, ან სულ არ არსებობს, ან მხედველობაში მისაღები არ არის. მაგრამ, მიშელის მოდელის მიხედვით, სხვადასხვა პირის მიერ გამოწვეული გაღიზიანება ერთი და იგივე სტიმულად ვერ ჩაითვლება. აღწერილი მოქმედების ნიმუშები შეიძლება გამოხატავდნენ ადამიანის რეაგირების სტაბილურ სქემას. მიშელის აზრით, აქტივობა რომ თვისებათა სისტემის მდგრადი კონფიგურაციის შედეგი იყოს, მაშინ არ იარსებებს ქცევის სიტუაციური ვარიაცია; ე.ი. თუ ადამიანი ბრაზიანია, იგი, მეტ-ნაკლებად, ყოველთვის ერთნაირად იმოქმედებს; აქ მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ როგორია კონკრეტული სიტუაცია. სინამდვილეში პიროვნებას გააჩნია მყარი სქემა თავისი ქცევის ვარირებისა სხვადასხვა სიტუაციაში. ამ სქემას მიშელი *პიროვნულ ავტოგრაფსაც* უწოდებს და თვლის, რომ ის ყველა სიტუაციაში *სტაბილური* რჩება, მაშინაც, როცა კონკრეტული ქცევა ცვალებადობს. პიროვნული ავტოგრაფი, არსებითად, დისპოზიციური ხასიათის მატარებელია. მასში შედის ისეთი *კოგნიტურ-აფექტური ერთეულები*, როგორიცაა მიზნები, ღირებულებები, მოლოდინები, ინფორმაციის კოდირებისა და თვითრეგულაციის სტრატეგიები. მაშასადამე, გამოდის რომ ქცევის სიტუაციური ცვალებადობა კანონზომიერი და, ამავე დროს, დისპოზიციურად გაპირობებული მოვლენაა. ასეთნაირად ცდილობს კოგნიტივისტი მიშელი სიტუაციონიზმისა და დისპოზიციონიზმის შერიგებას (30).

ამრიგად, როგორც ჩანს, არც ცალმხრივი სიტუაციონიზმია მართებული და არც ცალმხრივი დისპოზიციონიზმი. ქცევას პიროვნული ფაქტორიც განსაზღვრავს და გარემოსეულიც. ქცევის წინასწარმეტყველებისთვის ორივეს შესახებ მონაცემების გათვალისწინებაა საჭირო, მაგრამ ესეც არ კმარა. მხედველობაშია მისაღები ის ეფექტებიც, რომლებიც მათი ურთიერთგავლენის შედეგად წარმოიქმნება. კრიტიკულ ფაქტორს სწორედ პიროვნული თვისებებისა და სიტუაციის ურთიერთქმედება შეადგენს. ამაშია ე.წ. *ინტერაქციული* თვალსაზრისის ძირითადი იდეა, რომელიც მყარად იკიდებს ფეხს თანამედროვე ფსიქოლოგიაში (26)(28).

ინტერაქციის იდეა, თავისთავად, ახალი არ არის. მას განსხვავებული ფორმით ბევრი მეცნიერი გამოთქვამდა. როგორც უკვე დავინახეთ, ჩამოყალიბებული ინტერაქცი-

ული სახე აქვთ მიერეისა და კეტელის კონცეფციებს. ინტერაქციული შეხედულების ვარიანტია, პრინციპში, შტერნის ზემოთ განხილული კონვერგენციის თეორიაც. ასეთივე ბუნებისაა უზნაძის კოინციდენციის თეორიაც. უფრო მეტიც, უზნაძის მთელი ზოგადფსიქოლოგიური მოძღვრება ინტერაქციული მიდგომის ერთ-ერთ საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს, რადგან მასში, განწყობის სახით, ისეთი რეალობაა მონახული, რომელშიც შინაგანი და გარეგანი, პიროვნული და სიტუაციური ურღვევ და არსებით კავშირში იმყოფება (იხ. თავი მერვე).

საკითხი, რომელიც ამჟამად დაისმის ინტერაქციონიზმის თეორეტიკოსების მიერ, ძირითადად პიროვნული თვისებებისა და სიტუაციის ურთიერთმიმართებასა და ურთიერთზემოქმედებას ეხება. მაგრამ, ინტერაქციაზე საუბარი, მისი რეალური შესწავლა მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორები უკვე იქამდე ახდენენ ერთმანეთზე სერიოზულ ზეგავლენას, ვიდრე კონკრეტულ აქტივობაში მოხდება მათი დაკავშირება. ეს გავლენა ორმხრივია. სუბიექტის სიტუაციაზე გავლენაში სულ ცოტა ორი ასპექტი შეიძლება გამოიყოს. უფრო ზოგად პლანში თუ ვილაპარაკებთ, პიროვნება პირდაპირი მნიშვნელობით ქმნის კულტურულ, სოციალურ გარემოცვას და გარდაქმნის ფიზიკურ სამყაროს. ამავე დროს, პირადი გარემოც დიდ წილად ოვით ადამიანის მიერ განისაზღვრება და კონსტრუირდება. ინდივიდები ირჩევენ სად ისწავლონ, იცხოვრონ, იმუშაონ, გაერთონ, ვისთან იმეგობრონ და ა.შ. ამ არჩევას, ნაწილობრივ მაინც, მათი პიროვნული თვისებები განსაზღვრავს. მაგალითად ის, თუ რა სიტუაციაში გაატარებს ადამიანი საღამოს, დამოკიდებულია მის ექსტრავერტობა- ინტრავერტობაზეც. ექსტრავერტი, ალბათ, უფრო ხმაურიან წვეულებას აირჩევს, ინტრავერტი კი სახლის მშვიდ სიტუაციას ამჯობინებს. მოკლედ, ადამიანი ქმნის და შემოფარგლავს იმ სიტუაციებს, რომლებშიც უხდება ყოფნა და მოქმედება.

სიტუაციაზე პიროვნების გავლენის მეორე ასპექტი იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანს, ფაქტობრივად, საქმე აქვს არა გარემოსთან, მისი ობიექტური, ინტერსუბიექტური მნიშვნელობით, არამედ სიტუაციის ინდივიდუალურ-საზრისულ შინაარსთან (მოცემულობასთან). "რეალური სამყარო, სადაც შევიგრძნობთ, ვგრძნობთ, ვფიქრობთ და ვმოქმედებთ — ეს არის ჩვენს მიერ აღქმული და საზრის მინიჭებული სამყარო" (29; 232). სიტუაცია, როგორც მოქმედი ფაქტორი, ადამიანის სუბიექტური ინტერპრეტაციის შედეგია და, ამდენად, იმთავითვე გაპირობებულია პიროვნული ცვლადებით. ეს შეიძლება იყოს კონტექსტური, მიმდინარე სუბიექტურ მდგომარეობებთან დაკავშირებული სემანტიკა; აგრეთვე, სიტუაციის ისეთი ფუნდამენტური მომენტებით განსაზღვრული მნიშვნელობები, როგორიცაა ადამიანის ცოდნა და მისი ცხოვრების ისტორია. ყოველივე ამის გამო, სიტუაციის აღქმა ყოველთვის საკმაოდ ინდივიდუალურია. რამდენი ადამიანიცაა სიტუაციაში, იმდენნაირია მისი გაგება და შეფასება. ერთი და ივგივე ინდივიდისთვისაც სიტუაციამ, სხვადასხვა დროს, შეიძლება განსხვავებული მნიშვნელობა შეიძინოს. სხვათა შორის, სწორედ ამ ვითარებას ითვალისწინებდა უზნაძე, როცა შვიდი ათეული წლის წინათ, ერთმანეთისაგან განასხვავებდა გარემოსა და სიტუაციის ცნებებს. სიტუაცია, მისი აზრით, გარემოს ის ნაწილია, რომელიც ინდივიდის გაბატონებულ მოტივაციასა და მის შესაძლებლობებს შეესაბამება — მათი რელევანტურია (2). ამრიგად, სიტუაცია სუბიექტურად წაკითხული გარემოა.

თავის მხრივ, ინდივიდიც იმთავითვე სიტუაციური ზეგავლენის ქვეშ იმყოფება. აქაც ორი ასპექტი შეიძლება გამოიყოს. ერთი — აქტუალური ასპექტი; ინდივიდი ყოველთვის მხედველობაში იღებს ამჟამინდელი თუ მომავალი ქცევის სიტუაციას,

რათა იგი მიზანშეწონილად წარმართოს; მეორე – გენეტიკური ასპექტი; პიროვნების ფორმირება გარემოს (სიტუაციის) მუდმივი და გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე ზეგავლენის ქვეშ მიმდინარეობს. პიროვნული ნიშნები, თვისებები, დისპოზიციები, გარკვეულ წილად, ყალიბდება სიტუაციური, ცხოვრებისეული გამოცდილების აკომულირების შედეგად.

ამრიგად, თანამედროვე პერსონოლოგიაში (და სოციალურ ფსიქოლოგიაში) სიტუაცია-დისპოზიციის დილემა ჯერ კიდევ აქტუალურად დგას. ოღონდ ახლა მან სხვა სახე მიიღო; რადიკალური პოზიციები, რომლებიც ერთი ფაქტორის აღიარებასა და მეორის უკუგდებაში მდგომარეობდა, შერბილდა და შეიცვალა ქცევის ერთ-ერთი ასპექტისათვის უპირატესობის მინიჭებით. ზოგჯერ იმაზეც ლაპარაკობენ, რომ დღეს ყველა ფსიქოლოგი, ფაქტობრივად, ინტერაქციულ შეხედულებას იზიარებს (24). ამაში შეიძლება არის ჭეშმარიტების მარცვალი, თუმცა უფრო ზუსტი იქნება თუ ვიტყვით, რომ ინტერაქციონისტული თვალსაზრისი თანდათან იკრებს ძალას. ნამდვილი და თანმიმდევრული ინტერაქციონიზმი შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების პრინციპული თანაბარღირებულების, მათი არსებითი და ორგანული დაკავშირებულობის იდეებს ანვითარებს. ჩვენ ვნახეთ, რომ ამ იდეების რეალიზაცია სხვადასხვა თეორიულ სისტემაში განსხვავებულ სახეს იღებს; მაშასადამე, ინტერაქციონიზმის სხვადასხვა სახეობა არსებობს (32). საჭიროა პრინციპული მოსაზრებების ინტეგრირება და დასაზუსტებელი ემპირიული საკითხების შესწავლა. ეს უკვე მიმდინარე საუკუნის ამოცანაა.

ლიტერატურა

1. აბაშიძე ე. პერსონალისტური ფსიქოლოგია (ვ. შტერნი). თბილისი, 1962.
2. უზნაძე დ. პედოლოგია. ტფილისი, 1933.
3. შტერნი ვ. პერსონალისტური ფსიქოლოგია. დასავლეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობები, ტფილისი, 1935.
4. Айзенк Г. Количество измерений личности: 16, 5 или 3 ? – критерии таксономической парадигмы. Иностранная психология, 1993, 2.
5. Айзенк Г. Структура личности. М., 1999.
6. Анциферова Л.И. Некоторые вопросы исследования личности в современной психологии капиталистических стран. В кн.: Теоретические проблемы психологии личности. М., 1974.
7. Клонингер С. Теории личности. СПб., 2003.
8. Майерс Д. Социальная психология. СПб, 1997.
9. Олпорт Г. Личность: проблема науки или искусства. Психология личности. Тексты. М., 1982.
10. Олпорт Г. Горечь и сладость плодов эклектизма. В кн.: Личность в психологии. М-СПб, 1998.
11. Олпорт Г. Общее и уникальное в психологии. В кн.: Личность в психологии. М-СПб, 1998.
12. Олпорт Г. Персоналистическая психология Вильяма Штерна. В кн.: Личность в психологии. М-СПб, 1998.
13. Первин Л., Джон О. Психология личности. Теория и исследования. М., 2000.
14. Прангишвили А.С. О некоторых вопросах общепсихологической теории. Сообщения АН ГССР. т. 17, 4, 1956.

15. Роос Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии. М., 1999.
16. Фернхейм А., Хейвен П. Личность и социальное поведение. СПб., 2001.
17. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. т.1, М., 1986.
18. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. М., 1997.
19. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 1997.
20. Штерн Б. Одаренность детей и подростков и методы ее исследования. М., 1922.
21. Штерн В. Дифференциальная психология и ее методические основы. М., 1998.
22. Allport G.W. Personality: A psychological interpretation. New York: Holt, Rinehart and Wilson, 1937.
23. Allport G. W. Pattern and growth in personality. New York: Springer-Vergal, 1986.
24. Argyle M., Furnham A., Graham J. Social situations. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
25. Cattell R.B. Personality and learning theory. New York: Springer, 1979.
26. Endler N.S. Persons, situations and their interactions. In: Further explorations in personality. New York: Wiley, 1981.
27. Eysenck H.J. Personality, genetics and behavior: Selected papers. New York: Praeger, 1982.
28. Houts A.C., Cook T.D., Shadish W.R. The person-situation debate: A critical multiplist perspective. Journal of Personality, 1986, 54.
29. Magnusson D. Situational determinants of stress: an interactional perspective. In A. Coldberger, S. Breznitz (Eds.). Handbook of Stress, New York: The Free Press, 1982.
30. Mischel W., Shoda Y. A cognitive-affective system theory of personality. Psychological Reports, 1995, 102.
31. Murray H.A. Explorations in personality. New York: Oxford University Press, 1938.
32. Ozer D.J. Consistency in personality: A methodological framework. New York: Springer-Vergal, 1986.
33. Stern W. Autobiography. In C. C. Murchinson (Ed.). A History of psychology in autobiography. Vol.I. Worcester, Massachusetts: Clark University Press, 1930.
34. Stern W. Allgemeine psychologie auf personalistischer grundlage. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1935.

თავი მეათე

ჰუმანისტური და ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია

XX საუკუნის პირველ ნახევარში ამერიკული ფსიქოლოგიის წამყვან მიმდინარეობას უთუოდ ბიჰევიორიზმი წარმოადგენდა. გარკვეული გავლენა გააჩნდა ფსიქოანალიზსაც. 60-ანი წლებიდან მათ დაუპირისპირდა "მესამე ძალად" წოდებული ჰუმანისტური ფსიქოლოგია. მან ორგანიზაციულად გაერთიანა მკვლევარები, რომელთაც არ აკმაყოფილებდა პირველი ორი მიმდინარეობის ნატურალისტური, მექანიცისტური და რედუქციონისტული ტენდენციები. ჰუმანისტური ფსიქოლოგია იმთავითვე არ იყო და არც ამჟამად წარმოაგენს ერთიან თეორიულ სისტემას ან სკოლას. ამიტომაც, უფრო ხშირად ლაპარაკობენ ჰუმანისტურ მიმართულებაზე, რომელიც მიმართულია არა მხოლოდ მეცნიერულ-თეორიულ საკითხებზე, არამედ პრაქტიკის, სოციალურ ყოფასთან დაკავშირებული პრობლემების მოგვარებაზე. ჰუმანისტური მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე, მას სურს თავისუფალი, ჯანსაღი და ღირსეული ადამიანებით წარმოდგენილი საზოგადოების შექმნა. რაც შეეხება ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის კონცეპტუალურ სახეს, იგი მიეკუთვნება ფსიქოლოგიური აზროვნების იმ ნაკადს, რომელიც უპირისპირდება ბუნების მოვლენების შემსწავლელი დისციპლინების ყაიდაზე აგებულ ფსიქოლოგიას.

ცნობილია, რომ უკვე XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედიდან, ფსიქოლოგიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად ჩამოყალიბებისთანავე, მისი განვითარება ორი, ერთმანეთის საწინააღდეგო მიმართულებით წარიმართა. ერთი, ვილჰელმ ვუნდტიდან მომდინარე უფრო ძლიერი ნაკადი, ბუნების მეცნიერებათა კალაპოტში მიედინებოდა. აქ ფსიქოლოგია ექსპერიმენტულ მეთოდოლოგიაზე იყო დაფუძნებული. პარალელურად, ვუნდტის თანამედროვეებმა ფრანც ბრენტანომ, ედმუნდ ჰუსერლმა და ვილჰელმ დილთაიმ საფუძველი ჩაუყარეს ფსიქოლოგიის ალტერნატულ, შეიძლება ითქვას ჰუმანიტარულ გაზრებას, რის ეპისტემოლოგიურ საფუძველსაც სიცოცხლის ფილოსოფია, ფენომენოლოგია და ეგზისტენციალიზმი შეადგენდა. ასეთი ორიენტაციის მქონე ფსიქოლოგია ამოდიოდა ცნობიერების და პიროვნების უნიკალური, ბუნების პროცესებზე დაუყვანადი თავისებურებებიდან (ინტენციონალობა, მთლიანობა, ობიექტურ ღირებულებებთან კავშირი და სხვა); მას დაუშვებლად მიაჩნდა ადამიანის ფსიქიკის შესწავლა იმ მეთოდებით, რომლებიც ცოცხალი და არაცოცხალი ბუნების კვლევის პროცესში იყო აპრობირებული.

ავიღოთ, თუნდაც, დილთაის და შპრანგერის აღწერითი ან გაგებითი ფსიქოლოგია. დილთაის მიაჩნდა, რომ ფსიქოლოგია, პირველ რიგში, უნდა გავიგოთ, როგორც კულტუროლოგიური მეცნიერება, რომელიც ითვალისწინებს ყოველი ადამიანის დინამიურ ბუნებასა და უნუკალურ განვითარებას. იგი თვლიდა, რომ ახსნითი ან საბუნებიმეტყველო ფსიქოლოგია არ კმარა ადამიანის სრულყოფილი შესწავლისთვის — ფსიქოლოგიური ლაბორატორია თავისი ატომისტური მიდგომით ვერ წვდება ადამიანს, როგორც მთლიანს. დილთაის მოწაფე ედუარდ შპრანგერი, იყენებდა რა უფრო ინტუიტურ, ვიდრე ლაბორატორიულ მეთოდებს (გაგება, წვდომა, შთაგრძნობა), პიროვნებას შეისწავლიდა, როგორც მთლიანს, მის ისტორიულ გარემოსთან, მის მიზნებთან და ღირებულე-

ბებთან მიმართებაში. უკვე აქ გამოიკვეთა ორგვარი — ე.წ. ახსნითი და გაგებითი ფსიქოლოგიის დაპირისპირება. მაგრამ საგულისხმოა, რომ დილთაი და შპრანგერი მთლიანად არც ახსნით (ელემენტარისტულ, სიბუნებისმეტყველო) ფსიქოლოგიას უარყოფდნენ და უშვებდნენ მისი შეზღუდული გამოყენების შესაძლებლობას პერიფერიულ პროცესებთან მიმართებაში. პროცესის შემადგენელი ელემენტების ექსპერიმენტულ შეწავლას მხოლოდ მაშინ აქვს აზრი, რაც უკვე განხორციელდა მისი მთლიანი საზრისული ბუნების გაგება, წვდომა. ამიტომაც, შპრანგერის თანახმად, ელემენტარისტული (ე.ი. ახსნითი) ფსიქოლოგია "მეთოდურად დაკავშირებულია სტრუქტურულ (ე.ი. გაგებით, ი.ი.) ფსიქოლოგიასთან და მას მიყვება" (32; 299). იყვნენ უფრო რადიკალურად განწყობილი მოაზროვნეებიც, რომლებიც საერთოდ უარყოფდნენ სიბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიის კანონიერებას. გავიხსენოთ თუნდაც ჰუსერლი, რომელმაც არსებითად გააიგივა ცნობიერების ფილოსოფიურ-ფენომენოლოგიური და ფსიქოლოგიური კვლევა (1).

ამრიგად, ფსიქოლოგიის ორი, დიამეტრალურად განსხვავებული ვერსიის არსებობა თავიდანვე იყო დამახასიათებელი ფსიქოლოგიური მეცნიერებისათვის და მთელ მის ისტორიას წითელ ხაზად გაყვა. გასული საუკუნის პირველ ნახევარში დომინირებულ ძალას აშკარად სიბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგია წარმოადგენდა. 50-ანი წლებიდან მოყოლებული ჰუმანიტარული პარადიგმა ახალ ძალას იკრებს და საბოლოოდ ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის სახით ყალიბდება. იგი, როგორც ერთიანი მოძრაობა, *მესამე ძალა*, მოიცავს აგრეთვე *ეგზისტენციალურ* და *ფენომენოლოგიურ* ფსიქოლოგიას. ეს მოძრაობა არ არის ერთგვაროვანი. მისი ერთი ნაწილი (*ეკლექტიკოსების* ფრთა) შედარებით ზომიერ თვალსაზრისს იზიარებს და სიბუნებისმეტყველო პარადიგმასთან გარკვეული კომპრომისების მომხრეა (მასლოუ, როჯერსი, შ. ბიულერი, ჩაილდი, რიჩლაკი, პოპენი, რიქსი და სხვა); მეორე ნაწილი (*ეგზისტენციალისტების* ფრთა) კატეგორიულად უარყოფს ადამიანის სულიერი სამყაროს შესწავლისას ექსპერიმენტის, გაზომვის, სტატისტიკის და ბუნების კვლევაში დამკვიდრებული სხვა პროცედურების გამოყენების შესაძლებლობას და ამ სფეროში ერთადერთ რელევანტურ მეთოდოლოგიად ე.წ. ფენომენოლოგიურ, გაგებით ან ჰერმენევტულ მიდგომას მიიჩნევს (ბინსვანგერი, ბოსი, ბუგენტალი, მეი, ჯიორჯი, ბერელი, აანტესი და სხვა) (13).

მიუხედავად ამ განსხვავებებისა, ჰუმანისტური მოძრაობის ყველა წარმომადგენელი აქცენტს აკეთებს იმაზე, რომ ადამიანურ არსებობას თავისი უნიკალური ონტოლოგიური თავისებურებები გააჩნია. აქედან გამომდინარე "მეცნიერების ის მოდელი, რომელიც ნაწარმოებია საგნების, ობიექტების, ცხოველების, პროცესების შესახებ მეცნიერებებიდან, შეზღუდული და არაადექვატური ხდება მაშინ, როდესაც ჩვენ ვცდილობთ გავიგოთ ინდივიდები" (41; 13). მათთვის ერთნაირად მიუღებელია ბიჰევიორიზმის და ფსიქოანალიზის არაჰუმანური და რედუქციონისტული მომენტები. ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის ასოციაციის პირველმა პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუგენტალმა შემდეგნაირად გამოხატა ეს დამოკიდებულება: ჩვენ, ჰუმანისტი ფსიქოლოგები, ეწუწვართ იმის გამო, რომ ფსიქოლოგები ვართ. რადგან ფსიქოლოგია ადამიანს განიხილავს როგორც დიდ თეთრ ვირთხას ან ნელა მომუშავე კომპიუტერს (36). ჰუმანისტური ფსიქოლოგია დაუპირისპირდა აგრეთვე აკადემიური ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ატომიზმს, რომელიც ვერ ითვალისწინებს შინაგანი გამოცდილების მთლიანობას. "ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიაში, წერს ამ მიმდინარეობის მთავარი ჟურნალის რედაქტორი თომას გრინინგი,/ადამიანი, როგორც შესწავლის ობიექტი, არ იშლება ცალკეულ ელემენტებად, ისეთებად, როგორებიცაა რეფლექსები, შემეცნებითი პროცესები, ინტელექ-

ტუალური ცოდნა, არაცნობიერი ფიქსაციები ან ნეიროზების პროექციები. ანალიზის სტატისტიკური მეთოდები, დეპერსონალიზებული ცდისპირების ე.წ. ობიექტური დაკვირვებები, ფსიქოპათოლოგიური ცელილებების ცალმხრივი შესწავლის კლინიკური მეთოდები ჰუმანისტური ფსიქოლოგების მიერ განიხილება არა მხოლოდ როგორც არასაკმარისი, არამედ აგრეთვე, როგორც შეცდომაში შემყვანი წყარო ჩვენი ცოდნისა ადამიანის შესახებ, ცოდნისა, რომელიც არ აკლენს ადამიანის შინაგანი ცხოვრების მთელს სისავსესა და სიმდიდრეს" (9; 161).

წინანდელი ფსიქოლოგიის მიუღებლობა იმდენად შორს მიდიოდა, რომ ჰუმანისტური მოძრაობის ფორმირების პროცესში იმაზეც კამათობდნენ, გამოეყენებინათ თუ არა საერთოდ სიტყვა ფსიქოლოგია და ხომ არ აკრძალავდა, ასოციაციის პერიოდული გამოცემისთვის "ადამიანის კვლევათა ჟურნალი" ეწოდებინათ. ასეა თუ ისე, საბოლოოდ შეწყნარებულ იქნა ტერმინი ჰუმანისტური ფსიქოლოგია, რომელიც ჯერ კიდევ 1930 წელს გორდონ ოლპორტმა გამოიყენა. შესაბამისი ჟურნალი დაარსდა 1961 წელს, ხოლო ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის ამერიკული ასოციაცია 1962 წელს შეიქმნა. 1970 წელს ის გადაკეთდა საერთაშორისო ორგანიზაციად. ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის ფუძემდებლებმა (გ. ოლპორტი, მასლოუ, როჯერსი, მეი, ბუგენტალი, მესტაკესი) ჩამოაყალიბეს მათი საზოგადოების კრედო, რომელიც შეიცავს ოთხ პუნქტს: 1. ყურადღების გამახვილება პიროვნებაზე, როგორც განცდის უნარის მქონე ინდივიდზე და განცდაზე, როგორც ადამიანის შესწავლის პირველად ფენომენზე; 2.ადამიანის მექანიცისტური და რედუქციონისტური გაგების საპირისპიროდ, აქცენტის გაკეთება ისეთ, გამორჩეულად ადამიანურ თვისებებზე, როგორიცაა არჩევანი, შემოქმედებითობა, ღირებულებათა მიღება და თვითრეალიზაცია; 3. კვლევის მეთოდის არჩევა მისი საზრისიანობის მიხედვით; 4. ადამიანის ღირსებისა და ღირებულებების გათვალისწინება, ყოველ ადამიანში მოცემული სპეციფიკური ძალებისა და უნარების განვითარება. ამ თვალსაზრისში მთავარი პიროვნებაა, რომელიც პოულობს თავის თავს და უკავშირდება სხვა ადამიანებსა და სოციალურ ჯგუფებს (45).

ჰუმანისტური ფსიქოლოგია დაფუძნებულია შემდეგ ძირითად დებულებებზე: ადამიანის მიერ სამყაროსა და თავის თავის განცდა მთავარი ფსიქოლოგიური რეალობაა; ადამიანი წარმოადგენს აქტიურ, მიზანმიმართულ, შემოქმედებით არსებას, რომელიც, გარკვეული აზრით, თავისუფალია გარეგანი დეტერმინაციისგან, ვინაიდან არჩევანს თავისი ნების მიხედვით აკეთებს. სინამდვილე ადამიანს საზრისებსა და ღირებულებებში გარდატეხილი სახით ეძლევა. ამასთან ყოველი ინდივიდი უნიკალურია, ამიტომ, ერთეული შემთხვევების ანალიზი კანონიერიც არის და ნაყოფიერიც. მნიშვნელოვანია, რომ ადამიანის სიცოცხლე ქმნადობისა და არსებობის ერთიან პროცესს წარმოადგენს — ადამიანი ერთდროულად არის ის, რაც არის და ის, რისკენაც იგი მიისწრაფის. ადამიანი დაჯილდოებულია განვითარებისა და თვითრეალიზაციის თვისებით, რაც მისი ფსიქოლოგიური ბუნების არსებით მხარეს შეადგენს.

ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის ეს პრინციპები ყველაზე სრულად და მკაფიოდ მასლოუს შეხედულებათა სისტემაში გამოვლინდა. **ა ბრაჰამ მასლოუმ** (1908-1970) კარგი ექსპერიმენტული წრთობა გაიარა ვისკონსინის უნივერსიტეტის პრიმატების ქცევის შემსწავლელ ლაბორატორიაში, ნეობიჰევიორიზმის ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენლის ჰ. ჰარლოუს ხელმძღვანელობით. მასლოუს სამაგისტრო შრომა

ეხებოდა მაიმუნების კოლონიაში სექსუალურ ქცევაზე მომქმედი გარეგანი ფაქტორების შესწავლას. როგორც შედარებითი ფსიქოლოგიის სპეციალისტი, იგი ემყარებოდა რწმენას, რომ ცხოველების შესწავლამ შეიძლება საშუალება მოგვცეს ადამიანის ქცევის გასაგებად, ვინაიდან ადამიანებიც ცხოველებს მიეკუთვნებიან. უფრო მეტიც, იმ ხანად მასლოუ ადამიანების ისეთი ექსპერიმენტული კვლევის მომხრე იყო, სადაც საკონტროლო ჯგუფს მაიმუნები შეადგენენ. მოგვიანებით მასლოუმ ისევე, როგორც ყველა მისმა თანამზრახველმა ჰუმანისტურმა ფსიქოლოგმა, კატეგორიულად უარყო ყოველგვარი მოდელი, რომელიც ადამიანის ცხოველთან ან მანქანასთან ანალოგიას გულისხმობს. მასლოუს ახალი მრწამსის ჩამოყალიბება დაიწყო ოცდაათიანი წლების ბოლოს, როდესაც მან ხელი მოკიდა ისეთი ადამიანური თვისებების შესწავლას, როგორიცაა დომინანტობა და თვითპატივისცემა. კვლევაში გაჩნდა და განმტკიცდა მოსაზრება, რომ ეს თვისებები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სულიერი ჯანმრთელობის თვალსაზრისით. ამ იდეებმა განაპირობეს მასლოუს ინტერესები მოტივაციისა და ჯანმრთელობის საკითხის მიმართ, რაც მას მთელი სიცოცხლის მანძილზე გაჰყვა. შემდგომში მასლოუ დაინტერესდა ფენომენოლოგიით და აღმოსავლური ფილოსოფიით, სახელდობრ, ჩინური სისტემით, დაოსიზმით. მასლოუს მიაჩნდა, რომ დასავლურ მეცნიერებაში არსებული მიდგომები მასალის ორგანიზაციისა და აღწერის მიმართ დამყარებულია აბსტრაქტულ სქემებზე და გონებაჭვრეტით სპეკულაციებზე. მათ სანაცელოდ უნდა გამოვიყენოთ დაოსური *ჩაურეველი შემეცნება*, უშუალო გამოცდილების ჭვრეტა, მოძრაობა *უკან საგნებისკენ*, როგორც ამას ჰუსერლი მოითხოვდა; ეს ნიშნავს ჭეშმარიტ წვდომას, გაგებას, მკვლევარისა და ობიექტის შერწყმას; ობიექტი უნდა მივიღოთ ისე, როგორც ის გვეძლევა, მთლიანად, წინასწარი შეფასებებისა და ეარაუდების გარეშე; მივიღოთ იგი უშუალო მოცემულობაში ანუ *ექსპერიენტულად* (განცდისეულად). ასე უნდა იწყებოდეს ფსიქოლოგიური კვლევა. შემდგომ ეტაპზე, როდესაც დადგება ფენომენოლოგიური გამოცდილების ორგანიზაციის, კლასიფიკაციისა თუ განზოგადების ამოცანა, მოვა ჰიპოთეტური კონსტრუქციების დროც. მაშასადამე, ამოცანა მდგომარეობს ამ ორი მეთოდოლოგიის ოპტიმალურ ურთიერთშეზამებაში იმის გათვალისწინებით, რომ ყოველთვის მაქსიმალურად ახლოს ვიყოთ უშუალო სასიცოცხლო გამოცდილებასთან.

მოტივაციის კვლევისა და პიროვნების თეორიის განვითარებისას, კერძოდ თვითაქტუალიზებული ადამიანების შესწავლისას მასლოუ ამ მეთოდოლოგიურ პოზიციაზე იდგა. თავდაპირველად თვითაქტულიზებული პიროვნებების შესწავლა არ იყო ჩაფიქრებული ავტორის მიერ, როგორც მეცნიერული კვლევა. მას ბიძგი მისცა მასლოუს ინტერესმა, გაერკვია თუ რითი განსხვავდებიან მისი სათაყვანებელი მასწავლებლები რუთ ბენედიქტი და მაქს ვერთჰაიმერი სხვებისაგან. მასლოუს აღფრთოვანება ამ პიროვნებებით იმდენად დიდი იყო, რომ ექმნებოდა შთაბეჭდილება, თითქოს ისინი რაღაც უფრო მეტს წარმოადგენენ, ვიდრე უბრალოდ ადამიანები. ამ საკითხზე ფიქრმა მიიყვანა მასლოუ რწმენამდე, რომ შესაძლებელია ამ ორი ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებული პიროვნების ხატის განზოგადება და დაასკვნა, რომ აქ საქმე გვაქვს ადამიანთა გარკვეულ ტიპთან – *თვითაქტუალიზებულ პიროვნებებთან* [1].

ომის შემდგომ პერიოდში მასლოუ იწყებს თვითაქტუალიზებული პიროვნებების სისტემატურ კვლევას. კლინიკურ ანალიზთან ერთად, იგი იყენებდა ბიოგრაფიულ

[1] ტერმინი თვითაქტუალიზაცია პირველად გამოიყენა კურტ გოლშტაინმა (1878-1965), რომელსაც ფსიქოლოგიის ისტორიკოსები ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიასთან საკმაოდ დაახლოებული ორიენტაციის მკვლევარად ასახელებენ.

ძეოდსაც. შეისწავლა რა მიიელი რიგი გამოჩენილი ადამიანების (მაგალითად ბარუხ სპინოზა, აბრაამ ლინკოლნი, თომას ჯეფერსონი, უილიამ ჯეკმი, ალბერტ აინშტაინი, ოლდოს ჰაქსლი და სხვა) სასიცოცხლო გზა, მასლოუმ გამოაყო ის თვისებები, რომლებიც განსაკუთრებით გამოარჩევდა თვითაქტუალიზებულ პიროვნებებს. მათ შორისაა: რეალობაზე ორიენტირებულობა, მომთმენლობა და შემწყნარებლობა, უბრალოება და ბუნებრიობა, სპონტანურობა, პრობლემებსა და საქმეებზე ცენტრირება, უმაღლესი ან მისტიკური განცდების ქონა, დამოუკიდებლობა და ავტონომიურობა, აღქმის სიცხოველე, ზეშთაგონებულობა, საზოგადოებრივი ინტერესი, თანაგრძნობა, ხასიათის დემოკრატიულობა, სიკეთისა და ბოროტების, მიზნისა და საშუალების გამიჯვნა, ფილოსოფიური იუმორის გრძნობა, შემოქმედებითობა და არაკონფორმულობა.

ამ პიროვნული სტრუქტურის საერდენ ღერძს, თვითაქტუალიზაციის მოტივი წარმოადგენს. თვითაქტუალიზებული პიროვნების მოტივაციურ სფეროში თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნილებას დომინირებული ადგილი უკავია. ადამიანს აქვს მოთხოვნილება აკეთოს ის, რისთვისაც არის მოწოდებული. თუ ადამიანში ჩადებულია მოაზროვნის, მეცნიერის თვისებები, მან უნდა მიახდინოს ამ თვისებების რეალიზაცია; მხატვრული ნიჭით დაჯილდოებულმა ადამიანმა უნდა ხატოს, პოეტურით — წეროს ლექსები, თუ, რა თქმა უნდა, მას საკუთარ თავთან ჰარმონიაში ყოფნა სურს. "ადამიანი ვალდებულია იყოს ის, რაც მას შეუძლია იყოს. ადამიანი გრძნობს, რომ უნდა შეესაბამებოდეს თავის ბუნებას. ამ მოთხოვნილებას შეიძლება ეწოდოს თვითაქტუალიზაცია" (17; 90).

მასლოუს მიხედვით, თვითაქტუალიზებული პიროვნებები მოსახლეობის უმცირესობას, დაახლოებით 1% შეადგენენ. ბუნებრივია ისმის კითხვა: რატომ არის ასე? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემას მასლოუ ცდილობს *მოტივთა იერარქიული თეორიის* საფუძველზე. ავტორის თანახმად, ერთიანეთისგან უნდა გამოვყოთ მოტივების, ან ე.წ. *ბაზური მოთხოვნილებების* სუფთა კლასი, რომლებიც დონეების მიხედვით არიან იერარქიზირებული. 1) *ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებები* (შიმშილი, წყურვილი, სექსუალური ლტოლვა, ძილი და ა.შ.); 2) *უსაფრთხოების მოთხოვნილებები* (ტკივილის, შიშის, დისკომფორტის და ა.შ. არიდების მოთხოვნილებები, სტაბილური, ორგანიზებული და პროგნოზირებული ცხოვრების მოთხოვნილებები); 3) *სოციალური კავშირებისა და სიყვარულის მოთხოვნილებები* (სოციალური მიკუთვნებულობის, იდენტიფიკაციის, სითბოს, სიყვარულის, მარტოობის და გაუცხოების არიდების მოთხოვნილებები); 4) *აღიარების და დაფასების მოთხოვნილებები*: აქ ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ა) *სიძლიერის*, დომინირების, მიღწევის, შეჯიბრის, დამოუკიდებლობის მოთხოვნილებები და ბ) *პატივისცემის*, ყურადღების, დაფასების, აღიარების მოთხოვნილებები; 5) *თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნილებები* (ადამიანის უნარ-შესაძლებლობების, პიროვნული პოტენციალის მაქსიმალური რეალიზაციის მოთხოვნილებები).

მოთხოვნილებების ეს ჯგუფები იერარქიულ რიგს ქმნიან. იერარქიის უმდაბლეს დონეს ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებები შეესაბამებიან, ხოლო უმაღლესს — თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნილებები. რაც უფრო მაღალია მოთხოვნილება, მით უფრო გვიან წარმოიქმნება იგი გენეტიკურად, მით უფრო ხანგრძლივად შეიძლება მისი დაუკმაყოფილებლობის ატანა; სუბიქტურად იგი ნაკლებ მომთხოვნად განიცდება. მაღალი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება ბიოლოგიურ და ფსიქიკურ ფუნქციონირებას უფრო ეფექტურს ხდის და პიროვნულ ზრდას უწყობს ხელს. ოღონდ მაღალი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება იწყება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დაკმაყოფილებულია რიგში უფრო დაბლა მდგომი მოთხოვნილებები. თუ, მაგალითად,

დეპრივირებულია ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებები, ინდივიდის მოელი აქტივობა მათ დაკმაყოფილებაზეა მიმართული და სხვა მოთხოვნილებები ამ დროს მისთვის არც არსებობენ. დაკმაყოფილების შემდეგ ეს მოთხოვნილებები აქტუალურობას კარგავენ და ინდივიდს შესაძლებლობა ექმნება იზრუნოს შემდგომი დონის, ანუ უსაფრთხოების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზე და ა.შ. მაშასადამე, თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნილებებმა მხოლოდ მაშინ შეიძლება განსაზღვრონ პიროვნების აქტივობა, თუ ყველა დანარჩენი მოთხოვნილება ასე თუ ისე დაკმაყოფილებულია. ადამიანთა უმეტესობისთვის ეს ვითარება მიუღწეველია; მათი ქცევა მოელი ცხოვრების განმავლობაში წარმართულია არა თვითაქტუალიზაციაზე, არამედ დაბალი რიგის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზე. ამიტომაც შეადგენენ თვითაქტუალიზებული პიროვნებები მოსახლეობის უმცირესობას. საჭიროა აღინიშნოს, რომ მასლოუ ადასტურებს ისეთ შემთხვევებსაც, როდესაც მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების იერარქიული წესი ირღვევა და მაღალი მოთხოვნილებები ქცევის რეალური მოტივები ხდებიან დაბალი მოთხოვნილებების დაუკმაყოფილებლობის პირობებშიც. მაგრამ, ავტორის თქმით, ეს მხოლოდ ის ვამონაკლისია, რომელიც საეროო წესს ადასტურებს.

აღწერილი მოდელი მასლოუმ ჩამოყალიბებული სახით დაალაგა თავის ერთ-ერთ ყველაზე ცნობილ წიგნში "მოტივაცია და პიროვნება" (1954). იგი შემდგომშიც სრულყოფდა და ამდიდრებდა თავის შეხედულებებს თვითაქტუალიზაციის შესახებ; სახელდობრ, დაინტერესდა თვითაქტუალიზაციის განვითარების საკითხით. საქმე ისაა, რომ მასლოუს მიერ შესწავლილი თვითაქტუალიზებული პიროვნებები ძირითადად ასაკოვანი ხალხი იყო, რომელთათვისაც თვითაქტუალიზაცია მათი პიროვნული განვითარების შედეგს, საბოლოო მდგომარეობას წარმოადგენდა. მაგრამ, როგორ შეიძლება დახასიათდეს თვითაქტუალიზაციის კუთხით თუნდაც ეს პიროვნებები მათი ჩამოყალიბების მთელი პროცესის განმავლობაში? ნუთუ თვითაქტუალიზაციისთვის უცსოა დინამიკა, ქმნადობა?

ამ საკითხის დამუშავების პროცესში მასლოუმ შეარბილა თავისი პოზიცია მოტივთა აქტუალიზაციის მკაცრი იერარქიულობის შესახებ. მან თავის მოდელში ე.წ. *ზრდის მოტივაცია* შემოიტანა. ესაა განვითარებისკენ სწრაფვის მუდმივ მომქმედი ტენდენცია, რომლის უმაღლეს და საბოლოო სახეს თვითაქტუალიზაცია შეადგენს. თვითაქტუალიზებულ პიროვნებებში ეს მოტივაცია ბატონობს, მაგრამ მისი ელემენტები ყველა ადამიანთან გვხვდება. ავტორი ასე აყალიბებს თავის მოსაზრებას: "თვითაქტუალიზაცია რამდენადმე განხორციელებულ ფაქტს მხოლოდ მცირე რაოდენობის ადამიანებთან წარმოადგენს. მიუხედავად ამისა, უმრავლესობასთან იგი არსებობს იმედის, მისწრაფების, ლტოლვის, ბუნდოვნად სასურველის, მაგრამ ჯერ მიუღწეველის სახით. თვითაქტუალიზაციის ღირებულებები რეალურად არსებობენ მაშინაც, როცა ისინი არ არიან აქტუალიზებული. ადამიანი ერთდროულად წარმოადგენს იმასაც, რაც ის არის და იმასაც, რისკენაც ის ძიისწრაფის" (42; 160).

მასლოუს პოზიციის ფორმირებაში დიდი როლი შეასრულა ფსიქოკონსულტაციური პრაქტიკის მონაცემებმა. იგი დარწმუნდა, რომ ფაქტორივად ყველა ადამიანში არსებობს მისწრაფება თვითაქტუალიზაციისკენ, უმრავლესობას კი, პრინციპში, შეუძლია თვითაქტუალიზაციისკენ გზის გამონახვა ან დამოუკიდებლად, ან ფსიქოკონსულტანტის დახმარებით. ამრიგად, თვითაქტუალიზაცია არ წარმოადგენს მხოლოდ ერთეული პიროვნებების სასრულ და მუდმივ მდგომარეობას. თვითაქტუალიზაციის პოტენციამ შეიძლება თავი იჩინოს ხანმოკლე ეპიზოდების, მდგომარეობების სახითაც. ამ კონტექსტში მასლოუ ლაპარაკობს *საზღვრულ განცდებზე*. მათ დახასიათებას

ავტორი შემდეგი სიტყვებით ცდილობს: ესაა „ყველაზე შესანიშნავი განცდა, ცხოვრების ყველაზე ბედნიერი წამები, მომენტი აღფრთოვანებისა, ნეტარებისა და ექსტაზისა. ეს შეიძლება მოხდეს სიყვარულში, მუსიკის მოსმენისას, წიგნის კითხვის ან შემოქმედებითი აღტკინებისას. ამგვარ საზღვრულ განცდებში ადამიანი მაქსიმალურად ავლენს თავის შესაძლებლობებს და სწორედ მაშინ ხდება ადამიანი ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით. ესაა ჭეშმარიტი თვითაქტუალიზაციის ეპიზოდები. მაშასადამე, თვითაქტუალიზაცია მხოლოდ გამორჩეულთა ხვედრი არ ყოფილა. "ყოველი ადამიანი, ამბობს მასლოუ, ყოველ საზღვრულ განცდაში დროებით იძენს ბევრ იმ თვისებათაგანს, რომლებიც მე აღმოვაჩინე თვითაქტუალიზებულ პიროვნებებში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ყოველი ადამიანი, ხანმოკლე დროით მაინც, ხდება თვითაქტუალიზებული" (42; 97).

მიუხედავად ამისა, მასლოუს ძირითად ინტერესს შეადგენს არა თვითაქტუალიზაცია, როგორც ერთხელობრივი აქტი, გაბრწყინება, ეპიზოდი, არამედ თვითაქტუალიზაცია, როგორც ცხოვრების სტილი, როგორც სრულყოფილი, განვითარებული პიროვნების არსებობის ფორმა. თავის საეტაპო წიგნში "ყოფიერების ფსიქოლოგიისკენ" (1962) იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას პრობლემის ამ ასპექტზე ამახვილებს და მას *მეტამოთხოვნილებების* და *ყოფიერების ღირებულებების* ტერმინებში აღწერს. მასლოუ გამოიჯნავს ჩვეულებრივ, საბაზო მოტივაციას, რომელიც ახასიათებს იმ ადამიანებს, რომელთაც არ მიუღწევიათ თვითაქტუალიზაციის დონემდე და მეტამოტივაციას, რომელიც დამახასიათებელია თვითაქტუალიზაციის მიღმა, ჭეშმარიტი არსებობის დონეზე მცხოვრები ადამიანებისთვის. ამ პიროვნებებს ყოველთვის აქვთ რაიმე მისია, როლი, მოწოდება, რომლის განხორციელებისთვის ზრუნავ მათთვის ყველაზე მნიშვნელოვან და საინტერესო საქმიანობად განიცდება. ეს მოწოდება ყოველთვის რომელიმე უმაღლეს ღირებულებასთან არის დაკავშირებული. მაშასადამე, მეტამოთხოვნილებების როლს უმაღლესი ღირებულებები ან, როგორც ავტორი უწოდებს, ყოფიერების (Being) ან B – ღირებულებები ასრულებენ. მასლოუ 14 ასეთ ღირებულებას გამოყოფს, მათ შორის არის ჭეშმარიტება, სილამაზე, უნიკალურობა, სრულყოფილება, აუცილებლობა, სამართლიანობა, წესრიგი, უბრალოება, დასრულებულობა, თვითკმარობა და სხვა. პრინციპში, აღნიშნავს მასლოუ, ეს ღირებულებები ან მეტამოთხოვნილებები ყველას გააჩნია, რადგან ისინი ადამიანის ბუნებას გამოხატავენ, მაგრამ ზოგიერთი ინდივიდები მათ არსებობას ვერც გრძნობენ, ხოლო ზოგიერთებისათვის ისინი ქცევის და ცხოვრების განმსაზღვრელ საფუძველს წარმოადგენენ.

ამრიგად, მეტამოთხოვნილებები ადამიანის ბუნების ნაწილს შეადგენენ. თანდაყოლილი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების მსგავსად, ყველა ადამიანს იმთავითვე გააჩნია B – ღირებულებებისადმი სწრაფვა. "საესებით გარკვეული და ემპირიული აზრით, ადამიანისთვის აუცილებელია იცხოვროს სილამაზეში და არა სიმახინჯეში, ისევე, როგორც აუცილებელია საკვები მშიერი კუჭისთვის ან დასვენება დაღლილი სხეულისთვის" (16; 111). მეტამოტივები *ინსინქტოიდური* ხასიათის არიან. გარემოს, კულტურას შეუძლია მხოლოდ ხელი შეუწყოს, ან შეაფერხოს მათი აქტუალიზაცია. ის ვითარება, რომ ადამიანების უმრავლესობა ვერ ახერხებს ნამდვილი ყოფიერების დონეზე ასვლას და მეტამოტივირების რეალიზაციას, უარყოფითი სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორებით არის გაპირობებული. ასეა თუ ისე, მეტამოთხოვნილებების ქრონიკული ფრუსტრაცია იწვევს ფსიქიკურ დაავადებებს ანუ, მასლოუს ტერმინოლოგიით, *მეტაპათოლოგიებს*. ასეთი მდგომარეობები, როგორებიცაა დეპრესია, აპათია, გაუცხობა და სხვა, სწორედ ასეთი უმაღლესი დონის აშლილობების რიცხვს მიეკუთვნება.

მასლოუს, პირველ ყოვლისა, ფსიქიკურად სრულყოფილი, ჯანსაღი ადამიანი აინტერესებს. აბსოლუტურად ჯანმრთელი, ნორმალური, ბედნიერი ადამიანი მეტამოტივირებული პიროვნებაა. მას არ უნდა აწუხებდეს დაბალი რიგის მოთხოვნილებები. მასლოუს აზრით, თუ ადამიანში მუდმივად არის აქტუალიზებული სხვა ფუნდამენტური მოთხოვნილებები, იგი ფაქტობრივად ავადაა. ნათელია, რომ სიტყვა ავადმყოფობა აქ სპეციფიკური მნიშვნელობით იხმარება. ავადმყოფობა ამ შემთხვევაში ინდივიდისა და სოციალური გარემოს ურთიერთმიმართების ჭრილშია განხილული. მსჯელობას ასეთი სახე აქვს: ვინაიდან ადამიანი "ავადაა" მისი ფუნდამენტური მოთხოვნილებების დაუკმაყოფილებლობის გამო, ხოლო ბაზური მოთხოვნილებების ფრუსტრაცია გაპირობებულია მხოლოდ და მხოლოდ ინდივიდის გარეთ არსებული ძალებით და პირობებით, მისი ავადმყოფობა საკუთრივ "საზოგადოების ავადმყოფობის" შედეგს წარმოადგენს. ჯანმრთელი საზოგადოება ისეთი საზოგადოებაა, სადაც ადამიანებს შეუძლიათ წარმატებით ურთიერთთანამშრომლობა, თავისი პოტენციალის განვითარება და მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება სხვათა თავისუფლების შეუზღუდავად. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მასლოუს მიერ წარმოდგენილი ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის მეტამიზანი კარგი საზოგადოების შექმნაა, ისეთი საზოგადოებისა, რომელშიც შესაძლებელია საკუთარი თავის რეალიზება და თვითაქტუალიზაცია. ამ მიზნის მისაღწევად საჭიროა აქტიური ფსიქოკონსულტაციური და ფსიქოკორექციული მუშაობა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში. იქნება ეს ოჯახი, განათლების სისტემა, ბიზნესი თუ პოლიტიკა.

მასლოუ თვითონ იყო ჰუმანისტური რეფორმების გატარების ინიციატორი ბიზნესისა და ინდუსტრიის სფეროში. მან სპეციალური შრომაც მიუძღვნა მენეჯმენტის ფსიქოლოგიას, რომელიც ითვალისწინებდა ხელმძღვანელსა და შემსრულებელს შორის დემოკრატიული ურთიერთობების დამყარებას უმაღლესი მოტივების შესაბამისად. მისი მიზანი ისეთი სამუშაო სიტუაციის შექმნა იყო, რომელშიც შესაძლებელი იქნებოდა თვითაქტუალიზაცია და პიროვნული ზრდა. იმ რამდენიმე კორპორაციაში, სადაც მასლოუსეული პრინციპები დაინერგა, აღინიშნებოდა შესამჩნევი წარმატება მომსახურეთა პროდუქტიულობის, ეფექტურობისა და ბედნიერების ზრდის მხრივ. ამ შედეგებმა ცხადყო და დადასტურა მასლოუს თეზისი, რომ პიროვნული ძალების გამოვლენის მაღალი დონე მხოლოდ მაშინ მიიღწევა, როდესაც ვაღიარებთ თვითაქტუალიზაციის მოტივაციას ყველა ადამიანში და ხელს შეეუწყობთ ამ მოტივაციის მაქსიმალურად სრულ რეალიზაციას.

მასლოუ, ალბათ, ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის ყველაზე სერიოზული თეორეტიკოსია. მისი იდეები ფართოდაა გავრცელებული თანამედროვე ფსიქოლოგიურ (და არა მხოლოდ ფსიქოლოგიურ) საზოგადოებრიობაში, რაც სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ ამ იდეებს ყველა იზიარებს. განსაკუთრებით დიდი გამოხმაურება ჰპოვა მოტივაციის იერარქიულმა მოდელმა, რომელიც მასლოუს შეხედულების ქვაკუთხედს წარმოადგენს. ბევრი თვლის, რომ ეს არის მოტივთა კლასიფიკაციის ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ცდა (31). ამავე დროს, მოთხოვნილებების თანმიმდევრული აქტუალიზაციის პრინციპი, რომელზეც აღნიშნული მოდელია დაფუძნებული, აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. ზოგიერთი შეფასებით, იგი არსებითად სწორად გამოხატავს საქმის ვითარებას და შეესაბამება ონტოგენეტური განვითარების მონაცემებს, რომლებიც დასტურებენ მასლოუს მიერ დადგენილ თანმიმდევრობას. მართლაც, სულ პატარა ბავშვისთვის მთავარია ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებები; შემდგომ სტადიაზე უფრო მნიშვნელოვანი ხდება უსაფრთხოება. მომდევნო ეტაპზე დომინირებულ ადგილს სო-

ციალური კონტაქტი და თვითშეფასება იკავებს. თვითაქტუალიზაცია თავს იჩენს მხოლოდ გარდამავალ ასაკში, სრულად კი უკვე მოზრდილობაში რეალიზდება. დომინანტურ იერარქიას ადასტურებენ ექსპერიმენტული მონაცემებიც. მაგრამ მხოლოდ ნაწილობრივ, რადგან ისინი იერარქიის ორ უმდაბლეს დონეს მოიცავენ. ასე მაგალითად, დიდ ემპირიულ მასალაზეა ნაჩვენები, რომ ძირითადი ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებების (შიმშილი, წყურვილი, გამოყოფის მოთხოვნილება და ა.შ.) დეპრივაციის შემთხვევაში ისინი აბსოლუტურად გაბატონებულ ადგილს იკავებენ ქცევასა და ცნობიერებაში. არსებითად იგივე ითქმის უსაფრთხოებაზეც. დაცულობის მოთხოვნილების დაუკმაყოფილებლობამ, რასაც ადგილი ჰქონდა სტიქიური უბედურებების ზონებში, სრულებით დათრგუნა რიგში მასზე მაღლა მდგომი მოტივები. ეს დასკვნები არ ვრცელდება მასლოუს იერარქიის შემდგომ დონეებზე. მონაცემები, რომლებიც არსებობს, მაგალითად სოციალური კონტაქტის მოთხოვნილებების დეპრივაციასთან დაკავშირებით, არ იძლევა ანალოგიური ერთმნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთების საშუალებას. ამიტომ, ავტორთა უმრავლესობა სამართლიანად სვამს საკითხს მასლოუს მოდელის უნივერსალურობის თაობაზე (12)(25)(31)(38). პირველ რიგში ეს ეხება თვითაქტუალიზაციის პირობებს. მართლაც აუცილებელია თუ არა ამ პირობების შესაქმნელად ყველა დანარჩენი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, როგორც ამას მასლოუ ამტკიცებს? აქ თითქოს მართლაც არსებობს დაეჭვების საფუძველი. შეიძლება უამრავი მაგალითის მოყვანა ხელოვნების, მეცნიერების, პოლიტიკის თუ სხვა სფეროებიდან, როდესაც აქ მოღვაწე პიროვნებები შთაგონებით ასრულებდნენ თავის მოწოდებას, ახორციელებდნენ სრულ თვითაქტუალიზაციას საოცარი გაჭირვებისა და მორალური თუ ფიზიკური ტანჯვის მიუხედავად. როგორც ვ. ფრანკლი აღნიშნავს საკითხი სიცოცხლის საზრისის შესახებ, რომელიც მასლოუსთან მეტამოტივების კატეგორიაში შედის, მაშინ კი არ წარმოიქმნება, როცა ყველა სხვა მოთხოვნილება დაკმაყოფილებულია, არამედ, და უპირატესად სწორედ მაშინ, როდესაც ადამიანის ცხოვრება ყველაზე უფრო მძიმე და გაუსაძლისია.

ეს კრიტიკული მოსაზრებები, პრინციპში, მართებულია და მათ მასლოუც უწევდა ანგარიშს. გეიანდელ შრომებში მან ერთგვარად შეარბილა იერარქიული მოდელი. კერძოდ, აღიარა, რომ ერთი დონის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება ავტომატურად არ იწვევს მასზე მაღალი დონის მოტივაციის აქტუალიზაციას. თვითაქტუალიზაციის ტენდენციაც არ ჩნდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სხვა მოთხოვნილებებია დაკმაყოფილებული. ერთი სიტყვით, მასლოუ გარკვეულ დათმობებზე წავიდა თავისი მოდელის უნივერსალურობის თვალსაზრისით. მაგრამ საკითხი, არსებითად,მაინც ღიად დარჩა. სწორია თუ არა მოტივების იერარქიის მოდელი პრინციპში? მასლოუს ბოლომდე ეჭვი არ ეპარებოდა მის მართებულობაში.

კრიტიკული განსჯის საგანი გახდა თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნილების ბუნებაც. იგივე ფრანკლს მიაჩნია, რომ "თვითაქტუალიზაცია ადამიანის საბოლოო დანიშნულება არ არის. იგი პირველად მისწრაფებად ვერ ჩაითვლება. თუ თვითაქტუალიზაციას თვითმიზნად ვაქცევთ, ის ადამიანური არსებობის თვითტრანსცენდენტურობასთან წინააღმდეგობაში მოვა. ბედნიერების მსგავსად, თვითაქტუალიზაცია მხოლოდ შედეგია, საზრისის განხორციელების შედეგი. ადამიანი თავისთავს მხოლოდ იმდენად ახორციელებს, რამდენადაც ახერხებს საზრისის განხორციელებას, რომელსაც გარე სამყაროში პოულობს. თუ მას განზრახული აქვს მოახდინოს თავის თავის აქტუალიზაცია საზრისის განხორციელების ნაცვლად, თვითაქტუალიზაციის აზრი მაშინვე იკარგება" (27; 58-59). მაშასადამე, თვითაქტუალიზაცია არ არის თვითმიზანი, პიროვნების

ყველაზე მაღალი მოტივაციური ძალა, არამედ საზრისის განხორციელების თანმხლები პროდუქტი. მაგრამ, თვითაქტუალიზაცია დაკავშირებულია არა აუცილებლად საზრისის განხორციელებასთან, არამედ ყველა სხვა მოთხოვნილებასთან. თვითაქტუალიზაციის ნიშანი, თვისება ყოველგვარ მოთხოვნილებაშია წარმოდგენილი. როგორც ერთ-ერთი ავტორი კითხულობს "განა თვითაქტუალიზაცია მაშინ არ ხდება, როცა ადამიანი ორგანული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას ცდილობს, როცა იგი თავის უსაფრთხოების უზრუნველყოფისკენ, სიყვარულისა და პატივისცემისკენ მიისწრაფის, ან როცა შემოქმედებით საქმიანობას ეწევა?" (5; 299). ერთი სიტყვით, თვითაქტუალიზაცია უფრო მოტივაციური პროცესების თანმხლებ მომენტად განიხილება, ვიდრე დამოუკიდებელ მოტივაციურ წარმონაქმნად.

ყველაზე მეტი კრიტიკა წილად ხვდა მასლოუს მოსაზრებებს თვითაქტუალიზაციისა და მაღალი, მეტამოთხოვნილებების ე.წ. *ინსტინქტოიდურობის* შესახებ. მასლოუმ ისინი ადამიანის თანდაყოლილი ბუნების ნაწილად ჩათვალა. ვიტალური მოთხოვნილებების მსგავსად, ადამიანი იბადება ჩანერგილი B-ღირებულებებით. გარემოს პირობები მხოლოდ მათი აქტუალიზაციის ხელშეშლა ან დამბრკოლებელ ფაქტორად არის წარმოდგენილი. ეს თვალსაზრისი ნამდვილად ბიოლოგისტურია; მასში იგნორირებულია სპეციფიკური ადამიანური მოტივაციის ქმნადობის, ფორმირების, გარემოსეული დეტერმინირებულობის უმნიშვნელოვანესი ასპექტი. უნდა აღინიშნოს, რომ მასლოუს პოზიცია ერთგვარად ეხმაურება ე.წ. *სოციობიოლოგიურ* კონცეფციას, რომლის თანახმად ადამიანის მაღალი მოთხოვნილებები (მაგალითად ეთიკური) ბიოლოგიური ევოლუციის შედეგია და მის მემკვიდრულ ნიშან-თვისებას წარმოადგენს. ცხოველთა სამყაროში ალტრუისტული ქცევა მოცემული სახეობისთვის სასარგებლო ფაქტორად გვევლინება. ამის გამო სათანადო (ალტრუისტული) მოტივაცია მტკიცდება და მემკვიდრეობით გადაეცემა. ამ შესედულების ერთ-ერთი მთავარი შემქმნელის, ედუარდ უილსონის თქმით, სოციობიოლოგიის არსი საეროდ ქცევისა და კონკრეტულად, ადამიანის საზოგადოებრივი ქცევის გენეტიკური განსაზღვრულობის ჩვენებაშია (იხ. თავი მეთორმეტე). ამ კონტექსტში აუცილებელია ითქვას, რომ მეორადი მოტივაციის, მაღალი მოთხოვნილებების წარმოშობის პრობლემა, რა თქმა უნდა, ჯერ კიდევ არ არის გადაჭრილი. საფიქრებელია, რომ აქ მაროლაც არის გარკვეული თანდაყოლილი, მასლოუს ტერმინოლოგიით, ინსტინქტოიდური მომენტები. მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ მკვლევართა უმრავლესობა, განურჩევლად მათი ოეორიული ორიენტაციისა, ემხრობა მაღალი მოტივაციის შეძენილობის, მისი უპირატესად სოციალური დეტერმინირებულობის თვალსაზრისს.

ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის კიდევ ერთი წამყვანი ფიგურაა **კარლ როჯერსი** (1902-1987). იგი, პირველ რიგში, პრაქტიკოსი ფსიქოთერაპევტი იყო და მისი პერსონოლოგიური შეხედულებანი სწორედ ამ პრაქტიკაზე დაყრდნობით შემუშავდა. როჯერსის თვალსაზრისის ცენტრალური ცნება *მე-კონცეფციაა*. ესაა ქცევისა და ცნობიერების თვითრეალიზაციის ძირეული მექანიზმი. "როდესაც ორგანიზმი გარკვეულ ძალისხმევას ახორციელებს ოაეისი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად მის მიერ განცდილ სამყაროში, ამ ძალისხმევის ფორმა თავსებადი უნდა იყოს მე-კონცეფციასთან" (22; 56). ეს უკანასკნელი შედგება მე-ს შეხედულებებისაგან თავის თავზე (*თვითშეფასება*) და იმაზე თუ როგორი სურს მას იყოს (*იდეალური მე*). ჯანმრთელი, ნორმალური,

მოწიფული და პარმონიული პიროვნების მე-კონცეფციაში ეს ელემენტები ურთიერთთავსებადად, როჯერსის ტერმინოლოგიით, *კონგრუენტულად* არიან ინტეგრირებული. მე-კონცეფციის დეზინტეგრაციის საშიშროება მაშინ იქმნება, როდესაც ხდება განსხვავება თვითშეფასებასა და იდეალურ მე-ს შორის, თვითშეფასებასა და ადამიანის უშუალო და რეალურ ქცევით გამოცდილებას შორის. მე-კონცეფციის დეზინტეგრაცია ელინდება თავის თავში დაურწმუნებლობის, შიშის, შფოთვის და სხვა განცდებში. დასაწყისში შეუმჩნეველი ეს განცლები თანდათან ძლიერი და შემაწუხებელი ხდება. ამ ეთარებიდან ნამდვილი გამოსავალი მე-კონცეფციის გადახალისებაში მდგომარეობს. მაგრამ პიროვნება, როგორც წესი, ცდილობს შეინარჩუნოს არსებული მე-კონცეფცია; იგი შეძლებისდაგვარად ებრძვის დეზინტეგრაციულ პროცესებს და დაცვით მექანიზმებს მიმართავს. როჯერსი ორ ძირითად მექანიზმზე მიუთითებს: 1) *რეალობის აღქმის დამახინჯება* (მაგალითად, მიუხედავად მარცხისა და წარუმატებლობისა, ადამიანი მაინც მიიჩნევს, რომ ნიჭიერია და უბრალოდ, არ უმართლებს); 2) *მე-კონცეფციისთვის საფრთხის შემცველი გამოცდილების იგნორირება* (მაგალითად, ადამიანი არ აცნობიერებს, თვალს ხუჭავს იმაზე, რომ იგი ბევრს ჭამს, ეწევა, უხვშობს, ფეთხუმია და ა.შ.). ამ მექანიზმებმა შეიძლება გარკვეულ ფარგლებში შეანელონ ან შეარბილონ დეზინტეგრაციული ტენდენციები, მაგრამ არსებითად საქმეს ვერ შეელიან. პირიქით, უფსკრული მე-კონცეფციასა და რეალობას შორის სულ უფრო იზრდება, რასაც შეიძლება სერიოზული ფსიქოლოგიური დეზადაპტაცია და აშლილობა მოყვეს. ასეთ შემთხვევაში უკვე ფსიქოთერაპევტის ჩარევა ხდება საჭირო. ამოცანა იმაშია, რომ ინდივიდს გამოუმუშავდეს საკუთარი თავის ახალი, რეალობის ადექვატური ხატი, და ჩამოუყალიბდეს თავისი შესაძლებლობების შესატყვისი იდეალური მე.

იმისათვის, რომ მივიღოთ უფრო მოქნილი მე-კონცეფცია, საჭიროა მოიხსნას ან მაქსიმალურად შესუსტდეს დაცვითი მექანიზმები, რომლებიც ამახინჯებენ მე-კონცეფციას. ეს გზას გაუხსნის პიროვნებაში არსებულ ვანსაღ ძალას, მიმართულს მის განვითარებაზე და თვითგამოვლენაზე. "რაც არ უნდა ვუწოდოთ მას, ამბობს როჯერსი, ზრდის ტენდენცია, აღძრულობა ოვითაქტუალიზაციისკენ თუ წინ მოძრაობის ტენდენცია, ესაა სიცოცხლის მთავარი მამოძრავებელი ძალა, ძისწრაფება, რომელზეც დამოკიდებულია მთელი თერაპია. ესაა მთელ ორგანულ და ადამიანურ ცხოვრებაში ჩართული მისწრაფება გავრცელდეს, გაფართოვდეს, გახდეს დამოუკიდებელი, განვითარდეს, გამოავლინოს და აამოქმედოს ორგანიზმის ყველა შესაძლებლობა ისეთ დონემდე, რომ გაძლიერდეს ორგანიზმი ან მე" (21; 77). ყოველივე ეს პიროვნებაში ღრმა და მნიშვნელოვან ძვრებს გულისხმობს, რაც იმ შემთხვევაში მიიღწევა, თუ ფსიქოთერაპიული სეანსების დროს შექმნილია სათანადო ატმოსფერო და ურთიერთობები. სწორედ ამაზეა მიმართული ფსიქოთერაპიის ის სახე, რომელიც მტკიცედ არის დაკავშირებული როჯერსის სახელთან; მას *არადირექტიული ან კლიენტზე ცენტრირებული თერაპია* ეწოდება[1]. ამგვარი თერაპია გულისხმობს თერაპევტის მიერ კლიენტისათვის თბილი და მიმღებლური ატმოსფეროს შექმნას, *რომელშიც* ეს უკანასკნელი სრულ ფსიქოლოგურ დაცულობას და უსაფრთხოებას გრძნობს. თერაპევტი ამყარებს კეთილმოსურნეობას, "უეჭველ დადებით დამოკიდებულებას": გულწრფელი ინტერესით და

[1] როჯერსი შეგნებულად ერიდებოდა ტერმინ პაციენტის ხმარებას, ვინაიდან ეს უკანასკნელი გულისხმობს უსუსურ ავადმყოფს, რომელიც საშველად მიმართავს სპეციალისტს. კლიენტი კი არის ადამიანი, რომელიც თვლის, რომ იგი ვერ მოერევა თავის პრობლემებს და საჭიროებს მომსახურებას და თანადგომას. ექიმსა და პაციენტის ურთიერთობისგან განსხვავებით კლიენტს და თერაპევტს შორის ეროვნული თანასწორობა იგულისხმება.

ემპატიით ცდილობს წვდეს მეორე ადამიანის შინაგან სამყაროს, დაინახოს ისე, როგორც ეს უკანასკნელი ხედავს მას. ასეთ სიტუაციაში იცვლება კლიენტის დამოკიდებულება თავის თავის მიმართ; იგი ხდება უფრო გულისხმიერი და მიმღებლური თავისი რეალური განცდებისა და ოვისებების მიმართ; მას უჩნდება რწმენა თავის თავში, უძლიერდება თვითკონტროლი და ავტონომიურობა; იგი უკეთესად ახერხებს თვითრეალიზაციას. ერთი სიტყვით, ხდება პიროვნული ზრდა, მე-კონცეფციის ჰარმონიზაცია და რეალობასთან შესაბამისობაში მოყვანა. შედეგად ვიღებთ სრულყოფილად ფუნქციონირებად ინდივიდს, რომელსაც უნარი ექნება წარმატებით და უმტკივნეულოდ გაართვას თავი ცხოვრებისეულ პრობლემებს.

თავისი ფსიქოთერაპიული საქმიანობის მეორე პერიოდში როჯერსის ინტერესმა გადაინაცვლა ინდივიდუალური ფსიქოთერაპიიდან ჯგუფურზე. 60-70-იან წლებში, ბევრ წილად როჯერსის გავლენით, ამერიკაში უაღრესად პოპულარული გახდა ე.წ. *შეხვედრის ჯგუფები*. როჯერსი თელიდა, რომ პიროვნული ცვალებადობა, შინაგანი პოტენციალის ზრდა უფრო სწრაფად ხდება მცირე და ინტენსიურ ჯგუფებში (39).

კლიენტზე ცენტრირებული მიდგომა ფსიქოთერაპიის ფარგლებს გასცდა და ადამიანური ურთიერთობების სხვა სახეებზეც გავრცელდა. საკმაოდ ბევრის მიერ შეწყნარებული და პრაქტიკულად რეალიზებული იქნა როჯერსის მიდგომის მთავარი პრინციპი, რომ *გამადვილებელი, ფასილიტაციური* ფსიქოლოგიური კლიმატი ხელს უწყობს პიროვნულ ზრდას ყოველგვარ სიტუაციაში, იქნება ეს თერაპევტისა და კლიენტის, მშობლისა და შვილის, მასწავლებლისა და მოსწავლის, ლიდერისა და ჯგუფის, ადმინისტრატორისა და თანამშრომლის თუ სხვა სახის ურთიერთობა. განსაკუთრებული გაქანება მოიპოვა ჰუმანისტურმა მიდგომამ განათლების სფეროში (23). როჯერსი აღიარებულია თანამედროვეობის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო ფსიქოთერაპევტად[1]. იგი რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ხვეწდა ფსიქოთერაპიულ ტექნიკას, მაგრამ, როგორც მკვლევარი, არ კმაყოფილდებოდა მხოლოდ ტექნიკის სრულყოფით და ცდილობდა მეცარი ემპირიული მეთოდებით შეემოწმებინა თავისი მიდგომის მართებულობა. ამაში გამომეღავნდა მისი მეთოდოლოგიური პოზიცია, რომელსაც ზემოთ ეკლექტიკური ვუწოდეთ. როჯერსი დასაშვებად, ზოგჯერ კი აუცილებლად მიიჩნევს ფენომენოლოგიური და ობიექტურ-პოზიტივისტური მეთოდოლოგიის შეთავსებას.

როჯერსი შემეცნების სამ გზას გამოყოფს. 1) *შინაგანი, სუბიექტური გამოცდილება*, *რომელიც დამყარებულია* ე.წ. *ორგანიზმულ გრძნობაზე* და შეადგენს შინაგანი ჰიპოთეზების ფორმულირების წყაროს; 2) *ობიექტური შემეცნება*, რომელიც არსებითად კლასიკურ საბუნებისმეტყველო მეთოდოლოგიას გულისხმობს და 3) *პიროვნებათშორისი ან ფენომენოლოგიური შემეცნება*. ამ შემთხვევაში ემპატია მიმართულია სხვა ადამიანის სუბიექტური სამყაროს წვდომაზე. იმაზე, თუ რამდენად რელევანტურად შევდივართ მის ფენომენოლოგიურ ველში, მისი საზრისების სისტემაში. ამ გზით მოპოვებული ცოდნა აბსოლუტურად ინდივიდუალურია, მაგრამ, ამავე დროს შესაძლებელია მისი განზოგადება და შემოწმება სავსებით ობიექტური (ექსპერიმენტული) პროცედურების მეშვეობით. ბიჰევიორიზმის ცალმხრიობა იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი მხოლოდ მეორე სახის შემეცნებას სცნობდა. ქცევის ნამდვილი მეცნიერული შესწავლა კი სამივე სახის შემეცნებას გულისხმობს. როჯერს სჯერა, რომ სწორედ ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიას

[1] *როჯერსი* ძალიან ბევრს აკეთებდა თავისი ფსიქოთერაპიული სისტემის პოპულარიზაციისთვის. იგი ბევრს მოგზაურობდა, ატარებდა სემინარებს და სეანსებს სხვადასხვა ქვეყნებში. 1989 წელს იგი ამ მიზნით ეწვია თბილისს.

(რომელსაც იგი ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალურს უწოდებს) შესწევს ამის უნარი. რას ემყარება ეს რწმენა?

ჰუმანისტური ფსიქოლოგია არ იზღუდება გარედაკვირვებადი მოელენების (სენსომოტორული რეაქციების) აღწერით. ძირითადი აქცენტი კეთდება შინაგანი საზრისების, მიზნების, განცხრახვების, თვითაღქმის, სხვათა აღქმის, პიროვნული კონსტრუქტების და ა.შ. გამოვლენაზე, ე.ი. ყოველივე იმაზე, რაც ორგანიზაციას უკეთებს ადამიანის საზრისულ ფენომენოლოგიურ სამყაროს. ეს სამყარო, როგორც მეცნიერული რეალობა, საერთოდ არ არსებობდა რადიკალური ბიჰეიორიზმისათვის. სამაგიეროდ, მისი შესწავლა შესაძლებელია ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალური მიდგომის ფარგლებში. როჯერსის აზრით, ამის შესაძლებლობას იძლევა ის გარემოება, რომ ხსენებული მიდგომა არ იფარგლება წინასწარ მოცემული მეთოდოლოგიით და შემეცნების ყველა ხერხს იყენებს. ფენომენოლოგიური სამყაროს კოორდინატთა სისტემა, შინაგანი ცვლადები, უნდა გამოვლინდეს ფენომენოლოგიური გზით ანუ ემპატიური წვდომით, ხოლო შემდგომ, საჭიროების შემთხვევაში, გაიზომოს ობიექტური პროცესების საშუალებით.

ამგვარი პროცედურების მაგალითად როჯერსი ასახელებს სემანტიკური დიფერენციალის მეთოდს, რომელიც მართლაც იძლევა საშუალებას ოპერაციონალიზაცია გაუკეთდეს ისეთ "ეგზისტენციალურ სფეროს", როგორიცაა ადამიანის საზრისებისა და მნიშვნელობების სამყარო; იგი ლაპარაკობს ავრეთვე მე-ს აღქმაზე, თვითშეფასებაზე, თვითპატივისცემაზე, იდეალურ მე-ზე, როგორც ფენომენოლოგიურ ცვლადებზე და მათი ობიექტურ-ტესტური გაზომვის ხერხებზე; ამასთან, კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ სწორედ ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალურმა მიდგომამ გაუხსნა გზა ამგვარ კვლევებს. უფრო მეტიც, როჯერსი დარწმუნებულია, რომ ეს მიმდინარეობა მიგვიყვანს ისეთ თეორიულ დასკვნებამდე, რომლებიც გააოცებენ ტრადიციულ ფსიქოლოგებს, ვინაიდან იგი "თავის თავში შეიცავს ახალი მეცნიერების საოცრებებს; ეს იქნება მეცნიერება, რომელსაც არ შეეშინდება ხელი მოკიდოს პიროვნების პრობლემას, როგორც დამკვირვებლის, ისე დასაკვირვებადი პიროვნებისა და გამოიყენოს როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური შემეცნება" (20; 230).

უნდა ითქვას, რომ ეს პრეტენზიები ნამდვილად გადაჭარბებულია. მიმდინარეობას, რომელსაც როჯერსი წარმოადგენს, არც მაშინ, როდესაც ეს სიტყვები იწერებოდა და არც ახლა, ოთხი ათეული წლის მერე, არავინ გაუოცებია განსაკუთრებული მონაცემებით ან აღმოჩენებით, მით უფრო ახალი მეცნიერებით. როჯერსის პოზიცია დამაჯერებლად ეჯერს მხოლოდ ორთოდოქსალურ ბიჰეიორიზმთან მიმართებაში, რომელიც მართლაც იზღუდებოდა მხოლოდ გარედაკვირვებადი ცვლადების გაზომვით. მაგრამ განა იმ ფენომენების (მიზანი, საზრისი, განცხრახვა, თვითაღქმა, თვითშეფასება და ა.შ.) მეცნიერული კვლევის ტრადიციას, რომლებიც პიროვნულ-მოტივაციურ სფეროს მიეკუთვნებიან, ფენომენოლოგიურმა და ეგზისტენციალურმა ფსიქოლოგიამ დაუდო სათავე? XX საუკუნის დასაწყისიდან ევროპულ ფსიქოლოგიაში ეს პრობლემატიკა ყოველთვის აქტუალური იყო. საკმარისია დავასახელოთ ვიურცბურგის სკოლა (ახი, ბიულერი), ფუნქციონალიზმი (კლაპარედი), პერსონოლოგია (შტერნი, ლერში), ველის თეორია (ლევინი, ჰოპე). რაც შეეხება ამერიკულ ფსიქოლოგიას, ჯერ კიდევ ჯემსი მთელი სიმწვავით სვამდა პიროვნების და მე-ს პრობლემებს. ჯემსმა განსაზღვრა პიროვნება, როგორც მიზნების განსახორციელებლად მებრძოლი ინდივიდი. მასვე ეკუთვნის ფსიქოლოგიური მე-ს ერთ-ერთი პირველი განსაზღვრება და ცნობილი ფორმულა, რომლის მიხედვით თვითპატივისცემა უდრის წარმატებას. გაყოფილს პრეტენზიის დონეზე. მე-ს ფსიქოლოგიასთან დაკავშირებული პრობლემატიკით დაინ-

ტერესებას ამერიკაში სტიმული მისცა კურტ ლევინის ემიგრაციამ ამ ქვეყანაში. აღნიშნული მიმართულებით კვლევა განაგრძეს მაკ-ლელანდმა და ატკინსონმა, რომლებმაც წარმატებით გამოიყენეს მურეის თემატური აპერცეფციის ტესტი. ორმოციანი წლებიდან მოყოლებული, ამ სფეროში შესრულებულია უამრავი ექსპერიმენტული გამოკვლევა. ისინი შეისწავლიან მე-კონცეფციის ისეთ ასპექტებს, როგორიცაა მე-ს ხატი, იდეალური მე, თვითშეფასება. პრეტენზიის დონე, მოლოდინი, ფრუსტრაცია და სხვა. აღსანიშნავია, რომ ეს კვლევები საბუნებისმეტყველო-პოზიტივისტური ორიენტაციით ხასიათდება, რომელიც ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალური მეცნიერული მსოფლმხედველობისათვის ანტაგონისტურია. ამრიგად, სუბიექტური, პიროვნულ-მოტივაციური ფენომენების კვლევას ტრადიციული ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ფარგლებში ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ამ კვლევებს თავისი ლოგიკა და მეთოდოლოგია გააჩნია; ამიტომ, სინამდვილეს არ შეეფერება ის შეფასება, თითქოს მათ გზა გაუხსნა ფსიქოლოგიის ასპარეზზე მესამე ძალის გამოჩენამ[1]. ის გარემოება, რომ ამ ფენომენებს როჯერსი ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალურ ცვლადებს უწოდებს, თავისთავად არ აქცევს მათ ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის კუთვნილებად; საჭიროა იმის დაზუსტება, თუ რას წარმოადგენს საკუთრივ ფენომენოლოგიური და ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია.

ფენომენოლოგიური ფილოსოფია ედმუნდ ჰუსერლის სახელთან არის დაკავშირებული. მისი ძირითადი აზრი და სულისკვეთება, პირველ რიგში, ცნობიერების ანალიზისკენ არის მიმართული. ამიტომ გასაგებია, რომ თავიდანვე არსებობდა განსაკუთრებული ურთიერთინტერესი და ურთიერთმიმართება ფილოსოფიის ამ მიმდინარეობასა და ფსიქოლოგიურ მეცნიერებას შორის. ამასთან, ეს ურთიერთმიმართება არასდროს იყო მარტივი. საქმე ისაა, რომ ჰუსერლის ფილოსოფიური მოღვაწეობის თავდაპირველი სტიმული ფსიქოლოგიზმთან ბრძოლა იყო. მას სურდა გაეწმინდა ფილოსოფიური შემეცნება ფსიქოლოგიის ყოველგვარი შინაარსისგან. მიისწრაფოდა რა ცნობიერების საყოველთაო, წმინდა ან ტრანსცენდენტური სტრუქტურების გამოვლენისკენ, ჰუსერლმა შეიმუშავა ფენომენოლოგიური მეთოდი, რომელიც ე.წ. რედუქციის პროცედურებს გულისხმობს. მათი არსი იმაშია, რომ "ნატურალისტური განწყობების" გადალახვით გამოიყოს ცნობიერება, როგორც ანალიზის ერთადერთი ობიექტი და შემდგომ თვითონ ცნობიერება გაიწმინდოს ყოველგვარი კულტუროლოგიური, პირველ ყოვლისა, ემპირიულ-ფსიქოლოგიური გამოცდილებისგან.

---

[1] იგივე ითქმის ოსგუდზე, რომლის სემანტიკური დიფერენციალის მეთოდი როჯერსისთვის სამაგალითოა, რაც შეეხება ჯემსს, მის მიმართ ჰუმანისტური ორიენტაციის წარმომადგენლთა დამოკიდებულება ერთობ სუბიექტურია. იგი აღიარებულია, როგორც ერთ-ერთი პირველი ამერიკელი ეგზისტენციალისტი. ეს შეფასება ფრიად საგულისხმოა. საქმე ისაა, რომ ჯემსი ცნობილია, როგორც პრაგმატიზმის ფილოსოფიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი. ფსიქოლოგიაში იგი მკაცრი საბუნებისმეტყველო მიდგომის მომხრე იყო და თეორიული ორიენტაციით უფრო ფუნქციონალურ ფსიქოლოგიას უახლოვდებოდა. როლო მეი ჯემსს უწოდებს "ეგზისტენციალიზმის განვითარების მონაწილეს", რადგანაც იგი აქტიურად მიმართავდა ისეთ ცნებებს, როგორიცაა ცნობიერების ნაკადი, აზრისა და მოქმედების ერთიანობა, ნებელობა და გადაწყვეტილება (43). ეს მართალია ასევე, მაგრამ აქედან სულაც არ გამომდინარეობს ის, რომ ჯემსი ეგზისტენციალისტი ფსიქოლოგია. ამგვარი "ეგზისტენციალური ელემენტი" ხომ პრაქტიკულად მთელს ფსიქოლოგიაში გვხვდება, დაწყებული კლასიკური ცნობიერების ფსიქოლოგიიდან დღემდე, ბიჰევიორიზმის გაჩენამდეც. თუ ასეთ შეფასებას შეეწყნარებთ, გაუგებარი გახდება, რას ნიშნავს საკუთრივ ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია. როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერული მიმდინარეობა.

ჰუსერლის მოძღვრება ერთ-ერთი ურთულესია XX საუკუნის ფილოსოფიაში, მაგრამ ჩვენ მხოლოდ ფსიქოლოგიის ადგილი გვაინტერესებს ამ სისტემაში. სპეციალისტები თვლიან, რომ "ფსიქოლოგიისა და ფენომენოლოგიის, როგორც ფილოსოფიის ურთიერთობის პრობლემა ერთ-ერთი ყველაზე ბუნდოვანი ადგილია ჰუსერლის კონცეფციაში. ჰუსერლმა ნამდვილად ვერ მოახერხა სრულიად არაორაზროვნად და ერთმნიშვნელოვნად გადაეწყვიტა იგი" (3; 144). ჰუსერლის პოზიცია, პრინციპში, ანტიფსიქოლოგისტურია. ვუნდტიდან მომდინარე ემპირიულ-ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიას იგი არ ცნობს ამ უკანასკნელის ნატურალიზმისა და ბუნებისმეტყველურობის გამო. მისი აზრით, ბუნების მეცნიერებებისადმი მიბაძვამ ფსიქოლოგია დაღუპა და მუდმივი კრიზისის მდგომარეობაში ჩააყენა. ფენომენოლოგიური რედუქცია საშუალებას იძლევა "ამოირთოს", "ფრჩხილებში ჩაისვას" ტრადიციული ფსიქოლოგია, რათა გზა გაეხსნას ნამდვილ ფსიქოლოგიას. მაგრამ, ფსიქოლოგიის რეფორმირების ჰუსერლისეული მოდელი მიზანს მაინც ვერ აღწევს. ნამდვილი, ანუ ფენომენოლოგიური ფსიქოლოგიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერული დისციპლინის შესაძლებლობის დასაბუთება ჰუსერლმა ვერ მოახერხა და, საბოლოო ჯამში, იგი ფენომენოლოგიასთან ანუ ფილოსოფიასთან გააიგივა. მხოლოდ ამ უკანასკნელის ფარგლებშია შესაძლებელი წმინდა ცნობიერების ან წმინდა სუბიექტურობის პირდაპირო ჭვრეტა, მისი არსებითი მხარის გათვალისწინება, ინტუიტური წვდომა; ყოველგვარი სხვა გზა შემეცნებისა აუცილებლად მარცხს განიცდის. ამრიგად, ფსიქოლოგია კი არ რეფორმირდება, არამედ ფაქტობრივად უქმდება[1].

შეიძლება ითქვას, რომ ვიწრო და სპეციალური მნიშვნელობით ფენომენოლოგიური ფსიქოლოგია ეწოდება ჰუსერლის შეხედულებათა სისტემას, რომელიც უპირისპირდება აკადემიურ საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიას და, გაგებით ფსიქოლოგიასთან ერთად, ფსიქოლოგიური აზრის ერთიან ნაკადს ქმნის. ჰუსერლმა საფუძვლიანად დაამუშავა ცნობიერების საკითხი; გამოყო ცნობიერების ზოგიერთი არსებითი ნიშანი, მათ შორის ინტენციონალობა და ნაკადისებურობა[2]. მიუხედავად ამისა, უნდა ითქვას, რომ ჰუსერლის ფენომენოლოგიური მეთოდის პირდაპირი გადატანა კონკრეტული ფსიქოლოგიური კვლევის სფეროში პრაქტიკულად შეუძლებელია. აქ რამდენიმე გარემოება იჩენს თავს. ჯერ ერთი, ყოველთვის უნდა გვქონდეს მხედველობაში, რომ ეს არ არის სპეციალური ფსიქოლოგიური მეთოდი. ჰუსერლს მიაჩნდა, რომ ფენომენოლოგია წარმოადგენს "ტრანსცენდენტალურ ყოფიერებაში" ან "უნივერსალურ ონტოლოგიაში" შეღწევის გზას. იგი ავლენს ყველა იმ მოვლენის არსს, რომელიც ცნობიერებაში ჩნდება, მათ შორის ისეთებისაც, რომელთაც ფსიქიკური მოვლენები ან პროცესები ეწოდება. ამდენად, ეს არის საერთოდ ფილოსოფიური აზროვნების ერთგვარი წესი. ამასთანაა დაკავშირებული ის გარემოებაც, რომ ფენომენოლოგია თვითკმარია; ფენომენოლოგიური შემეცნებით მოპოვებული ცოდნის ემპირიული შემოწმება პრინციპში შეუძლებელია. გარდა ამისა, ფენომენოლოგიური მეთოდი ფაქტობრივად კეტავს შემეცნების პროცესს ინდივიდუალური ცნობიერების სფეროში. აქედან გამომდინარე, "სუფთა ფენომენოლოგიური ფსიქოლოგია" ალბათ არც არსებობს. ფსიქოლოგიური

---

[1] დაინტერესებულ ქართველ მკითხველს შეუძლია დაწვრილებით გაეცნოს ჰუსერლის მოსაზრებებს ფსიქოლოგიის შესახებ ანგია ბოჰორიშვილის ფუნდამენტური ნაშრომის საშუალებით (1).

[2] ჰუსერლი პირველი არ იყო, ვინც ცნობიერების ამ არსებით ნიშნებზე მიუთითებდა. უფრო ადრე ეს გააკეთეს ბრენტანომ და ჯეიმსმა, მაგრამ ჰუსერლის მერე მათ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა.

ფენომენოლოგია გულისხმობს ფენომენოლოგიას, როგორც ფსიქოლოგიურ პრობლემათა კვლევის მეთოდს, რომელიც ფსიქოლოგიურ დონეზე გამოიყენება. ამ გაგებით, იგი უნდა განვასხვავოთ ფილოსოფიური ან ტრანსცენდენტალური ფენომენოლოგიისგან, ანუ ფილოსოფიის პროდუქტისაგან, რომელიც მიმართულია მოვლენების არსზე და საბოლოო სინამდვილის ცოდნაზე. ფსიქოლოგი, რომელიც ფენომენოლოგიური მეთოდით სარგებლობს, უბრალოდ ცდილობს განიხილოს სულიერი მოვლენა ისე, როგორც ის უშუალოდ არის მოცემული განცდაში. ეს არის მცდელობა დაკვირვებისა წინასწარი დაშვებებისა და ვარაუდების გარეშე, რომელთაც შეუძლიათ დაამახინჯონ ფენომენოლოგიური გამოცდილება ჩვენი თეორიებისა და დოგმების შესაბამისად. პირველ რიგში ამით განსხვავდება იგი კლასიკური ოვითდაკვირვებისგან, რომელიც ფენომენოლოგიურად ორიენტირებულმა მკვლევარმა გააკრიტიკეს ცნობიერების ცალმხრივი და ფრაგმენტული შესწავლის გამო. ვუნდტის და ტიჩენერის ექსპერიმენტული ინტროსპექციის დროს კარგად გაწაფული დამკვირვებელი გარკვეული სტიმულაციის შემთხვევაში გადმოსცემს თავის შთაბეჭდილებებს და ცდილობს დაიყვანოს ისინი უმარტივეს მენტალურ ელემენტებამდე. როგორებიცაა შეგრძნებები, გრძნობები, წარმოდგენები. იგი აგრეთვე ცდილობს დაადგინოს მათი თვისებები: რომელობა, ინტენსიობა, ხანიერება. ფენომენოლოგიური დაკვირვებისას კი არ არსებობს არავითარი წინასწარი ვარაუდი, რომელიც ეხება შთაბეჭდილებების თვისებების ერთობლიობას. უფრო მეტიც, მაშინ, როდესაც ინტროსპექტულ პასუხებში ობიექტები და მნიშვნელობები მაქსიმალურად უნდა გამოირიცხონ[1], ფენომენოლოგიური კვლევისას ისინი არსებით მომენტებს წარმოადგენენ; ფენომენოლოგიას აინტერესებს სტიმულებისა და სიტუაციების ის მნიშვნელობანი, რომლებიც მათ დამკვირვებლისთვის გააჩნით.

ფენომენოლოგიური აღწერის სისტემატური და ეფექტური გამოყენების პირველ მაგალითებს XIX საუკუნის დასაწყისში ვხვდებით. ასეთებია ი. გოეთესა და ი. პურკინიეს კვლევები მხედველობითი აღქმის სფეროში. მოგვიანებით, ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბების შერე, ამ მეთოდს მიმართავდნენ ე. ჰერინგი, კ. შტუმფი, გ. ე. მიულერი, ე. ფენდერი, თ. რიბო და სხვა. XX საუკუნის დასაწყისში ფენომენოლოგიური კვლევა ახალ საფეხურზე აიყვანეს დ. კაცმა და მ. ვერთჰაიმერმა. მათი შრომები ფერისა და მოძრაობის აღქმას მიეძღვნა. ამ კლასიკურ გამოკვლევებში განხორციელდა ლაბორატორიული ტექნიკისა და ფენომენოლოგიური აღწერის ორგანული შერწყმა, რამაც, მოგვიანებით *ექსპერიმენტული ფენომენოლოგიის* სახელწოდება მიიღო. აქ საქმე გვაქვს უშუალო გამოცდილების, განცდის ისეთი თავისებურებების გამოვლენასთან, რაც პირდაპირ არ გამოიყვანება ფიზიკური სტიმულების თვისებებიდან. ასე იქნა აღმოჩენილი ბევრი საინტერესო ფენომენი ვიზუალური აღქმის სფეროში (კონსტანტობა, ფიგურა-ფონი, სხვადასხვა ილუზიები). ექსპერიმენტული ფენომენოლოგიის ფარგლებში მუშაობდნენ ისეთი თვალსაჩინო მეცნიერები, როგორიცაა ვ. კელერი, კ. კოფკა, ე. რუბინი, ნ. ახი, კ. ბიულერი, გ. რეიერსი, ფ. კრიუგერი, ა. მიშოტი, ვ. ბოიტენდაიკი და სხვა.

ამრიგად, ფენომენოლოგიურ კვლევას ფსიქოლოგიაში დიდი ტრადიცია აქვს. ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიაში ფენომენოლოგია ძირითად მეთოდად გვევლინება. განსხ-

---

[1] ტიჩენერი ამ კონტექსტში მიუთითებდა ე.წ. სტიმულის შეცდომაზე, რაც იმას ნიშნავს, რომ ცდისპირი თვითდაკვირვების მონაცემების გადმოცემისას ფაქტობრივად აღწერს საგნებს, სტიმულებს და არა "წმინდა ცნობიერების მინაარსებს". მაგალითად უნდა ვილაპარაკოთ არა ლამპარზე, არამედ შეგრძნებებზე, გრძნობებზე, წარმოდგენებზე, რომლებსაც იგი იწვევს.

ვავებით ტრადიციული ფსიქოლოგიისგან, სადაც უპირატესად სხადასხვა ფსიქიკური პროცესების კვლევა მიმდინარეობდა, ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიაში ფენომენოლოგიური მეთოდი პიროვნების შესასწავლად გამოიყენება. მესამე ძალის წარმომადგენლები იქიდან ამოდიან, რომ პიროვნების გაგება მხოლოდ მისი საკუთარი თვალსაზრისიდან, მისი სუბიექტური გამოცდილებიდან შეიძლება. ამასთან მნიშვნელობა არა აქვს, ემთხვევა თუ არა ეს სუბიექტური გამოცდილება ობიექტურ ვითარებას. მთავარია გავიგოთ, როგორ განიცდის ადამიანი თავის თავს და სასიცოცხლო პრობლემებს. პიროვნების შემეცნების საუკეთესო საშუალებად მიჩნეულია ემპატია-შთაგრძნობა, უშუალო შესვლა შინაგან სამყაროში, თანაგანცდა, ერთი სიტყვით ის, რასაც როჯერსი ფენომენოლოგიურ შემეცნებას უწოდებს. როჯერსისა და სხვა ეკლექტიკოსების მეთოდოლოგიური პოზიცია განსხვავებული მეთოდების შეუღლებაში მდგომარეობს; სხვების აზრით კი ფენომენოლოგია ჭეშმარიტი შემეცნების ერთადერთ იარაღს წარმოადგენს. ამგვარ ორიენტაციას ხშირად ეგზისტენციალურ ფსიქოლოგიას უწოდებენ. თუმცა, ალბათ არ შეეცდებით თუ ვიტყვით, რომ მთელი ჰუმანისტური ფსიქოლოგია ეგზისტენციალურია ისევე, როგორც ფენომენოლოგიური. "თუ ფენომენოლოგია ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის მეთოდური საფუძველია, ეგზისტენციალური შეხედულებები მის ფილოსოფიურ ბაზისს ქმნიან" (37; 380).

ამ კონტექსტში არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ საზღვრები ფენომენოლოგიასა და ეგზისტენციალიზმს შორის ხშირად ძნელი დასადგენია, რადგან ორივე ეს ფილოსოფიური მიმდინარეობა კონცეპტუალურად ურთიერთზემოქმედებენ და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ ერთმანეთზე. ამდენად, განსხვავება მათ შორის რამდენადმე პირობითია და ხელოვნური. მასლოუს აზრით, ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიაზე ეგზისტენციალური ფილოსოფიის გავლენა იმით არის გაპირობებული, რომ ამ უკანასკნელს პირველ პლანზე გადმოაქვს შეხედულება პიროვნების შესახებ, პიროვნებაში ჭვრეტს ადამიანის ბუნებისა და ფილოსოფიის არსს. შარლოტა ბიულერს მიაჩნია, რომ ჰუმანისტური ფსიქოლოგია ეგზისტენციალიზმამდე მიიყვანა ინდივიდის როგორც მთლიანის და მისი მთელი სიცოცხლის გააზრების აუცილებლობამ. მართლაც, ეგზისტენციალიზმში ყურადღება საგნებისა და მოვლენების არსიდან, რაზეც ტრადიციულად მიმართული იყო ფილოსოფიის ინტერესი, გადატანილია ადამიანის ინდივიდუალურად განცდილ არსებობაზე და მის პიროვნულ მახასიათებლებზე. ეგზისტენციალიზმში თავად ადამიანის საკუთარი ხედვა, თვალსაზრისი ხდება საზოგადოდ მსოფლმხედველობის ათვლის წერტილი. სამყაროს სურათი არ არის ადამიანის მიმართ ტრანსცენდენტური, თავისთავად არსებული და რაციონალურად შემეცნებადი მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების რიგი ან ერთობლიობა. სამყაროს სურათი ისე უნდა დაიხატოს, როგორც ადამიანისთვის არის მოცემული; იგი ინდივიდუალური ცნობიერების შინაარსი, *არსებობის სამყაროა*. პიროვნულ სამყაროს იმ ღირებულებებისა და საზრისების სტრუქტურა წარმოადგენს, რომელშიც ადამიანი არსებობს და მოქმედებს. ყოველგვარი მოვლენა სამყაროში არსებობს იმდენად და იმდაგვარად, როგორც მას აცნობიერებს, აფასებს და ეპყრობა სუბიექტი.

ადამიანზე ორიენტირებულმა ამ ფილოსოფიამ ღრმა კვალი დააჩნია ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის წარმომადგენელთა მსოფლმხედველობას და პირდაპირი გაელენა მოახდინა ეგზისტენციალური ფსიქოლოგიის პრინციპებისა და თემების გააზრებაზე. ამ პრინციპებს შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შემდეგი: 1) ყოველი ადამიანი განუმეორებელია; უნიკალურია როგორც მისი შინაგანი სამყარო, ასევე მის მიერ გარე სამყაროს აღქმა და შეფასება; უნიკალურია ადამიანის რეაგირებაც ამ სამყაროზე (იდეოგრაფიული პრინციპი); 2) ადამიანი, პიროვნება არ შეიძლება გაგებულ იქნას,

როგორც მისი შემადგენელი ფუნქციებისა ან ელემენტების უბრალო ერთობლიობა. პიროვნების სუბიექტური, ფენომენალური სამყარო უნდა განიხილებოდეს მთლიანობითი და არა ფრაგმენტული თვალსაზრისით (ჰოლისტური პრინციპი). ეგზისტენციალური ფსიქოლოგიის საბოლოო მიზანია ადამიანის ცხოვრებაში იმ ძირითადი თემის, ტენდენციისა თუ ძალის პოვნა, რომელიც ერთგვარი გასაღები იქნება პიროვნების ბუნების უნიკალურობისა და მთლიანობის გასაგებად. რაც შეეხება ეგზისტენციალური ფსიქოლოგიის მთავარ თემებს, ესენია: ა) ცხოვრების საზრისი, ღირებულებების ინდივიდუალური სკალა, ბ) თავისუფლება, არჩევანი, პასუხისმგებლობა, გ) შფოთვა, შიში, აპათია, დ) ადამიანთა შორის ურთიერთობები, სიყვარული, მარტოობა, გაუცხოება.

ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიას ბევრი რამ იზიდავს ეგზისტენციალიზმში; პირველ რიგში ის, რომ ამ ფილოსოფიური სისტემის ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა ადამიანი მისი არსებობისთვის დამახასიათებელი ყველა პრობლემით და კონფლიქტით. ისინი დაკავშირებული არიან არსებობის ფინალობასთან, სიცოცხლის საზრისის უქონლობასთან ან დაკარგვასთან, ადამიანის თვისებებისა და უნარების რეალიზაციის შეუძლებლობასთან და სხვა. ყოველივე ეს უკმაყოფილების, დაურწმუნებლობის, შფოთვის, ეგზისტენციალური შიშის, სასოწარკვეთილების და, შესაძლოა, ფსიქიკური აშლილობის წყარო ხდება. თავის ძირითად დანიშნულებას ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია ამ ვითარების გამოსწორებაში, სხვა ადამიანის სუბიექტური სამყაროს სირთულეების მოხსნაში, მის ჰარმონიზაციაში ხედავს[1]. ამიტომ გასაგებია, რომ ამ მიმდინარეობის წარმომადგენელთა აბსოლუტური უმრავლესობა ფსიქოთერაპევტებია, რომლებიც უფრო ინდივიდუალური ცნობიერების პრობლემების აღწერით და გაგებით არიან დაინტერესებული, ვიდრე ზოგადი კანონზომიერებებისა და კონცეფციების დადგენით. ფსიქოთერაპია ამ შემთხვევაში იდეოგრაფიული კვლევის გზას წარმოადგენს. სწორედ ამას გულისხმობს რ. მეი, როცა აღნიშნავს, რომ ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია ორიგინალური თეორიული სისტემა ან სკოლა კი არ არის, არამედ ერთგვარი დამოკიდებულება, პოზიცია თეორიის მიმართ. "ვინაიდან ჩვენ გვინდა შევისწავლოთ ადამიანები, რომლებიც უშუალოდ განიცდიან, იტანჯებიან, იბრძვიან, იმყოფებიან კონფლიქტში, ჩვენ არ შეგვიძლია გვერდი ავუაროთ თერაპიას. ჩვენ საქმე გვაქვს ავადმყოფებთან, რომელთა შფოთვა და ტანჯვა არ განიკურნება აბსტრაქტული კანონებითა და თეორიებით, რაც არ უნდა ბრწყინვალე იყვნენ ისინი. ამ გაგებით ფსიქოთერაპევტები უფრო რეალისტი პროფესიონალები არიან, ვიდრე ჩვენი კოლეგები ლაბორატორიებში. ფსიქოთერაპიაში ამგვარი უშუალო ჩარევით, ჩვენ ვაღწევთ ადამიანთა გაგებას და ისეთ ინფორმაციას ვიღებთ, რომელსაც სხვა გზით ვერასდროს მოვიპოვებდით" (43; 10).

ეს პოზიცია ალბათ მაინც ცალმხრივია, თუნდაც იმიტომ, რომ ყოველგვარი ფსიქოთერაპია, საბოლოო ჯამში, უეჭველად და აუცილებლად არის დამყარებული რაიმე ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიაზე. ამასთან, მასში მკაფიოდ არის გამოვლენილი მისწრაფება, რომ ფსიქოლოგის საქმიანობა კონკრეტული ადამიანების რეალური სასიცოცხლო პრობლემების გადაჭრისკენ წარიმართოს. ამ სულისკვეთებით მუშაობენ მრავალრიცხოვანი ეგზისტენციალისტი ფსიქიატრები და ფსიქოთერაპევტები სხვადასხვა ქვეყანაში. მიუხედავად ამისა, მათი მოსაზრებები ფსიქოპათოლოგიური და ფსიქოთერაპიული პროცესების მიმართ ფრიად განსხვავებულია. ამიტომ, სპეციალისტთა

[1] ნიშანდობლივია, რომ ეგზისტენციალიზმის ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურა კარლ იასპერსი გამოჩენილი ფსიქიატრი და პათოლოგიური განცდების მკვლევარი იყო (34). პაულ ტილიხის შეფასებით კი ეგზისტენციალური ფსიქოთერაპია საერთოდ ტრიუიზმია, ეინაიდან დაავადება ცენტრალური ეგზისტენციალური ცნებაა (26).

შეფასებით, ეგზისტენციალური ფსიქოთერაპია წარმოადგენს მოზაიკას, რომლის ნაწილების იდენტიფიკაცია და ურთიერთდაკავშირება საკმაოდ რთულია (25)(33)(45).

ყველაზე ცნობილი ამერიკელი ეგზისტენციალისტი ფსიქოლოგი **როლო მეი** (1909-1994) თავიდანვე ფსიქოკონსულტაციაზე ან ფსიქოთერაპიაზე იყო ორიენტირებული. როგორც ჭეშმარიტი ეგზისტენციალისტი, მეი ადამიანის ბუნების ცენტრალურ

მომენტად მის თავისუფლებას მიიჩნევს. მაგრამ თავისუფლება ყოველთვის დაკავშირებულია პასუხისმგებლობასთან როგორც საზოგადოების, ისე. პირველ რიგში, საკუთარი თავის, თავისი ცხოვრებისა და ბედის მიმართ. ჯანმრთელ ადამიანებს არ ეშინით თავალი გაუსწორონ ცხოვრების პერსპექტივებს. აფასებენ და უფრთხილდებიან თავისუფლებას, პატიოსნები არიან საკუთარი თავის და სხვების წინაშე. ისინი აცნობიერებენ ცხოვრების სასრულობას, მაგრამ ყოფნით გამბედაობა იცხოვრონ სრულფასოვანი ცხოვრებით. არის ხალხი, რომლებსაც არ ძალუძთ ზიდონ თავისუფლების ტვირთი, აიღონ თავზე ვალდებულება საკუთარი ბედის წინაშე, თმობენ თავისუფლებას, გაურბიან არჩევანს. იმუშავებენ არაადექვატურ თვითშეფასებას და უყალიბდებათ საკუთარი თავის უმნიშვნელობისა და სამყაროსგან გაუცხოების განცდა.

პიროვნებისა და გარემოს ერთიანობის თეზისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია ეგზისტენციალიზმში. მას უპირატესად აღნიშნავენ ჰაიდეგერის მიერ შემოტანილი გერმანული ტერმინით Dasein, რომელიც სამყაროში ყოფნას ნიშნავს. ამ მოდუსის გარეშე ჭეშმარიტი ადამიანური არსებობა (ეგზისტენცია) შეუძლებელია. სალი სულიერი ცხოვრება ჰარმონიული Dasein-ის გარეშე წარმოუდგენელია.

სამყაროში არსებობა ბუნებასთან, სხვა ადამიანებთან და თავის თავთან ურთიერთობათა სტრუქტურას მოიცავს. შესაბამისად, კავშირის შესუსტება ან გაწყვეტა თითუეულ მათგანთან, არღვევს სრულფასოვან არსებობას, იწვევს მძიმე განცდებს იმის გამო, რომ ადამიანი შორდება ბუნებას, აქვს მნიშვნელოვანი და ადექვატური პიროვნებათშორისი ურთიერთობების დეფიციტი და გაუცხოებულია საკუთარი ჭეშმარიტი მესაგან. მეი ეთანხმება ეგზისტენციალურ ფილოსოფიაში მიღებულ მოსაზრებას, რომ იზოლირებულობა, სხვებისაგან და თავის თავისაგან გაუცხოება, პრინციპში, დამახასიათებელია ყველასათვის, ვინც დღევანდელ დასავლურ საზოგადოებაში ცხოვრობს. მაგრამ ადამიანები მეტ-ნაკლებად რეაგირებენ ამაზე, მეტ-ნაკლებად განიცდიან ამ მდგომარეობას. განსხვავებულია არა მარტო შესაბამისი განცდების ინტენსიობა, არამედ რომელობაც. ავტორი დიდ ყურადღებას უთმობს სხვადასხვა ეგზისტენციალური განცდების დახასიათებას, როგორც დადებითების (მზრუნველობა, სიყვარული) ისე უარყოფითების (სიკვდილის შიში, შფოთვა, დანაშაული, აპათია და სხვა). ამ უკანასკნელთა ანალიზი განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს. ასე მაგალითად, დანაშაულის ცნებას მეი არ უკავშირებს სიტუაციურად აღმოცენებულ, კონკრეტული ვითარებებიდან გამომდინარე განცდებს. დანაშაულის განცდას თვით ყოფიერებასთან, Dasein-თან მიეყავართ. *ონტოლოგიური დანაშაული* წარმოიქმნება, თუ კი ჩვენ ზურგს ვაქცევთ ბუნებას, თუ ვერ ვამყარებთ ნორმალურ ურთიერთობებს სხვა ადამიანებთან და ვაკნინებთ ჩვენს შესაძლებლობებს ან ვაზვიადებთ წარუმატებლობას.

ყველაზე დიდი გამოხმაურება მაინც მეის მიერ ჩატარებულ შფოთვის საფუძვლიან ანალიზს ხვდა. ბევრი რამ მასში ავტორმა საკუთარ თავზე დაკვირვებიდან აიღო. საკმაოდ ახალგაზრდა იგი ჭლექით დაავადდა და სამი წელი სპეციალურ სანატორი-

უმში გაატარა. მაშინ ამ დაავადების მკურნალობის ეფექტური მეთოდები არ იყო; მეი საკმაოდ დიდხანს იმყოფებოდა ცუდის მოლოდინის და მწვავე შფოთვის მდგომარეობაში, რამაც ამ განცდის ფენომენოლოგიის შემაძრწუნებელ სიღრმეში ჩაახედა. შფოთვა მეის მიხედვით არის "ადამიანის მიერ იმ ღირებულებებისადმი წარმოქმნილი საფრთხის გაცნობიერება, რომელთაც იგი მნიშვნელოვნად მიიჩნევს მისი, როგორც პიროვნების არსებობისთვის" (44; 239). საფრთხე შეიძლება ემუქრებოდეს ადამიანის ფიზიკურ და ფსიქიკურ არსებობას (სიკვდილი და თავისუფლება) ან რაიმე სხვა ღირებულებას (სიყვარული, ურთიერთობა, პრესტიჟი და ა.შ.). მაგრამ, მთავარი მნიშვნელობა ენიჭება არსებობის საზრისის დაკარგვას. საქმე ისაა, რომ რაიმე კონკრეტული ნივთის ან ფასეულობის დაკარგვისას ადამიანი შფოთვას კი არა, შიშს განიცდის; იგი ახერხებს საფრთხის ფორმულირებას და ამიტომ მასთან ბრძოლა ან თუნდაც მისგან გაქცევა შეუძლია. ის, რაც საშიშია, პიროვნების ბირთვს არ ემუქრება, მაშინ, როდესაც შფოთვა საფრთხეს უქმნის მის ფსიქოლოგიურ საფუძველს, რომელსაც საკუთარი თავისა და სამყაროს გაგება ემყარება. შფოთვისას ადამიანი თავისი ეგზისტენციის, საკუთარი თავის დაკარგვის საფრთხეს განიცდის. ნევროტულია არა თვით ბაზისური შფოთვა, არამედ მისგან გაქცევის მცდელობა. ნორმალური ადამიანი ამ დროს მხოლოდ შიშს განიცდის; ეს არის არსებობის ფინალობის, "არაფრად ქცევის" შიში. მაგრამ იგი მაინც ახერხებს წინ აღუდგეს ამ შიშს, რისთვისაც თავის არსებობის წესში ნახულობს გარკვეულ რესურსებს.

ასეთია მეის მიერ ეგზისტენციალური შფოთვის ანალიზის ერთი ხაზი. მეორე ხაზი ზუსტად არ იმეორებს პირველს და საკითხის ახალ ასპექტებს წრმოაჩენს. აქ განიხილება ორი სახის შფოთვა, *ნორმალური* და *ნევროტული*. ნორმალურ შფოთვას ვერავინ გაექცევა; იგი თან ახლავს ძველი ღირებულებების უარყოფის ან გადახალისების პროცესს, რაც ყოველთვის დაკავშირებულია პიროვნების ზრდასთან და განვითარებასთან, ამდენად, ეს ნორმალური მდგომარეობაა. თუ შფოთვა საფრთხის პროპორციულია, მასთან საესებით შესაძლებელია გამკლავება ცნობიერების დონეზე. მაგრამ, თუ შფოთვა საფრთხის მიმართ პროპორციული არ არის, იგი ნევროტულ სახეს იძენს და მწვავე კონფლიქტის წყარო ხდება. მის სათავეს რაიმე ღირებულებისათვის არაადექვატურად დიდი მნიშვნელობის მინიჭება და დოგმის რანგში აყვანა წარმოადგენს. ამ ღირებულებაზე უარის თქმამ შეიძლება არსებობის საზრისის დაკარგვის საფრთხე შექმნას და ნევროტული ბუნების ეგზისტენციალური შფოთვა გამოიწვიოს. ნევროზისკენ მივყავართ სიცარიელისა და აპათიის განცდასაც, რომელიც თან სდევს ზემოთ აღნიშნული გაუცხოების სამ ფორმას. ამგვარი განცდა მაშინ ჩნდება, როცა ადამიანს არ გააჩნია, ან დაკარგული აქვს სრულფასოვანი ცხოვრების, სამყაროსთან და თავის თავთან ნორმალური ურთიერთობის უნარი. სიცარიელე და აპათია აბრკოლებს აქტიურ ცხოვრებას, ჩნდება ნევროტული სიმპტომები, რომლებიც ავიწროებენ და ამახინჯებენ პიროვნების ფენომენოლოგიურ სამყაროს და თრგუნავენ შინაგანი თავისუფლების გრძნობას. შინაგნად არათავისუფალი ადამიანი თავის გარშემო იქმნის ისეთ რეალობას, სადაც მას არ ესაჭიროება არჩევანის გაკეთება, ვალდებულებების აღება. ნევროტული სიმპტომები თავისუფლების და, შესაბამისად, პასუხისმგებლობისგან გაქცევის მიმნიშნებელია, იმის მაჩვენებელია, რომ ადამიანი არ იყენებს თავის შესაძლებლობებს. ფსიქოთერაპიის მიზანია დაეხმაროს ადამიანებს თავისუფლების მოპოვებაში, რათა მათ გააცნობიერონ და გამოიყენონ თავისი შესაძლებლობები. როდესაც პაციენტი უფრო თავისუფალი ხდება, მისი ნევროტული სიმპტომები, როგორც წესი, ქრება, ნევროტული შფოთვა ადგილს უთმობს ნორმალურს. მაგრამ ეს მხოლოდ თანმხლები ეფექტებია იმ

მთავარი მიზნისა, რაც პაციენტის მიერ სრულფასოვანი არსებობისკენ მიმავალი გზის არჩევაში მდგომარეობს. როგორ შეიძლება ამის მიღწევა? რ. მეი, ეგზისტენციალისტი ფსიქოთერაპევტების უმეტესობის მსგავსად, არ ზრუნავს სპეციალური ტექნიკებისა და მეთოდების შემუშავებაზე. "ეგზისტენციალური ტექნიკა მოქნილი და მრავალფეროვანი უნდა იყოს; უნდა შეიძლებოდეს მისი შეცვლა სხვადასხვა პაციენტის შესატყვისად, ხოლო ერთი პაციენტის შემთხვევაში შესაძლებელი უნდა იყოს თერაპიის ერთი ეტაპიდან მეორეზე გადასვლა" (19; 185). ეს, ფაქტობრივად, მეთოდური ეკლექტიზმია, თუმცა მეი უარყოფს ამას. მისი აზრით, მთავარია პაციენტთან სანდო, ადამიანური ურთიერთობების დამყარება, მისი უნიკალურობის გათვალისწინებით. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა *ემპატიას* ენიჭება, რომელიც, მეის თქმით, კონსულტირების პროცესის გასაღებს წარმოადგენს. კონსულტირების ან ფსიქოთერაპიის პროცესი, ცხადია, სტრუქტურირებულია. კონტაქტის, ნდობის შემცველი ურთიერთობის დამყარებას მოყვება აღსარების ეტაპი, როდესაც კლიენტს საშუალება ეძლევა გამოთქვას თავისი სატკივარი. შემდგომი ეტაპი ტრანსპოზიციის ეტაპია; აქ ფსიქოთერაპევტი იკისრებს განმარტებას, რჩევას, გარკვეულ შთაგონებასაც კი. მაგრამ ეს ყოველივე თავისუფალი საუბრის რეჟიმში, ურთიერომიმღებლურ ატმოსფეროში ხდება, უაღრესად ფაქიზად. პიროვნების ავტონომიაში ჩარევის გარეშე. ფსიქოთერაპევტი მხოლოდ რბილად უბიძგებს პაციენტს იმისკენ, რომ მან თავის თავზე მუშაობა დაიწყოს და ამით მიაღწიოს გარე და შინაგანი სამყაროს ადექვატურ და უკეთეს გაგებას; საბოლოო ჯამში, იგი უნდა გახდეს ის, რაც არის, დაიბრუნოს თავისუფლება და პასუხისმგებლობა საკუთარ ცხოვრებაზე.

ადვილი შესამჩნევია, რომ ყოველივე ეს საკმაოდ ახლოს არის როჯერსიანულ მიდგომასთან, სახელდობრ, ფსიქოთერაპიის, როგორც ისეთი ადამიანური კონტაქტის გაგებასთან, სადაც იქმნება რბილი, სანდო ურთიერთობა კლიენტთან, სადაც ხორციელდება კლიენტის შინაგანი შემოქმედებითი პოტენციალის აქტუალიზაცია და, შესაბამისად, მისი პიროვნული ზრდა. მიუხედავად ასეთი მსგავსებისა არის განსხვავებებიც, რაც მეის გაცნობიერებული აქვს. იგი აღნიშნავს ეგზისტენციალური ფსიქოთერაპიული ურთიერთობის შედარებით ხანგრძლიობას, ფსიქოთერაპევტის მეტ აქტიურობას და იმასაც, რომ როჯერსის თვალსაზრისი უფრო ოპტიმისტურია. ეგზისტენციალური ფსიქოთერაპევტები უფრო მეტად ამახვილებენ ყურადღებას ადამიანის არსებობის უარყოფით მხარეებზე, სასიცოცხლო კრიზისების ტრაგედიაზე და ა.შ. ეს ბუნებრივიცაა; ამაში მჟღავნდება ეგზისტენციალისტური მსოფლმხედველობის თავისებურება.

ეგზისტენციალური ფსიქოთერაპია, ისე როგორც იგი მეისთან არის მოცემული, მოიცავს რელიგიას და მეცნიერებას. ის ნდობაზე დაფუძნებულ ინტერპერსონალურ ურთიერთობებს გულისხმობს და იდეალურ ვარიანტში მეგობრობას წააგავს. ასეთი თერაპია, კრიტიკოსების აზრით, მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს ეფექტური, როდესაც საქმე გვაქვს სამედიცინო თვალსაზრისით პრაქტიკულად ჯანმრთელ ადამიანებთან, რომლებსაც თავისი არსებობის უაზრობა აშფოთებთ. ასეთი კლიენტები მართლაც მრავლად ჰყავს ეგზისტენციალისტ ფსიქოლოგს; ჩვი არადირექტიულად, მაგრამ მაინც არწმუნებს თავის კლიენტებს იმაში, რომ ყველაფერი მათ ხელშია და მათ თავისუფალ არჩევანზეა დამოკიდებული. ასეთი ზემოქმედების სარგებლიანობა ფრიად საეჭვოა რეალურად ავადმყოფი ადამიანების შემთხვევაში, რომლებიც სწორედ იმიტომ მივიდნენ სამკურნალოდ, რომ მხოლოდ ნებელობის დაძაბვით არ შეუძლიათ მოერიონ აკვიატებულ მოქმედებებს თუ შემაწუხებელ ფსიქოსომატურ აშლილობებს. მეტიც,

ასეთმა ზემოქმედებამ შეიძლება ნეიროტული სიმპტომების გაძლიერებაც გამოიწვიოს (24).

როლო მეისა და სხვა ეგზისტენციალისტ-ანალიტიკოსებისაგან განსხვავებით ვიქტორ ფრანკლი (1905), ვენის მესამე ფსიქოთერაპიული სკოლის (ფროიდის და

ადლერის შემდეგ) დამაარსებელი, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ფსიქოთერაპიის ტექნიკას. მის სახელს უკავშირდება მკურნალობის ორი ახალი პრინციპი ან მეთოდი: *დერეფლექსია* და *პარადოქსული ინტენცია*. დერეფლექსიის მეთოდი მიმართულია იმაზე, რომ აღიკვეთოს თავის სირთულეებზე გაუთავებელი ფიქრი, გადაჭარბებული თვითკონტროლი. მთელმა რიგმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ ეს მართლაც ერთობ მნიშვნელოვანი მომენტია; მაგალითად გამოვლინდა, რომ თანამედროვე ახალგაზრდებს რეალურ კომპლექსებზე მეტად ის აზრი თრგუნავს, რომ მათ კომპლექსები აქვთ. პარადოქსული ინტენციის მეთოდი გულისხმობს თერაპევტის მიერ კლიენტის მომართვას სწორედ იმის გასაკეთებლად, რასაც იგი გაურბის. ამასთან, რიგ შემთხვევებში აქტიურად გამოიყენება იუმორი, რომელსაც ფრანკლი ადამიანის თავისუფლების ერთ-ერთ ფორმად მიიჩნევს (28).

ფრანკლის, როგორც ეგზისტენციალური ფსიქოთერაპევტის ინტერესი მიმართულია ახალი ტიპის ნეიროზების – *ნოოგენური ნეიროზებისკენ*,რომლებიც დასავლური სამყაროს მახასიათებლები გახდნენ. რაც უფრო განვითარებულია ქვეყანა ეკონომიკურად, მით მეტია იმ ადამიანთა რიცხვი, ვინც *ეგზისტენციალურ ვაკუუმში* იმყოფება. ესაა ადამიანები ინტერესების, ინიციატივის, ცხოვრების საზრისის გარეშე. სამედიცინო თვალსაზრისით ისინი ჯანმრთელები არიან, რაც ფსიქოთერაპევტებს აყენებს არა კლინიკური სიმპტომების, არამედ ადამიანური პრობლემების წინაშე; ისეთი პრობლემების წინაშე, რომლებიც აქამდე სასულიერო პირების კომპეტენციაში შედიოდა. საზრისის ძიება არ არის პათოლოგია; იგი ჭეშმარიტად ადამიანური არსებობის უპირველესი ნიშანია. ეს უფრო სულიერი დისტრესია, ვიდრე ფსიქიკური დაავადება. მაგრამ ადამიანს ამ შემთხვევაშიც სჭირდება დახმარება. ფსიქოთერაპევტი, ამბობს ფრანკლი, ადამიანს საზრისს ვერ "ჩაუნერგავს", მაგრამ მის ძიებაში, მის დანახვაში დაეხმარება.

ფრანკლის მიდგომას *ლოგოთერაპია*, ანუ ცხოვრების საზრისის მოპოვებაზე მიმართული თერაპია ეწოდება. ცხოვრების საზრისი ყოველ ადამიანს თავისი აქვს. იგი უნდა აცნობიერებდეს პასუხისმგებლობას იმ მიზანთა შესრულებაზე, რომლებშიც მისი ცხოვრების საზრისი რეალიზდება. ნეიროზის შემთხვევაში ადამიანი ან ვერ ხედავს საზრისის მქონე მიზნებს, ან მცდარად განსაზღვრავს მათ, ან ცდილობს ერთი მიზნის მიღწევას მეორის ხარჯზე. ფრანკლი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ არ არსებობს საყოველთაოდ გამორჩეული ცხოვრების საზრისი; ეს იგივეა, რომ გროსმაისტერს დაუსვა კითხვა: "რომელი სელაა ჭადრაკში ყველაზე კარგი?". საზრისი ყოველთვის უნიკალურია; *მგი* კონკრეტული პიროვნებისა და კონკრეტული ვითარების გადაკვეთაზე წარმოიქმნება. საზრისი აუცილებლად რაიმე ღირებულებას უკავშირდება. ღირებულებებს ფრანკლი სამ ჯგუფად ყოფს: *შემოქმედების* ღირებულებები (*პირველ ყოვლისა შრომა*), *განცდის* ღირებულებები (ერთ-ერთი უმთავრესია სიყვარული) და *დამოუკიდებლობის* ღირებულებები. ეს რიგი გამოხატავს სამ ძირითად გზას, რომლითაც ადამიანს ცხოვრების საზრისის პოვნა შეუძლია. პირველი ის არის, რასაც იგი

აძლევს სამყაროს თავისი ქმნილებებით; მეორე რასაც იგი სამყაროსაგან იღებს თავისი ქმედებებითა და მათთან დაკავშირებული განცდებით; მესამეა ცნობიერი პოზიცია, რომელსაც ადამიანი იკავებს თავისი ბედის მიმართ. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, იყოფა გააზრებულ დამოკიდებულებად ტკივილის, ბრალისა და სიკვდილის მიმართ.

ფრანკლი ადამიანის არსებაში სამ ფენას განიხილავს: *ბიოლოგიურს, ფსიქიკურს* და *ნოეტურს ანუ გონითს.* სწორედ ამ უმაღლეს განზომილებაშია თავმოყრილი საზრისები და ღირებულებები, რომლებიც განსაზღვრავენ ქცევა დონეების როლს პიროვნული აქტივობის დეტერმინაციაში. ამიტომ ავტორი თავის თვალსაზრისს *სიმაღლის ფსიქოლოგიად* მიიჩნევს და, გასაგები ლოგიკით, განასხვავებს მას სიღრმის ფსიქოლოგიისგან. მისი შეფასებით ლოგოთერაპია ადამიანის არსებობის მწვერვალისკენ არის მიმართული, ხოლო ფსიქოანალიზი ადამიანის ბუნების უფსკრულებში იხედება.

რადგან ადამიანს გონითი განზომილებაც აქვს, იგი მეტია, ვიდრე ფსიქიკა. ადამიანი გარკვეულად თავისუფალია საკუთარი ფსიქიკური მოცემულობისგან, მით უმეტეს გარემოსა და მემკვიდრეობისგან. ამას უკავშირდება მისი ორი ფუნდამენტური უნარი *თვითტრანსცენდენციისა* (საკუთარ ფარგლებს გარეთ გასვლა) და *თვითგანრიდებისა* (პოზიციის დაკავება გარე ვითარებისა და თავის თავის მიმართ). ზემოთ აღნიშნული ორი ფსიქოთერაპიული ხერხის ეფექტურობა, ფრანკლის აზრით, ამ უნარების გამოყენებას ეფუძნება (27).

მეისა და ფრანკლთან ერთად ყველაზე გამოჩენილ ეგზისტენციალისტ ფსიქოთერაპევტებს მიეკუთნებიან შვეიცარიელი ფსიქიატრები ლუდვიგ ბინსვანგერი და მედარდ ბოსი, რომელთა შეხედულებები *ეგზისტენციალური ანალიზის* სახელითაა ცნობილი; ასევე იგორ კარუზო – *პერსონალისტური ფსიქოთერაპიის* ავტორი; იტალიელი რობერტო ასანჯიოლი – *ფსიქოსინთეზის* შემქმნელი; ინგლისელი ფსიქიატრი რობერტ ლაინგი, *ანტიფსიქიატრიის* ერთ-ერთი ლიდერი; საფრანგეთში მოღვაწე იუჯინ მინკოვსკი; ამერიკაში – ჯეიმს ბუგენტალი, ამადეო ჯიორჯი და სხვა. ყველა ეს ავტორი საკუთარი გზით მივიდა ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალურ თვალსაზრისამდე და, ამავე დროს, გამოკვეთილი ინდივიდუალურობა შეინარჩუნა. მიუხედავად ამისა, ყოველი მათგანის ფსიქოთერაპიული პრაქტიკა იმ მთავარ დებულებას ეყრდნობა, რომ ადამიანი თავისი შესაძლებლობების საფუძველზე და ღირებულებათა საკუთარი არჩევანის გზით, თვითონ ქმნის თავისი არსებობის *პროექტს.* ცხოვრების წესს. ნამდვილი ანუ აუტენტური არსებობა ესაა გაცნობიერებული, ნებითი, პიროვნულ გადაწყვეტილებასა და პასუხისმგებლობაზე დამყარებული არსებობა. მხოლოდ ამ უკანასკნელს მიეწერება თავისუფლების ნიშანი. არანამდვილი არსებობა ნიშნავს იმას, რომ ადამიანს დაკარგული აქვს თავისი ცნობიერებისა და ნების საშუალებით *ცხოვრების სამყაროს* კონსტრუირების უნარი; იგი გარბის პრობლემებისგან, თავისუფლებისგან და ა.შ. ამიტომ ყველა ეგზისტენციალისტი ფსიქოთერაპევტი თუ კონსულტანტი ცდილობს შეაღწიოს პაციენტის შინაგან სამყაროში, განიცადოს ის, რასაც პაციენტი განიცდის და, შემდგომ, დაეხმაროს მას თვითგამორკვევაში, სწორი არჩევანის გაკეთებაში, ჭეშმარიტი მიზნისა და საზრისის პოვნაში, ერთი სიტყვით, საკუთარი თავის განხორციელებაში.

თეორიის გაგება შეიძლება არა მხოლოდ იმის გათვალისწინებით, თუ რას ამტკიცებს იგი, არამედ იმისიც, თუ რას უპირისპირდება, უარყოფს იგი. უკვე ითქვა, რომ ჰუმანისტური ფსიქოლოგია, როგორც მესამე ძალა, უპირისპირდება ბიჰევიორიზმს და ფსიქოანალიზს. მაგრამ ამ სამი მიმდინარეობის ურთიერთმიმართება მაინც სპეცი-

ფიკურია. თუ ბიჰეიორიზმსა და ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიას შორის ხიდის გადება არსებითად ვერ ხერხდება (50), ფსიქოანალიზის შემთხვევაში ეს ფაქტობრივად უკვე გაკეთებულია. არსებობს აშკარად გარდამავალი, ინტეგრაციული ხასიათის თეორიული სისტემები, ისეთები, როგორიცაა *ჰუმანისტური ფსიქოანალიზი* (ფრომი) ან *ეგზისტენციალური ანალიზი* (ბინსვანგერი, ბოსი). მათ სინთეტურ ხასიათზე თავად სახელწოდებები მეტყველებს. ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის, განსაკუთრებით კი მისი ეგზისტენციალური ფრთის წარმომადგენელთა დიდი ნაწილი ერთ დროს ფსიქოანალიტიკური მოძრაობის რომელიმე მიმართულებასთან იყო დაკავშირებული. ეს საკვანძოა, ვინაიდან მათ უმრავლესობას ფსიქოთერაპევტები შეადგენენ, ხოლო ფსიქოანალიზი იყო და არის სერიოზული ავტორიტეტი, რომელსაც ვერც ერთი ფსიქოთერაპევტი გვერდს ვერ აუვლის, თუნდაც მის მიმართ კრიტიკული დამოკიდებულების გამოხატვით. მაგალითად, ბინსვანგერი იუნგთან სწავლობდა და ბოლომდე მეგობრობდა ფროიდთან; ფრანკლის მასწავლებლები იყვნენ ფროიდი და ადლერი, ბოსისა — ჯონსი, რანხი, ჰორნი; მეიმ ფსიქოანალიტიკური წვრთნა ადლერთან გაიარა და ა.შ. მოგვიანებით ისინი თანდათანობით დაუახლოვდნენ ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალურ იდეებს და შედარებით დაშორდნენ ფსიქოანალიზს, თუმცა მასთან კავშირი მთლიანად და საბოლოოდ არ გაუწყვეტიათ. ფსიქოანალიზის უდიდეს დამსახურებაზე ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალური ორიენტაციის ყველა მეცნიერი ლაპარაკობს. მიუხედავად ამისა, გამოთქმულია უამრავი შენიშვნა, რომელიც ფსიქოანალიზის სხვადასხვა ასპექტებს ეხება. ყველაზე მწვავე კრიტიკა ფსიქოანალიზის მეთოდოლოგიაზეა მიმართული. ეს უკანასკნელი ისევე, როგორც ბიჰეიორიზმი, ე.წ. სციენტისტურ ან დეტერმინისტულ-საბუნებისმეტყველო პარადიგმაზე დგას, რის გამოც ხასიათდება რედუქციონიზმით, ნატურალიზმით და მექანიციზმით[1].

ჰუმანისტური ფსიქოლოგებისთვის ფსიქოანალიზის ტექნიკაც მიუღებელია, ვინაიდან ეს უკანასკნელი პაციენტს თავს ახვევს მკაცრად გარკვეული სქემებიდან გამომდინარე ინტერპრეტაციებს; ეს, რასაკვირველია, პრინციპულად ეწინააღმდეგება ფენომენოლოგიური მეთოდის სულისკვეთებას, რომლისთვისაც მთავარი სწორედ პიროვნებისა და მისი პრობლემების ყოველგვარი წინასწარი სქემებისა და თვალსაზრისებისაგან თავისუფალი წვდომა-გაგებაა.

არსებითი ხასიათისაა შენიშვნები ფსიქოანალიზის მოტივაციის კონცეფციის მიმართ. პირველ რიგში საქმე ეხება ამოსავალი ლტოლვების ჰომეოსტატურ ხასიათს. დაძაბულობის რედუქციისკენ სწრაფვის გამოცხადება ადამიანის მოტივაციის ერთადერთ მექანიზმად (რაც, სხვათა შორის, ერთნაირად არის დამახასიათებელი როგორც ბიჰეიორიზმის, ისე ფსიქოანალიზისთვის) პიროვნების ჭეშმარიტი ბუნების გაუგებრობის, მისი პრიმიტივიზაციის და ბიოლოგიზაციის ტოლფასია. არავინ უარყოფს იმას, რომ ადამიანს გააჩნია დაძაბულობის მოხსნისა და წონასწორობის აღდგენის პრინციპით განსაზღვრული მოთხოვნილებები. მაგრამ, თუ ადამიანი მხოლოდ და მხოლოდ ამგვარი მოტივაციის ფარგლებში არსებობს, იგი ავადმყოფია — აღნიშნავდა გოლდშტაინი. იგი მხოლოდ ამჟამინდელი უსიამოვნებისა და დისკომფორტის არიდებაზე ზრუნავს; აქედან გამომდინარე, ვერ ემსახურება შორს მიმავალ მიზნებსა და მაღალ

[1] საკითხი იმის შესახებ,თუ რა ტიპის ფსიქოლოგიას მიეკუთვნება ფსიქოანალიზი — საბუნებისმეტყველოს, ჰუმანიტარულს თუ მათ შუალედურ ფორმას, ფსიქოლოგიის ისტორიაში და მეთოდოლოგიაში გადაწყვეტილად ვერ ჩაითვლება (იხ. თავი პირველი). ყოველ შემთხვევაში ძნელია იმის უარყოფა, რომ ფსიქოანალიზში არის ჰერმენევტულ-გაგებითი ელემენტი, რაც მას ჰუმანისტურ-ეგზისტენციალურ ფსიქოლოგიასთან აახლოებს.

ფასეულობებს. ნორმალური და ჯანსაღი პიროვნება კი პირველ რიგში მიმართულია თვითგანხორციელებისკენ და საზრისულ-ცხოვრებისეული მიზნების მიღწევისკენ. ამ გზაზე იგი არ ერიდება სირთულეებს, ენერგიის ხარჯვას, დისკომფორტს. იგი ცდილობს გამოხატოს საკუთარი თავი სულ უფრო რთულ, ახალ და საინტერესო ვითარებებში. ამრიგად, პიროვნება თვითონ არღვევს წონასწორობას, არ გაურბის დაძაბულობას; იგი უფრო მეტად დაძაბულობის შექმნასა და შენარჩუნებისკენ მისწრაფის, ვიდრე მისი შემცირებასა და მოხსნისაკენ.

ჰუმანისტური და ეგზისტენციალური ფსიქოლოგები უარყოფენ სოციალურ-კულტურული და გონით-ღირებულებითი მოვლენების ახსნას დაცვითი მექანიზმებით, სუბლიმაციებით თუ კომპლექსებით. განსაკუთრებით მკვეთრად ლაშქრობს ამის წინააღმდეგ ფრანკლი, რომლის შეხედულების თანახმად, როგორც ზემოთ ვნახეთ, პიროვნების საქმიანობის ძირითად მამოძრავებელ ძალას სიცოცხლის საზრისის ძიება და განხორციელება შეადგენს. სუბიექტური საზრისები პასუხობენ გარკვეულ ღირებულებებს, რომლებიც გონით სამყაროს მიეკუთვნებიან. ამ უკანასკნელთა გათავისება და მათდამი შესატყვისი მოქმედება თავის თავზე ვალდებულების აღებას, სინდისის პირისპირ დგომას ნიშნავს; ნორმალური ადამიანური არსებობა საზრისებთან და ღირებულებებთან მუდმივ ურთიერთობას გულისხმობს. ამიტომ გასაგებია თუ რამდენად მიუღებელია ფრანკლისთვის ფროიდის თვალსაზრისი, რომელიც ამ უკანასკნელმა ეროგან ასე გამოხატა: იმ მომენტში, როდესაც ადამიანი საკითხს სვამს ცხოვრების საზრისისა და ღირებულების შესახებ, იგი ავადმყოფია.

მოცემულ კონტექსტში ყველაზე მნიშვნელოვანი და საინტერესო მაინც ისაა, თუ როგორ შემოაქვს ჰუმანისტურ-ეგზისტენციალურ მიმდინარეობას თავისი შემეცნების არეში არაცნობიერი; ფსიქოანალიზი ხომ პირველ რიგში არაცნობიერის შემსწავლელი მოძღვრება და მეთოდია. აქ საკმაოდ რთული პრობლემები იჩენს თავს. საქმე ისაა, რომ ჰუსერლის ფილოსოფიურ სისტემაში ფორმირებული ფენომენოლოგიური მეთოდი ცნობიერების არსობრივი მხარის შესწავლაა. რომელიც ხორციელდება საკუთარი ცნობიერების სპეციფიკურად, *ფენომენოლოგიური განწყობით* მომართული ანალიზის მეშვეობით. ფსიქოლოგიაში მან შეიძლება ექსპერიმენტული ფენომენოლოგიის სახე მიიღოს. ის, როგორც ზემოთ ვნახეთ, მნიშვნელოვნად განსხვავდება ტრადიციული ფსიქოლოგიის ინტროსპექციისგან, მაგრამ, ცხადია, მაინც საკუთარი ცნობიერების დაკვირვებად რჩება. ერთი სიტყვით, საიდანაც არ უნდა მიუდგეთ ფენომენოლოგიას, ჩვენი საკუთარი ცნობიერების ფარგლებში აღმოვჩნდებით. ფილოსოფიაში ეს სოლიფსიზმთან, ხოლო ფსიქოლოგიაში სუბიექტივიზმთან დაკავშირებულ პრობლემებს აჩენს. ეს გარემოება აბსოლუტურად დამღუპველია ფსიქოთერაპიისთვის, რადგან აქ, პრინციპულად, სწორედ სხვა ადამიანის სულიერი სამყაროს შესწავლის ამოცანა დგება. შემეცნების მეთოდოლოგია, რომელიც საკუთარი სულიერების ჩარჩოებშია ჩაკეტილი, ვერანაირი ფსიქოთერაპიის საფუძველი ვერ იქნება.

ეგზისტენციალისტი ფსიქოლოგებიდან და ფსიქიატრებიდან ამ ვითარებას ყველაზე მეტად ბინსვანგერმა მიაქცია ყურადღება. მოცემული სირთულის გადალახვა მან მაქს შელერის თვალსაზრისის გამოყენებით სცადა. ამ შეხედულების თანახმად, არსებობს ორი სახის აღქმა – გარეგანი და შინაგანი. პირველი მიმართულია ისეთ შინაარსებზე, რომლებიც სულიერ მოელენებს არ განეკუთვნებიან. ესაა გარეგანი საგნების, აგრეთვე სხვისი და საკუთარი სხეულის აღქმა. შინაგანი აღქმის შინაარსს, საზოგადოდ, სულიერი ფენომენები შეადგენენ. ამასთან სულ ერთია, ეს ჩვენი განცდაა თუ სხვისი. შელერის აზრით, სხვათა სულიერი ცხოვრების წვდომა შინაგანი აღქმის

საშუალებით უშუალოდ ხდება. ამრიგად, თუ შელერის შინაგანი აღქმის თეორია სამართლიანია, თითქოს გზა იხსნება სხვა ადამიანის ცნობიერების ფენომენოლოგიური შესწავლისკენ[1]. მაგრამ აქ სხვა სირთულე იჩენს თავს.

საქმე ისაა, რომ სხვა ადამიანის ცნობიერებაც ცნობიერებაა და გამოდის, რომ სხვა პიროვნების ფენომენოლოგიური შესწავლისას მისი ცნობიერების ფარგლებს ვერ გავცილდებით. არა და პიროვნების შესწავლა, მით უმეტეს ფსიქოთერაპია, ცნობიერების ანალიზით არ ამოიწურება და ვერც მისით შემოიფარგლება. ფენომენოლოგიურ-ეგზისტენციალური ორიენტაციის ფსიქოლოგებს და ფსიქოთერაპევტებს ეს კარგად ესმით. სათანადოდ არის შეფასებული ფროიდის ღვაწლიც. "ფროიდმა დაამტკიცა, წერს როლო მეი, რომ პიროვნების ცნება შორს გადიოდა არსებული ვიწრო სქემებიდან. აღმოაჩინა რა ჩვენთვის განუზომელი და მძლავრი სფერო არაცნობიერისა, მან მიანიჭა *სიღრმე* ადამიანის ბუნებას" (18: 13). მიუხედავად ამის, არაცნობიერის ბუნების გაგებაში ამ ორ მიმდინარეობას შორის არსებითი სახის განსხვავებაა.

ფსიქოანალიზის მიხედვით, დინამიკური არაცნობიერი მოვლენები აბსოლუტურად მიუწვდომელნი არიან პირდაპირი აღქმისთვის როგორც საკუთარ მე-ში, ასევე სხვაში. ისინი უშუალოდ არ გვეძლევიან; შესაძლებელია მხოლოდ მათი გამოვლენა და რეკონსტრუირება ისეთი მასალის ანალიზით, როგორიცაა სიზმრები, მცდარი მოქმედებები ან თავისუფალი ასოციაციები. ფენომენოლოგიური მიდგომის თანახმად კი არაცნობიერი შინაარსების ფიქსაცია და აღწერა შესაძლებელია უშუალო გამოცდილების საზღვრებში. იგი ცდილობს დაადასტუროს არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილე ცნობიერების ფარგლებიდან გასვლის გარეშე. ამდენად, იგი ურთულესი ამოცანის წინაშე დგას: მან არაცნობიერი უნდა აღმოაჩინოს ფენომენოლოგიური კვლევის გზით ანუ, მონახოს არაცნობიერი ცნობიერებაში.

თეორიულ პლანში ეს ამოცანა ასე წყდება: ცნობიერების ინტენციონალური შინაარსების გარდა არსებობს შინაარსები, რომლებიც ყურადღების საგნად არ ქცეულან, რომლებიც ჯერჯერობით შეუმჩნეველნი არიან. სწორედ ეს შეუმჩნეველი შინაარსები წარმოადგენენ იმას, რასაც არაცნობიერი ეწოდება. პრაქტიკულ პლანში ეს ნიშნავს, რომ პაციენტისა და ფსიქოთერაპევტის ემპატიურ ურთიერთობაში ფენომენოლოგიური წვდომის გზით ხდება იმის დადგენა, რასაც პაციენტი სათანადოდ ვერ აცნობიერებდა და რაც ხელს უშლიდა მის თვითგანხორციელებას. საფიქრებელია, რომ ასეთი რამ შესაძლებელია მხოლოდ იმ შინაარსების მიმართ, რომელთაც ფროიდი წინაცნობიერს უწოდებდა; ისინი ცნობიერების ფოკუსის მიღმა, გარკვეულ ფონურ ჰორიზონტში იმყოფებიან და ამდენად, პოტენციურად გაცნობიერებადი არიან. მათი შემოტანა ნათელი ცნობიერების ველში მართლაც შესაძლებელია, რადგან ამ შემთხვევაში ფაქტობრივად ადგილი აქვს მხოლოდ ცნობიერების პერიფერიული, მკრთალი და ბუნდოვანი შინაარსების შემჩნევას და გამოაშკარაებას. მაგრამ, რაც შეეხება არაცნობიერის კატეგორიის თეორიულ გააზრებას, აქ ჩვენ საქმე გვაქვს არაცნობიერი ფსიქიკის ცნობიერების ჩარჩოებში დასაბუთების მცდელობასთან, რაც სერიოზულ სირთულეებს აწყდება. საქმე ისაა, რომ "ამ შემთხვევაში ცნობიერების ფარგლებია გაფართოებული, იგი შეიცავს როგორც არაცნობიერს, ისე ცნობიერ ფსიქიკურს. ჩვენ

[1] თუ სხვა ადამიანის ცნობიერების შინაარსებს მართლაც უშუალოდ აღვიქვამთ, მაშინ საერთოდ არ უნდა მოგვდიოდეს შეცდომა სხვისი აზრების, გრძნობების თუ განზრახვების შეფასებაში. ამას, ცხადია, არაერთ არ დაადატურებს, მით უფრო ფსიქოთერაპევტი. ამ თეორიის საფუძვლიანი კრიტიკული ანალიზი მოცემულია დ. უზნაძესთან (4) და ა. ბოჭორიშვილთან (1).

ვიცით მხოლოდ ის, რომ ასე გაგებულ ცნობიერებაში მოთავსებულია შეუმჩნეველი და შემჩნეული ფსიქიკური, მაგრამ როგორია კავშირი მათ შორის, ეს საიდუმლოდ არის დაფარული. თუ შეუმჩნეველ ფსიქიკურს კავშირი არა აქვს გაწყვეტილი ცნობიერ ფსიქიკურთან, მაშინ რატომ უნდა ჩაითვალოს ის არაცნობიერად? არც ამ მხრივ არსებობს გარკვეულობა" (2; 26). არსებითად, ფენომენოლოგიური მიდგომა არაცნობიერი სფეროს მიმართ ცნობიერების ინტენსიობის, განათების ხარისხის მეტ-ნაკლებობაზე მითითებით ამოიწურება. ამიტომ, ფსიქოანალიტიკოსთა აზრით, ეს პოზიცია არაცნობიერი ფსიქიკურის დასაბუთებას კი არა, მის უარყოფას წარმოადგენს.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ სიღრმის ფსიქოლოგიის ძირითადი ავტორები არც თუ დიდ ინტერესს იჩენდნენ ფენომენოლოგიური და ეგზისტენციალური კვლევების მიმართ. რაც შეეხება ნეოფროიდიზმს და თანამედროვე ფსიქოანალიზს, აქ ვითარება ერთგვაროვნად შეიცვალა. ისინი ანგარიშს უწევენ ფილოსოფიური და მეცნიერული აზრის ამ მიმართულების პოპულარობას და ცდილობენ შეუხამონ თავის თვალსაზრისს ამ სისტემის ზოგიერთი ელემენტი; მაგრამ, საერთო ჯამში, მაინც მიიჩნევენ, რომ მან ბევრი ვერაფერი შესძინა ფსიქოთერაპიულ პრაქტიკას. "ძნელი სათქმელია, ამბობს პოსტფროიდისტული პერიოდის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი ფსიქოანალიტიკოსი ფრანც ალექსანდერი, თუ რას ამტკიცებს ფსიქიატრი ეგზისტენციალისტი გარდა იმისა, რომ ყოველ პაციენტს უნდა მიუუდგეთ მისი საკუთარი პრობლემების ან, მათი ტერმინოლოგიით, *მისი საკუთარი სამყაროს* თვალთახედვით. ასეთი პოზიცია, რასაკვირველია, არ განსხვავდება ფსიქოანალიზის პრინციპებისაგან" (6; 525). მას მიაჩნია, რომ ეგზისტენციალურმა ფსიქოთერაპიამ და ფსიქიატრიამ ჯერ-ჯერობით ვერ შემოგვთავაზა რამდენადმე სისტემატური სამკურნალო მეთოდიკა. რაც შეეხება პუანისტურ-ეგზისტენციალურ ფსიქოლოგიას, როგორც თეორიულ სისტემას, ფსიქოანალიტიკოსებს შორის უფრო გავრცელებულია შეხედულება, რომ მას არა აქვს მყარი კოორდინატები, მისი მონაცემები შეუმოწმებადია, ხოლო ენა — ლიტერატურული, ამიტომ ძნელია მისი მეცნიერული ღირებულების გამოვლენა და შეფასება.

ასეთივეა დამოკიდებულება მის მიმართ აკადემიურ ფსიქოლოგიაშიც, რომელიც, უპირატესად, სციენტისტურ-საბუნებისმეტყველო კვლევის გზას მიყვება. ზემოთ ნახსენებ დისკუსიაზე როჯერსსა და სკინერს შორის, ამ უკანასკნელმა ჩამოაყალიბა თავისი დამოკიდებულება როჯერსის და, მაშასადამე, საერთოდ პუანისტური ფსიქოლოგიის მიმართ. მას მიაჩნია, რომ კვლევის ფიქსაცია ფენომენოლოგიური სამყაროს ინდივიდუალურ და უნიკალურ ასპექტებზე არსებითად გამორიცხავს განმეორებადი მონაცემების მიღებას, მათ ურთიერთდაკავშირებას და, აქედან გამომდინარე, ზოგადი კანონზომიერებების დადგენას. ამის გამო პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება ადამიანთა ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი აქტივობის წინასწარმეტყველება, დაგეგმვა და რეგულაცია. ცივილიზაცია კი ამის გარეშე ვერ იარსებებს (48).

გამოჩენილი ამერიკელი მეთოდოლოგი და ფსიქოლოგიის ისტორიკოსი ზიგმუნდ კოხი, რომელიც საერთოდ ცნობილია თავისი გამოზომილი და ფრთხილი შეფასებებით, ეგზისტენციალური მიმდინარეობის გავრცელებაში ერთგვარ საფრთხეს ხედავს მეცნიერული ფსიქოლოგიისთვის. მისი აზრით, აღნიშნული მიმდინარეობა ისეთი ინტელექტუალური ობიექტების თუ იდეების არსებობას უშვებს, რომლებიც არაკონვენციონალური,ანუ სხვებისთვის პრინციპულად მიუწვდომელი და გაუგებარი შეიძლება იყოს. მეცნიერებისთვის ასეთი განწყობა მიუღებელია. კოხი თვლის, რომ ფსიქოლოგია, პრინციპში,ლოგიკურად ვერ იქნება ჰარმონიული,თანმიმდევრული და შეთანხმებული მეცნიერება; ამის გათვალისწინებით იგი ამ მიმართულებისთვისაც ადგილს ტოვებს

ფსიქოლოგიური მეცნიერების სივრცეში (40).

უფრო რადიკალური და მკაცრია პიაჟეს პოზიცია. მას მიაჩნია, რომ ფენომენოლოგიური ფსიქოლოგია ფილოსოფიური დოქტრინის ნაწილია და მეცნიერული ფსიქოლოგიის საფუძვლად ვერ გამოდგება. ფენომენოლოგიას მან უწოდა *პარამეცნიერული ფილოსოფია*, რომლის მთელი საიზროვნო ბაგაჟი დაიყვანება იმ თეორიების კრიტიკაზე, რომლებიც თვით ფსიქოლგებმა უკვე უარყვეს და წმინდა სპეკულტიურ მსჯელობებზე (47). საერთოდ უნდა ითქვას, რომ აკადემიურ ფსიქოლოგიაში ბოლო ხანებამდე საკმაოდ კრიტიკულად აფასებდნენ ფსიქოლოგიის ასპარეზზე გამოსული *მესამე ძალის* შესაძლებლობებს ყოველგვარი მეცნიერებისთვის აუცილებელი ნიშნების სიზუსტის, შემოწმებადობის, სანდოობის, დასაბუთებულობის ნაკლებობის ან არ ქონის გამო. ამდაგვარად მომართულ მუშაობას ზოგჯერ *პოეტურ ძიებებსაც* კი უწოდებენ.

ასეთ პოზიციას გადაჭარბებული რადიკალიზმის და შეუწყნარებლობის მიუხედავად, გარკვეული გამართლება აქვს. მართლაც, ფსიქოლოგიის დეჰუმანიზაციასთან ბრძოლის საბაბით, ჰუმანისტურ-ეგზისტენციალურმა მიმდინარეობამ ფაქტობრივად უარყო ბევრი ისეთი რამ, რაც ტრადიციული მეცნიერული კვლევის საფუძველს წარმოადგენდა. ძნელი წარმოსადგენია, რა კოორდინატებზე შეიძლება იყოს აგებული რამე ემპირიული კვლევის პროგრამა, ან საერთოდ რა სახე უნდა ჰქონდეს ცოდნის სისტემას, თუ არ არსებობს დეტერმინიზმი, მიზეზობრიობა, განმეორადობა; თუ უგულვებელყოფილია ზოგადი კანონების დადგენის, ობიექტური გაზომვის, წინასწარმეტყველების შესაძლებლობა. ნებით თუ უნებლიეთ, ეს რაციონალური შემეცნების გზიდან გადახვევას და ირაციონალურ-ინტუიტური შემეცნების პოზიციაზე გადასვლას ნიშნავს[1]. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ ფსიქოლოგიის ამ მიმართულების ბევრი მიმდევარი თავისი იდეების დასაყრდენს აღმოსავლურ (ძველ ინდურ, ჩინურ, იაპონურ) რელიგიურ-ფილოსოფიურ სისტემებში ეძებს. ეს ხდება მიუხედავად იმისა, რომ მათში განხორციელებული აზროვნების წესის გაგება დასავლური გონებისთვის არაჩვეულებრივად გაძნელებულია (10). მათში მოცემული გამოცდილების აღწერა და დახასიათება თითქმის შეუძლებელია რაციონალურ-მეცნიერული ცნებებით, რის გამოც კულტივირებულია პოეტური აფორიზმების და მეტაფორების ენა. როგორც აღმოსავლური ინტელექტუალური კულტურის ცნობილი პოპულარიზატორი და ინტერპრეტატორი დ. სუზუკი აღნიშნავს, ის შინაგანი განთავისუფლების მისტიკური განცდა ან *უმაღლესი მდგომარეობა*, რომელიც ამ სისტემების მიხედვით საერთოდ ადამიანის მისწრაფებების საბოლოო მიზანს შეადგენს, სიტყვიერ განმარტებას, ცნებით განსაზღვრებას ან ანალიტიკურ-ლოგიკურ დასაბუთებას არ ექვემდებარება და მხოლოდ ინტუიტური წვდომის გზით შეიმეცნება. გონება და ლოგიკა გვეხმარებიან გარე სამყაროს შესწავლაში, მაგრამ ისინი დაბრკოლებად იქცევიან საკუთარი არსებობის წვდომის შემთხვევაში (26). ყოველივე ეს იმ ძირითადი ნიშან-თვისებიდან გამომდინარეობს, რაც ამ ფსიქოკულტურებს ახასიათებთ: ბუნებისა და საზოგადოების

[1] *მსჯელობს* რა ეგზისტენციალიზმისა და ფსიქოლოგიის ურთიერთმიმართებაზე რ. მუსი გადაჭრით ამბობს, რომ ეგზისტენციალიზმი არის ირაციონალიზმი. ადამიანის ეგზისტენცია არ შეიძლება იქნას ახსნილი მეცნიერების მიერ. ამიტომ, დაასკვნის იგი, ეგზისტენციალიზმი უნდა შეფასდეს, როგორც მეცნიერული ფსიქოლოგიის ოპოზიციური მოძღვრება მიუხედავად იმისა, რომ ის შეიცავს უამრავ ტერმინს და ცნებას, რომელთა გარეშე ფსიქოლოგიის წარმოდგენა შეუძლებელია (46). მკაფიოდ გამოხატულ ანტისაენტისტურ პოზიციას აფიქსირებენ ეგზისტენციალური ფსიქოლოგიის წამყვანი ფიგურები, როგორებიცაა ბინსვანგერი (7), ბოსი (35), მეი (43) და სხვა.

დამთრგუნველი ზემოქმედებისაგან განრიდება და საკუთარ თავში ჩაღრმავება. ზოგჯერ ეს ჩვეულებრივ ცხოვრებისეულ ღირებულებებზე და რეალურ ქცევაზე უარის თქმის ტოლფასია. "მართალია იოგა მოქმედების დისციპლინას გვასწავლის. მისი სახეობების უმრავლესობა გვასწავლის შინაგანი სიმშვიდის მიღწევას უმოქმედობის გზით" (29; 551). ამიტომ ეგზისტენციალიზმს *არ არსებობის ფილოსოფიას*, რომელსაც მისივე თქმით *სამყაროში ყოფნა* და *სასიცოცხლო მოქმედება* აინტერესებს, ეს გზა ბევრს ვერაფერს მისცემს, ვინაიდან ქცევის ბევრი ნამდვილი დეტერმინანტი უბრალოდ მხედველობის მიღმა აღმოჩნდება. შინაგან სამყაროსთან განმარტოების და სინამდვილის მოთხოვნებთან კავშირის გაწყვეტის შემთხვევაში, რაც დამახასიათებელია აღმოსავლური ფსიქოპრაქტიკისთვის, ჩვეულებრივი, რეალური ადამიანური არსებობა და აქტივობა უბრალოდ განიდევნება კვლევის სფეროდან. არა და ჰუმანისტურ-ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია და, მეტადრე, ფსიქოთერაპიული თუ ფსიქოკონსულტაციური პრაქტიკა, თითქოს სწორედ ამ აქტივობის რეგულაციასა და ჰარმონიზაციაზეა მიმართული.

აღმოსავლურ რელიგიურ-ფილოსოფიურ მოძღვრებებს, მაგალითად იოგას, ძენ-ბუდიზმს, დაოსიზმს და სხვას, ნამდვილად გააჩნიათ პრაქტიკული, მათ შორის, სამედიცინო ასპექტები. მედიტაცია, რელიგიური ფსიქოტრენინგი და თვითრეგულაცია უდავოდ იძლევიან გარკვეულ ფსიქოთერაპიულ ეფექტს. ამიტომ, ეგზისტენციალური და აგრეთვე სხვა ორიენტაციის ფსიქოთერაპევტთა ინტერესი აღნიშნული პრაქტიკებისადმი სავსებით გასაგები და კანონზომიერია. მაგრამ, როგორაა შესაძლებელი იგივე ჰუსერლის ან ჰაიდეგერის ევროპული აზროვნების ფესვებიდან ამოზრდილი ურთულესი მოძღვრებების აღმოსავლურ რელიგიურ-ფილოსოფიურ სისტემებთან დაკავშირება, ამის გარკვევით თქმა თითქმის შეუძლებელია. ერთადერთი, რაც მათ მსგავსებაზე მსჯელობის საფუძველს იძლევა, ესაა საერთო აქცენტი თვითცნობიერებაზე. როგორც ჭეშმარიტი და ღრმა შემეცნების ერთადერთ რეალურ წყაროზე. მაგრამ, ამ მოძღვრებათა ინტელექტუალური ენის ურთიერთწვდომის პრაქტიკული შეუძლებლობა ეჭვს ბადებს საკმაოდ გავრცელებული შეხედულების მართებულებაში, თითქოს ეგზისტენციალიზმი წარმოადგენს ძენ-ბუდიზმის ან, თუნდაც, სხვა აღმოსავლური სისტემის დასავლურ ვარიანტს.

დაუბრუნდეთ ჰუმანისტურ-ეგზისტენციალური ფსიქოლოგიის ზემოთ მოცემულ კრიტიკას. მის გარკვეულ საფუძვლიანობაზე მეტყველებს ის გარემოებაც, რომ ამ მიმდინარეობის ბევრი წამყვანი ფიგურა ეკლექტიკური ან, შესაძლებლობის ფარგლებში, სინთეტური, ინტეგრაციული პოზიციისკენ იხრება და ცდილობს ზუსტი მეცნიერული პროცედურების გამოყენების გზით მეტი დამაჯერებლობა და სანდოობა შესძინოს ფენომენოლოგიურ კვლევას. ამ მხრივ მასლოუსთან, როჯერსთან, შ. ბიულერთან და სხვებთან ერთად, აღნიშვნის ღირსია ეგზისტენციალური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი ადრიან ვან-კაამი, რომლის მუშაობა მიმართულია ადამიანთა ინტენციონალური ქცევების ფუნდამენტური და სპეციფიკური სტრუქტურების გამოვლენაზე ფენომენოლოგიური პროცედურების (სახელდობრ ე.წ. *ფენომენოლოგიური ექსპლიკაციების*) საშუალებით და, განსაკუთრებით, მათ ვალიდიზაციასა და ვერიფიკაციაზე (49).

საბოლოოდ უნდა ითქვას შემდეგი. ჰუმანისტური ფსიქოლოგია, როგორც მესამე ძალა, თითქმის ნახევარი საუკუნეა, რაც ფსიქოლოგიური მეცნიერების ასპარეზზე გამოვიდა. ამიტომ, უკვე შესაძლებელია მისი შეფასება ისტორიულ პერსპექტივაში. ფსიქოლოგიის ამ მიმდინარეობამ აქცენტი გაიკეთა ცნობიერებაზე, ნორმაზე, პიროვნულ

ზრდასა და გახვითარებაზე, შემოქმედებითობაზე. ამით მან უდავოდ შეუწყო ხელი იმ ერთგვარი ცალმხრივობის აღმოფხვრას, რაც ბიჰევიორიზმისა და ფსიქოანალიზის გავლენით დამახასიათებელი იყო ამერიკული ფსიქოლოგიისთვის. იგი ახლაც მიუთითებს იმ პრობლემებზე, რომლებიც წარმოიქმნება თანამედროვე ფსიქოლოგიაში მექანიცისტური თვალსაზრისის ამა თუ იმ გამოვლინებასთან დაკავშირებით.

ჰუმანისტურ-ეგზისტენციალური მიდგომა ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო მათ შორის, ვინც ფსიქოანალიზის რეალური ალტერნატივა გახდა ფსიქოთერაპიის სფეროში. ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის გავლენით ახალი და საინტერესო ტენდენციები გაჩნდა განათლების სფეროშიც. მთლიანობის, აუტენტურობის, კრეატულობის იდეების გათვალისწინებით ჩამოყალიბდა ჰუმანისტური პედაგოგიკა და პედაგოგიური ფსიქოლოგია; დაიწყო მოტივების იერარქიული მოდელისა და კლიენტზე ცენტრირებული მიდგომის რეალიზაცია საწარმოებსა და ორგანიზაციებში, რამაც გავლენა მოახდინა მართვის, პერსონალის კონსულტირებისა და ატესტირების ტექნოლოგიასა და პოლიტიკაზე.

ერთი სიტყვით, ჰუმანისტურმა ფსიქოლოგიამ შესაბრძნევი წვლილი შეიტანა გამოყენებითი ფსიქოლოგიის განვითარებაში და, უფრო ფართოდ, საზოგადოების მოწყობის საქმეში. მან უდავოდ მოახდინა გარკვეული გავლენა ამერიკულ კულტურაზე. მაგალითად ხშირად აღნიშნავენ, რომ როჯერსის მიდგომა, რომლის მიხედვითაც კლიენტებს ეპყრობიან როგორც თანასწორუფლებიან პირებს, რომელთაც გააჩნიათ "გამოჯანმრთელების" შინაგანი უნარი და არ არიან დამოკიდებული ავტორიტეტული ადამიანის ან ექსპერტის სიბრძნეზე, კარგად ესადაგება ამერიკულ დემოკრატიულ ტრადიციას (39). სხვათა შორის, როჯერსი თვითონ აღიარებდა, რომ ამერიკულ კულტურაზე ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის მნიშვნელოვანი გავლენის მიუხედავად, მან ვერ შეძლო ზეგავლენის მოხდენა ფსიქოლოგიური აზრის ძირეულ მიმართულებაზე. ეს, ალბათ, კანონზომიერიცაა. ცნობილი ამერიკელი ფსიქოლოგიის ისტორიკოსის თომას ლიხის შეფასებით, გრძნობისა და ინტუიციის კულტივირებამ ჰუმანისტური ფსიქოლოგია კვლავ მიიყვანა მეცნიერული რევოლუციის რომანტიკულ უარყოფამდე, თუმცა მას არ ეყო გულწრფელობა, რომ ეს ელიარებინა. ჰუმანისტურ ფსიქოლოგებს, როჯერსისა და მასლოუს ჩათვლით, თავი ყოველთვის მეცნიერებად მიაჩნდათ, მაგრამ არ აღიარებდნენ იმ ღრმა კონფლიქტს, რომელიც არსებობს ბუნებრივი კანონისა და დეტერმინიზმისადმი მეცნიერების ერთგულებასა და ადამიანის მიზნისა და თავისუფლებისადმი ერთგულებას შორის. "ჰუმანისტურმა ფსიქოლოგებმა მხოლოდ უსაფუძვლო პროტესტი შემოგვთავაზეს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების იმპერიალიზმის წინააღმდეგ. თუ მართლაც საჭირო იყო სარჩელის წარდგენა ადამიანის საბუნებისმეტყველო-მეცნიერული, რედუქციონისტური გაგებისადმი, იგი სხვა, უფრო გონივრულ წყაროს უნდა დამყარებოდა" (14; 424). ფსიქოლოგიის ისტორიკოსები და მეთოდოლოგები საკმაოდ ერთსულოვანნი არიან იმაში, რომ ჰუმანისტური ფსიქოლოგია თავისი არსებობის საკმაო ხნის მანძილზე ვერ ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელ მეცნიერულ სისტემად თავისი ერთიანი თეორიული და მეთოდოლოგიური პრინციპებით. ამ პრინციპების ნაწილი საკმაოდ ბუნდოვანია, ხოლო მათ შორის კავშირი — პირობითი (25)(30).

ამ შეფასებებს, ალბათ, სერიოზული საფუძველი გააჩნიათ. მიუხედავად ამისა, ვინაიდან ფსიქოლოგია იყო და რჩება საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარული მსოფლმხედველობის საერთო ინტერესის საგნად, ეს მიმდინარეობა, როგორც ჰუმანიტარული პარადიგმის განსახიერება, ფსიქოლოგიური მეცნიერების განუყოფელ ნაწილად უნდა

განვიხილოთ. ამასთან, იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ჰუმანისტური და ეგზისტენციალური ფსიქოლოგია თავის წვლილს შეიტანს მომავალი ერთიანი ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებაში, თუ ასეთი რამ საერთოდ შესაძლებელია.

ლიტერატურა

1. ბოქორიშვილი ა. ფსიქოლოგიის პრინციპული საკითხები. თბილისი, ნაწილი Iა-1957, IIბ-1959, IIIგ-1962.
2. ბჟალავა ი. ფსიქოზურ განცდათა ფენომენოლოგია. თბილისი, 1968.
3. კაკაბაძე ზ. "ეგზისტენციალური კრიზისის" პრობლემა და ედმუნდ ჰუსერლის ტრანსცენდენტალური ფენომენოლოგია. თბილისი, 1985.
4. უზნაძე დ. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები. შრომები, ტ II, 1960.
5. Анциферова Л. И. Некоторые вопросы исследования личности в современной психологии капиталистических стран. В кн.: Теоретические проблемы психологии личности. М., 1974.
6. Александер Ф., Селесник Ш. Человек и его душа: познание и врачевание от древности до наших дней. М., 1995.
7. Бинсвангер Л. Бытие в мире. Введение в экзистенциальную психиатрию. СПб., 1999.
8. Глейтман., Фридлунд А., Райсберг Д. Основы психологии. СПб., 2001.
9. Грининг Т. История и задачи гуманистической психологии. Вопросы психологии. 1988, 4.
10. История современной зарубежной философии: компаративистский подход. СПб., 1997.
11. Какабадзе В. Л. Теоретические проблемы глубинной психологии. Тбилиси, 1982.
12. Клонингер С. Теории личности. СПб., 2003.
13. Крипнер С., де Карвало Р. Проблема метода в гуманистической психологии. Психологический журнал. 1993, 2.
14. Лихи Т. История современной психологии. СПб., 2003.
15. Майерс Д. Психология. СПб., 2001.
16. Маслоу А. Самоактуализация. В кн.: Психология личности. Тексты. М., 1994.
17. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб., 1999.
18. Мей Р. Искусство психологического консультирования. М., 1994.
19. Мей Р. Вклад экзистенциальной психотерапии. В кн.: Экзистенция – новое измерение психиатрии и психологии. М., 2001.
20. Роджерс К. К науке о личности. В кн.: История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986.
21. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление личности. М., 1994.
22. Роджерс К. Клиентоцентрированная психотерапия. М., 1997.
23. Роджерс К., Фрейнберг Д. Свобода учиться. М., 2002.
24. Руткевич А. М. От Фрейда к Хайдегеру. М., 1985.
25. Смит Н. Современные системы психологии. История, постулаты, практика. СПб., 2003.
26. Судзуки Д. Основы дзен-буддизма. Бишкек, 1993.
26. Тиллих П. Избранное. Теология культуры. М., 1995.
27. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990.
28. Франкл В. Основы логотерапии. СПб., 2000.
29. Фрейджер Р., Фрейдимен Д. Личность: теории, эксперименты, упражнения. СПб., 2001.

30. Шульц Д. П., Шульц С. Э. История современной психологии. СПб., 1998.
31. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. М., 2003.
32. Шпрангер Э. Два вида психологии. В кн.: Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
33. Экзистенциальная психология. Под ред. Р. Мея. М., 2001.
34. Ясперс К. Общая психопатология. М., 1997.
35. Boss M. Existential foundations of medicine and psychology. London-New York: Oswald Wolff, 1979.
36. Bugental J. F. T. The third force in psychology. Journal of Humanistic Psychology. 1964, 21.
37. Buhler Ch. Basic theoretical concept of humanistic psychology. American Psychologist. 1971, 26.
38. Copfer C. N., Aplley M. H. Motivation: theory and research. New York: John Wiley, 1964.
39. Evans R. I. Carl Rogers: the man and his ideas. New York: Dutton, 1975.
40. Koch S. Psychological science versus the science-hunamism antinomy. American Psychologist. 1961, 16.
41. Maslow A. The psychology of science. A reconnaissance. New York: Harper and Row, 1966.
42. Maslow A. Toward a psychology of being. New York: Van Nostrand, 1968.
43. Mey R. The emergence of existential psychology. New York: Random House, 1969.
44. Mey R. Meaning of anxiety. New York: Roland Press, 1977.
45. Misiak H., Sexton V. S. Phenomenological, existential and humanistic psychologies. New York: Norton, 1973.
46. Muuss R. Existentialism and psychology. Educational Theory. 1976, 6.
47. Piaget J. Epistemologie des sciences de l'homme. Paris: Denoël-Gonthier, 1977.
48. Rogers C. R. and Skinner B. F. Some issues concerning the control of human behavior: A symposium. Science. 1956, 124.
49. Van Kaam A. Existential foundations of psychology. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1966.
50. Wandersman A., Poppen P. J., Ricks D. F. (Eds). Humanism and behaviorism: dialogue and growth. New York: Pergamon, 1976.

თავი მეთერთმეტე

კოგნიტური ფსიქოლოგია

წინა თავში ჩვენ ვნახეთ, რომ XX საუკუნის სამოციან წლებში ამერიკაში ჩამოყალიბება დაიწყო ჰუმანისტურმა ფსიქოლოგიამ, რომელიც მისმა ლიდერებმა მესამე ძალად მონათლეს. იგულისხმება, რომ იგი, ბიჰევიორიზმთან და ფსიქოანალიზთან ერთად, კიდევ ერთ მასშტაბურ ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობას ან ორიენტაციას წარმოადგენს. თანამედროვე ფსიქოლოგიაც, არსებითად, სამი ძირითადი მიმართულებითაა წარმოდგენილი, ოღონდ, ბიჰევიორიზმის ნაცვლად, უკვე *კოგნიტურ ფსიქოლოგიაზე*, ან სხვაგვარად, *კოგნიტივიზმზე* უნდა ვილაპარაკოთ. მან საუკუნის შუა წლებიდან დაიწყო განვითარება, თანდათან გამოდევნა ბიჰევიორისტული ორიენტაცია და მისი ნიშა დაიკავა. ეს შესაძლებელი გახდა იმიტომ, რომ კოგნიტურ ფსიქოლოგიას, ბიჰევიორიზმისაგან მნიშვნელოვანი განსხვავებულობის გარდა, მასთან სრულიად გარკვეული ნათესაობაც აკავშირებდა. ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი ფსიქოლოგიური აზრის ამ ორ მიმართულებას შორის ორია: ერთი ის, რომ კოგნიტივიზმი ფსიქიკურ პროცესებს რეალური მოვლენების სახით განიხილავს, მაშინ, როდესაც ბიჰევიორიზმის სხვადასხვა ვარიანტებში მათი არსებობა ან უარყოფილია, ან უგულვებელყოფილი, ან, საუკეთესო შემთხვევაში, ჰიპოთეტური ცვლადის ფორმითაა დაშვებული. მეორე — კოგნიტურმა ფსიქოლოგიამ ბიჰევიორიზმისთვის დამახასიათებელი გარეგანი მიზეზობრიობიდან აქცენტი შინაგან მიზეზობრიობაზე გადმოიტანა. რაც შეეხება მათ მსგავსებასა და მემკვიდრეობითობას, აქ. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ კოგნიტივიზმი, ისევე როგორც ბიჰევიორიზმი, წარმოადგენს პოზიტივისტურად ორიენტირებულ ფსიქოლოგიას თავისი ექსპერიმენტული და სტატისტიკური პროცედურებით, აგრეთვე იმ ჰიპოთეტიკო-დედუქტიური მეთოდოლოგიით, რომელიც ემპირიული ჰიპოთეზებიდან თეორიის გამოყვანას გულისხმობს. მან შეინარჩუნა ბიჰევიორიზმის ინტერესი მოდელირების მიმართ (ოღონდ მექანიკურ-მანქანური მოდელები კომპიუტერულით შეცვალა) და, აგრეთვე, დასწავლისა და მეხსიერების პრობლემის მიმართ (29).

უნდა ითქვას, რომ ბიჰევიორიზმის ჩანაცვლება კოგნიტივიზმით საკმაოდ უმტკივნეულოდ მოხდა. ამის მიზეზი თვით ბიჰევიორიზმის ევოლუციასა და ეტაპობრივ ტრანსფორმაციაში უნდა ვეძებოთ. როგორც ცნობილია, ოცდათიანი წლებიდან კლასიკურ ბიჰევიორიზმს ცვლის ნეობიჰევიორიზმი; სტიმულსა და რეაქციას შორის ჩნდება შუალედური ცვლადები. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ცვლადებს, ერთი შეხედვით, საკმაოდ მენტალისტური ელერადობა ჰქონდათ (განზრახვა, მოლოდინი, ცოდნა და სხვა), მათი განსაზღვრება წმინდა ოპერაციონალისტურ, არაფენომენოლოგიურ ხასიათს ატარებდა, რაც, თითქოს, თანხვდებოდა ბიჰევიორიზმისთვის დამახასიათებელ ანტიმენტალისტურ პოზიციას. და მაინც, იგივე ტოლმენისეულ ბიჰევიორიზმში გამოყენებულ ისეთ ცნებებს, როგორიცაა მიზანი, მიზნობრივი ქცევა, კოგნიტური რუქა, გეშტალტი, არ შეეძლო გარკვეულად არ შეერყია ეს პოზიცია. ამიტომ არის, რომ ტოლმენის თეორიას ხშირად შემეცნებით ან კოგნიტურ ბიჰევიორიზმს უწოდებენ და კოგნიტური ფსიქოლოგიის შორეულ წინაპრად მოიხსენიებენ.

დაახლოებით იმავე პერიოდში ბიჰევიორიზმს საგრძნობი დარტყმა მიაყენა ერთ-

ერთმა ყველაზე ავტორიტეტულმა ამერიკელმა ფსიქოლოგმა რობერტ ვუდვორთმა; იგი გადაჭრით ამტკიცებდა, რომ ტაბუ, რომელიც ბიჰევიორიზმმა დაადო განცდებს, წარმოდგენებს, იდეებს, ამუხრუჭებდა ფსიქოლოგიური მეცნიერების განვითარებას. იგი ებრძოდა ბიჰევიორიზმისთვის დამახასიათებელ უფსიქიკო ფსიქოლოგიას და თვლიდა, რომ "ქცევა ბუნებრივი მოვლენების სამყაროს მიეკუთვნება, ინდივიდის ცნობიერი გამოცდილება კი მჭიდროდაა დაკავშირებული მის გარე ქცევასთან; ამგვარად, ორივე მათგანი ერთი და იგივე ქმედების ნაწილს წარმოადგენს" (48; 18). ბიჰევიორიზმის კლასიკურ სქემაში ვუდვორთმა ორგანიზმი, სუბიექტი (S-O-R) შემოიყვანა და განსაკუთრებული გულისყურით დაიწყო იმ შემეცნებითი ფუნქციების შესწავლა, რომლებიც ქცევის რეგულაციას ახორციელებენ; უპირატესად ეს აღქმას ეხებოდა. ამ მიმართულებით 30-50-იან წლებში მუშაობდნენ, როგორც *ფუნქციონალური ფსიქოლოგიის* მიმდევრები (ბრუნსვიკი, ვუდვორთი), ასევე, ე.წ. *ახალი ხედვის* (New look) წარმომადგენლები (ბრუნერი, კრეჩი, პოსტმანი და სხვა).

ამ ახალი ხედვის მქონე მკვლევარები აღქმის, პიროვნებისა და სოციალური ფსიქოლოგიის გადაკვეთაზე მუშაობდნენ და ფიქრობდნენ შეესწავლათ პიროვნება აღქმის მეშვეობით. მათ დაადასტურეს, რომ აღმქმელი სუბიექტის თავისებურებები და სოციალური ფონი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავენ იმას, თუ რას და როგორ ხედავს ადამიანი. მაგალითად, ერთი და იმავე მოცულობის მონეტას ღარიბი უფრო დიდად ხედავს, ვიდრე მდიდარი. მაგრამ, ყველაზე ცნობილი გამოკვლევები ეხებოდა ე.წ. პეცეპტული დაცვის ეფექტებს აღქმაში. გართულებული აღქმის პირობებში ცდისპირებს უნდა ამოეცნოთ სხვადასხვა ემოციური შინაარსის სიტყვები — ნეიტრალური და უხამსი (ტაბუირებული). აღმოჩნდა, რომ ამ უკანასკნელთა ამოცნობას მეტი დრო ესაჭიროება. გამოითქვა ვარაუდი, რომ ცდისპირები არაცნობიერად აღიქვამენ ტაბუირებული სიტყვების უარყოფით ემოციურ შინაარსს და თრგუნავენ მის გაცნობიერებას. პერცეპტული დაცვის ფენომენის გარშემო თავიდანვე გაცხოველებული კამათი გაიმართა, რომელიც დღესაც მიმდინარეობს. მაგრამ, მთავარი ის არის, რომ ახალი ხედვა პერცეფციას განიხილავდა აქტიური ცნობიერი და არაცნობიერი პროცესის სახით, რომელიც სტიმულსა (შეგრძნებას) და საპასუხო რეაქციას შორის არის მოთავსებული. ამდენად, ნათელია, რომ ეს ახალი ხედვა ბიჰევიორიზმისკენ ნამდვილად არ იყო მიმართული.

იმის დადგენამ, რომ აღქმაში აქტიურად მონაწილეობენ გონება და პიროვნება, ჯეროლ ბრუნერის ინტერესი იმდროინდელ ამერიკულ ფსიქოლოგიაში მივიწყებული უმაღლესი ფსიქიკური პროცესებისკენ წარმართა. მან ერთ-ერთმა პირველმა წამოიწყო კატეგორიზაციის ექსპერიმენტული კვლევა და აჩვენა, რომ ახალი ცნების ფორმირება აქტიური ინტელექტუალური პროცესია, რომლის დროსაც სუბიექტი იმუშავებს სხვადასხვა სტრატეგიებს და მათ საფუძველზე ახორციელებს სტიმულების მიკუთვნებას გარკვეული კონცეპტუალური კატეგორიებისადმი (12). მოკლედ, აქაც სტიმულსა და რეაქციას შორის მოქცეული კოგნიტური სფერო შეისწავლებოდა.

ამრიგად, თვით ამერიკაში, მიმდინარეობდა ბიჰევიორისტული პროგრამის საერთო დისკრედიტაციის პროცესი მისი რადიკალური ანტიმენტალიზმის გამო. საუკუნის მეორე ნახევრისათვის მან უკვე გამოხატული სახე მიიღო. ამას, გარკვეულ წილად, ხელი შეუწყო ევროპული ფსიქოლოგიის გავლენამ, სადაც ე.წ. ბიჰევიორისტულმა რევოლუციამ გაცილებით შშვიდობიან ფორმაში ჩაიარა და სადაც ცნობიერება ბოლომდე არასოდეს განდევნილა ფსიქოლოგიიდან. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი ითამაშა გეშტალტფსიქოლოგიამ, რომლის ყველა წამყვანი ფიგურა, ოცდაათიანი

წლებიდან მოყოლებული, ამერიკაში მოღვაწეობდა. ამას უკვალოდ არ ჩაუვლია; მათმა მოწაფეებმა (პაიდერმა, ფესტინგერმა და სხვა), სოციალურ ფსიქოლოგიაში შექმნეს ახალი, ძლიერი მიმართულება, რომელსაც *კოგნიტივისტური ორიენტაცია* ეწოდა. მიუხედავად იმისა რომ ამ ორიენტაციაში გაერთიანებულ მოდელებს ტრადიციულად სოციალურ ფსიქოლოგიას აკუთვნებენ, მათი აუტორები არ აიგივებენ თავს უთუოდ სოციალურ ფსიქოლოგიასთან. ალბათ მართებულია აზრი, რომლის თანახმადაც შემეცნებითი სტრუქტურებისა და ადამიანის კოგნიტური ორგანიზაციის პრობლემა, ფართო გაგებით, ზოგადფსიქოლოგიურია; სოციალური ფსიქოლოგიისთვის მხოლოდ მისი ზოგიერთი ასპექტია საინტერესო (5). *კოგნიტური თაესებადობის თეორიები*, რომლებიც ორმოცდაათიანი წლებიდან გამოჩდნენ, კოგნიტივიზმის, როგორც ქცევის კონცეფციის კონკრეტულ სახეობებს წარმოადგენენ. თუმცა, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ აღნიშნული თეორიები, პირველ რიგში, სოციალურ ფსიქოლოგიურ მასალას ეფუძნება (49). ერთი სიტყვით, შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროისთვის უკვე არსებობს ქცევის სოციალურ ფსიქოლოგიური თეორიის გარკვეული ვარიანტები, რომლებიც, უპირატესად, ევროპამერისა და ლევინისაგან მომდინარე ტრადიციის გავლენით შეიქმნა ამერიკაში.

რადგან კოგნიტური ფსიქოლოგიის სათავეებზე ვსაუბრობთ, არ შეიძლება არ ვახსენოთ ჟან პიაჟეს გენეტიკური ფსიქოლოგია, რომელიც შემეცნებითი სტრუქტურების გენეზისს შეისწავლის. შინაარსის მიხედვით ჟენევის სკოლაში მიმდინარე კვლევა კოგნიტური ფსიქოლოგიაა, თუმცა მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, იგი საგრძნობლად განსხვავდება ამერიკული კოგნიტივიზმისაგან და გაცილებით ადრეც დაიწყო (იხ. თავი მეშვიდე). თანამედროვე კოგნიტური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი უ. ნაისერი სინანულით აღნიშნავს, რომ პიაჟეს შრომებმა ნეობიჰევიორიზმის ბატონობის დროს ვერ მოიპოვეს ფართო აღიარება. ეს მხოლოდ მას მერე მოხდა, რაც კოგნიტივიზმი წამყვან მიმდინარეობად დამკვიდრდა ფსიქოლოგიაში. მან ხელახლა აღმოაჩინა და სათანადოდ შეაფასა პიაჟეს შემოქმედება.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ გასული საუკუნის შუა ხანებში ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა, რომელიც სტიმულს აძლევდა ცნობიერების ფსიქოლოგიის ხელახალ აღორძინებას. მაგრამ კოგნიტური ფსიქოლოგიის დაფუძნების და სწრაფი გავრცელების უშუალო ფაქტორი სხვა რამეა. იგი დაკავშირებულია კიბერნეტიკასთან და გამოთვლითი მანქანების შექმნასთან. როგორც ცნობილია, კიბერნეტიკაში არსებობს დისციპლინათა სინთეზის ძლიერი ტენდენცია. 1948 წელს გამოსულ ნორბერტ ვინერის წიგნში "კიბერნეტიკა ანუ მართვა და კავშირი ცხოველსა და მანქანაში" გაღრმავებულია უკუკავშირების იდეა, რომელსაც მანამდეც ექცეოდა ყურადღება ცოცხალი არსებების მიზანშეწონილი ქცევის ახსნისას; მოცემულია, აგრეთვე, რთული სისტემების მართვის ზოგადი თეორია. კიბერნეტიკა ეყრდნობა იდეას, რომ მართვისა და ინფორმაციის გადამუშავების პროცესი ყოველგვარ რთულ სისტემაში — კომპიუტერშიც და ცოცხალ არსებაშიც — საერთო, ზოგად კანონზომიერებებს ემორჩილება. ბიჰევიორისტული კრიზისით გზაბნეული ფსიქოლოგიისთვის ეს პრინციპები, ერთი შეხედვით, უაღრესად პროდუქტიული და ეერისტიული ჩანდა. იხსნებოდა ახალი გზა მენტალური და, კერძოდ, კოგნიტური პროცესების შემეცნებისკენ. გამოთვლითი მანქანების მსგავსად, ადამიანის ფსიქიკაში ინფორმაცია აისახება, გაშიფრება, ტრანსფორმირდება, კლასიფიცირდება, შეინახება, რეპროდუცირდება და გამოიყენება. ერთი სიტყვით, ხდება ინფორმაციის გადამუშავება. ბიჰევიორიზმის მიერ ტაბუირებული კოგნიტური პროცესები (აღქმა, ყურადღება, მეხსიერება, წარმოსახვა, ამოცნობა,

ამოცანის გადაწყვეტა და სხვა) რეალური მოვლენების სტატუსს იძენენ, როგორც ინფორმაციის გადამუშავების ერთიანი, რთული პროცესის სტადიები თუ ელემენტები. გამოთვლით მანქანასთან ანალოგია, ანუ, როგორც ამბობენ, *კომპიუტერული მეტაფორა*, საშუალებას იძლევა, რომ კოგნიტური პროცესები რეალურად იქნენ შესწავლილი და, შესაძლოა, გაგებულიც. იქმნება უზუსტეს გაზომვებზე დამყარებული ექსპერიმენტული მეთოდიკები; ახალი ცნებებით მდიდრდება ლექსიკონი, რომლითაც აღიწერება კოგნიტური ფუნქციონირების ელემენტები: ინფორმაცია, სისტემის შესავალი, გადამუშავება, კოდირება, პროგრამა და ა.შ. მართალია თავიდანვე დადგა და ახლაც მწვავედ დგას საკითხი მანქანური და ფსიქიკური პროცესების სტრუქტურულ-ფუნქციონალური იგივეობის მართებულობის შესახებ, მაგრამ ეჭვი არავის ეპარება, რომ კომპიუტერთან ფსიქიკური პროცესების ანალოგიამ შეიძლება გარკვეული სარგებლობა მოუტანოს თანამედროვე ფსიქოლოგიას (იხ. თავი მეთორმეტე).

1967 წელს გამოდის **ულრიჰ ნაისერის** (1928) საპროგრამო წიგნი "კოგნიტური ფსიქოლოგია". ამ ნაშრომში კოგნიტური ან შემეცნებითი აქტივობა განსაზღვრულია ისეთ ქმედებად, რომელიც ცოდნის ან ინფორმაციის მიღებას, ორგანიზაციასა და გამოყენებას უკავშირდება. კოგნიტური ფსიქოლოგიის ამოცანას იმის დახასიათება წარმოადგენს, თუ როგორ მოძრაობს ინფორმაცია ნაკადი სისტემაში (40). ამგვარი ინფორმაციული მიდგომა შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესების შესწავლის მიმართ ორ ძირითად დაშვებაზეა დამყარებული: 1) ფსიქიკაში, როგორც რთულ სისტემაში, ხდება ინფორმაციის ეტაპობრივი გადამუშავება და 2) სისტემის მოცულობა და გამტარუნარიანობა შეზღუდულია; ამას უკავშირდება მოსაზრება ინფორმაციის გადამუშავების პროცესების უწყვეტობის შესახებ.

პირველი დაშვების არსი შემდეგშია: ინფორმაციის გადამუშავების პროცესი მთელ რიგ ქვეპროცედურებს ან ეტაპებს გაივლის. ერთი ეტაპიდან მეორეზე გადასვლისას ინფორმაცია მნიშვნელოვან სახეცვლილებას განიცდის. ამის საილუსტაციოდ გამოდგება ცნობილი კოგნიტივისტის რობერტ კლაცკის შემდეგი მსჯელობა: გავანალიზოთ, ამბობს იგი, უბრალო, ყოველდღიური ფაქტი — ადამიანი აჩერებს მანქანას წითელ შუქზე. ეს თითქოს მარტივი პროცესი სინამდვილეში შემდეგ ეტაპებად იყოფა: ჯერ ერთი, ჩვენი მხედველობითი სისტემა რეგისტრაციას უკეთებს წითელ სინათლეს; მეორე, ჩვენ ამოვიცნობთ მოცემულ მხედველობით გამღიზიანებელს, როგორც იმას, რასაც სინამდვილეში წარმოადგენს ანუ, შუქნიშნის წითელ სინათლეს. აქ შემოდის მეხსიერებაში არსებული ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ როგორ გამოიყურება შუქნიშნის წითელი სიგნალი; მესამე, ჩვენ ვიყენებთ წესს, რომელიც აგრეთვე მეხსიერებაშია შემონახული — "წითელ სიგნალზე მანქანის გაჩერება აუცილებელია". ცხადია, რომ პრინციპში, ეს პროცესი, შეიძლება უფრო მეტადაც დანაწევრდეს. მაგრამ, მთავარი სხვაა; კერძოდ ის, რომ აღწერილ ეტაპებზე პირველადმა ინფორმაციამ საგრძნობი გარდაქმნა განიცადა. უბრალო მხედველობითი შეგრძნებიდან იგი გადაიქცა ამოცნობილ კატეგორიად (წითელი სიგნალის საგნობრივ აღქმად), რის შემდეგაც, იგი ისევ შეიცვალა და გადაიქცა გარკვეული წესის შესრულების პირობად. აქედან ჩანს, რომ პროცესის ყოველი ეტაპი ან დონე შეესაბამება სტიმულში ჩადებული ინფორმაციის გარკვეულ ფსიქიკურ მოცემულობას. ერთი ეტაპიდან მეორეზე გადასვლისას იცვლება ინფორმაციის ფსიქიკური რეპრეზენტაციის სახე.

იგივე მაგალითი შეიძლება განხილულ იქნას სისტემის ინფორმაციული გამტარიანობისა და მოცულობის თვალსაზრისითაც. ყოველ ეტაპს ინფორმაციის გადამუშავების გარკვეული ფარგლები გააჩნია. თუ შუქნიშნის წითელ სინათლეს დავუმატებთ მოძრაობის მომწესრიგებელ პოლიციელს, რამდენიმე მოსეირნეს და სასწრაფო დახმარების მანქანას, ერთეულთა რაოდენობამ შეიძლება გადაჭარბოს იმ საზღვარს, რომელშიც მხედველობით სისტემას შეუძლია სტიმულთა ერთდროული რეგისტრაცია. ხდება რეგისტრის გადატვირთვა, რასაც მთელი რიგი გართულებები შეიძლება მოყვეს. მაგალითად, ინფორმაციის ნაწილი არ შევიდეს სისტემაში; მოხდეს სტიმულური სიტუაციის სრულიად ახლებური კოდირება და მან სხვა სტიმულის სახე მიიღოს (სახიფათო სიტუაცია), ან კიდევ დაიწყოს ინფორმაციის უფრო სელექტიური გადამუშავება — მაგალითად, მთელი ყურადღება დაფიქსირდეს პოლიციელზე და სტრუქტურის დანარჩენი ელემენტები საერთოდ შეუმჩნეველი დარჩეს (18).

ადამიანის მიერ ინფორმაციის მიღებისა და გადამუშავების უნარის შეზღუდულობის შესახებ შემეცნებითი პროცესების კლასიკურ ფსიქოლოგიაშიც ბევრი რამ იყო ცნობილი. არსებითად ამაზე მეტყველებენ ყურადღების მოცულობასთან და განაწილებასთან, მის რხევადობასთან და მდგრადობასთან დაკავშირებული ფაქტები. კოგნიტურმა ფსიქოლოგიამ ამ ფენომენების ბევრად უფრო ღრმა, ზუსტი და მრავალმხრივი შესწავლა მოახერხა. ამისთვის შეიქმნა მრავალი ახალი, უფაქიზესი და უზუსტესი ლაბორატორიული მეთოდიკა. შემეცნების პროცესში მონაწილე მოვლენების უფრო დიფერენცირებული და მკაცრი აღწერა-დახასიათებისთვის შემოღებული იქნა ბევრი ახალი ტერმინი: მხედველობითი, ვერბალური, სივრცითი თუ სხვა კოდები, ანალოგობრივი და სივრცითი რეპრეზენტაციები, სხადასხვა რიგის იზომორფიზმები, სენსორული რეგისტრები, იკონიკური და ექოიტური მეხსიერება, მრავალგანზომილებიანი სივრცეები, შაბლონები, სტრუქტურული აღწერები, სემანტიკური ბადეები, მულტიკომპონენტური ფაქტორები და ბოლოგრამებიც კი. მაგრამ, კოგნიტური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი წამყვანი სპეციალისტის ს. პალმერის თქმით, ეს ტერმინოლოგიური სიჭარბე სასარგებლო არ აღმოჩნდა იმის გამო, რომ ტერმინებს შორის არსებული მიმართებები და განსხვავებები, უმრავლეს შემთხვევაში, ბოლომდე გასაგები არ არის. ეს კი შეუთავსებელია ცოდნის იმ დარგისათვის, რომელსაც ღრმად ესმის თავისი პრობლემები და სერიოზულად არის მიმართული მათ გადასაწყვეტად, დასკვნის იგი (44).

როგორც ვხედავთ, შეფასება საკმაოდ მკაცრია. მიუხედავად იმისა, რომ 70-90-იანი წლები უკვე კოგნიტივიზმის ტოტალური ბატონობის სურათს წარმოაჩენს, დღეს ამ მიმართულების მიღწევების შეფასება თვით მისი წარმომადგენლების მხრივაც საკმაოდ თავშეკავებულია. კომპიუტერული მიდგომის შემოტანამ თავდაპირველად მართლაც დიდი ენთუზიაზმი აღძრა. ახალი მეთოდიკების სიუხვემ, ცდების დაგეგმვაში, წარმართვაში და მასალის დამუშავებაში გამოთვლითი ტექნიკის გამოყენებამ, ინფორმაციულ-კომპიუტერულმა ცნებებმა და ანალოგიებმა პროგრესის მათრობელი განცდა გამოიწვია. გაჩნდა იმედი, რომ კოგნიტური ფსიქოლოგია დაძლევდა ყველა იმ სირთულეს, რომლებმაც, საბოლოო ჯამში, ჩიხში შეიყვანეს შემეცნებითი პროცესების შესწავლა კლასიკურ ფსიქოლოგიაში. მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს მოლოდინები გადაჭარბებული აღმოჩნდა; ფსიქოლოგიის ისტორიკოსების დასკვნით, ე.წ. კოგნიტური რევოლუცია მითი აღმოჩნდა (20). კვლევის მეთოდოლოგიაში კოგნიტური ფსიქოლოგიის დამკვიდრებას თვისობრივი ცვლილება არ მოყოლია. მან მართლაც მიაკვლია ტრადიციული ფსიქოლოგიის პრობლემების ბევრ ახალ ასპექტს, მაგრამ პარადიგმატული გადატრიალებისთვის ეს საკმარისი არ აღმოჩნდა. აუცილებელი იყო ამოსავალი მეთოდო-

ლოგიური მიდგომის კარდინალური შეცელა, რაც, სამწუხაროდ, არ მოხდა. ნაისერი თავის შემაჯამებელ წიგნში გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ინფორმაციის გადამუშავებასთან დაკავშირებული "თანამედროვე კვლევების საფუძვლადმდებარე პოსტულატები, ინტროსპექციაზე უარის თქმის მიუხედავად, განსაცვიფრებლად მცირედ განსხვავდებიან XIX საუკუნის ინტროსპექტული ფსიქოლოგიის პოსტულატებისაგან" (23; 29).

ნაისერი საკმაოდ კრიტიკულია იმ მიმართულების მიმართ, რომლის ერთ-ერთ მთავარ ფიგურასაც თავად წარმოადგენს. ეს საკმაოდ იშვიათი მოვლენაა მეცნიერებაში. მას არ აკმაყოფილებს ცოდნის ის დონე, რომელიც არსებობს მთლიანად შემეცნებითი პროცესების კვლევაში და, კერძოდ, მეხსიერების ფსიქოლოგიაში. ვნახოთ, როგორია მეხსიერების შესწავლის ზოგიერთი ძირითადი შედეგი კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში. აქ ინფორმაციის გადამუშავების თანმიმდევრული ეტაპების სახით მეხსიერების სამი ბლოკი გამოიყოფა. პირველი ესაა ე.წ. *სენსორული ან კატეგორიამდელი მეხსიერება*. ამ ეტაპზე ხდება ინფორმაციის შენახვა სტიმულის უშუალო აღბეჭდვის ფორმაში. იგი წარმოადგენს ზემომქმედი სიტუაციის მყისიერ და ზუსტ სურათს, რომელიც წამის მეათედების განმავლობაში შემოინახება. ეს ხდება უპირატესად ვიზუალურ (იკონიკური მეხსიერება) ან აკუსტიკურ (ექოიტური მეხსიერება) ფორმაში. აღნიშნულ ეტაპზე ინფორმაციის გადამუშავება არ მიმდინარეობს; მაგრამ ეს სენსორული ანაბეჭდი ქმნის "არჩევანის სივრცეს", საჭირო ინფორმაციის არასაჭიროსაგან გამოყოფის საშუალებას. ამრიგად, მეხსიერების ამ ფორმის ნიშნებია: სტიმულისა და მისი გამოსახულების სრული შესაბამისობა, ჭარბი ინფორმაციის არსებობა და არასელექტიურობა.

ინფორმაციის მნემური გადამუშავების შემდგომ ეტაპს *ხანმოკლე მეხსიერება* წარმოადგენს. ინფორმაციის შემონახვის დრო ამ შემთხვევაში 20-30 წამით შემოიფარგლება. გარდა მეტი ხანგრძლიობისა, სენსორული მეხსიერებისაგან მას ისიც განასხვავებს, რომ აქ იწყება ინფორმაციის ინტერპრეტაცია, მისი მიკუთვნება სხვადასხვა კლასის კატეგორიებისადმი. ხანმოკლე მეხსიერების მოცულობა 7±2 ერთეულის ტოლია. გაეცელებული შეხედულებით, მასში ინფორმაცია აკუსტიკურ ფორმაშია კოდირებული (8)(18), თუმცა, თანამედროვე მონაცემებით, აქ ვიზუალური და სემანტიკური კოდებიც მონაწილეობენ. ამასთან, ვიზუალური კოდები დროში წინ უსწრებენ დანარჩენებს.

რაც შეეხება *ხანგრძლივ მეხსიერებას*, რომელიც ინფორმაციის მნემური ორგანიზაციის მესამე საფეხურს წარმოადგენს, აქ ინფორმაციის შემონახვა უპირატესად სემანტიკურ ფორმაში ხორციელდება. ინფორმაციის მოცულობა და შენახვის ხანგრძლიობა პრაქტიკულად შეუზღუდავია. ხანგრძლივი მეხსიერება სხვადასხვა სისტემებს შეიცავს: ეპიზოდურს და სემანტიკურს, დეკლარაციულს და პროცედურულს. ეპიზოდურ მეხსიერებაში მოცემულია ავტობიოგრაფიული ხასიათის ინფორმაცია, სემანტიკურში – ცოდნა; თავის მხრივ, დეკლარაციულ მეხსიერებაში აღბეჭდილია ინფორმაცია იმის თაობაზე, თუ რას წარმოადგენს ესა თუ ის მოვლენა, ხოლო პროცედურულში – როგორ უნდა შესრულდეს ესა თუ ის მოქმედება. კოგნიტური ფსიქოლოგია ცდილობს გაარკვიოს, სად და როგორ ხდება ხანგრძლივ მეხსიერებაში ინფორმაციის შემოსვლა, ორგანიზაცია, ფიქსაცია და წაშლა. ამ კითხვებზე ამომწურავი პასუხი ჯერ-ჯერობით არ არსებობს. მეხსიერების ფუნქციონირების ყველა ამ მხარის დახასიათებისთვის სპეციალური მიკროთეორიებია შემუშავებული. რაც შეეხება ხანგრძლივი მეხსიერების საერთო მოდელს, მასში აუცილებლად უნდა იქნას

გათვალისწინებული ის გარემოება, რომ მეხსიერებაზე დაყრდნობით ადამიანს საშუალება აქვს უპასუხოს ყოველგვარ კითხვაზე, რომელიც წინასწარ არ იყო დაგეგმილი. ხანგრძლივი მეხსიერების ეს თავისებურება იმაზე მიუთითებს, რომ მოვონება წარსულში მომხდარის პასიური აღდგენის პროცესი კი არ არის, არამედ მნემური ამოცანის გადაწყვეტის აქტიური პროცესია. შემოსული ინფორმაციის "გაგება" ხანგრძლივ მეხსიერებაზე აგებული ქცევის აუცილებელი თვისებაა. ადამიანი დაუფიქრებლად აანალიზებს ინფორმაციას წინა გამოცდილებასთან შესატყვისობის თვალსაზრისით. ამიტომ მეხსიერება არ შეიძლება იყოს ფაქტების უწესრიგო თავყრილობა. ინფორმაციული ერთეულები ორგანიზირებული არიან ერთიან სისტემაში, სადაც ხდება ცნებების სწრაფი ურთიერთშედარება მათი მსგავსებისა და განსხვავების დასადგენად.

გამოთქმულია რამდენიმე ვარაუდი ინფორმაციის მნემური ორგანიზაციის ფსიქოლოგიური პრინციპებისა და მექანიზმების შესახებ. ერთ-ერთი მათგანია ასოციაცია. ნაჩვენებია, თუ როგორ ფუნქციონირებს შემოსული ინფორმაციის ამოცნობის მექანიზმი ხანგრძლივ მეხსიერებაში შენახულ ეტალონებთან მისი შედარების გზით. ფართოდ განიხილება გამეორება, როგორც რეგულაციური პროცესი. შემონახვის მოვლენის შესწავლა და ანალიზი ორი კუთხით მიმდინარეობს: ფსიქოინფორმაციულით და ნეიროფსიქოლოგიურით. პირველ შემთხვევაში, ექსპერიმენტული მონაცემების საფუძველზე საკმაოდ რთული თეორიული მოდელები მუშავდება; მათში დეტალურად არის აღწერილი ის კოგნიტური სტრუქტურები, სადაც სემანტიკური ინფორმაციაა ორგანიზებული; ასეთია, მაგალითად, ე.წ. ქსელის მოდელები (30). რაც შეეხება ნეიროფსიქოლოგიურ კვლევას, ის ძირითადად ადასტურებს, რომ მნემური ფუნქცია ტვინში საკმაოდ სტრუქტურირებულია: ხანმოკლე მეხსიერების ფუნქციონირებისას ტვინის ერთი უბანია აქტივირებული, ხოლო სემანტიკური გადამუშავებისას – მეორე. იგივე სურათი მეორდება მეხსიერებიდან სხვადასხვა სახის ინფორმაციის ამოღებისას (15).

და ბოლოს, დავიწყების მოვლენის ასახსნელად კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში ძირითადად ორი მექანიზმი განიხილება. ერთის მიხედვით, დავიწყება ხდება ინფორმაციის წაშლის გზით (პასიური ჩაქრობა), ხოლო მეორის მიხედვით მთავარ როლს თამაშობს ახალი მასალის შემოსვლა და ძველის განდევნა (ინტერფერენცია).

ყოველივე ამის მიუხედავად, ან, შესაძლოა, სწორედ ამიტომ, ნაისერი ასეთ დასკვნამდე მიდის: მეხსიერების ასწლიანმა შესწავლამ, ამბობს იგი, საკმაოდ შემაცუნებელი შედეგები მოგვცა. ჩვენ დავადგინეთ სანდო ემპირიული განზოგადოებები, მაგრამ მათი უმრავლესობა იმდენად აშკარაა, რომ ათი წლის ბავშვისთვისაცაა ცნობილი. მეხსიერების თანამედროვე მოდელები თითქოს უშეცდომონი არიან, მაგრამ ისინი იმდენად ცოტას ამბობენ მეხსიერების ყოველდღიური გამოყენების შესახებ, რომ საბოლოო ჯამში, იგივე ბედს იზიარებენ, რაც დასწავლის თეორიას ეწია (14). ერთი სიტყვით, კოგნიტური ფსიქოლოგიის მოდელები ეკოლოგიურად ვალიდური არ არიან (ტერმინი ბრუნსვიკს და გიბსონს ეკუთვნის). ეს იმას ნიშნავს, რომ გარკვეული ხელოვნურობისა და ლაბორატორიულობის გამო, ისინი ვერ გამოხატავენ შემეცნებითი პროცესების ყოველდღიურ და ბუნებრივ ფუნქციონირებას. კოგნიტურმა ფსიქოლოგიამ ვერ შექმნა შემეცნებითი პროცესების ერთიანი სურათი. სადღეისოდ არსებობს უამრავი ფაქტი და მინითეორია, რომელთა გაერთიანება მწყობრ სისტემაში ვერ ხერხდება. შეიძლება ითქვას, რომ კოგნიტივისტური მიდგომა, ადრეული მენტალისტური ფსიქოლოგიის მსგავსად, სერიოზულ სირთულეებს განიცდის შინაგანი ფსიქიკური პროცესების ადექვატურ მეცნიერულ ენაზე წარმოდგენის საქმეში.

მაგრამ ნაისერის პრეტენზიები კოგნიტური ფსიქოლოგიის მიმართ უფრო არსებითი და პრინციპული ხასიათისაა. ნაისერს არ აკმაყოფილებს ის გარემოება, რომ კოგნიტივიზმი რჩება მხოლოდ შემეცნების პროცესების ფსიქოლოგიად. ნამდვილმა ფსიქოლოგიამ უნდა დასვას და გადაჭრას უფრო ფუნდამენტური პრობლემები, რომლებიც ადამიანის ბუნებასთან და ქცევის დეტერმინაციასთან არის დაკავშირებული. ეს პრობლემები, ამბობს იგი, იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ არ შეიძლება მათი მიტოვება ბიჰევიორიზმისა და ფსიქოანალიზის ამარა. რამდენადაც ისინი ქცევისა და პიროვნების ზოგადფსიქოლოგიური თეორიებია, გამოდის, რომ კოგნიტურ ფსიქოლოგიასაც მსგავსი პრეტენზიები უნდა გაჩნდეს. როგორც ჩანს, ნაისერი მართლაც ასე ფიქრობს, ვინაიდან თავის საპროგრამო წიგნში კოგნიტური ფსიქოლოგიის საბოლოო ამოცანად იმას მიიჩნევს, რომ აჩვენოს ცოდნის როლი ადამიანის ქცევის დეტერმინაციაში. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ მკითხველისთვის გაუგებარი რჩება, თუ როგორ აპირებს ავტორი ამ ამოცანის გადაწყვეტას, რადგანაც მთელი შრომა ფსიქიკაში ინფორმაციის გადამუშავების პროცესებს ანუ შემეცნებით ფსიქოლოგიას ეძღვნება.

იბადება კითხვა, შეიძლება კი, საერთოდ, შემეცნების ფსიქოლოგიიდან, როგორც ზოგადი ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ნაწილიდან, მივიღოთ ზოგადფსიქოლოიური მასშტაბის კონცეფცია? ცხადია, არ კმარა მხოლოდ იმის თქმა, რომ ქცევა ცოდნით არის განსაზღვრული (რასაც ნაისერი ამბობს კიდეც). კოგნიტურმა ფსიქოლოგიამ ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის სახე რომ მიიღოს, აუცილებელია იმ კანონზომიერებების ჩვენება, თუ როგორ განსაზღვრავს რეალურად ცოდნა ადამიანის ქცევას. აქ კი ნაისერი და მისი ორიენტაციის ყველა მკვლევარი უძლურია რამდენადმე მნიშვნელოვანი და საინტერესო რამ თქვას, რადგან იგი, ფაქტობრივად, ამ პრობლემას არ შეისწავლის. მისი შესწავლის საგანი, ძველი ფსიქოლოგიის ენით რომ ვთქვათ, შემეცნებითი ფსიქიკური ფუნქციებია. აქ მოპოვებული ფაქტები და მათი ამხსნელი თეორიები კერძო, ანუ ე.წ. მცირე ფსიქოლოგიური თეორიებია; ისინი ეხებიან კონკრეტულ ფსიქიკურ პროცესებს (აღქმას, მეხსიერებას, აზროვნებას და, შესაძლოა, მათ კავშირებსაც), მაგრამ არა ადამიანის მთელ ქცევას, მის ყოველგვარ აქტივობას და, მითუმეტეს, პიროვნების ბუნებას. ის ზოგადი, არსებითი, ფუნდამენტური კანონზომიერებანი, რაც ყოველივე ამას უდევს საფუძვლად, პრინციპულად ვერ მოთავსდება მცირე, კერძო თეორიის ჩარჩოებში.

ნაისერი, როგორც ჩანს, ამას არ აცნობიერებს; იგი ანვითარებს შემეცნების ფსიქოლოგიას და სურს, რომ მან გადაწყვიტოს ქცევისა და პიროვნების საკითხები. ამავე დროს აღსანიშნავია, რომ კოგნიტივიზმის ფარგლებში უკვე საკმაო ხანია არსებობს თეორიები, რომლებიც ყველა ნიშნის მიხედვით უნდა მივაკუთნოთ ქცევის მასშტაბურ კონცეფციებს. პირველ რიგში ეს ეხება *კოგნიტური კონსისტენტობის ან კონგრუენტობის თეორიებს*, რომლებიც, ორმოცდაათიან წლებში გამოჩნდნენ ამერიკულ სოციალურ ფსიქოლოგიაში და მასში კოგნიტივისტური ორიენტაცია დაამკვიდრეს. აღსანიშნავია აგრეთვე, ქცევის ზოგადი კონცეფცია, რომელიც გადმოცემულია ჯ. მილერის, ი. გალანტერის და კ. პრიბრამის 1960 წელს გამოქვეყნებულ კლასიკურ ნაშრომში "ქცევის გეგმები და სტრუქტურები". ეს თეორიები ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან, მაგრამ ერთი არსებითი გარემოება აერთიანებს: ისინი კოგნიტურ ფაქტორებზე დაფუძნებულ ზოგად ამხსნელ თეორიებს წარმოადგენენ. მათი ძირითადი ნიშანი ქცევის კოგნიტური, ცოდნისეული გაპირობებულობის მტკიცებაა. პირველ შემთხვევაში აქცენტი დეტერმინაციის დინამიკურ ასპექტზე კეთდება, ხოლო მეორეში — რეგულაციურზე. დღეისათვის ნათელია, რომ ქცევის დეტერმინაციის ამ ასპექტების და-

შორება არ შეიძლება. ამიტომ, ქცევის თანამედროვე კოგნიტიეისტური მოდელებისთვის მათი გაერთიანების ტენდენციაა დამახასიათებელი; ამაზე ქვევით ვისაუბრებთ. ჯერ-ჯერობით კი საჭიროა საგანგებოდ აღინიშნოს შემდეგი გარემოება: კოგნიტივიზმი ან კოგნიტური ფსიქოლოგია, რომელიც თანამედროვე ფსიქოლოგიის ყველაზე გავრცელებულ და გავლენიან მიმდინარეობად შეიძლება ჩითეალოს, ორი სახით არის წარმოდგენილი — ერთი, როგორც შემეცნებითი პროცესების შემსწავლელი დარგი, თავისი სპეციფიკური მეთოდოლოგიური, მეთოდური, ტერმინოლოგიური და კონცეპტუალური ასპექტებით (ჩვენი ანალიზის კონტექსტში მთავარი ისაა, რომ ყოველგვარი განზოგადება მოცემულ სფეროში *კერძო ან მცირე თეორიის* ფარგლებს არ სცილდება) და მეორე — კოგნიტიეიზმი, როგორც საერთო კონცეფცია ადამიანის ყოველგვარი აქტივობის შესახებ, ანუ როგორც დიდი *ზოგადფსიქოლოგიური თეორია*. სამწუხაროდ, სპეციალურ ლიტერატურაში კოგნიტური ფსიქოლოგიის ანალიზისას ეს გარემოება სათანადოდ არ არის გააზრებული. როგორც წესი, მკვლეევართა მხედველობის ველში კოგნიტივიზმის მხოლოდ ერთი სახეობა, ერთი მხარე ექცევა და ანალიზიც ამით შემოიფარგლება.

კოგნიტიეიზმის, როგორც შემეცნების ფსიქოლოგიის ძალიან მოკლე და ზოგადი დახასიათების შემდეგ, ცოტა უფრო ფართოდ განვიხილოთ ქცევის ზოგიერთი კოგნიტივისტური კონცეფცია. დავიწყოთ უკვე ნახსენები კოგნიტივისტური ორიენტაციით სოციალურ ფსიქოლოგიაში. ზემოთ აღინიშნა, რომ იგი, არსებითად, ადამიანური ქცევის ზოგადი კონცეფციაა. მის საფუძველს სწორედ ზოგადფსიქოლოგიური თეორია, სახელდობრ, გეშტალტფსიქოლოგია წარმოადგენს. *სოციალურმა კოგნიტივისტებმა*, რომელთა რიცხვს მიეკუთვნებიან ისეთი თვალსაჩინო ავტორები, როგორიცაა ჰაიდერი, ფესტინგერი, აბელსონი, როზენბერგი, არონსონი, ოსგუდი, ტანენბაუმი, აში, კრეჩი, კრაჩფილდი და სხვები, აითვისეს გეშტალტფსიქოლოგიის ძირეული იდეები და ცნებები — იზომორფიზმი, ხატი, კარგი ფიგურის დომინირება, პრეგნანტობა და ა.შ. ხატის ცნებასთან დაკავშირებული კოგნიტური სტრუქტურების ორგანიზაციის იდეასთან ერთად, კოგნიტიეიზმი ეყრდნობოდა მოტივაციის ცნებასაც, რაც ლევინის ველის თეორიის უშუალო გავლენით მოხდა. ლევინის მიერ შესწავლილი ვალენტობა, კონფლიქტი, დასრულებულობისკენ სწრაფვა და დაძაბულობა ქცევითი *კოგნიტივიზმის, კერძოდ კი ე.წ. კოგნიტური თავსებადობის*, როგორც მოტივაციური თეორიების, საყრდენ წერტილად იქცა. მხოლოდ ცოდნა, ინფორმაცია არ წარმოადგენს საკმარის ფაქტორს სოციალური ქცევის გასაგებად. ყველა ქცევის მსგავსად, სოციალურ ქცევასაც ინიციაცია, აღძრა ესაჭიროება. ასეთი მოტივაციური ფაქტორი კი კოგნიტურ სფეროში აღმოცენებული პროცესის შედეგს წარმოადგენს. ამდენად, მოტივაციური ფაქტორი მეორად, კოგნიტური სფეროდან გამომდინარე ქცევის დეტერმინანტად გვევლინება (36).

სოციალურფსიქოლოგიური კოგნიტიეიზმი არ ამოიწურება კოგნიტური თავსებადობის თეორიებით, მაგრამ, არსებითად, სწორედ ისინი განსაზღვრავენ მის სახეს. კოგნიტური თავსებადობის რამდენიმე თეორიული მოდელი არსებობს. მათ შორის გამოყოფენ ჰაიდერის, ნიუკომის, ოსგუდ-ტანენბაუმის და ფესტინგერის თეორიებს. როგორც საერთოდ კოგნიტივისტური თვალსაზრისისთვის, ისე მათთვისაც ძირეულია თეზისი კოგნიციის, შემეცნებითი პროცესებისა და სტრუქტურების პრიორიტეტის შესახებ ქცევის (სახელდობრ კი სოციალური ქცევის) დეტერმინაციაში. ბიპეეიორიზმის საწინააღმდეგოდ, გამოთქმულია რწმენა, რომ ქცევა, საბოლოო ჯამში, ადამიანის შინაგანი სამყაროდან მომდინარეობს და მის ორგანიზაციას შემეცნებითი პროცესი ახორციელებს. გამოცდილების ორგანიზაციის შედეგად წარმოიქმნება სხვადასხვა

სახის იდეები, რწმენები, მოლოდინები, განწყობები. ისინი სოციალური ქცევის რეგულატორებს წარმოადგენენ. ქცევა ხატების, წარმოდგენების, ცნებების, ე.ი. განსხვავებული კოგნიტურ-შენტალური მოელენების ორგანიზაციის შედეგი.

თავსებადობის თეორიებისთვის სპეციფიკურია შემდეგი იდეა: ყოველგვარი კოგნიტური სტრუქტურა თავისი ბუნებით ისეთია, რომ უნდა იმყოფებოდეს ბალანსურ, ჰარმონიულ, გაწონასწორებულ მდგომარეობაში. ამგვარი მდგომარეობის ყოველგვარი დარღვევა აღძრავს საწყისი ანუ ოპტიმალური მდგომარეობის აღდგენის ტენდენციას. ადამიანის ქცევა მიმართულია იმაზე, რომ მისი კოგნიტური სტრუქტურები მაქსიმალურად იყვნენ გაწონასწორებული. თავსებადობის ამ ძირითად იდეაზე დაყრდნობით, დროის საკმაოდ მცირე შუალედში, 50-60-იან წლებში, რამდენიმე თეორიული მოდელი შეიქმნა. მათ ეწოდათ ბალანსის, კონგრუენტობის, სიმეტრიისა და დისონანსის თეორიები. ეს უკანასკნელი ყველაზე მეტი პოპულარობით სარგებლობს და, ამიტომ, სწორედ მის ძირითად დებულებებზე შევაჩერებთ ყურადღებას.

წარმოადგენს რა თავსებადობის თეორიების სახეობას, **ლეონ ფესტინგერის** (1919-1989) კოგნიტური დისონანსის თეორია ამოდის იმ დებულებიდან, რომ კოგნიტური ელემენტები მიისწრაფიან იყვნენ *თავსებად* და *კონსისტენტურ* მიმართებაში ერთმანეთთან. *არათავსებადი ანუ დისონანსური* მდგომარეობა უსიამოვნოა და იწვევს მისგან თავის დაღწევის ტენდენციას. დისონანსის რედუქცია შეიძლება მოხდეს ცნობიერებაში კონსონანტური ელემენტების გაზრდის (დამატების) ან თვით დისონანსში მყოფი ელემენტების შეცვლის გზით, რათა ისინი უფრო თავსებადნი გახდნენ. ფესტინგერს მოჰყავს მაგალითი, რომელიც მრავალი ავტორის მიერ გამეორების გამო, ცოტა არ იყოს, "გაცვდა", მაგრამ კვლავაც საკმაოდ დამაჯერებელია და ამ თეორიის დედააზრის თვალსაჩინო ილუსტრაციას წარმოადგენს. თუ მწველმა ადამიანმა იცის, რომ მოწევა მავნეა ან, უფრო კონკრეტულად, იწვევს კიბოს, იგი იმყოფება დისონანსის მდგომარეობაში. ერთი კოგნიტური ელემენტი — "მე ვეწევი" შეუთავსებელია მეორესთან — "მოწევა იწვევს კიბოს". ნათელია, რომ ამ დისონანსის მოხსნის ყველაზე ეფექტური საშუალება მოწევაზე ხელის აღებაა. მაგრამ, ისიც ცნობილია, რაოდენ ძნელია ამის გაკეთება. ამიტომ ადამიანი, უმეტეს წილად, ამჯობინებს ზემოქმედება მოახდინოს მეორე კოგნიტურ ელემენტზე. საამისოდ ბევრი გზა არსებობს: 1) შეიძლება შევასუსტოთ მოწევასა და დაავადებას შორის არსებული კავშირი (მონაცემების უმრავლესობა მიღებულია კლინიკაში, ექსპერიმენტულად; შესაბამისად, არ გამოხატავს რეალურ მდგომარეობას); 2) შესაძლებელია საკუთარი თავის ასოცირება სხვა მწეველებთან (ბაბუაჩემი ბავშვობიდან ეწეოდა და ასი წელი იცოცხლა); 3) შეიძლება დაირწმუნო თავი, რომ ფილტრი ბევრად ამცირებს სიგარეტის მავნებლობას; 4) შესაძლოა გაზარდო მოწევის ჰედონისტური ღირებულება (უმჯობესია კაცმა შედარებით ხანმოკლე, მაგრამ სიამოვნებით აღსავსე სიცოცხლე განვლოს); 5) შეიძლება ისიც კი იფიქრო, რომ მოწევაზე უარის თქმა გასუქებას გამოიწვევს, რაც ასევე მავნეა ჯანმრთელობისთვის. ამ სიის გაგრძელება კიდევ შეიძლება. ჩვენი ცხოვრება სავსეა ასეთი მაგალითებით. ჩვენი ფსიქიკა მართლაც ამდაგვარად მუშაობს, რაც გარკვეულ "ყოფით" დამარწმუნებლობას" მატებს ფესტინგერის შეხედულებას. ყოველ შემთხვევაში, იგი ბევრად უფრო ეკოლოგიურად ვალიდურია, ვიდრე იგივე ნაისერის კოგნიტური ფსიქოლოგია. თანაც, ამის გამო სულაც არ მცირდება ფესტინგერის თეორიის მეცნიერული სიმკაცრე და სიზუსტე. კოგნიტური დისონანსის

თეორია აგებულია საფუძვლიან მეცნიერულ დებულებებზე და განტკიცებულია მრავალფეროვანი და სარწმუნო ექსპერიმენტული მასალით.

კოგნიტური დისონანსის, როგორც ქცევის თეორიის სულისკვეთებას კარგად გამოხატავს შემდეგი ნაწყვეტი ფესტინგერის ერთ-ერთი მთავარი შრომიდან: "დისონანსი, ანუ წინააღმდეგობრივი ურთიერთობის არსებობა კოგნიციებს შორის, თავის თავად წარმოადგენს მოტივაციურ ფაქტორს. "კოგნიციის" ტერმინის ქვეშ მე ეგულისხმობ ყოველგვარ ცოდნას, თვალსაზრისს ან რწმენას, რომელიც ეხება გარემოცვას ან ვინმეს ქცევას. კოგნიტური დისონანსი შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც საწყისი პირობა, რომელიც იწვევს დისონანსის შემცირებაზე მიმართულ აქტივობას, ისევე, როგორც შიმშილს მივყავართ შიმშილის დაკმაყოფილებაზე მიმართული ქცევისკენ. ეს მოტივაცია ძალიან განსხვავდება იმისაგან, რასთანაც ჩვეულებრივ საქმე აქვთ ფსიქოლოგებს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ივი არაჩვეულებრივად ძლიერი აღმძერელი ფაქტორია" (37; 3).

ახლა საჭიროა განისაზღვროს ძირითადი ტერმინები. კოგნიტური დისონანსი აღმოცენდება კოგნიტურ ელემენტებს შორის. კოგნიტურ ელემენტებს მიეკუთვნება ის ცოდნა, რომელიც ადამიანს აქვს თავისი თავის, თავისი ქცევისა და თავისი გარემოცვის შესახებ. მაშასადამე, კოგნიტური ელემენტი ცოდნაა, ცოდნა ძალიან ფართო გაგებით, ვინაიდან ამ ტერმინით ისეთი მოვლენებიც აღინიშნება, რომლებიც, თითქოს, არ წარმოადგენენ ცოდნას. მაგალითად, უნდა ჩაითვალოს თუ არა თვალსაზრისი ცოდნად? ფესტინგერი ასე მსჯელობს: ადამიანი არ გაიზიარებს თვალსაზრისს, სანამ არ ირწმუნებს მის ჭეშმარიტებას; ამიტომ, ფსიქოლოგიურად, თვალსაზრისი არ განსხვავდება ცოდნისაგან. იგივე ითქმის რწმენის, ღირებულებისა და სოციალური განწყობების მიმართ. ისინი, ცხადია, განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მაგრამ, ძირითადი განსაზღვრების თანახმად, ყველა მათგანი კოგნიციას წარმოადგენს და მათ შორის შეიძლება კონსონანსური და დისონანსური ურთიერთობები დამყარდეს. კოგნიტურ ელემენტებს შორის შესაძლებელია არარელევანტური მიმართებაც არსებობდეს. ამ შემთხვევაში მათ, უბრალოდ, არაფერი აქვთ საერთო ერთმანეთთან.

განსაზღვრების თანახმად, ორი ელემენტი დისონანსურ ურთიერთობაში იმყოფება, თუ ერთი ელემენტის უარყოფა გამომდინარეობს მეორიდან, ანუ ფორმალურად, X და Y დისონანსურები არიან, თუ ის, რაც X-ის უარყოფაა გამომდინარეობს Y-დან. ფესტინგერი გამოყოფს დისონანსის გამომწვევ ოთხი სახის ვითარებას: 1) ლოგიკური შეუთავსებლობა; 2) შეუთავსებლობა კულტურულ ნორმებთან; 3) მოცემული კოგნიტური ელემენტის შეუთავსებლობა კოგნიციათა უფრო ფართო სისტემასთან; 4) შეუთავსებლობა წარსულ გამოცდილებასთან. შესაძლებელია თითოეული მათგანის ილუსტრაცია ყოფით მაგალითებზე. 1) დავუშვათ ადამიანს სჯერა, რომ ყველა ადამიანი მოკვდავია და, იმავდროულად, სჯერა იმისაც, რომ ივი, როგორც ადამიანი, იცხოვრებს მუდამ. აქ ერთი კოგნიცია ლოგიკური თვალსაზრისით მეორეს გამორიცხავს; 2) თუ ადამიანს ოფიციალურ ბანკეტზე ხელიდან უსხლტება ქათმის ნაჭერი, იმის ცოდნა, თუ რა ემართება, დისონანსშია იმასთან, რაც მან იცის ოფიციალური სადილის ეტიკეტის შესახებ. სხვა კულტურაში ეს კოგნიციები შეიძლება სულაც არ იყვნენ დისონანსური; 3) თუ ადამიანი, რომელიც თავს ყოველთვის დემოკრატიული პარტიის მომხრედ თვლიდა, მაგრამ კონკრეტულ არჩევნებში ხმას რესპუბლიკელთა კანდიდატს აძლევს, დისონანსს უნდა განიცდიდეს; 4) თუ ადამიანი წვიმის ქვეშ დგას და არ სველდება, ეს ორი კოგნიცია დისონანსურ ურთიერთობაში იქნება, რადგან მან გამოცდილებით იცის, რომ წვიმა ასველებს ადამიანს. მაგრამ, თუ ისეთ კაცს წარმოვიდგენთ, რომელსაც

წვიმა საეროდ არ უნახავს, მას დისონანსი არ შეექმნება.

ასე წარმოიქმნება დისონანსი, რომელიც, თავის მხრივ, წარმოშობს მისი შემცირების ან სრული მოსპობის ტენდენციას. ფსიქოლოგიურად ამას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს, რადგან დისონანსი სწორედ ამიტომ გვევლინება აქტივობის მოტივაციურ ფაქტორად. ამასთან არის დაკავშირებული შემდგომი დებულებაც — დისონანსის შემცირების მისწრაფება დისონანსის სიდიდის ფუნქციას წარმოადგენს. თავად დისონანსის სიდიდე კი დამოკიდებულია კოგნიტური ელემენტების სუბიექტურ მნიშვნელობაზე, ღირებულებაზე. ფესტინგერის თეორიაში განხილულია დისონანსის შემცირების ან მოხსნის რამდენიმე ხერხი, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, მიმართავენ ადამიანები. ესენია: ა) ქცევითი კოგნიტური ელემენტების შეცვლა. თუ, ეთქვათ, წინააღმდეგობაში მოვიდა გარემოსა და ქცევის შესატყვისი კოგნიციები, ყველაზე უბრალო და ეფექტური გამოსავალი თვით ქცევისა და მასთან დაკავშირებული კოგნიციის შეცვლაა. მაგალითად, თუ მავანი წავიდა პიკნიკზე და დაინახა, რომ გაწვიმდა, მას შეუძლია სახლში დაბრუნდეს. ადამიანების ნაწილი თავს ანებებს მოწევას, როცა მიხვდება, რომ ეს ვნებს მის ჯანმრთელობას; ბ) ქცევითი კოგნიციის შეცვლის მსგავსად, შესაძლებელია გარემოსთან დაკავშირებული კოგნიციის შეცვლა, თუმცა ეს გაცილებით უფრო რთული საქმეა; გ) როცა შეუძლებელია რომელიმე დისონანსური ელემენტის შეცვლა, დისონანსის შემცირება ხდება ახალი კოგნიტური ელემენტების დამატებით. თუ ადამიანი თავს ვერ ანებებს მოწევას, მას საშუალება აქვს შეამციროს დისონანსი ახალი კონსონანსური ელემენტების შემოყვანის გზით. იგი სელექტიური ხდება ინფორმაციის მიმართ; აქტიურად ეძებს კონსონანსურ ცოდნას და ერიდება დისონანსურ ინფორმაციას. ხალისით ეცნობა მასალებს, სადაც მოცემულია იმ შეხედულების კრიტიკა, რომ მოწევა მავნებელია და, პირიქით, გადაჭარბებულად კრიტიკულია ან სულაც გაურბის იმ მასალების კითხვას, სადაც საპირისპირო მტკიცდება.

ფესტინგერის კოგნიტური დისონანსის თეორია ფრიად სარწმუნო ფაქტოლოგიას ეფუძნება და დებულებების მწყობრ სისტემას ქმნის. ის ნათელი და მარტივია. ე. არონსონის აზრით, კოგნიტური დისონანსის თეორიის სიმარტივე ერთდროულად მისი ძალაც არის და სისუსტეც. საქმე ისაა, რომ თეორიის ბირთვის შემადგენელი საკმაოდ ნათელი ჰიპოთეზების მიუხედავად, მათზე დაყრდნობით შეუძლებელია დისონანსის არსებობის უტყუარი დადასტურება ყველა სიტუაციაში; იგულისხმება ე.წ. არაცხადი დისონანსური სიტუაციები. ამ სირთულის მიზეზს არონსონი თვით არათავსებადობის ანუ დისონანსის განმარტებაში ხედავს. საქმე რომ მხოლოდ ლოგიკურ არათავსებადობას ეხებოდეს, დისონანსური სიტუაციების დადასტურება შედარებით გაადვილდებოდა. მაგრამ შეიძლება თუ არა ყველა სიტუაციის ინტერპრეტცია ფორმულით — "არა X გამომდინარეობს Y-დან". რას ნიშნავს გამომდინარეობს არა ლოგიკის, არამედ ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით? მაგალითად, გამოიწვევს თუ არა დისონანსს იმის ცოდნა, რომ ჩემი საყვარელი მწერალი თავის ცოლს სცემს? თავისთავად ცნებები "ცოლის ცემა" და "საყვარელი მწერალი" არ არიან არათავსებადნი. ასეთებად ისინი იქცევიან მაშინ, თუ მე ეგულისხმობ, რომ დიდი ადამიანი უნდა იყოს ბრძენი, გულისხმიერი, თანამგრძნობი და ა.შ. ასეთი პიროვნებები კი ცოლებს არ სცემენ. მაგრამ, ეს ჩემი პირადი შეფასება იქნება. ეს სიტუაცია არც ლოგიკური შეუსაბამობაა, არც კულტურული ნორმების აშკარა დარღვევა და არც დისონანსის გამომწვევი სხვა ვითარება. მაშასადამე, ისეთი სიტუაციების ცოდნა, რომელშიც დისონანსი შეიძლება წარმოიქმნეს, ყოველთვის არ არის საკმარისი დისონანსის რეალური აღმოცენების პროგნოზირებისთვის (6). ფესტინგერის მოდელზე დაყრდნო-

ბით ძნელია იმის პროგნოზირება, თუ კონკრეტულ შემთხვევაში დისონანსის ინდუქციის რომელი სტრატეგია იქნება ეფექტური. ამის ნაცვლად ფესტინგერი ამ გარემოებას აფიქსირებს, რომ ინდივიდი საკმაოდ განმეორებადად ეფექტიანად შეუთავსებლობის მიმართ მგრძნობიარეა, მისი აღმოჩენა და აღქმა შესაძლებელია. ეს დამოკიდებულია ინდივიდის თვალსაზრისებზე, საკუთარი კოგნიტური სისტემის ანალიზის უნარზე და პიროვნულ ცვლადებზე, რომლებიც განსაზღვრავენ რეალურ სიტუაციის დისონანსურობის განცდას, ისე დისონანსის დაძლევის გზების ეფექტურობას. ეს მომენტები ფესტინგერის თეორიაში არ არის გათვალისწინებული (40). იგივე ითქმის ინდივიდის სიტუაციაში ეფექტურობის დონეზე, ანუ იმაზე, თუ რამდენად იღებს იგი პასუხისმგებლობას მოცემულ კონტექსტზე და მისაღებად შედეგებზე. სპეციალურმა გამოკვლევებმა გამოიკვეთა, რომ პასუხისმგებლობის ფაქტორი მნიშვნელოვნად განაპირობებს იმას, იარსებებს თუ არა კოგნიტურ ელემენტებს შორის დისონანსური ან კონსონანსური ურთიერთობები (47). დისონანსის წარმოქმნის პირობებთან დაკავშირებით დ. მაკლელანდი გამოიტანს მოსაზრებას, რომ დისონანსის, როგორც განრიდების ტენდენციის შემცველ უსიამოვნო მდგომარეობის, დადადებითი აქვს მხოლოდ მაშინ თუ კოგნიტურ ელემენტებს შორის დიდი განსხვავებაა ძალიან განსხვავებული სასიამოვნოც არის. ს. მადი უფრო შორს მიდის და აღნიშნავს, რომ კოგნიტური დისონანსი, ზოგადად, სასიამოვნო და სასურველია იმ დონეზე, რაც აუცილებელია ფსიქიკის აქტივაციის ჩვეული დონის შენარჩუნებლად. ადამიანს მიისწრაფიან მრავალფეროვნებისკენ, ცვალებადობისკენ, სიახლისკენ, ეს დისონანსისკენ ვინაიდან სიახლეც და მოულოდნელობაც გულისხმობს განსხვავებას არსებულ წარმოდგენა-მოლოდინსა და აღქმულ სიტუაციას შორის (21).

აღნიშნული შენიშვნები კერძო ხასიათისა და, უმთავრესად, ფესტინგერის თეორიას ეხება. ამასთან ერთად საჭიროა გამოითქვას ზოგიერთი კრიტიკული მოსაზრება მთელი ამ მიმდინარეობის მიმართ. საქმე ისაა, რომ თავისებურად ყველა თეორია ჰომეოსტაზის პრინციპზე დაფუძნებულ კონცეფციას წარმოადგენს. ასოციალი ძალიან ლაპარაკია არა ფიზიოლოგიური, არამედ კოგნიტური წონასწორობის აღდგენაზე. მაგრამ ზოგადი ხასიათის კრიტიკული შეფასება, რომელიც საერთოდ ჰომეოსტატურ პრინციპს ეხება, მართებულია ამ მიმდინარეობის მიმართაც. როგორც ზემოთ ვნახეთ, პერსონოლოგიური და ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის წარმომადგენლებმა (ოლპორტი, მასლოუ, გოლდშტაინი) ნათლად აჩვენეს, რომ პიროვნება მოქმედებს არა მხოლოდ წონასწორობის აღდგენის, არამედ პირიქით, დაძაბულობის გაზრდის მიზნით.

ერთიც უნდა ითქვას. არ შეიძლება შეიქმნას ქცევის ზოგადი თეორია მხოლოდ კოგნიტურ ცვლადებზე დაყრდნობით. ასევე ფიქრობენ შემდგომი ოაობის კოგნიტივისტები, როცა აღნიშნავენ, რომ კოგნიტური დისონანსი, როგორც საზოგადოდ ყოველგვარი განსხვავება (თუნდაც მოტივაციურად გაგებულ ელემენტებს შორის), არ არის ადამიანის დინამიზმის მასაზრდოებელი წყარო. ეს გარემოება კარგად გააცნობიერა კოგნიტური ორიენტაციის ზოგიერთმა თანამედროვე მკვლევარმა და მთელი ინტერესი იმაზე მიმართა, რომ მოენახა მოტივაციური დინამიზმის პირველწყარო და მისი კოგნიტური გადამუშავების მექანიზმები. ამ საკითხზე მოგვიანებით დაწვრილებით ვისაუბრებთ. ახლა კი მოკლედ განვიხილოთ ქცევის კოგნიტივისტური თეორიის მეორე კლასიკური ვარიანტი, რომელიც 1960 წელს ჯორჯ მილერმა (1920), უულინ

ჯორჯ მილერი

გალანტერია (1924) და კარლ პრიბრამი (1919) ჩამოაყალიბეს თავის საეტაპო წიგნში "ქცევის გეგმები და სტრუქტურები".

ეუგენი გალანტერი

ამ წიგნმა იმთავითვე უდიდესი რეზონანსი გამოიწვია. მასში ჩამოყალიბებული მოდელი დიდი ხნის განმავლობაში ქცევის ერთ-ერთ ყველაზე პოპულარულ კონცეფციად რჩებოდა. ის, ფაქტობრივად, ჩანაცვლა ნეობიქევიორისტულ თეორიებს. ფსიქოლოგიის ისტორიკოსები მას ზოგჯერ კოგნიტურ ბიქევიორიზმსაც უწოდებენ (16), თუმცა ამგვარი კვალიფიკაცია არ უნდა იყოს მართებული, რადგან მოდელი კოგნიტივიზმის აშკარა ნიშნებს ატარებს. ეს ავტორთა მიერ დასახული მთავარი მიზნიდანაც ჩანს: გარკვეულ იქნას, თუ როგორ შეიძლება შეიცვალოს ვაკუუმი შემეცნებასა და ქცევას შორის. ცხადია, რომ ასეთი მიზანი ბიქევიორისტული აზროვნების ყოველგვარი გამოკლინებისთვის უცხოა.

მოცემულ თეორიულ მოდელში ცნობიერების (შემეცნებითი სტრუქტურების) ორი ერთეული გამოიყოფა — *გეგმა* და *ხატი*. სწორედ მათი ურთიერთობის შედეგად წარმოიქმნება ის მოვლენა, რომელსაც ქცევა ეწოდება. პრობლემა, თუ როგორ აღმოცენდება ქცევა გეგმიდან და ხატიდან, წითელ ზოლად გასდევს მთელ შრომას. "გეგმა ეს არის ორგანიზმში მიმდინარე იერარქიული სტრუქტურის მქონე ყოველგვარი პროცესი, რომელსაც უნარი შესწევს გააკონტროლოს ოპერაციების რაიმე თანმიმდევრობის წესრიგი" (22; 30). როგორც ჭეშმარიტი კოგნიტივისტები, ავტორები სრულიად ლოიალურები არიან კომპიუტერული მეტაფორის მიმართ. მათთვის ანალოგია კომპიუტერსა და ცოცხალ არსებას (ადამიანს) შორის საკმაოდ მისაღებია და სასურველიც. ისინი პირდაპირ ამბობენ, რომ ორგანიზმისთვის გეგმა ის არის, რაც პროგრამა გამოთვლითი მანქანისთვის და რომ გეგმა ყველგან შეიძლება შეიცვალოს ტერმინით *პროგრამა*. ამრიგად, ცნობიერება გეგმის მეშვეობით *ალგორითმულ* ფუნქციას ასრულებს (ოპერაციათა თანმიმდევრობის კონტროლი). ამასთან ერთად, ცნობიერებას ქცევასთან მიმართებაში *ინფორმაციული* ასპექტიც გააჩნია. ეს ასპექტი ხატის ცნებაშია ფიქსირებული. "ხატი — ესაა ორგანიზმის მიერ დაგროვილი და ორგანიზებული მთელი ცოდნა საკუთარი თავისა და იმ სამყაროს შესახებ, რომელშიც იგი არსებობს" (22; 32). ხატი არ წარმოადგენს მხოლოდ "სურათებს". ის შეიცავს ყველაფერს, რაც ორგანიზმმა შეიძინა — შეფასებებს, ცნებებსა და დამოკიდებულებებს, რომლებიც მან ცხოვრების განმავლობაში გამოიმუშავა და ა.შ.

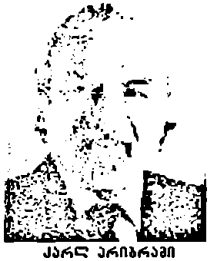

კარლ პრიბრამი

მიუხედავად ცნობიერების მოვლენების ამგვარი დაყოფისა, ავტორების აზრით, არ შეიძლება ცალსახად ითქვას, შედის თუ არა ესა თუ ის პროცესი მხოლოდ გეგმაში ან მხოლოდ ხატში. საქმე ისაა, რომ შესაძლებელია გეგმის დასწავლა და, ამით მისი ხატის ნაწილად ქცევა. ცნობიერების, კოგნიციის ეს ერთეულები, როგორც წესი, მჭიდროდ ურთიერთობენ; უფრო მეტიც, ისინი გულისხმობენ ერთმანეთს. გეგმები ხატის ელემენტს შეიცავენ, რადგან იმის რწმენა, რომ ადამიანს შეუძლია მოცემული გეგმების შესრულება, მისი საკუთარი თავის შესახებ ხატის ნაწილს წარმოადგენს. საზოგადოდ, ცოდნის გარეშე გეგმა ვერ შეიქმნება და ვერ შეასრულებს თავის რეგულაციურ ფუნქციას. გარდა ამისა, ხატის შეცვლა შესაძლებელია მხოლოდ ინფორმაციის შეგროვებასთან და გადამუშავებასთან დაკავშირებული გეგმების შეს-

რულების გზით; თავის მხრივ, გეგმებიც მხოლოდ ხატებში მოცემული ინფორმაციის მეშვეობით იცვლებიან.

ქცევის აღწერა-დახასიათება მისი სტრუქტურის დადგენას გულისხმობს. ამისთვის კი საჭიროა გამოიყოს ანალიზის ერთეული, ის ელემენტარული პროცესი, რომელიც ათვლის წერტილად გამოდგება. ასეთ ერთეულად მიჩნეულია უკუკავშირის პრინციპზე დაფუძნებული ელემენტარული აქტი, რომელიც T-O-T-E სიმბოლოთია აღნიშნული; T (test) – ცდა, O (operate) – ოპერაცია, E (exit) – გამოსავალი. აქტიურობის ეს ელემენტარული ერთეული შემდეგი სქემით აღიწერება:

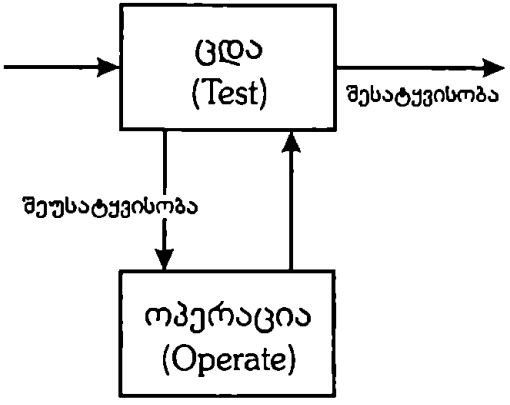

ყოველგვარი აქტივობა აღიძერება რეალურ და სასურველ ქცევას შორის არსებული შეუსატყვისობით. პირველი *ტესტი* ამ შეუსატყვისობას ავლენს. ოპერაცია მიმართულია *შეუსატყვისობის* (განსვლის) აღმოსაფხერელად. *ოპერაციამ* უნდა შეცვალოს სიტუაცია. მოხდა თუ არა ეს და, თუ მოხდა, რამდენად წარმატებულად. ამას შემდგომი შემოწმება (ტესტირება) გამოავლენს. თუ შეუსატყვისობა კვლავ არსებობს, ოპერაცია ხელმეორედ შესრულდება და ასე გაგრძელდება მანამ, სანამ ტესტირება *შესატყვისობას* არ დაადასტურებს. ამდენად, არსებობს უკუკავშირი მოქმედების რეზულტატსა და ტესტირების (აპრობირების) ფაზას შორის. მთელი სქემის საკვანძო მომენტი სწორედ ესაა. მოცემულ თეორიულ მოდელში ქცევის ანალიზის ერთეულის განხილვა ე.წ. კიბერნეტიკული ჰიპოთეზის საფუძველზე სწარმოებს. ამ ჰიპოთეზის თანახმად, კომპიუტერული თუ ნერვული სისტემის აგების ძირითად ელემენტს *უკუკავშირის* რკალი წარმოადგენს.

აშკარად ელინდება თეორიის კომპიუტერული სულისკვეთება იმ საკითხის განხილვის დროსაც, თუ რა გადადის ერთი ბლოკიდან მეორეში სქემაში აღნიშნული ისრების მეშვეობით. პასუხის სამი შესაძლო ვარიანტიდან – ენერგია, ინფორმაცია, რეგულაცია – ავტორები უკანასკნელს ირჩევენ, ვინაიდან ის უფრო ეთანხმება გამოთვლითი მანქანის მოქმედებაზე არსებულ წარმოდგენებს. ისრები მხოლოდ თანმიმდევრობას გამოხატავენ. მანქანაშიც ოპერაციათა რეგულაცია მის პროგრამაში ჩადებული ინსტრუქციების თანმიმდევრული შესრულების გზით ხორციელდება.

T-O-T-E სქემა არ არის თვითმიზანი. ის მხოლოდ ანალიზის ერთეულია და მან,

საბოლოოდ, ყველა მეტნაკლებად რთული ქცევის განხილვის საშუალება უნდა მოგვცეს. აღნიშნული სქემა ყველა შემთხვევაში მიუთითებს ორგანიზებული, კოორდინირებული სისტემის ფორმირებაზე, იმაზე, რომ არსებობს გარკვეული გეგმა. *ქცევის* რეგულაციის საკითხის გახსნისას გეგმა საყრდენ ცნებას წარმოადგენს. "T-O-T-E არის ძირითადი სქემა, რომელშიც ჩვენი გეგმები განთავსდება; მისი აპრობირების ფაზა მოიცავს იმის განსაზღვრას, თუ რა ცოდნაა საჭირო შედარებისათვის, ხოლო ოპერაციული ფაზა წარმოადგენს იმას, რასაც ორგანიზმი აკეთებს ამის შესატყვისად" (22; 47). ისმის კითხვა, თუ როგორაა შესაძლებელი T-O-T-E სისტემიდან ქცევის იერარქიულ სტრუქტურაზე გადასვლა. ამ საკითხის გადაწყვეტა შესაძლებელია იმის დაშვებით, რომ ეს სქემა ფაქტობრივად ჩაირთავს როგორც ქცევის ტაქტიკურ, ისე სტრატეგიულ ელემენტებს. T-O-T-E სისტემის ოპერაციული ფაზა შეიძლება შედგებოდეს უფრო დაბალი თანრიგის ასეთივე ტიპის სისტემებისაგან, რომლებიც აგრეთვე დაქვემდებარებული ელემენტებისაგან შედგება და ა.შ. ამ მოსაზრების საილუსტრაციოდ მოყვანილია ლურსმნის დაჭედების მაგალითი. ეს მარტივი მოქმედება სრულყოფილად აღიწერება T-O-T-E სქემით: აპრობაციას მოყვება ჩაქუჩის დარტყმა, რომლის შედეგიც ფასდება ლურსმნის თავის ზედაპირთან გასწორებით. მაგრამ, საქმე ისაა, რომ თავისი სიმარტივის მიუხედავად, ამ სქემის ოპერაციული ფაზა, რელურად, ორი სხვადასხვა, თუმცა ერთმანეთთან დაკავშირებული ქვესისტემის სახით არსებობს. პირველი ეხება ჩაქუჩის აწევას, მეორე დარტყმას. ადამიანის რთული ქცევაც შეიძლება აღიწეროს *კომპლექსური გეგმების იერარქიების* სახით. იქმნება სისტემა, რომლის თითოეული ოპერაციული რგოლი თვითონ შეიცავს დაქვემდებარებული სისტემების რიგს; აქ მთავარია არსებობდეს სასურველი შედეგის მკაფიო ხატი. მის შესაბამისად შეიძლება აიგოს სიტუაციებისა და *მოქმედებების* თანმიმდევრული წყება, რომელიც გეგმის სტრატეგიას წარმოადგენს. ამრიგად, გეგმების *კოორდინაციის* და *ინტეგრაციის* პროცესები იმის შესაძლებლობას ქმნიან, რომ T-O-T-E სისტემა მიესადაგოს არა მარტო ერთეულ მოქმედებას, არამედ იერარქიულად ორგანიზებული აქტივობის რთულ ნიმუშებს. ამასთან ერთად დახასიათებულია გეგმების კონსტრუირება-ფორმირების ეტაპები და კანონზომიერებები, ასევე გეგმის სტრუქტურული თვისებები, მაგალითად მოცულობა, დეტალიზაცია, მოქნილობა და სხვა. ეს ყოველივე, გეგმის რეალიზაციის კონტროლის უკუკავშირის მეკანიზმთან ერთად, ქცევის განხორციელების მეტნაკლებად სრულ სურათს გვაძლევს.

ამრიგად, მილერ-გალანტერ-პრიბრამის კონცეფციის საყრდენ ცნებას გეგმა წარმოადგენს. როგორც ითქვა, იგი მჭიდროდაა დაკავშირებული ცოდნასთან (ხატი) და, ამდენად, წარმოადგენს ხიდს ცოდნასა და ქცევას შორის; შემეცნებას (კოგნიციას) და აქტივობას შორის არსებული ვაკუუმი სწორედ მან უნდა ამოავსოს. წარმოდგენილი თვალსაზრისის ეს ცენტრალური პუნქტი გარკვეულ ეჭვებს ბადებს. ისმის კითხვა, თუ რამდენადაა შესაძლებელი ქცევის უშუალოდ ცოდნიდან გამოყვანა. ასეთი რამ ნაკლებ სავარაუდოა, იმიტომ რომ ცოდნა, თავისთავად, აქტივობის დინამიკურ წყაროს არ შეიცავს და მოტივაციური ძალა არ გააჩნია. ამ მხრივ არც გეგმას აქვს რაიმე უპირატესობა, რამდენადაც, განმარტების თანახმად, ის მხოლოდ მოქმედებათა თანმიმდევრობას ეკ. მხოლოდ შესრულების რაგვარობას აკონტროლებს, ანუ ქცევის ოპერაციულ მხარეს განსაზღვრავს. ქცევის მოტივაციური მხარე, ის, თუ რისთვის და რატომ სწარმოებს აქტივობა, გეგმაში არ არის პირდაპირ მოცემული. არა და, აქტივობის აღძვრა, მიზანმიმართულება, მისი სუბიექტური საზრისი და ღირებულება ის აუცილებელი მომენტებია, რომელთა გარეშე ქცევა, როგორც მოვლენა, არ არსებობს. ქცევის ამ

ასპექტებს სპეციალური მოტივაციური პროცესები განსაზღვრავენ. მოცემულ მოდელში არაფერია ნათქვამი ამ პროცესების თავისებურებებსა და მათ გეგმასთან კავშირზე. ამიტომ, სავსებით სამართლიანი ჩანს შ. ჩხარტიშვილის შენიშვნა იმის შესახებ, რომ გეგმა, თავისი ფსიქოლოგიური ბუნებით, წმინდა კოგნიტურ ფენომენს წარმოადგენს, რის გამოც ვერ შეასრულებს იმ ფუნქციას, რომელიც ამ თეორიის ავტორებმა დააკისრეს — ის ვერ შეავსებს ვაკუუმს შემეცნებასა და ქცევას შორის (3). თუმცა, თვით ავტორები თვლიან, რომ მათი მოდელი ფსიქოლოგიის ძირითად განხრებს მოიცავს. ეს თვითშეფასება გადაჭარბებულად გამოიყურება, თუნდაც იმიტომ, რომ, მოტივაციური სფეროს კანონზომიერებები მოცემულ თეორიულ სისტემაში გათვალისწინებული არ არის. მილერ-გალანტერ-პრიბრამის მოდელი შემოიფარგლება ქცევის შესრულების ტექნოლოგიისა და მასთან დაკავშირებული კოგნიტური მექანიზმის პრინციპების ჩვენებით. ეს, თავისთავად, მნიშვნელოვანია, მაგრამ, მაინც ღიად რჩება საკითხი, თუ რა ამოქმედებს ამ მექანიზმს, რატომ და რისთვის სრულდება T-O-T-E სქემით აღწერილი მოქმედება, თუნდაც მისი პირველი ტესტირების აქტი.

ბელგიელი მეცნიერის ჟოზეფ ნიუტენის (1909-1988) *ქცევითი დინამიკის მიმართებითი თეორია* გამორჩეულია ქცევის თანამედროვე კოგნიტივისტურ მოდელებს

შორის. იგი მკაცრად აკრიტიკებს T-O-T-E კონცეფციის ავტორებს გადაჭარბებული კიბერნეტიკულ-კომპიუტერული მიდგომისთვის. კომპიუტერული მოდელების დამუშავებისას საჭირო არ არის გამთვლელი მანქანის მოქმედების ენერგეტიკული წყაროს საკითხზე მსჯელობა. ადამიანის ქცევის განხილვა კი შეუძლებელია იმის გარკვევის გარეშე, თუ საიდან მომდინარეობს მისი დინამიზმი, რა მოტივაციურ ფორმებში ყალიბდება ის და როგორ სახეს იღებს სხვადასხვა სიტუაციაში. კომპიუტერი, შესაძლებელია, ოპერაციებში გენიოსი იყოს, მაგრამ მოტივაციაში ის ხიბარია, ამბობს ნიუტენი. მიუხედავად კომპიუტერული მეტაფორის ასეთი გააზრებისა, ნიუტენი ჭეშმარიტ კოგნიტივისტად რჩება. ადამიანის ქცევაში კოგნიტურ პროცესებს განმსაზღვრელი ფუნქცია აკისრია, თუმცა ეს ფუნქცია, მისი აზრით, მოტივაციურ პროცესებთან მიმართებაში ხორციელდება. თავის მხრივ, მოტივაციური პროცესები აქტივობის აღძრასა და მისთვის მიმართულების მიცემას უზრუნველყოფენ (25).

ნიუტენი ქცევის ზოგადი თეორიის შექმნაზე ზრუნავს და, აქედან გამომდინარე, ყველა ფსიქოლოგს ბიჰევიორისტად მიიჩნევს. აქ, ცხადია, ის არის მთავარი, თუ როგორ ესმით თვით ქცევა. ნიუტენი კატეგორიულად უარყოფს ქცევის დახასიათების შესაძლებლობას S-R ტერმინებში. ასეთი მოლეკულარული, რეფლექსოიდური მიდგომით იკარგება ქცევის, როგორც ფენომენის სპეციფიკა. ბიჰევიორიზმმა განდევნა ფსიქოლოგიიდან კოგნიცია, იდეა. ამ ორიენტაციის ფსიქოლოგთა მისამართით ნიუტენი შენიშნავს, რომ მათი საკუთარი ქცევა განსაზღვრა "იდეამ" იმის შესახებ, რომ იდეებს არა აქვთ გავლენა ქცევაზე. მხოლოდ ღია, დაკვირვებად ქცევაზე ლაპარაკი ანაქრონიზმია. კოგნიტური აქტივობა აუცილებლად მონაწილეობს ღია ქცევის მიმდინარეობაში და უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს მასში. ნიუტენის თანახმად, ქცევა ფართო გაგებით, ეწოდება "მიზანშეწონილი აქტივობის იმ კატეგორიას, სადაც ინდივიდი, როგორც ინფორმაციის გადამამუშავებელი და დინამიკური ცოცხალი არსება, ზემოქმედებს თავის სასიცოცხლო სამყაროზე." (42; 25). ქცევას ორი არსებითი ნიშანი გააჩნია: *ინტეგრირებულობა* და *მიმართულობა*. პირველი გულისხმობს ქცევაში შემეცნებითი

და მოტივაციური პროცესების ერთიანობას, ხოლო მეორე — ქცევის მიზანდასახულობას.

ქცევის ანალიზისას სამი ძირითადი კომპონენტი გამოიყოფა: 1) *სიტუაცია*, რომელშიც იმყოფება ინდივიდი; 2) *მიზანი*, რომლის მიღწევასაც იგი ვარაუდობს; 3) მიზნის მიღწევისთვის საჭირო *ოპერაციები*. ამის შესაბამისად სახეზეა ქცევის პროცესის სამი ფაზა. პირველ ფაზაში ფსიქიკური ფუნციების მეშვეობით ხდება "ქცევითი სამყაროს" აგება. გარემოს შესახებ მონაცემები გადამუშავდება მნიშვნელობის მქონე სიტუაციად. ხოლო ინდივიდი ამ სიტუაციაში ჩართული სუბიექტი ხდება. მეორე ფაზაში სუბიექტის დინამიზმი (მოთხოვნილებები) კოგნიტური საშუალებებით გადამუშავდება ქცევით პროექტებად, ანუ მოქმედების გეგმებად და მიზნებად. ეს ქცევის მოტივაციური ფაზაა. საბოლოო ფაზაში, ინდივიდი ზემოქმედებს აღქმულ სიტუაციაზე, რათა განახორციელოს საკუთარი მიზნები. აქ უკვე შესრულების ფაზასთან გვაქვს საქმე.

ნიუტენი ცდილობს დაახასიათოს ქცევის მთელი ეს პროცესი. პირველ ფაზაში განმსაზღვრელია იდეა იმის შესახებ, რომ ინდივიდი განუშორებელია გარემოსაგან. *ინდივიდი-გარემო* ფუნქციონალური ერთეულია; აქტივობა კონკრეტულ სიტუაციაში მყოფი ინდივიდიდან მომდინარეობს. ეს ვერ მოხდება, თუ ინდივიდში არ იმოქმედებენ დინამიკური ძალები; მათ გარკვეული კოგნიტურ-მოტივაციური წარმონაქმნების სახე უნდა მიიღონ და აქტივობის კონკრეტული მიმართულება განსაზღვრონ. მოტივაციური ფაზის დანიშნულება ამაში მდგომარეობს. ნიუტენი საგანგებოდ იხილავს აქ მიმდინარე პროცესებს, რომელთა ძირითადი ფუნქცია საწყისი მოტივაციური მდგომარეობების კოგნიტური გადამუშავება და მათთვის რეალური ქცევის წარმმართველი ფორმის მიცემაშია.

მოტივაციური თეორიისთვის გადამწყვეტია საკითხი, თუ საიდან მომდინარეობს აქტივობის დინამიზმი. ნიუტენი უარყოფს თვალსაზრისს, რომლის თანახმად ქცევის დინამიზმი ჰომეოსტაზის, წონასწორობის მდგომარეობაშია ჩადებული. დანაკლისი, თავისთავად, ვერ აღძრავს ქცევას, ისევე, როგორც საწვავის უქონლობა ვერ გახდება მანქანის ამოძრავების მიზეზი. დეფიციტი აქტივობის წყაროა იმ თანდაყოლილი დინამიზმის გამო, რომლითაც ორგანიზმი დანაკლისის დაძლევას ცდილობს. აქტივობა არ იწყება და არც მთავრდება დეფიციტის გაჩენასა და შევსებასთან ერთად. მოსვენების, უმოქმედობის მდგომარეობა, რასაც ჰომეოსტაზის პრინციპი გულისხმობს, არ არსებობს; ცაცხალი ორგანიზმი მუდმივი აქტიურობით ხასიათდება, რომლის წყარო საკუთარ თავშია მოცემული.

ეს *ამოსავალი ან ძირეული დინამიზმი* ინდივიდი-გარემოს ორგანულ კავშირს ითვალისწინებს. როგორც მცენარეები საჭიროებენ ნიადაგს თავისი თანდაყოლილი პოტენციალის გამოსავლენად, ასევე აუცილებელია ცხოველური ორგანიზმისთვის გარემო, რათა მოახდინოს თავისი ძირეული დინამიზმის რეალიზაცია. გარემო მოიცავს როგორც ბუნებრივ, ისე კულტურულ ობიექტებს. მოტივაციის პროცესი ამ ძირეული დინამიზმის დიფერენცირების, შემდგომი ქცევითი კონკრეტიზაციისა და ფოკუსირების პროცესია.

ინდივიდი-გარემოში მოცემული ძირეული დინამიზმი, გარკვეულწილად, იმთავითვეა დიფერენცირებული უზოგადესი ორიენტაციების სახით; ისინი ინდივიდის თანდაყოლილ მოტივაციურ აღჭურვილობას წარმოადგენენ. თავისი ზოგადობის გამო ეს ორიენტაციები ჩამოყალიბებულ და მიმართულ ქცევას ვერ აღძრავენ. ამიტომ *ნიუტენი მათ მოთხოვნილებების წინაქცევით საფეხურს* უწოდებს. მოთხოვნილებათა

მთელი რეპერტუარი სწორედ მათ საფუძველზე ყალიბდება დასწავლის, ასევე სხვადასხვა საგნებთან და მოვლენებთან ურთიერთობის შედეგად.

ადამიანის მოთხოვნილებების სიმრავლისა და მრავალფეროვნების გამო ავტორს მათი სრული ნუსხის შედგენა შეუძლებლად მიაჩნია. სამაგიეროდ, აუცილებლად თვლის იმ ძირითადი დინამიკური ორიენტაციების დადგენასა და დახასიათებას, რომლებიც მრავალი, ზოგჯერ თითქოს ერთმანეთთან დაუკავშირებელი მოთხოვნილებების საერთო საფუძველს წარმოადგენენ. მათ გამოსავლენად ნიუტენი ე.წ. *ფუნქციონალური იდენტობის მეთოდს* მიმართავს. ამ მეთოდით ხდება ნათესაური ქცევების ჯგუფის გამოყოფა მათი მიზან-ობიექტების ფუნქციონალური იდენტობის მიხედვით (მაგალითად კვებითი პროდუქტები). ფუნქციონალური იდენტობა კი დგინდება იმ ზოგადი მოტივაციური ორიენტაციით, რომელთანაც თითოეული მიზან-ობიექტია დაკავშირებული (მაგალითად შიმშილი).

ზოგადი დინამიზმის თავდაპირველი დიფერენციაცია სუბიექტზე და ობიექტზე მიმართული ორიენტაციების გამოყოფაში მდგომარეობს. ეს დიფერენციაცია შეიძლება ვლინდებოდეს ინდივიდი-გრეშოს პოლუსების მონაცვლეობით აქცენტირებაში. ინდივიდზე მიმართული დინამიზმი წარმოადგენს სუბიექტის დაცვა-შენარჩუნებასა და განვითარებაზე მიმართული მრავალრიცხოვანი ქცევების საერთო საფუძველს. ის ბიოლოგიურ და ფსიქოლოგიურ დონეზე ვლინდება. ის, თუ რომელი კონკრეტული მოთხოვნილების სახეს მიიღებს ზოგადი დინამიკური ორიენტაცია, უმთავრესად დამოკიდებულია ინდივიდის ფუნქციონალურ აღჭურვილობაზე. მაგალითად, თვითშენარჩუნების დინამიზმის ბიოლოგიურ დონეზე გამოვლენისას, ორგანიზმის ფიზიოლოგიური ფუნქციების გათვალისწინებით, შეიძლება მივიღოთ კონკრეტული სასიცოცხლო მოთხოვნილებების საკმაოდ სრულყოფილი სია. უფრო რთულადაა საქმე ფსიქოლოგიურ დონეზე. აქ, როგორც წესი, ნაკლები გარკვეულობაა იმ ფუნქციონალური უნარების მხრივ, რასაც პიროვნება ფლობს. გარემოსთან დაკავშირებული დინამიზმი არა თავის თავზე, არამედ სხვა პირებზე და ობიექტებზეა მიმართული. ის კოგნიტურ-ფუნქციური, სოციალური და ფიზიკური (მანიპულატორული) ფორმით ვლინდება. კოგნიტური ურთიერთობა გარემოსთან ცვალებადობს ელემენტარული სიტუაციების აღქმიდან აბსტრაქციამდე და განსჯამდე; გარკვეული სახით იგი ყველა ქცევას ახლავს თან. კოგნიტური დინამიზმი მოიცავს ყველა შემეცნებით ფუნქციასთან დაკავშირებულ მოთხოვნილებებს. ის შეიძლება მიმართული იყოს საგანზე, სხვა ადამიანზე და საკუთარ თავზე. სოციალური დინამიზმი ჩანერგილია ინტერპერსონალური ურთიერთობების უნარში და, ბუნებრივია, მის ობიექტს მხოლოდ ადამიანები შეადგენენ. რაც შეეხება მანიპულატორულ დინამიზმს, ის უსულო ობიექტების ტრანსფორმირებაზეა მიმართული.

მოტივაცია ამ ძირითადი ორიენტაციების დიფერენციაციისა და კონკრეტულ მიზნებად ჩამოყალიბების პროცესია. დიფერენციაციის ეს პროცესი მოგვაგონებს გულსისხლძარღვოვანი სისტემის განტოტვას სხვადასხვა არტერიებად. ძირითადი არტერია შეიძლება შევადაროთ სუბიექტის ფუნქციონალურ პოტენციას და მთავარ ცხოვრებისეულ მიზანს, ხოლო კაპილარული სისხლძარღვები განუსაზღვრელი რაოდენობის მიზან-ობიექტებსა და მიზან-საშუალებებს, რომელთა გავლითაც მოთხოვნილებები სტრუქტურირდება პიროვნების მოტივაციურ სისტემებად.

ამრიგად, ძირეული დინამიზმი უშუალოდ ქცევაში არ გადადის. ის განიცდის კოგნიტურ დამუშავებას. ეს პროცესი ორ ურთიერთდაკავშირებულ საფეხურს გაივლის. პირველ საფეხურზე ხდება მოთხოვნილების ბუნდოვანი მდგომარეობის გარდაქმ-

ნა კონკრეტულ *მიზან-ობიექტად*. ამის შემდეგ, იგივე კოგნიტურ პროცესს მივყავართ ქცევითი გზის აგებისკენ. ანუ მიზნის მიღწევისთვის საჭირო *მიზან-საშუალებების* სტრუქტურის ჩამოყალიბებისკენ (ქცევითი გეგმა, პროექტი). პრინციპული მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ მიზან-ობიექტი და მიზან-საშუალება განსხვავდება ჩვეულებრივი წარმოსახვის პროდუქტებისაგან. ეს არის ის, რაც "უნდა გაკეთდეს", ანუ იგი მოტივაციურადაა დამუხტული. უფრო მეტიც, მიზნის დასახვა და დაგეგმვა წარმოადგენს იმ მოთხოვნილებითი მდგომარეობის მანიფესტაციას, რომელიც ქცევითი სამყაროსკენ იკაფავს გზას. აქედან გამომდინარე, *მიზნები* და *გეგმები* არ წარმოადგენენ წმინდა კოგნიტურ წარმონაქმნებს. ისინი *კოგნიტურ-დინამიკური სტრუქტურები*, ანუ კოგნიტურად დამუშავებული მოთხოვნილებებია. ტიპური ადამიანური ქცევა მათ გარეშე წარმოუდგენელია. ამიტომ, ნიუტენის აზრით, მოთხოვნილებების კოგნიტურ-დინამიკურ სტრუქტურებად ტრანსფორმაციის უნარი პიროვნული მოწიფულობისა და ფსიქიკური სიჯანსაღის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მაჩვენებელია.

ქცევის დაგეგმვის ფაზა არ უნდა გამოვაცალკევოთ (თუმცა უნდა განვასხვავოთ) ქცევის შესრულების ფაზისაგან. დაგეგმვა და მოქმედება ხშირად გვერდიგვერდ არსებობენ; ისინი ხელს უწყობენ და ასწორებენ ერომანეთს. ჩვეულებრივ, მნიშვნელოვანი მიზნები და გეგმები მოქმედების პროცესში ჩნდება, ხოლო მათი დამუშავება თანდათანობით, ზოგჯერ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მიმდინარეობს.

ქცევა მოტორული და მენტალური ოპერაციების გზით ხორციელდება. აქ შემდეგი კითხვა ჩნდება: როგორ გამომდინარეობს სხვადასხვა ოპერაციებით რეალიზებული რთული აქტივობა მიზნიდან და გეგმიდან? ნიუტენის თქმით, კოგნიციიდან ღია ქცევაზე გადასვლის პროცესი საერთოდ ქცევის ახსნის ცენტრალურ პრობლემას წარმოადგენს. ნიუტენის აზრით, ისეთი კოგნიტური წარმონაქმნი, როგორიც მიზანია, არ უნდა განიხილებოდეს ქცევის გამომწვევ ფაქტორად. საბოლოო ჯამში, აქტივობა აღიძერება თანდაყოლილი დინამიზმის არსებობის წყალობით; ოღონდ რეალურ ქცევაში გამოსავლენად მას კოგნიტური გადამუშავება, კონკრეტული მიმართულების არხებში მოქცევა ესაჭიროება. ამ აზრით, კოგნიტურ-დინამიკური კონსტრუქტები (მიზანი, გეგმა) ქცევის უშუალო მიზეზს კი არა, მისი რეგულაციის მექანიზმის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საფეხურს ან რგოლს წარმოადგენენ. "მექანიზმის ქვეშ იგულისხმება პროცესების კოორდინირებული რიგი, რომლის სათავე ინდივიდი-გარემოს ერთეულში მოცემული ამოსავალი დინამიზმია" (42; 152). ქცევის შესრულება დასწავლილი სამოქმედო სქემების არსებობას ითვალისწინებს. ამავე დროს, ხაზგასმულია, რომ აქტივობის დინამიკური და ოპერაციული ასპექტების მოწყვეტა ერთმანეთისაგან დაუშვებელია. "შესაბამისი დინამიკური სისტემის აქტივაციისას აქტუალიზდებიან, აგრეთვე, ამ სისტემაში ინტეგრირებული კოგნიტური მონაცემები" (41; 450). *კოგნიტურ-მოტივაციური სტრუქტურები*, რომლებიც ქცევის ფსიქოლოგიური მექანიზმის ფუნქციას ასრულებენ, დინამიკურ ტენდენციასთან ერთად შეიცავენ გამოცდილებისეულ მონაცემებს სამოქმედო და კოგნიტური სქემების სახით.

ნიუტენის "ქცევითი დინამიკის მიმართებით თეორიაში" გათვალისწინებულია ქცევის თეორიის ძირეული საკითხები და მათი გადაწყვეტის მთავარი ტენდენციები. ამ მხრივ ავტორი არ იფარგლება მხოლოდ კოგნიტივისტური ორიენტაციით. მისმა თეორიამ ორგანულად შეითვისა ლევინის, მიურეის, ოლპორტის, მასლოუს და სხვათა შეხედულებების კონსტრუქციული იდეები. ეს, პირველ ყოვლისა, გამოვლინდა კონცეფციის აშკარა ანტიბიჰევიორისტულ ხასიათში. ქცევა აღიწერება, როგორც საზრისის მქონე, მიზანმიმართული და მიზანშეწონილი, მოლარული აქტივობა, რომელიც

მოტორული და მენტალური ერთეულების ერთიანობას წარმოადგენს; უარყოფილია მოტივაციის ჰომეოსტატური მექანიზმის უნივერსალურობის პრინციპი. ქცევის ენერგეტიკის ანუ დინამიზმის საკითხი გააზრებულია ინდივიდი-გარემოს ერთიანობის იდეის საფუძველზე. ინდივიდი იმთავითვე გულისხმობს გარემოსთან დინამიკურ კავშირს. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა პირველადი დინამიზმის კოგნიტურ-მოტივაციურ სტრუქტურად გარდაქმნის პროცესს და მათ როლს ქცევის რეგულაციაში. ამდენად, ნიუტენის მოდელში მოცემულია ქცევის მოტივაციურ-დინამიკური ასპექტი, რომელიც თავსებადობის კოგნიტივისტურ თეორიებთან შედარებით, გაცილებით მართებულად და მრავალმხრივ არის გაშუქებული. გარდა ამისა, გააზრებულია ქცევის რეგულაციის მექანიზმიც, რომელიც ისეთი კოგნიტურ-მოტივაციური სტრუქტურების მეშვეობით ყალიბდება, როგორიცაა მიზანი და გეგმა. ამ მხრივ ნიუტენი მილერ-გალანტერ-პრიბრამზე შორს მიდის; იგი არ შემოიფარგლება კოგნიტურ-მოტივაციური სტრუქტურების ფუნქციის ჩვენებით და ანალიზებს მათი ქმნადობისა და ფორმირების კანონზომიერებებსაც.

მიზანშეწონილი იქნება წარმოვადგინოთ ერთი ზოგადი ხასიათის მოსაზრება, რომელიც დაგვანახებს ამ მოდელის ძირითადი თეორიული იდეის ძლიერ და სუსტ მხარეებს. ქცევის ფსიქოლოგიაში კარგა ხანია მიმდინარეობს იმის ძიება, თუ რა ფაქტორები განსაზღვრავენ ქცევას და რა ურთიერთმიმართება არსებობს მათ შორის. ამასთან დაკავშირებით სხადასხვა მოსაზრებებია გამოთქმული, მაგრამ მათგან საუკეთესონიც, ასე თუ ისე, ეფუძნებიან აქტივობის უმთავრესი შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების თავდაპირველი განცალკევებულობის იდეას. იგულისხმება რომ ამოსავალ, ასე ეთქვათ, ნატურალურ მდგომარეობაში, ეს ფაქტორები დამოუკიდებელ საწყისებს წარმოადგენენ. ისინი მხოლოდ ქცევის პროცესში, გარკვეული მექანიზმების საშუალებით უკავშირდებიან ერთმანეთს და ამის შემდეგაც ინარჩუნებენ საკმარის ავტონომიას. შესაბამისად, იმის მიხედვით, თუ რომელ მათგანს (შინაგანს თუ გარეგანს) ენიჭება უპირატესობა, ეღებულობთ დისპოზიციურ ან სიტუაციურ თვალსაზრისებს (იხ. თავი მეცხრე). ეს გარემოებაა იმ სირთულეების მიზეზი, რომელზეც დ. უზნაძე მიუთითებდა ფსიქოლოგიის საფუძველში მდებარე მცდარი მეთოდოლოგიური პოსტულატების ანალიზისას (იხ. თავი მერვე). ე.წ. ემპირიული პოსტულატი პირდაპირ ამ მდგომარეობას ითვალისწინებს: ინდივიდსა და გარემოს შორის თავდაპირველად უფსკრული არსებობს, რომელიც თანდათანობით, დასწავლის საშუალებით ამოივსება. ე.წ. უშუალობის პოსტულატის დაძლევაც სუბიექტის ისეთ გაგებას გულისხმობს, სადაც შინაგანი და გარეგანი ფაქტორები უშუალო კავშირში იმყოფებიან და განუყოფელ მთლიანობას ქმნიან. თანამედროვე ფსიქოლოგიურ აზროვნებაში თანდათან ხდება იმის გაცნობიერება, რომ ქცევის შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების *თავდაპირველი განცალკევებულობის ჰოსტულატი* მეთოდოლოგიურად მცდარი და თეორიულად უნაყოფოა (1)(13). ყველაზე მეტი, რაც მის საფუძველზე შეიძლება შეიქმნას, ესაა ქცევის ფაქტორების გრძელი რიგი, რომელთა ორგანული და ბუნებრივი ინტეგრაცია ერთ მთლიანობაში, გადაუჭრელ პრობლემად დარჩება.

როგორც ვნახეთ, სწორედ ასეთ მიდგომას უპირისპირდება ნიუტენი. ქცევა, მისი აზრით, არ წარმოადგენს ორი ავტონომიური არსის — ინდივიდისა და გარემოს გაერთიანების პროცესს. ქცევის ანალიზი მათი ერთიანობიდან გამომდინარე მიმართებების სისტემის დადგენით უნდა იწყებოდეს. ეს სწორი პოზიციაა, მაგრამ თუ, "ინდივიდი-გარემოს" ან "ინდივიდი-სამყაროს" ერთიანობის იდეა მხოლოდ მეთოდოლოგიურ პრინციპად დარჩება, ის ბევრს ვერაფერს შესძენს ქცევის რეალური

შესწავლის საქმეს. შინაგანისა და გარეგანის ერთიანობის მსოფლმხედველობრივ იდეაზე დაყრდნობით უნდა მოვნახოთ და გავაანალიზოთ ის ფსიქოლოგიური სინამდვილე, ის მოვლენა, რომელშიც აღნიშნული ერთიანობაა განხორციელებული. ეს კარგად ესმოდა უზნაძეს, როდესაც წერდა, რომ "საჭიროა საგანგებო მუშაობა, რათა ამ პირველადის, მთლიანობითი ხასიათის სინამდვილის ბუნება და მოქმედების კანონზომიერება რაც შეიძლება სრულად იქნას გამოკვლეული და, ამგვარად, დაგროვილ იქნას მასალა, რომელიც კონკრეტული, მომქმედი სუბიექტის ქცევას, როგორც მეორადს, ამ პირველადს ცვლილებაზე აღმოცენებულ ფაქტს, გასაგებად გახდის" (2; 24). უზნაძის და მისი ფსიქოლოგიური სკოლის მთელი საქმიანობა ამ ფსიქიკური ფენომენის – განწყობის სტრუქტურულ-ფუნქციონალური თვისებების გააზრებისა და ემპირიული შესწავლის მიმართულებით წარიმართა.

ნიუტენმა უეჭველად სწორი ნაბიჯი გადადგა, როდესაც ინდივიდი-გარემოს ერთიანობის პრინციპზე ააგო თავისი მსჯელობა. მაგრამ, საბოლოო ჯამში, იგი ამ ერთიანობის თეორიული კონსტატაციით დაკმაყოფილდა. შემდგომი ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო ისეთი ფსიქიკური რეალობის გამოვლენა და დახასიათება, რომელიც დაადასტურებდა ამ თეორიული პრინციპის მართებულობას. იმის თქმა, რომ ინდივიდი-გარემოს ერთიანობა სიტუაციაში მომქმედ სუბიექტზე მითითებას ნიშნავს, საკმარისი ნამდვილად არ არის; პრობლემა ხომ სწორედ ისაა, თუ რა ფსიქოლოგიურ ფორმაში არსებობს ამგვარი სუბიექტი და როგორი ფსიქოლოგიური სახითაა მოცემული ეს პირველადი მთლიანობა. საფიქრებელია, რომ ამის გაკეთებას ხელი შეუშალა ავტორის კოგნიტივისტურმა ორიენტაციამ, რომლის მთავარი ამოცანა ქცევის ცნობიერებით განსაზღვრულობაა. არაცნობიერის პოზიტიურ ანალიზს ეს მიმდინარეობა არ იძლევა. არადა, თუ კი ჩვენ მართლა გვსურს მოვნახოთ ის ფსიქიკური სინამდვილე, რომელიც ასეთი მთლიანობის წყალობით განაპირობებს ყოველგვარ, მათ შორის ცნობიერ, კოგნიტურ აქტივობას, იგი ცნობიერების მიღმა, არაცნობიერ სფეროში უნდა ვეძებოთ. ასეთ სავარაუდო რეალობას, განწყობის სახით, უზნაძემ სწორედ იქ მიაგნო.

თანამედროვე ქცევითი კოგნიტივიზმის კიდევ ერთ განშტოებას *სოციალურ-კოგნიტური მიმართულება* წარმოადგენს. ამჟამინდელ აკადემიურ ფსიქოლოგიაში, რომლის დიდი ნაწილი კოგნიტივისტური სულისკვეთებითაა გამსჭვალული, ეს თვალსაზრისი ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული და პოპულარულია. როგორც თეორიული სისტემა, ის ჯერ კიდევ ვითარდება და სერიოზული კვლევითი პროგრამების სტიმულირებას ახდენს. ამ მიმართულების წამყვანი ფიგურებია ჯ. როტერი, ა. ბანდურა და უ. მიშელი.

ჯულიან ბერნარდ როტერი (1916) ცდილობს ახსნას, რატომ და როგორ ხორციელდება ესა თუ ის ქცევა კონკრეტულ სოციალურ სიტუაციაში. მოცემულ ვითარებაში ქცევის წინასწარმეტყველებისთვის მისი პოტენციალის დადგენაა საჭირო. *ქცევის პოტენციალის* ცნება არ არის ახალი. რეაქციის პოტენციალზე ჯერ კიდევ კ. ჰალი ლაპარაკობდა; ის ამ რეაქციის დასწავლილობის (ჩვევის) და აქტუალური მოთხოვნილების (დრაივის) ფუნქციის სახით იყო წარმოდგენილი (იხ. თავი მეხუთე). ქცევის პროგნოზის ან პოტენციალის როტერის ფორმულაში არსებითად გათვალისწინებულია ჰალის ფორმულის შემადგენელი ცვლადები. ამავე დროს, როტერი საკმაოდ შორდება ქცევის დახასიათების მკაცრად ბიჰევიორისტულ პრინციპებს. ქცევის

კატეგორიას მაქსიმალურად ფართო კონტექსტში განიხილავს, და გულისხმობს, როგორც მოტორულ, ისე კოგნიტურ, ვერბალურ და ემოციურ აქტივობას. გარდა ამისა, როტერი ლაპარაკობს არა რეაქციებთან დაკავშირებულ კონკრეტულ სტიმულებზე, არამედ ფართოდ გაგებულ და მრავალფეროვან სოციალურ სიტუაციებსა და კონტექსტებზე. ეს ნიშნავს, რომ ერთი და იგივე ქცევას სხვადასხვა სიტუაციაში განსხვავებული პოტენციალი შეიძლება გააჩნდეს. მაგალითად სათელია, რომ ყვირილს სტადიონის და ეკლესიის სიტუაციაში ერთნაირი პოტენციალი ვერ ექნება.

ქცევა მხოლოდ სიტუაციით არ განისაზღვრება. როტერი, ისევე როგორც სოციალურ-კოგნიტური თვალსაზრისის ბევრი მომხრე, *ინტერაქციონალისტურ* პოზიციაზე დგას. ყოველგვარი ქცევა გარემოსეული და პიროვნებისეული ფაქტორების ურთიერთქმედების შედეგია. ამიტომ, კონკრეტულ სიტუაციასთან დაკავშირებული ქცევის პოტენციალის როტერისეული ფორმულა ორი შინაგანი ცვლადის ფუნქციას წარმოადგენს, ესენია: *სუბიექტური ალბათობა* ან *მოლოდინი*, რომ კონკრეტულ ქცევას რაიმე სახის *განმტკიცება* მოყვება და ის, თუ რამდენად *მნიშვნელოვანია* ინდივიდისთვის ეს განმტკიცება. განმტკიცების ბიჰევიორისტულ ტერმინოლოგიას თუ არ ვიხმართ, ქცევის პროგნოზირება (პოტენციალი) დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად მოსალოდნელია სუბიექტისთვის დასახული მიზნის მიღწევა მოცემულ სიტუაციაში ამ ქცევის გზით, და რა ღირებულება გააჩნია მისთვის ამ მიზანსა და შესაბამის მოთხოვნილებას. პირველი მომენტი ქცევისა და პიროვნების *კოგნიტურ* (შემეცნებით) მხარესთანაა დაკავშირებული, მეორე – *მოტივაციურთან*. პროგნოზირებისთვის მოლოდინის მაჩვენებლის ცოდნაც არის საჭირო და ღირებულებისაც. ეს ცვლადები ერთმანეთს ცალსახად არ განსაზღვრავენ; საესებით შესაძლებელია, ადამიანი დარწმუნებული იყოს, რომ ქცევა წარმატებით დასრულდება, მაგრამ სულაც არ ეჩვენებოდეს მისი განხორციელება მნიშვნელოვნად, ან პირიქით. საბოლოოდ, ქცევის *პროგნოზირების ძირითადი ფორმულა* შემდეგ სახეს იღებს: PB = F(ER xVR). სადაც PB – ქცევის პოტენციალია, ER – განმტკიცების მოლოდინი, VR – განმტკიცების ღირებულება. მოგვიანებით, *პროგნოზირების საერთო ფორმულაში* როტერმა ამ ცვლადებს ცოტა უფრო კონკრეტული სახე მისცა, მაგრამ ფაქტიური შინაარსი უცვლელი დარჩა: ადამიანი ირჩევს ისეთ მიზნებს, რომელთა მიღწევა მტკიცდება რაც შეიძლება დიდი ალბათობით, ხოლო თვით განმტკიცებას მაქსიმალური სუბიექტური ღირებულება აქვს (46).

როტერი სერიოზულ ყურადღებას აქცევს ქცევის სუბიექტური ღირებულების განმსაზღვრელი მოთხოვნილებების საკითხს და ამ მოთხოვნილებათა შემდეგ სახეებს გამოყოფს: ფიზიოლოგიური, კომფორტის, აღიარების, დაცულობის, დომინირების, დამოუკიდებლობისა და სიყვარულის მოთხოვნილებები. გარკვეულად კლასიფიცირებულია მოლოდინებიც. ქცევის შესაძლო წარმატებულობის შესახებ მოლოდინები ორ ჯგუფს ქმნიან: ესაა ე.წ. *სპეციფიკური მოლოდინები*, რომლებიც კონკრეტულ სიტუაციებს უკავშირდებიან და ე.წ. *გენერალიზებული მოლოდინები*, რომლებიც სხვადასხვა სიტუაციებში მოქმედების შედეგიანობის განზოგადებას წარმოადგენენ.

გენერალიზებული მოლოდინების მიხედვით შესაძლებელია პიროვნებათაშორის განსხვავებულობებზე მსჯელობა. როტერმა სახელი გაითქვა ე.წ. *ლოკუსის კონტროლის* აღმოჩენითა და შესწავლით. ეს უკანასკნელი გამოხატავს პიროვნების განზოგადებულ მოლოდინს იმის თაობაზე, თუ სად მდებარეობს მოქმედების წარმატება-წარუმატებლობის მიზეზი – გარეთ თუ შიგნით. ადამიანები *ექსტერნალური* ლოკუსით ქცევის შედეგებს მათგან დამოუკიდებელ ძალებსა თუ ვითარებებს მიაწერენ. *ინტერ-*

ნალური ლოკუსის იქონე პირები მოქმედების გამოსაზღვრელად თავის თავს მიიჩნევენ და მის შედეგებზე პასუხისმგებლობას თვითონ იღებენ. ლოკუსის კონტროლის ტიპის გამოსავლენად როტერმა სპეციალური დიაგნოსტიკური მეთოდიკა შექმნა. მრავალი გამოკვლევა მიეძღვნა იმის გარკვევას, თუ რა კავშირი არსებობს ლოკუსის კონტროლსა და ადამიანის აქტივობის სხვადასხვა გამოვლინებებს შორის. დადგენილად ითვლება, რომ თავის თავში დარწმუნებული ინტერნალები, საზოგადოდ უფრო ადაპტირებულები, ნაყოფიერები, აქტიურები და ჯანმრთელები არიან, ვიდრე გარეშე ძალებსა თუ ბედს მინდობილი ექსტერნალები.

კონტროლის ლოკუსი, ისევე როგორც ყოველგვარი მოლოდინი, ცხოვრებისეული გამოცდილების პროცესში ყალიბდება, ე.ი. *სოციალური დასწავლის* შედეგია. უფრო მეტიც, მოლოდინი იმთავითვე გულისხმობს საკუთრივ მოქმედების დასწავლის ამა თუ იმ დონეს. მოლოდინი ქცევის წარმატებულობის შესახებ სიტუაციის გარდა, უთუოდ იმასაც ითვალისწინებს, თუ როგორაა დაუფლებული ინდივიდი კონკრეტულ მოქმედებებს. ადამიანი, რომელმაც არ იცის ჩინური, ვერ ალაპარაკდება ჩინურად. აქ მნიშვნელობა არა აქვს არც მის დარწმუნებულობას, რომ ამისთვის აუცილებლად დაჯილდოვდება და არც ამ ჯილდოს დიდ სუბიექტურ ღირებულებას. ამრიგად, ჰალის ფორმულისა არ იყოს, თუ ჩვეული ძალა, ანუ დასწავლის მაჩვენებელი ნულის ტოლია, ქცევის წარმატებასთან დაკავშირებული მოლოდინი და შესაბამისი ქცევის პოტენციალიც ნულის ტოლი იქნება. აქედან გამომდინარეობს ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც როტერის სისტემაში დასწავლას ენიჭება. შემთხვევითი არ არის, რომ თავის კონცეფციას როტერი *სოციალური დასწავლის* თეორიას უწოდებს.

ალბერტ ბანდურა (1925) შენიშნავს, რომ ეს თეორია ადექვატურია იმ სოციალური ქცევების წინასწარმეტყველებისთვის, რომლებიც უკვე დასწავლილ ქცევებს წარმოადგენენ (9). ამავე დროს, როტერის ყურადღების მიღმა რჩება თვით სოციალური ქცევების დაუფლების მექანიზმი. ამ საკითხში როტერი დასწავლის ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგიის მონაცემებსა და კანონზომიერებებს ეყრდნობა. ბანდურას აზრით, საკითხი ამით არ ამოიწურება და აქ ახალი გარემოებების გათვალისწინებაა საჭირო. ბანდურას მიაჩნია, რომ გამოცდილების შეძენა, ამა თუ იმ სოციალურ სიტუაციასთან დაკავშირებული ქცევის ფორმირება, აუცილებლობით არ გულისხმობს ინდივიდის მიერ ამ მოქმედების შესრულებას და მის განმტკიცებას (როგორც, მაგალითად, სკინერი ასაბუთებს). ადამიანს შეუძლია ისწავლოს სხვათა მოქმედების დაკვირვებითაც. ყოველდღიური ცხოვრება ადასტურებს, რომ გამოცდილების შეძენის ამ გზას ჩვენ ყოველ ფეხის ნაბიჯზე მივმართავთ, რაც დახარჯული ძალებისა და დროის დიდ ეკონომიას იძლევა. რიგ შემთხვევებში სხვის შეცდომებზე სწავლა ბევრ სირთულესა და ხიფათს გვარიდებს თავიდან.

სხვა ინდივიდის (მოდელის) მოქმედებაზე დაკვირვებით ამ მოქმედების შეთვისების პროცესს ბანდურა *მოდელირებას* უწოდებს. ეს პროცესი მრავალი ექსპერიმენტით იქნა შესწავლილი. მაგალითად, ერთ-ერთ ცნობილ გამოკვლევაში ბავშვები აკვირდებოდნენ მოზრდილი ადამიანის სხვადასხვაგვარ მოქმედებებს (აგრესიულს და არააგრესიულს) თოჯინის მიმართ. ისინი ვინც აგრესიას აკვირდებოდნენ, შემდგომში ბევრად უფრო აგრესიულად ეპყრობოდნენ თოჯინას, ვიდრე ისინი, ვინც არააგრესიულ ქცევას აღევნებდნენ თვალყურს, ან სულ არ ჰქონდათ მოდელზე დაკვირვების გამოცდილება.

აღსანიშნავია, რომ ქცევის მოდელირება მაშინაც ხდებოდა, როცა ბავშვები უთვალთვალებდნენ არა ცოცხალი მოდელის მოქმედებას, არამედ მის სატელევიზიო ჩანაწერს. ასეთი დასწავლისთვის, პრინციპში, არ არის აუცილებელი არც მოდელის და არც მოსწავლის ქცევის განმტკიცება. თუმცა ირკვევა, რომ მოდელის ქცევის იმიტირების ალბათობა მკვეთრად იზრდება მაშინ, თუ მოდელის ქცევა ჯილდოვდება: ეს არ ხდება, როდესაც იგი ისჯება. მაშასადამე, ქცევის შეთვისებისა და განხორციელებისთვის მნიშვნელობა აქვს არა მხოლოდ *პირდაპირ*, არამედ *არაპირდაპირ განმტკიცებასაც* ეს. სხვისი ქცევის შედეგების გათვალისწინებას. მოდელირების ეფექტურობაზე გავლენას ახდენს, აგრეთვე, მოდელის ისეთი თვისებები, როგორიცაა ასაკი, სქესი, სოციალური სტატუსი, კომპეტენტურობა და სხვა.

ბანდურას სოციალურ-კოგნიტური თეორიის დებულება არაპირდაპირი განმტკიცების შესახებ, მოდელის ქცევის შედეგებზე მიღებული ინფორმაციის კოგნიტურ გადამუშავებას გულისხმობს. მოდელირებით დასწავლის მთელი პროცესიც, არსებითად, კოგნიტურ პროცესადაა წარმოდგენილი. მასში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება *ყურადღებას* (მოდელის ქცევის მნიშვნელოვანი ასპექტების გამოყოფა) და *მეხსიერებას* (მოდელის ქცევის შესახებ ინფორმაციის შემონახვა ხატოვანი ან ვერბალური კოდირების საშუალებით).

სოციალური ქცევის შეთვისება უპირატესად მოდელირების პროცესების მეშვეობით ხდება. მაგრამ იმისთვის, რომ მოქმედება პრაქტიკაში განხორციელდეს, მარტო მისი დასწავლა საკმარისი არ არის; აუცილებელია იმის რწმენაც, რომ დასწავლილი მოქმედება ეფექტურად იქნება გამოყენებული. ქცევის რეგულაციის ამ მომენტს ბანდურას კონცეფციაში *თვითეფექტურობა* ეწოდება და განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიეწერება (35).

თვითეფექტურობა არის ადამიანის ცნობიერი წარმოდგენა კონკრეტულ სიტუაციაში წარმატებით მოქმედების უნარის შესახებ. ადამიანები მართლაც სხვადასხვაგვარად ფიქრობენ, გრძნობენ და მოქმედებენ იმის მიხედვით, თუ რამდენად კომპეტენტურად თვლიან თავს გარკვეულ ამოცანებთან და ვითარებებთან მიმართებაში. ინდივიდის მიერ თვითკომპეტენტურობის შეფასება ცვალებადობს ქცევის სახის, მისი სირთულისა და სიტუაციის განსხვავებული ვითარების შესაბამისად. სხვა ფაქტორებთან ერთად, თვითეფექტურობა განსაზღვრავს ამა თუ იმ ქცევის შესრულების გადაწყვეტილებას, შეუპოვრობას ამ აქტივობის განხორციელებისას, მის წარმატებულობას და ამასთან დაკავშირებულ ემოციებს — სტრესს, შფოთვას, დეპრესიას, სიამაყეს და სხვა. თვითეფექტურობის მაღალი მაჩვენებელი განაპირობებს ადაპტირებულობისა და ცხოველქმედების მაღალ დონეს და, საბოლოო ჯამში, ფსიქიკურ და ფიზიკურ ჯანმრთელობას.

ამრიგად, თვითეფექტურობა გადაწყვეტილების მიღებისა და ქცევის განხორციელების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კოგნიტური მექანიზმია. მის ფორმირებაში ყველაზე დიდ როლს თამაშობს ინდივიდის მიერ ამა თუ იმ მოქმედების წარმატებით შესრულების პირადი გამოცდილება. შესრულების შედეგიანობა განსაზღვრავს თვითეფექტურობას იმის გათვალისწინებით, თუ რამდენად რთული იყო ამოცანა, რა ძალისხმევა დასჭირდა მის გადაჭრას და როგორი იყო გარედან მიღებული დახმარება. მაგალითად, რთული ინტელექტუალური ამოცანის გადაწყვეტა ან ძლიერი მოწინააღმდეგის დამარცხება უფრო მეტად შეუწყობს ხელს თვითეფექტურობის ზრდას, მაგრამ როგორი რთულიც არ უნდა იყოს ამოცანა, თუ მისი გადაწყვეტის ხერხი ვინმემ გვიკარნახა, მაშინ დადებითი შედეგი არ გააუმჯობესებს ამ სფეროში თვითეფექტურობის განცდას.

თვითეფექტურობის მოლოდინი შეიძლება გამომუშავდეს არა მხოლოდ ინდივიდის უშუალო გამოცდილებით, არამედ სხვა ადამიანების მოქმედებაზე დაკვირვების გზითაც. ასეთ შემთხვევაში, მართლაც შეიძლება წარმოიქმნას იმის მოლოდინი ან რწმენა, რომ ეს მოქმედება სავსებით შესრულებადია. თუმცა, ამისთვის, მოდელის უნარ-შესაძლებლობები დაახლოებით მაინც უნდა შეესაბამებოდეს ინდივიდის ანალოგიურ მონაცემებს. და ბოლოს, თვითეფექტურობაზე საკრძნობ გავლენას ახდენს ფიზიოლოგიური და ემოციური მდგომარეობები. ეს სხვადასხვანაირად იჩენს თავს. ჯერ-ერთი, მაღალი აღგზნებულობა ხშირად ობიექტურად აუარესებს ამოცანის შესრულებას და შესაბამის თვითეფექტურობის განცდას; მეორე — კარგი გუნება-განწყობილება თავისთავად ამაღლებს თვითეფექტურობას და მესამე — ისეთი მოქმედებების შესრულებისას, რომლებიც ძალას და გამძლეობას გულისხმობენ, თანმდევი დაღლილობა, სისუსტე ან ტკივილი ადამიანების მიერ განიხილება, როგორც დაბალი ფიზიკური ეფექტურობის ნიშანი. ასეა თუ ისე, ყველა შემთხვევაში თვითეფექტურობის გაზრდა იწვევს ქცევის რეალური ეფექტურობის მატებას და არასასურველი ქცევის მოდიფიკაციას. ამდენად, ბანდურას მიერ თვითეფექტურობა განიხილება, როგორც საზოგადოდ ქცევის კორექციის, კერძოდ კი ფსიქოთერაპიული რეგულაციის ძირითადი კოგნიტური მექანიზმი. ამას ადასტურებს მრავალი გამოკვლევა, განსაკუთრებით შიშისა და შფოთვის ფენომენების მოხსნასთან დაკავშირებით.

ბანდურა აღნიშნავს, რომ ადამიანს შეიძლება გააჩნდეს მოქმედებისთვის საჭირო ჩვევები და თვითეფექტურობის საკმარისი დონე, მაგრამ არ ჰქონდეს მისი შესრულების სურვილი ან აუცილებელი მატერიალური ან ფინანსური რესურსები. პირველ შემთხვევაში საქმე ეხება აქტივობის მოტივაციურ ფაქტორს, მეორეში — სიტუაციურს. საზოგადოდ, ბანდურას მიაჩნია, რომ ქცევა, პიროვნება და გარემო ერომანეთს განსაზღვრავენ; ეს არის *ურთიერთდეტერმინიზმის ან რეციპროკული დეტერმინიზმის პრინციპი*. ქცევა ცვლის გარემოსაც და პიროვნებასაც; ამავე დროს, მათი მუდმივი ზემოქმედებითაა განსაზღვრული.

პიროვნებასთან დაკავშირებულ ცვლადებს — გამოცდილებას, თვითეფექტურობას და მოტივაციას ბანდურა, უპირატესად, კოგნიტური თვალსაზრისით განიხილავს. მართლაც, დასწავლა შემეცნებითი სტრუქტურების ფორმაში მოცემული კომპეტენტურობაა; თვითეფექტურობა გაგებულია, როგორც ცნობიერი წარმოდგენა ან მსჯელობა თავის შესაძლებლობებზე. იგივე ითქმის ადამიანურ მოტივაციაზე, რომლის დიდი ნაწილი, ავტორის რწმენით, კოგნიტური პროცესების წყალობით წარმოიქმნება.

მოტივაციაზე მსჯელობისას ბანდურა აღნიშნავს, რომ ქცევას, დიდწილად, მისი შედეგი განსაზღვრავს. ამასთან, შედეგით მოქმედების განსაზღვრა ხდება არა ავტომატურად და უშუალოდ, არამედ ე.წ. *კოგნიტური მოტივატორების* მეშვეობით. ესენია *მოლოდინები* ქცევის შედეგების შესახებ, ანუ *პროგნოზირებული შედეგი*. ეს მოლოდინები, როგორც ქცევის მოტივატორები, კოგნიტური პროცესების საშუალებით გამომუშავდება. ისინი დაკავშირებული არიან მრავალფეროვან ფიზიკურ (საკვები, ტკივილი, სენსორული შთაბეჭდილებები და სხვა) თუ სოციალურ (შეფასება, სტატუსი, ძალაუფლება და სხვა) სტიმულებთან. ადამიანის მოტივაციაში მთავარი მაინც ისაა, რომ მოქმედება უშუალო განმტკიცების გარეშე ხორციელდება; იგი მომავალი შედეგების მიღწევაზეა მიმართული. ადამიანებს შეუძლიათ მომავალი მიღწევებისა თუ დანაკარგების წინასწარმეტყველება. ამის საშუალებას მათ აძლევთ იმ *შინაგანი სტანდარტების* არსებობა, რომლითაც ფასდება საკუთარი და სხვისი ქცევები. ამ სტანდარტების სისტემის შესაბამისად ხდება მიზნის დასახვა და იმ განმტკიცებების განსაზღვრა,

რომლებიც ქცევებს მოყვება. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ე.წ. *თვითგანმტკიცებას* ენიჭება; სწორედ ის არის აქტიურობის საყრდენი მაშინ, როდესაც ქცევა ხანგრძლივია და არ მოეპოვება გარეგანი განმამტკიცებელები. თვითშეფასების ისეთი გამოვლინებებით, როგორიცაა, ვთქვათ, თვითშექება, სიამაყე, *თვითკრიტიკა* და დანაშაულის განცდა, ჩვენ შეგვიძლია წავიხალისოთ ან დავისაჯოთ თავი; აქ მნიშვნელოვანია, თუ რა პიროვნული სტანდარტების შესაბამისად ვმოქმედებთ. არსებითად, სწორედ ეს არის ადამიანისთვის ესოდენ დამახასიათებელი თვითრეგულაციის უნარი. ისეთი კოგნიტური მექანიზმების მეშვეობით, როგორიცაა მოლოდინები, სტანდარტები და თვითგანმტკიცება, ინდივიდს შეუძლია თვითონ დაისახოს საბოლოო მიზნები და აკონტროლოს მათი განხორციელების პროცესი. ადამიანური მოტივაციის არსი, ბანდურას აზრით, ამაში მდგომარეობს.

ბანდურას მიერ აღწერილი *თვითრეგულაციის მექანიზმი* განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს, რამდენადაც ის წარმოადგენს თანამედროვე კოგნიტური ფსიქოლოგიის ყველაზე არგუმენტირებულ პასუხს დეტერმინაცია-თავისუფლების დილემაზე. როგორც აღინიშნა, ბანდურა გვთავაზობს ე.წ. რეციპროკული დეტერმინიზმის მოდელს, რომლის თანახმად *პიროვნება, ქცევა* და *სიტუაცია* ურთიერთზემოქმედი აგენტების სამკუთხედის სახით არის წარმოდგენილი. ქცევაზე მოქმედებს პიროვნება და სიტუაცია, მაგრამ ისიც ზეგავლენას ახდენს ორივე მათგანზე. თვითრეგულაციის პრობლემის კონტექსტში მთავარია პიროვნების ქცევაზე ზემოქმედების ამსახველი მიმართება. ბანდურას მიხედვით, პიროვნება, ძირითადად, კოგნიტური სტრუქტურებისა და მათ შორის არსებული კავშირების სისტემის სახით აღიწერება. ამ სისტემაში სრულიად კანონზომიერი, დეტერმინირებული პროცესები მიმდინარეობს (34).

ბანდურას მიხედვით, ქცევის თვითრეგულაციის პროცესს ფაქტორების მთელი რიგი განსაზღვრავს. მათი ერთი ნაწილი იმ ორიენტირებს ქმნის, რასაც გარემოსა და ქცევის შეფასება ეფუძნება. ცენტრალური ადგილი აქ სტანდარტებს უკავია. სტანდარტი დასწავლის შედეგია; ის იქმნება როგორც პირდაპირი (საკუთარი ქმედების), ისე ირიბი (სხვის ქცევაზე დაკვირვების, მოდელირების) გამოცდილების გზით. ავტორიტეტული უფროსების დარიგებით მოზარდი იგებს პატიოსნებისა და სიკეთის ღირებულებას; სხვებზე დაკვირვებით ხვდება, რა არის კარგი და რა – ცუდი სხვებისა და საკუთარ ქცევაში; თავისი მოქმედების წყალობით წვდება გარე ზემოქმედების სასიამოვნო და მტკივნეულ მხარეებს. ყველა ეს სტანდარტი სუბიექტურია, ვინაიდან ახალი ინფორმაცია უკვე მოცემულ ცოდნას უკავშირდება და ინდივიდუალურად გადამუშავდება.

თვითკონტროლის ფაქტორების მეორე წყებას კონკრეტული ფსიქიკური უნარები და პროცესები შეადგენს. მათი საშუალებით ქცევის გაკონტროლება ხდება. თვითდაკვირვების უნარის გამოყენებით ჩვენ ყურადღებას ვაქცევთ საკუთარი ქცევის სხვადასხვა მხარეს (ხარისხი, რაოდენობა, ორგინალურობა, თანმიმდევრულობა და ა.შ.), ვმსჯელობთ მისი ღირებულების შესახებ. ვადარებთ გარკვეულ ნიმუშებს, სტანდარტებს, ნორმებს, ვარკვევთ ჩვენი ქცევის მიზეზებს – გარეგანი ვითარებითაა ის გაპირობებული თუ შინაგანი ძალებით (ე.წ. ატრიბუცია). ამ უპირატესად კოგნიტური უნარების გარდა, ქცევის კონტროლი გარკვეულ დადებით და უარყოფით ემოციებსაც ითვალისწინებს; ესაა აქტიური რეაქცია საკუთარ თავზე. რომელიც სტანდარტებთან ქცევის შესაბამისობის მაჩვენებელია, მაგალითად, კმაყოფილება ან უკმაყოფილება თავისი თავით. ამრიგად, ბანდურას მოდელში განიხილება თვითრეგულაციაში ჩართული პროცესების სამი სახე: *თვითდაკვირვება, აზროვნება* და *ემოციური რეაგირება* (35).

სტანდარტების ჩამოყალიბებისა და მათთან ქცევის შეუსაბამობის დადასტურების

შემდეგ, დგება საოჯახო ზომების მიღების დრო. ბანდურა ამას სანქციებს უწოდებს. იგი გამოყოფს *საზოგადოებრივ სანქციებს* და საკუთარ, *შინაგან სანქციებს*. თვითრეგულაცია ამ უკანასკნელს უკავშირდება და ორ ძირითად მექანიზმს მოიცავს. პირველია ე.წ. *შერჩევითი ჩართვა*. ბანდურას რწმენით, ადამიანში არ არის ჰომუნკულუსის სახით მოცემული რაიმე შინაგანი მაკონტროლებელი ინსტანცია (აგენტი), რომელიც, თავისი კრიტერიუმების შესაბამისად, ავტომატურად ახდენს ქცევის სანქციონირებას ან ბლოკირებას. სინამდვილეში ეს კრიტერიუმები (სტანდარტები) მე-სისტემაშია მოცემული, რომელიც "თავის თავში შეიცავს კოგნიტურ სტრუქტურებსა და აღქმის ქვეფუნქციებს, ქცევის შეფასებებსა და რეგულაციებს, და თან ისე, რომ არ წარმოადგენს ფსიქიკურ აგენტს, რომელიც აკონტროლებს მოქმედებას" (34; 348). ქცევის შერჩევითი ჩაროვა-გამორთვის მექანიზმი მუდამ აქტიურია და მოქმედებს თვითშეფასების სტანდარტებისა და სიტუაციის მონაცემების შესაბამისად. ერთ სიტუაციაში ადამიანმა შესაძლოა ჩათვალოს, რომ ქცევა ეწინააღმდეგება მის სტანდარტებს, ვნებს სხვა ადამიანებს; ასეთ შემთხვევაში ქცევა შეიცვლება. სხვა სიტუაციაში, თუ ადამიანი თვლის, რომ იგივე ქცევა არ ბღალავს ვინმეს ინტერესებს და მისაღებია მისი სტანდარტებისთვის, განაგრძობს ამ ქცევის შესრულებას.

თვითრეგულაციის მეორე მექანიზმს ბანდურა *შინაგანი კონტროლის გამორთვას* უწოდებს. ამ დროს ადამიანმა შეიძლება განახორციელოს საზოგადოებრივი და მორალური თვალსაზრისით დასაგმობი ქცევები. ეს მექანიზმი, უპირატესად, ორჭოფულ ვითარებებში იჩენს თავს და გვეხმარება შევამციროთ ან სულ ავირიდოთ პასუხისმგებლობა, გავამართლოთ ის კონკრეტული მოქმედება, რომელიც, საზოგადოდ, მიუღებელია ჩვენი სტანდარტების თვალსაზრისით. შინაგანი კონტროლის გამორთვის სხვადასხვა ხერხი არსებობს. 1) ქცევის ახლებური განსაზღვრება. ამ შემთხვევაში ადამიანი თავისი მოქმედების მორალურ გამართლებას პოულობს (მკვლელობის ჩადენა შესაძლებელია, თუ ამას სამშობლოს დაცვის აუცილებლობა მოითხოვს), ან მიმართავს გამამართლებელ შედარებას (ნაცისტები ხოლოკოსტის მხეცობას "ევროპის გასუფთავებას" უწოდებდნენ, ქილერები მკვლელობას "კონტრაქტის შესრულებას" არქმევენ). 2) პასუხისმგებლობის სხვაზე დაკისრება (გადაბრალება) ან განაწევრება. ამ შემთხვევაში ადამიანი უარს ამბობს აღიაროს კავშირი თავის მოქმედებასა და მის შედეგს შორის. გადაბრალების დროს ხდება პასუხისმგებლობის სხვაზე გადაცემა (ნაცისტები თავს იმართლებდნენ იმით, რომ მხოლოდ მეთაურების ბრძანებებს ასრულებდნენ, ხოლო მოძალადეები იმით, რომ მსხვერპლი მათ პროვოცირებას ახდენდა თავისი სექსუალური გარეგნობით ან სუსტ წინააღმდეგობას უწევდა); განაწევრებისას პასუხისმგებლობა ისეთი რაოდენობის ადამიანებზე ვრცელდება, რომ რეალურად აღარავინ რჩება პასუხისმგებელი (ასეთია პოლიტიკა — ამბობენ არაკეთილსინდისიერი სახელმწიფო მოხელეები; ან — ამას ყველა აკეთებს). 3) ქცევის უარყოფითი შედეგების გაბუნდოვნება, დამახინჯება, არასწორი ინტერპრეტაცია (მამა ამართლებს შვილის ცემას იმით, რომ იგი არ არის ისე ნაბეგვი, როგორც იმსახურებს ან იმით, რომ ეს ბავშვის აღზრდას უწყობს ხელს; მფრინავი ამბობს, რომ მან უბრალოდ ღილაკს დააჭირა ხელი, ბომბები კი ღრუბლებში გაუჩინარდნენ). 4) მსხვერპლის დეჰუმანიზაცია (თეთრი რასის წარმომადგენლები მათ მოწინააღმდეგე ზანგებს ან ინდიელებს ხშირად არც თვლიდნენ ადამიანებად; შესაბამისად, არც დანაშაულის გრძნობა ჰქონდათ მათი მოკვლის გამო).

როგორც ვხედავთ, დასწავლის, მოტივაციის და თვითრეგულაციის შემთხვევაში ხაზგასმულია კოგნიტური პროცესების როლი. სწორედ ეს მომენტი — ქცევის კოგნიტური რეგულაცია, განსაკუთრებით დამახასიათებელია ბანდურას *სოციალურ-*

კოგნიტური თეორიისთვის. ამიტომ, ის ქცევითი კოგნიტივიზმის ერთ-ერთ ვარიანტად უნდა იქნას მიჩნეული. თუმცა, თავდაპირველად, დასწავლაზე აქცენტის გამო, ის ბიჰევიორისტული მიმდინარეობის განშტოებად განიხილებოდა, კერძოდ, ნეო-ნეობიჰევიორიზმად ან სოციალურ ბიჰევიორიზმად (31)(33). თანდათან, ბანდურას კონცეფციაში, საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი დაეთმო გონებრივ, შინაგან ფსიქიკურ პროცესებს. ურთიერთდეტერმინიზმის პრინციპის შესაბამისად, ქცევა შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების მუდმივი ურთიერთზემოქმედების შედეგის სახით იქნა წარმოდგენილი. აქცენტი გაეთდა ცნობიერ თვითეფექტურობაზე და ცნობიერ თვითრეგულაციაზე. ეს კი უკვე ნიშნავდა ბიჰევიორიზმისაგან ფაქტობრივ გამიჯვნას. რამდენიც არ უნდა ვზარდოთ "ნეო" წინსართების რაოდენობა, ცნობიერებით ესოდენ გაჯერებული თვალსაზრისი მაინც ვერ ჩაითვლება ბიჰევიორისტულად. ბიჰევიორიზმთან სოციალურ-კოგნიტურ მიდგომას ის აკავშირებს, რომ აქ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქცევის შეფასებას, დასწავლას და განმტკიცებას სოციალურ სიტუაციებში; აგრეთვე ისიც, რომ განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება ზუსტ ემპირიულ კვლევაზე და მკაცრად კონტროლირებულ მონაცემებზე.

სწორედ აქ გადის მთავარი წყალგამყოფი ფსიქოანალიზსა და სოციალურ-კოგნიტურ თეორიას შორის. ბანდურა აკრიტიკებს ფსიქოანალიზს იმის გამო, რომ ის ეფუძნება ისეთ ცნებებს, რომელთა ექსპერიმენტული შემოწმება შეუძლებელია. მას მიაჩნია, რომ ემპირიულმა კვლევებმა ვერ აღმოაჩინეს იმ ტიპის არაცნობიერი ძალები, რომლებიც აღიარებულია ფსიქოდინამიკურ შეხედულებაში. საერთოდ, სოციალურ-კოგნიტურ თეორიაში არაცნობიერის ნაცვლად ხაზგასმულია ცნობიერი შემეცნებითი პროცესების მნიშვნელობა; უარყოფილია, აგრეთვე, ფსიქოანალიზისთვის დამახასიათებელი დისპოზიციონიზმი — ჩასიათის ტიპები, რომელთა ფორმირება აუცილებლი ბუნებრივი სტადიების გავლით, ბავშვობაში ხდება. ამის ნაცვლად, ხაზგასმულია ქცევის სიტუაციური და კოგნიტური სპეციფიკა და ის, რომ ქცევა აწმყოში მომქმედი ძალებითა და მექანიზმებით იმართება.

ფსიქოლოგიის თეორიების შემსწავლელი სპეციალისტების მიერ სოციალურ-კოგნიტური შეხედულება თანამედროვე აკადემიურ ფსიქოლოგიაში ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ და სერიოზულ კონცეფციად არის შეფასებული (27)(32). მასში მოცემული ახალი თეორიული კონსტრუქციები სანდო ემპირიულ საფუძველზეა აშენებული; ამავე დროს გათვალისწინებულია სხვა ფსიქოლოგიური სისტემების პოზიტიური მონაცემები და გადადებულია ნაბიჯები მათი ცალმხრიობის დასაძლევად. ცნობიერების როლის წინ წამოწევა, მოდელირებით გამოცდილების შეძენის კანონზომიერებათა დადგენა, აქტიურობის შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ურთიერთქმედების მაქსიმალური გათვალისწინება, ამ შეხედულების საკმაოდ მიმზიდველ ასპექტებს წარმოადგენენ. მაგარამ რამდენად ორგანულად ერთიანდებიან მისი სხვადასხვა მომენტები არაწინააღმდეგობრივ თეორიულ სისტემად, ეს კიდევ საკითხავია. ყოველ შემთხვევაში, აუტორიტეტული ექსპერტები თვლიან, რომ "სოციალურ-კოგნიტური თეორია უფრო იდეებისა და ცნებების ნარევს წარმოადგენს, ვიდრე ერთიან, მოლიანობით თეორიას. აღნიშნული იდეების და ცნებების ნაწილი ამ თეორიის უნიკალურ წვლილს განაპირობებს, დანარჩენები სხვა თეორიებიდან არიან ნასესხები" (27; 480). ეს თეორია "უფრო ზოგადი ორიენტაციაა და არა დაწვრილებით დამუშავებული შეხედულება ურთიერთკავშირების სისტემის შესახებ" (იქვე). ეს, თუ შეიძლება ითქვას, თეორიული სისტემის ორგანიზაციასთან დაკავშირებული ნაკლოვანებებია. მაგრამ სირთულეები თავს იჩენს, აგრეთვე, თეორიის შემადგენელი ცნებების და კონცეპტების შინაარსის

ვაზრებისას. პირველ რიგში აქ უნდა აღინიშნოს შეხედულება მოტივაციაზე.

მოტივაციის პროცესის ანალიზი ბანდურასთან, მთლიანად კოგნიტური სტრუქტურებისა (მოლოდინი, სტანდარტი, მიზანი) და მათი მიმართებების დახასიათებით ამოიწურება. საკუთრივ მოტივაციის სპეციფიკა არ ჩანს და ის, არსებითად, კოგნიტური პროცესის სახეს იღებს. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე შეხედულებების თანახმად, კოგნიტური, მოტივაციური და ემოციონალური პროცესები ურთიერთგავლენებული და ურთიერთდაკავშირებული პროცესებია; რიგ შემთხვევაში ეს კავშირი იმდენად მჭიდროა, რომ ისინი ერთიანი ფსიქიკური ფენომენის ასპექტებად გვეელინებიან. მაგალითისთვის *ატიტუდის* სამკომპონენტიანი სტრუქტურის მოდელიც იკმარებს. მაგრამ, ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ფსიქიკური სინამდვილის ამ სამი კლასის მოვლენებს სპეციფიკური სტუქტურულ-ფუნქციონალური თავისებურებები არ გააჩნია. მოტივაციამ უნდა აღძრას ქცევა, ხოლო კოგნიციამ წარმართოს. მოტივაციის პროცესში ამ ფუნქციების გაერთიანება და გარკვეული ინტეგრალური, *კოგნიტურ-მოტივაციური* წარმონაქმნების პროდუცირება ხდება. გავიხსენოთ, როგორაა გაანალიზებული "მოტივაციის კოგნიტური გადამუშავების პროცესი" ნიუტენთან. ამ პროცესის პროდუქტები კონკრეტული მიზნები და გეგმებია. მიზანზე ბანდურაც ლაპარაკობს, მაგრამ ისე, თითქოს ეს უკანასკნელი შემეცნებით სფეროს განეკუთნება; მიზანი წარმოდგენაა, ანუ როგორც ა. ელისი იტყოდა, "ცივი კოგნიციაა". ქცევის წარმართველ ძალად რომ გადაიქცეს, მისმა მოტივაციურმა "ტემპერატურამ" უნდა მოიმატოს, იგი დინამიზმის წყაროს უნდა დაუკავშირდეს. ბანდურა, ფაქტობრივად, არაფერს ამბობს ქცევის აღმძვრელ მოტივაციურ სისტემაზე, რომლის გააზრების გარეშე სრულყოფილი ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის დაფუძნება წარმოუდგენელია. სანამ ეს არ გაკეთებულა, აუხსნელი რჩება ძირითადი საკითხი — საიდან მომდინარეობს აქტივობა. ბანდურასთვის მიუღებელია ფროიდის პასუხი. მაგრამ ვერც თვითონ ამბობს რაიმე დამარწმუნებელს. სტანდარტი, როგორც შეფასების ეტალონი, თვითონ ვერ იქნება *მოტივატორი* და ვერ აღძრავს ქცევას. იგივე ითქმის მოლოდინზეც; მოლოდინი ეხება ქცევის იმ ასპექტს, რომელსაც შეიძლება განმტკიცების ეფექტი მოყვეს; მხოლოდ მაშინ გახდება ის მოტივატორი. მაგრამ, თვით განმტკიცება. ლოგიკურადაც და ფაქტობრივადაც, რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე დაიყვანება. მაშასადამე, მოლოდინი მხოლოდ იმდენად შეიძლება განვიხილოთ მოტივაციურ და არა მხოლოდ კოგნიტურ ფაქტორად, რამდენადაც ის უკავშირდება ქცევის რეალური დინამიზმის ამა თუ იმ წყაროს.

უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ მოტივაციის პრობლემა როტერის მიერ უფრო დამაკმაყოფილებლად არის გაანალიზებული. როტერთან ქცევის პოტენციალის განმსაზღვრელი "განმტკიცების ღირებულება" ცალსახად უკავშირდება რაიმე მოთხოვნილებას და მიუთითებს სუბიექტისთვის მისი დაკმაყოფილების მნიშვნელობაზე. აუცილებელია ისიც აღინიშნოს, რომ სოციალურ-კოგნიტურ კონცეფციაში არ არის გათვალისწინებული ფსიქიკური სინამდვილის ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი ასპექტი; საქმე ეხება არაცნობიერს. მოტივაციის გარდა, ბანდურა ამ საკითხშიც უპირისპირდება ფროიდს და უარყოფს არაცნობიერის ფსიქოანალიტიკურ გაგებას. ეს, შესაძლოა, მართებულიც იყოს. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ბანდურა არანაირ ალტერნატივას არ გვთავაზობს. სოციალურ-კოგნიტურ თეორიაში ამ მხრივ დიდი თეორი ლაქაა. არა და, დღეს უკვე ძნელია მოინახოს სერიოზული თეორეტიკოსი, ვინც ქცევის ორგანიზაციასა და რეგულაციაში არაცნობიერი პროცესების ყოველგვარ მონაწილეობას უარყოფს. ერთია მხოლოდ, რომ არაცნობიერ მექანიზმებს ზოგ შეხედულებაში მეტი

მნიშვნელობა ენიჭება. ზოგში – ნაკლები. საზოგადოდ, ნათელია, რომ ფსიქოლოგიური რეალობის მთელი სივრცის დასაფარავად ზოგადფსიქოლოგიურმა კონცეფციამ არაცნობიერის სფეროც უნდა მოიცვას. ამავე დროს, როგორც დ. უზნაძე მოითხოვდა, არაცნობიერი უნდა დახასიათდეს არა ნეგატიურად – როგორც იგივე ფსიქიკა ცნობიერების გარეშე – არამედ პოზიტიურად, არსებობის სპეციფიკური ფორმისა და ფუნქციის ჩვენებით. განხილულ თეორიულ სისტემას, ამ მხრივ, ჯერ კიდევ, ბევრი რამ აკლია.

ანალიზი უფრო განზოგადებული სახითაც შეიძლება წარმოვადგინოთ. ფსიქოლოგიის იმ მიმართულებებში, სადაც არაცნობიერის პრობლემა მთელი სიგრძე-სიგანით არის დამუშავებული (სიღრმის ფსიქოლოგია, განწყობის ფსიქოლოგია), ნაჩვენებია, რომ ტრადიციულ ცნობიერების ფსიქოლოგიას ცნობიერების ფენომენების აღმოცენებისა და არსებობის ფორმის გარკვევა უმთავრესად ერთი მიზეზის გამო უჭირდა: იგი უგულვებელყოფდა არაცნობიერს. ცნობიერების ნამდვილი ფსიქოლოგია არაცნობიერის ნამდვილ ფსიქოლოგიას გულისხმობს. თანამედროვე კოგნიტურ (ცნობიერების) ფსიქოლოგიაში ტრადიციული ფსიქოლოგიის ეს ფუნდამენტური შეცდომა არ იქნა სათანადოდ გათვალისწინებული. ამის დასტურია თუნდაც ამ თავში განხილული შეხედულებები. კოგნიტივიზმის მიერ ცნობიერების მნიშვნელობის ხაზგასმა მართლაც მისასალმებელია, მაგრამ ეს არ უნდა ხდებოდეს არაცნობიერის მნიშვნელობის უარყოფის ან შემცირების ხარჯზე. არაცნობიერი ფსიქიკური პროცესების რაობისა და როლის შესახებ თავისი პოზიციის ჩამოყალიბება კოგნიტურ ფსიქოლოგიას უთუოდ მოუწევს; წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ვერ ექნება სერიოზული პრეტენზია, გახდეს სხვა დიდი ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფციების ალტერნატივა.

კოგნიტური ფსიქოლოგების გარკვეული ნაწილი აღიარებს, რომ არაცნობიერ პროცესებს დიდი ადგილი უკავიათ ადამიანის ფსიქიკურ ცხოვრებაში და მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ მისი ქცევის ორგანიზაციაში. ამასთან, მათ არაცნობიერი სხვაგვარად ესმით ვიდრე ფსიქოანალიზს. ეს უკანასკნელი, როგორც ცნობილია, ხაზს უსვამს არაცნობიერის ინსტინქტურობას, ირაციონალურობას და ალოგიკურობას; ამტკიცებს მისი შინაარსის სექსუალურობას და აგრესიულობას (ეროსი და თანატოსი); მიუთითებს მისი ბუნების მოტივაციურობაზე (დინამიკური არაცნობიერი პროცესები). კოგნიტური ფსიქოლოგია იქიდან ამოდის, რომ "არ არსებობს ფუნდამენტური თვისობრივი განსხვავება გაუცნობიერებელ და გაცნობიერებულ პროცესებს შორის" (27; 113). ამ კონტექსტში აქცენტი კეთდება არაცნობიერის რაციონალურობაზე, ლოგიკურობაზე, მის შინაარსობრივ მრავალფეროვნებაზე, იმაზე, რომ შეუძლებელია მისი დაყვანა მოტივაციურ მოელენებზე. კოგნიტური ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით, არაცნობიერის "ფაქტოლოგია" მოიცავს განსხვავებული სახის ფსიქიკურ და ქცევით ავტომატიზმებს, სუბსენსორულ ფენომენებს, ინფორმაციის სხვადასხვა ასპექტების პარალელურ გადამუშავებას, ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად მომქმედ ფარულ მოგონებებს, ცნობიერი ანალიზის გარეშე წარმოქმნილ გრძნობებს, მე-კონცეფციებს და სტერეოტიპებს, რომლებიც გაუცნობიერებლად მოქმედებენ ინფორმაციის გადამუშავების პროცესებზე. ზოგადად კოგნიტივიზმისთვის დამახასიათებელი ინფორმაციული მიდგომა არაცნობიერ სფეროზეც ვრცელდება. არაცნობიერი შეიცავს ინფორმაციის გადამუშავების პროგრამის იმ ნაწილს, რომელიც არ ცნობიერდება. ის უკვე პერცეპტულ დონეზე აქტივირდება და ინფორმაციის გადამუშავების შემდგომ ეტაპებზეც მოქმედებს. კოგნიტური სისტემა ხშირად ისე ახორციელებს ინფორმაციის გადამუშავებას, რომ ეს სუბიექტის მიერ არ ცნობიერდება. საერთოდ კი, კოგნიტივისტების მონაცემებით,

შეზღუდული ინფორმაციიდან ცნობიერდება მხოლოდ ის, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია ამჟამინდელი ფუნქციონირებისთვის; ნაკლები ღირებულების ან მცირე ინტენსიობის ინფორმაცია კი საერთოდ არ ცნობიერდება (მაგალითად სუბსენსორული გაძღიზიანებლები). ასევე, კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში არაცნობიერის ემპირიული შესწავლის ყველაზე გავრცელებული მიდგომა დაკავშირებულია გამნელებული აღქმის პირობებში განსხვავებული მასალის ცნობიერებაში ასახვა-არასახვის ფიქსაციასთან.

რა შეიძლება ითქვა კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში არაცნობიერის შესახებ გაჟღერებულ მოსაზრებებზე? 1) ისინი არ წარმოადგენენ რამდენადმე სისტემატიზებულ კონცეპტუალურ მიდგომას, რომელიც საშუალებას შეაძლებს დაუპირისპირდეს თუნდაც ფსიქოანალიტიკურ შეხედულებას. მასში დაუბუნებელია არაცნობიერის ცნების უმნიშვნელოვანესი მახასიათებლები. ასე მაგალითად, არაცნობიერის ერთ-ერთი წამყვანი მკვლევარი კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში, კილსტრემი აღნიშნავს, რომ კოგნიტური არაცნობიერი უფრო რბილი, კეთილი და რაციონალურია, ვიდრე ფროიდის ბობოქარი არაცნობიერი (39). მაგრამ ამ დასასიათებას დიდი შემეცნებითი ღირებულება არ გააჩნია, ვინაიდან არაა განსაზღვრული სად, რა ფორმაში იმყოფება ეს "კარგი", ცნობიერებას მოკლებული ფსიქიკა. არ არის ნათელი არაცნობიერი ფსიქიკური პროცესების რეალური ბუნება, ანუ რას წარმოადგენენ ისინი ფსიქოლოგიურად. კოგნიტივიზმში ესოდენ გავრცელებულ კომპიუტერულ და ნეიროლოგიურ ანალოგიებს, ამ საკითხში სიცხადე ვერ შეაქვთ. 2) კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში ხაზგასმულია *კოგნიტური არაცნობიერი პროცესების* განსხვავებულობა დინამიკური არაცნობიერი პროცესებისაგან. მაგრამ არ არის ბოლომდე გარკვეული, თუ რას ნიშნავს ეს: იმას, რომ პარალელურად არსებობს ორი სახის არაცნობიერი, თუ იმას, რომ არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილე მხოლოდ კოგნიტური არაცნობიერი პროცესებით არის წარმოდგენილი. 3) თვალსაზრისი კოგნიტურ არაცნობიერზე ამოდის დაშვებიდან, რომ ცნობიერი და არაცნობიერი პროცესები პრინციპულად არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ის, რომ კოგნიტური არაცნობიერი და ცნობიერი პროცესები გონიერი, ლოგიკური და რაციონალურია და რომ მათში შინაარსის სელექცია მიმდინარეობს, არ ნიშნავს, რომ ამ პროცესებს შორის არ არსებობს ფუნდამენტური ხასიათის განსხვავება (პერვინი). ეს პრინციპული შეცდომაა და გამომდინარეობს რწმენიდან, რომ არსებობს მხოლოდ ერთი ტიპის ფსიქიკა, ის, რომელსაც ცნობიერება იცნობს. ამ შეცდომას უშვებდა კლასიკური ფსიქოლოგია და, როგორც ჩანს, თანამედროვე კოგნიტივიზმიც იმეორებს. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში აღნიშნულია ასეთი თვალსაზრისის უნაყოფობა, ვინაიდან ის არაცნობიერს მხოლოდ უარყოფითად ახასიათებს და არ ითვალისწინებს ფსიქიკის ამ სფეროს სპეციფიკას. კერძოდ იმ თვისებებს, რითიც არაცნობიერი განსხვავდება ცნობიერ ფსიქიკაში რეფლექსიის გზით გამოვლენილი თვისებებისაგან. ასეთ არაცნობიერს, ჰერბარტის თქმისა არ იყოს, შეადგენენ მოვლენები, რომლებიც ერთ დროს ცნობიერების "სცენაზე" იყვნენ, მაგრამ შემდეგ მისი ხელურბლის მიღმა აღმოჩნდნენ. არაცნობიერის თეორია, რომელიც კერ იძლევა არაცნობიერის ცნობიერებისაგან განსხვავებული შინაგანი ბუნებისა და სტრუქტურის დახასიათებას, უნაყოფოა (უზნაძე). 4) ქცევითი კოგნიტივიზმის ჩარჩოებში შექმნილ თეორიულ სისტემებში არაცნობიერ ფსიქიკურ სინამდვილესთან დაკავშირებული პროცესები და მექანიზმები ფაქტობრივად არ არის აღწერილი და გათვალისწინებული. შესედულება კოგნიტური არაცნობიერის შესახებ ჯერ არ მოიწიფებულა იმისთვის, რომ სერიოზული თეორეტიკოსების მიერ მსჯელობის საგანი გახდეს.

გამონაკლისს არც პიაჟე წარმოადგენს, მიუხედავად მისი მცდელობისა მიენახა

გარკვეული ადგილი კოგნიტური არაცნობიერის ცნებისთვის თავის თეორიულ სისტემაში. პიაჟე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ კოგნიტივისტური და ფსიქოანალიტიკური მიდგომები არაცნობიერის საკითხისადმი ოდესმე შეავსებენ ერთმანეთს. ფსიქოანალიზს სურს გამოავლინოს აფექტური პროცესების დაფარული მექანიზმები, ვინაიდან ემოციების განმცდელი ადამიანი არ აცნობიერებს მათ წარმომავლობას. პიაჟეს მიაჩნია, რომ კოგნიტური პროცესების მიმართაც იგივეე ითქმის. სუბიექტმა, ასე თუ ისე, იცის რაზე ფიქრობს, ოღონდ ვერ აცნობიერებს მისი აზროვნების წარმართველ სტრუქტურებს. კოგნიტურ არაცნობიერს ასეთი სტრუქტურების ერთობლიობა შეადგენს. ცნობიერება წვდება კოგნიტური აქტივობის შინაარს ან შედეგს, მაგრამ მისი სტრუქტურული და ფუნქციონალური მიზეზები, ანუ შინაგანი მექანიზმები, ცნობიერების მიღმა რჩება. კოგნიტური არაცნობიერის შემადგენელი კოგნიტური სტრუქტურები, პიაჟეს თანახმად, გარემოსთან ადაპტაციას ემსახურებიან და, მაშასადამე, *რეალობის პრინციპით* ხელმძღვანელობენ. ამას ვერ ვიტყვით ფსიქოანალიტიკურ არაცნობიერზე, სადაც *სიამოვნების პრინციპია* გაბატონებული. ამიტომ, გაუგებარი რჩება, როგორ აპირებს პიაჟე მათ შორის ხიდის გადებას.

პიაჟეს საფუძვლიანად აქვს შესწავლილი კოგნიტური სტრუქტურების ფორმირების და ფუნქციონირების პროცესი. ამ მხრივ მის კონცეფციაში მეტი გარკვეულობაა, ვიდრე კოგნიტივიზმში, სადაც არაცნობიერი სინამდვილის ფსიქოლოგიური დახასიათების დიდი დეფიციტი იგრძნობა. ამავე დროს, სისტემური და პოზიტიური თვალსაზრისი არაცნობიერ ფსიქიკაზე არც პიაჟეს მოძღვრებაშია მოცემული. დავიწყოთ იმით, რომ მისი პოზიცია ფუნქციონალისტურია და შემოიფარგლება ცალკეული ფუნქციების (თუნდაც მთლიანად კოგნიტური სფეროს) არაცნობიერი მექანიზმების ჩვენებით. გარდა ამისა, მის მიერ კოგნიტურ არაცნობიერში შეტანილი მოვლენების შესახებ ადრეც იყო ცნობილი. ის გარემოება, რომ აზროვნების მექანიზმები არ ცნობიერდება, ჯერ კიდევ ვიურცბურგელებმა დაადგინეს (26). მიუხედავად ამისა, მათ ნათელი წარმოდგენა არ ჰქონდათ ამ მექანიზმების ბუნებაზე. ისეთი აღწერითი ცნებები, როგორიცაა დეტერმინაციის ტენდენცია, დამაკმაყოფილებლად ვერ ჩაითვლება. პიაჟე საკუთარი ადექვატურადაც რომ წვდებოდეს კოგნიტური პროცესების არაცნობიერი მექანიზმების ბუნებას, მისი ყურადღების მიღმა მაინც რჩება ქცევის აფექტურ-მოტივაციური მხარე. იგი თავადვე აღნიშნავს, რომ არაცნობიერი "აფექტური და კოგნიტური მექანიზმები განუყოფელია, თუმცა განსხვავებული: პირველნი ეფუძნებიან ენერგიას, მეორენი — სტრუქტურას" (28; 260). პიაჟემ, საუკეთესო შემთხვევაში, იცის სტრუქტურა, მაგრამ არ იცის ენერგია; იგი არასდროს შეუსწავლია. ქცევა კი კოგნიტურისა და აფექტურ-მოტივაციურის ერთიანობაა. ქცევას, როგორც თავისებურ მოვლენას, თავისთავად უნდა გააჩნდეს არაცნობიერი საწყისი, მექანიზმი, რომელიც არ დაიყვანება არც კოგნიტურ და არც აფექტურ არაცნობიერზე, ან მათ უბრალო ჯამზე. იგი უნდა მოიცავდეს ქცევის მთლიან სუბიექტს (ყველა სტრუქტურით) მის განუყოფელ კავშირში აქტივობის განმსაზღვრელ სიტუაციასთან. უზნაძის თეორიაში, განწყობის მოვლენის სახით, სწორედ ასეთი არაცნობიერი სინამდვილეა კონცეპტუალიზებული (იხ. თავი მერვე).

აქამდე განხილული სისტემების ავტორებს, მათი მკაფიო კოგნიტივისტური ორიენტაციის გარდა საგულდაგულოდ ჩატარებული ექსპერიმენტული გამოკვლევებისადმი ერთგულებაც აერთიანებდა. ყველა მათგანი ისე ადგენდა და აზუსტებდა ცნებებს, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მათი ემპირიული შემოწმება კონტროლირებად პირობებში. ამდენად, მათი სამუშაო უფრო აკადემიური ფსიქოლოგიის ჩარჩოებში სწარმოებდა.

ამავე დროს, ფსიქოლოგიის კოგნიტური მიმდინარეობის ფარგლებში თავიდანვე გამოირჩეოდნენ მკვლევარები, რომლებიც კლინიკური მეთოდოლოგიის საფუძველზე მუშაობდნენ. ისინი თეორიულ პრინციპებს ფსიქოთერაპიულ მონაცემებზე დაყრდნობით აყალიბებდნენ და ფსიქოკორექციულ პრაქტიკაში აფუძნებდნენ. სადღეისოდ არსებობს ფსიქოთერაპიული სისტემების მრავალი სახეობა, რომელთა თეორიულ ბაზას, არსებითად, კოგნიტური ფსიქოლოგია შეადგენს.

ამ ორიენტაციის ფსიქოლოგებში ყველაზე გავლენიანი თეორეტიკოსი, ალბათ, **ჯორჯ ალექსანდერ კელია** (1905-1966). მის მიერ დამუშავებული *პიროვნული კონსტრუქტების თეორია* საყოველთაოდ არის ცნობილი. კელი პიროვნების ფსიქოლოგიის სფეროში კოგნიტივისტური მიდგომის ერთ-ერთი პიონერია. მისთვის შემეცნებითი მხარე ადამიანში იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ პიროვნება მეცნიერ-მკვლევარის ანალოგად არის გაგებული. მეცნიერის მსგავსად, ადამიანი ანალიზებს სხვადასხვა ვითარებას, აყალიბებს მათ შესახებ გარკვეულ შეხედულებებს და, ამის საფუძველზე, წინასწარ განჭვრეტს მომავალ მოვლენებს. აქედან გამომდინარეობს ადამიანის ბუნების ორი უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელი: ერთი ის, რომ იგი უბრალოდ კი არ რეაგირებს გარემოცვაზე, არამედ აქტიურად ქმნის ამ უკანასკნელის შესახებ თავის წარმოდგენას, მის ფსიქიკურ რეპრეზენტაციას და მეორე, რომ იგი ძირითადად მომავალზეა ორიენტირებული. პიროვნების არც ერთ მკვლევართან (ალბათ ოლპორტის გარდა) ადამიანის მომავალზე ორიენტირებულობა (ე.წ. პროსპექტულობა) არ არის ისე ხაზგასმული, როგორც კელის სისტემაში. ადამიანს მომავალი აწუხებს, მომავალი ხიბლავს და არა წარსული; იგი ყოველთვის ცდილობს მომავალში შეიხედოს აწმყოს ფანჯრიდან, ამბობს კელი. ეს არსებითად განასხვავებს მის შეხედულებებს ფსიქოანალიზისაგან, სადაც აქცენტი წარსულზე კეთდება.

მოვლენების აღსაწერად და ასახსნელად მეცნიერები თეორიულ კონსტრუქციებს მიმართავენ. ამის მსგავსად, ადამიანებიც ქმნიან და იყენებენ გარკვეულ კოგნიტურ ანუ აზროვნებით სტრუქტურებს – ე.წ. *კონსტრუქტებს*, რათა მოახდინონ მოვლენებისა და ვითარებების *კატეგორიზაცია, ინტერპრეტაცია* და *პროგნოზირება*. აკვირდებიან რა მოვლენებს, ადამიანები აფიქსირებენ მათში მსგავს და კონტრასტულ მხარეებს, ისეთებს, როგორიცაა კარგი-ცუდი, მაღალი-დაბალი, მაგარი-რბილი, წყნარი-აღელვებული, კეთილი-ბოროტი და მრავალი სხვა. ეს პიროვნული კონსტრუქტების მაგალითებია, რომელთა მეშვეობითაც ადამიანები აფასებენ და აწესრიგებენ თავის ცხოვრებისეულ სამყაროს. პიროვნება კონსტრუქტების სისტემას წარმოადგენს.

პიროვნული კონსტრუქტი კელის თეორიის ძირითადი ცნებაა. მასში კონსტრუქტების განსხვავებული სახეები განიხილება იმის მიხედვით, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი არიან ისინი პიროვნებისთვის (*ცენტრალური და პერიფერიული კონსტრუქტები*), მოვლენების რამდენად ფართო წრეს მოიცავენ (*გამოყენების დიაპაზონი*), რამდენად ექვემდებარებიან სიტყვიერ ფორმულირებას (*ვერბალური და არავერბალური კონსტრუქტები*), რამდენად ექვემდებარებიან შეცვლას (*შეღწევადობა-შეუღწევადობა*) და ა.შ. ადამიანები ერთმანეთისგან იმით განსხვავდებიან, თუ რა სახის და რა რაოდენობის კონსრუქტებს იყენებენ ქცევაში, რამდენად რთულია კონსტრუქტების სისტემის ორგანიზაცია და რამდენად მოქნილია სისტემა გაფართოებისა და ცვალებადობის თვალსაზრისით. ამის მიხედვით ყველა ადამიანის კონსტრუქტების სისტემა უნიკალურია (17).

როცა კონსტრუქტების სისტემა ველარ ახდენს მოვლენების ეფექტურ პროგნოზირებას, საჭირო ხდება მისი შეცვლა. ასეთი სიტუაცია მაშინ იქმნება, როდესაც ადამიანი ახალ ან უცხო მოვლენებს ხვდება, ისეთებს, რომლებიც ან არ არიან ასახული მის კონსტრუქტებში ან მათთან წინააღმდეგობაში მოდიან. ამ დროს ხდება ახალი კონსტრუქტების შექმნა ან უკვე არსებულის შინაარსის გაფართოება. ეს უკანასკნელი იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორია ამა თუ იმ პიროვნების კონსტრუქტების შეღწევადობის დონე. ეს პარამეტრი აღნიშნავს კონსტრუქტების თვისებას, მოახდინოს ახალი ინფორმაციის ასიმილაცია და, შესაბამისად, გარკვეულად შეცვალოს თავისი სტრუქტურა (კელი ამას *მოდულაციასაც* უწოდებს). შეღწევადობის დაქვეითება ადამიანის ფსიქოლოგიური რიგიდულობის გამოხატულებად ითვლება.

კონსტრუქტების სისტემა ქცევის *რეგულაციას* ემსახურება. ამიტომ, ამ სისტემის ფუნქციონირების დეფექტი ქცევის დარღვევას იწვევს. პათოლოგიური ქცევისას ადამიანი ცდილობს შეინარჩუნოს კონსტრუქტების შინაარსი და სტრუქტურა, თუმცა ის ვერ უზრუნველყოფს სწორ წინასწარმეტყველებას და ქცევის მიზნის მიღწევას. პოზიტიური ცვლილებების პროცესის არსი კონსტრუქტების კოგნიტური სისტემის რეკონსტრუქციაში, მის განვითარებასა და გაუმჯობესებაში მდგომარეობს. ერთ შემთხვევაში ეს შეიძლება გულისხმობდეს სისტემაში ახალი კონსტრუქტების შემოტანას, მეორეში — ძველი კონსრუქტების მოსპობას; ზოგჯერ საჭიროა კონსტრუქტების შინაარსის გაფართოება ან, პირიქით, შეკვეცა, შეღწევადობის გაზრდა და ა.შ. ამ მიზნების მისაღწევად კელიმ შექმნა ფსიქოთერაპიული სისტემა, რომელიც *ფიქსირებული როლების* თერაპიის სახელითაა ცნობილი. კელის ეკუთვნის, აგრეთვე, პიროვნული კონსტრუქტების დიაგნოსტირების ცნობილი მეთოდიკა — *როლური კონსტრუქტების რეპერტუარული ტესტი* (38). სამწუხაროდ კელის თეორიაში, ღიად არის დატოვებული ძალიან მნიშვნელოვანი საკითხი იმის შესახებ, თუ რა ფაქტორები განსაზღვრავენ კონსტრუქტების შინაარსსა და სტრუქტურას, მის ადაპტურ ან არაადაპტურ (ავადმყოფურ) თვისებებს. კონსტრუქტების სისტემაში არსებული ამა თუ იმ დეფექტის წარმომაცლობა ახსნას მოითხოვს, რის გარეშეც ძნელია გაირკვეს, თუ სად უნდა ვეძებოთ ავადმყოფობის ფუნდამენტური მიზეზები (ორგანიზმში თუ გარემოში) და, შესაბამისად, გამოვიმუშაოთ მისი პრევენციისა და მკურნალობის ადექატური სტრატეგია.

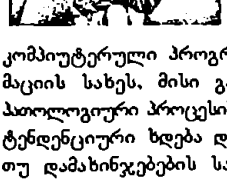

აარონ ბეკის (1921) მოდელიც კლინიკური ფსიქოლოგიის ნიადაგზეა შექმნილი. ის, პირველ ყოვლისა, ფსიქიკური დარღვევის მექანიზმის გარკვევასა და შესაბამისი თერაპიის შემუშავებას ემსახურება. ეს ყოველივე კოგნიტური ფსიქოლოგიის ფარგლებში ხორციელდება. ბეკის მიხედვით, ორგანიზმის გარემოსთან ადაპტაციის საკვანძო მომენტს ინფორმაციის გადამუშავება წარმოადგენს. სპეციალური ფსიქიკური ფუნქციონალური აპარატი უზრუნველყოფს გარემოდან ინფორმაციის მიღებას, მის სინთეზირებას და, ამის საფუძველზე, მოქმედების დაგეგმვას. ეს ფუნქციონალური აპარატი, კოგნიტივიზმის სულისკვეთების შესაბამისად, გაზრდილია როგორც კომპიუტერული პროგრამის ანალოგი. პროგრამა განსაზღვრავს შემოსული ინფორმაციის სახეს, მისი გადამუშავების ხერხებს და, აქედან გამომდინარე, პასუხებს. პათოლოგიური პროცესის შემთხვევაში, ინფორმაციის მიღება-გადამუშავებისას, აზროვნება ტენდენციური ხდება და შეცდომების წყაროდ იქცევა. ბეკი კონიტური შეცდომების თუ დამახინჯებების საკმაოდ გრძელ სიას ადგენს. ამ სიაში შედის: *უსაფუძვლო*

დასკვნები — ესაა დასკვნები, რომელიც კეთდება მტკიცებულებების უქონლობისა და, შესაძლოა, რეალობასთან სრული შეუსაბამობის პირობებში. მაგალითად მომუშავე დედა, რომელიც მძიმე სამუშაო დღის ბოლოს მიდის დასკვნამდე, რომ "იგი ძალიან ცუდი დედაა". *შერჩევითი აბსტრაქცია* — სიტუაციის კონცეპტუალიზაცია კონტექსტიდან ამოღებული დეტალის მიხედვით, რაც ხდება სხვა, უფრო მნიშვნელოვანი ინფორმაციის იგნორირების ფონზე. მაგალითად ყმაწვილი, რომელიც ხმაურიან წვეულებაზე ეჭვიანობას იწყებს იმის გამო, რომ მისმა შეყვარებულმა გოგონამ თავი სხვისკენ მიაბრუნა, რათა უკეთ გაეგონა მისი ნათქვამი. *ზოგენერალიზაცია* — ზედმეტად ფართო და გაუმართლებელი განზოგადება ერთი ან რამდენიმე იზოლირებული შემთხვევის საფუძველზე. მაგალითად ქალი, რომელიც იმედის გამაცრუებელი პაემანის მერე ასკვნის, რომ "ყველა მამაკაცი ერთნაირია. მე ყოველთვის უარყოფილი ვიქნები". *პერსონალიზაცია* — მოვლენების ინტერპრეტაცია პიროვნული მნიშვნელობის თვალსაზრისით, საკუთარ თავთან მიმართებაში. მაგალითად დეპრესიული ფსიქოტიკი იწყებს თავის თავის დადანაშაულებას იმაში, რომ მან გამოიწვია ეპიდემია შორეულ ქვეყანაში, რომლის შესახებ ტელევიზორში გაიგო; დეპრესიული ნევროტიკი გამვლელის მოღუშული სახის დანახვაზე ფიქრობს : "მას მე ვეზიზღები". *გადაჭარბება ან დაკნინება* — რაიმე მოვლენის შედეგების გაზვიადება ან მისი მნიშვნელობის აშკარა შემცირება. გადაჭარბების მაგალითია სტუდენტი, რომელიც წინასწარმწტყველებს, რომ აუცილებლად ჩაიჭრება, თუ ოდნავ მაინც ინერვიულებს გამოცდაზე; დაკნინების მაგალითია, როცა ადამიანი უკურნებელი სენით შეპყრობილ დედაზე ამბობს, რომ იგი "ოდნავ გაციებულია". *დიქოტომიური აზროვნება* — მოვლენების შეფასება უკიდურეს კატეგორიებში (შავ-თეთრი, ან-ან), მაქსიმალიზმის ნიშნით აღბეჭდილი აზროვნება. მაგალითად სტუდენტი, რომელიც ფიქრობს, რომ თუ ამ საგანს აუცილებლად ფრიადზე არ ჩაბარებს, იგი უიღბლო და ხელმოცარული კაცი ყოფილა. ამ სიის გაგრძელება კიდევ შეიძლება.

პათოლოგიის შემთხვევაში კოგნიტური დამახინჯება იმ თემების მიმართულებით წარიმართება, საითაც *კოგნიტური ძერა* მოხდა. მაგალითად, დეპრესიის დროს ასეთია დამარცხებისა და უსუსურობის თემა, შფოთვისას — ხიფათისა და ა.შ. ამდენად, ყველა ფსიქიკურ პათოლოგიას სპეციფიკური პროგრამა ან სქემა გააჩნია. ბეკის *კოგნიტური სქემის* ცნება კელის პიროვნული კონსტრუქტის ცნების ანალოგიურია და გულისხმობს გამოცდილებისა და ქცევის მაორგანიზებელ კოგნიტურ სტრუქტურას. ეს არის შედარებით მდგრადი კოგნიტური მოდელი, რომელიც ადამიანების განწყობების საშუალებით მოქმედებს ინფორმაციის სელექციისა და სინთეზირების პროცესებზე. თავისთავად სქემა არ შეიძლება ჩაითვალოს ნორმალურად ან პათოლოგიურად; მაგრამ იგი შეიძლება იყოს ადაპტური ან არაადაპტური. ამ არაადაპტურობას ყოველთვის თავისებური სახე აქვს (10). შფოთვისას აქტივირდება *გადარჩენის პროგრამა* — ინფორმაციული ნაკადიდან სუბიექტი ირჩევს *ხიფათის შემცველ სიგნალებს* და თრგუნავს *უსაფრთხოების სიგნალებს*. აქტივობაში ეს გამოვლინდება იმით, რომ ინდივიდი განერიდება ყოველ ობიექტურად ნეიტრალურ სიგნალს, რომელსაც იგი შეცდომით საფრთხის მნიშვნელობას მიაწერს. დეპრესიის პროგრამა მოიცავს სამ მომენტს ანუ ე.წ. *დეპრესიის კოგნიტურ ტრიადას*: ესენია *ნეგატიური წარმოდგენა თავის თავზე*, როგორც წარუმატებელ და უმაქნის ადამიანზე, *ნეგატიური წარმოდგენა სამყაროზე*, როგორც მტრულსა და მაფრუსტრირებელზე და *ნეგატიური წაროდგენა მომავალზე*, როგორც შავბნელსა და უპერსპექტივოზე. ამგვარი კოგნიცია იწვევს ყოველდღიური სირთულეების გაზვიადებას და მათ განცდას ნამდვილ უბედურებად.

მრავალი გამოკვლევა ადასტურებს, რომ ბეკის დეპრესიის კოგნიტური ტრიადა, პრინციპში, სწორად აღწერს დაავადების სურათს. ამასთან, ჯერ კიდევ გაურკვეველი რჩება, ტრიადაში გათვალისწინებული საქმის ეითარება დეპრესიის მიზეზია თუ მისი შედეგი ან, უბრალოდ, დეპრესიის სიმპტომი (11). საზოგადოდ, დეპრესიისა და სხვა ნეგატიური კოგნიტური სქემები გამოწვეულია წარუმატებელი ცხოვრებისეული გამოცდილების დაგროვებით (მაგალითად, მკვეთრი კრიტიკა სახლში, სასწავლებელში, სამსახურში, ახლობლის დაკარგვა, გარემოცვის მხრიდან აგდებული დამოკიდებულება, ფრუსტრაცია სასიყვარულო ურთიერთობებში, სხვადასხვა საქმიანობაში და ა.შ.). მაგრამ, ეს გამოცდილება ზედ ედება უკვე არსებულ დეპრესიულ სქემას, რომელიც ცხოვრების ადრეულ ეტაპებზე ფორმირდება და ინდივიდში მიდრეკილების სახით ვლინდება. უფრო მეტიც, არსებობს სრულიად, გარკვეული მემკვიდრული მიდრეკილებაც დეპრესიისა და სხვა დარღვევების მიმართ. საერთოდ სულიერი დარღვევები ბეკის მიერ განიხილება, როგორც ეეოლუციური და ბიოლოგიური ფაქტორების ურთიერთქმედება განეითარებისა და გარემოს ფაქტორებთან. მაგრამ, როგორიც არ უნდა იყოს სპეციფიკური არაადაპტური კოგნიტური სქემების წარმოშობის ისტორია, ყველა მათგანი, ჯერ ერთი, დამყარებულია მცდარ ვარაუდებზე და გაზვიადებულია და შემდეგ, აქტივაციის მერე თვითგანხორციელებად ხასიათს იძენს და ძალიან ძნელად, ან სულ არ ექვემდებარება თვითრეგულაციას. ამიტომ, მათ დასარეგულირებლად საჭირო ხდება კოგნიტური ფსიქოთერაპევტის დახმარება. როგორც დეპრესიის, ისე სხვა პათოლოგიების შემთხვევაში *კოგნიტური თერაპიის* მიზანი ინფორმაციის გადამუშავებაში არსებული დარღვევის გამოსწორება და აზროვნების ტენდენციურობის აღმოფხვრაა. ბეკისეული ფსიქოთერაპიის სტრატეგია მიმართულია პარტნიორობაზე თერაპევტსა და პაციენტს შორის, რათა ამ უკანასკნელმა თავისი კოგნიტური შეცდომების რაციონალიზაცია მოახდინოს. ამისთვის მიმართავენ *სოკრატულ დიალოგს*; საუბარი მიმდინარეობს საგანგებოდ შერჩეული კითხვების დახმარებით, რაც ემსახურება პრობლემის შესწავლას, პაციენტის აზრებისა და წარმოდგენების იდენტიფიკაციას, იმის გაგებას, თუ რა მნიშვნელობას დებს იგი სიტუაციებსა და მოვლენებში; ასევე, არაადექვატური კოგნიციის შედეგების პროგნოზირებას. შემგომში, როცა თერაპევტის დახმარებით პაციენტი *აღმოაჩენს* საკუთარი კოგნიციის მცდარობას, მრავალრიცხოვანი კოგნიტური და ქცევითი ტექნიკის საშუალებით იგი ახალ გამოცდილებას შეიძენს და, საბოლოო ჯამში, აყალიბებს რეალისტურ კოგნიციას.

ალბერტ ელისი (1913), *რაციონალურ-ემოციური ფსიქოთერაპიის* ავტორი, აგრეთვე ცდილობს შეცვალოს დამახინჯებული, ირაციონალური კოგნიციები რეალისტური, ადაპტური კოგნიციებით. სახელწოდებიდანაც ჩანს, რომ ავტორი კოგნიტურ და ემოციურ სფეროებს შორის მჭიდრო კავშირის დაშვებიდან ამოდის. როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში ქცევის ანალიზი უმთავრესად კოგნიტურ-აფექტური და კოგნიტურ-მოტივაციური წარმონაქმნების საშუალებით სწარმოებს. ელისი ამ კავშირის იდეას სხვადასხვაგვარად ანეითარებს. ჯერ ერთი, იგი გამოყოფს ფსიქიკის ერთეულს, რომელშიც ეს კავშირი რეალურად ხორციელდება და რომელიც უშუალოდ განსაზღვრავს ქცევის ხასიათს. ამ ერთეულს ქმნის *რაციონალური* და *ირაციონალური განწყობები* თუ *რწმენები*. რაციონალური განწყობების სისტემას, რომელიც ნორმალურ ადამიანებში ფუნქციონირებს, აყალიბებს მოქნილი კოგნიტურ-ემოციური კავშირები. ეს სისტემა პოტენციალურ, შესაძლებელ

ქცევებს გულისხმობს; კერძოდ, მოვლენების ამა თუ იმ მიმართულებით განვითარების სურვილს იმ უპირატესობების გამო, რაც ასეთ განვითარებასთან არის დაკავშირებული. როგორი ძალისაც არ უნდა იყოს მისი აფექტური კომპონენტი, იგი არ ეუფლება ინდივიდს მთლიანად ან დიდი ხნით და არ აფერხებს ქცევის მიზნების განხორციელებას. ირაციონალური განწყობები ხისტ კოგნიტურ-ემოციურ კავშირებს გამოხატავენ. მათ აქვთ მკაცრი მოთხოვნის, ან, ავტორის თქმით, *აბსოლუტური მოთხოვნის ხასიათი;* აქედან გამომდინარე, ისინი, როგორც წესი, რეალობის მიმართ არაადექვატურები არიან. ავადმყოფური ქცევა ირაციონალურ განწყობებს თუ რწმენებს უკავშირდება.

კოგნიტურ-ემოციური კავშირების გააზრების კიდევ ერთ ვარიანტს წარმოადგენს შეხედულება *ციკი, თბილი* და *ცხელი კოგნიციების* შესახებ, სადაც კოგნიციების ტემპერატურა მათთან დაკავშირებული გრძნობების ინტენსიობას გამოხატავს. მაგალითად, იმ მამაკაცის კოგნიცია, ვისი ცოლიც გაბრაზებულია, შეიძლება სამი სახის ტემპერატურული რეჟიმით გამოიხატოს: ერთია ციკი — "მე ვხედავ, რომ ჩემი ცოლი ფიცხია"; მეორე თბილი — "მე არ მომწონს მისი სიფიცხე და მაღიზიანებს მისი ქცევა", ხოლო მესამე ცხელი — "მე სრულიად ვერ ვიტან მის საქციელს, იმას, რომ შეურაცხყოფას მაყენებს. რაში მჭირდება ასეთი, ნამდვილად მოეკვლავ!".

და ბოლოს, როგორც ფსიქოთერაპევტი, ელისი თვლის, რომ კოგნიტური სფეროს შეცვლა დაკავშირებულია ემოციური სფეროს შეცვლასთან. შესაბამისად, კოგნიტური სფეროს მკურნალობა ემოციური სფეროს მკურნალობას გულისხმობს და, საბოლოო ჯამში, ქცევისას.

ირაციონალური რწმენების რაოდენობა, პრინციპში, უსასრულოა, მაგრამ ელისი მაინც გამოყოფს რამდენიმეს, რომლებიც, მისი დაკვირვებით, ყველაზე ხშირად უქმნიან პრობლემებს პაციენტებს. ასეთია, მაგალითად რწმენა, რომ 1. ყველა უბედურება გარედან არის თავსმოხვეული; 2. მოზრდილი ადამიანისთვის სრულიად აუცილებელია, რომ მისი ყოველი ქმედება სხვებისთვის მოსაწონი იყოს; 3. ბედნიერებისკენ მიმავალი გზა დინების მიყოლა და არაფრის კეთებაა; 4. კატასტროფაა, როცა ყველაფერი ისე არ მიდის, როგორც გსურს; 5. ის, რამაც ერთხელ ძლიერ იმოქმედა თქვენს ცხოვრებაზე, ყოველთვის იმოქმედებს მასზე; 6. უნდა ყველაფერი იცოდე, შეგეძლოს, გესმოდეს და ყველაფერში აღწევდე წარმატებას; 7. ყველას ესაჭიროება იმაზე ძლიერი და მნიშვნელოვანი რამ, ვიდრე ის, რასაც თავის თავში ატარებს; 8. ჩვენ არ ვფლობთ ჩვენ გრძნობებს და შეუძლებელია არ განვიცადოთ ისინი; 9. უფრო ადვილია თავი აარიდო პასუხისმგებლობას და სირთულეებს, ვიდრე გადალახო ისინი; 10. ჩვენს კეთილდღეობაზე გავლენას ახდენს სხვა ადამიანების ქმედებები, ამიტომ საჭიროა ყველაფრის გაკეთება, რათა ისინი სასურველი მიმართულებით შეიცვალონ.

ელისის მიხედვით, ფსიქოთერაპევტის ამოცანაა გამოავლინოს ირაციონალური განწყობები, დაფიქსიროს მათზე პაციენტის ყურადღება, მიიღოს აუცილებელი ზომები მათ შესაცვლელად და ადექვატური, რაციონალური კოგნიციის ჩამოსაყალიბებლად; შემდეგი ამოცანაა დადებითი ცვლილებების განმტკიცება. თერაპია გულისხმობს განსხვავებული მეთოდების გამოყენებას კოგნიტურ, ემოციონალურ და ქცევით დონეზე. ამ მიზნით პაციენტს სხვადასხვა დავალებებს აძლევენ და სთხოვენ შეასრულოს გარკვეული მოქმედებები; მიმართავენ ლოგიკურ არგუმენტაციას, დარწმუნებას, იუმორს, დაცინვასაც კი. ამის მიღწევა უკვე ფსიქოთერაპიული ტექნიკის საკითხია, ტექნიკისა, რომელიც კოგნიტური მიმდინარეობის ფარგლებში დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა (4)(24)(45).

ლიტერატურა

1. ნადირაშვილი შ. განწყობის ანთროპული თეორია. თბილისი, 2003.
2. უზნაძე დ. განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ.19, 1941.
3. ჩხარტიშვილი შ. განწყობა და ცნობიერება. თბილისი, 1975.
4. Александров А. А. Современная психотерапия. СПб, 1997.
5. Андреева Г. М., Богомолов Н.Н., Петровская Л.А. Современная социальная психология на западе. М., 1978.
6. Аронсон Э. Теория диссонанса: прогресс и проблемы. В кн.: Современная зарубежная социальная психология. Тексты. М., 1984.
7. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. М., 1996.
8 Аткинсон Р. Человеческая память и процесс обучения. М., 1980.
9. Бандура А., Уолтерс Р. Принципы социального научения. В кн.: Современная зарубежная социальная психология. Тексты. М., 1984.
10. Бек А. Когнитивная психотерапия расстройств личности. СПб., 2002.
11. Бек А., Раш А., Шоу Б., Эмери Г. Когнитивная терапия депрессии. СПб., 2003.
12. Брунер Дж. Психология познания. М., 1977.
13. Василюк Ф.Е. Психология переживания. М., 1984.
14. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология. М., 1982.
15. Гейвин Х. Когнитивная психология. СПб., 2003.
16. Ждан А.Н. История психологии. М., 1999.
17. Келли Дж. Психология личных конструктов. СПб., 2000.
18. Клацки Р. Память человека: структуры и процессы. М., 1978.
19. Линдсей П., Норман Д. Переработка информации человеком. М., 1974.
20. Лихи Т. История современной психологии. СПб., 2003.
21. Мадди С. Теории личности. Сравнительный анализ. СПб., 2002.
22. Миллер Дж., Галантер Ю., Прибрам К. Планы и структуры поведения. М., 1965.
23. Найсер У. Познание и реальность. М., 1981.
24. Нельсон-Джоунс Р. Теория и практика консультирования. СПб., 2000.
25. Нюттен Ж. Мотивация. В кн.: Экспериментальная психология. Ред. П. Фресс, Ж. Пиаже. Вып. V, М., 1975.
26. Основные направления исследований психологии мышления в капиталистических странах. Под ред. Е.В.Шороховой. М., 1966.
27. Первин Л., Джон О. Психология личности. Теория и исследования. М., 2000.
28. Пиаже Ж. Аффективное бессознательное и когнитивное бессознательное. В кн.: Жан Пиаже: теории, эксперименты, дискуссии. М., 2001.
29. Смит Н. Современные системы психологии. СПб., 2003.
30. Солсо Р. Когнитивная психология. М., 1996.
31. Холл К. Л., Линдсей Г. Теории личности. М., 1997.
32. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 1997.
33. Шульц Д., Шульц С. История современной психологии. СПб., 1998.
34. Bandura A. The self system in reciprocal determinism. American Psychologist, 1978, 3.
35. Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood

Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1986.
36. Cognitive consistency. Motivational antecedents and behavioral consequents. Feldman S. (Eds). Academic Press, 1966.
37. Festinger L. A theory of cognitive dissonance. Stenford: Stenford University Press, 1957.
38. Kelly G. A theory of personality: The psychology of personal constructs. New York: Norton, 1963.
39. Kihlstrom J. F. The psychological unconscious. In L. A. Pervin (Ed). Handbook of personality: Theory and research. New York: Guilford Press, 1990.
40. Neiser V. Cognitive psychology. New York: Appleton-Century-Crofts, 1967.
41. Nutten J. Tache, reussite et echec: theorie de la conduite humaine. Louvain: Publications Universitaires de Louvain; Paris: Beatrice-Nauwelaerts, 1961.
42. Nutten J. Motivation, planning and action. A relational theory of behavior dynamics. Leuven: Leuven University Press: Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum Associates, 1984.
43. Overskeid G. Cognitivist or behaviorist – Who can tell the difference? The case of implicit and explicit knowledge. British Journal of Psychology, 1995, 86.
44. Palmer S. E. Fundamental aspects of cognitive representation. In: E. Rosch, B. B. Loyd (Eds). Cognition and categorization. Hillsdale (N.J.): Erlbaum, 1978.
45. Patterson C. H. Theories of councellig and psychotherapy. New York: Harper and Row, 1986.
46. Rotter J. B. The development and applications of social learning theory: Selected papers. New York: Praeger, 1982.
47. Wicklund R. A., Brehm J. W. Perspectives of cognitive dissonance. Hillsdale (N.J.): Erlbaum, 1976.
48. Woodworth R. S. Psychology (4nd ed). New York: McGraw-Hill, 1945.
49. Zajonc R. B. Cognitive theories in social psychology. In C. Lindzey, E. Aronson (Eds.). The handbook of social psychology, vol.2. Massachusetts: Addison-Wesley, 1968.

თავი მეთორმეტე

ფსიქოლოგიური მეცნიერება: მდგომარეობა და განვითარების ტენდენციები

ფსიქოლოგია, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერება, ყოველთვის ურთიერთდაპირისპირებული და ზოგჯერ ურთიერთგამომრიცხავი ზოგადფსიქოლოგიური კონცეფციების ჭიდილის ასპარეზს წარმოადგენდა. ეს ვითარება, რომელიც ფსიქოლოგიის დისციპლინარულ ერთიანობას ეჭვის ქვეშ აყენებს, კარლ ბიულერის მიერ მონათლულია *ფსიქოლოგიის კრიზისად* (76). მისი ანალიზი მეთოდოლოგიური კვლევის ერთ-ერთი მთავარი საკითხია.

კრიზისს არსებითად ორი წყარო ასაზრდოებს. ერთი ის, რომ ზოგადობის პრეტენზიის მიუხედავად, თეორიული სისტემები მეტნაკლებად მაინც ზღუდავენ კვლევის საგნობრივ ველს და ფსიქოლოგიური რეალობის სხვადასხვა ასპექტებზე აკეთებენ აქცენტს. მეორე ის, რომ ფსიქოლოგიური თეორიის ხასიათზე ყოველთვის აისახება მისი ფილოსოფიურ-მსოფლმხედველობრივი საუძველის თავისებურებანი. აქედან გამომდინარე, ჩვეულებრივ, ფსიქოლოგიის ორი ძირითადი ნაირსახეობა გამოიყოფა. ამგვარ დაყოფას ჩვენი მეცნიერების სათავეებთან მიეყავართ (ვუნდტი-ბრენტანო). *ორგვარი ფსიქოლოგიის* იდეა ყველაზე მკვეთრად ახსნითი და აღწერითი (დილთაი) ან გაგებითი (შპრანგერი) ფსიქოლოგიების დაპირისპირებაში ჩამოყალიბდა (20)(69). შემდგომში მან *ბუნებისმეტყველო* და *ჰუმანიტარული* ფსიქოლოგიის დიქოტომიის სახე მიიღო. სადემარკაციო ხაზი თეორიებს შორის, ამ შემთხვევაში, მეთოდოლოგიურ პრინციპებზე გადის.

ბუნებისმეტყველურად ან სციენტისტურად ორიენტირებულ ფსიქოლოგიას ამ კუთხით ახასიათებს შემდეგი: დეტერმინიზმის პრინციპის თანმიმდევრული დაცვა, ნომოთეტურობა, ანუ ზოგადი კანონზომიერებების ძიება, კვლევის მკაცრი მეცნიერული, მათ შორის ექსპერიმენტული პროცედურების გამოყენება, ცოდნის ვერიფიკაცია, პროცესების პროგნოზირება და მართვა. ამ ნიშნებით ხასიათდება ბიპეეიორიზმის ყველა ნაირსახეობა, გეშტალტფსიქოლოგია და ველის თეორია, ზოგიერთი პერსონოლოგიური სისტემა, კოგნიტური ფსიქოლოგიის ყველა მიმართულება და სხვა ნაკლებ გავლენიანი კონცეფციები. რაც შეეხება კლასიკურ ფსიქოანალიზს, მისი ცალსახა კვალიფიკაცია ამ თვალსაზრისით ჯერ-ჯერობით არ არის შეთანხმებული (იხ. თავი პირველი).

ჰუმანისტური, ფენომენოლოგიური და ეგზისტენციალური თეორიები ფსიქოლოგიის ე.წ. ჰუმანიტარული ვერსიის ტიპური წარმომადგენლები არიან; არსებითად მასვე მიეკუთვნება გონის ფსიქოლოგია, პერსონოლოგიის გარკვეული ნაწილი, სიღრმის ფსიქოლოგიისა და ნეოფროიდიზმის რამდენიმე მოდელი. ამ შემთხვევაში აქცენტი კეთდება თავისუფლების პრინციპზე; ეგზისტენციალურ ფსიქოლოგიაში დეტერმინიზმთან დაპირისპირება, ფაქტობრივად, ინდეტერმინიზმის და ანტისციენტიზმის სახეს იღებს (ასანჯიოლი, ბინსვანგერი, ბოსი, ბუგენტალი, მეი და სხვა). მეცნიერული ნიადაგიდან სრული მოწყვეტის საფრთხე მკვლევარების ერთ ნაწილს უფრო ზომიერი პოზიციის დაკავებას და დეტერმინიზმის გარკვეული დოზით დაშვებას კარნახობს (მასლოუ, გ. ოლპორტი, როჯერსი, ფრანკლი და სხვა). ასე, როჯერსი უშვებს დეტერ-

მინიზმის ელემენტს მეცნიერებაში, მაგრამ ფსიქოთერაპიაში ან ყოფითი ქმედების დონეზე ხაზს უსვამს არჩევანის თავისუფლების პრინციპს. თუ საკითხი ასე ისმის, ანგარიში უნდა გაეწიოს იმას, რომ არჩევანსაც თავისი საფუძველი აქვს, რომ ისიც გარკვეულად განსაზღვრულია. არნოლდი ამბობდა – ყველა არჩევანს თავისი მიზეზი აქვს, მაგრამ ეს მიზეზი ამომრჩეველშია. ფრანკლი ასეთ მიზეზებს ახასიათებს როგორც სუბიექტურ საფუძვლებს და საზრისებს, რომლებიც მოტივების სახით მოქმედებენ. როგორც პრაქტიკოსი ფსიქოთერაპევტები, რომლებსაც რეალურ ქცევასთან აქვთ საქმე, ეგზისტენციალისტი ფსიქოლოგები ნათლად ხედავენ, რომ ქცევის ახსნა მხოლოდ ადამიანის "თავისუფალი ნებით", რომელსაც უპირობოდ შეუძლია აირჩიოს ყველაფერი, "რაც კი მოესურვება", არა მხოლოდ თეორიულადაა უმართებულო, არამედ პრაქტიკულადაც არაპროდუქტიულია. ამიტომ, დეტერმინიზმთან გაიგივებული კაუზალობის ნაცვლად მათ ქცევის *მოტივირებულობის პრინციპი* შემოაქვთ.

ადამიანის გადაწყვეტილება და ქცევა მიზეზობრივად კი არ არის გამოწვეული გარეგანი ფაქტორებით, არამედ შინაგნად არის გაპირობებული მოტივებით (51). ბოსი პირდაპირ ამბობს – სულიერ დაავადებას არ გააჩნია მიზეზები; მას მხოლოდ მოტივები აქვს. ადამიანურ სამყაროში მიზეზები საერთოდ არ მოქმედებენ; აწმყო მოტივირებულია წარსულით და არა დეტერმინირებული (78). ცხადია, აქ მთავარი პრობლემა იმის გარკვევაა, ნიშნავს თუ არა მოტივირებულობა თავისუფლებას და თუ ნიშნავს, რა აზრით. ყოველ შემთხვევაში ფრანკლი ფიქრობს, რომ ერთმანეთს თავისუფლება და დეტერმინიზმი კი არ უპირისპირდება, არამედ თავისუფლება და პანდეტერმინიზმი. ეს უკანასკნელი კაუზალობის პრინციპის უნივერსალიზაციას და ადამიანის სულიერი სამყაროს სიტუაციური და გენეტიკური ფაქტორებით სრულ განსაზღვრულობას გულისხმობს. ადამიანი, ფრანკლის აზრით, თავისუფალია საბოლოო მიზნის და არა პირობების მიმართ. იგი თავისუფალია საკუთარი პოზიციის არჩევანში ამ პირობების მიმართ. ადამიანი "ცნობიერად თუ არაცნობიერად, თვითონ წყვეტს, შეეწინააღმდეგოს პირობებს თუ დაემორჩილოს მათ და თავს უფლება მისცეს, მათ მიერ იყოს განსაზღვრული" (63; 78). ამ არჩევანს, თავის მხრივ, კონკრეტული საფუძველი გააჩნია მოტივის სახით. ამდენად, დეტერმინაცია თითქოს მაინც სახეზეა. მიუხედავად იმისა, რომ არ ჩანს ნათელი პასუხი, თუ რამდენად შეიძლება ჩაითვალოს ეს ყოველივე ჭეშმარიტ ეგზისტენციურ თავისუფლებად, ამ ტიპის ფსიქოლოგიის ყველა მოდელში პიროვნების ნების თავისუფლების პრინციპის პრიორიტეტი ეჭვს გარეშეა.

ამგვარი პოზიცია სხვა ნიშნებსაც განსაზღვრავს, მაგალითად, მკვეთრად უარყოფით დამოკიდებულებას მეცნიერული კვლევის მკაცრი და ზუსტი პროცედურების მიმართ. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივ ორი სახის მიდგომა არსებობს. ფენომენოლოგიური კვლევის ერთ-ერთი წამყვანი მეთოდოლოგი ვან-კაამი საკმაოდ კატეგორიულად ამტკიცებს, რომ "ისეთი განცდები, რიგორიცაა პასუხისმგებლობა, შიში, შფოთვა, გულგატეხილობა, თავისუფლება, სიყვარული, გაოცება ან გამბედაობა ვერ გაიზომება, მათზე ექსპერიმენტირება შეუძლებელია, ისინი უშუალოდ არსებობენ და შესაძლებელია მხოლოდ ექსპლიცირებულ იქნან თავის მოცემულობაში" (101; 187). არსებითად იგივე პოზიციაზე დგანან ანტუსი, არონსი, ბერელი, ბისვანგერი, ბოსი, მეი, ჯიორჯი და სხვა. საზოგადოდ, ფენომენოლოგიური და ეგზისტენციალური მიმართულების წარმომადგენლები მკვეთრად ილაშქრებენ აკადემიური მეცნიერების მეთოდოლოგიისა და კვლევითი აპარატის გამოყენების წინააღმდეგ, ისეთის, როგორიცაა ექსპერიმენტი, ტესტი, სტატისტიკა და ა.შ., რიგ შემთხვევებში კი მათ სრულ უარყო-

ფამდეც მიდიან. ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის უფრო ზომიერი ფრთის წარმომადგენლები ასე რადიკალურნი არ არიან და ექსპერიმენტის გამოყენებას, პრინციპში, არ გამორიცხავენ, თუმცა, მას მხოლოდ დამატებით და დამხმარე მეთოდად თვლიან. ყველაფერი უნდა იწყებოდეს გაგებით-ფენომენოლოგიური, ანუ ე.წ. *ექსპირიენტული* შემეცნებით და მხოლოდ ამის მერე, ისიც საჭიროების შემთხვევაში, დასაშვებია კვლევაში ექსპერიმენტული ან გაზომვითი პროცედურების ჩართვა (ბუგენტალი, მასლოუ, როჯერსი, რიჩლაკი, რიქსი, ჩაილდი და სხვა). ადამიანის სულიერი სამყაროს შესწავლის ადექვატურ მეთოდებად მიჩნეულია გაგება, წვდომა, შთაგრძნობა, პიროვნული ჰერმენევტიკა, ინტუიცია. მხოლოდ ამ გზით მოპოვებული ცოდნაა პირველადი და სანდო (30).

შემდეგი თეზისი იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი ადამიანი ინდივიდუალური და უნიკალური ქმნილებაა და ფსიქოლოგიაც მისი განუმეორებელი შინაგანი სამყაროს თავისებურებების ჩვენებით უნდა შემოიფარგლოს (იდეოგრაფიული მიდგომა). გარკვეული განზოგადების შემთხვევაში შეიძლება ითქვას, რომ ამგვარი "ფსიქოლოგიის საქმეა ფენომენების რაც შეიძლება გულმოდგინე აღწერა. ფსიქოლოგიური მეცნიერების მიზანია ფენომენოლოგიური აღწერა ან ექსპლიკაცია და არა ახსნა და დამტკიცება" (67; 313). თუ საქმის ვითარებას უფრო ფართო კონტექსტში შევხედავთ, ნათლად გამოჩნდება ამ მეთოდოლოგიური პოზიციის ანტისციენტიზმი. ეგზისტენციალურად მოაზროვნე ფსიქოლოგებს არა ერთხელ გამოუხატავთ თავიანი უარყოფითი დამოკიდებულება მეცნიერების შესაძლებლობების მიმართ, განსაკუთრებით როცა საქმე სულიერი სამყაროს შემეცნებას ეხება. ასე მაგალითად, ბოსი ამტკიცებს, რომ ეგზისტენციალური ფენომენოლოგია და მეცნიერება გამორიცხავენ ერთმანეთს. მეცნიერება წინააღმდეგობაში მოდის "სწორედ იმასთან, რაშიც ეგზისტენციალური მიდგომა ხედავს თავის ძირითად ღვაწლს მედიცინაში. ეს მიდგომა თავის პერსპექტივას (კატეგორიულად არა საბუნებისმეტყველოს, არამედ ფენომენოლოგიურს) ადამიანური "მუნყოფიერების" ყველა იმ სფეროს გაგებაში ხედავს, რომელსაც ვერასდროს მიუახლოვდება საბუნებისმეტყველო ორიენტაცია" (78; 155). ზუსტად ასევე ფიქრობს როლო მეიც (92). როჯერსი კი ამბობს, რომ არ არსებობს ისეთი რამ, როგორც მეცნიერული ცოდნაა. არსებობს მხოლოდ ადამიანთა ინდივიდუალური წარმოდგენები ასეთი ცოდნის შესახებ. სპეციალისტების ზუსტი კომენტარის თანახმად, როჯერსის პოზიცია ამ საკითხში არსებითად იმას ნიშნავს, რომ როგორც არ უნდა შეივსოს მომავალში ჩვენი ცოდნა პიროვნების შესახებ, მეცნიერება და პირველ რიგში ფსიქოლოგია. ვერასოდეს შეიმეცნებს ადამიანს. მეცნიერების შესაძლებლობები ამ მხრივ ფრიად შეზღუდულია (68). ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარეობს ბოლო ნიშანიც – ესაა პროცესების წინასწარმეტყველებისა და მართვის უარყოფა. იგი ნათლად გამოიკვეთა თუნდაც სკინერისა და როჯერსის ცნობილი დისკუსიისას, როდესაც ეს უკანასკნელი აკრიტიკებდა თავის ოპონენტს იმ საბაბით, რომ ადამიანის, როგორც თავისუფალი და შემომქმედი არსების ქცევის წინასწარმეტყველება შეუძლებელია, მართვა კი დაუშვებელი (96). როჯერსი საერთოდ ფიქრობდა, რომ პროგნოზირებადი ქცევა ფსიქიკურად არასრულყოფილი ადამიანებისთვის არის დამახასიათებელი და მათ რიგიდულობას გამოხატავს.

ამრიგად, ჰუმანიტარული ტიპის ფსიქოლოგიის სპეციფიკური ნიშნებია: თავისუფლების პრინციპის პრიმატი, ინდივიდუალურობა-იდეოგრაფიულობა, გაგებითობა-ფენომენოლოგიურობა და ქცევის პროგნოზირება-მართვის უარყოფა. ძნელი დასანახი არ არის, რომ ფსიქოლოგიის აგების ეს ვარიანტი საკმაოდ განსაზღვრულია მისი

ფილოსოფიური ბაზისით – იგულისხმება სიცოცხლის ფილოსოფია, ფენომენოლოგია და, განსაკუთრებით, ეგზისტენციალიზმი.

ეგზისტენციალიზმი რთული და არაერთგვაროვანი ფილოსოფიური სისტემაა. თვით ცენტრალური ცნების, ეგზისტენციის ანუ ადამიანის საკუთარი ყოფიერების, პირადი არსებობის ბუნების გაგებაშიც კი არ არსებობს შეთანხმებული აზრი. მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია ჩამოყალიბდეს ეგზისტენციალური ფილოსოფიის არსებითი ნიშნები, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ფსიქოლოგიური მეცნიერების მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით. სახელდობრ, ეგზისტენციალიზმი არის თავისუფლების ფილოსოფია. თავისუფლება და პასუხისმგებლობა, რომელსაც ის გულისხმობს, არის ადამიანის ყველა სხვა არსებისაგან განმასხვავებელი ძირითადი ნიშანი. "ადამიანს თავისუფლება მისჯილი აქვს" (სარტრი). იგი თვითონ აკეთებს არჩევანს და, ამდენად, პასუხისმგებელია ყველაფერზე, რასაც აკეთებს და რასაც წარმოადგენს. მე-ს, პიროვნებას, აყალიბებენ არა გარემოებები, არამედ თავად ადამიანი. ადამიანი სხვა არაფერია, გარდა იმისა, რასაც ის თავის თავისაგან ქმნის, "პროექტებს" – ეს ეგზისტენციალიზმის პირველი პრინციპიაო – ამბობდა სარტრი. თავისუფლების პრინციპის აბსოლუტიზაცია და, აქედან გამომდინარე, ქცევის განუპირობებლობის, სპონტანურობის, ინდეტერმინირებულობის იდეა, ასე თუ ისე, მთელ ეგზისტენციალიზმს გამსჭვალავს (ბერდიაევი, იასპერსი, სარტრი, ჰაიდეგერი და სხვა). იასპერსის თქმით, მეცნიერება უნდა შეიზღუდოს, რათა ადგილი დაეთმოს თავისუფლებას. მაშასადამე, ეგზისენციალიზმი ირაციონალური და ანტისციენტისტური მოძღვრებაა. ყოველ შემთხვევაში, იგი თვლის, რომ რელევანტური მეცნიერული სისტემის ფარგლებში ადამიანის ეგზისტენციის გაგება შეუძლებელია; მთავარი სწორედ გაგებაა, ინტუიტური წვდომა ან, შესაძლოა, "ფენომენოლოგიური რედუქცია" და არა მკაცრი მეცნიერული მეთოდები. ერთი სიტყვით, ეგზისტენციალიზმი გაგებითი და ფენომენოლოგიურია. თავისი კვლევის მეთოდებით იგი გაცილებით ახლოს დგას ხელოვნებასთან, ვიდრე მეცნიერებასთან (კამიუ, მარსელი, ჰაიდეგერი და სხვა). და ბოლოს, ეგზისტენციალიზმს ახასიათებს რადიკალური სუბიექტივიზმი და ინდივიდუალიზმი. ამ მოძღვრების თანახმად, საჭიროა ჩვენი თვალთახედვის სრული შემობრუნება სუბიექტური არსებობისკენ, სადაც გვეძლევა არა აბსტრაქტული და განზოგადებული, არამედ მხოლოდ კონკრეტული და ინდივიდუალური, არა "საერთოდ პიროვნების" ზოგადი კანონზომიერებები, არამედ ერთეული მე-ს განუმეორებელი თავისებურებები (მარსელი). ადვილი დასანახია, რომ ამგვარ ფილოსოფიას მხოლოდ გარკვეული ტიპის, კერძოდ ჰუმანიტარული ფსიქოლოგია შეიძლება დაეფუძნოს (94).

ფსიქოლოგიის კრიზისის ანალიზი და შეფასება, ჩვეულებრივ, ეყრდნობა გარკვეულ შეხედულებებს საზოგადოდ მეცნიერების განვითარების შესახებ. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია კუნის *პარადიგმული მოდელი*. პარადიგმა მოსაზრებათა სისტემაა მეცნიერების ამოცანების, შესასწავლი რეალობის ბუნებისა და მისი ძირითადი მახასიათებლების,მოვლენების ახსნისა და კვლევის მთავარი პრინციპების შესახებ. ვიდრე ეს პრინციპები არ შეთანხმებულა, მეცნიერება პარადიგმამდელ სტადიაზე იმყოფება. პარადიგმის ფორმირებასთან ერთად იგი *ნორმალური* განვითარების სტადიაში გადადის და მისი შემდგომი წინსვლა პარადიგმების მონაცვლეობაში გამოიხატება (31).

პარადიგმის ცნებასთან მიმართებაში ფსიქოლოგიის დახასიათება შემდეგნაირად შეიძლება: 1) ფსიქოლოგია *პარადიგმამდელი* დისციპლინაა. 2) ფსიქოლოგია *არაპარადიგმულია*, მასში პარადიგმა პრინციპულად ვერ იარსებებს. (ასეთი დახასიათება ფსიქოლოგიის ჰუმანიტარული დისციპლინებისადმი ცალსახა მიკუთვნებას გულისხ-

მობს). 3) ფსიქოლოგია *მულტიპარადიგმული* მეცნიერებაა. მასში იყო და იქნება ორი ან მეტი პარადიგმა. ფსიქოლოგიის ძირითადი მიმდინარეობები პარადიგმის მაგალითებია.

პირველი პოზიცია, რომელსაც თავად კუნი ემხრობა, სპეციალისტებში მეტი მხარდაჭერით სარგებლობს. იგი გულისხმობს, რომ მომავალში მაინც, ფსიქოლოგიამ შეიძლება "ერთიანი მეცნიერების" სახე მიიღოს. მაგრამ, როგორ უნდა მოხდეს ეს? აქ ჩვენ მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა შეგვიძლია. მაგალითად, შესაძლოა უკუგდებულ იქნას არსებული თეორიები და შეიქმნას პრინციპულად სხვაგვარი პარადიგმის ძალის მქონე ახალი კონცეპტუალური სისტემა. ასეთი რამის შესაძლებლობა და პროდუქტიულობა საკმად საეჭვოა. უფრო მართებული იქნებოდა დისციპლინარული ერთიანობის მიღწევა რომელიმე თეორიული სისტემის თანდათანობითი გაბატონების გზით. როგორც ფეირაბანდი აღნიშნავს, მეცნიერების განვითარების კუნისეული მოდელიდან გამომდინარე სამოქმედო გეგმა საზოგადოებრივი მეცნიერებების მრავალი წარმომადგენლის მიერ სწორედ ასე იქნა გაგებული: საჭიროა კრიტიკის შეზღუდვა, უნივერსალური თეორიების რიცხვის ერთამდე დაყვანა და "ნორმალური" მეცნიერების შექმნა ამ ერთი დარჩენილი თეორიის, როგორც პარადიგმის ბაზაზე. ეს პოზიცია საკმაოდ გავრცელებულია ფენომენოლოგიურ და ეგზისტენციალურ ფსიქოლოგიაში, სადაც ზშირად საერთოდ არ ცნობენ სხვა ტიპის ფსიქოლოგიას. საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიის წარმომადგენლებიდან ფაქტობრივად ამისკენ იხრებიან ლევინი, ვიგოტსკი, სკინერი, აიზენკი და სხვები. ამ მხრივ ყველაზე შორს აიზენკი მიდის, რომელსაც ფსიქოლოგიის განვითარების ასეთი სცენარი მეთოდოლოგიური პრინციპის დონეზე აყავს. მისი შეფასებები უკიდურესად მკაცრია: ჰუმანიტარული ყიდის ფსიქოლოგიური სისტემები (მაგალითად ადლერის, იუნგის, ჰორნის, ფრომის, ერიქსონის, ბინსვანგერის, მასლოუს და სხვების) მის მიერ კვალიფიცირებულია, როგორც "დაუშებელი", რადგან მათში, როგორც წესი, არ ხდება შემოწმებადი დასკვნების პროდუცირება; ასეთი დასკვნები, უმეტეს წილად, შემოწმებას ვერ უძლებენ. ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში მათ ვერ მოენახათ რამდენადმე სერიოზული დასაყრდენი სანდო ემპირიული კვლევების სახით. ისტორიული თვალსაზრისით, ჰუმანიტარული ფსიქოლოგიის ნააზრევმა გარკვეული გავლენა კი იქონია, მაგრამ მისი თეორეტიზირება, ისევე როგორც ამ ფსიქოლოგიების მუშაობის მეთოდები, საბუნებისმეტყველო მეცნიერების მიღმა რჩებოდა; მათ არ სურდათ ეპასუხათ კრიტიკასა და მეცნიერულ უარყოფაზე. ეს, ცხადია, არ ნიშნავს, რომ ჰერმენევტიკული. ეგზისტენციალური ან ფენომენოლოგიური მიდგომები არ შეიძლება სასარგებლო ან ღირებული იყოს. მაგრამ, ვინაიდან "არსებობს ძალიან მკაფიო საზღვარი, ერთი მხრივ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებასა და, მეორე მხრივ ჰერმენევტიკულ ჭვრეტას შორის, კამათს მათი შედარებითი ღირებულების შესახებ უფრო ფილოსოფიური ხასიათი აქვს და, როგორც ასეთი, არ უშვებს ფსიქოლოგიური გადაწყვეტის შესაძლებლობას. აქედან გამომდინარე, უფრო მართებულად მიგვაჩნია ვაღიაროთ მათი შეუთავსებლობა და, შესაძლებლობის ფარგლებში, ავაგოთ პიროვნების საბუნებისმეტყველო თეორია რამდენადაც ეს აღმოჩნდება შესაძლებელი" (6; 11). სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით მაინც, ნათელი არ არის, როგორ უნდა მოიპოვოს ამა თუ იმ კონცეფციამ გადამწყვეტი უპირატესობა.

პოპულარულია თეორიების გაერთიანების იდეაც. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგადად მეცნიერებაში ეკლექტიზმი კარგი რეპუტაციით არ სარგებლობს, ფსიქოლოგიაში იგი საკმაოდ გავრცელებული და მრავალსახოვანია. თანამშრომლობისა და კონვერგენციის ბუნებრივმა ტენდენციამ ისეთი ჰიბრიდები წარმოშვა, როგორიცაა ფსიქოანალიტიკური

ბიჰევიორიზმი, კოგნიტური ბიჰევიორიზმი, ჰუმანისტური ფსიქოანალიზი, ფროიდო-მარქსიზმი და ა.შ. ფსიქოლოგიის კრიზისის პრობლემისადმი მიძღვნილ ფუნდამენტურ გამოკვლევაში ვიგოტსკი ფრიად ხატოვნად აჩვენებს ეკლექტური ფსიქოლოგიური სისტემების მანკიერებას: "ყველა ამ შემთხვევაში, ამბობს იგი, იღებენ ერთი სისტემის დაბოლოებას და მეორის თავს უსადაგებენ. მათ შორის კი მესამის სხეული თავსდება. საქმე ის კი არ არის, რომ ეს საზარელი კომბინაციები უზუსტობით გამოირჩევა, პირიქით, ისინი მეათედ ნიშნულამდე სწორია, მაგრამ არასწორად არის დაყენებული თვითონ ის საკითხი, რომლის გადაჭრასაც ლამობენ. შესაძლებელია პარაგვაის მცხოვრებთა რაოდენობა გავამრავლოთ ვერსების იმ რიცხვზე, რომელიც დედამიწას მზისგან აშორებს და მიღებული სიდიდე გავყოთ სპილოს სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლიობაზე. ეს ოპერაცია შეიძლება უნაკლოდ, ყოველგვარი შეცდომის გარეშე ჩატარდეს, მაგრამ, ასეთი გამოთვლების შედეგად მიღებული სიდიდე ნამდვილად თავგზას აუბნევს იმას, ვისაც ამ სახელმწიფოს ნაციონალური შემოსავალი აინტერესებს" (14; 326). ეკლექტიკოსები ამის მსგავსად იქცევიან – ისინი ერთი კონცეფციის მიერ დასმულ კითხვაზე მეორე თეორიიდან გამომდინარე დებულებით პასუხობენ. კონცეფციების არსებითად მექანიკური გაერთიანება, როგორც ჩანს, ნაკლებ პროდუქტიულია, თუმცა, მეთოდოლოგების ნაწილი კრიზისიდან გამოსავალს სწორედ ამაში ხედავს (კ. ბიულერი, ვუდვორთი, ნ. ლანგე და სხვა).

არიან ისეთებიც, ვინც ცდილობს მოუნახოს ეკლექტიზმს მეთოდოლოგიური გამართლება და საფუძველი. მიუხედავად ამისა, თეორიული პლურალიზმის ნაყოფიერებისა და სასურველობის დეკლარაციის მიღმა, როგორც წესი, საკმაოდ ნათლად ჩანს ფსიქოლოგიის ამა თუ იმ ტიპისთვის უპირატესობის მინიჭების გამოკვეთილი ტენდენცია. ასე მაგალითად, ბორინგი თავის "ეკლექტიზმში" აშკარა უპირატესობას *საბუნებისმეტყველო* მიდგომას ანიჭებს (77), მასლოუ და როჯერსი კი – *ჰუმანიტარულს* (30). გ. ოლპორტი ე.წ. *სისტემური ეკლექტიზმისკენ* იხრება. იგი თვლის, რომ მხედველობაში უნდა მივიღოთ ფსიქიკურის ყველა მნიშვნელოვანი ასპექტი, რომელსაც წინ წამოსწევს ესა თუ ის თეორია და დავუშვათ პლურალიზმი კვლევის *ნომოთეტურ* და *იდეოგრაფიულ* სტრატეგიებში (38).

და ბოლოს, ეკლექტიზმის სახეობად შეიძლება ჩაითვალოს ისეთი მიდგომაც, რომლის თანახმად ფსიქოლოგიის სხვასხვა ტიპი უნდა შეეფარდოს ფსიქოლოგიის ერთიან სივრცეში მის აკადემიურ-კვლევით და პრაქტიკულ-გამოყენებით ასპექტებს. მაგალითად, პრაქტიკული ფსიქოლოგიის გარიჟრაჟზე, მიუნსტენბერგი თვლიდა, რომ აკადემიური ფსიქოლოგია *გაგებითი* უნდა იყოს, ხოლო ე.წ. ფსიქოტექნიკა კი *ობიექტურ-კაუზალური*. დღეს გავრცელებულია ამ "ერთიანობის" შებრუნებული ვარიანტი, რომლის თანახმად ფსიქოლოგიის ჰუმანიტარული ტიპი სწორედ *ფსიქოპრაქტიკას*, კერძოდ ფსიქოთერაპიას მიესადაგება. თუმცა, გამოთქმულია ისეთი აზრიც, რომ პრაქტიკული ფსიქოლოგია საერთოდ, თავისი საკუთარი მეთოდოლოგიის მქონე ჰუმანიტარული მეცნიერებაა (62).

რაც შეეხება მესამე თვალსაზრისს, რომლის თანახმად ფსიქოლოგია მულტიპარადიგმული დისციპლინაა, მას შედარებით ნაკლები დამცველი ჰყავს. აქ შეიძლება აღვნიშნოთ ფსიქოლოგიის ცნობილი მეთოდოლოგის ზიგმუნდ კოხის პოზიცია, რომელიც თვლის, რომ ფსიქოლოგიის შინაგანი ბუნების თავისებურება შეუძლებელს ხდის მისი ერთიანი და შეთანხმებული მეცნიერების სახით ჩამოყალიბებას (87); ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი მეცნიერების განვითარების ამჟამინდელ დონეზე, მრავალი ისეთი თეორიის არსებობა, რომელიც ეხება თვალუწვდენელი ფსიქიკური სინამდვილის გარკვეულ

ასპექტებს, არა ნეგატიურ, არამედ პოზიტიურ ტენდენციად უნდა ჩაითვალოს (86).

როგორც ვხედავთ, არ არსებობს გარკვეულობა არც ფსიქოლოგიის კრიზისის "დიაგნოსტიკაში" და არც მის "თერაპიაში". სპეციალისტების რწმენით, ფსიქოლოგიის მომავალი მაინც მის გარკვეულ პომოგენიზაციას უკავშირდება. ამჟამად მხოლოდ ზოგად ამოცანებზე შეიძლება ლაპარაკი, რომელთა გადაწყვეტა გააადვილებს ამ მიზნის მიღწევას. აუცილებელია ფსიქოლოგიის საგნობრივი ველის დაზუსტება, ძირითადი კატეგორიების გამოყოფა და მათი შეძლებისამებრ ჰარმონიული გაერთიანება ზოგად თეორიულ სისტემაში. ამით გამოირიცხება ფსიქოლოგიის შესასწავლი რეალობის ამა თუ იმ მხარის გაუმართლებელი აქცენტირება ან ჰიპერტროფირება, რაც კრიზისის ერთ-ერთი მთავარი ნიშანია. საფიქრებელია, რომ ქცევის, ცნობიერების, არაცნობიერისა და პიროვნების კატეგორიები მეტ-ნაკლებად ფარავს ფსიქოლოგიის საგნობრივ სივრცეს. მაგალითისთვის შეიძლება მივუთითოთ განწყობის ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიაზე: განწყობა *ქცევის* განხორციელების მექანიზმია; იგი *პიროვნების* მთლიანი მდგომარეობაა, რომელიც თვითონ *არაცნობიერია*, მაგრამ განსაზღვრავს *ცნობიერების* შინაარსს.

პარადიგმულმა თეორიულმა სისტემამ უნდა მოიცვას და დააბალანსოს ფსიქოლოგიური რეალობის სტრუქტურული, ფუნქციონალური და გენეტიკური ასპექტებიც. ცნებების შინაარსის დაზუსტება და არსებული პოლისემიის მინიმიზაცია, რის გარეშეც პარადიგმა ვერ ჩამოყალიბდება. არსებითად ემპირიული კვლევის მონაცემების საფუძველზეა შესაძლებელი. მაგრამ, მთავარი მაინც ისაა, რომ თანმიმდევრულად გატარდეს პრინციპი – მეცნიერების საგანი განსაზღვრავს მეთოდოლოგიას და არა პირიქით. ფსიქოლოგიამ, როგორც დამოუკიდებელმა მეცნიერებამ, საბოლოოდ უნდა დაძლიოს ფილოსოფიის დიქტატი და მეთოდოლოგია თავისი საგნის ბუნებას შეუფარდოს. ფსიქიკის ორგვარი (ბიო-სოციალური) ბუნების გათვალისწინებით ეს ნიშნავს, რომ ამგვარი რეალობის შესწავლა უნიკალურ მეთოდოლოგიას უნდა დაეყრდნოს, ისეთს, რომელშიც შეხამებული იქნება საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარულ-სოციალური მეცნიერების ნიშნები.

ამ კონტექსტში აუცილებელია იმ არსებითი ძერების გათვალისწინება, რაც ხდება ბუნებისმეტყველების მეთოდოლოგიაში, განსაკუთრებით ფიზიკური რეალობის "სუბიექტივაციასთან", ანუ მისი ობიექტური, დამკვირვებლისგან დამოუკიდებელი გაგების შეუძლებლობასთან დაკავშირებით (ბორი, ჰაიზენბერგი და სხვა). თავის მხრივ, სუბიექტურობა ჰუმანიტარული შემეცნების ერთ-ერთი ნიშანია და ახასიათებს როგორც მკვლევარს, ისე კვლევის ობიექტს. აქ განსაკუთრებულ როლს თამაშობს მკვლევარის მსოფლმხედველობრივი და ღირებულებითი ორიენტაცია, რაც თეორიული პოზიციების სიმრავლეს განაპირობებს. ამავე დროს, მეცნიერების საკვლევი საგანი ან თავად სუბიექტია, ან სუბიექტის მიერ არის შექმნილი. ამიტომ, ჰასიური საგნობრივი სინამდვილის *მონოლოგურ* შემეცნებასთან შედარებით ჰუმანიტარული შემეცნება დიალოგური ფორმისაა (10). აქ ობიექტი იგივე სინამდვილეს მიეკუთვნება, რასაც შემმეცნებელი სუბიექტი და, პრინციპში, ასეთივე აქტიურია; მას რეფლექსიური ბუნება აქვს, რომელიც ცვალებადობს იმის მიხედვით, თუ რას ამტკიცებს ჰუმანიტარული ცოდნა და როგორ მოიპოვება იგი (49). ეს ყოველივე სახეზეა ფსიქოლოგიური კვლევის შემთხვევაში და ამის უგულვებელყოფა არ შეიძლება.

ამრიგად, საჭიროა გავაცნობიეროთ, რომ ფსიქოლოგიური კრიზისის საფუძველი ამ მეცნიერების საგნის ბუნებაში დევს. მისი შესასწავლი რეალობა, ანუ ფსიქიკა ბუნებრივი და გონით-კულტურული დეტერმინაციის ერთიანობას გულისხმობს. აქედან

გამომდინარე. ფსიქოლოგიისთვის რელევანტურია ისეთი კვლევითი სტრატეგია, რომელიც მომდინარეობს როგორც საბუნებისმეტყველო, ისე ჰუმანიტარული პარადიგმიდან. ამიტომ, საჭირო არ არის კრიზისის სინდრომის დრამატიზება; უნდა მოხდეს ამ ვითარების "ბუნებრიობისა" და "ნორმალურობის" გაცნობიერება და სათანადო პლურალისტული მეთოდოლოგიური პოზიციის შემუშავება. ამასთან, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქოლოგიის კრიზისის ნორმალურობის აღიარება სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ კრიზისი განვითარების პროცესში მყოფი ყოველი მეცნიერების ჩვეულებრივი თანმდევი მდგომარეობაა, როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს (45). განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, განსაკუთრებით პარადიგმის ცვლილების დროს, ყველა მეცნიერება განიცდის ერთგვარ კრიზისს და ეს ნორმალურია. მაგრამ, მუდმივი გაურკვევლობა იმისა, თუ არსებითად რა სახის დისციპლინას წამოადგენ და, საზოგადოდ, როგორ უნდა აწყო კვლევა, არ არის ჩვეულებრივი მოვლენა; მისი გამართლება მხოლოდ განსაკუთრებული ვითარებით შეიძლება. ეს ვითარება ფსიქოლოგიის პრინციპული ორსახოვნებაა, რასაც ფსიქოლოგიის საგნის *ორგვარი, ბიო-სოციალური ბუნება* განაპირობებს. მას, პირობითად, *ონტოლოგიური ორსახოვნება* შეიძლება ვუწოდოთ. ფსიქოლოგიის ორსახოვნებას მეორე გამოვლინებაც აქვს, რაც ასევე უნდა ჩაითვალოს მისი მუდმივი კრიზისის მიზეზად. აქ იგულისხმება ფსიქოლოგიის *პრინციპული სუბიექტურობა* (სუბიექტურ სამყაროს სუბიექტი შეისწავლის). ეს გნოსეოლოგიურ დილემას ქმნის, რაც ფსიქიკის, როგორც კვლევის ობიექტისა და კვლევის საშუალების დამთხვევაში მდგომარეობს; ვუწოდოთ მას *გნოსეოლოგიური ორსახოვნება*. გნოსეოლოგიურ ორსახოვნებას მივყავართ ფსიქიკური რეალობის მკვლევარის მიერ საკუთარი პიროვნულ-ფენომენოლოგიური სამყაროს შესატყვისი სურათის შექმნასთან და ფსიქიკურის შესახებ სხვისი კონცეპტუალიზაციის მიუღებლობასთან. ავტორის პიროვნულ-ფსიქიკური თვისებების მნიშვნელოვანი გავლენა ჰუმანიტარულ ცოდნაზე აღიარებული ფაქტია, მაგრამ ფსიქოლოგიაში ეს განსაკუთრებული რელიეფურობითაა მოცემული. ფსიქოლოგები ყოველთვის განსხვავებულად "ხედავდნენ" ფსიქიკურ სინამდვილეს. სწორედ ამიტომ იყო მუდმივი შეუთანხმებლობა ფსიქოლოგიური მეცნიერების ემპირიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლების გააზრებაში.

გამოსავალი ამ ვითარების გაცნობიერება და მომავალში შესაფერისი მეთოდოლოგიური სტრატეგიების გამომუშავებაა. ძალიან ზოგად პლანში შესაძლებელია ორ მათგანზე მივუთითოთ. პირველი სტრატეგია გულისხმობს ამ გაორებული მდგომარეობის ელიმინირებას და ფენომენოლოგიზმისგან პროგრესულ განთავისუფლებას. ამ შემთხვევაში ფსიქოლოგიამ უნდა იაროს მკვლევარსა და საკვლევ რეალობას შორის დისტანციის გაზრდის მიმართულებით. პრაქტიკულად ეს ნიშნავს მათ შორის რაც შეიძლება მეტი გამაშუალებელი რგოლის შემოტანას სათანადო კვლევითი პროცედურების, ტექნიკებისა თუ ტექნოლოგიების საშუალებით. ამით ფსიქიკური სამყაროს ისეთი სურათი შეიქმნება, რომელიც საკმარისად დაშორებული იქნება მკვლევარის საკუთარი ფენომენოლოგიური აღქმისაგან. XX საუკუნეში ბუნების მეცნიერებათა დიდი წარმატებები ასეთი კოტრ-ფენომენოლოგიური მიდგომის შედეგია. მათ რეალობის ისეთი სურათი შექმნეს, რომელიც არა თუ შეესაბამება, არამედ ზოგჯერ კიდეც ეწინააღმდეგება ჩვეულებრივ აღქმას, დაკვირვებას და, საერთოდ, ცუდად ესადაგება ჩვენს გონებას (გაიხსენოთ თუნდაც თანამედროვე ფიზიკის "წარმოუდგენელი წარმოდგენები"). საბუნებისმეტყველო პარადიგმა არაფენომენოლოგიური პარადიგმაა. თუ ფსიქოლოგიამ შეძლო მისი შემუშავება და ათვისება, გაიხსნება გზა იქითკენ, რომ ფსიქიკური რეალობა წარმოდგენილ იქნას მისი იმანენტური თვისებებისა და არა ჩვენი სუბიექ-

ტურ-ინდივიდუალური აღქმის ტერმინებში. ყოველ შემთხვევაში, ფუნდამენტურ აკადემიურ მეცნიერებას, თუ მას სულიერი სამყაროს რეალური კანონების დადგენა სურს, ამ გზით მოუწევს სიარული.

არსებობს მეორე გზაც, ანუ ფსიქოლოგიის აგების სხვა სტრატეგია. იგი, ფაქტობრივად, პირველის საპირისპიროა და ორგვარობის მინიმიზაციას კი არა, მის გამოკვეთასა და გაღრმავებასაც კი გულისხმობს. ასეთ მეთოდოლოგიას თავისი ლოგიკა აქვს. თუ ვაღიარებთ, რომ გნოსეოლოგიური ორსახოვნება ფსიქოლოგიური კვლევის მოუცილებელი ნიშანია, მაშინ, იქნებ "ჩათრევას ჩაყოლა სჯობდეს". ყოველ შემთხვევაში პროფესიული საქმიანობის გარკვეულ სფეროებში, სახელდობრ პრაქტიკულ, გამოყენებით სფეროში. ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიაში ასეთი მიდგომის მონახაზი უკვე გაჩნდა. იგი აფიქსირებს ფსიქოლოგიური შემეცნების პრინციპულ განსხვავებულობას ბუნებისმეტყველური კვლევისაგან, რომელიც ობიექტისა და სუბიექტის მაქსიმალური დაშორიშორების პრინციპს ეყრდნობა (57).

უნდა ითქვას, რომ ასეთი დახასიათება უფრო კლასიკური ბუნებისმეტყველების იდეალს გამოხატავს, ვიდრე რეალურ ვითარებას. როგორც ზემოთ აღინიშნა, თანამედროვე ფიზიკაშიც კი გაცნობიერდა, რომ ობიექტურისა და სუბიექტურის აბსოლუტური დაშორება შეუძლებელია; დასაკვირვებელი ბოლომდე ვერ გაემიჯნება დამკვირვებელს. თუმცა, ასეთი სწრაფვა საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაში, საზოგადოდ, მაინც არსებობს და კიდეც უნდა იარსებოს. ეს, ნაწილობრივ, ფსიქოლოგიასაც ეხება, მაგრამ, გარკვეული აზრით, ერთგვარ "ძალადობად" შეიძლება ჩაითვალოს როგორც სულიერი *მოვლენების* მიმართ (მათი ონტოლოგიური ორსახოვნების გამო), ისე ფსიქოლოგიური *კვლევის* მიმართ (მისი გნოსეოლოგიური ორსახოვნების მიზეზით). ამიტომ, ზოგიერთი მეთოდოლოგი ადამიანის ფსიქოლოგიური შესწავლის ისეთი ვარიანტის მომხრეა, რომელიც საკუთრივ კვლევა კი არ იქნება (აკადემიური ფსიქოლოგიის გაგებით), არამედ განსაკუთრებული "ფსიქოტექნიკური ქმედება", ე.ი. სხვა ადამიანის ფსიქიკის სპეციალური "ხელოვნური ორგანიზაცია" მასში მიზანმიმართული ჩარევის გზით (46); ამ დროს ადამიანის სულიერი სამყაროს შესახებ ცოდნის მოპოვება ხორციელდება გამოყენებითი ამოცანების გადაწყვეტისას, სახელდობრ, სხვადასხვა ტიპის ფსიქოთერაპიული და ფსიქოკორექციული პრაქტიკის პროცესში. ამგვარი მიდგომისას ფსიქიკური რეალობის შემეცნება, მასზე დაკვირვება მიმდინარეობს მისი გადასხვაფერების, დაგეგმვის, გაუმჯობესების, განვითარების, მართვის პირობებში. მეთოდოლოგების ნაწილს ეს მიდგომა, სადაც თვითმიზანი სხვა ადამიანის დახმარებაა, ხოლო შემეცნება — თანმდევი პროდუქტი, ჰუმანიტარული პარადიგმის ყველაზე ადექვატურ რეალიზაციად მიაჩნია (54); ზოგიერთი კი თვლის, რომ აქ საქმე გვაქვს პრაქტიკული ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიასთან, რომელიც "არც თავისი წარმოშობით და არც შინაარსით არ გამოიყვანება "ობიექტური კვლევების" ფსიქოლოგიიდან. მაშასადამე, მისი მიჩნევა აკადემიური ფსიქოლოგიის "გამოყენებით" დარგად მართებული არ არის. იგი დამოუკიდებელი ჰუმანიტარული მეცნიერებაა თავისი მეთოდოლოგიით" (62; 39).

ეს, ალბათ, ერთგვარი გადაჭარბებაა. პრაქტიკული ფსიქოლოგიის ასეთი მოწყვეტა აკადემიური ფსიქოლოგიისგან დაუშვებელია თუნდაც იმიტომ, რომ ყოველგვარ პრაქტიკას ფუნდამენტური მეცნიერება უდევს საფუძვლად. მაგრამ, ის მოსაზრება რომ ფსიქოლოგიურ პრაქტიკაში და ფუნდამენტურ კვლევაში განსხვავებული პარადიგმების რეალიზაცია ხდება — ერთში ჰუმანიტარულის, მეორეში ბუნებისმეტყველურის, საყურადღებოა. ორივე ეს მეთოდოლოგია ფსიქოლოგიის ერთიან ველში მოქმედებს და

მისი, როგორც უნიკალური მეცნიერული დისციპლინის პრინციპულად ორგვარი ბუნების გამოხატულებას წარმოადგენს.

ამრიგად, შესასწავლი სფეროს მთლიანი შინაარსის დადგენამ, კატეგორიალური აპარატის დახვეწამ და, რაც მთავარია, ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიის შესაბამისობაში მოყვანამ მისი საგნის ბუნებასთან, თავიდან უნდა აგვაცილოს ის დიქოტომიები, რომლებიც რეალურად აკანონებენ ორი ფსიქოლოგიის სრული შეუთავსებლობის იდეას.

აქ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს *თავისუფლება-დეტერმინაციის* დიქოტომია, ვინაიდან სხვა სახის დაპირისპირებანი მეტ-ნაკლებად მასთან არის დაკავშირებული. თავისუფლების პრინციპს აქვს თავისი ფილოსოფიური,მორალურ-სამართლებრივი და სოციალურ-პოლიტიკური მნიშვნელობა. მაგრამ, კონკრეტული მეცნიერების სფეროში და, მაშასადამე, ფსიქოლოგიაშიც, იგი არ უნდა იქცეს დაბკოლებად კვლევითი პროცესისთვის. ამიტომ, დაუშვებელია თავისუფლების პრინციპის აბსოლუტიზაცია, რასაც ლოგიკურად *ინდეტერმინიზმი,* და, ფაქტობრივად, მეცნიერული შემეცნების დასასრული მოყვება. თაეის მხრივ დეტერმინიზმი, როგორც თავისუფლების ოპოზიცია, თანამედროვე ფსიქოლოგიაში (და საერთოდ მეცნიერებაში) არ მოიაზრება, როგორც მხოლოდ მიზეზობრიობა (მით უმეტეს მექანიკური). არადა, დღესაც სწორედ ამ ქიმერას ებრძვის ზოგიერთი ეგზისტენციალურად ორიენტირებული თეორეტიკოსი. *დეტერმინიზმის კატეგორია გულისხმობს მოვლენათა შორის კანონზომიერი კავშირების არსებობის აღიარებას.* თვით კავშირების სახე კი შეიძლება მრავალნაირი იყოს: *კორელაციური, ფუნქციონალური, სტატისტიკური, სისტემური, აგრეთვე ლოგიკური და ტელეოლოგიური* (კავშირი მნიშვნელობებს შორის. სხვადასხვა სახის გამომდინარეობა და განსაზღვრულობა, მათ შორის მიზნით გაპირობებულობა , ე.წ. *მიზნობრიეი დეტერმინიზმი*).

ნიშანდობლივია, რომ ერთ-ერთი ყველაზე თანმიმდევრული დეტერმინისტი პიაჟე ფსიქიკური რეალობის სპეციფიკურ მახასიათებლად არა კაუზალურ, არამედ ფართო მნიშვნელობით იმპლიკაციურ კავშირებს მიიჩნევდა. იმპლიკაცია (implico) პირდაპირი მნიშვნელობით მჭიდრო კავშირს ნიშნავს. ლოგიკაში იგი გამომდინარეობას შეესაბამება. იმ ფაქტიდან, რომ 2+2=4 გამომდინარეობს, რომ 4-2=2, მაგრამ იგი არ იწვევს მას, როგორც კიის დარტყმა ბილიარდის ბურთის მოძრაობას. პირველი ვითარება მეორის მიზეზი არ არის, მაგრამ გულისხმობს მას. ეს კავშირის სახეა, ოღონდ არა კაუზალური. აქაც ერთგვარი დეტერმინაცია იგულისხმება და იგი ვრცელდება არა მხოლოდ ლოგიკისა და აზროვნების სფეროზე, არამედ მთელ ადამიანურ ფსიქიკაზე. მნიშვნელობა, რომელიც გააჩნია მიზანს, მორალურ ვალდებულებას ან სხვა მოტივაციურ ფაქტორს, ასევე არ განსაზღვრავს *მიზეზობრივად* ცნობიერების შინაარსებს და სათანადო მოქმედებებს; აქ ერთი მნიშვნელობა განაპირობებს მეორე მნიშვნელობას დაახლოებით ისევე, როგორც ეს ლოგიკურ იმპლიკაციაშია; ამიტომ, მას შეიძლება პირობითად ეწოდოს *იმპლიკაცია მნიშვნელობებს შორის.* აქედან პიაჟე არსებითი ხასიათის განზოგადებამდე მიდის: ცნობიერების ყველა მდგომარეობის საერთო ნიშანია მათი შემეცნებითი და აფექტურ-მოტივაციური (ღირებულებითი) ხასიათის *მნიშვნელობები* და მათ შორის *კავშირები.* ერთი გამოიხატება ჭეშმარიტება-მცდარობის, *მეორე* — მისაღებობა-შიულებლობის ტერმინებში, თუმცა, ჩვეულებრივ, ფსიქიკური რეალობის ეს ასპექტები თანაარსებობენ. კავშირის ამ ორივე ფორმის აღსანიშნავად პიაჟე ლაპარაკობს *იმპლიკაციაზე ფართო მნიშვნელობით,* და მას ცნობიერებაში მიმდინარე პროცესების დეტერმინირებულობის გამოხატულებად მიიჩნევს (42).

ამრიგად, თუ დეტერმინიზმის ცნება სწორად არის გაგებული, იგი საესებით ესადაგება ყველა პროცესს, რომელიც ქცევის ჩარჩოებში ხორციელდება. დეტერმინიზმი-თავისუფლების განზომილებით სწორედ მათი შეფასება სწარმოებს. ტრადიციულად, ეს ყოველივე ნებელობის პრობლემატიკის კონტექსტში განიხილებოდა; სწორედ აქ მიმდინარეობდა გაუთავებელი და არსებითად უნაყოფო დისკუსიები ნების თავისუფლების შესახებ. ამ გარემოებამ და ასევე იმან, რომ ე.წ. *თავისუფალი ნება* ხშირად უმიზეზო და უპირობო მეტაფიზიკური ძალის სახეს იღებდა, მეცნიერებაზე მკაცრად ორიენტირებულ ფსიქოლოგიაში ნებისყოფის ცნების დისკრედიტაცია გამოიწვია. ეს პროცესი ეტაპობრივად მიმდინარეობდა. გასული საუკუნის დასაწყისში ნებისყოფის ექსპერიმენტული შესწავლის მცდელობებიც კი აღინიშნა (ახი, მიშოტი და პრიუმი). მაგრამ, უკვე 1926 წელს შესრულებული ლეონინის საეტაპო შრომის, "განზრახვა, ნებისყოფა და მოთხოვნილება" გამოსვლის შემდეგ (რომელშიც ნებისყოფა ფაქტობრივად კეთილ-მოთხოვნილებებზე ანუ მოტივაციაზე და გარემოსთან მათ მიმართებაზეა დაყვანილი) ვითარება საგძნობლად შეიცვალა (90). დადგა მოტივაციის ფსიქოლოგიის ხანა. მისტიკური ელფერის მქონე თავისუფალი ნება უარყოფილ იქნა და კვლევითი ინტერესი ისეთი ცვლადებისკენ წარიმართა, რომლებიც რეალურ მონაწილეობას იღებენ ქცევის აღძვრის. მიმართულობა-ორიენტირებულობისა და მნიშვნელობა-ღირებულების მიჭების საქმეში (66)(73)(79).

ბიჰევიორისტული სახადის მოხდის მერე ეს უკანასკნელი ასპექტი მკლევარების სულ უფრო მეტ ყურადღებას იპყრობდა, განსაკუთრებით არჩევანისა და გადაწყვეტილების მიღების პრობლემატიკასთან დაკავშირებით, რომელიც ცენტრალური იყო ნებისყოფის კლასიკურ კონცეფციებში. აქ თეორიული აზრი ძირითადად იმ მიმართულებით მოძრაობდა, რომელიც ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში მათემატიკოს დავიდ ბერნულის მიერ შემდეგნაირად იყო ფორმულირებული: არჩევანი ეფუძნება მოქმედების კონკრეტული ვარიანტის სუბიექტისთვის მოსალოდნელ ღირებულებას, რომელიც აღქმული ღირებულების ანუ სარგებლიანობისა და სასარგებლო რეზულტატის მიღების ალბათობის ნამრავლს წარმოადგენს. შემდგომში, უკვე XX საუკუნის ორმოციან წლებში, ფონ ნეიმანმა და ოტო მორგენშტერნმა შეიმუშავეს გადაწყვეტილების მათემატიკური ან ფორმალური თეორია, რომლის მიხედვით სარგებლიანობა და ალბათობა წარმოადგენენ იმ აუცილებელ და ურთიერთდამოუკიდებელ ცვლადებს, რომელთა საფუძველზე კეთდება ოპტიმალური არჩევანი. შემოთავაზებული იქნა მოცემული ცვლადების გამოთვლის ფორმალური სტრატეგიები. ამ თეორიამ დიდი გავრცელება ჰპოვა სხვადასხვა სფეროში, განსაკუთრებით ეკონომიკაში. მნიშვნელოვანი იყო მისი გავლენა ფსიქოლოგიაზეც (28)(82). ამავე დროს, თავიდანვე ცხადი იყო ამ მიდგომის ნაკლოვანებაც. საქმე ის არის, რომ აღნიშნული მოდელი ისეთ სუბიექტს გულისხმობს, რომელიც ამომწურავად არის ინფორმირებული, შესწევს უნარი განასხვაოს და შეაფასოს ალტერნატივების დიდი რაოდენობა და მხოლოდ რაციონალურ საფუძველზე მიიღოს გადაწყვეტილება. მაგრამ, განა გადაწვეტილების მიღების ჩვეულებრივი ვითარება ასეთია? ხომ აშკარაა, რომ მრავალი გადაწყვეტილება მიიღება ინფორმაციისა და დროის დეფიციტის პირობებში ადამიანის მიერ, რომლის ინფორმაციული და პროგნოსტული შესაძლებლობები შეზღუდულია. ისიც ნათელია, რომ რეალური არჩევანი რეალური ადამიანის მიერ წმინდა რაციონალურ საფუძველზე პრაქტიკულად არ კეთდება; აქ ყოველთვის მონაწილეობს უამრავი სუბიექტური მომენტი, არაცნობიერი თუ ინტუიტური კრიტერიუმი. გარდა ამისა, ფსიქოლოგიაში ფეხი ვერ მოიკიდა უტილიტარული ეღერადობის მქონე სარგებლიანობის ცნებამ.

ბევრად ფართო გავრცელება ჰპოვა ლევინის სკოლაში გამოყენებულმა ცნებითმა აპარატმა. მასზე დაყდნობით შეიქმნა რამდენიმე საინტერესო სისტემა, რომლებიც ე.წ. *მოსალოდნელი ღირებულების* მოდელების ჯგუფს მიეკუთვნებიან. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქ ორ ცვლადს ენიჭება: იმის ღირებულებას, რისი განხორციელებაც ადამიანს უნდა (*ამოსავალი მოტივაცია*) და იმის მოლოდინს, რომ ეს განხორციელდება (*აღქმული ალბათობა*). ატკინსონი ამ ცვლადებს, გარკვეული მუდმივი ფაქტორის სახით, ე.წ. მიღწევის მოტივაციას უმატებს (74). ვრუმი, მიჩელი და სხვები ლაპარაკობენ ვალენტობასა და ინსტრუმენტალობაზე (93)(102). გადაწყვეტილება შეიძლება *ეიწინასწარმეტყველოთ*, თუ ვიცით, როგორ განიცდება სუბიექტის მიერ ორი რამ: ერთი — *კონკრეტულ აქტივობასთან* დაკავშირებული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება-დაუკმაყოფილებლობა, ანუ ქცევის შედეგების *საერთო ღირებულება (ვალენტობა)* და მეორე — ამ შედეგების დადგომის *ალბათობა (ინსტრუმენტალობა)*. გადაწყვეტილება ქმნის ე.წ. *რეზულტატურ მოტივაციას* ან, ლევინის ტერმინოლოგიით, ფსიქოლოგიურ ძალას; მაგრამ იმის დასადგენად, განხორციელდება თუ არა სათანადო ქცევა, მოტივაციური ტენდენციის მონაცემებს უნდა დაემატოს მონაცემები ინდივიდის *უნარ-შესაძლებლობებისა* და *სიტუაციის* შესახებ. ასე აიგება ქცევის საბოლოო ფორმულა. პრინციპში, ამავე ჯგუფის მოდელებს მიეკუთვნება ბანდურას და, განსაკუთრებით, როტერის თეორიაც (იხ. თავი მეთერთმეტე). არსებითად ასევე აღიწერება გადაწყვეტილების პროცესი განწყობის თეორიაშიც (25).

მოსალოდნელი ღირებულების თეორიებს თანამედროვე ქცევისა და მოტივაციის ფსიქოლოგიაში ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ადგილი უკავია. მათში რეალიზებულმა იდეამ, რომ ღირებულებისა და მოლოდინის ცვლადები განსაზღვრავენ გადაწყვეტილებას, რომელიც საბოლოოდ ხორციელდება, საკმაოდ საფუძვლიანი დადასტურება მიიღო. მიუხედავად ამისა, სპეციალისტები მიუთითებენ მათთვის დამახასიათებელ ნაკლოვანებებზე: ესაა გადაჭარბებული ობიექტივისტურობა, განზოგადებულობა, რაციონალისტურობა, ფორმალიზებულობა და უნივერსალურობა (66).

ამ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად გარკვეული მუშაობა წარიმართა. ჯერ ერთი, გადაწყვეტილების მიღების კვლევისას მისი ავკარგიანობის განსაზღვრა დაიწყეს კონკრეტული ღირებულებებისა და გონითი მდგომარეობების კონტექსტში (ტვერსკი, კანემანი და სხვა). ამავე დროს, ყურადღება გამახვილდა გადაწვეტილების მიღებისა და. საზოგადოდ, მოტივაციის პროცესში ინფორმაციის კოგნიტური გადამუშავების სპეციფიკურ თავისებურებებზე. სერიოზული მნიშვნელობა შეიძინა მოსაზრებამ, რომლის თანახმად ქცევაში მონაწილე ზოგიერთ კოგნიტურ სტრუქტურას გამოკვეთილი ემოციურ-მოტივაციური ელფერი დაკრავს. ქცევის თანამედროვე კოგნიტივისტურ მოდელებში სულ უფრო ნაკლებად ვხვდებით წმინდა ენერგეტიკულ (მოთხოვნილება, ემოცია) და წმინდა კოგნიტურ (წარმოდგენა, აზრი) ერთეულებს. ამჟამად გავრცელებული თვალსაზრისის თანახმად, აქტივობის აღძრა-წარმართვისთვის აუცილებელია პირველადი მოტივაციის კოგნიტური გადამუშავება, რის შედეგადაც ყალიბდება რთული *კოგნიტურ-მოტივაციური ან კოგნიტურ-აფექტური* წარმონაქმნები და სტრუქტურები; ასეთებია მიზანი, გეგმა, ინტერესი, მოლოდინი, რწმენა, განწყობა და ა.შ. რეალური ქცევა სწორედ მათ ეფუძნება. მოტივაციის კოგნიტური გადამუშავების პროცესი დეტალურად არის აღწერილი ნიუტენის კონცეფციაში (იხ. თავი მეთერთმეტე). დღევანდელი ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ტენდეცია ქცევის ძირითადი ფაქტორების *მიმართ ინტეგრაციულ მიდგომაში* აისახება. ეს იმას ნიშნავს, რომ კოგნიტური და ემოციურ-მოტივაციური პროცესები საკმაოდ ხშირად ქმნიან ისეთ *კომპლექსებს*,

რომელთა ანალიზის დროსაც ამ პროცესების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა საკმაოდ რთულია (24)(103). კლასიკური ფსიქოლოგია, როგორც ცნობილია, მათ ცალსახად განსხვავებულ კლასებში ათავსებდა. ამჟამად უკვე საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ისეთი ფენომენები, როგორიცაა, მაგალითად, სოციალური განწყობები, შეიცავენ შემეცნებით, დამოკიდებულებით და ქცევით კომპონენტებს.

რადგან ქცევის ფსიქოლოგიის უახლეს ტენდენციებზე ვსაუბრობთ, საჭიროა აღინიშნოს, რომ ბოლო ხანებში მკვლევარები სულ უფრო თამამად ლაპარაკობენ ადრე ლამის ტაბუირებულ ნებისყოფაზე. ამერიკულ ფსიქოლოგიაში ამას უფრო სპონტანური ხასიათი აქვს. ტერმინი *ნებისყოფა* ამ შემთხვევაში აღწერს კონტროლის, თვითკონტროლისა და თვითრეგულაციის სტრატეგიებს, რომლებიც უპირატესად კოგნიტური დასწავლის მეშვეობით ფორმირდება, თუმცა, როგორც ეს კონტროლის ლოკუსის შემთხვევაშია, დაშვებულია მათი ერთგვარი გენეტიკური გაპირობებულობაც (64). ზემოთ ჩვენ შევეხეთ ზოგიერთ მოსაზრებას, რომელიც გამოთქმულია ამ საკითხების გარშემო კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში (ბანდურა, მიშელი და სხვა).

ევროპულ ფსიქოლოგიაში ნებისყოფის ცნების რეაბილიტაციის ტენდეცია უფრო გამოკვეთილ ხასიათს ატარებს. აქ, პირველ ყოვლისა, მხედველობაში გვაქვს გერმანელი მეცნიერების კულისა და ჰეკჰაუზენის შეხედულებები.

კულმა თავის *მოქმედების კონტროლის* მოდელში განასხვავა საკუთრივ მოტივაციური და ნებელობითი პროცესები. სხვანაირად მათ ავტორი *სელექციისა* და *რეალიზაციის* მოტივაციასაც უწოდებს. ქცევის ერთ-ერთი ალტერნატივის შერჩევა (სელექცია) არ ნიშნავს მის რეალიზაციას. ამისთვის ხშირად საჭირო ხდება მოქმედების კონტროლის პროცესების ჩართვაც და ესაა სწორედ ნებელობა. ეს პროცესები ორ ჯგუფად იყოფა: ა) *კონტროლი ჩანაფიქრზე* – იგი ხორციელდება განზრახვის შექმნიდან ქცევის დაწყებამდე და ბ) *კონტროლი მოქმედებაზე* ვიწრო მნიშვნელობით, ანუ თავად მოქმედების მსვლელობის მართვა. ქცევის მიმდინარე კონტროლის საჭიროებას განაპირობებს მისი მოტივაციური ძალის შესუსტება ან სხვა მიზნებისკენ წარმართული ტენდენციების გაძლიერება; ასევე, შესრულების პროცესში წარმოქმნილი შინაგანი თუ გარეგანი წინააღმდეგობები. აქ ლაპარაკია გარკვეული ემოციებისა და მოტივების მართვაზე; ასე მაგალითად, ადამიანს უნარი შესწევს გამოიწვიოს ცნობიერების გარკვეული მდგომარეობები, რომლებიც ხელს უწყობენ მოქმედების შესრულებას და პირიქით, შეაკავოს ისეთები, რომლებიც დაბრკოლებას ქმნიან. ამისთვის სხვადასხვა ხერხი გამოიყენება, ვთქვათ, მიზნის დადებით შედეგებთან დაკავშირებული წარმოდგენების აქტუალიზაცია ან უარყოფითი შედეგიდან ყურადღების გადატანა სხვა შინაარსზე. აღნიშნული კონტროლი ასევე ვრცელდება ფიზიკურ და სოციალურ გარემოზე. მაგალითად, ადამიანს შეუძლია თავი დაიცვას ცდუნებებისაგან მაპროვოცირებელი საგნების მოშორებით გარემოდან (სიგარეტისათვის თავის დანებება უფრო ადვილია, როცა თვალში ალარ გხვდება მოწევასთან ასოცირებული საგნები), ან თავის გარემოცვაში ისეთი სოციალური პრესინგის შექმნით, რომელიც გაუადვილებს განზრახვის საწინააღმდეგო ტენდეციებთან ბრძოლას (მოწევაზე უარის თქმის შესახებ ეცნობება ყველა ახლობელს, რომლებიც, გარკვეულად, მაკონტროლებელ ფუნციას შეიძენენ). როგორიც არ უნდა იყოს კონტროლის სტრატეგია, იგი გულისხმობს ინფორმაციის *ძიებას* (ყურადღება), *შენახვას* (ოპერატიული და ხანგრძლივი მეხსიერება) და *გადამუშავებას* (კოდირება-დეკოდირება, შეფასება, პროგრამირება და კორექცია). ავტორი სპეციალური სქემის სახით წარმოადგენს ამ კოგნიტური პროცესების ურთიერთკავშირს ქცევის ნებელობითი რეგულაციის დროს (88). ნებისყოფა, როგორც უნარი, არსებითად ამ

პროცესების კოორდინირებულ ფუნქციონირებას გულისხმობს. კული მიუთითებს, რომ მისი ფორმირების კანონზომიერებების დასადგენად ჯერ კიდევ დიდი მუშაობაა გასაწევი. თავისი ემპირიული კვლევის შედეგად კი მან შექმნა ე.წ. *მოქმედების კონტროლის ტესტი*, რომლითაც ამ უნარის ზოგიერთი ასპექტის გაზომვა და, ამდენად, ინდივიდუალური თავისებურებების დადგენა ხერხდება. იგი სამ სკალას შეიცავს; პირველი ორი *მდგომარეობაზე ორიენტაციას* ზომავს, ხოლო მესამე — *მოქმედებაზე ორიენტაციას*. მდგომარეობაზე ორიენტაცია ინერციული ბუნებისაა და გამოხატავს ყოყმანს აქტიურ მოქმედებაზე გადასვლის წინ. მოქმედებაზე ორიენტაცია გამოხატავს განზრახვის განხორციელებისკენ სწრაფვასა და საამისო შესაძლებლობას. შესაბამისად, იზომება პიროვნული ფაქტორები, რომლებიც ზემოქმედებენ განზრახვის შენარჩუნებისა და გააქტიურების უნარზე.

ჰეკჰაუზენი უფრო დეტალიზებულ მოდელს გვთავაზობს. თუმცა ძირითადი იდეა აქაც იგივეა: უნდა გაიმიჯნოს საკუთრივ *მოტივაციური* პროცესი ქცევის *შესრულების*, ანუ *ნებელობითი* პროცესისაგან. ისინი ცნობიერების ორ განსხვავებულ მდგომარეობას ქმნიან. ეს განსხვავება ეხება ცნობიერების შინაარსს და ინფორმაციის გადამუშავების ტიპს; ავტორის თქმით, მოტივაციის პროცესი ორიენტირებულია რეალობაზე, ხოლო ნებიყოფისა — შედეგზე. ერთ შემთხვევაში სუბიექტი არკვევს არსებულ და სამომავლო ვითარებას, მეორეში ზრუნავს განზრახული რეზულტატის მისაღწევად. კოგნიცია ამ ორ შემთხვევაში განსხვავდება შინაარსეულად, ინფორმაციის სელექციისა და გადამუშავების ხერხების თვალსაზრისით. მათ შორის გამავალი რუბიკონის გადალახვას სპეციალური პროცესები უზრუნველყოფს (ჰეკჰაუზენი თავის შეხედულებას *რუბიკონის მოდელს* უწოდებს). საერთოდ კი ქცევის რეგულაციის მთელი პროცესი რამდენიმე სტადიად იყოფა, რომლებიც არსებითად იმეორებენ ნებელობის პერიოდების კლასიკურ ფსიქოლოგიაში გამომუშავებულ სქემას: მომზადება — გადაწყვეტილება — შესრულება; განსხვავება ისაა, რომ თანამედროვე ვერსიაში მოტივაციურ-კოგნიტური პროცესები საგულდაგულოდ არის დახასიათებული მრავალრიცხოვანი ემპირიული მონაცემების საფუძველზე. ჰეკჰაუზენი პროცესის ასეთ სტრუქტურას გვთავაზობს: *მოტივაცია — რეზულტატური მოტივაციური ტენდენცია — განზრახვის ჩამოყალიბება — მოქმედების ინიციირება — შესრულება* (66).

ნებისყოფის ცნების დაბრუნება ფსიქოლოგიის ძირითად ცნებათა შორის თავისთავად დადებით ტენდენციად უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ ისიც ნათელია, რომ მისი აქ დამკვიდრება შესაძლებელი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას საბოლოოდ ჩამოშორდება ის ეოლუნტარისტულ-მისტიკური შინაარსი, რომლის გამოც თითქმის განიდევნა აკადემიური ფსიქოლოგიიდან. ეს ცნება უნდა დაზუსტდეს მეცნიერულობის მკაცრი კრიტერიუმების შესაბამისად. ამის გათვალისწინებით, გამართლებული არ ჩანს ნებისყოფის ცნების შინაარსის ისეთი შეზღუდვა, როგორც ეს ზემოთ მოყვანილ მოდელებში მოხდა. ნებისყოფის ცნებაში ქცევის ყველა ეტაპი შედის; იგი აღნიშნავს *ქცევის რეგულაციის გარკვეულ დონესა* და *სახეს*, არსებითად განსხვავებულს ავტომატურისაგან და იმპულსურისაგან. მთავარი აქ ისაა, რომ დღეს ნებისყოფის ფუნქციის განმსაზღვრელი რეგულატორული პროცესების დახასიათება კონკრეტული კოგნიტურ-მოტივაციური ცვლადებისა და მათ შორის არსებული მიმართებების საშუალებით ხდება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ქცევის *ნებელობითი რეგულაციის მექანიზმების* სტრუქტურისა და ფუნქციის შესწავლა სხვა ფსიქიკური პროცესებისა თუ უნარების მსგავსად ხდება, რაც გულისხმობს მათი კავშირის დადგენას გარემოსთან, ბიოლოგიურ ცვლადებთან და გარკვეულ ფსიქიკურ ფაქტორებთან. ამ მექანიზმების

აღმოცენება-ჩამოყალიბება ასევე დეტერმინირებულია ინტერიორიზაციის, სოციალიზაციის, მომწიფების თუ დასწავლის პროცესებით.

თავისუფალ ნებას, თუ ის სპირიტუალისტური, ზეადამიანური ძალა არ არის, სუბიექტი ესაჭიროება. ნებელობით ქცევას თავისი ავტორი ჰყავს, რომელიც მეცნიერული ენითა და საშუალებებით უნდა დახასიათდეს. ფსიქოლოგიაში ასეთად მოიაზრება ე.წ. *მე ან თვითობა*, რომლებიც პიროვნების მაინტეგრირებელ სისტემებად ითვლება. ფსიქოლოგიაში ძნელად თუ მოიძებნება ესოდენ მრავალი მნიშვნელობის შემცველი ცნებები. მათი შინაარსი სხვადასხვა თეორიების კონტექსტის შესაბამისად ცვალებადობს. ჯემსთან ისინი მატერიალური, სოციალური და სულიერი მე-ს სტრუქტურების სახით არიან წარმოდგენილი; ფსიქოანალიზში ესაა ეგო, რომელიც ცნობიერი ადაპტაციის რეგულატორია და სუპერ-ეგო, რომელიც მორალურ ცენზორს წარმოადგენს; ადლერთან მე ცხოვრების სტილს განასახიერებს; ეგო-ფსიქოლოგიაში მე-ს დახასიათება კიდევ უფრო ღრმავდება როგორც სტრუქტურულ-ფუნქციონალური (ჰარტმანის ავტონომიური მე), ისე ონტოგენეტური (ერიქსონის თვითიდენტური მე) თვალსაზრისით. როჯერსი რეალური და იდეალური მე-ს მიმართებას ახასიათებს; კოგნიტივიზმში მე-სისტემა კოგნიტური სტრუქტურების ერთიანობად განიხილება (ბანდურა, მიშელი), თუმცა კელი მას თავისებურ მაკონტროლებელ კონსტრუქტად მიიჩნევს.

როგორი მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანიც არ უნდა იყვნენ პიროვნების შემადგენელი ერთეულები (განწყობა, მოლოდინი, მოტივი, ღირებულება, მიდრეკილება, კომპეტენცია თუ სხვა), მაინც უნდა არსებობდეს სისტემური რგოლი, რომელიც მათ გააერთიანებს. ეგო, მე-კონცეფცია, თვითობა, პროპრიუმი ასეთი განზოგადებული კონსტრუქტებია. თავისუფალ ნებას სწორედ ასეთი კონსტრუქტი უნდა ახორციელებდეს. გამოხატავს რა ინდივიდის თვითრეფლექსიას, იგი განსაზღვრავს თვითაღქმას, თვითშეფასებას, თვითიდენტიფიკაციას, თვითპატივისცემას და ა.შ. ბევრ თეორიაში სწორედ მას მიეწერება მართვის ის ფუნქცია, რომელიც ადამიანის ქმედებათა შერჩევასა და შესრულებას უზრუნველყოფს.

დეტერმინაცია-თავისუფლების დიქოტომიის კონტექსტში მთავარი საკითხი ის არის, თუ როგორ წარმოიქმნება აღნიშნული სისტემა, არის თუ არა იგი ადამიანის მიერ საკუთარი თავის პროექტირება-ქმნადობისა და, შესაბამისად, მისი "თავისუფალი და შემომქმედი ნების" გამოვლინება, როგორც ამას ეგზისტენციალისტები ფიქრობენ. მასლოუც, რომელიც ყოველთვის თანაუგრძნობდა ეგზისტენციალურ ფსიქოლოგიას, ასე აფასებს ამ პოზიციას: ეგზისტენციალისტებს მიაჩნიათ, რომ თვითობა არის პროექცია, რომელიც "იქმნება იმ მუდმივი (და ნებისმიერი) არჩევანით, რომელსაც პიროვნება ახორციელებს, თანაც ისე, თითქოს მას შეუძლია საკუთარი თავისაგან გააკეთოს ყველაფერი, რაც მოესურვება. ეს ის უკიდურესობაა, რომელიც პირდაპირ ეწინააღმდეგება გენეტიკური და კონსტიტუციური ფსიქოლოგიის მიერ მოპოვებულ მონაცემებს და ცოტა სულელურადაც ჟღერს" (33; 25). თვითობის, მე-ს "თავისუფალი ქმნადობის" პროცესი მხოლოდ მემკვიდრეობითი მასალით კი არ არის შეზღუდული, არამედ უკვე არსებული ღირებულება-განწყობებით ან მე-ს სხვა ქვესისტემებით; ისინი ხომ გამზადებული სახით ხვდებიან სუბიექტს, რომელიც გადაწყვეტილებას იღებს საკუთარი თავის შეცვლის თაობაზე. ამასთან, ყოველგვარი გადაწყვეტილება და მთლიანად ნებისმიერი ქცევა, სავსებით დეტერმინირებულ პროცესად უნდა განვიხილოთ. ყოველ შემთხვევაში, ეს არის თანამედროვე აკადემიურ ფსიქოლოგიაში ყველაზე გავრცელებული პოზიცია. ამავე დროს, დიდ წინააღმდეგობას აწყდება თეზისი, რომ პიროვნება, ან თუნდაც მასში თავისუფალი არჩევანის განმახორციელებე-

ლი ინსტანცია, *თვითშემოქმედების* შედეგია. მე-ს ჩამოყალიბება ონტოგენეზში საკმაოდ ადრეული ასაკიდან მიმდინარეობს სხვადასხვა სოციალური ზემოქმედების გავლენით (11). გარდა ამისა, დისპოზიციური განწყობებისა თუ ღირებულებების ფორმირება-შეცვლის მექანიზმების დიდი ნაწილი (როლების შესრულება, მიბაძვა, იდენტიფიკაცია, კატეგორიზაცია, არათავსებადობის მოხსნა და კონგრუენტობის გაზრდა), მოზრდილობაშიც ძირითადად ავტომატურ რეჟიმში, სუბიექტის აქტიური მონაწილეობის გარეშე მოქმედებს (2). ყოველ შემთხვევაში, თუ სუბიექტი მონაწილეობს მათი ქმნადობის ან რეორგანიზაციის პროცესში, იგი, ცხადია, ამისთვის თავად არის *მოტივირებული* და *განწყობილი*, და, მაშასადამე, დეტერმინირებული. თვითქმნადობის ეგზისტენციალისტური იდეა ეროი შეხედვით მიმზიდველად გამოიყურება, მაგრამ, თუ ჩავუკვირდებით, აღმოჩნდება, რომ იგი ვერ ჩანაცვლებს თავისუფლების იდეას, ვინაიდან თვითქმნადობაზე მიმართული ყოველი გადაწყვეტილება და ქმედება უთუოდ თავადაა განსაზღვრული გარეგანი მოთხოვნებით და შინაგანი მოტივებით. ძნელი გასაგებია, თუ რა მნიშვნელობით შეიძლება ამ შემთხვევაში "თავისუფალ თვითქმნადობაზე" ლაპარაკი.

თუ ეგზისტენციალური ფილოსოფიის სიბრტყიდან ფსიქოლოგიურ სიბრტყეში, რეალური ქცევის პლანში გადმოვალთ, თვითქმნადობა საკუთარი თავის (ცოდნა-ჩვევების, უნარ-თვისებების, ღირებულება-განწყობების) ფორმირებაზე ან შეცვლაზე მიმართულობას და შესაბამის აქტიურობას უნდა გულისხმობდეს. თვითქმნადობის ცნების ასეთი დაზუსტება აუცილებელია, რათა განვასხვაოთ იგი საკუთარ თავზე ზრუნვასთან დაკავშირებული უამრავი სხვა ქცევისაგან. მაგრამ, აქ დგება საკითხი, რომელიც სათანადოდ არ არის გათვალისწინებული მათ მიერ, ვინც თავისუფლების ცნებას ადამიანის თვითქმნადობის უნართან აიგივებს. თვითქმნადობა უმაღლესი დონის რთული აქტივობაა და საკმაოდ მოწიფულ პიროვნებას გულისხმობს. იმ შემთხვევაში, თუ თავისუფლება თვითქმნადობაა, პიროვნება თავისუფალი თვითქმნადობის პროდუქტი ვერ იქნება, რადგან ეს პროცესი (უნარი) უკვე გულისხმობს პიროვნული დონის აქტივობის მექანიზმების არსებობას. *პიროვნება თვითქმნადობამდე* და, ე.ი. *თავისუფლებამდე არსებობს;* აქედან გამომდინარე, სავარაუდოა, რომ იქამდე, ვიდრე პიროვნება თვითქმნადობის მიზანს დაისახავს (თუ ასეთი რამ საერთოდ მოხდა), მისი ფორმირებისა და ფუნქციონირების პროცესი ყოველგვარი თავისუფლების გარეშე, კანონზომიერად, შინაგანი და გარეგანი ფაქტორებით დეტერმინირებულობის პირობებში მიმდინარეობს.

ადამიანი, რა თქმა უნდა, შემომქმედი არსებაა; იგი ზემოქმედებს თავის გარემოზე, ქმნის კულტურას. მაგრამ ამით, ცხადია, არ თავისუფლდება მისგან, პირიქით, კიდევ უფრო უკავშირდება მას. ადამიანმა ასევე შეიძლება მიზნად დაისახოს საკუთარი თავის, თავისი მოტივაციისა თუ შესაძლებლობების შეცვლა, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ის აღარ არის დეტერმინირებული ამ *შინაგანი ფაქტორებით*. აღნიშნული გარემოება ძალიან ზუსტად დახასიათა ვინდელბანდმა: "თავისუფლება არასოდეს არ არის აბსოლუტური განსაზღვრულობა; ის ყოველთვის თავისუფლებაა სხვა რაიმესაგან. ამ ცნების სრული განსაზღვრისათვის მისი ყოველი გამოყენებისას დაისმის კითხვაა: თავისუფლება რისგან? გამოცდილებაში მოცემულ სინამდვილეში არ არსებობს აბსოლუტური თავისუფლების მაგალითი, არ არსებობს თავისუფლება ყოველგვარი განსაზღვრულობისაგან და ყოველგვარი დამოკიდებულებისაგან არც ქცევაში, არც მდგომარეობაში, არც ნიეთში" (13; 13-14). ეს ნამდვილად ასეა. ამიტომ, თანამედროვე აკადემიურ ფსიქოლოგიაში თავისუფლების კატეგორიის უარყოფა თუ არა, საფუძვ-

ლიანი შეზღუდვა ხდება. მართლაც, ბოლოს და ბოლოს, რისგანაა ადამიანი დამოუკიდებელიც და თავისუფალიც? შესაძლოა *გარემოსაგან*, ისიც მხოლოდ ნაწილობრივ. მაგრამ,გათავისუფლება *შინაგანისაგან* პრინციპულად შეუძლებელია,რადგან სწორედ ისაა თავისუფალი გადაწყვეტილებისა და მოქმედების საფუძველი. პირობა. ამიტომ დეტერმინაციის ცნების შეცვლა მოტივაციის ცნებით, რასაც ეგზისტენციალიზმი გვთავაზობს, გაუგებრობის გარდა არაფრის მომტანია, ვინაიდან *მოტივირებულობა დეტერმინირებულობის სახეობაა*. მოტივი სუბიექტის მიერ იმის შეფასების შედეგია, თუ რა მოთხოვნილებებს და რამდენად აკმაყოფილებს კონკრეტული ქცევა; რა დანახარჯებს, ძალისხმევას მოითხოვს იგი მოცემულ ვითარებაში. როგორც ქცევის საერთო სუბიექტური ღირებულების განცდა, მოტივი გულისხმობს ინდივიდის მიერ იმ გარემოებათა შეფასებას, რაც ქცევის დაწყებასთან, განხორციელებასთან და დაგვირგვინებასთან არის დაკავშირებული. ქცევის სუბიექტურ ღირებულებაში ანუ მოტივში ასახვას პოულობს ის, თუ რა მოთხოვნილებების ფრუსტრაციას და რა მისწრაფებების რეალიზაციას უკავშირდება ქცევა, რა საშუალებს ფლობს ამისთვის ინდივიდი და რამდენად ხელმისაწვდომია ამ მხრივ სიტუაცია. ამ მონაცემების ინტეგრაციის საფუძველზე ინდივიდი ამართლებს ქცევას და იღებს გადაწყვეტილებას. ეს აქტი პიროვნებისთვის მეტი მნიშვნელობის, ღირებულების მქონე ქცევის შეწყნარებას გულისხმობს. მანამდე კი, მოსამზადებელ პერიოდში, ამ ღირებულების (მოტივის) დადგენა ხდება. მოტივაციის მთელი ეს შინაგანი პროცესი გარკვეულ ფაქტორებს, კრიტერიუმებს და მექანიზმებს ეყრდნობა და საკვანძო განსაზღვრული, კანონზომიერი ხასიათი აქვს. ამდენად, პიროვნების არჩევანი და გადაწყვეტილება შინაგნად გაპირობებულია; თავად *გადაწყვეტილების მიღების* უნარი შეიძლება ჩითვალოს ერთგვარი თავისუფლების გამოხატულებად.მაგრამ ორი პრინციპული შენიშვნის გათვალისწინებით: 1) არჩევანისა და გადაწყვეტილების მასალა (მოთხოვნილებები, მოტივები, ღირებულებები, სოციალური განწყობები, ინფორმაცია სიტუაციისა და თვითეფექტურობის შესახებ) წინასწარ მოცემულობას წარმოადგენს და არ არის პიროვნების თვითშემოქმედების შედეგი. ადამიანი, როგორც ცოცხალი არსება, მათგან დამოუკიდებელი და თავისუფალი ვერ იქნება. ასეთი რამ სიკვდილის ტოლფასია. 2) თვით არჩევანი და გადაწყვეტილება კანონზომიერი პროცესია, ანუ გაპირობებულია გარკვეული ფაქტორებით და წესებს ემორჩილება. მასში განსაზღვრულია მიზანი, ამოცანა (ყველაზე მაღალი სუბიექტური ღირებულებისა და ინსტრუმენტალობის მქონე ალტერნატივის გამოვლენა-შეწყნარება) და სათანადო ტექნოლოგია (შეფასების, პროგნოზირების და სანქციონირების უნარ-ჩვევები). ეს ყოველივე მოცემული სუბიექტური პროცესის "ობიექტური" ალგორითმია, რომლის არსებობა მისი მეცნიერული შესწავლის საწინდარს წარმოადგენს. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ფსიქოლოგიაში უკვე შექმნილია გადაწყვეტილების მიღების საკმაოდ გამართული მოდელები. მათ საფუძველზე,პრინციპში, შესაძლებელია გადაწყვეტილებისა და ქცევის წინასწარმეტყველება.

ეს ორივე პუნქტი პროცესის *დეტერმინირებულობას* გულისხმობს, რაც იმდენად ზღუდავს თავისუფლების არეს, რომ ამ ცნების გამოყენება იმ შინაარსით, როგორც ის მოცემულია ნების თავისუფლების ტრადიციულ შეხედულებებში, სათუოა. ფუნქცია, *რომლის მოდელირება, პროგნოზირება* და *გაზომვა* შეიძლება, ძალიან ძნელი დასახასიათებელია თავისუფლების კატეგორიით. ყოველ შემთხვევაში ასე მიაჩნია თანამედროვე საბუნებისმეტყველო ფსიქოლოგიას. სწორედ ამიტომ ბრუნდება მასში ნებელობის პრობლემატიკა. აქ მონაწილე ფაქტორები და პროცესები, როგორიცაა "იმპულსური ქცევისა და მე-ს მოთხოვნის შეუთავსებლობის განცდა, პიროვნებისთვის მისაღები

ალტერნატული ქცევების გამონახვა. მათი შეფასება პიროვნების ღირებულებითი სისტემის საფუძველზე, რომელიმე ქცევის ამორჩევა. მისთვის გარკვეული მოტივის გამონახვა და სხვებთან შედარებით მეტი ღირებულების მიწერა, გადაწყვეტილების მიღება" (2; 162), ჩვეულებრივი ემპირიული კვლევის ობიექტს წარმოადგენენ. ვოლიტური ფსიქიკური პროცესები ძალიან რთულია. ჯერ კიდევ ბევრი რამაა დასადგენი მათ მექანიზმებზე, აქ მონაწილე ცვლადებს შორის არსებულ კავშირებზე, მაგრამ უეჭველია, რომ ეს კავშირები არსებობს; ასევე, ბევრი რამ არ ვიცით დამახსოვრებისა და მოგონების, ამოცანის გადაწყვეტისა და სხვა ფსიქიკურ პროცესებზე, მაგრამ ამის გამო ისინი ვერ იქცევიან თავისუფლების კატეგორიის გამოყენების ობიექტად. ამასთან ერთად, ისიც უნდა ითქვას, რომ ფსიქოლოგიას მაინც უჭირს მთლიანად შეელიოს თავისუფლების იდეას, თუნდაც იმიტომ, რომ მას გარკვეული სარგებლობა მოაქვს მექანიცისტური აზროვნების უკიდურესობების პრევენციის კუთხით. მაგრამ, ისიც ნათელია, რომ მან ხელი არ უნდა შეუშალოს ადამიანის ქცევის მეცნიერულ კვლევას, რომელიც ცვლადებსა და ფაქტორებს შორის სხვადასხვა სახის კავშირების დადგენას გულისხმობს. თუ კანონზომიერება (დეტერმინაცია) და თავისუფლება (ინდეტერმინიზმი) ერთმანეთს გამორიცხავენ, მაშინ მეცნიერულ ფსიქოლოგიას პირველის სასარგებლოდ მოუწევს არჩევანის გაკეთება. თუ ეს დიქოტომია მცდარია, თავისუფლების ცნებას სხვა, ახალი შინაარსი უნდა მოენახოს ყოველივე იმის გათვალისწინებით, რაც ზემოთ ითქვა. ამაევ დროს, ამოსავალი უნდა იყოს თეზისი "აბსოლუტური თავისუფლების" არარსებობის შესახებ მატერიალურ და სულიერ სინამდვილეში. აქედან გამომდინარე, თავისუფლება მხოლოდ არათავისუფლების (განსაზღვრულობის) სარისხის შემცირებად შეიძლება იქნას განხილული. რაც მთავარია, თეორიულად უნდა იქნას დასაბუთებული და პრაქტიკულად ნაჩვენები, როგორ არის შესაძლებელი თავისუფალი ანუ ინდეტერმინირებული პროცესის მეცნიერული კვლევა.

საყურადღებოა უზნაძის პოზიცია ნებისყოფის თავისუფლების საკითხთან დაკავშირებით. მას არც დეტერმინიზმის პრინციპის აუცილებლობაში ეპარება ეჭვი და არც თავისუფლების იდეის დათმობა სურს. როგორც ვიცით, უზნაძე ქცევის უშუალო დეტერმინანტად განწყობას მიიჩნევს. განწყობა, თავის მხრივ, მოთხოვნილებით და სიტუაციით არის განსაზღვრული. ამდენად, იმპულსური იქნება ქცევა თუ ნებისმიერი "იგი მთლიანად *მიზეზობრივ* რკალშია ჩართული: მიზეზ-შედეგის ჯაჭვი აქ არსად არ წყდება" (3; 89). უზნაძე საკითხს ვინდელბანდის მსგავსად სვამს: რისგან არის ამ შემთხვევაში თავისუფალი ნებელობა? და პასუხობს — აქტუალური სიტუაციისაგან. ეს მართლაც ასე უნდა იყოს. ნებისმიერი ქცევა აქციაა და არა რეაქცია. იმპულსური ქცევა ამჟამად ზემომქმედი სიტუაციით არის გაპირობებული და, მაშასადამე, თავისუფალი არ არის. გადაწყვეტილების შემთხვევაში კი სუბიექტი მომავალისკენაა მიმართული და ნებისმიერი ქცევის განწყობა წარმოსახული (აზრითი), ე.ი. არა უშუალოდ ზემომქმედი სიტუაციის საფუძველზე წარმოიქმნება. ამაში ხედავს უზნაძე თავისუფლების მომენტს. მაგრამ, ამასთან, ინდეტერმინიზმის დაშვება არ სურს და საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ აქტუალური იქნება სიტუაცია თუ წარმოსახული, ის მაინც სიტუაციაა, ანუ განწყობას და, შესაბამისად, ქცევის რეალური დეტერმინანტი. "ამრიგად, ნებელობა თავისუფალია, რამდენადაც აქტუალური სიტუაციის გავლენას არ ემორჩილება, რამდენადაც აქედან გამომდინარე იძულებას არ განიცდის. იგი თავისუფალია, რამდენადაც მასზე მომქმედი სიტუაცია წარმოსახვითია, მაშასადამე, სუბიექტის მიერაა გაცნობიერებული. მაგრამ იგი დეტერმინირებულია, არაა თავისუფალი, რამდენადაც, თუმცა წარმოსახულით, მაგრამ სიტუაციითაა პირობადებული" (3; 222).

უნდა ითქვას, რომ ეს მართლაც საინტერესო მსჯელობაა. მაგრამ, თუ ჩაუკვირდებით, დავინახავთ რომ იგი, ფაქტობრივად, დეტერმინიზმის პრინციპის გამარტლებას წარმოადგენს. საქმე ისაა, რომ თუ სიტუაციის გათვალისწინება ყოველთვის აუცილებელია, ეს აუცილებლობა თავისუფლებას არსებითად ზღუდავს. ამ კონტექსტში პრინციპული მნიშვნელობა არა აქვს პერცეპტულად იქნება სიტუაცია მოცემული (აქტუალური სიტუაცია) თუ მაღალი კოგნიტური პროცესების მეშეობით (წარმოსახული სიტუაცია). მთავარი ისაა, რომ იგი ყოველთვის რეალური, სასიცოცხლო ვითარების ფსიქიკური რეპრეზენტაციაა, რომლის გათვალისწინების გარეშე მიზანშეწონილი ქცევა უბრალოდ ვერ განხორციელდება. ობიექტივაციის დროს ფსიქიკური აქტივობა ცხადია მეტია, ვიდრე სიტუაციის პასიური ასახვისას. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ადამიანი თავისუფლად, თავისი ნების მიხედვით ქმნის ან იგონებს სიტუაციას. "სიტუაციური გეგმა" თავისუფალი ფანტაზიის ნაყოფი ვერ იქნება; ზღაპრულ სამყაროში რეალური ქცევა ვერ განხორციელდება.

იგივე, თუ მეტი არა, ითქმის განწობის სუბიექტურ ფაქტორზე, ანუ მოთხოვნილებაზე. უზნაძეს მიაჩნია, რომ რადგან ნებისყოფის მოტივაციურ საფუძველს ე.წ. მე-ს მაღალი მოთხოვნილებები შეადგენენ, ისინი პიროვნების კუთვნილებას და სუბიექტის აქტივობის ნაყოფს წარმოადგენენ. გამოდის, რომ ადამიანი ფლობს თავის მოტივაციას, რაც მისი ნების თავისუფლებაზე მიანიშნებს. მაგრამ საფიქრებელია, რომ აქ საქმის ვითარება დაახლოებით იგივეა, რაც სიტუაციასთან მიმართებაში იყო. მართლაც, დაბალია თუ მაღალი, მოთხოვნილება მაინც მოთხოვნილებაა. იგი თავისთავად ჩნდება და სუბიექტს თავისი დაკმაყოფილებისკენ მიმართავს. მოთხოვნილება სუბიექტის მიერ არაა შექმნილი, იგი არ არის თვითაქტიურობის შედეგი. სუბიექტისთვის მოთხოვნილება მოცემულობაა და საკმაოდ იმპერატიულიც. ვოლტერი ამბობდა: როცა მე შემიძლია გავაკეთო რაც მსურს, ეს თავისუფლებაა, მაგრამ მე არ შემიძლია არ ვისურვო ის, რაც მინდა. შეცდომაში არ უნდა შეგვიყვანოს იმან, რომ პიროვნება ახერხებს ხოლმე წინ აღუდგეს ამა თუ იმ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას. ამას იგი ყოველთვის სხვა მოთხოვნილების (ან რაიმე დინამიკური ფაქტორის) კარნახით აკეთებს და, ამრიგად, ქცევა (განწყობა) მოტივაციის მხრიდანაც ყოველთვის დეტერმინაციის ფარგლებში რჩება. არსებითად არ შეიცვლება ვითარება, თუ ნებელობის დინამიკურ ფაქტორად მაღალი მოთხოვნილებების ნაცვლად სხვა მოტივაციურ წარმონაქმნებს ვიგულისხმებთ. ასე მაგალითად, პიროვნების აქტივობის დონეზე შეიძლება ვილაპარაკოთ სოციალური განწყობების ან ღირებულებების სისტემაზე; იგი აღზრდისა და სოციალური გამოცდილების შეძენის პროცესში ყალიბდება და კონკრეტული ნებელობის აქტის იმანენტურ მოცემულობას წარმოადგენს. ყველა პიროვნება ღირებულებების თავისებური სისტემის მატარებელია. მას აგრეთვე გააჩნია უნარი ამ სისტემაზე დაყრდნობით მიიღოს ოპტიმალური გადაწყვეტილება, აირჩიოს და შეიწყნაროს კონკრეტულ ვითარებაში ყველაზე მიზანშეწონილი და ღირებული აქტივობა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, თანამედროვე ფსიქოლოგია ცდილობს დაადგინოს ამ პროცესების დეტერმინაციის ხასიათი და მათი გამსაზღვრელი ფაქტორები; გარკვეულად მათი მოდელირებაც ხერხდება. აქ თავისუფლებისთვის ადგილი თითქოს არ რჩება.

ცალკე საკითხია მოტივაციისა და მოტივის ცნებები და მათი კავშირი განსახილველ პრობლემასთან. ერთი შეხედვით აქ ყველაფერი მარტივად არის: ფაქტია, რომ ნებისმიერი ქცევა (გადაწყვეტილება) მოტივირებულია. მაშასადამე — დეტერმინირებული. უზნაძე ამ ფაქტს საეჭვოდ არ მიიჩნევს. პირიქით, იგი აყალიბებს შეხედულებათა ფართო სისტემას ნებელობის მოტივაციის შესახებ. მისი არსი იმაშია, რომ მოტივი,

როგორც ქცევის სუბიექტური ღირებულება, მნიშვნელობას ანიჭებს და ამართლებს ოპერაციებისა და მოქმედებების გარკვეულ ერთობლიობას (ე.წ. ფიზიკური ქცევა) და მას ფსიქოლოგიურ ქცევად გარდაქმნის, საფუძველს უქმნის მისი შესრულების გადაწყვეტილებას. მიუხედავად ამისა, ავტორს აქაც სურს ადგილი დაუტოვოს თავისუფლების ცნებას; ამიტომ იგი უარს ამბობს განიხილოს გადაწყვეტილების (ქცევის) მოტივირებულობა ნებელობის დეტერმინირებულობის გამოხატულებად. "ნებელობის აქტს მოტივი განსაზღვრავს, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ ერთი და იგივე მოტივი ყოველთვის ერთსა და იმავე აქტს არ იწვევს: ერთხელ რომ იგი ერთ შედეგს იძლევა, მეორეხელ მის მიმართ სრულიად უძლური რჩება. მიზეზობრიობის ცნებას ასეთი ფაქტები სრულიად არ ეგუება: მიზეზი განსაზღვრულ პირობებში ყოველთვის განსაზღვრულ შედეგს იწვევს. ამიტომაც შეუძლებელია, რომელიმე გარკვეული მოტივი ან მოტივთა ჯგუფი კაუზალურად დაუკავშირო გარკვეულ ნებელობით აქტს" (3; 221).

მოტივი მართლაც კაუზალურად არ განსაზღვრავს ქცევას, მაგრამ არა იმიტომ, რომ მათ შორის ერთმნიშვნელოვანი კავშირი არ არსებობს. პირიქით, უზნაძის შეხედულება მოტივისა და ქცევის სრული შინაარსობრივი შესატყვისობის პრინციპს ეყრდნობა (25). ქცევა იმდენია და ისეთი, როგორიცაა მისი მოტივი. მათ შორის უმჭიდროესი კავშირია, მაგრამ ეს კავშირის სხვა, არა მიზეზ-შედეგობრივი ფორმაა. მოტივი არ იწვევს გადაწყვეტილებას და შესაბამის ქცევას. გადაწყვეტილება გამომდინარეობს მოტივიდან, როგორც თავისი საფუძვლიდან. პიაჟეს ტერმინლოგია რომ ვიხმაროთ, მათ შორის *ფართო მნიშვნელობით იმპლიკაციური კავშირია*. უზნაძის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის მიხედვით, ქცევის გამომწვევი მექანიზმის სახით მოტივი კი არა, განწყობა უნდა იქნას განხილული. "ქცევა განწყობით არის უშუალოდ განსაზღვრული: იგი არის მისი აღმოცენების უშუალო მიზეზი" (3; 89). მაგრამ უზნაძე უფრო აღრმავებს ანალიზს და ძალზე მნიშვნელოვან დებულებას აყალიბებს: ვინაიდან განწყობაში წინასწარ არის მოცემული ის, რაც მომავალში უნდა მოხდეს, იგი ქცევაზე მიზეზის მსგავსადაც მოქმედებს და, იმავე დროს, მიზნის მსგავსადაც. მიზნობრივი დეტერმინიზმის ელემენტის განწყობისეულში ჩართვა ფრიად ნიშანდობლივია. ეს ნიშნავს, რომ განწყობაში აისახება იმპლიკაციური კავშირების გამომხატველი შინაარსები, მათ შორის, ცხადია, მოტივაციურიც. ეს მონაცემები "ადამიანის ქცევას მიზანდასახულსა და შეგნებულს ხდიან" (2; 160). ასე რომ, მოტივირებულობა ქცევის დეტერმინირებულობის მაჩვენებელია, თუ ეს უკანასკნელი, მეთოდოლოგიის თანამედროვე მოთხოვნების შესაბამისად, მხოლოდ მიზეზობრიობის მნიშვნელობით არ იქნება გაგებული.

ამ თვალსაზრისის მაგალითზე კარგად ჩანს, თუ რაოდენ ძნელია დეტერმინაციისა და თავისუფლების ერთიან მოდელში არაწინააღმდეგობრივი გაერთიანება. როგორ რთულიცაა სანახევროდ მეტაფიზიკური მეცნიერების წარმოდგენა, ასევე რთულია კანონზომიერი პროცესის სანახევროდ ინდეტერმინირებულად გააზრება. არსებითად ეს ნიშნავს, რომ მოვლენის (ამ შემთხვევაში ადამიანის ქცევის) მხოლოდ რაღაც ნაწილი ან დონე ექვემდებარება მეცნიერულ შესწავლას. ეგზისტენციალური ფილოსოფია, სხვათა შორის, ასეც თვლის.

გამოდის, რომ განწყობის არც სიტუაციური, არც მოტივაციური და არც ოპერაციული ფაქტორის ანალიზს ნებისყოფის თავისუფლებასთან არ მივყავართ. ამ იდეის გასამართლებლად მხოლოდ ნებელობის ფენომენოლოგია რჩება. წინა საუკუნის დასაწყისში, ნებელობის პირველივე ექსპერიმენტულ კვლევებში გამოვლინდა, რომ გარკვეული

ხასიათის ქცევებში თავს იჩენს ოვითაქტივობის, დამოუკიდებლობის დამახასიათებელი განცდა. ეს განცდა მართლაც არსებობს. სხვა საკითხია რას გვეუბნება ეს განცდა, არის თუ არა იგი ნების თავისუფლების რეალური არსებობის დამადასტურებელი. იქნებ ცნობიერებას შეცდომაში შეეყვანართ და ნებისყოფის თავისუფლება ილუზიაა. ასე ფიქრობდა, მაგალითად, სკინერი (98).

ამ საკითხის პირდაპირი და ცალსახა გადაწყვეტის გზა, როგორც ჩანს, არ არსებობს. წინაალმდეგ შემთხვევაში ის უკვე დიდი ხანია მოხსნილი იქნებოდა დღის წესრიგიდან. სინამდვილეში ნებელობის ფენომენოლოგია განცდების თაიგულია, მაგრამ ნებელობის აქტისთვის სპეციფიკურია განცდა, რომელიც ახისა და მიშოტის მიხედვით ასე გამოითქმება "მე მინდა", "ახლა მე ნამდვილად მინდა". უფრო ყურადღებიანი ანალიზი უჩვენებს, რომ ეს განცდა ქცევის განხორციელების სურვილს (მე მინდა) არ გამოხატავს; ეს არის სუბიექტის მიერ იმის დადასტურება, რომ მან თავის თავზე აიღო ამ ქცევის განხორციელების ვალდებულება, რომ მან "უნდა" შეასრულოს იგი (5). "მინდასა" და "უნდას" შორის არსებითი განსხვავებაა. "უნდა" საჭიროებას, აუცილებლობას და, მაშასადამე, შინაგან იძულებასაც გულისხმობს. იგი ალბათ საჭიროა განვასხვავოთ გარეგანი იძულებისგან. მაგრამ, არსებითად, საქმის ვითარება ორივე შემთხვევაში ერთია. იძულება იძულებად რჩება იმის მიუხედავად, საიდან მომდინარეობს იგი, გარედან თუ შიგნიდან, მთრახიდან თუ სინდისიდან. ამიტომ, არც ფენომენოლოგიური და არც ლოგიკური თვალსაზრისით მართებული არ არის მითითება ნებისმიერ ქცევაზე, როგორც ცალსახად თავისუფალზე და მისი დაპირისპირება იძულებით, ანუ არათავისუფალ ქცევასთან. საქმე ის არის, რომ "სუბიექტი, თუმცა იძულებით, მაგრამ, ბოლოსდაბოლოს, მაინც თვითონ ღებულობს თავის თავზე დაკალებულ საქმეს, მაინც *იწყარებს* მას, მაშასადამე, ამ საქმეს მაინც ის ასრულებს და ამდენად იგი მაინც მისი საქმეა" (3; 233). ამდენად, საკუთარი ნების მომენტი გარკვეულად მონაწილეობს იძულებით ქცევაში და მის ფენომენოლოგიურ სურათშიც აისახება. ეს ერთნაირად ეხება იძულების სამივე სახეს, რომელთაც უზნაძე გამოყოფს: 1) *კომანდა*, რომელსაც ჯარისკაცი ასრულებს. 2) *კანონი ან წესი*, რომელსაც სახელმწიფოს ან რომელიმე ორგანიზაციის ავტორიტეტი უდევს საფუძვლად და რომლის შესრულებაც სავალდებულოა. 3) *ბრძანება*, რომელიც მინდა — არ მინდა, უნდა შეასრულო: ბრძანება უფროსისა უმცროსისადმი, ბატონისა მონისადმი და ა.შ.

თავის მხრივ, ნებისმიერ ქცევაშიც არის წარმოდგენილი სრულიად გარკვეული შინაგანი იძულების მომენტი, რასაც მისი ფენომენოლოგიაც ადასტურებს (მე უნდას განცდა). "ნებელობის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მომენტი ის არის, რომ ადამიანი აქ იმიტომ კი არ აკეთებს რაიმეს, რომ ეს მას ამჟამად უნდა, არამედ სულ სხვა მიზეზის გამო" (3; 234). ამ მიზეზების ძიება საბოლოოდ გარკვეულ ობიექტურ ღირებულებებამდე და ფასეულობებამდე მიგვიყვანს, რომლებიც სოციალურ-კულტურული წარმოშობისაა. მათ წესების, ნორმებისა და კანონების სახე აქვთ; ამავე დროს ინდივიდის მიერ არიან გაშინაგნებული და შეწყნარებული. ისინი სუბიექტურად მოთხოვნებისა და ვალდებულებების სახით განიცდებიან. ამ შინაგანი იმპერატივების შესაბამისი ნებისმიერი ქცევის შესრულებისას, ადამიანს ხშირად უჩნდება საკუთარ თავზე ძალადობის განცდა. მაშინ რაშია განსხვავება იძულებასა და ნებელობას შორის? უზნაძე ფიქრობს, რომ პირველ შემთხვევაში სხვის ბრძანებას ვასრულებთ, ხოლო მეორეში — საკუთარი თავისას. "მაგრამ თავის მიმართ ბრძანება — ბრძანება აღარ არის: იგი მოთხოვნილებაა იმის გაკეთებისა, რისი გაკეთების მოთხოვნილებაც სუბიექტს ამ მომენტში არა აქვს. იგი მე-ს მოთხოვნილებათა ხელმძღვანელი როლის შეგნებაა" (3;

234). ეს თითქოს პარადოქსის შემცველი პასაჟი ააშკარავებს იმ სირთულეს, რაც ნებელობის მოტივაციის ბუნების გარკვევას უკავშირდება. თუ ნებისმიერი ქცევა მართლაც პიროვნებაში ხელმძღვანელი როლის მქონე ბე-ს მოთხოვნილებების იმპულსით აღიძვრება, იგი იმპულსური ქცევა ყოფილა, სადაც თავისუფალ ნებაზე ლაპარაკი საერთოდ შეუძლებელია. ამ საკითხთან დაკავშირებით უზნაძის სკოლაში აზრთა დიდი სხვადასხვაობა არსებობს (25). ამაზე აქ არ შევჩერდებით. მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ სპეციფიკური ადამიანური ქცევის ფენომენოლოგიური სურათი, როგორც წესი, რთულია და არაერთმნიშვნელოვანი. მის საფუძველზე იძულებითი და ნებისმიერი ქცევის ცალსახა გამიჯვნაც კი ჭირს. მით უფრო არ უნდა იყოს სადავო, რომ ქცევის თანმხლები განცდები მისი რეალური თავისუფლების მაჩვენებლად ვერ გამოდგება. ამაში დასარწმუნებლად შთაგონებული მოქმედების ფაქტების ანალიზიც კმარა. მართლაც. უამრავმა ექსპერიმენტულმა გამოკვლევამ უჩვენა, რომ პოსტჰიპნოტური შთაგონების შემდეგ ადამიანები ასრულებენ დავალებულ თუ "ნაბრძანებ" მოქმედებას სრულიად დარწმუნებულები იმაში, რომ თვითონ არიან ამ აქტივობის ინიციატორები, რომ ეს მათი საკუთარი გადაწყვეტილებაა. როცა მათ ეკითხებიან ამ ქცევის მიზეზის შესახებ, ისინი გარკვეულ ახსნას პოულობენ და, რაც მთავარია, თვითონაც სჯერათ ამისა. ექსპერიმენტების დამკვირვებელთათვის ნათელია, რომ თავისუფალი ნება ვერ იქნება იმ ცდისპირების ქცევის წარმმართველი, რომლებსაც არ ახსოვთ, თუ როგორ დააპროგრამეს ისინი ჰიპნოზის დროს. აშკარაა რომ ამ შემთხვევაში განცდას შეცდომაში შეყავს ადამიანები, ვინაიდან მათი ქცევა თავისუფლების გამოხატულებად ნამდვილად ვერ ჩაითვლება. აქედან იმის თქმა შეიძლება, რომ ნებისყოფის თავისუფლების რეალური არსებობის დასამტკიცებლად თვითაქტივობის და თავისუფლების განცდაზე მინიშნება არაფრის მომცემია. *ფენომენოლოგიური არგუმენტი* ამ პრობლემას დადებითად ვერ გადაწყვეტს, პირიქით, მას უფრო ბუნდოვანს გახდის.

ამასთან ერთად, იმის უარყოფაც არ შეიძლება, რომ რამდენად ილუზორულიც არ უნდა იყოს ეს განცდა, იგი უთუოდ დადებით როლს თამაშობს პიროვნული ადაპტაციის თვალსაზრისით. ამას აჩვენებს ატრიბუციისა და თვითკონტროლის კვლევები. დადასტურებულად ითვლება, რომ თუ ადამიანები თავისი მოქმედების მიზეზად საკუთარ თავს კი არა, გარე ვითარებას მიიჩნევენ, ქცევის პიროვნული კონტროლის ეფექტურობა საგრძნობლად მცირდება. მრავალი ექსპერიმენტული გამოკვლევა ჩატარდა იმის საჩვენებლად, თუ რა ზემოქმედებას ახდენს აქტიურობის ხასიათსა და ნაყოფიერებაზე ცდისპირის რწმენა, რომ მას შუძლია თავისი ქცევის გაკონტროლება. მათი შედეგების განზოგადებისას მკვლევარები შემდეგ დასკვნამდე მიდიან: "იმის განცდა, რომ ყველაფერი კონტროლს ექვემდებარება, ილუზია, რომ ყველას შეუძლია გააკეთოს საკუთარი არჩევანი, პოზიტიურ და განმსაზღვრელ როლს თამაშობს ცხოველქმედების ხელშეწყობის პროცესში. თავისუფლების ილუზიის მოცილება უმტკივნეულოდ, არასასურველი შედეგების გარეშე, შეუძლებელია" (89; 425-426). საფიქრებელია, რომ ამიტომაც არის ნებისყოფის თავისუფლების იდეა ასეთი *სიცოცხლისუნარიანი*. ყოველ შემთხვევაში, უზნაძის შენიშვნისა არ იყოს, ნებელობის თავისუფლების განცდა ილუზიაც რომ აღმოჩნდეს, "ფსიქოლოგიის წინაშე მაინც იდგება ნებელობის თავისუფლების საკითხი: გამოსაკვლევი იქნება, თუ როგორ ჩნდება და რას ემყარება ეს ილუზია" (3; 221). როგორც ვხედავთ უზნაძე, საკითხის მეცნიერული გადაწყვეტის იმედს არ კარგავს. ამას ვერ ვიტყვით უილიამ ჯემსზე, რომელსაც უზნაძესავით დეტერმინაციისა და თავისუფლების იდეების შერიგება სურს, მაგრამ ამ საკითხში, ფაქტობრივად, მეცნიერების უსუსურობის აღიარებამდე მიდის. მისი თქმით, ფსიქოლო-

გიას, როგორც მეცნიერებას, შეუძლია დეტერმინიზმის პრინციპი განახორციელოს იმ შემთხვევაშიც, თუ თავისუფალი ნება რეალობას წარმოადგენს. მას შეუძლია თავისუფლება იმ სივრცეში დატოვოს, სადაც "მეცნიერება უბრალოდ ჩერდება" (19).

ამრიგად, *დეტერმინირებულობა, ფართო მნიშვნელობით, კანონზომიერების არსებობაა*. საბუნებისმეტყველო ტიპის ფსიქოლოგია ყველგან ეძებს და კიდეც პოულობს კანონზომიერ კავშირებს როგორც თვით ფსიქიკურ მოვლენებს, ისე ფსიქიკურ და ბიოსოციალურ ფენომენებს შორის. კანონზომიერება ვერ ურიგდება თავისუფლებას; კანონზომიერების მიღმა იწყება *შემთხვევითობის*, ან სულაც, *მეტაფიზიკის* სამყარო. ეს უკანასკნელი პოზიტიურ მეცნიერებასთან საერთოდ შეუთავსებელია. შემთხვევითობამ, დეტერმინაციის ოპოზიტის მნიშვნელობით, კიდევ შეიძლება გარკეული აზრი შეიძინოს ფსიქოლოგიაში; ამაზე ქვემოთ შევჩერდებით, ბანდურას შეხედულების განხილვისას. აქ კი მხოლოდ იმას დავძენთ, რომ დეტერმინაციის პრინციპის თავისუფლების პრინციპთან დაპირისპირებისას, ეს უკანასკნელი ნამდვილად არ მოიაზრება შემთხვევითობის მნიშვნელობით.

ყოველივე ეს კარგად ჩანს ბანდურას *რეციპროკული დეტერმინიზმის* კონცეფციაში; იგი დღევანდელ ფსიქოლოგიაში მოცემული საკითხის გააზრების ერთ-ერთ ყველაზე პოპულარულ ვერსიას წარმოადგენს. ადამიანზე მოქმედეს როგორც გარეგანი, ისე შინაგანი ფაქტორები, მაგრამ იგი აქტიური არსებაა და თავის კოგნიტურ პოტენციალს იმისთვის იყენებს, რომ წარმოიდგინოს მოვლენები, განჭვრიტოს მომავალი, აირჩიოს მოქმედების მიმართულება და წარმართოს იგი. მაშასადამე, ქცევა არა მხოლოდ დამოკიდებული ფუნქციაა, არამედ გარემოსა და პიროვნებაზე მომქმედი დამოუკიდებელი ცვლადიც. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვილაპარაკოთ სამი ფაქტორის — *პიროვნების, გარემოს და მოქმედების ურთიერთზემოქმედებაზე*. რეციპროკული, ანუ ურთიერთდეტერმინიზმის სქემა ასეთია: მართალია გარემო ზემოქმედებს ქცევაზე, მაგრამ ისიც ცვალებადობს ადამიანის აქტიურობის შედეგად, აქტიურობის, რომელსაც გარკეულ ფარგლებში თვით პიროვნება წარმართავს. "რამდენადაც ადამიანთა მოსაზრებები, მათი ქცევა და გარემოცვა ურთიერთგანსაზღვრულია, ინდივიდები არ წარმოადგენენ არც გარემომცველი ძალებით კონტროლირებად ობიექტებს და არც სრულიად თავისუფალ არსებებს, რომელთაც შეუძლიათ აკეთონ ყველაფერი, რაც მოესურვებათ" (75; 356-357). ეს, როგორც ვხედავთ, დეტერმინაციის მოდელია, მაგრამ მასში თავისუფლების ცნებისთვისაც არის ადგილი დატოვებული. თავისუფლება გაგებულია, როგორც ქცევაზე ინდივიდის გავლენის უნარი. მაგრამ აქ ავტონომიური ნება კი არ იგულისხმება, (მას ბანდურა უარყოფს), არამედ *თვითრეგულაციის* პროცესები. ზემოთ უკვე დავრწმუნდით, რომ თავის თეორიაში ბანდურამ ისინი დეტერმინიზმის პრინციპების სრული დაცვით აღწერა და ემპირიული კვლევის საკმაოდ დიდი ნაწილი მათი ფუნქციონირების წესისა და ფორმირების კანონზომიერებათა დადგენას მიუძღვნა.

ამრიგად, ქცევა კანონზომიერი და დეტერმინირებული პროცესია. ბანდურა ემხრობა დეტერმინიზმის კიბერნეტიკულ განსაზღვრებას. ამ განსაზღვრების თანახმად, სისტემა დეტერმინირებულია, როცა მისი მდგომარეობა გამოსალ ეტაპზე განსაზღვრულია საწყისი მდგომარეობით და მიმდინარე პროცესების ალგორითმით. მაგრამ დეტერმინიზმს საზღვრები აქვს, რომლებსაც *შემთხვევითი* პროცესები ადგენს. ადამიანის ქცევის დახასიათებისას ამ პროცესების გაუთვალისწინებლობა არ შეიძლება. რეციპროკული ტრიადის სამივე წევრმა შეიძლება განიცადოს შემთხვევითი, არაპროგნოზირებული ცვალებადობა. ეს ეხება სიტუაციას, პიროვნებას და ქცევას. ამდენად, ადამიანის ქცევა

სისტემაა, რომლის აბსოლუტურად ზუსტი წინასწარმეტყველება პრაქტიკულად შეუძლებელია. ქცევა შეიძლება განსაზღვროს შემთხვევითმა შეხვედრამ ვინმესთან, ამინდის უეცარმა ცვლილებამ, მოულოდნელმა ძვრებმა ორგანიზმში და ა.შ. ეს ზემოქმედება შემთხვევითია, არაპროგნოზირებული. მაგრამ ამ ხდომილების შემდეგ ყველაფერი სრულიად განსაზღვრული წესებისა და კანონზომიერებების შესაბამისად ხორციელდება. ახალი პიროვნების შემთხვევითი გაცნობისას ადამიანი მის მიმართ ქცევას იმის მიხედვით აყალიბებს, თუ როგორი განმტკიცებები ჰქონდა ანალოგიურ ვითარებებში წარსულში, რას მოელის ამ ნაცნობობისაგან, როგორ რეაგირებენ მასზე სხვა ადამიანები და ა.შ. ერთი სიტყვით, იმ ფაქტორებისა და მექანიზმების შესაბამისად, რომლებიც, ბანდურას თეორიის მიხედვით, საერთოდ განსაზღვრავენ ქცევას (იხ. თავი მეთერთმეტე).

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ ფსიქიკის სფეროში, როგორც ჩანს, მოვლენები *მიზეზობრივადაც* იწვევენ ერთმანეთს და, ამასთანავე, *გაპირობებისა თუ გამომდინარეობის* კავშირშიც იმყოფებიან. მოვლენათა შორის კავშირის თითოეულ ამ ფორმას ფსიქოლოგიაში თავისი სპეციფიკური შინაარსი უნდა მიენიჭოს (2). მაგრამ, როგორიც არ უნდა იყოს ეს შინაარსი, საბოლოო ჯამში იგი დეტერმინაციის სახეობაა. ფსიქოლოგიის განვითარების მაგისტრალური ტენდენცია ფართოდ გაგებული დეტერმინაციის პრინციპის რეალიზაციაში მდგომარეობს. თავისუფლების პრინციპი ადამიანის სულიერი სამყაროს შემეცნებისას მაშინ იქნება სასარგებლო, თუ მას არ დავუპირისპირებთ დეტერმინიზმს და, ამის გათვალისწინებით, ახალ პოზიტიურ შინაარსს მოვუძებნით.

თუ ფსიქიკის სფეროში კანონზომიერება მოქმედებს, თუ არჩევანი, გადაწყვეტილება, მიზანდასახული ქცევა და სხვა პროცესები, რომლებიც ზოგჯერ ადამიანის თავისუფალი ბუნების გამოვლინებად ითვლება, განსაზღვრულია არა "მეტაფიზიკური ნებით", არამედ რეალური გარეგანი და შინაგანი ფაქტორებით, მაშინ შესაძლებელია მათი *პროგნოზირება* და *მართვა*. ის, რომ ფსიქოლოგიის პრინციპულ ამოცანას ადამიანის ქცევის პროგნოზირება შეადგენს, გასული საუკუნის დასაწყისში მკაფიოდ დააფიქსირა უოთსონმა. მას მერე ეს ამოცანა მუდამ იდგა ფსიქოლოგიის წინაშე. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ერთ-ერთ ყველაზე საკამათო საკითხად გადაიქცა ის, თუ რა ფაქტორებს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა ქცევის წინასწარმეტყველებისას: ერთნი ამბობენ, რომ დისპოზიციურს, მეორენი — სიტუაციურს, მესამენი კი მათ ინტერაქციაზე საუბრობენ (იხ. თავი მეცხრე). როგორც არ უნდა გადაწყდეს ეს დავა, მოცემულ კონტექსტში მთავარი ის არის, რომ საკითხი ეხება პროგნოზირებისთვის აუცილებელი ფაქტორების რაგვარობასა და ურთიერთმიმართებას და არა იმას, შესაძლებელია თუ არა პროგნოზირება პრინციპულად.

თანამედროვე ფსიქოლოგიაში უკვე საკმაოდ კარგად არის გაცნობიერებული ის გარემოება, რომ ქცევის წინასწარმეტყველებას სრულიად გარკვეული საზღვრები აქვს. ეს შეზღუდვები დაკავშირებულია კონკრეტული ქცევის დეტერმინაციაში მონაწილე ცვლადების გამოვლენის, მათი დაყოფისა და გაზომვის სირთულეებთან. ეს, ცხადია, არ ნიშნავს, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია მეცნიერული განჭვრეტის საფუძველზე ეფექტური ზომები მივიღოთ ცალკეული ინდივიდებისა თუ ადამიანთა ჯგუფების სულიერი მდგომარეობის შესაცვლელად. "მოცემული შეზღუდვები მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ არსებობს ჩვენი შესაძლებლობების საზღვრები და, სანამ მათ რეალიზაციას მოვახდენთ, საჭიროა ცოტაოდენი დაფიქრება, რათა გამოვიყენოთ ჩვენს მეცნიერებაში არსებული საუკეთესო ჰიპოთეზები და, ასევე, საგულდაგულოდ ჩატარებული პილოტაჟური კვლევების შედეგები" (50; 57). გასათვალისწინებელია ისიც, რომ პროგნოზირების შესაძლებლობის შეზღუდულობა პრინციპულად არ განასხვავებს ფსიქოლოგიას

და სოციალურ მეცნიერებებს საბუნებისმეტყველო დისციპლინებისაგან. ის, რომ ფიზიკის კანონების ცოდნის მიუხედავად, ჩვენ ვერ ვახერხებთ იმის პროგნოზირებას, თუ, ვთქვათ, როდის ჩამოვარდება ხიდან ესა თუ ის ფოთოლი, სრულებით არ აღიქმება საგანგაშო ვითარებად მეცნიერებაში. იმასაც აღიარებენ, რომ მეცნიერული პროგნოზირების შესაძლებლობები არსებითად შეზღუდულია უფრო ფართო სისტემების (მაგალითად ეკოლოგიურის ან მეტეოროლოგიურის) მიმართ. ისეთი სუსტი ან არარეგისტრირებადი მოვლენების დასახასიათებლად, რომელთაც შეიძლება მნიშვნელოვანი შედეგები მოყვეს, სპეციალური ტერმინიც კი შემოიღეს - ე.წ. "პეპელას ეფექტი". მისი საშუალებით აღიწერება ისეთი პიპოთეტური ვითარება, როდესაც ერთი გარკვეული პეპელას ფრთების ქნევამ პეკინში, შეიძლება განსაზღვროს რამდენიმე დღის მერე ამინდის მდგომარეობა ამერიკის დასავლეთში. აქედან გამომდინარე, ალბათ მართებულია აზრი, რომ წინასწარმეტყველება არ უნდა იქცეს ფსიქოლოგიისთვის "სუპერამოცანად" (33), მით უმეტეს, რომ ფიზიკაც უკვე მოვლენებს ე.წ. "დინამიკური ქაოსის" თვალსაზრისით განიხილავს. მაგრამ ის, რომ პროგნოზი ფსიქოლოგიაში პრინციპულად შესაძლებელია, და რომ ჩვენ ამისკენ უნდა მივისწრაფოდეთ, უეჭველია. ყოველ შემთხვევაში, დღეს ძნელად თუ შეხვდებით როჯერსის პოზიციის მომხრეს, რომელიც ფაქტობრივად უარს ამბობს ფსიქოლოგიაში პროგნოზისა და კონტროლის შესაძლებლობასა და საჭიროებაზე. როჯერსის მიხედვით, ადამიანის ქცევის წინასწარმეტყველება შეუძლებელია, რადგან იგი თავისუფალი და შემოქმედი არსებაა, ხოლო "თავისუფლება არაპროგნოზირებადია"; იგი სერიოზულ ეჭვს გამოთქვამს ამ მხრივ მეცნიერების შესაძლებლობებში.

თანამედროვე ფსიქოლოგიის უძლიერესი ტენდენცია მისი გამოყენებითი მხარის წინ წამოწევაში, მის პრაქტიზაციაში მდგომარეობს. ფსიქოლოგიაში კი პრაქტიკული საქმიანობა პირველ რიგში პროცესების პროგნოზირებას, მართვასა და კონტროლს გულისხმობს. ამის უარყოფა ან ეჭვის შეტანა მათ შესაძლებლობასა თუ მართებულობაში, დინების წინააღმდეგ სვლაა. საგულისხმოა, რომ ამ რეალობას როჯერსიც ხედავს და ადასტურებს, რომ ფსიქოლოგია ადამიანის ქცევის მართვისა და კონტროლის საკმაოდ ეფექტურ ხერხებს ფლობს. როჯერსის ანალიზის შემდეგ ფსიქოლოგიამ კიდევ უფრო შთამბეჭდავ წარმატებებს მიაღწია ამ მიმართულებით. მაგრამ, ავტორს ეშინია, რომ ეს საშუალებები ადამიანთა საწინააღმდეგოდ იქნება გამოყენებული ძალაუფლებით აღჭურვილი ზოგიერთი პირის მიერ. დიდი ჰუმანისტი მეცნიერის შეშფოთება სავსებით გასაგები. მართლაც არსებობს იმის საფრთხე, რომ ფსიქოლოგიის, ისევე როგორც ნებისმიერი სხვა მეცნიერების კვლევის შედეგები და მათ საფუძველზე შექმნილი ტექნოლოგიები ადამიანთა საზიანოდ იქნას გამოყენებული. მაგრამ ამის გამო მათზე უარის თქმა ხომ კაცობრიობის პროგრესისთვის სასიკეთილო განაჩენის ტოლფასი იქნებოდა.

მხოლოდ ამის საფუძველზე ქცევის პროგნოზირებაზე, მართვასა და კონტროლზე უარის თქმა გაუმართლებელია არა მხოლოდ ფსიქოლოგიის პოზიციიდან, არამედ უფრო ფართო სოციალური თვალსაზრისითაც, ვინაიდან ამას, საბოლოოდ, საზოგადოებრივი მოწყობის უტოპიურ-ანარქიულ მოდელამდე მივყავართ. მაგრამ, უნდა ითქვას რომ როჯერსის პოზიციას ამ საკითხში უფრო ღრმა მეთოდოლოგიური ძირი აქვს და იგი ისევ და ისევ თავისუფლების პრინციპს უკავშირდება. როჯერსს მიაჩნია, რომ მის მიერ განხორციელებულ არადირექტიულ ფსიქოთერაპიაში პროცესის მართვა სხვა სახეს იღებს; გარეგანი მართვის საშუალებით. ამბობს იგი, ჩვენ გზას ვუხსნით შინაგან მართვას. "ჩვენ შევქმენით პირობები, რომელთაც მივყავართ სხვადასხვა

ტიპის ქცევებთან – თვითმარეგულირებასთან, აწეულ მგრძნობელობასთან შინაგანი და გარეგანი სამყაროს რეალიების მიმართ, მოქნილ ადაპტაციასთან – ქცევის იმ ტიპებთან, რომელთა სპეციფიკა თავისი ბუნებით არაწინასწარმეტყველებადია. პირობები, რომლებიც ჩვენ დავაწესეთ, იწვევენ ქცევას, რომელიც თავისი არსით "თავისუფალია" (48; 462). თავისუფლების ცნების ბრჭყალებში მოქცევა ამ გამონაკლისში თავისთავად ნიშანდობლივია და იმაზე მიუთითებს, რომ თვით ავტორიც არ არის ბოლომდე დარწმუნებული ჩამოთვლილი ქცევების თავისუფლების ნიშნით დახასიათების სამართლიანობაში. მაგრამ ასეც რომ არ იყოს, ხომ ცხადია რომ გარეგანი იქნება თუ შინაგანი, დირექტიული თუ არადირექტიული, მართვა მაინც მართვაა. ყოველგვარი *ფსიქოკორექცია* და *ფსიქოთერაპია*, თავისი არსით, მართვასა და კონტროლს წარმოადგენს. ხოლო ის, რომ ფსიქოთერაპიის შედეგად ადამიანის შემოქმედებითობა და სპონტანურობა მატულობს (რაც ზოგჯერ ხდება კიდეც არადირექტიული ფსიქოთერაპიის შემთხვევაში) სწორედ გამოყენებული მართვა-კონტროლის ტექნოლოგიის ეფექტურობაზე მეტყველებს. აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად როჯერსის იდეების პოპულარობისა, იგივე ჰუმანისტური მიმდინარეობის ზოგიერთი წარმომადგენელი, მაგალითად მასლოუ, მიუთითებს კონტროლის აუცილებლობაზე და სპონტანურობასთან მისი ბალანსის შენარჩუნების საჭიროებაზე (35). ეს მოსაზრება სავსებით სამართლიანია; მისაღებია ისიც, რომ ქცევის კონტროლი რბილად, ხოლო მართვა ჰუმანურად უნდა წარმოებდეს. როჯერსთან თავისი პოლემიკის მსვლელობაში სკინერი სწორედ ასეთი კონტროლისა და მართვის საჭიროებასა და შესაძლებლობაზე საუბრობდა (96).

რაც შეეხება ორი ტიპის ფსიქოლოგიის დაპირისპირების კიდევ ერთ პუნქტს, რომელიც მათ მეთოდურ აპარატს შეეხება, საჭიროა იმთავითვე ითქვას რომ, თუ კარგად ჩავუკვირდებით, *ექსპერიმენტული* და *ფენომენოლოგიური* კვლევა საერთოდ არ უნდა წარმოადგენდეს დიქოტომიურ ოპოზიციას. ფსიქოლოგიაში ე.წ. *ფენომენოლოგიური ექსპერიმენტის* ერთობ წარმატებული გამოყენების ფაქტები მათი თავსებადობის საკმარის დადასტურებას წარმოადგენს. თუმცა, იგივე ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიაში ფენომენოლოგიის ქვეშ მაინც სხვა რამ იგულისხმება, ვიდრე ის, რასაც თუნდაც გეშტალტფსიქოლოგები გულისხმობდნენ (იხ. თავი მეათე). ერთი რამ აშკარაა – *მეთოდური პლურალიზმი* თანამედროვე ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია. ამავე დროს, უაღრესად მნიშვნელოვანია იმის გათვალისწინება, თუ რომელი პრობლემის, ან ფსიქიკური სინამდვილის რა სფეროს მიმართაა რელევანტური ესა თუ ის მეთოდი. ცნობილი მეთოდოლოგი დ. მაგნუსონი ფსიქოლოგიურ მეთოდებს ჩვეულებრივ სამუშაო იარაღებად განიხილავს, რომლებსაც თავისი გამოყენების სფერო აქვთ; თუ თქვენ წკირის გათლა გსურთ, სამართებელს ან დანას ამჯობინებთ, ხოლო თუ ტყეში შეშის დაჩეხვა განგიზრახავთ, ცული უფრო შესატყვისი იქნება. მეთოდის არასწორმა გამოყენებამ, რიგ შემთხვევაში, შეიძლება ეჭვი აღძრას საზოგადოდ მისი ვარგისიანობის თაობაზე. მაგრამ ეს სულაც არ იძლევა იმის მტკიცების უფლებას, თითქოს "არც ერთი მეთოდი, თავისთავად, მეორეზე უფრო მეცნიერული არ არის" (33; 8). როგორც ფსიქოლოგიის, ისე სხვა მეცნიერებათა ისტორია და დღევანდელობა ადასტურებს, რომ ეს ასე არ არის. ზოგი მეთოდი უფრო ახლოს დგას მეცნიერების სტანდარტებთან და კრიტერიუმებთან, ვიდრე სხვა. როცა ჰუმანიტარული ტიპის ფსიქოლოგიაში ფენომენოლოგიური მეთოდისთვის უპირატესობის მინიჭებაზე ვსაუბრობთ, კითხვა იმასაც უნდა ეხებოდეს, თუ რატომაა იგი მიჩნეული პირველადად სხვა მეთოდების, თუნდაც ექსპერიმენტის მიმართ და იმასაც, თუ რამდენად აკმაყოფილებს

იგი *მეცნიერულობის მოთხოვნებს*. ეთქვათ, გვაინტერესებს ვიკელიოთ ამა თუ იმ პიროვნების უნიკალური ინდივიდუალურ-ფსიქოლოგიური თავისებურებები. საკითხის შინაარსისა და მისი დასმის წესის მიხედვით, აქ საქმე გვაქვს პუმანიტარული ფსიქოლოგიისთვის ესოდენ დამახასიათებელი იდეოგრაფიული მიდგომის ტიპურ გამოვლინებასთან. რა მეთოდი მოგვცემს ამ შემთხვევაში უფრო მდიდარ და სანდო ინფორმაციას – პიროვნული ტესტები თუ ფენომენოლოგიური წვდომა? აქ, ცულისა და სამაროებლის შედარების ნაცვლად (ორივე მათგანი ხომ სპეციფიკური ამოცანების გადაწყვეტის ეფექტური საშუალებაა), შეიძლება უფრო მიზანშეწონილი იყოს ტესტოლოგიის შესაძლებლობების შედარება ასტროლოგიასთან ან ქირომანტიასთან. როცა ჰერმენევტულ, გაგებით თუ ფენომენოლოგიურ მეთოდებს მკაცრი მეცნიერული კრიტერიუმებით აფასებენ, საფუძვლიანი ეჭვი ჩნდება მათი მეცნიერული ღირებულების მიმართ. მართლაც, რამდენად არის შესაძლებელი მათთან მიმართებაში ისეთ აუცილებელ ნიშნებზე ლაპარაკი, როგორიცაა სანდოობა, ვალიდობა, სტანდარტულობა და სხვა? ამ მხრივ, ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის გასარკვევი. თუმცა, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ მიდგინარეობს სერიოზული მუშაობა ამ მეთოდების სრულყოფისა და ვალიდიზაციის მიმართულებით (101); ეს აჩენს რეალურ პერსპექტივას, რომ მომავალში ისინი სანდო ემპირიული მონაცემების წყაროდ იქცნენ.

არ უნდა შეიქმნას გადაულახავი სირთულე *ნომოთეტური* და *იდეოგრაფიული* მიდგომის დაპირისპირების მოხსნის თვალსაზრისითაც. ფსიქოლოგების რეალურ საქმიანობაში ეს დიქოტომია ფაქტობრივად დაძლეულია. აქ საქმე უფრო აქცენტებსა და გამოყენების სფეროს ეხება. კვლევითი მუშაობისას უპირატესობა ნომოთეტურ სტრატეგიას ენიჭება, ხოლო პრაქტიკული, კერძოდ ფსიქოთერაპიული საქმიანობისას – იდეოგრაფიულს.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს *აკადემიური (კვლევითი)* და *გამოყენებითი (პრაქტიკული)* ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიური და მეთოდური საფუძვლების დაზუსტებისა და ურთიერთმიმართებაში მოყვანის ამოცანა. მისი გადაჭრა წინ გადადგმული ნაბიჯი იქნება ფსიქოლოგიის ერთიანობის მიღწევის მიმართულებით. ამ მხრივ ფრიად საგულისხმოა, რომ დღეს რეალურად ყველაზე უფრო გავრცელებული *ეკლექტური ფსიქოთერაპიაა*.

თავისი გახმაურებული საღამოს ლექცია მოსკოვის XVIII საერთაშორისო ფსიქოლოგიურ კონგრესზე (1966) "ფსიქოლოგია – დისციპლინათშორისი კავშირები და მეცნიერებათა სისტემა", პიაჟემ შემდეგი სიტყვებით დაიწყო: ფსიქოლოგიის მომავალი, პირველ ყოვლისა, მისი საკუთარი განვითარება, რომლის წინაწარმეტყველება საინტერესო, თუმცა სარისკო საქმეა. მისი მომავალი აგრეთვე განისაზღვრება *დისციპლინათშორისი კავშირების* ერთობლიობით, რომელთა მეშვეობითაც იგი გამდიდრდება სხვა მეცნიერებათა მონაპოვარით და, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს მათ შევსებას (43). დღეს ამ სიტყვების მართებულობა კიდევ უფრო ნათლად ჩანს. მართლაც, ფსიქოლოგიამ პირველ რიგში თავის თავში უნდა მონახოს შემდგომი წინსვლის რესურსები. მან უნდა დაძლიოს კრიზისი, რაც მისი განვითარების ისეთ პერსპექტივებს გააჩენს, რომელთა პროგნოზირება, პიაჟეს თქმისა არ იყოს, მეტად რთულია. ერთი რამ ცხადია, თუ გადაილახება კრიზისის მასაზრდოებელი ბარიერები, გზა გაიხსნება კოპერნიტული, ერთიანი დისციპლინისკენ, რომელიც გაცილებით დიდი შემეცნებითი და პრაქტიკული პოტენციალის მქონე იქნება, ვიდრე ამჟამად არის.

ამაღე დროს უეჭველია ისიც, რომ ფსიქოლოგიის მომავალი ბევრად იქნება დამოკიდებული სხვა, მომიჯნავე მეცნიერებათა პროგრესზე. ეს პერსპექტივა იმპლიციტურად არის ჩადებული მისი უნიკალური ბუნების თავისებურებაში, ონტოლოგიურ

(ფსიქიკის ბიო-სოციალურობა) და გნოსეოლოგიურ (შემეცნების ობიექტისა და სუბიექტის ერთიანობა) ორსახოვნებაში. ეს გარემოება ფსიქოლოგიას საერთოდ ეპისტემოლოგიური კვლევის ვანსაკუთრებულ ობიექტად აქცევს, რაც ასახულია მეცნიერებების *არაწრფივი კლასიფიკაციის* სისტემებში. მაგალითად, ბ. კედროვის სქემაში მეცნიერებები, გარდა ფსიქოლოგიისა, განლაგებული არიან სამკუთხედის ფერდებზე; აქ ფსიქოლოგიის ადგილი არ აღმოჩნდა და იგი სამკუთხედის ცენტრში იქნა მოთავსებული. აქედან გამომდინარე, იგი ორგანულად არის დაკავშირებული ყველა ძირითად დისციპლინასთან. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ფსიქოლოგია პრაქტიკულად ყველა მეცნიერებასთან მიმართებაში სპეციალურ დარგს ქმნის (ფსიქოგენეტიკა, ნეიროფსიქოლოგია, ზოოფსიქოლოგია, სამედიცინო ფსიქოლოგია, ფსიქოკიბერნეტიკა, ფსიქომოდელირება, მეთემატიკური ფსიქოლოგია, ფსიქოლინგვისტიკა, სოციალური, ეკონომიკური, საინჟინრო, პედაგოგიური და ა.შ. ფსიქოლოგია). ეს ყოველივე ფსიქოლოგიის გამორჩეულ დისციპლინათშორის ხასიათზე მიუთითებს (26).

თავის ეპისტემოლოგიურ შეხედულებებში პიაჟე იქიდან ამოდის, რომ ყოველ შემეცნებით აქტში პროცესი და რეზულტატი აუცილებლად ატარებს სუბიექტის ობიექტზე გავლენის ანაბეჭდს. შემეცნებითი მოქმედება ორმხრივი ანუ ციკლური სქემით მიმდინარეობს: ობიექტიდან სუბიექტისკენ და პირიქით, სუბიექტისგან ობიექტისკენ. მეცნიერებების არაწრფივი, პიაჟეს შემთხვევაში წრიული განლაგებისას, დგება საკითხი, თუ სად, რა პუნქტში იკვრება წრე; ე.ი. საქმე ეხება იმის დადგენას, თუ კონკრეტულად რომელ მეცნიერებაშია რეალიზებული, მთელი ადამიანური შემეცნების თვალსაზრისით, *სუბიექტის უკუგავლენა ობიექტზე*. პიაჟეს აზრით, ესაა ფსიქოლოგია, რომელსაც წამყვანი, საკვანძო როლი ენიჭება მეცნიერებათა სისტემის დახასიათებისას, მაგრამ არა იმ გაგებით, რომ იგი რიგის თავში დგას, არამედ იმ აზრით, რომ იგი გარკვეულად გამსჭვალავს და აერთიანებს ყველა მეცნიერებას. ზემოთ მოხსენიებული ლექციის დასასრულს პიაჟე ამბობს: მე მინდა გამოვხატო ერთგვარი სიამყის გრძნობა იმასთან დაკავშირებით, რომ ფსიქოლოგიას ცენტრალური ადგილი უკავია მეცნიერებათა სისტემაში. ერთი მხრივ, ფსიქოლოგია ყველა მეცნირებაზეა დამოკიდებული, რადგან გულისხმობს ფსიქიკურ ცხოვრებაში ფიზიკო-ქიმიური, ბიოლოგიური, სოციალური, ლინგვისტური, ეკონომიკური და სხვა ფაქტორების მოქმედებასა და გავლენას. ამ ფაქტორების შემსწავლელი მეცნიერებები, ეპისტემოლოგიურად მაინც, ფსიქოლოგიაზე არიან დამოკიდებული, ვინაიდან ისინი ობიექტისა და სუბიექტის კერძო თუ ზოგადი ურთიერთობის ანუ კოგნიტური მოქმედებების შედეგს წარმოადგენენ. ხოლო ფსიქოლოგია სწორედ ის მეცნიერებაა, რომელიც ამ მოქმედებების ახსნას გვთავაზობს. ამიტომ ფსიქოლოგიას ცენტრალური ადგილი უკავია არა მხოლოდ როგორც ყველა მეცნიერების პროდუქტს, არამედ როგორც მათი ფორმირების და განვითარების ახსნის შესაძლო წყაროს (43).

ამრიგად, ფსიქოლოგიის ორმაგი ბუნება მას ერთნაირად აახლოებს როგორც საბუნებუსმეტყველო, ისე ჰუმანიტარულ-საზოგადოებრივი ციკლის დისციპლინებთან. ჩვენი მეცნიერების ისტორია, სხვა მეცნიერებებთან მუდმივი თანამშრომლობისა და ურთიერთგავლენის შთამბეჭდავ სურათს წარმოაჩენს. ჩვეულებრივ, იგი უფრო მეტს იღებდა ბუნების შემსწავლელი დისციპლინებისაგან, ვიდრე აძლევდა მათ (აქედან *რედუქციონიზმის* პრობლემა); ამავე დროს, მთელ რიგ შემთხვევებში, თავად გამოდიოდა ჰუმანიტარული ცოდნის საფუძველმდებარე მეცნიერების როლში (აქედან *ფსიქოლოგიზმის* პრობლემა). მეცნიერებისა და საზოგადოების განვითარების კვალდაკვალ ეს ტენდენცია შეიძლება ერთგვარად შეიცვალოს. ბიოლოგიური, მართვისა და ინფორმაციული სისტემების დისციპლინებისა და ფსიქოლოგიის მიჯნაზე უკვე ისეთი

დარგები შეიქმნა, სადაც ნაოლად იკვეთება ფსიქოლოგიური მეცნიერების ქმედითი როლი ფუნდამენტური და პრაქტიკული პრობლემების გადაწყვეტაში.

თითქმის ორმოცი წლის წინ, ზემოხსენებულ გამოსვლაში პიაჟემ გააკეთა პროგნოზი იმის თაობაზე, თუ როგორ შეიძლება წარიმართოს დისციპლინათშორისი კვლევები და რას მოუტანენ ისინი ფსიქოლოგიას. დღეს შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ზოგი რამ სავსებით გამართლდა, ზოგი ნაწილობრივ. ზოგიერთი ძალიან მნიშვნელოვანი ტენდენცია უბრალოდ არ აისახა მის ვარაუდებში, ვინაიდან პრინციპული ხასიათის გარღვევები ცოდნის გარკვეულ სფეროებში ცოტა მოგვიანებით მოხდა. ეს პირველ რიგში ეხება გენეტიკას და ინფორმატიკას. XX საუკუნის ბოლო მეოთხედი ამ სფეროს არნახული წინსვლის ნიშნით წარიმართა. მან უშუალოდ ჩაიროო ფსიქოლოგია და მნიშვნელოვნად განაპირობა როგორც მისი კონცეპტუალური სახე, ისე კვლევითი პრიორიტეტები.

საუკუნეების მიჯნაზე ფუტუროლოგიური აქტიეობა საყოველთაოდ მატულობს. სახეზეა მომავალში ფსიქოლოგიის განვითარების გააზრების მცდელობებიც (45)(99). უნდა ითქვას, რომ მაგისტრალური მიმართულებების განჭვრეტა დღევანდელ ტენდენციებს ეფუძნება და, სპეციალისტებში აზრთა დიდ სხვადასხვაობას არ იწვევს. გამოიყოფა განვითარების სამი ძირითადი ხაჩი; ოვალსაწიერ მომავალში ალბათ სწორედ მათზე მიიმართება ყველაზე მეტი ფინანსური და ინტელექტუალური რესურსები, ვინაიდან აქ ყველაზე მეტი პროგრესია მოსალოდნელი. აღნიშნულ მიმართულებებს განეკუთვნება *გენეტიკური ინჟინერია, კომპიუტერული ტექნოლოგიები* და *კოგნიტური ნეირომეცნიერება*. შევეცადოთ მოკლედ დავახასიათოთ ცოდნის ამ სფეროებისა და ფსიქოლოგიის გადაკვეთაზე არსებული მდგომარეობა. რამაც, შესაძლოა, ერთგვარად, გააადვილოს ჩვენი მეცნიერების ხვალინდელი დღის წარმოდგენა.

რობერტ სოლსოს აზრით, ყველაზე ფუნდამენტური ძვრები და ცვლილებები ადამიანის შესახებ მეცნიერებათა სისტემაში, რომელიც მოიცავს ფსიქოლოგიას და ე.წ. კოგნიტურ მეცნიერებებს, *შეიძლება* გამოიწვიოს ადამიანის ბიოლოგიური კოდის, გენომის მოდიფიკაციის ტექნოლოგიის ათვისებამ და მისმა დამკვიდრებამ. თეორიულად და პრაქტიკულად ეს სავსებით განხორციელებადია. ახალ საუკუნეში კაცობრიობა *ადამიანის გენომის პროექტის* შესრულებით შევიდა, რამაც, ფაქტობრივად, მეცნიერებას ხელში მისცა "სიცოცხლის საიდუმლოს" გასაღები. სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ მალე გვექნება ტექნიკური "ნოუ ჰაუ", რომელიც საშუალებას მოგვცემს შევეცვალოთ ადამიანის გენომი ერთი თაობის განმავლობაში (40). გენურ ინჟინერიას შესაძლებლობა უნდება დაუმატოს ორგანიზმს (რომელიც არსებითად იგივე დარჩება), მცირე რაოდენობის ახალი თვისებები. გარდა ამისა, პრინციპულად შეესაძლებელი ხდება მხოლოდ იმ თვისების გადატანა, რომელიც ერთი ან რამდენიმე გენითაა გაპირობებული. ქცევის გენეტიკის არსებული ცოდნა ჯერ არ არის საკმარისი იმისთვის, რომ მეცნიერებმა ისეთი ქცევითი და ფსიქიკური თვისებების გადატანა შეძლონ, რომლებიც წარმოადგენენ მრავალი გენისა და ონტოგენეტიური ფაქტორის რთულ ერთობლიობას (მაგალითად ინტელექტი). მაგრამ საქმე აქეთკენ მიდის, რაც კოლოსალურ შესაძლელობებსაც აჩენს და, ამავე დროს, უზარმაზარ საფრთხესაც. ბოლოდან გამოშვებული გენეტიკური ჯინი თავის ატომურ კოლეგაზე ნაკლებ სახიფათო არ იქნება. კაცობრიობას მკაცრი გამოცდა ელის, მან უნდა აჩვენოს თავისი სიმწიფე და სასიკეთოდ გამოიყენოს მეცნიერების ეს აღმოჩენები. სიკეთე კი ძალზე მნიშვნელოვანი და მრავალფეროვანი შეიძლება იყოს. ვინაიდან ადამიანი ევოლუციის პროდუქტია და ფსიქიკა ბუნებრივადაც არის განსაზღვრული, მეცნიერების მომავალი

პროგრესის გათვალისწინებით ჩნდება ქცევის (ფსიქიკის) მართვისა და კორექციის რეალური პერსპექტივა მისი ბიოლოგიური საფუძვლის მოდიფიკაციის გზით. რას ნიშნავს ეს პრაქტიკულად, თუნდაც ფსიქიკურ დაავადებებთან და გადახრებთან ბრძოლის კუთხით, განმარტებას არ საჭიროებს. გარდა ამისა, ჩნდება შესაძლებლობა ფსიქიკური პოტენციალის ვარირებისა ან წინმსრები კორექციული ჩარევისა. როცა დადგენილია მიდრეკილება ანომალური ქცევისკენ და ბევრი სხვა.

ეჭვს გარეშეა, რომ ამ მხრივ ჩვენი შესაძლებლობები მუდამ და უცილობლად შეზღუდული იქნება, ვინაიდან ქცევის გარემოსეული (აღზრდა, სოციალური, კულტურული და ა.შ. ფაქტორები) დეტერმინაციის წვლილი ყოველთვის დიდია და, ბევრ შემთხვევაში, გადამწყვეტი. უფრო მეტიც, არსებითად ყოველთვის სახეზეა ბიოსოციალური ფაქტორების ინტეგრაციული მოქმედება. ამიტომ, მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევებში შეიძლება ველოდოთ გენეტიკური ტექნოლოგიების გამოყენების პირდაპირ ეფექტს ქცევის მოდიფიკაციის სფეროში. გარდა ზოგადად გარემოსეული შეზღუდვებისა, ამას ეწინააღმდეგება ის გარემოებაც, რომ მემკვიდრული ფაქტორის როლი ფრიად განსხვავებულია ფსიქიკისა და პიროვნების ფუნქციონირების სხვადასხვა ასპექტებსა და გამოვლინებებში. მაგრამ, სადაც გენეტიკური ფაქტორის წვლილი მნიშვნელოვანია, მისი ამოქმედება შესაძლებელია საკმაოდ ეფექტური აღმოჩნდეს.

როგორც ბიოლოგიამ, ისე ფსიქოლოგიამ ამ მიმართულებით საკმაოდ გრძელი გზა უნდა გაიარონ. გარდა გენური ინჟინერიის ტექნოლოგიის დახვეწისა, საჭიროა იმის ზუსტი დადგენა, რამდენადაა ესა თუ ის თვისება გენეტიკურად გაპირობებული და თუ არის, როგორია მემკვიდრეობის კონკრეტული მექანიზმი. ანუ, ყველა შემთხვევაში უნდა გამოვლინდეს კონკრეტული ფუნქციის მატარებელი გენი ან გენების კომბინაცია და მისი ლოკალიზაცია დნმ-ის სტრუქტურაში; ასევე უნდა გაირკვეს მისი ურთიერთქმედების კანონზომიერება სპეციალურ სტიმულებთან. ამისაგან ჯერ ძალიან შორს ვართ და ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ეს ამოცანები სრულყოფილად გადაწყდეს თვალსაწიერ მომავალში. მიუხედავად ამისა, ინტენსიური კვლევა-ძიება უკვე დაწყებულია და გარკვეული შედეგებიც არსებობს. იმ ფსიქიკური ფენომენების ჩამონათვალი, რომლებიც ასე თუ ისე გაპირობებულია მემკვიდრეობით და, მაშასადამე, ევოლუციურად, საკმაოდ დიდია და შთამბეჭდავი. ამ მხრივ, სადღეისოდ, უკვე არსებობს სანდო, სათანადოდ დოკუმენტირებული და კარგად შემოწმებული მონაცემები. ისინი ასახულია არა მხოლოდ სპეციალურ წყაროებში, არამედ ზოგადი ხასიათის ავტორიტეტულ და ხელმისაწვდომ სახელმძღვანელოებშიც. ამიტომ ჩვენ მხოლოდ ზოგირთის აღნიშვნით დავკმაყოფილდებით, რათა მკითხველს წარმოდგენა შეექმნას იმაზე, თუ მოვლენათა რამდენად ფართო წრეზე ვრცელდება ევოლუციურ-გენეტიკური მიდგომა.

ის, რომ შიში შეძენილი რეაქციაა, ჯერ კიდევ უოთსონმა აჩვენა. ამის მერე ამ მიმართულებით დასწავლის ბიჰევიორისტულ ფსიქოლოგიაში ბევრი რამ გაკეთდა (მილერი, დოლარდი, ბანდურა და სხვა). შემდგომში გამოჩნდა ფაქტები და განმაზოგადებელი თეორიული მოდელი (ე.წ. მზაობის თეორია), რომელიც დაუპირისპირდა ორთოდოქსულ ბიჰევიორისტულ დებულებას იმის შესახებ, რომ შიშის რეაქციის გამომუშავების თვალსაზრისით ყველა სტიმული თანაბარია. აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი სტიმულის მიმართ შიში უფრო ადვილად ყალიბდება, ზოგის მიმართ კი უფრო რთულად. ამის მიზეზი თანდაყოლილი მიდრეკილებებია (მზაობებია), რომლებიც ზედ ედება შიშის შემუშავების პროცესს და აადვილებს მას. ასე გამოვლინდა, მაგალითად, თანდაყოლილი ფობიები გველების მიმართ. მაშასადამე, გარკვეული სტიმულების მიმართ ადამიანები საერთოდ უფრო სენზიტიურები არიან, რაც ევოლუციური გზით

ჩამოყალიბებული გენეტიკური მექანიზმებით აიხსნება. მაგრამ ისევე, როგორც ყველა სხვა შემთხვევაში, ეს მემკვიდრული მიდრეკილება პირდაპირ არ განსაზღვრავს ქცევით პატერნს. იგი ურთიერთქმედებს აღზრდისა და შემდგომი ცხოვრების პროცესში მომქმედ სტიმულებთან და ასე ქმნის ქცევითი თუ ემოციური რეაგირების უამრავ ვარიანტს.

იგივე ითქმის გენეტიკურად განსაზღვრულ უპირატესობებზე, რომელთაც ადამიანები ანიჭებენ სხვადასხვა ფერს ან გემოს. ევოლუციის პროცესში ასეთ მიდრეკილებებს გადამწყვეტი მნიშვნელობის ადაპტაციური ღირებულება გააჩნდა, თუმცა დღევანდელი ცივილიზაციის პირობებში შესაძლებელია მათ ეს მნიშვნელობა აღარც ჰქონდეთ. ჩვენს შორეულ წინაპარს, რომელიც ამჯობინებდა ტკბილ ნივთიერებებს და არ უყვარდა მჟავე ან გახრწნილი, უდავოდ გააჩნდა მნიშვნელოვანი სასიცოცხლო უპირატესობა, ისევე როგორც ეს ეეზებოდა, ვთქვათ იმას, ვინც ამჯობინებს მწიფე ხილს ან ახალ ხორცს. იგივეა ცხიმიან საჭმელთან დაკავშირებით. ასეთივე ევოლუციურად ჩამოყალიბებულ მექანიზმებს მიეკუთვნება ქალების უფრო განვითარებული სივრცითი მეხსიერება, ქალებისა და კაცების მიერ სექსუალური პარტნიორის არჩევისას განსხვავებული ფაქტორებისადმი უპირატესობის მინიჭება. მამაკაცის მეტი მიდრეკილება გაამრავალფეროვნოს სექსუალური გამოცდილება, არაპატიოსანი ქცევის შემჩნევის გამახვილებული უნარი, ინცესტუალური ბარიერი, სავნის მსგავსი ლანდშაფტებისადმი უპირატესობის მინიჭება, დედა ენის ათვისების უნარი და ა.შ. (40). ძნელი დასანახი არ არის, რომ ამ მექანიზმების საფუძველი ადამიანის ევოლუციური განვითარების საწყის საფეხურებზე უნდა ეძებოთ.

უილსონმა მათ აღსანიშნავად შემოიტანა *ეპიგენეტიკური წესების* ცნება (102). ესაა გარკვეული მემკვიდრული უპირატესობები და შეხლუდვები, რომლებიც ადამიანის ფსიქიკაში არსებობს. ისინი ორი ტიპისაა: *პირველადი* და *მეორადი*. პირველადს მიეკუთნება განსხვავებული სახის ავტომატური პროცესები, რომელთაც მივყავართ სენსორულ ფილტრაციამდე (მაგალითად უპირატესობის მინიჭება რომელიმე გემოსა და ფერისადმი). მეორადის კლასიკური მაგალითია ინცესტუალური ბარიერი. და-ძმა არ განიცდის ერთმანეთისადმი ლტოლვას, რასაც შეიძლება შთამომავლობის გაჩენა მოყვეს. ამ ეპიგენეტიკური წესის აზრი ისაა, რომ იმბრინდინგს უარყოფით გენეტიკურ შედეგებამდე მივყავართ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სინანდეილეში ჩვენ არ გაგვაჩნია მარტივი და ცალსახა გენეტიკური *მექანიზმი*, რომელიც წინ აღუდგება სისხლის აღრევას ერთი დედამამის შვილებში. უფრო ზუსტი იქნება თუ ვიტყვით, რომ ადამიანებში არსებობს *გენეტიკური* მიდრეკილება *იმის* მიმართ, რომ ბავშვობის გამოცდილების პროცესში განმტკიცდეს უარყოფითი ტენდენცია იმბრინდინგის მიმართ. ეს მიუთითებს ადრეული *ონტოგენეტიკური გამოცდილების* უზარმაზარ მნიშვნელობაზე სხვადასხვა გენეტიკური პროგრამების ამოქმედების, მათთვის ქცევითი ფორმის მიცემისა თუ რეალიზაციის საქმეში. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს მეტყველების თანდაყოლილი, სპეციფიკური ადამიანური უნარის რეალიზაციის შემთხვევაში. დადასტურებულია, რომ თუ ბავშვობის გარკვეულ ეტაპზე, ე.წ. სენზიტიურ პერიოდში ენის ათვისებისა და ამეტყველების გენეტიკური პროგრამა არ ამოქმედდა, იგი ატროფირდება.

დღეს უკვე ფართოდაა ცნობილი მრავალრიცხოვანი გამოკვლევების შედეგები, რომლებიც უტყუარად ადასტურებენ ადამიანის ფსიქოფიზიკური და ფსიქიკური ფუნქციონირების განსხვავებული მხარეების გენეტიკურ გაპირობებულობას. ეს ფსიქიკური ფუნქციების განმსაზღვრელ მყარ თვისებებს, ე.წ *დისპოზიციებს* უფრო ეხება,

ვიდრე თვით ფუნქციებს, თუმცა, გარკვეულად, მათზეც ერცელდება. ყველაზე მეტად ეს გამოხატულია *ტემპერამენტის* შემთხვევაში. ტემპერამენტი ითვლება თანდაყოლილ დისპოზიციად, რომელიც განსაზღვრავს ქცევითი და ფსიქიკური პროცესებისა თუ მდგომარეობების დინამიკურ ოავისებურებებს. ე.ი. თანდაყოლილობა, გენეტიკური გაპირობებულობა ტემპერამენტის განსაზღვრების აუცილებელი ნიშანია. ადამიანები ტემპერამენტის კონკრეტული თვისებებით იბადებიან; ამაზე დღეს აღარავინ დავობს (47). ამჟამად სპეციალისტები შეთანხმებულები არიან იმაში, რომ ტემპერამენტის ნიშნებს პოლიგენური ბუნება აქვთ. მიმდინარეობს აქტიური კვლევა-ძიება სპეციფიკური გენების გამოსავლენად; მისი ტექნოლოგია ცნობილია, ეფექტურობა კი მთლიანად დაფინანსებაზეა დამოკიდებული. გარკვეული პროგრესი სახეზეა, თუმცა ნათელია, რომ ეს მხოლოდ გზის დასაწყისია (8).

მრავალრიცხოვანი გამოკვლევებით დაგენილად ითვლება, აგრეთვე, *ინტელექტის* ძლიერი გენეტიკური გაპირობებულობაც. ეს მონაცემები სანდოა. ისინი დადასტურებულია სხვადასხვა კატეგორიის ცდისპირებთან, სხვადასხვა მკვლევარის მიერ, განსხვავებული მეთოდების გამოყენებით, სხვადასხვა დროს და განსხვავებულ ეთნოკულტურულ პირობებში. ამ გამოკვლევების მეთოდოლოგია ითვალისწინებს კორელაციის განსაზღვრას განსხვავებული გენეტიკური კავშირის მქონე პირების ინტელექტის მაჩვენებლებში. ერთნაირი გენოტიპის მქონე მონოზიგოტური, ერთად გაზრდილი ტყუპების ინტელექტის მაჩვებებლების მსგავსება 86% შეადგენს; სხვადასხვა პირობებში გაზრდილ მონოზიგოტურ ტყუპებში ეს მონაცემი 72% ტოლია. აღნიშნული განსხვავება გარემოს გარკვეულ გავლენაზე მიუთითებს. მაგრამ კორელაცია მაინც იმდენად დიდია, რომ ინტელექტის ძლიერი გენეტიკური დეტერმინირებულობა სრულიად უეჭველია. ამას უჩვენებს დიზიგოტური ტყუპების, სიბლების, მშობლებისა და შვილების და ა.შ. მონაცემებიც. ზოგადად ითვლება, რომ გონებრივი შესაძლებლობების (უნარების) მაჩვენებლების ინდივიდუალური განსხვავებულობის დაახლოებით 70-80% გენეტიკური ვარიატულობით აიხსნება (7). უფრო ფრთხილი შეფასებებით იგი სულ მცირე 50% ტოლია (34). ეს მონაცემები კონკრეტული ინდივიდის ინტელექტის მემკვიდრეობით მიღებულ პროცენტს კი არ აღნიშნავს, არამედ იმას, თუ საერთოდ ინდივიდებს შორის გონებრივი განსხვაებულობის რა ოდენობა შეიძლება მიეწეროს გენეტიკურ ფაქტორს. ძლიერი გენეტიკური გაპირობებულობა დასტურდება არა მხოლოდ ინტელექტში, არამედ კოგნიტური ფუნქციონირების სხვა ასპექტებშიც; ასეთებია, მაგალითად, აღქმის სიზუსტე და სისწრაფე, მხედველობითი მეხსიერება, სივრცითი (გეომეტრიული) და ვერბალური ნიჭიერება, სპეციალური და ზოგადი გონიერება, დასწავლისუნარიანობა და ა.შ. (21)(65).

ნაკლები გარკვეულობა და ერთსულოვნებაა *პიროვნული თვისებების* მემკვიდრეულობის საკითხში. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ეს საკითხი ორი თვალსაზრისის — *სიტუაციონიზმისა* და *დისპოზიციონიზმის* დაპირისპირების ასპარეზს წარმოადგენს. სიტუაციონიზმი ან საეროოდ უარყოფს ქცევაზე პიროვნული, მათ შორის გენეტიკური ფაქტორების გავლენას, ან მინიმუმამდე დაჰყავს იგი. დისპოზიციონიზმი, პირიქით, გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ ფაქტორს. შეწონასწორებული და, ალბათ, ფსიქოლოგიური აზრის განვითარების მაგისტრალური ტენდენციის გამომხატველი *ინტერაქციონისტული* თვალსაზრისია. იგი ინდივიდის განვითარების ყველა დონეზე გენეტიკური და გარემოსეული ფაქტორების მუდმივი და უმჭიდროესი კავშირის იდეას ეყრდნობა (იხ. თავი მეცხრე). რეალური პროცესის დახასიათებისას ამ დეტერმინანტების ერთმანეთისაგან დაშორება არც შეიძლება. *რეაქციების დიაპაზონის*

ან ნორმის ცნება უფრო აკონკრეტებს ამ მოსაზრებას. მისი არსი იმაშია, რომ მემკვიდრეობა აფიქსირებს ვარიანტების გარკვეულ ერთობლიობას, გარემო კი საბოლოოდ ირჩევს ერთ კონკრეტულ ვარიანტს; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მემკვიდრეობა აწესებს პიროვნების მახასიათებლების განვითარების დიაპაზონს, რომლის შიგნით ამა თუ იმ თვისების ფორმირება განსაზღვრულია გარემო პირობების გაელენით. ასეა თეორიულ პლანში და ზოგადად. ემპირიულად და კონკრეტულად ამ მოდელით მრავალი კვლევაა შესრულებული. მათი შედეგების განზოგადებული საექსპერტო შეფასების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, პიროვნული თვისებების სულ მცირე 40% გენეტიკური ფაქტორით უნდა იყოს გაპირობებული (95). მიმდინარეობს კონკრეტულ თვისებებთან დაკავშირებული სპეციფიკური გენების ძიება. მაგალითად, აღმოჩენილია გენი, რომელიც პასუხისმგებელია ადამიანის სიახლისადმი მისწრაფებაზე და ელინდება პიროვნების ექსტრავერტულობაში, იმპულსურობაში, სისწრაფეში, აგზნებულობაში, კომუნიკაბელურობაში და ცნობისმოყვარეობაში (41). სხვათა შორის, ითქვება, რომ სწორედ ამ თვისებებში აკვლენენ ადამიანები ყველაზე მეტ მემკვიდრულ მიდრეკილებას (68). მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ ამ თვისებებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება დასტურდება. მაგალითად, ექსტრავერსია-ინტრავერსიისა და ნეიროტიზმის პარამეტრებთან დაკავშირებული თვისებები ბევრად უფრო მეტად არიან გენეტიკურად განსაზღვრული, ვიდრე სხვები (83).

და ბოლოს, უკვე მოპოვებულია სარწმუნო ფაქტობრივი მონაცემები იმისა, რომ არსებობს მნიშვნელოვანი მემკვიდრული მიდრეკილება სულიერი აშლილობებისადმი. ეს ეხება შიზოფრენიას, დეპრესიას, პიროვნულ, აფექტურ, დეფიანტურ და ა.შ. დარღვევებს (16)(27). ხორციელდება ფართომასშტაბინი კვლევითი პროგრამები სპეციფიკური გენების დასადგენად. ამისთვის გამოიყენება ე.წ. კავშირების ანალიზის მეთოდოლოგია. მისი არსი იმაშია, რომ ნახულობენ ოჯახებს, სადაც ესა თუ ის პათოლოგია რამდენიმე თაობაშია გავრცელებული და შეისწავლიან როგორც დაავადებული, ასევე ჯანმრთელი ოჯახის წევრების დნმ-ს.

ამგვარი დისციპლინთშორისი კვლევების პროგრესი სახეზეა. კვლევითი პროცესი არსებითად ორი მიმართულებით მიმდინარეობს: ქცევის ბიოქიმიური და გენეტიკური საფუძვლების შესწავლა და იმ კონცეპტუალური სქემების განვითარება, რომლებიც ადექვატურად ახსნიან, როგორ მოქმედებს ინდივიდის მემკვიდრეობა სხვადასხვა ქცევით გამოვლინებაზე და ფსიქიკურ ან პიროვნულ თვისებაზე, იქნება ეს ტემპერამენტი, გონებრივი შესაძლებლობები, სულიერი დარღვევები, აგრესიულობა თუ ალტრუიზმი (68).

სწორედ ეს უკანასკნელი მოექცა ბიოლოგიისა და ფსიქოლოგიის გადაკვეთაზე შექმნილი ყველაზე ავტორიტეტული კონცეფციის ყურადღების ცენტრში. მხედველობაში გვაქვს ე.წ *სოციობიოლოგია*. როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ სწორედ აქ გაჩნდა მრავალი ახალი ჰიპოთეზა და, მაშასადამე, წარმოიშვა ახალი მონაცემების მიღების საჭიროება ე.ი. გაკეთდა ის, რაც ეკალება პროდუქტიულ თეორიას. "სოციობიოლოგიამ ისეთი ინტელექტუალური გამოცოცხლება გამოიწვია, როგორიც მეცნიერულ დისციპლინებში იშვიათად ხდება" (23; 337). სოციობიოლოგიის იდეებს დღეს იმდენად ბევრი მკვლევარი იზიარებს, რომ მან მძლავრი მეცნიერული მიმდინარეობის სახე მიიღო. ამიტომ, ამ შრომის კონტექსტში, მისი ძირითადი დებულებები მაინც უნდა იქნას განხილული.

სოციობიოლოგიის შექმნა ბიოლოგებმა დაიწყეს. სოციობიოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, ე. უილსონი, მას ეოლუციური კვლევების "სუბდისციპლინად" თვ-

ლის. მაგრამ მასში თანდათანობით ჩაერთო ფსიქოლოგიური კორპუსი (ბიჰევიორალური და კოგნიტური მეცნიერებების წამომადგენლები) და ამჟამად სოციობიოლოგიის ნაცვლად, უფრო ხშირად, ევოლუციურ ფსიქოლოგიაზე ლაპარაკობენ ან მათ სინონიმებად მოიხსენიებენ (40)(65). ყველაზე ზოგად პლანში "სოციობიოლოგია — ესაა საზოგადოებრივი ქცევის ბიოლოგიური საფუძვლების სისტემატური გამოკვლევა" (104; 4). ევოლუციური პროცესი ბუნებრივი შერჩევის გზით მიმდინარეობს, რომელიც, თავის მხრივ, არსებობისთვის ბრძოლას გულისხმობს. ეს უკანასკნელი არ ნიშნავს იმას, რომ ყველა ორგანიზმი დაბადებიდანვე დაუნდობელ კონკურენტულ ბრძოლაში უნდა ჩაებას თავის მსგავსებთან. უკვე დარვინი აღნიშნავდა, რომ ევოლუციური პროცესის უკეთ გასაგებლად ხშირად სხვებთან კოოპერირებისა და ურთიერთდახმარების სტრატეგიაა უფრო ეფექტური. ამ კონტექსტში დგება *ალტრუისტული ქცევის* საკითხი. სოციობიოლოგიაში მიღებული განსაზღვრების თანახმად, ესაა უანგარო ქცევა, რომელიც არახელსაყრელად გამოიყურება და შეიძლება სახიფათოც არის ინდივიდისთვის, მაგრამ ემსახურება სახეობის სხვა წევრების კეთილდღეობას. ცხოველთა სამყაროში და, მით უფრო, ადამიანთა საზოგადოებაში ასეთი ქცევის უამრავ მაგალითს ეხვდებით (23)(71). სოციობიოლოგია ამ ვითარების კონკრეტული ევოლუციურ-გენეტიკური მექანიზმების დადგენაზეა ორიენტირებული. დასადგენი კი ის არის, თუ როგორ ხდება ისეთი ქცევის განმტკიცება ბუნებრივი შერჩევის გზით, რომელიც სხვისი გადარჩენის ხარჯზე ამცირებს საკუთარი დღეგრძელობისა და, მაშასადამე, გამრავლების შესაძლებლობას. რადგან ალტრუიზმის გენების მქონე ინდივიდები ნაკლებად მრავლდებიან, ვიდრე მათი არ მქონენი, ისინი უბრალოდ უნდა გამქრალიყვნენ.

პირველი ნაბიჯი ამ დილემის გადაწყვეტის საქმეში ვ. ჰამილტონმა გადადგა. მან განავითარა *ნათესაური შერჩევის ან ერთობლივი შეგუების* კონცეფცია. მისი საყრდენი იდეა საკმაოდ მარტივია. ევოლუციურ პროცესში რეალური მნიშვნელობა აქვს არა იმდენად ინდივიდუალურ სიცოცხლეს, რანდენადაც მეკვიდრეობის ერთეულების, გენების წარმატებულ გადაცემას თაობიდან თაობაში. უფრო ადაპტირებულია ის, ვინც მოახერხებს თავის შემდეგ მეტი გენი დატოვოს საერთო გენოფონდში. ვინაიდან ნათესაობაში საერთო გენების ნაწილი ტრიალებს, ზოგიერთ სიტუაციაში, ერთობლივი შეგუების თვალსაზრისით, ინდივიდისთვის შეიძლება უფრო სასარგებლო აღმოჩნდეს ნათესავების გამრავლებისთვის ხელის შეწყობა, თუნდაც საკუთარი სიცოცხლის ფასად. ასეთი ქცევის ევოლუციური ეფექტურობა დამოკიდებულია გენეტიკური მასალის იმ ოდენობაზე, რომელიც ამით გადარჩება. მაგალითად, რადგან შვილებს დედისა და მამის გენეტიკური მასალის ნახევარი დაყვებათ, ერთ-ერთი მშობლის მიერ თავგანწირვა ბიოლოგიურად გამართლებული იქნება, თუ ამის შედეგად გადარჩება და, მაშასადამე, რეპროდუქციას გააგრძელებს ორი შვილი. ამ რაოდენობის გაზრდასთან ერთად იზრდება ერთობლივი შეგუების მაჩვენებელიც. ის შეიძლება ასევე გამოითვალოს უფრო შორეული ნათესაობის მიმართაც: ბებია-ბაბუები, ბიძები-მამიდები ჩვენი გენების 25% იზიარებენ, ბიძაშვილ-მამიდაშვილები 12,5% და ა.შ. ამაში მდგომარეობს ნათესაური შერჩევის იდეა.

ეს ნაყოფიერი მოდელია, მაგრამ იგი არ არის ამომწურავი. საქმე ისაა, რომ ალტრუისტული ქცევა აღინიშნება მაშინაც, როცა არ არსებობს ნათესაური კავშირები. რ. ტრაივერსის *რეციპროკული ალტრუიზმის* კონცეფციის თანახმად, ინდივიდები საჭიროების შემთხვევაში ეხმარებიან ერთმანეთს, ვინაიდან მოელიან, რომ მათაც დაეხმარებიან. ასეთ მოლოდინებზე დამყარებული ქცევა არ არის დაკავშირებული ნათესაურობასთან და გულისხმობს პირდაპირ უკუგებას; ნათესაური შერჩევის გამარ-

თლება კი მხოლოდ შემდგომი თაობების გაჩრავლებით ხდება. რეციპროკული ალტრუიზმი შეიძლება განვითარდეს მარტო იმ სახეობებში, რომელთაც უნარი აქვთ გაარჩიონ ისინი, ვინც არღვევენ თამაშის წესებს ე.ი. მატყუარები, რომლებიც დახმარებას იღებენ, მაგრამ თვითონ სამაგიეროდ არაფერს აკეთებენ. ამის უზრუნველმყოფელი გენეტიკური მექანიზმების არსებობა რეალურად დასტურდება (40). ისინი ზემოთ აღნიშნული ეპიგენეტიკური მიდრეკილებების ან წესების სახით არიან მოცემული. ზნეობრივი ქცევის სტრატეგიებს შორის, რომლებიც ადამიანების საზოგადოებაში მოქმედებენ საერთო სარგებლიანობის გასაზრდელად და ინდივიდუალური ექსპლოატაციისა და მაქინაციების აღსაკვეთად, შეიძლება დასახელებულ იქნას ძალაუფლებისადმი მორჩილება, სამართლიანობისკენ სწრაფვა, არაპატიოსანი ქცევის მიმართ გამახვილებული მგრძნობელობა და ა.შ. ტრაივერსმა რეციპროკული ალტრუიზმის სამი შემთხვევა განიხილა: სხეულის წმენდასთან დაკავშირებული სიმბიოზი (ე.წ. გრუმინგი), ჩიტების გამაფრთხილებელი ხმები და ადამიანთა ურთიერთ ალტრუიზმი.

ედვარდ უილსონმა თავის გახმაურებულ წიგნში, "სოციობიოლოგია: ახალი სინთეზი" (1975), თავი მოუყარა და სისტემატიზებული სახე მისცა ფაქტობრივ მონაცემებს და თეორიულ მოსაზრებებს. იგი სოციობიოლოგიის თავისებურ ბიბლიად იქცა. უილსონმა სოციობიოლოგიის პრინციპები ადამიანის ქცევაზე გადაიტანა და ყურადღების ცენტრში მოაქცია მორალისა და ზნეობრივი ქცევის ეფოლუციური და გენეტიკური ასპექტები. იგი ამოდის იქიდან, რომ არსებობს მჭიდრო კავშირი ცხოველურ სამყაროში მოცემულ ალტრუიზმსა და ადამიანურ ზნეობას შორის. ეს კავშირი არსებობს იმდენად, რამდენადაც თანაფარდია მათ საფუძველში მდებარე პროცესები. ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს ცხოველისა და ადამიანის შორს მიმავალ ანალოგიას ან, მით უფრო, მათ გაივივებას და ადამიანის გამორჩეული სპეციფიკის უარყოფას. იგი მხოლოდ იმას გულისხმობს, რომ Homo Sapiens-ი ცოცხალი სამყაროს ეფოლუციის პროდუქტია, რაც, უილსონის რწმენით, მეცნიერების სფეროში დისკუსიის საგანს აღარ უნდა წარმოადგენდეს. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ ადამიანის ფსიქიკაში არსებობს ერთგვარი შემზღუდავი მემკვიდრული საწყისი, რომელიც ეპიგენეტიკური წესების სახითაა მოცემული. ინცესტუალური ბარიერი ამის ერთ-ერთი მაგალითია. ავტორი ამტკიცებს, რომ "მორალი დაშიფრულია ეპიგენეტიკურ წესებში, პირველ ყოვლისა მეორადში. მაგრამ ამ წესების როგორც არსი, ისე ფორმა იმართება მექანიზმებით, რომლებიც ალტრუიზმს ქმნიან" (52; 100). იგივე ბიოლოგიური მიზეზები განაპირობებს იმასაც, რომ ადამიანები თავის მსგავსებთან ერთიანდებიან და თანამშრომლობენ. ადამიანის შემთხვევაში ამას, სხვა ცოცხალ არსებებთან შედარებით, მეტი საფუძველი გააჩნია; მხედველობაშია მისაღები ჩვენი განსაკუთრებული ბიოლოგიური ბუნება, მაგალითად ის, რომ ადამიანი იძულებულია ძალიან დიდი ყურადღება დაუთმოს შვილებზე ზრუნვას, რომლებიც სრულებით უსუსურები იბადებიან და უკიდურესად ნელა იზრდებიან ან ის, რომ ფიზიკურად შედარებით დაუცველ ადამიანს ესაჭიროება ერთობლივი მოქმედება ნადირობისთვის, თავდაცვისთვის, გამოცდილების შენახვისა და გადაცემისთვის და ა.შ. ამიტომ, ადამიანების მიდრეკილებას გაერთიანებისკენ ან ზოგიერთ ინდივიდებთან განსაკუთრებული ურთიერთობების დამყარებისკენ გადამწყვეტი სასიცოცხლო მნიშვნელობა ენიჭება. მაგალითად, მოხუცებისადმი გამორჩეულ პატივისცემას, რომელიც პრაქტიკულად ყველა კულტურაში არსებობს, გარკვეული

მემკვიდრული საფუძველი გააჩნია, რომელიც შემდგომში, ცხადია ტრადიციითა და აღზრდით მტკიცდება. ალტრუიზმის ამ ფორმის ევოლუციური მიზანშეწონილება, სოციობიოლოგიის ძირეულად, იმაშია, რომ ადამიანთა ადრეულ გაერთიანებებს სასიცოცხლოდ ესაჭიროებოდათ სამეურნეო, სანადირო, სამკურნალო, სოციალური და ა.შ. გამოცდილების შემონახვა; მისი აკუმულირება, მეტადრე დამწერლობის არარსებობის პირობებში, შეეძლოთ მხოლოდ ხანში შესულ ინდივიდებს, რომლებიც იმ დროს დიდ იშვიათობას წარმოადგენდნენ.

მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ ადამიანის სოციალურ ქცევას ევოლუციური ფესვებიც ასაზრდოებს. ჩვენ გაგვაჩნია ახლო ნათესაურების დახმარებისა და მათზე ზრუნვის მიდრეკილება, რომელიც ფსიქიკურად მოვალეობის სახით განიცდება; იგი ეპიგენეტიკური წესების გამოვლინებაა და ნათესაური შერჩევის გზით ჩამოყალიბდა. ჩვენ თვისტომებისა და საერთოდ კაცობრიობის წინაშეც ვგრძნობთ ვალდებულებას, რაც კოოპერაციის ობიექტური აუცილებლობით და რეციპროკული ალტრუიზმის მექანიზმითაა გაპირობებული. ერთი სიტყვით, მორალური ვალდებულებების განცდა ჩვენს აზროვნებასა და მოქმედებაში ჩადებული და განმტკიცებულია ევოლუციურად ფორმირებული ეპიგენეტიკური წესების სახით. ადამიანები ურთიერთქმედებენ მორალური განცდების თანხლებით და ამას გარკვეული ბიოლოგიური საფუძველიც გააჩნია.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, სოციობიოლოგია, ალტრუიზმის საკითხიდან გამომდინარე, აყენებს ადამიანური ბუნებისა და ზნეობრივი ქცევის ურთულეს ფუნდამენტურ პრობლემას. რუსი მკვლევარი ვ. ეფროიმსონი ასე აყალიბებს სოციობიოლოგიურ პოზიციას: ჩვენ არ ვაპირებთ ყველა ეთიკური ნორმის, ადამიანის სინდისის ყველა გამოვლინების ახსნას ბუნებრივი შერჩევით. მათ რეალიზაციაში უზარმაზარ როლს თამაშობს სოციალური გამოცდილება, ტრადიციების, ჩვეულების გადაცემა, პირადი მაგალითი და აღზრდის სისტემები. მაგრამ, "სრული დარწმუნებლობით შეიძლება იმის მტკიცებაც, რომ ადამიანურობასთან, სიკეთესთან დაკავშირებული ემოციები, ქალებისა და მოხუცების მიმართ რაინდული დამოკიდებულება, ბავშვების დაცვა და ცოდნისადმი სწრაფვა ის თვისებებია, რომლებიც მიზანმიმართულად და გარდუვალად ვითარდებოდა ბუნებრივი შერჩევის გზით; ისინი ადამიანის მემკვიდრეობითი მახასიათებლების ფონდში შედიან" (70; 205).

აქ რამდენიმე მომენტია აღსანიშნავი. ერთი ის, რომ სოციობიოლოგია და, მაშასადამე, ევოლუციური ფსიქოლოგია ადამიანის საზოგადოებრივ და ზნეობრივ ქცევას განიხილავს, როგორც მემკვიდრულისა და შეძენილის, გენეტიკურისა და სოციალურ-კულტურულის ერთდროული მოქმედების შედეგს. ამ თეზისს ბაზს უსვამს სოციობიოლოგიური მიმდინარეობის ყველა წამყვანი ავტორი და იგი ძალიან მნიშვნელოვანია ამ მიმდინარეობის მუდმივი დანაშაულების ფონზე *გენეტიკურ დეტერმინიზმში*. ვითარებაში გასარკვევად საჭიროა მოკლე ისტორიული ექსკურსი. გავიხსენოთ, რომ XIX საუკუნის ბოლოს, ძირითადად ჰერბერტ სპენსერის *სოციალური დარვინიზმის* გავლენით, დაიწყო "დარვინიზმის ბოროტად გამოყენება" სხვადასხვა ჯგუფის რეაქციული იდეების გასამართლებლად. ბუნებრივი შერჩევის პრინციპის სპენსერისეული ფორმულირებით — ცოცხლად ყველაზე შეგუებულები რჩებიან — უნდოდათ გაემართლებინათ თავისუფალი მეწარმეობის დაუნდობელი ხასიათი, "ცუდად შეგუებულების" განადგურების პრაქტიკა (ფაშიზმი, რასიზმი და ა.შ.) და „კარგად შეგუებული" ინდივიდების ხელოვნურად გამოყვანის მცდელობა (ევგენიკა). ჰიტლერი ამბობდა — ბუნება ულმობელია, ამიტომ მეც ულმობელი ვარო. ამასთან დაკავშირებით

პალმერი სწორად შენიშნავს, რომ ეს *ნატურალისტური სოფიზმის* გამოელენაა, რომლის მიხედვით ბუნების მოვლენები პირდაპირ კარნახობენ ადამიანებს სწორი ქცევის მოდელებს. ბუნებაში მართლაც შეიძლება მოინახოს სოციალური სისტემისა და ქცევის ბევრი მაგალითი, რაც არ ნიშნავს, რომ ისინი ადამიანთა ქცევისა და საზოგადოების სასურველ პროტოტიპებს წარმოადგენენ. მოკლედ,ევოლუციონიზმის დამახინჯებამ გენეტიკური დეტერმინიზმის იდეა (რომელიც, უბრალოდ, გენების მიერ სიცოცხლის განსაზღვრულობის თავისთავად სწორ მოსაზრებას წარმოადგენს), დაუკავშირა უკიდურეს ბიოლოგიზმს ადამიანის ქცევის გაგებაში.

საპირისპირო რეაქციამაც არ დააყოვნა. გაჩნდა *გარემოსეული დეტერმინიზმის* კონცეფციები, სადაც ქცევა მთლიანად გარეგანი სტიმულაციით და დასწავლით აიხსნება. ასეთია პავლოვისა და ბეხტერევის რეფლექსოლოგია, უოთსონისა და თორნდაიკის კლასიკური ბიჰევიორიზმი, თანამედროვე ვერსიით კი სკინერის რადიკალური ბუჰევიორიზმი. ყველა ამ შემთხვევაში გენეტიკური საწყისი ქცევაში ან იგნორირებულია, ან უბრალოდ უარყოფილი. ასეთივე უკიდურესობაში გადავარდა ანთროპოლოგიაც (მაგალითად კულტურული რელატივიზმის კონცეფცია), რომელმაც სოციალურ-კულტურული განსაზღვრულობის ჰიპერტროფირება მოახდინა და ადამიანის ქცევის განხილვიდან საერთოდ ამოიღო ევოლუციური თეორიის, გენეტიკისა და ნეიროფსიქოლოგიის მონაცემები. კიდევ უფრო მძაფრი იყო რეაქცია იმათი მხრიდან, ვინც ისტორიული მატერიალიზმის დოქტრინიდან გამომდინარე, ადამიანის ქცევას და ფსიქიკურ წყობას თავიდან ბოლომდე ეკონომიკური ბაზისით გაპირობებული იდეოლოგიური ზედნაშენის პროდუქტად მიიჩნევდა. თუ რა სავალალო შედეგების მოტანა შეუძლია ასეთ იდეოლოგიას ტოტალიტარულ და რეპრესიულ სახელმწიფოში, საბჭოთა მეცნიერების ისტორიაც გვიჩვენებს (17)(44). ერთი სიტყვით, უკიდურეს და მახინჯ ფორმებში წარმოდგენილი ორივე სახის დეტერმინიზმი (ბიოლოგიურიც და სოციალურიც) მეცნიერებისთვის მავნეა და საზოგადოებისთვის სახიფათო. ეს კარგად აქვთ შეგნებული სოციობიოლოგიისა და ევოლუციური ფსიქოლოგიის წარმომადგენლებს. ამიტომ ისინი ძალზე ფრთხილად უდგებიან ქცევისა და ფსიქიკის დეტერმინაციის საკითხს, რათა არ დაუშვან ბიოლოგისტური გადახრები და გენეტიკური ცალმხრივობა. მიუხედავად ამისა, უილსონის ზემოთ ნახსენები წიგნი თავდაპირველად ბევრმა ისე მიიღო, როგორც გენეტიკური დეტერმინიზმის რეციდივი, მისი თანამედროვე ვერსია. სოციობიოლოგია ასოცირებული იყო რასიზმთან, სექსიზმთან და უამრავ უაყოფით მოვლენასთან, რის გამოც იგი მკაცრი კრიტიკის საგანი გახდა. და მაინც კრიტიკის სიმძაფრე თანდათან კლებულობდა, რასაც ხელს უწყობდა ევოლუციურ ფსიქოლოგიაში მიმდინარე კვლევების წარმატებები და ამ მიმართულების წარმომადგენელი მეცნიერების სპეციალური განმარტებები საერთოდ ქცევის განსაზღვრულობისა და კერძოდ, გენეტიკური დეტერმინიზმის საკითხთან დაკავშირებით.

უილსონისა და რიუზის შეხედულება, მაგალითად, ასეთია: კრიტიკოსები ამბობენ, თითქოს სოციობილოგები ორგანიზმის ყველა თვისებას, მათ შორის ფსიქიკურს (აზრები, მიდრეკილებები, ქცევის მოდელები), ამ თვისებების საფუძვლად მდებარე გენეტიკური სუბსტრატების უშუალო პროდუქტად თვლიან. ამიტომ ადამიანის თვისებები და ქცევა მკაცრად და ერთმნიშვნელოვნად განსაზღვრულია გენებით და არაფრის შეცვლა არ შეიძლება. ესაა Status quo-ს ცნობილი პრინციპი თავისი ნეგატიური სოციალური ეღერადობითა და იმპლიკაციებით. სინამდვილეში არც ერთი სოციობიოლოგი არ ამტკიცებს ამას. "მიზეზობრივობა ყოველთვის წარმოადგენს გენების ფუნქციას, რომლებიც გარემოსეულ ფაქტორებთან კოორდინირებულად მოქმედებენ " (52;

105-106). უფრო მეტიც, ადამიანის ქცევა, საბოლოო ჯამში და უპირატესად, გენებისაგან განსხვავებული მიზეზების შედეგს წარმოადგენს; ასეთი მიზეზებია გარემო, აღზრდა და ა.შ. მაგალითად, ის რომ ინგლისელი ინგლისურად ლაპარაკობს, ხოლო რუსი რუსულად იმით კი არ არის გამოწვეული, რომ ინგლისელს და რუსს განსხვავებული გენები აქვთ, არამედ იმით, რომ ისინი ინგლისურენოვან და რუსულენოვან გარემოში აღიზარდნენ. გენების მნიშვნელობა იმაშია, რომ მათ საზოგადოდ ლაპარაკის უნარი შეგვძინეს, რაც ადამიანს ცხოველური სამყაროსაგან განასხვავებს და მისი სპეციფიკური მემკვიდრული არსენალია. ერთადერთი, რასაც სოციობიოლოგია კატეგორიულად ამტკიცებს მორალთან და ზოგადად სოციალურ ქცევასთან დაკავშირებით, არის ის, რომ გენები ზემოქმედებენ თავის ტვინის ბუნებაზე. ზღუდავენ მას გარკვეულ ფარგლებში და, ამდენად, გავლენას ახდენენ ჩვენი აზრების მიმდინარეობაზე და მოქმედების წესზე. არსებითად იგივე ითქმის, ვთქვათ, ადამიანის ფიზიკურ თვისებებზე. ამავე დროს, ისიც ცხადია, რომ გარემოს პირობების მანიპულირებით შესაძლებელია შევცვალოთ როგორც ადამიანის შეხედულებები, ისე მოქმედება. ეს კარგად ჩანს სხვადასხვა კულტურებში არსებული მორალური ნორმების განსხვავებულობიდან, რაც აშკარად ისტორიული, სოციალური, ეკონომიკური, ეთნიკური და სხვა ფაქტორების მოქმედების შედეგია. აქედან გამომდინარე, ავტორები ასკვნიან, რომ სოციობიოლოგები "უკუაგდებენ ყოველგვარი სახის გენეტიკურ დეტერმინიზმს ყოველგვარი ორგანიზმის მიმართ. მაშასადამე, ასეთი დეტერმინიზმი მიუღებელია მორალური აზროვნებისა და მოქმედებისადმი ჩვენი მიდგომის მიმართაც" (52; 106).

ცალმხრივი გენეტიკური და გარემოსეული განსაზღვრულობის უმართებულობა არ ნიშნავს დეტერმინიზმის უარყოფას საერთოდ. არადა, ზნეობრივი ქცევის სოციობიოლოგიური გააზრება სწორედ მისი დეტერმინისტული პოზიციის გამოა მიუღებელი ეგზისტენციალურად ორიენტირებული მკვლევარებისთვის. როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, ეგზისტენციალისტებისთვის ადამიანის ძირეული ნიშანი თავისუფლებაა. ისინი ამტკიცებენ, რომ მხოლოდ თავისუფალ პიროვნებას გააჩნია ზნეობრივ პიროვნებად გახდომის პოტენცია. ნატურალისტური მიდგომა ადამიანისადმი გამორიცხავს ზნეობას, ვინაიდან, თუ ადამიანი ბუნების შვილია, იგი არ არის თავისუფალი არსება — ბუნებაში ხომ მიზეზობრიობისა და დეტერმინიზმის პრინციპები მოქმედებენ. ბილიარდის ბურთები, რომლებიც მაგიდაზე მიგორავენ, დეტერმინირებულები არიან და აქ არ შეიძლება ლაპარაკი თავისუფლებაზე. ასევე, თუ ადამიანები ევოლუციის პროდუქტს წარმოადგენენ, ეს გამორიცხავს თავისუფალი მოქმედების, კეთილსა და ბოროტს შორის არჩევანის გაკეთების შესაძლებლობას და პასუხისმგებლობას, რომლის გარეშე ზნეობრივ ქცევაზე ლაპარაკიც ზედმეტია.

სოციობიოლოგია ამას გამართულ, მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს უპირისპირებს. ჯერ ერთი, ზნეობრივი ქცევის ბუნების გაგებისთვის დეტერმინიზმის პრინციპზე უარის თქმა სულაც არ არის ნაკლები სირთულეებისა და გაუგებრობის მომტანი, ვიდრე თავისუფლების უარყოფა. თუ ადამიანის ქმედებები არაკანონზომიერი, უმიზეზო, უსაზრისო და შემთხვევითია (ე.ი. არადეტერმინირებული), მორალის არსებობა ყოველგვარ საფუძველს დაკარგავს. მაგალითად, თუ ვინმე ყელს გამოჭრის მოყვასს და თავის გასამართლებლად იმას იტყვის, რომ ეს იყო წმინდა წყლის შემთხვევითობა ან უბრალოდ უმიზეზო მოქმედება, მას ვერც გავკიცხავთ და ვერც დავადაშაულებთ. ასეთი რამ შესაძლებელი და აზრიანია მხოლოდ პასუხისმგებელ არსებასთან მიმართებაში, რომლის ქცევა გონიერია და საფუძვლიანი და არა უმიზეზო, შემთხვევითი ან ალალბედზე შესრულებული (ანუ ინდეტერმინირებული).

მაშასადამე, ადამიანის საზოგადოებრივი, ზნეობრივი ქცევა გულისხმობს მის განსაზღვრულობას. მაგრამ ეს დეტერმინირებულობა არ გამორიცხავს თავისუფლებას იმ გაგებით, რასაც მორალის ფილოსოფოსები გვთავაზობენ. ლაპარაკია არჩევანის თავისუფლებაზე. ამისთვის საკმარისია, რომ ადამიანი არ იყოს ფიზიკური თვალსაზრისით შეზღუდული და ჰქონდეს საღი ფსიქიკა. სხვა საქმეა, რომ ამ თავისუფალი არჩევანის წინა პირობა, ანუ ის, რასაც მორალური არჩევანი ეხება, ფსიქიკაში არჩევანამდე უნდა არსებობდეს, და ამ წინასწარი მოცემულობის ერთ-ერთი წყარო მემკვიდრეობაა. ეს არ ნიშნავს, რომ ადამიანის ქცევა წინასწარ არის ბიოლოგიურად დაპროგრამებული, როგორც, ვთქვათ, ჭიანჭველას ან ფუტკრის შემთხვევაში. ჩვენი ქცევის ბიოლოგიური განსაზღვრულობის ეს სახე უნდა გავიგოთ, როგორც გარკვეული ქცევების ზნეობრივი (დადებითი ან უარყოფითი) შეფასების ერთგვარი *მემკვიდრული მიდრეკილება*. ადამიანის ქცევა სხვა (გარემოსეულ) ფაქტორებთან ერთად, ჯერ ამ მიდრეკილების ფუნქციას წარმოადგენს და, მხოლოდ შემდეგ, თავისუფალი და ცნობიერი არჩევანის შედეგს.

არსებითი განსხვავება სოციობიოლოგიურ და ეგზისტენციალურ თვალსაზრისს შორის ისაა, რომ ამ უკანასკნელის თანახმად. ზნეობრივი ქმედების ნამდვილი თავისუფლება მოითხოვს თავისუფლებას თვით მორალური პრინციპების საკითხშიც — იმის განსაზღვრაში, თუ რა არის კეთილი და რა ბოროტი. სარტრი და სხვა ეგზისტენციალისტები თვლიან, რომ ჩვენი ქცევის, თვით მორალურობის არსიც ჩვენი თავისუფალი არჩევანის საგანს წამოადგენს. სოციობიოლოგიის მიხედვით, ქმედება მოითხოვს მოქმედების თავისუფლებას გარკვეული მორალური და სოციალური ნორმების ფონზე. როცა მოცემულია იმის ცოდნა, თუ რა უნდა ვაკეთოთ ჩვენ თავისუფლები ვართ ჩვენს გადაწყვეტილებაში მოვიქცეთ ასე, ან სხვაგვარად. მაგრამ, ეს თავისუფლება თავის თავში არ შეიცავს გადაწყვეტილების თავისუფლებას თავად ნორმების შესახებ. ქცევის ნორმები ობიექტური და იმპერატიული მოცემულობაა, რომელსაც ევოლუციური ძირებიც გააჩნია და არა პირადი თავისუფალი გადაწყვეტილების საგანი (52).

როგორც ვხედავთ, უილსონის პოზიცია თანმიმდევრულად დეტერმინისტულია. მის ნაკლად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ დეტერმინიზმი გაიგივებულია მიზეზობრიობასთან. ზემოთ უკვე ითქვა, რომ დეტერმინიზმის ცნებას უფრო ფართო შინაარსი აქვს და მოვლენათა ყველა სახის კანონზომიერ კავშირს მოიცავს. მიუხედავად ამისა, გასათვალისწინებელია მთავარი აზრი, რომელიც ადამიანის მთელ ქცევაზე (და არა მხოლოდ ზნეობრივზე) უნდა განზოგადდეს. ადამიანს გააჩნია არჩევანისა და გადაწყვეტილების უნარი და ამაში მდგომარეობს მისი თავისუფლება. მაგრამ, არჩევანის მასალა, ყველაფერი ის, რისი შეფასება, შეწყნარება ან უარგდება ხდება (მოტივები, განწყობები, ნორმები, ღირებულებები და ა.შ.), ასევე შეფასების წესები და კრიტერიუმები ჩადებულია ფსიქიკაში ნაწილობრივ მისი მემკვიდრეობის. ნაწილობრივ კი აღზრდისა და სოციო-კულტურული ზემოქმედების გზით. ამდენად და ამ აზრით, ქცევა დეტერმინირებულია. ძალაუნებურად ჩნდება ანალოგია კომპიუტერთან, რომელიც, ასევე, "თავისუფალ" არჩევანს აკეთებს იმ მონაცემებისა (ინფორმაციის) და წესების (პროგრამა) შესაბამისად, რაც მასშია ჩადებული. "ხელოვნური ფსიქიკის" ბუნებრივთან მიმართების საკითხს ქვემოთ შევეხებით. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ მათ შორის განსხვავება ალბათ იმ კრიტერიუმებში უნდა ვეძებოთ, რომელზე დაყრდნობითაც ხორციელდება არჩევანი და მიიღება გადაწყვეტილება. მანქანა მხოლოდ რაციონალურ საფუძველზე მოქმედებს. ფსიქოლოგიამ უკვე აჩვენა, რომ რაციონალური გადაწყვეტილების მოდელი ადამიანის მოქმედების დასახასიათებლად არასაკმარისი

და არაადექვატურია (4). კომპიუტერს არ გააჩნია სუბიექტური უპირატესობები. მაგრამ, საკითხავია რატომ — იმიტომ, რომ ეს პრინციპულად შეუძლებელია, თუ უბრალოდ იმიტომ, რომ ჯერ კიდევ ძალზე ცოტაა ცნობილი ემოციურ-მოტივაციური სფეროს შესახებ და ეს ართულებს მის მოდელირებას? როგორც ვხედავთ, დეტერმინაცია-თავისუფლების დიქოტომია ამ კონტექსტშიც იჩენს თავს, რაც მის მართლაც ფუნდამენტურ მნიშვნელობაზე მიუთითებს.

საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად თავისი პრეტენზიისა, სოციობიოლოგია არ წამოადგენს გამართულ ინტერაქციონისტულ თვალსაზრისს, ჯერ ერთი მისი უდავო ბიოლოგისტური გადახრის გამო და მეორეც იმიტომ, რომ ბიოლოგიური (გენეტიკური) და სოციალური (შეძენილი) მასში უბრალოდ პლუს ნიშნით არის გაერთიანებული და ნაკლებად არის გათვალისწინებული მათი იმპლიციტური, ორგანული კავშირი (რაც სხვა ბევრი "ინტერაქციონისტული" მოდელისთვისაცაა დამახასიათებელი). ეს კავშირი განსაკუთრებით იჩენს თავს გენოტიპის ონტოგენეტური დაზუსტებისა და გაშლის პროცესში, მაგალითად, ვიგოტსკის ტერმინოლოგია რომ ვიხმაროთ. ნატურალური (თანდაყოლილი) ფუნქციების უმაღლეს ფსიქიკურ ფუნქციებად (კულტურულ-ისტორიულად განსაზღვრულ ფუნქციებად) გარდაქმნის პროცესში. გარდა ამისა, სოციობიოლოგიას იგივე თავისებურება ახასიათებს, რაც საერთოდ ფსიქოგენეტიკურ კვლევებს. ანასტაზის თქმით, ესაა მისწრაფება იმისკენ, რომ უბრალოდ გაირკვეს, თუ რა არის მოცემული ადამიანის ფსიქიკაში მემკვიდრეობით და რა შედის მასში გარემოდან. საჭიროა შემდგომი ნაბიჯის გადადგმა და იმის ჩვენება, თუ როგორ ურთიერთქმედებს ეს ორი ფაქტორი ამა თუ იმ ფუნქციის ფორმირებისას (72). მიუხედავად ამ ხარვეზებისა, სოციობიოლოგია და საერთოდ ფსიქოგენეტიკა, როგორც დისციპლინათშორისი კვლევის სფერო, რომელშიც ფსიქოლოგიაც იგულისხმება, წარმატებით ეითარდება. მომავალში მისგან ბევრად მეტს მოელიან.

არანაკლები პერსპექტივა აქვს ფსიქოლოგიის კავშირს კიბერნეტიკასა და ინფორმატიკასთან. იგი უკვე დღეს განსაზღვრავს ფსიქოლოგიის სახეს. კოგნიტივიზმი, რომლის ჰეგემონია თანამედროვე ფსიქოლოგიაში უდავოა, თავისი წამომავლობით ძირითადად ამ მეცნიერებებს უკავშირდება. მის ბაირაღებზე ახლაც გარკვევით იკითხება კომპიუტერული მეტაფორა. თავდაპირველად, ამ კავშირისაგან იმდენად ბევრს მოელოდნენ, რომ რეალობამ ერთგვარი იმედგაცრუება გამოიწვია. გაჩნდა ეჭვი, რომ კოგნიტური რევოლუცია მითია (იხ. თავი მეთერთმეტე). მართალია პრინციპული გარღვევა ამ მხრივ ჯერ არ მომხდარა, მაგრამ ადამიანის კოგნიტური ფუნქციონირების შესახებ ცოდნის საერთო დონემ შესამჩნევად იმატა. გაჩნდა როგორც ფუნდამენტური კვლევის, ისე გამოყენებითი სფეროს განვითარების პერსპექტივა და იმის იმედი, რომ მოიხსნება ფსიქოლოგიის ყველაზე პრინციპული და სპეციფიკური სირთულე; ესაა სირთულე, რომელიც სხვისი სულიერი სამყაროს უშუალო დაკვირვებისთვის "ჩაკეტილობას" უკავშირდება. სხვადასხვა "ვირტუალური ტექნოლოგია" უკვე ახლა იძლევა საშუალებას, რომ სამყაროს სხვისი თვალებით შეეხედოთ (პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობით), მივიღოთ სუბიექტური რეალობის ობიექტური სურათი.

ყველაზე დიდი მოლოდინი მაინც ფსიქიკური პროცესების მოდელირებას და, საბოლოო ჯამში, ხელოვნური ფსიქიკის (ხელოვნური ინტელექტის) კონსტრუირებას უკავშირდება. მოდელირება შემეცნების ერთ-ერთი საშუალებაა, თეორიული და პრაქტიკული ცოდნის მოპოვების ინსტრუმენტია და, შესაბამისად, აქვს ფუნდამენტური და გამოყენებითი ასპექტები. მილერი, გალანტერი და პრიბრამი ერთ-ერთი პირველები იყვნენ, ვინც მიუთითეს ფსიქოლოგიაში მოდელირების მნიშვნელობასა და სარგებ-

ლიანობის შესახებ. მათ აღნიშნეს, რომ ფსიქიკური პროცესების მანქანური მოდელირების მცდელობები დიდ წილად მოტივირებულია იმის დემონსტრირების სურვილით, თუ როგორ ესმის კონსტრუქტორს მის მიერ არჩეული თეორია. ადამიანს შეუძლია შექმნას თითქმის ყველაფერი, რასაც ცხადად წარმოიდგენს. მოდელის შექმნა ამ სიცხადის დადასტურებაა. თუ თქვენ იმდენად კარგად გესმით, როგორ მოქმედებს საგანი, რომ შეგიძლიათ მისი კონსტრუირება, ეს თქვენი გაგების სრულყოფილების მანიშნებელია. ავტორების მიდგომა მდგომარეობს "გამოთვლითი მოწყობილობების, როგორც ავტომატების გამოყენებაში სხვადასხვა ფსიქოლოგიური თეორიების ილუსტრაციისთვის" (36; 66). მაგი ინტერესი ქცევის თეორიაზეა მიმართული. აღნიშნულია, რომ არავითარი მოდელირება არ შეიძლება იყოს სრული და ერთეულითარი მოდელირება ვერ მოიცავს ქცევის ყველა მახასიათებელს. ამიტომ, მკაფიოდ უნდა ვიცოდეთ, ქცევის რა ასპექტის მოდელირება ხდება და მაქსიმალური სიზუსტით აღვწეროთ ეს ასპექტი. მაშინ შესაძლებელი იქნება "გადავცეთ" ეს თვისებები მანქანას, რომელიც მათ გაიმეორებს. ამასთან, აუცილებელი არ არის, რომ მოდელი ზუსტად იმეორებდეს ორიგინალის ქცევას. თუ, მაგალითად, მანქანა, რომელიც იმეორებს ცეცხლზე მფრინი ფარვანას ქცევას, კი არ მიფრინავს, არამედ მიკოცავს, მოდელირება მაინც ადექვატურად ჩაითვლება თუ ის არ ცვლის მიზანს; ამ შემთხვევაში მიზნის მიღწევის გზები (ანუ ქცევის ოპერაციული ასპექტი) მოდელირების საგანს არ წარმოადგენს. ადვილი დასანახია, რომ ეს წმინდა ფუნქციონალური ან კიბერნეტიკული მიდგომაა. ამ მიდგომის მიხედვით მანქანა სისტემაა, რომელსაც უნარი აქვს შეასრულოს გარკვეულ მიზანზე მიმართული მოქმედება. ცოცხალი არსება, მათ შორის ადამიანიც, მოქმედებს გარკვეული პროგრამით (მილერის, გალანტერის და პრიბრამის თეორიის მიხედვით, გეგმით) და კომპიუტერისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ მასში "პროგრამის ჩატვირთვა" სხვა ტექნოლოგიისა და მექანიზმების მეშვეობით ხდება (გენეტიკურად, აღზრდით, სოციალიზაციით, დასწავლით და სხვ.).

არსებითად ასეთივეა ანოხინის პოზიცია. მისი აზრით, ძირითადი პრობლემა ხელოვნური ინტელექტის შექმნის გზაზე. ის არის, რომ ინტელექტის მოქმედების პრინციპები საკმარისად არ არის გააზრებული. მისი მთავარი თვისებებია: აფერენტული სინთეზი, მიზნის მიღწევა, გადაწყვეტილების მიღება, მიღწეული შედეგების შეფასება, წინასწარმეტყველება და უკუაფერენტაცია, რომელიც სანქციონირებას უკეთებს სასარგებლო შედეგს. ამ პროცესების სინთეზს ახორციელებს მოქმედების *აქცეპტორი*, რომელიც ანოხინის *ფუნქციონალური სისტემების თეორიის* ცენტრალურ ცნებას წარმოადგენს. აქცეპტორისა და მისი ქვესისტემების მოქმედების პრინციპების ცოდნა "საშუალებას იძლევა გავდოთ კონცეპტუალური ხიდი ნეიროფიზიოლოგიას, ფსიქოლოგიას და იმ პრობლემებს შორის, რომლებიც წარმოიქმნება ინტელექტის საიდუმლოების შემეცნების გზაზე" (9; 97). პირველ რიგში აქ ხელოვნური ინტელექტის პრობლემა იგულისმება. ასეთი მიდგომა იდენტურია მილერის, გალანტერისა და პრიბრამის პოზიციისა, რომლებსაც აქცეპტორის ნაცვლად უკუაფერეტაციის საკუთარი მექანიზმი აქვთ დამუშავებული (T-O-T-E მოდელი. იხ. თავი მეთერომეტე) და მიაჩნიათ, რომ ხელოვნურ სისტემებში მისი მოდელირება საკმაოდ შესაძლებელია.

თავის უკიდურეს ფორმაში ფუნქციონალურ-კიბერნეტიკული თვალსაზრისი ხელოვნურსა და ბუნებრივს შორის განსხვავების იგნორაციამდე ძიდის. ყველაფერი, რაც ხელოვნურად იქმნება, ბუნებაში არსებულ მასალას იყენებს და კონსტრუირდება ოგივე მათემატიკური, ფიზიკური, ქიმიური და სხვა კანონების შესაბამისად, რომელთაც მთელი ცოცხალი და არაცოცხალი ბუნება ექვემდებარება. ამიტომ, მაღალი ორგანიზაციის

კომპიუტერსა და ადამიანს შორის განსხვავება არ უნდა ვეძებოთ. აზროვნების, შემოქმედების, შეფასების, გადაწყვეტილებისა და ა.შ. უნარები არ არის ადამიანის გამორჩეული თვისებები, რადგან, ამა თუ იმ ფორმით, სხვა სისტემებშიც გვხვდება. მაშასადამე, საკითხი უბრალოდ დაიყვანება იმაზე, თუ რამდენად მძლავრია მანქანა, და რამდენად მაღალია მისი ორგანიზაციის დონე (12). ასეთ პოზიციას თავისი დამცველები ჰყავს. მაგალითად, კოლმოგოროვი ასე გამოხატავს ფუნქციონალისტურ თვალსაზრისს: "მატერიალური სისტემის ორგანიზაციის ხერხის მოდელირება მეტს არაფერს გულისხმობს, თუ არა სხვა მატერიალური ელემენტებიდან ახალი სისტემის შექმნას, რომელსაც ძირითადად იგივე ორგანიზაცია გააჩნია, რაც იმ სისტემას, რომლის მოდელირებაც ხდება. ამიტომ, ცოცხალი არსების საკმარისად სრულ მოდელს უნდა ეწოდებოდეს ცოცხალი არსება. მოაზროვნე არსების მოდელს – მოაზროვნე არსება" (29; 4). უნდა აღინიშნოს, რომ აქ ლაპარაკია "ფუნქციის ორგანიზაციის ხერხის" გამეორებაზე და ამ ფუნქციის აბსტრაჰირებაზე მისი მატარებელი სუბსტრატის სპეციფიკისაგან. მოდელი შეიძლება იმეორებდეს არა მხოლოდ მოდელირების ობიექტის ფუნქციას, არამედ მის სუბსტრატს. მასალას (მაგალითად, რაიმე რთული საინჟინრო ნაგებობის იმიტაცია მცირე ზომებში). მაგრამ, ამ შემთხვევაში მოდელიც და მოდელირების ობიექტიც ერთნაირი ბუნებისაა – მატერიალური, არაცოცხალი, ხელოვნური. ამასაც მოდელი ეწოდება. თუმცა, არსებითად, ნიშნავს იგივეობრივი სისტემის აგებას, ობიექტის ზუსტ გამეორებას. ეს ცოცხალთან მიმართებაში ხელოვნური სიცოცხლის შექმნაა, ხოლო სულიერი არსების შემთხვევაში – ფსიქიკის შექმნა.

ფსიქიკის მოდელირების საკითხთან დაკავშირებით ასე შორს თითქმის არავინ მიდის. მაგრამ, ფსიქიკის მანქანური ექვივალენტის შექმნის იდეას ე.წ. *ხელოვნური ინტელექტის* მოძრაობის ფარგლებში მრავალი მეცნიერი იზიარებს. ამ მიმართულებით ფართომასშტაბიანი კვლევითი პროგრამები ხორციელდება. ლაპარაკია კომპიუტერულ პროგრამებზე, რომლებიც ადამიანის ფსიქიკური ფუნქციონირების ამ თუ იმ ასპექტის ან სახეობის იმიტირებას ახდენენ, ანუ იგივე ფუნქციას ასრულებენ, რასაც ფსიქიკური აპარატი. არსებული მდგომარეობით, ყველაზე მეტად ეს ეხება აღქმას (რთული სტიმულების ამოცნობა), მეხსიერებას (ინფორმაციის შენახვა და რეპრეზენტაცია), მეტყველებას (ენის გაგება და გამოყენება), აზროვნებას (ამოცანის გადაწყვეტა); აგრეთვე ისეთი "გონებრივი", შემოქმედებითი მოქმედებების შესრულებას, როგორიცაა პროექტირება, ხელოვნების ნაწარმოების შექმნა, თარგმნა, ექსპერტიზა, დიაგნოსტირება, ჭადრაკის თამაში და ა.შ. აქ არსებული მიღწევები და სირთულეები კარგადაა ცნობილი (15)(55), ამიტომ მათზე არ შევჩერდებით. ზოგადად სურათი ასეთია – ზოგ სფეროში მანქანას ბადალი არა ჰყავს, ზოგში კი ადამიანთან ახლოც ვერ მოვა. მაგრამ, ყველა ამ შემთხვევაში, ხელოვნურად შექმნილი მოწყობილობა, ანუ ფსიქიკურის მოდელი ახორციელებს გარკვეულ ოპერაციებს და აღწევს მიზანს, რომელიც, ჩვეულებრივ, ადამიანის კოგნიტური აქტივობის შედეგს წარმოადგენს.

დგება საკითხი ამ პროცესების შეფასების თაობაზე ფსიქიკაში და ნერვულ სუბსტრატში მიმდინარე პროცესებთან მიმართების კუთხით. აქ, არსებითად, ორი პოზიცია იკვეთება. ამასთან დაკავშირებით კოგნიტივიზმში ხშირად მიუთითებენ ფილოსოფოს ჯონ სირლის ფორმულირებაზე. ერთნი თვლიან, ამბობს სირლი, რომ მანქანასა და ადამიანს (ტვინს) შორის არსებული განსხვავება სუბსტრატში (ანუ იმაში, სადაც მიმდინარეობს პროცესი) მეორეხარისხოვანია. მთავარია შედეგისა და, ნაწილობრივ, პროცესების მსგავსება ან იდენტურობა. ასეთ თვალსაზრისს იგი მკაცრ პოზიციას ან *ძლიერ ხელოვნურ ინტელექტს* უწოდებს. მისი არსი შემდეგ თეზისშია: ინტელექტის

(ფსიქიკის) იმიტაცია, თავისთავად, უკვე ინტელექტია. სათანადოდ დაპროგრამებულ კომპიუტერს გონება და გაგების უნარი აქვს. *სუსტი ხელოვნური ინტელექტის* შემთხვევაში კომპიუტერი კი არ ფიქრობს, არამედ უბრალოდ ბაძავს აზროვნებას. ამიტომ, ის ინარჩუნებს ყველა განსხვავებას, რაც იმიტაციასა და ორიგინალს შორის არსებობს და ყოველთვის დარჩება შესანიშნავ, მაგრამ მხოლოდ დამხმარე ინსტრუმენტად, მხოლოდ გამოთვლიო მოწყობილობად თეორიების შემოწმებისა და პრაქტიკული საჭიროებისთვის (რბილი პოზიცია) (97).

მკაცრი პოზიციის მომხრეები ზოგჯერ ძალიან კატეგორიულები არიან და იმასაც ამბობენ, რომ ერთადერთი მეცნიერული თეორია კოგნიტურ ფსიქოლოგიაში იქნება ის, რომელიც განიხილავს ადამიანის მიერ ინფორმაციის გადამუშავების ზუსტად ისევე, როგორც ამას კომპიუტერი აკეთებს. ამ შემთხვევაში კომპიუტერული მეტაფორა, ფაქტობრივად, პირდაპირი მნიშვნელობითაა გაგებული. "კომპიუტერი და ტვინი, ცხადია, ბევრი პარამეტრით განსხვავდებიან, მათ შორის იმით, რომ განსხვავებულ ფიზიკურ სუბსტრატს იყენებენ: ეროი — ნახევარგამტარებს, მეორე — ნეირონებს. მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ისინი სხვადასხვაგვარად უნდა ფუნქციონირებდნენ. ფიზიკურად ერთმანეთისაგან ხის საანგარიშო და კალკულატორიც განსხვავდება, მაგრამ ორივე არითმეტიკული წესების მიხედვით მოქმედებს. მრავალი თვალსაზრისით, დიდი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, რომ კომპიუტერი არაორგანული ნაწილებისაგან შედგება, ხოლო ნერვული სისტემა — ორგანული მოლეკულებისაგან" (16; 374). ზემოთ განხილული კიბერნეტიკული თვალსაზრისი ასეთი მიდგომის ერთ-ერთ ვარიანტს წარმოადგენს.

პირველად ეს პოზიცია მკაფიოდ ჩამოაყალიბეს ხელოვნური ინტელექტის პიონერებმა ა. ნიუელმა, ჯ. საიმონმა და ჯ. შოუმ. ისინი ხელოვნურ ინტელექტზე უდიდეს იმედს ამყარებდნენ. მათთან ერთად ხელოვნური ინტელექტის მოძრაობის სათავეებთან იდგნენ ჯ. მაკარტი და მ. მინკოუსკი. 1956 წელს, ნობელის პრემიის მომავალმა ლაურეატმა, ჰერბერტ საიმონმა (1916-2001) იწინასწარმეტყველა, რომ ათი წლის შემდეგ ფსიქოლოგიური თეორიები ისევე დაიწერებოდა, როგორც კომპიუტერული პროგრამები. ხოლო თვითონ კომპიუტერი ახალ თეორემებს დაამტკიცებდა მათემატიკაში და გახდებოდა მსოფლიო ჩემპიონი ჭადრაკში. 1965 წელს, მისი შემდგომი ოცწლიანი პროგნოზის თანახმად, კომპიუტერი შეასრულებდა ყოველგვარ სამუშაოს, რისი გაკეთებაც ადამიანს შეუძლია. როგორც ისტორიკოსები აღნიშნავენ, 2000 წლისთვის მისი არც ერთი წინასწარმეტყველება არ შესრულდა, თუმცა ერთმა საჭადრაკო პროგრამამ საჩვენებელ მატჩში ერთხელ შეძლო მსოფლიო ჩემპიონის დამარცხება.

სიმბოლური ლოგიკის ამოცანების ამოხსნისთვის გათვალისწინებული ე.წ. *ევრისტიული პროგრამები*, რომლებიც ნიუელმა, საიმონმა და შოუმ შექმნეს, მიმართავდნენ არა უხეშ გადათვლას, არამედ ევრისტიულ ხერხებს. ავტორები ცდილობდნენ იმ გზებისა და მეთოდების მაქსიმალური სიზუსტით გამორჩევას, რასაც ადამიანები მიმართავენ ასეთი შემოქმედებითი ამოცანების გადაწყვეტის დროს. ამისთვის ექსპერიმენტის მონაწილეებს სთხოვდნენ სხვადასხვა ამოცანების ამოხსნისას ხმამაღლა ეფიქრათ. ამ მეთოდით გამოვლინდა ამოცანების გადაწყვეტის განსხვავებული სტრატეგიები, რომლებშიც ორი ჯგუფი გამოიყო — ალგორითმები და ევრისტიკები; ისინი

კომპიუტერულ ენაზე გადაიტანეს (37). კოგნიტური რევოლუციის ისტორიის ამსახველ წიგნში ჰ. ჰარდინერი ასე ახასიათებს ავტორების პოზიციას: "მათი თვალსაზრისით, ამოცანის გადაწყვეტით დაკავებულ ადამიანის ტვინსა და ამავე ამოცანის გადაწყვეტაზე დაპროგრამებულ კომპიუტერს შორის არსებული ძირეული მსგავსება ბევრად აღემატება იმ განსხვავებას, რაც მათ მოწყობილობაში არსებობს (ელექტრონული მანქანა და ნერვული ქსოვილების ჯგუფი). ერთიც და მეორეც უბრალოდ სისტემებია, რომლებიც გარკვეული დროის განმავლობაში გადაამუშავებენ ინფორმაციას და, ამასთან, მეტ-ნაკლებად ლოგიკურად მოქმედებენ. უფრო მეტიც, თუ ინტროსპექციის პროცესში ინდიეიდის მიერ აღნიშნული ეტაპები შეესაბამება კომპიუტერული პროგრამის სტრიქონებს, ჩვენ უკვე აღარ შეგვიძლია მივემხროთ ხელოვნური ინტელექტისადმი რბილ მიდგომას. ირკვევა, რომ აზრსმოკლებული არ არის ამ ფიზიკური სიმბოლური სისტემის განხილვა ამოცანების გადაწყვეტის ნამდვილი უნარის მქონე სისტემად" (84; 150).

ასეთია ხელოვნური ინტელექტის მომხრეების რწმენა. მაგრამ, შეიძლება კი ყველა დარწმუნდეს, რომ ეს მართლაც ასეა, თუ აქ ყველაფერი ამა თუ იმ მკვლევარის მეცნიერულ პოზიციაზეა დამოკიდებული? საკითხის რეალური გადაწყვეტისთვის უნდა არსებობდეს იმის ობიექტური მაჩვენებელი, ნამდვილად აზროვნებს თუ არა მანქანა, ანუ იდენტურია თუ არა ადამიანური და ხელოვნური ინტელექტი. ინგლისელი მათემატიკოსი ალან ტიურინგი შეეცადა მოენახა ასეთი კრიტერიუმი. ჯერ კიდევ გამოთვლითი მანქანების ეპოქის დასწყისში მან შემოგვთავაზა სპეციალური ტესტის იდეა იმის დასადგენად, გააჩნია თუ არა კომპიუტერს ადამიანური ინტელექტი. ინტერვიუერი წინასწარ მომზადებული კითხვებით მიმართავს კომპიუტერსა და ადამიანს, რომლებსაც ვერ ხედავს და არ იცის, რომელი მათგანი პასუხობს. პასუხები პროეცირდება ეკრანზე. ორივე ცდილობს კეთილსინდისიერად უპასუხოს კითხვებზე და, რაც მთავარია, დაარწმუნოს ინტერვიუერი იმაში, რომ იგი ადამიანია. კომპიუტერი მოქმედებს სპეციალურად შექმნილი პროგრამის საფუძველზე, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს, რომ მისი პასუხების ფორმა არ განსხვავდებოდეს ტიპური ადამიანური პასუხებისაგან. თუ ტესტების სერიაში ინტერვიუერი ვერ შეძლებს რეგულარულად და სწორად განასხვაოს ადამიანისა და კომპიუტერის პასუხები, ეს ნიშნავს, რომ ამ უკანასკნელმა გაიარა ტიურინგის ტესტი, ე.ი. გააჩნია ადამიანური ინტელექტი. მაშასადამე, კრიტერიუმად მიჩნეულია უნარი, მოატყუო დამკვირვებელი და დაარწმუნო იმაში, რომ იგი ესაუბრება ადამიანს და არა ხელოვნურად შექმნილ არსებას (59).

რამდენად მართებულია ეს კრიტერიუმი? ამის გარშემო დისკუსია დღემდე მიმდინარეობს. ხელოვნური ინტელექტის მომხრეების მოსაზრებით, ეს სიტუაცია ხელოვნური და ბუნებრივი ინტელექტის ფაქტობრივი იდენტურობის მაჩვენებელია. კრიტიკოსების აზრით, ამ ტესტის წარმატებით გავლა მხოლოდ იმას დაადასტურებს, რომ მანქანას შეუძლია ადამიანის ინტელექტის იმიტაცია და არა იმას, რომ მანქანა და ადამიანი ერთნაირად აზროვნებენ. სპეციალური ანალიზი გაკეთდა იმის საჩვენებლად, რომ ტიურინგის ტესტი შეიძლება ვერ გაიარონ არსებებმა, რომლებიც ნამდვილად ფიქრობენ და, პირიქით, წარმატებას მიღწიონ ობიექტებმა, რომელთაც არ ესმით სიმბოლოები და საერთოდ არ ფიქრობენ, რაც ტესტის არავალიდურობის მაჩვენებელია (15). ძნელი სათქმელია, რომელი მხარეა მართალი. ვინაიდან რეალურად, როგორი საკვირველიც არ უნდა იყოს, ეს ტესტი არავის ჩაუტარებია. თუმცა, თავისთავად, ვნებები ამ ტესტის გარშემო იმის მაჩვენებელია, თუ რაოდენ დიდია სხვადასხვა სპეციალობის მეცნიერთა ინტერესი და შეშფოთება ბოთლიდან ამოშვებული კომ-

პიუტერული ჯინის მიმართ (99).

ყველაზე არგუმენტირებულად ხელოვნური ინტელექტის საწინააღმდეგო პოზიცია სირლიმ ჩამოაყალიბა. მას მოყავს მოსაზრებების მთელი წყება ფსიქიკური თვისებებისა და, კერძოდ ინტელექტის, არაცოცხალ. ხელოვნურ ქმნილებებში გამეორებისა თუ გამოწვევის პრინციპული შეუძლებლობის დასამტკიცებლად. ამის საჩვენებლად ავტორი ერთობ თვალსაჩინო ანალოგიებს მიმართავს. თქვენ არ შეგიძლიათ, ამბობს იგი, ჩართოთ მანქანა ბენზინის დაჟანგვის პროცესის კომპიუტერული იმიტაციის საშუალებით. აშკარა უნდა იყოს, რომ კოგნიტური უნარის იმიტაციაც ვერ შეძლებს იგივე ეფექტების გამოწვევას, რასაც კოგნიტური უნარის მქონე ნეირობიოლოგიური სუბსტრატი. სირლი აჩვენებს კომპიუტერული იმიტაციის არსებით განსხვავებას სხვა სახის იმიტაციისაგან. მეტეოროლოგები ქმნიან ტაიფუნისა ან ტორნადოს კომპიუტერულ მოდელს, ეკონომისტები — ქვეყნის ფინანსური სისტემისას, ბიოლოგები — გენომის ან ფოტოსინთეზის. მიუხედავად ამისა, მათი მოდელები ნამდვილ ქარიშხალს ვერ იწვევენ, ვერც სავაჭრო დეფიციტს ქმნიან და ვერც სინათლეს აქცევენ ჟანგბადად. კოგნიტივისტები კი ამტკიცებენ, რომ თუ ისინი შეძლებენ ინტელექტის იმიტირებას, ანუ თუ პროგრამა გაიელის ტიურინგის ტესტს, მანქანა მართლაც ჩაითვლება გონიერ არსებად. მაგრამ, ყველა სხვა სფეროში მოდელი და რეალობა სრულიად განსხვავებული რამაა და, ავტორის აზრით, კოგნიტივიზმში ამის უგულვებელყოფა აბსურდულია. სირლი ფიქრობს, რომ იმის მიღწევა, რასაც მან ძლიერი ინტელექტი უწოდა. უბრალოდ შეუძლებელია იგივე მიზეზების გამო, რატომაც კომპიუტერს არ ძალუძს განახორციელოს რეალური ფოტოსინთეზი. ეს შეუძლებელია, ვინაიდან იგი სხვა მასალისაგან არის დამზადებული. ფოტოსინთეზი მცენარის გარკვეული სტრუქტურების ბუნებრივი ბიოლოგიური ფუნქციაა, აზროვნება და რაიმეს გაგება კი ტვინის ბუნებრივ ფუნქციას წარმოადგენს. მანქანებს არ გააჩნიათ ბუნებრივი ბიოლოგიური ფუნქციები და, ამიტომ, ვერც ფოტოსინთეზს განახორციელებენ და ვერც იაზროვნებენ. კომპიუტერი მხოლოდ ტექნიკური საშუალებაა, რომელიც დაგვეხმარება ფოტოსინთეზისა და აზროვნების კვლევაში. მაგრამ რეალურად ვერ გააკეთებს ვერც ერთს და ვერც მეორეს (97).

ამრიგად, სირლის თანახმად, ადამიანისა და მანქანის აზროვნებას შორის პრინციპული განსხვავება მათ მატერიალურ სუბსტრატში უნდა ვეძებოთ. ასეთი მიდგომა წინააღმდეგობას წააწყდა ხელოვნური ინტელექტის დამცველების მხრიდან. ისინი ფიქრობენ, რომ თუ კომპიუტერული და ფსიქიკური პროცესების ალგორითმი იდენტურია, მნიშვნელობა არა აქვს ორგანული სუბსტრატი უდევს მათ საფუძვლად თუ არაორგანული. ზემოთ მოყვანილი პოზიციას "პროტოპლაზმული შოვინიზმიც" კი უწოდეს და მას ტვინსა და მანქანას შორის არსებული ანალოგიები დაუპირისპირეს. ლოგიკა მარტივია — ტვინი ევოლუციის პროდუქტი და მატერიალური ობიექტია, ამიტომ პარალელები კომპიუტერსა და ტვინს შორის წინააღმდეგობას არ უნდა იწვევდნენ. ეს უკვე პირველი თაობის მანქანების შესახებ ითქვა. დახურული ან ღია რელე ნეირონის ანალოგს წარმოადგენს, რომელიც "ყველაფერი ან არაფრის" პრინციპით მუშაობს; ელექტრული იმპულსები გამოთვლით მოწყობილობაში ნერვული იმპულსების ანალოგია, ხოლო მანქანის მეხსიერების სისტემა ტვინის — ასოციაციური ზონებისა. ორივე სისტემაში ინფორმაციული პროცესები მიმდინარეობს და უკუკავშირის პრინციპით მოქმედებს.

ნეირომეცნიერებისა და კომპიუტერული ტექნოლოგიების განვითარების თანამედროვე დონეზე ანალოგიები ტვინსა და მანქანას შორის იხვეწება და ღრმავდება. ეს

მჭიდროდ არის დაკავშირებული ამჟამად გავრცელებულ თეორიულ მოდელთან, ე.წ. *ახალ კონექციონიზმთან*. კომპიუტერების უმრავლესობა ინფორმაციას სერიული წესით, ანუ ნაბიჯ-ნაბიჯ ამუშავებს. ადამიანის ტვინი პირიქით, რამდენიმე ამოცანას ერთდროულად წყვეტს. მაგალითად, ნაცნობთან შეხვედრისას, ტვინი ამოიცნობს გამოსახულებას, ანალიზებს მის მეტყველებას, ალიქვამს გარემოს, აღძრავს ემოციებს, აკონტროლებს სათქმელს, მოძრაობებს და ა.შ. ამასთან, თითოეული ეს პროცესი ხშირად ტვინის სხვადასხვა უბანშია განაწილებული. მაგალითად, მეტყველების ფუნქციას ტვინის რამდენიმე ზონა ემსახურება. ასევეა ამოცნობა, რომელიც ტვინის სხვადასხვა სენსორულ ზონაში ინფორმაციის მრავალი პარამეტრის ერთდროული გადამუშავების საფუძველზე ხდება. ყოველივე ეს პარალელურად მიმდინარეობს. ამიტომ ტვინის, როგორც პარალელურ კომპიუტერს, სერიულთან შედარებით ბევრი უპირატესობა აქვს. ბოლო დროს გაჩნდა *ნეიროქსელების* პრინციპზე აწყობილი კომპიუტერული სისტემები; ფიქრობენ, რომ ისინი უნდა გახდნენ ტვინის ურთიერთდაკავშირებული ნეირონული უბნების ანალოგი. ისევე, როგორც ტვინი, რომელსაც მილიარდობით ნეირონი აქვს და თითოეული დაკავშირებულია ათასობით სხვა ნეირონთან, პარალელური კომპიუტერის პროცესორის ბლოკი მრავალ სხვა ბლოკთან იმყოფება კავშირში. კომპიუტერის ელექტრონული ნეიროქსელი შეიძლება ისეთი წესების შესრულებაზე იქნას დაპროგრამებული, რომლებიც ტვინის ნეირონების მოქმედების პრინციპების იმიტაციას ახდენენ. რაც მთავარია, ტვინის მსგავსად, ნეიროქსელები დაპროგრამებულები არიან გაფართოვდნენ და გაძლიერდნენ გამოცდილების მიღების პროცესში. ნეიროქსელების ყველაზე გამორჩეული თვისებაა, რომ ისინი *საკუთარ გამოცდილებაზე სწავლობენ* (ე.წ. კონკურენტული დასწავლა, ეი. დასწავლა მასწავლებლის ანუ პროგრამისტის გარეშე). თუ ნეირონები პატარა პროცესორებად განიხილება, კონექციონისტური პროექტების მიხედვით შესაძლებელია კომპიუტერული მოდელი შეიცვალოს თავის ტვინის მოდელით. კონექციონისტურ მოდელში ურთიერთდაკავშირებული პროცესორები ნეირონების მსგავსად ფუნქციონირებენ: ყოველი მათგანი აქტივირდება შესასვლელი იმპულსით და წარმოქმნის გამოსასვლელ სიგნალს, რომელიც დამოკიდებულია სისტემაში გაერთიანებული ნეირონების შესასვლელი იმპულსების ჯამურ სიდიდეზე. ასეთი ქსელი (პროცესორების ანსამბლი) ისწავლის სტაბილურად უპასუხოს შესასვლელ სიგნალებს. ზუსტად ისევე, როგორც ამას აკეთებენ ცოცხალი ორგანიზმები — ნეირონ- [illegible] ქსელები. ეს არის თვითდასწავლადი სისტემა. ინფორმაციის პარალელურ [illegible] მუშავებასთან ერთად, კომპიუტერის ეს უნარი, ხელოვნური ინტელექტის მო[illegible] აზრით, მას ტვინის სრულ სტრუქტურულ-ფუნქციონალურ ანალოგად [illegible] უზარმაზარ პერსპექტივებს აჩენს მანქანის მიერ არა მხოლოდ გამოთვლ[illegible], არამედ შემოქმედებითი (ევრისტიული) ამოცანების შესრულების, ინტუიტური აზროვნების განხორციელების თვალსაზრისით.

ევრისტიულობა და *ინტუიტურობა* ადამიანის აზროვნების (ინტ[illegible] ფიკური ნიშნებია, რომელთა სრულყოფილი იმიტირების შესაძლებ[illegible] მეცნიერებაში საღღეისოდ შეთანხმებული აზრი არ არსებობს. ადამიან[illegible] კოგნიტუ ფუნქციონირებას და საერთოდ ფსიქიკას სხვა ნიშან-თვისებებიც გააჩნია, რომელთა გამეორება ხელოვნურ სისტემაში დიდ ეჭვს ბადებს, მიუხედავად იმისა, რამდენად შორს წავა იმიტაცია სუბსტრატის დონეზე (ტვინი — პროცესორი). მაგალითად, ბევრი ამოცანა, რომლის გადაწყვეტა ადამიანს უწევს ცხოვრების პროცესში, *მკაფიოდ ფორმულირებული* არ არის. ჯერ-ჯერობით მანქანური პროგრამები კარგად ესადაგება მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ ამოცანებს, მაგრამ ჩიხში ექცევა განუსაზღვრელი ამოცანების

შემთხვევაში, რომლებსაც ადამიანები ყოველდღიურად უპრობლემოდ წყვეტენ. არსებითად ამასვე უკავშირდება მანქანისთვის *საღი აზრის* მინიჭების პრობლემა, რომელზეც ხშირად ლაპარაკობენ. სიტუაციაში გარკვევა არა *მკაფიო* მითითების საფუძველზე, არამედ საღი აზრის პოზიციიდან, ნიშნავს მის გააზრებას ადამიანური განზრახვებისა და ღირებულებების თვალსაზრისით. ეს "ცოცხალი ფსიქიკის" გამორჩეული თვისებაა და, შესაძლოა, სწორედ აქ გადის მისი საზღვარი "ხელოვნურ ფსიქიკასთან". სირლის მიხედვით, ადამიანური ფსიქიკის ოპოზიციურობა მისი *ნებისმიერობაა*. ესაა გონებრივი მდგომარეობების გარე ობიექტებზე და სიტუაციებზე მიმართვის უნარი. ამიტომ, როგორც არ უნდა გაიდეს ერომანეთის ხელოვნური და ბუნებრივი გონება, მათ შორის ყოველთვის იქნება არსებითი განსხვავება. ვინაიდან მოაზროვნე ადამიანს, როგორც "ორგანულ არსებას", *განზრახვა* გააჩნია. ფაქტობრივად ლაპარაკია ცოცხალი არსების და, ე.ი. ადამიანის ფსიქიკის *ემოციონალურობასა* და *მოტივირებულობაზე*, რაც პრინციპულად განასხვავებს მას მანქანურისაგან (58). ხელოვნურად შექმნილ სისტემას გრძნობები და მოთხოვნილებები არ გააჩნია. მართალია არსებობს ღირებულებათა იერარქიისა და რწმენის სისტემის დაპროგრამების გარკვეული მცდელობები, მაგრამ რეალურ მოტივაციურ სისტემებთან მათი გაიგივება არ შეიძლება, თუნდაც იმიტომ, რომ კომპიუტერის უპირატესობების მინიჭების სისტემა (ემოციის ან მოტივაციის ანალოგი) მსოლოდ ცივ კოგნიციას, ინფორმაციას ეყუძნება. მაგრამ ინფორმაცია და ფსიქიკა ერთი და იგივე არ არის. ფსიქიკა განცდისა და ცოდნის ერთიანობაა. მართალია თანამედროვე კოგნიტური ფსიქოლოგიის ინტერესის ცენტრში სწორედ ე.წ. კოგნიტურ-ემოციური და კოგნიტურ-მოტივაციური წარმონაქმნები მოექცა (იხ. თავი მეთერმეტე), მაგრამ არავინ იცის, როგორ შეიძლება ფსიქიკის ამ ერთეულების კომპიუტერული დუბლირება. ყოველ შემთხვევაში, მგრძნობიარე ან დეპრივირებული კომპიუტერის წარმოდგენა ძნელია. ხოლო ვნებით შეპყრობილი რობოტები, საბედნიეროდ, მხოლოდ ფანტასტიკურ ნაწარმოებებში ვვხვდება.

ადამიანური ფსიქიკის, უფრო ზუსტად, ცნობიერების ატრიბუტული თვისება *რეფლექსიურობაა*. ხელოვნური ინტელექტის ნაკლად მის მიერ თვითგანცდის უქონლობას ასახელებენ. ეს საუსებით ლოგიკურია, ვინაიდან, თუ მანქანას განცდა არა აქვს, თვითგანცდა მით უფრო არ ექნება. ხელოვნური ინტელექტის დამცველებს მიაჩნიათ, რომ საკითხისადმი ასეთი მიდგომის შემთხვევაში "ერთადერთი ხერხი, რომლის დახმარებითაც შეგვეძლება იმაში დაკრწმუნდეთ, რომ მანქანას აზროვნება შეუძლია, ის არის, რომ თავად გახდე მანქანა და გააცნობიერო საკუთარი აზროვნების პროცესი. ამის შემდეგ შესაძლებელი იქნება სხვებს აღუწერო შენი განცდები, თუმცა ამგვარი მონათხრობი ნამდვილად ვერავის დააკმაყოფილებს. ზუსტად ასევე, ამ შეხედულების მიხედვით აღმოჩნდება, რომ ერთადერთი ხერხი იმაში დარწმუნებისა, რომ რომელიმე ადამიანი მართლაც აზროვნებს, ამ ადამიანად გახდომაა. შესაძლოა ამგვარი შეხედულებები ფრიად ლოგიკური არიან, მაგრამ, თუ აქედან ამოვალთ, იდეების გაცვლა ერთობ გაძნელდება" (57; 37-38). ტიურინგი აქ იმას გულისხმობს, რომ ცნობიერების წვდომა გარედანაც, რეფლექსიის გარეშეც შეიძლება. რასაც ადამიანების მიერ ურთიერთგაგებინების ფაქტი მოწმობს. გარდა ამისა, რადგან ურთიეროგაგებინებას ადამიანი და მანქანაც ახერხებს, და, ამასთან, ადამიანს არ შეუძლია გაარჩიოს სხვა ადამიანთან ურთიერთობს იგი თუ მანქანასთან (ტიურინგის ტესტი), მაშინ მათი აზროვნება იდენტური ყოფილა. მეცნიერების ისტორიიდან კარგადაა ცნობილი, თუ რაოდენ რთულია ფსიქიკის არსებობის დასაბუთება იქ, სადაც რეფლექსია არ არსებობს. მექანიციზმისა და ანტროპომორფიზმის გაუთავებელი დავა ზოოფსიქოლოგიაში ამის თვალსაჩინო ილუსტრაციას

წარმოადგენს. დღესაც, ერთნი ცხოველს განცდების არ მქონე ავტომატად თელიან, მეორენი კი მას ადამიანს უთანაბრებენ. ამ გაუგებრობას ის ასაზრდოებს, რომ ცხოველის ფსიქიკის დანახვა შიგნიდან (ანუ რეფლექსია) შეუძლებელია; ასევეა ადამიანისა და მანქანის "ფსიქიკის" შემთხვევაშიც. საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ სადღეისოდ ხელოვნური და ბუნებრივი ფსიქიკის ურთიერთმიმართების საკითხის ცალსახა და ყველასთვის მისაღები გადაჭრა არ არსებობს. იგი, ალბათ, კიდევ დიდ ხანს იქნება ფსიქოლოგიის, ინფორმატიკისა და ნეიროროგენიერების წარმომადგენლების ერთობლივი კვლევის საგანი.

ამ დისციპლინათშორის კვლევას მძლავრ სტიმულს საზოგადოებრივი პრაქტიკა აძლევს. ფუტუროლოგები უკვე ახლა ხედავენ მომავალ შედეგებს, რომელსაც მისი გამოყენებითი მხარე მოიტანს. მაგალითად, შემეცნების პროცესის ფსიქოლოგიური საფუძვლების ცოდნა შესაძლებელს გახდის შეიქმნას მიკროკომპიუტერები, რომლებიც შეავსებენ ან შეცვლიან ზოგიერთ კოგნიტურ ფუნქციას. მაგალითად, ყურში მოთავსებული ან ქირურგიული გზით სმენით არხში იმპლანტირებული პაწაწინა მექანიზმი, შეიძლება ისე იყოს აწყობილი გარკვეულ უცხო ენაზე, რომ, ვთქვათ, იაპონელთან მოსაუბრე ქართველს საშუალება ექნება გაიგოს მოსაუბრის ენა. იაპონელი ასეთივე მიკროკომპიუტერით აღჭურვა ქართულზე და საუბარი ისე შედგება, რომ ორივე მშობლიურ ენაზე ილაპარაკებს. მენტალური პროთეზები, რომელთა შესაქმნელად აუცილებელი იქნება კომპიუტერული ტექნოლოგიების, ტვინისა და კოგნიტური ფსიქოლოგიის სპეციალისტების თანამშრომლობა, შეძლებენ შეინახონ საჭირო ინფორმაცია (სახელები, მისამართები, ტელეფონის ნომრები და ა.შ.) ისე, რომ საკმარისი იქნება გაიფიქრო ადამიანზე და მასთან დაკავშირებული ცნობები ჩუმად გაისმება თქვენს ყურში. ამასთან დაკავშირებით სოლსო ირონიით შენიშნავს, რომ ასეთი მოწყობილობები, ალბათ, ძალიან პოპულარული გახდება სასწავლო დაწესებულებებში, განსაკუთრებით გამოსაშვები გამოცდების დროს (56).

კოგნიტურ ნეირომეცნიერებას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია იმ დისციპლინებს შორის, რომლებიც ე.წ. *კოგნიტურ მეცნიერებას* ქმნიან. იგი ფსიქიკური პროცესების ნევროლოგიური უზრუნველყოფის საკითხებს არკვევს. ტვინისა და ფსიქიკის მიმართების პრობლემა უძველესია და ფუნდამენტური. კოგნიტური მეცნიერების კონტექსტში მას მანქანურ სისტემებთან მიმართების საკითხიც დაემატა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, იგი ახალი კონექციონიზმის მოდელების მიხედვით მოიაზრება. ახალი იმიტომ ეწოდება, რომ თავისთავად კონექციონიზმის ფუძემდებლური იდეა ძველია და საკმაოდ მარტივი. თეზისი, რომ გამოცდილების მიღების პროცესში სისტემის ელემენტები ახალ კავშირებს ქმნიან, ჯერ კიდევ არისტოტელესთან გვხვდება და, ასოციაციონიზმიდან მოყოლებული, მენტალური ცხოვრების ორგანიზაციის ძირეულ პრინციპად ითვლება. ბიჰეიორიზმმა იგი ქცევას მიუსადაგა და, ამასთან ერთად, დააზუსტა კავშირის შექმნის მექანიზმი (დასწავლის კანონები). სხვათა შორის, თორნდაიკი თავის სისტემას კონექციონიზმს უწოდებდა (იხ. თავი მეხუთე). კოგნიტურ მეცნიერებაში კონექციონიზმმა ინფორმაციული ჟღერადობა შეიძინა: შესავალი, გამოსავალი, ინფორმაციის წარმართვა და პარალელური გადამუშავება და ა.შ. თანამედროვე კონექციონიზმს სურს შექმნას კოგნიტური ფუნქციონირების სურათი ნეირონულ დონეზე და შესაბამისობაში მოიყვანოს ხელოვნური ინტელექტის სფეროში მოცემულ განზოგადებებთან. კონექციონისტური მიდგომა ნეირომეცნიერებაში სათავეს იღებს კარლ ლეშლის მოსაზრებებიდან იმის თაობაზე, რომ დასწავლის მონაცემები არ არის ტვინში ლოკალიზებული; აუცილებელია აღინიშნოს დონალდ ჰების შეხედულებებიც დასწავლის

შედეგად შექმნილი ნეირო-კავშირებისა და ნეირონული ქსელების შესახებ. ოთხმოციან წლებამდე, ვიდრე მნიშვნელოვანი მტკიცებულებები გაჩნდებოდა *ტვინში პარალელური პროცესების* მიმდინარეობის შესახებ კონექციონიზმი მაინც ჩრდილში რჩებოდა. ეს იდეა გადატანილ იქნა ხელოვნური ინტელექტის კვლევაზე. მაგალითად, მაკლელანდის კომპიუტერული მესსიერების მოდელი ჩაირთავს პარალელურ პროცესირებას და კონექციონიზმის სხვა მნიშვნელოვან ასპექტებს.

კონექციონიზმის ძირეული პრინციპების თანახმად, დასწავლის შედეგად სისტემის მარტივი ერთეულები (ნეირონები ან ნახევარგამტარები) გარკვეულ კავშირებს (კონექციებს) ქმნიან. მათ აქვთ *შესავლის, გამოსავლის* და *შინაგანი (ფარული) ფუნქცია*. შესავლის ფუნქცია უზრუნველყოფს გარემოდან ან სისტემის სხვა უბნებიდან მომდინარე ინფორმაციის მიღებას. გამოსავლის ფუნქცია აკონტროლებს ინფორმაციას და აგზავნის მას ქსელის სხვა ნაწილებში. შინაგანი ფუნქცია ამყარებს კავშირს შესავალსა და გამოსავალს შორის. ერთეულების ურთიერთქმედება და კავშირი გვაძლევს მთლიანობით ეფექტს ყოველგვარი ცენტრალური კონტროლის ან აღმასრულებელი მონიტორინგის გარეშე. ყველა ერთეული აქტივაციის გარკვეულ დონეზე იმყოფება. სისტემაში ინფორმაციის ნაკადის მოძრაობის კვალდაკვალ ხდება მისი სულ უფრო სრულყოფილი და საფუძვლიანი გადამუშავება (81).

შეიძლება ითქვას, რომ კონექციონისტული შეხედულება საკმაოდ ტრივიალურად გამოიყურება; მიუხედავად ამისა, ბოლო ხანებში იგი იმდენად ფართოდ გავრცელდა, რომ ზოგჯერ კონექციონისტულ რევოლუციაზეც კი ლაპარაკობენ. საფიქრებელია, რომ ასეთი შეფასებისთვის სერიოზული საფუძველი ჯერ-ჯერობით არ არსებობს. ასეა თუ ისე, ამ ზოგად მოდელზე დაყრდნობით საკმაოდ წარმატებული კვლევა მიმდინარეობს ამა თუ იმ ფსიქიკური ფუნქციის ნეიროლოგიური მოდელის შესაქმნელად. ამას ძალიან შეუწყო ხელი ახალი ტექნოლოგიების დანერგვამ, განსაკუთრებით ისეთების, რომლებიც ტვინის ვიზუალური შესწავლის შესაძლებლობას იძლევიან: მაგნიტურ-რეზონანსული, პოზიტრონულ-ემისიური, კომპიუტერული ტომოგრაფია და ელექტროენციფალოგრაფია; ინფორმატულია, აგრთვე, ტვინის ქიმიზმის შესწავლა. კოგნიტური ნეოროფეცნიერების მეთოდები გულისხმობენ კოგნიტური მოვლენებით მანიპულირებას და შესაბამისი ნეირონული ფენომენების შესწავლას ან პირიქით, ნეირონული მოვლენებით მანიპულირებას კოგნიტურ ფენომენებზე მათი გავლენის გარკვევის მიზნით. პოზიტრონულ-ემისიური და მაგნიტურ-რეზონანსული ტომოგრაფია უჩვენებს ფუნქციონალურ ანატომიას, ხოლო ელექტრული აქტივობის ჩანაწერები ნეირონული აქტივობის რეგისტრაციას ახდენს. ყოველივე ეს საშუალებას იძლევა მივიღოთ ინფორმაცია ტვინის განსხვავებული ზონების აქტივობის შესახებ სხვადასხვა ფსიქიკური პროცესების მიმდინარეობისას (ამოცანის გადაწყვეტა, მეტყველება, აღქმა, ამოცნობა, მოგონება, წარმოსახვა, ემოცია და ა.შ.). აგრეთვე, ტვინის აქტივობის თავისებურებების შესახებ სხვადასხვა სახის დარღვევების დროს. ამ მხრივ უკვე მიღებულია ძალიან საინტერესო მონაცემები და ვარაუდობენ, რომ მომავალში, ტვინის შესწავლის ტექნიკური შესაძლებლობების განვითარების კვალდაკვალ, ეს მიღწევები შეუდარებლად მეტი იქნება (84).

რიგი სპეციალისტების წინასწარმეტყველებით, დამდეგი საუკუნის 20-30-იან წლებში მოსალოდნელია სტრატეგიული გარღვევები ფსიქიკური მოვლენების ტვინის ნეიროდინამიკური კოდების გაშიფვრის მიმართულებით. ეს მოგვცემს სრულიად ახალ ცოდნას ჯერ შედარებით მარტივი, ხოლო შემდგომში, სულ უფრო რთული ფსიქიკური ფუნქციებისა და, საერთოდ, სულიერი რეალობის მართვის თვალსაზრისით. ამის

საფუძველი მოცემულია დელგადოს, პენფილდის, ეკლზის, სპერის და სხვების გამოკვლევებში. ამასთანავე, სუბიექტურ სამყაროში ასეთი ჩარევის ხერხები დღის წესრიგში აყენებს არანაკლები სიმწვავისა და სირთულის სოციალურ პრობლემებს, ვიდრე ისინი, რომლებიც ადამიანის გენომში ჩარევის შესაძლებლობებს უკავშირდება. ეს, აგრეთვე, დიდ გავლენას მოახდენს თვით ფსიქოლოგიის საგნის გაგებაზე იმ მხრივ, რომ წინა პლანზე წამოიწევს ნეიროფსიქოლოგიისა და ინფორმაციის თეორიის ცნებები (45).

ასეთ პროგნოზებს კატეგორიულად არ ეთანხმებიან ისინი, ვინც პრინციპულად მიუღებლად თვლის კოგნიტური ნეირომეცნიერების თვალსაზრისს, კერძოდ იმას, რომ ნეიროფიზიოლოგიური მექანიზმები პირდაპირი მნიშვნელობით ქმნიან, "აწარმოებენ" ფსიქიკურ მოვლენებს, ერთმნიშვნელოვნად განაპირობებენ მათ. ტვინისა და ფსიქიკის მიმართების ასეთ გაგებას ძალიან აქტიურად ებრძვის თანამედროვე ბიჰევიორიზმი ე.წ. *ქცევის ანალიზის* სახით. სკინერს მიაჩნია, რომ ფსიქოლოგიური ფაქტი (მოვლენა) ორგანიზმისა და გარემოს ურთიერთობაა. ტვინი ვერ ახსნის ქცევას, ვინაიდან იგი, როგორც ორგანიზმის შემადგენელი ნაწილი, მიმართების მხოლოდ ერთ-ერთი წევრია. ტვინი ამას იმიტომაც ვერ შეძლებს, რომ ერთადერთი, რასაც ნერვულ სისტემაში ვაკვირდებით, ბიოლოგიური მოვლენებია კერძოდ, ელექტროქიმიური იმპულსები, ჰორმონალური, მეტაბოლური აქტივობა და სხვა. ინფორმაციის გადამუშავებას, პრობლემის გადაჭრას, მოგონებას, პერცეფციას და სამყაროს რეპრეზენტაციას ტვინში ვერ დააკვირდები, ვინაიდან ასეთი მოვლენები იქ არ არის მოთავსებული. კოგნიტივისტებთან დისკუსიის დროს ქცევის ანალიზის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ ორგანიზმი არ შთანთქავს გარემოს, რათა გადაამუშაოს იგი და შემდეგ ქცევის სახით "ამოაგდოს". ქცევა არ არის ტვინის პროდუქტი. რაც სინამდვილეში ხდება, ეს არის კონტაქტი ორგანიზმსა და გარემოს შორის და სწორედ ამ კონტაქტის სხვადასხვა ფორმები წარმოადგენს ფსიქიკური მოვლენების შინაარსს. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, შესასვლელსა და გამოსასვლელს შორის, სადაც ტვინია მოთავსებული, არაფერიც არ ხდება, რადგან არც არაფერი შედის და არც გამოდის. ფსიქოლოგიის საქმე არ არის იმის შევსება, რაც სტიმულსა და რეაქციას შორისაა (53). ამ რადიკალური ბიჰევიორისტული თვალსაზრისის ანალიზს აქ არ შეუდგებით (იხ. თავი მეხუთე). აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ იგი არა მხოლოდ ტვინს ტოვებს "თამაშგარე მდგომარეობაში", არამედ მთელ მენტალურ სამყაროსაც. იმის დასამტკიცებლად, რომ ფსიქიკური სინამდვილე მხოლოდ ტვინიდან არ არის ნაწარმოები, თვით მისი რეალობის უარყოფა ვერაფერი გამოსავალია.

სხეულისა და სულის, ტვინისა და ფსიქიკის მიმართების პრობლემა ოდითგანვე იდგა ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური აზროვნების წინაშე. იგი ფსიქოლოგიის ისტორიის *მუდმივ პრობლემას* წარმოადგენს, რომელიც ახლაც აქტუალურია და, ალბათ, მომავალშიც იდგება დღის წესრიგში. ამ პრობლემასთან ადამიანური შემეცნების ჭიდილის უაღრესად საინტერესო პერიპეტიებს აქ ვერ შევეხებით. საკმარისია მხოლოდ იმის აღნიშვნა, რომ იგი მსოფლმხედველობისა და მეცნიერების ყველაზე ფუნდამენტური პრობლემების რიცხვს მიეკუთვნება, ხოლო ფსიქოლოგიური მეცნიერების დაფუძნების თვალსაზრისით გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. საქმე ისაა, რომ გავრცელებული შეხედულების თანახმად, ფსიქიკის გაგებაში მკაცრი და ცალსახა ტვინისმიერი დეტერმინიზმი ფსიქოლოგიას უსაგნოდ ტოვებს. თუ ტვინი ისევე წარმოქმნის ფსიქიკას, როგორც ჯირკვალი ჰორმონს, ფსიქოლოგიისთვის, ფაქტობრივად, ადგილი აღარ რჩება. ეს საფრთხე, ალბათ გაზეიადებულია, რადგან, ასეც რომ იყოს, ფსიქოლოგიის საჭიროება მაინც იარსებებს. ჰორმონის მსგავსად, საკუთრივ ფსიქიკის

შემადგენლობა და თვისებებიც ხომ შესასწავლია. მაროალია, თუ ამით შემოვიფარგლეთ, ფსიქოლოგია ფენომენოლოგიური ანალიზის ანუ აღწერით დონეს ვერ გასცდება და ახსნითი მეცნიერების სახეს დაკარგავს, რასაც ჯერ კიდევ დილთაი წინასწარმეტყველებდა. ამ ვითარების წინაშე შეიძლება დავდგეთ, თუ ახსნაში მხოლოდ მოვლენის წარმოშობის მექანიზმის გარკვევას ვიგულისხმებთ. მაგრამ, ახსნის ცნების ასეთი შეზღუდვის შემთხვევაშიც, საკუთრივ ფსიქოლოგიური ახსნის საჭიროება ყოველთვის იარსებებს, ვინაიდან ადამიანის ფსიქიკა უნიკალური ბიოსოციალური ბუნებისაა და, მაშასადამე, არც ცალკე ბიოლოგიური და არც ცალკე სოციალური ახსნა მისთვის ადექვატური ვერ იქნება. ასე მაგალითად, რა სიზუსტითაც არ უნდა იქნას შესწავლილი მეტყველებასთან დაკავშირებული ტვინის სტრუქტურები და მექანიზმები, ეს სრულებით არ იქნება საკმარისი იმის გასაგებად, თუ როგორ და რატომ წარმოიქმნება კონკრეტული პირის კონკრეტული სამეტყველო აქტი კონკრეტულ სოციალურ პირობებში. შესაბამისად, შეუძლებელი იქნება ამ საზრისის მქონე მოქმედების გამოწვევა მხოლოდ ტვინის სათანადო უბნების აქტივაციის გზით. ამასთან, ისიც ფაქტია, რომ გარკვეული განცდებისა და რეაქციების გამოწვევა ამ გზითაც შეიძლება. ტვინის სპონტანურ ან ხელოვნურ აქტივირებას შედარებით მარტივი ფსიქოფიზიკური მოვლენების აღმოცენება მოყვება. ასეა სიზმარში, ასეა ტვინის სპეციალური ზონების მიმართული გაღიზიანებისას. ოლდსის, დელგადოს და სხვათა ცდები ამას უტყუარად ადასტურებს.

არსებითად იგივე ითქმის ე.წ. *ცნობიერების შეცვლილი მდგომარეობების* ნაწილის მიმართაც, რომლებიც ამა თუ იმ ფსიქოაქტიური ნივთიერების ზემოქმედების შედეგად აღმოცენდება. სწორედ ეს და მათი მონათესავე მდგომარეობები თუ ფენომენები იმყოფებიან ფსიქოლოგიის კიდევ ერთი მიმდინარეობის — *ტრანსპერსონალური ფსიქოლოგიის* ყურადღების ცენტრში. XX საუკუნის მეორე ნახევრის ფსიქოლოგიურ სისტემებში მას სრულიად გარკვეული ნიშა უკავია და საკმაოდ მაღალი ამბიციებიც გააჩნია, რადგან თავს მეოთხე ძალად თელის (ბიჰევიორიზმის, ფსიქოანალიზისა და ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის გვერდით). ასეთი სტატუსი თავდაპირველად მას მასლოუმ მიანიჭა. თვითაქტუალიზაციისა და ე.წ. "მწვერვალის განცდების" შესწავლამ მიიყვანა იგი რწმენამდე, რომ ამ დონის განცდებს ერთგვარი სულიერი ასპექტი აქვთ. მასლოუ ამბობდა: "მე განვიხილავ ჰუმანისტურ ფსიქოლოგიას გარდამავალ მომენტად, როგორც მომზადებას კიდევ უფრო "მაღალ", მეოთხე — ტრანსპერსონალურ, ტრანსადამიანურ ფსიქოლოგიაზე გადასასვლელად, რომელიც უფრო კოსმოსზეა ცენტრირებული, ვიდრე ადამიანურ მოთხოვნილებებსა და ინტერესებზე და მიდის ადამიანურობაზე, იდენტობაზე, თვითაქტუალიზაციაზე და სხვა ამდაგვარზე უფრო შორს... პერსპექტივაში ეს ფსიქოლოგია შეიძლება გადაიქცეს სასიცოცხლო ფილოსოფიად, რელიგიურ სუროგატად, ღირებულებათა სისტემად, სასიცოცხლო პროგრამად, რომელიც ასე აკლია ადამიანებს. ტრანსცენდენტურისა და ტრანსპერსონალურის გარეშე ჩვენ ვხდებით ავადმყოფები, ძალადობრივი ნიჰილისტები, განვიცდით უიმედობასა და აპათიას. ჩვენ გვესაჭიროება რაღაც უფრო მეტი, ვიდრე ჩვენ ვართ (35; 7-8). ტრადიციულად ასეთი გამოცდილება რელიგიურ-თეოლოგიურ ლიტერატურაში აღიწერებოდა. მასლოუს და მის უახლოეს თანამზრახველს მესტაკესს მიაჩნდათ, რომ ამ სფეროში არსებული მასალა სათანადო მეცნიერული პოზიციებიდან და მეცნიერული ენით უნდა იყოს დახასიათებული. სწორედ ამისთვის დააარსეს სპეციალური "ტრანსპერსონალური ფსიქოლოგიის ჟურნალი" (1967), რამაც დასაბამი მისცა შესაბამისი მეცნიერული მიმართულების შექმნას. მისი კელვეის საგანია ადამიანის ზღვრული შესაძ-

ლებლობები, ცნობიერების შეცვლილი მდგომარეობები, მისტიკური და ექსტატური გამოცდილება, თვითტრანსცენდენცია. მას მჭიდრო კავშირი აქვს სხვადასხვა სახის დასავლურ თუ აღმოსავლურ რელიგიებთან და ფსიქოპრაქტიკებთან, შამანურ გამოცდილებასთან, ფსიქოდელიკურ, ვიზიონერულ და მისტერიულ კულტურასთან, თეოსოფიასთან, სპირიტუალიზმთან და მისტიციზმთან, პარანორმალური მოვლენების კვლევასთან და პარაფსიქოლოგიასთან, ამასთანავე, ისეთ ფსიქოლოგიურ სისტემებთან, რომლებიც გარკვეულ მისტიკურ ელემენტს მოიცავს (მაგალითად ჯემსი, იუნგი და სხვა).

ტრანსპერსონალურ კვლევას სრულიად გარკვეული გამოყენებითი ასპექტი აქვს. იგი ემყარება იმას, რომ ზოგიერთ ტრანსპერსონალურ განცდას გააჩნია პოზიტიური, გამაჯანსაღებელი ეფექტი და შესაძლებელია მისი მიმართული გამოყენება ფსიქოთერაპიულ პრაქტიკაში. რაც შეეხება თეორიულ მოსაზრებებს და პრინციპებს, ამ მიმდინარეობის ფარგლებში ისინი საკმაოდ მრავალფეროვანია, მაგრამ აერთიანებთ ე.წ. *ბუდმიი მოდელი*. მის მიხედვით, არსებობს ყველა მოვლენის გამაერთიანებელი საბოლოო ტრანსპერსონალური რეალობა ან მთლიანობა. ინდივიდუალური მე მხოლოდ ნაწილია დიდი ტრანსპერსონალური მთლიანობისა, საიდანაც იგი ამოდის და სადაც ბრუნდება. ინდივიდუალურ ცხოვრებაში მასთან კავშირი იკარგება, მაგრამ, თუ გვინდა მივაღწიოთ მთლიანობას, ჰარმონიას, სულიერ გარდაქმნასა და ჯანმრთელობას, ის უნდა აღდგეს. ამ ტრანსცენდენტური რეალობის უშუალო აღქმა და წვდომა, მასთან პრაქტიკული კონტაქტი მხოლოდ ტრანსპერსონალურ მდგომარეობაშია შესაძლებელი. ამ შემთხვევაში ხდება ინდივიდუალურისა და პერსონალურის მიღმა გასვლა (ტერმინი „ტრანსპერსონალური" პირდაპირი მნიშვნელობით ამას აღნიშნავს).

მისტიკურ განცდებს გარკვეული საერთო ნიშნები ახასიათებს: ერთიანობა როგორც შინაგან, ისე გარეგან სამყაროსთან; სივრცისა და დროის გარეთ გასვლა; ის არის ღრმად პოზიტიური მსოფლგანცდა — სიხარულის, მადლის, სიმშვიდის განცდა; ის საკრალური გრძნობაა — სიწმინდის, რიდის და შიშის გრძნობა; მისთვის ასევე დამახასიათებელია ობიექტურობა და რეალურობა, ანუ გასხივოსნება, საბოლოო რეალობის არსებობაში უეჭველი დარწმუნებულობა; ზუსტი და სრული სიტყვიერი გამოხატვის შეუძლებლობა; ცვალებადობა (მისტიკური ცნობიერება ინდივიდის მუდმივი მდგომარეობა არ არის; იგი დროში შემოსაზღვრული "უკიდურესი გამოცდილებაა"); ქცევისა და გუნება-განწყობილების ხანგრძლივი პოზიტიური ცვლილება, თავის თავთან ჰარმონიის მიღწევა (22).

მისტიკური განცდების ეს ნიშნები ვლინდება სხვადასხვა სახის ცნობიერების შეცვლილ მდგომარეობებში; ისინი განსხვავებული საშუალებებით მიიღწევა, მათ შორის ფსიქოაქტიური ნივთიერებების მიღებით. სწორედ LSD-ს ფსიქოთერაპიული შესაძლებლობების შესწავლით დაიწყო ტრანსპერსონალური მოვლენების კვლევა ამ მიმდინარეობის ერთერთმა აღიარებულმა ლიდერმა სტანისლავ გროფმა (1931). ამ ნივთიერების აკრძალვის შემდეგ, ცნობიერების შეცვლილი მდგომარეობის მისაღწევად, მან შეიმუშავა ე.წ. ჰოლოტროპული სუნთქვის მეთოდი. ფსიქოდელიკური და ჰოლოტროპული ცდების საფუძველზე გროფმა გამოყო ოთხი სახის ან დონის გამოცდილება და შესაბამისი განცდები. *აბსტრაქტული გამოცდილება ან ზედაპირული დონე*, რომელიც დაკავშირებულია აღქმის ცვალებადობასთან — ფერის, ხმის, ფორმის გამძაფრებული განცდა. *ფსიქოდინამიკური გამოცდილება ან ბიოგრაფიული დონე*. მის შინაარსს

შეადგენენ აწმყოს მოუგვარებელი კონფლიქტები, ბავშვობის პრობლემები და წარსულის ტრავმატული მოგონებები. *პრენატალური გამოცდილება* და *დონე*. იგი მიეკუთვნება მუცლად ყოფნისა და დაბადების სხვადასხვა ფაზებს, რომლებიც ე.წ. *მატრიცების* სახით არის დახასიათებული. *ტრანსპერსონალური გამოცდილება* და *დონე*. ესაა ცნობიერების გასვლა მე-სა და სხეულის, დროისა და სივრცის მიღმა — ექსტრასენსორული აღქმა, მემკვიდრული, არქეტიპული, მითოლოგიური წარმოდგენები, წარსულ ცხოვრებასთან დაკავშირებული (რეინკარნაციული) განცდები.

აკადემიური და ტრანსპერსონალური ფსიქოლოგიის ურთიერთმიმართება რთულია. მრავალი იმ მოვლენათაგან, რომლებიც ძირეულია ტრანსპერსონალური ფსიქოლოგიისთვის, უბრალოდ არ არის აღიარებული აკადემიური მეცნიერების მიერ. თუ მოვლენას არ სცნობ, ბუნებრივია არც მისი ამხსნელი შეხედულება იქნება მისაღები. აკადემიური მეცნიერების ასეთი დამოკიდებულების ფონზე, ტრანსპერსონალური ფსიქოლოგია ცდილობს იმით დაიმკვიდროს თავი, რომ აჩვენოს იმ პარადიგმის მოძველებულობა, რომელზეც დგანან მათი ოპონენტები, ანუ მთელი ტრადიციული მეცნიერება, მათ შორის ფსიქოლოგიაც. იგი გამოდის ისეთი *ახალი პარადიგმის*, ანუ ზოგადმეცნიერული პრინციპების დაფუძნების მოწოდებით, რომელიც მისაღებს და გასაგებს გახდის მის მიერ აღიარებულ მოვლენებს და შესაბამისი თეორიული შეხედულებების სისტემას.

ახალი პარადიგმის დასაბუთებისთვის გროფი მიმართავს ფიზიკასთან ანალოგიას, რომელმაც ნიუტონურ-კარტეზიანული მოდელი ქვანტურ-რელატივისტურით შეცვალა. მან უარი თქვა მკვრივი დაუშლელი მატერიისა და ცალკეული ობიექტების მოდელზე და სამყარო მოვლენებისა და კავშირების რთული ქსელის სახით წარმოადგინა. ფსიქოლოგია დარჩა ნიუტონურ-კარტეზიანული შეხედულებების დონეზე, რომლებიც საკმაოდ შეესატყვისება ყოველდღიური ცხოვრების პრაქტიკულ აზროვნებას და იყენებს მყარი მატერიის, სამგანზომილებიანი სივრცის, ერთმიმართულებიანი დროისა და წრფივი მიზეზობრიობის კატეგორიებს. ეს მოდელი მუშაობს ყოველდღიური დაკვირვების, ანუ საშუალო სიდიდეების დონეზე, მაგრამ აბსოლუტურად არაადექვატური ხდება, როცა ჩვენ მიკრო და მაკრო სამყაროში ჩავიხედებით. შესაბამისად, იგი არ წარმოადგენს რეალობის ზუსტ და სრულ დახასიათებას. ამის მსგავსად, LSD-პაციენტებში, იმათში, ვინც მედიტაციას მისდევს ან სხვა გზით აღწევს ტრანსპერსონალურ სამყაროს, ავტომატურად ხდება კონცეპტუალური და მეტაფიზიკური ძვრები. არადა, ტრადიციულად, ფსიქოლოგები ყველაფერს, რაც ამ მოდელში არ თავსდება, საეჭვოდ, აბსურდულად ან არანორმალურად თვლიან; იმის გაფიქრებაც არ სურთ, რომ ცნობიერების შეცვლილ მდგომარეობებს რაიმე სახის ონტოლოგიური ან გნოსეოლოგიური რელევანტურობა გააჩნიათ. ამიტომ, სხადასხვა დროს, სხვადასხვა კულტურაში და სხვადასხვა საშუალებებით მოპოვებული გამოცდილების არსებობას ან არ იმჩნევენ, ან აქილიკებენ როგორც არამეცნიერულს. მეცნიერებამ, რომელიც ითვალისწინებს ცნობიერების უჩვეულო მდგომარეობების მონაცემებს, აუცილებლად უნდა გაარღვიოს ნიუტონურ-კარტეზიანული პარადიგმის ვიწრო ჩარჩოები.

საკუთრივ ტრანსპერსონალური დონის გამოცდილება ორი სახისაა: პირველ კატეგორიაში შედის მატერიალურ სამყაროსთან, სხვა ადამიანებთან, ცხოველებთან, მცენარეებთან, უსულო ობიექტებთან და პროცესებთან დაკავშირებული განცდები. მეორე კატეგორიაში თავსდება გამოცდილების ის სფერო, რომელიც აშკარად სცილდება იმას, რაც დასავლურ კულტურაში ობიექტურ რეალობად არის მიჩნეული. აქ შედის სხვადასხვა სახის არქეტიპული ხილვები, მითოლოგიური სიუჟეტები, ღვთიური და

დემონური გავლენები, იდენტიფიკაცია უნივერსალურ გონთან ან ზეკოსმიურ სიკარიელესთან და ა.შ. პირველ კატეგორიაში მოქცეული გამოცდილება, თავის მხრივ, ორად იყოფა იმის მიხედვით, თუ რა სახის ბარიერის გადალახვა, ანუ რისი ტრანცენდირება ხდება. ერთ შემთხვევაში ეს არის სივრცე, მეორეში — დრო. სივრცისა და დროის შეზღუდვების დაძლევა, რაც ესოდენ დამახასიათებელია ტრანსპერსონალური განცდებისთვის, სრულიად აუხსნელი და მიუღებელია ნიუტონურ-კარტეზიანული მეცნიერებისთვის. სამაგიეროდ, ახალი პარადიგმის მიხედვით, რომელიც სამყაროს ურთიერთკავშირების უსასრულო ქსელის სახით წარმოგვიდგენს და ყოველგვარ საზღვარს პირობითად და ცვალებადად მიიჩნევს, ეს სავსებით გასაგები და მისაღებია. ცნობიერი და მატერიალური განუყოფელი ერთიანობაა. ამდენად, თუ სამყაროს ინტეგრირებული ქსელის ზოგიერთი მდგენელი ცნობიერია, გარკვეული აზრით მთელი სისტემაც ცნობიერია. აქედან გამომდინარე, არ უნდა არსებობდეს პრინციპული საზღვრები ცნობიერების ელემენტებს შორის. გარკვეულ ვითარებაში ინდივიდს შეუძლია აღადგინოს თავისი იგივეობრიობა კოსმიურ ქსელთან და ცნობიერად განიცადოს მისი არსებობის ნებისმიერი ასპექტი. ამ მოდელში ბუნებრივად თავსდება სივრცის და დროის ბარიერების გადალახვასთან დაკავშირებული ექსტრასენსორული აღქმის ფენომენები, მაგალითად ტელეპორტაცია, ტელეკინეზი; ასევე ისტორიული, რასობრივი, ფილოგენეტური განხორციელებებიდან ან ისეთი პერიოდებიდან მოსული განცდები, როცა არა თუ სიცოცხლე, თვით პლანეტებიც არ არსებობდნენ; აქვე მოიაზრება მომავალი მოვლენების ნათელხილვები.

გროფი ცდილობს აჩვენოს, რომ ასეთი ვითარებები თანამედროვე ფიზიკის წარმოდგენებთან შესაბამისობაში იმყოფება. მაგალითად, ფარდობითობის სპეციალური თეორია გარკვეულ პირობებში დროის უკუსვლას უშვებს. ავტორი აღიარებს, რომ სადღეისოდ შეუძლებელია პირდაპირი და გასაგები ხერხით დაეუკავშიროთ თანამედროვე ფიზიკის ცნებები ცნობიერების შეცვლილი მდგომარეობების კვლევის მონაცემებს. მიუხედავად ამისა, მათ შორის გასაოცარი პარალელები იკვეთება. ერთ-ერთი ასეთი ბორის მიერ შემოტანილი დამატებითობის პრინციპია, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქვანტური მექანიკის ჩამოყალიბებაში. ამ პრინციპის თანახმად, სინათლე ტალღაცაა და ნაწილაკიც, რომლებიც ერთმანეთს ავსებენ და ერთი რეალობის აუცილებელ ასპექტებს წარმოადგენენ. ამის მსგავსად, ადამიანის ბუნების გააზრებაც მის ორგვარობას უნდა ითვალისწინებდეს. ზოგჯერ იგი მექანიცისტურ ვითარებამდე დაიყვანება, სადაც ადამიანი სხეულთან და ორგანიზმთან არის გაიგივებული. სხვა შემთხვევაში იგი სრულიად განსხვავებულად წარმოგვიდგება და გულისხმობს, რომ ადამიანს შეუძლია ცნობიერების უსასრულო ველის სახით ფუნქციონირება, რომელიც სივრცის, დროისა და წრფივი მიზეზობრიობის ტრასცენდირებას ახდენს. "ადამიანის ყოველმხრივი და ამომწურავი აღწერისთვის ჩვენ უნდა ვაღიაროთ პარადოქსული ფაქტი, რომ იგი ერთდროულად მატერიალური ობიექტი, ე.ი. ბიოლოგიური მანქანაც არის და ცნობიერების ფართო ველიც" (18; 92). ახალმა პარადიგმამ, რომლის შექმნა ფსიქოლოგიას ადრე თუ გვიან მოუწევს, უნდა გაერთიანოს ადამიანის ბუნების შესახებ ასეთი, ერთი შეხედვით, შეუთავსებელი წარმოდგენები (ამაშია დამატებითობის პრინციპის არსი). მსგავსი სინთეზის შესაძლებლობას *ჰოლოგრაფიული მოდელი* უშვებს, სადაც ცნობიერება ჰოლოგრამასთან არის შედარებული და რომლის თითოეული ნაწილი მთელის შესახებ ინფორმაციის მატარებელია. მაგალითის სახით მოყვანილია დევიდ ბომის ჰოლომოძრაობის მოდელი და კარლ პრიბრამის ტვინის ფუნქციონირების ჰოლოგრაფიული ჰიპოთეზა. ამ მიდგომის თანახმად, ე.წ. ჰოლონო-

მიურ რეალობაში ყველაფერი მოთავსებულია ყველაფერში და მთელ სისტემაშია განაწილებული. გროფი აღნიშნავს, რომ სამყარო არ არის ჰოლოგრამა, მაგრამ ეს უკანასკნელი მიგვანიშნებს ახალი პრინციპების არსებობაზე, რომლებსაც, ძველ პარადიგმაზე დამყარებული ტრადიციული ფსიქოლოგიასთან შედარებით, რეალობის უფრო სრულყოფილი დახასიათება შეუძლიათ. ტრადიციულ ფსიქოლოგიას, საუკეთესო შემთხვევაში, შეუძლია ახსნას ბიოგრაფიული დონის განცდები. პრენატალური გამოცდილება უკვე მოითხოვს შეხედულებების სერიოზულ ცვლილებას, თუმცა, ალბათ მაინც შესაძლებელია მისი ასიმილირება არსებული პარადიგმის რადიკალური ცვლილების გარეშე; ტრანსპერსონალური განცდები კი სასიკვდილო დარტყმას აყენებს ნიუტონურ-კარტეზიანულ პარადიგმაზე აგებულ ამჟამად გაბატონებულ ფსიქოლოგიას.

გროფის ეს ანალიზი შეიძლება მართებული ყოფილიყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ტრანსპერსონალური განცდის ფაქტი აუცილებლად იგულისხმებდა მასში მოცემული შინაარსის რეალურობას. მაგრამ, ეს ასე არ არის. წინააღმდეგ შემთხვევაში ასეთი რეალობა დიდი ხანია საყოველთაოდ იქნებოდა აღიარებული. აქ იგივე სიტუაციაა, როგორიც, მაგალითად, კლინიკური სიკვდილის დროს წარმოქმნილი განცდების შემთხვევაში. აქ ზოგჯერ მართლაც აღინიშნება გარკვეული ტიპის წამოდგენები, რაც, ცხადია, არ ამტკიცებს საიქიოს არსებობას. სპეციალისტებს მიაჩნიათ, რომ მათი წარმოქმნა დაკავშირებულია სისხლში ჟანგბადის შემცველობის შემცირებასთან, რაც იწვევს ქერქის ვიზუალური ზონის ნეირონულ აქტივაციას სათანადო გარეგამღიზიანებლის გარეშე, ანუ ჰალუცინაციურ ხილვებს. ამ საკითხის ერთ-ერთი წამყვანი მკვლევარის რ. სიგელის, დასკვნით, სიკვდილისწინა ხილვები უნდა გავიგოთ, როგორც ტვინის დისოციაციური მოქმედება ჰალუცინაციების შესაქმნელად. როდესაც მცირდება გარეგანი სენსორული ინფორმაციის შემოსვლა, საგრძნობლად მატულობს თვითონ ტვინის შინაგანი აქტივობა (სენსორული შეზღუდვის ან იზოლაციის სხვადასხვა შემთხვევაში ამას ერთმნიშვნელოვნად ადასტურებს). სიგელის ანალოგიით, როცა ბინდში ფანჯარაში ვიყურებით, მასში ოთახის ინტერიერი ისე აისახება, თითქოს ის ფანჯრის გარეთ იყოს; ეს ან იმიტომ ხდება, რომ გარეთ სინათლე ქრება (როგორც სიკვდილისწინა შეგრძნებებშია), ან იმიტომ, რომ შინაგანი სინათლე მატულობს (როგორც LSD-ს ზემოქმედების დროს). ავტორის აზრით, ცნობიერების შინაგანი ხატები რეალურად გვეჩვენება, როცა ისინი ჩვენ "პერეპტულ ფანჯარაზე" პროეცირდება. ის, ვინც სიკვდილის პირას არის და ისიც, ვინც LSD-ს ზემოქმედების ქვეშ იმყოფება, "შინაგან გამოცდილებას გარეთ განიცდიან"; ამ წარმოდგენების ფენომენოლოგიურ სურათსა და შინაარსში, ორივე შემთხვევაში დამაფიქრებელ ანალოგიას ვხედებით; ესაა განცდა, რომ სხეულს შორდები, გვირაბში მოძრაობ, ხედავ კაშკაშა სინათლეს, განათებულ სახეს და ნეტარებას განიცდი (34).

შეიძლება ითქვას, რომ ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლების მოთხოვნაა ძირფესვიანად შეიცვალოს პარადიგმა (18)(100), ვინაიდან ის არ აღიარებს ტრანსპერსონალური განცდების ანუ, არსებითად, ჰალუცინაციების შინაარსის რეალურობას. აკადემიური მეცნიერების თვალსაზრისით ასეთი მოთხოვნა საფუძველსმოკლებულია. არსებული პარადიგმა (თუ კი ის ფსიქოლოგიას საერთოდ გააჩნია) შესაძლოა მართლაც შესაცვლელია, მაგრამ ამას ბევრად უფრო სერიოზული დასაბუთება სჭირდება. ენახოთ, შეძლებს თუ არა მეოთხე ძალად წოდებული მიმდინარეობა მართლა შეცვალოს ჩვენი ფუნდამენტური წარმოდგენები ფსიქიკის ბუნების შესახებ. მათი მხრიდან რიხიანი მოწოდებებისა და ოპტიმისტური განცხადებების მიუხედავად, სამეცნიერო წრეებში სკეპტიციზმი უფრო ჭარბობს. ყოველ შემთხვევაში, ფსიქოლოგიის რეალურ ძალად

იგი არ მოიაზრება. ზოგიერთი იმასაც ფიქრობს, რომ საერთოდ, არამცთუ ტერმინი "მეოთხე ძალა", არამედ "მესამე ძალაც" ანაქრონიზმად გამოიყურება. მაგალითად, ცნობილი მეთოდოლოგი და ისტორიკოსი ნოელ სმიტი თანამედროვე ფსიქოლოგიის ლანდშაფტზე მხოლოდ ორ რეალურ ძალას ხედავს; ესაა კოგნიტური ფსიქოლოგია და ქცევის ანალიზი (ანუ, არსებითად, სკინერისეული ბიჰევიორიზმი). ამ უკანასკნელის დომინირებულ ძალად შეფასება, როგორც ჩანს, თვით ავტორის პირადი სიმპათიებითაა ნაკარნახევი (53). შესაბამისად, ყველა დანარჩენი, მათ შორის ისეთი ტრადიციული მიმდინარეობები, როგორიცაა ფსიქოანალიზი და ჰუმანისტური ფსიქოლოგია, ძალაგამოცლილად ცხადდება. რამდენად მართებულია ამგვარი ანალიზი, ძნელი სათქმელია. უდავოა, რომ ამჟამად ფსიქოლოგიის სცენაზე კოგნიტივიზმი მთავარ როლს ასრულებს, მაგრამ დანარჩენი "მოთამაშეების" ასე მარტივად "ჩამოწერა" არც დღევანდელი მდგომარეობიდან გამომდინარე უნდა იყოს გამართლებული და, მით უფრო, არც სინთეტური, ორმაგ მეთოდოლოგიაზე დაფუძნებული მომავალი ფსიქოლოგიის ფორმირების ამოცანიდან.

ეს ამოცანა ფსიქოლოგიას განვითარების იმ ვექტორს უსახავს, რომელიც მისი შინაგანი ლოგიკითაა განსაზღვრული. მეცნიერების ფილოსოფიასა და ისტორიაში ამას *ინტერნალურ ფაქტორს* უწოდებენ. რაც შეეხება *ექსტერნალურ ფაქტორს*, რომელიც მეცნიერების განვითარებას გარედან განსაზღვრავს, აქ მნიშვნელოვანია მომიჯნავე დისციპლინებისა და, ზოგადად, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაღალი დონე. იმის გათვალისწინებით, რაც ზემოთ ფსიქოლოგიის დისციპლინათშორის კავშირებზე ითქვა, შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი: გასული საუკუნის შუა პერიოდში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გზაზე მძლავრი პოლიდისციპლინარული შემადგენლობის მატარებელი დაიძრა. მის ლოკომოტივს გენეტიკა და ინფორმატიკა წარმოადგენდა. ფსიქოლოგიას აქ თავიდანვე საპატიო ადგილი დაეთმო. შემეცნების გზა არ იყო ადვილი და სწორი; მრავალი სირთულის გადალახვა გახდა საჭირო და წინ კიდევ ბევრია. მიუხედავად ამისა, ეჭვს გარეშეა, რომ შემეცნების ამ მიმართულებით მოძრაობა მეტად წარმატებული აღმოჩნდა; მან მნიშვნელოვნად შეცვალა ცივილიზაციის იერსახე. პერსპექტივები, როგორც ჩანს, კიდევ უფრო შთამბეჭდავია, ვინაიდან ლოკომოტივის სიმძლავრე სულ უფრო მატულობს და შესაბამისად იზრდება მთელი შემადგენლობის სიჩქარე, შემადგენლობისა, რომელშიც ფსიქოლოგიაც არის ჩაბმული. ეს მის განვითარებას მძლავრ იმპულსს აძლევს და წინსვლის სრულიად ახალ, ზოგჯერ ძნელად პროგნოზირებად შესაძლებლობებს ქმნის. მეორე მხრივ, ფსიქოლოგიას უკვე შეაქვს თავისი წვლილი ამ მეცნიერულ კოოპერაციაში და იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ XXI საუკუნეში, რომელსაც ზოგიერთი ფუტუროლოგი ფსიქოლოგიის საუკუნესაც უწოდებს, მისი წვლილი მეცნიერებისა და კულტურის პროგრესში გაცილებით მნიშვნელოვანი იქნება.

ლიტერატურა

1. ავალიანი ს. მეცნიერების ფილოსოფიის შესავალი. თბილისი, 1991.
2. ნადირაშვილი შ. განწყობის ანთროპული თეორია. თბილისი, 2001.
3. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია. შრომები, ტ. 3-4. თბილისი, 1964.
4. ჩარკვიანი დ. გადაწყვეტილების მიღების ნორმატიული კრიტერიუმები და პრობლემური ვითარების ობიექტური მახასიათებლები. ფსიქოლოგია. დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის შრომები, ტ.19. თბილისი, 2004.

5. ჩხარტიშვილი შ. ნებისმიერი ქცევის მოტივის პრობლემა. თბილისი, 1958.
6. Айзенк Г. Количество измерений личности: 16, 5 или 3? – критерий таксономической парадигмы. Иностранная психология. 1993, 2.
7. Айзенк Г., Келман Л. Природа интеллекта: битва за разум. М., 2002.
8. Алфимова М. В., Трубников Е. М. Генные основы темперамета. Вопросы психологии. 2000, 2.
9. Анохин П. К. Философский смысл проблемы естественного и искусственного интеллекта. Вопросы философии. 1973, 6.
10. Бахтин М. М. Эстетика словестного творчества. М., 1979.
11. Бернс Ф. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986.
12. Братко А. А., Волков П. П., Кочергин А. Н., Царегородцев Г. И. Моделирование психической деятельности. М., 1969.
13. Виндельбанд В. О свободе воли. Минск, 2000.
14. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса. Собрание сочинений. т. 1. М., 1982.
15. Гейвин Х. Когнитивная психология. СПб., 2003.
16. Глейтман Г., Фридлунд А., Райсберг Д. Основы психологии. СПб., 2001.
17. Грехем Л. Р. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в советском союзе. М., 1991.
18. Гроф С. За пределами мозга. М., 1992.
19. Джемс У. Психология. Пг., 1922.
20. Дильтей В. Описательная психология. СПб., 1996.
21. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. СПб., 2000.
22. Друри Н. Трансперсональная психология. М., 2001.
23. Дюсбери Д. Поведение животных: сравнительный анализ. М., 1981.
24. Изард К. Е. Психология эмоций. СПб., 1999.
25. Имедадзе И. В. Категория поведения в теории установки. Тбилиси, 1991.
26. Кедров Б. М. Классификация наук. т. 2. М., 1965.
27. Клиническая психология. Под ред. М. Перре., У. Баумана. СПб., 2002.
28. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений. М., 1979.
29. Колмогоров А. Н. Жизнь и мышление с точки зрения кибернетики. М., 1962.
30. Крипнер С., де Карвало Р. Проблема метода в гуманистической психологии. Психологический журнал. 1993, 2.
31. Кун Т. Структура научных революций. М., 1977.
32. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции. В кн.: Структура и развитие науки. М., 1978.
33. Магнуссон Д. Назад к фактам. Иностранная психология. 1994, 1.
34. Майерс Д. Психология. Минск, 2001.
35. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. М., 2002.
36. Миллер Дж., Галантер Ю., Прибрам К. Планы и стуктуры поведения. М., 1964
37. Ньюэлл А., Шоу Дж., Саймон Г. А. Моделирование мышления человека с помощью электронно-вычеслительной машины. В кн.: Хрестоматия по общей психологии. М., 1981.
38. Олпорт Г. В. Горечь и сладость плодов эклектизма. В кн.: Личность в психологии. СПб., 1998.

39. Олпорт Г. В. Продуктивные парадоксы Уильяма Джемса. В кн.: Личность в психологии. СПб., 1998.
40. Палмер Д., Палмер Л. Эволюционная психология. СПб., 2003.
41. Первин Л., Джон О. Психология личности: теория и исследования. М., 2000.
42. Пиаже Ж. Характер объяснения в психологии и психофизиологический параллелизм. В кн.: Экспериментальная психология. Под ред. П. Фресса, Ж. Пиаже. т. 1-2. М., 1966.
43. Пиаже Ж. Психология, междисциплинарные связи и система наук. В кн.: Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискусси. М., 2001.
44. Психологическая наука в россии XX столетия: проблемы теории и истории. Под ред. А.В.Брушлинского. М., 1997.
45. Психология XXI века: пророчества и прогнозы. «Круглый стол». Вопросы психологии. 2000, 1-2.
46. Пузырей А. А. Культурно-историческая теория Л.С.Выготского и современная психология. М., 1986.
47. Равич-Щербо И. В., Марютина Т. М., Григоренко Е. Л. Психогенетика. М., 2003.
48. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление личности. М., 1994.
49. Розин В. М. Научные интерпретации предмета психологии (от парадигмы естественнонаучной к гуманитарной?). Психологический журнал. 1991, 2.
50. Росс Л., Нисбет Р. Человек и ситуация. М., 1999.
51. Руткевич А. М. От Фрейда к Хайдегеру. М., 1985.
52. Рьюиз М., Уилсон Э. О. Дарвинизм и этика. Вопросы философии. 1987, 1.
53. Смит Н. Современные системы психологии. СПб., 2003.
54. Соколова Е. Е. Тринадцать диалогов о психологии. М., 1997.
55. Солсо Р. Когнитивная психология. 1996.
56. Солсо Р. Психология в XX веке: к новым пределам точности. Психологический журнал. 1996, 4.
57. Стоценко А. П. О роли и статусе методологического знания в современной советской психологии. Вестник московского университета. 1990, 2.
58. Тихомиров О.К., Бабанин Л. Н. ЭВМ и новые проблемы психологии. М., 1986.
59. Тюринг А. Может ли машина мыслить? М., 1960.
60. Фейрабанд П. Избранные труды по методологии науки. М., 1986.
61. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность: теории, эксперименты, упражнения. СПб., 2001.
62. Флоренская Г. А. Диалог в практической психологии. М., 1991.
63. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990.
64. Френкин Р. Мотивация поведения. М., 2003.
65. Хегенхен Б., Олсон М. Теории научения. СПб., 2004.
66. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельности. СПб., 2003.
67. Холл К. С., Линдсей Г. Теории личности. М., 1997.
68. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 1997.
69. Шпрангер Э. Два вида психологии. В кн.: Хрестоматия по истории психологии. М., 1980.
70. Эфроимсон В. П. Родословная альтруизма. Этика с позиций эволюционной генетики человека. Новый мир. 1961, 10.
71. Эфроимсон В. П. Генетика этики и эстетики. М., 1995.

72. Anastazy A. Heredity. environment and the question "how". Psychological Review, 1958, 65.
73. Arkes H. R., Garske T. R. Psychological theories of motivation. Monterey. California, 1982.
74. Atkinson J. W. Personality, motivation and action. New York: Praeger. 1983.
75. Bandura A. The self system in reciprocal determinism. American Psychologist, 1978, 3.
76. Bohler K. Die kriese der psychologie. Jena, 1927.
77. Boring E. G. Psychology for eclectics. In: C. C. Murchinson (Ed.). Psychology of 1930. Worcester: Clark University Press, 1930.
78. Boss M. Existential foundations of medicine and psychology. London- New York: Oswald Wolff, 1979.
79. Cofer C. N., Appley M. N. Motivation. Theory and research. New York: John Wiley, 1966.
80. Cronbach L. J. Beyond the two disciplines of scientific psychology. American Psychologist, 1975, 30.
81. Hampson P. J., Vorris P. E. Connectionism. In: Understanding cognition. Cambridge, MA: Blackwell, 1996.
82. Edvards W. The theory of decision-making. Psychological Bulletin, 1954, 51.
83. Eysenk H. J. Personality, genetics and behavior. Selected papers. New York: Praeger, 1982.
84. Gardner H. The mind's new science. New York: Basic Books, 1985.
85. Kimble G. A. Psychology's two cultures. American Psychologist, 1984, 39.
86. Koch S. Psychological science versus the science-humanism antinomy. American Psychologist, 1961, 16.
87. Koch S. Psychology cannot be a coherent science. Psychology today. 1969, 2.
88. Kuhle J., Bekerman J. Volition and personality: Action and state-oriented model of control. Gottingen-Toronto: Hargrefe, 1989.
89. Lefcourt H. M. The function of the illusions of control and freedom. American Psychologist, 1973, 28.
90. Levin K. Vorsatz, will und bedurfnis. Psychologische Forschung, 1926, 7.
91. Maslow A. The psychology of science: A reconnaissance. New York: Harper-Row, 1966.
92. May R. The emergence of existential psychology. In: R. Mey (Ed.). Existential psychology. New York: Rendom House, 1969.
93. Mitchell T. R., Biglan A. Instrumentality theories: current uses in psychology. Psychological Bulletin, 1971, 76.
94. Muus R. Existentialism and psychology. Educational Theory, 1976, 6.
95. Plomin R. Genetics and experience: The interplay between nature and nurture. Newbury Park, California: Sage, 1994.
96. Rogers C. R., Skinner B. F. Some issues conserning the control of human behavior: A simposium. Science, 1956, 24.
97. Searle J. R. The rediscovery of the mind. Cambridge, MA: MIT Press, 1994.
98. Skinner B. F. Beyond freedom adn dignity. New York: Knopf, 1971.
99. Solso R. L., Massaro D. W. (Eds.). The science of the mind: 2001 and beyond. New York: Oxford University Press, 1995.
100. Tart C. (Ed.). Transpersonal psychologies. New York: Harper-Row, 1975.
101. Van-Kaam A. Existential foundations of psychology. Pittsburgh: University Press, 1966.

102. Vroom V. Work and motivation. New York: John Wiley, 1964.
103. Weiner B. Motivation from the cognitive perspective. In: Handbook of learning and cognitive processes. Vol.3. Hillsdale, N J.: Erlbaum, 1976.
104. Wilson E. O. Sociobiology. The new synthesis. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975.

სარჩევი

შესავალი 3

თავი პირველი
სიტრმის ფსიქოლოგია 18

თავი მეორე
ჯლასიკური ბიჰევიორიზმი 58

თავი მესამე
გეშტალტფსიქოლოგია 71

თავი მეოთხე
პოსტფროიდიზმი 86

თავი მეხუთე
ნეობიჰევიორიზმი 114

თავი მეექვსე
ველის თეორია 138

თავი მეშვიდე
გენეტიკური ფსიქოლოგია 158

თავი მერვე
განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორია 185

თავი მეცხრე
პერსონოლოგია 212

თავი მეათე
ჰუმანისტური და ეგზისტენციალური
ფსიქოლოგია 243

თავი მეთერთმეტე
ჯოგნიტური ფსიქოლოგია 275

თავი მეთორმეტე
ფსიქოლოგიური მეცნიერება: მდგომარეობა და
განვითარების ტენდენციები 315

დაიბეჭდა გამომცემლობა „ენა და კულტურა“ს სტამბაში
თბილისი, ი.ჭავჭავაძის გამზირი 45